

111/52

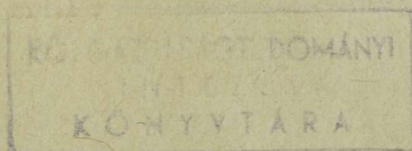
KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK:

HEGEDÜS LORÁNT   MANDELLÓ GYULA

1906. — XXX. ÉVFOLYAM. — 35. KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1906.

TARTALOM.

1906. XXX. ÉVFOLYAM. — 35. KÖTET.

I. Értekezések.

	Olda
Baumgarten és Meszlény: A védvám befolyása a kartellekre és trustökre	307
Beck Dénes: A pénz megdrágulásának okai	33
Berényi Pál: A betterment-adózás kérdése. (I., II., III.)	242, 331, 409
Ferenczi Imre: A magyar ipari munkásság szakszervezeti mozgalma és sztrájkjai (I., II., III., IV.)	39, 122, 185, 251
Földes Béla: Az elítélhetőség matematikai és statisztikai alapjairól	1
Gerster Miklós: A kenyérgabona árának alakulása	361
Hantos Elemér: Hitelszervezetünk fejlődésének újabb irányai	14
Havas Miksa: A jelzálogos kölcsönök stornója	29
Heller Farkas: A határhaszonelmélet és az uralkodó értékelméletek. (I., II.)	110, 176
Jankovich Béla: Az értékelmélet mechanikai alapelveiről	45
Kovács Gábor: A népesedési elmélet újabb fejlődése. (I., II.)	217, 317
Krausz Gyula: Új kereskedelmi társaságok	415
Leopold Lajos ifj.: Az aratógép sociológiája	73
Mandelló Károly: A magyar állam bevételei 1868—1903.	165
Matlekovits Sándor: A vámpolitika új korszaka (I., II.)	289, 380
Moldoványi István: Sztrájk esetére való biztosítás	230

II. Közlemények és ismertetések.

A Chamberlain-féle tarifabizottság (—vits)	277
Amerika (—vits)	58
Anabolica (Téglás Gábor)	345
A római császári kormányzat Diocletianusig (Téglás Gábor)	198
Felső elsassi mezőgazdasági monographia (K. G.)	137
Hollandi vasuti sztrájkok (Moldoványi István)	205
Iparfelügyelet (Géber Antal)	138
Kartellek (s)	136
Kereskedelmi kamara (Kg.)	143
Kereskedelmi politika (—vits)	339
Kisbirtokosok földhitelintézete (Wallon)	61
Kivitelünk (Holek Sámuel)	423
Közös vámterület (—vits)	272
Magyar fajpolitika (Kg.)	63
Magyar Közgazdasági Társaság 1905. évi működése	211
Magyar Közgazdasági Társaság	114, 211, 288, 357
Népesedési politika (Kovács Gábor)	55
Orvosi szakvélemények a munkásbiztosítási ügy reformjáról (Moldoványi István)	348
Pénzügytan (K. G.)	135
Pénzügyi történet (K. G.)	432
Sociálpolitika (M.)	285

	Oldal
Társadalmi törvényhozás. (M.)	430
Valutastatisztika (Havas Miksa)	203
Városok fejlődése (Heller Farkas)	282
Vissza a földre (—vits)	132
Vita az értékelmélet mechanikai alapelveiről (Magy. Közgazd Társaság)	209
Vita hitelszervezetünk fejlődésének kérdéséről (Magy. Közgazd. Társaság)	63

III. Ismertetett művek.

Arbeitsstatistisches Amt im k. k. Handelsministerium: Protokoll über die Einvernahme ärztlicher Auskunftspersonen, betreffend die Reform und den Ausbau der Arbeiterversicherung. Wien, 1906.	348
Balás Károly: A népesedés. Budapest, 1905. Politzer	55
Borgh, R. v. d.: Grundzüge der Sozialpolitik. Leipzig, 1904. Hirschfeld	285
Denkschrift betreffend die Neuregelung der handelspolitischen Beziehungen Deutschlands zu den Vereinigten Staaten von Amerika. Berlin, 1905.	339
Dietzel, Heinrich: Der deutsch-amerikanische Handelsvertrag und das Phantom der amerikanischen Industriekonkurrenz. Berlin, 1905.	339
Eheberg, Karl Theodor von: Finanzwissenschaft. Leipzig, 1906. Deichert	135
Emlékirat a kivitelről. Javaslatok a kivitel szervezésére. Budapest, 1905.	423
Galgóczy Károly: A kisbirtokosok országos földhitelintézete huszonöt-éves fennállásának emlékkönyve. Budapest, 1905.	61
Glier, L.: Die Meistbegünstigungs-Klausel. Berlin, 1905.	339
Halle, Ernst von: Amerika. Seine Bedeutung für die Weltwirtschaft und seine wirtschaftlichen Beziehungen zu Deutschland, insbesondere zu Hamburg in Einzeldarstellungen. Hamburg, 1905.	58
Hirschfeld, Otto: Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian. Berlin, 1905. Weidemann	198
Iparfelügyelők, a m. kir., tevékenysége az 1904. évben. Budapest, 1905.	138
Katona Sándor: A közös vámterület. Előszó Láng Lajostól. Budapest, 1905. Politzer	272
Kenéz Béla: A városok fejlődése és jelentősége. Budapest, 1905. Politzer	282
Krzymowski: Die Landwirtschaft des oberelsässischen Kreises Altkirch. Berlin, 1905. Parey	137
Méline, Jules: Le retour à la terre et la surproduction industrielle. Paris. 1905. Hachette	132
Rác Lajos: A kartellek és szabályozásuk. Budapest, 1905. Politzer	136
Report of the Tariff Commission. London, 1905. King	277
Réz Mihály: Magyar íjpolitika. Budapest, Kilián	63
Schippel, Max: Amerika und die Handelsvertragspolitik. Berlin, 1906.	339
Stier-Somló: Deutsche Sozialgesetzgebung. Geschichtliche Grundlagen. Krankenversicherungsrecht. Jena, 1906.	430
Stilting, A. J.: Mouvement gréviste aux Pays-Bas en 1903. Grèves des chemins de fer et législation. Utrecht, 1905.	205
Sugár Ignác: A kereskedelmi és iparkamara. Miskolcz, 1905. Forster	143
Tarczali Zombory Ida: Erdély pénz- és hadügyei Barcsay Ákos, Kemény János és Apaffy Mihály fejedelmek idejében. (1658—1690.) Budapest, 1906.	432
Währungs-Statistik, Tabellen zur. — Finanzministerium. Wien, 1905.	203

Az elitélhetőség matematikai és statisztikai alapjairól.¹⁾

Igazságot keres az ember oly világban, a mely tele van igazságtalansággal. Engedjék meg, hogy egy rég elmúlt századba vezessem vissza Önöket. Az athenaei agorán vagyunk K. e. 399-ben, egy tavaszi napon. Socrates, az igazság első vértanúja felett ítélnék. 30 szavazattöbbséggel, mások szerint csak 10 szavazattöbbséggel ítélik el őt. Ezután sor kerül a büntetés megállapítására. Socrates könnyen kikerülhette volna a büntetést, mert barátai meg akarták szabadítani. De ő keményen szól a csöcselék ellen, mely őt elitélte és így 110 szótöbbséggel megállapítják a halálbüntetést. Tehát 80, a ki őt ártatlannak tartotta, egyesült ellenségeivel, hogy halálra ítélje. Hol itt az igazság? Látjuk, hogy az ítéletre befolyást gyakorolt a méltatlankodás, a melyet Socrates büszke és megvető beszédje okozott.

Majdnem 430 esztendővel később a napnál világosabb igazság tragédiája megisméltódik. A Megváltót Pilátus elé vezetik. Ez ártatlannak találja. Herodeshez küldi. Ez is ártatlannak találja és visszavezetteti Pilátushoz. Ez ugyan meg van győződve a Megváltó ártatlanságáról, de a zsidók, kiknek törvényei nem engedik, hogy embert öljenek, követelik tőle, hogy halálra ítélje a Megváltót, ki egyebet nem tett, csak megmondta az igazságot. »Mi az igazság?« kérdi Pilátus és bár meg van győződve Krisztus ártatlanságáról, elitéli őt, mert a zsidók fenyegetik, hogy Caesárral Rómában tudatják megbizhatlanságát, ha nem ítéli el Krisztust, ki magát a zsidók királyának nevezi. Ime egy ítélet, melyet egyrésztől a csöcselék, másrésztől a gyávaság hozott létre.

Hányszor ismétlődött az igazságnak az igazságszolgáltatás által elárult tragédiája! Hány per bizonyít a mellett, hogy az igazságot, az igazságosságot mindig az a veszély fenyegeti, hogy a legkülönbözőbb körülmények, a melyek a bíróságok tevékenységére befolyást gyakorolnak, hamis világításba helyezik.

E nehézségnek, az igazság eltérítése, elferdítése vagy meghazudtolása állandó veszélyének szem előtt tartásával érdekes feladatnak tetszik, hogy mindennek okát keressük és az igazságos ítéletek valószínűségét megállapítsuk.

Két tudomány lehet ebben segítségünkre: a matematika és a statisztika.

A nemes Condorcet, a jeles Turgot ösztökélésére volt az

---

¹⁾ Az 1905. szeptember hóban Budapesten ülésezett nemzetközi börtönügyi congressuson tartott előadás (a francia eredetiből fordítva)

első, a ki az erkölcsi világot akarta a matematikai calculusnak alávetni.

Az ítéletek valószínűségéről szóló könyvében két problémát állít fel: mekkora minden ítélet és minden bíró számára a valószínűség, hogy az igazságot eltalálja? és melyik az a legvalószínűbb hiba, melybe a társadalom veszély nélkül belenyugodhatik? Condorcet szerint minden bíró oly veder, a melyben fehér és fekete golyók vannak. A fehér golyók a helyes, a feketék a téves ítéleteket jelzik. A felvilágosodott és igazságos bíró oly veder, a melyben sok a fehér golyó, a rossz bíró olyan, a melyben sok a fekete golyó. Minden egyéb körülmény az ítélet számára jelentőség nélküli és minden a valószínűségi számítás szerint történik. Minthogy fel kell tennünk, hogy azon vedrek, melyekben több a fehér golyó, többségben vannak, az ítéletek többsége igazságos lesz. Hogy tehát a helyes ítéletek száma növeltessék, a bírók számát kell gyarapítani.

Condorcet után Laplace¹⁾ foglalkozott a kérdéssel vagy jobban mondva a kérdés egy részletével²⁾ a »Traité des probabilités« című nagy munkájában. Azon különböző okok közül, melyek egy téves ítéletre vezethetnek, csakis annak befolyását vizsgálja, hogy hány tagból áll az igazságot szolgáló tanács. A kérdés elsőrendű fontosságú az igazságszolgáltatás tévedéseinek áldozatai szempontjaiból, noha époly igaz, hogy abszolút bizonyosságra sohasem lehet jutni még a vádlott vallomása alapján sem, mivel ő is tévedhet vagy az ítélő törvényszéket tévedésbe ejteni akarhatja. De Condorcet szerint az igazságszolgáltatási tévedések aránya nem lehet nagyobb, mint egy bizonyos veszély, mely az embert élete folyamán fenyegeti és a melyet oly kevéssé súlyosnak becsül, hogy figyelembe sem veszi. Laplace szerint a vétkeesség valószínűségére alkalmazható mértéknek — a mely az azt alkalmazó bíró egyéni hajlamaitól is függ, oly természetűnek kell lennie, hogy ártatlant el ne lehessen ítélni, abban az esetben sem, ha ezáltal a közrend szenvedne is.³⁾ Laplacenak ezen eredményei az illetékes köröket nyugtalanították és nem meglepő, ha mindezek után akadtak olyanok, a kik azt hirdették, hogy a valószínűségi számítás nem lehet az erkölcsi élet tüneményeire alkalmazni.

Ezzel ellentétben Poisson arra a következtetésre jutott, hogy a valószínűségi számítás az erkölcsi életre is kell alkalmazni. Sőt kimutatja, hogy míg a halandóság rendjének megállapítására igen nagy tömeg számra van szükség, addig 7000 eset teljesen elegendő, hogy az ítéletek állandó arányait megállapítsuk.

»Nem kell hinni,« így szól egyebek közt, »hogy a szabad akarat, a vak szenvedélyek vagy a belátás hiányának hatásai nagyobb fokozatban változnának, mint az emberi élet, akár a gyermeket nézzük, a ki a születés pillanatában meghal, akár

¹⁾ Bentham is egy részletkérdéssel foglalkozott, azzal: hogy mekkora hitelt érdemel valamely tanú.

²⁾ Miután a vétkeiséget megállapítani nem lehet, Poisson azt ajánlja, hogy »vétkes« kifejezés helyett az »elítélhető« kifejezést használják.

³⁾ Essai sur l'application de l'analyse à la probabilité des décisions rendues à la pluralité des voix.

azt, a ki megéri a 100 esztendő; nem kell hinni, hogy nehezebb volna azokat előre megítélni, mint azon körülményeket, a melyek hosszú útján egy hajó elsüllyedését okozhatják; sem szeszélyesebb mint a véletlen, mely arra vezet, hogy egy bizonyos kártya vagy koczka következzenek. — [12. old.]

De Poisson már sokkal előnyösebb helyzetben volt mint elődje, a ki ez időszakban még nem rendelkezett statisztikai eredményekkel, melyek a nagy számok törvényének inductiv kifejezését, a hozott ítéletek szempontjából, megengedte volna. Ellenkezőleg, a mikor Poisson munkához fogott 1827-ben, már felhasználhatta több esztendőnek adatait, miután a francia kormány már 1825-ben kezdte meg kitűnő gyűjteményének közlését »Comptes généraux de l'administration de la Justice criminelle«.

Poisson munkájának czime: Recherche sur la probabilité des jugemens en matière criminelle et en matière civile«. (Paris 1837.)¹⁾

Ez a tanulmány a valószínűségszámítás elméletéből indul ki, melyet bőven magyaráz és az V. fejezetben a hozott ítéletekre alkalmaz. A szerző szerint a valószínűségi számítás minden, a fizikai vagy erkölcsi világrendbe tartozó tüneményre alkalmazható, de mindig csak azon feltétel mellett, hogy elegendő számú megfigyelés áll rendelkezésre. Az ítéletek szerinte különben a valószínűségi számítás alkalmazására a legalkalmasabb teret alkotják.

Említést tesz még egy orosz tudósról, a ki a kérdést, noha az övétől eltérő szempont szerint tárgyalta, a szt.-pétervári tudományos akadémiának 1834-ben tartott ülésében.

Poisson szerint a valószínűség, hogy a vádlottat elítélik, mindig kisebb, mint a bűnösség valószínűsége. Az ítélet kisebb vagy nagyobb igazságosságának valószínűsége egyenes arányban függ azon szavazatok számától, a melyek a többséget alkotják és különösen a bírák abszolút számától, a kik a szavazásban részt vettek. Két kérdésnek tulajdonít különös fontosságot. 1. Mekkora a vádlott bűnösségére vonatkozó valószínűség? 2. Mekkora a valószínűség arra vonatkozólag, hogy a bíró ne tévedjen?

Ez értékeket a statisztika szolgáltatotta adatok alapján ki lehet számítani. Ez alapon indulva a következő eredményekre jut (19. old.): 1831 előtt egész Franciaország számára a valószínűség, hogy az esküdt nem fog tévedni azon ítéleteiben, a melyeket az ember élete elleni büntettek esetében mond valamivel több volt, mint $\frac{2}{3}$ és majdnem $\frac{13}{17}$ a vagyon ellen irányuló támadásoknál. A büntett nemeit nem tekintve, ez a valószínűség tehát valamivel kevesebb mint $\frac{3}{4}$. Ha ezt az arányt 1-ből levonjuk, megkapjuk a tévedés valószínűségét. Az ítélet előtt az a valószínűség, hogy a vádlott bűnösnek találtassék, valamivel

¹ E munkában használja Poisson e kifejezést »a nagy számok általános törvénye« a mely tehát tőle ered és nem Quetelettől, sem mástól. Határozottan mondja: »Enoncé de la loi générale des grands nombres« és később a 7. oldalon ujabban mondja: »Les choses de toute nature sont soumises à une loi universelle qu'ont peut appeler la loi des grands nombres«.

nagyobb, mint $\frac{1}{2}$; 0.53–0.54 a személybiztonság ellen irányuló büntettek esetében, és valamivel több, mint $\frac{2}{3}$ a vagyon elleni támadásoknál. Általában véve és bizonyos büntetteket figyelmen kívül hagyva, ezen valószínűség tehát körülbelül 0.67.

De a 143. probléma az, a melynek a legnagyobb fontosságot tulajdonítja; e probléma mutatja a következő két veszély súlyát; 1. a mi a vádlottat illeti, ha esetleg ártatlanul elítélik, 2. a mi a társadalmat illeti, ha a bűnöst felmentik.

Cournot »Mémoire sur les applications de calcul des chances à la statistique judiciaire« című munkájában Poisson-nal egyidejűleg a bennünket érdeklő kérdéssel foglalkozik.

Ez a munka kiegészíti Poissonét, melyről Cournot még kiadása előtt, kéziratban tudomást szerzett.

Cournot még inkább, mint Poisson, erősen vitatja, hogy a valószínűségi számítás nemcsak a bírák ítéleteire lehet alkalmazni, hanem minden választásra, így a politikai jellegű választásokra is, általában véve bármilyen kijelentésre. A valószínűségi számítás alkalmazása helyén való, Cournot szerint, még akkor is, ha el kell dönteni azt a kérdést, vajon valamely orvosság, melyet orvosi rendeletre betegnek adnak, hatályos lesz-e.

Példának felhossa azt a földművest, a ki este nagy gonddal vizsgálja az eget, nézi a felhőjárást és azután nyugodtan házába tér: tudja, hogy mily idő lesz másnap. Mekkora ítélete valószínűségének foka? És ha feltesszük, hogy két ember foglalkozik időjóslassal, több hypothesis-t állít fel: az elsőt az esetre, ha a két ember ítélete egyezik akár helyes, akár helytelen legyen az; a másodikat az esetre, ha az ítéletek ellenkeznek; ez esetben külön hypothesis szól arról, ha A. jóslata helyes ellentétben B jóslatával.

Cournot hasznosnak tartaná, hogy minden törvényszék bírója ismerje az igazság valószínűségének eshetőségeit épúgy, mint a tévedését; melegen ajánlja az igazságügyi kormányzatnak, hogy mindazokat az adatokat gondosan gyűjtsék, a melyek alkalmasak arra, hogy az egyhangulag hozott ítéletek számítására felhasználtassanak. Ha több bíróság ítél ugyanazon ügyben, különböző fokon, hasznosnak tartaná, hogy a tévedések eshetőségeit mindegyik bíróság számára külön-külön számítsák ugyanazon feltevések alapján, mint a melyek az ugyanazon bíróságban működő egyes bírák számára külön-külön szolgálnak.

Cournot a rendelkezésre álló statisztikai adatokkal behatóan foglalkozik. Így jut oly tény megállapítására, a mely felette tanulságos. Megállapítja, hogy a felebbezésre kerülő ügyekben az első fokú bíróság ítéletei megváltoztatásának aránya majdnem egyforma, mind a magánjogi ügyekben, mind a kereskedelmi ügyekben, jóllehet nagy különbség van a kétféle bíróság közt: amott tanult hivatásszerű bírák, emitt egyszerű kereskedők mondják az ítéletet. Ez a körülmény alkalmas annak bizonyítására, hogy a pontosság, melyet a kereskedői életben megszereznek, teljesen kiegyenlíti a hivatásszerű nevelés hiányát, a mikor arról van szó, hogy valamely ügyben ítéletet kell mondani. A hiba valószínű eshetőségeinek megállapításánál Cournot két esetet különböztet meg és mindegyik számára külön állítja fel hypothesiseit.

Az első hypothesis arra az esetre szól, a hol a hiba indokai különböznek mindegyik bíró számára, a ki az ítélet hozatalában részt vett, azaz a hol ez indokok egymástól teljesen függetlenek, tehát absolute subjectivek. A második hypothesis arra az esetre szól, a hol a hiba indokai egy és ugyanazt a hatást gyakorolják az összes szavazó bírákra, a hol tehát az indokok objectiv természetűek.

Vizsgálódásainak folytatása közben foglalkozik a valószínűség következő lehetőségeinek megállapításával. 1. Valószínű, hogy a bűnöst elítélik; 2. valószínű, hogy a bűnöst nem ítélik el; 3. valószínű, hogy az ártatlant nem ítélik el; 4. valószínű, hogy az ártatlant elítélik. Ez alapon haladva egyszersmind meg lehetne állapodni ily fogalmak iránt: elítélendő és el nem ítéendő, vagyis felmentendő. Felmentendő valamely egyén azon esetre, ha három tagu bíróság elé állítva az elítélés egy-egy szavazatának valószínűsége csekélyebb félnél. Ez azonban mindenféle körülménytől függ: »a felvilágosodottságtól, az erkölcsi hajlamoktól, a melyek azon polgárok osztályában uralkodnak, a melyből az esküdteket vagy a bírákat választják«. Így Belgiumban például a vádlottak és elítéltek közti arány 0.83 volt, mindazon idő alatt, míg szakbíróságok ítélkeztek. És ez arány leszállt 0.60-ra, attól az időtől fogva, a mikor újból a francia eredetű esküdtszéket felállították.

Az ítéletekben esetleg benfoglalt hibákból Cournot azt a tételt vezeti le, hogy az esetre, ha a felmentés valószínűsége $\frac{1}{2}$, megengedhető, hogy a felmentés valószínűsége átlagban közelebb álljon az egységhez, mint az elítélés esetében; az elítélés csak akkor menthető, ha valamely kis hibának tulajdonítandó, nem pedig, ha arról volna szó, hogy ugyanazon körülmények közt felmentést kellene kimondani (»Il est vraisemblable avant tout calcul que, pour un tribunal quelconque, la chance d'erreur doit être notablement moindre quand cette erreur a pour résultat de condamner un accusé non condamnable, que quand elle a pour résultat d'acquitter un accusé condamnable« Page 61.).

Cournot elődjeit túlhaladva nemcsak az elitélhetőség kérdéseit, hanem a büntetés eshetőségeit is tárgyalta. Tanulmányát e szavakkal fejezi be: »Le législateur sait ou doit savoir que les institutions judiciaires ne previennent jamais ces méprises fatales qui chargent l'innocence de toutes les apparences du crime; qu'elles n'empêcheront pas en matière civile ces erreurs de jurisprudence qui prennent leur source dans un préjugé dominant; que leur unique destination est de garantir un jugement conforme à celui de la majorité des hommes impartiaux et éclairés pour l'époque; d'offrir même en matière criminelle une garantie suffisante que le jugement de condamnation aurait l'assentiment d'une grande majorité; de restreindre l'influence des anomalies du sort sur la destinée de l'accusé.«¹⁾

Ha a nagy francia matematikusok vizsgálódásainak eredményeit egybefoglaljuk, be kell vallanunk, hogy bár nagy érté-

¹⁾ Az elítélés eshetőségeivel több újkori matematikus is, így: Bertrand, Venn stb. foglalkozik.

ket tulajdonitunk annak, hogy az ítéletek anyagát a matematikai számítás járma alá hajtották, ez mégis módszerénél fogva csak szűk térre szorítkozhatnak.

Mind e tanulmányok szerzői kizárólag a szavazatok számának és annak a befolyásnak, a melylyel e szám az ítéletre van, tulajdonitanak fontosságot. És mégis e szám csak egy tényező ama sokaság közt, melyet a többiek alkotnak és a melyek a tényektől eltekintve, független okokat és indokokat alkotnak az ítélet hozatalakor. Csak a legfontosabb tényezőket figyelembe véve, ezek a következők:

1. A bíró tudása. Mennél nagyobb a tudása, annál szélesebb körre terjednek ismeretei és annál nagyobb a biztosság ítéleteiben, annál kevesebb a tévedés. És megfordítva: mennél kevésbé áll a bíró tudása teendőinek magaslatán, annál több bizonytalanság lesz ítéleteiben és több helye lesz a tévedésnek. Ezért a »vétkes« szót könnyebben szabad kiejteni az első esetben, mint a másodikban.

2. Mennél inkább hajlandó egy bíró arra, hogy gyorsan határozzon, annál inkább van helye annak, hogy erősebb meggyőződést, az ügyek mélyére hatoló vizsgálatot követeljünk, ezzel ellentétben mennél nehezebben szánja el magát a bíró a határozathozatalra, annál kevésbé szigorú lehet az ügyek megvizsgálása.

3. Azonban és hozzátehetjük sajna, még egy sereg oly elem van, a melyek a bíró elhatározására befolyást gyakorolnak: értem a bíró személyes viszonyait és körülményeit, azokat, melyek arra a társadalomra vonatkoznak, a melyben él, azokat, melyek a politikai viszonyokat érintik, továbbá gazdasági, hitfelekezeti és egyéb körülményeit. Tegyük fel, hogy a bíró szenvedélyes vadász; mi történik majd ez esetben? Attól kell tartanunk, hogy túltragikusan fogja fel a vadászati jog elleni kihágásokat, a melyek elébe kerülnek. Ha uzsorások kezében van, valószínű, hogy túlzó szigorral dönt majd minden uzsorás ügyében. Ha törvénytelen származású, 100 tehető 1 ellen, hogy az e tényből eredő kétségszűrését enyhítő körülménynek fogja betudni. Ha antisemita vagy nacionalista, ha ilyen vagy amolyan politikai irányzathoz tartozik, majdnem bizonyos, hogy határozatában mind e körülmények játéka érezhető lesz. Ha alacsony származású vagy az elnyomott osztályokból eredt: úgy jaj annak a vádlottnak, a ki az üldöző osztályhoz tartozik és elébe kerül, hogy róla ítéletet mondjon. És ellenkezőleg, ha a társadalom felsőbb rétegeihez tartozik, ez annál rosszabb lesz az alacsonyabb és elnyomott osztályból származó vádlott számára. A bíró egészségi állapota, munkaterhe, mind e körülmények nem bírnak-e befolyással ítéletére?

4. Ezenfelül mindaz, a mit most a bíróról mondottunk, nagyjából vonatkozik a vádlottra, a tanukra, a közvádlóra, a védőre és az ügyvédre is: mindenütt, mindenkor, az egész vonalon és minden pontban gyakorolják befolyásukat az említett körülmények és esélyek a drámának összes szereplőire és a hozandó ítélet helyességét kétségessé teszik. Ha egy bűnügyben szereplő személyekről van szó, bizonyos, hogy minden jog-

ismeretük, nyugalmuk, vagy szenvedélyességük, meggondolásuk, lassúságuk vagy sietségük stb., úgy, mint az összes személyes, társadalmi és politikai viszonyok, körülmények és esélyek, melyek őket körülveszik, hallgatólag idegen elemet hoznak a hozandó ítéletbe, mely a számításban hibát fog eredményezni. Mindenki, ki valamely bűnügyben szerepel, érezni fogja azon befolyást, melyet reá erkölcsi vagy fizikai tulajdonságai gyakorolnak, az a mód, melylyel a dolgokat nézi, az autosuggestio stb. Ki kételkedik a bűnperek borzasztó veszélyein, midőn szemünk előtt van ilyen pereknek története? Ki tartaná lehetségesnek, hogy egy anya teljesen idegen embert, nagyra nőtt fiának tartson, kiről azt hitte, hogy elveszett, amint az a Ticheborne-féle híres perben történt?

5. Az eljárás nyelve. A tapasztalat megállapította azt a befolyást, melyet a határozathozatalra az a tény gyakorol, hogy egy és ugyanazon nyelven beszélnek-e a hatóságok és a nép. Úgy Belgiumban, mint Franciaországban megállapították, hogy az elítélések sokkal gyakoribbak ott, ahol a törvénykezés nyelve más, mint a melyen a nép beszél, sőt ily helyen igazságszolgáltatási gyilkosságot is fedeztek fel. A bíróság szervezete és az eljárás, esküdtek vagy hivatásos bírák, szóbeli vagy írásbeli eljárás, a bírák száma: mind-e körülmények gyakorolnak befolyást. Ötszáz és egy tagból álló bíróság (Athen) alkalmas lehet-e igazságos ítéletek kimondására?

6. A büntetőtörvénykönyv jellege, különösen a büntetések súlyossága. Mennél súlyosabbak a büntetések, a melyeket valamely büntetőtörvénykönyv előír, a vétkességet annál inkább csak nagyobb valószínűség mellett lehet kimondani. Ellenkezőleg ott, ahol a büntetőtörvénykönyv előírta büntetéseknek nincs meg ez a súlyos jellegük, a bűnösséget kisebb valószínűség mellett is ki lehet mondani. Az első esetben a büntetés nagyobb súlyát ellensúlyozza a felmentések nagyobb száma, a második esetben az ellensúlyt helyreállítja a felmentő ítéletek csekélyebb száma. Ez utóbbi körülmény magyarázza a »correctionalisation«-t.

7. A büntettek gyakorisága. Mennél gyakrabban fordulnak elő bizonyos büntettek, mennél inkább bírnak valóságos járvány jellegével, annál inkább követelmek súlyos megtorlást. Azonban bizonyos büntettek nagy gyakorisága mindig a társadalmi élet valamely mélyebben gyökerező okára vezetendő vissza és miután ennek következtében az ily büntettek sokasága általános jellegű társadalmi bajra enged következtetni, másrészt pedig az egyéntől nem kívánható, hogy e bajt leküzdje, nyilvánvaló, hogy e körülmény alkalmas arra, hogy az egyén felelősségét csökkentse.

8. A közvélemény. A kiszabott büntetés a közvélemény hatása alatt áll, a szerint, a mint e büntetteket szigorúbban vagy kevésbé szigorúan ítéli meg. Ez különösen esküdttörvényszék esetében áll. A hírneves Murri-Bonmartini perben a bírák pro és contra fenyegető leveleket kaptak.

9. A nép jellege. Ha a nép az igazmondást szereti, ha meggondolt, egy kissé nehézkes, általában több biztosíték van arra, hogy a bíró ítélete igazságos legyen, mintha egy hazug, könnyelmű és felületes népről van szó. Az első esetben az elítélések

arányai megnőhetnek a nélkül, hogy az igazság alatta szenvedne, míg a másik esetben csökkenniök kell.

10. A politikai helyzet is befolyásolja a hozandó ítéleteket. Mozgalmas időben oly esetekben észlelhető elítélés, a hol különben csak felmentés következett volna be. A franciaországi rémuralom korára kell csak gondolnunk.¹⁾

De a miben különösen nagy veszély rejlik, az, ha egy bűnper a közönségnek oly izgalmát okozza, hogy ez bele avatkozik a bírák ügyébe, állást foglal mellette vagy ellene, különösen ha a sajtó is pártját fogja stb. Az ily befolyásolásoknak igen veszedelmes példáját mutatja nekünk ugyanazon Ticheborne per, a melyről már szólottunk, a tizza-eszlári per és különösen az immár történeti nevezetességű Dreyfus-ügy.

A felsorolt elemek, a melyeket még szaporítani lehetne, bizonyítják, hogy lehetetlen a matematikai calculust alkalmazni ott, a hol az ethika és psychologia elemei oly nagy befolyást gyakorolnak. Voltak, a kik nagyon biztak a matematika nyújtotta megoldásban és ezek között oly neveket találunk, mint Arago. Az esküdtszékről szóló törvény tárgyalásánál Arago hivatkozott Laplace tekintélyére. Az igazságszolgáltatási tévedéseket — így mondá — 5:7 arányban lehet csökkenteni. Az elmélet kimutatja ezt. E számok oly biztosak, mint a nap paralaxisa. Egy képviselő kételyeket mert támasztani. Arago nagyon rosszul bánt vele. »A mikor a tudomány nevében beszél, a tudatlanokat nem illeti meg, hogy ellentmondjanak«. A nap paralaxisát azonban egy pontosabbal kicserélték.²⁾

Szigorú de igazságos ítéletet mondott Bertrand remekül írt könyvében. Olvassuk csak véleményét az ítéletek matematikájáról, a valószínűségszámításról szóló munkájának XIII. fejezetében. E fejezet az ítéletek valószínűségéről így szól: A legmerészebb összehasonlítását a sorshuzásnak ismeretlen és változó okok eredményével a többségi határozatok valószínűségéről írt tulsoká bámult könyve egészen tévedésen alapul. Egyetlenegy ez elvek közül sem fogadható el, egyetlenegy következtetés sem közelíti meg az igazságot. Laplace elvetette Condorcet eredményeit, Poisson nem fogadta el Laplaceét, egyik sem volt képes számításainak alávetni azt, a mi lényegében kibuvik alóla: a tévedés esélyeit egy tisztábban vagy kevésbé tisztán látó elme számára, rosszul ismert tények és tökéletlenül meghatározott jogtételekkel szemben.

Ime itt a nehézség! Jobban vagy kevésbé jól látó elmék, rosszul ismert tények, tökéletlenül meghatározott jogtételek! És hozzá tehetjük Bertrand ezen formulájához, hogy még az ismeretlen x-ek és y-ok egész sorozata létezik, melyek az igazságszolgáltatási határozatokra befolyást gyakorolnak.

A gabonakereskedésről szóló munkájában Galiani abbé

¹⁾ Tarnowsky érdekes tanulmánya (Bulletin de l'Institut International de Statistique. XI. kötet) több adatot tartalmaz a bírák elhatározására befolyást gyakorló tényezőkre vonatkozólag. Kimutatja pl., hogy a francia bírák szigorúbbak a tolvajokkal szemben, mint az orosz bírák; hogy az esküdtek elnézőbbek az asszonyokkal, igen fiatalokkal vagy gyermekekkel szemben, valamint oly vádlottakkal szemben is, kik az ő társadalmi osztályukból erednek, stb.

²⁾ Bertrand: Calcul des probabilités, (Paris 1888.) p. 320.

kissé szatirikusan jellemzi a matematikai módszert. »Onnek van például egy porcellán csészéje, melynek térfogatát ismerni és tudni óhajtja, hogy mennyi víz fér bele. Erre két módszer alkalmazható. Az első az, hogy ön elküldi az edényt egy nagy matematikusnak, hogy az mérje meg. A matematikus nézi, minden irányba forgatja, megvizsgálja és azt találja, hogy ez egy görbe, melynek tengelye körül való forgatása ezt a sajátságos megfordított conoidet létrehozza, melyet önök laikusok csészének neveznek. A görbét elemzi és ráakad egy harmadfokú ördögös hyperbolára, amely olyan makacs, hogy a világért sem emelhető a második hatványra. Ekkor a matematikus az integralis számításához folyamodik és hat hónap múlva az x-ek és y-ok, a plus és minus özönével jobban vagy rosszabbul megközelítőleg hatványra emeli a görbét és azt a testet, mely belőle eredt és egy darab papiroson küldi önnek a végső egyenletet spékelve és felszerelve x, y, és z-kel, a mit az akadémián felolvashatna. De nem tanácsolom, hogy ebben az eredményben bizzék: mert ha a toll megcsuszott kezében és ő egy — helyett + irt, azt hihetné, hogy nem töltheti meg csészéjét és kiöntené punch-ját. Ez az első módszer. Azután van egy másik kevésbé szabatos, de egyszerűbb módszer. Az ember elhi valami parasztembert és azt mondja neki. »Barátom mérje meg, hogy mennyi víz fér ebbe a csészébe.« Ez az ember mindenekelőtt az edényt vízszintesen állítja, azután egy itcze vizet fog és beleönti; ha azt látja, hogy nem tele, még egy itczével fog tölteni és mindaddig így jár el míg a csésze egészen tele és a víz kezd kiömleni. Ekkor így szól önhöz: »Uram, az ön csészéje 3 itczét tartalmaz kevesebb $\frac{1}{4}$ -el« és ebben teljesen megbízhatik.

Galianinak igaza van, de csak azért, mert példájában a matematika rossz alkalmazását mutatja. De ugyanaz az eset a szóbanforgó anyag matematikai feldolgozásánál.

De van egy tudomány, a mely szerényebb, a statisztika, a mely nem ad abszolút megoldást, de az értékek egy rendszerét, mely idővel a megfigyelések egész sorozata után alapul szolgálhat egy megbízható megoldásnak, mely talán akkor matematikai formulára is lesz redukálható.

A mi kérdésünket illetőleg különösen az elitélések és felmentések aránya tanulságos. Ime néhány eredmény:

A következő számok mutatják a magyar bűnvádi eljárás eredményeit 1903-ban.

Járásbiróságok:

	Tárgyalásra nem került:	Felmentések:	Elitélések:
Budapest	67'59	8'31	24'10
Debreczen	69'11	10'45	20'44
Győr	62'24	9'50	28'26
Kassa	62'16	10'34	27'50
Kolozsvár	73'61	8'77	17'62
M.-Vásárhely	66'19	10'61	22'93
Nagyvárad	59'32	12'27	28'41
Pécs	55'79	11'52	32'69
Pozsony	62'97	8'10	28'93
Szeged	59'82	11'81	28'36
Temesvár	66'28	14'12	20'60
Összesen	65'69	10'02	24.29

Kir. törvényszékek.

	Tárgyalásra nem került:	Felmentések:	Elítélések:
Budapest	80'20	2'61	17'19
Debreczen	68'83	6'76	24'41
Győr	66'15	4'40	29'45
Kassa	62'65	5'46	31'89
Kolozsvár	70'45	5'30	24'25
M.-Vásárhely	68'68	5'63	25'69
Nagyvárad	71'74	4'51	23'75
Pécs	70'18	4'69	25'13
Pozsony	68'34	2'50	29'16
Szeged	67'59	6'67	25'74
Temesvár	71'70	5'64	22'66
Összesen	71'53	4.58	23'89

Ez adatokból kitűnik, hogy a feljelentéseknek csak $\frac{1}{4}$ része szolgál az elítélések alapjául. (24'29 a járásbiróságoknál és 23'89 a kir. törvényszékeknél.)

Az elítélések és felmentések közti arány elsőrendű fontosságú¹⁾ és csak örülhetünk annak, hogy legujabb bűnügyi statisztikánk az összes erre vonatkozó felvilágosításokat tartalmazza.

De a mi szintén rendkívül tanulságos, azok az egyes bűntettek közt megállapított arányok.

Íme az 1903. év folyamán a feljelentések és elítélések közti arányok:

	Járásbiróságok:	Kir. törvényszékek:
Politikai bűntettek és vétségek	—	11'98
Hatóság elleni erőszak	—	35'01
A személyes szabadság elleni támadás, titoksértés	13'91	20'03
Pénzhamisítás	6'68	7'62
Hamis tanuzás, hamis eskü, hamis vád	5'89	5'19
Szemérem elleni bűntettek	—	20'15
Rágalmazás	21'62	} 26'47
Becsületsértés	19'02	
Ember élete elleni bűntettek és vétségek	—	15'71
Párviadal	47'31	72'46
Testi sértés	27'24	39'69
Lopás és jogtalan eltulajdonítás	29'43	23'34
Rablás és zsarolás	—	15'68
Sikkasztás, zártörés és hűtlen kezelés	26'62	14'—
Orgazdaság és bűnpártolás	39'57	29'65
Csalárd és vétkes bukás	9'20	10'13
Más vagyonának rongálása	8'83	—
Gyújtogatás, vizáradás okozása	6'26	3'29
Hivatali és ügyvédi bűntettek és vétségek	—	14'04
Uzsora	—	10'47

¹⁾ Nyilvánvaló, hogy a különböző bűntettek közt különbség van »Le jury a été de tout temps plus enclin à rejeter les accusations des crimes contre les personnes que celles des crimes contre les propriétés, évidemment parce que dans les premières les accusés ont obéi à des mobiles personnels et spontanés, tandis que dans les secondes les accusés sont le plus souvent des récidivistes endurcis faisant courir à la société les plus graves dangers. (La Justice en France, page: XXXIX.) Depuis plus récemment cette différence tend à diminuer. De 1876 à 1880 le jury français acquittait sur 100 individus:

29	accusés de trouble contre l'ordre public
21	» d'attentat à la pudeur
25	» contre la personne
15	» de vol.

En ce qui concerne chaque crime en particulier, de nouveaux écarts ne cessent de se présenter.

Ez adatokból kitűnik, hogy az elítélés esélyei változnak és különböznek a büntettek és vétségek szerint. Ha a párviadalt nem tekintjük, az esély arra, hogy valaki elítéltesék, legnagyobb a testi sértés, becsületsértés és hatóság elleni erőszak, legkisebb pedig a hamis tanuzás, hamis eskü és gyujtogatás eseteiben. Az elítélések és felmentések közt fenforgó arányokból az esélyék és valószínűségek egész skáláját lehetne összeállítani, mely az említett esztendőben egészen 3%-ig szállna le. Felesleges arra utalni, hogy az elítélések és felmentések közti arány első sorban a büntett megállapítása körül fenforgó kisebb vagy nagyobb nehézségtől függ.

A Németországra vonatkozó adatok, melyek 20 évre terjednek (1882—1901) bizonyos érdeket kelthetnek. Ez adatok kétségen felül mutatják, mit különben a hivatalos jelentések maguk is megállapítják, hogy a bíróság összeállítása is gyakorol bizonyos befolyást a felmentés arányaira.¹⁾

Igy az utolsó husz esztendő átlagában 100 ügy közül, a melyet elsőfokban ítélettel befejeztek, felmentés volt az esküdt-székeknél 26, söffeknél 22, szakbíróságoknál csak 14. Vannak büntettek, melyeknél 1000 eset közül csak 5—6 felmentés van; ellenkezőleg vannak olyanok, a hol a felmentés 600 (uzsora). — A gyilkosságnál (1897—1901) 1000 eset közül 289 felmentés volt. A gondatlanságból okozott emberölésnél 391. A felmentések száma nagyobb oly esetben, ha a vádat, gondatlanságból eredő büntettért emelik, mint oly esetben, amikor szándékból eredő büntettekről van szó. 1000 eldöntésre került ügyben a felmentések így alakultak:

1882—1886	143
1887—1891	150
1892—1896	172
1897—1901	179

A felmentések száma növekedik, de e növekedés annak tudható be, hogy különösen azok a büntettek növekednek számban, a melyek gyakrabban vezetnek felmentésre.

Az osztrák statisztika köteteiből is igen érdekes adatokat merithetünk. Foglaljuk össze a legfontosabb eredményeket (1901). Mindenekelőtt látjuk a különbséget a szakbíróságok és az esküdt-székek ítéletei közt. 100 vádlott közül a törvényszék 83·4, az esküdtek 69·4-et ítétek el; a felmentések száma a bíróságoknál $\frac{1}{5}$ -nél kevesebb, az esküdteknél körülbelül $\frac{1}{3}$. De a felmentések aránya növekedik, ha közelebről nézzük az adatokat ország-részek szerint. Dalmáciában 54·2, Nyugat-Galicziában 41·3, Kelet-Galicziában 39·1. Ha az egyes bíróságokat nézzük még nevezetesebb eredményekre jutunk. A cattarói törvényszék az esetek 61·3%-ban, a spalatói 54·4%-ban, a raguzai 51·7%-ban felmentő ítéletet hozott. Az elítéltetés valószínűsége ez esetben kevesebb $\frac{1}{2}$ -nél. Nézzük még a nagy városok adatait.

¹⁾ On sait bien, dit Tarnowsky, que le jury acquitte en général plus que la magistrature assise; — c'est un fait général. (Bulletin de l'Institut International de Statistique, tome XI. page 121.)

Az esküdtek felmentettek (1896—1900):

Bécsben	22'8%
Prágában	31'1%
Krakkóban	36'7%
Lembergben	37'7%
Grázban	18'6%
Brünnben	24'6%
Triestben	8'7%

Adataink megengedik még azt is, hogy megállapítsuk azt a valószínűséget, vajjon azon büntettekért történik-e az elítélés, a mely mellett a bűnvádi eljárást megindították vagy másért. 100 esküdtbiróság előtt tárgyalt esetben az ítélet egyezett a váddal (1901):

Salzburgban	40'7%
Tirolban	43'5%
Csehországban	44'3%
Kelet-Galicziában	40'2%
Dalmáciában	44'3%

Látjuk, hogy az esetek több mint $\frac{2}{5}$ -ében más büntetért mondták ki az ítéletet, mint a melyért vádat emeltek.

A flebbezéssel megtámadott ítéletek aránya 3'7, a semmisségi panaszé 4'0. Ez adatok az ítéletek helyességét bizonyítják-e? Ha így volna, meg lehetnénk elégedve.

A statisztika a következő adatokat szolgáltathatja nekünk:

1. Az elítélések és felmentések arányát.
2. Az elítélések és felmentések arányát a büntettek és büntetések különbözősége szerint.
3. A felebbezések és semmisségi panaszok arányait.

Ez adatokkal megvilágíthatjuk az ítéleteket zavaró okokat és megmutathatjuk annak utját, hogy az igazság megmásítása mint kerülhető el.

Az ítéletek részletes statisztikája, például az egyhangulag hozott ítéletek száma lehetővé teszi, hogy mindjobban megismerjük a nehézségeket; míg a valószínűségi számítás még egy lépéssel előbbre vezethet, oly térre, a hol a megfigyelések elhagynak bennünket.

Láthatjuk, hogy a statisztika már is némely adatot¹⁾ nyújt az ítéletekről és bármily soványak is legyenek azok, több alappal bírnak, mint a matematikusok túláltalános spekulációi.

A statisztika és a matematika közt kölcsönös hatás van. A statisztika adja a tényeket és összehasonlítást végezvén a különböző büntettek, különböző helyek, korszakok, a kultúra és a nemzetiségek közt: felderíti előttünk a tények azon elemeit, a melyek

¹⁾ A statisztikai adatok előadásával, — a mint látszik a fentebbiekből — csakis azt akartuk mutatni, hogy az igazságügyi statisztika már is nyújt néhány adatot, mely az ítélethozatal lélektanába egy kicsit bevilágít. Azonban sem az adatokból következtetést nem vonnunk, sem különböző államoknak nem azonos jellegű adatai között természetesen összehasonlítást nem teszünk.

az elitélhetőségre befolyással bírnak. E megfigyelések segítségével alkothatja meg a matematika tételeit. A statisztika nélkül a matematika csakis általános képleteket adhat. Azért kívánatos — és ezt a congressus tekintélyével erősítheti — hogy az ítéleteknek, felebbezéseknek, és megsemmisítéseknek részletes statisztikája a különböző büntettek és az összes, az ítéletre befolyást gyakorló körülmények különbözősége szerint, állittassék össze.

A statisztika segítségével és a matematikai statisztikára támaszkodva észlelhetjük az igazságnak megtévesztését, a hogy a csillagász az égi testek pályazavarait észlelheti.

De hogy alaposan ismerjük az elemeket, melyek az ítéletekre befolyást gyakorolnak, nem elegendő, hogy a nagy számok statisztikájának szolgálatát biztosítsuk magunknak. Ezenkívül egyénesíteni kell, lelkiismeretes vizsgálat kell egyes különös esetekben; egyszóval monographikus statisztika.

A statisztika hivatását teljesítvén a legmagasabb és legnehezebb feladatok végzését szolgálja: hogy igazságos ítéleteket hozzanak, hogy az igazságnak elég tétessék, hogy kiküszöböljék az igazságtalanság azon szomorú esélyeit, melyek az ártatlanok nagy tömegeit tönkre teszik, olyanokat is, kik az emberiség jóltevői voltak.

Tekintettel azon különböző körülményekre, a melyek az ítélet eredményét meghatározzák, el kell ismernünk, hogy a bíró nem a bűnösséget, hanem az elitélhetőséget állapítja meg. Ez elitélhetőségre vonatkozólag a következő megkülönböztetéseket kell tenni:

1. Általános vagy vélelmezett elitélhetőség, a mely a vádemelések számában nyer kifejezést.

2. Különös vagy igazságszolgáltatási elitélhetőség, azon elitélhetőség, a melyet a bíróságok ítéletei juttatnak kifejezésre.

Ezenkívül még kell különböztetni:

1. a tényleges elitélhetőséget, azaz az ítélt esetek számát. A tényleges elitélhetőség két elemet foglal magában: az igazságosan elítéltek számát és az ártatlanul elítéltek számát. E tényleges elitélhetőség számából hiányzik a lappangó elitélhetőség: a felmentett vagy fel nem ismert bűnösök száma.

2. Ha a tényleges elitélhetőségből levonjuk az ártatlanul elítéltek számát és hozzáadjuk a felmentett vagy fel nem ismert bűnösök számát, egy kifejezést nyerünk, melyet erkölcsi elitélhetőségnek nevezhetünk.

Az igazságszolgáltatás minden rendszerének célja az legyen, hogy a tényleges elitélhetőség az erkölcsi elitélhetőségnek feleljen meg. A különbözet mutatja a társadalom, a közerkölcsiség, és a büntetőjogi intézmények tökéletlenségének fokát, — ime az ártatlanok könnyeinek és a vétkezők örömeinek forrása. Legyünk azon, hogy e források a mennyire csak lehet száradjanak ki, igyekezzünk, hogy igazság legyen az egész világon és hogy megközelíthessük az emberiség legnemesebb képviselőinek eszményét.

Hitelszervezetünk fejlődésének újabb irányai.¹⁾

A közgazdasági tudomány régi igazságai közé számítják azt a tételt, hogy a hitel szervesen fakad a mindenkori gazdasági állapotokból és a hitelügy párhuzamosan halad azzal a hullámvonallal, melyet a gazdasági élet fejlődése leír. — A közgazdasági élet erősebb hullámvásának szükségképeni következménye a hitelintézetek fellendülése, míg a vállalkozási kedv hiányát, az üzlettelenséget, a közgazdasági élet lanyha tespedését a hitelintézeteknek is hátrányosan kell megérezniök.

A ki ezen elméleti tételket kiindulásul véve az utolsó két év közismert gazdasági pangásából és politikai válságából a hazai hitelintézetek legújabb történetében hullámvölgyet keres, azt kellemes csalódás éri.

A közviszonyok sivársága daczára ugyanis nem panaszkodhatunk hiteléletünk elmaradottságáról vagy visszafejlődéséről, mert ha a kérlelhetetlen számok világánál szemléljük hitelintézeteink eredményeit, örvendező csodálkozással kell megállapítanunk, hogy a magyar hitelszervezet és hitelügy az utolsó két kivételes és abnormális év alatt, de különösen a most lefolyt esztendőben egy eddigelé példátlan fellendülésnek indult.

E fellendülésben csak igen csekély része volt annak a körülménynek, hogy az 1904. év derekán a politikai látóhatár ideig-óráig derültebb volt és hogy az ideai nyáron a korábbi év nagy szárazsága után az ég kegyesebben mosolygott Magyarország földművelő népére. — Hitelszervezetünk szám-, vagyon és minőségbeli gyarapodása oly elhatározások eredménye, melyek az általános pangás és a politikai válság méhében fogamzottak meg.

Hitelszervezetünk fellendülésének okai.

E sajátos jelenség magyarázata különböző okokra vezethető vissza. Legtermészetesebbnek mutatkozik közöttük az a tény, hogy hazai hitelintézeteink jól meg vannak alapozva és viszonyaik annyira rendezettek, hogy súlyos válság vagy háboru esetét kivéve alig ingathatja meg valami. Mint a gondjaikra bizott és a nemzeti vagyon jelentékeny hányadát kitevő takarékbetétek mindenkor hű sáfárjai, pénzügyintézeteink a közönség osztatlan bizalmára tettek szert, amely rossz időkben is bennök

¹⁾ Felolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaságnak 1905. év november 11-én tartott ülésén.

látja vagyonának legmegbízhatóbb letéteményesét és szükség esetén jótévő támogatóját. Hűtlen kezelés vagy hibás gazdálkodás folytán csak nagy időközönként omlott össze egy-egy takarékpénztár; ezektől eltekintve pénzügyeink vezetése annyira gondos és körültekintő volt, hogy a nehezebb gazdasági és pénzügyviszonyokat rázkódás nélkül élték át. Szilárdságukról és ellenállóképességükről nem most először tettek tanubizonyságot.

Az 1869-iki válságos esztendő, mely a pesti tőzsdén jegyzett részvényekben 50 – 60 milliányi értékcsökkenést idézett elő és a bécsi és pesti piacokon nagy pusztításokat vitt végbe, pénzügyeinket nem is érintette. Az 1895. évi tőzsdeválság, valamint az 1900. év óriási veszteségei sem okoztak számbavehető kárt hitelintézeteinknek. Egyedül az 1873-iki válság pusztításai hagytak nyomot, de ekkor is csak a nagyszabású üzérkedő bankok szenvedtek jelentékeny vagy éppenséggel pótolhatatlan veszteségeket.

Egészben véve pénzügyeink rendkívül óvatos és tartózkodó üzleti politikával, törvény által kötelezőleg elő nem irt tartalékok nagyarányú gyűjtésével, a válságos időkre is biztosították fennmaradásukat.

Egy másik ok, mely az általános gazdasági pangás közepette is lehetővé tette hitelszervezetünk nagyarányú fejlődését, bizonyára abban keresendő, hogy pénzügyeink hatvan éves multjuk alatt meg tudták őrizni függetlenségüket az állammal, a kormánnyal és általában minden közületi tényezővel szemben. Míg az ipar és kereskedelem, valamint a vállalkozás pangásának oka a törvényhozás tétlensége és az egymást felváltó kormányaink tehetetlensége volt, pénzügyeink sem azelőtt, sem ezalatt, a kormánytól, államtól nem vártak semmit. A gazdasági szabadság és társadalmi öntevékenység egyedüli képviselői sohasem kopogtak azon az ajtón, melyen belül a közvagyont őrzik, így természetesen nem jöhettek zavarba akkor, midőn a közvagyon megcsappant és őrzőit a bizonytalanság érzete fogta el.

Ezzel nem akarjuk azt állítani, hogy az állam közgazdasági tevékenységének szünetelése közvetve semmiféle rossz hatással nem volt pénzügyeinkre, hanem csak azt, hogy valamennyi közgazdasági tényező közül a hitelszervezetet sújtotta legkevésbé.

Hitelintézeteink szilárdsága és függetlensége az a két ok, mely hitelszervezetünket az általános válság *daczára* fellendítette. Ezekhez szegődik harmadikul egy körülmény, mely a válság *következtében* állott be.

Az állami gyámolítás alatt élő ipar és kereskedelem az egész időszak folyamán tétlenségre volt kárhóztatva, mely állapot legjellemzőbb hatását, a rendkívüli pénzbőséget hitelintézeteink alaposan ki tudták használni.

A kereskedelem, az ipar, a vállalkozás a zilált közviszonyok mellett nem érezte a pénzbőség termékenyítő hatását, nem láttuk érvényesülését ama régi törvénynek, hogy valamint a pénz, a hitel drágasága, tulfeszített gazdasági tevékenység jele, úgy az olcsó hitel, a pénzbőség, melegágya a vállalkozásnak, rugója a gazdasági fellendülésnek. Kereskedelmünk nem élén-

kült, iparunk nem fejlődött, gyáraink száma alig szaporodott, a pénzbőségnek egyedül hitelintézeteink látták hasznát.

E haszon két jelenségben jut kifejezésre. Az egyik a rendkívüli tőketömörülések, a másik a pénzüintézetek országszerte tapasztalható szaporodása.

Az alaptőkefelemelések szokatlanul gyakori voltának legtermészetesebb és legegyszerűbb okául a pénz olcsóságát jelöltük meg. Ezzel korántsem akarjuk mondani, hogy azok hitel-szervezetünk újabb fejlődésének csupán esetleges, külső attributumai, hanem hitelintézeteink tényleges szükségleteinek kifejezői. A fővárosi intézetek fiókalapítási actiója, a vidéki pénzüintézetek üzletkörének fejlesztése azon mélyebb okok, melyek az alaptőkefelemelések terén létrehozták azt a nemes versenyt, mely végeredményben az ország közgazdaságára oly hasznos. Az alaptőkefelemelések az intézetek tartalékainak is tetemes növelését idézték elő, viszont igen csekély volt az oly alaptőkefelemelések száma, melyek csak banktechnikai miveletekként jelentek a tartalékok kényelmes szaporítására.

A tőketömörülés folyamatát legelőször a központon látjuk megindulni. A budapesti pénzüintézetek alig két év leforgása alatt közel 50 millióval emelték részvénytőkéjüket és a részvényesek a felpénzeket beszámítva több mint 75,000.000 kor. új pénzt fizettek be, a mi az intézetek korábbi tőkeerejének 18%-kal való gyarapodását jelenti. Ez a roppant tőkeelvonás a pénzpiacz megzavarása nélkül ment végbe, pedig egy bank kivételével a többinél alig 2—3 nál volt a külföldi tőkének is szerepe. A fővárosi tőkefelemelések ösztönzőleg hatottak a vidéki pénzüintézetekre. Új üzletágak, a helyes törekvés az intézet vagyonát a reá bizott betétekkel arányba hozni, voltak a vidéken az alaptőkefelemelések főrugói. Része volt e jelenségben természetesen a hiúságnak is, mely régibb intézetet nem engedett alaptőke dolgában az új mögött elmaradni. E körülménynek tudhatók azon esetek, a mikor a pénzüintézetek az alaptőkefelemelés révén vagyonukat mivel sem szaporították, csupán tartalékaik rovására emelték az az alaptőkéiket. Ez eljárásra igaz sok intézetet az a körülmény készttette, hogy laikusok és rosszakarók az elért nyereséget állandóan az aránylag csekély alaptőkével hasonlították össze és ez alapon vetették szemükre az uzsoráskodást, nem vévén tekintetbe az évek hosszú során gondosan gyűjtött tartalékokat, melyek ugyancsak dolgoztak az üzletben. Az alap és tartaléktőke egyazon biztosítéki jellege mellett természetesen nem kifogásolható az alaptőkeszaporítás ily módja sem, mégis tekintettel arra, hogy a részvényesi pozíciók szaporítása az osztalékigényeket fokozza és a társaság költségeit annak tényleges gyarapodása nélkül szaporítja, gazdasági szempontból nem helyeselhető. Szerencsére ezen esetek csak szórványos jellegűek és egészben véve az alaptőkefelemelések jelentékenyen erősítették vidéki hitelszervezetünket.

Nem volt ennyire üdvös a pénzbőség másik hatása, mely a pénzüintézetek szaporodásában jut kifejezésre.

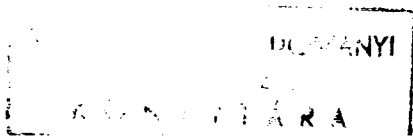
Pénzintézetek szaporodása.

»Pénzintézetek tultengése« e két szóval jellemezhetette a hazai hitelszervezet állapotát az a közgazdasági író, a ki az 1903. évi Sylvester napján az egyes országokat pénzintézeteik szerint leltározta. Sehol a világon tudvalevőleg nincsen ország, a hol annyi bank és takarékpénztár állana a közönség rendelkezésére, mint Magyarországon. A terjeszkedésnek az a szokatlan aránya, mely két év óta hazánkban tapasztalható, pedig csodálkozásba ejthette még azokat is, a kik pénzintézeteink alapításának rugóiba és titkaiba be vannak avatva. Az új alakulások mégis változataikban oly sokfélék, indokaikban olyan öszszerűek, hogy egységes tárgyalásukat meg nem kísérelhetjük. Csoportonként fogjuk venni hitelszervezetünk ezen legújabb fejleményeit a fővárosi intézeteknek, a központban való szaporodását, a fővárosi intézeteknek vidéken való előnyomulását és a fővárosi intézetek külföldi, ill. tengerentuli terjeszkedését, ezek után rátérünk a vidéki intézetek szaporodására és a vidéki intézetek központi tömörülésére.

a) *Fővárosi pénzintézetek szaporodása.* Miként az alaptőkefelemelések sorában, úgy a szaporodás tekintetében is a főváros jár elől. A fővárosi intézetek száma az 1903. év végén 40-et tett ki, melyek az 1904. év folyamán 9, a jelen évben pedig 13, vagyis az utolsó két esztendő alatt öszszesen 22 új intézettel szaporodtak. A fővárosi pénzintézetek száma tehát több mint 50 százalékkal emelkedett, és míg az előző 10 évben mindössze 11-el szaporodott az intézetek száma, az utolsó alig két év kétakkora szaporulatot tüntet fel, melylyel szemben egyetlen egy felszámolás vagy csődeset elő nem fordult. Hogy ez a jelenség nem oly örvendetes, mint a mily inpozáns, azt az alapítások természetrajza mutatja. Az új intézetek közül mindössze három olyan, mely hitelszervezetünk továbbfejlesztését vette célba. Ezek alaptőkéje együttesen 6 és $\frac{1}{2}$ millió koronát tesz ki. Első sorban a takarékosági hajlam fejlesztését 3 intézet tette feladatává, ezek alaptőkéje átlagban csak 120 ezer koronát tesz ki, a megmaradó 15 — noha hasznos voltukat egyesek szempontjából tagadni nem akarjuk — a pénzintézetek tultengésének káros állapotából a hiteltultengés veszedelmes lejtőjére visz.

b) *Fővárosi intézetek vidéki terjeszkedése.* A főváros területét elhagyva, a vidéken szemlélhetjük a központ bankalapítási politikájának újabb irányát. Az 1904. év utolsó napjaiban érlelődött meg a fővárosi bankok egynémelyikében az az elhatározás, hogy a vidéken fiókinézetet létesít. Elvértve már korábbi években is találkoztunk egy-egy fővárosi bank fiókjával a vidéken, de azt a tömeges alapítást, melynek a jelen esztendőben tanúi voltunk, már nem elszigetelt jelenségnek, hanem határozott rendszernek kell tekintenünk. A vidék ezáltal egy csomó új intézetre és rendkívül erős versenytársakra tett szert.

Az alapítási mozgalomnál két irány különböztethető meg. Az egyik intézetszaporodással jár, midőn a fővárosi bank saját czége alatt fiókot, vagy új czég alatt önálló intézetet állít fel, a másik nem jár intézetszaporodással, hanem már meglevő vállala-

lat átvétele. Mindkét iránynál a cél ugyanaz, az alapító pénzüintézetnek nagyobb térhódítása a vidéken.

E törekvés jogszerűségét senki sem tagadhatja. A törvény biztosítja minden bej. cégnek a szabadságot, hogy ha bárhol jónak látja, fióktelepeket és új vállalatokat létesítsen. A fővárosi intézetek pedig nyereség szerzésére alakult vállalatok lévén, nagyon érthető részükről ez az igyekezet. Hol a gyáripar, hol a kisipar, majd kereskedelem fellendítése, majd meg a nemzetiségi pénzüintézetek ellensúlyozása azon jelszavak, melyek égisze alatt hitel-szervezetünk fejlődésének ez új iránya megindult. Vannak sokan, a kik a fővárosi intézetek fiókhálózatának kiépítését a bankszervezet világszerte végbemenő mélyreható átalakulásával hozták kapcsolatba. Németországra, Franciaországra és Nagybritanniára hivatkoztak, a hol a központi bankok a fiókrendszer kiterjesztésével addig nem érintett üzletterületeket hódítottak meg. De nem szabad elfelejteni azt sem e mellett, hogy a magyar hitel-szervezet fejlődése sokban elűt a külföldétől. Mig odakünn nagy központi bankok indítják fejlődésnek a hiteléletet, nálunk megfordítva a vidéken önállóan működő intézetek százai az ország hitelszükségleteinek első kielégítői. A vidéki hitel-szervezet nálunk megvan, sőt igen tekintélyes tényező akkor, a mikor a fiókalapító bankok egyike-másika létesül. Külföldön azonkívül már évek óta tart a koncentrációs mozgalom, mely a kisebb intézetek felszívásában és az egyenlő nagyságúak összeolvadásában jut kifejezésre. Hazánkban ellenkezője tapasztalható mindennek. Senki előtt sem titok, hogy vidéki pénzüintézeteink száma máris tulnagy. A régi fennállású és nagy-tőkéjű intézetek mellett ott van a kisebbek és a hitel-szövetkezetek tömege, melyek ugyancsak versenyeznek a feleknek rendelkezésükre álló tőkét felajánlani, különösen a pénzsomjas és örökös üditést sóvárgó kisiparnak és kiskereskedelemnek. Egyszerre megváltozik a helyzet. Közéjük telepednek a fővárosi bankok. Nagyon természetes, ha a vidéki pénzüintézetek ebben a terjeszkedésben saját érdekkörükkel való versenyt látnak s a fővárosi bankok eljárását ahhoz a gyároshoz hasonlítják, a ki termékeit eladja a nagykereskedőnek és azután maga is versenyre lép vele, hogy vevőit közvetlenül elhalászsza. A vidéki pénzüintézetek ugyanis jórésztben a fővárosiaktól veszik a pénzt, hogy azt a verseny által korlátozott nyereséggel továbbadják.

A fővárosi pénzüintézeteknek mai napig létesített 30 fiókjának működése sokkal rövidebb, semhogy azok hatásairól beszélhetnénk. Ezért a bírálattal várnunk kell. Annyi bizonyos, hogy nagy ipari vállalatok kezdeményezésére takarékkasszák nem alkalmasak és itt a fővárosi bankok közreműködése igen jótékony hatással lehet. A mennyiben ez a feltevés azonban nem válnék be, hanem vele szemben beigazolódna az a szemrehányás, hogy a fővárosi pénzüintézetek vidéki térfoglalása csak terjeszkedési vágyból történik, akkor valószínűleg több-kevesebb élességű érdekösszeecsapásoknak leszünk tanui, melyek hiteléletünk fejlődése érdekében éppen nem kívánatosak.¹⁾

¹⁾ L. szerzőnek ezen tételére nézve a »vita« során kifejtett ellenkező véleményét a Közlemények során.

c) *A fővárosi intézetek külföldi terjeszkedése.* Sokkal nagyobb élelmességre vall a fővárosi intézetek azon törekvése, hogy működésükkel a magyar közgazdaság érdekeinek külföldön tegyenek szolgálatot. Hitelszervezetünk ily irányú kiépítésén fáradozott a Magyar általános hitelbank, midőn a chinai-osztrák-magyar settlementen a kormány ösztönzésére bankot alapítani szándékozott. A terv az időközben bekövetkezett háború folytán mindezideig nem valósult meg. Határozottabb formában és előrehaladott stádiumban van a másik tengerentúli bank a Magyar-amerikai banknak terve. E banknak célja összeköttetést létesíteni odakünn lakó közel egy millió honfitársainkkal és megővni őket az amerikai szélhámos bankárok üzérkedéseivel szemben. Bár a jelenlegi politikai viszonyok az alapításnál — sajnos — éreztetik hátráltató befolyásukat, nagyon kívánatos volna, hogy az üdvös intézmény mielőbb megalakulna és vele létesülne a Magyar-osztrák monarchia első tengerentúli bankja.

Hitelszervezetünk külföldi terjeszkedésében a magyar-amerikai bankkal jelentőségben csak a fejlődés azon útja vetekszik, a mely a Balkán pénzpiacz meghódítására irányul. Bankjaink későn vetették magukat e rendkívül fontos területre, ki tudja minő gazdasági és kereskedelmi posztionk volna ma a Keleten, ha 20–30 évvel ezelőtt próbálkoznak meg ottan bankalapításokkal. Pedig a lehetőség, sőt a jóakarát is meglett volna a magyar bankok részére.

Stambulov, a Kelet legzseniálisabb államférfia hazánk iránti őszinte vonzalmában a múlt század 80-as éveinek közepén többször tett kísérletet, hogy megnyerje a magyar tőkét Bulgária számára. De azért teljes 20 évnél kellett eltelnie, míg a jelen esztendőben a Pesti magyar kereskedelmi bank égisze alatt Banque de Commerce de Sofia néven pénzüintézet alakuljon Bulgária fővárosában, a melynek Ruscsukban, Várnában és Philippopolisban vannak fiókjai.

E vállalkozás számíthat a hazai közgazdaság elismerésére, de nem ez irányú igényeinek teljes kielégítésére. A török birodalomhoz, Kisásziához a jövő szempontjából igen fontos gazdasági érdekek fűznek, a magyar tőkének itt szükség esetén áldozatokat is kell hoznia a hazai ipar és kereskedés érdekeinek előmozdítására.

d) *Vidéki pénzüintézetek szaporodása.* A külföldi piacz meghódítására irányuló törekvések és a tőketömörülés modern áramlatával ellentétben áll vidéki hitelszervezetünk törpe pénzüintézetekkel való gazdagodása. Már az 1903. év végén fennálló közel 1100 részvénytársasági pénzüintézet révén a vidék telítettnek volt mondható a hiteligenyek kielégítésére alkalmas közegekkel. Ennek daczára az 1904. évben 71, jelen esztendőben 79 volt az ujonnan megalakult intézetek száma, úgy hogy az utolsó két esztendőben hitelszervezetünk 150 részvénytársasági alapon álló intézettel szaporodott. Ha a gazdasági szükséglet szempontjából vesszük ezeket az intézeteket, azt találjuk, hogy közöttük 37 alakult meg oly helyen, a hol eddigelé takarékpénztár nem volt és 28 azok száma, melyeknek csak egy takarékpénztár versenyével kell megküzdeniök. Ezen alakulatokat általában a takarékosági szel-

lem fejlesztésére és a hitelszükségleték előnyös kielégítése szempontjából üdvöseknek lehet mondanunk. A többi 80 pénzüintézet kettőnél több intézettel rendelkező helyen alakult, sőt van nyolcz olyan is, mely 10 meglévő intézettel szemben próbált szerencsét.

Az elszaporodás tehát nem egészen a gazdasági élet követelményeinek felel meg, hanem jórészt magánérdek és személyes hiúság törekvéseire vezethető vissza, melyeket a pénzbőség még jobban előmozdított. Hitelintézetnek csak úgy szabad alakulnia, ha a gazdasági tényezők fejlődése megkívánja. A pénzbőség védőszárnyai alatt az általános pangás és tespedés daczára keletkezett intézetekkel szemben van jogosultsága annak, a közgazdasági élet magasabb igényei szempontjából emelt panasznak, hogy a tőke kerül az iparvállalatokat és a jóval kevesebb fáradsággal járó pénzüintézetek alakulására tömörül.

A hitelszervezet szempontjából sem lehet azonban tagadni a pénzüintézetek túlságos elszaporodásának káros hatásait. Az új intézeteknek a felek szerzése körül kifejtett versenye folytán sokan egyenesen csábittatanak arra, hogy túlságos hitelt vegyenek igénybe.

Az állapot, melyet e téren az intézetek elszaporodása a fővárosban teremtett, a mesével határos. Most a vidéki pénzüintézetek elszaporodása és egymásközi versenye súlyosbitva a budapesti intézetek és magánleszámítolók ajánlatai által, a vidéki hiteléletet komoly veszedelemmel fenyegeti.

e) *Vidéki pénzüintézetek központi tömörülése.* Vidéki hitelintézeteink elszigeteltsége és a közöttük egyre élesebbé váló verseny alkalmas ellensúlyozójának látszik az utolsó két esztendőben megvalósult az a törekvés, mely a vidéki pénzüintézetek tömörítésére és ezen réven a hazai tőke consolidálására irányul. A megvalósítás formájára nézve a vélemények eltértek. Voltak, a kik a hazai vidéki hitelszervezet megerősítését és továbbfejlesztését erkölcsi kötelék útján vélték elérhetőnek, ismét mások, a kik csak központi bank útján látták biztosítottnak. Ez eltérő felfogások eredménye lett két intézmény, mely rövid fennállása alatt és a kedvezőtlen viszonyok daczára is sokat tett a vidéki pénzüintézetek közös érdekeinek előmozdítására.

Vidéki hitelszervezetünk intézményi kiegészítésére szolgál a még 1892-ben a vidéki pénzüintézetek jelzálogkölcsonökben lekötött tőkéinek mozgósítására alapított Központi Jelzálogbank. Ez segített vidéki intézeteink ama nagy baján, hogy vagyonuk immobil, tartozásaik pedig mobilok voltak. A személyi hitel igényeinek különösen oly területeken való művelése, melyen a fővárosi intézetek által eddigelé elhanyagoltatott, képezte főcélját a vidéki pénzüintézetek által az 1904. év elején megalakult központi hitelbanknak. A szerény anyagi eszközök, melyek felett ez intézmény jelenleg rendelkezik, sajnos nem elegendők azon nagy feladatok megvalósítására, melyek e téren reá várnak. A központi hitelbanknak ugyanis elsőrendű feladata volna a vidékenként nagyon is különböző kamatláb nivellálása. E célból az intézetnek programjába kellene felvennie a betétátutalások művelését. Közismert tény, hogy vidéki pénzüintézeteink

egynémelyikének betétállománya jóval meghaladja jövedelmezően elhelyezhető tőkéi összegét. Vidéki pénzügyintézeteknél körülbelül 150 millió korona az a betét, melynek érdekében áldozatokat hoznak, a melyeket gyümölcsöző enelhelyezni nem tudnak, a melyekre, a fővárosi intézeteknél hevertetve, ráfizetni kénytelenek. Ha már most egy központi bank mondjuk $\frac{1}{4}\%$ -os jutalék mellett ezen tőkét betétdús és tőkeszegény, de azért jó vidéki intézetek közt közvetlenül s utóbbiakat megvizsgálva az átutaló intézettel szemben a garantiát elvállalná, a vidéki pénzügyintézetek nyomasztó helyzetén egy csapásra segítve volna.

A vidéki tőkeerő központosítása azáltal, hogy a vidéki pénzügyintézetek értékállományukat mint szabad letétet minden eshetőségre készen a központi intézetnél kezeltetnék, óriási befolyással volna az értékpapír-piaczra és rendkívüli időkben jótékony befolyást gyakorolhatna az állami kibocsátások árfolyamainak megállapítására. Nagy megtakarítások volnának elérhetők a bankjegyekben és más forgalmi értékekben, különösen postadíjakban. A hite ellenőrzés és hitelbiztosításnak a központi bank által leendő megvalósítása révén pedig a visszleszámitolási üzlet korszakalkotó reformokon menne át.

A személyi hitel szerveinek fejlődése.

A pénzügyintézetek ingó hitelének központosítása mellett a személyi hitel terén egy sajátos elkülönülési folyamatot észlelhetünk az utolsó években. A mire azelőtt csak hitelszövetkezetek alakultak, arra most a közép- és kisbankok gondolnak, hogy t. i. egyéb üzletek és célok feladásával kizárólag egy-egy foglalkozási vagy kereseti ág hiteligenyeit szolgálják. Annak láttuk már korábban példáit, hogy nagy bankjaink egyike-másika a nagyipar valamelyik ágának különös gondját viselte, de egész új jelenség, hogy valamely bankintézet kizárólag egy kereseti ág szolgálatában találja létjogosultságát és megélhetését.

A fűszerkereskedők, a fakereskedők, a molnárok, a gyógyszerészek bankja elnevezés alatt az utóbbi időben napvilágot látott tervek mind azon meggondolásból indulnak ki, hogy miután egy szakmán belül nagyjában hasonló viszonyok és azonos érdekek forognak fenn, ezeknek kielégítése sokkal hathatósabban történhetik egy kizárólag erre a célra alakult központi intézet által. A szakmabeli bankok számát növelik azon újabb örvendetes szaporodó vidéki pénzügyintézetek, melyek iparbankok elnevezése alatt az ipari hitel rendszeres és szakszerű művelésére adják magukat. Köztudomású dolog, hogy az ipari hitel eddigelé nem igen örvendett különös fejlettségnek, mert iparunk egy-két ágától eltekintve a kezdet nehézségeivel és a külföld erős versenyével kénytelen küzdeni. Hiányzik a kellő bizalom és az ennek megfelelő támogatás az alakulni akaró és a már létesített ipari vállalatok iránt. Nem hatottak serkentőleg a tőkére az iparhitelnek nyújtott törvényi kedvezmények sem, annál örvendetesebb jelenségnek kell tartanunk, hogy nemzeti életünk nehéz napjaiban megalakulnak a legfontosabb iparalkotó tényezők, az ipari hitel közegei.

Ugyancsak a személyi hitel speciálizálódását kell látnunk azon részben megvalósult tervekben, melyek a köztisztviselők hitelügyének rendezése czímén az utolsó esztendőben foglalkoztatták a közvéleményt. A rendkívüli fontos szerepnél fogva, melyet hazánkban a köztisztviselői kar visz, elsőrendű állami és társadalmi érdek a tisztviselők adósságainak consolidálása és hitelviszonyaik rendezése. Hitelszövetkezetek voltak eddigél azon források, melyek drága kölcsöneire és terhes feltételeire a köztisztviselők utalva voltak. Úgy látszik még jó ideig azok fognak maradni is, mert az a bank, mely jelen esztendőben fél millió korona alaptőkével a tisztviselők hiteligenyeinek szolgáltatára alakult, nem lesz és nem lehet egyelőre más, mint alkalom arra, hogy a tisztviselők hitelszükségleteiket tisztességes és emberséges módon ugyan, de rendkívül korlátolt mértékben kielégtessék.

A jelzáloghitelszervezet fejlődése.

Az ingó hitel fejlődését jelentőségre nézve jóval felülmúlja hitelszervezetünk azon intézményeinek megizmosodása, melyek a mezőgazdasági és általában a jelzáloghitelt szolgálják.

Budapesten ez idő szerint 14 záloglevélkibocsátó intézet fejt ki versenyt a jelzálogos kölcsönök lehető legkedvezőbb lebonyolítása körül. E versenynek nemzeti szempontból üdvöshatása, hogy a magyar intézetek kedvező feltételei következtében a hazai piacot egykor uraló osztrák jelzálogintézetek tárczája fokozatosan csökken, nem annyira visszafizetések, mint a hazai intézetek részéről végbemenő átváltoztatások útján.

A fővárosban székelő jelzálogintézetek a múlt év folyamán 232 millió korona új kötvénykölcsönt folyósítottak, a mely összegből a törlesztések és visszafizetések levonása után tényleges szaporodásként 116 millió korona mutatkozik. Jelzálogkölcsönállományuk ezzel meghaladta a kétmilliárd koronát.

A magyar jelzálogintézetek agilitásáról tanuskodó ezen adatokkal szemben áll az osztrák földhitelintézet és az osztrák-magyar bank visszavonulása, mely két intézettel korábban bankjaink alig vehették fel a versenyt. Mig a magyar intézetek kölcsönállományának tényleges szaporodása átlag 10 milliót tesz ki az utolsó esztendőben, az osztrák földhitelintézet jelzálogkölcsöne több mint 15 millióval, záloglevél forgalma pedig közel 25 millióval hanyatlott.

Jelzálogintézeteink életrevalóságára vall a nagy állami kedvezményeket élvező O. M. B. térvesztése is. Mig három év előtt még oly nagy volt a jelzálogállomány, hogy a bankban a törvény által engedélyezett 300 milliós contingenst felemelni óhajtották, az 1904. év folyamán a jelzálogállomány 10 millióval 288 millióra hanyatlott, a záloglevélforgalom pedig közel 13 millióval 227 millióra szállt alá.

Nem csoda, hogy meglevő záloglevélintézeteink magas színvonala mellett új alakulások nem történtek e téren. Hitelszervezetünk ezen ágának csak egy hajtása érdemel egy futó szót, az, mely a telepítést és parcellázást tűzte ki feladatául. A czél nem új. Fővárosi bankok és vidéki emporiumokon működő nagyobb

intézetek már régideje foglalkoznak ezen közérdekű magán-tevékenységgel, az új bank a mellett, hogy e tevékenységet fejleszti, adalék lesz annak bebizonyítására, hogy a telepítés és parcellázás nem állami feladat, mert ezt a nagy nemzeti célú bankjaink és takarékpénztáraink hazafias törekvése előbb-utóbb jobban megvalósítja.

A jelzálogos hitel szolgálatában álló intézetek szaporítását és ez úton hitelszervezetünk intézményi fejlesztését mezőgazdasági hitelpolitikusaink az utolsó esztendőben a kisbirtok terheinek csökkentése céljából követelték. Szerintök a kisbirtokos osztályon mai teherállása mellett jelenlegi pénzügyintézetek az érték feléig adott kölcsöneikkel segíteni nem tudnak, mert a kisbirtokososztály igen nagy részének terhei lényegesen meghaladják az ingatlanok félértékét.

A míg a hitelszervezet a tervbe vett új intézménnyel gyarapítható volna, az Országos Központi Hitel-Szövetkezet és a Kisbirtokosok Országos Hitelintézete megegyezésre lépett, mely szerint a K. H. kötelékébe tartozó községi hitelszövetkezetek tagjai földbirtokukra készpénzben folyósítandó törlesztéses kölcsönököt kapnak. E kölcsönök a föld becsértékének három negyed részéig terjedhetnek, de 30 ezer koronánál nagyobb összegben nem engedélyezhetők. Évi törlesztés fejében 50 éven át félévenként utólag a tőke 5·5% fizetendő.

Nem lehet feladatunk ez alkalommal a községi hitelszövetkezeteknek ily módon juttatott humánus működési kör értékéről szólnunk, de kötelességünk megjegyezni, hogy vidéki hitelszervezetünk mai keretében is a kisbirtokos osztály hitelszükségletei épp oly olcsón kielégíthetők. A mi pedig a 75%-ig terjedő törlesztéses kölcsönök felvételének lehetőségét illeti, e célból sajnos külön záloglevélkibocsátó intézet létesítésére ugyancsak nincsen szükség, mert a verseny szabadsága folytán, az 50% alapján engedélyezett záloglevélkölcsönök sok helyütt amúgy is a birtokérték 60—70%-ig emelkednek.

A kisebb jelzálogos követelések bekebelezésénél, törlésénél, átváltoztatásánál és engedményezésénél adandó bélyeg és illetékmentességgel többet lehetne lendíteni a kisbirtok terheinek könnyítésén, mint az eddig élvezett hitel kiterjesztésével, vagy a hitelintézetek számának szaporításával.

Socialpolitikai irányzat.

Habár az erkölcsi és társadalmi célok hangsúlyozása hitelszervezetünk legújabb alakulatainál állandóan visszatér, mégis nincsen egy fejlemény sem, amely a socialpolitikai eszmék megtestesítését oly kizárólagos programjának tekintené, mint az utolsó esztendőben szokatlan mértékben gyarapodó községi takarékpénztárak.

A községi takarékpénztár nem új típusa hitelszervezetünknek. Nagykőrös polgársága már 1857-ben létesített ily intézményt, mégis az 1903. év végén a fiúmeivel együtt mindössze 11 községi takarékpénztár van az országban.

Az utolsó esztendőben határozott élénkülés állott be e

téren. Három községi takarékpénztár alapított és több nagyobb város, köztük Budapest és Temesvár komolyan foglalkoztak a községi takarékpénztár létesítésének kérdésével.

A hirtelen támadt érdeklődést úgy látszik az irodalmi mozgalom keltette fel, melynek megindítója és legjelentékenyebb alkotása dr. Halász Sándor ministeri tanácsosnak. »A községi takarékpénztárak Magyarországon« című széles látkörű és a kérdés minden részletére kiterjedő műve volt. Külföldi tapasztalatok, városaink háztartásának erősödése, társadalmának értelmi fejlettsége, továbbá az a körülmény, hogy a községi takarékpénztár hozadékában kinálkozik a legalkalmasabb forrás, melyből a community a reá háramló társadalomgazdasági feladatokhoz a szükséges anyagi eszközt a községi háztartás minden rázkódtatása nélkül meritheti, birták szerzőt arra a végkövetkeztetésre, hogy községi takarékpénztárak létesítése Magyarországon nemcsak lehetséges, hanem kívánatos is.

Szerző szava úgy látszik nem maradt visszhang nélkül. Városaink a levéltáraikban régebben őrzött takarékpénztári tervezeteiket kezdték újból tanulmány tárgyává tenni. E hatás daczára meg kell jegyeznünk, hogy Magyarországon a pénzüintézetek és általában a hitelszervezet helyzete olyan, hogy a községi takarékpénztárakat kikapcsolhatjuk berendezéseink köréből. Előreláthatólag ugyanis a községi takarékpénztáraknak sem erkölcsi, sem anyagi haszna nem fog megfelelni azon várakozásnak, melyet ez intézményhez a kezdeményezők fűznek. Eddigi községi takarékpénztárainkkal tett tapasztalat — miként szerző maga mondja — »nem alkalmas táplálni azt a hitet, mintha községi intézeteink a takarékpénztárak eredeti hivatásához fűződő sociálpolitikai célokat nagyobb mérvben juttatnák megvalósuláshoz, mint a részvénytársasági takarékpénztárak« (62. lap). A jövő fejleményei azt hisszük, igazolni fogják, hogy ez nem is lehet máskép. Mert ha nyereségre dolgozik a községi takarékpénztár, akkor szükségképen ugyanazon elvek szerint kell működnie, mint a vele versenyző részvénytársaságnak, ha ellenben lemond a nyereségről, akkor tulajdonképeni célját a községi terhek csökkentését és sociálpolitikai intézmények létesítését nem fogja megvalósíthatni.

Tapasztalati tény, hogy a községi takarékpénztárak csakis ott virágzanak, ahol a magánvállalkozást megelőzték, ahol nem állottak szemben a részvénytársasági takarékpénztárak versenyével. Ma azonban ez utóbbiakban is tultengés van, úgy hogy a községi takarékpénztárak alapítása megkésett és ez intézményeknek jövőt nem jósolhatunk. Örülünk, hogy ezt nem a bus resignatio hangján kell tennünk, mert Magyarországon a részvénytársasági takarékpénztárak sokkal nagyobb áldást hoztak az országra, mint a külföld községi intézményei.

Angliában és Franciaországban — a mint tudjuk — a takarékpénztárak csupán közvetítói az államhitelnek. Ezen többnyire humanisztikusnak nevezett rendszer a takarékosági hajlam fejlesztésére nem vált be és tényleg képezte már komoly támadások célpontját. Poroszországban és Ausztriában, a községi takarékpénztárak classikus hazájában pedig a takarékpénztárak

egyszerűen hivatalok, a melyek csak a hét néhány napján és akkor is csak néhány órára állanak a közönség rendelkezésére. E mellett a betétek maximuma és minimuma korlátozva van és tulnyomóan mobilizáltattak.

Magyarországon ellenben a takarékpénztárak szervezete a legmodernebb és leginkább megfelel a kereskedelem és forgalom általános igényeinek. Mentések a takarékoság gyakorlását megnehezítő megszorításoktól és a legkülönbébb hiteligenyek kielégítésére alkalmasak.

Egy propaganda, mely a községi takarékpénztárak versenyének kitenné, káros, mert megfélemledik, milyen szolgálókat tettek az országnak és azt a lehetetlen állapotot, mely a pénzügyintézetek számát illetőleg nálunk fennáll, még jobban fokozná.

Csak olyan helyen, a hol hitelintézet nincsen és a község jelentékeny vagyonnal rendelkezik, lehetne még községi takarékpénztárt javaslatba hozni, azt hisszük azonban, hogy ily hely egyhamar felfedezhető nem lesz.

Nemzeti irányzat.

A társadalomerkölcsi eszméknél is nagyobb súlyal sürgetett a nemzeti szempontnak hitelszervezetünkben való érvényre juttatása. »Nemzeti bankpolitika« ez volt a jelszó, melyet az utolsó esztendőben gazdasági, társadalmi és politikai tényezők egyforma eréllyel hangoztattak. Értettek rajta kettőt; a hazai hitelszervezet függetlenítését és önállósítását a magyar nemzeti bank felállítása révén és a nemzetiségi pénzügyintézetek terjeszkedésének megakadályozását állami támogatás és a hazafias intézetek áldozatkészsége útján.

Az önálló magyar nemzeti bank épenséggel nem új kiváncsóság. Már a márczius 15-iki pontozatok kilenczedike követelte felállítását és a kiegyezés óta is sok sürgetés tárgya volt.

A mióta azonban az utolsó esztendőben a politika ellepte a gazdasági kérdéseket is és nemzetünk közigazgatási önállósága azonosított az önálló vámterülettel, a Magyar Nemzeti Bank felállítása is elemi erővel követeltetett.

A gazdasági szétválásnak és az önálló berendezkedésnek leglelkesebb szószólói is elismerték ugyan, hogy a bank közös volta gazdasági függetlenségünknek útját nem állja, feltéve, hogy a bank az ország önálló gazdaságának megadja, a mi neki kijár, sőt nagyobb voltánál előnyösebb is egy újonnan alapított külön intézetnél.

Bár az önálló nemzeti bank létesítésének 1907 végéig még jogi lehetősége is ki van zárva, mégis tisztába kell jönnünk azzal, hogy egy nemzet jegybankjának felállítása semmiképen sem lehet közjogi vagy pártkérdés, hanem egyedül a célszerűség és a gazdasági szükségletek kérdése. E szempontot tekintve véve arra a belátásra jutunk, hogy hitelszervezetünk az új jegybank felállítását csak úgy fogja minden rázkódás nélkül átélni, ha a szabadalmat a mai O. M. B. rt. kapja meg, mely a magyar jegybank üzletet 30 év óta viszi és a melynek kiterjedt fiókhálózata ma már hitelszervezetünk nélkülözhetetlen támasza.

Nemzetiségi pénzüintézetek.

Nemzeti bankpolitika és magyar nemzeti birtokpolitika czímén követelték az utolsó esztendőben a napi és szaksajtóban, társadalmi és politikai egyesületekben, a nemzetiségi hitelintézetek terjeszkedésének megakadályozását.

Tény az, hogy a nemzetiségi pénzüintézetek növekvőben levő terjedése a magyarság szempontjából nem örvendetes jelenség. Pénzüik hatalmával elő tudták idézni a birtokváltások oly irányát, melynek főjellemvonása, hogy magyar birtok a nemzetiségek kezére jut.

Ha azonban harag és elfogultság nélkül vizsgáljuk e veszedelmet, látjuk, hogy a baj forrása — pánszláv intézetektől eltekintve — nem a nemzetiségi intézeteknek tulajdonított agitációban, hanem más okokban keresendő. A nemzetiségi pénzüintézetek fejlődését ugyanis az üzleti conjuncturák és nem politikai elvek befolyásolják. A pénz árú, mely a fokozódó verseny következtében keresletnek és kínálatnak van alávetve. A nemzetiségi pénzüintézetek terjedése csak azt bizonyítja, hogy ők rendelkeznek a legolcsóbb pénzzel, ami ismét a magyar pénzüintézetek hiányának, vagy a meglevők elégtelenségének és szervezeti hibáinak egyedüli következménye.

A nemzetiségi pénzüintézetek terjeszkedésének kulcsa, hogy könnyen, olcsón, gyorsan, élelmességgel és serénységgel vezetik a pénz toda, a hol arra szükség van. Ezért őket gáncs nem érheti, sőt ebben őket utánoznunk kell oly módon, hogy a nemzetiségek lakta vidékeken erőteljes magyar pénzüintézeteket fejlesztünk és alapítunk, hogy azok a magyar gazda hiteligenyeit csakúgy mint a szász, oláh, szláv parasztét legkedvezőbben és legelőnyösebben kielégítsék.

A meglevő nemzetiségi pénzüintézetekkel szemben, azért a miért készségesen és jutányosan adtak hitelt a magyar parasztnak oly időben, mikor máshol nem kapott, a magyar tőke említett tisztességes versenyén kívül más eszköznek helye nem lehet.

Ha pedig velük szemben a passivitas álláspontjára helyezkedni nem akarunk és folytonos recriminatio helyett a nemzeti alkotás tényezőivé kívánjuk tenni, akkor nincs más mód, mint békés uton bevonni a magyar nemzeti hitelszervezet érdekkörébe. Hogy a nemzetiségi pénzüintézetek álláspontja nem oly rideg e tekintetben, a mint azt a napi és szaksajtó hiszi, bizonyítja az a körülmény, hogy a mikor két év előtt a magyar pénzüintézetek legelőkelőbbjei a hazai hitelszervezet reorganisálására megalkották Országos Szövetségüket, a hazai román és szász intézetek is kivették és azóta is kiveszik részüket e hazafias munkából.

A nemzetiségi pénzüintézeteknek a hiteligenyek kielégítése körül általánosságban véve hasznos, a magyarság szempontjából azonban káros fejlődését a gazdasági téren való ezen együttműködés sokkal jobban alkalmas ellensúlyozni, mint bármely erélyes kormányzati rendszabály.

Csak ha a nemzetiségi pénzüintézeteket az olvasztó magyar nemzeti politika eszközei, nem pedig bomlasztó társadalmi tényezők gyanánt fogjuk kezelni, lehet munkálkodásunk alapjává oly

fejlődésnek, melynek eredménye a magyar nemzeti hitelszervezetnek nem erővel kiépítése, hanem gazdasági felsőbbbségünkkel véglegesen megállapított diadala.

Reformtervek.

Az előadottak legalább nagy vonásokban igyekeztek azon alakulatokat és irányokat bemutatni, melyek hitelszervezetünk újabb fejlődésében észlelhetők. A magyar hitelügy fejlődésének ismerői látják, hogy hitelintézeteink eddigi történetének a most lefolyt két esztendővel semmilyen korábbi időszak nem vetekedhetik. Az ujonnan alakult pénzüintézetek száma tekintetében csak a szédelgésekbe csapott 1872. esztendő tesz túl a most lefolyt két éven, a többi mind messze marad el mögötte. A mi pedig az alakulatok változatosságát, a megvalósítandó eszmék társadalom-erkölcsi fajsúlyát illeti, nincs az a korábbi időszak, a mely megközelíthetné az utóbbi két év eredményeit. Igaz, voltak és vannak kórtünetek is. Láttuk, hogy a pénzüintézetek száma túlságosan szaporodott, hogy ebből úgy a hitelszervezet, mint a gazdasági élet továbbfejlődése szempontjából káros hatások származnak, megállapítottuk, hogy a vidéki pénzüintézetek betéteiket nem tudják mindig kellően gyümölcsöztetni és a kamatláb az ország egyes vidékein nagyon változó, mindezekhez pedig hozzá kell tennünk, hogy a nagy és egyre fokozódó bajokkal szemben hitelintézeteink vezetőiben nem elég a szakértelem.

A hazai hitelszervezet egészséges továbbfejlődésére új pénzüintézetekre csak nagyon kevéssé van szükség. De van szükség a meglevők tökéletesítésére, ez úton fenmaradásuk biztosítására.

E célra két eszköz kínálkozik. Az ország minden részében elszigetelten működő hitelintézetek tömörülése és külső ellenőrzés meghonosítása. Mindkettő hitelintézeteink önalkotta egyesületei révén, tehát önkormányzati úton valósítható meg.

A tömörülés szükségessége oly korban, amikor minden érdekkör minden társadalmi réteg kísérletet tesz a rokonerők társítására talán indokolást sem igényel. Anglia hitelszervezetét a gazdasági erők céltudatos összeműködése tette a világ legcsodálatosabb gépezetévé. Ott a hitelélet összes szálai egybefutnak és az egységnek kifejezője két szó: Lombard street. Nálunk pedig szinte a kifejezéssel való visszaélésnek tekinthető, ha valaki egy óra hosszat a magyar hitelszervezetről beszélget. Mert itten igenis vannak hitelintézetek nagyszámban, de nincsen hitelintézeteknek szervezete, mely az összeségben rejlő óriási tőkeerőt kifejezésre vagy érvényre juttathatná.

A pénzüintézetek szervezésének feladata ezért egyike a legnagyobbaknak, melyre magyar közigazda előtt megnyilhatik. Nem kisebb dologról van szó, mint hogy annak a több ezer milliónak, melyet pénzüintézeteink kezelnek, megfelelő súlyt szerezzünk és ezáltal közigazdaságunk ellenállóképességét erősítsük, ha netalán veszély fenyegetné kívülről.

Hitelszervezetünk szilárdítása másik eszközének a külső ellenőrzés meghonosítását tekintjük. A mult tanulságai miatt hitelintézeteink ugyan nem szorultak e reformra, azonban a

modern hitelintézet sokoldalú tevékenységet, a fejlett üzleti élet bonyolult ügyletei, a nagy arányban szaporodó betétállomány okszerű kezelése és kihelyezése oly szakképzettséget igényel, a minővel intézeteink vezetősége szokásos és egyszersmind szükségszerű összetétele mellett nem rendelkezik. Ezen becsületes, de laikus kör kiegészítése kíván lenni az intézeten kívül álló és a szakértő elemet képviselő revizorok bevonása.

A hitelintézetek ellenőrzése az érdekeltek önalkotta köteléke részéről megejtetvén, nem tekinthető a most élvezett autonomiába való beavatkozásnak. Külföldön még az állami felügyeletet sem tekintik a gazdasági szabadságba ütközőnek, hanem kizárólag a közérdek és az egyes intézetek jól felfogott önérdeke jogos követelményeinek.

Innen van, hogy Magyarországot kivéve nincsen cultur-állam, ahol a takarékpénztárak alapítása és működése valamegyes ellenőrzés allatt ne állana. Még oly államok is, melyek gazdasági téren máig a laissez faire elvét vallják, melyekben mint Angliában és az Egyesült-Államokban is az egyéni függetlenség és a társadalmi öntevékenység a mieinknél jóval tágabb térre terjed, a revisori intézmény nemcsak, hogy otthonra lelt, hanem törvényileg kötelezően megállapított.

A pénzügyintézeteknek külföldön meghonosult két rendszere: az állami és az önkormányzati ellenőrzés közül — noha sok hive van mindkettőnek minálunk — egyikét sem tartjuk átültethetőnek hazai hiteléletünkbe. A külföldi takarékpénztárak történetének lapjai telvék panaszokkal az állami ellenőrzés lanyhasága és eredménytelensége miatt. A tisztán önkormányzati alapon nyugvó ellenőrzési rendszer pedig csak elvben felel meg az ellenőrzés és a gazdasági szabadelvűség követelményeinek, a tények világában ellenben, az intézetek szabad elhatározásán és önkéntes alávetésén nyugvó ellenőrzés alól épp azon intézetek vonják ki magukat, a melyek ellenőrzésére legégetőbb szükség volna.

A helyes megoldás hiteléletünk mai létszakában csak úgy képzelhető, hogy az állam önkormányzati alapon nyugvó kötelékbe való belépésre kényszeríti a hazai összes pénzügyintézeteket, ha pedig ez átmenetileg kissé erős rendszabálynak tetszenék, akkor a szövetkezetekről szóló törvényjavaslatban tervbevett ellenőrzési rendszer honosítandó meg, melynél fogva a bíróság volna hivatva az arra képesített egyének közül felülvizsgálókat kirendelni, az országos kötelék tagjai felett azonban csak a köteléki központ gyakorolja az ellenőrzést. Ily szabályozás mellett is remélhető, hogy hitelintézeteink belátva a köteléki ellenőrzés hatályosabb és bizalomkeltőbb voltát, az kizárólagosságra tesz szert.

Bármilyen legyen is azonban a megoldás részleteiben, a fődolog, hogy nálunk oly önkormányzati ellenőrzésének lehet csak sikere, melynek törvényi támpontja van.

Hitelintézeteink tömörülésének és ellenőrzésének szükséges volta ma már a köztudatba ment át. Az utolsó két esztendő alatt e téren több történt, mint a korábbi hatvan év alatt együttvéve. És ha e kilátás daczára az alapítások statisztikája a maximumot érte el, úgy szabad talán remélnünk, hogy a hirtelen beköszöntött és első tekintetre oly érthetetlennek látszó tökefelemelések

és alakulások azért történtek, hogy a rendelkezésre álló olesó tőkék gyűjtessenek oly időkre, a mikor a mai ellentétek kiegyenlítése után a nemzet letér a közjogi viták útjáról.

Addig is, míg a várva-várt megoldás bekövetkezik, a tőketömörülések párosulva a megindult társulási folyamattal erősbitik hitelszervezetünk ellenálló képességét, ellensúlyozzák a külföldi tőke bizalmatlanságát, szóval enyhítik a politikai válság visszahatását a közgazdaságra.

Hantos Elemér.

A jelzálogos kölcsönök stornója.

A Közgazdasági Szemle november havi száma közre adta Bálint Bélának »Az új földtehermentesítés kérdéséhez« című tanulmányát, melyet szerző a Közgazdasági Társaságban olvasott fel. Bálint a többek között behatóan foglalkozik a jelzálogos kölcsönök stornójával, s mivel ebben látja a conversió egyik legjelentékenyebb akadályát: heves támadást intéz ellene.

Szerzőt elragadja a tárgy iránti szeretete, s nagyot vét az igazság ellen, a mikor írja s mondja: »Én a storno-díjat határozottan igazságtalannak tartom és immorálisnak, mert ily czímen az adósnak oly összeget kell visszafizetnie, melyet soha meg nem kapott s fel nem használhatott, sem érte ellenszolgáltatást nem nyert, mert a ki viszonyait rendezni óhajtja, terhétől gyorsabban szabadulni akar, gazdaságilag tehát dicséretes tevékenységet fejt ki: azt a storno büntetéskép sújtja.«

A stornodíjat így általánosságban elítélnünk nem szabad, mert annak szedése sok esetben sem nem igazságtalanság, sem nem büntetés, hanem kárpótlás a kiérdemelt, de el nem számolt haszonért.

Ugyanis némely pénzügyintézetünk az adóstól szedett annuitást csak két részre bontja: kamatra és törlesztőrészre. De meg tudok nevezni nem egyet, a mely az annuitást három részre osztja: kamatra, törlesztésre és jutalékra. Hallottam azt a megjegyzést, hogy ez az adós szempontjából mindegy, Az adóst az érdekli, hogy mekkora az annuitás s az hányszor fizetendő; könyvelje azt a hitelező, a mint neki tetszik. Ez igaz, de csakis abban a kivételes esetben, a mikor az adós, vagy jogutóda a kialkudott annuitásokat hűségesen végig fizeti, a mikor tehát stornódíjról szó sem esik.

De nagyon is érdekli az adóst a könyvelésnek módja a rendkívüli törlesztésnél, a mikor néhány annuitás lefizetése után, azt kérdezi: mennyivel tartozom még, kiegyenlitem, a mikor tehát a storno-díj tényleges alkalmazása komolyan szóba kerül.

Ha a két esetben az annuitások száma és értéke pontosan megegyezik, tisztán és kizárólag azon körülmény miatt, hogy a mindenkori annuitást nem két részre, hanem három részre bontottuk: a tartozás maradékában, tehát a rendkívüli törlesztésnél visszafizetendő összegben, eltérés mutatkozik. Még pedig a jutalékos tervek kisebb maradékot tüntetnek fel, mint a jutalék nélküliek, s így a stornóval való kiegyenlítés meg nem támad-

ható. Nem fixirozom a díj értékét, de állítom, hogy maga az elv el nem ítéhető, semmiesetre sem úgy, mint szerző megcselekszi.

Az elmondottak igazolására lássunk egy egyszerűbb példát. Kölcsön veszünk 1000 koronát, visszafizetendő 20 félév alatt egyenlő utólagos annuitásokkal. A kialakított félévi utólagos kamatláb legyen 3°/_o. A félévi annuitás értéke 67·22 korona. Ha a kölcsönt közvetítő intézet zálogleveleiért 2°/_o-ot fizet, akkor 1°/_o lesz a haszna.

A törlesztőtervet akkép készítjük, hogy kamatra 3°/_o-ot számítunk, a melyből mindig 1°/_o-ot külön választunk. De számolhatunk akkép is, hogy kamatra csak 2°/_o jusson, a fennmaradó részt jutalék czímén könyveljük. Ha 2°/_o-ot számítunk, akkor a félévi annuitás csak 61·16 korona; a két annuitás különbsége:

$$67\cdot22 - 61\cdot16 = 6\cdot06 \text{ korona}$$

lesz az állandó jutalék, a közvetítő intézet haszna.

Törlesztőterveinket a következő összeállításban adjuk:

Törlesztőterv

1000 koronás, 20 félév alatt egyenlő utólagos annuitásokkal visszafizetendő kölcsönhöz. A félévi utólagos kamatláb 3°/_o.

Félév	Tartozás a félév elején	A 67·22 K annuitásból			Félév	Tartozás a félév elején	A 67·22 K annuitásból		
		2 ^o / _o kamat	1 ^o / _o kamat	törlesztés			2 ^o / _o kamat	jutalék	törlesztés
1	1.000·—	20·—	10·—	37·22	1	1.000·—	20·—	6·06	41·16
2	962·78	19·15	9·63	38·34	2	958·84	19·18	6·06	41·98
3	924·44	18·49	9·24	39·49	3	916·86	18·34	6·06	42·82
4	884·95	17·70	8·85	40·67	4	874·04	17·48	6·06	43·68
5	844·28	16·89	8·44	41·89	5	830·36	16·61	6·06	44·55
6	802·39	16·05	8·02	43·15	6	785·81	15·72	6·06	45·44
7	759·24	15·19	7·59	44·44	7	740·37	14·81	6·06	46·35
8	714·80	14·30	7·14	45·78	8	694·02	13·88	6·06	47·28
9	669·02	13·38	6·69	47·15	9	646·74	12·93	6·06	48·22
10	621·87	12·44	6·22	48·56	10	598·52	11·97	6·06	49·19
11	573·31	11·47	5·73	50·02	11	549·33	10·99	6·06	50·17
12	523·29	10·47	5·23	51·52	12	499·16	9·98	6·06	51·18
13	471·77	9·43	4·72	53·07	13	447·98	8·96	6·06	52·20
14	418·70	8·37	4·19	54·66	14	395·78	7·92	6·06	53·24
15	364·04	7·28	3·64	56·30	15	342·54	6·85	6·06	54·31
16	307·75	6·15	3·08	57·99	16	288·23	5·77	6·06	55·39
17	249·76	5·—	2·50	59·72	17	232·84	4·66	6·06	56·50
18	190·03	3·80	1·90	61·52	18	176·34	3·53	6·06	57·63
19	128·51	2·57	1·29	63·36	19	118·71	2·38	6·06	58·78
20	65·15	1·30	0·65	65·15	20	59·93	1·20	6·06	59·93
				1.000·—					1.000·—

Az adós mindkét esetben ugyanannyit fizet, s mégis a tartozás maradéka a második esetben állandóan kisebb. A rendkívüli törlesztésnél tehát az adós a második esetben kevesebbet fizet. A hitelező az első esetben kezdetben nagyobb hasznot élvez, mely félévről-félévre csökken. A második esetben a hitelező haszna állandó, vagyis a haszon egy részét a későbbi évekre reserválta. Teljesen jogosnak kell elismernem, hogy az intézet a kiérdemelt hasznot stornó-díjjal kiegyenliti.

Még tisztábban áll előttünk a kérdés, ha magából az üzleti életből választjuk példánkat, hol a törlesztés tartama hosszabb.

Az Osztrák-Magyar Bank jelzálogos kölcsöneiért 50 éven át $5\frac{1}{4}\%$ -os annuitást szed, ebből kamatra számít $4\frac{3}{4}\%$ -ot és törlesztésre $\frac{1}{2}\%$ -ot.

Tegyük most fel, hogy az Osztrák-Magyar Bank azt mondaná, mint nem egy intézetünk, pl. a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank mondja is, hogy kamatra csak annyit számít, mint a mennyit a záloglevelekért fizet, tehát 4% -ot; törlesztésre veszi a számításszerű részt, tehát $0\cdot64055\%$ -ot és az annuitásból a még fenmaradó részt, vagyis $0\cdot60945\%$ -ot jutalék czímén könyveli. Minthogy

$$5\frac{1}{4}\% = 4\frac{3}{4}\% + \frac{1}{2}\% \text{ és}$$

$$5\frac{1}{4}\% = 4\% + 0\cdot64055\% + 0\cdot60945\%$$

az adós nem fizet többet, a bank nem kap kevesebbet.

A tartozás maradékát és azok eltérését a következő összeállítás tünteti fel; 10.000 K-ás kölcsönre vonatkoztatva:

Félév végén	Az annuitás két részre bontva	Az annuitás három részre osztva	Különbség
1.	9.975—	9.967'97	7'03
10.	9.721'54	9.649'28	72'26
20.	9.369'40	9.221'76	147'64
30.	8.924'07	8.700'58	223'49
40.	8.360'94	8.065'32	295'62
50.	7.648'82	7.290'92	357'90
60.	6.748'29	6.346'93	401'36
70.	5.609'52	5.196'21	413'31
80.	4.169'50	3.793'48	376'02
90.	2.348'50	2.083'57	264'93
99.	301'08	234'93	66'15

A tartozás maradéka a második esetben mindig kisebb, ha már most a mutatkozó különbséget a hitelező stornó-díjjal kiegyenliti, cselekedte talán mégsem erkölcstelen, hisz a 40-ik félévben a különbség meghaladja már a maradék 3'-át. S tartsuk szem előtt, hogy e jelentékeny különbség abból ered, hogy a bank az első esetben nagyobb hasznot élvezett már, mint a másodikban.

Szerző később azt mondja: »Szükséges továbbá, hogy a nagy intézetek adjanak pari pénzt, az árfolyamvesztéséget paralizálják esetleg a törlesztési idő kitolásával, a stornót legalább azon esetekben, midőn az adós saját erejéből törleszti vagy fizeti vissza tartozását, engedjék el, s különben is mérsékeljék azt $1-1\frac{1}{2}\%$ -ra.«

Ez magyarul azt jelenti, hogy a stornó nem indokolt, de

indokolt. Ha a bank parin számolja el zálogleveleit, annak dacára, hogy azok pari alatt állanak, ez azt jelenti, hogy a bank pótlókölsönt ad a félnek, a melyet vissza kell fizetnie. Ha ezen pótlókölsönért meghosszabbítják a törlesztés tartamát, akkor természetesen a törlesztés lassúbb, a tartozás maradéka pl. a 10-ik, vagy a 30-ik annuitás lefizetése után, okvetetlenül nagyobb, mint az évek számának nagyobbítása nélkül. Ebben a többletben jelentkezik a stornó díja.

Az ilyen pótlókölsönöknél gyakran az annuitásból addig mitsem fordítanak az eredeti tartozás csökkentésére, míg a pótlókölsön nincsen kiegyenlítve. Erre bizonyos számú év szükséges. Ha ezen évek elmulta előtt áll be a rendkívüli törlesztés, akkor a fél nagyobb összeget kénytelen visszafizetni, mint a mennyit kapott, hacsak nem a záloglevelekkel törleszti tartozását. S ez, ha kellemetlen is, de helyes. A pótlókölsönért a hitelezőnek ellenszolgáltatás jár.

Szerző nem szól arról az esetről, a melyben a pénzüintézet praemiummal beváltandó záloglevelet bocsát ki. Itt azután a stornódíj jogosultságáról még vitatkozni sem lehet.

Hogy a Magyar Földhitelintézet nem szed stornó-díjat, annak oka ezen nagyszabású intézet speciális szervezetében keresendő. Ezt az intézetet nem fogta meg a dividenda-láz, az alapítók jövedelmét 5%-ra korlátozták, itt lehet a földbirtokosnak lehető olcsó pénzt adni.

Hogy az Osztrák-Magyar Bank sem szed stornódíjat, pedig részvényes vállalat, annak okát ne keressük a bankóprésben, hanem keressük abban, hogy alkalmazásban levő, különben feltétlenül helyes törlesztő terve értelmében, az első években nagyobb hasznot szakít ki az annuitásból, mint a jutalékos tervekkel dolgozó intézetek. Egyébként sem volna erkölcstelenség, hogy egyik intézet olcsóbb, mint a másik, sem az elsőre, sem a másodikra. S mihelyt ez a kivételes helyzetben álló bank bevezetné a jutalékos terveket, a melyekhez más intézet — az annuitásnak kerek számban való megadhatása miatt — ragaszkodik: a stornódíjról jelentékenyebb veszteség nélkül le nem mondhatna.

De a jutalék megtartását provokálja a concurrentia, mikor a nagyobb üzletnél, a kamatból pl. 0.1 vagy $\frac{1}{16}\%$ -ot kell engedniök, s nem akarnak törlesztő tervet 2.15%-kal vagy $2\frac{3}{16}\%$ -kal készíteni.

S még egyet. A földtehermentesítésére, illetőleg könnyítésére szerző oly intézeteket tervez, a melyek »4%-os 50 évre szóló záloglevelekben, összesen 5%-os fizetés ellenében és pari árfolyamon, stornó és minden mellékdíj fizetésének kötelezettsége nélkül adjanak kölcsönöket.«

Gratulálok szerzőnek ehhez a tervhez, mert csak végtelen nagy idealizmussal lehet ily tervet kieszelni. Olcsóbb kölcsönről ábrándozik, mint az Osztrák-Magyar Banké, hisz itt az 50 évig tartó annuitás $5\frac{1}{4}\%$. S ki kezekedik arról, hogy ez az intézet 4%-os zálogleveleit mindenkor és mindig parin el tudja helyezni? S ha nem, miből fedezi a hiányt? A kölcsön törlesztésére csak 4.64%-os annuitás szükséges, a 0.36%-nyi nyereségből telik-e majd?

Ne téveszsze meg szerzőt, hogy az Osztrák-Magyar Bank záloglevelei pari felett állanak. Hisz tudjuk, hogy a bank által engedélyezhető jelzálogos kölcsönök maximumát a törvény korlátozza s a bank már-már kimerítette ezt a mennyiséget, úgy hogy újabb záloglevelet alig visz a piacra. S a bank élvezte bizalom is nagyobb, mint azé a tervezett új intézeté. Ennek daczára volt idő, mikor a jegybank is pari alatt számolta el feltétlen bizalmat érdemlő 4 /₁₀-os papírjait. S ki meri állítani, hogy ez az idő már sohasem tér vissza. De ki is adjon az új papirokért 100-as árfolyamot, a mikor a Magyar Földhitelintézetét 97-tel vásárolhatja.

A földteher kérdése komoly kérdés, méltó minden hazafiúnak figyelmére, foglalkozzunk vele, tanulmányozzuk, de ne ragadtassuk magunkat oda, a hol megoldást hiába keresnénk.

Havas Miksa.

A pénz megdrágulásának oka.

Évről-évre észlelhetjük azt a jelenséget, hogy ha a fákról a lomb lehull, emelkedik a pénzsükséglet és avval természetesen a pénznek az ára is. Ezen ellentétes jelenség két egymástól lényegesen eltérő tényező közt, mindazonáltal okadatolt jelentőséggel bir és okozati összefüggésben áll.

Az ősz beálltával a természet befejezte termelő munkájának legnagyobb részét és az emberi tevékenység szorgalmas serénykedésének, különféle mag és növénynek aratásában, néha busásan, olykor szűken juttatja a fáradságosan kiérdemelt jutalmat. Az éppen leperdült év a mezőgazdaság csaknem minden ágában áldásdusnak mondható, a mennyiben a magtermésben jó középszerű, takarmány, bor, gyümölcs és a különféle gümős növényekben pedig középszerű aratást jegyezhetünk fel. Azonban a természetnek némiképp szünetlen és folytatólagos munkájához, sőt új termékek új értékekre való átalakításához tartozik, hogy az aratás betakarításával a munka még nem nyert befejezést, mert csak azután következik a termésnek rendeltetéséhez való juttatása, azaz a termelőtől a fogyasztóhoz való áttétele, a mi részben a mezőgazdasági ipar, részben az ipar utján általában történik. Ezen a termelő és a fogyasztó közt való közvetítést a kereskedelem végzi, a mely közvetítés pénzt, nagyon sok pénzt vesz igénybe. A kisbérő, a paraszt mezőgazda termésükért készpénzt követelnek, a mely készpénz ezer meg ezer csatornába szétáradva az eddiginél sokkal nagyobb területre jut, hol lassabban forog és az általános nagy pénzforgalomból, rövidebb vagy hosszabb időre, kirekesztve van. A pénznek a

központi medenczéből való ilyen szétáradása ott természetesen nagy apályt okoz, a mi a pénznek megdrágulását — a mennyiben a pénz mint árú a kereset és a kínálat törvényeinek van alávetve — eredményezi, rendesen arra az időre, vagyis addig, míg utja megint a központi medenczébe visszavezet. Régi tapasztalatból tudjuk, hogy a kisebb bérlő vagy gazda az egész éven át készpénzzel csak akkor jut érintkezésbe, ha adósságot csinál, hogy a szántás-vetés és az aratással járó munkák költségeit fedezhesse. A termésért kapott pénzt azonban bizonyos időre thesaurálják és csak inkább a külső nyomásnak engedve, mint saját ösztönüket követve, fizetik meg végre az adót, a kölcsöntörlesztési részletet és az egy év lefolyása alatt csinált egyéb adósságokat és így a pénz az adóhivatalok, vidéki pénzüintézetek és kereskedők révén ismét a központba visszajut. Ilyen normális időkben annak a processusnak a lefolyása, a melyet földmívelési országokban az aratás értékesítése a pénzforgalmon okoz.

Az elmúlt őszi a pénznek rendkívüli megdrágulását hozta. Noha a két keleti nagyhatalom közt a béke helyreállított, újabb háború, kereskedelmi vagy tőzsdei válság nem fenyeget, mind az északi, mind a nyugati nagy jegybankok, de a mi jegybankunk is a kamatlábot rövid időközökben meglehetősen magasra emelték. A pénzhelyzet különösen acuttá vált a Német Birodalomban, a hol a Deutsche Reichsbank a kamatlábat 6°/_o-ra emelte. Mielőtt ezen jelenség megvizsgálásra áttérnénk, meg kell jegyeznünk, hogy nálunk a kamatlábfelemelés csak részben nyerheti igazolását az általunk felemlített körülményben. Nálunk, fájdalom, kivált szerencsétlen politikai viszonyaink miatt, a gazdasági viszonyok nem olyanok, hogy lendület volna észrevehető. Nagy pénzszükséglet tulajdonképen sem a tőzsdén, sem a kereskedelem vagy ipar terén nem mutatkozik és különösen nem olyan arányban, mely a banknak magas kamatlábát indokolhatná. A kamatlábemelésnek célja tehát csak egy lehet: a valutapolitika. Ez azonban merően alaptörvényellenes és indokolatlan, a mennyiben védeni akar a bank oly valutát, a mely csak körvonalaiiban áll fenn és biztosítani akarja magát olyan valami ellen, a mire nem is kötelezhető, minthogy Ausztriának makacs ellentállása miatt a készpénzfizetés törvényes és tényleges állapotába még mindig nem juthattunk. Ausztriának ebbeli törekvése pedig oda irányul, hogy továbbra is állandóan egyedüli hitelezőnk maradjon, a mi reánk nézve dupla károsodással jár; elzárja előttünk az olcsóbb külföldi pénz forrásait és előidézi pénzünk indokolatlan megdrágulását.

Hogy a drága pénz gazdasági életünknek tőkeszegény országunkban mennyi kárt okoz, azt megbecsülni alig lehet. A drága pénz nálunk az egész üzletvilágnál, de különösen a pénzüintézeteknél mindenekelőtt kellemetlen érzést vált ki, azután az üzletek megkötésénél nyugtalanságot és bátortalanságot okoz, végre bizalmatlanságot támaszt minden iránt, a minek hitel a neve. Az Osztrák-Magyar Bank kamatlábemelése nem annyira valutapolitikájának áll szolgálatában, mint inkább részvényeseinek érdekeit mozditja elő, azaz osztalékpolitika.

Az Osztrák-Magyar Bank az olcsó pénz periodusában sem állott a közérdek szolgálatában. $3\frac{1}{2}\%$ -os kamatláb, a melyet a bank 1902. február 5-től 1905. október 20-ig fentartott, gazdasági életünk fejlődését nemcsak elő nem mozdította, hanem egyenesen hátráltatta. Nem, mintha a $3\frac{1}{2}\%$ -os kamatláb vagyoni viszonyainkhoz mérten magas volna, ellenkezőleg, mi is azt valljuk, hogy még nem vagyunk olyan vagyonosak, hogy $3\frac{1}{2}\%$ -os jövedelemből megélhessünk. De a $3\frac{1}{2}\%$ -os kamatláb központi intézetünkben nem indíthatta a takarékbetéteket elfogadó pénzügyintézeteinket arra, hogy a betétek után fizetendő kamatol még leszállítsák és hogy a másfélezer millió koronát kitevő takarékbetétekből — folyószámlai és chequebetétek nélkül — a nagy betéteket kiszorítsák a végből, hogy e betétek ipari és kereskedelmi telepek és vállalatok létesítésével közvetlen a kereskedelem és ipar szolgálatába álljanak, hol kétségkívül magasabb kamatozást érnének el, mint így, a mikor időnként úgy a betevő, mint a pénzügyintézet szempontjából pusztá hereéletet élnek, sőt gyakran a betétintézeteknek egyenesen terhére vannak. Hogy mennyire indokolatlan volt a banknak kamatemelése mindjárt 1% -kal, azaz $3\frac{1}{2}\%$ -ról $4\frac{1}{2}\%$ -ra — Angliában csak 4% -ra — saját kimutatásai, a melyeket mult évi október 19. óta közzétett, bizonyítják. Október 14.-én, 1442 millió érczkészlet mellett, 1734 millió bankjegy volt forgalomban és a kamatmentes bankjegykészlet 105 millió volt; ezután emelte a Német Birodalmi Bank a kamatlábat 5% -ra. A kamatlábfelemelés félelmétől szorítva, nálunk is bankok és kereskedők nagyobb pénzkövetelésekkel léptek fel, a mi jegybankunkat arra indította, hogy a kamatlábat szintén felemelje és pedig október 20.-tól kezdve $3\frac{1}{2}\%$ -ról $4\frac{1}{2}\%$ -ra. Október 23.-ról való kimutatása 1442 millió érczkészlet mellett 1725 millió bankjegyforgalmat és 114 millió (+ 9·2 millió) adómentes bankjegytartalékot mutat ki, míg október 31.-én, az ultimó és a bekövetkező házbérnegyed szükségletei, tulajdougéppen két nem jelentékeny körülmény, 1426 millió (— 15 millió) érczpénzalap mellett 1831 (+ 106) millió adómentes és 7·3 millió adóköteles bankjegyforgalmat tüntet fel, de már a november 7-iki kimutatásban 1428 (+ 2 millió) érczpénzkészlet mellett ismét 1781 (— 50 millió) bankjegyforgalmat látunk 43·7 millió adómentes bankjegytartalékkal. November 15.-én ezen tartalék 82 millióra emelkedik, november 23.-án 136·7 millióra, a medio szükségletei leapasztják 132 millióra; hogy azután ismét 136 millióra emelkedjék; az érczkészlet az október 14.-iki 1449 millió állományából, 15 millióval 1427 millióra apadt, daczára annak, hogy a kamatláb a Német Birodalmi Bank kamatlábjával szemben $1\frac{1}{2}\%$ különbséget mutat fel és kedvező arbitrage-ot nyújtott. Nem mutatkozott tehát semmi vágy az Osztrák-Magyar Bank aranyára kívülről és semmi szükséglet a két államból, minthogy a november 7.-én 580 millióra emelkedett váltótárca december 15.-én 530 millióra ment vissza.

Nem helyeselhetjük az Osztrák-Magyar Bank kamat-, vagy tulajdonképen valutapolitikáját már azért sem, mert elavult, hiányzik belőle az önálló gondolkozás és inkább csak utánzása a Bank of England eljárásának.

A Bank of England, mint a világ négyötöd részének aranytartálya, még inkább követelhetné maga részére azt a jogot, hogy aranykészletét megvédje. De azért sem helyeselhetjük az érczkészlet apadásával haladó kamatlábfelemelést és azt hisszük, hogy ott is inkább csak a megcsontosodott conservativismus, mint a feltétlen, indokolt, vagy megengedhető szükségesség tartja tevékenységben a különben a régiségek tárába való kamatláb-srófot.

Addig, míg a világ az aranyinség hitében élt, míg a vasuti hálózatok nem voltak olyan terjedelmesek, mint manapság, a hajózás nélkülözötte a mai tökéletességét, a távirda és telephon használata nem volt oly általános, a minden irányban való világtermelésnek statisztikai evidentiája nem volt annyira biztosított és könnyen hozzáférhető, addig a még jelenleg is érvényben levő rendszabályok igazoltak és indokoltak voltak, mert hiszen 50 évvel ezelőtt tényleg hónapokig tartott, míg az árúcsere a világrészek közt lebonyolításra juthatott. Ha a Bank of Englandból Indiába vagy más ázsiai országba kellett aranyat szállítani, nagy időbe került, míg utját ismét visszavehette; ma azonban, mikor a technikának kifejlődésével ür és tér eltűnik, mikor nemes érczekben, mint azt kimutatni fogjuk, hiány nincsen, akkor a Bank of Englandnak sem válik dicséretére, hogy túlélte intézmények nyüge alól nem képes felszabadulni.

A világtermelés aranyban — az amerikai pénzverőigazgatónak a San-Franciskóban megtartott bankár-congressusnak tett jelentése szerint — 1903-ban Európában 37.611, az Egyesült-Államokban magában 111.970; Mexicót, Kanadát, Közép- és Dél-amerikát beleértve egész Amerikában 188.976, Ausztráliában 133.706, Ázsiában 37.163 és Afrikában 103.179, összesen 612 605 kilogrammra rúgott, a mihez még hozzászámítandó vagy 250.000 kilogramm termelési hiány az angol-afrikai háborúnak tartama alatt. Ezen egész összegből kb. 133.000 kilogramm ipari czélokra használtatik fel, monetarius feldolgozásra 479.605 kilogramm maradna, míg tényleg 1902-ben például, csak 272.463 kg. került kiverésre, a létező aranykészlet még Európában 3.660·6, Amerikában 1.332·12, Japánban 63·0, Törökországban 52·0, Indiában 47·1, Egyiptomban 31·5, Transvaalban 30·0, Fokföldön 39·0, Ausztráliában 133 5, összesen 5·327·29 millió dollár volt. Volt továbbá ezüsttermelés 1902. év végén Európában 4.611, Amerikában 44.674, Ausztráliában 2.497, Ázsiában 158 métermázsa, a miből ipari czélokra 13,706 és monetarius czélokra 38.235 métermázsa helyett csak 31·530 métermázsa került a pénzverőkbe. Ezekből világosan láthatjuk, hogy elég nagy a létező nemesérczkészlet, hogy a termelés évről-évre emelkedik és ha még szem előtt tartjuk azt is, hogy az arany, ha hosszabb időre elzárva tartják, mintegy táplálékot is kér, könnyen megérthető kérdésünk, hogy mit ártott volna az Osztrák-Magyar Banknak, ha a helyett, hogy a kamatlábot felemelte, másfélezer millió aranykészletéből, bizonyos összeget, mondhatnók néhány milliót a világ pénzforgalmának átengedett volna, hogy a pénzpiacz szükségletén könnyítsen? A két állam pénzforgalmát a megmaradt készlethől még mindig lehetséges lett volna kielégíteni, hiszen a

már említett kimutatásokból láttuk, hogy a bankjegytartalék néhány héttel a kamatláb felemelése után megint 133 millióra emelkedett, a miből világosan következik, hogy az ipar és kereskedelem nálunk nem sok pénzt igényel és hogy a mezőgazdaság pénzsükséglete már megszűnt, sőt az oda kiadott pénzek már visszatérőben vannak. De tekintetbe vehette volna azt is, hogy normális időkben, mint a minők az utolsó háború befejezése óta észlelhetők, az új év első hónapjaiban a pénzpiacz helyzete rendszeren állandóan javul. De feltéve, hogy a bank adóköteles bankjegyek kiadásának helyzetébe jutott volna is, a mire, a bankjegycontingentálási elvnel fogva feltétlen szükség nem állhat be, még akkor is inkább ennek a kötelességnek kellett volna megfelelnie, mint sem az egyszázalékos kamatlábfelemeléssel az országnak positiv kárt okozni, mert az ilyen kamatfelemelés nálunk, míg a pénz a kisember kezéhez jut, legalább is arithmetikai progressióban fokozódik. De ha a bank álláspontjához mereven ragaszkodik és továbbra is az eddigi praxist követi, hogy aranykészletét védeni akarja és azt másképpen mint kamatlábemeléssel nem teheti, akkor az ország gazdasági érdekeivel legalább annyi közösséget mutathatna, hogy a magas kamatlábot csak kifelé érvényesíti és a belföldi kereskedelem és ipar természetes és jogos igényeit olcsóbb kamat mellett elégíti ki, mint a hogy ezt már több ízben tette saját üzleti politikájának érdekében, ha külföldi olcsóbb pénzzel kellett versenyezni.

A pénz megdrágulása Angliában szövetségesének, a Japán birodalomnak nagyobb pénzsükségletének rovására írják és Németországban az ipar nagyobb lendületének tulajdonítják.

Mindkét ok, nézetünknek a pénz megdrágulása tekintetében, nem változtathatja meg.

Azt hisszük, hogy a pénz megdrágulásának okát egyszerűbb, inkább technikai természetű momentumokra kell visszavezetni, mégpedig arra, hogy úgy a Német Birodalmi Bank, mint az Osztrák-Magyar Bank kevés forgalmi eszközzel rendelkezik és a forgalmat kellő anyaggal ellátni, kellően saturálni nem tudja.

Az Osztrák-Magyar Bank, mint ismeretes, 1816-ban 55 millió forint bécsi értékű részvénytőkével alakult, 1853- és 1854-, továbbá 1857-ben ezen tőkét 110,250.000 o. é. forintra emelték; 1868-ban 20,250.000 vagy részvényenként 135 forintot visszafizettek, úgy hogy az alaptőke 90 millió forintra leszállott. Azután változatlan maradt az alaptőke, a szabadalom meghosszabbításánál azonban, azaz 1900. január 1.-én a tartalékalapból 30 millió koronát kihasítottak és így a tőkét 210 millió koronára emelték. A bankjegy kibocsátási jogot egyszersmind, német mintára megváltoztatták akként, hogy a bank kétötöd rész = 40% érczkészletfedezet mellett ad libitum bocsáthat ki bankjegyeket; ha a forgalomban levő jegyek azonban az érczpénzkészletet 400 millió koronával túlhaladják, a többletre a különbeni adómentesség megszűnik; a forgalomban levő bankjegyek 60%-át bankszerű, alapszabályilag megállapított értékekkel kell fedezni.

Az Osztrák-Magyar Bank tőkéjét tehát 1868 óta tulajdonképpen nem emelték, mert a tartalékból hozzácsatolt 30 millió K

már azelőtt is megvolt és bankszerű fedezet mellett, jegyek kibocsátására használható volt. A bankjegy-contingentálási rendszer, a melyet nem tartunk megfelelőnek, a nélkül, hogy itt ennek indokolásába bocsátkoznánk, csak a bank jogait védi és nem a hiteltkereső közönségéét is, a mely részére mindjárt megdrágul a pénz, ha az adóköteles bankjegyek határához közelednek, még akkor is, ha, mint most, a nagyobb pénzsükséglet tetmészete, a gazdasági viszonyok normalis életéből és feltételeiből keletkezik. Időközben ugyanis a népesség Ausztriában is nálunk is, nagyobb mérvben emelkedett; Ausztriában 1869-től 1901-ig 20.294 millióról 26.224 millióra, Magyarországon 1869-től 1902-ig 15.420 millióról 19.692 millióra, a szaporodás tehát 10.202 millió vagy kb. 30°-os.

Talán nem is kellene egyébbel bizonyítanunk, hogy a népességnövekedés oly országokban, hol az üzletek túlnyomó részének lebonyolításához még mindig készpénz szükségeltetik, nagyobb mennyiségű forgalmi eszközöket is kíván meg. A népesség szaporodásával azonban fejlődésnek indult a kereskedelem és az ipar, valamint a mezőgazdaság is és minden gyárral, minden műhelylyel, minden bolttal, pénztárt is kellett létesíteni, a melyben bizonyos összeg pénz állandóan hever és így az általános forgalomból hiányzik. Az azóta alakult és folyton alakuló pénzintézetek, a melyek száma 1868-ig, de még azután is csekély volt, pénzszekevényekben, még pedig a folytonos tőkefelemelések arányában, mind nagyobb pénzkészleteket tartanak, a melyek pénzsükséglet alkalmával hatványoztatván, a pénzforgalmat még szűkebb térre szorítják, a pénzsükségletet mind jobban kiéleltik, a pénzt megdrágítják.

Bosznia és Hercegovina is elvonják pénzforgalmi eszközeink bizonyos részét, különösen mert e megszállott tartományok gazdasága fejletlen s főleg ércpénzkészletet igényel.

Érvelésünklegerősebb bizonyítékkaként a Banque de France-ra utalhatunk, a mely noha a világ pénzpiaczán exponáltabb állást foglal el, mint a mi jegybankunk, ma sem kamatlábfelemeléssel védi meg érczkészletét, mert valamennyi európai jegybank közt a legtöbb forgalmi eszközzel, illetve érczkészlettel rendelkezik. A kamatláb Franciaországban ma is csak 3^oo, Angliában 4^oo, nálunk 4¹/₂^oo és a Németbirodalomban 6^oo. Rendkívüli pénzsükséglet esetében az aranybevitelt nem kamatlábfelemeléssel, hanem beviteli prämium fizetésével mozdítja elé. Így volt a Banque de France-nál az elmúlt év december 14-én 2885 millió arany és 1087 millió francs ezüstkészlet mellett, 4490 millió francs banjegyforgalomban, míg ugyanabban az időben a Bank of Englandnak 22 millió £ érczkészlet mellett 28 millió £ bankjegy volt, hasonlóképen volt a Német Birodalmi Banknál múlt évi december 18-án 858 millió márka érczkészlet mellett 1321 millió márka bankjegy és az Osztrák-Magyar Banknál múlt évi december 15-én 1427 millió K érczkészlet mellett — állván ez aranyrudak és pénzek ezüstből és aranyváltókból — 1688 millió K banjegyforgalomban.

A négy jegybank helyzetét a következő számok világítják meg:

	Aranykészlet	Ezüstk.	Jegyf.
	(m i l l i ó k b a n)		
Banque de France (1905. decz. 14.) frcs. . . .	2885	1087	4490
Bank of England » » » £	22		28
Deutsche Reichsbank (1905. decz. 18.) M. . . .	858		1321
Osztrák-Magyar Bank (1905. decz. 15.) K. . . .	1427		1688

Mindezek alapján arra kell következtetnünk, hogy az Osztrák-Magyar Bank mindaddig, a míg a contingentálási rendszer fennáll, nem elégítheti ki kellően az ország gazdasági érdekeit. Javulás csakis e rendszer megváltoztatása, a forgalmi eszközök szaporítása s különösen a bank tőkeemelésétől várható.

Beck Dénes.

A magyar ipari munkásság szakszervezeti mozgalma és sztrájkjai. I.

I. A magyar ipari munkásság tényleges coalitiojogának hiányát, a sztrájknak közrendellenes ténykedésként való felfogását hazánkban, mi sem igazolja világosabban, mint e jog állandó gyakorlatára természetszerűleg hivatott magyar »szakszervezeti« mozgalomnak ama már általunk kifejtett és bár antagonisztikusnak tetsző, de legfőbb tulajdonsága, hogy hivatalosan nem az e szó konkrét és szokásos tudományos értelmében.

Sehol nem vitatott nézet ugyanis a szakszervezet (trade-union) élelcéljének olyatán felfogása, hogy a modern bérmunkásoknak szervül szolgáljon a szakmájukban vagy tágabb iparágukban fennálló munkafeltételek javítására, illetőleg védelmére — a mai társadalmi rend alapján és a létező jogrend keretein belül.¹⁾ »Egy szakszervezet, mondja például a kitűnő amerikai sociálpolitikus Gilman, első sorban nem békés, hanem katonai szervezet, — egy többé-kevésbé harcziás szövetsége a vállalkozókkal való támadó vagy védelmi viszályokban kölcsönös támogatásra szervezkedett munkásoknak. Az ipari harcok céljaira való szövetkezés a szakszervezet (tradeunion) leglényegesebb vonása. A közönséges »kölcsönösen segélyző« (»of mutual aid«) és »segély« (»benefit«) egyesületek vonásai megtalálhatók ugyan majdnem valamennyi szervezetben, de a mennyiben azok nem vonatkoznak a sztrájkokra, már nem érintik a munkaadókhoz való azon viszonyt, a mi e testületek

¹⁾ »A trade-union is a continuous association of wage earners for the purpose of maintaining or improving the conditions of their employment« — mondja e mozgalom legelismertebb ismerőinek egyike, a Webb házaspár *The History of Trade-Unionism* című, fényes tollal megírt nagy munkájának úgyszólván első lapján.

tulajdonképeni jelentősége... A munkás nem azért lép be a szakszervezetbe, hogy magát betegség vagy aggkor, avagy akár a munkanélküliség idejére biztosítsa, hanem főképp és elsődlegesen, mint kifejezetten bérmunkából élő (wage-earner), jövőjére való tekintettel. Szem előtt tartja oly kérdéseknek felmerülését, a melyekben a saját és a vállalkozónak érdekei szemelláthatólag különbözök, ha nem egyenesen ellentétesek lesznek.«¹⁾ A mióta azonban hazánkban az ipari munkásságnak ily szakszervezetek iránti törekvései felmerültek, a kormányhatalom következetesen megtagadta — 1875-től kezdve az ez évi rendeletre való hivatkozással — a mai napig az ily czélok megvalósításának engedélyezését. Oly szakszervezetek alapszabályait, a melyek törekvéseik közé a munkaviszonynak esetleges sztrájkokkal kapcsolatos csoportos befolyásolását felveszik, soha még Magyarországon nem engedélyeztek; ezen munkás-egyesületeknek kifejezetten alapszabályaikba kellett és kell felvenniök, hogy sztrájksegélyt különbeni felosztás terhe alatt nem nyújtanak.²⁾ A magyar u. n. szakszervezetek hivatalosan a mai napig csak az önképzés, a munkaközvetítés, az individuális munkanélküli- s egyéb segélyezési ágakat felölelő »friendly societies«.

Az egyesületi és gyülekezési jog korlátainak, a pénzgyűjtési tilalomnak s a tolonczintézményeknek a társadalmi rendsztrájkok elleni biztosítására való felhasználása, szóval a szakszervezeti mozgalom életidegének megölésére irányuló törekvés sem tudta megakadályozni, hogy a »Magyarországi Szakszervezeti Tanács« titkárságának talán kevésbé tudományos alapon nyugvó, de mindenesetre symptomának elfogadható becslése szerint 1903-ban körülbelül 800 sztrájk zajlott le az országban. E szám ugyanazon titkárságnak a III. szakszervezeti congressusnak tett jelentése szerint 1904-ben még inkább emelkedett, úgyhogy a neki egyenesen bejelentett és kimutatható sztrájkok száma 325 volt.³⁾ Sőt a sztrájkstatisztika nehéz feladatának, jórészt az elsőfokú iparhatóságok nagymérvű hanyagsága folytán, megfelelni alig tudó iparfelügyeletünk legújabb jelentése is, szemben az 1903-ban kimutatott 144⁴⁾ »munkabeszüntetés«-sel, az 1904. évre vonatkozólag 189-ről⁵⁾ bir tudomással 40.433 résztvevő egyénnel, 3150¹/₂ munkanappal és megközelítőleg 1,800.000 korona bérveszteséggel.

II. A szakszervezeti mozgalmat azonban a jogi korlátok mellett sok ideig természetesen is szűk mederbe szorították az uralkodó gazdasági, kulturális és társadalom-politikai körül-

¹⁾ Nicholas Paine Gilman, *Methods of industrial peace*. Boston, New-York and London. 1904. 17. l.

²⁾ 1893. évben ez okból függesztette fel a belügyminister még a nyomdászok régi érdemes »Segélyegyesületét«-t is; alapszabályai csak 1902-ben hagyták ismét jóvá. (*A Magyarországi Könyvnyomdászok és Betüöntők Szakegyulete 1903. évi congressusának jegyzőkönyve* 24. l.)

³⁾ *A szakszervezeti mozgalom. A magyarországi szakszervezeti tanács jelentése* 1905. 12. l.

⁴⁾ *A magy. kir. Iparfelügyelők Tevékenysége az 1903. évben*. Kiadja a m. kir. kereskedelemügyi minister. Budapest, 1904. LXIII. 1.

⁵⁾ *U. a. az 1904. évben*. Budapest 1905. LII. 1.

mények. Az ipar kisüzemi jellegét, lassú fejlődését és ezzel a modern bérmunkásosztály csekély térfoglalását tekinthetjük mindenekelőtt a magyar szakszervezeti mozgalom késői fejlődése főokául.

1. Az ipar és vele a kizárólag bérmunkából élők számának lassú emelkedését hazánkban jellemzik a következő szám adatok :
Egész Magyarországon volt iparüző :

1870-ben	1880-ban	növekedés	százalékban
601,497	726,973	124,779	10·7 ⁰ / ₀

Az ipar lassú fejlődésével arányos a haladás az önálló vállalkozók és munkások arányában tekintetében. Volt ugyanis :

	1870-ben	1880-ban
Önálló vállalkozó	268,723	321,473
Alkalmazott	332,774	404,303

A növekedés az önálló vállalkozók tekintetében tehát csak 53.250 egyén vagyis 19·8⁰/₀, míg a munkások száma már 71.529 egyénnel azaz 21·4⁰/₀-kal emelkedett, a mi mutatja, hogy az önálló vállalkozók száma már viszonylag, bár igen csekély mértékben, csökkent : első symptomája egy állandó, széles bérmunkásréteg kialakulásának. E fejlődés azonban csak a fővárosban mutatkozott nagyobb mértékben, a hol még 1870-ben (a nap-számosokkal együtt) 100 önálló vállalkozóra 596 alkalmazott, 1880-ban (azok nélkül) már 609 alkalmazott esett.

2. A fővárosban a fejlődő gyáripár folytán meglelt volna tehát a szakszervezeti mozgalom személyi előfeltétele, de a munkásság alacsony műveltsége, az olcsóbb megélhetési viszonyok, az alig megszűnt céhszervezetből fenmaradt archaistikus rendszer alacsony munkabéréivel, a gyárak elszigeteltsége és a bennük uralkodó fegyelen, végül s a munkások kellő szervezésének hiánya azon főbb tárgyilagos okok, a melyek folytán szakszervezeti »mozgalom«-ról 1890 előtt, még Budapesten sem beszélhetünk.

A mi mindenekelőtt a munkásság műveltségét illeti, úgy bizony még az 1880. évi népszámlálás is igen szomorú képet nyújt összes iparosainkat illetőleg. Iparosainknak 21·6⁰/₀-a, azaz több mint egy ötödrésze sem írni, sem olvasni nem tudott és hogy az állandó bérmunkások szellemi színvonala még sokszorosan szomorúbb volt, az Jekelfalussy szerint is kétségtelen. Ha Carrol D. Wright, a washington-i munkahivatal hírneves igazgatója, azt vallja, hogy már az egyes »munkásviszályok is magasabb képzettség folyományai« és »tökfejek nem sztrájkolnak«, úgy az állandó szakszervezkedés még inkább megkövetel bizonyos fokú műveltséget. Az iparosmunkás nálunk nagy mértékben nélkülözötte a kellő elemi iskoláztatást s hogy későbbi éveiben szakiskolák mily kevésbé pótolták, arra álljon itt a Budapesti kereskedelmi és iparkamara következő kifakadása :¹⁾
»Sok bajt volt és lesz még alkalmunk felsorolni, mely iparunk emelkedését akadályozza, de égetőbbet aligha, mint az iparosoktatásnak vázolt állapotát«. Az e feladatra esetleg hivatott legényegyletek« pedig a »józan ellenőrzés híjján« annyira elköresosul-

tak, hogy egyes ipartársulatok egyenesen visszariadtak egy új egylet alakításában való részvételtől.¹⁾

A munkásság műveltségi állapotánál nem volt kedvezőbb társadalmi és gazdasági helyzete. A mesterek duzzogtak az előjogaikat biztosító czéhkorlátok ledöntése miatt s nemcsak nem nevelték és tökéletesítették iparukban nagyszámú kizsákmányolt tanonczaikat és rosszul fizetett segédeiket, hanem egyenesen ellenségeiknek, készülő versenytársaiknak tekintették őket, »nyíltan kijelentve, hogy ők nem tartják magukat köteleseknek alaposabb oktatást adni a tanoncoknak vagy kezdő segédnek, a ki ha kedve van rá, holnap önállóvá teszi magát s az eltanult fogásokat a mesterével való versengésre használja fel«. A munkás ily felfogású mesterekkel persze nem dolgozhatott többé a régi családias összhangban; folytonos perpatvar töltötte be a még túlnyomólag kis műhelyeket a segédek állítólagos hanyagsága, a régi »józan életmód« és »törekvés« kihalta miatt, a mely elkeseredés rossz bánásmódban jutott kifejezésre. A segéd viszont annál kevésbé érezte magát erőinek megfeszítésére avagy akár csak szerződésének betartására és engedelmességre kötelezve, mivel a mesterek az önállósulás nagymérvű megkönnyítése folytán kivált egyes iparágakban gyakran rászorultak a segédekre. De a segédek eme rendkívül megcsökkent munkakedvének legfőbb magyarázatát a lehetetlenül alacsony bérek szolgáltatják, melyek a 70-es és 80-as években a fővárosban és még inkább a vidéken dívtak. »Az ellátás melletti heti 1 frtra, ellátás nélkül heti 4—5 forintra menő bérek — mondja a fenti kamara 1878. évi jelentése — gyakoriak az oly iparágakban, melyek egy vagy más oknál fogva csak tengődnek.«²⁾ E jelentésből a következő inkább szépitettnek, mint túlzottnak tekinthető részletes adatokat vesszük ki. 1878. évben hetibért kerestek: asztalosok a mestereknél való ellátással 4—5 frtot, a fővárosban anélkül 6—10 frtot; szabósegédek a fővárosban 7—10 frtot kerestek, ellenben a vidéken szezón idején rendes 15 frtot is; kalapossegédek Budapesten, épúgy mint a vidéken, »csak ritkán érik el« az 5—7 frtot, míg a tisztas bér, melyet azonban csak az egyetlen nagyobb műhely fizetett, 12—18 frt lett volna. A legjellemzőbb azonban a csizmadia- és czipésmunkások helyzete, a kiket gyakorta még, mint a házi vagy gazdasági cselédeket, egész évre vettek fel a mesterek teljes ellátás és 50—60 frt fizetés mellett. E bérért azonban nemcsak csizmát varrnak, hanem »alkalmilag krumpelit is kapálnak, szőlőt metszenek, kukoriczát törnek stb.«³⁾

Nem kevésbé hátrányos volt a gyári munkások gazdasági helyzete. 1878-ban a gépgyári munkások Budapesten napi 1 frt —1'80 frtot, vidéken heti 4—12 frtot, a faipari gyári munkások 0'80—1 frtot, gyapjúmosó-gyárbeliek 1—1'40 frtot kerestek; míg pl. a gácsi posztó- és pokrócz-gyár férfi munkásainak »egyéb javadalmazáson kívül« napi 40 krt, a nőknek és gyermekeknek pusztán 30—50 krt fizetett, a kik kényszerítették a gyár munkás-

¹⁾ *Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése 1878. évről.* Budapest, 1879. 121. l.

²⁾ *Id. h.*

³⁾ *Id. Jelentés 244. l.*

viskóiban való lakásra is. Mindezekből láthatjuk, hogy munkásaink ebben az időben még épen nem rendelkeztek azzal a bizonyos fokú személyes függetlenséggel, mely a Webb házaspár szerint nélkülözhetetlen a munkaadók külön-érdekeivel szembeállító önálló szervezetek létesítésére.

De nélkülözték az állandó szervezkedés nagy hasznának tudatát is, mivel maguk nem ismerték fel és ha egyesek átlátták is, hiányzott az erő és alkalom társaik megnyerésére; de főképp azért is, mivel — a mint azt a szakszervezeti mozgalom mai vezérférfiai is elismerik ¹⁾ — a hivatásos munkásvezérek a politikai munkásmozgalom mellett, a német sociáldemokratia mindkét nagy irányzatának a socialista-törvény visszavonását megelőző időben elkövetett ugyanazon hibájába esve, a munkások gazdasági és szakmák szerinti szervezésére kellő súlyt nem helyeztek. Ez általánosító ítéletet azonban oda kell módosítanunk, hogy a magyar munkásvezérek között nem hiányoztak egyesek, a kik e tévedésnek nem estek rabul, nevezetesen ép azok, a kik Lassalle tisztán politikai mozgalma mellett némileg ismerték, illetőleg vallották már Marx Károly gazdasági tanait is. Így Külföldi Viktor »Általános Munkás-Újság«-ában, mely mint »a magyarországi munkás-ság központi közlönye« 1870. április 3-án jelent meg először, hogy már ugyanez év július 17-én ismét megszűnjön, élénk agitációt fejtett ki a szakszervezkedés előmozdítására, ²⁾ bár külön kiadott programjában sajátyszerű módon hiába keresünk ily irányban való állásfoglalást. Oly elkeseredett a mai társadalmi rendszer ellen, annyira lehetetlennek találja a munkásság helyzetének annak keretein belül való javítását, oly hő, de egyúttal naiv, optimisztikus és ábrándozó benne még a vágy ³⁾ e rendszer megdöntésére, hogy még a Lassalle-t követő átmeneti programjában sem találunk a politikai jogszabadság, egyetlen jövedelmi adó, sajtószabadság s egyéb ide vonatkoztható követelések mellett egyebet, mint a póre »szövetkezhetési szabadság«-ot, a melyet azonban politikai értelemben kell felfognunk. A »Munkás Heti Krónika«, a párt későbbi hivatalos lapjában is, előtérben Lassalle politikai aspiratiói és nemzetiesebb iránya, nevezetesen az államsegélylyel létesítendő és corporative működő »termelő szövetkezetek« állanak, noha itt-ott dereng a tudat ⁴⁾ a trade-unionismus nélkülözhetetlenségéről is, a nélkül azonban, hogy

¹⁾ Jászai S. *A szakegyesületi mozgalom Magyarországon*. Budapest, 1904. 6. l.

²⁾ L. Julius Bunzel, *Studien zur Social- und Wirthschaftspolitik Ungarns*. Leipzig 1902. S. 101.

³⁾ Külföldi Viktor, *A szocialisták politikai, társadalmi és gazdasági programja*. »Igen is le a bérrendszerrel! — kiált fel — ez sarkalatos követelése a társadalmi demokratiának; ez az agitációnak első és utolsó betűje. A bérrendszer és osztályuralom helyébe lépjen a társas munka, az egyesületenkénti termelés rendszere! A munkaeszközök szűnjenek egy osztály monopoliuma lenni, hanem legyen a társadalom közvagyon! Ne legyen többé sem kizsákmányoló, sem kizsákmányolandó ember. Szabályoztassék a termelés és a termelvénynek megosztása az összesség érdekei szerint. Töröltessék el úgy a mai termelési mód, mely merev kizsákmányolás és rablás, mint szintén a mai kereskedés is, mely merő csalás! (14. l.)

⁴⁾ L. pl. »A szakegyuletekről« cz. cikklet, I. évf. (1873.) 10. sz.

ez irányban kidolgozott tervvel a cselekvés terére bocsátkoznék. Ellenben Frankl Leó, a párisi Commune volt közlekedésügyi ministere, a hetvenes évek közepén (1875.) történt hazatérte után, nagy szellemi fölényénél fogva nemcsak a marxista alapon álló góthai programra esküdtette fel a Lassalle-i mederben a »hűtlenségi per« után a rendőrség által igen elsekélyesített politikai szociálistikus mozgalmat, hanem mind a fővárosban, mind a vidék több városában szakszervezetek létesítéséhez látott.¹⁾ 1877 óta a Népszava cz. pártlap is állást kezdett foglalni a gazdasági mozgalom mellett,²⁾ a nélkül, hogy ekkor még az e tekintetben szükséges taktika kifejeződésedett és erélyesen követetett volna. Az ily módon a 70-es évek végén és 80-as években, nevezetesen a vidéken keletkezett szakszervezetek erősen politikai jellegűek voltak és gyenge, tudománytalan szervezetük mellett, nemzetközi színezetük miatt a kevés számú a szervezkedésre eléggé felvilágosodott munkásainkban is, az akkor még sokkal élénkebb nemzeti érzületüknél fogva, visszatetszést szültek és így gyökeret verni nem tudtak. Ennélfogva a legújabb időkig csak a nagyszámú és vegyes nemzetiségű — nevezetesen bevándorolt német-munkáslakosságú fővárosban találunk némi modern gazdasági munkásszervezkedésre.³⁾

Nyomai a szakszervezkedésnek nem hiányoznak a fővárosi szabó, aranyműves, kőműves, asztalos, stb. szakmáknál. De nagyobb jelentőségre és a mai napig tartó, bár itt-ott megszakított működésre csak a már 1864 óta kialakulóban levő, de végérvényesen csak 1866-ban keletkezett nyomdász-szervezet (alias »Nyomdász-Önképző-kör«), az 1869 óta ideiglenesen, alapszabályszerűen ellenben csak 1877 óta működő czipész-, az 1874-ben keletkezett kalapos- és az 1885-ben alakult kőfaragó-szakszervezet tudott szert tenni. Ez időszak szakegyesületei — az utóbb említettek némi kivételével — túlnyomóan politikai vitákkal töltötték idejüket s egyrészt szerfölött változó taglétszámmal bírtak, másrészt az alig ismert kellő szakszervezeti politika, nevezetesen az arra képzett vezérek híján a munkások gazdasági érdekeinek a munkaadókkal, illetőleg ipartársulatokkal (testületekkel) szemben való képviselésére, sem a szükséges anyagi erővel, sem a kívánatos erkölcsi súlylyal nem bírtak, a mely utóbbi két körülmény különben mindig kölcsönhatásban van. Jórészt nem is voltak egyebek, mint »elkorcsosult« legényegyletek, helyenként még egy tekintélyes iparossal az élükön. A munkaadók ennek folytán a munkások óhajait, melyeket e szakegyesületek vezetőségük útján, élőlőszóval iparkodtak tudomásukra juttatni, meghallgatásra rendszerint egyáltalán nem méltatták, ha ugyan nem fordultak azonnal a rendőrséghez; írásbeli megkereséseiket pedig felelet nélkül a sutba dobták. Jellemző az ily csoportszerződési ajánlatok sorsára az a fogadtatás, a melyre a czipész-szakegyesület kérvénye a czipész-ipartestületnél talált, midőn az előbbi az 1884. évi ipartörvény létesítette »békéltető bizottság«-ban »a

¹⁾ Bunzel id. m. 96. l.

²⁾ L. mindjárt az I. évf. 1. sz. vezércikkét.

³⁾ A munkaadók elnöke alatt álló segély-, önképző- és régi legényegyletek itt nem vehetők tekintetbe.

munkaviszonynak a segédekkel való együttes rendezésére» hivatott testületet vélt elnyerni. »Sziveskedjék a Tekintetes Elöljáróság, — esedezik a szerény hangú előterjesztés, — mellékelt »műhelyrend-javaslat«-unkat elfogadni, illetőleg annak tárgyalására, esetleges kibővítésére vagy módosítására a békéltető bizottságot összehívni, hogy így, a segédek hozzájárulásával, sorsa megnyugtató módon legyen elintézve. Mint a nyugat-európai államokban, pl. Németországban a czéhek, Innungok, a segédekkel közösen már ezelőtt évtizedekkel megállapították a műhelyrendet s munkabért, ekként volna lehetséges és szükséges nálunk is mindent közös hozzájárulással megállapítani, mire nézve a magunk részéről azt is kötelességünknek tartjuk hangsúlyozni, hogy ezen intézkedések mentől sürgősebben foganatosíttassanak. Javaslatunk elfogadása esetén abba is belenyugszunk, hogy a Tekintetes Ipartestület egyletünk ellenőrzését is eszközölhesse.«¹⁾

E javaslat hangja ugyancsak különbözik még azon czikkektől, melyek a »Czipész« cz. szaklapban a munkásság mai sociális felfogását tolmácsolják.²⁾

De még jellemzőbb a kérvény mellé csatolt »műhelyrend«-ben foglalt csoportszerződési javaslat, mely 18 pontjában a mesterektől 12—14 órás munkaidőt, egészséges műhelyeket, az otthonmunka eltörlését, fiatal tanoncok védelmét kérelmezte, ellenben a bérkérdést teljesen a munkaadók méltányos belátására bízta és a segédek kötelességévé tette: »a munkaadó rendeleteit, megbizásait, hacsak a törvényekkel és az erkölcsösséggel nem ellenkeznek, híven teljesíteni s fölösleges és oda nem tartozó beszélgetésektől, czivódástól tartózkodni.«

Ez volt a rendes sorsa a hetvenes és nyolczvanas években még a fővárosban is a kézmű-ipari munkások bérmozgalmainak. A legtöbb esetben sztrájkra nem is került a sor. Elzárt kis műhelyeikben dolgozva, a túl hosszú munkaidőtől teljesen igénybe véve és elcsigázva sem egyesülni, sem a szervezkedés feltételeiről irodalmilag tájékozódni nem volt érkezésük; maguk a munkásmozgalomban vezérszerepet játszó egyéniségek is alig ismerték a trade-unionismus lényegét és bonyolult mechanizmusát. Az elégedetlen segéd kitöltötte boszúját a maga mesterén, »akkor dolgozott, mikor neki tetszett«, »nem törekedett«, fegyelmet nem ismert, szerződése határidejét sem igen várta be, ha jobb munkaalkalma kínálkozott: de sztrájkolni nem tudott, nem ismerte ez a hozzá nem értő kezében visszafelé is elsülhető fegyvert. A hol pedig a munkásság mégis megpróbálkozott vele, ott a hiányos előkészület, a kellő fegyelem és a vezetés egyöntetűsége híjján, a jól és állandóan szervezett mesterek erős coalitiói, az ipartársulatok (testületek) könnyen kiéheztették az alkalomszerűen összeverődött munkásokat, avagy az 1873 óta általános és nagy munkanélküliség folytán majd mindig másokkal pótolhatták a szünetelőket. Hozzájárult, hogy a rendőrség a legcsekélyebb alkalom adtán beavatkozott és szétozlatta a sztrájk-

¹⁾ Horváth-Farkas, *A Budapesti Czipészsegédek Szakegylete 25 Éves Története 1877-től 1902-ig* Budapest 1902. 32. l.

²⁾ L. pl. *A sztrájk* czm. vezércikket. XIV. évf. (1904.) 17. sz.

gyűléseket, természetesen a nélkül, hogy a munkások jellemzetes makranczos és elkényszeredett magatartásán (a munkánál) bármit is változtathatott volna. Innen azután a munkaadóknak ma is folytonos panasza és kiáltása rendőrség és hatóságok után, melyek »a számtalan viszály elhárítására, a naponkint felmerülő bajok orvoslására keveset vagy éppen semmit sem tesznek.«¹⁾ Sokkal kedvezőbb helyzetben voltak e tekintetben a gyárak, melyek bajaik orvoslására e sajátságos egyetemes s ez időben egyetlen sociálpolitikai szervünkre nem szorultak, a mennyiben a gyárakban és nagyobb ipartelepeken a kényszerűség (a gyárak kis száma és elszigeteltsége), a némileg mégis jobb munkafeltételek és az erélyes igazgatás a fegyelmet a munkások között kevés kivétellel fenn tudta tartani.²⁾ Mindezen körülmények magukban elégséges alapul szolgálhatnának azon tény okfejtésére, hogy bérmozgalmak hazánkban a 90-es évek előtt csak nagyon szórványosan fordultak elő, de hozzájárult még egy igen fontos körülmény: az ipari pangás. Tudományos igazság, hogy a sztrájkok száma és jellege szoros összefüggésben van a gazdasági fellendülés és hanyatlás korszakaival. E tétel nálunk is megbizonyosodott. Említettük, hogy az 1867-től 1873-ig tartó rendkívül kedvező, sőt túlhajtott ipari fejlődésünk idején, nemcsak egyes említett kézműipari szakmákban, hanem a keletkező nagy gyárakban is fordultak elő, még pedig támadó sztrájkok, a melyek szinte kivétel nélkül a munkások teljes sikerével végződtek.³⁾

Az 1873. évi »krach« azonban iszonyuan megrázkódtatta a mi zsenge iparunk épületét is. A speculatio mesterséges túltengését nagymérvű pangás követte, annál is inkább, mivel nemcsak a belső fogyasztási piac felvételi képessége csökkent meg, de a saját fogyasztásán túltermelő külföldi, de különösen osztrák ipar — vámvédelem híján — a maga felsőbb-ségével elvitatta a még megmaradt hazai piacot is. E nagy hanyatlással nagyfokú üzemkorlátozás s a munkások nagy tömegének elbocsátása következett be.⁴⁾

E körülmények folytán a munkásoknak nemcsak támadó mozgalmakra nem volt kedvük és kilátásuk, de az életmód hanyatlása feletti elkeseredésnek itt-ott sztrájkokban kitörő megnyilvánulásai is többnyire csak kudarczsal jártak,⁵⁾ a válság folytán még a kamara jelentése szerint is, nagyon szenvedő munkásságra. A crisis pusztító hatása természetesen nem kerülte el a jelzett okok folytán amúgy is csak tengődő kisipart sem, a melyet a régi mégis szervesebb állapotból az iparszabadság rendszerébe való hirtelen átmenet, a nagyüzem fejlődő versenyé még csak fokozott. Hogy az ipari munkásságra e kellő elővigyázati szabályok nélkül történt átalakulás minő visszahatással járt, azt alig kifogásolható tárgyilagossággal tárta már fel »az első magyarországi munkáscongressus«⁶⁾ 1879 február hó 2-án a

¹⁾ *A Budapesti Ker. és Iparkamara Jel.* 1878. évről 121. l.

²⁾ U. o.

³⁾ I. pl. *Pester Lloyd.* 1871. évf. 138. sz.

⁴⁾ A budapesti kamara jelentése is elismeri, hogy a válság »különösen nagy mértékben csökkentette a kéz munkájának értékét.« (u. i. h. 116. l.)

⁵⁾ I. *Népszava* II. évf. 47. sz.

⁶⁾ Megtartották 1878. jun. 9 és 10-én (*Népszava* II. 27).

magyar képviselőházhoz benyújtott kérvénye», a mely felett az egyszerűen napirendre tért:

»A régi (czéh-) rendszer helyébe úgyszólván semmi intézkedések nem tétettek, melyek által a versenyszabadság szülte kizsákmányolás némileg korlátozhatnék; ezen körülmény alkalmul szolgált egyes tőkepenzeseknek a munkásság leglelküismeretlenebb kizsákmányolására, minthogy munkásaink által naponta 14—16 óra hosszat dolgoztatnak, hogy gyorsan készült, rossz, de olesón kiállított iparcikkeikkel eláraszzák a piacot s ezáltal azok, a kik megmaradtak a rendes munkáltatás mellett, az ily versenyt ki nem állva tönkretétettek; a túltermelés pedig annyira hajtatott, hogy most az ország munkásságának egy része csak nyomorult kereset mellett, más része pedig éppen sehogysem foglalkoztathatik.«¹⁾

A felsorolt körülmények okozta ipari pangás, bár vesztett mindinkább élességéből, áthúzódott a 80-as évekbe is,²⁾ mivel a sokat áhított 1884. évi ipartörvény »megnyugtatólag hatott ugyan az érdekelt iparoskörökre«, de már 1885-ben kétséges volt, »hogy ezen hatás állandó és tartós marad-e, annál inkább, mivel a kézműipar azon lendülete, melyet az érdekelt iparoskörök az ipartörvény módosításától vártak, nem következett be.« Mint-hogy a gyáripár jelentősebb fejlődése is csak az 1890-ben inaugurált erélyesebb iparfejlesztési actióval veszi kezdetét, azt mondhatjuk, hogy ez évig huzódott az a stagnatiója az ipari tőke jövedelmezőségének, mely az emlékezetes 1873. évvel vette kezdetét. Ezzel — az előrebocsátottak mellett — gazdasági magyarázatát találjuk a bérmozgalmak olyannyira elenyésző számának, hogy alig képzelhető fárasztóbb feladat, mint nemcsak a »bourgeois«, hanem a munkás-sajtó 1873—1890 közötti évfolyamaiban is a sztrájkok után való vadászat. Hivatalos sztrájkstatisztikát igazán nem lett volna érdemes vezetni róluk. A napilapok alig vettek róluk az újdonság- vagy rendőri rovatban tudomást, de a szintén kizárólag a politika magas iskoláját lovagló és a hazai viszonyokat még alig méltató munkás-sajtó sem közöl e ritka sztrájkok okairól, tartalmukról s lefolyásukról, valamint befejezésük módozatairól eléggé részletes adatokat, hogy jellemükről tiszta képet alkothathánk. Nem tudván az eddig ismert adatokat jóhiszeműleg pontos számszerű pótlásokkal helyesbiteni, a magyar gazdasági munkásmozgalom e gyermekkoráról a következőkre kell szorítkoznunk. Emlékezzünk, hogy Galgóczi Károly, közelebbi adatok nélkül, már 1860-ban »korántsem példanéklüliek«-nek mondja hazánkban a sztrájkokat. A magyar ipar első virágkorára felhoztuk az előttünk ismert sztrájkmozgalmat, míg az 1873-tól 78-ig terjedő idő a sztrájkoknak is úgyszólván teljes alkonyát jelzi. 1878—1887 közötti évtizedben — Schnierer jelentése szerint — már 15 sztrájk fordult elő, még pedig kilencz a fővárosban (ezek közül öt a munkaidő megrövidítése és négy

¹⁾ *Népszava* III. évf. 32. sz. Szinte szószerint így nyilatkozik ugyanez évben a túlajtott hajszárról s a munkabér leszorításán alapuló »piszkos« versenyről a budapesti kereskedelmi és iparkamara id. h. 123. l. és köv.

²⁾ Budapesti kamarai jelentés 1886. évről 1. l.

béremelés czéljából) és hat a vidéken (ezek közül négy megkísérlett bércsökkenés ellen és egy eredménytelen béremelésre irányuló). A munkás-sajtó (»Munkás Heti Krónika« (1872) és 1877-től a »Népszava«) közlései szerint a 70-es, 80-as években egész Magyarországon előfordult jelentékenyebb sztrájkok számát évente átlag csak 4—5-re becsülhetjük.

Attérve e sztrájkok jellemzésére, Heltai Ferencz 1883-ban »szórványosan előfordult munkabeszüntetésekről« ir, a melyeknél »az ipartársulatok nem játszottak valami elismerésre méltó szerepet«. Valahányszor ugyanis valamely szakma munkássága sikerrel kecsegtető sztrájkba lépett, a rendőrség és hatóságok siettek a munkaadók védelmére. Egy ilyen symptomatikusnak tekinthető nagyobb számú (körülbelül 600) munkás részvételével lefolyt négy heti bérmozgalom volt 1880-ban. Az asztalosok egy népes gyűlésükből kiküldött szervező bizottságuk útján a munkaadóktól 25%-os béremelést és a 10 órai munkaidőt kívánták egyéb kisebb jelentőségű óhajok mellett. A vállalkozók a következő jellemző választ adták a munkások memorandumára: »Nem ismeretlen előttünk, hogy a külföldi asztalos-üzemekben a munkások rövidebb munkaidő mellett dolgoznak, mint a mieink. Azonban a külföldi munkások rajzolni is tudnak és sokkal jobban értik a szakmájukat, mint önök... A mai viszonyok mellett még csak gondolni sem lehet arra, hogy a munkások kevesebbet dolgozzanak, mint 12 órát. Miután önök nemcsak munkások, hanem hazafiak is, nem szabad elfelejteniök, hogy nekünk a bécsi verseny ellen kell küzdeni. Ezért, mielőtt sztrájkba lépnek, gondolják meg, hogy a bérharczczal csak a bécsi asztalosságédeknek és munkaadóknak használnak.«¹⁾ A viszonyokban e tekintetben alig történt változás és ime 1905-ben a kereskedelemügyi minster meghatalmazottja előtt kötött békekötés kötelező kilencz órát statuált az egész iparban.

A mesterek érvelését a munkások azonban már ekkor sem találták eléggé meggyőzőnek. Ennélfogva június 6-án sztrájkba léptek és két heti békés magatartás mellett folyó mozgalmukkal a munkaadókat már-már engedékenységre kezdték szorítani. Erre azonban a rendőrfőkapitány, az ily kitartáshoz és erőösszeghez hozzá nem szokott munkaadók bizalmas közbenjárására, megidézte a sztrájkolók egyik vezetőjét s minthogy egyetlen közrendellenes kihágás sem történt, egyszerűen kijelentette, hogy ő »a munkaszünetet többé nem hajlandó eltérni«; ha a segédek nem mennek rögtön vissza a munkába, akkor a rendőrség majd közbelép és mindazokat, a kik nem budapesti illetőségűek, Budapestről eltolonczoltatja; a további gyűjtést pedig megtiltja és a létező sztrájkalapot is el fogja kobozni. Midőn Herman Ottó a munkások felkérése folytán az akkori minsterelnöknél járt, az a következőkép okolta meg a rendőrfőkapitány eljárását: »Alapos gyanu merült fel, hogy a sztrájkolók összeköttetésben állanak a sociáldemokratákkal; a rendőrség ezért jár el a sztrájkolók ellen.« Magyar állampolgárok, egy a mai társadalmi rend alapján

¹⁾ Id. Weltner J. *Tíz év. A szervezkedésről*. Budapest. A budapesti asztalosszervezet megbizásából. 7 l.

mozgó, sőt a legelőkelőbb tudósok, államférfiak és a törvényhozásoknak mindinkább kodifikált felfogása szerint annak tökéletesítésére nélkülözhetetlen gazdasági mozgalmának,¹⁾ egy e mozgalommal esetleg személyi vonatkozásban álló, politika élű világfelfogás miatti üldözése, világos sérelme a jogegyenlőségnek, a melynek megszüntét azonban, — szerény véleményünk szerint — Magyarországon is csak egy valami hozhatja el: több socialpolitikai tudás s a csakis ezzel járó nagyobb socialis érzék.

A magyar szakszervezeti mozgalomnak alig másfél évtizedes multja azonban újabb bizonyosságát szolgáltatta azon általánosan felismert igazságnak, hogy benne a világtörténet legújabb korszakának egy elemi hatalommal jelentkező, legnagyobbszerű mozgalmával állunk szemben, a mely mindenütt, a hol a társadalomgazdasági fejlődés bizonyos foka eléretett, a hol e mozgalom tárgyi és alanyi előfeltételei ezzel adva vannak, szükségképen lép fel s a legnagyobb akadályok ellenére is rohamosan fejlődik. Magyarországon ennél fogva csak az utóbbi években köszöntött be, de mondhatni párját ritkító felmenő fejlődéssel és gyors sikerekkel.

Az 1900. évi népszámlálási mű második kötete, mely községenként mutatja ki népünk foglalkozását, feltárja az 1890-től kezdődőleg nagyobb mértékben megindult gazdasági munkásszervezkedésnek társadalmi alapzatát. Az 1890-től 1900-ig terjedő évtized ugyanis jelentékeny eltolódást idézett elő: 1. az ipari népesség javára szemben a mezőgazdasággal; 2. a bér munkások nagymérvű emelkedését illetőleg, szemben az önálló iparosokkal; 3. a nagyipar terjeszkedésére vonatkozólag, szemben a kisiparral.

1. Itt is csak a szoros értelemben vett Magyarországot és csak az őstermelés, ipar és forgalom főosztályait véve tekintetbe, az ipar és forgalomban elfoglaltak száma ez évtized alatt 2,474.088-ról 3,329.991-re emelkedett, míg az őstermelésben elfoglalt egyedeke 10,800.205-ről 11,193.807-re. Noha népünk tulnyomó része, jó $\frac{2}{3}$ -a még mindig őstermelésből él: kétségtelen, hogy az ipar jelentősége e téren is mind nagyobb mértékben emelkedik. Különösen kiemelendő, hogy az iparban elfoglaltak számának emelkedése még absolut számokban is erősebb az őstermelésben elfoglaltak számának emelkedésénél. Százalékokban pedig a tényleg kereső népesség az eltartottakkal együtt szemben az összes népességgel 1890-ben az őstermelésben 70·8⁰/₀, az iparban csak 16·3⁰/₀ volt; míg 1900-ban az előbbiben az arány 66·5⁰/₀-ra esett, az utóbbiban pedig már 19·7⁰/₀-ra emelkedett.

2. Még fontosabb tárgyunk szempontjából az állandóan bér munkából és függő munkaviszonyban élők számának nagymérvű emelkedése, az u. n. elproletárosodás. Volt ugyanis a közönséges iparban:

¹⁾ »Mi azt hisszük — vallja már 1894-ben Mandelló Gyula — hogy tévedés a különböző magyar kormányok részéről, ha ellenségesen viselkednek a munkások szakszervezkedésével szemben. Kétségtelen, hogy e szervezet a lehető legconservatívabb, kedvez a socialis reformnak és nem a forradalomnak.« (*Le mouvement social en Hongrie*. Paris, 1894. p. 12.)

	1890	1900
Önálló	341.514	348.682
Segédszemély	434.799	644.188

Mialatt tehát az önálló iparosok száma csak 2·1⁰/₀-kal, a segédszemélyzeté nem kevesebb mint 48·16⁰/₀-kal emelkedett; míg 1900-ban 100 önálló iparosra 127, 1900-ban már 180 segédszemély esett, a mi tagadhatatlan jele a capitalistikus fejlődésnek. Asegédszemélyzet között pedig segédmunkás, vagyis tulajdonképeni kézi munkát végző bér munkás (szemben a tisztviselőkkel művezetőkkel, segítő családtagokkal stb.) 417.959 volt.

3. Valamivel kisebb a kisüzemek kiszorítása a fejlődő nagyüzem által, a mi azonban nem változtat az üzemconcentratio azon jelenségén, hogy a segédszemélyek közel $\frac{1}{3}$ -a a tulajdonképeni gyárakra, vagyis a hivatalos statisztikánk szerint 20 segédszemélynél többet foglalkoztató vállalatokra esett. Dolgozott ugyanis a 426.010 iparvállalat között:

	szám	%
segéd nélkül	271.642	63·8
1 segéddel	80·023	18·8
2 »	35.481	8·3
3—5 »	27.866	6·5
6—10 »	6.562	1·5
11—20 »	2.467	0·6
20-nál több segéddel .	2,049	0·5

Összes iparvállalatainknak közel $\frac{2}{3}$ -a tehát segéd nélkül dolgozott ugyan, ámde a 2049 vállalat által képviselt tulajdonképeni nagyiparban 212.697 segédszemély volt elfoglalva (nevezetesen az 1000-nél több munkást alkalmazó 29 vállalatban magában 49.346), ezeknek több mint fele a vasiparra, gépgyártásra és az élelmezési iparra esett.

Noha az 1890. évi népszámlálás e tekintetben némileg más alapokon történt s ezért a nagyiparra vonatkozó adatoknak csak egy részét lehet az 1900. évi adatokkal összehasonlítani; mégis a következő néhány adat éles világot vet a nagyipar diadalmas előrehaladására, szemben a kisiparral, de vele egyuttal a függő helyzetbe kerülők, nevezetesen a tulajdonképeni gyári munkások rohamos szaporodására hazánkban is. Volt ugyanis ez alapon:

	1890	1900
Vállalat	1.129	1.756
Segédszemély	102.812	196·920

Mialatt tehát az iparral és forgalommal foglalkozó összes népesség száma csak 3·4⁰/₀-kal, a nagyipari vállalatoké 55·5⁰/₀-kal, a bennük alkalmazott segédszemélyzeté 91·5⁰/₀-kal emelkedett, a mely adatok még a bánya- és forgalmi nagyiparban elfoglalt nagyszámú segédszemélyzettel egészítendő ki.

Az állam 1880-ban megkezdett (1881. évi XLIV. t.-cz.), de nagyobb eréllyel csak a 90-es években (1890. évi XIII. t.-cz.) foly-

tatott iparfejlesztési actiójának¹⁾ elkerülhetetlen következménye volt tehát a modern munkáskérdést megteremtő átalakulása a nemzet társadalmi és foglalkozási structurájának. Egy állandó széles bér munkás-réteg foglal teret mindinkább hazánkban is, melynek a munkaviszony javítására, illetőleg védelmére kell fordítania minden igyekezetét, mert a belőle való kiemelkedésre nagyon kicsiny a valószínűség mivel attól függ egész társadalmi és gazdasági léte, családi boldogsága, a cultura áldásaiban való részesedése stb. A magyar munkásságnak az állam ugyszólván teljes quietismusa folytán külföldi rendtársainál is fokozottabb mértékben volt szüksége a gazdasági önsegélyre és szervezkedésre. »Bármily elégtelenek legyenek is egyenlőre — írja már 1883-ban egy a szűkkeblű gyári paternalismus minden jegyét magán viselő kis munkájában egy magyar nagyiparos — a külföldnek a munkásosztály érdekében tett intézkedései a felszaporodott szükségletekkel szemben: a hazánkban ez irányban tapasztalható intézkedéseket messze felülmulják. Összehasonlíthatatlanul hatályosabb alkalmazást nyernek a munkásosztály sorsának javítását célzó elméletek bárhol egyebütt, mint hazánkban, a hol, mondhatni e téren eddigelé semmi sem történt.«²⁾ De e sajnálatos körülménynek eredő oka, a melyet a munkások lapja már korán fejez ki bizonyos fájdalmas lemondással, hogy t. i. : »a magyar országgyűlés tán az egyedüli törvényhozás, mely mintegy aggodalmasan félve kikerül mindent, a mi idejekorán társadalmi és gazdasági reformokra célozna«,³⁾ továbbműködven, az okozat is csak ugyanaz maradhatott és így 1883. után is csak vajmi csekély történt e téren. »Az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről« szülő 1891. évi XIII. törvényczikk. »az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetében való segélyezéséről« szülő ugyanez évi fogyatékos XIV. törvényczikk, a folytonos toldozás-foldozásra szoruló, mindenféle nem szoros iparfelügyeleti teendőkkel (kazánvizsgálás, iparfejlesztés) túlhalmozott⁴⁾ és ezért túlnyomólag a kellő socialpolitikai tudással nem rendelkező hivatalnokok által ellátott iparfelügyelet (1893: XXVIII.), a mely a munkássággal alig érintkezve, azok körében nemcsak a szükséges bizalmat nem élvezzi, hanem mondhatni, igen nagy népszerűtlenségnek és bizalmatlanságnak tárgya, egynéhány készülő törvényjavaslat: c'est tout, a minek az 1884. évi ipartörvény rendkívüli munkásvédelmi hiányait pótolnia, a keletkező és szemmel láthatólag elhatalmasodó és elmérgesedő munkásmozgalomnak elébe kellett volna vágnia. S hogy — mint már Mandello reámutat⁵⁾ — e reformokra is csak a culturállamok szinte megszegyenítő haladása készítette a törvényhozást, nevezetesen az 1890-ben Berlinben tartott nemzetközi munkásvédelmi congressus, melyen

¹⁾ L. ide vonatkozólag Moldoványi István: *A magyar iparfelügyelői intézmény fejlődése*. Budapest, 1904. 4. l.

²⁾ Brüll Lipót: *A munkásosztály sorsának javítása*. Budapest, 1883. 4. lap.

³⁾ L. *Népszava* III. évf. 32. sz.

⁴⁾ L. Földes Béla, *Arbeiterschutzgesetzgebung in Ungarn*. Handwörterbuch d. Staatswissenschaften. Hgg. von Conrad. II. Aufl. Jena, 1898. Lief. II. Bd. I. S. 521.

⁵⁾ Id. m. 9. l.

nekünk is fel kellett valamit mutatnunk, annak utólagos igazolása, ama hanyag és hiányos végrehajtás, a melyben mind az ipartörvény szegényes munkásvédelmi intézkedései, mind a fenti jóléti intézmények részesültek és a mely miatt a most már kellő számú munkaerővel valamelyest felruházott iparfelügyelet is évről-évre alig tud eleget panaszkodni. »Valódi socialis politika, vélte helyesen Mandello, a munkaviszony rendezése nem lesz előbb lehetséges, míg a közigazgatás e szervei nem lesznek alkalmasak a törvények pontos és lelkiismeretes végrehajtására.« Ugyancsak ő mutatott rá már arra a körülményre is, hogy az, a mit az állam legalább közvetve, mint az ország egyik legnagyobb vállalkozója megtehetett volna a munkásosztály érdekében, hogy t. i. a nagyvállalatok jelentékeny részét tevő állami üzemekben mintaszerű munkafeltételeket teremt és ezzel buzdítja a magánvállalatokat is az utánzásra; nemcsak nem történt meg, hanem »a munkások helyzete e gyárakban inkább rosszabb, mint jobb, mintsem a magánvállalatokban.«¹⁾ S mindjárt itt hozzáfűzhetjük, hogy ott, a hol, mint nálunk, a gyárak alapítása jórészt államsegélylyel történt, a hol a magánvállalatok sorsa jórészt a közszállításokon csüng, ott az állam, mint egyik legnagyobb fogyasztó, szállítási feltételeiben a munkások érdekét szolgáló kikötéseket nálunk is tarthatott volna fenn magának, javítva vele nemcsak a magyar adózó munkásság helyzetét, hanem egyúttal jőeleve gátat vetve a szertelenül elharapódzó, derekasabb munkaadóinktól is rendkívül fájlalt »piszkos verseny«-nek.

Ily módon a munkásság szakszervezkedésére és önsegélyére bizony számos ok szolgált. A munkabéreket illetőleg egyes szakmákban és a vidékeken, még az iparfelügyelők legutóbbi évi jelentései is valósággal »éhbér«-ekről beszélnek; a munkaidő az ipartörvény rendelkezései folytán számos iparágban nem volt rövidebb a törvényes, de egyúttal természet törvényi maximumnál;²⁾ a túlórázás, a hol a munkaidő valamelyest mégis rövidebb volt, külön ellenszolgáltatásban nem részesült, a gyermek és női munka kiaknázása, jórészt még az ipartörvény hiányos rendelkezéseinek megkerülésével is, napirenden volt. Az egészségügyi és biztonsági követelmények a gyárakban nem mindig találtak kellő tekintetre. Hogy pedig a kézműiparban nemcsak a vidéken, hanem még a fővárosban is minő egyenesen életveszedelmes, tuberculosis és egyéb vészek melegágyaiul szolgáló pincze, mosó-, közönséges konyha- és lakhelyiségekben dolgoznak minden hatósági felügyelet híján, napfény és friss levegőtől elzártan magyar munkások, az keserűséggel tölthet el minden igaz emberbarátot és »hétköznapi« hazafit, a ki e viszonyokat tanulmányozza, épenséggel nem túloz tehát Somogyi, midőn azt mondja: »A munkások helyzete Magyarországon sok kívánni valót hagy hátra egészségügyi szempontból. Számos vizsásssággal van dolgunk; a munkaidő

¹⁾ Áll ez különösen a dohánygyárakra.

²⁾ A fiúmei iparfelügyelő jelentése szerint még 1902-ben még egy ottani gyárban is 17 órás munkaidő miatt sztrájkoltak a munkások és a sztrájk után is 16 órás munkanapban állapodtak meg. (*A Magyar Kir. Iparfelügyelők Tevékenysége az 1902. évben.* Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister. Budapest 1903. 624. l.)

sok helyen túlságosan hosszú, az éjjeli munka elharapódzik, gyermek- és női munkával visszaélnék, a lakásviszonyok reformra szorulnak, a védőkészülékek nagyon kifogásolhatók.«¹⁾ S hogy ez nemcsak 1891-ben, hanem jórészt 1905-re is áll, arra elégséges bizonyíték még az iparfelügyelet legújabb jelentése is, mely csak az utolsó években nyerte azon szervezeti teljességet, a melylyel még mindig csak némileg munkásvédelmi formát fejthet ki, természetesen csak a gyáriparra szoritkozólag.

Ha már az előrebocsátottak is eleget árulnak el a hazai ipari munkások helyzetéről, betetőzésül teljes meggyőződéssel elmondhatjuk általánosságban, — a mindjobban szükségelt beható és részletes sociáldemografiai dolgozatok híján — a mi mai viszonyainkra vonatkozólag is az emlékezetes szavakat, melyeket Marx Károly 1867-ben kiáltott át a csatorna másik oldaláról német szülőföldjének: »Megijednénk saját állapotainktól, ha kormányunk és parlamentünk, miként Angliában, időközönként bizottságokat küldene ki a gazdasági viszonyok megvizsgálására; ha ezen bizottságok az igazság felderítésére ugyanazon teljhatalommal volnának felruházva, mint Angliában; ha sikerülne e célra ugyanoly szakértő, pártatlan és melléktekintetet époly kevéssé ismerő férfiakat találni, mint Anglia gyárvizsgálói, a »public health«-ről (közegészségügyi) orvosi tudósítói, vizsgálóbizottságai a nők és gyermekek kizsákmányolását, a lakás- és élelmiszer-viszonyokat illetőleg stb. Perseusnak ködsapkára volt szüksége a szörnyetegek üldözésére. Mi mélyen szemünkre és fülünkre huzzuk a ködsapkát, hogy a szörnyetegek létezését tagadhassuk.«²⁾

A munkásmozgalom kiindulópontjává ez alapon természet-szerűleg a főváros vált. Az ide központosított nagyipar hatalmas fejlődése, a vele járó nagy munkás-agglomerációkkal, a felvilágosodott és osztálytudatos külföldi munkások nagyobb számával, a létért küzdőknek az egész országból minden áron idetóduló serege, a melyek számát évről-évre több elproletárosodott földművelőelem növeli, az ily módon tértfoglaló nemcsak periodikus és egyes szakmákra szoritkozó, de állandó és szinte általános munkanélküliség, párosulva a nagy város suggestív hatásával: megteremtették itt azt az örökösen nyugtalan, könnyen izgatott és erőszakos eruptiókra hajló szellemi és erkölcsi környezetet, mely a munkásszervezkedés és tömeges sztrájkok legbujább termőföldjének bizonyult mindenütt.

Mindezen mozzanatokhoz hozzájárult még egy körülmény, a melyet egy irónknál találóbban és tömörebben nem fejezhetünk ki, hogy t. i. a mi szép és büszke Budapestünk, — agrárállam létünkre — az »éhes város«. Ha a fővárosnak kivált az emlékezetes 1867. évtől óriási mérveket öltő fejlődésétől kezdve folytonos a panasz a napisajtó hasábjain³⁾ az elsőrendű létfeltéte-

¹⁾ Somogyi Emanuel, *Die Lage der Arbeiter in Ungarn vom hygienischen Standpunkte*. Budapest, 1891. S. 36.

²⁾ Marx Karl, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*. Hamburg 1867. (IV. Ausg.) Bd. I. S. VII.

³⁾ L. Pester Lloyd. 1871. évf., 7. sz. Népszava 1878. évf. 28. sz.

lek, nevezetesen az élelmiszerek és kivált a lakások¹⁾ drágasága miatt, úgy a XIX. század utolsó évtizedében bekövetkezett általános áremelkedés folytán e csapás még sújtóbban nehezedett a lakosságra. S hogy a munkásosztály széles rétege volt az mely e társadalmi visszásságot, melyet komoly és erélyes városi politika ugyancsak a választó-rendszer szűkkörűsége folytán sohasem kísérelt meg korlátozni, a legérzékenyebben érezte, az úgy véljük közelebbi bizonyításra nem szorul.²⁾ Pedig a lakáskérdés volt az az egyedüli socialpolitikai probléma, mely állandóan és mélyebben foglalkoztatta mind a sajtót és szakirodalmat, mind a felsőbb osztályokat mégis e téren való hátramaradottságunkból alig tettünk egy lépést előre; még csak olcsó közlekedési eszközökről sem gondoskodtunk, melyek a város közepén épült gyárakban elfoglalt munkásságnak — miként korunk egyéb nagy városaiban — megengedné, hogy metropolis határában kereshessen olcsóbb lakásokat. Az élelmiszereknek az utóbbi években való rohamos drágulása pedig egyik legközvetlenebb oka a munkásság állandó elégedetlenségének és szakadatlan bérmozgalmainak.

---

¹⁾ L. Tasner Dezső, *Pesti lakásreform*, Budapest, 1872.

²⁾ *A Budapesti Keresk. és Iparkamara Jelentése* 1870–75. évekről 161. l.

(Folytatása következik.)

Ferencozi Imre.

Közlemények és ismertetések.

Népesedési politika.

Balás Károly: *A népesedés.* Közgazdasági tanulmány. Budapest 1905. Politzer-féle könyvkiadó-vállalat. I—XXIV. és 541 oldal.

Balás Károly e nagy munkájában, mint mondja, új, egyetemesebb tekintetekhez vezető úton óhajt haladni; arra törekszik, hogy ne essék az egyoldalúság hibájába, mint a népesedéstan eddigi írói s hogy ne tekintse a relatív igazságokat abszolútnak, hanem hogy reámutasson azokra a szempontokra, amelyek a népesedés kérdésében főfontossággal bírnak: a gazdasági, társadalmi, nemzeti és faji szempontokra. Mindezeknél menten minden nemzeti és társadalomosztályi tekintettől, a teljes és hideg objectivitás álláspontjára törekszik. (14. old.)

Ebből a célból, míg »néhány szót szól a népesség számáról« s a gazdasági, társadalmi és általános emberi szempontokat főleg az európai népek közti faji és a nemzeti szempontokat és ezeknek küzdelmét ismerteti, a szaporodásban való elmaradás s az igen gyors népszaporodással járó hátrányok bemutatása mellett szól a socialismusról, az erkölcsi állapotokról, közegészségügyről, nőemancipációról, a technika fejlődéséről, a terület népességbefogadó képességéről, a népesség »gazdasági rátermettség«-éről, fejtegeti a túlnépesedés, normalis népsűrűség, telepítés, gyarmatosítás, ki- és bevándorlás, a beolvadás és beolvasztás problémáit s az utolsó előtti négy fejezetben a közgazdasági politikának, a népesedési közigazgatásnak s a közgazdaságtannak a népesedés jelenlegi állapotával szemben elfoglalt és elfoglalandó álláspontjáról szól, végül a népesedést illető magyar nemzeti és gazdasági érdekeket ismerteti.

Tehát a mit munkája felölel, oly óriási tömege az a megfejtésre váró kérdéseknek, hogy előre is kíváncsisággal tekintünk a munka tárgyalási módja elé, vajjon a szerző képes lesz-e várakozásunkat kielégíteni, adja-e tanujelét egyik vagy másik kérdésben az önálló felfogásnak s vajjon az az objectivitás, melyre törekszik, megvalósul-e vagy csak pusztá ígéret marad?

Balás a népesedési politikát a közgazdasági politika legfontosabb részének tartja; szerinte a modern socialis bajoknak főoka az, hogy több a munkás, mint a mennyinek lenni kellene s hogy ezeknél a munkásoknál is nagyobbak az átlagos életigények az átlagos munkabér által kielégíthetőknél (242. old.). Ha annyi volna csupán a munkás, a mennyi a nagygyá fejlődött géptechnika mellett elvégezheti a szükségletkivánta terme-

lést, akkor a munkabérvizonyok is olyan kedvezően alakulhatnának, hogy a socialismus legfeljebb néhány elégedetlenebb, exaltáltabb ember agyában kísértene, de nem volna az a kor szelleme. (244. old.) És miután szerinte a socialis bajok kutforrása a társadalomszufoltság, a relativ, t. i. az osztálytultnépesedés, a társadalmi reformintézkedésnek ennek megszüntetésére kell irányulnia. A közigazdaság azonban mindig kevésbé és kevésbé bírja a folyton növekvő lélekszámú és folyton növekvő igényű társadalmat az életfentartás eszközével és a szükségletek által követelt, mindig nagyobbodó mennyiségű egyéb javakkal megfelelően ellátni, így előbb-utóbb arra lesz kényszerítve a társadalom, hogy a népesség számát a rendelkezésre álló gazdasági eszközök mennyiségével hozza arányba. De ettől ma még távol állunk, mert a szaporodás csökkentésére szolgáló jelenlegi eszközök nemzeti tekintetben megbocsáthatatlanok, inkább csak az egyesek élvezetvágyának és gazdasági egoismusának állanak szolgálatában, de semmi esetre sem a társadalomnak és nemzetnek. A modern társadalom és törvényhozásnak a socialis bajok orvoslására tett intézkedései pedig csak gyöngye enyhítő szerek, a socialismus veszedelmeivel és követelményeivel szemben tehetetlenek. A népszufolódás bajai válságos helyzetbe fogják még sodorni az emberiséget, különösen egyes nemzeteket socialismus mellett és nélkül egyaránt. (249—50. old.)

Az egyéntől hiábavaló dolog várni azt, hogy a népesedés folyamatát a nemzeti és közigazdasági érdekeknek megfelelő irányba terelje (437. old.); a népesedés folyamatának szabályozható volta attól függ, hogy mennyiben hozhatók létre olyan intézmények, a melyek az egyént az ő propagatív ténykedésénél a közérdeknek megfelelő magatartásra bírják kényszeríteni s ez a népesedési közigazgatás zárja ki egyfelől a tulsufolás veszélyét és biztosítja másfelől a nemzeti népességet a depopulatio veszélyével szemben (439. old.) s e népesedési közigazgatásnak egyik legnagyobb feladata éppen az lesz, hogy meggátolja azokat a visszaéléseket, a melyeket az egyén saját kényelme és élvezete érdekében a társadalom és a nemzeti faj rovására elkövet. (483. oldal.) De a népesedés irányítására tehető tervszerű intézkedéseket csak elvek és érdekek tisztázása és kiforrása után teheti meg a társadalom és az állam. A népesedési közigazgatás szükségességét és megvalósíthatóságát elismerve, Balás azt gondolja, hogy más kulcsát találni annak, hogy a népesedés számbeli alakulása a nemzeti, társadalmi és közigazdasági érdekeknek megfelelően legyen öntudatos előrelátással irányítható, mint az államilag meghatározott gyermekrendszer, nem lehet. (491. old.) Ez, ha a civilizatio előrehalad s ha a társadalmi kérdések tekintetében fennálló felfogás megváltozik, gyakorlatilag is megvalósítható és természetes lehet. De a teljes sanctioval ellátott népesedési közigazgatásnak fokozatosan kell megszületnie, és míg a tulságosan gyorsan szaporodó népeknél a népesedési politika nem érett még meg arra a jelenben, hogy e népesedési közigazgatásnak gyakorlati megvalósítására tegyen kísérletet, a zsufolt államokban csak előkészíteni lehet még ma e népesedési közigazgatást, a stagnáló, depopuláló nemzetekkel szemben a jelenben is köteles-

sége az államnak mindent megtenni arra, hogy bár a magánéletbe való beavatkozás árán is kipusztítsa a nemzeti szaporodást mesterségesen meggátoló eljárásokat (508—509. old.).

A magyar viszonyokat véve szemügyre, Balás kívánja, hogy az állam, társadalom, közigazgatás, törvényhozás s közgazdasági politika minden rendelkezésére álló eszközzel mindent kövessen el arra nézve, hogy fajunk minél nagyobb megsokasodást érhesen el és hogy minél jobban szaporodjék azok száma, a kik magyar anyanyelven beszélnek. A kivándorlás megakadályozása, az azt okozó bajoknak megszüntetése, vagy legalább enyhítése folytán a magyar nyelvnek terjesztése az államnak minden intézményében, a természetes szaporodás korlátozására irányuló törekvéseknek minél szigorúbb szemmel tartása és lehetőleg megakadályozása: fajunk, nemzetünk jövője iránti állami és társadalmi kötelességek. (539—40. old.)

Balás könyve, a mint az itt vázolt gondolatmenetből is kivehetni, tulajdonképe népesedéspolitikai tanulmány; a népesedés elméletének kérdései nem igen találhatnak benne feldolgozásra. Nem tagadhatjuk, hogy a szerző ezt a munkát széles körű tanulmányok alapján írta meg, de bennünket előadása, tárgyalási módja némely helyen nem elégíti ki, s a benyomás, melyet e munka elolvasása bennünk kelt, az, hogy e terjedelmes könyv inkább népszerű értekezés, több helyen szellemes causerie, semmint szigorúan tudományos dolgozat. Nem ismerjük a szerző más gazdasági munkáit, de a »Népesedés« a maga szétfolyó, terjengős stylusával, előadása hosszadalmasságával kezdő íróra vall, a ki rövidebb foglalatban, ismétlések elkerülésével mondhatta volna el azt, a mit itt ötszáznál több oldalon bemutat.

Hibáztatható Balásnál az, hogy munkája egyszerűen lehetlenné teszi a használt források ellenőrzését, mert bár a jegyzetekben néhol huszával is említi a vonatkozó forrásműveket, csak kivételesen, egy-két helyen utal rá, melyiket mely részeiben használta. Máshol pedig, a hol a szövegben a népesedés tanával csak távolról is összefüggő kérdést vagy fogalmat fel említ, csillag alatt repertoriumot ad az illető kérdés irodalmáról, pl. a 280-ik oldalon az értékelméletét, a 311-iken a cartellekét, a 403-ikon a földjáraadékét; a 408—409-iken pedig »gazdaságtörténeti érdekű munkák« czim alatt egész halmaz könyvczimet sorol fel. Érdekes példa a 275. oldal szövegének II. kikezdése: »A XVIII. századbéli iparfejlesztés a monopoliummá lett világforgalomra és kereskedelemre volt alapítva stb.«, s itt a negyedik szó (iparfejlesztés) után csillag van és a jegyzetben a szerző ezt mondja:

»Az ipartörténetre vonatkozólag lásd Toynbee: *Industrial revolution*. 1887. Gibbings: *Industrial history of England*. 1891. Horváth Mihály: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon*. 1892. (sic). Tagányi Károly: *A magyar gazdaságtörténet főbb forrásai*. Köztelek. 1893. Ipolyi Arnold: *A magyar iparélet fejlődése*. Századok. 1877. stb. stb.

Az ilyen repertorium teljesen felesleges annak, a ki maga is közigazda, a gazdasági kérdésekkel nem ismerős laikus pedig e jegyzetben s a némelyikhez csatolt dogmatörténeti magyarázatokban nem igen fog találni maga számára használhatót.

A szakszerűségnek meg bizonyos mérvben rovására történik, ha ilyen jegyzetekkel kísérjük a szöveget, melyek legtöbbször annak látszatát keltik fel, hogy a munkák összeszedése egész önkényesen, összeírása szinte taláalomra történt, amellet hibákkal teltek, mert sok helyen bennök sem a munkák czime nincs helyesen idézve, sem azok megjelenési éve helyesen megadva.

Mi magunk részéről midőn azt valljuk, hogy a népesedési elméletet egyfelől csak a biológiai ismeretek mélyítette kutatás viheti előre és másfelől csak az az irány, melyet Hansen a maga »Die drei Bevölkerungstufen« (München, 1899.) című munkájában megkisérelt s melyet Mandelló Gyula szellemes értekezésében (»A népesedésitanegy újabb irányáról«. Budapesti Szemle 62. kötet. 1890. 411 és következő oldalak), tovább folytatni kívánt: hogy t. i. Malthusszal szemben, ki a népet csak mint egészet vizsgálta, de a részekbe nem hatolt, a népesedési mozgalmat a nép alkatrészein kell vizsgálnunk, meg kell különböztetni a nép egyes csoportjait, tanulmányozni szaporodásuk feltételeit, gazdasági viszonyaik alakulását, — meggyőződésképpen hangoztatjuk, hogy a népesedés politikájával foglalkozók is csak az uton juthatnak új, egyetemesebb tekintetekhez. A faji és nemzeti szempontok kiemelkednek Balás munkájában, de az egyes társadalmi rétegeknek szaporodási feltételei, gazdasági viszonyai már nem annyira, s ha amott az önálló felfogásnak, illetve az erre való dicséretes törekvésnek adja is tanujelét, itt azt nem igen találhatjuk meg.

Kovács Gábor.

Amerika.

Ernst von Halle: *Amerika. Seine Bedeutung für die Weltwirtschaft und seine wirtschaftlichen Beziehungen zu Deutschland, insbesondere zu Hamburg in Einzeldarstellungen.* Hamburg 1905. 763 lap.

Tizenkilencz szakíró beható tanulmánya Amerikának gazdasági jelentőségéről. A bevezetést maga a kiadó Halle Ernst, a berlini egyetem tanára és a német birodalmi hadi tengerészeti tudományos segédereje írta és Hamburg és Amerika viszonyait fejtegeti. Az egyesült államokkal és az északamerikai versennyel kilencz tudós foglalkozik, még pedig a következő részekben: az egyesült államok a XX. század kezdetén dr. Raoul René Kuczyaszki, az elberfeldi városi statisztikaigazgatójától; — a Németország és Amerika közti gazdasági forgalom fejlődése, Halletól, — Hamburg és Amerika közti hajózásnak fejlődése, tekintettel a németországi viszonyokra, dr. Tiersk, a danzigi technikai főiskola államtudományi tanárától; az északamerikai versenyről, még pedig: *a)* a mezőgazdaságról dr. Kurt Wiedefeld, a kölni kereskedelmi főiskola tanárától; *b)* az iparról dr. L. von Wiese és Kaiserwelden, a frankfurti közjóléti intézmény üzletvezetőitől; *c)* a munkásviszonyokról; *d)* az ipari trustökről ugyanazon írótól; a belső forgalmi viszonyokról dr. Alfréd von der Leyen a porosz közlekedési ministerium referensétől; a bank és tőzsdeügyről dr. Henry Crosby Emery a Newhaveni Yale egyetem tanárától.

Kanada, Mexico és Középamerika öt értekezésnek szolgál

tárgyául. Kanadával foglalkozik dr. Waldemar Zimmermann (Berlin), Mexikóval Victor von Borosini (Berlin), Középamerikával dr. Artur Ort (Berlin), Nyugatindiával Zimmermann és Venezuelával G. Weiskam (Berlin).

Délamerika három értekezésnek adja tárgyát. Délamerika nyugati államait tárgyalja dr. Hjalmar Schacht, a berlini Dresdner bank levéltárosa; Braziliát dr. Ballod Károly, a berlini egyetemen magántanár; a La Plata államokat dr. Eckert Keresztély, a kölni kereskedelmi főiskola igazgatója.

Az utolsó értekezés tárgya a Panama szoros és gazdasági jelentősége, szerzője dr. Voigt Endre, a frankfurti kereskedelmi főiskola tanára.

A munka egyike a legtanulságosabb közgazdasági munkáknak, mely Amerika viszonyaival foglalkozik és korántsem nyer egyoldalú jelleget azért, mert első sorban Hamburg érdekéből vázolja a viszonyokat, valamint nem szenved az által, hogy monografikus feldolgozásban adja az egyes országokat. A munkában mindenütt az illető amerikai vidék közgazdasági jelentősége a világ fogyasztása szempontjából lesz feltüntetve és Hamburg és Németország első sorban való figyelemre méltatásánál a német verseny főtényezői főképp Nagybritannia, Franciaország, Hollandia, Olaszország és Spanyolország közgazdasági törekvéseik-behatóan tárgyalatnak.

A bő statisztikai adathalmazból, melylyel a munka felette érdekesen van fűszerezve, a következőket közöljük:

Amerika összes kereskedelmi forgalma az 1900—1902. években 16.523 millió márka, belőle a behozatal 6851 millió és kivitele 9571 millió márka. Ez a kereskedés a következőleg oszlik meg az egyes országok közt (millió márka):

	Összes forgalom	%	Behozatal	%	Kivitel	%
Egyesült-Államok	9396·2	56·9	3376·9	54·3	5619·3	58·7
Brit-Amerika	2050·7	12·4	1019·5	14·7	1031·2	10·8
Brazília	1271·3	7·7	452·8	6·6	818·5	9·6
Argentína	1123·6	6·8	446·2	6·4	677·9	7·1
Mexiko	574·0	3·5	280·1	4·0	239·4	3·1
Kuba	518·6	3·3	270·7	3·9	247·9	2·6
Chile	464·4	2·8	204·5	2·9	259·9	2·7
Uruguay	234·9	1·4	103·1	1·5	131·8	1·4
Peru	127·0	0·8	55·9	0·8	71·1	0·7
Kolumbia	122·8	0·7	45·0	0·7	77·8	0·8
Francia birtokok	101·1	0·6	50·8	0·7	50·3	0·5
Portorico	99·7	0·6	50·9	0·7	48·8	0·5
Venezuela	94·9	0·6	34·6	0·5	60·3	0·6
Ecuador	81·6	0·5	37·8	0·5	43·8	0·5
Haiti	78·9	0·5	25·4	0·4	53·5	0·6
San Salvador	69·2	0·4	28·1	0·4	41·1	0·4
Bolivia	68·9	0·4	22·3	0·3	46·6	0·5
Guatemala	42·7	0·3	12·7	0·2	30·0	0·3
Honduras	41·0	0·2	15·4	0·2	25·6	0·3
Dominicani köztársaság	37·1	0·2	13·5	0·2	23·6	0·3
Costarica	33·5	0·2	15·4	0·2	18·1	0·2
Nicaragua	25·4	0·2	11·6	0·2	13·8	0·1
Hollandiai birtokok	23·5	0·2	14·7	0·2	8·8	0·1
Paraguay	23·0	0·1	10·7	0·2	12·3	0·1
Dán birtokok	2·0	0·0	0·6	0·0	1·4	0·0

Amerika behozatala és Északamerika egyesült államainak része benne az 1901—1903. évek átlagában a következő:

Millió márka

	Összesen	Belőle	%
nyers pamut	337·0	Egyesült Államok	253·0 75·7
buza	269·0	» »	153·8 57·0
nyers gyapju	264·7	Argentina, Uruguay	85·9 32·4
fa- és faárú	213·7	Argentina, Uruguay, Egyesült Államok, Costa- rica, Cuba, Portorico	34·2 16·0
nyers kávé	145·4	Brazília, Középamerika, Nyugatindia, Venezuela, Mexico, Columbia	114·3 78·6
nyers arany	119·0	Egyesült államok	18·9 15·9
zsir és zsiradék	101·5	» »	97·1 95·7
kukorica	101·8	Argentina, Egyesült Áll.	65·8 64·5
nyers bőrök	98·7	Egyesült Államok, Brazília	53·7 54·4
nyers dohány	98·0	Brazília, Egyesült Államok, Dominican, Cuba, Por- torico, Mexico	31·0 31·6
nyers réz	90·7	Egyesült Államok, Chile	70·5 77·5
salétrom	85·0	Chile	84·8 99·1
kőolaj	77·5	Egyesült Államok	62·9 81·2
prémes bőrök	76·8	» »	73·5 71·1
olajpogácsa	58·9	» »	22·4 38·0
kakaobab	25·6	Brazília, Brit-Nyugatindia, Dominican, Ecuador, Venezuela	16·4 63·1
száraz gyümölcs	24·7	Egyesült Államok	12·6 52·4
fosforsavas káli	19·1	» »	12·6 52·4
terpentinolaj, gyanta- olaj	17·4	» »	14·2 18·7
mezőgazdasági gépek	16·7	» »	12·6 74·1

Felette érdekes fejlődést mutat Hamburg városának kereskedése. Hamburg összes behozatala és kivitele, az amerikai és az Egyesült Államokkal való kereskedés a következő adatokból vehető ki.

Volt (millió márka)

	1837—38	1851—53 években		1901—03	%
Hamburg összes behozatala	230·8	%	293·6	%	2285·0
Belőle egész Amerikából	45·0	19·5	56·5	19·3	960·8
» az Egyesült áll.-ból	5·4	2·3	1·3	3·5	445·0
Hamburg összes kivitele	165·0		185·8		1914·0
Belőle egész Amerikába	39·6	24·0	64·5	34·7	498·9
» az Egyesült államokba	7·5	4·5	12·9	6·5	231·3

Az Északamerikai Egyesült Államok gazdasági fejlődéséről a nagytömegű adatokból a következő jellemző számokat veszünk fel:

Évben	Millió lakos	Lélek egy négyszög mértföldre	Millió dollár nemzeti vagyon	Millió dollár állami adósság	Letétek a bankokban millió dollár
1860	31·4	10·39	16.160	60	—
1870	38·6	12·74	36.069	2331	—
1880	50·2	16·37	42.642	1.919	2.134
1890	62·6	20·70	65.037	891	4.036
1900	76·3	25·22	94.300	1.108	7.299
1903	80·4	26·56	—	925	9·673

Évben	Állami bevételek millió dollár	Vámok millió dollár	Árube- hozatal millió dollár	Árú kivitel millió dollár	Vasutak hossza mérföld
1860	56	53	354	334	30.626
1870	396	195	436	393	52.922
1880	334	187	668	836	95.262
1890	403	230	789	858	166.703
1900	567	233	850	1.394	190.818
1903	560	284	1.026	1.420	203.132

A különböző adatok, melyek Amerika és Németország közgazdaságát jellemzik, a két hatalmas államesoportozat tulajdonosságait jól tüntetik ki. Volt 1900. évben

	Amerikában	Németországban
buza alá fogott terület	17,197.000 ha	2,051.000 ha
rozs » » »	644.000 »	582.000 »
árpa » » »	1,171.000 »	1,707.000 »
zab » » »	11,074.000 »	4,105.000 »
burgonya » »	1,057.000 »	3,242.000 »
ló	13,538.000	4,195.000
szarvasmarha	43,902.000	18,940.000
juh	41,883.000	9,693.000
sertés	37,079.000	16,807.000
barna és feketeszén-termelés	244,641.000 tonna	149,788.000 tonna
nyersvas-termelés	14,020.000 »	8,521.000 »
postahivatal	76.688	44.755
postaalkalmazott	218.857	222.809
levélküldemény	7.223'6 millió db.	3.451'1 m. db.
távirat	79'6 » »	46'0 » »
vasutak hossza	311.094 km.	50.160 km.
a vasutakban fekvő tőke	48.837 millió m.	12.749 m.márka
egy kilométer értéke	156.985 márka	255.605 márka
a behozatal értéke	3.488 millió m.	5.766 millió m.
a kivitel »	5.757 » »	4.611 » »
az összes külkereskedés értéke	9.245 » »	10.377 » »

Ezekből az érdekes összeállításokból is kivehető, mily közjelentőségű a szóban álló munka és mennyi haszonnal olvasható általános szempontból is; szóval, hogy a munka a világ gazdaságára és fejlődésére mily fényt vet. (—vits.)

Kisbirtokosok földhitelintézete.

Galgóczy Károly: *A kisbirtokosok országos földhitelintézete huszonöt éves fennállásának emlékkönyve.* Az igazgatóság megbízásából. Budapest 1905.

Diszesen kiállított vaskos kötetben számol be fenti cím alatt a kisbirtokosok földhitelintézete huszonöt éven át folytatott működéséről, s mintegy jelképül a föld természetes és a jelzáloghitel dicséretes conservatív jellegének, az emlékkönyv szerkesztője ugyanez a férfiú, a ki az alakuláskor a létesítő bizottság jegyzője volt.

A könyv három részben ismerteti az intézet történetét feltétlenül lapidaris iránylyal, és pedig az első részben a megalakulást, a vele járó gyermekbetegségekkel, a második részben az intézet fejlődését az üzlet megkezdésétől az 1904. évi üzletév végéig, a harmadik részben az intézet működési körét. A könyvet függelék egészíti ki, melyben az alapszabályok, az intézetet

érintő törvények, az igazgatóság, felügyelő-bizottság és tisztikar névsora foglaltatnak, végül hozzá vannak csatolva a mérlegeket és a jelzálogos kölcsönöket feltüntető grafikai táblázatok.

Bennünket bizonyára leginkább érdekeli a második és harmadik rész, mely az intézet fejlődését tárgyalja. A kezdet bizony nehéz volt. A mint a könyv érdekes őszinteséggel mondja, már az 1879. évi augusztus 31-iki alakuló közgyűlésen választási visszaélések voltak, melyeket orvosolni kellett és melyek miatt »elnök gróf Festetics Pál ur szállásán« gyűlést kellett tartani. Ugyanezen évben a 8. pont szerint az intézetnek a hasonló nevű részvénytársaság miatt sok kellemetlenséget kellett szenvedni, amelyek leküzdése után kezdte meg az intézet tulajdonképeni működését, az 1880. június 7-én tartott rendkívüli közgyűlés után, s a második czegezés alapján.

Az első rendes közgyűlés 1881. ápril hó 24-én tartatott meg, mikor is az első üzletévről a »megszámolás« előterjesztetett. E szerint folyósított 424 jelzálogos kölcsön 773.000 korona értékben $5\frac{1}{2}\%$ kamat 1% kezelési költség és 1% tőketörlesztés mellett. A $33\frac{1}{2}$ év alatt törlesztendő kölcsön évi járadéka tehát előre fizetendő $7\frac{1}{2}\%$ volt. Az utolsó 1904. évre vonatkozó adatok szerint folyósított 4023 kölcsön 18,102.900 korona értékben, s elérte az intézet azt a lehetőséget, hogy 4% -os záloglevelekben s utólagos kamatozással nyújtson hitelt.

Az 1881. és 1902. évek közt engedélyezett kölcsönök értéke circa 3 és 8 millió korona közt váltakozik, rohamos emelkedés mutatkozik az 1903. és 1904. években, 20 és 22 millió engedélyezett kölcsönrel. Az emelkedés oka ügyesen alkalmazott vidéki reklám, képviseltek s kirendeltségek felállítása, a lebonyolítási költségek leszállítása, gyorsabb ügymenet, végül a minimális kölcsönnek 600-ról 300 koronára való leszállítása, s mi fő, a 4% -os záloglevél-typus. Szóval alapos reorganisatio.

A modern jelszó, a kisember védelme frissítőleg, hatott, az 1902-ben adott 300—1000 K-ás kölcsönök 252-nyi száma 1903-ban 711-re, 1904-ben 883-ra szökkent.

Az intézet 25 év alatt kifizetett

300-tól 12.000 K-ig	30.255 kölcsönt	77,210.110 K értékben
12.000 » 20.000 »	781 »	12,662.200 » »
20.000 » 40.000 »	360 »	10,151,300 » »
40.000 K felül	86 »	9,009.800 » »
összesen	31.492 kölcsönt	109,033.400 K értékben.

Az intézet tehát eredeti rendeltetését, a kisbirtokosok hitelének kielégítését megtartotta.

A második huszonöt év hozománya 3 milliót meghaladó tartalék, 69·9 millió korona záloglevélkölcsön, és 67·8 millió korona záloglevélálladék a pénzpiaczon megállapított jó hírnévvel, mindenesetre még kitünőbb jövőre engednek következtetni.

A Károly-köruti szűk lakásból, a parlament környékbeli milliós palotába vezető út rögzös és küzdelmes volt, de a siker megjött, s egyik legszebb oldala az a tény, hogy az intézet záloglevelei főleg itthon vannak elhelyezve.

Wallon.

Magyar fajpolitika.

Réz Mihály: *Magyar fajpolitika.* Budapest. Kilián Frigyes utóda. Évszám nélkül. 80 oldal.

Az 1904. év folyamán a Budapesti Hirlapban megjelent s közjogi, de néhol gazdasági irányú vezércikkeinek egy részét foglalta egybe Réz Mihály e kis füzetében. Ez utóbbiakból erősen kirí, hogy szerző szerint erős középosztály, mely nem osztályérdeknek, de a nemzeti eszmének lesz eszköze, csak örökösödési törvényeink átalakításával, s az elsőszülött fiúnak a többi fiúgyermek felett való kedvezésben részesítésével teremthető meg. A nemzetiségi pénzüzetek hatalmas versenyét a vidéki magyar intézetek állami szigorú ellenőrzése és a nekik nyújtandó államhittel útján tartja visszaszoríthatónak. Sociális állami feladataink sorában a munkáspénztárak kérdésében a kötelező elv keresztülvitelét, a kisbirtokosokra az elemi csapások elleni kötelező állami biztosítást, a végrehajtási eljárás olyképeni átalakítását óhajtja, hogy az elárverezett ingatlant a község közvetítésével az állam vegye meg, a régi tulajdonos annak haszonbérelője maradván; adóreformot kíván s mindezt a nemzeti politika érdekében, hogy a socialismust oly mederbe kényszeríthessük, hogy a nemzetköziség olvasztó ereje olvaszsa össze a nép minden nemzetiségű rétegét, ne pedig a magyar elemet bontsa fel osztályaira; a socialdemokratiát a nemzeti politika eszközévé kell tenni, a nemzetiségekkel való együttműködésre kell utasítanunk s ott teret engednünk neki, hogy végezze az olvasztás nehéz munkáját s ne csináljon bomlasztó osztálypolitikát, hanem olvasztó nemzeti politikát. Az államnak pedig a nép sorsán kell könnyítene s ezzel azt a magyar állameszmének visszanyerheti, mert nem jog kell a népnek, hanem kenyér. (61. old.)

Érdekes gondolatokkal telt s a magyarság érdekeiért folytatott gazdasági küzdelemnek visszatűkröztetője ez a kis broszúra s míg a benne tárgyalt kérdések állandó felszinen tartását helyesljük, magunk részéről éppen a nemzeti politika szempontjából nem csatlakozhatunk szerző sok-sok gondolatához, mert azok kivihetőségében, de czélszerűségében is kételkednünk kell. *Kg.*

Vita hitelszervezetünk fejlődésének kérdéséről.

Hantos Elemérnek a M. Közgazdasági Társaságban f. évi november hó 11-én tartott s jelen füzetünkben közölt olvasása után rövid vita fejlődött ki.

Deák Gyula szívesen constatálja az anyag lelkiismeretes összegyűjtését s az adatokból helyesen levont következtetéseket. Tekintettel azonban arra, hogy egy tudományos társaságban elhangzott kijelentések sokkal nagyobb súlylyal bírnak a közvéleményben, mint például valamely hirlapi cikkben hangoztatott elvek vagy kijelentések: szükségesnek tartja egy az egész előadáson vörös fonálként keresztülhuzódó felfogás ellen tiltakozni. Hitelszerveinkről szólva ugyanis felolvasó tulságos gondoskodásába veszi a vidéki intézeteket s minden olyan mozgalmat, mely ezek üzleti terjeszkedését akadályozhatná, vagy azoknak

épen gátat vethetne, eleve elítél, helytelenít. Így nem csupán a községi takarékpénztárakat utasítja vissza, de különösen élesen elítéli a fővárosi intézeteknek amaz actióját, a mely vidéki fiókok felállításában vagy már meglevő intézetek affiliálásában jelentkezik.

Felszólaló ezzel szemben kiemeli, hogy magasabb közigazdasági nézőpontból tekintve a hitelkereső közönség érdekei előbbrevalók, mint egyik-másik vidéki intézetnek az az érdeke, hogy egy félszázalékkal esetleg még nagyobb osztalékot fizethessen. Ha pedig a fővárosi nagy intézetek hálózák körül az országot új szervekkel, úgy ez bizonyára csak a hitelnek fokozottabb és olcsóbb kielégítését vonhatja maga után, valamint meggátolhatja csak személyi érdekeket szolgáló efemer életű szövetkezetek keletkezését s így az actió inkább dicséretet, semmint gáncsolást érdemel. (Élénk helyeslés.)

Hantos Elemér örömmel látja, hogy Deák igazgató úr előadásában vörös fonalat fedezett fel, de ezt nem a meglevő intézetek védelmében, hanem azok fejlesztésében kell feltalálnia. A fővárosi intézeteknek vidéken való terjeszkedését csak általánosságban ítélte el, ezért örül, hogy felszólaló alkalmat ad neki a részletes bizonyításra. Különösen fentartja azon álláspontját, hogy országszerte inkább hitel-túltengés van, sem mint az ellenkezője.

**A Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége,
igazgatóválasztmánya, számvizsgálói és a társasági tagok
névsora 1905. december 31-én.**

I. Elnökség.

Tiszteletbeli elnök: Láng Lajos.

<i>Elnök:</i>	Kautz Gyula	<i>Pénztáros:</i>	Körösi Imre.
<i>Igazgató:</i>	Halász Sándor.	<i>Ellenőr:</i>	Lovag Falk Zsigmond.
<i>Főtítkárok:</i>	Mandelló Gyula.	<i>Könyvtáros:</i>	Bamberger Béla.
	Hegedüs Lóránt.	<i>Ügyész:</i>	Fekete Ignác.

II. Igazgató-választmány.

1. Acsády Ignác	21. Hevesi Ödön	41. Neumann Ármin
2. Bedő Albert	22. Hieronymi Károly	42. Neumann Károly
3. Bernát István	23. Hollán Sándor	43. Pap Dávid
4. Concha Győző	24. Horváth János	44. Popovics Sándor
5. Deutsch Antal	25. Jankovich Béla	45. Schmidt József
6. Enyedy Lukács	26. Jellinek Henrik	46. Schober Albert
7. Falk Miksa	27. Kilényi Hugó	47. Schwarz Gusztáv
8. Fellner Frigyes	28. Körösy József	48. Szabó Jenő
9. Fenyvessy Adolf	29. Krejcsi Rezső	49. Széll Kálmán
10. Forster Géza	30. Kunz Jenő	50. Szilassy Zoltán
11. Földes Béla	31. Lánczy Leó	51. Sztérényi József
12. Gaál Jenő	32. Lukács Antal	52. Teleszky János
13. Gelléri Mór	33. Mandello Károly	53. Tisza István gr.
14. Ghyczy Béla	34. Mándy Lajos	54. Tolnay Lajos
15. Gonda Béla	35. Mariska Vilmos	55. Vargha Gyula
16. Gorove László	36. Matlekovits Sándor	56. Vizaknai Antal
17. Halász Imre	37. Mende Bódog	57. Vörös László
18. Hegedüs Sándor	38. Miklós Ödön	58. Wickenburg Márk gr.
19. Heltai Ferencz	39. Nagy Ferencz	59.
20. Hertzka Tivadar	40. Navratil Ákos	60.

III. Számvizsgálók.

Baross Géza	Emich Gusztáv	Fritz Péter
Beck Dénes		Székely Ferencz

IV. A Társaság tagjai.

a) *Alapító tagok.*

Burchard-Bélaváry Konrád, főrendi-házi tag, Budapest, Sándor-u. 10.
 Budapesti kereskedelmi és ipar-kamara, Budapest.
 Budapesti Nagykereskedők és Nagyiparosok Társasága, Budapest.
 Földváry József dr., min. titkár, Brüssel.
 Magyar Országos Központi Takarékpénztár.

b) *Budapesti rendes tagok.*

Acsády Ignác dr., akadémiai tag, Lónyay-u. 16.
 Ágoston József kir. tanácsos, Ujvilág-u. 2.
 Aranyosi Miksa keresk. iskolai igazgató, Váczi-körút 22
 Árkövy Richárd dr., az Orsz. M. G. E. titkára, Váczi-u. 65.
 Bacher Emil malomigazgató, Viktória-gözmalom.

- Bácker Béla, pesti hazai takarékp. főpénztárnok, Csepregi-u. 4.
- Bálint Béla dr., az osztrák magyar bankjogtanácsosa, Columbus-u. 31.
- Balkay Béla dr., ügyvéd, Retek-utca 49.
- Ballai Lajos dr., szab. hiv. elnök, Orsz. szab. hivatal.
- Balogh Jenő dr., egyetemi tanár, Szentkirályi u. 35.
- Bamberger Béla dr., ügyvéd, Erzsébet-tér 5.
- Bamberger István dr., kincstári jogügyi fogalmazó, V., Erzsébet-tér 6.
- Bánfi Oszkár pénzügyintézeti tisztviselő, Belvárosi takarékpénztár.
- Baross Géza, min. osztálytanácsos, Postatakarékpénztár.
- Baross Lajos dr., ügyvéd, Közp. hitelszövetkezet.
- Barta Arnold, vezérigazg., Agrárbank.
- Bartóky József dr., min. tanácsos, Földmívelési ministerium.
- Batthyány Ervin gr., jogtudor.
- Batthyány Tivadar gr., képviselő, VIII., Sándor-u. 10.
- Baumgarten Nándor dr., ügyvéd, egyetemi tanár, N.-Korona-u. 18.
- Beck Dénes bankigazgató, Ó-utca 11.
- Beck Gyula dr., bankigazgató, Nádor-utca 7.
- Beck Miksa, bankelnök, Leszámitoló bank.
- Beck Nándor, udv. tan., bankelnök, Nádor-u. 7.
- Bedő Albert, ny. államtitkár. képviselő, Alkotmány-u. 10.
- Benke Gyula, igazgató, Andrássy-út 5.
- Benedikty Béla, min. osztálytanácsos, Pénzügyministerium.
- Bernát István dr., szerkesztő, Üllői-út 25.
- Biró János bankhivatalnok, Agrár-bank.
- Biró Pál dr., Nagy János-utca 13.
- Biró Tamás, min. tanácsos, Keresk. Ministerium.
- Bischitz Arthur, tőzsdetanácsos, Széchényi-tér 3.
- Blum Brunó, bankigazgató, Váci-körút 32.
- Bognár Mátvás dr., ügyvéd, Magyar-utca 7.
- Bokor Gusztáv dr. jogtudor, Andrássy-út 45.
- Bossányi Endre, igazg., Széchényi-utca 1.
- Bródy Lajos dr., szerkesztő, Neues Pester Journal.
- Bródy Zsigmond, főrendiházi tag, Alkotmány-u.
- Brüll Ignác dr., angol konzul, Váci-körút 26.
- Buday László dr., min. titkár, Orsz. közp. stat. hivatal.
- Chorin Ferencz ifj. dr., ügyvéd, Sas-utca 14.
- Concha Győző dr., udvari tanácsos, egyetemi tanár, Múzeum-u. 19.
- Csillag Gyula dr., egyet. tanár, Föld-hitelint., Bálvány-u.
- Csőke Ferencz, min. tanácsos, Lisznyai-u. 11.
- Deák Gyula, igazgató, Belvárosi takarékpénztár.
- Déchy Mór, magánzó, Aradi-u. 70.
- Delmár Emil, ügyvéd, Széchényi-u. 8.
- Dessewffy Aurél gr., v. b. t. t., Pap-növelde-utca 6.
- Deutsch Antal, szerk., Pester Lloyd.
- Dobránszky Péter dr., egyetemi tanár, József-körút 31.
- Domony Móricz dr., igazg., Bajza-u. 32.
- Éber Antal dr., igazgató, Horánszky-u. 27.
- Egger Gyula, gyáros, Városligeti fasor 24.
- Eisler Ede dr., ügyvéd, Tompa-u. 12.
- Elek Pál, udv. tan., igazgató, Váci-körút 32.
- Első budapesti gözm. r. t.
- Emich Gusztáv, udv. tanácsos, Athenaeum, Kerepesi-út.
- Emich Gusztáv ifj., dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Ministerium.
- Engel Aurél dr., ügyvéd, Hold-u. 8.
- Enyedy Béni, igazgató, Gyár-u. 7.
- Enyedy Lukács, ministeri tanácsos, Ostrom-u. 3.
- Erdély Sándor dr., bankhivatalnok, Kereskedelmi bank.
- Erzsébet gözm. r.-t.
- Exner Kornél dr., min. titkár, egyetemi m. tanár, Zsigmond-u. 9.
- Fábry Sámuel, igazgató, Agrárbank.
- Falk Miksa dr., képvis., Pester Lloyd.
- Falk Zsigmond lovag, udv. tanácsos, Hold-u. 7.
- Falk Zsigmond dr., igazg., Hold-u. 7.
- Farkas Géza dr., min. fogalmazó, Közoktatási Ministerium.
- Farkas László dr., főorvos, Múzeum-körút 18.
- Farkas Zoltán, min. osztálytanácsos, Váci-utca 52.

- Fekete Ignác dr., ügyvéd, Béla-u. 3.
 Fellner Frigyes dr., egyet. m. tanár, ügyvéd, Kecskeméti-u. 1.
 Fellner Henrik, igazg. Keresk. Bank.
 Fenyvessy Adolf, gyorsíró-főnök, Kertész-u. 51.
 Fenyvessy József dr., min. titkár, Kereskedelmi Ministerium.
 Flittner Frigyes dr., igazgató, Osztrák-Magyar Bank.
 Fodor Jenő dr., min. titkár, Keresk. minist.
 Földes Béla dr., udv. tanácsos, egyetemi tanár, Váczi-u. 37.
 Follinus Emil, vasúti titkár, Lipótkörút 3.
 Forster Géza, igazgató, Köztelek.
 Fried Ödön dr., ügyvéd, Kigyó-u. 4.
 Friedmann Lipót, szerkesztő, Pester Lloyd.
 Fritz Péter, kamarai titkár, Keresk. és iparkamara, Alkotmány-u.
 Fuchs Lajos, igazgató, Vigadó-tér 1.
 Fuhrmann Ferencz dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Minist.
 Fülöp Kornél dr., stat. főtiszt, Orsz. közp. stat. hivatal.
 Gaál Jenő dr., min. tan., műegyetemi tanár, Műegyetem.
 Gaár Vilmos dr., törvényszéki bíró, Alkotmány-u., törvényszéki palota.
 Gajári Ödön, szerkesztő, New-York-p.
 Gásztmán Samu, Teréz-körút 33.
 Geber Antal, min. fogalm., Hunyadi-tér 12.
 Geiger Zsigmond, kir. tanácsos, Király-u. 76.
 Gerber Ferencz dr., áll. számvevőszéki számellenőr, Zöldfa-u. 22.
 Gelléri Mór, kir. tanácsos, Uj-u. 4.
 Gerster Miklós, iparfelügyelő, Margit-rakpart 58.
 Ghyczy Béla, altábornagy, Vas-u. 14.
 Goldmann Mihály, kereskedő, Erzsébet-körút 27.
 Gonda Béla, min. tanácsos, Keresk. Ministerium.
 Gorove László dr., József-körút 59—61.
 Grósz Emil dr., egyet. tanár, Beniczky-tér 4.
 Gyarmathy Viktor dr., ügyvéd, Mérleg-u. 1.
 György Aladár, író, Orsz. közp. stat. hivatal.
 Haggemacher Henrik gözmalmai.
 Hajdu László, min. osztálytanácsos, Orsz. Közp. Statisztikai Hivatal.
 Hajduska Emil dr., ügyvéd, Földhitelintézet, Bálvány-u.
 Hajnal Vilmos államvasúti főfelügyelő, Keresk. Ministerium.
 Halász Imre, író, Fő-u.
 Halász Sándor dr., min. tanácsos, Postatakarékpénztár.
 Halászy László dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Ministerium.
 Haller Károly dr., ministeri fogalm. Pénzügyministerium.
 Hatvani Hatvány József, nagyiparos, Eötvös-u. 13.
 Hatvány-Deutsch, Károly nagyiparos, Nádor-u. 3.
 Hatvány-Deutsch Sándor, főrendiházi tag, Nádor-u. 3.
 Havas Emil, bankigazgató, Leszámitolóbank.
 Havas Miksa, keresk. akadémiai tanár, Keresk. akadémia.
 Hegedüs Ferencz, közigazgatási bíró, Apród-u. 1.
 Hegedüs Károly kir. tanácsos, Népszínház-u. 8.
 Hegedüs Loránt dr., Király-ház.
 Hegedüs Sándor dr., főrendih. tag, v. b. t. t., Hunyadi-tér 12.
 Hegyeshalmy Lajos dr., min. osztálytanácsos, Keresk. Minist.
 Hellebrandt János dr., ügyvéd, Kerepesi-ut 9/a.
 Heller Farkas Henrik dr., min. fogalmazó, Földmívelési ministerium.
 Heltai Ferencz dr., Oszlop-utca.
 Hennyey Vilmos, dr., posta- és távirdaigazg. P. és t. vezérigazgatóság.
 Hertzka Tivadar dr., szerkesztő, Magyar Hirlap Honvéd-u. 10.
 Herz József, igazgató, Mária-Valéria-utca 7.
 Herz Vilmos, igazgató, Mérleg-u. 9.
 Herzfeld Samu dr., ügyvéd, Váczi-körút 32.
 Herzfelder Gábor dr., földbirtokos, Bajza-u. 28.
 Hevesi Ödön, takarékpénztári igazgató, Stefania-u.
 Hieronymi Károly, valóságos belső titkos tanácsos, Bajza-utca 26.
 Hirsch Albert, jogtudor, Váczi-körút 22.
 Hoffmann M. Mihály, szerkesztő, Andrássy-út 2.
 Hollán Sándor, min. tanácsos, Pauler-utca 24.

- Hollán Sándor ifj. dr., min. titkár,
Keresk. Ministerium.
- Horánszky Lajos, Eszterházy-u. 15.
- Horn Antal Ede, szerkesztő, Vécsey-
utca 3.
- Hornyánszky Viktor, nyomdatulaj-
donos, Akadémia-épület.
- Horváth Elemér, min. tanácsos, Nádor-
utca 12.
- Horváth János, dr., ügyvéd, Mátyás-
tér 16.
- Horváth Tivadar dr., ügyvéd, Nádor-
utca 4.
- Jakobi Andor dr. ügyvéd, Koháry-
utca 2.
- Jankovich Béla dr., egyet. m. tanár,
Kerepesi-út 6.
- Jármay Elemér, min. fogalmazó,
Döbrentey-tér 6.
- Jellinek Arthur dr., ügyvéd, Lipót-
körút 18.
- Jellinek Henrik, udv. tanácsos, elnök-
igazgató, Lipót-körút 18.
- Jeney Lajos, udv. tanácsos, bizt.
igazg., Vigadó-tér 1.
- Jónás Géza dr., vasuti fogalmazó,
Bajnok-u. 14.
- Kán Béla dr., kir. tanácsos, Hajó-
utca 2.
- Kanitz Géza, nagykereskedő, Szabad-
ság-tér.
- Károlyi Sándor gr., val. belső titkos
tan., képviselő, Eszterházy-u. 21.
- Kautz Gyula dr., val. belső titk.
tanácsos, Kaplony-u. 5.
- Kenessey Kálmán, kir. tanácsos,
Keresk. Ministerium.
- Kenéz Béla dr., min. fogalmazó, Orsz.
közp. stat. hivatal.
- Keppich Emil, földbirtokos, Szobi-
utca 3.
- Kilényi Hugó, ny. min. tanácsos,
Lógody-u.
- Klein Gyula nagykereskedő, Erzsé-
bet-tér 13.
- Kochmeister Frigyes br., főrendiházi
tag, Andrassy-út 78.
- Kohner Zsigmond, udv. tanácsos,
keresk. bank alelnöke, Nádor-u. 19.
- Komin János dr., igazgató, Szent-
királyi-u. 3.
- Kondor Alfréd, pénztári főnök, Giro-
és pénztári-egylet.
- Koppély Géza, földbirtokos, Andrassy-
út 31.
- Kormos Alfréd, szerkesztő, Almássy-
tér 2.
- Kormos Pál, hírlapíró, Almássy-tér 2.
- Korányi Frigyes ifj., min. titkár,
Erzsébet-körút 56.
- Kornfeld Zsigmond, főrendiházi tag,
Bajza-utca 32.
- Kornis Miksa, főtisztviselő, Generali.
Körösy József dr., a főv. stat. hivatal
igazgatója, Aréna-út.
- Kovács Aladár dr., min. titkár, Orsz.
közp. stat. hivatal.
- Kovács Alajos, min. fogalmazó,
Vitéz-u. 15.
- Kovács Gyula dr., kir. tan., ker.
muzeum aligazg., Keresk. Muzeum.
- Král Miklós dr., törvényszéki aljegyző,
Váci-körút 82/a.
- Krasznay Ferencz dr., orsz. képvis.,
Alkotmány-u. 3.
- Krausz Gyula dr., főhivatalnok,
Király-utca 90.
- megyeri Krausz Izidor, nagyiparos,
Örmény-utca 8.
- Krejcsi Rezső dr., kam. titkár, keresk.
és iparkamara.
- Kunz Jenő, spanyol kir. főconsul,
Bécsi-u. 4.
- Lánczy Leó főrendiházi tag, kam.
elnök, Keresk. Bank.
- Láng Lajos dr., val. b. titk. tan.,
Thonet-udvar
- Leipzig Vilmos, nagyiparos, Nagy
János-u. 7.
- Leitgeb Imre, földbirtokos, München,
Kaulbach-Strasse 61/a.
- Leitner Zsigmond, bankigazgató,
Andrassy-út 13.
- Lendvay Sándor, szerkesztő, Pénzügyi
Hírlap szerk., Kerepesi-utca 44.
- Lers Vilmos dr., min. osztálytanácsos,
Keresk. Ministerium.
- Lestyánszky Sándor, min. tanácsos,
Földmiv. Minist.
- Lévay József báró dr., min. titkár,
Igazságügymin.
- Lévy Béla dr., ügyvéd, Dorottya-
utca 3.
- Lichtenberger Ignác, bizt. vezértit-
kár, Riunione, Váci-u. 20.
- Lujza gőzmalom r.-t.
- Lukács Antal, főrendiházi tag, Föld-
hitelintézet.
- Lukács József, bankig., Fürdő-u. 6.
- Lukács György közoktatásügyi min.
- Máday Izidor, min. tan., Andrassy-út
94.
- Magyar keresk. csarnok.
- Magyary Géza dr., egyetemi tanár,
Molnár-u. 39.
- Mahler Gusztáv, bankár, Kristóf-tér 2.

- Mailáth József gróf, főrendiházi tag.
Reáltanoda-u. 14.
- Makai Ernő dr., banktisztviselő,
Vas-u. 15/b.
- Malcomes Gyula báró, min. segéd-
fogalmazó, Kereskedelmi ministe-
rium.
- Mandello Hugó, bányatulajdonos,
Kerepesi-út.
- Mandello Károly dr., szerkesztő, Sas-
utcza 6.
- Mándy Lajos dr., ny. min. tanácsos,
Lipót-körút 3.
- Mantuanó Márffy Rezső dr., keresk.
attaché, Róma.
- Mariska Vilmos, dr., udv. tan. egyet.
tanár, Lónyay-u. 7.
- Márffy Albin, államtitkár, Minist.-
elnökség.
- Márffy Ede dr., pénzügyi fogalmazó,
Országház-u. 2.
- Márki Hugó dr., ügyvéd, Kaplony-u. 9.
- Marx János, min. tanácsos, m. á. v.
igazgató, Lendvay-utcza 7.
- Masirevics György, vasuti és hajózási
felügyelőségi biztos, Kmetty-
utcza 19.
- Matlekovits Sándor dr., főrendiházi
tag, v. b. t. t., Árpád-u. 5.
- Mátray Elemér, államv. felügyelő,
Keresk. Ministerium.
- Mattyasovszky Miklós dr., ministeri
fogalmazó, Teréz-körút 39.
- Mende Bódog, szerkesztő, Lónyay-u.
14.
- Metzler Jenő dr., Bécsi-u. 4.
- Mezei Mór dr., ügyvéd, Nagykorona-
utcza 13.
- Miklós Ödön, ny. államtitkár, képvis.,
Déliab-u. 29.
- Nagy Emil dr., képviselő, ügyvéd,
Rökk-Szilárd-utcza 32.
- Nagy Ferencz dr., ny. államtitkár,
képv., Calvin-tér 2.
- Nagy Sándor, cs. és kir. asztalnok,
Alkotmány-utcza 28.
- Nedeczky Gyula, min. tanácsos,
Keresk. Ministerium.
- Németh József dr., min. titkár,
Földmiv. Ministerium.
- Neumann Ármin dr., vudv. tan.,
Andrássy-út 5.
- Neumann Frigyes, udvari tanácsos,
Nagy János-u. 32.
- Neumann Károly dr., min. osztály-
tanácsos, Nagy János-u. 7.
- Nizsnyánszky István, dr. postatak. s.
titkár, Postatakarékpénztár.
- Nyiry István dr., ügyv., Bálvány-u. 21.
- Ormai Mór, nagykereskedő, Nagy-
mező-utcza 58.
- Ormody Vilmos, bizt. igazgató,
Vigadó-tér 1.
- Ott János dr., min. titkár, Keresk.
Ministerium.
- Ottlik Iván, min. tanácsos, Szabadság-
tér 10.
- Paikert Alajos, Budapest, Mezőgaz-
dasági muzeum.
- Pap Dávid dr., ügyvéd, Nádor-u. 9.
- Pap Dezső dr., min. titkár, Keres-
kedelmi ministerium.
- Papp Elek, min. tanácsos, Ország-
ház-u. 9.
- Papp Antal dr., min. titkár, Pénz-
ügyministerium.
- Papp Árpád dr., min. osztálytaná-
csos, Keresk. Ministerium.
- Parczer Gyula, bankhivatalnok, Al-
kotmány-u. 31.
- Parlagi Ferencz, igazg., Mérleg-u. 11.
- Pásztó Jenő, a Magy. Kel. Tenger-
hajózási r. t. főkönyvelője, Zoltán-
utcza 18.
- Pekár Imre dr., ügyvéd, Dorottya-u. 6.
- Perlmutter Alfréd dr., szab. bíró,
Déliab-u. 6.
- Pesti hengermalom r. t.
- Pikler Gyula dr., egyet. tanár, Jávor-
utcza 3.
- Pless Mór, takarékpénztári igazgató,
Károly-körút 19.
- Pollák Illés dr., ügyvéd, Nagy-Ko-
rona-u. 34.
- Poór Jakab, főnök, Generali.
- Popovics Sándor dr., államtitkár,
Pénzügyministerium.
- Popper István, mérnök, Eötvös-u. 7.
- Preiser Miklós, bankhivatalnok, Li-
pót-körút 3.
- Procopius Béla dr., min. titkár, Bern.
Radványi Imre, biztosítási szakiroda
tulajdonosa, Erzsébet-körút 44.
- Ragályi Lajos dr., ügyvéd, V., József-
tér 5
- Rakovszky Géza, cs. és kir. kamarás,
Rökk-Szilárd-u. 18.
- Reiner Zsigmond dr., min. titkár
Váci-utcza 25.
- Ribári Mór, igazgató, Foncière.
- Révai Mór, orsz. képvis., Üllői-ut 18.
- Röser Alfréd Edvin, tanár, Aradi-
utcza 16.
- Rózsavölgyi Manó dr., ügyvéd, Pod-
maniczky-u. 6.
- Rubinek Gyula, képviselő, Üllői-ut 25.

- Ság Manó dr., ügyvéd, Teréz-körút 35.
 Sándor Pál, országgyűlési képviselő,
 Eskü-tér 5.
 Sarbó Leó, igazgató, Andrássy-út 2.
 Sarbó Vilmos, igazgató, Andrássy-út 2.
 Schack Béla dr., kir. főigazgató,
 Lipót-körút 16.
 Schmidl Miklós dr., nagykereskedő,
 Károly-körút 15.
 Schmidt József dr., ny. államtitkár,
 Bécsi-u. 4.
 Schober Albert, min. tanácsos, ny.
 államvasuti igazgató.
 Schober Béla dr., igazgató, Agrár-
 bank.
 Schwarcz Felix, igazgató, Epreskert-u.
 Schwarcz Gusztáv dr., udv. tan., egye-
 temi tanár, Városligeti fasor 26
 Sebestyén Henrik, igazgató, Bálvány-
 utcza 10.
 Serényi Béla gr., orsz. képv.
 Sidó Zoltán, vámhivatalnok, Fővám-
 hivatal.
 Siklóssy József dr., ügyvéd, Kossuth
 Lajos-u. 4.
 Simon Jakab, tőzsde tanácsos, Nádor-
 utcza 23.
 Singer Zsigmond, szerkesztő, Nagy-
 korona-u. 18.
 Somogyi Manó dr., pénzügyi titkár,
 Alkotmány-u. 21.
 Soós Miklós, banktisztviselő, Agrár-
 bank.
 Stankovits Szilárd, min. fogalmazó,
 Lónyay-u. 16.
 Steiner József, kereskedő, Wurm-u. 3.
 Steinhardt Emil, főnök, Generali.
 Stetina József dr., min. tanácsos,
 Kereskedelmi ministerium.
 Stettner László dr., igazgató, Ált.
 Hitelbank.
 Strasser Sándor, tőzsdetanácsos,
 Lendvay-u. 16.
 Strasser Vilmos, földbirtokos, Zrinyi-
 utcza 9.
 Surányi Béla, nagyiparos, Városligeti
 fasor 24.
 Szabó Jenő, főrendiházi tag, Lipót-
 körút 3.
 Szabó Ferencz, földbirtokos, Kem-
 nitzer-u.
 Szabóky Alajos dr., min. titkár,
 Orsz. központi statisztikai hivatal.
 Szalai Béla, a keresk. r.-t. igazgatója,
 Váczi-körút 32.
 Szántó Menyhért, min. oszt.-t., Föld-
 miv. Ministerium.
 Szápáry László gr., Szép-u.
 Szathmáry Gyula, főkönyvelő, Agrár-
 bank.
 Szathmáry Károly, postatakarékp.
 titkár, Hold-utcza 4.
 Székely Aladár dr., törv. jegyző,
 Csengery-u. 20.
 Székely Ferencz, takarékp. vezér-
 igazgató, Királyház.
 Székely Miksa dr., gyáros, Wurm-
 utcza 3.
 Széll Kálmán, val. belső titkos taná-
 csos, orsz. képv.
 Szentkirályi Kálmán, ügyvéd, hir-
 lapíró, Kádár-u. 6.
 Szilassy Zoltán, képviselő, orsz. gazd.
 egyes. titkár, Köztelek.
 Szirmai Oszkár, igazgató, Zrinyi-u. 4.
 Szitányi Ödön, min. tanácsos, Döb-
 rentey-u. 1.
 Szivák Imre képviselő, Egyetem-tér 5.
 Sztérényi József, államtitkár, Keresk.
 Ministerium.
 Teleszky János dr., min. osztályta-
 nácsos, Pénzügyministerium.
 Thirring Gusztáv dr., főv. stat. hiv.
 aligazg., Vigadó-épület.
 Thorotzkai Miklós gr., képviselő,
 Bajza-u. 32.
 Tisza István gr., orsz. képviselő, val.
 belső titkos tanácsos.
 Tolnai Arnold, igazgató, Erzsébet-
 tér 15.
 Tolnay Lajos, ministeri tanácsos
 Üllői-út 19.
 Török Arthur dr., ügyvéd, Teréz-
 körút 43/a.
 Török Jenő Endre, szerkesztő, Vörös-
 mártý-u. 14.
 Trautmann Henrik, tanár, Kötő-u. 10.
 Ullmann Adolf, igazgató, Magy. ált.
 hitelbank.
 Ullmann Emil, kir. tanácsos,
 Andrássy-út 23.
 Ullmann Károly dr., Royal szálloda.
 Unger Alajos dr., ügyvéd, Dorottya-
 utcza 3.
 Uray Zoltán, államvas. hiv., Csömöri-
 út 36.
 Vágó József, kamarai fogalmazó,
 Szőlőkert-u. 16.
 Vajda Imre, igazgató, Váczi-körút
 32.
 Vargha Sándor, igazgató, Izabella-
 utcza 65.
 Vargha Gyula dr., min. tanácsos,
 Orsz. közp. stat. hivatal.

- Vas Ferencz, igazgató, Keresk. bank.
 Vásárhelyi Lajos dr., ügyvéd, Délibáb-u. 30.
 Vásárhelyi Zoltán dr., min. fogalmazó, Sörház-u. 4. sz.
 Veith Béla, igazgató, Egyetem-u. 1.
 Visontai Soma dr., képviselő, Nagykorona-u. 34.
 Vizaknai Antal dr., min. osztálytanácsos, Margit-körút 2.
 Vörös László, kereskedelemügyi minister, képviselő, Báthory-u.
 Wallon Dezső dr., min. osztályt., Pénzügyministerium.
 Weinmann Fülöp dr., udv. tanácsos, Andrassy-út 9.
 Weisz Fülöp, bankigazgató, Keresk. Bank.
 Weisz Károly, igazgató, Magyar folyam-, és tengerhajózási r.-t.
 Wekerle Sándor dr., val. belső titk. tanácsos, Damjanich-u. 5.
 Wekerle Sándor ifj. dr., min. titkár, Keresk. ministerium.
 Wickenburg Márk gr., ny. államtitk.
 Wittmann Mór dr., ügyvéd, Sétaterutca 6.
 Wolfner József, gyáros, Váci-körút 12.
 Wolfner Nándor, gyáros, Károlykörút 3.
 Wolfner Tivadar, Andrassy-út 6.
 Zerkovitz Imre dr., ügyvéd, Akadémia-u. 14.
 Zigány Zoltán, tanár, Károlykörút.
 Zilahy Simon, igazgató, Budapesti Hirlap.
- c) Nem budapesti rendes tagok.*
- Agrár takarékpénztár r.-t., Maros-Vásárhely.
 Altnéder Ferencz, m. kir. kohómérnök, Fernezely, Szatmár megye.
 Antal Géza, tanár, Pápa.
 Babics József, uradalmi igazgató, Zsombolya.
 Ballagi Géza dr., Sárospatak.
 Bartha Béla dr., tanár, Selmezbánya.
 Beniczky György, földbirtokos, Csehi.
 Berényi Ármán dr., ügyvéd, Gyula.
 Berényi Pál dr., tanár, Sopron.
 Borbély Lajos, vezérigazgató, Salgó-Tarján.
 Czeiner Nándor, közg. előadó, Beregszász.
 Czeisler Emil, igazgató, Fiume.
 Deil Jenő, kamarai titkár, Kassa.
 Dér Sándor, kir. ipari s. felügyelő, Losoncz.
 Déri Miksa, igazgató, Bécs.
 Deutsch Zsigmond dr., ügyvéd, Pécs.
 Ecséri Lajos dr., ügyvéd, Szentés.
 Engel Arnold dr., ügyvéd, Miskolcz.
 Fölkel Károly, árvaszéki ülnök, B. Gyarmat.
 Gaal Gyula, földbirtokos, Büsü, Somogy vármegye.
 Gedeon András, banktisztv., Miskolcz.
 Greiner Arnold, földbirtokos, Eger.
 Herz Jenő, gyáros, Miskolcz.
 Hlatky Endre, ügyvéd, Nagyvárad.
 Holesch István, kamarai titkár, Besztercebánya.
 István-gőzmalom Debreczen.
 Janky József, kam. elnök, Nagyvárad.
 Jónás János, nyug. ker. akad. igazgató, Eperjes.
 Karczag István, Magyar Egres.
 Kereskedelmi és iparkamara, Arad.
 Kereskedelmi és iparkamara Besztercebánya.
 Kereskedelmi és iparkamara, Brassó.
 » » Debreczen.
 » » Fiume.
 » » Győr.
 » » Kolozsvár.
 Kereskedelmi és iparkamara Maros-Vásárhely.
 Kereskedelmi és iparkamara Miskolcz.
 Kereskedelmi és iparkamara Pozsony.
 » » Sopron.
 » » Szeged.
 » » Temesvár.
 Koós Mihály dr., min. titkár, Maros-Vásárhely.
 Kovách Kálmán, műszaki tan., Eger.
 Kovách János, főkönyvelő, Szabadka.
 Kovács Gábor, jogakad. tanár, Debreczen.
 Kovács Pál dr., jogakad. igazgató, Kecskemét.
 Kováts Ferencz dr., jogakadémiai tanár, Pozsony.
 Kováts István dr., ügyvéd, Sopron.
 Kövály László, igazgató, Kolozsvár.
 Králik Lajos, Ipoly-Szécsénke, u. p. Hont-Nagyfalu.
 Lányi Mór, vezértitkár, Szabadka.
 László Gyula, Marosvásárhely.
 Leopold Gusztáv, gazda, Ágotapuszta, u. p. Sárkeresztur.
 ifj. Leopold Lajos, társad.-tud. író, Szekszárd.

- Linzer Béla földbirt., Nagy-Kanizsa.
Lippich Gusztáv, Szolnok.
Lukács Géza, cukorgyári hivatalnok,
Selyp.
Maléter István, birtokos, Kassa.
Manaszy György báró, képviselő,
Temes-Murány, u. p. Bruckenu.
Mandello Gyula dr., jogakadémiai
tanár, Pozsony.
Milhoffer Sándor, gazda, Tatár-Szt.-
György, Pestmegye.
Návay Lajos dr. ifj., képviselő, Makó.
Navratil Ákos dr., egyet. tanár,
Kolozsvár.
Okolicsányi Miklós, vezértitkár, Eger.
Páris Frigyes, nyug. kir. ügyész,
Ujpest.
Pisztóry Mór dr., képvis., Kolozsvár.
Protovin Géza, keresk. és iparkama-
rai h. titkár, Temesvár.
Reiter Gyula, tisztviselő, Szabadka.
Reitzer Gyula, cukorgyári igazgató,
Selyp cukorgyártelep, Nógrádm.
Roszner Ervin b., v. b. t. t.
Rózsa Károly, üzletvezető, Ujpest,
Dobó-utcza 24.
Sajó Elemér, kir. mérnök, Nagy-
Becskerek.
Sarkady Lajos, kam. titk., Nagyvárad.
Solymássy Endre, tengerészeti főfel-
ügyelő, Fiume.
Somló Bódog dr., egyetemi tanár,
Kolozsvár.
Sümeghy Árpád, földbirtokos, Eger.
Sugár Ignác, kamarai titk., Miskolcz.
Szabadi József, tanár, Székesfehérvár.
Szabó József dr., ügyvéd, Miskolcz.
Szabó Kálmán, kam. eln., Debreczen.
Szabó Sándor, jogakadémiai tanár,
Sárospatak.
Szabó Vilmos, földbirtokos, Pusztá-
Drahi, u. p. Balassa-Gyarmat.
Szávay Gyula, kam. titk., Debreczen.
Székely György, főispán, Brassó.
Székelyhidy Viktor, Nagy-Enyed.
Szentpály István, kam. titk., Miskolcz.
Szolcsányi Hugó dr., jogakadémiai
tanár, Nagyvárad.
Szolnoki mezőgazdasági takarékpénz-
tár r. t., Szolnok.
Erényi Ullmann Jenő, min. titk.,
Bécs, közös pénzügymin.
Vági Jakab, intéző, Győr.
Vajda Zoltán, banktisztviselő, Pécs.
Vályi Gábor dr., egy. tanár, Kolozsvár.
Vannay Ignác, kir. tan., B.-Gyarmat.
Ybl Felix dr.
Zorn Vilmos dr., jogakadémiai igaz-
gató, Kassa.

Az aratógép sociológiája.

«Hajt az idő, nem vár, elhalunk mi, vének,
Csak híre marad fenn karunk erejének :
Más öltöbéli nép, más ivadék nő fel,
Aki észszel hódít, nem testi erővel

Toldi vagy nem Toldi . . . hull előtte sorban,
----->

Arany : *Toldi estéje.*

I.

A termés betakarítása a szántó-vető embernek mindig verejtékes gondja volt. A munka aránytalan meggyülemzése s a lábon hagyott gabona fenyegető romlása minden földmivelő-társadalom tűzpróbájává tették az aratás idejét. Leginkább mégis a kalászos gabonaneműek (buza, tönköly, kétszeres, rozs, árpa, zab) viszonylag rövid időhöz kötött letakarítása méri meg a társadalom számbeli és physikai erejét. Szorosabb értelemben a kalászos gabonaneműek e letakarítását nevezik aratásnak. Egész a legujabb időkig az emberi izomzaté maradt e munka körül a főszerep. A szerszámkészítő állat — the toolmaking animal — beéri a sarlóval, kaszával, ezeken túl élelmessége megdermed s továbbra is az állati őserő szerepe dönt.

Pedig az állati őserő sehol és soha nem állott meg a társadalom életében azon a ponton, amelyen szükség volt rá; hacsak szenvedőlegesen is, mint egy meghaladott socialis fejlődési fok reversiója, ránehezedett a társadalom egész rétegezethez.

Az összhang megbomlik így a társadalmi fejlődésben a nehezen megférő állati őserő és szerszámkészítő értelem között. Ez a disharmonia — bár fogyó hatékonysággal — még napjaink, sőt tán még holnapunk történetét is kiforgatja egyensúlyából.

De sokkal elevenebben, mint ily távoli hatáskörben, gyűrűzik az izomerő társadalmi kifejtése eredetének pontja körül. Az izomerő és értelem harczától, az izomerő térvesztésétől s az értelem felülkerekedésétől függ a mezőgazdasági munkásosztály sorsa, összetevődése, minősége, lelke. Mi az útja ez energiaváltozásnak az aratás munkájában? Erre kell felelnünk tanulmányunk keretében.

Különös figyelmet fordítunk az aratógépek folyamatban levő elterjedésére. Ez az a forduló-pont, mely az aratás sociológiáját — mint valamely út hirtelen kanyarulata — egyszerre feltárja előttünk. Ma már az aratógépek — marokrakók és kéveköttők — hazájukból, az Északamerikai Egyesült Államokból átszarmaztak a világ egész gabonatermelő kulturterületére, hogy megkezdjék hódító körútjukat, melynek kétségtelenül még csak elején vannak.

Pedig az aratási munkálat — különösen mérsékelt belterjességű gazdálkodás mellett — a parasztság megélhetési viszonyait annyira befolyásolja, hogy ezek rohamos átalakulása máris nyomában jár az emberpótló munkának. Az aratógép fölöslegessé teszi a kaszás emberrel való letakarítást. De hát az emberrel mi lesz, a fölöslegessé vált emberrel? Merre veszi útját, ha a gép kiszorítja régi kenyéréből? Jobb sors vár-e reá, avagy a gazdasági végzet áldozatra szánta?

Az aratógépek nyomán komor kérdések szállanak. E kérdésekre a válaszadást megkísérteni, vállalt feladatunk. Az aratás társadalmának ezt a napjainkban megvizsgálható dynamikáját vesszük szemügyre.

Tudjuk, hogy feladatunk nehéz. Adatok, kivált amelyeket leghelyesebben tudnánk értelmezni: hazaiak, nincsenek bőviben. A mezőgazdasági üzemtan és mechanika régóta több immár empirikus ismerethalmaznál. De nem mondhatjuk ezt a mezőgazdasági sociológiáról. Már a XIV. században elterjedt olasz földön a nép irástudó rétegében Pier' de Creszenzius híres mezőgazdasági compendiuma, de a nemzetgazdasági elmélet még századokkal utóbb a physiokratáknál is alig tudott mezőgazdasági ismereteket magába olvasztani.¹⁾ Az ok nyilvánvaló. A legtöbb tudományszak, köztük a társadalomtudományok és segédeszközeik természetes székhelye: a város. A mi viszonyaink közt kétszeresen. Főiskolák, könyvtárak, folyóiratok, gyűjtemények, statisztikai hivatalok helyben vannak. Városban könnyebben él meg a szaktudós. Élénkebb az eszmecsere, lehetőbb a tudományos munkamegosztás s maguk a társadalmi folyamatok nagyobb tömegben, változatosabban és szemléltetőbben lépnek fel. A mezőgazdálkodó vidék ímnd e tényezők nélkül annyira szükölködik, hogy — nem is szólva agrársociológiáról — még az agronomiában sem voltak képesek elmélet és gyakorlat egész szélességökben összeérni.²⁾ Pedig az agronomus feladata e tekintetben közel sem oly súlyos, mint a mezőgazdaság társadalmi jelenségeit kutató buváré. Közöny, gyanakvás, félreértés állják el az utóbbinak útját. Nyomaveszett genesis, megbizhatatlan statisztika, egyoldalról választott nézőpontok késleltetik. Elhanyagolt utakon jár s hogy úgy mondjuk, egymaga végzi a mérnök és a napszámos munkáját. A mult adalékai inkább a földbirtok és a parasztság állapotának külső elrendeződéséről szólnak. Már odáig, ahol a kivetett munka miként való elvégzése, a parasztság munkabírása és munkaügyessége, fogyasztóképessége, egészsége, a munkáltatások pszichikai visszahatása és másfelől a föld állapota, üzeme, erőbírása, alkalmatossága kerülnének szóba, csupán keskeny réseken

¹⁾ Von den Physiokraten freilich verstanden eigentlich nur Quesnay, der Bauernsohn, dann Mirabeau und Dupont etwas von der Praxis der Landwirtschaft. Die Sicherheit Quesnays in der Beurteilung landwirtschaftlicher Verhältnisse fehlte fast allen seinen Schülern völlig, und die Fragen der ausübenden Landwirtschaft waren daher ihren himmelstürmenden Systemen oft allzu fern. (F. Wolters: *Studien ü. Agrarzustände u. Agrarprobleme in Frankreich von 1700 bis 1790*. Leipzig. 1905. 163. old.)

²⁾ Hazánkból való bizonyosság erre: egyetlen gazdasági főiskolánk elvágódása Magyaróvárról Budapestre.

át ha elláthatunk. Ami magyar földön e ránk maradt törmeléken túl valaha virágzott, örökre ott pihen középkori agrártechnikánk gyakorlati mesterei: benzés-cziszterczita barátok s a Mátyástól behívott olasz szakemberek elfeledett kriptáiban.

Mentsék e nehézségek az alant következő tanulmány hiányait. Kerültük, hogy okfejtésünk láncszemeit önkényes feltevésekkel egészítsük ki. Így eredményeink hézagosak lesznek és nem egyszer leszünk kénytelenek féluton visszafordulni.

II.

Az aratás körül kristályosodó társadalmi képleteket kívülről a gabona fiziologiája, a mezőgazdasági mechanika és az üzemi kérdés határolják meg.

A gabona fiziologiája és az aratás. Az aratást elsősorban a gabona természetadta feltételei befolyásolják. A gabona életfolyamatai halálán, érésén is nyomot hagynak és az aratás munkáját könnyíthetik vagy nehezíthetik. A gabonaféleség sajátosságai, a talaj és időjárás, de egyéb külső természeti körülmények is más és más feltételeket teremtenek az aratás munkájához. E tényezők szempontunkból különösen az érési időpont, a kívánatos letakarítási időtartam és a könnyű vagy nehéz aratás. Az érési időpont éghajlat szerint váltakozik. Újévtől decemberig folyton aratnak a föld különböző részein. Januárban Chile és Uj-Zealand, február-márcziusban Felső-Egyiptom és Kelet-India, áprilisban Alsó-Egyiptom, Kis-Ázsia, Kuba, Mexico, májusban Marokkó, Algier, China, Japán, Közép-Ázsia, júniusban az amerikai Unió déli államai, Spanyol-, Olasz- és Dél-Franciaország, a Balkán déli része, júliusban hazánk, Ausztria, az amerikai Unió középső államai, Felső-Kanada, Német-, Bolgár- és Déloroszország, Románia, Svájc, augusztusban Anglia, Dánia, Németalföld, Belgium, Lengyel- és Középoroszország, az amerikai Unió északi államai, Manitoa, Alsó-Kanada, szeptember-októberben Skócia, Skandináv-félsziget, Észak-Oroszország, novemberben Dél-Afrika, Santa-Fé (Argentína), végül decemberben Argentína többi tartományai és Ausztrália aratják buzájokat.¹⁾

A földkerekség ki nem fogy az aratásból. Sarló, kasza vagy aratógép az év minden napjára találunk munkát a világ valamelyik sarkán. Itt-ott, nagy egységekben összefüggő régi kultúrterületeken előfordul, hogy a paraszt is részt kér e continuitásból. Össze ne tévesszük a jobb bérek után menő elvándorlással: a természetadta folyamatoknak, az érlelő napnak nyomon követése ez. Belgium flamand vándormunkásai egymásután először délen, majd Páris rónáján aratnak, hogy végül Picardiában és Pas-de-Calaisban vágják a gabonát, legutoljára a kései zabokat.²⁾ Vandervelde találóan mondja róluk: *juifs errants du capitalisme*. Ez a többszörös aratás, amennyire tudjuk, kivétel. Az aratómunkásság óriási zöme széles e világon csak egyszer arat.

¹⁾ G. Ruhland: *Die Lehre von der Preisbildung für Getreide*. Berlin, 1904. 132. old.

²⁾ E. Vandervelde: *L'Exode rural*. Paris, 1903. 165. old.

Hogy az aratási időpont a föld különböző részein más és más, jelentősen visszahat az aratás társadalmi körülményeire is. Ha merész hozzávetőlegességgel felvesszük, hogy az aratás (a rizsaratást számba nem véve) mintegy 60 millió embert foglalkoztat, ez a szám — az elmondottakból világos — nem jelent összefüggő s csak a tradíciók által széttagolt munkás-társadalmat, melynek társadalmi életfolyamatai párhuzamosan futnának kulturterületünk minden szögletében. Mikor nálunk aratnak, a világ más részein az arató-társadalom már szétment városokba, bányákba és telelni a falukba. Ha alföldi vagy dunántúli aratóink bérharcaik idején támogatásért a világ aratóihoz fordultak volna, csak az éghajlati viszonyoktól megvont szűk határok között kelthettek volna visszhangot.

Az aratni való gabonának őszi- és tavaszira oszlása megint fontos az aratás szempontjából. Az őszi- és tavaszi-aratásnál korábban érnek, kellő beosztás nélkül egyik vagy másik aratása körül munka-többlet vagy hiány mutatkozhatik és sűrűn előfordul, hogy őszi- és tavaszi-aratás nem ér egészen egybe s a kettő között várni kell. A tavaszi-aratást mindig jóval könnyebbnek tartották, mint az őszi-aratást. Ez már a középkori aratási munkabérekben is kifejeződik.

Az aratási munka természetétől adott — vidékenként változó — időtartamhoz van kötve. Ez az időtartam a világpiacz forgalma és a világfogyasztás kívánalmai szerint is igazodik. Ecsery jól mondja, hogy midőn a cséplőgépek útján a gabonának rövides elcséplése lehetővé válik, ez »mezőgazdasági szempontból megbecsülhetetlen haszonnal jár, mert a földművelőnek lehetővé teszi, hogy terményeit igen rövid idő alatt piacra hozhassa és a cséplés és a kukoriczatörés közt való időt vagy ugarlásra, vagy már mag alá szántásra felhasználhassa.« »Igy, mondja tovább, a korai vetés lehetségessé vált és mivel a korai vetés rendszeren jobb termést ad, mint a kései, mert jobban fejlődik és valamivel előbb érik meg, tehát a megszorulásnak nincs annyira kitéve, mivel továbbá a világpiaczen beállott versenyben a magyar búzának egyik főelőnye az volt, hogy legkorábban került a piacra, mivel különösen Svájcban, hol a magyar buza behozatala legtovább tartotta magát, a piros, aczélos szemű búzát kedvelték, mindezeknél fogva a gazdálkodó főtörekvése lett minél előbb az aratáshoz fogni s azt minél gyorsabban befejezni. Innen ered az, hogy a munkaadó 12—14 munkanapot kötött ki az aratásra s az aratók csak annyi területű vetést foghatnak fel, amennyivel ennyi idő alatt elkészülhetnek.«¹⁾ A világpiacz versenye tehát a magyar aratás időtartamát is alaposan megszükitette,²⁾ az arató physikumát egyre jobban kizsarolja³⁾ s hogy úgyszólván lehetlent kíván tőle, jó bizonyság, hogy a kikötött 12—14 nap legalább is 3 hétté szokott a valóságban

¹⁾ *Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság.* Budapest, 1898. 54. old.

²⁾ A 60-as évek előtt 6 hét volt.

³⁾ Bárha viszont sok helyütt régebben nagyobb darab aratást vállalt, mint ma. Az amerikai termelés is felette nagyra tartja, hogy előbb jelenik meg évente a világpiaczen, mint Argentína és Ausztrália.

elnyúlni. De a tömérdek mezőgazdasági és kereskedelmi szempont az aratás physiologiájának ezt az időbeli oldalát annyira kiemeli, hogy nem csodálhatjuk, ha a gazda az aratást egyre jobban siettet, ha az aratási munkatorlódás egyre lázasabb s végül, ha azok a gabonatermelő kulturák nyomulnak előre, amelyek olcsó és mérsékeltén megviselt föld mellett oly mechanizmusokkal is rendelkeznek, melyek segélyével az aratás tartamát tetszés szerint összeszoríthatják.

Úgy a kaszával, mint régebb modellű géppel, főként kéveköttővel való aratás legtöbbet akad meg, ha a többfelé dőlt, összevissza kuszált gabonát felveri a gaz. Ez a szempont különösen kiemelendő hazánkban, ahol, — mint Cserhádi meggyőzően mutatja ki — erősebb szalmájú buzaféleségek importja útján sem menekedhetünk meg a megdőlés káros hatásaitól, mert sajátos éghajlati viszonyaink között az erősebb szalmájú féleségek nálunk a kelleténél később érnek be és így szemök elapad.¹⁾ Műtrágyázás, különleges vetésmód és jobb talajművelés enyhíthetik a megdőlés veszélyeit, ott azonban, ahol még rendszerint nagy % dőlt gabona szokott lenni, meg fogják gondolni, czélszerű-e az összes aratást a kézi erőtől elvenni, amíg csak a mechanika ezen a hiányon is nem segít.²⁾ Okszerűbb gazdálkodás, mérsékelt szemtermelés, gazirtó mélyművelés általában kedveznek a géparatásnak. Hátráltatják ellenben, akár a kaszaaratást, bizonyos külső körülmények is: nedves, nyirkos idő, bőséges és sokáig tartó harmatok.

Idetartozik a szemkihullás megakadályozásának problémája is. A gazda oly mechanizmusnak fogja az elsőséget adni, amely a szemkihullást ha meg nem is szünteti, mégis minimalisra csökkenti. E pontban az aratógép elsősége a kasza felett valószínű. Mindent számba véve, a gabona physiologiája nem áll az aratógép útjába. Még nálunk sem, ahol sok a dőlt gabona. A marokrakók dőlt gabonában is jól dolgoznak s a kéveköttő újabb modelljei már csak a nagyon kuszált hosszuszalmájú féleségeken hasznavehetetlenek.

Az aratás mechanikája. A maláj archipelagus ujjhoz erősített parányi sarlójától, melylyel egyszerre csupán egy rizsszálat lehet learatni, meredek út vezet a Kalifornia gabonaföldjein 24 öszvértől vontatott combined header and thrasher-ig, mely naponta 40 acre termését vágja le, csépli el és önti automatikusan megmért zsákokba. De a fejlődés, mely e két végletpontot összeköti, korántsem egyenletes. Úgyszólván a középkor egész folyamán vesztegelt a mezőgazdasági s vele az aratási mechanika. Ötven-hatvan évvel ezelőtt mezőgazdasági szerszámaink semmivel sem voltak tökéletesebbek, mint a XIV. században.³⁾ Angliában a fejlődés néhány évti-

¹⁾ Cserhádi S.: *Ált. és kül. növénytermelés.* Magy.-Óvár. 1901. II. k. 53. old.

²⁾ A legtöbb baj a gyorsan eltömődő kéveköttő-gépek elevátorjával volt dőlt gabonában, ezen az 1905-iki amerikai modellek igen elmés reformmal igyekeznek segíteni. Galiczia aratógépeiről írja Daszynszka asszony: »Die allgemeine Einführung der Maschinen ist jedoch unmöglich, da . . . die Beschaffenheit des Feldes ihre Anwendung erschwert.« *Archiv f. Sozialwis. u. Sozialpol.* 1905. 732.

³⁾ De l'an 1400 aux environs de l'an 1830, il n'y eut guère de progrès sur ce point, sauf peut-être en Angleterre, depuis la fin du XVIII. siècle . . . Un laboureur du temps de Charles VI ou de Richard II en savait presque

zeddel a mezőgazdasági technika terén is előbbre jár. Arthur Young a XVIII. század körül már megállapítja, hogy az angol mezőgazdasági technika ama tíz év alatt, melyen át megfigyelte, többet haladt, mint annak előtte száz éven át. De mezőgazdasági szerszámok dolgában Anglia sem mutat fel még ez időben jelentős változást. Még kevésbé az aratási mechanika terén.

A szoros értelemben vett aratási mechanikát értjük, a munkavégző szerszám kérdését. Az aratás munkájának motora a legújabb időkig az emberi erő, erről később más összefüggésben bőven lesz szó, az utóbb alkalmazott állati és egyéb erőszolgáltatás kérdését az aratás üzemi méltatásánál érintjük.

Az aratás szerszáma első sorban a termés levágását könnyíteni meg vagy teszi lehetővé, tágabb értelemben azonban az aratás szerszámának tekinthetjük a marokszedést, marokkötést stb. megkönnyítő, közvetve pedig mindazokat az eszközöket, melyek az aratás szerszámainak karbantartására állandóan mezőgazdasági használatban vannak (pl. köszörülő-eszközök). Idő és tér szerint változnak a szerszámok, de e változások skálája egészen korunkig lassu és kevésbé ötletes.

A legősibb aratási szerszámoknak élezett kőeszközt, faragott végű botot s az egytetemes eszközül szolgáló kapát kell tekintenünk. A nagysága és formája szerint változó sarló már jóval magasabb fejlemény, a mezőgazdaságnak aránylag emelkedett fejlődési fokán jelenik meg és a letelepült szántó-vető ember maig használt arató szerszáma. A legrégebb gabona-termelő országokban, de Amerikában is használták korábban és még később is általánosabban, mint a kaszát. Könnyűsége különösen alkalmassá tette az emberiség ama kezdetleges műveltség-fokán, mikor a mezőgazdaságot a szabad férfi megvette és főként nők üzték rabszolgák segítségével. A legrégebb görög földmivelés arató-szerszáma is a sarló (ἀρπί δραπάνι).¹⁾ Már Homeros mondja: »... napszámosok arattak éles sarlóval kezökben.«²⁾ Utóbb a kasza lesz a sarló versenytársa. Ezzel fordulóponthoz jutottunk. Sarlóval aratásnál 1 kat. holdat (naponta 160 □-ölet számítva egy-egy munkásra) 10 nap alatt vág le egy munkás. Kaszával (naponta 800 □-ölet számítva) 2 nap alatt. A különbség az, hogy sarlóvágáshoz női munka is alkalmazható, a kaszavágás férfit igényel. Ahol — akár mert a leara-

autant qu'un laboureur du temps de Louis XV. (André Réville; *Les paysans au moyen-âge*. Paris, 1896. 9—11. old.) Il soulo di Sicilia è rotto ancora dall'antico aratro a chiodo, di cui Vergilio cantava diciotto secoli fa! E in generale, che insensibili progressi da quel tempo a noi! Quanti secoli d'inerzia per la meccanica agricola. (G. Gatti; *Agricoltura e socialismo*. Milano-Palermo 1900. 285. old.) Pedig mily kevésbé lehet kihasználni a természet még olyan bőségét is alkalmas betakarító szerszámok nélkül! Így a délafrikai Nyami-tó a földkerekség leggazdagabb tájai közé tartozik, minthogy azonban az ottani lakosság csónakai, fegyverei, szerszámjai haszontalanok, a természet kincseit nem tudják kihasználni a bőség közepette éhező barbárok. (Dimitroff: *Die Geringschätzung des menschlichen Lebens*. Leipzig, 1891. 13. old. és köv.)

¹⁾ Das Schneiden des Getreides geschah mittelst einer halbkreisförmigen Sichel. (G. Busolt: *Die griechischen Staats- und Rechtsaltertümer*. München. 1892. 237. old.)

²⁾ Hom. II. XVIII. 550.

tandó terület kicsiny, akár mert kaszaaratásra kevésbé alkalmas — a kasza megjelenése után is sarlóznak, a nő a férfinak rendszerint egyenértékű munkatársa, vele görnyed a lábon álló gabona vágásában. Így egy XVI. századbéli német fametszet tanúsága szerint a nők a férfikkal versenyt sarlózzák az aratni való gabonát.¹⁾ Viszont P. Cresenzius, a középkori agronomus »Von dem Nutz der Ding«-je egy fametszetén aratásba menő házaspárt mutat be, kasza a férfi kezében, gereblye az asszony vállán.²⁾

Sarló és kasza minősége, jósága változott országok, sőt vidékek szerint. Ahol a szakmabeli mesteremberek ősi hagyományokkal, ügyeskedő fogásokkal dicsekedhettek, tökéletesebbre sikerült az aratás szerszáma is. Gyártásukba korán beleszól a gyáripar és sokat jelent e pontban az aczélgyártás technikájának jelessége s a világkereskedelem fellendülése. Mégis nagyjában századok haladása meglepően kevés; a vén Európa találékonysága e téren nem tudott semmit teremteni. Az agrármechanika óriási mozdulatlanságáról, mely annyi század barbárságának főoka volt, a Hamlet sírásójának csodálkozásával olvashat egy jól felszerelt kelet-amerikai farmer: »the Scripture says Adam digged: could he dig without arms?«

»Nagyatyáink, mondja A. M. Simons *The American Farmer* c. könyvében,³⁾ sarlóval vágják le az érett gabonát. Atyáink azt hitték, óriási lépést tettek előre, mikor a sarlót kaszával cserélték fel . . . A mai farmer pedig lenézéssel pillant vissza az időre, mikor a hosszú arató-napon napkeltétől napszálltáig suhintott kaszájával és így volt képes a kéveköttő számára három-négy acre-t előkészíteni. Napjainkban a farmer . . . kéveköttővel dolgozik és estére készen lát tizenöt-húsz acret a cséplőgép számára.«

Az aratógépek — elébb a marokrakó (reaper), utóbb a kéveköttő (selfbinder) — feltalálására és csak 1880-ig 6235 szabadalommal való tökéletesítésére Észak-Amerika sajátos mezőgazdasági viszonyai adták meg az ösztökélést. A marokrakó levágja és oldalt marokra fekteti a gabonát, a kéveköttő bonyolultabb munkát végez: levágja, elevátor segítségével felemeli, önműködő kötőszerezettel kévébe köti és a kévéket egyenkint vagy csoportosan oldalt fekteti.⁴⁾ Amerika aratógépgyárai ma csak kéveköttőből évente több mint 180.000 drb-ot gyártanak.⁵⁾ Ahol, mint Amerika bizonyos részeiben, a szalma csekély értékű, az aratást az u. n. headerekkel végzik, melyek csak a gabonafejet vágják

¹⁾ Holzschnitt in der Weise des H. Beham aus dem 16. Jahrhundert. Gotha. Kupferstichkabinet.

²⁾ Strassburg. 1493. L. még Holzschnitt aus Petrarca's Trostspiegel. Augsburg. Steyner 1532. Ezen férfi kaszál, utána két nő gereblyéz.

³⁾ Chicago, 1903. 85. old.

⁴⁾ Utóbbiról mondja Bym, *Progress of Industry in the Nineteenth Century* c. művében, 205. old.: This machine under favorable conditions, with one driver, cuts twenty acres of wheat a day, binds it and carries the bound bundles into windrows and with one shocker, performs the work of twenty men, and does it better, the saving in the waste of grain over hand labor being sufficient, to pay for the twine used in harvesting.

⁵⁾ U. o.

le. Végül a cséplőgéppel és zsákolóval kombinált amerikai aratógép még Amerikában is csak sajátos égalj alatt használható.¹⁾

Nem véve számba az aratógépek elterjedését siettető egyéb természetű okokat, itt csupán a mechanikai kriteriumok megvilágítására szoritkozunk. A szerszám és a gép közt az aratásnál is jelentős különbséget látunk. Már a gépnél a munkás közreműködésének mennyisége és minősége nagyobb részben a mechanismusban előre fix meg van határozva. A physikum erő-változatait automatismuskok pótolják. A gép munkája állandó és egyenletes.²⁾ A gép már tervszerűleg úgy van megszerkesztve, hogy lehető kevés hulladék veszszen kárba. Úgy a marokrakó,³⁾ mint a kéveköti szerkezete, súlya egyre megfelelőbb s a fogyasztók nyomása alatt amerikai gyárak is mind jobban alkalmazkodnak az európai viszonyokhoz. Úgy a marokrakó, mint a kéveköti munkája álló, vagy egyoldalra dőlt eléggé tiszta gabonában, de különösen az előbbiben az emberi munkánál jóval tökéletesebb. A gépek munkája általában véve tisztább, a tarló, melyet rendes viszonyok mellett hagynak, szebb, a szemkihullás, ha az aratás annak idején történik, minimális. A kéveköti egyenletesebb kévetet köt, mint az ember. Nehéz kivált a kéveköti munkája gaznevelő földeken, dőlt és nedves gabonában, teljesen lehetetlenné is válhat egyenetlen, árkos vagy sok barázdas táblákban, végül szaporátlan, ahol a birtok túlságosan elaprózott, vagy ahol a táblák nagyon keskenyek. Az aratógépek mindkét fajtája a végzett munka bonyolultságához képest elég könnyen kezelhető. Bárha a gépek kezelése nálunk még ismeretlen, a velők való munka közben nem történik nevezetesebb számú baleset. A balesetek száma volt a magyar birodalomban:

I. Kézi aratás- és kaszálásnál:

	Sérültek száma			Ebből végleges munkaképtelenség	Elvesztett munkanapok
	férfi	nő	összesen		
1901-ben	97	24	121	8 (halálos 2)	2808
1902-ben	161	29	190	16 (" 2)	4048

II. Arató- és kaszálógépnél:

1901-ben	16	—	16	3 (halálos 1)	490
1902-ben	4	—	4	1	110

¹⁾ The dry arid climate of some states permits the grain to ripen on the stalks, when a thresher is attached to the header and the whole waste machine moves forward propelled by steam, gasoline or electricity while the grain falls in a golden stream into the sacks ready to be taken to the grist mill. U. o. 207. old.

²⁾ Oder liegt etwas anderes vor als eine Vereinheitlichung des Bedarfs, wenn an die Stelle von mehreren Dutzend Sensen — von denen jede einzelne individualisierte Art theoretisch wenigstens zulässt — eine Mähmaschine . . . tritt. W. Sombart: *Der moderne Kapitalismus*. Leipzig 1902. 321—322. old.)

³⁾ Nem értjük egészen, mi joggal bizonyítja A. M. Simons (i. m. 151. old.) az amerikai farmer mechanikai elmaradottságát abból az adatból, hogy 1900-ban még mindig 25.000 »old fashioned reaper«-t gyártottak az amerikai aratógépgyárak. Hisz nyilvánvaló, hogy az »old fashioned reaper« bizonyos természetadta körülmények között alkalmazhatóbb a legmodernebb modellnél is, ára is összehasonlíthatlanul alacsonyabb s az ó-világ felvevő-képessége ilyenekben nagy. Miért ne gyártanák tehát?

Még ha számbavesszük is az aratógépek aránytalanul csekélyebb elterjedését, súlyosabb aggodalomra e pontban semmi okunk.

A Deutsche Landwirtschafts-Gesellschaft 1902. július 28—30-án tartott főversenyén az azóta részben trustbe egyesült legjobb amerikai kéveköttők vettek részt s az eredmény az volt, hogy a jury nem tudta magát elhatározni, hogy a versenyző gépek bármelyikét előnyben részesítse: egyenlő értékűeknek látszottak azok a német viszonyokra is.¹⁾ Ujabban a marokkrakóhoz igen ügyes szalma-kötélsodrógépek készültek, a kéveköttőhöz pedig olcsóbb kötőfonalat gyártanak.

Az aratás mechanikájának szemléletével elkészültünk. Vég-eredményképen látjuk, hogy a marokkrakó s még inkább a kéveköttő az emberi physikum munkáján kívül egész csomó szerszámot tesz meghaladottá. A sarló, a kasza, a gereblye tünedeznek. A szerszám szerepe hanyatlóban van az aratás körül is, a gépkorszak törtét előre.

Az üzemkérdés. Az aratás üzemi szempontjai első sorban a mechanizmus számára való erőszolgáltatás kérdése, azután az aratásnak a többi munkákkal való összefüggése, az aratás időtartama, végül az aratás költségvetése szerszámmal és géppel, különös tekintettel az üzemnagyságokra.

Az aratógépbe fogott lovakat vagy ökröket épen a legnagyobb munkaidőben kénytelen a gazda takarodásból, tarló-szántásból aratásba küldeni. Különösen veszedelmes ez a gyenge állatállományú s a túlzottan gabonátermelő üzemekben, már kevésbé jó számba ott, ahol jófajta erős lovak, elég igás-jószág, bőven számított és nem nehéz aratógépek vannak és emellett okszerű gazdálkodás folyik, egyáltalán nem, ott, ahol gőzekével és mezei vasuttal van a birtok felszerelve. Legujabban egyik chicagói aratógépgyár benzinmotoros automobil-aratógépeket bocsátott piacra.²⁾ Ezek azonban aligha számíthatnak nagyobb elterjedésre és az aratási motor problémáját megoldatlanul hagyják. Am folytonos kísérletezések ez irányban is sikerrel biztatnak.

Már ez a problema belevág az aratás s a többi mezőgazdasági munkák kapcsolódásába. A régi világbeli aratás összefüggését a cséplés hosszadalmas munkájával már Ecseri nyomán fentebb megérintettük. Marad az aratási munkaszervezés kérdése. Ezek legsajátosabb tartalma — kivált hazánk nagy részében — az aratáson túl a takarodásról, fűkaszálásról és a kapások (burgonya, répa, tengeri) betakarításáról való aggódó gondoskodás.

¹⁾ Thomsen-Willner: *Jahres-Bericht ü. d. Einführung u. Fortschritte auf dem Gebiete der Landwirtschaft*. 17. Jg. Braunschweig, 1903. 146. old.

²⁾ U. a. 149. old. E motort csak úgy remélhetjük gazdaságosnak, ha nem csupán egy mezőgazdasági munkánál alkalmazható. A. M. Simons (i. m. 123) erre nézve, mint az amerikai mezőgazdaság egyik főhaját, a következőket mondja: If a motor can be invented which can be easily transferred from reaper to mower, plow, seeder or cultivator, so that the one engine can be used with the entire outfit of machinery for a farm, this will tend to a large degree to make possible the capitalistic exploitation of agriculture.

Ma már a viszonyok e pontban is megváltoztak. Az aratási bérharczok ez évben a Dunántúl kitolódtak az említett »mellék«-munkák idejére is, másrészt a nyári bérharczok legmérgesebb casus belli-jének a »mellék«-munkák befoglalása bizonyult. Végül pedig az amerikai mezőgazdasági mechanika e munkák elvégzésére is egyre több jeles gépet vet piacra. Nevezetesen a takarmány-kaszálók meglepő tökélylyel dolgoznak.

Az aratás időtartama és költsége szorosan egybetartoznak. Igás-jószág és aratógép kellő száma mellett az időtartam jelentősen megrövidíthető. Ha több gépet és lovat szerzünk be, ha több állandó munkást tartunk, az aratás tartama rövidebb, költsége magasabb. Mezőgazdasági és kereskedelmi szempontok sürgetik, hogy az aratás tartamát lehetőleg rövidítsük. Erre az első lépés: a kézi aratás kiküszöbölése, mert a kézi erő tetszés szerint nem áll rendelkezésre.

Husz bushel termésű acret véve, ennek learatása és elcséplése két nemzedékkal ezelőtt 23 nap és 20 perc munkájába került. A great steam header, thresher and sacker ugyanezt a munkát elvégzi egy óra és 3 percz alatt.¹⁾ Nálunk maga az aratógép-munkanap is a reggeli és esti harmat miatt rövidebb, mint a sarlóssé, kaszásé, vagy kaliforniai géparatóé.

A modern mechanika és okszerű gazdálkodás forradalmilag változtatta meg a gabonatermelés költségeit. A gépek és szerszámok Georges K. Holmes, a United States Department of Agriculture tisztviselője szerint a következő mértékben szállították le az amerikai gabonatermelésnek emberi és állati munkára fordított költségeit bushelonként:

buzánál	19·17	centről	10·13	centre
zabnál	8·88	»	4·07	»
rozsnál	21·01	»	17·20	»
árpánál	12·94	»	3·54	centre ²⁾

Az aratógépek ára — a munkagépekkel dolgozó gyárak hatalmas versenye folytán — 1870 óta nem várt mértékben szállt alá. Egy marokrakó — Powers szerint³⁾ — az Egyesült Államokban 1870-ben 350—400 dollárba került. Ma egy kéveköto amerikai ára 125 dollár, Budapestre szállítva 240 dollár.

Az aratási munka költségei Magyarországon a gyakorlatból meritett adatok szerint hozzávetőlegesen a következők:

- I. Kézi kasza aratásával kerül az ország mai átlagában egy kat. hold learatása . . . . . 10 koronába (A)
- II. Kévekötovel kerül egy kat. hold learatása, ha felvesszük,

¹⁾ A. M. Simons 1. m.

²⁾ House of Representatives: Report of the Industrial Commission on agriculture and agricultural labor. Volume X. of the Commissions Reports. Washington, 1901. 156. old.

³⁾ U. o. 181. old. M. P. Moran, a Nat. Grain Gr. Coop. elnöke 11 évi minnesotai átlag gyanánt a géparatás költségét fonallal együtt acreként 0·75 dollárra teszi. A géparatás költségei, mint látni fogjuk, nálunk magasabbak, jóllehet géparatási munkabérünk alacsonyabb, mint az amerikai. Ne feledjük azonban, hogy Amerikában a gép és ami igen fontos: a fonal sokkal olcsóbb, mint nálunk.

hogy a kévekötő-gép egy nap alatt átlagban 8 kat. holdat váltott lovakkal levág:

2 × 3 ló (1 pár ló 1 nap = 5·2 K)	15·60 K
1 kocsis bére = $\frac{400}{300}$	1·30 »
Kötőfonal hold 2 kg. à 1·12 K	17·92 »
1 kg. gépolaj	0·56 »
8 férfi-napszám keresztbe rakni (8 × 2)	16— »
Összesen	51·38 K

1 kat. holdra esik $\frac{51·38}{8}$ . . . . . 6·42 korona (1)

Ha 19 (felvett aratási munkanapok száma) × 8 (kat. hold) = 152 kat. hold esik egy-egy gépre egy saisonban s a beszerzési árból (1200 K elsőrangú amerikai kévekötő ára, esetl. engedm. = fuvarkölts.) évi 20 % -ot (240 K) kamat-, karbantartás- és amortisatióra leirunk, esik egy-egy kat. holdra ebből $\frac{240}{152}$ 1·57 K (2)

A kévekötő-aratás összköltsége kat. hold (1) + (2) 7·99 K (B)
(A) - (B) = 2 korona = 20 % megtakarítás.

III. Marokrakóval kerül egy kat. hold learatása ehhez hasonló számítás alapján . . . . . 8·8 koronába (C)
(A) - (C) = 2 korona = 20 % megtakarítás.¹⁾

Általában 20--40 % megtakarítást vesznek fel magyar, német és osztrák szakírók. A forgó-tőke szempontjától fontos, hogy a kiadások egyenletesebben oszlanak meg s nem gyülemlelenek annyira az aratás köré. Másfelől el nem hanyagolható nehézség a még mindig tartó európai mezőgazdasági válság és nálunk kivált közép- és kisbirtokosaink nagyfokú eladósodása. Az aratógépek magyarországi ára még mindig elég magas másként is gyengén felszerelt és minden irányban erősen megterhelt közép- és kisbirtokosságunknak. Bizonyítja, hogy az aratógépek nagyobb % -ban fordulnak elő tőkével jobban ellátott bérgazdaságainkban, mint a saját kezelésűekben. Mig u. i. a tulajdon-gazdaságoknál 1895-ben minden 11.295 kat. holdra esett egy marokrakó s minden 27.336 kat. holdra egy kévekötő, a haszonbéres gazdaságoknál a megfelelő számok 4.574 és 20.339.²⁾ Erre céloz Kowalewsky, a mikor kiemeli a gabonatermelés egyenlőtlen feltételeit egyfelől az uzsorások karmai közt vergődő Oroszország, másfelől Amerika farmjai közt.³⁾ 1895-ben már Crawford úgy számítja, hogy ha 100 a buzatermelés költsége Angliában, akkor 66 Indiában és 57 Dakotában, azaz legalacsonyabb ott, a hol a föld olcsósága tökéletes mechanikával párosul. Pedig Dakota Észak-Amerika egyik legnéptelenebb része. Ha a farmerség vagyona már nem fejlődik is abban az arányban, mint az Unióbeli nemzetvagyon többi részei, csak elszigetelt itéletek hozzák

¹⁾ Kat. holdankint 7 q átlagtermést véve fel. ez mintegy 30 fillér megtakarítást jelent 1 q gabona termelésénél; nem oly jelentős összeg, hogy a géparatásra való áttérést egymagában megmagyarázza mai munkabérek mellett.

²⁾ *A magyar korona országainak mezőgazd. stat.* Budapest, 1900. IV. kötet 65. old

³⁾ *L'agriculture en Russie.* Paris, 1897. 10. old.

ezt kapcsolatba a munkabérek magasságával vagy a mezőgazdasági gépek visszahatásával. De sőt a déli államok mezőgazdaságának hanyatlását az olcsó, néha 50—60 centre leszálló nap számnak tulajdonítják, mert a gazdaság külterjességéhez, a farmer nemtörődömségéhez és rossz minőségű munkaeredményhez vezet.¹⁾ Akad vélemény, a mely azt mondja, hogy a mint egyfelől a gabonatermelés gépei hozzájárultak ahhoz, hogy óriási prairieket lehetett gabonatermelésre felhasználni, másfelől ugyanez úton segítették lenyomni a gabona árát.

Az aratógépek legfőbb üzemi hatása volt Amerikában, hogy lehetővé tette a gabonaaratást azokban az országrészekben is, a hol sok a föld és kevés az ember.²⁾

Az aratógépek egy fontos üzemi kérdését czélszerűbben tanulmányozhatjuk európai talajon. A kisbirtok kérdését értjük.

A kis- és nagyüzem versenyébe beleszólnak a mezőgazdasági gépek, köztük az aratás mechanizmusai.

Németországban 100 mezőgazdasági üzem közül használt kaszáló- és aratógépeket

2 hektáron aluli gazdaság	0·01
2— 5 hektár között	0·06
5— 20 » »	0·68
20—100 » »	6·93
100 hektáron felüli gazdaság	31·75 ³⁾

Mig tehát a közép- és nagyüzemek közül minden harmadikban van kaszáló- vagy aratógép, a 20—100 hektárosokban már csak minden 100 közül 7-ben, az 5—20 hektárosokban minden 1000 közül 7-ben stb. találunk ilyen gépeket. A kisbirtokra azonban itt is kedvezőbb adatokat kapunk Gustav Fischer nyomán, a ki szerint a német mezőgazdaság kaszáló- és aratógép-szaporulata 1882 óta

2 hektáron aluli gazdaságokban	410%
2— 5 hektár között	669%
5— 20 » »	352%
20—100 » »	83%
100 hektáron felüli gazdaságokban	9%

Jövő mezőgazdasági morphológiánk keletkezése forog itt szóban. Kis- vagy nagyüzem? A tapasztalás — főként Angliában és Németországban — azt bizonyítja, hogy a kisbirtok sebezhetőbb a gabonatermelés terén, mint egyéb termelésekben. Nézzük meg e kérdést közelebbről: az aratógépek világában.

Mily képet ad az üzemnagyság és az aratási mechanika kapcsolata hazánkban? A gazdaságok nagysága szerint az aratógépek elterjedése 1895-ben a következő volt:

¹⁾ *Report of the Industr. Comm. on Agric.* stb. 378. old.

²⁾ Anyone, who has traveled over the Dakotas in the time of wheat harvest would be convinced of this. If we had to . . . harvest it with the cradle it would never be done. Improved machinery has worked a revolution in this direction. (U. o. 96. old.)

³⁾ *Statistik des Deutschen Reiches.* N. F. Bd. 112, 36. old.

	törpe-	A gépek összes számából esett a		nagy-
		kis-	közép-	
		gazdaságokra százalék		
Marokrakóból	8·37	53·95	12·63	25·05
Kévekötőből	5·16	47·79	21 45	25 60

Összes aratógépeinknek tehát mintegy fele esett 1895-ben a kisbirtokra s mintegy 1/4-e a nagybirtokra, a többi törpe- és középbirtokok között oszlik meg. A különböző nagyságú gazdaságoknál (mindig 1895-ben, a nagy mezőgazd. stat. felvétel idején) az aratógépek arányát a szántóföldhöz mutatja a következő táblázat:

1. A magyar anyaországban:

	a törpe-	a kis -	a közép-	a nagy-
	gazdaságoknál egy-egy aratógépre esik			
	átlagosan katasztrális hold			
Marokrakóra	15.226	30 486	5.138	3.481
Kévekötőre	28.549	46.518	13.766	15.354
Aratógépekre együtt . . .	9.930	18.416	3.73	2.838

2. Horvát-Szlavonországok:

Marokrakóra	566	666	1.280	631
Kévekötőre	7.928	4.006	1.482	1.618
Aratógépekre együtt . . .	528	571	688	454

3. A magyar birodalomban:

Marokrakóra	3 304	4.341	4 643	2.879
Kévekötőre	20 952	19 163	10.697	11 019
Aratógépekre együtt . . .	2.854	3 539	3 237	2.283

Feltűnő, hogy a horvát-szlavon törpebirtokokon kilencszer annyi aratógép esik egy kat. hold szántóföldre, mint a magyar törpebirtokokon s hogy e pontban a horvát-szlavon és a magyar kisbirtok-instructió aránya 32:1, a középbirtokoké 5·5:1, a nagybirtokoké 6·2:1. Ha az aratógépek absolute nagyobb számát Horvát-Szlavonországokban az alkalmasabb klima, talaj vagy buzaféleség, esetleg más helyi viszonyok (pl. a gépkereskedelem fokozottabb mozgékonyága) okadatolhatják is, más magyarázathoz kell fordulnunk a birtokkategóriák egymás közt való párhuzama láttára. Azt a körülményt, hogy Horvát-Szlavonországokban az aratógépeknek lényegesen magasabb arányszáma esik törpe- és kisbirtokra, mint Magyarországon, érthetővé az teszi, hogy amott jóval magasabb a törpe- és kisbirtokok aránya, mint az anyaországban. A gazdaságok összterületéből esett u. i. az egyes nagyságkategóriákra % (1895):

	Magyar- országon	Horv.-Szlav.- országokban	A magyar birod.
A törpegazdaságokra	5·84	8·47	6·15
A kiségazdaságokra	46·50	63·83	48·44
A középgazdaságokra	15·37	5·23	14 22
A nagygazdaságokra	32·29	22·47	31·19 ¹⁾

¹⁾ Összehasonlításul álljanak itt a német birtokmegoszlás megfelelő adatai: Esett az egyes kategóriákra az összes terület %-a

A törpegazdaságokra	8·28
A kiségazdaságokra	57·15
A középgazdaságokra	23·72
A nagygazdaságokra	10·31

Mig tehát a kapcsolt részekben az összes területnek közel $\frac{3}{4}$ része törpe- és kiscgazdaság, az anyaországban az összes területnek csak valamivel több mint fele. De Horvát-Szlavonországokban a kiscgazda aratógép-instructiója még e különbségen felül is aránytalanul kedvező. Mert míg az anyaországban a törpebirtokok egy-egy aratógépjére több mint háromszor s a kisbirtokéra több mint hatszor annyi szántó föld jut, mint a nagybirtokok egy-egy aratógépjére, Horvát-Szlavonországokban az aratógépek elterjedése jóformán egyenlő arányú az összes birtokkategóriáknál.

Nézzük meg közelebbről ezt az adaléket Az aratógépek és az üzemnagyság között való összefüggés érdekes megvilágításához jutunk.

Ha Horvát-Szlavonországok aratógép-statisztikáját vidékenként követjük,¹⁾ azt találjuk, hogy pl. magában Zágráb vármegyében a 10—20 holdas birtokosság 1214 marokrakót használ. E vármegyében 14.875 gazdaság tartozik a 10—20 holdas kategóriába összesen 108.365 kat. hold szántófölddel. Ha már most — számításainkat alapul véve — az egész holdszámot (bárha ennek is csak a learatandó területre eső hányadát vehetjük) vetjük is össze az aratógépek számával,²⁾ nyilvánvaló máris, hogy a zágrábmegyei kisbirtokon túltengés van aratógépekben. Már 1895-ben e megye 10—20 holdas kisbirtokain sokkal több aratógép van, mint a hány az aratni való területet letakaríthatja. Következménye: hogy pl. kéveköttővel való aratásnál, ha 10 kat. hold átlagos aratni való területet veszünk fel, a kéveköttő-aratás összköltsége kat. holdankint 30·42 korona, míg a közép- és nagyüzemnél, ha 152 kat. hold gépenkénti aratást veszünk fel: 7·99 korona és ha csak 50 kat. hold gépenkénti aratást veszünk fel: 11·22 korona. Igaz, hogy a gép a kevesebb használat által évek folyamán valamivel kevesebbet romlik s így törlesztő és karbantartási költségei valamivel alacsonyabbak, de viszont az elszigetelt kiscgazda a gép beszerzési árából nem kaphat annyi engedményt, mint az a gazda, a ki egyszerre többet vásárol. A gépeladó gyár ugyanis oly országokban, a hol a gép még kevésbé ismert, az eladási árba már előre belefoglalja a betanítás esetleg több napig tartó költségeit is. A gyár gépészei aratáskor megjelennek a géptulajdonosoknál s a gépeket »munkába állítják«. Egyes gép tulajdonosainál ez a munka a gyárra nézve szaporítlan s a kiscgazdánál ezenfelül — szakértő gépész hiányában — nehezkesebb, szóval mindenképen jóval drágább. Tíz kéveköttőt egy uradalomban »munkába állítani« közel sem kerül tízszer annyi munkaidőbe, mint ugyanezt tenni tíz kiscgazda tíz kéveköttőjével. Ebből magyarázza részben az amerikai »reaper« egykor magas árát Powers földművelésügyi osztályfőnök.³⁾

¹⁾ Az idevágó statisztika megbízhatóságáról természetesen nem mi felelünk.

²⁾ Az 1214 marokrakó n kívül volt még 17 kéveköttő is.

³⁾ With every instrument, that was sold at that time had to go a man who taught the people how to use it. That man had to spend, on an average, 10 days (?) with every farmer who bought a reaper. That man had to be a skilled mechanic, who was a high-priced workman. There were his expenses, his salary, and the interest on the money invested. (*Report on Agric.* 183. old.)

Amit Amerika bizonyos részein (és csakis bizonyos részein) a gépben való jártasság,¹⁾ a gép, a föld és az államélet olcsósága lehetővé s a magas munkabérek kénytelenségé tesznek, ugyanazt itt a gépkezelésben való járatlanság, a gép, a föld és az államélet drágasága és az alacsony munkabérek — ezt nyilvánvalóan csakis üzemi és versenyszempontból mondjuk — képtelenségé teszik. Mert ha a mi 10—20 holdas kisgazdánk magányosan szerzi be az aratógépet, szemben találja magát a közép- és nagybirtokos versenyével, a kik ha magányosan szerzik is be gépeiket, azokat megfelelő terjedelmű gabonaföldjeiken ki is tudják használni. Nem kell idegen verseny, hogy háromszortanégyszerte drágább aratásán a kisbirtokos tönkremenjen, a gazdaságosan arató közép- és nagybirtok fölénye érvényesülni fog köröskörül. Visszás ez a meggondolatlan gépbeszerzés. Egykor Amerikában is nem egy törpebirtokos ment tönkre belé. Az ilyen gépbeszerzés egyrészt a gépügynök élelmességének, másrészt a paraszt számvetésbeli gyengeségének bizonyysága.

Ha a paraszt számolna, mielőtt aratógépet vesz, nem maga magának vásárolna — legalább is az 50 holdasnál kisebb birtokos nem — hanem összeállana más parasztokkal, szövetkeznek. Franciaországból Rocquigny gróf igen szép eredményekről számol be e pontban.²⁾ Csak ha szövetkezik, képes a kisember a nagy gazda gépinstructiojával lépést tartani. Csak ha együtt, tömegeset, jobbat, olcsóbbat s a mi fő: kihasználhatót szerez be a mezőgazdasági gépek közül, menekszik meg attól, hogy előbb-utóbb gépének koldusa, az amerikai mechanizmus áldozata legyen.

Valóban a Karszt kőhegyei között nem várt, értékes tanulságot találtunk. E tanulság egyszerű: Amerika jól instruált államainak szellemes mechanikáját a mi kisgazdáink csak szövetkezeti uton válthatják magukhoz. Szövetkezeti uton behozhatják ide Amerika aczélba foglalt gondolatait. De ha a gépbeszerzés mellett is megmaradnak elszigeteltségökben, csak látszólag viszi őket előre az amerikai mechanika, valójában hátrább, a pusztuláshoz közelebb vannak, mint valaha, mert drágábban termelnek, mint valaha.

III.

Az aratás társadalmi feltételeihez értünk. Láttuk a természetadta kriteriumokat. Láttuk az emberi értelem velök való küzködését, hozzájuk törődését az aratás mechanizmusában s az aratásnak a belterjes üzembe való mind tökéletesebb bekapcsolását. Mindez ezernyi szállal fogja körül az arató-embert. De az arató-ember maga sem máról-holnapra lett azzá, a mi. Multja van az ő mai küzködésének, genesise az ő mai helyzetének s az évezredek át támadó, hanyatló arató-nemzedékek története ugyancsak beszédes.

¹⁾ Now, when you have educated a great many farmers in this way they in turn become schoolmasters. They teach the other farmer. (u. ö.)

²⁾ *Les syndicats agricoles et leur oeuvre.* Paris, 1900. 210. old.

Az arató-ember genesisise. Kik arattak évezreken át? E kérdés messzire elnyulik, az emberi polgárosodás hajnaláig. Az aratási munka megelőzött minden más mezőgazdasági munkát. Az ősember a saját munkáhozjárulása nélkül termelt növényi tápanyagot magáévá tette, ez az ősember kezdetleges aratása. Még nem szánt, még nem vet, még nem kíséri aggódó szemmel a vetés növést, de már arat.¹⁾ A műveltség kezdetleges állapota rányomja bélyegét az arató-munkára is. A társadalmi szervezatlenség, a munkamegosztás és a szerszámok kezdetlegessége az aratást nyomorult kapkodássá alacsonyítják, ha ugyan egyenesen meg nem gátolják. Alacsonyfokú fél- agrár társadalmakban az aratás az asszonyok és rabszolgák dolga, csekély műveltségű törzseknél még ma is az. A további fejlődés folyamán a földművelés kilép háziipari, mellékes jellegéből, meghaladja jelentőségben a halászatot, vadászatot, meg a folytonos törzsharcot s elhódítja ezektől a férfit. Ezzel az aratás magasabb fejlettségéhez értünk: a férfi veszi kezébe a kaszát, az állandóan letelepült, kulturképes arató jelenik meg a határba szorított gabonaföldeken. Az arató-munka elvégzésében az asszony szerepe mindinkább a segítőé. Csekélyebb munkabírásának megfelelőleg a kevesebb izomerőt igénylő munkákat bizzára a letelepülő társadalom helyes ösztöne. A gyermekmunkát az aratásnál már Homeros idejében alkalmazták, de sohasem nevezetesebb mérvben. Midőn az angol manchesterismus a múlt század elején az ipari gyermekmunkát annyi mértéktelenséggel használta ki, az aratás legnagyobb munkatorlódásában sem alkalmaztak gyermekmunkát. Eden a francia forradalom idejéből közöl oxfordshire-i paraszt-budget-eket 4, 6 és 8 személyből álló családokból. Ha e háztartási budget-eket nézzük, azt találjuk, hogy míg a heti napszámjövedelem a 4 tagu családnál 11 s., a 6 tagunál 11 s. 6 d. s a 8 tagunál 19 s., az aratási többjövedelem mindhárom típusnál változatlanul 1 £. 18 s.²⁾ A miből kiteszik, hogy a XVIII. század végén Angliában a gyermekek résztvettek a mezőgazdasági munkákban, de még segédmunkát sem végeztek az aratásban.

További differentiatiók lépnek fel a letelepült földművelésben belül. Itt már az összeütközések sűrűbbek, másfelől az érdekeltségek állandóbbak és világosabbak. Az összeütközések elkerülésére s az érdekeltségek meghatározására bonyolultabb és differentiáltabb szabályokat kellett a társadalomnak termelnie, mint a minők a halász-, a vadász- és pásztorgazdaságokban elégségesek voltak. A kik e szabályok ellen súlyosabban vétettek, azokat e szabályok oltalmától megfosztották és ők teszik a rabszolga-társadalom magvát. Maguk a szabályok sem hatották át a társadalom életének minden részét s az immunis részekben

¹⁾ Sans doute les Mélanésien inférieurs, les Tasmaniens et les Australiens, en tout choses les derniers des hommes, n'ont jamais songé à l'agriculture; ils récoltaient bien certains fruits, certaines substances végétales; mais l'idée de semer n'avait jamais germé dans leur cerveau bestial. (Letourneau: *La sociologie d'après l'ethnographie*. III. éd. Paris, 1892. 573. old.)

²⁾ *State of the Poor* III. köt. CCCXLVIII. old. id. Steffen.

tovább élt az esetlegesség és az erőszak joga. De épen a társadalmi élet e szabálytalan vagy kevésbé szabályozott része nyújtott sokszor anyagot a szabályozott, szervezett socialis életműködéshez. A vérségi csoportok, a törzsek egymás elleni örökös vad harca foglyok tömegét vitte a kezdetleges agrártársadalmakba. Mikor aztán a foglyok a közösségbe így belesodrótak, helyzetüket kijelöli a hagyományokba oltott gazdasági szükség-szerűség és termékek: a jogrend. Így ülepedik meg a kezdetleges földmives-társadalom rétegezettsége. A súlyosabb mezőgazdasági munkák áttolódttak a foglyokra és ivadékaikra.

Az ó-kor és kezdetleges középkor tipikus aratója: a rabszolga. Az ősi Attika első idejében számuk még aránylag kevés. Már Lakedaemoniában a rabszolga munkaerő (εἰπωτες) aratott, melyet az állam a földdel együtt adott ki polgárainak. Rómában is csak a megalapítást nyomon követő időben tartották a res rustica-t az egyetlen, rómaihoz illő foglalkozásnak. Midőn Servius centurialis alkotmánya a kisbirtokos-osztályt tette a társadalom gerinczévé, a kisgazda még maga arat, legfeljebb ha kevés rabszolga segíti. A mint később számosznak a rabszolgák vásárlás, háború és természetes szaporodás révén, a familia rustica az instrumentum rusticum része s az aratás havában, augusztusban ő takarítja le a far-t, utóbb inkább triticum-ot s a miliumot.¹⁾ A városi élet fejlődésével, a vele járó absentismussal s a munkamegoszlás élesedésével az uralkodó faj vagy osztály a mezőgazdasági munkáktól elvonul a városokba s az aratás elvégzését, sokszor még az intézkedést és felügyeletet is rabszolgákra bizza akár, mert a városi élet örömei nélkül ellenni nem tud, akár mert egyéb hivatása, közszereplése városhoz kötik, akár végül, mert a kézi munkát magához méltatlannak tartja. A római polgárháborúk és Sulla confiscatioi a parasztot messze földön tönkretették, a veterán coloniák is idegenkedtek a földművelés, természetesen főként az aratás kemény munkájától s kapa-kaszakerülőkké váltak.²⁾ Verseny nélkül kerekedik fel a latifundium s vele a kizárólagosan rabszolgával való aratás. A rabszolga, mihelyt magára hagyták, az aratás megtorlódott, sürgős munkáját csak immel-ámmal végezte és e szedett-vedett, alacsony értelmiségű nép — vezető nélkül — a gabona vágásának annyira kényes időpontját is gyakran elhibázhatta. A középkor aratási munkáján a rabszolgák és a félszabadok osztozkodnak, utóbb nagyobbrészt a jobbágyság végzi. A rabszolga-arató már ez időben gyakran találja magával szemben az ő versenye miatt kenyerétől megfosztott szabad bérmunkást, sőt a napszámra ráérő kisbirtokost is. A XIV. században Mallorca sziget parasztjai az összes rabszolgákat legyilkolták, mert a birtokosok minden munkát rabszolgával végeztettek.³⁾ A parasztnapszámos gyűlö-

¹⁾ Schiller-Voigt: *Die römischen Staats-, Kriegs- und Privataltertümer*. München, 1893. 296—99. old.

²⁾ Schiller-Voigt i. m. 432—33. old.

³⁾ Kowalewsky: *Die oekonomische Entwicklung Europa's*. Berlin, 1905. III. 489. old. Viszont a kisbirtokos, ha rabszolgát tartott, jobban bánt vele, mint a nagybirtokos. Így I. Huber a régi Görögországról: Die grossen Grundbesitzer ... standen ihren Sklaven viel fremder gegenüber als die

lete a mezőgazdasági gépek ellen csak tárgyát tekintve századunk terméke; tegyük a »gépek« helyébe a »rabszolga« fogalmat és menten meglátjuk ama keserűségen két ezredév nyomát. Fokozott erővel éled meg a rabszolgával való aratás az ujkor gyarmati ültetvényeiben s a tengerentúli, felszabadított négerék még ma is sinylik a hosszú rabság szenvedéseit.

Tipusnak mondtuk, főként az ó-korra, a rabszolgával való aratást. De ez nem azt jelenti, mintha az aratás egyes helyeken más társadalmi feltételekkel nem kapcsolódott volna. Ilyen mindjárt a kiscgazda és családja aratása a saját telken idegen elemek bevonása nélkül, a mint az ősi Attikában vágják a maguk árpáját, a maguk búzáját, a mint napjaink száz meg százezer kiscgazdája az egész földkerekségen. Hogy e kiscgazdák igen gyakran saját maguk kizsákmányolói, alantas fogyasztásuk és túlmunkájuk bizonyítja.

Ósidőkből, történelemelőtti homályból napjainkba benyúló arató-társadalmi forma a collectiv aratás a közös birtokon. Így van ez ma is még a szláv faluközösségekben, de látszanak emlékei mélyen nyugaton is. Még a XVIII. században megfigyelhetők voltak, többek közt francia földön, az Auvergneben,¹⁾ melynek sovány földjén egész sor család közel egy évezreden át vetett-aratott birtokmegosztás és belső határkövek nélkül.

Korán beleszól az aratás munkájába a szabad bérmunkás, akár mint napszámos, akár mint állandóan fizetett cseléd. Az Achilles pajzsán²⁾ kivert aratásban napszámosok sarlójától hull a sűrű rend a földre. »A kévekötlők kötelekkel megkötik azt. Három kévekötlő áll, mögöttük a marokverő gyerekek karjaikon viszik oda a markokat és folyton adogatnak. A gazda meg csendesesen áll köztük pálczával a rend mellett és örvend a szive . . . «³⁾ A béraratás a középkoron is átvonul. El-eltünedezik, meg visszatér. Anglia és hazánk középkori mezőgazdaságában a béraratás formái közül a napszámmunka a ritkább, a területes a gyakoribb. Az angol aratók napszáma 1 $\frac{1}{2}$ —2 d. volt, kivéve a kévekötlőét, kinek bére mindig $\frac{1}{2}$ d.-ig magasabb, mint a többieké. Megegyeznek ebben Kowalewsky

kleinen Bauern und Bürger, die nur ein paar Knechte hatten und auf deren fleissige Arbeit und Anhänglichkeit mehr angewiesen waren. In den engen und einfachen Verhältnissen der letzten Art wurde der Sklave wohl wie ein Glied der Familie gehalten . . . *Der Sozialismus. Rückblick auf das Alterthum.* München, 1895. 46. old. Az ily rabszolgákkal való aratás semmiben sem különbözik a kiscgazda családi aratásától.

¹⁾ Ezenkívül találtak ily közös gazdálkodású családokat Lotharingiában, Saint-Nectaire, Ambert, Bourbonnais, Nivernais vidékén, a Svájcban stb. V. ö. egyebekben F. Wolters i. m. 60—65. old.

²⁾ Hom. II. i. h.

³⁾ A pénzért dolgozó görög arató helyzetét jól világítja meg Paul Guiraud: A côté des esclaves, il y avait place, dans l'économie rurale, pour des ouvriers libres. Le monde hellénique était alors sillonné par une multitude d'aventuriers . . . Quant ces déracinés et ces déclassés étaient à bout d'expédients, ils se mettaient en quête d'ouvrage et s'efforçaient d'entrer au service d'autrui . . . Pour se faire embaucher, le moment le plus favorable était le temps de la moisson et des vendanges, quand le besogne pressait, et ce sont en effet des mercenaires qui coupent le blé dans la scène représentée sur les armes d'Achille (*Études économiques sur l'antiquité.* Paris, 1905. 38. old.)

és Rogers adatai. Utóbbi világosít fel a középkori aratás férfi és női munkájának díjazása arányáról, mely 2:1. Érdekes képet nyerünk, ha a különböző mezőgazdasági munkálatok díjazását egybevetjük. A XIII. századbéli Angliában fizettek egy acre buza föld egyszeri

szántásáért	6 d.
boronálásért	1/2 »
aratásért	5 »
a cséplésért	1/2 »
a behordásért	1 » ¹⁾

Ha ezt az arányt összehasonlítjuk napjaink bérvizonyaival, azt találjuk, hogy a középkor óta az emberi munka értékelése, ha nem is sokat, valamit mégis javult az állati munka értékeléséhez viszonyítva.

Nálunk, hol már a XV. században van mezőgazdasági napszamos proletáriátus, a részes és a szakmányos aratás a szabad munkás által végzett aratás főformái. A napszámba való aratásról is maradtak ránk adatok tünt századokból, így többek között a XVII. századból Kassa városából,²⁾ a hol egy kat. hold learatásának átlagos szakmánybére 1 forint 70 d.—2 forint, továbbá 6 kenyér és 6 font hús, míg az aratási napszám 8 d. és ellátás, a kéveköttőé pedig 10 d. és ellátás. Aratás és takarodás idején a napszám a tavaszi fizetség 4—6-szorosára is felszökött. A gabonát az alföldi részesek 8—11-dén vágják le, egy-egy ember aratási keresménye Szentesen a negyvenes években 5—12 köböl között váltakozott a termés szerint, igen rossz termés esetén még kevesebb volt. A szabadságharcz után a »takarási napszám« felszökik 2 forintra, a tavaszi napszám 8-szorosára. Ekkor kezdik a gabona aratását és nyomtatását egyben felfogni, a búzát 10—11-dén, a tavaszt 9—11-én.³⁾ Bő, de gazos és ocsus termés esetén részes kevés akadt, ilyenkor az aratási napszám hatalmas felszökkenéseket mutat. Mily más képet nyerünk, ha párhuzamba állítjuk e szökkenéseket az ugyanezen korbéli angol arató-napszamosok állandóságával. Az angol paraszt arató-napszáma volt u. i. Steffen szerint:⁴⁾

1831—40 átlagában	1 s. 8 d.
1841—50 »	1 » 9 »
1851—19 »	1 » 11 »

Az angol munkás arató-napszáma tehát 30 éven át minimalis hullámozást mutat oly időben, midőn a gabonatermelésre egyre jobb idők jártak (1815—46. gabonavámok), midőn másfelől az angol kisbirtok éppen a gabonatermelés vidékein roskad össze.⁵⁾ A gabonatermelő üzemekben s a gabona árában végbement forradalmi változás alig hagy nyomot az arató-munka recompensációján.

¹⁾ *Walter of Henley's Husbandry, ed. Elisab. Lamond, 1898. 18., 19. és 63. old. id Kowalewsky.*

²⁾ *Magyar Gazdaságtört. Szemle. IV. évf.*

³⁾ *Ecsery i. m. 196—207. old.*

⁴⁾ *I. m. III. 19. és köv.*

⁵⁾ *Caird: English agriculture. London, 1852. 481. old.*

A mi a középkor tipikus aratását: a jobbágy-aratást illeti, az aratási munkatorlódásnak a szolgálóosztályok robotnapja elosztásán is nyoma van. Nagy Lajos királyunk a németujvári jobbágyokkal kötött szerződésében kötelezi ezeket, hogy nyáron minden telek után egy pár ember neki arasson. Belejátszik ebbe az éles határvonal, mely fogatos és kézi napszám között keletkezik, azok helyzete, kiknek fogatos erejük nem volt, jóval alacsonyabbá fejlődött. Minthogy pedig az aratáshoz fogatos erő nem volt szükséges, e munkálatban a csakis kézi erővel rendelkező alávetetteket is egyszer az évben alaposan kihasználhatták. Angliát illetőleg már a XII. és XIII. századbéli Domesdaybook-okban szó van a cotsettles osztályról, mely nem heti két napot szolgál, mint a jobbágyság, hanem nyaranta heti hat napot.¹⁾

A középkori aratási munka intenzitásáról szűkös adataink vannak. Az egykorú író mondja a középkori német jobbágy-aratóról, mint a hűbérúr követelését: »... der schneider soll so geschickt sein, dass er sein sichel uff seinen rücken sieg und neun halm in einer hand zehle und die einsmals abschneide.«²⁾ A középkori Angliában, idézi Kowalewsky, öt férfi egy nap alatt könnyen vág le és köt kévébe 2 acre gabonát. A munkabírás nem sokat változott annyi századon át. Nem változott egészen a legújabb időkig a munkaidő sem. Anglia legtöbb vidékén az aratás heti munkaidő-átlaga 1850-ben épügy 75 óra, az átlagos nyári munkaidőnél éppen úgy heti 15 órával több, mint 1890-ben.³⁾ Nálunk az aratási munkaidő állandó meghatározása: hajnaltól napestig.

Minő volt a középkori arató physikumának recompensatiója a mai aratóéhoz képest? Ha középkori jobbágysorsról beszélünk, ki nem fogunk keserveinek ecseteléséből és sokszor — az igazság rovására — elfeledjük belevegyíteni az itt-ott megcsillanó világosabb foltokat. A középkori arató sok helyen jobban táplálkozott, mint szabad ivadéka. Első sorban is átlag véve több húst evett.⁴⁾ Nem volt ez mindenütt így, de ma már kétségtelen, hogy Európa nem egy gabonavidékén az arató-munkás kenyere ma szegényebb, mint volt a középkor folyamán. A múlt század elején sok helyütt, Angliában is, az állandó húsfogyasztás kiesik. Már csak pünkösdtől táján eszik az angol paraszt húst, mikor sok a munka és jó a kereset.

Közben pedig az eke alá fogott terület egyre terjedelmesebb lett, háborús idők, ragályok a munkáskezeket becsesekké tették. Azonfelül az értelmi világosságnak egy-egy forrása gyuladózott a középkor gazdagodó városaiban és elhatott a pusztákra, a mezőkre. A humanismus, az eretnekségek, a reformáció, a forradalmak nem haladtak el egészen nyomtalanul az arató paraszt izzadó homloka felett sem. Nyughatatlanság, bolyongó

¹⁾ Metet de dimidia acra et ligabit et seccabit, sed non cariaabit. (Mus. Britt. Ms. Cotton. Claudius C. IX. 32. id. Kowalewsky.)

²⁾ Bartels: *Der Bauer in der deutschen Vergangenheit*. Leipzig, 1900. 46. old.

³⁾ Steffen i. m. III. 80. old

⁴⁾ Die Speisen des Bauernhofes waren wahrscheinlich reichlicher und mannigfaltiger als in der Gegenwart, vor allem der Fleischkonsum, — mondja Bartels (i. m. 43. old.) a középkori délnémet és osztrák parasztságról.

ösztön, felkelések bontják meg százados apathiáját. S a nagy forrongásban, — kenyérkereső szerszáma a vállán — ott látjuk az első sorban a kaszás parasztságot. A mit aztán letiprott az erőszak, az úri törvény, a röghöz kötés, felsegélte a reáutaltság. 1816-ban, a magyar birodalom learatandó buza-, rozs-, árpa-, zab- és kölesterületét már 11 millió holdra teszik, úgy hogy körülbelül az országban akkor lakó minden lélekre egy hold esett.¹⁾ Az érett korú munkaképes lakosságot számítva, azt mondhatjuk, hogy a mult század elején, a ki épkezláb jobbágy, zsellér, cseléd, napszámos, mind talpon van aratáskor feleségével, legényfiával, hajadon leányával.

Ily óriási embertömeg fékentartása erőszak útján sokáig már nem sikerülhetett. Nagy átlátók, — mint II. József — korán észrevették. A beszivárgó mezőgazdasági elmélet is okszerűbb gazdálkodást, okszerűbb aratást sürgetett. S a belterjesebb munka intelligens, szabadabban mozgó, önállóbb munkaerőt igényelt. Ez a szükségérzet találkozott a jobbágyság ujuló öntudatra jutásával s ezzel vége szakad a robotos aratás korszakának. A mezőgazdasági munkásosztály középkora is, ugy látszott, bezárul.

Az ó- és középkor aratásaiból mily társadalmi feltételek szivárogtak át az uj, a robot-aratás megszünése után következő korba? Először is megmaradt a bérmunkás — pénzes és részes — aratás formája. Megmaradt, sőt uralkodóvá vált. De a pénzes aratásnak inkább területes, mint napszámos válfaja. A kommunisztikus, faluközösségi aratás pusztulóban van. Még tartja magát, itt is ott is meg-megroskadva és uj erőre kapva, a kisgazda és családja magányosan független aratása. És a robot-aratás maga? A jobbágyság felszabadult, a személyes megkötöttség világszerte kiveszett a codexekből. De mégis: valóban bezárult-e a rés egészen, hasadék-vonal nélkül? Nem találunk-e reversiókat, jogi csökevényeket a mezőgazdasági, főleg éppen az aratómunka elbírálása körül?

S ha igen, mi lehet annak az oka? Talán a mezőgazdasági munkaadó csupa korbácsos Fárádó az ipari munkaadóhoz viszonyítva? Korántsem. De incompatibilitás van a jobbágyfelszabadítás, a személyes megkötöttség eltörlése és másfelől a latifundiumos béraratás között. Egyelőre elég annyit megállapítanunk, hogy a nagybirtokos az emberi munkával való kaszás-aratás problémája világszerte újra meg újra beleütközik a személyes megkötöttség eltörlésébe. A kettő közül egyiknek el kell buknia: vagy a nagybirtok gabonája maradt aratatlan, vagy a személyes megkötés eltörlése válik üres szóvá. De hátha a fejlődés sem egyik, sem másik utat nem választja magának, hátha talál egy harmadikat, melynek segítségével életképes, a gazdasági organizmusban még felhasználható elemeket nem kell feláldoznia? És valóban, a fejlődés megtalálta ezt a harmadik utat: Észak-Amerika gyáraiból a mult század derekán megindulnak hódító utjukra az aratógépek, hogy átformálják a világ aratását.

¹⁾ Acsády: *A magyar birod. tört. II.* 563. old.

IV.

A tengerentúl szorít minket. Embereinket elviszi s gabonáját piaczainkra veti. Amerika vasutai az utolsó 35 év alatt 60¹/₀-kal szállították le gabonafuvarjukat s a New-York—Liverpool közti hajójáratok 50¹/_c-kal. Amíg technikai, főleg közlekedési találmányok közbe nem lépnek, távoli országokból állatot mindig csak nehezen és korlátoltan lehet szállítani, míg gabonát könnyen és technikailag korlátlanul. Ezért véli Conrád, hogy a gabonától az állati termékek felé tartó értékeltolódásnak még csak kezdetén vagyunk.¹⁾ Soha nem ismert versenytársak jelentkeznek a gabona nemzetközi piacán; helyzetünk, melyben a sokfelől megterhelt, drága földet, tökéletlen technikát csak az alacsony munkabérek paralizálják, nem mondható sem irigylésreméltónak, sem remény-nyel kecsegtetőnek. A legnevezetesebb buzatermelők ma:²⁾ az északamerikai Egyesült-Államok 44,074.875 acre-vel, európai Oroszország Lengyelországgal 42,552.584, India 28,233.235, Franciaország 16,148.601, Olaszország 12,729.338, Argentína 10,670.400, Spanyolország 9,223.576 acre-vel, ezután jövünk mi 8,854.002 acre-vel, de erősen nyomunkban a kaukázusi concurrens 6,523.677, a szibériai 4,705.025, az ausztráliai 5,566.340, a canadai 3,691.681 acre-vel s a Balkán-államok közül Románia 4,252.905 és Bulgária 1,986.098 acre buzával. A rozsművelés európai és ázsiai Oroszországban együtt mintegy 75 millió acre-t foglal el, Németországban mintegy 15 millió acre-t, nálunk 2,792.595 acre-t. Árpa-termelésben előttünk jár Oroszország, India, Észak-Amerika, Németország, Algier, Ausztria, Spanyolország. Zabterülete van Oroszországnak 20-szor, az Egyesült-Államoknak 10-szer, Francia- és Németországnak 4—4-szer akkora, mint nekünk.

Versenytársban hiány nincs. A szibériaközi vasut fokozott mérvben hozza szomszédunkba a szűz földek ifjú gazdagságát. Mi az oka az új földek diadalmas versenyének? Kizárólag a jobb karban levő olcsó föld, a mint némelyek állítják, vagy az észak-amerikai mechanika gyorsabb felkarolása is? Egy nemrég megjelent angol tanulmányból képet alkothatunk arról, mily rohamosan terjednek az aratógépek a kevésbé népes szűzföldeken. Tomskban, alighogy megnyílt az amerikai gyár depótja, már a második esztendőben 3000 db aratógépet sikerült elhelyeznie. Hume-Ford tanulságosan írja le,³⁾ miként teremtik újjá Oroszország földművelését az amerikai mezőgazdasági gépek, köztük igen nagy mérvben az aratógépek. A kereslet Oroszországban csak 1900-ban megkétszereződött, 1901-ben 8—10 millió dollárt érő amerikai származású gép jött az orosz mezőgazdaságba s ugyanez év tavaszának egyetlen havában 20.000

¹⁾ ...die Wertverschiebung zwischen dem Getreide einerseits und den tierischen Produkten andererseits — und die Steigerung des Arbeitslohns. Beide Momente stehen, wie wir glauben, erst am Beginne ihrer Entwicklung. (*Jahrb. f. Nationalökonomie u. Statistik.* III. Folge 26 Bd. IV. H.)

²⁾ V. ö.: *Board of Agriculture and Fisheries. Agr. Stat. 1904. Report on the Agricultural Returns relating to acreage and produce of crops* stb. London, 1905.

³⁾ *Century*, 1901. 12.

tonnát raktak ki. Az orosz földművelési kormány a birodalom nagy folyamain minta-farmokat usztat, ez úszó gazdaságok felszerelésében ott látható a legjobb chicagói aratógépgyár legújabb modellje. Az úszó farmok kikötnek a folyammenti falvaknál s a templom harangja szólítja a népet napnyugat hasznos csodáinak megtekintésére.¹⁾

A magyar mezőgazdaságban csak a legutóbbi években terjednek nagyobb arányban az aratógépek. Legújabb statisztikai adataink szerint²⁾ 1904-ben arató- és kaszálógépekből mindössze 1142 db.-ot hoztak be, melyek összsúlya 5785 mm., összértéke 443.740 korona. Ugyane gépek behozott részeinek értéke 46.410 korona s ha a behozatal végösszegéből a mintegy $\frac{3}{4}$ részben Románia és Oroszország felé irányuló összesen 226.470 korona értékű kivitelt le is számítjuk, külkereskedelmünk mérlege e tételnél még mindig 236.680 koronával passiv. Mezőgazdaságunknak tehát arató- és kaszálógépekben a tengeren túlról kielégített, még közel sem általános, de egyes vidékeken számbavehető felvevő-képessége van. Belföldi gyáriparunk sem maradt tétlenül. Évek során át a helyszinén tanulmányozott amerikai modellek nyomán sikerült immár — a gépek nagyobb súlyától eltekintve — versenyképes kéveket szerkeszteni. Kivitelünk idevágó számadataiban nemcsak Amerika transitó-forgalma tűnik elénk, ki-kicsillan már belőlük a mi technikusaink hozzáértése, erélye, a mi munkásaink értelmessége is.

Mindez adatokból azonban még hozzávetőleges képet sem nyerünk arra nézve, mily mértékben terjedt el az aratógép a magyar mezőgazdaságban. Még ha az eddigi évek adatait összegeznők is, akkor sem volnánk erre már csak azért sem képesek, mert külkereskedelmi statisztikánk egy tétel alatt könyveli el az arató- és fűkaszálógépeket, másrésről nem tájékoztat 1. a belföldi gyártás belföldi piacáról (ez, a mennyire a viszonyokat ismerjük, aligha mondható jelentékenynek), 2. a külföldi gyárak magyarországi raktáraiban eladatlanul heverő és 3. az évek folyamán gazdaságainkban tönkrement vagy sutba dobott gépek mennyiségéről. Ugyanezek a szempontok nehezítik meg a kéveket-aratásnál szükséges kötőfonal forgalmi adatainak felhasználását, a melyek különben is csak a kéveketőre vonatkoznak.

Bárha már elavult, még mindig legmegbízhatóbb adatgyűjteményünk az aratógépekre vonatkozólag: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája³⁾ 1895-ből, mely a

¹⁾ Az amerikai »merkantilismus« és »agrarismus« csatateré igy terelődik át Oroszország pusztáira: az ohiói gyárosok felfegyverzik a barbár orosz mezőgazdaságot, nem törődve azzal, hogy legyőzhetetlen versenytársat nevelnek a hazájokbeli farmoknak. »... If the foreign competitor use the same binder made by Mr. Mc. Cormick in Chicago, who, I see, has shipped 3.000 binders to the steppes of Russia, our farmer has got to compete with that cheap labor and cheap land...« sóhajt fel A. J. Wedderburn. (*Report on Agriculture*. 629. old.)

²⁾ *A magyar kor. orsz. 1904. évi külkereskedelmi forgalma*. Budapest, 1905. 219—20. old.

³⁾ Negyedik kötet: *A gazdaságok megoszlása jelleg és nagyság szerint*. A kisbirtokosok aratógépeire vonatkozó fentebb közölt adatok is innen vétettek.

használatban lévő aratógépek számát gazdaságonként vette fel. Adatait felhasználhatjuk a következő fentartásokkal:

a) a felvett aratógépek között sok van, a mely elhamarkodott beszerzés, rövid használat és gyors ráúnás után már rég lomtárba s a gazdaság holt passivái közé került;

b) meghaladottakká teszi e nagy felvétel adatait, hogy az aratógépek és pedig a mi viszonyainkhoz is egyre jobban alkalmazkodó modelljeik éppen az utolsó tíz évben (tehát a felvétel óta) terjednek egyre jelentősebb mértékben s a közel jövőre még aránytalanul szélesedő kilátásokkal.

Az 1895-iki felvétel összesen 1473 kéveköttő- és 5761 marokrakó-aratógépet, összesen 7234 aratógépet talált a magyar birodalomban. Maga a statisztikai kiadvány, mely 1900-ban jelent meg, hangsúlyozza, hogy »kétségtelenül azóta (1895—1900) az aratógépek száma legalább is megkétszereződött.«¹⁾ Ha már most az elérhető 152 holdnyi munkateljesítésnek csak $\frac{1}{3}$ -át vesszük is fel, mint a mennyit — a kezdet nehézségeivel küzdve — egy-egy aratógéppel kétségtelenül learattak vagy learathattak, már 1900-ban 7—800.000 kat. holdat, azaz a learatott összes területnek mintegy $\frac{1}{30}$ részét aratták vagy arathatták volna kéveköttő- és marokrakó-gépekkel. Óriási számok ezek máris: 60.000 arató-pár télre való keresményének megingásáról, 7—8 millió korona aratási munkabérről van szó s ha a marokrakók után $50\frac{1}{2}$ keresetet concedálunk is, még mindig 3·5—4 millió korona lehetett volna az egy évben elvesztett aratási munkabér.

E döntő szemponton kívül figyelemreméltó a kéveköttők és marokrakók elterjedése közt mutatkozó nagy különbség. Körülbelül négy marokrakóra esik egy kéveköttő. A marokrakó olcsóbb, (a kéveköttő árának mintegy fele), kezelése egyszerű és szakértő gépész állandó jelenlétét nem teszi szükségessé,²⁾ végül a mi viszonyaink közt alkalmazhatósága is valószínűbb.

Közben az amerikai gyáripár nálunk is felállította raktárait, ügynökségeit, igazgatóságait. Kifogyhatatlan a reklám és üzleti elasticismus fogásaiban és hogy a gépek bevezetését megkönnyítse, magyar szerelőköl, ügynökökből, mérnökökből egész kis pionier-csapatot szervezett. Legutóbb több nagy unióbeli aratógépgyár trust-ben egyesült s ma már az International Harvester Company-hez tartozó gyárak egymásközt való versenye ugyancsak vesztett élességéből. Az új vámtarifa magasabb vámtételei, a rohamosan szélesedő piac s Ausztria, a Balkán és Oroszország közelsége valószínűvé teszik, hogy az amerikai gyárak egyike-másika fiók-gyárteleppel s a magyar gépgyárak intenzívebb termeléssel próbálkoznak nálunk,³⁾ a mi kétségtelenül üdvös volna már csak azért is, mert a gépek árát csökkentené.

¹⁾ I. m. IV. köt. 58*.

²⁾ Az élelmesebb és jobbmódú amerikai farmer nem szereti aratógépét tatarozni, pótrészekkel kifoltozni, legfeljebb 5 évig, ha tart nála egy aratógép, akkor, mint értéktelent, sutba dobja s vesz helyette — költséges toldás-foltozás helyett — új gépet, a mi által öt évenként a legujabb mechanikai vívmányokban is része van. A marokrakót ma már ott kevésbé használják.

³⁾ Hogy mily hatalmas perspectiva áll ily gyár előtt, bizonyítja Németország fogyasztásának óriási emelkedése. A kaszáló- és aratógépek összes száma 1882-ben 19.634, 1895-ben 35.084.

V.

Az aratás társadalma az aratógépek beözönlésekor.

a) *A munkapiacz.* Az aratási időtartam, mint mondtuk, a természettől szűk határok közé van szorítva. E határokat a világpiacz még szélesebbre toltta. Következésképpen: a munkáskereslet óriási megtorlódása aratás idején, a minek súlyát már a régi görögök is érezték. Másfelől a kaszás arató téli élelmének java-részt aratásban kereste meg, különösen a mióta a gőzcséplőgépek cséplési keresetének nagy részétől megfosztotta. A világ gabonával bevetett területe is mindinkább nagyobbodik s különösen a tengeren túl rohamosabban, mint a mezőgazdasági népesség. Viszont a változatosabb gazdálkodás a munkáskeresletet egyenletesebben osztja el. Közvetve minde tényezők befolyanak az aratási munkapiacz alakulásába. Közvetlen tényezők a következők: α) A gyáripár és a város. Angliában és Németországban — a Trade Unionok és Gewerkschaftok egybehangzó adatai szerint — a városi munkanélküliek száma a nyári munkák kezdetekor leszáll ugyan, de legmélyebb pontját már májusban és nem az aratás idején éri el. Nem különlegesen az aratási munkát vonja magához az angol és német városok fölös népességét.¹⁾ A városok közelében lakó gazdálkodók előnye gazdátársaik felett e pontban valószínű Amerika több részéből, nevezetesen Dél-Karolinából ezt jelentik.²⁾ Sőt nagy kiterjedésű, kevés városú területek ipari centrumaira ez a városi teletés súlyos gazdasági következményekkel is járhat. Így Mr. Ph. Thompson írja a canadai Torontóból: ³⁾ »A tél küszöbén sok ezer ember, a kit elébb a mezőgazdasági és kubikos munkák foglalkoztattak, veszi el keresetét és özönlik be a városokba, hogy azok munkapiaczát terhelje.« Viszont egészen félreeső, néptelen, távoli vidékek aratása — pl. Dakotában — bajos azért, mert városi népesség nem igen megy ki s ha az aratást kéve-kötők végzik is, egyes munkáknál meggyűlik a baj a munkáshiánnyal.⁴⁾ β) Az aratási munkapiaczon megváltozik a munkáltatás formája. A gépek benyomulása nem egy helyen a napszám-munka hanyatlását vezeti be. Az állandó, legalább is hónapszámra fizetett munkás nyomul előre. E folyamatnak még csak elején vagyunk. γ) Géparatás és munkaalkalom. Az aratási munkaalkalomban az aratógépek megjelenése gyökeres változást idéz

¹⁾ Viszont Soloveitschik az orosz zsidókról: Dans ces dernières années, les Juifs apparaissent en grand nombre comme ouvriers sur les champs des autres propriétaires pendant la moisson; des milliers se sont jetés sur ce nouveau genre de travail pour eux afin de gagner 30 à 35 kopeks par jour. Il y a eu des cas où les propriétaires des champs ont envoyé un homme crier dans les rue d'une petite ville: »Juifs, aux travaux des champs, salaire 40 kopeks par jours.« Et des centaines se rendirent à l'aube pour reprendre le travail oublié par eux pendant des siècles. (*Un prolétariat méconnu*. Bruxelles, 1898. 109. old.)

²⁾ Farmers who live in the vicinity of the towns are considered fortunate in that they can draw of the town supply of day labor without being at the trouble and expense of maintaining it. (*Report on Agriculture*. CXIX. old.)

³⁾ *Daily News* 1904. aug 22.

⁴⁾ *Report on Agr.* u. o.

elő. 15 pár aratót pótol nálunk egy teljesen kihasznált kéveköttő. Ha a mezőgazdasági vidék elnéptelenedése és az aratógépek kapcsolatát vizsgáljuk, úgy látjuk, ok és okozat egyszerre mindakettő és hatásuk folytonosan kölcsönös. A mezőgazdasági munkapiacz első nagy katasztrófája a gőzcséplőgépek behozatala volt. Németországban 1882-ben közel egy millió munkás vesztette kenyerét a gőzcséplőgépek behozatala által s ugyancsak 1882 óta a mezőgazdasági munkabérek 50⁰/_c-al emelkedtek (Bensing). A folyamat itt világosan követhető: az egymillió kenyerét vesztett munkás nem nyomja tovább a mezőgazdasági munkabéreket, hanem elvándorol s az elnéptelenedő vidék magasabb munkabéreket fizet, mint valaha.¹⁾ Az aratási munkapiacz változását három pontban figyeltük meg a gépek nyomában. Látuk α) hogy a géparató gazda helyzete általában továbbra is súlyosabb, bárha már korántsem tarthatatlan — : a városoktól messzeeső, rossz közlekedésű, ritka népességű helyeken, β) hogy az aratógépek kikezdi a napszámmunkát, kedveznek az éves és hónapos munkás típusának és γ) hogy a szorosan vett aratási munkaalkalmat mélyen lenyomják.

b) *A munkabér.* Az aratógép megjelenése körül a munkabér több szempontból veendő szemügyre: a kézi aratók, az állandó munkások és a gyáripar, másrészt a napi és évi keresmény szempontjából. De előbb egy általános kérdésnél kell időznünk: a munkabér formáját is vizsgáljuk meg. Mindinkább készpénzben vagy vagylagosan állapítják meg és már csak elmaradt országokban — pl. Galicziában — fizetik az aratót ritkábban pénzzel. Már a napszámos-aratásnál sem szükségképen a rosszul fizetett aratóval aratunk olcsón. Mig u. i. keleti Galicziában az őszi gabona aratási egységére 10, a tavaszié 8 korona, Alsó-Ausztriában, hol a napszám általában magasabb, az aratás kevesebbe kerül, a buza 10·5, a rozs 8·9, a tavasziak 7·5 koronába.²⁾

A területes aratóbért a gépek megjelenése kiküszöböli. Nálunk, a hol az aratás mintegy 2 millió munkásnak (1 millió egész és 1 millió félkezes) adja meg szűkös télire valóját: ha kivétel nélkül marokrakóval aratnának mindenütt, ez évi 60 millió s ha csupa kéveköttővel, évi 120 millió korona munkabérveszteséget jelentene holdszám-munkásainknak. Kérdés: ez a munkabérveszteség a másik oldalon melyik tényezőnek fog javára válni: a mezőgazdasági munkaadónak, a mezőgazdaság állandó munkásainak vagy a gyáriparnak. Ugy nézzük a munkabérek fejlődését, hogy inkább utóbbi kettőnek. Az aratógéphez gondos, értelmes gépvezető kocsisok szükségesek. Ezek az évi cselédek sorából kerülnek ki. A gazda kénytelen az aratógéppel elért megtakarításait — melyet mi 20⁰/_c-nak jeleztünk, mások azonban magasabbra értékelnek³⁾

¹⁾ Midőn Martinovics Ignác, akkor még lemergi tanár II. József császárnak bemutatta cséplőgép-találmányát, melylyel egy ember négynek munkáját végezheti, a császár ijedten kérdezte: »Ki tartja el majd a feleslegessé vált 3 cséplőt és családjukat?« A XIX. század megfejtetlen problémájának legelső felvetése! (Acsády. i. m. II. 597. old.)

²⁾ Z. Daszynska i. h.

³⁾ *Die Erntekosten verringern sich bei dieser Arbeitsmethode beinahe um die Hälfte.* (Daszynska i. h.)

— egy vagy más alakban cselédei javára fordítani, mert a mezőgazdasági üzem egyre jobban reá van utalva az állandóan alkalmazott munkásokra, ezek részéről pedig a kínálkozás egyre mérsékeltebb; a gépgazdálkodás bizonyos műszaki hozzáértés-minimumot is követel az állandó munkástól s hogy ennek megszerzésére és érvényesítésére éberséggel és némi kedvvel törekedhessék, helyzetén kell javítani. Az aratógépek munkabérhatása a társadalmi fejlődés mai fokán már nem munkabérhanyatlás, hanem a munkabér eltolódása az aratótól a mezőgazdaság évi rendes alkalmazottjai és a városok ipari munkásai javára. Vizsgáljuk e folyamat második felét is: az aratókeresménynek az ipari munkásság javára való eltolódását. Egy idő óta az Egyesült-Államokban veszteglést látunk a mezőgazdasági munkás évi átlagjövedelmében. Nem mintha a földjára emelkednék, hisz a kisfarmer csak saját munkabérét veszi ki gazdaságából, nem mintha a bruttóhozadék stagnálna, hisz ez acre-enként megtízszereződött, nem mintha túlzott munkáskínálat volna, sőt sok helyen szűkiben vannak munkásnak, hanem ezeken kívül eső tényezők hatását kell feltételeznünk, mikor a következőket látjuk az Unió 1890-iki censusából:

Az ipari munkások átlagjövedelme évi	445 dollár
A bányamunkások » »	420 »
A keresk. és közl. munkások átlagjövedelme évi	340 »
A házi cselédek átlagjövedelme évi	227 »
A mezőgazdasági munkások átlagjövedelme évi .	215 » ²⁾

Az Unió parasztjának tehát fele annyi évi keresete volt 1890-ben, mint az ipari munkásoknak, ennek következtében a skilled labourers egyre nagyobb mértékben engedik át a farmmunkát a bevándorlóknak, a négereknek és a chinaiaknak. Megüli a gond a farmok faházait is és a géppel dúsan felszerelt gazdaságok lelke szállott el a munkás-értelmiség távozásával. Bajos ily bonyolult kérdésben a távolból még oly tartózkodó ítéletet is kockáztatni. De mivel nálunk is úgyszólván küszöbön áll ugyanez a folyamat, legyen szabad a nyomokat megjelölnünk addig a pontig, a meddig mintha követni tudnók a farmokról elsiető amerikai értelmiséget. Úgy tetszik, mintha az amerikai farmmunkás viszonylagos stagnálásában az elszigeteltség gazdasági gyengébségét látnók igazolva az ipari munka fokozott és fokozott központosításával szemben. Úgy tetszik, mintha 1. a magában véve gazdaságos kisbirtokos-individualismus az amerikai farmokon túllőne a célon és ott is egyeduralkodnék, a hol át kellene adni helyét a kollektív beszerzésnek, a közös géphasználatnak stb. és 2. mintha az amerikai farmer az ő sokszor sivatagos elszigeteltségében vesztené politikai, jelesen államgazdasági befolyásából, még nagyon is távol élvén egymástól, hogy kollektív lelke, common sense-e kifejlődhesse s a közélet irányításából részt kérhessen. Egyéb tényezők mellett errefelé véljük keresendőnek az okokat, melyek az állandó farmmunkás keresetének viszonylagos veszteglését, holtpontra jutását a gép-

²⁾ Report on Agric. CXXIX. old.

gazdálkodás mellett is megmagyarázzák. A gép a központosítás szerve és nem az elszigeteltségé. Ha a legtökéletesebb mechanizmusok gazdaságilag és lelkileg elszigetelt környezetbe jutnak, társadalmi hatásaik szükségképen deformálódnak.

Ez természetesen még mindig nem jelenti azt, mintha az amerikai géparatónak akár aratási, akár évi keresete ne föllöznék erősen a mi kaszás- és géparatónkét. U. i. 1899-ben Pennsylvania aratóbére a következőképen helyezkedik el az aratókeresetében összehasonlítva a magyar birodalom ugyanez évi átlagával: ¹⁾

1899-ben	Pensylvániában koronértékre átszámítva						A magyar birodalom- ban korona értékben		Pensyl- vánia átlaga több	
	Maximum		Minimum		Átlag		Átlag			
	korona	fill.	korona	fill.	korona	fill.	korona	fill.	korona	fill.
Mezőgazdasági munkabér egy óra, ellátással, ha egész évre szól a szer- ződés	89	—	37	82	56	47	—	—	—	—
Nyári hónapos munka el- látással	111	25	46	73	70	48	—	—	—	—
Évi átlagos napszám ellá- tással	4	45	2	22	3	56	1	—	2	56
Évi átlagos napszám ellá- tás nélkül	5	13	3	34	4	94	1	44	3	50
Napszám az aratásban el- látással ²⁾	8	90	4	—	5	74	3	19	2	55
Az ellátás napi értéke . .	2	22	—	67	1	56	—	56	1	—

A mint e táblázatból kitünik, Pennsylvania évi átlagos napszámai $2\frac{1}{2}$ -szer magasabbak, mint hazánk átlagos napszámai. Pennsylvania aratási napszámának, ha az ellátás magasabb érték-számait is figyelembe vesszük, a magyar aratási napszám már több mint fele. A miből világosan következne, hogy Magyarországon aratás idején a napszám jóval erősebben szökken fel, mint az aratógéppel dolgozó Pensylvániában, de figyelembe kell vennünk, hogy a magyar arató-napszámot accord-keresményből, tehát magasnak számítottuk ki. S ha a tapasztalatból merített valóságos magyar aratási napszámmal vetjük össze, az arányt Pennsylvania és Magyarország között utóbbira kedvezőtlenebbnek kell mondanunk. Többi amerikai géparatónapszám-adataink a következők: New-Jersey 8·90—11·25 korona ellátással; Minnesota 8·90—11·25, de ha a »reaper« után köt a munkás, 13·35 korona; északi Dakota 8·90—11·25 korona; déli Dakota 8·90—11·25 korona s így tovább. Ellenben az aratási kereset összege már nem mutat ily nagy különbséget a magyar-

¹⁾ J. Hamilton, Pennsylvania állam földmiv. államtitkárának (*Report on Agric.* 347. old.) és a *Magyar Stat. Évkönyv*-nek (1899. 81. old.) adatai.

²⁾ Az 1899-es stat. évkönyvben csak a nyári átlagos napszám van felvéve, de nem az ennél jóval magasabb aratási. Kénytelenek voltunk saját számításunkra támaszkodni, melynek alapja az ország átlagára kat. holdankint felvett 10 korona és napi $\frac{1}{2}$ kat. hold aratási eredmény. Ebből a nyári ellátás adott napi értékét és a félkezesre eső részt vontuk le.

országához hasonlítva. 10—12 nap alatt szeret a farmer learatni gépével s így a kereset nem magasabb, mint a mit a magyar aratónak — igaz, 1 v. 2 héttel hosszabb munka árán — hoz az aratás (takarodást sosem számítva). Ha az arató-napszámot változatlanak vesszük fel a gép megjelenése előtt és után, ez esetben nálunk a kéveköttővel való aratás $\frac{1}{15}$ -öd részt juttat a szóban forgó terület proletáriátusának a gép előtti aratási keresményéből, — a marokkrakóval való aratás pedig körülbelül $\frac{7}{15}$ — $\frac{8}{15}$ részt. Összefoglalva a munkabérekre vonatkozó eredményeinket azt találjuk, hogy α) az aratás bérformája mindinkább a készpénz, β) nem szükségképen a rosszul fizetett kaszásaratóval aratunk olcsón, γ) a géparató napszáma az ipari munkásokéhoz képest relative stagnálni kénytelen, ha a gép gazdaságilag és lelkileg elszigetelt környezetbe jut, δ) a géppel arató Unió napszámai $2\frac{1}{2}$ -szer nagyobbak, mint a magyar napszámok és közel kétszer oly magasak, mint a hold-számra dolgozó magyar arató egy napra eső keresménye, ϵ) nálunk a kéveköttő a kasza-aratási összmunkabér $\frac{1}{15}$ -ét, a marokkrakó $\frac{7}{15}$ — $\frac{8}{15}$ -ét fogja a munkáságnak juttatni.

c) *A munkaidő.* Az emberi munkabírás határán dolgozik a holdszámos magyar kaszás-arató: 15—15 $\frac{1}{2}$ órát, 12—14 órát dolgozik Dakota és Minnesota ritkán lakott pusztáinak géparatója, a francia forradalom korabeli angol kaszás 12 $\frac{1}{2}$ órát, a magyar géparató 12 $\frac{1}{2}$ órát, a tipikus amerikai géparató (Massachusetts, Vermont, New-York, New-Jersey stb.) 10 órát, végül az aratógépet gyártó szervezett chicagói munkásnak 9 órás munkanapja van:

8	9	10	11	12	13	14	15	16
■	■	■	■	■	■	■	■	■
■	■	■	■	■	■	■	■	■
■	■	■	■	■	■	■	■	■
■	■	■	■	■	■	■	■	■
■	■	■	■	■	■	■	■	■
■	■	■	■	■	■	■	■	■
■	■	■	■	■	■	■	■	■
■	■	■	■	■	■	■	■	■

[Az arabs számok alá eső berajzolt négyzetek a munkában eltöltött órákat jelölik.]

- I. Holdszámos magyar kaszás arató munkanapja.
- II. Géppel arató dakotai és minnesotai arató munkanapja (Report of the Ind. Com. on Agr. CXX. old.).
- III. Francia forradalom korabeli angol kaszás arató munkanapja (Steffen i. m.).
- IV. Magyar géparató munkanapja.
- V. A tipikus amerikai géparató munkanapja (Rep. on Agr. 5., 6., 402., 885. old.).
- VI. A chicagói Mc. Cormick aratógépgyár szervezett munkásának munkanapja (a londoni Daily News 1904-iki jelentése szerint.)

A fenti táblázatból kitűnik, hogy kevésbé intenzíven kezelt amerikai gazdaságokban a géparató munkája hosszabb, mint a magyar géparatóé, sőt, mint a 100 év előtti angol kaszás-aratóé is. Világos, hogy elszigetelt, külterjes gazdálkodás és szervezetlen munkásosztály mellett a farmer, ha még annyi gépe van is, a maga és alkalmazottja idejét nyáron a lehetőségig kihasználja. Mit nyer azonban ily viszonyok közt is a munkás a géparatással? Feleletünk: munkájának minősége változik.

d) *A munka minősége.* Az aratómunkás életerejét az átöröklött hajlamokon vagy betegségeken kívül egyrésről a teljesített munka, másrésről a munkában elfogyasztott életerő helyreállításának aránya determinálja. A teljesített munka arányát már

láttuk. A munka minőségét illetőleg a nyári kaszaaratás a leg-súlyosabb emberi munkák egyike. Az aratógép mellett foglalatostokodó munkás munkájára nem fogja mondani hozzáértő, hogy »megfeszített munka«. A kocsis fent ül a bakon és három-négy fogással kormányozza a gépet. Néha, ha a gép megakad, leszáll róla és igazít valamit rajta. Az értelem mozdul meg az agyon-csigázott test helyett. A megdermedt lelki élet felenged. (»He is not a hired hand, that is a shop, factory and railroad phrase. He is a hired man.«) Jól mondja egy amerikai szakíró, hogy a közönséges és durva farm-munkás ideje lejárt. A modern farm-munkás nem töltheti be hivatását intelligencia, türelem, sőt bizonyos fokú gyengédség nélkül. Sokoldalú ügyességre van szüksége. Tudnia kell irányítani az ekét, borjut és csikót nevelni, bánni a kapával, fűrészszel és fűrőgéppel, kerítést felállítani, szivattyut igazgatni, aratógépet kormányozni, cséplőgépet etetni, juhot nyírni és kijavítani egy szélmotort. A modern farm-munkás a világtermelés egyik legöntudatosabb tényezője. Minden munkájáról tudja, miért s mily kilátással végzi, minden elhatározását végig gondolja és mérlegeli és kénytelen a legkülönbözőbb fordulatokban feltalálni magát. Valóban: munkájának minősége megváltozott. S az erőltetett izommunka mérséklése a lélektan tanítása szerint már magában véve is élénkíti a lelki folyamatokat. Bármely pályára lépjen is az amerikai farmer fia — a kvalifikált munka, melynek levegőjében felnevelődött, egész emberré teszi minden körülményben; gondolkodása önálló, nem kicsinyeskedik, értelme elasztikus, judiciuma fejlett, gyakorlati érzéke, gyors elhatározása, alkalmazkodó képessége sikerről-sikerre vezérlik.

e) *A strike*. Az ipari munkás standardja nem hagyja érintetlenül az arató lelkét sem. Évi keresményének évszázados változatlansága és általános helyzetének bizonytalanná válása csak kirívóbbá teszik a maga sorsát ítélete előtt, mely ma már más világok jobb, több, teljesebb életét is mérlegeli. Amerika nemcsak olesó mezőgazdasági terményeit küldte el nekünk, hanem magasabb munkás-standardjának varázsos híradását is. Aratóink e standard felé két főuton törnek elemi erővel: az egyik ut a strike, a másik a kivándorlás.

Európa mezőgazdasági bérharczai mind jobban és jobban az aratás munkája körül zajlanak le. Így nálunk, Orosz- és Olaszországban, valamint Galicziában. A mezőgazdasági munkaszerződések törvényes rendezésén is meglátszik az aratók felszökkenő hatalomérzetének visszahatása. A bérharczokba Amerika mint egy hatalmas és elérhetetlen izgató szól bele s a kivándorlottak évek hosszú sora óta küldik immár haza a magasabb munkabérek, a mienknél két és félszer magasabb mezőgazdasági átlagnapszám hírét és takarékkönyvekben összegyűjtött eredményeit.

Viszont oly mezőgazdasági társadalomban, mely még aratógépekkel nincs ellátva, nem is képzelhető az osztályharcznak végzetesebb alakja, mint az érett gabona lábbon hagyása: az aratási strike. Minden elmulasztott nap helyrehozhatatlan veszteséget jelent a termelőnek és már nem is a javak megoszlásá-

nak kérdése forog koczán, hanem, hogy megsemmisüljenek-e a javak vagy sem. Ez súlyosbitja mérhetetlenül az aratási strike veszedelmét. Nincs is miért csodálkoznunk azon, ha a mezőgazdasági napszamosok — pl. nálunk és Galicziában — úgyszólván kizárólag aratási bérharcaikkal érnek el nevezetes sikereket. De érthető másrészt az is, hogy az arató-strikeokat követő esztendőekben az aratógépek beözönlése hirtelen emelkedik. Galiczia 1900-ik évi nagy arató-strikejai területéről jelenti Z. Daszynska,¹⁾ hogy 1901-ben a strike területén még csak 99, 1902-ben már 239 aratógép van. Az idei dunántúli arató-strikeok nyomán mind sűrűbben hangzik akként a munkaadók ítélete, hogy a strikeokkal szemben úgy a Darányi-féle törvény, mint pedig a csekélyebb munkaképességű oláh, rutén és tót tartalék-munkások strike-törése hatástalan s az egyetlen biztos ellenfegyver: az aratógép. Az arató-striketől való irtózás s az azok elkerülésére való törekvés a munkaadónál nem csupán anyagi, hanem lélektani forrásokra is visszavezethető. Az arató-munkás-ság ad hoc szervezett összetartó szövetkezetekben jelenik meg a birtoktesteken, munkaeszközét a századok folyamán nem egyszer használta már fegyverül is, ereje, tömeg-tudata, éveken át meggyült sérelmei félelmetessé és nyugtalanítóvá teszik ellenállását. Ezenfelül a strike-hajlam gyorsan átterjed, mint ez évben a Dunántúl, az állandó cselédség fogékony lelkébe is. A strikeok az aratógépek beözönlésének legfőbb okai egész Európában. Amerikában, a hol az aratás nem gyűjt össze nagy tömegeket, az aratási strike már csak ezért is ismeretlen fogalom.²⁾

e) *A kivándorlás.* Hosszú idő óta szokásos, hogy oly vidékekről, a hol munkásfelesleg van, aratásra a munkásnép sűrű rajokban vándorol (Angliában: Gang-system) egyes vezetők irányítása mellett (Gang-master, banda-gazda) az arató-munkás-hiányban szenvedő vidékekre. Így mennek át az ír aratók Angliába, így a flamand aratók Franciaországba, így a tót aratók Alföldünkre, így emelkedik hirtelen az orosz vasutak személyforgalma a nyári munkák kezdetén és végén (Stepniak). Az aratás és kivándorlás kapcsolatának ez a legrégebb, legkedvezőbb formája.

Második kapcsolat: az arató-vidékekről való tömeges el- és kivándorlás. Nem akarjuk itt felsorolni az Európa minden részéből általánosan ismert adatokat (magyar, ír, olasz kivándorlás, Sachsengängerei stb.), csak kiemeljük, hogy ez egyetemes folyamatnak maga Amerika is részese, mert, míg városi lakossága rohamosan, mezőgazdasági népessége egyre kisebb arányban nő. A nyugatamerikai irtások termékeny farmjaitól a régi magyar kuriákig alig van már kultúrterület, a hol valamikor arató-hiány, vagy legalább is aratási nehézség ne lett volna. Ez is magyarázza az amerikai gépgyárak mesés méretű évi géptermelését. Vandervelde közli a *Monographie agricole du Condroz* cz. műből (37. old.) a mezőgazdasági gépek és a kivándorlás kap-

¹⁾ I. h. 729. old.

²⁾ »... the fact that agricultural labor is so scattered that it can not inaugurate a strike.« (*Report on Agric.* 928. old.)

esolatáról: »A mezőgazdasági gépek, fűkaszálók, marokrakók, kéveköttők, cséplőgépek nagyon elterjedtek az utolsó években. Nem lehet mondani, hogy a gépek fosztották meg a munkásosztályt keresetétől; hanem inkább a munkáskéz hiánya kényszerítette a gazdát, hogy a gépekhez folyamodjék.« Magyarországra nézve a gépek és az elvándorlás közt állandó kölcsönhatást látunk, mint a hogy, ismételjük, e kölcsönhatás kimutatható 1882 óta Németországban is. Kétségtelen azonban, hogy Európában a cséplőgép még inkább ok volt, az aratógép már inkább okozat. Összefoglalva röviden, a kapcsolatot így képzeljük: a cséplőgép hozzájárult a vidék elnéptelenítéséhez, a vidék elnéptelenedése hozzájárult az aratógépek elterjedéséhez.

VI.

Az arató physicum. Amerika mezőgazdasági népességének egészségi aránya — a bevándorlás folytán — egészen sajátos valami, Európában meg az aratógép sokkal rövidebb ideje terjed, semhogy az aratási kasza-munka megszűnése és a mezőgazdasági népesség egészségi aránya között kapcsolatot kereshessünk. Más utakat kell választanunk, hogy megállapíthassuk, mily hatással lesz az aratógép a mezőgazdasági népesség physicumára.

A munkás testi épségének fentartásához szükséges C. Voit szerint ¹⁾ nyers tápanyagokban naponta

	fehérje	zsir	szénhydrát
a) Közepes munkájú munkásnak . .	118 gr.	56 gr.	500 gr.
b) Megfeszített munkájú munkásnak	145 »	100 »	447 »

Farkas szerint ²⁾ e tápanyagszükségletet csak tót és oláh aratóink nem érik el (ezért nem lehet őket strike-törőknek sem használni), a többiek tápanyagai látszólag fölözik a tudománytól megállapított e létminimumot. Tényleg azonban ezek táplálkozásában is a nehezebben emészthető növényi tápszerek túlnyomóak. Az aratógép megjelenése a táplálkozásban üdvös változást idéz elő akkor, ha a vidék munkabérét s fogyasztóképességét növeli. Megszünteti feltétlenül az aratási vándormunkát s a vele járó saison-tömeglakást csűrökben, istállókban, melynek egészségi és erkölcsi veszélyeire szót vesztegetni felesleges.

Viszont kétségtelen, hogy ha az aratógépek nyomán maga a munkás vagy a társadalom, melyben él, a kenyérvesztett 50 vagy 100% arató másirányú foglalkoztatásáról nem gondoskodik elég gyorsan, az arató sorsa felette komor lesz. A bajor hegyvidékről jelentik, hogy a mezőgazdasági napszámosok, mióta a gépek által keresetök egy részét elvesztették, télen át liszt-kásával táplálkoznak, a mit egy kevés zsirral öntenek fel.¹⁾

Az a kérdés most az aratóember physiologiáját illetőleg is, a mire már minden egyéb szempontból tagadólag kellett felel-

¹⁾ D. Wurm: *Die Lebenshaltung der deutschen Arbeiter.* Dresden, 1892. 9. old.

²⁾ Dr. Farkas Jenő munkái. Budapest, 1901. 133. old.

¹⁾ Generalbericht ü. d. Sanitätsverwaltung im Königreich Bayern für 1884 u. 1885.

nünk: elkerülhető-e, megakasztható-e az aratás új irányú fejlődése? Igazuk van-e a régi idők dicsérőinek, a kik a pusztuló arató-társadalmat valami újféle bukolikus eszményítéssel akarják életre melengetni?

Nézzük a kaszás arató physicumát. Nem munkáját, nem táplálékát, nem lakását többé: az eredményt, a szervezet életét. Itt rejtőzik a letagadhatatlan érv, a melyet kimagyarázni, elvitatni nem lehet.

A dunántúli óriási arató-strike területére vezetjük olvasónkat. A Balaton és a Duna közt termékeny völgysek húzódnak végig, dús gabonaföldek, melyeket csak itt-ott vált fel a soványabb homok. Legrégibb műveltségünk területe ez s 1905 nyara óta legnagyobb arató-strikeunk színhelye is. A legjobb fajta hazai aratómunkás, a kinek apái és ősapái is kaszával dolgoztak, tette le itt keserű daczczal munkája fegyverét. A hosszan elnyuló csatatér egyik fajmagyar szögletéből strike miatt a szekszárdi törvényszéki fogházba került többnyire északi Tolna-megyéből 59 arató. A fogház fűzfavessző-szedésre óhajtották őket alkalmazni, de az előírás szerint munkára alkalmazás előtt a fogház-orvos minden egyes rabot orvosilag megvizsgálni köteles. Dr. Kramolin Gyula fogházorvos ur, a ki a vizsgálatot végezte, kérelmemre volt szives a vizsgálat eredményének alant közölt részletes adatait rendelkezésemre bocsátani:

Sorszám	Név	Életkor években	Lakóhely	Családi állapot	Gyermekei száma	Egészségi állapotára vonatkozó észrevételek
1	M. J. . .	48	Szakes	nős	2	Idült alcoholismusból eredő reszketés.
2	G. P. . .	54	»	»	4	Nagyobbfokú véredényelmeszesedés, vérszegénység.
3	F. J. . . .	37	»	»	—	Erősebbfokú idült köthártyalob.
4	A. A. . . .	54	»	»	2	Kisebbfokú aorta-elmeszesedés.
5	Sz. J. . .	45	»	»	3	Egészséges.
6	F. Gy. . .	44	»	»	4	Idült bélhurut. Sápadt. Betegesen lefogyott.
7	B. L. . .	49	»	»	2	Nagyobbfokú aorta-elmeszesedés.
8	G. J. . . .	23	»	»	—	Egészséges.
9	B. J. . . .	21	»	»	—	»
10	K. J. . . .	21	»	legény	—	Baloldali arczsorvadás.
11	M. M. . .	21	»	»	—	Egészséges.
12	Sz. J. . .	18	»	»	—	»
13	R. J. . . .	21	»	»	—	»
14	Sz. Gy. . .	19	»	»	—	»
15	F. P. . . .	27	»	nős	2	Szervi szivbaj. Vérszegénység.
16	D. Gy. . .	27	»	»	1	Egészséges.
17	N. L. . .	27	»	»	2	»
18	M. F. . .	25	»	»	1	Szervi szivbaj. Nagyfokú lesorványodás.
19	K. F. . . .	33	»	»	2	Görvélykór. Trachomagyanus szemlob.

Sorszám	Név	Életkor években	Lakóhely	Családi állapot	Gyermekei száma	Egészségi állapotára vonatkozó észrevételek
20	N. J. . . .	29	Szakes	nős	1	Egészséges.
21	H. Gy. . . .	26	»	»	1	»
22	L. J. . . .	26	Kánya	»	2	Szervi szivbaj.
23	Ü. F. . . .	35	»	»	4	Egészséges.
24	Ü. M. . . .	33	»	»	3	»
25	T. B. . . .	32	Döbrököz	»	3	Iszákos küllem. Erős reszketés.
26	N. F. . . .	54	»	»	5	Egészséges.
27	Z. J. . . .	35	»	»	2	»
28	K. J. . . .	26	»	legény	—	»
29	R. J. . . .	53	»	nős	3	Tüdőcsúcshurut. Lefogyott. Balszemére vak.
30	F. J. . . .	53	»	»	4	Egészséges.
31	P. J. . . .	29	Kocsola	»	2	»
32	H. F. . . .	47	»	»	3	»
33	Ü. L. . . .	37	»	»	2	Szervi szivbaj.
34	B. Gy. . . .	24	»	»	—	Egészséges.
35	Z. J. . . .	25	»	»	1	»
36	V. Sz. . . .	42	»	»	3	Nagyobbfokú idült köthártyalob.
37	N. J. . . .	27	»	»	—	Erősebb vérszegénység.
38	D. V. . . .	30	»	»	1	Nagyfokú lefogyás. Vérszegénység.
39	T. J. . . .	28	»	»	2	Szervi szivbaj.
40	K. F. . . .	29	»	legény	—	Egészséges.
41	W. M. . . .	29	»	nős	1	»
42	B. Á. . . .	27	»	»	—	Szervi szivbaj.
43	O. V. . . .	27	»	»	1	Egészséges.
44	F. P. . . .	29	»	»	2	»
45	T. M. . . .	25	»	»	—	Tüdőcsúcshurut. Szervi szivbaj.
46	B. L. . . .	24	»	»	—	Egészséges.
47	N. P. . . .	24	»	»	—	Szervi szivbaj.
48	Cs. J. . . .	27	»	»	—	Bujakór.
49	V. J. . . .	25	»	»	—	Egészséges.
50	J. J. . . .	28	»	»	1	Szervi szivbaj. Erősebb vérszegénység.
51	D. A. . . .	24	»	»	—	Egészséges.
52	K. J. . . .	21	»	legény	—	Balszemére vak.
53	K. J. . . .	28	»	nős	1	Egészséges.
54	G. Gy. . . .	28	»	»	1	»
55	K. J. . . .	17	»	legény	—	Fejlődésében erősen visszamaradt. Vérsze- gény. Vézna.
56	K. J. . . .	28	»	nős	—	Egészséges.
57	F. J. . . .	17	»	legény	—	Szervi szivbaj.
58	G. J. . . .	30	»	nős	—	Egészséges.
59	F. J. . . .	42	»	»	3	»

A fogházorvos úr összesen 59 strikeoló aratómunkást vizsgált meg ezek közül 49 nős, 10 legény. A nők közt gyermektelen volt 14, gyermeke volt 35-nek, a gyermekek összes száma 76. Az 59 megvizsgált arató között teljesen egészséges csak 33, illetve 32 volt, beteg vagy beteges 26, illetve 27. A betegségek közt feltűnő nagy számmal szerepel a szervi szivbaj (10 eset) és általános vérszegénység (4), a többi 12 eset különféle bajok között oszlik meg.

A szervi szivbajban szenvedő 10 arató közül 9 fiatalabb 30 évesnél, egy közülök 17 éves. A betegségek valószínű okai közt nagy arányban szerepelhet: physical túlesigázottság, rossz táplálkozás és mértéktelen alkohol-élvezet.

Nem Toldi Miklósok karja vágja immár a rendet Magyarországon. Az aratás sürgetésének s a helytelen táplálkozásnak végzetes deficitjét sinyli a legújabb aratónemzedék. Az 59 arató közül minden hatodik szivbajos volt, ezenkívül volt bőven vérszegény, tüdőbajos, bujakóros stb. Távol legyen tőlünk, hogy ez egyetlen vizsgálat adatait az egész országra általánosítsuk. De kétségtelenül feltűnő, hogy szabad levegőn, természettől fogva egészségesebb létfeltételek közt élő mezőgazdasági népességünk halálozási százaléka az ország átlagában magasabb, mint a városi lakosságé. Szó sincs róla, hogy mindezt a kaszaratás és a táplálkozás physiologiai aránytalanságának tudjuk be. Más gazdasági munkák, egyébként is gyenge táplálkozás, mértéktelen alkohol-élvezet, lakásnyomorúság, hiányos fűtés, hiányos ruházkodás és öröklött hajlamok is bizonyára résztvettek a szekszárdi sötét kórkép megteremtésében. A mire a gondolkozó és igaz emberek figyelmét felhívni óhajtjuk, nem kiszinezett kép, nem könnyelmű általánosítás, hanem egy okmányilag megállapított tény, hogy Magyarország egyik legpolgárosultabb vármegyéjében, a hol a munkások helyzete nem aránytalanul rossz, szivbajos és más szervi pusztulásban szenvedő emberek is végeznek arató-munkát. Arató-munkát, a mely az izzó naphevében, 15—15¹/₂ órai munkaidőben, nagy izomfeszültséggel és alkohol-gyámolítással e szervi pusztulásokat mód nélkül sieteti. Malomalatti bölcsesség vagy hazug érzélgés az, a mely ily körülmények között visszariad az aratógéptől, mert a parasztot megfosztja »létminimumától«. Ez a »létminimum« még nincs meg, vagy legalább is még nincs meg mindenütt, ezt a »létminimum«-ot nemzedékek erőfeszítésének, tudásának, összetartásának kell megteremtenie.

VII.

Eredmények. A mely társadalom reátér a géparatásra a nélkül, hogy ugyanakkor minden más feladatot félretéve ereje összeszedésével a kenyerétvesztett fölös népesség más irányú foglalkoztatásáról gondoskodnék, magára vessen, ha parasztsága még teljesebben degenerálódik, vagy kivándorol. A másirányú foglalkoztatást megadhatja a belterjesebb mezőgazdaság, még inkább az ipar és kereskedelem. Mindenekfelett azonban a gazdasági élet szervezése. Mert ha az aratógépek nyomá-

ban csak úgy, mint néhány évtized előtt a gőzcséplőgépek elterjedésekor, sűrűn látunk koldusbotot, ez csak a közellátók szemében érv a mezőgazdasági mechanika ellen; a ki a dolgok mélyét nézi, meglátja, hogy a társadalom szervezetlenségében van a hiba. Szervezett társadalom ily elemi erejű, feltartóztatlan változásokat is koldusbotok nélkül bonyolítana le.

Kétezer éve elnémultak már a Fratres Arvalium ősrégi aratási ünnepei. Mystikus szent dalaik belevesztek a feledésbe s lassan-lassan, a mint a századok multak, felszakad a homály és mind tisztábban és teljesebben látszik meg az aranykalászkok fölé görnyedő arató alakja. Mégis, mintha kevésbé ismert sorsa, kevésbé méltatott fáradaalma kimaradt volna az új idők lelkéből. A világ ment előre, a társadalmi rend törtetve fejlődött, de az aratót mint objectumot vitte magával, mely a többiek, a subjectumok kedvéért van, mint egy természettől adott tényező.

André Réville a középkor parasztjáról szóló tanulmánya végén elbucszuk »Jacques Bonhomme-tól, a középkor földműves-proletárjától, a ki oly sokat dolgozott s magának oly keveset aratott. Tőle, a ki nem elemezgette én-jét, a ki nem merült el bölcselkedésbe és reflexiókba, de értett ahhoz, a mihez a szellem lovagjai nem értenek, tudott cselekedni, tudott fáradni, tudott szenvedni.

Azt gondoljuk, korán bucsuzott el tőle André Réville. Jacques Bonhomme, Tiborc tovább éltek, mint a középkor, tovább éltek, mint a röghözkötés és a jobbagyság. De ez a kor, a miénk az, a mely utoljára látja őket. Nem a codexek üres, halott szava tüntet el típusokat a társadalmi szervezethől. A gazdasági és lelki fejlődés nem engedi a magáét elbitorolni s a míg ez egymásba fonódó kettős evolutio el nem ért pihenőjére: hiába minden. Parlamentek évtizedes vitái, vérázott barrikádok, codificált ábrándok fölött a fejlődés közönbösen megy a maga ismeretlen ütemű utján.

Közben azonban egy szegény vidéki skót pap, a neve Patrick Bells, az 1826-ik esztendőben egy már negyven éve vajudó tervet vált valóra: megszerkeszti az első használható marokrakó-gépet. Azóta nyolczvan év mult el s az aratógép csak most terjed el világszerte. A széthúzó érdekek, óhajok, hagyományok súlya alatt mily lassan lépked az emberiség előre! Az amerikai secessionista háborúnak kellett közbejönnie, hogy a munkáskezeket megtizedelje és kényszerítő erővel szorítsa rá a technikusokat teljesen önműködő kévekötő megszerkesztésére (1864).¹⁾ Ennek nyomában a ritka népességű Amerika²⁾ óriási erővel veszi fel a versenyt a sűrűn lakott régi gabonatermelő országokkal. Olcsó földjével, olcsó gabonájával, magas munkabéreivel hadat üzen az ó-világ feudális termelési rendjé-

¹⁾ Siegfried Gerstl: *Aus der Geschichte der Mähmaschinen*. Wien, 1900. 27. old.

²⁾ 1900-ban az Unio egy-egy mértföldnégyzetére esett 21·4 lélek. Western Divisionra 3·5, Észak-Dakotára 4·5, délire 5·2, Kaliforniára 9·5, Floridára 9·7 lélek esett mértföldnégyzetenként. Ezzel szemben ugyanakkor Németországban mértföldnégyzetenként esik 269·9, Ausztriában 226, Magyarországon 154, Romániában 117 lélek. (*Statesmans Year-Book*. 1905.)

nek. Az elasticitás üzen hadat a vaskorszaknak, a mozgékonyság a maradiságnak, az alkalmazkodás az alakiságnak.

Ebben a hadjáratban kap halálos sebet Jacques Bonhomme, a hosszantűrő és Tiborc, az alázatos.

A mi nemzedékünk látja őket utoljára. Bucsuzni most bucsuzhatunk tőlük. A mi gabonaföldjeinkről is eltűnik az unskilled labourer, a tizenöt óra munkása, megbénult öntudata, egykedvű tekintete. Utoljára látjuk őt faluvégi nádas tanyáján, a hogy behúzódik családjával egy kicsiny sötét szobába, a mint a község-háza előtt munkát tudakol, őt, a ki annyit dolgozott értünk századokon át, az ezeréves csöndes vértanút. Óriási folyam módjára árad ki e pusztuló osztály a régi gabonaföldekről keletre-, nyugatra, új feltételek közé, új élet reményében, új televények fölé. S az itt maradó részt is csökkenő munkabírás és ki nem apadó nyugtalanság emésztik. Őket a régi sorsban — csűrhetjük-csavarhatjuk a merre akarjuk — megtartani nem lehet. Az ő ügyöket felvenni, békében-erőben megépíteni a gépek diadalutja mellé az új standard of life diadalutját: ezért érdemes lesz megáldozni egy egész nemzedék legderekabb erélyét, legfényesebb intuitióit.

Ifj. Leopold Lajos.

A határhaszonelmélet és az uralkodó értékelméletek. I.

Ha a tudomány egyes kérdései terén új gondolatok merülnek fel, új szempontok emelkednek ki, mindig rendkívüli fontossággal bír az új szempontoknak a régiekkel való összevetése és a régiekhez való viszonyuknak a megállapítása, mert azok bírálatának alapját nagy részben ez adja meg. Új gondolatmenetek és magyarázatok felállítása még magában ipso facto korántsem rontja le a régiek jogosultságát és épen ezért igen alapos vizsgálatot érdemel a régebbi gondolatsoroknak az újabban felmerültekkel való egybevetése. A tudomány egyes kérdéseit, egy-egy nagyobb horderejű gondolat felmerülése egyenesen abba a helyzetbe hozhatja, hogy az illető kérdés terén további lépés a jelzett vizsgálat megejtése előtt nem is tehető, mert az új szempontoknak a régiekkel való egybevetésének az elmulasztása a tudományt egy-egy meddő gondolatba való belemerülés veszélyének teszi ki, mely ha újabb kutatásaink eredményét az emberi szellem eddigi vívmányaival összemérjük, könnyebben elkerülhető. Bekövetkezik a jelzett helyzet mindannyiszor, valahányszor két éles ellentétben álló gondolat közül az egyik is, a másik is már teljesen ki van dolgozva és így az új eszme is egész gondolatsorrá nővén ki magát, annak egész hordereje és jelentősége már nagyjában belátható és így az egybevetés alapja már meg van teremtvé.

Ilyen állapotban van jelenleg az értékelmélet. Az értéknek első sorban subjectiv jelenségként való felfogása egészen új szempontokat állított fel az értékproblema megfejtését illetőleg, melyek részint eme problema központi állásánál, részint pedig a felvetett szempontok általános természeténél fogva az értékelméleten messze túlmenő jelentőséget nyernek. Az új értékelmélet alapgondolata, hogy az érték attól a haszontól függ, melyet egy-egy jószág adott esetben az egyes egyének számára képvisel, éles ellentétben áll az eddigi értékelméletek kiindulási pontjával, melynek értelmében a javaknak azért tulajdonitunk értéket, mert azok megszerzése áldozatba, munkába és fáradtságba kerül. Ez az ellentét már az új értékelmélet kiépítése folyamán lépten-nyomon mutatkozott és folytonos háboruba keverte egymással a két elmélet képviselőit, melynek folyamán úgy az egyik, mint a másik elmélet tételei alapos megvilágítást és kifejtést nyertek úgy, hogy most már elérkezett az idő a két nézőpont gyökeres egybevetésére, hogy ez által megteremtsük azt az alapot, melyen a két oly különböző szempont közül választhatunk. Ez

alap megteremtése nélkül, a mint épen a határhasonelmélet körül kifejlődött irodalmi harc bizonyítja legjobban, mindig csak egyoldaluan ítélni lehetjük meg úgy az egyik, mint a másik elméletet és így a két elmélet viszonyának minden melléktekintetek mellőzésével való megállapítását elsőrendű feladatnak kell tartanunk.

Az új értékelmélet elveibe való mélyebb behatolás nélkül is láthatjuk, hogy a nézőpont, melyből az az értéktünemények nagy mezején végigtekint, mennyire eltér a régi értékelméletétől. Az áldozat szempontjával, melyből a költségelmélet különböző változataiban az értékjelenségeket nézte, a határhasonelméletnél a haszon, az élvezet nézőpontját találjuk szemben. Míg a régi értékelmélet szerint a javaknak azért tulajdonítunk értéket, mert termelésük áldozatot okoz, addig a határhasonelmélet szerint az érték oka az, hogy a javaktól haszon, élvezet függ, melyről le kell mondanunk, ha a jószág elvész. A régi értékelmélet tehát másszóval azt állítja, hogy annak a jószágnak tulajdonítunk nagyobb értéket, melynek előállítása többbe került, az új pedig azt tanítja, hogy az a jószág bir nagyobb értékkel, melynek nagyobb a határhasonna, vagyis az, melytől a haszon és a rendelkezésre álló mennyiség összhatásának eredményeképp fontosabb szükséglet függ.

A régi értékelmélet a szükségletkielégítéssel nem hozza kapcsolatba az értéket, csak annyiban, a mennyiben elismeri, hogy csak hasznos jószágoknak van értékük. Az érték magassága és a szükségletkielégítés között nem ismer el közvetlen összefüggést és az értéket oly tényekből magyarázza (hogy a javak előállítása mibe kerül), melyek a szükségletkielégítéssel közvetlen kapcsolatban nem állnak. A határhasonelmélet épen erre a kapcsolatra, t. i. a javak és a szükségletek kielégítése közötti közvetlen kapcsolatra alapítja értéktörvényeit és azt tanítja, hogy az érték magassága csakis a jószág és az általa kielégített szükséglet közti viszony változásának megfelelően alakulhat.

A két elmélet kiindulási pontjai közti eltérés valóságos ellentétte növi ki magát. Az értékjelenségeknek a termelés folyamatához és ennek körülményeihez füzése a régi értékelméletet kezdettől fogva kifejezetten objectiv alapokra helyezték; a termelési költségek a szerint különböznek, a mint a javak technikai tulajdonságai, a munka hatályossága stb. eltérők és ekkép a termelési költségekre hivatkozó elmélet figyelme egészen a javak objectiv tulajdonságai felé fordult és az objectiv feltételek különbözőségéből igyekezett az érték magasságának változásait megmagyarázni.

Máskép a határhasonelmélet. A szükségletkielégítés első sorban subjectiv vonatkozású fogalom, mely a javaknak az egyénhez való viszonyán alapul. Míg a javak tulajdonságai (technikai, physikai, chemiai stb.) mindenkivel szemben egyenlők maradnak, addig azoknak a szükségletkielégítésre való hatása egyének szerint rendkívül különbözik, ép azért, mert hiszen maguk a szükségletek egyének szerint leírhatatlan eltéréseket tüntetnek fel. A szükségletek tanára épített értékelmélet ennél-

fogva a dolog természeténél fogva subjectiv. A helyett, hogy a javak tulajdonságait helyezné a magyarázat középpontjába, tételeit az egyének szükségletkielégítésében jelentkező különbségekre alapítja, tehát első sorban az egyénekre.

Ennek elengedhetetlen következménye az is, hogy az új értékelmélet nem képzelheti az értéket, legalább elsődleges jelenség minőségében,¹⁾ számos ember számára egyformának és hosszú időn keresztül változatlanoknak. A szükségletkielégítés, mint az egyéni kívánságok és azok teljesítésének folytonos hullámozása, nem nyújthatott olyan állandó és változatlan alapot az értéktünemények magyarázatának, mint a javak objectiv tulajdonságai, melyeknek egymáshoz való viszonya csak lassan, a technika fejlődése, találmányok stb. útján változik. Az egyéni szükségletkielégítés úgy szólván folytonos hullámozásnak van álvetve és így a határhaszonelmélet az értéket is az egyén szükségletei és az azok kielégítésére rendelkezésre álló javak viszonya szerint folyton változónak fogja fel.

Midőn az alap gondolat, melyre a régi és az új értékelmélet az értékproblema megfejtését építették, ily lényegesen különbözik, csak természetesen, hogy az egyes értéktünemények magyarázatában is igen lényeges eltérések vannak a költségelmélet és a határhaszonelmélet között. A kiindulási pontok különböző volta mellett ez nem is lehet másképp.

Minthogy nem tüztük feladatunkká a határhaszonelmélet törvényeinek az ismertetését,²⁾ csupán azokat a pontokat kívánjuk itt kidomborítani, melyekre nézve a két értékelmélet tanítása közti eltérés a legszembeötlőbb.

Első sorban a termelési javak, vagyis azon jószágok értéke felé kell itt fordítanunk figyelmünket, melyek közvetlenül nem élvezeti tárgyak, hanem csak megfelelő termelési folyamaton keresztül válnak át az emberi szükségletkielégítésre közvetlenül haszonnal bíró javakká. Ide tartoznak az összes gépek és eszközök, nyersanyagok stb. Ha valaki a határhaszonelmélet tételeit közelebbről nem is ismeri, már az eddig előadottak alapján is be kell látnia, hogy az új értékelmélet nem fogadhatta el azt a nézetet, miszerint a termelési javak önmaguk miatt, önmagukra való tekintettel bírnak értékkel. Ha ugyanis az érték forrását a jószágok által nyújtott haszonban látjuk, akkor a termelési javak értékét végső sorban csakis termékük hasznától származtathatjuk, mert hiszen azok közvetlenül nem szolgálnak szükségletkielégítésünkre és azzal csak közvetett összefüggésben vannak, t. i. a belőlük előállítható termékek útján. Így jutott el azután az új értékelmélet egyik legsarkalatosabb tételéhez, melynek értelmében az érték végső forrása mindig a közvetlen fogyasztásnak szolgáló javakban van, és hogy érték mindig csak ezek közvetítése útján származhatik,

¹⁾ Az érték másodlagos formájára, az objectiv értékre, továbbá az arra nézve ez természetesen nem áll.

²⁾ Aki ez iránt közelebbről érdeklődik, »*A határhaszon elmélete*« című munkámban (Budapest, 1905. Politzer Zsigmond és fia kiadása) megtalálja.

mig a régi értékelmélet a költségjavak, vagyis a termelési javak és az érték között állapított meg közvetlen kapcsolatot.

A midőn az új értékelmélet a határhaszonban jelölte meg az érték forrását, a régi értékelméletnek egy másik igen fontos tételét vetette el. A classikus értékelmélet és annak változatai ugyanis mindvégig fentartották a szaporítható és nem szaporítható javak közti éles megkülönböztetést, melynek felállítása még Ricardora vezethető vissza. E megkülönböztetés a régi értékelméletben azért birt alapvető fontossággal, mert az a javak említett két csoportja számára külön-külön értéktörvényt állapított meg. Mig a szaporítható javakra nézve Ricardot követve a haszonban, ritkaságban és a vevők fizetőképességében látta a régi értékelmélet az érték irányítóját, addig a szaporítható javak nagy csoportjára nézve a költségtörvényt állította fel. A régi értékelmélet tehát voltaképp egységes értéktörvényt nem ismert, hanem a nem szaporítható és a korlátlanul szaporítható javakra nézve más-más értéktényezőket jelölt meg.

A nem szaporítható javak és a szaporítható jószágok érték-képződésére vonatkozólag hirdett eme különböző alapok tagadása a határhaszonelmélet elmaradhatlan következménye. A határhaszonban látván a javaknak úgy egyik, mint másik csoportjára nézve az érték forrását, a két régen oly élesen szétválasztott jószágcsoport közti megkülönböztetés majdnem teljesen elvesztette jelentőségét az új elmélet szempontjából. Úgy a szaporítható, mint a nem szaporítható javak értékalakulása egyformán a határhaszon törvényének van alávetve és csakis ezen az általános törvényen belül érvényesül a két csoportba tartozó javak érték-képződése között bizonyos eltérés. Ily módon szakított a határhaszonelmélet a régi értékelmélet oly hagyományos tételével, minő az, hogy a szaporítható és nem szaporítható javak értékbecslése egész különböző alapokon nyugszik.

Nem talált több kiméltre az új elmélet előtt a classikus írók részéről az érték két csoportjára nézve megállapított hagyományos megkülönböztetés, a használati és csereérték éles különválasztása sem. Egész jelentéktelennek ezt ugyan a határhaszonelmélet sem mondotta, de azt egy másik megkülönböztetéssel egészen háttérbe szorította. Nem lesz nehéz ennek az okát megtalálni, ha szemünk elé állítjuk a használati és csereérték közti megkülönböztetés, vagyis inkább e megkülönböztetés elsőrendű fontosságának az eredetét. Az értékjelenségeknek használati és csereértékre való felosztása kétségkívül mélyen a különböző értéktünemények lényegében birja a gyökerét, mégis elsőrangú jelentőségre főképp az által jutott az elméletben, hogy egyrésztől a javak használhatósága és a piacon való kicseréltetésük között nem sikerülvén az összefüggést kimutatni, másrésztől pedig az a tény, hogy a haszon az értékalakulásra befolyással bir, nem lévén tagadható, az elmélet kénytelen volt az értéktünemények ama csoportját, melyben a haszonnak az értékre való hatása közvetlenül érvényre jut, szigorúan megkülönböztetni az értéktünemények ama csoportjától, mely látszólag a haszonnal közvetlen összefüggésben nincsen. Bár tehát a használati és a csereérték megkülönböztetése mindenesetre jogosult — a mit külön-

ben a határhaszonelmélet sem von kétségbe — azért annak annyira előtérbe nyomulása, mint a hogy a régi elméletben látjuk, az értékelmélet jelzett zavarának volt következménye.

Igen természetes, hogy a mint az új értékelmélet arra az alapra helyezkedett, hogy az érték és a jószágok haszna között mindig közvetlen kapcsolat állapítható meg és midőn a haszonnak a rendelkezésre álló mennyiséggel való combinálása által erre az összefüggésre tényleg sikerült minden esetben rámutatnia, a használati és a csereérték közti megkülönböztetés önként elvesztette elsőrendű jelentőségét. Midőn az elmélet az érték minden alakját a haszonnal közvetlen összefüggésben állónak látja, lehetetlen továbbra is a használati és csereérték közti különbséget oly lényegesnek tartani, mint a régiek vélték.

E hagyományos megkülönböztetés helyébe az értéktünemények egész új szempontból való csoportosításának kellett az új elméletben előtérbe lépnie. Az értéknek egész subjectiv szempontból való felfogása mellett sem lehet ugyanis az előtt szemet hunyni, hogy az értéktüneményeknek egy jelentékeny csoportja olyan természetű, hogy nem változik egyénenkint, hanem az egyének kisebb-nagyobb csoportjára nézve állandó. Kétségtelen ugyanis, hogy az egyének különböző értékitéletei daczára a piacon bizonyos általános érvényű értékitélet képződik. A határhaszonelmélet az értékitéletek eme csoportját, mely nem bir egyéni jelleggel, nem változik minden egyén körülményeivel, hanem inkább bizonyos objectiv jelleget mutat, az értéktünemények másodlagos alakjának fogta fel és a közvetlen egyéni vonatkozású értékitéletekkel szemben objectiv értéknek nevezte el.

A nagy jelentőségnél fogva, melyet az új értékelmélet annak a tételnek tulajdonít, hogy az érték eredeti alakjában mindig subjectiv vonatkozású és hogy az értéknek az ilyen, a subjectiv vonástól többé-kevésbé megfosztott alakja másodlagos tünemény jellegével bir, a subjectiv és objectiv érték közti különbségnek kellett az új értékelmélet alapmegkülönböztetését képeznie.

Az új értékelmélet részéről előtérbe tolt szempontok egészen megváltoztatták az érték és az ár közötti viszony felfogását is. A Ricardo által lerakott alapon nyugvó elméletek úgy az értéket, mint a természetes vagy normál árat, mely alatt a piac esélyeitől független árat értettek, a termelési költségekkel egybeesőnek tartották. A piaci árak alapját a classikus írók szerint a normál ár képezi, mely tehát az értékhez hasonlóan a termelési költségeken nyugszik és a piaci ár ettől csak abban különbözik, hogy a piacon szereplő különböző körülmények, a kínált áruk mennyisége, a vevők aránya stb. rövid időre a termelési költségektől eltérést eredményeznek. A határhaszonelmélet az áralakulást egészen másképp képzei. Azt, hogy a normálár és az érték egy törvény alatt állanak úgy, a hogy azt a költségelmélet tanítja, nem lehetett fentartani, mert hiszen az ár nem eshetik össze minden egyén subjectiv értékbecslésével és nem különbözik egyénenkint, hanem az egész piacra nézve többé-kevésbé egységes ár képződik. A határhaszonelmélet az árat a piacon megjelenő vevők és eladók subjectiv értékbecslései

eredőjének, resultansának fogja fel, mely ugy keletkezik, hogy az egyes egyének értékbecslései a piacon találkozáskor, minthogy minden vevő igyekszik lehetőleg olcsón venni, minden eladó pedig drágán eladni, a verseny hatása alatt egységes, mindenki számára egyenlő ár alakul. A határhasonelmélet szerint a piacon a vevők és eladók értékbecslései kölcsönhatása és egymáshoz való surlódása útján keletkezik az ár.

A normál és a piaci ár közti különbség a határhasonelmélet magyarázata mellett eltűnik és az ár, mint a subjectiv értékbecslések összhatásának az eredménye jelentkezik.

Ez az általános áttekintés is elegendő annak a megértésére, hogy az új érték gondolat kifejtése egészen más látszók alatt mutatja az értéktüneményeket, mint a régi magyarázat és az értékelméletnek úgyszólván a tudomány fennállása óta hirdetett legsarkalatosabb tételeivel és leghagyományosabb megkülönböztetésekkel helyezkedik ellentétbe.

Vizsgáljuk azonban most már a két elmélet kiindulási pontjai közti viszonyt közelebbről, mert a kiindulási pontok különbözősége oka az egyes értéktünemények ily rendkívül eltérő felfogásának. E vizsgálatnak, minthogy a határhasonelmélet ily messzemenő és a régiektől ennyire eltérő következményekre vezet, különös érdeklődéssel kell bírnia.

A költségelmélet (mely névvel szűkebb értelemben csupán azt az elméletet szokás jelölni, mely nem egyedül munkában látja a termelési költségeket) két jelentékenyen eltérő alakban szerepel a tudományban és ezeket itt is külön-külön kell tárgyalnunk, minthogy a termelési költségeket különbözőképp magyarázzák és így a határhasonelméletnek azokhoz való viszonya is különböző elbírálás alá esik. Az első alak, melyben a költségelmélet már úgyszólván tudományunk megalapítása óta helyet foglal, a vállalkozó szempontjából tekinti a termelési költségeket; azokat a vállalkozónak a termelésre fordított összes kiadásaiban vagy pedig a termelésnél való közreműködésért a vállalkozónak, földbirtokosnak és munkásnak juttatandó egyenértékben látja. A vállalkozó összes kiadásainak, illetőleg a jószág előállításában résztvett összes termelők áldozatainak megtérítése a termelés tovább folytatásának elengedhetlen feltétele, ennél fogva, így okoskodik a költségelmélet, az előállított termék értékének a rája fordított összes kiadásokat, illetőleg a termelésben résztvett egyének által ezért igényelt egyenértékek összegét el kell érnie, mert ellenkező esetben a termelés nem fizetné ki magát, a tőkés, a földbirtokos és a munkás más irányban igyekeznének gazdaságos keresethez jutni; ha pedig valamely termelési ágban az előállított termék értéke tekintélyesen a reáfordított költségek fölé emelkednék, akkor a termelők csakhamar nagyobb számban fordulnának eme termelési ág felé és így a nagy kínálat folytán az értéknek ismét a termelési költségek színvonalára kellene süllyednie. Az érték ennél fogva a költségelmélet szerint nagyjában a termelés által igényelt költségekkel egyenlő.

Evvel a tétellel a költségelmélet voltaképp egy köztudomású és magától értetődő tényt fejez ki, melyet természetesen a határhasonelmélet sem von kétségbe. E tételt illetőleg csak hord-

erejének megítélésére vonatkozólag van a költségelmélet és a határhaszonelmélet közt eltérés; a költségelmélet ugyanis az értéktünemények végleges magyarázatát látja az említett tételben, míg a határhaszonelmélet azt az értékproblema megmagyarázásának első lépése gyanánt fogadja el, mely igazi és helyes magyarázathoz csak akkor vezet, ha a megkezdett úton tovább haladva, a termelési költségek és a szükségletkielégítés közti közvetlen kapcsolatot is felderítjük.

Emez, első pillanatra nem is oly lényegesnek látszó eltérés a két elmélet álláspontját a belőle folyó következmények által egészen ellentétessé teszi. A midőn ugyanis a költségelmélet azt állítja, hogy a termelési költségekre való utalással az értékproblema meg van fejtve és az idevágó tünemények teljesen meg vannak magyarázva, a termelési költségeket, lássa azokat akár a jószág előállítására fordított összegekben, akár pedig a termelésben résztvett egyének által a közreműködésükért elvárható egyenértékekben, valami elsődleges, adott tényezőnek tekinti. Valamely jelenséget megmagyarázni csakis oly módon lehet, hogy valamely ismeretesre hivatkozunk. Ha tehát a költségelmélet az érték megmagyarázásánál a termelési költségekre hivatkozik, akkor ezeket okvetlenül ismeretesnek kell feltételeznie, különben magyarázata minden támpontját elveszti. A költségelméletnek a teljesen a vállalkozó gyakorlati nézőpontjára helyezkedő hívei a gyakorlati életben tett ama tapasztalattól, hogy az érték nagyjában a termelési költségek szerint alakul, annyira át voltak hatva és annyira megszokták a termelési költségeket valami concret, adott összegnek tekinteni, hogy a költségek lényegébe elméletileg tovább behatolni szükségtelennek tartották. Ezzel szemben a határhaszonelmélet, a mint említettük, a termelési költségeket nem hajlandó oly tényezőnek tekinteni, mely tovább nem boncsolható és elemeire nem bontható. Ép ezért a határhaszonelmélet álláspontjára helyezkedve a termelési költségek további elemzése az értéktünemények megmagyarázásának elengedhetlen feltétele. Ha a költségelmélet az érték forrását a termelésnél közreműködött vállalkozó, földbirtokos és munkás részéről igényelhető egyenértékben látja és a vállalkozói nyereséget, tőkekamatot, földjáraadékat¹⁾ és munkabért mint a vállalkozó, tőkés, földbirtokos és munkás által a termelés folyama alatt elfogyasztott javak összegét kívánja megmagyarázni, akkor a határhaszonelmélet felfogása szerint voltaképp nem magyaráz meg semmit, hanem csak körben forog, mert a termékek értékét a termelési költségekre, a költségek lényegét pedig a termelés alatt elfogyasztott termékek értékére utalva igyekszik érthetővé tenni és így okoskodásában csakhamar oda jut el, a honnan kiindult és az értéket, mint ismeretlent, ugyancsak értékre, tehát ismeretlenre utalva kívánja megmagyarázni. Ha pedig a költségelmélet a termelési költségeket nem a jövedelemeloszlás szempontjából nézi, hanem azok alatt a termelés céljára a vállalkozó által elköltött összegeket érti, akkor a

¹⁾ Ezt ugyan Ricardo hires földjáraadékelméletében a termelési költségek közül kiküszöbölte.

határhaszonelmélet szerint ép oly kevésbé magyarázza meg az értéket, mint az előbbi esetben, mert az egyik termelési jószágcsoporthoz szolgálván a másik termelési jószágcsoporthoz költségei magyarázatául, a termelési költségek lényege iránti kérdés a végtelenig megújítható.

Egy másik szempontból nézve a kérdést, a két elmélet közötti ellentét még sokkal élesebben tűnik a szemünkbe. A költségelmélet ugyanis akkor, a midőn a termelési költségekre való utalással az értékproblemát véglegesen megoldottnak tekint, kétségkívül arra az álláspontra helyezkedik, hogy a termelési költségek irányítják az értéket, vagyis hogy a termelési költségek viszik a meghatározó, az irányító szerepet, míg a fogyasztási javak értéke a meghatározott, az irányított. Más szóval ez annyit tesz, hogy az értéket az határozza meg, mennyit költöttek a jószág előállítására, vagy mennyit lehetett az illető gazdasági viszonyok között a termelésre gazdaságosan költeni. A határhaszonelméletnek erre a kérdésre vonatkozó állásfoglalása kiindulási pontjaiból következik és a most előadott nézőponttal teljes ellentétben áll. Szerinte ugyanis a fogyasztási javakban van mindig az értékképződés kiindulási pontja, mert a termelés célja a szükségletkielégítés és ezzel közvetlen összefüggésben csak a fogyasztási javak vannak. A termelési javak értéke is a fogyasztási javaknak tulajdonított jelentőségtől függ, az irányító szerepet tehát a határhaszonelmélet szerint feltétlenül a fogyasztási javak és nem a termelési javak viszik, mert hiszen csak ezek állnak a szükségletkielégítéssel és az emberi jóléttel közvetlen kapcsolatban. Éppen ezért nem az határozza meg a jószágok értékét, hogy mennyit szabad előállításukra költeni, hanem fordítva az, hogy mennyit szabad egy-egy jószág előállítására fordítani, függ a végső termék, a fogyasztási jószág hasznától. A határhaszonelmélet álláspontjára helyezkedve tehát az irányító és az irányított szerepe éppen megfordítva látszanak: a fogyasztási javak az irányítók, a gazdasági tevékenységünkre nézve mérvadók, míg a termelési javak az irányítottak, melyek felhasználásának módja és mértéke a belőlük előállítható termékek jelentőségétől függ.

Látjuk tehát, hogy míg a költségelmélet a termelésnek költségekkel járása tényében kereste az érték létokát és az okozott kiadások mérvében magasságának végső mértékét, addig a határhaszonelmélet az érték keletkezésének megmagyarázására a költségtörvényt magában teljesen képtelennek jelzi és annak csak az érték magasságának elemzésében juttat szerepet, itt is azonban csak közvetítő, csak másodlagos szerepet szán neki, mely tulajdonképp csak abban áll, hogy szükségletkielégítésünkben a kellő arány betartására az egyes termelési ágakban nagyjában egyenlő határhaszon elérésére vezet bennünket. A jelzett felfogás különbözőségében birja okát, hogy a határhaszonelmélet, kivált kezdetben, még a munkaelmélet ellen sem fordult oly hevesen, mint a költségelmélet most tárgyalt árnyalata ellen.

A határhaszonelmélet részéről megvilágított hiányok egy részét a költségelmülethez ragaszkodó tudósok közül többen már az előtt, hogy azokra a határhaszonelmélet rámutatott

volna, érezték. Belátták nevezetesen első sorban azt, hogy a termelési költségekre való egyszerű utalás tényleg nem tekinthető az értékproblema kellő megfejtésének és ezért igyekeztek a termelési költségek lényegét alaposan elemezni és közelebbről megvilágítani. A számos, főképp angol írók részéről történt kísérletek után Senior volt az, ki a költségelméletet új alakba öltöztette. Szerinte ugyanis a termelési költségek végső sorban munkára és önmegtartóztatásra (abstinence) bomlanak fel és a javak értéke attól függ, hogy előállításuk mily munka és önmegtartóztatási áldozatba került.¹⁾ Oly jószágok, melyeknek termelése egyenlő munka és önmegtartóztatási áldozattal jár, egyenlő értékkel bírnak.

Kétségtelen, hogy a határhaszonelmélet és a költségelmélet eme változata közt már több érintkezési pont van. Mindenekelőtt egyetért a két elmélet abban, hogy a termelési költségek fogalma bővebb vizsgálatot igényel. Mind a két elmélet továbbá céljául tűzi ki a termelési költségek természetes, a termelési rendszerektől (vállalkozási forma stb.) független elemeinek felkutatását. Egyik, mint a másik, meg akarja tisztítani a költségek fogalmát az esetleges, a vállalkozási formák különbözősége folytán a lényegét elhomályosító járulékaitól. És még ezzel sem ér véget a költségelmélet eme változata és a határhaszonelmélet közt fennálló analogia; a két elmélet ugyanis abban is egyetért, hogy a termelési költségek elemzésénél azoknak pusztán munkára való visszavezetése nem állja ki a bírálatot; a költségelmélet az önmegtartóztatási áldozatban, a határhaszonelmélet pedig a javak megszerzése céljából feláldozandó javak határhasznában látja a munka mellett a termelési költségek második elemét. A különbség e tekintetben a két elmélet között csak az, hogy az egyik — a határhaszonelmélet — a pozitív, a másik — a költségelmélet — pedig a negatív oldalról nézi az értékképződés tüneményét és így az első a haszon, a második pedig az áldozat szempontját tolja előtérbe.

A most felsorolt érintkezési pontokon kívül a határhaszonelmélet és a költségelmélet eme változata között is igen sok az eltérés, sőt az egyenes ellentét is. Itt vannak mindenekelőtt azok a szempontok, melyekben a költségelmélet szóban forgó változata egyetért annak előbbi válfajával. Első sorban itt van az a felfogás, melyet a Senior tanaiból kiinduló költségelmélet is egész épségében megtartott, hogy t. i. a termelési költségek képezik az elsődleges, a termékek értékét irányító tényezőt. Sőt ez a nézet most még határozottabb alakot öltött, minthogy a költségfogalom most már nem volt oly bizonytalan és határozatlan, mint azelőtt, hanem pontosan megjelölhető áldozatra való hivatkozást tett lehetővé. Ennélfogva a termelési költségeknek az értékképződésben jutó szerep megítélése tekintetében fentebb bővebben elemzett ellentét a határhaszonelmélet és a költségelmélet második alakja között is fennáll.

¹⁾ Az elmélet egyik jelenlegi amerikai képviselője, Macvame az önmegtartóztatási áldozat kifejezést várakozási áldozat kitételével (waiting) helyettesíti, mi alatt azt az áldozatot érti, melyet az a körülmény okoz, hogy a termelés időt igényel.

Minthogy továbbá, a mint említettük, a költségfogalom most már határozottabb alakot öltött, most a költségtörvény ama fogalmazása is erősebb támaszt nyert, mely szerint az érték az egyes jószágokban rejlő áldozatokkal egyenlő. E felfogás szerint tehát tulajdonképen az áru multja, vagyis az volna az értékre nézve irányadó, hogy mennyit áldoztak az illető jószágra; az a munka- és önmegtartóztatási áldozat, melyet egy-egy jószág előállítása a termelőnek okozott, meg kell, hogy térüljön és ehhez képest a termék értékének a reáfordított költségekhez kell igazodnia.

Ez az álláspont természetesen a határhaszonelmélet felfogásával teljes ellentétben van, mert hiszen a szükségletkielégítésre nézve, melyet a határhaszonelmélet az értékproblema középpontjába állít, egészen közömbös az, hogy a múltban egy jószágra mennyi fáradságot és egyéb áldozatokat fordítottunk; az, hogy mily nehezen jutunk egyes szükségleteink kielégítéséhez, ettől független és csak annak a hatása alatt áll, hogy a jelenben, illetőleg a közvetlen jövőben mily nehézséget okoz egy-egy kérdéses jószág megszerzése. Ehhez képest a határhaszonelmélet a költségfogalmat csakis a reproductionalis költségek alakjában fogadhatja el, mert csak így létesülhet kapcsolat egyrészt a között a tény között, hogy a javak megszerzése áldozattal jár, másrészt pedig ama nézet között, hogy a szükségletkielégítésre nézve a jószág multja közömbös és csupán az ahhoz fűződő jelenlegi és közvetlen jövőbeli körülmények folynak be az értékalakulásba.

Minthogy a költségelmélet hívei közül is Carey, Mac Culloch és mások fejtegetései nyomán többen visszautasították azt az álláspontot, hogy a termelés által a múltban okozott kiadások irányítják az értéket és a reproductionalis költségeket fogadják el döntőnek, e tekintetben az ellentét a határhaszonelmélet és a költségelmélet között bármily határozott és lényeges az, nem tekinthető általánosnak, és ma, midőn már általában elismerik a reproductionalis költségek uralmát, nem bír nagyobb jelentőséggel.

Egész másképp áll a dolog arra a szempontra nézve, melyből a két elmélet a reproductionalis költségeket nézi, mert e tekintetben a két elmélet eltérő szelleméből feltétlenül következő lényeges eltérés van közöttük. A termelési költségek elemzését a fentérintett analogiától eltekintve ugyanis a két elmélet egészen eltérő módon viszi keresztül. A midőn a költségelmélet objectiv alapokon igyekszik az értékproblemát megfejteni, természetesen a termelési költségek fogalmát is objectiv értelemben veszi. A termeléssel járó munka és önmegtartóztatás subjectiv vonatkozásokkal birnak ugyan, a költségelmélet még sem ezeket emeli ki és nem ezekhez fűzi a költségeknek az érték irányításában elfoglalt jelentőségét, hanem objectiv tényekhez és pedig első sorban ahhoz a körülményhez, hogy az egyes jószágok előfordulási feltételeik, technikai tulajdonságaik stb. alapján termelésüknél a munkából és önmegtartóztatásból mennyit igényelnek. Nem abból a szempontból nézi tehát a kérdést, hogy a termelőnek subjective mennyi munkába és önmegtartózt-

tatásba kerül a termelés, hanem inkább azt veszi tekintetbe hogy egy-egy jószág előállítása annak technikai tulajdonságainál és egyéb objectiv körülményeknél fogva mily munka és önmegtartóztatási áldozatot kíván. A költségelmélet ép azért, mert az árúk keletkezése szempontjából tekinti a reproductionalis költségeket, azok lényegét a termelés fogalmával összeforrvá képzei, mire hiszen már a »termelési« költségek elnevezés is rámutat.

A határhaszonelmélet, mint az egész értékelmélet terén, úgy a költségfogalom tekintetében is a subjectiv szempontot juttatja érvényre és ebből nézve a reproductionalis költségek is okvetlenül másképp mutatkoznak. Ha ugyanis nem az árúk és azok objectiv tulajdonságai szempontjából nézzük a fogalmat, akkor nem az árúk keletkezése, vagyis előállítása, hanem általában azoknak az egyének által való megszerzése lesz az az alap, melyre a költségfogalmat építjük. Történjék a javak megszerzése termelés vagy pedig csere által, a megszerző alany szempontjából tekintve mindkét esetben költségről van szó és így subjectiv értelemben nem lehet csak akkor reproductionalis költségekről beszélni, ha a jószágot az illető gazdasági alany maga állítja elő, hanem akkor is, ha valamely árút csere útján szerez meg. A subjectiv álláspontra helyezkedve tehát sokkal tágabbnak látszik a reproductionalis költségek fogalma; az már nem marad meg a termelési költségek keretében, hanem általában megszerzési költség alakját ölti.

Hogy a határhaszonelmélet és a költségelmélet közti viszonyról való képünk teljes legyen, még egy szempontot kell kidomborítanunk és pedig ugyancsak a termelési költségek természetét illetőleg. A mint ugyanis tudjuk, a költségelmélet most tárgyalt alakjában végső sorban két különmemű alkatrészsre: munkára és önmegtartóztatási áldozatra bontja fel a termelési költségeket. A munkát és az önmegtartóztatási áldozatot a termelési költségek elemeinek tartja, melyek tehát tovább nem elemezhetők. És itt ismét mélyreható következményekkel járó ellentétben van a határhaszonelmélettel. Az utóbbi is két alkatrészsre: munkára és a feláldozott termelési javak értékére bontja fel a termelési költségeket, ezeket az alkatrészeket azonban korántsem tekinti a költségek végső elemének. Úgy a termeléshez szükséges munka, mint a feláldozandó egyéb termelési javak mint haszon forrásai képezik a termelési költségek alkatrészét és mint ilyenek tehát tovább is boncsolhatók és csakis a haszon alkotja a költségek végső, tovább már fel nem bontható elemét. Ennélfogva a határhaszonelmélet szerint a termelési költségek nem állnak két különmemű elemből, mint a hogy a költségelmélet hirdeti, hanem a költségek két alkatrésze, a munka ép úgy, mint a feláldozandó egyéb termelési javak közös alapon, mint haszon forrásai alkotják a termelési költségeket, úgy, hogy azok a határhaszonelmélet szerint végső sorban egynemű, pusztán egy alapon, t. i. a haszonelvonás alapján nyugvó fogalomként tekintendők.

Mindezek után most már világosan láthatjuk, hogy a határhaszonelmélet és a költségelmélet ismertetett alakjai közötti ellentét gyökerét abban birja, hogy a költségelmélet a termelési

költségek fogalma és a szükségletkielégítés közti közvetlen kapcsolatot nem derítette fel. Ez a forrása a két elmélet közti összes ellentéteknek. Ebből folyik ugyanis mindenekelőtt az, hogy a költségelméletek önálló értéktényezőnek fogják fel a termelési költségeket és így e fogalmat az értéktünetemény önálló, végleges megmagyarázására alkalmasnak vélik. Az a nézet, hogy a termelési költségek alkotják az elsődleges, az irányító tényezőt, ugyancsak a termelési költségek és a szükségletkielégítés közti közvetlen kapcsolat mellőzésének a folyománya, mert hiszen a mint a termelési költségek lényegét a szükségletkielégítéssel közvetlen kapcsolatba hozzuk, az érték végső irányítóját csak a szükségletkielégítés és a javak közti viszonyban láthatjuk. Ugyancsak a költségfogalom és a szükségletkielégítés közti közvetlen kapcsolat fel nem ismerésének a következménye az, hogy bár a termelési költségek elemzésénél egy darabig egy úton halad a költségelmélet a határhasonelmélettel, ez elemzés még sem vezet egységes eredményre, mert a költségelmélet az út közepén megáll és beéri azzal, hogy a termelési költségek két alkatrészből, munkából és önmegtartóztatásból állnak, de azt már nem kutatja, tényleg tovább fel nem bontható elemei-e ezek a termelési költségeknek. Végül a költségeknek egyrészt mint szoros értelemben vett termelési költségeknek való felfogása, másrészt azoknak mint megszerzési költségeknek való megítélése közötti különbség is csak abban birja alapját, hogy a költségelmélet a költségek fogalmát nem hozta a szükségletkielégítéssel közvetlen kapcsolatba; csak azért látszott a költségelmélet előtt e fogalom feltétlenül a termelés folyamatához tapadóknak, mert nem ismerte fel, hogy az érték irányításában a költségek nem mint önálló, hanem mint a szükségletkielégítés menetével közvetlen kapcsolatos tényezők játszanak szerepet.

(Folytatása következik.)

Heller Farkas.

A magyar ipari munkásság szakszervezeti mozgalma és sztrájkjai. II.

A szakszervezeti mozgalomnak személyi és tárgyi előfeltételei legkorábban a fővárosban voltak meg, úgy hogy csak egy sziporkának kellett a felhalmozódott gyújtóanyagba esnie, hogy rövid idő múlva valóságos futótűzként tovaterjedő mozgalommal álljunk szemben.

E sziporka a politikai és gazdasági munkásmozgalom áramlatainak találkozásából pattant ki. Ama szoros kölcsönhatásnak, mely a continentális államokban (valamint egykoron és mindinkább újabban Angliában ismét) a munkások e socialpolitikai szempontból némileg más elbirálás alá eső mozgalmai között fennáll, nálunk csak 1890-ben vetették meg szilárd alapját. Jeleztük, hogy a magyar munkáspártok a szakszervezkedést ez időpontig kellő figyelemre már azért sem méltatták, mivel mindig politikai és személyes zsörtölődésekkel voltak elfoglalva. Ennek következtében a fent említett iparágak korai szakszervezetei, noha vezetőik, többnyire a socialismus — még közelebbről teljesen nem tisztázott irányzatának — eszméivel voltak eltelve, inkább a gazdasági kényszerűség önálló alapon keletkezett fejleményeinek tekintendők. Sőt ép a szakszervezkedés elhanyagolása volt a magyar munkásmozgalomnak a legújabb időkig csak csenevész életének egyik legfőbb oka, mivel a rendkívül gyakorlati érzékű magyar munkásság közvetlen előnyt a socialismushoz való csatlakozástól nem remélhetvén, — positiv socialpolitikai alkotó munkára ennek hazánkban eddig nem lévén meg a lehetősége és tere — attól ridegen távol is maradt. A külföldi, nevezetesen osztrák socialdemokraták nem is voltak megelégedve a különösen a 80-as évek végén már kialvófélben levő mozgalommal, melynek gazdasági impotenciája mellett, különösen a nemzetközi socialismussal és a külföldi pártokkal való csekély szellemi közösségét és tényleges érintkezését vetették szemére. Két külső esemény idézett elő e tekintetben és vele a szakszervezkedést illetőleg is változást. Az egyik az 1889. évi párisi nemzetközi socialista congressus volt, a melyen a magyar munkásság képviselői (nevezetesen a párt addigi vezérembere Ithlinger Antal) is részt vettek s a melynek gyakorlati irányú követelményei, nevezetesen a nyolcz órás munkaidő immár a magyar munkásságban is élénk visszhangot keltettek. A másíknak az osztrák socialdemokrata pártnak közvetlenebb befolyása tekintendő, a mennyiben az 1889. év szeptember 15-én Pozsonyban tartott közös értekezlet alapján az addigi maradi és erkölcsi tisztaságában is alaposan gyanuba vett

munkásvezért, Ihrlingert, a pártvezetőségből kizárták — helyébe néhány évre Engelmann Pál lépett — és egyelőre az osztrák párt szervezeti szabályait fogadták el. A hatás nem is maradt el. A budapesti kereskedelmi és iparkamara, megemlítve a párisi congressusnak május elsejére, mint a munka ünnepére vonatkozó határozatát, azon reményének adott még 1889-ben kifejezést, hogy »a magyarországi munkásoknak gyakran kipróbált eszélyessége a jelzett ünneppel együtt járó a munkásosztály helyzetének javítását czélzó mozgalmát ama határok között fogja tartani, melyet a munkásszerződés sérthetetlensége s a törvényes korlátok vontak meg«,¹⁾ s nem akarta elmulasztani, hogy »főleg az iparossegédeket ama körülményre figyelmeztesse, miszerint ők, mint a jelenlegi önálló mesterek — állítólagos — jogutódai meggondolatlan és teljesíthetlen követeléseikkel a saját jövőbeli érdekeiket veszélyeztetik.« 1890 május 1-én azonban általános csodálkozásra olyannyira fegyelmezett 30.000 munkás vonult már ki a városligeti gyűlésre, hogy a rendőrségi jelentés is elismeri: »A magyar socialista párt laza szervezete és taktikája teljes változáson ment át.«²⁾ De nemcsak a fővárosban, hanem a vidék számos városában, többnyire — miként a fővárosban — az addig legneutrálisabb nyomdászok vezetése alatt sikerült májusi demonstratiók hirdették a nagyobb méretű munkásmozgalom beköszöntését Magyarországon. Mint-hogy a májusi ünnep elé ezuttal még sem a rendőrség, sem a munkaadók nem gördítettek akadályokat, érthető a fenti kamara elismerése, miszerint »a magyar munkásosztály józan szelleménél fogva nagyobb rendzavarás nem fordult elő.«³⁾

Az immár »magyarországi socialdemokrata párt«, mely »először is szakegyesületeket alapítani és ezeket egy pártvezetőséggel szerves összefüggésben álló központi szervezetben iparkodott egyesíteni . . .«, ugyanaz év december 7-én és 8-án tartott első congressusának napirendjére tűzte már a »szakegyesületi szervezkedés« pontját is és e kérdésben a következő határozati javaslatot fogadta el — e tekintetben is követve az osztrák socialdemokrata párt marxista alapon nyugvó hainfeldi programját: »Miután szakipari és más a mindennapi életben szükségeltető tudnivalók elsajátítása a munkásosztályra nézve kiváló fontossággal bír; miután a jogvédelem kérdése, a segélyezési és munkaközvetítési ügy sürgős megoldásra vár: a pártgyűlés országos szakegyesületek vagy ipari központokban legalább helyi egyesületek alakítását ajánlja az elvtársaknak«. A program-pontok negyedike pedig kimondotta; »Hogy a mai gazdasági rendszer keretében a munkásosztály élettartásának hanyatlása és annak fokozódó elsatnyulása némileg megakadályozható lehessen, követelünk mélyreható és becsületes munkásvédő törvényhozást, melynek végrehajtását a munkásság ellenőrizhesse; törekedni fog továbbá szakegyesületek akadálytalan alapítására, azaz a teljes gyűlési szabadságra.«⁴⁾

¹⁾ Az 1889. évi kamarai *Jelentés* XVI. 1.

²⁾ *A budapesti M. Kir. Államrendőrség Jelentése* 1894. évről. 118. 1.

³⁾ Az 1890. évi kamarai *Jelentés* XVI. 1.

⁴⁾ *A magyar socialdemokrata párt alapelvei és a magyarországi socialdemokrata párt első országos congressusának határozataiból.* (1899. évi kiad.)

Míg a leginkább külföldről bevándorolt munkások vezetése alatt álló politikai mozgalom folytonos éles belső surlódások és a munkásság le nem küzdhető érdektelensége folytán ezentúl sem tudott, kivált az alábbi okok közrehatatása folytán, nagyobb lendületet venni: a nyomdászokon kívül az asztalos, szabó, kőműves, lakatos, vonalozó, paszományos és zsinórkészítő szakmák munkásságának egy töredéke lépett legelőször a szakszervezkedés terére. Az 1890. évi alább említendő sztrájkok kedvező eredménye ad hominem bizonyította az egyesülés erejét. De még e szakmák munkásságának is egy, még pedig általán jelentékenyebb, része sem a szervezkedés hasznát nem látta át, sem a socialdemokratia távoli politikai céljait a nálunk tőle inaugurált és a mai társadalmi rendszerbe illeszkedő szakszervezeti mozgalomtól nem tudta megkülönböztetni s így jó ideig állhatatosan tartózkodott egyelőre a mozgalomhoz való csatlakozástól. Megerősíthette e nézetében, hogy ez a Magyarországon máig szerte uralkodó, kormányzatilag is vallott és keresztülvitt felfogás.

A sociáldemokratia azonban ép ezen hivatalos felfogásból merítette valósággal életerejét Magyarországon. A helyzet világos felismertével egész hévvel a szükségképeni s így rendőrileg el nem vitatható szakszervezeti mozgalom fejlesztésére vetette magát. Maguk a pártcongressusok nyíltan elismerték ez eljárás kénytelenségét, kimondván, : »Tekintettel arra, hogy a szakegyesületek olyan szervezeteknek tekintendők, melyek legalkalmasabbak arra, hogy az indifferens munkásokban érdekeltséget keltsenek a politikai mozgalom iránt, tekintettel továbbá a mostani állapotokra, a jelenlegi gazdasági és politikai helyzet és a pártmozgalom állása mellett a szakegyesületek egy erős és cselekvőképes szervezet alapját képezik, kötelességévé teszi egyrészt minden párttagnak, hogy szakmája szervezetébe lépjen, de másrészt a pártvezetőségnek, hogy a szakszervezeti mozgalmat fejlessze és vele szoros összeköttetésben maradjon.« A választójog szűkkörűsége nagyrészt az oka, hogy az egész socialistikus propaganda a szakszervezetekben központosult, ami azok szellemét és magatartását szükségkép harciasabbá és összeütközésekre egyenesen berendezkedettekké tette. Holott ha az alapjában mérsékelt magyar munkásság politikai érvényesülésének tér nyílt volna, e feles robbantó gáz a megfelelő szelepre talál, melyen eltávozhatik és szakszervezetei nálunk is azon tisztán gazdasági és üzleti mérlegelésekből vezetett mederbe terelődhetnek, amelyben ma, ugyanilyen történeti előzmények után, az angolszász és mindinkább a német szakszervezeti mozgalom folyik.¹⁾ Másrészt a hatóságoknak ellenséges állásfoglalása és teljes nemtörődömsége a mozgalom socialpolitikailag kívánatos jelentősége iránt a sociáldemokrata pártot, mint a munkásságnek ez országban egyetlen patronusát és hátvédét igazolhatta az egyes szemében. Így az egész socialistikus propaganda a szakszervezeti eszme kizárólagos kisajátítására alapozva vivta ki főrészt Magyarországon eddigi, nem kicsinyelhető sikereit.

Mínthogy a 90-es évek kezdetén a politikai pártlapot is

¹⁾ L. pl. Ströbel H., »*Gewerkschaften und sozialistischer Geist*«. Die Neue Zeit, 23. Jg. Nr. 44. S. 561. ff.

nagyon gyéren olvasták munkásaink, a pártvezetőség befolyása emelésére és a munkások igen fontos nevelésének magához ragadása céljából a tagokra kötelező szaklapokat alapított. E lapok, a szakmai gazdasági mozgalom fejlesztése és a tagok tisztán társadalmi és kulturális érdekeinek ápolása mellett, a szokásos socialdemokrata jelszó — fűszerrel, a politikai mozgalmat is szolgálták, úgy hogy oly munkás, aki tisztán gazdasági és társadalmi érdekeinek a mai bérrendszer alapján való védelmére és előmozdítására lépett valamely szakszervezetbe, a nélkül, hogy maga is észrevette volna, idővel lelkes pártférfiuvá alakult át. A már 1866-ban megindult »Typographiá«-n kívül »A Czipész« (1890.), az »Asztalosok Szaklapja« (1890.), »Szabók Szaklapja« (1892.), »Az Építőmunkás« (1895.), a »Vas- és Fémmunkás« (1896.) stb. tudták magukat állandóan fentartani, míg más szakmák lapjai a 90-es években meg-megjelentek, de meg is szüntek újra, hogy a legújabb időben — mire alább térünk vissza — a szak-sajtó bámulatossá szaporaságra és olvasottságra tegyen szert.

A kezdetben a munkásokat nagy reményekkel kecsegtető szakszervezeti mozgalmat azonban csakhamar ép a politikai mozgalom ránehezedése bénította meg. Egyrészt mivel a pártvezetőségben duló személyes hercze-hurcza átragadt a teljesen befolyása alatt álló »szaktanács«-ra is, mely a mozgalom legfőbb vezetésére és fejlesztésére lett volna hivatva; másodszor és különösen mivel e gyakorta szakmán kívüli, politikai vezéremberek praedominálása a szakszervezetek vezetésében és ügykezelésében ¹⁾ az indifferens munkásokat elriasztotta. Ez által sem a létező szakszervezetek megizmosodni, sem a mozgalom a tőle még idegen szakmák nagyobb számára kiterjedni nem tudott. E még jórészt kis kaliberű politikai vezérek nemcsak a munkásság osztatlan bizalmát nem élvezték, hanem — a mint azt a szakszervezeti mozgalom mai vezérférfiai is elismerik — e nehéz feladatra a kellő tudással, a nélkülözhetetlen higgadtsággal és hivatottsággal sem bírtak. »Aránylag csak kevés a vezetésre képzett férfiakkal rendelkezünk« — mondjaegészen helyesen a szakszervezeti tanács titkára.²⁾ Áll ez nagyrészt a már 1892-ben létrejött szaktanács embereire is, bár elismerendő, hogy e testület nélkülözötte az erőteljesebb actióhoz oly szükséges erős szakszervezetekben rejlő anyagi és erkölcsi erőforrásokat is. Nagy akadály volt továbbá ez évtized végéig a szakszervezeti mozgalom nagyobb fejlődésének a szakszervezetek országosításának tilalma. Mint sehol a világon, úgy nálunk sem voltak a helyi egyesületek kielégítőek; egyrészt mivel a munkás gyakori költözködése esetén szerzett jogait elveszítve, a helyi egyesületekbe való belépésnek csak csekély hasznát láthatta; másrészt mivel a helyi egyesületek, nevezetesen kis vidéki helyeken, nem rendelkeztek a kellő anyagi erővel még a segélyezési ágak jelentékenyebb felkarolására sem, annál kevésbé bírtak a munkaadókkal szemben a kellő gazdasági hatalommal és függetlenséggel fellépni. E körülmények természetesen szintén csak a szakszervezkedés vonzó erejének csökkentésére hatottak.

¹⁾ Jászai id. m. 6. l.

²⁾ U. o. 12. l.

A mozgalom egyidejű lassú fejlődésének, mondhatjuk stagnálásának, további magyarázata a belügyi kormány okozta nehézségek az egyes szervezetek alapszabályainak láttamozása terén. Hogy például a belügyministerium minő érvek alapján utasította vissza az országos szakszervezetek létesítése iránt benyújtott alapszabályokat: e célból ragadjuk ki az asztalosok tapasztalatait a hasonló esetek sorából. Három hónappal alapszabályaik felterjesztése után e szakmabeli munkások a következő végzést kapták: »Értesítettnek az alakítani szándékolt magyarországi vonalozó, férfi- és nő-szabó, továbbá az épület- és butorasztalos és végül a paszományos és zsinorkészítő munkások szakegyletének ideiglenes vezetőségei, miszerint tekintetbe véve azt, hogy az 1891. évi XIV. t.-cz. intézkedései folytán minden iparossegéd kötelezve leend a felállítandó betegsegélyző pénztár tagjává lenni s hogy ezen alakítani szándékolt szakegylet minden egyes tagjára újabb terheket ró, a melyek viselésére a tagok magukat esetleg le nem köteleznék: a beterjesztett alapszabályok jóváhagyása addig, míg a betegsegélyző pénztárak szervezése és felállítása befejezve leend, függőben tartatott.« A betegsegélyző pénztárakról szóló törvény életbeléptetése után a módosított alapszabályokat tehát újból felterjesztették asztalosaink. A belügyminister azonban most már a következő megokolással utasította vissza az alapszabályokat: »Az alakuló magyarországi asztalos-segédék szak- és segéd munkásai szakegyletének alapszabályait a bemutatási záradékkal ellátandónak nem találtam, mert ezen egylet a jelen alapszabályok 2. §-a értelmében az egész országra kiterjedő szervezettel birna, továbbá a 10. § utolsó két sora, kapcsolatban a 3. §. 2. pontjával, oly rendelkezést tartalmaz, a mely szerint az egylet az esetleg összebeszélések folytán keletkezett munkaszünetésekben, sztrájkokban résztvevő munkásokat is segélyezné, ami az 1884. XVII. t.-cz. 144. §-ában kimondott elvbe ütközik s meg nem engedhető.« (?)¹⁾

Mindazonáltal a nagyobb ipari szakmák munkásai a congressusaikon (asztalosok 1892.) az országos tömörülés valamely módozatát ki tudták eszelni és így a helyi szervezetek »szoros kölcsönhatásban állottak egymással és a központi szervező bizottságokkal, mely utóbbiak rendszerint a szaklapok körül csoportosultak«. A sztrájkok rendezése, alább kifejtendő kerülő úton, különösen nagy nehézségekbe ütközött. De a szervezetek azért sem tudtak a 90-es években nagyobb tagállományra szert tenni s azt még kevésbé állandósítani, mivel — mint említettük — a szakszervezeti segélyezési ágak közül legtöbbszörre még a munkanélküli és utazási segélyt vagy egyáltalában nem, vagy ha igen, nem a kellő alapon művelték.

E körülménynek magyarázata, a szakszervezeti elmélet és taktika nem ismerése, melynek folytán — a szerzett tapasztalatok ellenére — még az 1899. évi I. szakszervezeti congressuson is hallatszottak hangok, melyek a szakszervezeteket tisztán és kizáró-

¹⁾ Az 1903-ban felterjesztett nyomdász-szakszervezet alapszabályainak láttamozása ellen emellett pl. az az észrevétel is felmerült, hogy »kimondandó az alapszabályokban, hogy a tagok a nekik felajánlott munkát elfogadni s a sorrendet betartani nem kötelesek.«

lag sztrájszervezeteknek, illetőleg nálunk a sztrájkok rendezésére tulajdonképpen hivatott titkos szervezetek fedezésére szolgálóknak tekintették. A szakszervezeti politika ez alapvető hibája eredményezte, hogy a munkások csak akkor léptek be, illetőleg fizették tagjárulékaikat, ha bérmozgalom, illetőleg sztrájk állott a küszöbön; de egyébként semmiféle gazdasági előnyt ez egyesületek részéről nem remélhetvén, a béke helyreálltával, különösen ha a mozgalom, a mi e gyenge szervezeteknél természetesen leggyakoribb volt, kudarczsal végződött, reményszegetten ismét kiléptek belőlük. További — bár a körülmények okozta — hibája volt a mozgalom kezdetleges szervezésének, hogy részben nem szorosán »szak - vagy rokonszakmákra, illetőleg egy nagyobb iparág kapcsolatos, bár különböző mesterségeire szorító, hanem u. n. »általános munkásegyletek -et is létesítettek, a melyeknek a legkülönbözőbb gazdasági és szellemi színvonalon álló munkáselemei között a solidaris érzés és egyöntetű magatartás épp oly kevésbé tudott megszilárdulni, mint az angol trade-unionismus ismerőinek emlékezetes egykori »trades-union«-okban. Miként ezek, szintén csak a politikai agitációnak és irányynak tehettek valamelyes szolgálatokat. Végül nagy károkat okozott a mozgalom fejlődésének az 1897. évi mezőgazdasági munkássztrájkok folytán bekövetkezett kormányhatósági socialista-üldözés, az egyesületi és gyülekezési jog még szigorúbb kezelése, a pénzgyűjtésnek szigorú ellenőrzése és büntetése, a munkás-sajtó kivételes rendszabályozása, de főleg az amúgy sem nagyszámú képzett munkásnak eltolonczolása, illetőleg kiutasítása a fővárosból. Bár e körülmény más irányban, a vidéken, fejlesztette a szakszervezeti mozgalmat is, annak központi irányítása, szervezése és fejlesztése sokat veszített.

Ki is tűnik mindezen hátráltató, akadályozó, megszorító körülmények együttes hatása az 1899. évben tartott I. magyarországi szakszervezeti congressus elnökének a következő lemondással teljes megnyitó szavaiból: »Ha végigtekintünk mozgalmunk történetén, azt kell látnunk, hogy szakegyleteink hivatásukat eddig egyáltalában nem vagy csak igen csekély mértékben töltötték be.«¹⁾ Az a mindenesetre szépítő statisztika, melyet a mozgalom állásáról a szakszervezeti tanács mutatott be a congressusnak, élénk bizonyosága ez állításnak. Az állítólag létezett 126 és ugyancsak állítólag 23.603 tagot számláló szakegyesület mindegyikére átlag csak 187 tag esett, a mely számot azonban még az a körülmény is módosítja, hogy az állandó tagok e számnak igen csekély hányadát teheték. De e congressus, melyen 37 budapesti és 24 vidéki helyi szakszervezet volt képviselve, a mult tapasztalatain okulva, megvetette a néhány év múlva elkövetkezendő nagy fejlődés szervezeti alapjait. Foglalkozott a munkásság gazdasági és társadalmi bajaival, döntött az egységes országos szervezeti forma mellett, szemben a helyi egyletek pusztán országos szövetségével. Kimondotta, hogy a »szakegyesületeknek kötelessége arra törekedni, hogy tagjaiknak rendszeres

¹⁾ *A magyarországi szakegyletek és szakszervezetek országos congressusának jegyzőkönyve.* Budapest, 12 l.

munkanélküli- és utassegélyt biztosítsanak», a munkaközvetítés autonom rendezésére törekedjenek. Elhatározta továbbá az eddig csak tengéletet folytató szakszervezeti tanács ujjászervezését, a mely a néki már 1892-ben kitűzött feladatnak: »szakegyesületek alakítását előmozdítani, alapszabályokat kidolgozni, a mozgalomra felügyelni, könnyelmű strike-okat megakadályozni, eredményt ígérő strike-okat előmozdítani, szervezni és vezetni, szóval mindent elkövetni, hogy az egész szakegyesületi mozgalmat dominálhassa»,¹⁾ éppen nem tudott megfelelni. E tanács működésének előmozdítására tehát egy munkástitkárság létesítését határozta el s erélyesen követelte a fennálló korlátozások eltörlésével a koalíciószabadság biztosítását. E congressuson még nagyrészt a politikai mozgalom vezérférfiai vitték a hangadó szerepet és csúnya személyi összeütközések zavarták összhangját.

Néhány évig azonban a congressus határozataitól remélt hatás csak nem akart bekövetkezni. Ennek közvetlen okául ama folyton élesedő pangást kell tartanunk, mely az 1896. évi millenniumi kiállítás után, az ipar minden ágában tért foglalt s hatásában úgyszólván napjainkig érezhető. Nem feladatunk ama különböző gazdasági, társadalmi és politikai természetű okokra: a kiállítás okozta túltermelésre, az osztrák, majd meg a német ipar fokozott versenyére, az 1896. évi kisebbszerű tőzsdeválságra, az állami vasművek fokozottan fájlalt versenyére, az agrárius törekvések erősebb érvényesülésére, mely az őrlési forgalom visszavonátása által kivált a malomipar nagymérvű üzemreduktióját vonta maga után, az Ausztriával való vám- és kereskedelmi szerződés megkötésének nehézségeire, végül a folytonos belső politikai zavarok okozta bizonytalanságra és a vállalkozó kedvre való csökkentő erejére részletesen kitérni. De reájuk kell mutatnunk mint ama nagymérvű munkanélküliség magyarázatára, mely már az 1897. és 1898. években oly szomorú utcai tüntetésekben jutott még a nagy közönségnek is tudomására. Budapesten különösen a kézműiparok életében elsőrangú fontosságú szerepet játszó építőipar, mely a millenium előtti években szinte világvárossá varázsolta át Budapestet, utóbb sokszorososan visszaesett, s ezt a vele kapcsolatos iparágak is rendkívül megéreztek.²⁾ Az építkező kedv, az 1896. év előtt túlhajtott építkezés, a fővárosnak a kiállítási munkák és látogatások megszünte után viszonylag megcsappant lakossága, a pénzhiány és kamatláb magassága folytán annyira csökkent, hogy Budapesten az építési engedélyek száma csakhamar a következőkép alakult:

1897-ben	952
1898-ban	652
1899-ben	352 stb.

¹⁾ L. az id. rendőrségi *Jelentés*. 122 l.

²⁾ »Az épületmunkákon dolgozó asztalossegédek helyzete — írta Weltner — szintén egyre rosszabb lesz. Néhány év előtt, mikor még Budapesten sok építkezés volt, az építőasztalosok elég túrhetően kerestek. Mikor azonban az építkezés terén beállt a visszaesés, a munkadíj is rohamosan csökkent. A verseny itt is megtette a magáét. Az eszkimó sok volt, a foka kevés... A munkadíj az épületmunkánál igen fontos tényező. Ezért tehát az összes műhelyekben leszorították a munkadíjakat. Sok munkánál a felét sem fizetik annak, a mit ezelőtt öt évvel fizettek.« Id. m. 24. l.

Az összes, de különösen az építőiparban nagyszámú munkanélküliek számát a több évi rossz aratás folytán a városba tódulók serege is növelte. Ily körülmények között nemcsak a munkafeltételek javítására irányuló mozgalmakra nem lehetett a munkásságnak gondolnia, de még a létező munkafeltételek védelmére sem rendelkezett mindig elegendő erővel. A meny nyiben munkahelyeiket odahagyták, nem is egy, hanem több ember kínálkozott helyükbe. A munkanélkülieknek sem kedvük, sem elegendő anyagi erejük nem volt, hogy a szakegyesületekbe lépjenek. E kezdetleges socialis szervezetek viszont a munkanélküliség ily arányaival megbirkózni nem tudtak, mivel a kellő munkanélküli segélyalappal még nem rendelkeztek. De ez évek szomorú tapasztalatainak az a mozgalomra fejlesztő hatása még sem maradt el, hogy a munkások átlátták ¹⁾ a munkanélküliség elleni biztosításnak nélkülözhetetlenségét. E körülmény, az alább kifejtendő okok hatása mellett, első sorban hatott közre, hogy a munkások csakhamar oly tömegesen sorakoztak a szakszervez- kedés zászlaja alá.

Az 1901. évi II. szakszervezeti congressusnak azonban, a 11-es szervező-bizottság, a fenti közgazdasági helyzet folytán, egyelőre még az első jelentésnél is gyengébb kimutatást közöl- hetett csak a mozgalom állásáról. E szerint volt:

	1899	1900
szakszervezet	59	44
tag	8586	8222 ²⁾

Az ezen egyesületekben uralkodó nagy taghullámzásra jel- lemző, hogy például a bádogosok szakszervezetének tagja volt:

1899. decz. 31.	belépett 1900-ban	1900. decz. 31. volt
200	147	172

vagyis ez egyletből az év folyamán 275 tag lépett ismét ki, szemben a 147 belépettel. A kocsigyártók egyletének volt tagja ugyancsak:

1899. decz. 31.	belépett 1900-ban	1900. decz. 31.
83	140	55

E congressus, melyen 121 küldött 89 szakszervezetet (42 fővárosit és 47 vidékit) képviselt, foglalkozott a munkásvédelem és munkásbiztosítás kérdésével, a munkáskamarák problémájá- val, fogházi munka rendezésével stb. De különös fontossággal bírt a mozgalom további fejlődésére, hogy a küldöttek, miután már az I. congressus az országos szakszervezketést hangoztatta,

¹⁾ A munkanélküliek száma a fővárosban az 1899—1901. években időn- ként a 20.000-et is meghaladta.

²⁾ Jellemző e szervezetek még teljesen rendszertelen működésére, hogy a szaktanácstól szétküldött 120 drb. kérdőív közül ezuttal még csak 35 érkezett vissza. A budapesti szervezetek között volt 23 egylet, mely fele- letét beküldötte, 5530 férfi és 389 női taggal. (L. *A magyarországi szocziá- lisztikus munkásmozgalmak 1903. évben.* Kiadja a fővárosi rendőrfő- kapitány. Budapest, 1904. 80. l.)

immár nagy ipari szövetségek létesítése mellett foglaltak állást. »Tekintettel arra — mondotta ki határozatuk — hogy a magyarországi munkásságnak jogfosztottsága és gazdasági elnyomatása mellett ellentálló harci szervezetekre szüksége van, ezek azonban céljaiknak csak úgy felelhetnek meg, ha tagjaikat minden tekintetben támogatni képesek: kimondja a congressus, hogy az egyesületek összeköttetése és együttműködése szükséges. Rokonszalmák egyesületei szövetségek kötésére kötelesek és a szövetségek hatásköre kiterjesztendő. Minden nagyobb városban, hol több egyesületnek van székhelye, szakszervezeti kartellek kötendők. A kartellek a budapesti szakszervezeti tanács végrehajtó bizottságával állandó összeköttetést tartanak fenn s azt a szervezkedés állásáról tájékoztatják«.

Ha ezek után visszatekintünk a magyar ipari szakszervezeti mozgalom fin de siècle-i fejlődésére, úgy azt kell mondanunk, hogy az a hatóságoktól lényegéből kiforgatva és haladásában meg-megakasztva, kedvezőtlen, részben még éretlen gazdasági viszonyok közepette, kellő szakszervezeti politika és elégséges számú képzett vezető és hivatalnok híján, a század alkonyáig jelentékenyebb avagy csak nagyobb eredményekre jogosító fejlődést nem mutathatott fel. Minden évben megszűnt és alakult egynéhány szakszervezet,¹⁾ de majd mindnyájan valóságos méhkasokhoz hasonlíthatók. A tagok szinte csak kíváncsiságból lépnek ez egyesületekbe, hogy meggyőződven erőtlenségükről, rossz szervezetükről, a sok szalmacséplő politizálásról és képtelenségükről valamelyes gyakorlati haszon nyújtására, csakhamar ismét a tágasat keressék. A vezető embereken és a kevés számú, a szervezkedés hasznáról igazán meggyőződött lelkes közkatonán is már-már bizonyos csüggedtség és lemondás vesz erőt.

Az 1902. év tulajdonképeni határköve a magyar gazdasági munkásmozgalomnak. A szakszervezkedés sok évi stagnációját valóban váratlan és gyors, mind intensive, mind pedig extensive, nemcsak a tanult, de a tanulatlan munkások számos kategóriájára is szinte lázasan terjeszkedő fellendülés váltotta fel. A szakszervezetek fejlődése ez év óta oly rohamos s még ma is folytonfolyvást, bár már nem egészen abban az arányban fokozódó, hogy méltán hasonlíthatjuk a trade-unionok történetének a Webb házaspártól találóan három »dagályszerű«-nek nevezett korszakához (1833/34., 1873/74. és 1889/90. évek). Ami azonban a magyar szakszervezeti mozgalom e rohamos felvirágzását saját-szerű módon jellemzi, az az a körülmény, hogy nem a nemzetgazdaságban beállott különösen kedvező fordulat idézte fel, miként ép Nagy-Britanniában vagy egyebütt, hanem ép ellenkezőleg a továbbhuzódó, bár enyhülő ipari pangás.

Mi sem jellemzőbb e mozgalom ösztönszerű, nem annyira a mesterséges agitatio és ügyes szervezés, mint inkább az ezen pontig megérett társadalmi fejlődés, lélektani mozzanatok, de főképp az elsőrendű gazdasági szükségletek teremtette voltára, mint a mozgalom vezéreinek módfelette csodálkozása számos esztendőn keresztül folytatott törekvéseiknek e váratlan

¹⁾ L. A budapesti államrendőrség jelentéseit 1894. és 1902. közötti évekről.

sikerén. »A nyomor volt ezuttal is az a nagy izgató — mondja a szakszervezeti tanács titkárja — amely megmozgatta és harc-vonalba állította a tömegeket.« A nemcsak a földművelő, de igen számos szakma ipari munkásai körében is mind nagyobb mérveket öltő s a szervezkedésnek pendantját tevő kivándorlásban symptomatikusan megnyilatkozó munkanélküliség, párosulva a munkaadóknak, a kedvezőtlen üzleti viszonyok között természetes törekvésével, hogy a munkafeltételeket — a létfenntartás folytonos drágulására való tekintet nélkül — leszorítsák, legfőbb oka a munkásaink gazdasági mozgalmában váratlanul bekövetkezett fordulatnak. Hogy az előbb említett körülményt jellemezzük, az építő (kő- és gipsz)-szobrász szakmában beállott változásra utalunk. Ez iparágban még a 90-es évek közepén 1200 ember dolgozott Budapesten, de az építkezések csökkenése — némileg azonban az építési modorban beállott változás folytán is — ma csak körülbelül 300-an vannak itt munkában, míg 200 ember állandóan »sétál«. Ellenben Berlinben annyi a magyar szobrászsegéd, hogy az ottani Gewerkschaft nem szívesen veszi már fel a magyar jövevényeket, akik elárasztva a berlini piacot s túlkinálatot teremtve, a munkafeltételeket ott is megrontják.

Ezen viszonyok folytán törtek ki és terjedtek el futótűzként egyik iparágból a másikba a támadó (többnyire műhely-) sztrájkok százai, a melyek — az alább kifejtendő okok folytán — számos sikert értek el. A gyorsan és könnyen elért eredmények arra a gondolatra vitték a munkásságot, hogy megtartásukra csak úgy lehet reményük, ha egyesületekbe tömörülve védik meg életmódjuknak egyszer elért színvonalát. Minden nyert sztrájk azonban nemcsak megteremtette, illetőleg biztosította az illető szakma szakszervezetét, hanem az elért siker, a rokon illetőleg helybeli, de egészen idegen szakmák munkásait is szervezkedésre készítette. Hozzájárult mint külső tényező, hogy ép azon egyének, a kiket 1898-ban a fővárosból szülőföldjükre tolonczoltak, az addig socialistáktól teljesen idegen vidékeken, a politikai propaganda mellett, egész tetterejüket egy-egy szakmájukbeli szakegylet létesítésére fordították. Ezen, az egész országot behálózó vidéki szervezetek, a budapesti mozgalom hatása alatt és mintájára, csakhamar szintén hasonló sikerekkel törekedtek a munkafeltételek javítására.

(Folytatása következik.)

Ferenczi Imre.

Közlemények és ismertetések.

Vissza a földre.

Jules Méline: *Le retour à la terre et la surproduction industrielle.* Paris. Hachette 1905. 320. l.

Könnyed francia stylus, francia esprit és a könyv szerzője a francia agráriusok vezére, a ki megteremtette a francia védekező vámpolitikát, a ki mint földművelési minister és később mint miniszerelnök győzelemre vitte a francia agrár-kivánságokat: ezek a munka előnyei, ezért jelent meg már több kiadásban, ezért jelent meg német fordításban. Tartalma a most említett előnyökkel szemben nagyon is háttérbe vonul, sőt alapgondolata teljesen hamis. Hamis, mint általános közgazdasági törvény, hamis a különböző országok, sőt még maga Franciaország szempontjából, és hamis kivált nálunk Magyarországon.

A könyv alapgondolata és elvi álláspontja ugyanis a következő: A közgazdasági fejlődés szerint a mezőgazdaságban alkalmazott munkás a város felé gravitál; a városi élet előnyei, a jobb fizetés, a városi szórakozási alkalmak, az egész éven át található elfoglaltság vonzzák a mezőgazdasági munkást a városba, még pedig annál inkább, minél kisebb lesz a munkakeresés a gépek meghonosodásával a gazdaságban. Az ipar, a gyárak és az administratio gazdag személyzete felszivja a mezőgazdasági lakósokat a városba, a mezőgazdaságban a munkások száma gyérül, az iparban számuk folyvást gyarapszik. Ez a folyam bizonyos ideig állandó, de az újabb kor igazolja, hogy itt is bekövetkezik a határ. Az ipar természete a technikának folytonos felhasználása. Az a rendkívüli fejlődés, melyet korunk a technika terén mutat, újabb és újabb gépeket állít az ipar rendelkezésére; minden újabb gép két irányban hat: egyrészt fölöslegessé teszi a munkások egy részét, azaz kevesebb emberi munkát követel, de másrészt lehetővé teszi, hogy az eddiginél nagyobb mennyiségű iparcikk jusson piacra. A technika tehát a munkások számát apasztja, az előállított iparcikkek tömegét szaporítja; vagyis a munkabérek csökkenésével a túltermelésre vezet. A túltermelés természetes következménye az, hogy az iparcikkek ára csökken; ennek természetes következménye az, hogy a termelési költségek megszorítására törekszik a vállalkozó; legkönnyebb a megtakarítás a munkabéreknél, munkások elbocsáttatnak; férfimunkások helyét az olcsóbb női és gyermekmunkás foglalja el. Ez sem használván, a vállalkozók trustök, cartellek és más vállalkozói összebeszélések által korlátozzák a termelést; a termelés korlátozásával ismét első sorban a munkás

bére szenved; az üzem több nappal reducáltatik, a munkás kevesebb bérrel kénytelen megelégedni. Szóval az ipar fejlődése abba a stadiumba jut, hogy nem szivhatja föl a mezőgazdaságban feleslé vált munkásszámot, hanem ellenkezőleg foglalkozás nélküli munkásokat szolgáltat. Hová menjen ez a feles munkás? Ki kell vándorolnia, vagy arról kell gondoskodni, hogy a hazai mezőgazdaságban találjon kellő foglalkozást, tehát vissza a földhöz! Ez legyen a közgazdasági politika jelszava.

Azt hiszem, ez az alapgondolat Magyarországra nézve egészen hamis. Nálunk, a hol mindenki az ipar megteremtésétől várja az ország közgazdasági fejlődésének lehetőségét, ezek az eszmék egészen időszerűtlenek. De nem alkalmazhatók sem Észak-amerikai hatalmas közgazdaságára, a hol pedig a túltermelés óriási mértéket mutat, sem Nagybritanniára, a hol a mezőgazdaság, vagy legalább a magtermelés nagy visszaesésben és az ipar hatalmas lendületben van; sem Németországra, a hol az ipar folytonos haladása és az ipari túltermelés elég erős jelentkezése mellett is a mezőgazdaság jólétet mutat. De nem áll magára Franciaország számára sem, a melyre nézve maga Méline azt vallja, hogy az okos vámpolitika és a francia vállalkozás higgadtsága megmentette az országot az ipari katasztrófától és a túltermeléstől.

És ha igaz volna a könyv alapgondolata, ha az ipar munkafelszívóképesége tényleg megakadna és az ipari munkást a mezőgazdaságban kellene elhelyezni: ugyan hogyan rendezkednék el ez a dolog a nemzetközi versenyben? Itt épügy vagyunk, mint a katonai felszerelés kérdésénél; mindenki hirdeti, hogy a népek anyagi tönkretétele az az óriási fegyverkezés, melyben a teljes béke közepette az európai államok élnek; mindenki kívánatosnak tartja a leszerelést, és mégis minden állam folyvást nagyobbítja katonai kiadásait. Ki kezdje a leszerelést? Ki kezdje az államok közül az ipari túltermelés megszorítását? Itt csak megint odajutunk, hogy eszméket állítunk fel egy izolált ország számára és elfeledjük, hogy világ-gazdaságban vagyunk és világ-gazdaságban kell megélnünk. A védővámokat emelhetjük még és még magasabb sánczokat állíthatunk fel határainkon; de ezek a sánczok még ha tilalmasak is, azaz ha a külföldi behozatalt egészen elzárják, még nem biztosítanak a túltermelés ellen, sőt ellenkezőleg képessé teszik a belföldi ipart, hogy a belföldön az árakat magasakra emelve a külföldön még jobban pocsékolhatják az árakat és pocsék árakon jelenhessenek meg a külföldi piacokon. A ki tehát agrár politikát kíván az ipar megmentése (a túltermelés veszélyeinek elhárítása) céljából, az hamis uton jár vagy legalább is nem őszinte.

Az alapgondolattal végezve, áttérhetünk azokra a részletekre, a melyekkel a szerző a mezőgazdasághoz való visszatérést, vagyis agrárpolitikai intézkedéseit kifejti. Itt már csupa jó ismerőssel találkozunk és azokat a recipéket olvashatjuk, melyek általában az agrártendentiákkal kapcsolatosak és a melyek bizonyos mértékig helyesek is, de panaceát a mai közgazdasági életben sem általában, sem különösen a mezőgazdaság szempontjából nem képeznek.

Itt találkozunk először is a szövetkezeti ügygyel, melynek fontosságát és gazdasági jelentőségét senki sem tagadja, de melynek épen a mezőgazdasági téren alkalmazása mégis csak bizonyos óvatossággal lehetséges. Bizonyos, hogy a hitelszövetkezetek, bizonyos anyag és gépbeszerzési szövetkezetek, sőt a termelési szövetkezetek közül a tej- és vajtermelési és értékesítési szövetkezetek nagy előnnyel lesznek a mezőgazdaság terén is; ánde azt hinni, hogy értékesítési szövetkezetek útján a mezőgazdasági terményeket a kereskedés segítsége nélkül lehet rendez piacokra hozni, ez a szövetkezeti eszme túlhajtása és a gazdák érdekeinek félreismerése. Mióta a világ áll, állandó a gabonauzsoráról szóló panasz és állandó a küzdelem az úgynevezett felesleges közvetítők ellen; és még sem talál fel senki módot arra, hogyan lehet a mai világforgalomban gabonakereskedő nélkül megélni. A szövetkezet helyes gazdasági alakulás, de nem pótolhat mindent és nem forgathatja fel a gazdasági élet természetes elemeit. Tulozni e téren époly kevésbbé szabad, mint bármely más téren nem.

Szerzőnk szükségesnek látja, hogy az adóteher, mely Franciaország földmivelését nyomja, és mely szerinte az évi jövedelem 36%-ára rug, holott a mobil tőke és a vele üzött foglalkozás jövedelme 7% erejéig van csak igénybe véve, kellő módon mérsékeltségek; valamint kívánja azt is, hogy az átirási díjak mérsékeltsenek. Nem kívánjuk e részben a francia viszonyokat vizsgálni; az minden országban és minden adózónak állandó panaszja, hogy erős az adóteher. Ha lehetséges igazságos és arányos adózással a mezőgazdaságon segíteni, ez ellen senkinek sem lesz kifogása; csakhogy természetesen az igazság és arány nemcsak a mezőgazdaság számára, hanem minden foglalkozási nemre nézve alkalmazandó. És e részben sajátságos, a midőn pl. nálunk az agráriusok nagy része (Zselénszky gróf kivételével) az átalános és progressiv jövedelmi adó meghonosításában látják az adórendszer ideálját, szerzőnk határozottan ellenezi Franciaország mezőgazdasági érdekében ezt a reformot; szerinte »az átalános és progressiv jövedelmi adó az ismét feléledő mezőgazdaságra nézve végzetes csapás lenne, és alkalmas volna arra, hogy fölelevenülését teljesen megakaszsa.«

A mit Méline arról mond, hogy a mezőgazdasági munkás anyagi jólétét társadalmi és esetleg állami intézmények útján fokozni kell, ezt mind helyeselni lehet; több helyütt már is törtétek kísérletek s ha e részben a haladás nem gyorsabb, ez leginkább az anyagi erő hiányában és abban található, hogy a szükséges költségek viselése részben mégis csak a mezőgazdaság terhére esik, s így kezdeményezésétől legtöbb országban tartózkodnak. Ide tartozik pl. a mezőgazdasági munkások betegsegélyezési, baleset elleni és rokkant vagy aggkori biztosítása. Feladatok, melyek milliókba kerülnek, és melyeknek megoldásában Németország oly nagyot tett, de a melyeket minden országban bizony nem lehet oly könnyen keresztül vinni, mert nemcsak az anyagi erő hiányzik, hanem az országok külön természete más és más megoldást igényel. Senki sem fogja a szerzőnek azt az óhaját ellenezni, vajha minden faluban a falú

nagyságának megfelelően berendezett kórház vagy ápolóház állna rendelkezésre; csak hogy mikép valósítsák meg ez az óhaj, honnan kerüljön meg a szükséges költség, ez itt a nagy kérdő jel, ezt kell előbb megfejteni. Senki sem fogja ellenezni szerzőnk azon kívánságát, hogy a középbirtokos lakjék minél többet falun, és érintkezzék a falusi néppel, legyen neki tanácsadója és segélyezője; a patriarchalis viszony, mely hajdanában földesurat parasztjaihoz kötött, ismert jó hatását szeretőnk visszaidézni; csak az a kérdés, mily módon lehet ezt keresztülvinni. Erős társadalmi élet kívántatik ehhez, mert itt első sorban egyéni akarat és nem kényszer vezet célhoz, és ezt az akaratot csak erős társadalmi működés képezheti ki. Nagyon szép az, a mit a szerző a gazdasági ismeretek terjesztéséről szól; igen nagyot lendítene a mezőgazdaságon, ha a gazdák állandóan a legjobb művelési módok iránt tájékoztatva volnának; azt sem lehet tagadni, hogy a női oktatás szempontjából a háztartási iskolák nagy előnnyel lennének a mezőgazdaságra; csak hogy mindezek a dolgok rég ismeretesek és keresztülvitelük nem is azon múlik, hogy helyességük iránt van kétség, hanem mert nincs meg a kellő emberanyag és a hozzávaló pénz, hogy azt tényleg életbe léptetni lehessen. Azt sem fogja senki ellenezni, hogy a gyárak lehetőleg vidéken létesüljenek és ideális állapotnak fogjuk mondani azt is, hogy a gyár közelében minden gyári munkás kapjon kis földet, melyet maga és családja megművelhet s így a gyári terhes munkát egészséges mezőgazdasági munkával válthatja fel és lesz a gyár közelében saját földjéhez szívesen lekötött, tehát állandó és biztos munkás. Csak hogy az efféle ideálok utópiákban szépek és még kivételnek is ritkán sikerülnek, hátha még rendszert kívánnak belőlük csinálni!!

Hogy a homestead, a telepítés és a járadékbirtok nem hiányozhat a mentőszerek gyűjteményéből, az természetes; ezekről már egész irodalom áll rendelkezésre és azért alkalmas vagy nem alkalmas voltak ma sincs tisztább világításban, mint volt ezelőtt 25 évvel, mikor ezekről a mentőeszmékről Mayer és társai kezdtek szónokolni.

Végül említjük még azt, hogy a gyarmatokban is lát szerzőnk eszközt arra, hogy az iparból szabaduló munkásság elhelyezést találjon és ajánlja francia vérrokonainak, kövessék Németország példáját, mely oly sikerrel dolgozik az anyaország javán, amikor gyarmataiból és gyarmataiban ifjodik meg.

És ezzel vázoltuk a részleteket is. Ujat vagy eddig nem tervezett reformot nem találunk benne s ha olvasmányul kellemesnek találjuk is a könyvet, tanulmánynak nem vehetjük.

(—vits.)

Pénzügytan.

Karl Theodor von Eheberg: *Finanzwissenschaft*. Leipzig, 1906. Achte verbesserte und vermehrte Auflage, A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung Nachf. (Georg Böhme.) I-III. + 523 old.

Az erlangeni professor közismert pénzügytana újabb javított és bővített kiadásban látott napvilágot. Az anyag beosztása,

a rövidre fogott bevezetés, mely 39 lapon keresztül a pénzügyekről, a pénzügytanról, annak más tudományokhoz való viszonyáról és történetéről szól, e kiadásban sem szenvedett változást; de pótlások, javítások észrevehetőek, főleg ott, hol az egyes államok újabb törvényhozási intézkedései, a pénzügyi viszonyok haladása folytán a statisztikai kimutatásokban azokra szükség volt.

A mi a munka anyagának feldolgozását illeti, a bő elméleti fejtegetések mellett mindenhol megtaláljuk a tételes pénzügyi törvények rövid ismertetését is, hol természetesen a német szövetséges államok törvényhozása nyer elsősorban helyet. Igen világosak és tömörek fejtegetései az államadósságokról, melyek után a szerző az állami pénzügyeknek a szövetségi államhoz és az önkormányzati terhekhez való viszonyáról ad az 55 oldalnyi függelékben fejtegetéseket. Terjedelmes tárgymutató zárja be a könyvet, melynek használható voltát, s tankönyvnek való alkalmazhatóságát legjobban bizonyítja, hogy 1903-ban hetedik s ma már nyolczadik kiadásáról kellett gondoskodni.

K. G.

Kartellek.

Rácz Lajos: *A kartellek és szabályozásuk.* Budapest, Politzer Zsigmond bizománya. 1905. 143. lap.

A munka szerzője különválasztja a kartellek kérdését a trustök kérdésétől és ez utóbbinak tárgyalását egy külön tanulmányban akarja közreadni. A kartellek keletkezésének okait főleg a verseny elfajulásában és az önfentartási vágyban keresi, de megfedekezik arról, hogy a kartellek egy nagy része ilyen kényszerítő ok nélkül egyedül a nyereség emelése céljából keletkezett. A kartellek fejlődéséről szólva, igaza van szerzőnek, midőn a kartellek osztályozásáról folytatott vitákat tudományos szőrszálhasogatásnak nevezi. A kartellek osztályozásának tényleg nem lehet célja abstract kategóriák felállítása, hanem csak is az, hogy egy kartell vezetésében működő eszközök és az egész kartell mechanismusa kellőleg megvilágíttassák, a mi semmiképen sem mellőzhető igen fontos feladat. A kartellek hatásait összegezve azon eredményre jut, hogy azok a gazdasági élet valamennyi érdekköreire becses hivatást töltenek be. Másrészt azon véleményen van, hogy addig, a mig a kartellszervezkedés teljesen általánossá nem lett, addig a szervezetségben erősebb kartell a szervezetlenül velük szemben álló csoportokkal szemben (fogyasztók, közvetítők, munkások) határozottan erőfölényben van és visszaélésekre vezet. Ezen visszaélések azonban állandóan csökkennek, mert a kartellszervezkedés minden irányban általánosan terjed. A lelkiismeretlen kartellekkel szemben ezen érdekcsoportok védelemre szorulnak és ezért szükséges az állami szabályozás. Helyesebb lett volna azt mondani, hogy az állam a fogyasztókat a kartellek lelkiismeretlensége ellen van hivatva megvédeni, mert alig van kartell, mely adott viszonyok között lelkiismeretlenné ne válnék. A kartellek szabályozására röviden a következőket ajánlja: A kartellszerződéseknek megadandó a magánjogi érvényesség, de azon kartellektől, melyekre a fogyasztók uzsoraszerű kizsákmányolá-

sára vagy a megelőző vagy a kívül álló termelők tönkretételére alkalmas árpocsékolás avagy a munkások tetemes megkárosítása bizonyul be, a magánjogi érvényesség megvonandó s az ilyen kartellek kártérítésre köteleztessenek. Szükségesnek tartja egy kartelljegyzék bevezetését ennek vezetésére, valamint a kartell mozgalom ellenőrzésére pedig kartell-hivatal felállítását. A fogyasztókkal, kereskedelemmel, munkásokkal szemben elkövetett visszaéléseket súlyos szabadságvesztés-büntetésekkel kívánná megakadályozni, valamint a bejelentési kötelezettség elmulasztását is. A vámok időleges leszállítását csakis a legabnormisabb áralkulás esetén venné igénybe, ellenben egy megfelelő adó-politika, tarifa-politika és a kartelleknek a közszállításokból való kizárása jó szolgáltatásokat tehetne. Ultima ratió-képen a túlelhatalmasodott kartellekkel szemben állami üzemek támasztását, sőt kényszerkiszajátítást ajánl. A munkát a Mandel-féle javaslatnak részletes bírálata fejezi be és pontonként mutatja ki e tervezet fogyatékoságait.

A munka legjobb része a gazdasági hatásokat tárgyzó fejezet, de úgy ezen részben, valamint a törvényhozási szabályozásról szóló részben semmi újat nem mond és az irodalomban már eddig is hangoztatott irányelvek megbeszélésénél semminemű újabb szempontokat nem érvényesít.

s.

Felsőelsassi mezőgazdasági monographia.

Richard Krzymowski: *Die Landwirtschaft des oberelsässischen Kreises Altkirch.* Berlin, 1905. Paul Parey. VIII. + 232 oldal. Altkirch járás színes térképével.

Az ily speciális mezőgazdasági monographiák, mint aminőt Krzymowski, a göttingeni egyetem mezőgazdasági tanszékének volt assistense e munkájában ad, nálunk — sajnos — felette ritkaságszámba mennek. Pedig agrárpolitikai reformok a mezőgazdasági termelés ismerete nélkül vajmi ritkán sikerülnek. Mint mezőgazdasági szaktanító s hivatásos gazda, de egyszersmind tudományosan képzett socialgazda, alaposan ismeri a föld népét a szerző, ki a Felső-Elsass mezőgazdaságának típusát adja e terjedelmes könyvben. Célja: »Die bodenwüchsige Landwirtschaft darzustellen«, amint az tényleg kialakult a történelem folyamán. Autopsia és személyes tudakozódás és utánjárás képezik munkája feldolgozott anyagának főforrását, mert e járás mezőgazdaságának leírása eddig még nem történt meg. A járás népességének és általános geographiai viszonyainak, geologiai, klimatikus ismertetésének előrebocsátása után, általában szól a mezőgazdasági termelésről, majd a növénytermelést, az állattenyésztést részletesen ismerteti, bemutatja a rendes üzemi alakzatokról való eltéréseket s a Pfirter Jura különleges mezőgazdaságát és — mint az intensitás elméleti kérdésének buzgó kutatója — becses adatokkal szolgál a vidék mezőgazdaságának intensitási viszonyairól. A függelék már tisztán mezőgazdák érdekelhet: az Altkirch vidékén természetni szokott gabonafajokról, a kulturnövények átlagos hozadékáról, a használt gazdasági eszközökről, a szarvasmarhák átlagos értékéről és súlyá-

ról szól, s ide van csatolva egy, a Strassburg környékén szokásos vetésforgókról tartott egyetemi előadása is a szerzőnek.

De nemcsak a mezőgazdának szól ez a munka, hanem tágabb körben is kelthet érdeklődést, mert a földmivelő nép életéről, szokásairól, megélhetési, lakásviszonyairól bő leírást tartalmaz; rajzok, vázlatok, photographiák (számszerint negyvenhat darab) és statisztikai kimutatások tarkítják a szöveget és teszik érdekessé az altkirchi parasztság mezőgazdaságának és életviszonyainak ismertetését.

K. G.

Iparfelügyelet 1904.

A Magyar Királyi Iparfelügyelők Tevékenysége az 1904. évben.
Kiadja a kereskedelemügyi M. Kir. Miniszter. Budapest 1905. — 778. l.

Az iparfelügyelők tevékenységéről 1893-ig csupán a kereskedelemügyi miniszternek a törvényhozás elé terjesztett szűkszavú évi jelentéseiből, később pedig a statisztikai hivatal évkönyveiből értesültünk. Csakis 15 évvel ipartörvényünk életbe léptetése után, vagyis az iparfelügyelői intézmény decentralizációjával egyidejűleg, 1898-ban, határozottatott el, hogy az iparfelügyelők tevékenységéről évente külön jelentés adassék ki. Ezen intézkedések tehát két irányban jelentik egy új korszak kezdetét. Egyfelől ugyanis a munkaadók s munkások közvetlen s így szorosabb viszonyba jutottak az iparfelügyelethez, másfelől pedig a legszélesebb köröknek is lehetővé vált, hogy az iparfelügyeleti működést ellenőrizzék.

Méltán tulajdonítunk tehát különös fontosságot annak, hogy immár az új korszak hatodik évéről is jelentés fekszik előttünk. A míg ugyanis e szolgálat csupán néhány személy által az egész országra kiterjedőleg a ministeriumból láttatott el, ez az intézmény hivatásának s rendeltetésének természetesen alig felelt meg. Az utolsó hat év közreadott tapasztalataiból azonban immár képet alkothatunk magunknak, vajjon mennyire mentek át 20 éves ipartörvényünk rendelkezései a köztudatba. S midőn új ipartörvényünk előmunkálatai serényen haladnak előre, méltán keressük e jelentésekben, hogy mik a fennálló törvény hibái s hogy magának az iparfelügyeleti intézménynek is, melynek feladata, hogy a törvény hatályát biztosítsa -- mik a hiányai?

Sajnálattal kell azonban felemlitenünk, hogy az ipari főfelügyelőnek e kötetben előre bocsájtott összesítő jelentése, érthetetlen okokból, a korábbi évek eredményeivel való összehasonlítást teljesen mellőzte. Pedig senkinek sem áll annyira módjában az eltelt évek alatt szerzett tapasztalatokból a helyes következtetéseket levonni, mint épen neki. E következtetések levonása nélkül pedig az összesítő jelentés nem egyéb, mint ismétlés és összevonás az egyes iparfelügyelői jelentésekben foglalt adatoknak, melyeket a napi lapok néhány soros közleményben még tömörebben összefoglalva szoktak hozni. Az egyes iparfelügyelői jelentéseknek e gondos kivonatolása azonban a főfelügyelői jelentésben évről-évre oly változatlanul ismétlődik, hogy ez immár egész schematikussá válik és a lelkiismeretes felsorolás miatt abban a lényeges nem domborodik ki a lényeg-

telenből. Példaképen emlitem csupán, hogy az általános közgazdasági viszonyoknak vázolója, az exploziós motoroknak gyors terjedése, a szerződéses tanoncok számának évről-évre való csökkenése, a munkaszüneteléseknek, illetve beszüntetéseknek az 1904. évben való feltűnő nagy mértékű elharapódzása, stb., a főfelügyelői jelentésben alig-alig talál néhány szóban méltatásra. Azt hisszük, hogy ilyképen e jelentések nem igen felelhetnek meg azon feladatuknak, hogy a jövő ipari és társadalompolitikai kérdéseinek gyakorlati megoldásánál forrásokul legyenek felhasználhatók.

De ha ennyi kifogást tettünk az ipari főfelügyelő jelentése ellen, az immár önálló hatósága alatt álló intézmény fejlesztése körül kifejtett tiszteletreméltó érdemeiről annál nagyobb elismeréssel kell irnunk. Húsz évvel ezelőtt a ministeriumban székelő négy személy alkotta az egész iparfelügyelői kart. 1898-ban 7 vidéki kerület alkottatott és ezeknek, valamint a főfelügyelőségnek együttes személyzeti létszáma 12-re rugott. Végül 1904-ben az önálló hatósággá lett főfelügyelőségnél — melybe a budapesti kerületi felügyelőség is beolvasztatott — továbbá 15 vidéki kerületben összesen éppen 50 emberből állott az iparfelügyelői kar.

Sajnálatos azonban, hogy az 1903. év folyamán fizetéstelen segédfelügyelők is tömegesen nevezettek ki. Vagy szükség volt ezekre — s akkor igazságtalan, hogy az állam (a katonáskodással együtt) 17 évi tanulás után oklevélhez jutott emberek munkáját éveken át díjtalanul veszi igénybe. Vagy ha nincs szükség reájok, miért szaporitják az államhivatalnokoknak amúgy is óriási számát — kivált ha csak szellemi proletárokat nevelnek belőlük? Elvégre a II-od osztályú fizetéstelen segédiparfelügyelőség nem oly méltóság, melyre a leggazdagabb és egyúttal legkiválóbb ifjak is tömegesen pályáznának. Pedig másként a legtakarékosabb s legjózanabb tisztviselő is kényszerítve van, hogy díjtalan éveit alatt annyi adósságot csináljon, a mennyiből egész életében soha sem tud kieviczkélni. Mi tekintélye lesz már most akár a munkaadóknál, akár a munkásoknál az ilyen eladósodott felügyelőknek? Culturállamot játszani nagy iparfelügyelői karral — s azokat nem fizetni: furcsa kis politika.

A személyzet e szaporítása daczára is természetesen nem voltak mindazon telepek megvizsgálhatók, melyeket az 1893. évi XXVIII. t.-cz. az iparfelügyelői ellenőrzés alá rendelt. A személyzet nélküli, vagy egy-két munkással dolgozó kisebb vízi és szélmalmok, azután pl. a 20-nál kevesebb személyzettel bíró téglagyárak s kőbányák nem igen vizsgáltattak, hacsak nem tették nyomós okok különösen kívánatossá. Iparágankénti és az üzemek nagysága szerint részletezett kimutatás nélkül azonban alig alkothattunk magunknak képet a felügyelet intenzitásáról. A főfelügyelőség jelentése szerint a budapesti kerület összes *gyárai* ezúttal lettek először mind megvizsgálva. A debreczeni felügyelő pedig azt jelenti, hogy kerülete összes felügyelet alá eső *ipartelepeit* megvizsgálta. A haladást minden esetre jelzi, hogy a míg 1899-ben a megvizsgált összes telepek alkalmazottjainak száma 117.971 munkás és 5.214 tanonc volt, addig az 1904-ben megvizsgált telepeken az iparfelügyelet 211.705 mun-

kásra és 9.151 inasra terjedt ki. Ezenfelül az építkezések ellenőrzését végző építész-iparfelügyelő 238 építkezést vizsgált meg, melyeknél 13.122 munkás és 324 (kőműves) inas volt alkalmazva. A pénzügyminister közegei pedig 31 kincstári gyáripartelep vizsgáltak meg, melyek munkáslétszáma 30.203-ra rugott. E számokban a műszaki és kereskedelmi tisztviselők, valamint a művezetők nem foglaltatnak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy nálunk tudvalevőleg nem csak a munkásvédelem, hanem egyúttal a kazánvizsgálat és ellenőrzés is az iparfelügyelőkre tartozik, valamint a telepengedélyezési eljárásnál is igénybe veendők, sőt iparfejlesztési ügyekben u. m. mindennemű gépadományszámlázásnál, segélyek és az 1899. évi XLIX. t.-cz.-ben megállapított állami kedvezmények engedélyezésénél részint, mint a ministerium véleményező, részint mint ellenőrző közegei rendkívül sok és sokféle teendővel vannak elhalmozva.

A vizsgálatok alkalmával szükségessé vált 13.270 intézkedés közül 4.365 esik az 1884. évi XVII. t.-cz. (ipartörvény) 7.069 intézkedés pedig az ipari és gyári alkalmazottaknak baleset elleni védelméről szóló 1893. évi XXVIII. t.-cz. határozmányainak be nem tartására. Aránylag még mindig a legtöbb intézkedésre a munkarend és munkásjegyzék hiánya vagy hiányos volta miatt van szükség. Ennek azonban az is az oka, hogy a gyár és a gyári munkás fogalma törvényeinkben nincs kellőleg körülírva. Jó szolgálatot tesznek az u. n. normál-munkarendek, minő pl. az, melyet az Orsz. Molnáregyesület a vidéki malmok részére néhány év előtt összeállított.

Jellemző példa arra, hogy a már 20 éves ipartörvényünk határozmányai még a közigazgatási hatóságok előtt is mily kevésbé ismeretesek, hogy hat iparfelügyelő is jelenti, miszerint telepengedélyezési tárgyalásokhoz nem hívták meg. Másutt oly ipartelepek létesítésének is akadályokat gördítenek útjába, sőt rendes telepengedélyezési tárgyalást is tartanak, melyek egyáltalában nem esnek az ipartörvény 25. §-a alá. Viszont új ipartelepek keletkezését gyakran nem jelentik be az iparfelügyelőnek.

Az iparfelügyelői kar csakugyan buzgó tevékenységéről tesz tanuságot, hogy azon balesetek száma, melyek a szorosán vett iparüzemek keretében, főleg a gépek körül történnek, melyek tehát védőkészülékekkel s óvintézkedésekkel elkerülhetők, vagyis csökkenthetők — évről-évre következetesen kevesbedett. Sajnos azonban a jelentésben egyetlen adat sincs arra nézve, hogy a védőkészülékek alkalmazásának elmulasztása s a köteles gondosság hiánya miatt, hány esetben indított meg a vétkes ellen az eljárás. Az angolok e részben annyira nem titkolóznak, hogy az iparfelügyelői jelentésekben a feljelentett munkaadó nevét is kiírják. (Nálunk ez legujabban mindenféle vonatkozásban eltiltattott.) A külön balesetstatisztikánkból látjuk, hogy az általa nyújtotta számokkal az ipari kihágás miatt történt feljelentések száma egyáltalában nincs arányban. Elvégre érthető a méltányosság tőkeszegény viszonyaink közepette, midőn főleg a kisebb vállalatok különös biztonságot nyújtó építkezések, berendezések és szerkezetek költségeit alig bírják elviselni. Mégis inkább az ipar-

felügyelőknek kell szigorubban eljárniok a kihágások észrevételezésénél, különösen midőn bíróságaink oly kártérítéseket ítélnék meg, hogy a munkaadó amúgy is tőkéhez kénytelen nyulni.

Nem hagyhatjuk továbbá észrevétel nélkül, hogy épen a budapesti kerületben az egész elmúlt évben egyetlen éjjeli gyárvizsgálat sem tartatott, pedig a hogy a főfelügyelő is említi, számos baleset épen éjjel, a világítás hiányossága miatt szokott előfordulni.

Általánosan érzett szükség a kötelező balesetbiztosítás megvalósítása és ugyancsak a betegsegélyezésről szóló törvény reviziója.

Fentebb már említettük egy ízben, hogy az 1904. évben különösen nagy számmal fordultak elő a munkabeszüntetések. 183 sztrájk és munkából kizárás összesen 40.733 munkást érintett. A mulasztott munkanapok száma $3.150\frac{1}{2}$, a mi körülbelül 1.800.000 korona bérveszteségnek felel meg. E statisztikáról azonban maga az ipari főfelügyelő is kijelenti, hogy az nem pontos. Mert igen sok munkabeszüntetésről magok az iparhatóságok sem birtak tudomással, melyekről az iparfelügyelő gyárvizsgálata alkalmával csak véletlenül értesült. Számos esetben azonban az iparhatóságok, bár tudomásuk volt a munkabeszüntetésről, a törvény ellenére sem értesítették erről az iparfelügyelőt.

A socialdemokrata párt titkársága tényleg épen kétannyi munkabeszüntetésről számolt be a múlt évről szóló jelentésében. És ha ennek az adatnak sem adhatunk teljes hitelt, az iparfelügyelők statisztikája már csak azon oknál fogva sem bír sok értékkel, mert a sztrájk, a bojkott, a munkából való kizárás fogalmának, továbbá a munkabeszüntetés kezdetének és végének megállapítására vonatkozólag úgy látszik nem egészen egyöntetű eljárást követ valamennyi iparfelügyelő. Azt sem tudjuk, hogy a mulasztott munkanapokra és a bérveszteségekre vonatkozó számítások miféle körülmények számbavételével történtek. E hiányon egyébiránt ugyancsak a kereskedelemügyi minister által kiadandó külön sztrájkstatisztika van hivatva segíteni, a mennyiben t. i. m. évi január hó 1-től kezdve minden egyes sztrájkról az elsőfokú iparhatóság által a helyszínen részletes (a szükséges magyarázatokkal s utasításokkal ellátott) sztrájkstatisztikai kérdőív állítandó ki és küldendő be az illetékes iparfelügyelőhöz, melyeket az megfelelően kiegészítve a ministeriumhoz terjeszt fel. Egyuttal maga a ministerium a szaklapok figyelemmel kísérése alapján pontosan számon tartja, vajjon valamely munkabeszüntetés nem került-e el az iparhatóság, illetőleg az iparfelügyelő figyelmét.

Az iparfelügyelők által jelentett munkabeszüntetések egyébiránt túlnyomó részben nem a gyáripart, hanem az építő- és a kisipart érintik. Országos jellegű az építőmunkások és a szabósegédek mozgalma volt. Számos mozgalom több évre szóló meg egyezéssel végződött, melybe a választott bírósági záradék is felvétellett. Kivánatosnak tartanók, hogy valamely iparágra vonatkozólag a munkaadók által általánosan elfogadott normalmunkarend, vagy pedig a munkaadók s munkásaik között léte-

sült s szélesebb körökre kiterjedő egyezmények, az iparfelügyelői jelentések függelékében egész terjedelmükben közöltessenek.

Egyes iparfelügyelőknek — mint pl. a budapesti, pozsonyi, aradi, szegedi iparfelügyelőnek csakugyan érdekes és szép jelentéséből látjuk, hogy számos nagyon is elmérgesedett mozgalomnak csak az ő tapintatos közbelépések tudott véget vetni. Csaknem dicsőkedve említik, hány esetben fordultak hozzájuk közbenjárásért a munkaadók vagy a munkások. Ez mindenestre az iparfelügyelet iránti bizalom növekedését jelenti.

De ha most viszont azt kérdezzük, hogy az iparfelügyelők mily érdeklődést tanúsítottak a szorosan törvényszabta kötelességük körén kívül eső általános ipari és munkásviszonyok iránt, arra a jelentésekben nem igen találunk feleletet. A brassói, debreczeni és pozsonyi iparfelügyelők érdekesen vázolják az állami iparfejlesztési tevékenység hatását kerületökben. De az általános közgazdasági viszonyoknak a munkaalkalomra, keresetekre s a munkabérek hullámozására, az élelmiszerek s lakások árviszonyaira való visszahatását egyikök sem vizsgálta. Még kevesebb figyelmet fordítottak a munkásoknak, hogy úgy mondjam, erkölcsi világának: szervezkedésre és önmívelődésre irányuló törekvéseinek vizsgálatára. A sztrájkon kívül egyéb munkásmozgalmakkal nálunk hivatalosan legföljebb csak a főváros rendőrsége foglalkozik s erről a belügyministerhez tesz jelentést. Pedig nézetünk szerint az iparfelügyelőknek nemcsak a létező törvények végrehajtását kell ellenőrizniök, hanem a munkások összes életviszonyainak tanulmányozása alapján új törvények előkészítéséhez is anyagot kell szolgáltatniök, hogy őket úgy egyéni, mint a köz érdekében, a szellemi és anyagi haladás útjára segítsék.

Ezért kívánatosnak tartanók, ha évről-évre bizonyos speciális kérdések tanulmányozása tüzetnék ki az összes iparfelügyelőknek. Külföldön számos kérdés megoldásához szolgáltatnak rendkívül becses anyagot, mint pl. a munkásnök gyári foglalkoztatásának, vagy a 11 órás maximális munkaidő hatásának kérdéséhez stb. Örömmel kell tehát megemlékeznünk, hogy épen a múlt évben tétetett nálunk is e téren egy nevezetes lépés, midőn t. i. Sztéryni József államtitkár elnöklete alatt egy közös iparfelügyelői értekezlet egyes iparfelügyelőket megbizott, hogy bizonyos szakmák s iparcsoportok számára balesetek elhárítására szolgáló óvintézkedéseket dolgozzanak ki.

Socialpolitikai törvényalkotásunk jócskán elakadt. De mintha új korszak előszelét éreznök. Megoldásra készen áll a kötelező balesetbiztosítás, a betegsegélyezés, a vasárnapi munkaszünet új szabályozásának ügye. Az ipartörvény revisiója felveti a munkaidő korlátozásának, az éjjeli munka, gyermek s nőimunka szabályozásának kérdését. Felmerül némely iparnak a községiből az állami felügyeletbe való átvételének, az otthon-munka szabályozásának és sok egyéb kérdés rendezésének szüksége, melyek mind az iparfelügyelet kiterjesztését vonják magok után.

De mindezen fokozott követelményeknek iparfelügyelői intézményünk csak hivatásának magaslatán álló munkásszakszervezetekre támaszkodva fog megfelelni. Az iparfelügyelő

vizsgálata alkalmával mindent nem láthat. Az egyes munkás panaszai pedig gyakran nem tárgyilagosak. Forrása a világrend elleni elkeseredés. Sőt — esetleg intelligentiájának hiánya folytán, vagy egyéb okokból — számos visszaélést eltűr s csak akkor hozza azt elő, ha munkaadójával viszályba keveredett. Ellenben a szakszervezetre bizonyos felelősség is hárul. Vezetősége ismeri a törvényt s tartózkodik alaptalan panasztól. Méltányosabb is, mint a pillanatnyi elégedetlenségből kifolyólag összeverődött egyesek. Ha hivatásának magaslatán áll, óvószér könnyelmű sztrájk s indokolatlan béremelés ellen. Angliában már maguk a munkaadók is reájöttek, hogy a szakszervezetek nem lehetnek elvileg ellenséges intézmények.

A mi iparfelügyelőink nem igen osztoznak ebben a nézetben, s a szakszervezetek »intensiv hatósági ellenőrzését« sürgetik.

Meglehet, hogy tényleg a mi szakszervezeteink még nem állanak hivatásuk magaslatán. Egyebet sem tesznek, mint sztrájkot szerveznek — sokszor maguknak a munkásoknak jól felfogott érdeke ellenére. A haladást mégis csak ezek kialakulásától várjuk s azt tartjuk, hogy az igazi socialis politika csak ott kezdődik, a hol ezek kialakulásának lehetősége biztosítva van.

Géber Antal.

Kereskedelmi kamara.

Sugár Ignác: *A kereskedelmi és iparkamara.* Miskolcz. 1905 Forster Klein, Ludvig. 129 oldal.

Sugár Ignác, a miskolczi kereskedelmi és iparkamara titkára egy 129 oldalra terjedő kis munkát adott ki a fenti cím alatt, mely a kereskedelmi és iparkamarák intézményét a maga egészében felölelve, ismerteti. Létjogosultságát ily könyvnek legjobban igazolja az a körülmény, hogy Magyarországon ez az első ilyenmű ismertető munka, mely a kereskedelmi és ipari érdekképviselő e nemű intézményével naponként érintkező hivataloknak, de főleg a nagy közönségnek az institutio szervezetéről, működéséről tájékoztatást nyújtani hivatva van.

Tizennégy oldalon adván a kamarák külföldi és hazai történetét, azok hivatásáról, feladatáról, majd a kamarai tagokról s azok választásáról, a kamarák működéséről szól és ismerteti a kamarák háztartását. Végül függelékképpen mellékli az 1868. évi VI. törvényezikket.

A kamarai törvény és más országos törvények illető paragraphusainak s a vonatkozó ministeri rendeleteknek magyarázata tölti ki természetesen a munka túlnyomó nagy részét; ránk azonban e commentálásnál sokkal fontosabb az a kis kimutatás, mely — az országos statisztikai hivatal kimutatásából vétetvén át — a kamarák háztartásáról szóló részben foglaltatik, melyet mi érdemesnek tartunk ideiktatni; e szerint az érdekképviselő költségei a kamarai költségvetések szerint 1899. évben 709.800 és 1903. évben 816.813 koronát tettek ki. A kamarák vagyona 1903-ban 2,922.659 koronára rúg, melyből 1,535.548 korona ingatlan (12 kamarának saját háza van), 683.515 korona készpénz és értékpapír, 157.276 korona érték könyvtárban van elhelyezve;

a többi, 153.029 korona irodai berendezésre, felszerelésre esik. A 20 kereskedelmi és iparkamara közül a budapestinek könyvtára 48.000 koronát képvisel, a zágrábié 14.414 koronát, a miskolcié 13.600 koronát, a temesvárié 9500, a debreczenié 8501 koronát; a legkisebb a besztercebányaié, melynek értéke 200 koronával van felvéve. A kamarai illetékkulcs legnagyobb Fiumében 9·0⁰/₀, Zenggben 7·0⁰/₀; nyolcz kamarának területén 5, ket-tőén 4, négyén 3·5, háromén 3⁰/₀, s Budapestén a legkisebb 1·5⁰/₀. (121—123. oldal.)

Egyet ajánlunk a szerző figyelmébe: a III. fejezetben, a 65. oldalon 1. alatti alcímben a »teljes« ülésről, annak hatásköréről és egybehívásáról szól, de a szövegben a »teljes« ülés kifejezés sehol sem foglaltatik; de mivel e munka a törvényt commentálja, nem is foglaltathatik, mert hisz a törvény ezt a kifejezést nem ismeri; a 17. és 21. §-aiban ugyanis rendes, illetve »közös« ülésekről beszél.

A kis munka igen használható, ügyesen megírt dolgozat, melynek nagy hasznát veszik majd a közönség és az érdekelt hatóságok.

Kg.

Magyar Közgazdasági Társaság.

1906. január 25-én Gonda Béla ministeri tanácsos nagy érdeklődés mellett előadást tartott *Magyarország tengeri áru-forgalmáról.*

A *Magyar Közgazdasági Társaság* igazgató választmánya f. é. február hó 15-én Kautz Gyula elnökle alatt tartott ülésében a Társaság igazgatója előterjesztette az 1905. évi zárszámadásokat, melyek a számvizsgáló bizottságnak adattak ki. Tudomásul vétetett, hogy a kereskedelmi minister egy évvel meghosszabbította a helyiség ügyében a Társadalmi Muzeummal fenálló albérleti szerződést. A választmány megállapította az 1906. évi költségvetési előirányzatot, melyet az évi közgyűlés elé terjeszt, továbbá az 1906. évi közgyűlés napirendjét, mely a következő: 1. Elnöki megnyitó. 2. Az igazgató választmány 1905. évi jelentése. 3. A számvizsgáló bizottság jelentése az 1905. évi zárszámadásokról. 4. Az 1906. évi költségvetés megállapítása. 5. Az elnökség, 60 igazgató választmányi tag és 5 számvizsgáló választása. 6. Indítványok. Végül új tagokul megválasztottak: Kovács Sándor, a magyar pénzüzetek orsz. szöv. r.-t. tisztviselője, Nádas László ügyvédjelölt budapesti, továbbá Balázs Károly vármegyei tb. főügyész balassagyarmati, Flórián Károly dr. jogakadémiai tanár eperjesi lakos. A választmány megbizza az elnökséget, hogy a közgyűlés napját saját hatáskörében állapítsa meg.

Az értékelmélet mechanikai alapelveiről.

E dolgozat eredeti célja az értéktöbblet és a gazdasági háson keletkezésének és elosztásának magyarázata. A kérdéssel tudvalevőleg többen foglalkoztak az utóbbi évtizedekben, a mióta a socialista írók fejtegetései előtérbe helyezték; de kielégítő magyarázata nézetem szerint mindeddig nem sikerült.

Az összes eddigi kísérletekkel és a kérdés előzményeivel részletesen foglalkozik Böhm-Bawerk munkája¹⁾; ez alapos munka után a kérdés további fejtegetése ez irányban valóban mellőzhető.

Elolvasva e munkát, meggyőződünk a felől, hogy a különböző közgazdasági írók és iskolák különböző alapon kísérlik megfejtetni az érték jelenségét és ezzel együtt az értéktöbblet keletkezésének kérdését, de az összes eddigi értékelméleteknek egyike sem képesít arra, hogy az utóbbi kérdést valóban tisztázzuk.

Futólag tekintve e törekvések fő mozzanatait, látjuk, hogy a physiokraták a föld termő erejének tulajdonítják az érték keletkezését és így alapjában véve a föld jövedelmezőségével okolják meg az értéktöbbletet. Figyelmüket elkerüli ama körülmény, hogy a föld jövedelmezősége a termények értékesítése szerint változik és ez esetben az érték előfeltétele és nem következménye a föld gazdasági jövedelmezőségének. A mióta Smith az érték jelenségét a munkával hozza kapcsolatba, a gazdasági írók az értéktöbbletet is akár hallgatagon, akár kifejezetten részint a munkával, részint a tőkével avagy mindkettővel együttvéve magyarázták. Ily módon a tőkének jövedelmezőségét vagy a tőkehasználatért járó jutalomnak tekintik, vagy azt a tőkegyüjtésnél kifejtett önmegtartóztatás tényezőjével hozzák kapcsolatba. E magyarázat ki nem elégíthet azért, mert csak új fogalom alakjában tünteti fel a jövedelmezőség tényét, a nélkül, hogy azt általánosabb jellegű tényezővel indokolná. Az utóbbival ellentétben a socialista írók a tőkét is kifejezetten munkának tekintvén, az értéktöbbletet a gazdasági munka termelőképességével indokolják. Feltéve, hogy elismerjük a munkának e képességét, ezzel megint csak a tény van megállapítva és nincs megadva annak magyarázata. De e télynél azt sem veszik kellőleg figyelembe, hogy az értékalakulásban nemcsak termelési, hanem forgalmi tényezők is

---

¹⁾ E. v. Böhm-Bawerk: *Kapital und Kapitalzins, I. Abt. Geschichte und Kritik der Kapitalzinstheorie*, Innsbruck 1884.

érvényesülnek, a melyek nincsenek mindig összefüggésben a munkával és az erőkifejtés nagyságával. Sőt mi több, a munkának jelzett termőképessége is nagyon változik a termelés ágai és a termés viszonyai szerint; számos mezőgazdasági terménynél — mint például az állati terményeknél — a munka szerepe egyáltalában nem, vagy csak elenyésző kis mértékben vehető számításba. Az angol klasszikus írók a gazdasági érték keletkezését rendszerint mindkét tényező együttes hatásával indokolják és pedig az előállítási költségek fogalma alatt. Mivel ez előállítási költségbe felveszik a tőkekamatot, a vállalkozói nyereséget, általában tehát a gazdasági hasznot, az értéktöbblet keletkezésének kérdése figyelmüket elkerüli; ők tehát azt mint adott tényrt fogják fel, a nélkül, hogy keletkezésével foglalkoznának.

Az eddigi kísérletek eredménytelenségét belátva, Böhm-Bawerk munkájának második részében¹⁾ új alapon akarja megoldani a kérdést. A Menger és Jevons által felállított határhaszon elmélet alapján magyarázza első sorban az érték jelenségét és annak változásait. Alapjában véve az elméletben a szellemi tényezők hatása jut érvényre, a melyek az értékalakulás konkrét eseteiben, a mint a tapasztalatból tudjuk, többé-kevésbé mindig érvényesülnek. E tényezőkkel valóban indokolhatjuk ama sokféle változásokat, a melyeket az értékalakulásban lépten-nyomon megfigyelhetünk és ezzel megkapjuk magyarázatát annak, miért nem ismerhetjük fel minden adott esetben a gazdasági tényezők hatását, a mint azt elméletileg megállapítottuk. Ily módon megkapjuk tehát indokát az értékfluctuációnak, de nem állapítjuk meg ama tényezőt, a mely annak átlagában érvényesül és nem kapjuk meg ama mértéket, a melynek alapján az egyéni értékbecslést eszközöljük.

Feltéve, hogy a szellemi tényezők átlag hatása azonosítható a physikai és gazdasági tényezők átlag hatásával, a mint azt Böhm-Bawerk feltünteti, ez esetben mégis az utóbbiakat kell irányadó és általános tényezőnek tekintenünk azért, mert az egyéni becslés és az »értékbecslési párok« hatása alapjában véve mindig az előbbi tényezők mérlegelésén alapszik és ugyanazon tényezők szabályozzák az egyéni becslés korlátait. Ha tehát az egyéni becslés útján nem indokolhatjuk az érték jelenségének physikai mozzanatait, úgy az elméletet az értéktöbblet magyarázatára sem használhatjuk fel. Böhm-Bawerk az egyéni becslés hatását az értéknövekedés terén is kimutatni törekszik; a midőn ezt teszi, az értéknövekedést mint »organikus szükségét« tünteti fel. Nyilvánvaló, hogy ezzel nem magyarázza meg annak keletkezését, hanem csak előfeltételezi ama tény szükségét, a melynek magyarázatára kezdettől fogva törekszik.

Ha e rövid áttekintés révén is meggyőződünk a felől, hogy a szóban lévő problémát mindeddig kellőleg nem tárgyalták, törekednünk kell azt szélesebb alapon kifejteni, semmint eddig

¹⁾ E. v. Böhm-Bawerk: *Kapital und Kapitalzins, II. Abt. Positive Theorie des Kapitals*, Innsbruck 1889, p. 358: Dieses organisch notwendige Agio wird auf dem Darlehensmarkte unmittelbar in Form des Zinses etc.

tették. A tudomány minden ágában tapasztaljuk, hogy kimerítő magyarázathoz csak akkor jutunk, ha sikerül a jelenségek functiójában ama tényezőket megállapítanunk, a melyek abban mint független változók szerepelnek. E kérdésnél is tehát nemcsak gazdasági tényezőket kell figyelembe vennünk, hanem előzetesen meg kell állapítanunk azon anyagi előfeltételeket, a melyeken belül az előbbiek egyáltalában érvényesülhetnek. Ezt megkaphatjuk az esetben, ha analizálva az érték jelenségét, megállapítjuk annak térbeli elemeit.

A közgazdasági írók az érték abstract fogalmát különböző módon állapítják meg, a szerint, a mint a jelenségek szűkebb vagy tágabb körére vonatkoztatják. De akárhogy értelmezzük e fogalmat, nyilvánvaló, hogy külső jelenségek megfigyelése után jutunk reá. E külső jelenség a csereértéknél nem lehet más, mint a kicserélés ténye. Miben nyilvánul az utóbbi? Abban, hogy a csere által mennyiségi viszonylatba hozzuk a különböző terményeket, a mely viszonylat számtani egyenletben fejezhető ki a kicserélés arányának megfelelőleg. Például ha azt mondjuk, 100 kiló ér 16 koronát, vagy 2 méter posztót, ez annyit jelent, hogy 100 kilo buza egyenlő 6 gramm szinaranynyal, avagy 2 méter posztóval.

Alapjában véve e cserénél a subjectiv tényezők létrehozzák a megfelelő izomcoordinatiót, a mely a kicserélés tényében nyilvánul és melynek alapján e mennyiségeket egyenlősítjük. E szerint a csereérték jelensége a különféle javak mennyiségi egyenletében fejezhető ki a kicserélés ténye alapján és a csereérték fogalma nem egyéb, mint e mennyiségi viszony általánosításából levont abstractio. Nyilvánvaló, hogy csere nélkül semmiféle mennyiségi viszony, ez utóbbi nélkül pedig semmiféle értékrelatio meg nem állapítható. Viszont a csereérték minden fluctuatiója külsőleg csakis e mennyiségi viszony megváltozásában nyilvánul, akárminők a tényezők, a melyek hatása alatt előáll.

Ha ekkép kizárólag a csereérték külső jelenségére irányítjuk figyelmünket, a mennyiségtani alapelvekből következik az, hogy értéktöbblet csak akkor juthatunk, ha képesek vagyunk szaporítani a forgalomban lévő javak mennyiségét. Ha a termelés által mindig csak annyi terményt állítunk elő, mint a mennyit munka közben elfogyasztunk, soha valódi értéktöbblet birtokába nem juthatunk. A javaknak bizonyos nemű szaporítása tehát az előfeltétele az értéktöbblet keletkezésének. Terményszaporítás nélkül is juthatunk ugyan relativ értéktöbblet akkor, ha megtakarítjuk a szükséges mennyiséget más javak kicserélésénél; de ez esetben a keletkező értéktöbblet az egyik cserénél compensálva lesz a megfelelő értékvesztéssel a másik csereüzlet körében. Ilyenkor az értékszaporulat csak egyéni és nem általános, azaz közgazdasági jellegű. Általános értékszaporulathoz csak a javak összmennyiségének szaporítása által jutunk. Hogy milyen irányban eszközözlendő e szaporítás, azt a gazdasági termelés legfontosabb tényezője — a gazdasági munka — határozza meg. Tudvalevőleg minden termelést emberi izommunkával végzünk. Ennek aránya kisebb-nagyobb lehet a termelés különféle ágában, de közreműködése minden termelési

ágban egyaránt nélkülözhetetlen. Egyenlő termelési feltételek mellett a termények összmenyisége annál nagyobb, minél több munkát fordítunk előállításukra. Ennek folytán az értéktöbblet-hoz szükséges terményszaporítás csak fokozott munkakifejtéssel érhető el.

A munkakifejtés viszont erőforrást tételez fel, a mely nélkül nem szaporítható. Mielőtt tehát több munkát fejtenénk ki, szaporítanunk kell az erőkészletet, a mely az előbbinek kútforrása. Erre pedig csak akkor vagyunk képesek, ha a termelésben vagy legalább annak bizonyos ágaiban több potentialis energiát vagyunk képesek felhalmozni, mint a mennyit munka közben kinetikai célokra elfogyasztunk. E szerint tehát a potentialis energia szaporítása és a vele járó energiátöbblet keletkezése képezi előfeltételét minden munkaszaporításnak. Ha előbb láttuk, hogy a munkaszaporítás által válik lehetővé a terménymennyiség szaporítása és viszont a terményszaporítás által értéktöbblet-hoz jutunk, ebből azt következtethetjük, hogy az energiátöbblet keletkezése képezi physikai előfeltételét az értéktöbblet jelenségének. Ezen összefüggés közelebbi részleteinek és azok kölcsönös hatásának feltüntetése képezi e munkának célját. A kérdést a következő beosztás szerint tárgyalhatjuk.

Mielőtt az érték és az értéktöbblet gazdasági mozzanataival foglalkoznánk, meg kell állapítanunk azt a gazdasági termelés körében, mily módon és mily mértékben vagyunk egyáltalában képesek potentialis energiát előállítani és azt szaporítani. Ezt könnyen megállapíthatjuk mai természettudományi ismereteink alapján, mivel csak alkalmaznunk kell az ismeretek alapelveit és törvényeit a gazdasági termelés általánosan ismert jelenségeire. A termelés physikai tényezőinek feltüntetése képezi tehát első feladatunkat. Ezután áttérhetünk a termelés gazdasági előfeltételeinek tárgyalására, a melyek között tudvalevőleg a munka a legfontosabb tényező. Itt meg kell állapítanunk ama kapcsolatot, a mely egyrészt a munka és a jelzett physikai tényezők, másrészt a munka és annak kinetikai eredménye, a gazdasági termény között fennáll. Ismerve ezen tényezők kölcsönös viszonyát, áttérhetünk a csere és az értékképződés magyarázatára, a melylyel egyuttal az értéktöbblet és gazdasági haszon keletkezésének kérdését is megfejtethetjük. Ily módon keresve az értéktöbblet magyarázatát, az érték jelenségének olyan tényezőire akadunk, a melyek működésében természeti erők és törvények érvényesülését ismerjük fel.

Ezen általános tényezők hatását többé-kevésbé a többi gazdasági jelenségekben is megfigyelhetjük, ha a megállapított alapelveket a gazdasági vagyon-eloszlás jelenségeire, úgy mint a földjáradék, a tőkekamat és munkabér felemelésére is alkalmazzuk. Ha mindezek révén meggyőződünk a felől, hogy a gazdasági jelenségek tárgyalásánál eddigelé csak ritkán vettük figyelembe a térbeli elemeket, a melyek sok tekintetben módosítják az eddig felállított alapelveket, így fel kell tüntetnünk azt is, hogy ezen elmélet keretében a térbeli tényezők hatását is könnyen megállapíthatjuk. Végre bizonyosságául annak, hogy ezen elméletnek a praktikus téren is némi hasznát vehetjük, alkal-

mazhatjuk ugyanezen alapelveket a közgazdasági politika egyik-másik vitás kérdésére.

Ha ily módon kiindulva az értéktöbblet kérdéséből, a jelzett módon tárgyaljuk az érték jelenségét és a vele összefüggő gazdasági jelenségeket, olyan elmélethez jutunk, a melynek alkatrészeiben mindenkor felismerjük a physikai tényezőket. Ily módon a közgazdasági jelenségek e dimenzióval bíró tényezők kölcsönös relációjában ismerhetők fel, a mely relációk változnak a szerint, a mint azoknak kisebb-nagyobb részét teszszük megfigyelés tárgyává, avagy a szerint, a mint e jelenségek egyensúlyát vagy folytonos változását akarjuk megállapítani. A közgazdasági jelenségek ekként megállapított funkciójában ugyanazon tényezők játszanak szerepet, a melyeket a mechanikában is figyelembe veszünk, sőt a problémák jellege és azok magyarázata is sok tekintetben hasonló az utóbbival. Ekként valóban megkapjuk az érték jelenségének mechanikai mozzanatait, a melyek funkciójában dimenzióval bíró tényezők szerepelnek, mint független változók.

Korántsem képzelem azt, hogy ezzel teljesen megmagyarázhatjuk a közgazdasági jelenségeket. Az ilyen elmélet nem adhatja meg e jelenségek minden concret részének teljes magyarázatát, mivel abban a fentiekén kívül mindenkor szellemi, erkölcsi és társadalmi befolyások is érvényesülnek, a melyek folyton módosítják az előbbieik hatását. De mivel az izoláló abstractio módszere nélkül tudományos kutatás semmi téren el nem képzelhető, mindig első sorban azon általános elveket kell megállapítanunk, a melyek a jelenségek összességében többé-kevésbé mindenütt felismerhetők; ha ezt elértük, áttérhetünk a különleges tényezők hatásának tárgyalására. Ha tehát az abstract elmélet — általános jellege miatt — sok tekintetben hézagos és egymagában praktikus célokra nem mindig használható fel, a további tudományos fejlődés szempontjából előnye abban áll, hogy ezzel magállapíthatjuk ama szélső határokat, a melyeken belül különleges tényezők egyáltalában érvényesülhetnek; másrészt az általános tényezők ismerete módot nyújt arra, hogy elválasztva e tényezők hatását a complex jelenségben, kikutassuk és megállapítsuk a különleges tényezők érvényesülésének módját és annak törvényeit. A munkamegosztás elve tehát a tudományos kutatás terén is érvényesül és mindenki egyéni hajlama és tehetsége szerint járul hozzá annak fejlesztéséhez.

I. A termelés physikai előfeltételeiről.

A köznapi életben termelésen a gazdasági javaknak előállítását értjük. Ez értelmezés bővebb körülírásra szorul, ha nem akarjuk félreismerni a termelés valódi jellegét. Első sorban szemmel kell tartanunk azt, hogy a termelésben nem vagyunk képesek anyagot valóban előállítani, hanem mindig csak a meglévő anyagot dolgozzuk fel oly módon, a mint az a gazdasági célnak megfelel. Mai természettudományi ismereteink alapján tisztában vagyunk azzal, hogy a világegyetemben az anyag és erő állandó; se nem növelhető, se nem apasztható. Az anyag

ugyan folyton változtatja alakját és az erő is folyton átalakul, de e változás mellett összmennyiségük állandó. Tudvalevőleg ez az anyag és erő megmaradásának elve. E szerint a termelési folyamatban sem állíthatunk elő új anyagot, hanem mindig csak a létező anyagnak alak- vagy helyzetváltozásáról lehet szó, a melyet a rendelkezésünkre álló erőkészlet felhasználásával alakítunk át.

Másodsorban nem szabad felednünk azt, hogy az előállítás ténye is korlátolt, mivel az az energia-forrás mennyiségétől és fokától függ. A második energitikai alaptörvény értelmében semmiféle erőkifejtés el nem képzelhető, ha a megfelelő vagy magasabb fokú energiakészlet rendelkezésünkre nem áll; ilyen készlet birtokában is csak az erő egy része alakítható át mozgó energiára, mivel annak másik része hősugárzás által a környezetnek adatik át. E második törvényt az erőkiegyenlítődés törvényének is nevezzük, mert annak hatása alatt az energia átalakulása önmagában oly irányt vesz, hogy az energia különböző fokai mindjobban kiegyenlítődnek. Ma tehát az erőkifejtés csak különböző energia-fokok kiegyenlítődése alapján jön létre, gazdasági téren is csak akkor leszünk képesek állandóan folytatni a termelést, ha mindig újból és újból ilyen energia-készlet birtokába juthatunk. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha képesek vagyunk hasonló vagy nagyobb energia-készletet előállítani, mint a melyet termelés közben elfogyasztunk. E szerint ugy a termelés anyaga, mint az erőkifejtés nagysága korlátolt a fennálló természeti törvények értelmében.

Ha e törvények az organikus világban hasonló módon érvényesülnének, a mint azt inorganikus téren megfigyelhetjük, ez esetben gazdasági termelés nem volna lehetséges, sőt, egyáltalában az ember létezése e földön sem volna elképzelhető. Az emberi szervezet nem lévén képesített energia-gyűjtésre és mindig a létező készlet felhasználására lévén utalva, ennek hiányában teljesen nélkülözné saját létének legfontosabb előfeltételét. Az ember csakis azért létezhet e földön, mert a növényvilág számára e készletet készen szolgáltatja.

Tudvalevőleg a növény képesített arra, hogy a földben lévő inorganikus sókból és vízből, a levegőben lévő szén-savból felépítse saját szerves anyagát. E vegyi folyamat közben leköti a nap fénysugarait a levelében lévő chlorophyl, azaz levélzöld segítségével. Ily módon a föld és levegő anyagából és a nap energia készletéből olyan organikus vegyületeket épít fel magának, a melyeknek energia-foka magasabb, mint a felhasznált anyagoké. Fel kell tételeznünk, hogy e folyamat egyes phazisai az erőkiegyenlítődés törvénye szerint mennek végbe, mert hiszen a szerves anyag a nap energiáját mint kinetikai erőt másképp fel sem veheti. Ha ennek daczára e folyamat végeredményben mégis energia-potential szaporodással jár, ennek magyarázata abban rejlik, hogy a növény sejt protoplasmája folyton módosítja a mechanikai erőáttétel és alakcsere előfeltételeit. Közelebbről ugyan még nem ismerjük az átalakulás mozzanatait; de a végeredmény ténye kétségbe nem vonható. E szerint tehát a szerves világban a növény az egyedüli lény, a mely inorga-

nikus vegyületekből szerves anyagot és abban kinetikai energiát lekötni képes. Tehát oly mértékben, a mint a növényvilág földünkön elterjed, szaporodik egyuttal a potentialis energiának készlete, a mely energia fény és hőszugárzás alakjában rég eloszlott volna a világegyetemben, ha a növény azt a jelzett módon le nem köti. Idővel ugyan minden szerves anyag enyészetnek indul és ezzel a lekötött energia megint visszatér oda, a honnét származott; végeredményben tehát itt is érvényesül a jelzett természeti törvény. Időlegesen azonban a flora tevékenysége által a potentialis energiának készlete valóban felszaporítható és pedig annál nagyobb mértékben, minél kedvezőbbek a viszonyok a növényvilág elterjedésének. E körülmény annál inkább jelentőséggel bír, mivel a szerves világ másik része — az állatvilág — kizárólag a növényvilágra van utalva, mint az energia forrására.

Az állatvilág szintén képesített arra, hogy protoplasmája által újabb szerves anyagokat előállítson. Az újonnan előállított anyagokban igen gyakran magasabb fokú energiát gyűjt össze, mint a milyen az eredeti anyagokban befoglaltatott. E tevékenységének nélkülözhetetlen előfeltétele azonban az, hogy a megfelelő anyag- és energia-készlet rendelkezésére álljon és pedig szerves vegyület alakjában. Az állatvilág nem képesített arra, hogy inorganikus vegyületekből és kinetikai energiából saját anyagát előállítsa, a mint ezt a növényvilág teszi. Anyagcserejénél felhasznál ugyan ilyen inorganikus vegyületeket és erőket is, de csak kapcsolatban egyéb szerves anyagok feldolgozásával. A fauna tehát csak közvetve a növényvilág útján kapja meg a szükséges energia-készletet és csak annyiban építhet fel új szerves anyagot, a mennyiben más szerves anyag rendelkezésére áll és ha az abban felhalmozott energiát e célra felhasználhatja. A mennyiben egyik-másik állat állati szerves anyagokból táplálkozik, végelemzésben ennek forrását is a florában fogjuk megtalálni.

Ha tehát az állatvilág ily módon szerves energia-forrásra van utalva és közvetlenül mozgó energiát lekötni és felgyűjteni nem képes, ebből szükségkép az következik, hogy anyagcsereje csak a rendelkezésre álló potentialis energia felbontásával mehet végbe, a mely folyamatnál a második törvény szerint csak az erő egy része mehet át az ekként előállított új szerves vegyületbe, a míg annak másik része mozgó erő alakjában a környezetbe kisugárzik s így a szerves élet szempontjából veszendőbe megy. Ez annál is inkább bekövetkezik, mivel az állat mozgása által is mindig potentialis energiát fogyaszt, a míg a növényvilág mozgása rendszeren csak passiv lévén, ép ezért energiagyűjtésre képesített. Az állatvilág anyagcsereje tehát végeredményben a potentialis energia lehordásával van egybekötve és ennek folytán annak létezése és elterjedése csökkenti földünk energia-készletét. Látjuk tehát azt, hogy a szerves világ két ága anyagcsere tekintetében kiegészíti egymást. Az organikus világ összességében a flora energiagyűjtő képessége, mint időleges és egyoldalú folyamat tűnik fel, a melyet kiegészít a fauna energia-fogyasztó tevékenysége — a kettőben együttvéve tehát a

szerves világ körében is felismerjük az erőkiegyenlítődés törvényét.

Az emberi nem létfenntartás tekintetében a szerves világ két osztályára van utalva. Kulturalis fejlődésének kezdetén ez anyagokat készen kapja a természet szerves világában. Eleinte csak a keresés és leszedés munkáját kell végeznie, hogy a szükséges táplálékra szert tegyen. De a természet ezen ingyen adománya nem biztosítja eléggé az ember megélhetését ott, a hol a növény fejlődési ideje periodikus: annak mennyisége is korlátolt lévén, csakhamar gátat vet az emberi faj elterjedésének. Az ember léte és elterjedése csak kulturalis fejlődésével lesz kellőleg biztosítva, a midőn céltudatos gazdasági munka alapján gyarapítja a természet által nyújtott adományt és pedig oly irányban, a mint az saját szükségletének legjobban megfelel.

Ily módon a földművelés és növénytermeléssel megkönnyítjük a tápanyagul szolgáló növények elterjedését, intenzív kultúrával fokozzuk azok hozamát és így közvetve mi is szaporítjuk a potentialis energia mennyiségét. Ugyanerre törekszünk az állattenyésztés különböző ágainak művelésével. Ez utóbbi szaporítás ugyan, mint tudjuk, az energia lehordásával van egybekötve. A mennyiben azonban az e célra felhasznált növény nagy térfogattal bírván, emberi táplálkozásra egyáltalában nem alkalmas, avagy állattenyésztés által jobban kihasználható, mint az eredeti alakjában az emberi tápcsőben értékesíthető lett volna, az emberi gazdálkodás szempontjából a termelés ezen ágában is szaporítjuk energia-készletünket. Valóban megfigyeljük azt, hogy rendes körülmények között ez utóbbi ág művelésében addig terjeszkedünk, a míg ily anyagok rendelkezésünkre állanak — például rét vagy legelőföldeken — avagy a mennyiben mesterséges takarmányföldek közbevetésével és az állattenyésztéssel járó anyagcsere kihasználásával a növénytermelés hozamát jobban fokozhatjuk mint a nélkül.

Mindkét termelési ágban azonban az ember befolyása csak közvetett, a mennyiben csak kedvezőbbé teszi ama physikai vagy biológiai előfeltételeket, a melyek mellett a szerves anyag kifejlődik; sőt a kereten belül is csak bizonyos fokig terjedhet befolyása. Ha például sikerül is okszerű és intenzív talajműveléssel a föld physikai összetételét megjavítani és a szükséges inorganikus sók alkalmazásával a növénynek megadni azon anyagot, a melyre szüksége van, ezzel a gabonatermelés hozama nagy mértékben fokozható ugyan, de ezen kedvező előfeltételek további fokozásával a terméstartalom mind kisebb arányban fokozódik, a míg megszűnik hasznos befektetés lenni. Ez szükségszerűleg előáll azért, mert a növénynek a föld alkatrészein kívül levegőre, szénsvára és napfényre is lévén szüksége, ez utóbbi tápanyagokat és erőt nem vagyunk képesek hasonló mértékben szaporítani, mint az előbbieket. Általában véve az ember hatásköre e téren főképp a föld felületén és annak legfelsőbb rétegében érvényesülvén, a növény elterjedése pedig térbeli lévén, csakhamar elérjük ama pontot, a hol az előbbi növekedése nem tarthat többé lépést az utóbbi szükséglet arányával. Az emberi hatáskör e korlátja közvetve az állattenyésztésre is kiterjed, ama szoros

kapcsolat folytán, a mely a két szerves világ között megállapítható.

Van azonban a tápanyagtermelésnek egy másik ága az előbbieken kívül — a melyben látszólag kevésbé vagyunk alávetve a fenti korlátoknak — ez pedig a tápanyagoknak ipari termelése, a mely igen nagy lendületet vett az utolsó században. A mennyiben ezen ipari termények nyers anyagát az őstermelés útján állítjuk elő — mint pld. a cukor- és szeszgyártásnál — ezzel ugyan új erőforrás birtokába nem jutunk, de fokozzuk a nyers anyag tápértékét. Hasonló módon ha oly anyagokat dolgozunk fel vegyi úton, a melyek eddig egyáltalában nem voltak felhasználhatók, ezzel szintén kiterjesztjük az ember megélhetésének körét. Végeredményben azonban ez ipari tevékenységnek is a növényvilág szabja meg határát, a melyből az ahhoz szükséges nyers anyagot vesszük. Újabb időben ugyan a szintetikus chemia oly haladásnak indult, hogy elképzelhető az is, hogy az ember a jövőben e nélkül, kizárólag vegyi úton fogja előállítani tápanyag-szükségletét vagy annak egy részét.¹⁾ Ha valóban sikerül is elérnünk ezt a laboratóriumban, ebből még nem következik az, hogy a találmány gazdaságilag is felhasználható. Ugyanis ez csak akkor volna lehetséges, ha ily módon a tápanyagokban nyert energia mennyiség fokozódna, azaz ha az új anyagban felhalmozott energia-készlet nagyobb volna, mint a mennyi tápanyagot és szerves energiát munka közben elfogyasztottunk. Ily találmánnyal tulajdonkép közvetlen energiagyűjtő képességre tennénk szert, a melylyel eddig nem birtunk. Az utóbbi pedig össze nem egyeztethető eddigi biológiai tapasztalatainkkal. Ezek szerint a szerves világ azon alpelvek szerint fejlődik és tagozódik tovább, a melyeknek létét köszöni. Fel nem tételezhető tehát, hogy az ember valaha olyan képességre tegyen szert, a mely eddigi physiologiai anyagcseréjével egyenes ellentétben áll. Egyéni felfogásom szerint itt nemcsak az »ignoramus«, de az »ignorabimus« jelszóval állunk szemben! De akármilyen irányt vesz az ember culturalis fejlődése e téren, elvitázhatatlan tény az, hogy ezt mai napig valóban el nem érte; tehát annak lehetősége ezen fejtegetéseinknél sem vehető számításba.

Ha a gazdasági termelés körében egybefoglaljuk az őstermelésnek és ipari termelésnek mindazon ágait, a melyek közvetve vagy közvetlenül emberi célokra szolgáló tápanyagok előállításával foglalkoznak, a gazdasági anyagcserének ezen része energetikai szempontból felmenő jellegűnek mondható, mivel azzal előállítjuk és gyarapítjuk az izommunkához szükséges potentialis energia-készletet. Ezzel szemben a termelés többi ágaiban vagy egyáltalában nem szaporítjuk az anyagot, vagy ha teszszük is, e szaporítás nem jár a megfelelő energiagyűjtéssel.

Az ipar és a nyers anyag-termelés számos ágában rendszeresen csak az anyagnak alakját vagy helyzetét változtatjuk meg. Ezzel csak fogyasztjuk energia-készletünket, a nélkül, hogy azt valaha

¹⁾ L. Berthelot beszédjét 1894. április 5-ikén a vegyészek egyesületében; Leroy-Beaulieu, *Écon. Pol.* Paris 1896, vol. I, p. 778.

ismét izommunkára átalakíthatnók. E termelés egyik-másik ágában ugyan nemcsak új anyagot hozunk felszínre, hanem ezzel energiakészletünket is szaporítjuk mint pld. az erdőművelésnél, kőszénbányák és olajforrások kiaknázásánál. De az utóbbi szaporulat az előbbi szempontból számításba nem jöhet, mivel az izommunkára át nem alakítható. Ezzel ép úgy fogyasztjuk tápanyag-készletünket, mint a többi ipari ágakban, a melyeknél a terményben kizárólag kinetikai energiát halmozunk fel. A tápanyag-termelésben ugyan szintén kinetikai munkát végzünk; de a termelési folyamat bevégeztével a kinetikai energiának egyenértéke vagy annál jóval több megint rendelkezésünkre áll potenciális energia alakjában. Ezzel szemben az ipar és őstermelés utóbb jelzett ágaiban a kész termény energiája soha többé izommunkára át nem alakítható és ily módon az e célra felhasznált potentialis energia készlete számunkra végleg megsemmisült. Ha tehát a termények osztályozásánál azon viszonyt vesszük alapul, a mely egyrészt a terményben foglalt energia-készlet, másrészt az izommunka egyenértéke között megállapítható, akkor ez utóbbi terményeket mint kinetikai terményeket választhatjuk el a tápanyagok csoportjától. A termények ezen osztályát röviden műtermény elnevezés alatt foglalhatjuk egybe, mivel azokban többnyire jobban felismerhető az emberi munka hatása, a mint azt az előbbieknél megfigyelhetjük.

Mint látjuk, ez osztályozást kizárólag physikai alapon eszközöltük; tévedés volna azt ily alakban gazdasági térre is átvinni. Ezzel egymagában se az érték, se annak többlete meg nem magyarázható. Azért, hogy a műtermények izommunkára át nem alakíthatók, gazdasági szempontból épp olyan nélkülözhetetlen szükségletnek felelhetnek meg, mint a tápanyagok. E szükséglet kielégítése gyakran hasonló vagy nagyobb fontossággal bír, mint amaz esetleges tápanyagtöbblet, a melyet a megfelelő izommunkával előállíthattunk volna és közvetett összefüggésben is lehet az ember táplálkozásával. Így pld. a ruházat és épített hajlék használata nemcsak kellemesebbé és biztosabbá teszi az ember létét a változó időviszontagság közepette, hanem egyszersmind szabályozza az emberi test hőszugárzását és ezzel bizonyos fokig módosítja a tápanyag felvételének szükségelt arányát. Hasonló módon a házi eszközök és edények használatával nemcsak fokozzuk munkaképességünket, hanem a tápanyagok további feldolgozásával fokozzuk azok emészthetőségét. A butorzat használata megkönnyíti az izommunka elvégzését vagy pedig pihenés esetében elősegíti a kifáradt izomrendszer eredeti tonusának helyreállítását. Sőt oly termények is, a melyek kizárólag élvezeti cikkeknek jellemezhetők és a táplálkozással vagy izommunkával összefüggésben nincsenek, mégis közvetve növelik az ember munkaképességét vagy a tápcső emésztőképességét az által, hogy az élvezet útján innervatiót idézván elő az idegrendszerben, megkönnyítik a központi idegrendszer sejtjeinek összekapcsolását és ily módon az életkedv fokozása által egyengetik az idegáram elterjedésének útjait és megkönnyítik a megfelelő izomcoordinatio létrejöttét. Ha vannak egyáltalában olyan termények, a melyek használata semmikép nem függ össze az em-

beri tápcső vagy izom-idegrendszer működésével, az ilyen terményeknél is megtaláljuk a keresett összefüggést a multban. E szükséglet ugyan megszűnhet az időközben beállott viszonyok megváltozása következtében és azért a termények használata mégis megmarad szokás vagy előítélet alapján. Az efajta sav tehát »fossiles« jellegűnek mondható, a mennyiben régebbi szükségletnek és erre alapított használatnak adja jelét. Ha ezt továbbra is használjuk, ezen szokás vagy előítéleten alapuló használat megint szoros összefüggésben áll az ember társadalmi és culturalis fejlődésével és így közvetve még ez esetben is felismerhető az összefüggés az ember létével és annak fentartásával.

A közvetlen fogyasztásra szolgáló terményeken kívül vannak ugyan olyanok is, a melyek kizárólag csak a termelési folyamatban szerepelnek mint nyers anyagok, eszközök és gépek. Ezeket közvetett terményeknek nevezzük azért, mert felhasználásuk csak a termelés ténye által áll közvetett összefüggésben az emberi szükséglet kielégítésével. Tudvalevőleg felhasználjuk azokat azért, hogy termelés közben a munka menetét biztosítsuk, az emberi erőt jobban kihasználjuk, avagy azt helyettesítjük a természeti erők felhasználása által. A gépek alkalmazásával a természetben levő szabad energiát használjuk fel a termés céljára, ha pl. a vízi vagy szél-erőt alkalmazzuk, avagy a kőszén és ásványolajokban foglalt energiakészletet felszabadítjuk. Ily módon tetemesen szaporíthatjuk az előállított terménymennyiséget avagy megtakaríthatjuk a megfelelő izommunkát ugyanazon terménymennyiség előállításánál. De e körülmény csak a termelés mechanikai folyamatára gyakorol befolyást; azzal nem szaporítjuk az emberi izommunkát és annak forrását, hanem ellenkezőleg fogyasztjuk az utóbbit, midőn e közvetett terményeket előállítjuk. Ugyan e terményeket csak akkor alkalmazzuk a termelési folyamatban, ha összegezve úgy e közvetett termények, mint az általuk előállított fogyasztási termények összegét, végeredményben szintén munkát takaríthatunk meg. Ezen megtakarítás hatása érvényesül is a gazdasági forgalomban az értékalakulás terén. De az emberi erőkifejtés nagyságát és az energiakészlet-mennyiségét véve alapul, e megtakarítás jelentőséggel nem bír és ezért a közvetett termények is a műtermények osztályához sorolandók, mert az esetleges munka és tápanyagmegtakarítás dacára az energiakészlet összmenyisége nem változik.

Ha ily módon energitikai alapon osztályozzuk a termények különféle nemeit, szembevesszük ama körülményt, hogy a műtermelésre csak annyi munkát fordíthatunk, a mennyi energiátöbbletre szert tettünk a termelés másik ágában. A természet által nyújtott energiátöbblet tehát előfeltételét képezi a műtermelés lehetőségének és egyszersmind megszabja annak határát erőkifejtés tekintetében. Viszont látjuk azt is, hogy ez energiátöbblet csak akkor lesz gazdaságilag kihasználva, ha azt izommunka útján műterményekre átalakítjuk. Ha ezt nem tesszük, a tápanyag hasznavehetetlen felesleg és az energiátöbblet nem bír gazdasági jelentőséggel. Ha tehát a tápanyagtöbblet fizikai

előfeltételét képezi a műtermelésnek, viszont a műtermények előállítása által leszünk csak képesítve arra, hogy e többletet gazdaságilag kihasználjuk és ez által fokozzuk és állandóan biztosítsuk anyagi jólétünket. Ily módon a két termelési ág kiegészíti egymást a gazdasági anyagcserében; azok kölcsönösen egymásra vannak utalva egyrészt a fizikai erőforrás, másrészt a gazdasági csere és értékalakulás szempontjából. Sőt mi több, e termelési ágak összefüggésében újabb jelét látjuk a természeti törvények általános érvényesülésének. Ép úgy, mint az organikus világ metaboliájában, a flora energiagyűjtő képességét kiegészíti a fauna ellentétes irányú életfolyamata, hasonlólag az ember gazdasági életében a termelésnek energiagyűjtő ágait kiegészíti a műtermények előállítása, a mely folyamatban a nyert készletet megint elfogyasztjuk. Oly arányban, a mint az egyik növekszik fejlődik ki vele kapcsolatban a másik. E szerint a gazdasági anyagcserébe is felismerhető a megfelelő anabolia és katabolia a mint azt az organikus világban észleljük; a gazdasági anyagcsere összességében pedig érvényesülni látjuk az erőkiegyenlítődés törvényét. Ez érvényesülés ugyan szűkebb körű és különlegesebb jelleggel bír, mint azt a természeti erőknél megfigyelhetjük, de e korlátozás csak a figyelembe veendő erőknél korlátozására vonatkozik és nem érinti a törvénynek lényegét.

Ha az ekkép levont következtetéseket a gazdasági jelenségek további magyarázatára akarjuk felhasználni, első sorban szabatos alakban kell feltüntetnünk ama viszonyt, a mely egyrészt az energiakészlet, másrészt a teljesítendő gazdasági munka között fennáll.

Első sorban meg kell állapítanunk ama tápanyagkészlet összegét, a mely e célra rendelkezésünkre áll. Itt azon nehézséggel állunk szemben, hogy a tápanyagok különböző minőségűek; mennyiségüket minőségük szerint különféle mértékben fejezzük ki; végre minőségük szerint a bennök felhalmozott energiakészlet is különböző, úgy az energia mennyiségére, mint az energia fokára nézve. Ennek folytán eredeti alakban sehogysem összegezzük e tápanyagokat. Ha azonban physiologiai kísérletek alapján kiszámítjuk azok tápértékét és pedig oly arányban, a mint ez anyagok az emberi tápcsőben valóban értékesíthetők, akkor minden egyes élelmi cikk határozott mennyiségű, emészthető fehérnye, zsír és szénhydratot tartalmaz, a mely három anyag az ember táplálkozásához egyaránt szükséges. Ha az ekként megállapított tápértékek sorozatát a tényleges szükségletnek megfelelő arányokban összegezzük, megkapjuk ama tápanyagkészlet összes mennyiségét — fehérnye, zsír és szénhydrat mennyiségben kifejezve — a mely emberi izommunkára valóban átalakítható.¹⁾ Még egyszerűbben eszkö-

¹⁾ L. e tabellákat pld.: Voit, *Physiologie des allgemeinen Stoffwechsels und der Ernährung*. (Handbuch der Physiologie. Her. Hermann. VI. Bd.) Leipzig 1881.

L. Prof. Rubner: *Die Gesetze des Energieverbrauches und der Ernährung*. Leipzig und Wien 1902.

Hirschler és Terray: *A diätetika tankönyve*. Budapest 1900.

zölhetjük ez összegezést akkor, ha hőegységek (kaloria) alapján ama hőmennyiséget vesszük alapul, a mely az emberi szervezetben mint kinetikai energia felhasználható. Hogy melyik egyenérték fejezi ki jobban az ember rendelkezésére álló energia-készletet, e kérdést a physiologusok hivatottak eldönteni. Reánk nézve csak ama tény bír fontossággal, hogy physiologiai állandók segítségével valóban összegezhetjük a különféle tápanyagokat egységes összegben és az emberi szükségletnek megfelelő arányban.

Ha a tápanyagok ezen összegét azon időponton belül vesszük fel a számításba, a melyen belül az rendszeren megújul, a mely időpont a mérsékelt klíma alatt a naptári évvel azonos, nyilvánvaló, hogy ez energiakészletnek különböző két részét különböztethetjük meg. Egyik rész ama tápanyagmennyiség, a mely szükséges a tápanyagtermelés folytatásához és annak újból való előállításához. Ezt semmi más célra nem fordíthatjuk, ha nem akarjuk e készletünket csökkenteni. A míg tehát a termelési viszonyok nem változnak, ezen rész állandóan le van kötve a tápanyagtermelésben.

A másik rész ama tápanyagmennyiség, a mely a természet közreműködése folytán fenmarad mint többlet munkánk egyenértékén felül. Az utóbbi képezi amaz energiaforrást, a melyet a következő évadban akár a műtermények előállítására, akár más célokra szabadon felhasználhatunk. Ha e viszonyt algebrai képletben fejezzük ki és a termények összegét S betűvel jelöljük, kapjuk:

$$S = A + U$$

a mely képletben A a tápanyagtermelésben lekötött energiát, U pedig annak szabadon felhasználható mennyiségét jelöli. Az utóbbi egyuttal jelöli amaz energiátöbbletet, a mely a kifejtett munka egyenértékét meghaladja és a melyhez, mint a természet adományához, ingyen jutunk. E többletben természetesen a föld tiszta hozadéka is befoglaltatik, sőt ez utóbbi annak túlnyomó részét képezi. Azzal azonban teljesen nem azonosítható azért, mert mint láttuk, ahhoz nemcsak a mezőgazdaság által, hanem más termelési ágak felhasználása által is jutunk, a melyek az előbbivel még közvetett összefüggésben sincsenek (mint például a halászat). Ezért a többletet csak általában a tápanyagtermelés tiszta hozadékának nevezhetjük, tekintet nélkül ama forrásra, a melyből az merítve lett. Ez értelemben tehát a termelés tiszta hozadéka adja meg határát a műtermelés kiterjesztésének, azaz jobban mondva ama munkának, a melyet arra fordíthatunk. Hogy ez utóbbit megállapítsuk, szükséges ismernünk a munkának egyenértékét.

A gazdasági munka mint izommunka kinetikai jelleggel bírván, physikai alapon tudvalevőleg kilogramméterben fejezhető ki. E szerint az izommunka egyenértéke annál nagyobb, minél inkább képesek vagyunk ugyanazon idő alatt nagyobb súlyt nagyobb távolságra elszállítani. A gazdasági munka egyszerű nemeinél — mint például teherhordásnál — bizonyos fokig megállapítható a munkának ezen egyenértéke; de legtöbb esetben az alapul nem vehető gazdasági szempontból. Tudvalevőleg a

gazdasági munkánál nemcsak a kifejtett izomerő, hanem a munkás ügyessége és az izomcontractio finomsága is befolyásolja a munka eredményét. Számos esetben a munkás izommunkát is alig végez, ha például valamely gép vagy termelési ág felügyeletével van megbízva. A gazdasági munkánál tehát a munka kinetikai egyenértéke nem mérvadó — legfeljebb csak kivételes erő kifejtés mellett fizetik azt meg a rendesnél nagyobb arányban — hanem igenis mérvadó a gazdasági munkában eltöltött idő. Mint tudjuk, ez idő alapjául az átlagos munkanapot vesszük, a mely munkanap állhat 8—10—12 órai munkából, a szerint a milyen az illető munkásnép kulturalis foka és a teljesített munka minősége. Rendszeren finomabb izomcoordinatiót igénylő vagy különösen nehéz munkánál a munkanap rövidebb, közönséges munkánál és ügyetlenebb munkás alkalmazásánál hosszabb. Az átlag munkanapot véve egységül, a munkaidőnek különbözőete némileg kiegyenlíti a munkának különféle minőségét.

A teljesítendő munkához a munkásnak határozott mennyiségű élelmiszerre van szüksége. A tápanyagszükséglet ugyan nagyobb akkor, ha megfeszített munkát teljesítünk, mint az esetben, ha semmi munkát nem végzünk, de a szükséges többlet nincs arányban a teljesített munka növekedésével. Ha Voit¹⁾ szerint egy embernek pihenő állapotban 137 gr. fehérnye, 72 gr. zsír és 352 gr. szénhydrátra van szüksége és munkálkodás közben ugyanaz 137 gr. fehérnye, 173 gr. zsír és 352 gr. szénhydratot fogyaszt, ez esetben a fehérnye és zsirtöbblet együttvéve csak $\frac{1}{3}$ részét képezi a szükségletnek nyugvó állapotban, a míg a kinetikai munka növekedése aránytalanul nagyobb még az esetben is, ha figyelembe vesszük azt, hogy az ember nyugvó állapotban is végez némi izommunkát. Ezért a munka közben elfogyasztott tápanyagtöbblet egymagában nem képezheti a munka egyenértékét, hanem az egységes munkanap alatt elfogyasztott tápanyag összmenyiségét kell annak tekintenünk, a mely egyszersmind képesíti a munkást arra, hogy izomtonusa pihenés közben megint helyreálljon és a következő nap megint folytathassa munkáját. E szerint e munkanap alatt elfogyasztott tápanyagmennyiség átlaga képezi az emberi izommunka physiologiai egyenértékét. De még ez egyenérték sem elégséges a munkásosztály ellátásához és állandó fentartásához, mert vannak napok, a melyeken nem dolgozik és azon kívül családjának ellátásáról is kell gondoskodnia. Tehát csak akkor kapja meg munkája által létfontosságának teljes biztosítékát, ha a nyert tápanyagmennyiség őt erre is képesíti. Ez utóbbi mennyiség átlagát nevezhetjük tehát a munka biologiai egyenértékének.

Minél inkább szokásban van az, hogy a családtagok önmaguk is keresnek, annál kisebb lesz a munka utóbbi egyenértéke és annál jobban megközelíti az a munka physiologiai aequivalensét. Viszont a kultúra fejlődésével mindinkább a biologiai egyenérték jut érvényességre. Ezenkívül megkülönböztethetjük még a munkának gazdasági egyenértékét, a mely áll azon összes élelmi czikkekből és műterményekből együttvéve, a melyeket a

¹⁾ Voit, *Physiologie des allg. Stoffw. & der Ernährung.* p. 518.

munkás saját és családja eltartására naponként elfogyaszt. Ez utóbbi mennyisége még szélesebb határok között változik, egyrészt a munkásosztály kulturális foka, másrészt a termelési viszonyok és az azzal kapcsolatos árképződés esélyei szerint. Itt tehát a javak eloszlásának módja is nagy szerepet játszik, a melyet csak gazdasági tényezők figyelembe vételével tárgyalhatunk. Jelen esetben a munkának előfeltételeit keresvén, ennek mint láttuk, leginkább a biológiai egyenérték felel meg, a mely képesíti a munkást állandó munkára, időközi pihenésre és saját fájának fentartására.

Ha az ennek megfelelő tápanyag-mennyiséget a physiologiai állandók útján tápértékben fejezzük ki, akkor munkaképességünk maximalis határát meghatározza amaz arányszám, a mely a rendelkezésre lévő élelmi czikkek tápértéke és a munkanap biológiai egyenértéke között megállapítható. A munka utóbbi egyenértékét (a) betűvel jelezve kapjuk:

$$\frac{S}{a} = x.$$

Ha az osztást valóban végrehajtjuk, a nyert szám jelezni fogja a maximalis munkanapok számát, a melyet S tápanyagból elvégezhetünk. Így például ha a tápanyagok állandó termelésre A mennyiséget fordítunk, akkor kapjuk:

$$\frac{A}{a} = n; A = n \cdot a.$$

E képletben a szám a termelésre fordított munkanapok számát jelzi. Ezt átalakítva megkapjuk a biológiai egyenérték alapján számított összes munkanapok egyenértékét, a melyet A készletből elvégezni képesek vagyunk. A mennyiben különböző módon számítjuk ki a tápanyagok és a munka egyenértékét, az egyenlet a megfelelő physikai constans segítségével állapítható meg.

Hasonló módon megállapíthatjuk a tiszta hozadék értékét munkanapokban kifejezve:

$$\frac{U}{a} = m; U = m \cdot a$$

a mely képletben m jelzi ama munkanapok számát, a melyet a tápanyagtermelésen kívül műtermelésre vagy más célokra fordíthatunk. Ha tehát minden tápanyag kizárólag gazdasági célra lenne felhasználva és ha minden ember egyaránt részt venne a termelésben, akkor az összes tápanyagkészlet kifejezhető:

$$S = A + U = n a + m a = (n + m) a.$$

Az utóbbi tehát a maximalis munkakifejtés értéke, a mely az összes tápanyag-készlet felhasználása mellett elérhető. A valóságban ugyan soha el nem érjük a határt, mivel a készlet egy része mindig veszendőbe megy, egyrészt a társadalmi beavatkozás, másrészt a vagyoneeloszlás különleges módja szerint. E gazdasági értelemben vett veszteség hatását később külön figyelemre

kell méltatnunk. De a kellő értelmezés mellett az egyenlet annál kevésbé kifogásolható, mivel abban, mint minden algebrai képletben, nem az alkatrészek számértéke, hanem azok kölcsönös összefüggése bír jelentőséggel. Az algebrai képlet előnye abban áll, hogy megkönnyíti a további tárgyalásban a különféle tényezők kölcsönös viszonyának áttekintését.

Hasonlókép az egységül választott tényezők számbeli érték-változása sem érinti az egyenlet érvényét. Nyilvánvaló, hogy minél nagyobbra vesszük ama tápanyagmennyiség számértékét, a melyre a munkásnak átlag szüksége van, annál kisebb lesz a munkanapok száma, de a kettőnek szorzata meg fog felelni a tápanyagkészlet összmenyiségének. Viszont ha az utóbbi változik — a mint azt a mezőgazdasági termelésnél valóban tapasztaljuk — ennek szükséges következménye, hogy vagy a munkanapok száma, vagy a munka biológiai egyenértéke, vagy pedig mindkettő együttvéve megváltozik addig, a míg az egyenlet szerint azok sorozata megfelel a tényleg előállított termények tápértékének.

A tapasztalatból tudjuk ugyan azt, hogy e termények egy része a következő termelési évadra is átvihető, a mi különösen előfordul akkor, ha kedvező termés mellett a rendelkezésre álló készlet még fokozott munkakifejtéssel sem használható fel. Ilyenkor a termelők visszatartják terményeiket, mert biznak abban, hogy a következő évben jobban értékesíthetik azokat. Ez esetben valóban előáll az, hogy a tápanyagkészlet kivételesen nagyobb, mint az annak megfelelő munka. De a készlet jelzett átvitele csak kivételesen ölt nagyobb arányokat, mivel az költséggel és némi kockázattal is jár; midőn azt teszszük, csak kiegyenliteni törekszünk a különböző évadok változó esélyeit és így átlagban mégis érvényesül a fenti egyenlet. Ha az átvitelt eszközöljük, ezzel jelét adjuk annak, hogy a szükségletet állandó, a terméstöbbletet kivételes eseménynek tartjuk, a melynek kiegyenlítését hasznunkra fordíthatjuk.

Elismerve az egyenlet érvényét általánosságban, annak további alkalmazása ellen felhozható ama körülmény, hogy a munkanapok száma nemcsak a tápanyagkészlet és a munka egyenértékének arányától függ, hanem attól is, milyen nagy a népesség száma; ez utóbbit pedig mindeddig figyelembe nem vettük. Első pillanatra az ellenvetés valóban jogosultnak látszik; de figyelembe véve a népességi törvény hatását, meggyőződünk arról, hogy ez utóbbi a fenti egyenletben szintén érvényesül.

Mint ismeretes, Malthus¹⁾ népességi törvényében első sorban általános tétel alakjában mondja ki amaz igazságot, hogy a népesség száma függ a rendelkezésre álló tápanyagkészlettől; másodsorban inductiv uton kimutatja ama tényezőket, a melyeknek hatása alatt a népesség száma valóban mindig alkalmazkodik a jelzett készlethez. Fejtegetéseinek kezdetén ugyan azt is mondja, hogy a népesség gyorsabban növekszik, mint a készlet szaporodik; de ezzel kapcsolatban utal az említett ténye-

¹⁾ Malthus: *Essay on the principle of population*, 9. ed. London 1888.

zókra, a melyek az előbbit csökkentik és azt az utóbbival arányosítják. Alapjában véve a tápanyagkészlet arithmetikai progressiója és a népesség számának geometriai gyarapodása csak magyarázatul szolgál amaz alapténynek, hogy a kettő egymással kapcsolatban van a jelzett módon. A példa ugyan rosszul volt választva, mert sok félreértésre adott alkalmat. Modern alakban ezt akként fejezhetjük ki, hogy az arányszám a tápanyagkészlet mennyisége és a népesség száma között állandó érték felé törekszik. Ha a tápanyagkészletet, mint fentebb tettük, tápértékben fejezzük ki, az arányszám megadja ama tápanyag-szükségletet, a melyre minden egyénnek egy termelési időny alatt átlagban szüksége van. A mennyiben a népesség számával összehasonlítva a tápanyagkészlet nagyobb, mint az arányszámnak megfelel, ennek szükséges következménye a népesség szaporodása. Viszont ha a népesség száma nagyobb, mint a készletnek megfelel, ezzel időlegesen csökken az arányszám értéke; de a rosszabb táplálkozás mellett érvényre jutnak az említett tényezők, mint betegség, bűn, nagyobb halandóság, önmegettartóztatás, a melyek érvényesülnek mindaddig, a míg a népesség számának csökkenésével előáll megint a rendes arányszám, a mely az egyén normalis táplálkozását biztosítja.

Ha már most figyelembe vesszük azt, hogy a népesség zöme csak munkálkodás útján juthat a szükséges tápanyagok birtokába, a melyekből rendszeren nemcsak saját magát, de családját is eltartja, szembeötlik ama körülmény, hogy a jelzett arányszám sokszorosa az egységes munkanap biológiai egyenértékének. Megállapítva ama napok számát, a melyet egy munkás a termelési évadban átlag dolgozik — mondjuk, 280—300 nap — ezen napok száma szorozva a munka biológiai egyenértékével kifejezi a tápanyagkészlet és népesség normalis arányát. Ha tehát a népesség számát a családtagok számának figyelembe vételével N betűvel jelöljük, írhatjuk:

$$\frac{S}{N} = 300 \cdot a \text{ avagy } \frac{S}{300 \cdot a} = N$$

Ily módon a népességi törvényt is kifejezhetjük algebrai képletben, a mely egyenletben $(300 \cdot a)$, azaz a munka egyenértéke, szorozva a munkanapok számával, feltünteti ama tényezőt, a melynek hatása alatt a népesség száma alkalmazkodik a tápanyagkészlethez; vagy az által, hogy a munkanapok száma és így a munkás keresete csökken, vagy az által, hogy a munkások versenye mellett a munkabér csökken és a tápanyagok értéke növekszik, a mi által a munka biológiai egyenértéke is hanyatlak.

Ha az előbb jelzett módon oly gazdasági viszonyokat tételünk fel, a melyek mellett minden egyén egyaránt részt vesz a gazdasági termelésben, a fenti munkaegyenletben is megkapjuk a népességi törvényt, ha az összes munkanapok számát elosztjuk ama napok számával, a melyet a munkás átlag egy évben dolgozik. Ily módon írhatjuk:

$$\frac{S}{300 \cdot a} = \frac{(u + m)}{300} = N$$

Ekkor kitűnik az, hogy az előbbi egyenletben tulajdonképp a népességi törvény is befoglaltatik; a különbség a kettő között csak abban áll, hogy egyik esetben a munka egyenértékének alapjául az egységes munkásnapot vettük, a másik esetben egységnek ama munkaidőt tekintjük, a melyet a munkás átlag egy évben munkában eltölteni szokott. Mivel mindkettőnél egyaránt egyrészt a tápanyagkészlet mennyisége, másrészt a munka biológiai egyenértéke szerepel, mint irányadó tényező, ebből az következik, hogy $(n + m)$ számértéke a szerint változik, a mint az a népesség számának megfelel. Ennek folytán a népesség számát, mint külön tényezőt, figyelembe venni nem szükséges. Ép úgy mint a munkanapok összege a gazdasági munkafejtés maximalis határát jelzi, a népességi törvény is abstract alakjában a népessége számának maximalis értékét adja meg. A népesség száma sem éri el e határt azért, mivel kiváltóságos osztályok többet fogyasztanak, mint a mennyi tápanyag megélhetésükhöz okvetlenül szükséges és mivel ezen osztályok számbeli változását a fenti törvény nem befolyásolja.

Az eddigi fejtegetések kapcsán szembetűnik ama hasonlatosság, a mely egyrészt a fenti levezetés, másrészt a physiokrata írók ¹⁾ tantételei között felismerhető. Tudvalevőleg ők két különböző munkakört különböztetnek meg, a melynek egyike termékeny, a másik meddő munkát képvisel. Szerintük csak a mezőgazda állít elő több terményt, mint a mennyit elfogyaszt, a minek folytán csak az utóbbi munkakör képezi nélkülözhetlen előfeltételét a többi termények előállításának és a gazdasági javak keletkezésének. Az ipar és kereskedelem terén csak a munkának egyenértékét kapjuk vissza. Az akkori viszonyok szerint az anyagszaporítás főleg a mezőgazdaság körére lévén utalva, annak kutforrását a földben vélik föltalálni, a mely utóbbi a tiszta hozadékot szolgáltatja és ily módon minden productiv tevékenységnek alapját képezi. Ez általánosítást az ismeretes tantételben foglalják egybe: »la terre est l'unique source de toute richesse.« Mint Böhm-Bawerk is kiemeli, a későbbi írók e tantétel alaptévedésével nem igen foglalkoztak, hanem azt egyszerűen mellőzték. Mai ismeretünk alapján természetesen igen könnyű annak helyesbitése.

Mint láttuk, az anyagszaporítás egymagában nem elegendő a termékeny munkához; az csak akkor vehető ilyennek, ha energia-szaporítással van egybekötve. Mivel a physiokraták főképp a tápanyagtermelésben elérhető anyagszaporítást vették figyelembe, e tévedés nem dönti meg tantételük érvényét. Hasonlóképp ama körülmény, hogy a jelzett anyagszaporítás forrását a földben vélik feltalálni, nem érinti a dolog lényegét, mivel a növényvilág energiagyűjtő képessége nagyrészt valóban a földben érvényesül és a föld intensív munkálása által valóban fokozzuk a termést. Alaptévedésük azonban abban rejlik, hogy fejtegetéseikben minduntalan összetévesztik a fizikai productivitást a gazdasági productivitással. Ha tantételüket akkép mó-

¹⁾ L: *Oeuvres de Quesnay ed. par Oncken*, Paris 1888; *Turgot Réflexions sur la formation des richesses* (ed. Daire), Paris.

dosítjuk: a föld képezi forrását minden tápanyagtöbbletnek, ezt a kellő értelmezés mellett ma is elfogadhatjuk. Midőn azonban a többletet a gazdasági jav — *richesse* — fogalmával azonosítják, figyelembe nem veszik ama gazdasági tényezőket, a melyek közreműködésével e többlet átalakul, a midőn csak további termelés és forgalom útján veszi fel a gazdasági javadalmazási jellegét. A productivitás e két fogalmának összetévesztése folytán helytelen következtetéseket vonnak le a gazdasági forgalom és értékképződésre vonatkozólag. Viszont ott, a hol a productivitás fogalmát physikai értelemben veszik mint pld. a föld tiszta hozadékának megállapításánál, a tőke mikénti keletkezésénél stb., következtetéseik a kellő értelmezés mellett most is érvényesek.

Smith¹⁾ alapvető munkájának főérdeme ép abban áll, hogy a physiokratákkal ellentétben felismeri a munkában ama tényezőt, a mely minden gazdasági productitásnak alapját képezi. Ezzel tulajdonkép betölti amaz ürt, a melyet az előbbiek gondolatmenetükben teljesen kihagytak. Viszont Smith kizárólag az utóbbit tartva szem előtt, nem keresi annak előfeltételét physikai tényezőkben, hanem munkája bekezdésénél a munkát magát tekinti amaz alaptőkének, a melyből minden nemzet jólétét és gazdagodását meríti. Azóta a közgazdasági írók nagy része a Smith által megjelölt irányban haladt tovább. Megállapítják és osztályozzák a gazdasági jelenségeket, kimutatják azok kölcsönös összefüggését és így megvetik alapját a közgazdasági tudománynak. De kutatásuk iránya főleg inductiv jellegű; jobbra csak a jelenségek mikénti összefüggését törek-szenek feltüntetni, a nélkül, hogy azok magyarázatával foglalkoznának és megállapítanak ama külső tényezőket, a melyek azokra befolyást gyakorolnak. Pedig e nélkül exact értelemben vett törvényhez a közgazdasági tudomány terén sem juthatunk. Valóban megfigyelhetjük azt, hogy csakis ama gazdasági törvények birnak ilyen jelleggel, a melyekben sikerült a gazdasági jelenségek változásait mennyiségtani vagy physikai tényezőkkel kapcsolatba hozni, mint pld. az előbb tárgyalt Malthus-féle törvény vagy a pénz értékalakulására vonatkozó Ricardo-féle mennyiségi törvény. Ellenben minden oly általánosítás, a melyben az irányadó tényező térfogattal nem bir, nem tekinthető törvénynek, hanem csak a jelenségek összehasonlításánál megfigyelt általános tény egyszerű feltüntetésének. Ha az utóbbi időben az angol klasszikus írók hibáit abban vélik felismerni, hogy azok általánosítása túlságosan abstract, nézetem szerint leggyakrabban az esetleges tévedés vagy hiány abban gyökeredzik, hogy *nem eléggé abstract*, mert gyakran figyelmen kívül hagyja a physikai tényezők és azok hatásának feltüntetését.

Ha e szempontból vesszük bírálat alá a physiokrata írók törekvéseit, azokat méltányosabban fogjuk megítélni, a mint azt eddig tettük. Eddig csodálkoztunk azon, hogy lehetséges oly kiváló szellemű íróknál indokolni a jelenségeknek ilyen egyoldalú magyarázatát! Ilyen tehetségektől rendesen azt várjuk,

¹⁾ Smith: *Wealth of Nations ed. McCulloch*, London 1850.

hogya a problémában rejlő alapkérdéseket azonnal felismerik és azt, tekintet nélkül a zavaró kivitelekre, általánosságban felfogni és visszaadni törekszenek. Így Quesnay is, az iskola megalapítója, a kit azonban az ír Cantillon sok tekintetben megelőzött, a gazdasági jelenségek megfigyelésénél első sorban ama természetes korlátokat igyekszik megállapítani, a melyeken belül a jelenségek egyáltalában érvényesülhetnek. Ha ez neki sikerül, a további észleletek e keretbe könnyen beilleszthetők és azok kölcsönös összefüggése is megmagyarázható. A »produit net« physikai értelemben véve valóban határt szab az emberi munkának az ipar és kereskedelem terén. Minél nagyobb e hozadék, annál nagyobb a munka, a mely különböző irányban kifejthető. Alapjában véve e felismerés azon általános elvben gyökerezik, hogy minden erő kifejtés a megfelelő erőforrást tételezi fel, a mely elv ma már átment a köztudatba. Akkori időben azonban a genialis elme felvillanásának tekintendő a jövő tudományos fejlődés irányában. A »tableau économique«-ban is ama törekvése nyilvánul, hogy meghatározott anyagmennyiséget feloszson csere útján a termelők különböző osztályai között oly módon, hogy minden erő kifejtés megkapja megfelelő erőforrását a csere útján és egyuttal az anyag ugyan ezen módon teljesen elosztva és kihasználva legyen. Ha a továbbiakban figyelmen kívül hagyja a munka különleges szerepét, e tévedése nemcsak a gazdasági jelenségek félreismeréséből keletkezik, hanem abból is, hogy az akkori természettudományi ismeretek alapján nem volt lehetséges egyrészt a physikai productivitás azaz energiatöbblet, másrészt a gazdasági productivitás azaz értéktöbblet fogalmát különválasztani és azoknak összefüggését felismerni. Azonban kiindulási pontja alapjában véve helyes volt és nézetem szerint ugyanoda kell visszatérnünk, ha tágabb látkörrel és ismeretekkel a szóban lévő jelenségeket nemcsak leírni, hanem megmagyarázni is akarjuk.

Utóbbi időben Henry George volt azon író, a ki »Progress and Poverty és egyéb munkáiban a physiokraták alaptételét módosított alakban érvényre juttatni törekedett. Szerinte az értéktöbblet azért jutunk, mert bizonyos terményeknél a természet közreműködése folytán akár anyag-többlet, akár értéktöbblet jutunk. Az ily módon keletkezett értéknövekedés csere útján eloszlik a termelés különböző ágai között a gazdálkodó egyének abbeli törekvése folytán, hogy mindenkor a termelés legjövedelmezőbb ágait saját céljaikra felhasználni törekszenek. Midőn azonban ez alaptételt különböző gazdasági jelenségekre alkalmazni törekszik, annyira félremagyarázza a közgazdasági tudomány általánosan elismert tételeit és alapelveit és saját következtetéseiben is annyira hiányzik az egyöntetűség és következetesség, hogy munkája tulajdonképp nem bír tudományos jelleggel és mint ilyen, csak egy szellemes író eszme-futtatásának tekintendő, a melyben a szerző ép oly gyakran megközelíti a valót, mint a hányszor attól messze eltávolodik.

Jankovich Béla.

A magyar állam bevételei és kiadásai 1868—1903.

Államháztartásunk számbeli megítélésére két évtized óta közöltem tanulmányokat,¹⁾ melyeknél külön vizsgálati módszert alkalmaztam. A számokat mindig az állami zárszámadásokból meritem. Az állam háztartását érintő összes nyereségeket és veszteségeket három forrásra visszük vissza: bevételek előírása és kiadások utalványozása; leltárszaporodások és fogyatkozások; helyesbitések.

A bevételek előírásánál és kiadások utalványozásánál előforduló körülbelül 700 rovatból és alrovatból azonban rendszeres netto tételeken alapuló csoportokat alkotunk, a melyek mindannak észszerű összefoglalása utján, a mi összetartozik, áttekinthetőségre vezetnek és így ama sok rovat egyenkinti vizsgálatát feleslegessé teszik. E tárgycsoportok megválasztása természetesen önkényes; függ egyrészt a rendelkezésre álló anyag természetétől, másrészt ama célpontoktól, melyek bennünket az anyag feldolgozásában vezetnek.

Módszerem további részleteit illetőleg a *Magyar Közgazdasági Társaság millenáris évkönyvében* és a *Közgazdasági Lexikon* I. kötetében közzétett cikkeimre utalok. A táblák számadatai egyébként elég világosan mutatják az 1868—1903-ig terjedő 36 éves időszakban a különböző bevételi és kiadási csoportoknak évről-évre való változását, az összeredményeket és az állami vagyonnak alakulását.

---

¹⁾ *Studien über Ungarn's Staatsvermögen und Staatsbudget. Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte* XXIII. Bd. XIII. 1886.

Ungarns Finanzlage nach den Staats-Budgets pro 1889. u. 1890. Finanz-Archiv. 1889.

Ungarns Finanzwesen im Jahre 1891. Finanz-Archiv. 1892.

Ungarns Finanzlage seit dem 1867-er Ausgleiche. Jahrbücher für N.-Ö. u. Stat. III. F. XIII.

Államháztartásunk jövője. Gazdaságpolitikai tanulmányok. A Magyar Közgazdasági Társaság millenáris évkönyve. Bpest, 1896. 101—126. old.

Állami bevételek és kiadások. Közgazdasági Lexikon I. kötet. Budapest, 1898. 166—174. old.

I. Adók, illetékek, díjak és bélyegpek. 1868—1903.

1868—1871	318.775 ⁰	1888	160.092 ⁴
1872	78.742 ¹	1889	169.993 ³
1873	105.250 ¹	1890	196.324 ⁸
1874	104.809 ²	1891	202.543 ⁹
1875	110.352 ¹	1892	208.353 ⁶
1876	120.496 ¹	1893	220.033
1877	118.854 ²	1894	222.288
1878	120.956 ¹	1895	223.163
1879	126.611 ²	1896	231.959
1880	133.567 ⁰	1897	233.929
1881	135.571 ⁹	1898	234.913
1882	139.908 ¹	1899	240.110
1883	149.649 ³	1900	236.285
1884	151.150 ⁵	1901	237.583
1885	160.361 ⁶	1902	244.056
1886	152.021 ⁶	1903	245.485
1887	159.015 ⁸	Összesen	5.893,204 frt. [11.786,408 kor.]

II. Jövedékek és monopóliumok. 1868—1903.

1868—1871	93.716 ⁰	1888	39.695 ⁹
1872	25.805 ⁹	1889	41.663 ³
1873	25.050 ⁰	1890	45.081 ⁸
1874	24.746 ⁸	1891	46.447 ⁷
1875	25.867 ⁷	1892	46.047 ¹
1876	26.745 ¹	1893	48.650 ⁵
1877	30.900 ⁵	1894	47.904 ⁴
1878	30.273 ⁸	1895	50.559 ²
1879	31.938 ²	1896	49.943 ⁴
1880	31.388 ⁴	1897	48.529 ¹
1881	29.867 ⁵	1898	50.366 ³
1882	34.901 ⁶	1899	52.754 ⁵
1883	34.778 ¹	1900	53.177 ³
1884	38.306 ²	1901	53.643 ⁷
1885	35.227 ¹	1902	54.045 ³
1886	35.233 ¹	1903	59.091 ¹
1887	37.472 ⁷	Összesen	1,379.819 frt. [2,759.638 kor.]

III. Üzleti üzemek. 1868—1903.

1868—1871	47.416 ⁰	1888	4.175 ³
1872	5.341 ⁸	1889	4.030 ⁸
1873	— 0.013 ⁷	1890	2.169 ²
1874	3.257 ³	1891	0.609 ⁶
1875	4.775 ³	1892	— 2.851 ⁰
1876	4.044 ³	1893	9.578 ⁷
1877	5.157 ⁹	1894	1.389 ⁹
1878	1.007 ⁷	1895	1.498 ⁶
1879	1.264 ⁹	1896	— 0.595 ⁰
1880	15.713 ⁴	1897	0.654 ⁷
1881	4.220 ⁹	1898	1.435 ⁷
1882	1.444 ³	1899	3.720 ⁷
1883	2.905 ³	1900	0.156 ⁹
1884	1.096 ⁸	1901	2.887 ⁸
1885	0.579 ⁰	1902	— 0.029 ⁷
1886	1.443 ⁹	1903	1.804 ⁵
1887	2.700 ⁴	Összesen	+ 132.992 frt. [+ 265.984 kor.]

A számok ezer forintokat, a zárójelbe tett összegek ezer koronákat jelentenek.

IV. Vasutak és gépgyárak 1868—1903.

1868—1871	—	1888	19.640 ⁶
1872	— 2.042 ⁵	1889	20.507 ¹
1873	1.220 ⁷	1890	20.887 ¹
1874	0.938 ¹	1891	33.010 ⁶
1875	1.511 ²	1892	32.631 ⁶
1876	1.544 ²	1893	35.147 ⁵
1877	2.631 ⁵	1094	38.249 ⁸
1878	2.897 ⁸	1895	33.916 ⁸
1879	2.499 ⁵	1896	39.913 ⁷
1880	3.863 ³	1897	35.765 ⁰
1881	6.087 ⁸	1898	38.618 ⁹
1882	5.915 ⁷	1899	37.019 ⁷
1883	8.493 ⁶	1900	42.708 ⁹
1884	7.597 ⁵	1901	38.143 ⁷
1885	10.776 ³	1902	40.886 ⁸
1886	14.962 ⁸	1903	42.517 ²
1887	17.730 ⁴	Összesen	636,192 frt. [1.272,384 kor.]

V. Különbözők 1868—1903.

1868—1871	424	1900	3.710 ³
1872—1894	17.479	1901	4.740 ¹
1895	2.449 ⁶	1902	1.837 ⁹
1896	1.500 ³	1903	1.858 ¹
1897	2.955 ¹	Összesen	42,321 frt. [84,642 kor.]
1898	2.666 ⁰		
1899	2.700 ²		

VI. Általános igazgatás 1868—1903.

1868—1871	43.127	1888	110.598 ⁷
1872	72.430 ⁶	1889	104.197 ⁹
1873	83.434 ⁴	1890	99.508 ⁴
1874	84.195 ⁹	1891	104.869 ³
1875	80.779 ²	1892	108.974 ⁷
1876	83.352 ⁴	1893	110.550 ¹
1877	88.153 ⁶	1894	116.577 ⁰
1878	119.867 ⁸	1895	123.346 ⁷
1879	95.143 ⁹	1896	129.781 ³
1880	89.212 ⁴	1897	132.645 ³
1881	95.226 ⁷	1898	127.134 ⁷
1882	101.363 ²	1899	134.021 ²
1883	95.542 ⁹	1900	144.057 ⁸
1884	93.583 ⁸	1901	152.581 ¹
1885	101.913 ⁸	1902	158.220 ⁷
1886	99.512 ²	1903	159.922 ²
1887	113.734 ⁸	Összesen	3.557,561 frt. [7.115,122 kor.]

VII. Adósságok. 1868—1903.

1868—1871	169.870	1882	92.500 ⁸
1872	31.828 ²	1883	94.042 ⁹
1873	56.493 ³	1884	100.017 ⁰
1874	63.367 ⁶	1885	103.868 ⁴
1875	70.515 ⁸	1886	105.652 ⁰
1876	72.829 ⁷	1887	107.366 ⁷
1877	78.608 ¹	1888	109.992 ¹
1878	76.007 ⁵	1889	111.128 ⁸
1879	86.900 ⁴	1890	119.551 ⁰
1880	97.200 ⁷	1891	131.842 ²
1881	91.848 ⁹	1892	133.412 ⁷

A számok ezer forintokat, a zárójelbe tett összegek ezer koronákat jelentenek.

1893	136.532 ¹	1900	142.151 ¹
1894	134.933 ⁹	1901	142.690 ⁹
1895	134.560 ²	1902	141.763 ⁴
1896	135.191 ²	1903	149.215 ⁶
1897	135.513 ⁰	Összesen	<u>3.632.318</u> frt.
1898	135.833 ⁰		[7,264.636 kor.]
1899	139.091 ⁰		

VIII. Vasuti kamatbiztosítási előlegek. 1868–1903.

1868–1871	—	1888	6.645 ³
1872	6.977 ⁰	1889	4.272 ¹
1873	13.314 ⁹	1890	3.245 ²
1874	15.678 ⁵	1891	1.044 ¹
1875	15.361 ²	1892	0.832 ⁹
1876	16.409 ²	1893	0.844 ⁹
1877	15.392 ⁵	1894	0.828 ¹
1878	14.803 ²	1895	0.936 ²
1879	12.236 ⁵	1896	0.775 ⁸
1880	12.448 ⁸	1897	0.780 ⁰
1881	11.132 ⁶	1898	0.583 ⁹
1882	10.598 ⁰	1899	0.422 ³
1883	11.178 ⁵	1900	0.503 ⁴
1884	9.290 ⁰	1901	1.272 ¹
1885	7.739 ⁴	1902	1.515 ⁵
1886	7.799 ⁶	1903	0.796 ⁸
1887	7.037 ⁹	Összesen	<u>212.696</u> frt.
			[425.392 kor.]

IX. Beruházások. 1868–1903.

1868–1871	—	1888	17.635 ²
1872	—	1889	14.104 ⁵
1873	—	1890	19.676 ⁵
1874	—	1891	17.751 ²
1875	—	1892	18.869 ⁰
1876	—	1893	24.627 ⁶
1877	6.477 ²	1894	35.786 ⁴
1878	5.545 ³	1895	38.170 ⁹
1879	9.949 ⁴	1896	40.176 ²
1880	8.721 ⁵	1897	71.531 ³
1881	16.613 ¹	1898	43.955 ⁰
1882	28.715 ⁸	1899	39.569 ³
1883	30.114 ⁶	1900	31.718 ⁵
1884	26.667 ⁹	1901	34.218 ⁸
1885	28.136 ⁹	1902	37.248 ⁵
1886	22.110 ¹	1903	33.374 ⁶
1887	19.087 ⁹	Összesen	<u>720.553</u> frt.
			[1,441.106 kor.]

X. Átmeneti bevételek. 1868–1903.

1868–1871	+ 12.591
1872–1894	+ 434.554 ¹
1895	+ 11.655 ³
1896	+ 2.840 ⁵
1897	+ 39.653 ⁸
1898	— 25.445 ⁸
1899	— 18.577 ⁶
1900	— 31.459 ⁸
1901	— 23.826 ²
1902	— 19.185 ⁷
1903	— 548.899 ²
	<u>— 677.394</u>
	+ 601.294
Összesen	<u>— 176.100</u> frt.
	[— 352.200 kor.]

A számok ezer forintokat, a zárójelbe tett összegek ezer koronákat jelentenek.

XI. Hitelműveletek. 1868—1903.

1868—1871	20.299
1872—1894	21.181
1895—1903	—
Összesen	<u>44.480 frt.</u> [88.960 kor.]

XII. Előirányzat nélkül. 1868—1903.

1868—1871	— 31.410
1872—1894	+ 234.951
1895—1903	—
Összesen	<u>+ 203.541 frt.</u> [+ 407.082 kor.]

XIII. Közös rendkívüli kiadás. 1868—1903.

1868—1896 összesen	— 170.549 frt. [— 341.198 kor.]
------------------------------	------------------------------------

XIV. Rendkívüli kiadás és bevétel. 1868—1903.

1868—1871	— 105.230	(kiadás)
1872—1894	— 66.598	(kiadás)
1898	+ 17.711 ⁹	} (bevétel)
1899	+ 11.338 ¹	
1900	+ 78.718 ⁹	
1901	+ 7.784 ⁰	
1902	+ 13.470 ⁸	
1903	+ 558.877 ³	
Összesen	+ 516.073 frt.	
	[+ 1,032.146 kor.]	

*XV. A csoportok végösszesítése. 1868—1903.**Tiszta bevételek:*

Adók	5.893.204	
Jövedékek és monopolumok	1.379.819	
Üzleti üzemek	132.992	
Vasutak és gépgyárak	636.192	
Különbözők	42.321	8,084.528

Tiszta kiadások:

Általános igazgatás	3,557.561	
Adósságok	3,632.318	
Előleg vasuti kamatbiztosításra	212.696	
Beruházások	720.553	8,123.128
Átmeneti bevétel és kiadás		— 166.100
Hitelműveletek		+ 44.480
Előirányzat nélkül		+ 203.541
Közös rendkívüli kiadás		— 170.549
Rendkívüli bevétel és kiadás		+ 516.073
		<u>— 336.649</u>
		<u>+ 764.094</u>
		<u>— 38.600</u>
		<u>+ 427.445</u>
le az összehasonlítás céljából felvett		+ 388.845
		— 29.082
Eredmény		+ 359.763 frt. [+ 719.526 kor.]

A számok ezer forintokat, a zárójelbe tett összegek ezer koronákat jelentenek.

XVI. Előírás (Bevételek) és Utalványozás (Kiadások).

(forintokban).

	Revétel	Kiadás		Egyenlegek
1868	112,346.697·51 ^{1/2}	108,724.708·94	+	3,621.988·63 ^{1/2}
1869	175,104.909·69 ^{1/2}	170,037.592·37	+	5,067.316·72 ^{1/2}
1870	473,932.457·71 ^{1/2}	500,214.831·73 ^{1/2}		— 26,282.374·02
1871	284,226.501·27	328,813.057·33		— 44,586.556·06
1872	241,947.145·33	258,913.097·48		— 16,965.952·15
1873	269,642.251·06 ^{1/2}	290,622.791·78		— 20,980.540·71 ^{1/2}
1874	280,401.226·84	259,333.930·01 ^{1/2}	+	21,067.296·82 ^{1/2}
1875	279,808.899·56	238,668.968·51	+	41,139.931·05
1876	263,694.164·70 ^{1/2}	254,386.509·53 ^{1/2}	+	9,307.655·17
1877	255,065.786·69	275,745.810·48 ^{1/2}		— 20,680.023·79 ^{1/2}
1878	364,676.797·92 ^{1/2}	355,622.355·94 ^{1/2}	+	9,054.441·98
1879	402,011.941·50 ^{1/2}	395,962.782·74 ^{1/2}	+	6,049.158·76
1880	273,166.695·98	281,765.188·68		— 8,598.492·70
1881	492,652.432·49 ^{1/2}	490,868.316·14	+	1,784.116·35 ^{1/2}
1882	384,128.672·48 ^{1/2}	384,038.451·15 ^{1/2}	+	0,090.022·33
1883	404,732.415·16 ^{1/2}	403,506.006·43 ^{1/2}	+	1,226.408·73
1884	546,258.666·91	545,358.809·91 ^{1/2}	+	0,898.856·99 ^{1/2}
1885	362,385.544·36	359,759.577·93	+	2,625.966·43
1886	355,957.265·72 ^{1/2}	348,864.499·74	+	7,092.765·98 ^{1/2}
1887	381,388.937·15 ^{1/2}	368,638.605·17	+	12,750.931·98 ^{1/2}
1888	390,672.536·03 ^{1/2}	362,707.525·46 ^{1/2}	+	27,965.005·57
1889	838.208·329·01	832,948.769·08 ^{1/2}	+	5,259.559·02 ^{1/2}
1890	410,189.970·69 ^{1/2}	378,232.615·30	+	31,957.355·39 ^{1/2}
1891	440,792.490·74 ^{1/2}	402,676.185·20	+	38,116.305·54 ^{1/2}
1892	443,311.909·75	420,736.517·63 ^{1/2}	+	22,575.392·11 ^{1/2}
1893	575,359.696·88 ^{1/2}	522,191.596·68 ^{1/2}	+	53,168.100·20
1894	1.038,707.319·54	1.006.091.767·46	+	32,615.552·08
1895	542.154·506·20	515,926.605·78 ^{1/2}	+	26,227.900·41 ^{1/2}
1896	527,250.434·01	507,613.361·68 ^{1/2}	+	19,637.072·32 ^{1/2}
1897	568,710.102·83 ^{1/2}	547,692.440·89 ^{1/2}	+	21,017.661·94
1898	534,920.378.65	522,160.762·50	+	12,759.616·15
1899	532,893.745·05	516,931.649·52	+	15,962.095·53
1900	606,263.940·60	541,396.627·36	+	64,867.313·24
1901	539,206.970·23	549,013.153·42 ^{1/2}		— 9,806.183·19 ^{1/2}
1902	552,381.040·62 ^{1/2}	566,042.353·33 ^{1/2}		— 13,661.312·71
1903	1.106,654.201·40	1.089,229.553·34 ^{1/2}	+	17,424.648·05 ^{1/2}
	<u>16.251,206.977·41</u>	<u>15.901,436.777·31^{1/2}</u>	+	<u>511,331.635·44</u>
				— <u>161,561.435·34^{1/2}</u>

Összesen . 349,770.200·09^{1/2} frt 349,770.200·09^{1/2} frt
699,540.400·19 kor. 699,540.400·19 kor.

Szaporodás : Cselekvő hátralék . 1.124,455.000 kor. }
Készpénz . . . . . 160,994.000 » }
1.285,449.000 kor. } l. a XVII. táblát.
» Terhelő hátralék . — 585,905.000 » }
1) 699,544.000 kor.

1) A csekély eltérés számítási hibából ered.

XVII. Vagyonálladék és alakulás 1868. elején és 1903. végén az actívum és passívum egyes tételei szerint

(ezer koronákban).

Actívum:

	Ingatlan vagyon	Termeszt- mények	Hasznos jogok	Késpénz	Értékpapír effektív és vá- sárlásra	Követelések értékpapír- ban	Követelések pénzben	Cselekvő hátralékok	Vagyon összege 1903. végén
Vagyonálladék 1868. elején	+ 622.848	+ 45.822	.	+ 9.960	+ 48.012	.	- 171.078	+ 415.570	+ 971.134
Helyesbítések	+ 1,816.972	+ 22.672	+ 443.508	- 16.153	+ 59.528	+ 4.333	- 382.996	- 423.004	+ 1,524.860
Vagyonváltozás	+ 1,540.274	+ 325.333	+ 0.192	.	+ 68.685	- 2.980	+ 1,232.045	.	+ 3,163.549
Kezelési eredmény a bevételei többletből	.	.	.	+ 160.994	.	.	.	+ 1,124.455	+ 1,285.949
Vagyonálladék 1903. végén	3,980.094	393.827	443.700	154.801	176.225	1.353	677.971	1,117.021	6,944.992

Passívum:

	Állami adóságok	Terhelő hátralékok	Tartozások	Aranyagio veszteség	Téher összege	Tiszta vagyon (ezer koronákban)
Vagyonálladék 1868. elején	+ 497.218	+ 15.824	.	.	+ 513.042	971.134 - 513.042 = 458.092
Helyesbítések	+ 1,175.989	- 82.544	+ 69.556	+ 77.145	+ 1,240.146	1,524.860 - 1,240.146 = 284.714
Vagyonváltozás	+ 2,917.625	.	+ 15.577	.	+ 2,933.202	3,163.549 - 2,933.202 = 230.347
Kezelési eredmény a bevételei többletből	.	+ 585.905	.	.	+ 585.905	1,285.949 - 585.995 = 699.544
Vagyonálladék 1903. végén	4,590.832	519.185	85.133	77.145	5,272.295	1,672.697

6,944.992 actív
5,272.295 passív

XVIII. A tiszta vagyon alakulása a helyesbítések, a vagyonteltári gyarapodások és fogynakozások és a kiadások bevételei többletek alakulása alapján. (1868—1903.)

Év	Tiszta VAGYON év elején	Helyesbítések	Vagyonleltári Gyarapodás + vagyonteltári fogynakozás	Bevétel többlet + kiadás többlet	Felleg + hiány	Tiszta VAGYON év végén
1868	229,046.017.32	15,992.365.12 $\frac{1}{2}$	1,141.227.46 $\frac{1}{2}$	3,621.988.63 $\frac{1}{2}$	2,480.761.17	231,526.778.49
1869	231,526.778.49	7,502.482.46 $\frac{1}{2}$	—	5,067.316.72 $\frac{1}{2}$	5,067.316.72 $\frac{1}{2}$	252,586.450.34
1870	252,586.450.34	1,927.266.19	36,292.326.22 $\frac{1}{2}$	26,282.374.01 $\frac{1}{2}$	26,282.374.01 $\frac{1}{2}$	218,801.593.86
1871	218,801.593.86	9,928.147.31 $\frac{1}{2}$	5,657.424.93	14,565.556.06	11,294.229.83 $\frac{1}{2}$	219,434.620.31 $\frac{1}{2}$
1872	209,434.620.31 $\frac{1}{2}$	2,774.001.61	2,628.184.48	16,965.962.15	11,308.527.22	208,054.240.41
1873	208,054.240.41	1,123.904.57	40,864.827.42 $\frac{1}{2}$	20,980.540.71 $\frac{1}{2}$	23,648.725.19 $\frac{1}{2}$	187,119.516.82 $\frac{1}{2}$
1874	187,119.516.82 $\frac{1}{2}$	7,727.515.17	49,051.443.13	21,067.296.82 $\frac{1}{2}$	19,797.530.60	186,293.081.65 $\frac{1}{2}$
1875	166,293.081.65 $\frac{1}{2}$	12,138.955.70 $\frac{1}{2}$	14,772.096.99	41,133.331.05	7,911.512.08	150,634.054.40 $\frac{1}{2}$
1876	150,634.054.40 $\frac{1}{2}$	6,193.336.21 $\frac{1}{2}$	11,081.981.69 $\frac{1}{2}$	9,307.655.17	5,464.441.82	133,050.636.86
1877	133,050.636.86	13,566.466.40 $\frac{1}{2}$	60,573.323.29 $\frac{1}{2}$	20,650.023.79 $\frac{1}{2}$	9,598.042.10	117,279.278.56 $\frac{1}{2}$
1878	117,259.278.36 $\frac{1}{2}$	8,026.173.16 $\frac{1}{2}$	52,001.217.85	9,054.441.98	51,519.081.31 $\frac{1}{2}$	79,306.663.65 $\frac{1}{2}$
1879	79,306.663.65 $\frac{1}{2}$	3,484.997.48	6,334.451.07	6,049.158.76	45,952.059.09	113,579.777.73
1880	113,579.777.73	28,894.317.11	72,410.464.79	8,538.432.70	2,264.041.63	107,830.738.62
1881	107,830.738.62	21,147.124.61	19,647.606.82	1,784.116.35 $\frac{1}{2}$	70,626.348.43 $\frac{1}{2}$	34,281.996.17 $\frac{1}{2}$
1882	34,281.996.17 $\frac{1}{2}$	218,848.927.79 $\frac{1}{2}$	13,402.776.33	0,090.221.33	19,557.385.49	43,618.927.79 $\frac{1}{2}$
1883	43,618.927.79 $\frac{1}{2}$	21,457.638.42 $\frac{1}{2}$	0,999.995.46 $\frac{1}{2}$	1,226.408.73	12,176.367.60	250,291.138.96
1884	250,291.138.96	11,457.638.42 $\frac{1}{2}$	0,421.003.96	0,888.856.99 $\frac{1}{2}$	1,898.408.46	281,042.422.81
1885	222,631.754.77 $\frac{1}{2}$	16,172.279.26	8,690.533.27	2,625.366.43	3,046.970.39	222,631.754.77 $\frac{1}{2}$
1886	214,861.644.42 $\frac{1}{2}$	1,229,487.30	17,536.933.27	12,750.331.98 $\frac{1}{2}$	1,597.831.09	214,861.644.42 $\frac{1}{2}$
1887	208,846.185.84	3,614.928.18	25,546.965.39	27,965.005.57	4,736.021.23 $\frac{1}{2}$	208,846.185.84
1888	207,649.297.84	68,662.974.38	22,964.606.22	31,957.559.92 $\frac{1}{2}$	2,413.040.15	207,649.297.84
1889	167,210.459.60 $\frac{1}{2}$	6,721.638.81	20,975.464.33	5,250.559.92 $\frac{1}{2}$	28,224.166.14 $\frac{1}{2}$	167,210.459.60 $\frac{1}{2}$
1890	213,415.615.57	66,368.763.13	23,415.538.83 $\frac{1}{2}$	38,116.305.54 $\frac{1}{2}$	52,882.819.77 $\frac{1}{2}$	213,415.615.57
1891	208,627.689.82	1,247.046.51	34,975.171.45	22,573.892.11 $\frac{1}{2}$	57,550.363.56 $\frac{1}{2}$	267,425.306.89 $\frac{1}{2}$
1892	267,425.306.89 $\frac{1}{2}$	7,272.665.98	5,987.233.19 $\frac{1}{2}$	53,168.100.20	59,105.333.39 $\frac{1}{2}$	208,627.689.82
1893	319,257.944.36	51,298.847.42 $\frac{1}{2}$	41,627.787.19	32,615.552.08	74,243.339.27	319,257.944.36
1894	342,212.976.20 $\frac{1}{2}$	60,123.541.06	21,471.597.43	26,227.500.41 $\frac{1}{2}$	47,639.497.84 $\frac{1}{2}$	450,036.015.11
1895	450,036.015.11	8,176.823.78 $\frac{1}{2}$	45,596.200.03 $\frac{1}{2}$	21,637.072.32 $\frac{1}{2}$	65,233.272.36	507,033.063.68 $\frac{1}{2}$
1896	507,033.063.68 $\frac{1}{2}$	6,280.179.55 $\frac{1}{2}$	40,497.430.46 $\frac{1}{2}$	21,017.661.94	61,515.092.40 $\frac{1}{2}$	562,327.976.53 $\frac{1}{2}$
1897	562,327.976.53 $\frac{1}{2}$	10,548.405.02 $\frac{1}{2}$	51,039.611.67	12,759.616.15	63,792.527.82	1896
1898	615,578.799.33	7,989.690.48 $\frac{1}{2}$	45,352.676.13	15,962.095.53	61,314.771.66	1899
1899	615,578.799.33	4,639.338.67	—	—	—	673,603.419.17 $\frac{1}{2}$
	Összesen +	438,226.421.92 $\frac{1}{2}$	411,692.056.34 $\frac{1}{2}$	429,038.674.14 $\frac{1}{2}$	648,110.425.34 $\frac{1}{2}$	—
	Összesen +	318,034.926.81 $\frac{1}{2}$	378,267.884.31	138,093.939.43 $\frac{1}{2}$	323,744.518.80	—
	Egyenleg +	120,191.495.11	33,421.172.03 $\frac{1}{2}$	290,944.734.71	324,365.906.74 $\frac{1}{2}$	—
	Korona	876,452.843.85	523,384.112.69	858,077.348.29	1296,220.851.09	—
	Korona	636,069.853.63	756,535.768.02	276,187.878.87	647,489.087.60	—
	Egyenleg Korona	240,382.990.22	66,842.344.07	581,889.469.42	648,731.813.49	—
	Egyenleg Korona	1,347,206.838.35	35,732.116.96	129,734.626.68	105,098.650.47	1,416,573.371.86
1901	1,416,573.371.86	10,994.658.18	90,710.921.72	19,612.366.39	71,098.555.33	1,476,677.219.01
1902	1,476,677.219.01	20,142.295.50	84,938.912.80	21,532.625.42	47,616.287.88	1,514,151.230.89
1903	1,514,151.230.89	111,200.980.76	12,447.455.87	34,849.296.16	47,336.751.98	1,672,688.993.63
1903	1,672,688.993.63	234,714.900.34	230,349.635.25	639,533.400.40	923,882.053.65	—

forint.

Korona,
Tiszta Vagyon 1903.
végén.

Megjegyzések.

I. Adók, illetékek, díjak és bélyegek.

E csoport eredményei 100 és 245 millió forint közt váltakoznak az 1868—1903 terjedő időszakban. Állandó emelkedés 1891-től fogva mutatkozik. A korszak utolsó 13 esztendejében ez emelkedés kerek 34 millió forintot tesz, tehát évenként 3—3½ milliót, míg 1868—1890, 22 esztendő alatt az emelkedés kerek 96 millió forint. E számoknak a népesség szaporodásával való egybevetése mutatja, hogy a fejenkénti teher 0/0-osan erősebben növekedett, mint a népesség.

II. Jövedékek és monopóliumok.

Az eredmények szintén állandóan emelkednek, kerek számokban 25 millió forintról 59 millió forintra. A 36 esztendő évi átlaga körülbelül 38 millió; 20 esztendő az átlag alatt maradt és csak az utolsó 16 esztendő emelkedik föléje, 40 millióval kezdve és 59 millióval végezve. Az egész emelkedés nagyjában lépést tart a népesség szaporodásával, noha annál valamivel fokozottabb; 1880-ban pl. egy lakósra 2'01 frt, huszonnégy évvel később 2'99 frt. esik.

III. Üzleti üzemek.

Ezek eredményei nem mutatnak szabályosságot. —2'8 millió forint és + 15'7 millió forint évi eredmény közt váltakoznak; a 36 éves korszak évi átlaga nem egészen 4 millió forint.

IV. Vasutak és gépgyárak.

Az eredmények itt világosan mutatják, hogy csak a magánvasutak kamatbiztosítási viszonyának megszűnése óta emelkednek állandóan az eredmények, 10'77 millió forintról 42'71 millió forintra. Az azelőtti években sokkal kisebb eredményszámok mutatkoztak, sőt 1872-ben hiány is volt.

V. Különbözők.

E csoport nem ad alkalmat különös megfigyelésekre; az évi átlag körülbelül 1'5 millió forint.

VI. Általános igazgatás.

A magyar állam összes általános igazgatási kiadásai a szóban forgó 36 esztendőben, ideszámítva az udvartartást, az országgyűlést, a nyugdíjkat, a közös kiadásokat, a tiz miniszterium tárczájába tartozó és a horvátországi igazgatás kiadásait összesen 3557'56 millió forintot igényeltek, a mi évenként átlag 100 millió forintnak felel meg. Az utolsó tiz esztendő ez átlagon felül áll, 1903-ban már kerek 160 millió forintot tesz ki. E kiadások 0/0-os emelkedése az utolsó 19 esztendőben sokkal erősebb, mint a népesség növekedése; az utolsó 16 esztendőben fejenként 6'50 frt-ról frt 8'11-re emelkedtek.

VII. Állami és vasuti adósságok.

Ezek a 36 esztendő időszakban 3632'32 millió forintot, tehát átlag évenként 101 millió forintot igényeltek. E kiadások 31'83 millió forintról 1872-ben 149'22 millió forintra emelkedtek 1903-ban. Az utolsó 24 esztendő mind az átlagon felül áll és a 24 esztendő 52'020/0-nyi emelkedést mutat, a mi a népesség szaporodását lényegesen felülmulja.

VIII. Vasuti kamatbiztosítási előlegek.

A fokozatos államosítás folytán, melylyel a segélyezett magánvasutak kamatbiztosítási előlegei feleslegessé váltak, e csoportban az ellenkező fejlődés képét látjuk. 1876-ban még 16'4 millió forint volt az előlegek összege, míg 1899-ben 0'42 millió forinttal a legalacsonyabb pontot érte el és

1903-ban 0·79 millió forintot tett ki. Az egész 36 esztendő alatt összesen 212·69 millió forintot adtak ki; az évi átlag majdnem 6·97 millió forint; az 1872—1877 közti évek ez átlagon felül vannak, míg az utolsó 15 esztendő lényegesen alája szállt.

IX. Beruházások.

Ez a csoport szabálytalan alakulást mutat. Csak az utolsó 11 esztendőben mutatkozik erősebb irányzat fokozottabb beruházásokra, mert ez esztendőkben évente átlag 30 millió forintot ruháztak be, szemben az egész csoport 20 millió forintnyi évi átlagával.

X. Átmeneti bevételek.

Az egyenlegek részben pozitívek (bevételek nagyobbak, mint a kiadások), részben negatívek (kiadások nagyobbak, mint a bevételek), különösen szembeötlő az 1903 esztendő kiadási feleslege. A 36 esztendő alatt 667·39 millió forintnyi negatív egyenlegekkel szemben áll 501·29 millió forintnyi pozitív egyenleg. 30 esztendő közt oszlnak meg a pozitív egyenlegek, 6 esztendő közt a negatívek; amazok átlaga évenként 16, emezeké 111 millió forint.

XI. Hitelműveletek.

E csoport az állami zárszámadásokban csak 1868—1894-ben fordul elő és 27 esztendő alatt 44·48 millió forint, átlag évente körülbelül 1·6 millió forint összeggel szerepel.

XII. Előirányzat nélkül.

1868—1871-ig az előirányzat nélküli kiadások összesen 31·41 millió forinttal (évente átlag 7·8 millió forint), 1872—1894 az előirányzat nélküli kiadások összesen 234·95 millió forinttal (évente átlag 10 millió forint) vannak túlsúlyban.

XIV. Rendkívüli kiadások és bevételek.

1868—1894-ig 171·82 millió forint kiadás mutatkozik; 1895—1897-ig e csoportban nincsen tétel; az utolsó 6 esztendőben a rendkívüli kiadások 687·90 millió forinttal nagyobbak, mint a bevételek. A végeredmény 516·07 millió forint.

XV. A csoportok végösszesítése.

E táblázat világosan mutatja, hogy a tiszta bevételek 8084·528, a tiszta kiadások 8123·128 millió forintot tettek és hogy figyelembe veendőek még az átmeneti és a közös kiadások 336·649 millió forinttal (negatív), a hitelműveletek, az előirányzat nélküli bevételek és a rendkívüli bevételek összesen 764·094 millió forinttal. Ez 388·845 millió forint egyenleget (pozitív) eredményezne, de a csak összehasonlítás céljából felvett tételeknek: 29·082 millió forint, kiválasztása után eredményként 359·763 millió forint (pozitív) marad.

XVI. Előírás (bevételek) és utalványozás (kiadások).

A szóban forgó 36 esztendőben a feleslegek összesen 699·54 millió koronát tettek. Ez összegben cselekvő hátrálékokra 1124·454 millió korona, készpénz növekedésre 160·994 millió korona (pozitív) esik, míg a szenvedő hátrálékok 585·95 millió koronával emelkedtek, a mi által a fenti különbözet, 699·54 millió korona ered.

XVII. Vagyonálladék és alakulás 1868. elején és 1903. végén az activum és passivum egyes tételei szerint.

E táblázatban a korszak kezdő és befejező esztendejére egyrészt az ingatlan vagyon, a természetmennyek, a hasznos jogok, a készpénz, az értékpapírok effektív és vásárlás, a követelések értékpapírokban és pénzben, a cselekvő hátrálékok, másrészt az állami adósságok a terhelő hátrálékok, a tartozások, az arany agióveszteség van kimutatva.

1868-ban az activ vagyon 971'134 millió korona volt, a passiv vagyon 513'042 millió korona, a tiszta vagyon tehát 458'092 millió korona. 1903 végén az activ vagyon 6944'992 millió korona, a passiv vagyon 5272'295 millió korona, a tiszta vagyon tehát 1672'697 millió korona. Kerek számokban az activ vagyon meghétszeresedett, a passiv vagyon megtizszeresedett, a tiszta vagyon pedig megnégyszeresedett. A tiszta vagyon átalakítása 458'092 millió koronáról 1868-ban 1672'697 millió koronára 1903-ban részben helyesbítések útján történt összesen 284'714 millió korona erejéig, részben vagyonszámok útján összesen 230'347 millió korona erejéig, végre a XVI-os táblázatban kimutatott kezelési eredmények útján összesen 699'544 millió koronával.

XVIII. A tiszta vagyon átalakulása évről-évre.

A tiszta vagyon átalakulását illetőleg 18 esztendőben hiányok 681'094 millió koronával és 18 esztendőben feleslegek 1895'486 millió koronával mutatkoznak. Megjegyzendő, hogy 1883/84-ben a földtehermentesítési kötvények egész tételét a tiszta vagyonhoz, mint vagyonnövekedést csatolták. E 488 millió koronát tevő műveleten kívül csupán csak a legutolsó 11 esztendőben mutatkozik a tiszta vagyonban állandó emelkedés, mert 1868—1892 a tiszta vagyon tényleg csökkent.

Mandello Károly.

A határhaszonelmélet és az uralkodó értékelméletek. II.

Már az eddigi fejtegetések is meggyőzhettek arról, hogy a határhaszonelmélet és a költségelmélet közötti eltérések korántsem abból származnak, mintha a határhaszonelmélet a termelési költségeknek az értékalakulásban való részvételét egyáltalában kétségbevonná. A határhaszonelmélettől, a mint annak megalapítói mindjárt kezdettől fogva erősen hangsúlyozták, semmi sem áll távolabb, mint a költségtörvénynek az értékelméletben jutó szerepét tagadni. Az ellen a tétel ellen sincs a határhaszonelméletnek lényegileg kifogása, hogy az érték forrása abban van, hogy a gazdasági javak csak áldozat árán szerezhetők meg. Az ellentét csupán abban rejlik, hogy a határhaszonelmélet ezt az áldozatot, mint a szükségletkielégítéssel közvetlen kapcsolatban álló fogalmat, mint egy haszonról való lemondást képzei, míg a költségelmélet az áldozatot más tényezőkben, a munkának fáradtsággal járásában és a javak el nem fogyasztásában — (abstinence) — látja.

Hogy tényleg csakis ez az ellentét kiindulási pontja a költségelmélet és a határhaszonelmélet közt fennálló oly lényeges eltéréseknek, azt az eddigieknél is világosabban bizonyítja a költségelméletnek a híres bonni tudós, Dietzel által képviselt alakja, melylyel ép ezért kissé részletesebben kívánok foglalkozni, bár már most meg kell jegyezmem, hogy a határhaszonelmélet szellemével való rendkívüli hasonlatossága dacára is azzal ellentétes eredményre jut. Minthogy ellenben bennünket itt nem annyira Dietzel tanainak végeredménye, mint inkább az érdekel, hogy a költségfogalomnak a határhaszonelmélet elveihez való alkalmazása folytán a költségelmélet mennyire közeledik a határhaszonelmülethez, Dietzel elméletének behatóbb ismerete ránk nézve különös érdekléssel bír, mert a határhaszonelmélet elvei ellen kezdetben oly hevesen sikra szálló tudós utóbb a költségfogalmat egészen emez elmélet szellemében vezette be a classikus írótól örökölt értékelméletbe.

Dietzel szerint a szaporítható javaknak azért tulajdonítunk értéket, mert a termelési javak, vagyis azok a jóságok, melyek előállításukhoz szükségesek, csak korlátolt mennyiségben állnak rendelkezésünkre. Ha az újból termeléshez szükséges javak korlátlan mennyiségben léteznének, a szaporítható javak egyáltalában nem bírnának értékkel, mert hiszen ekkor módunkban állna magunkat ezekkel annyira ellátni, hogy rájuk irányuló összes szükségleteinket kielégíthetnők. Értékek alapja tehát az, hogy

azokhoz csupán költségek, bizonyos más javak, vagyis a termelési javak feláldozása útján juthatunk. Ezek után csak természetes, hogy Dietzel az érték magasságának a mértékét is a termelési költségekben látja és azt a tételt fogadja el, hogy a szaporítható javak értékének magassága a termelésükhöz szükséges költségek szerint alakul.

Eddig, a mint látjuk, a Dietzel által elfogadott gondolatmenet alig különbözik lényegileg a régi költségelmélettől. Egész másképp áll a dolog a költségek lényegének az elemzésénél. Dietzel itt abból az igen helyes álláspontból indul ki, hogy a költségfogalom lényege nem avval függ össze, hogy a termelés céljaira való fordítás által a termelési javak bizonyos mennyiségét jelen alakjukban megsemmisítjük; szerinte ugyanis csak oly jószágnak a megsemmisítése jelent költséget, melytől a megsemmisítés által okvetlen veszendőbe menő haszon függött. Ép ezért ő a költségfogalom lényegét nem általában valamely jószág feláldozásában, hanem csak valamely haszon feláldozásában látja, mert csakis olyan jószág megsemmisítése érinti gazdasági tevékenységünket, melytől bizonyos meghatározott haszon függ. »Költség«, mondja Dietzel,¹⁾ »egyértelmű haszonvesztéssel — csak az okoz költséget, minek lététől haszon függ és minek elvesztése haszonvesztéssel jár.«

A termelési költségek ily értelmezése folytán az a tétel, hogy az újból termelés költségei irányadók a szaporítható javak értékére nézve, Dietzelnél egész más értelmet nyer, mint a költségelmélet egyéb képviselőinél. A termelési költségekre, mint az értéket irányító tényezőre való hivatkozás most már távolról sem jelenti azt, hogy azok mint végső ható ok végzik az érték irányításának a szerepét; a termelési költségekre való utalás ellenkezőleg a költségek fenti elemzése alapján egyértelmű avval, hogy az a haszon, melyet a termelés eszközölhetése végett fel kellett áldozni, alkotja az érték végső mértékét. Ha Dietzellel azt állítjuk, hogy a szaporítható javak értékét a termelésükhöz szükséges javak mennyisége határozza meg, akkor a fentiekhez képest ez alatt azt kell értenünk, hogy az érték a kérdéses termelési javaktól függő haszonnal párhuzamosan alakul. Dietzel tehát költségekre, áldozatra hivatkozik, de azt végső sorban haszonra bontja fel és vezeti vissza.

Két esetben Dietzel szerint a szaporítható javak értéke nem a termelési költségektől függ. Ez mindenekelőtt arra az esetre nézve áll, ha egy, mondjuk A) jószág elveszése esetén előállítható ugyan, de a változott viszonyok következtében az előállítás nagyobb haszonvesztést okozna, mint a minő hasznot az illető jószág képvisel. Ily esetben nem volna gazdaságos a kérdéses jószágot újból előállítani és ép ezért annak elveszése esetén a veszteség nem azoknak a termelési javaknak a hasznával egyenlő, melyekből azt újból előállíthatnók, hanem az illető jószág saját hasznával. Itt tehát Dietzel szerint nem az újból termeléshez szükséges javak haszna, vagyis a termelési költség, hanem az A) jószág haszna, vagyis a jószágtól függő

¹⁾ *Theoretische Socialökonomik* 193. old.

haszon döntő az értékre nézve. A másik nagyobb gyakorlati jelentőséggel bíró eset az, midőn valamely jószág csak azért bír reánk nézve értékkel, mert eladása esetén cserébe érte egy másik jószágot kaphatunk. Ekkor sem az újból termelés költsége, hanem az a haszon fogja az értéket irányítani, melyet a jószágért becserélhetünk.

Mielőtt tovább követnők Dietzel gondolatmenetét, melyet, mint említettem, szándékosan kissé behatóbban tárgyaltam, álljunk meg egy kevéssé, hogy eszmemenetét a határhaszonelmélet álláspontjával összevethessük. A nagy hasonlatosság Dietzel elmélete és a határhaszonelmélet között szembeötlő. Mi a különbség, ha az egyik elmélet azt állítja, hogy az érték a reproductionalis költségek szerint alakul és ezek alatt a termelési javak hasznát érti, a másik pedig az értéket egyenesen azon haszontól mondja függőnek, melyről a kérdéses jószág újból megszerzése végett le kell mondani? Lényegileg nyilván semmi; a különbség csak a kifejezési módban áll, melylyel az egyik és a másik elmélet ugyanazt a dolgot szemléltetővé teszi. A határhaszonelmélet a pozitív oldalról tekintti a kérdést, a midőn egyenesen azt a hasznot jelöli meg az értékre nézve irányadónak, mely a jószág elveszése esetén az újból megszerzés céljából feláldozandó. Dietzel ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy az újból megszerzés csak áldozat útján lehetséges, ez az áldozat mérvadó az érték magasságára nézve. Ő tehát a negatív oldalról, az áldozat oldaláról nézi a jelenséget. Lényegileg azonban egészen egyremegy, akár azt állítom, hogy az újból megszerzés esetén feláldozandó haszon, akár pedig azt, hogy a termelési költség, mely végső sorban ebben a haszonvesztésben áll, irányítja az értéket. Ha azt állítjuk, hogy valamely jószág értéke azért x , mert reproductionalis költségei oly mennyiségű termelési javak feláldozásában állnak, melyeknek x haszonfelel meg, ezzel lényegileg ugyanazt az álláspontot foglaljuk el, mintha azt mondjuk, hogy az illető jószág értéke azért egyenlő x -szel, mert elveszése esetén x haszonról kell lemondanunk. A határhaszonelmélet kifejezési módja annyiban szabatosabbnak mondható, a mennyiben határozottabban és közvetlenebbül jelöli meg a dolog lényegét, t. i. azt, hogy végső sorban egy haszon az, mely az értékre nézve irányadó. A termelés költségére, mint az érték irányítójára való hivatkozás csak azt fejezi ki, hogy nem a kérdéses jószág saját haszna, hanem egy másik jószág, az újból előállításához szükséges termelési jószág haszna döntő az értékképződésre nézve. Dietzel tétele tehát csak azt mondja, hogy az újból termelés végett feláldozandó jószágban kell az érték irányítóját keresnünk, azt azonban, hogy lényegileg mi az, a mi ezen feláldozandó jószág útján irányítja az értéket, nem jelöli meg; ezért is kénytelen azután Dietzel tételét azzal a másodikkal kiegészíteni, hogy a termelési költségek lényege haszonban, azaz negatív oldalról nézett haszonban áll. A határhaszonelmélet ezzel szemben rögtön rámutat a lényegre, a midőn kimondja, hogy egy haszon döntő az érték magasságára nézve; teljes logikai következetességgel csak miután a lényegét megjelölte, vizsgálja meg és formulázza azt, hogy melyik jószág

haszna az, mely az értéket meghatározza. Kétségtelen, hogy az utóbbi eljárás a következetesebb, mert rögtön rámutat a lényegre; mindamelllett tagadhatatlan, hogy lényegileg Dietzel jelzett álláspontja teljesen megegyezik a határhaszonelméletével.

Az összhang a két elmélet közt annyira megy, hogy Dietzel ugyanazon eseteket tartja a reproductionalis költségek törvénye aluli kivételnek, melyeket a határhaszonelmélet azon tétel aluli kivételeknek jelöl meg, hogy az újból megszerzés végett feláldozandó javak határhaszna irányítja az értéket. A határhaszonelmélet szerint ugyanis az első ily kivételes eset az, midőn a feláldozandó jószág határhaszna magasabb, mint a kérdéses jószágé; ez a Dietzel részéről felhozott és fentemlített első esettel egészen megegyezik. A második esetnek a határhaszonelmélet a subjectiv csereértéket jelöli meg; ekkor ugyanis szerinte az értéket az a haszon határozza meg, mely a kérdéses jószágért becserélhető. Ez az eset nyilván ismét teljesen megegyezik a Dietzel részéről is felhozott második esettel.

Látjuk tehát, hogy Dietzel, noha a költségelmélet hive, a határhaszonelmélettel annyira egyező eredményre jut, hogy még az általa vallott költségelv aluli kivételekként is ugyanazokat az eseteket állapítja meg, melyekben a határhaszonelmélet szerint is más úton történik a szaporítható javak érték-megállapítása, mint rendesen. A különböző kiindulási pont daczára ily épenséggel meglepő hasonlatosság oka, a mint alig szükséges az eddigiek után behatóbban magyarázni, csupán a termelési költségek fogalmának egyértelmű magyarázatában lelhető fel. A mint láttuk, Dietzel, mint a határhaszonelmélet, nem éri be azzal, hogy a termelési költségeket mint önálló, a szükségletkielégítéssel csak lazább kapcsolatban álló tényezőt fogja fel, hanem azokat egész a lényegük végső elemét kitevő haszonig, a minden gazdasági tevékenységünk végső okát képező szükségletkielégítésig követi. A mint azután a közvetlen kapcsolat a termelési költségek és a szükségletkielégítés között meg van állapítva, a határhaszonelmélet szellemével való hasonlatosság már a dolog természetéből folyik. Egy elmélet sem oly tanulságos a határhaszonelméletnek az egyéb értékelméletekhez való viszonyának megvilágítása tekintetében, mint Dietzel elmélete, mert ez engedi legvilágosabban megállapítani, hogy a többi költségelméleteknek miért kellett oly lényegesen a határhaszonelméletétől eltérő eredményekre jutniok.

Hogy Dietzel a határhaszonelmélet szellemével annyira rokon felfogása daczára végeredményben a határhaszonelmélet tételeitől nagyon eltérő, sőt azokkal homlokegyenest ellenkező értékelméletre jut, az nem okoskodása szellemében, hanem egy ténykörülménynek a határhaszonelmélettel ellentétes értelemben való felfogásában birja okát. Dietzel t. i. a továbbiak folyamán arra alapítja okoskodását, hogy a természet erői, hasznos anyagok és földterületek korlátlan mennyiségben állnak rendelkezésre, úgyhogy az ő nézete szerint ezek egy-egy használatának az elveszése korlátlan mennyiségüknél fogva nem jelent az emberi gazdaságra nézve haszonvesztést. Csupán az emberi munka az, mely csak korlátolt mennyiségben áll rendelkezésre és annak

minden egyes részmennyiségétől egy-egy haszon függ, mely a munkamennyiség feláldozásával pótolhatlanul elvész. Így azután Dietzel csakis a munkára vonatkoztathatja fenti tételeit. Csak a munka elveszése vonván maga után pótolhatlan haszonvesztést, csakis a munka tekinthető termelési költségnek. Ebből azután az a következő tétel folyik, hogy az érték az újból termeléshez szükséges munkamennyiségnek megfelelő haszonban bírja végső mértékét és csupán attól függ. Dietzel tehát végeredményében munkaelméletet vall, a mennyiben szerinte az érték az újból termelés végett feláldozandó munkától függ és így a javak értéke az előállításukhoz megkívántató normál-munkamennyiséggel mérhető.

Dietzelnek emez a határhaszonelmélettel teljesen ellenkező eredménye egyedül az említett ténykérdésben elfoglalt ellentétes álláspontján alapul; a határhaszonelmélet ugyanis a természeti erőket, földterületeket és a hasznos anyagokat is a gazdasági javak közé sorolja és szerinte ezek is csak korlátolt mennyiségben állnak rendelkezésre, úgy hogy ezek minden részmennyiségének az elveszése ép úgy valamely haszonnak a pótolhatlan elvesztését jelenti, mint egy munkamennyiségé. A termelési költségek magyarázatánál egészen azonos úton haladva is szükségkép ellenkező irányban kellett az együtt megkezdett utat folytatnia a két elméletnek, midőn ily lényeges kérdésben ellenkező álláspontot foglaltak el. De ez az eltérés is szellemük bizonyos hasonlatosságából ered, mert mind a kettő végső sorban azt keresi, hogy egy jószág elveszése milyen haszonvesztést okozna. Míg azonban a határhaszonelmélet az összes termelési javakat korlátolt mennyiségben létezőnek fogadván el, azok mindegyikének elvesztését haszonvesztésnek tekinti, addig Dietzel végelemzésben csak a munkát fogadván el korlátolt mennyiségben előfordulónak, csupán a munka feláldozását tekintheti olyannak, mint a mely az emberiséget pótolhatlanul egy haszonmennyiségtől fosztja meg. Ha a határhaszonelmélet elfogadná azt az álláspontot, hogy csupán a munka van korlátolt mennyiségben, akkor ugyanarra az eredményre kellene jutnia, mint a melyre Dietzel jutott és ha Dietzel elismerné, hogy a munkán kívül az egyéb termelési javak, a hasznos anyagok, erők stb. szintén korlátolt mennyiségben állnak csak rendelkezésünkre, akkor viszont ő neki a határhaszonelmélettel egyenlő megfejtést kellene az értéktünetményekre nézve találnia, mert ekkor lehetetlen volna minden költséget munkára visszavezetnie.

Habár tehát Dietzel végeredményben munkaelméletet hirdet is, az a következőkben tárgyalandó munkaelméletektől rendkívül különbözik és egészen a határhaszonelmélet szellemével megegyező okoskodásból, csakis egy ténykérdésben való eltérés folytán keletkezett. Látjuk tehát, hogy a költségelmélet egyik legmodernebb alakjában a termelési költségeknek a határhaszonelmélettel megegyező értelmezése folytán ahhoz oly közel jut, hogy attól csakis egy ténybeli kérdésben való eltérése folytán különbözik.

Dietzel elmélete már átvezetett bennünket az értékelméletek

egy másik csoportjához, a munkaelméletekhez. Ezek lényegileg a költségelmélet egy változatát képviselik, mert szintén a termelési költségekben látják az érték mértékét. A szorosabb értelemben vett költségelmélettől azonban abban különböznek, hogy az összes költségeket munkára vezetik vissza. Szerintök végelemzésben csak a munka képviseli a termelési költségeket, melyek árán a természettől mintegy megvásároljuk a javakat. Ép ezért szerintük az, hogy milyen magas értéket tulajdonítunk egy jószágnak, csakis attól függhet, hogy mily munkát kellett a termelésre, illetőleg — az elmélet újabb álláspontja szerint — mily munkát kell az újból előállításra feláldozni.

A munkaelmélet — (egyelőre e név alatt összefoglalhatjuk az összes értékelméleteket, melyek kizárólag a munkát tekintik az érték mértékének) — azt, hogy az érték egyik alapfeltétele a javak használhatóságában van, korántsem tagadja és sohasem tagadta. Olyan jószág, melynek nincs haszna, bármily munkába került legyen is előállítása, a munkaelmélet tanítása szerint sem birhat értékkel. E tekintetben tehát a munkaelmélet a többi értékelméletekkel és a határhasonelmélettel is egészen egyetért. Abban is egy nézetben vannak, hogy a hasznosság magában még nem elegendő ahhoz, hogy egy jószágnak értéke legyen és hogy ehhez még valaminek kell járulnia. A munkaelmélet szerint csak akkor van egy jószágnak értéke, ha hasznos és előállítása munkába kerül, míg a határhasonelmélet szerint akkor, ha hasznos és ritka. A szempontok különbözősége tehát voltaképp már itt a kiindulási pontnál is jelentkezik, ennek hordereje azonban csak akkor tűnik ki, ha a két elméletnek az érték magasságára vonatkozó fejtegetéseit összehasonlítjuk.

A munkaelmélet ugyanis, bár a hasznót az érték feltételének elismeri, annak az érték magasságára való befolyását feltétlenül visszautasítja. Szerinte csakis a termeléshez, illetőleg újból előállításához szükséges munka határozza meg az érték magasságát. A használati elemnek ily feltétlen kizárása a határhasonelmélet egyenes ellentétévé teszi a munkaelméletet, mert a határhasonelmélet az érték magasságának mértékét a haszonban látja, melyet a jószágok nyújtanak. A munka mint fáradság közvetlenül a határhasonelmélet szerint nem foly be az érték magasságának megállapítására.¹⁾ A határhasonelmélettel mint a végső consequentiáig keresztül vitt haszonelmélettel a munkaelméletben a végső consequentiáig keresztül vitt költségelmélet áll szemben. Mert míg a szorosabb értelemben vett és fent tárgyalt költségelméletek az áldozat szempontjából tekintik ugyan az értékbecslést, e mellett azonban a haszon befolyásának is bizonyos kisebb-nagyobb tért engednek, midőn a termelési költségek egyik elemét bizonyos haszonról való lemondásban (abstinence) látják, addig a munkaelmélet a haszonnak az értékalakulásra való befolyását egészen tagadja. Az ellentét, mely a szorosabb értelemben vett költségelmélet és a határhasonelmélet tekintetében az

¹⁾ Böhm-Bawerk e tekintetben tett engedménye, mely szerint a haszon mellett a termeléssel járó fáradság is gyakorol bizonyos, bár rendesen minimális befolyást az érték magasságára, a határhasonelmélet szellemével aligha egyeztethető össze. V. ö. fent idézett könyvem 86. oldalát.

értékképződés főbb kérdéseire nézve fennáll, a munkaelmélettel szemben fokozott mértékben jut tehát kifejezésre már a kiindulási pontnál.

E viszony a két elmélet felfogása között a legtöbb kérdésben megmarad és a munkaelmélet, mint a szélső consequentiáig vitt költségelmélet az értékproblema legtöbb kérdésében a határhaszonelmélet álláspontjának határozott ellentétékép jelentkezik. Már ismételten említettük, hogy a költségelmélet, a midőn az egész értékproblemát az áldozat szempontjából tekinti és az érték forrását abban látja, hogy a jóságok előállítása csak áldozatok árán lehetséges, a kérdést egész más oldalról ragadja meg, mint a határhaszonelmélet, mely épen arra alapítja az értéket, hogy a javak hasznot nyújtanak. A költségelmélet a termelés szempontjából nézi az érték kérdését és ez által természetesen nagyon eltér a határhaszonelmélettől, mely a fogyasztást teszi meg elmélete alapjának. Határozott ellentétet a két elmélet fölfogása tekintetében erre nézve azonban azért nem lehet találni, mert a költségelmélet nem zárkozik el egészen a fogyasztás szempontjától, hiszen a termelési költségek egyik eleme, az abstinence alakjában a fogyasztás szempontja is — bár csak közvetett — befolyást nyer ez elméletben az értékképződésre. A munkaelmélet e tekintetben is a végsőig következetesen keresztülvitt költségelméletnek jelentkezik és feltétlenül érvényre juttatja a termelés szempontját. A tőkét mint önmegtartóztatás forrását kiküszöböli a termelési költségek közül és azt csak mint felhalmozott, megjegeczesedett munkát fogadja el a termelési költségek elemének. Ilykép azután a szorosabb értelemben vett költségelméletnél is már-már a fejét felütő ellentét egyrészt a termelésre, másrészt a fogyasztásra alapított értékelmélet között a munkaelméletet illetőleg teljesen érvényre jut; benne a termelés értékelmélete leplezetlenül áll szemben a határhaszonelmélettel, mint a fogyasztás értékelméletével. Ez az ellentét erősebben jelentkezik a munkaelmélet oldalán mint a határhaszonelmélet szempontjából. Az első ugyanis feltétlenül kizárja a fogyasztás szempontjának az értékelméletbe való bevitelét, míg az utóbbi a termelés bizonyos befolyását az értékképződésre mindig elismerte és jövő fejlődésében előreláthatólag mindig inkább fogja azt elismerni, igaz, hogy csak a fogyasztás szempontjával a legszorosabb összefüggésben.

A mint tudjuk, a költségelmélet a termelésnél feláldozandó javakat és munkát a termelési költségek, bár nem egynemű, de mégis egyenrangú tényezőinek ismeri el; eme felfogása bizonyos összhangot létesít közte és a határhaszonelmélet között, a mennyiben ez is a munkát és a termelésnél feláldozandó javakat egyaránt a termelési költségek közé sorolja és a költségelmélettől csak abban tér el e tárgyat illetőleg, hogy e két tényezőt egészen egyneműnek is tartja. Ezzel szemben a munkaelmélet, igaz, hogy ugyancsak egyneműeknek tartja a termelési költségeket, de azokból a termelésnél felhasznált javakat mint ilyeneket teljesen kiküszöbölendőknak véli, arra az álláspontra helyezkedvén, hogy ezek is csupán mint munkaáldozat folynak be az értékre és csakis mint az előállításukkal járó fáradság képvisel-

lői szerepelnek a termelési költségek között. Ez újabb ellentét forrása a határhaszonelmélet és a munkaelmélet között, mert a határhaszonelmélet sehogy sem tartja a termelés céljára feláldozott javakat a termelési költségek közül kiküszöbölhetőknél és azokat egyedül munkára visszavezethetőknél. A mint már láttuk, éppen ebben a pontban különbözik az osztrák érték-elmélettől még a munkaelméletnek a határhaszonelmélet szellemével oly rendkívül rokon alakja, Dietzel munkaelmélete is, mely egyébként a fent jelzett rokon vonásain kívül még egy igen fontos pontban, t. i. a munka lényegének magyarázata tekintetében is teljesen megegyezik a határhaszonelmélettel.

A határhaszonelmélet által az értékelméletbe bevezetett gondolatok között alig találkozik egy másik olyan önálló gondolat, mint a munka fogalmának új értelmezése. A munkát bár annak mint költségelemnek lényegét csak újabban kezdték bővebb elemzés tárgyává tenni, a régi elmélet mindig olyannak tekintette, mint a mely az egyéb termelési költségektől lényegileg különbözik és azokkal más közös vonást nem mutathat fel, mint éppen azt, hogy az is a termelési költségek egyik eleme. Ettől a felfogástól eltérő nézetre a határhaszonelmélet az által jutott, hogy minden termelési jószág értékének forrását abban látta, hogy az hasznos javak előállítására szolgál; midőn ugyanis a termelési javakra nézve általánosságban felállította e tételt, azt szükségkép a munkára is ki kellett terjesztenie, mert hiszen ha a többi termelési jószágra nézve áll az, hogy értékük a belőlük előállítható javaktól származik és azoktól függ, akkor kétségkívül a munka értéke is csak termékei szerint alakulhat. A munka is termelési jószág és így az azokra nézve általában felállított elvnek a munkára nézve is érvényesnek kell lennie. Így jutott el a határhaszonelmélet a munka fogalmának új felfogásához. E szerint a munka ép oly termelési jószág lévén, mint a többi, azért bír értékkel, mert, mint a többi termelési javak, csak korlátolt mennyiségben áll rendelkezésre és mert abban az esetben, ha egy meghatározott munkamennyiséget meggondolatlanul elfecsérelünk, az ez által előállítható jószág hasznáról le kell mondanunk.

E felfogás lényegesen eltér a költségelméletnek a munkáról való nézetétől, mert a munkát egészen olyan termelési jószágnak tekinti, mint a többi. Csupán a Dietzel részéről hirdetett költségelmélet egyezik e tekintetben is a határhaszonelmélettel. Minthogy azonban a határhaszonelmélet fellépése előtt a munkának mint költségelemnek a lényegét nem igen kutatták, a régi költségelmélettel szemben ez ellentét kevésbé érvényesült. Annál erősebben jutott azonban az felszínre, midőn éppen a határhaszonelmélet kezdeményezésére és a határhaszonelmélet ellen folytatott eszmeharcz folyamán a munkaelmélet hívei is kutatni kezdték a munka lényegét. A munkaelméletnél arról természetesen szó sem lehetett, hogy a többi költségelemekhez hasonlóan fogja fel a munkát, mert hiszen végső sorban csak egy költségelemet ismer el ez az elmélet: t. i. a munkát. Ismét a termelés szempontját kidomborítva, a munkaelmélet a munka lényegét az erőmegfeszítésben és az azzal járó fáradságban látta. Mint erőmeg-

feszítés, mint fáradság és nem mint haszonforrás folyik be az értékképződésre e tan szerint a munka. Ebben — Dietzelt kivéve — minden munkaelmélet egyetért, bár arra nézve, hogy a munka milyen módon irányítja az értékképződést, a munkaelméleten belül több árnyalat létezik, melyek azonban két főirányban osztályozhatók. Az első irányt a socialisták értékelmélete képviseli; e szerint a munka az annak elvégzéséhez szükséges idő útján azaz ennek közvetítésével foly be az értékképződésbe, a mennyiben az, hogy egy jószágnak milyen az értéke, attól függ, hogy mily sokáig tart az előállítása. Minthogy azonban ez a nézet az élet jelenségeivel szembenően ellenkezett, ezt a tételt olyképp kellett módosítani, hogy a munka intenzitása is befoly a munkaidő mellett az értékképződésre. A másik magyarázat már egészen a határhasonelmélet hatása alatt keletkezett és azoknak az íróknak az álláspontját fejezi ki, a kik a határhasonelmélet által képviselt gondolatok nagy részét örömmel fogadták, csupán a munkának általa adott magyarázatát nem voltak hajlandók magukévá tenni, mert a munkának régi felfogásához ragaszkodtak és annak mint fáradságnak, izommegegerőtetésnek a felfogásától nem tudtak eltérni.

Ezeknek az íróknak az álláspontja közelebbi vizsgálatot érdemel, mert a határhasonelmélet és a munkaelmélet közti viszony egy újabb pontjára vet élénk világot. Az a szempont, mely a munkaelmélet emez újabb árnyalatát a socialisták értékelméletével ellentétesé teszi, abban áll, hogy míg ez utóbbi elmélet a munkát mint objectiv ténytet tekintti az érték tényezőjének és benne az érték objectiv mértékét látja a társadalmilag szükséges munkaidő alakjában, addig a munkaelmélet legújabb árnyalata azt a munkamennyiséget, azt a fáradságot tekintti az érték mértékének, melyet egy meghatározott jószág előállítása, illetőleg megszerzése egy bizonyos egyénnek okoz. Itt tehát a szükséges munkamennyiség helyébe az egyénnek a megszerzés illetőleg újból megszerzés által okozott fáradsága lép. A munka egészen mint a haszon ellenlábasa jelentkezik; a utilityval szemben áll a disutility, mely ép oly subjectiv, ép oly egyéni, mint az előbbi, csak hogy annak éppen az ellentéte. Míg a határhasonelmélet szerint az érték mértéke a legkisebb haszon, melyet az egyén egy jószágtól vár, addig a munkaelmélet eme legújabb magyarázata szerint a legkisebb fáradság, melyet a jószág előállítása okoz, kormányozza az értéket. A munka értékirányító szerepének ily felfogása rámutat arra, hogy a régi munkaelmélet, a socialista értékelmélet mennyire eltér a határhasonelmélettől abban is, hogy a munkát egészen objectiv minőségében teszi meg értéktényezőnek. E tekintetben tehát a munkaelmélet legújabb alakja a határhasonelmülethez jelentékeny közeledést képvisel.

Ha azonban a munkaelmélet hívei azt hiszik, hogy ily módon valaha át lesz hidalható az az ellentét, mely a két elmélet között fennáll, akkor igen tévednek. Ha ez az elmélet subjectiv értelemben fogja is fel a munkát, ezáltal a kiindulási pontra vonatkozó ellentét nem szűnt meg a határhasonelmélet és a munkaelmélet között. Mindaddig, míg a munkaelmélet a munka

értékmeghatározó szerepét annak fáradsággal járásában látja, tehát a kérdést feltétlenül a termelés szempontjából nézi, az értékképződés alapelve tekintetében a határhaszonelmélethez nem jöhet közelebb. A munkának fáradság, erőmegfeszítés minőségében az értékelméletbe való bevezetése szükségkép a termelés szempontjából felfogott értékelmélethez vezet és a fogyasztás nézőpontjára helyezkedő értékelmélettel szemben mindig áthidalhatlan ellentétet képvisel.

Heller Farkas.

A magyar ipari munkásság szakszervezeti mozgalma és sztrájkjai. III.

A mozgalom azonban oly nagy arányokat mégsem öltethetett volna, ha ezen helyi szakszervezetek országos szövetségekre s ezzel a legszorosabb kölcsönhatásba nem léphetnek. Már pedig a kormány végre hébe-korba szakít az 1875. évi 1508. sz. belügyministeri rendelet azon rendelkezésével, mely szerint munkásegyséletek országos terjedelműek nem lehetnek és tudomásunk szerint 1890. óta (kőfaragók) országos szakegyséleteket is (de mindig a koalíciótilalommal) engedélyezni kezdett. A következő modern országos szakegyséletnek csak a nyomdászoknak hosszú fáradozás után létesített »Magyarországi könyvnyomdászok és betüöntők segélyezőegyesülete«, valamint a kalaposok régebbi pusztán segélyező-egyesülete itt nem jöhet tekintetbe — kutatásaink alapján csak a »Magyarországi kalap- és nemezárú-iparban alkalmazott munkások és munkásnők szakegylete« tekintendő, melynek országos alapszabályait a belügyminister 1899. év január hó 17-én láttamozta. A kalaposokét követte a könyvkötők (1900.), a könyvnyomdászok (újabb segélyező 1901., szakegysélet 1902.), szabók (1902.), majd 1903. és 1904-ben a ma már leghatalmasabb (építőmunkások, vas- és fémmunkások stb.) országos szakszervezetek alapszabályainak jóváhagyása.

A szerte a vidéken hosszabb idő óta csak tengődő, illetőleg újonnan gombaszámra elszaporodó helyi egyesületek erre mindinkább szakmák, illetőleg iparcsoportok szerint országos szövetségekbe tömörültek. Ez utóbbiak pedig a külföldi társszervezetekkel, illetőleg azok nemzetközi központjaival léptek egyes segélyezési ágakra (kivált munkanélküliség, utazás esetére) kölcsönösségre (nyomdászok, szabók, vas- és fémmunkások stb.). Ezáltal nagyobb gazdasági hatalomra tettek szert, először, mivel a segélyezési ágak, munkaközvetítés és az oktatás kielégítőbbé vált; másodsor, mivel a központi vezetés mellett követeléseiket egységesebben formulázhatták és erőteljesebben érvényesíthették; harmadszor, mivel a munkafeltételek befolyásolására irányuló mozgalmaik, a sztrájksegélyezésnek különben óriási áldozatokat igényelő volta miatt, immár némileg nálunk is a gazda-

sági és hatalmi viszonyokhoz kezdetek alkalmazkodni. A szervezetek pénzügyi helyzete is javult a központosítás folytán; a helyi egyesületek sok költséget takaríthattak meg és fordíthattak tulajdonképeni céljaikra. Mindez nagy mértékben vonzotta a munkásságnak eladdig legközömbösebb rétegeit is, annál is inkább, mivel a szakszervezeti mozgalom, a legszorosabb szellemi közösség ellenére, szervezetileg és a vezetőségek személye szerint már emancipálja magát a socialdemokrata párt — bene notandum — »szervezet«-től. A következő adatok világos képét nyújtják a szervezett munkások nagymérvű megszorodásának:

	Tagszám
1901. január 1.	8.222 ¹⁾
1902. » 1.	9.999
1903. » 1.	15.270
1904. » 1.	41.138
1905. » 1.	55.169 ²⁾

A szakszervezett munkásság száma tehát öt év lefolyása alatt közel 700%-kal emelkedett, úgy hogy 1905. január 1-én Magyarországon az ipari segéd munkásoknak már 12·72%-a tagja volt a szakegyesületeknek, szemben 1902. év 2·39%-ával. A mint az alábbi kimutatásból kitetszik, az 55.169 szervezett munkás közül Budapesten volt 25.057, a mi a fővárosi ipari munkásság 30·04%-ának felel meg; míg az egész országra Budapesten kívül e szerint csak 25.112 szakszervezeti tag, azaz a vidéki munkások 7·70%-a esett.

Mielőtt a szakszervezeteknek a coalitiók segélyével a munkafeltételek javítására irányuló törekvéseire, küzdelmüknek akadályaira és sikereire áttérnénk, vessünk egy pillantást a szakszervezeti mozgalom 1905. január 1-i belső structurájára és életére, a mint az különösen a szakszervezeti tanács titkárságának ez év május 1-én közölt, elismerésre méltó igyekezettel készült statisztikai kimutatásából kivehető.³⁾

A legfeltűnőbb és legfontosabb jelenség mindenekelőtt, hogy e rohamos fejlődés nemcsak külterjes volt, azaz nem apró erőtlenségek és ezért jelentéktelen egyesületek számának szaporodásában jelentkezik, hanem az országos szakszervezetekbe tömörülés és iparcsoportokként való egyesülés életrevaló formájában. Míg

	Szakegyesületek száma	taggal
1901-ben volt	89	8.222
1903. jan. 1-én »	75 (12 országos és 63 helyi)	41.138
1905. » » »	44 (17 » » 27 »)	53.169

Ámde e 17 országos szervezetnek már 462 szakcsoportja volt!⁴⁾

¹⁾ Téves tehát, ha az *Encyclopaedia Britannica* (XIII. köt. 1902.) a magyar szervezett munkások számát már 1899. évben 64.000-re teszi.

²⁾ A szakszervezett ipari munkások száma az 1905. év folyamán állítólag már körülbelül 80.000-re emelkedett. (*Szakszervezeti Értesítő*, III. évf. 2. sz. 1906. február 1.)

³⁾ *Szakszervezeti Értesítő* II. évf. 5. sz.

⁴⁾ Az országos szakszervezetek száma, melyek ministerileg jóváhagyott alapszabályokkal működnek, 1905. év folyamán még a bőripari, a textil-, az élelmiszeriparban elfoglalt, a vasuti és a földmunkások szervezeteivel szaporodott, másoké még elfogadásra vár (bányászok, timár és rokon szakmák stb.).

A szakszervezetek tagforgalma.

Folyó szám	Szakszervezetek	Hány tagja volt				Taglétszám 1904. decz. 31-én		Összesen	Hány szakosztálya volt 1905. decz. 31-én	Tagszaporulat + vagy csökkenés — százalékokban	
		1903. decz. 31-én		1904. decz. 31-én		Buda-	Vidék-				
		férfi	nő	férfi	nő	pesten	ken				
1. Országos szervezetek.											
1	Ácsok	680	—	1030	—	930	100	1030	5	+	51:47
2	Bőröndösök és szijgyártók	120	04	212	06	195	23	218	1	+	75:80
3	Czipészek és csizmadiák	1651	53	2250	32	1173	1109	2282	50	+	25:33
4	Építőmunkások	7967	2	15202	—	4450	10752	15202	108	+	90:76
5	Famunkások	2976	—	5208	—	2400	2808	5208	53	+	76:—
6	Grafikai »Senfelder« egy.	570	224	333	50	383	—	383	1	—	03:92
7	Grafikai munkások	—	—	229	152	381	—	381			
8	Kalaposok	226	103	186	26	212	—	212	2	—	35:56
9	Keresked. alkalmazottak	278	10	326	18	344	—	344	9	+	19:44
10	Kesztyűsök	110	—	118	—	40	78	118	2	+	7:27
11	Kőfaragók	950	—	1253	—	403	850	1253	14	+	31:89
12	Könyvnyomd.szakegylete	4370	398	5034	358	3624	1768	5392	49	+	13:09
	Könyvnyomdászok segélyző egylete	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	Könyvkötők	586	439	874	611	1301	184	1485	14	+	44:87
14	Szabómunkások	2018	53	2217	198	1100	1315	2415	59	+	16:61
15	Szobafestők	320	—	775	—	420	355	775	21	+	142:19
16	Vas- és fémmunkások	7500	—	9800	163	6213	3750	9963	73	+	32:84
17	Vas- és rézesztergályosok	660	—	996	—	996	—	996	—	+	59:09
2. Budapesti önálló szervezetek.											
18	Aranyművesek	120	4	237	31	268	—	268	—	+	109:37
19	Borbélyok és fodrászok	—	—	562	—	562	—	562	—	—	—
20	Czipőfelsőrészkesztők	241	180	300	196	496	—	496	—	+	17:81
21	Fehérnemfűtiszttők	22	71	165	25	190	—	190	1	+	104:03
22	Kávéfőzők	450	—	520	—	520	—	520	—	+	15:55
23	Könyvonalozók	27	38	31	49	80	—	80	—	+	25:07
24	Molnárok és malommunk.	480	—	78	—	78	—	78	—	—	83:75
25	Mintakészítők	214	—	246	—	246	—	246	—	+	14:95
26	Női confectionások	272	70	74	46	120	—	120	—	—	55:88
27	Paszományosok	58	8	70	9	79	—	79	—	+	19:69
28	Pipakészítők	36	—	36	—	36	—	36	—	—	—
29	Szappanosok	34	—	30	—	30	—	30	—	—	11:76
30	Szabókisiparosok	—	—	192	—	192	—	192	—	—	—
31	Szobrászok	500	—	322	—	322	—	322	—	—	35:60
32	Szűcsök és sipkások	37	—	87	4	91	—	91	—	+	145:94
33	Teherszállító fuvarosok	321	—	42	—	42	—	42	—	—	86:91
34	Üveg- és porcellánmunk.	60	—	40	—	40	—	40	—	—	33:33
Vidéki önálló egyesületek.											
35	Baranya-Szaboles: Bányászok	48	—	75	—	—	75	75	—	+	56:25
36	Debreczen: Ácsok	150	—	150	—	—	150	150	—	—	—
37	Nagyvárad: Ácsok és kőművesek	762	—	920	—	—	920	920	—	+	20:73
38	Pécs: Bőrmunkások	187	—	178	—	—	178	178	—	—	05:35
39	Székesfehérvár: Ácsok	60	—	152	—	—	152	152	—	+	153:33
40	Szatmár: Ácsok	60	—	186	—	—	186	186	—	+	210:—
41	Ujpest: Szövőmunkások	1	80	1	124	—	125	125	—	+	54:32
42	Ujpest: Timárok	—	—	118	—	100	18	118	—	—	—
43	Zombor: Munkás-szak-egylet	198	21	70	1	—	71	71	—	—	74:74
44	Zsombolya: Ált. szakegyl.	120	—	145	—	—	145	145	—	+	20:83
		35440	1758	51070	2099	28057	25112	53169	462		

Hogy mily rohamosan emelkedett az országos szakszervezetek taglétszáma, arra álljon itt egynéhány példa. A vas- és fémmunkások szövetsége csak 1903-ban alakult meg; már keletkezése idején közel 2400 tagot számlált, de e szám 1903. végén 7569-re emelkedett, 1905. január 1-én pedig már 15.202 volt 73 szakosztályban. A működését rendszeresen 1903-ban megkezdett építőmunkás-szövetség 1904. január 1-én 7967 taggal, 1905. január 1-én 15.202 taggal rendelkezett 108 szakosztályban. Szervezett nyomdász volt:

1903. január 1.	3118
1904. »	4768
1905. »	5392

A tagok számának emelkedésével¹⁾ párhuzamosan gyarapodott a szakszervezetek pénzügyi ereje:

Mig 1902. január 1-én a pénztári állomány csak	58.920·78 K
1903. » » » » »	68.311·37 K

volt, addig a vagyoni állapot és kifizetett segélyek a következő két évben ekként alakultak:

Pénztári maradvány 1903. decz. 31-én .	526.757·75 K
Bevétel 1904-ben	846.820·32 »
Összesen	1.373.578·07 K
Kiadások összege	706.520·77 »
Pénztári állomány 1904. decz. 31-én . .	667.057·30 K
Leltári vagyon értéke	76.277·39 »
Összvagyon	743.334·69 K

Az 1904. évi kiadások pedig a következőkép oszoltak meg:

Munkánélküli segély	123.946·73 K
Utassegély	37.336·24 »
Jogvédelem	5.804·57 »
Oktatás	59.017·31 »
Alkalmazottak fizetése	38.531·93 »
Lakbér	48.212·27 »
Agitációs, irodai és egyéb költség . . .	194.110·83 »
Beteg-, rokkant-, özvegy-, árva- és temetkezési segély	199.560·89 »
Összesen	706.520·77 K

A kiadások tételeiből egyuttal megismerhetjük a magyar szakszervezetek alapszabályszerűen kifejtendő tevékenységének főbb irányait. A nélkül, hogy a nem szorosán szakszervezeti teendők s a szakegyesületek alkotmányának és taktikájának bírála-

¹⁾ Az 1905. évben — az eddig ismert adatok szerint — a szervezett nyomdászok száma ismét 1600, az építőmunkásoké 7000-rel, a vas- és fémmunkásoké 8000, a famunkásoké 4750. az ácsoké 1000 stb. taggal szaporodott. (L. *Szakszervezeti Értesítő*. III. évf. 1. sz. (1906. január 1.))

tára részletesen kitérhetnénk, a munkanélküliek segélyezéséről és a munkaközvetítésről való rövid megemlékezést nélkülözhetetlennek tartjuk, hogy a tulajdonképeni szakszervezeti téren elért sikereket megérthessük. Mindamellett megemlítjük, hogy a betegség, aggkor, rokkantság, özvegy-, árva- s esetleg még a kivándorlás esetére való segélyezés, mely az angol trade-uniók egyik legnagyobb erőssége, szakszervezeteinkben, első sorban a mozgalom fiatalsága, nem csekély mértékben azonban a közemberek, de még a vezérek (nevezetesen épp a politikai és harczi jellemre nagyobb súlyt helyező többség) közömbössége, sőt elvi ellenségeskedése miatt, végül a munkabérek alacsonysága következtében, melyek számos iparágban kellően magas tagjárulékot alig engednek meg, még alig tudott tért foglalni. Csak a könyvnyomdászok régi és gazdag »Segélyző egyesülete« (mely a belügy-ministerium egyenes kívánsága folytán a »Szakegyesület«-től szervezetileg, de legkevesbbé szellemi tekintetben, teljesen el van különítve), a vas- és rézesztergályosok, a kalaposok és Senefelder-egyesület fizettek betegsegélyt. (A nyomdászok aggkor, rokkantság esetére, özvegy- és árvasegélyt is.) Pedig tudvalevő, hogy mindezen segélyezési ágak — bár az állam-socialistikus irány hívei német példára helyesen tekintik a nyilvános hatalom feladatának — egyelőre legalább, miként az angol példa bizonyítja, rendkívül fejlesztő hatással lehetnek a szakszervezetek megizmosodására, a tagok solidaritásának és ragaszkodásának növelésére, a szervezetnek a munkaadókkal szemben való tekintélye és súlya emelésére, végül bizonyos körültekintő gazdasági irány, megfontolt, diplomatikus hivatalnoki elem ¹⁾ térfoglalására s ezzel: elhamarkodott, senkinek sem jó, ellenben esetleg mindkét félen mély sebeket ütő harcok elkerülésére. Örvedetesebb, bár viszonyítva az agitációs stb. költségekhez szintén nem kielégítő képet mutat a munkanélküliek és átutazók segélyezése. Amint a szakszervezeti titkárság 1905. május 1-i kimutatásából kiderül, a létező 44 szakszervezet közül 31 (az országosak között csak 3 nem) fizet munkanélküli- és a legtöbb egyuttal utassegélyt is. A tulságosan alacsony (rendszerint 10 fillér, bár e célra 120 fillérig) hivatalos tagjárulék folytán a munkanélküli segély sem eléggé magas, sem eléggé könnyű feltételek mellett és elég hosszú időre adott alig lehet. Pedig a munkaközvetítés mellett a munkanélküli- és utassegélyezés azon biztos rugók, melyekkel a szervezett munkás-ság békés, minden sztrájkmozgalom nélküli szakszervezeti politikával nagy mértékben — de természetesen nem egyedül — javíthatja, illetőleg védheti az életmódját az által, hogy a munkakinálat okos, a körülményekhez simuló szabályozásával a munkapiaczt őrülje. Áll ez pedig különösen ott, a hol, mint nálunk, a munkanélküliség nem időközi réme, hanem a legtöbb szakma munkásainak, bár egyuttal vállalkozóinak is állandó vendége.

¹⁾ L. jó hatásaira pl. De Rousiers, *Le Trade-Unionisme en Angleterre*. Paris, 1896. 309. és 322. l.; Marshall és Drage: az utóbbi *Trade Unions* szakmú művében. London, 1905. L. 62. l. Az állandóan alkalmazott és fizetett szakszervezeti hivatalnokok száma nálunk is mindinkább emelkedik (így a nyomdász-, könyvkötő-, építő-, vas- és fém-, famunkás, szabó stb. szövetségnél).

Az országos szakegyesületek közül fizettek 1904-ben:

	Munkanélküli	Utas
	s e g é l y t	
Bőröndösök	509— K	57— K
Czipészek és csizmadiák	1.175·20 »	
Famunkások	2.473— »	601·60 »
Grafikai és »Senefelder«-egylet	3.708— »	1.008·68 »
Grafikai segédm. és munkásnök	544— »	40— »
Kalaposok	49.34·98 »	379— »
Kereskedelmi alkalmazottak	116— »	117·80 »
Kesztyűsök	300— »	— »
Könyvnyomdászok szakegyesülete	9.666— »	— »
Könyvnyomd. segélyző egyesülete	49.756·60 »	26.830·80 »
Könyvkötők	2.480— »	801·74 »
Szabómunkások	2.373— »	570·50 »
Vas- és fémmunkások	2.573·30 »	4.298·24 »
Vas- és rézesztergályosok	32.797·20 »	500·40 »

Ezen adatokból is kitetszik, hogy a munkanélküli-segélyezés nagysága nem annyira az egyesületek tagszámától, hanem inkább az illető munkásszakma képzettségi igényeitől és a vele járó magasabb bérjövedelemtől függ, a mely a szükséges nagyobb tagjárulékok szedését megengedi. A kalaposok régi kitűnően szervezett szakegyületében például az alapszabályok értelmében a munkanélküliek segélyezésére szolgáló pénztár tagjai fizetnek:

a) Felvételi díjak:

I. osztály: 5 K., II. osztály 3 K., III. osztály 1 K. (csak nőtagok).

b) Heti illetékek;

I. osztály: 1·20 K., II. osztály 60 fill., III. osztály: 30 fill.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a munkaképtelenek (betegek) segélyezésére és halálesetére szolgáló pénztár tagjai azonkívül hetenként 30 fillért (félévi díj 5 K) fizetnek, ugy a férfi kalaposmunkás heti szakegyületi járuléka 1·70 K, illetőleg 1·10 K tekintélyes összegére emelkedik, a mi a gyakran hónapokra nyuló munkanélküliséggel párosuló évad-iparban bőven kifizeti magát. Más magasan álló képzett munkásoknak, bár csak helyi szervezetei is magas járulékaik folytán nagy összeg munkanélküli és utassegélyt fizethetnek. Így például az 1905. január 1-én 322 tagot számláló (majd valamennyi budapesti munkás tagja) fővárosi szobrász szakszervezet 5911 korona munkanélküli és 428 K utas- és tartózkodási segélyt fizetett ki; a 246 munkaközvetítő budapesti szakegyesülete pedig 1180·20 K munkanélküli és 132 K utas- és tartózkodási segélyt adott. Ellenben egyes országos szövetségek (vas- és fém-, famunkás stb.) tagjáruléki minimuma 30 fillér, másoké (szabók stb.) csak 20 fillér.

De elmondhatjuk, hogy valamennyi szervezet közönségében felébredt már a tudat, hogy csak a segélyezési politika e két ágának felkarolásával remélhető a szakszervezetek kiépítése és azon egyesületek száma, a melyeknél még hiányzanak, mindinkább fogy. Mig más iparágakban nevezetesen a kőműveseknél, a hol a hosszú (4—5 hónapi) munkaszünet folytán a segélyezésnek ezen nemei meghonosíthatónak nem látszanak, tervbe vették¹⁾

¹⁾ L. *Építőmunkás* III. évf. (1905.) 17. sz.

a szervezet erősítésére, bár csak szűk keretben — az aggkor, rokkantság, temetkezés esetére való biztosítást, az özvegy- és árvasegélyt, bár nem látható át, hogy a munkaidőszak esetén előfordulható munkanélküliség ellen miért nem volnának a fenti segélyezési ágak épp úgy, sőt ezeknél is inkább megvalósíthatók. Csak a segélyezési ágak felkarolása lesz képes ama rendkívüli fluctuatiót megszüntetni, mely a magyar szakszervezetek legnagyobb gyengéje és amely a mozgalom kezdetlegességének és hibáinak a nyugaton is legbiztosabb hőmérője volt. Mert nemcsak azon szakmákban volt óriási a tagok hullámozása, amelyekben elhamarkodott sikertelen sztrájkok ugratták szét a tagokat — a teher szállítók 1904. év folyamán ily módon 279 (86·91%), a molnárok és malommunkások 402 (83·575%) tagot veszítettek — hanem még a legerősebb és legszebb sikereket felmutatható szervezetekben is még sokkal nagyobb a külföldi szakszervezetekénél:

Országos szervezetek	Beiratkozott 1904-ben	Kimaradtak	
		száma	százaléka
Ácsok	504	246	49·20
Czipészek	3.383	2.905	85·87
Építőmunkások	10.135	2.602	26·56
Famunkások	7.201	1.993	27·67
Könyvnyomdászok	1.370	646	47·15
Könyvkötők	893	433	48·48
Szobafestők	1.212	837	69·05
Szabómunkások	3.492	3.148	90·14
Vas- és fémmunkások	10.433	8.070	

Az a jelenség, hogy még a mindenütt legmagasabban álló szervezetekben, minő a nyomdászoké vagy a könyvkötőké, a fluctuatio 47·15%, illetve 48·48%, a szabók, czipészek és hasonló otthonmunkával átítatott szakmák szervezetében pedig 85%-on felül emelkedik, pathologikus tünete a magyar szakszervezeti mozgalom gyermek-betegségeinek.¹⁾ E baj csökkentésére azonban a segélyezésnél — mondhatjuk — jóval nagyobb buzgalommal és erélylyel karoltak fel a magyar szakszervezetek — az elemi oktatás és sokirányú tanfolyamok, felolvasások, könyvtárügy stb. mellett — két szintén jelentékeny eszközt: a munkaközvetítést és a szaksajtót. A budapesti állami ipari munkaközvetítő-intézet nem tudta megnyerni a munkások bizalmát. S tekintetbe vesszük, hogy sztrájk esetén is szállíthat munkásokat (amely utóbbi körülmény semmi gyakorlati jelentőséggel különben nem bír); úgy nem csodálkozhatunk, hogy a munkások mindent elkövettek és elkövetnek, hogy a munka-

¹⁾ Ennek következtében kevés szakma van annyira szervezve, hogy a helyi és szakmabeli munkásoknak legalább fele tagja a szervezetnek. 90%-nál magasabb aránnyal csak a fővárosi grafikai szakmák, szobrászok, kalaposok dicsekedhetnek.

közvetítést szakszervezeteik munkakörébe vonják, a mely a megállapított csoportszerződéses feltételeket áttörni, a munkafeltételeket a helyzettel tisztában nem levő vagy munkanélkül szükölködő szaktársak által megrosszabbítani bizonyon nem engedi. Az e téren elért eredményeket tünteti fel a következő táblázat.

Munkaközvetítés 1904-ben.

Szervezet	A jelentkezők száma	Közvetítettek	
		száma	%-a a jelentkezőknek
Asztalosok	762	304	39·89
Bádogosok és szerelők	1.145	588	51·09
Bőröndösök	209	68	32·53
Borbélyok és fodrászok	623	395	63·04
Czipészek	1.149	810	70·49
Czipőfelsőrész készítőik	1.678	1.143	86·—
Fehérnemű tisztítók	1.302	744	57·14
Grafikai munkások	312	217	69·55
Kalaposok	238	119	50·—
Kádárok	333	300	90·09
Kárpitosok	405	240	59·25
Kávéfőzők	1.565	1.324	84·60
Kesztyűsök	89	42	47·19
Kocsigyártók	374	374	100·—
Kovácsok	1.476	1.097	74·32
Könyvkötők	325	235	72·30
Kövezők	324	262	80·86
Konfekciósok	144	141	97·91
Mintakészítők	212	212	100·—
Szappanosok	8	8	100·—
Szabók	2.195	1.297	59·08
Szobafestők és mázolók	852	367	43·07
Szobrászok	765	187	24·44
Szűcsök és sapkások	57	41	71·92
Üveg- és porcellánmunkások	8	7	87·50
Vas- és rézesztergályosok	165	39	23·63
Villanyszerelők	223	168	75·33
Összesen	16.938	11.026	65·09

E kimutatás igazolja, hogy 27 budapesti szakszervezetben, illetőleg országos szervezethez tartozó szakosztályban összesen 16.938 volt a munkakeresők és 11.026 a közvetítettek száma, vagyis az összes jelentkezők 65·09%-a lett elhelyezve. Tekintve, hogy ezen egyesületek csak tagokat és csak a kivívott munkabér-minimum mellett közvetítenek, méltán mondja azt a jelentés —

tekintettel különösen az általános munkanélküliségre — kielégítőnek.

Még jelentékenyebb fejlődést mutat a munkás-szaksajtó fejlődése, melynek a szervezés, irányítás és a tagoknak a központ igényelte irányban való nevelése szempontjából elsőrendű fontossága van. Míg 1901-ben az összes munkás-szaklapok ¹⁾ példányszáma alig haladta meg a 12.000-et, 1904. október 1-én már 61,500-ra rúgott,²⁾ ma pedig a következőképen fest:

<i>Egyszer hetenkint megjelenik :</i>	Példányszám
Magyar Vasutas	3.300
Typographia és Gutenberg	6.200
<i>Kétszer havonta megjelenik :</i>	
Ácsok Szaklapja (magyar és német szöveggel)	3.000
Általános Bőrmunkások Szaklapja	1.200
Czipész (magyar és német szöveggel)	3.800
Építőmunkás	15.500
Bauarbeiter	5.500
Stavitelsky Robotnik	1.000
Famunkás	10.000
Fachblatt der Holzarbeiter	1.400
Festők Szaklapja (magyar és német szöveggel)	2.400
Könyvkötők Szaklapja (magyar és német szöveggel)	1.700
Lithographia (magyar és német szöveggel)	1.000
Pinczérmunkás	500
Szabómunkások Szaklapja	3.000
Schneiderfachblatt	600
Vas- és Fémmunkás	14.000
Metallarbeiter	4.000
<i>Egyszer havonta megjelenik :</i>	
Kávéfőzők Szaklapja	600
Szabókisiparos	600
A Kőfaragó (magyar és német szöveggel)	1.200
Borbélyok és Fodrászok Szaklapja	1.200
Szobrászok szaklapjai	700
Összesen	82.400 ³⁾

E szaklapokhoz járulnak még — tudomásunk szerint — a következők: Fehérnemű-Munkás (kétszer havonta), Fuvarozó-Munkás, A Sütő-Munkás (kétszer havonta, a régi, megszűnt Sütő-Munkás helyébe), s a Molnárok és Malommunkások Szaklapja. E szaklapokkal szemben az 1905. szeptember 1. óta megjelenő Világszabadság című szaklap, (ujabban politikai tartalommal is) a mezőgazdasági munkások és napszámosok érdekeit képviseli. Más szakmák (timárok és segédmunkások stb.) szintén elhatározták már, hogy szaklapot indítanak. A mint az eddigi statisztikákból kitetszik, a magyar szakszervezeti mozgalomnak az utóbbi években óriási fellendülését az említett angol időszakokéval az a közös jellemvonás tünteti ki, hogy a szervezkedés a legmagasabban minősített mun-

¹⁾ Kezdetben a szaklapok kiadását is tilalmazta itt-ott a kormányhatóság. (L. pl. Lerner Dezső, *A Magyarországi Könyvnyomdászok Szakszervezetének Tíz Éves Története*. Budapest, 1905. 6. 1.)

²⁾ *Szakszervezeti Értesítő*. I. évf. 2. sz.

³⁾ U. o. IV. évf. 1. sz.

kásoktól a legalacsonyabb képzettséget kívánó, illetőleg tanulatlan munkások nagy tömegére is kiterjeszkedett. A szaklapok (természetesen a politikai munkás-sajtó mellett) azon villámosságvezetők, melyek az által, hogy a szakszervezetek tagjaira kötelezők s a még indifferens, de a tagokkal érintkező szak- és osztálytársak között is kézzől-kézre járnak, avagy a gyengébbek kedvéért a pihenő órákban felolvastatnak, a mozgalomnak mind újabb hiveket toboroznak.

A magyar hivatalos szakszervezetek alapszabályszerű alkotmányára, az országos szövetségeknél a központ és a helyi csoportok, illetőleg szakosztályok közötti viszonyra, e két organum vezetőségének teendőire, a tag- és közgyűlések hatáskörére részletesen kitérni tárgyunk szempontjából nem látjuk szükségesnek. A magyar szakszervezetek (mind a helyiek, mind az országosak) alapszabályai ugyanis — kivált az utóbbi öt év óta — elismerik ugyan főcélként: »tagjainak szellemi és anyagi érdekeit megővni, munkafeltételei javítására irányzott törekvéseit keresztülvinni« e cél megengedett eszközéül pedig, hogy »tagjai részére lehetőleg kedvezőbb munkafeltételek kivívásával, a vállalkozók és munkaadókkal való egyezkedéssel a bajok orvoslást nyerjenek«, de az e célra — a munkaviszony mai hiányos socialpolitikai rendezése mellett — különösképp nélkülözhetetlen fegyverrel, az esetleges sztrájkok szervezésével, irányításával és segítésével azonban hivatalosan szintén nem foglalkozhatnak. A még e tekintetben legtágabb hatáskörrel felruházott kalaposok szervezete »erkölcsi támogatást és minden törvényesen megengedett segítést« nyújthat ugyan oly esetekben, a midőn a »munkaadóval egyetemben megkötött árszabály épségben tartása van szóban« (alapszabályok 1. §. 5. pontja) és bizalmi férfiakat küldhet ki a rendes közgyűlésből nemesak oly célból, hogy beszédjék a műhelyekben vagy gyárakban foglalkozó munkásoktól és munkásnőktől a heti illetékeket, de fontos feladatuk, hogy »ellenőrzik az árszabályt« is (22. §.). Sőt évenként, a rendes közgyűlésen egy tiz tagból álló árszabálybizottság választandó, melynek feladata a munkás és munkaadó között kölcsönösen megállapított árszabály és munkaidő betartására ügyelnés és hatalmában áll esetleg árszabályrevisio alkalmával a munkaadókkal tárgyalásokba bocsátkozni«, de: »hatáskörük a békés meg egyezés határain túl« nem terjedhet (39. §) és az összebeszélés folytán keletkezett munkaszünetelések (strike) esetében az egyesület az összebeszélésben résztvevő munkásoknak segélyt nem ad (34. §). A többi országos szövetségnek lényegileg teljesen egyforma és kevésbé részletező alapszabályai egyszerűen arra szorítkoznak, hogy a tagok kötelezettségei között említik »a vezetőségnek a vállalkozók és munkaadókkal kötött egyezményeinek és a munkaközvetítésre vonatkozó határozatok lelkiismeretes betartását«-t (6. §). E határozmány sanctiójaként »a vezetőség kizárhatja a tagot«, ha bebizonyítást nyert, hogy ez »a szövetséget vagy annak tagjait munka- és keresetviszonyaiban súlyosabb mérvben megkárosította« (40. § *b p.*). De például a vas- és fémmunkás-szövetség alapszabályai szintén lakonikusan kimondják: »sztrájk esetén a szövetség az abban résztvevőket

nem segíeyezheti« (9. §); a famunkásoké körülirtabban: »összebeszélések folytán keletkező esetleges munkabeszüntetések (sztrájkok) alkalmával a szövetség a sztrájkokban résztvevő tagjainak semminemű segíeyt nem nyujt« (9. § *e* pont). A szorosabb szakszervezetek, illetőleg országos szövetségek mindezen körülmények folytán a bérmozgalmaknak indításába, szervezésébe és segíeyzésébe nem is ártják be magukat, minthogy a hatósági ellenőrzés folytán minden pillanatban a felfedezés és felosztatás Damokles-kardja lebegne felettük. Ezért a coalitio-jog gyakorlatát, a szakszervezeti mozgalom e tulajdonképeni lényegét: a munkafeltételek javítására és védelmére irányuló törekvéseket, azok fejlődését és akadályait s ezzel a mai sztrájkmozgalmat illetőleg, — a ravasz »Fiumei Nyomdász-Egyesület« (1904.) kivételével (23. §.) — nem is a hivatalosan elismert alapszabályszerű egyesületek, hanem egészen más természetű szervezetek jönnek tekintetbe,

E célból újból fel kell vennünk a sztrájkmozgalom elejtett fonalát az 1890. évnél, ott, a hol a sztrájk — mint jeleztük — megszűnt a hazai ipar szórványos, curiosumszámba menő fehér hollója lenni, hanem a mi a régi czéhkorszak és újszerű kapitalisztikus fejlődés vegyes kóryanagával áthatott gazdasági szervezetünk állandó lázas jelenségévé lőn. Miként a magyar szakszervezeti »mozgalom« történetében két időszakot (ha a 90-es évek előtti korszakot is számba vesszük, hármát) különböztethetünk élesen meg, azonképpen a sztrájkmozgalom is azzal párhuzamosan tagozódik. Midőn a kilenczvenes évek elején, a fellendülő gazdasági viszonyoktól is bátoritva, a szakszervezkedés megindult, a bérharczok is az addiginél nagyobb számban léptek fel; valahányszor a szakszervezkedés terén stagnatio állott be, a sztrájkok száma is csökkent. Érdekes, hogy még a rendőrség jelentéseiből is öntudatlanul kiderül e szükségképi társadalomgazdasági összefüggés, melyet belügyi kormányunk alapszabályszerű paragrafusokkal remélt megszakithatni. 1898. évre vonatkozólag egyrészt azt jelenti a miniszternek a budapesti rendőrfőkapitány jelentése 450. lapján: »A szakszervezkedési mozgalom hanyatlást mutat«; másrészt a 403. lapon ott találjuk a természetes — bár egyéb körülményektől is esetleg befolyásolt — következményként: »A sztrájkmozgalom a lefolyt évben gyenge volt.«¹⁾

E párhuzam azonban tovább is folytatható. Miként egykoron a XVIII. század második felében Nagy-Britanniában, azonképpen nálunk is a szakszervezeti mozgalom először a városi kézműipar legmagasabb élettartású, legértelmesebb, s a leginkább fokozódó kulturszükségletekkel bíró munkásságát ragadta meg. Ellenben a nagyobb gyárakban uralkodó ipari feudalizmus a munkások szervezkedését nálunk is jó ideig teljesen meg tudta akadályozni. Ennélfogva a sztrájkmozgalom is első sorban és sokkal nagyobb mértékben sujtotta mai napig a kézmű- és kisipart, mint a gyárosokat. E jelensége az utóbbi években ijesztően elszaporodott és elhatalmasodott sztrájkmozgalomnak mélyebb megfontolást igényel a maga helyén. Hogy megy végbe azonban ez évről-évre szaporódó sztrájkok szervezése,

¹⁾ *A Budapesti Államrendőrség Jelentése 1898. évről.* Budapest, 1899.

holott maguk az alapszabályszerű szakegyesületek, illetőleg vezetőségeik gondosan óvakodnak, hogy magukat a bérmozgalmakba ártsák, holott, az igen szorgos hatósági ellenőrzés ellenére, e tekintetben alig egy-két visszaélés fordult eddig elő?

A sztrájkokat tényleg nem a magyar szakszervezetek, mint olyanok vezetik. De képzelhető-e, hogy valamely rend — és kivált a munkásrend — tagjai, szaktársak, nappal a műhelyben, esténként a szakegyesület helyiségében találkozzanak és első sorban ne azon munkafeltételekről beszéljenek, melyek egész életmódjuk, kulturális igényeik, egészségük alapját teszik? Képzelhető-e, hogy a tényleges viszonyok elleni elégtelenség, adott alkalommal ne támaszsa fel azok megszüntetésére irányuló törekvés jogos gondolatát, mely megbeszélte eljárásra, esetleg sztrájkra vezet? Nem természetes-e, hogy a szaktársak egyeseket, a kik bizalmukat leginkább meg tudták nyerni, kiküldik kebelükből képviselőikre, a kik szükség esetén titokban kiadják a munkabeszüntetés vezérszavát is? Nem érthető-e végül, hogy ily módon a munkások e titkos szervezetekre helyezik a súlyt? Ezért bármily szolgálatokat tesz egyébként a szakegyesület, főfeladata e titkos szervezeteknek leplezése, a melyeknek vezérei a titkon gyűjtött pénz és a szervezettek tábora felett a titokzatosság homályában esetleg szinte diktatori hatalommal rendelkeznek. Mindenki, a ki ismeri az angol munkásmozgalom történetét, önkénytelenül elsodálkozik a társadalmi fejlődés e hasonlúságán. A coalitio-tilalmak korában az angol trade-union-ok is a frien-dey societies-nek nevezett segélyző-egyesületek mögött kerestek menedéket s az volt oka mindazon, a magyar mozgalommal össze sem hasonlítható véres kihágásoknak és szertelenségeknek, mely a Webbek által helyesen »a létért való küzdelem«-nek nevezett korszakukat jellemzi.

»A törvényhozás — írja idevonatkozólag a trade-unionismus hirneves szakértője, George Howell — a legnagyobb és legtartósabb kísérleteket tette a munkások szakszervezeti célokra való egyesülésének ép oly időben való megakadályozására, a mikor az a legszükségesebb volt.¹⁾ A következmény az volt, hogy kölcsönösen segélyző-egyletek léptek életbe, a melyek az érintkezést és élénk összeköttetést a munkások nagy tömegében ébren tartották, de egyúttal más célokra — mint az egyesületek állítólagos célja — szükséges tanácskozásokat és azok keresztülvitelét tették lehetővé. Ily egyesülések nemcsak a kor nyomása miatt keletkeznek, hanem az emberi természet egy erőteljes vonása folytán, mely soha nem lesz kiirtható és elnyomható. De a törvényhozás vak volt ez iránt, az elnyomást szándékolta és így a munkások a nekik egyedül korlátolt határok között megengedett coalitioformához, a segélyző-egyesületekhez fordultak.«²⁾

Hogy is írja le továbbá — a mi viszonyainkról is némileg elmondhatólag — Francis Place, az angol képviselő, a ki az

¹⁾ Itt a kapitalisztikus fejlődésbe való átmenet értendő, melyhez mi csak ily későn, napjainkban jutottunk el.

²⁾ George Howell, *The conflicts of capital and labour*. (Ném. ford. Hugo.) Stuttgart. 1896. 196 l.

1824. évi coalitioszabadság oly derék előharczosa volt, a tilalmakkal megszigorított belső fegyelmet és a despotikus túlkapásokat a nem-szervezettekkel szemben? »Ez egyesületekben egynéhány kevés személy birja társai bizalmát«; »ha valamely az iparra vonatkozó ügyben az egyletben vagy valamely külön szobában, egy műhelyben vagy pedig valamely munkahelyen megbeszélés történt és a városban köztudomásúvá lett, úgy ezen férfiaktól várják, hogy megállapítsák, mi történjék és pusztán intésük adja meg nekik az utasítást. Annak folytán cselekednek az emberek és támogatják valamennyi egyént, azokat, a kik munkájukat elveszítették vagy egyébként kellemetlenségbe kerültek. Ha az ügyeket úgy kellene megbeszélniök, a mint azt a finom urak maguknak elképzelik, úgy sohasem hozhatnának határozatokat«.

»Az itt említett férfiak befolyása nemsokára megszűnnék, ha a (tilalmi) törvényt megszüntetnék. Csak a törvény és kizárólag csak a törvény az, mely az embereket arra készíti, hogy vezéreiknek ily nagy bizalmat ajándékozzanak. Azok, a kik a vezetést kezükben tartják, nem ismeretesek a tömeg előtt és talán nem ismeri egy ember husz közül a vezetők egyikét' másikat. Szabály közöttük, hogy nem intéznek kérdéseket égy másik szabály a legtöbbet tudók között semmit sem felelnis vagy tévútra vezető feleletet adni.«¹⁾

Ha a magyar munkásság révén közrendellenes kihágások nagyritkán fordultak is elő, úgy nemcsak a személyes szabadság ez előfordult korlátozásait, hanem a kilátásnélküli, elhamarkodott, avagy a vezetők önkénye folytán felidézett sztrájkok legnagyobb részét is — különösen a 90-es években — szintén a tulajdonképeni szakszervezkedés e kényszerű titkosságának kell tulajdonítanunk.

A felhívás, a mely 1891-ben az asztalosokat szervezkedésre szólította fel, a következő óhajnak adott kifejezést: »Ha így egy nagy testet fogunk képezni, nem igen lesz szükségünk sztrájkra, mert a munkaadók a zárt szervezkedéssel szemben inkább lesznek hajlandók engedni, mint így elszigetelve, mikor nem vagyunk képesek mint hatalom fellépni.« Nem a sztrájk önmagáért, hanem az egyéni egyezkedésnek kiküszöbölése, az egységes és bérminimumokat, munkaidő-maximumokat stb. a munkaadók lehetőleg összeségével való csoportos megállapítása volt és ma is a magyar szakszervezeti mozgalomnak — miként mindenütt — első és igazi törekvése.²⁾

¹⁾ Webb Sidney and Beatrice, i. m. (ném. ford. R. Bernstein. Strassburg, 1892.) 67. l.

²⁾ L. pl. Weltner i. m. 27 l.

Közlemények és ismertetések.

A római császári kormányzat Diocletianusig.

Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian von Otto Hirschfeld. Zweite neugearbeitete Auflage. Berlin, Weidemannsche Buchhandlung, 1905. Ára 14,40 márka.

A rómaiak administratiójának s különösen a financialis közigazgatás bonyolult ágazatainak alaposabb ismerője ma kevés van a continensen, mint Hirschfeld Ottó, a ki idestova negyedszázadnál nagyobb multat számító *Untersuchungen auf dem Gebiete der römischen Verwaltungsgeschichte* című monographiájával annak idején a római intézmények nagy historikusának és kritikusanak, Mommsennek elismerését is magára vonta vala. A lefolyt hosszú idő alatt azonban a Mommsen oldalán serénykedett lelkes vezérkar fáradhatatlan tevékenysége a berlini Tud. Akadémia által megindított Corpus Inscriptionum Latinarumnak nemcsak kötetszámait növesztette nagyra, hanem az anyaggyűjtésben is bámulatos eredményeket ért el. E közben azonban ép oly rohamosan sokasodának a Corpus Inscriptionum Graecarum adalékai is s szintén a lefolyt pár évtized alatt nyilvánosságra került papyrusokban új forrásait nyertük nem csupán Egyptom saját pénzügyi szervezetének, de egyuttal a római birodalom keleti felében az egyptomi, s még inkább a hellén befolyás nyomán kialakult intézményeknek is. Így nevezetesen az Oriensről felszínre jutott latin-görög feliratok s különösen az egyptomi papyrusok, valamint a római állami közgazdasági administratio és politika körül megsokasodott monographiák gazdag anyagkészlete, ugyszintén Mommsen Tivadar Államjogának azóta újabb és újabb kiadásra került köteteiben foglalt pótlások és javítások Hirschfeldet munkája első kiadásának minden fejezeténél revisióra, sőt teljes átdolgozásra kényszerítették. A sarkalatos alapelvek illetén átdolgozásával a sorrend is alapos változásokat szenvedett s a felirati utalásokkal teljesen a Corpus inscriptionum köteteinek sorszámaihoz kellett alkalmazkodnia. Az első kiadás előszavában az adóügyről s a tartományi kormányzatról kilátásba helyezett második kötet elejtésével, idevonatkozó kutatásainak eredményét az egyes rokon fejezetek bővítésével érvényesíti Hirschfeld s ennek megfelelőleg az eredeti címet is *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletianra* változtatja. Minthogy pedig ez a gyökeres átdolgozás nemcsak az egyes fejezetek terjedelmét növesztette nagyra, hanem egészen új fejezetek beiktatását is szükségessé tette, a tulságos meg-növekedés aránytalanságait elkerülendő, az első három század magistratalistáinak az első kiadásban megkezdett lajstromát most kénytelen volt teljesen mellőzni, mennyiben ez a szintén óriás arányokban megsokasodott anyagkészlet is külön feldolgozást

igényel s pár év múlva a Prosopographia imperii Romani negyedik kötete gyanánt fog közkézre kerülni.

Különösen érdekes és tanulságos a császári uradalmak (saltus et praedia) közigazgatásáról szóló új fejezete. Ebben az irányban a legújabb időkig jóformán tájékozatlanok voltunk. Főleg Afrikában, de magában Itáliában és Ázsiában léteztek ezek a császári koronajószágok vagy magánuradalmak, melyek közönségesen tractus, majd regio, sőt provincia néven kerülnek említésre. Így Regio Septimennis, Leptitana, Tripolitana mellett az először említett tractus még Regio Hadrumetina, sőt provincia Hadrumetina néven is szerepel. Így a Corpus Inscriptionum Latinarum XIII 1684 ben: cui cliens Aurel. Antoninus centenariam procuration(em) prov(inciae) Hadrumetinae dedet. A Corp. Inscript. Latin. VIII 7039 szerint egy proc(urator) Augusti dioecesis regionis Hadrumetinae et Thenestinae szerepel egészen alexandriai mintára. Ázsiában a Corpus Inscript. Graecarum 3436 szerint egy βοηθητικὸς ἐπιτρόπος βασιλεῶνος Φιλαδηφηνῆς, s proc(urator) Aug(usti) reg(ionis) Chers(oneis), valamint [ἐπίτροπος Σεβαστου χωρας [Σ], αμελοκεννησιας καὶ [ἐπ] ερλυμιτάνης szerepelt. Tehát ezen tractus és regioneseket, és pedig olykor kettesével is combináltan szabály szerint lovagrendű procurator igazgatta, a ki tehát az egyes dominiumok alsóbb fokú és az egész tartomány központi procuratorai között foglalt helyet. És magában Afrikában is az ilyen kerületi procuratorok mellé — és alárendelten császári libertusokkal szintén találkozunk.

A császári uradalmakat Itáliában hasonlóképen nagyobb complexumokban (tractus et regiones) egy-egy lovagrendű procurator által administráltatták. Így a Corpus Inscriptionum Latin. IX 334 egy v. e. p(rae)-p(ositus)-t említ a tractus Apuliae Calabriae Lucaniae Brutteorum élén; egy proc(urator s (altuum) A(pulorum)ban a III. század kezdetéről (Corp. Insc. Latin. IX. 784), s az egyes régiókból emlegetett procuratores privatae egyes jószágigazgatóságokra vonatkozhattak.

A municipiumok kötelékéből kivont császári uradalmakat rend szerint 25 évre szóló, nagy bérletekben értékesítették. A conductorok a kisebb táblákra osztott sessiók bérlőitől (coloni) a terményeknek bizonyos hányadát, a lex Mantiona szerint $\frac{1}{3}$ -át, vagy ennek értékét kapták s a colonusok azon felül még évi 10–12 aratási, kaszálási, szántási napszámot is teljesítettek. Afrikában napfényre került panaszlevelek, mint a Saltus Burunitains colonussai-é Commodushoz, mely 1879-ben Szuk el Khmisnél, Vaga telep mellett került elé (Corp. Inscript. Latin, VIII 10.570 = Dessau 6870) és ennek megfelelő Heuchir Ain Zagaról Corp. Insc. Latin. VIII 14.451, valamint a Gasr-Maznârnál szintén Commodushoz 181-ben intézett siralmas panasz (Corp. Inscr. Latin VIII. 14.428), a melyek mind korábbi császárok, mint Antonius Pius, Hadrianus, Traianus rendeleteire hivatkoznak, szomorú képet nyújtanak a colonusok elnyomott helyzetéről. A colonusokat ugyan a császár telepítette le s azok maradása vagy áthelyezése érdekében katonaságot is requiráltatott. Így Corp. Inscriptionum Latin. VIII. 10.570. II. 11 : ut missis militib(us) [in eu]ndem saltum Burunitorum. Még azt, a különben a helytartókra

tartozó jogot is gyakorolhatták, hogy az uradalomra káros elemeket kiűzhették, a visszatérést megtagadhatták stb.

A procuratoron, saltuariuson kívül a kisebb jószágoknál alkalmazott villicusok s egyes uradalmaknál villicus jellegű actores működtek a koronajószágokon. Hasonló volt a szervezet a császári ház magánjószágain. Így 207/8-ban a császár gazdag unokatestvére Ummidia Cornificia Faustina tulajdonában állott jószágról Phrygiában fenmaradt felirat szerint egy procurator (ἐπίτροπος) alatt három actores (πραγματευταί) vezette a nagy uradalmat és a haszonbérletben három conductores (μισθωταί) vett részt, a mi mégis azt mutatja inkább: hogy a procurator teljesítette a főigazgatóságot. Ugyanezen feliraton említett ἄρχμνος Ὀρμηλέων az afrikai populus v. plebs fundi, vagyis a colonusok lehettek.

A császári villák és kertek administratiója közvetlen volt, úgy hogy itt bérletnek helye nem lévén, sem conductores, sem coloni nem szerepeltek, s csakis császári libertinusokból kinevezett conductorok és villicusok működtek. Rendesen elaprósodott (Corp. Inscript. Latin. VIII. 10.570 homines rustici), de szabad emberek, sőt részben római polgárok (Corp. Insc. Latin. VIII. 10.570, II. 14 non (n)ullos cives etiam Ro[manos], kik populus vagy plebs fundi-ként testületeket képeztek egy magister alatt, s kik mellett sacerdos is vala. A III. században hivatalos védőjük (defensor) is vala, ki ügyirataikat is szerkeszté (haec lex scripta a Lucio Victore Odilonis magistro et Flavio Geminio defensore). Mindennemű köztehertől mentesíték őket, csakhogy teljesen a császár iránti tartozásaiknak élhesse- nek. Callistratus (Digg. 50, 6, 6 § 11.) Coloni Caesaris a muneribus liberantur ut idoneiores praediis fiscalibus habeantur. De legalább személyes szabadságuk épségben állott, nem mint a IV. századtól kezdve, a mikor földhöz kötött jobbágyságba süllyedve, még gyermekeikre is átöröklődött ez a nyomasztó teher. A saltusok procuratorai a II. századdal kezdnek jelentkezni s azelőtt egy villicus segítségével kisebb jószágokkal is elvesződtek. A procurator nem csupán a közigazgatási, hanem jogi ügyekben is a császárt képviselte; ő intézte el a conductor és colonusok közt felmerült differentiákat, igazgatta a villák szí- nézetét is. Egy manc(eps) gregum do(minorum) Augg(ustorum) Albanoban (Corp. Insc. Latin. XIV. 2299) u. is nem csordákra vonatkozik, hanem Dessau találó észrevétele szerint a császári színész- testületre, mert ugyanazon személy a Corpus scenicorum Lati- norumnak is tagja vala s a császártól kibérelt juhokat conduc- tores gregum oviariorum hajtottak egy 168-ból Saepiumban talált felirat szerint (Corp. Inscript. Latin. IX. 2438) Délitalia legelőire. A tusculanumi villákat külön procurator kezelte (Corp. Inscript. Latin. XIV. 2608), míg Alsium (C. I. XI. 3720), Pausilyp (Corp. Inscr. Latin. VI. 8534) s Fortunae Fundi Caieta villái együtt képeztek egy csoportot (Corp. Insc. Latin. VI. 8583). Az Albano tónál állott villákat villici gondozták s még subvillicus is szere- pelt. Antiumban tabularii (Corp. Insc. Latin. X. 6667 I.) s Ha- drianus liburi villájánál (Corp. Insc. Latin. XIV. 3635. és 3637.) egy commentariensis s a Villa Mamuranál (Corp. Insc. Latin. XIV. 2431) dispensatores is működtek. Minden villának saját

költségvetése, pénztára vala, de az egészét Rómából a procurator castrensis igazgatta a vízvezetékekkel, márványfejtésekkel együtt. A császári kertek élén Rómában felszabadított rabszolgákból kinevezett procurator hortorum Maianorum et Lamianorum (Corp. Insc. Latin. VI. 8668) alatt állottak s vilici, dispensatores, topiarii, diatarchae is fordul elő a feliratokban (Corp. Insc. Lat. VI. 8666 – 7., 8669., 8675., 9005.).

Épen ilyen érdekes és új fejtegetéseket tartalmaz az ager publicus és a tábori territoriumok kezeléséről szóló fejezet. Hyginus tanusága szerint (de condicio agrorum p. 116.) az agri publici, ha azonnal nem kerültek eladásra, 5 évi ideiglenes vagy 100 esztendő örökhaszonbérletként osztattak ki. Az ager mancipalis jövedelmei leginkább termények (azért frumentum) a császári tartományokban kétségen kívül a császárt illették, míg Italiában és a senatusi tartományokban — legalább a császárság kezdő időszakában — az aerariumhoz tartoztak; de feltehető, hogy bizonyos rész abból is a császárnak jutott. Siciliában Trajan idejéből C. Vibius Salutaris mint promag(istro) portium provinciae Siciliae, item prog(estro) frumenti mancipalis eiusdem provinciae (14.195) jó említésbe s következőleg a bérlő testületek ellenőrzőjeként felvette a publicanusok titulását. Ilyen promagistro in scriptura Siciliae-ot említ Cicero is. (Verr 2 § 169.) Baeticában tehát ismét senatusi tartományban a II. század közepén Pius Aug. n. verna dispensator (frumen[t]i) mancip(alis) (Hispalis Corp. Insc. Latin. II. 1197.) s itt amphorákban is szolgáltatták a bérösszeget, melyekre rávezették a város, a fizető és a pénztár (arca) és elfogadó tisztviselő acc(epit) r(ecognovit) p(onderavit?) és a küldő állomás nevet is. Így látjuk, hogy nők is beléphettek a bérszövetkezetekbe, kiket socii néven emlegettek.

A III. században a bérlő neve helyébe fisci rationis patrimonii provinciae Baeticae (olykor Tarracon is) formula lép s a miből Rostowzew, az állami bérletek monographusa, joggal következtetheti, hogy Severus alatt az ager publicus teljesen ratio patrimoniivé váltan császári kezelésbe jutott. Ezért épen Hispaliában egy dispens(ator) arc(ae) patrimon(ii)nek állít öt vicariusá emléket (Corp. Insc. L. II. 1198). S így alakult át a kezelés a többi senatusi provinciában is. Rómában pedig e tömördek naturaliak központi igazgatósága nagy személyzettel rendelkezhetett. Példa az egy Aug (servus) disp(ensator) frument(i) mancip(alis) sirköve (Corp. Insc. Latin. VI. 8832). A legiók vagyonához tartozott a prata legionis. A 205. évben Carnuntumban egy miles leg(ionis) XII. g(eminae) M(artiae) victricis cond(uctor) prat(i) Furiam lustr(o) Nert(...) Celerini p(rimi)p(ili) áldozott Jupiternek (Corp. Insc. Latin. III. 14.356.3. Septimius Severus idejéből most is emlegetnek ilyen primipulusi lustrákat, sőt egy pr(inceps) és egy ha(s[tatus]), vagyis a legio három legfőbb centuriója jó említésbe. Ezen idáig meg nem értett feliratok mind a legionariusokból választott bérlőkre vonatkoznak, kiket egy lustrumon át e három fő centurio ellenőrizett. A számvitelre beosztott segédhivatalnokok (agentes in lustrum) leginkább signiferik (közbe egy tesserrarius), tehát a számvitelben jártas katonák valának, kikhez a primipillus rabszolgáiból dispensator s annak vicariusá (C. I. L.

III. 8112.) és actor (C. I. L. 14.356 5a.), Carnuntumban Dyonisus actor Britticae Crescentis primipilli) járult.

A legiok territoriumának eme sajátos gazdasági kezelését Bormann (Der römische Limes in Oesterreich. Heft II. 1901. 192. l.) egyptomi mintákra utalólag, tehát Septimius Severusnak tulajdonítja, a ki először engedte meg Herodian tanusága szerint, hogy a legionariusok a táboron kívül családot alapíthassanak s a czélből jövedelmet teremthessenek (Premmerstein: Römische Soldaten als Landpächter. Wiener Studien 29. Bormannsheft 141. lapjától).

De nem csupán a Corpus Inscriptionum feliratkészletének óriási arányokban bekövetkezett gazdagodása s a helyesebb olvasás és kritikai összehasonlítás által tisztább világításba juttatott közjogi, nemzetgazdasági definitiók sokasodása igényelte Hirschfeld munkája új átdolgozását; hanem azok a becses és mélyreható monographiák is, melyeket az adók, az állami javak, bérletek, az alimentatio stb. terén épen a felirati készlet segítségével egyes kiváló szakemberek közreadtak. Ilyen Mitteis Erbpacht, Rostowzew: Staatsrecht, A. Schulten: Lex Manziana, U. ö.: Die römischen Grundherrschaften (Weimar 1896), His: Die Domänen der römischen Kaiserzeit (Leipzig 1898), Seck: Die Pachtbestimmungen eines römischen Gutes in Afrika (Zeitschrift für Social- und Wissenschaftsgeschichte 1898) és a Real Encyclopaedie IV. 483, a pariemoniumra Karlow, sőt maga Hirschfeld is időközben nyilvánosságra hoztak.

Igy aztán a betoldásokkal, átdolgozásokkal és felfrissítésekkel mondhatni új munkát kapunk itt e kiadásban, melynek czíme is jogosan megváltozott; mert új fejezeteket iktatott be, többeket mellőzött és teljesen átalakított. A látszólagos fejezetapasztás daczára a 323 lapnyi Untersuchungen helyett most 514 lapnyi testes kötet kerül kezeinkbe, mely a római adózási rendszer és tartományi kormányzatot is bővítéseivel szerencsésen felöleli.

Hirschfeld munkája teljessége kedvéért igazán nem ismert fáradságot s bámulatos lelkiismeretességgel sorolja fel olykor még a kevésbé számottevő írókat is, ritka nagylelkűséggel megadván a legcsekélyebb adatka szerzőjének is a nagystylú íróknál nem épen bőkezűleg osztogatott nyilvános elismerést.

A kiválóan értékes munkát mestere és buzdítója Mommsen Tivadar emlékezetének szentelte Hirschfeld, ezzel is tanuságot tevén ritka nemes gondolkozásmódjáról s a halál után sem tagadván meg a tanítványi hálát attól, ki őt e szép tanulmányok rejtélyeibe először bevezette, a hol azonban Hirschfeldet ma már a nagy mester méltó versenytársául becsüli az egész művelt világ.

A derék munkát melegen ajánljuk nemzetgazdáink figyelmébe, mert a modern állami háztartás nagy problémáiból nem egynek genesisét rejtik e fejtegetések magukban s a bámulatos irodalmi készlet és élesen bonczolható módszer termékenyítőleg hat minden gondolkozó főre. Épp oly haszonnal forgathatják a római jog művelői, sőt az ipar, kereskedelem és forgalmi politika buvárai is, mert a főleg reánk magyarokra nem könnyen hozzáférhető feliratkészlet lelkiismeretes kivonatolása egymagában biztos támpontot nyújt enemű tanulmányaikhoz is.

Téglás Gábor.

Valutastatisztika.

Tabellen zur Währungs-Statistik. ¹⁾ Verfasst im k. k. Finanz-Ministerium. Wien. Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei. 1. füzet, 3. kiadás, 100 oldal, 1903; 2. füzet, 3. kiadás, 88 oldal, 1903; 3. füzet, 3. kiadás, 140 oldal, 1904; 3. füzet, II. rész, 2. kiadás, 632 oldal, 1904; 4. füzet, 3. kiadás, 171 oldal, 1904; 4. füzet, II. rész, 2. kiadás, 90 oldal, 1904. Több graphikai táblával. Részletes, betűsoros tárgymutatóval. 5. füzet, 100 oldal és 10 graphikai tábla. 1905.

Ismerjük az osztrák pénzügyministerium valuta-tábláit, a melyek a tanulságos és érdekes adatok kincses-tára. Mikor Magyarország sürgetésére a monarchia belevágott valutájának rendezésébe, az aggoskodók és fontoskodók vésztojósló szava a munkától el akart bennünket ijeszteni. Nem hátráltunk meg, az események maguk igazolták, hogy a feladat, nagyobb rázkodtatás nélkül megoldható, csak a politika el ne eméssze a közgazdaságot. Ezeknek a füzeteknek adatai megnyugvást adnak a multa, de egyszersmind reményt a jövőre.

Az első füzet tárgyalja a nemesércz termelését. A világ termelt 1901-ben 396.288 kg. szinaranyat és 5.444.193 kg. szinezüstöt, ezekből Ausztria-Magyarországra 3.215 kg. illetőleg 62.118 kg. jut, magára Magyarországra a monarchia termelésének 98¹/₁₀-a, és ezüsttermelésének 36⁰/₁₀-a, 1902-ben a összes előállítás emelkedett 458.287, illetőleg 5.563.361 kg. szinfémre.

Az arany és az ezüst közötti értékviszony átlaga 1902-ben 39·14, a mely 1903. első havában 41·99-re emelkedett és 1903. junius havában 38·72-re csökkent. Megjegyezzük, hogy a viszony kiszámításánál nem vették figyelembe az aranyár folyamának ingadozását, hanem azt állandóan 10¹⁰/₁₂-nek tekintették, pedig az arany árfolyama állott 77/9-en is és 77/11 felett is (shilling és penny egy uncia [30·1035] ¹¹/₁₂ finomságú aranyöntvényért).

A második füzet a pénzverés számadatait tartalmazza. A harmadik füzet a nemes érczeknek ipari czélokra való feldolgozásával foglalkozik. Ennek a második része a fizető mérleg adatait nyújtja. Behatóan kutatja, hogy az értékpapirokból mennyi van külföldön elhelyezve.

Az osztrák állami és magán-papírok tőkeértéke 1901. végén 19.567·568 millió K, ebből 35⁰/₁₀ vagyis 6.856·58 millió K volna külföldön.

A negyedik füzet a jegykibocsátó intézetekkel foglalkozik, ezeken kívül közli az állami papírpénzre és az állami pénztárjegyekre vonatkozó adatokat.

E füzetnek második részében az árakra, a bérekre és a pénz vásárló erejére vonatkozó felvilágosításokat találjuk meg.

A számoszlopokat megjegyzések kísérik, melyek felvilágosítják és tájékoztatják az olvasót.

A bank-kamatláb, a melylyel a jegybank, hivatalos helyiségében a váltókat leszámolja, az utolsó években idehaza szokatlanul alacsony volt, a mit a következő kis összeállítás eléggé igazol;

¹⁾ Az első füzet ismertetését lásd *Közgazdasági Szemle* 1904, 133. és 134. old.

A bank-kamatláb középértéke:

	1902	1903	1904
Osztrák-Magyar Bank . . .	3·55	3·35	3·5
Német Birodalmi Bank . . .	3·32	3·84	4·23
Angol Bank	3·32	3·75	3·64
Francia Bank	3·—	3·—	3·—

1892—1904. időközben a kamatlábat változtatta: Az Angol Bank 59-szer; a Német Birodalmi Bank 42-szer; az Osztrák-Magyar Bank 16-szor és a Francia Bank 8-szor. Szerző hozzáteszi, hogy annak az oka, hogy a Francia Bank a diszkontlábát oly ritkán változtatja a bank arany-praemium-politikájában keresendő. Szem előtt tartandó, hogy ennek a banknak joga van jegyeit ezüsttel is beváltani.

A különböző bankoknál érvényesülő diszkontlábak egybevetésénél nem hagyható figyelmen kívül az egyes bankok különös eljárása sem. Így az Angol Banknál előfordul, hogy a hivatalos kamatláb alatt is diszkontál, de az is, hogy a hivatalos kamatlábat csakis állandó üzletfeleinél alkalmazza, míg másoktól $1/2^0/c$ -kal többet szed.

A Francia Bank szigorúan megköveteli a három aláírást, e miatt a váltók túlnyomóan nagy része, más pénzintézet közvetítésével jut hozzá, ezek tehát nem élvezik az olcsó kamatlábat. Az Osztrák-Magyar Bank a hivatalos egységes kamatláb alatt, csakis a két kormány engedélyével számíthat le váltókat. A Német Birodalmi Bank csakis akkor térhet el a hivatalos kamatlábtól, ha ez $4^0/0$ alatt áll, s az olcsóbb kamatlábat a Reichsanzeigerben közzé kell tennie.

A magán-kamatláb (Privat-Discont, Markt-Discont), a melylyel a nyílt piacon — a börzén — elsőrendű, három hónál nem hosszabb lejáratú váltókat diszkontálnak, rendszerint kisebb a bank-kamatlábánál. Ennek átlaga volt:

	1904	Kisebb mint a hivatalos kamatláb
Bécsben	3·15 ⁰ / ₀	0·35 ⁰ / ₀ -kal
Berlinben	3·14 ⁰ / ₀	1·70 ⁰ / ₀ »
Párisban	2·18 ⁰ / ₀	0·82 ⁰ / ₀ »
Londonban	2·70 ⁰ / ₀	0·94 ⁰ / ₀ »

A váltóárfolyamok ingadozása 1904-ben:

	maximum	minimum	eltérés
Berlinre	117·65	116·925	0·725
Párisra	95·55	94·875	0·675
Londonra	240·45	239·125	1·325

Az arany árfolyamára irányadó a londoni jegyzés. Az Angol Bank ad 1 uncia (311·035 g) $11/12$ finomságú aranyért 77 shillinget és 9 pennyt, ennél olcsóbb tehát az arany nem is lehet. Az angol pénzverő törvények szerint 1 uncia $11/12$ finomságú aranyra 77 shilling $10 1/2$ penny jut, ennél sokkal drágább nem lehet. 1892—1904-ben a maximalis ár 78 sh. és $1/2$ penny volt, ez a 77· $10 1/2$ -től csak 2 pennyvel tér el

Tanulmányozza a devizák árfolyamának azt az értékét, a mely mellett arany külföldről behozható és az Osztrák-Magyar

Banknál, veszteség nélkül beváltható. Az ugynevezett bankparitások, vagyis azok az árfolyamok, a melyek alapján az érme értéke egyenértékű az Osztrák-Magyar Bank vonatkozó beváltótételével: Berlinre 117·38; Párisra 95·047; Londonra 249·811; Ezekből a tételekből levonandó az ércnek Bécsbe való szállításának költsége. A költségeket a következő tételekben fixirozza: Németországból 0·7⁰/₁₀₀, Franciaországból 1·475⁰/₁₀₀, Angolországból 1·85⁰/₁₀₀. Számba kell még venni 3, 4 illetőleg 6 napra jutó kamatvesztést s figyelmen kívül hagyjuk, hogy a külföldön beszerzett érmék már kissé kopottak. Ezek alapján a devizák árfolyamának alsó értékhatára (aranypont): Berlinre 117·26, Párisra 95·02, Londonra 239·39.

Hogy aranyrudak behozhatók-e az Osztrák-Magyar Banknál való beváltásra, az két tényezőtől függ: az érc árfolyamától és a deviza árfolyamától. Így pl. Angliából akkor kaptunk sok aranyat, a mikor az érc árfolyama magas volt, de a váltóárfolyam jóval pari alatt állott (1897. májusban).

Az Osztrák-Magyar Bank tapasztalata alapján a devizák érfolyamának tényleges (exact) értékhatárát a következőkép állapítja meg:

A pénzverésre vonatkozó törvények alapján: 100 Márka = 117·5627 K; 100 fr. = 95·2258 K; 10 £ = 240·1742 K; 10 \$ = 49·3519 K.

Az érmék tapasztalt finomsága: 20 márkásé 0·8998—0·900; 20 frankosé 0·899 — 0·8994; sovereigné 0·9165 — 0·9166; eagle-é 0·9—0·9002.

Ezeknek súlya pedig: 20 márkásé 7·9513 gr. 20 frankosé 6·4398 gr. sovereigné 7·9756 gr. eagle-é 16·7084 g; 1 kg.-ra jut az érmékkől sorra: 2·513·31 M. 3·105·69 fr. 125·3824 £. Ezeknek értéke a bank tarifája szerint sorra: 2947·45 K, 2951 K, 3002·1538 K.

S így: 100 M = 117·18 K, 100 fr. = 95·02 K, 10 £ = 239·44 K.

A fentebb idézett költségek és 3⁰/₁₀₀ kamatvesztés mellett a tényleges értékhatár lesz:

117·07, 94·85, 238·88.

Orömmel üdvözöljük ezt a gazdag, tartalmas füzetet, a melynek gondos szerkesztése reákszolgált a szakemberek tiszteletére.

Havas Miksa.

Hollandi vasuti sztrájkok.

A. J. Stilting: *Mouvement gréviste aux Pays-Bas en 1903. Grèves des chemins de fer et législation.* Utrecht 1905. 210. l.

Az 1903. évben lezajlott két vasuti sztrájk elseje, mely a sztrájkolók követeléseinek gyors teljesítése folytán rövid idő alatt véget ért, alig okozott nagyobb zavart az ország gazdasági életében. A kormány azonban, hogy a vasuti alkalmazottak körében a közös munkabeszüntetésnek, illetőleg a szolgálat megtagadásának egyszersmindenkorra elejét vegye, s jövőre a forgalomnak ily okból való legesekélyebb megakasztását is lehetlenné tegye, három törvényjavaslatot terjesztett a kamara elé,

melyek a büntető törvénykönyv módosítására, a vasuti személyzet helyzetének egy külön e célra kiküldendő és teljes anket-jogokkal rendelkező bizottság által való megvizsgálására, és végül egy vasuti katonai brigád felállítására irányultak. E törvényjavaslatok tárgyalása folyamán másodizben is sztrájkba álltak a vasuti alkalmazottak, hogy ez uton a törvényhozásra nyomást gyakoroljanak s e javaslatok elfogadását megakadályozzák. A sztrájk ezuttal az egész országra kiterjedt és a forgalom teljes szünetelését maga után vonta.

E két sztrájk és a velök összefüggő események s törvényhozási intézkedések történetével foglalkozik e könyv, amolyan félhivatalos jellegű kiadvány, mely nyilvánvalóan a kormány megbízásából oly célból íródott, hogy eloszlassa azt a félreértést (malentendu), melyet a hollandi sztrájktörvények állítólag a külföldön keltettek.

Az első vasuti sztrájkban a vasuti alkalmazottaknak csak egy töredéke vett részt, s pedig az, mely a hollandi vasuti munkások szakegyletéhez tartozott, tehát szervezve volt. E sztrájk indoka is a szakszervezkedés védelme volt, a mennyiben a vasuti munkások a solidaritás elvénél fogva az akkoriban sztrájkban állt dockmunkások követelését kívánták támogatni azzal, hogy a munkát a maguk részéről is beszüntették. Az amsterdami dockmunkások, kik helyzetükkel már huzamosabb idő óta elégedetlenkedtek, egy a szakszervezetükhöz nem tartozó munkás felfogadása miatt az 1903. év elején sztrájkba álltak. A vasuti munkások szervezett része a dockmunkások támogatása érdekében elhatározta, hogy a munkát ott, hol a dockmunkások munkaadói érdekelve voltak (a daruknál, a hajóról a vasuti kocsikra való átrakodásnál stb.) szintén beszünteti. E határozat hozatalát követő napon (január hó 29-én) egy mozdony gépésze és fűtője megtagadta néhány kocsinak — mely dockvállalkozók árúival volt megrakva, — a rendezését. E két munkás a szolgálatból elbocsáttatott, mire a teherszállításnál alkalmazott személyzet a munkát beszüntette.

Nagyobb zavart a munkások e magatartása a forgalom lebonyolításában nem okozott. Az egész mozgalom különben is csak helyi jelentőséggel bírt. Amsterdam környékén a forgalom, és nevezetesen a teherforgalom megakadt ugyan, de az ország egyéb részeiben rendszeresen bonyolódott le. Az érdekelt hollandi vasuttársaság rövid habozás után a munkások álláspontját elfogadta s nyílt felhívásban adta tudtul személyzetének, hogy a dockvállalkozók javára teljesítendő munkára senkit sem kényszerít, s az összes sztrájkoló munkásokat szolgálatába visszafogadja. Ezzel az első vasuti sztrájk két napi tartam után megszűnt. Február hó elsején az összes vonatok, személy- és tehervonatok egyaránt, menetrend szerint közlekedtek.

E rövid sztrájkmozgalom után a sajtó erélyes rendszabályokat követelt hasonló események megismétlődésének megakadályozása végett. Néhány képviselő ugyanily irányban szólalt fel a kamarában. A kormány e felhívásnak jóformán néhány nap alatt megfelelt s az említett három törvényjavaslatot terjesztette elő. A kormányt kétségtelenül váratlanul érte s meglepte

a vasuti munkások sztrájkja. Előzőleg egy panaszszó sem hangzott fel az ő körükből. Gazdasági oka e sztrájknak nem is volt. Innen a készületlenség és kapkodás, mely az érdekelt vasuttársaság részéről e két napi sztrájk alatt tapasztalható volt. Ennek tulajdonítandó a sztrájkolók követelésének gyors teljesítése. Az ilyen készületlen helyzet megismétlődését kellett tehát megakadályozni. A lefolyt vasuti sztrájknak, mondta a miniszterelnök (Kuyper), a törvényjavaslatok előterjesztése alkalmával a kamarában, a többi rendes sztrájktól teljesen eltérő jellege volt. A többi sztrájk gazdasági harcz a munkaadó és munkás között, mely gazdasági uton intézendő el. De a mit a vasuti munkások vittek véghez, az esztelen merénylet volt a társadalom életérdeke, egy egész nemzet jóléte ellen.

A kamarához beterjesztett törvényjavaslatok a vasuti alkalmazottakat, a kik ellen a tervbe vett intézkedések első sorban irányultak, újrolag a munka közös beszüntetésére indították. Hollandia vasuti hálózata három részből áll és két magántársaság s az állam tulajdonát képezi. Az állam vonalhálózatát azonban ugyancsak egy magántársaság tartja üzemben. Ezuttal az összes vasuttársaságok alkalmazottai csatlakoztak a mozgalomhoz. A sztrájkszabadságot látták veszélyeztetve s a végsőig menő harczra készültek.

A sztrájk vezetését és irányítását a vasuti munkások szakszervezete vállalta magára. E célra egy úgynevezett védelmi bizottságot küldött ki, mely nyomban az egész országban az általános sztrájkot kezdte szervezni. Megelőzőleg a vasuti munkások szakszervezete, tudva azt, hogy a törvényjavaslatoknak elfogadása után minden hatalmi eszközt elveszít, mely a munkások helyzetének javítására szolgálhat, a vasuti munkások összes kivánalmait egyszerre terjesztette a vasutigazgatóságok elé. A kísérő levélben maga a szakszervezet is elismeri, hogy a reformokat, melyeket most egyszerre követel, csak lépésről-lépésre kívánta volna megvalósítani, úgy, hogy a munkaadó vasuttársaságok érdekei a mellett ne szenvedjenek, azonban a törvényhozás állásfoglalása arra kényszeríti őt, hogy a munkások összes kivánalmainak teljesítését egyszerre követelje, mert a tervbe vett törvényhozási intézkedések a munkások boldogulását mindenkorra lehetetlenné teszik. Az előterjesztett követelések között első helyen az akkord bérrendszer eltörlése s azután az általános béremelés szerepel. A további kivánalmak közül kiemelendő egy választott bíróság szervezése a munkások panaszainak elintézésére, a műhelyekben a kilencz órai napi munkaidő rendszeresítése, a személyzet képviseltetése a betegsegélyezési alap igazgatásában, tizennégy napi szabadságidő rendszeresítése, a családtagoknak engedélyezendő díjtalan utazás az összes fő- és mellékvonalakon stb. A szakegyletek ez előterjesztésére a vasutigazgatóságok csak akkor feleltek, midőn az általános sztrájk már megkezdődött. A válasz mindössze annyiból állt, hogy az igazgatóságok a munkásokkal, minthogy törvénytelen útra tértek, tárgyalásokba nem bocsátkozhatnak.

A sztrájk óriási méreteket öltött. A vasuti forgalom napokig szünetelt. Céljukat azonban a sztrájkolók nem érték el.

A sztrájk előkészítése és szervezése sok tekintetben hiányos volt. A védelmi bizottság még külföldi szövetségeseket is keresett, de eredmény nélkül. Antwerpenben, Londonban, Marseille-ben a munkásszervezetek vezetői kilátásba helyezték ugyan, hogy a hollandi általános sztrájk kitörésekor ők is beszüntetik a munkát, de ez nem következett be. A biztatások közül, melyeket a védelmi bizottság külföldről kapott, figyelmet érdemel egy levél, melyben neves francia szenátorok, kamarai tagok, a Sorbonne néhány hírneves tanára s az Institut két tagja (Anatole France és Louis Havet) a hollandi munkásokat kitartásra buzdítják. Ezek az emberi jogokért való küzdelemnek tekintették a hollandi sztrájkot. A többi hollandiai munkás-egylet sem volt képes ígéreteinek megfelelni. Idegen szakszervezetek csak szórványosan csatlakoztak a sztrájkhoz. A sztrájk így is mérhetlen gazdasági károkat okozott s egy hónapra megbénította Hollandiának jóformán egész gazdasági életét. A törvényjavaslatokat április hó 8-án fogadta el az első kamara s már másnap szentesítve megjelentek a hivatalos lapban, mire a védelmi bizottság beszüntette a sztrájkot. A sztrájkolók leszereltek és visszatértek munkájukhoz, de a rendes vasuti forgalom csak május hóban volt képes teljesen helyre állani.

A hollandi vasuti sztrájknak nem volt kifejezetten gazdasági jellege. A munkásoknak a vasuttársaságok elé terjesztett kívánalmai csak ürügyül szolgáltak a sztrájk igazolására, a minthogy bizonyos, hogy a sztrájk megszünése nem e követelések teljesítésén múlt. A vasuti alkalmazottak közös munka-beszüntetése inkább politikai mozgalom volt, a melynél a gazdasági érdekek alárendelt szerepet játszottak. E sztrájk első sorban a szakszervezetek erőpróbája volt. Bérkérdések csak másodszorban merültek fel, főleg néhány idegen szakma munkásai támasztottak bérköveteléseket, kik a vasuti sztrájkhoz csatlakoztak, s kik ezt kedvező alkalomnak tekintették helyzetük javítására. Az elért béremelések különben is jelentéktelenek voltak s messze elmaradtak a munkások követelései mögött.

A három hollandi sztrájktörvény közül kétségkívül a büntetőtörvénykönyv novellája érdemel legtöbb figyelmet. A novella két irányban intézkedik. Első sorban kirekeszti a vasuti alkalmazottakat teljesen a sztrájkmozgalomból. A holland büntetőtörvénykönyv — a maga nemében modern alkotás, — csak úgy, mint a magyar büntetőtörvénykönyv (1878: V. cz. 480. és 481. §-ok), az elvállalt szolgálat teljesítésének megtagadását kizárólag a köztisztviselő részéről minősíti büntetendő cselekménynek. A törvényhozás a tapasztalatokon okulva, arra az álláspontra helyezkedett, hogy a rendszeres közlekedés biztosítása ép annyira elválaszthatatlan a modern állam feladatától, mint például a közrend fentartásáról, a közigazgatás rendszeres ellátásáról vagy a rendes postai és távirdai szolgálatról való köteles gondoskodás. A novella tehát a nyilvános vasuti üzemek, s pedig akár állami, akár magánvállalatok tisztviselői s egyéb alkalmazottai részéről a szolgálat teljesítésének megtagadását oly czélból, hogy a vasuti forgalomban zavar álljon elő, büntetendő cselekménynek minősíti s erre három hónapig, a mennyiben pedig két vagy több alkalma-

zott egyesül e cselekmény elkövetésére, három esztendeig terjedhető fogházbüntetést állapít meg. Ha a cél, vagyis a vasuti forgalom megakasztása tényleg sikerült, az előbbi büntetések további egy-egy esztendei fogházbüntetéssel sulyosbitandók.

A novella továbbá messzemenő intézkedéseket tartalmaz a sztrájkhoz nem csatlakozó, tehát dolgozni akaró munkások védelmére, s a sztrájkolók erőszakosságának meggátlására, sőt büntetendő cselekménynek minősíti az úgynevezett sztrájk-őrszemek (Streik-Posten) felállítását is.

A sztrájk alkalmából alkotott második törvény a vasuti alkalmazottak jogviszonyainak szabályozását helyezi kilátásba. A közvélemény ugyanis az első vasuti sztrájk nyomán azon meggyőződését hangoztatta, hogy az a készség, a melylyel a vasuti alkalmazottak oly heterogen elemei csatlakoztak a sztrájkhoz, nem annyira a szolidaritás érzetéből fakadt, hanem inkább arra az esztendőkre óta felhalmozott általános elégtelenségre vezethető vissza, melyet az alkalmazottak helyzetének bizonytalansága és szolgálati sérelmeik idéztek elő. A törvényhozás tehát a közvélemény nyomása alatt egy öt tagból álló állambizottságot küldött ki, hogy a vasuti alkalmazottak panaszait s sérelmeit vizsgálja meg. Tipikus vonása a holland parlamenti életnek, hogy országos jelentőségű kérdések tanulmányozására, illetőleg törvényhozási szabályozásának előkészítésére állambizottságokat küld ki. Így a múlt század nyolczvanas éveinek elején is működött ily bizottság a bérmunkások helyzetének megvizsgálására. A jelentés, melyet akkor a bizottság a parlament elé terjesztett, megdöbbentő bizonyítékokat szolgáltatott a manchesteri iskola elvei ellen, melyek legtovább éppen Hollandiában voltak érvényben, s e jelentés szolgált a hollandi socialis törvényhozás kiinduló pontjául.

A lefolyt vasuti sztrájk ráterelte a kormány figyelmét arra az eshetőségre, hogy a vasuti alkalmazottak esetleg háború esetén is megtagadhatják kötelességüket. Hollandiában tudniillik háború esetén is kizárólag a rendes polgári személyzet látja el a vasuti szolgálatot. Gondoskodni kellett tehát legalább háború esetére minden eshetőséggel szemben a katonák szállításának zavartalan lebonyolításáról. E célból a törvényhozás egy katonai vasuti brigád felállítására szükséges hitelt engedélyezett.

Moldoványi István.

Vita az értékelmélet mechanikai alapelvéről.

Jankovich Béla előadásai kapcsán vita fejlődött, a melyet a következőkben röviden ismertetünk :

Szántó Menyhért: Azt hiszi, hogy az egész hallgatóság köszönettel tartozik az előadó úr mély értelmű fejtegetése miatt; de egyszersmind sajnálatát fejezi a felett, hogy a tárgyalt bő anyagot ily rövid időre kellett összeszorítani s e miatt nehéz volt előadó gondolatmenetét követni. Talán ennek kell tulajdonítani, hogy az előadásban némely tekintetben hézagot talál és különösen két dologra nézve észlelt ellenmondást. Az előadó azt

állítja, ugymond, hogy a potenciális energiával, illetőleg a tápanyagnak termelésével úgy a növényvilágban, mint az állatvilágban találkozunk. Felszólaló nézete szerint az állatvilág tápanyagot nem termel és a mi tápanyag a növényvilágban nincs meg, az az állatvilágban sem fordul elő.

A mi pedig a tápanyag elméletét illeti, ennek igazolására az előadó frappáns példát hozott fel, kimutatván, hogy a búza, hús és a burgonya piaci ára tényleg oly arányban áll egymással, mint e termények tápanyagértéke. Ha ez általánosságban így van is, viszont nagy eltéréseket lehet tapasztalni. Így például a tejszin, a miből a vaj készül, piaci ára egy forint, a lefölözött tejé 1—2 kr., jóllehet a kettőnek tápanyagértéke közt oly nagy eltérés nem lehet, a mennyiben a tejszinben levő zsírt az előadó úr oly egységgel értékeli, mint a lefölözött tejben lévő caseint: mégis a két termény piaci árában 50%-os különbség mutatkozik. Kell tehát a tápanyagbeli értéken kívül más tényezőknek is közbe hatni, a melyek a termények piaci árára befolyással bírnak.

Kautz Gyula: Elismeréssel fogadja az előadást, a melyet kiválóan értékesnek és nagy horderejűnek tart. Örömmel hallotta, hogy az előadó fejtegetései és az azokból levont következtetések tekintetében azon nagy közgazdasági férfiak nyomdokain halad, a kiknek őszintén követője. Az előadó felfogása egyezik nagyjában az ő nézeteivel is és utal a híres Roscher elméletére, a ki a historikus methodust követő iskolának alapítója volt és a ki sohasem ment oly túlzásokba, mint az ő kicsiny epigonjai, a kik ezt a szép tudományt elvizenyősítik s a helyett, hogy dedukálnának, egyszerűen describálnak. Roscher, Herman, 1816-ban megjelent híres munkájukban és később, 1850. körül megjelent műveikben, a melyeket az előadó is ismertetett és kellőképen méltányolt, kimutatják, hogy a historikus methodus követő iskola nem zárkózott el a nagy classikusok megbecsülésétől. Szóló az előadást igen jelentékeny pontnak tartja a tekintetben, hogy a francia physiokraták a produit net ideájára vezetik vissza az anyagérték keletkezését, bár constatálja, hogy a francziák az angol Smith Adam iskolát nem becsülik sokra, mint általában a francia mindenkire haragszik, a ki nem akarja elismerni, hogy a physiokraták iskolája képezte a nemzetgazdaság elméleti alapját. Nagyrabecsüli továbbá, hogy az előadó a természettudományokat összefüggésbe hozza a nemzetgazdaságtan bizonyos tételeivel és tanaival czélszerűnek és megfelelőnek tartja az ebből levont okoskodást. Vannak azonban scrupulusai is. Az előadó felfogása szerint egy kissé tulságos súlyt helyez a physikai momentumokra és nem veszi eléggé számba azon erkölcsi, ethikai és physikai momentumokat, a melyek ezen okoskodásoknak igen sokszor utjában állanak. Állami befolyás, társadalmi viszonyok mind közrejátszanak amelyek a teoriákat befolyásolják. Felhoz egyes példákat saját studiumaiból, mindazonáltal köszönettel adózik az előadónak, hogy ebben az irányban tőle igen érdekes és tanulságos fejtegetéseket hallhatott.

Magyar Közgazdasági Társaság.

1906. február hó 22-én Kondor Alfréd girobanki h. igazgató tartott előadást e címmel: *Svédország és Norvégia egymáshoz való vámviszonya (1814—1905.)* Az előadást nagy közönség érdeklődéssel kísérte.

1906. márczius hó 8. és 9-én Jankovich Béla egyetemi m. tanár tartott előadást: *Az értékelmélet mechanikai alapelveiről.* E tanulmány bevezető részét a *K. Sz.* ezen számában közöljük.

Mindkét előadáson Kautz Gyula v. b. t. t. elnökölt.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1905. évi működése.

I. Az igazgató választmány 1905. évi jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

A lefolyt évben uralkodott súlyos politikai viszonyok Társaságunk működésére is több irányban kedvezőtlenül hatottak ugyan, mindazonáltal megelégedéssel jelenthetjük, hogy a gazdasági élet tüneményeinek tanulmányozására és ismertetésére irányuló törekvéseink ezuttal sem voltak meddők.

Munkaprogrammunkat ismét oly kérdésekkel bővítettük, melyek eleve számíthattak a közérdeklődésre; a tartott fölolvasások számra nézve sem maradtak mögötte a korábbi években rendezett előadásainknak, helyiségünket a tagok gyakran keresték föl s több kérdés kapcsán eléggé élénk vita is fejlődött ki.

Külön kiemelendőnek tartjuk, hogy a magyarországi földbirtok tehermentesítése újabban fölmerült és a szakköröket behatón foglalkoztató kérdésének megvitatására a lefolyt évben több ízben nyújtottunk alkalmat; folytattuk továbbá a kivándorlási ügy részletes tárgyalását, melynek alapjául Hegedüs Lorántnak újabb sorozatos előadások keretében bemutatott értékes tanulmányai szolgáltak.

A lefolyt évben tiz fölolvasó estélyt rendeztünk; időrend szerint a következő előadókkal és tárgysorozattal:

Schober Albert ministeri tanácsos: Magyarország gabona- és lisztkivitele;

Hegyeshalmy Lajos dr. ministeri osztálytanácsos: A st. louis-i kiállítás némely tanulságai;

Fellner Frigyes dr. egyetemi m. tanár: A jelzálogtehermentesítés (»Uj földtehermentesítés«) kérdéséhez;

Hegedüs Loránt dr. egyetemi m. tanár: A dunántúli kivándorlás okai;

Ugyanaz: A szlavóniai magyarság helyzete;

Ugyanaz: Kivándorlási politikánk és jövőnk;

Árkövy Richárd dr. az O. M. G. E. titkára: Az önálló gazdasági berendezkedés előfeltételei;

Bálint Béla dr. az osztrák-magyar bank jogtanácsosa: Az új földtehermentesítés kérdéséhez (megjegyzések és javaslatok);

Hantos Elemér dr. a Magyarországi Pénzüntézetek országos szövetsége ügyvezető titkára: Hitelszervezetünk fejlődésének újabb irányairól;

Barabás Endre tanár: Az erdélyrészi népfajok birtokaránya. A folyó (1906.) évre maradtak;

Gonda Béla ministeri tanácsos: Magyarország tengeri áruforgalmáról;

Kondor Alfréd: Svédország és Norvégia egymáshoz való vámviszonya 1814–1905-ig;

Jankovich Béla dr. egy. magántanár: Az értékelmélet mechanikai alapelveiről.

Alapos reményünk van, hogy 1906. évi felolvasásaink sorozata még több becses előadással fog gazdagodni. Kilátásba vettük a vámpolitika körébe vágó kérdések szélesebb körű megvitatását is.

A Közgazdasági Füzetek cím alatt megindított vállalatunkból eddig két tanulmány látott napvilágot. A vállalat folytatására a kellő anyagi eszközök biztosítva vannak, mindazonáltal célszerűbbnek véltük a füzeteink terjesztésére szerződésileg vállalkozott könyvtárosi céggel egyetértőleg a legközelebb tervbe vett két füzet kiadását elhalasztani mindaddig, míg a politikai viszonyok, melyek a közönség érdeklődését minden irányban absorbeálják, némileg tisztázódtak. Erre a munkák nagyobb kelenődése érdekében volt szükség. Részünkről minden intézkedés megtörtént arra nézve, hogy az 1906. év folyamán szép sikerrel biztató vállalatunk újabb kiadmányok által kiegészíttessék.

Társaságunk hivatalos közlönye, a Közgazdasági Szemle a lefolyt évben előnyös változáson ment keresztül, amennyiben az eddigi bibliographiai közlemények más alakban való kiadásáról gondoskodtak a szerkesztők. A közgazdasági irodalom ugy belföldi, mint külföldi termékeiről ezentul havonkint külön mellékletként megjelenő Társadalom-gazdaságtani bibliographia útján nyernek a Szemle olvasói részletes és kimerítő tájékoztatást. Ez az ujitás szeptember havában lépett életbe. A Közgazdasági Szemle egyébként közölte a Társaságunk körében tartott előadásokat is lehetőleg egész terjedelmükben; hirt adott a Társaságunk beléletében történekről és ismertette a könyvpiacozon megjelent nevezetesebb munkákat.

Miután a társasági helyiségre nézve a Társadalmi Muzeummal kötött szerződésünk érvénye 1906 őszén lejár, idejekorán megtettük a kellő intézkedéseket, hogy ezen, részünkre többrendbeli előnyt nyujtó viszony meghosszabbíttassék. Vörös László kereskedelemügyi minister, mint a Társadalmi Muzeum fölöttes hatósága a legnagyobb előzékenységgel megengedte, hogy említett szerződés hatálya egy évvel, tehát 1907. augusztus 1-ig meghosszabbíttassék; egy évvel azért, mert a Társadalmi Muzeum ujjászervezését vette kilátásba a ministerium, s az új rendezkedéssel remélhető, hogy Társaságunk az eddigieknél is megfele-

lőbb és nagyobb helyiségeknek jut birtokába. Köszönettel tartozunk a minister úr ó Nagyméltóságának azért is, hogy az eddig élvezett 2000 korona segélyt továbbra is biztosította.

A jelentésünkhöz mellékelt és egyidejűleg közzétett zárszámadási munkálatok adatai bizonyítják, hogy Társaságunk vagyoni helyzete, jóllehet jövedelmeinkben csaknem kizárólag a tagdíjakra voltunk utalva, állandón kedvező s hogy tudományos föladatainknak anyagilag is kiterjedt mértékben voltunk képesek eleget tenni. A tagok száma a természetes csökkenés, kilépések és a jelen évben nagyobb számban megejtett törlések daczára alig változott, amit viszont számos új tag belépésének köszönhetünk.

Az igazgató választmány két jeles tagjának elvesztéséről kell őszinte sajnálattal említést tennünk. Lipthay Sándor műegyetemi tanár és Balás Árpád, a Mezőgazdasági Muzeum igazgatója, közhasznú tevékenységük közepette ragadtattak ki az élők sorából. Lipthay Sándor a választmánynak kezdettől fogva tagja volt s habár tudományos érdemei főleg technikai téren érvényesültek, benne Társaságunk ügyei is buzgó előmozdítóra találtak. Balás Árpád az utóbbi években a kivándorlási kérdést karolta föl nagy lelkesedéssel és tevékeny részt vett Társaságunknak az említett nagyfontosságú kérdésben megindított actiójában.

A lefolyt évvel Társaságunk újból három esztendősz ciklusa záródik, ami által az elnökség, valamint az igazgató választmány megbízatása is véget ért. A t. közgyűlés kezébe téve vissza mandátumunkat, köszönetet mondunk a belénk helyezett bizalomért s fölkérjük a t. közgyűlést, hogy az alapszabályoknak megfelelően az új választásokat úgy az elnökség, mint az igazgató választmány tagjaira nézve megejteni méltóztassék.

Budapest, 1906. február 15-én

Az igazgató választmány nevében:

Kautz Gyula
elnök.

Halász Sándor
igazgató.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1905. évi zárszámadása.

Bevételek		Összesen		Kiadások		Összesen	
Tételszám		K.	f.	Tételszám		K.	f.
1	Befolyt tagsági díjak	7505	—	1	Egyleti helyiségek bére	1000	—
2	Kereskedelmi ministerium segélye	2000	—	2	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez . .	4800	—
3	Kamatok	33	44	3	Hozzájárulás a Gazdaság-történeti Szemléhez	400	—
4	Pénztármaradvány 1904. évről	1679	42	4	Könyvtár gyarapítására és hirlapelőfizetésekre	218	80
				5	Irodai és nyomdai költségek	1431	60
				6	Postadíjak	177	62
				7	Szolga díjazására	400	—
				8	Pénztári maradvány 1905. évi december hó 31-én	2789	84
		Főösszeg .	11217			Főösszeg .	11217
			86				86

Budapesten, 1905. december 31-én.

Kautz Gyula s. k.   *Kőrösi Imre s. k.*   *Hallász Sándor s. k.*   *Loovag Falk Zsigmond s. k.*
elnök.   *pénztárnok.*   *igazgató.*   *ellenőr.*

Ezen zárszámadást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk, miért is az elnökség részére a fölmentvény megadását ajánljuk.

Budapest, 1906. február 22-én.

A számvizsgáló-bizottság:

Ernich Gusztáv s. k.   *Beck Dénes s. k.*   *Fyitz Péter s. k.*   *Baross Géza s. k.*   *Székelly Ferencz s. k.*

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1905. évi december 31-iki vagyonkimutatása.

Tételek száma	Vagyon		Tétel száma		Teher		Összesen	
	K.	f.	K.	f.	K.	f.	K.	f.
1			2789	84	1		1400	—
2			2000	—	2		200	—
3			3445	—	3		211	16
4			817	16	4			
5			5737	—			2000	—
6			13	—			10990	84
			Összesen . . .	14802			Összesen . . .	14802

Budapesten, 1905. évi december hó 31-én.

Kautz Gyula s. k. *Kőrösi Imre s. k.* *Illalász Sándor s. k.* *Lovag Falk Zsigmond s. k.*
elnök. pénztárnok. igazgató. ellenőr.

Ezen vagyonkimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

Budapest, 1906. február 22-én.

A számvizsgáló-bizottság:

Emich Gusztáv s. k. *Beck Dénes s. k.* *Fritz Péter s. k.* *Baross Géza s. k.* *Székely Ferencz s. k.*

IV. Tagsági jegyek forgalma 1905. évben.

1905. évben kiállított	Fővárosi à 10 kor.	Vidéki à 10 kor.	Vidéki à 5 kor
I. félév	378	16	86
II. félév	355	16	83
Összesen	733	32	169
Hátralék az előző évekről	420	—	255
Összesen	1153	32	424
Beváltatott 1905. évben	653	29	137
Semmisnek nyilvánított 1905. évben	271	—	62
Összesen	924	29	199
Hátralék	229	3	225

Befolyt érték
 $653 \times 10 = 6530$ K.
 $29 \times 10 = 290$ »
 $137 \times 5 = 685$ »
 Összesen 7505 K.

Hátralék
 $229 \times 10 = 2290$ K.
 $3 \times 10 = 30$ »
 $225 \times 5 = 1125$ »
 Összesen 3445 K.

Budapest, 1905. december 31.

Halász Sándor s. k.
igazgató.

V. Költségvetési előirányzat az 1906. évre.

Kiadások		Összeg	Bevételek		Összeg
		kor. fil.			kor. fil.
1	Egyleti helyiség bére	1000	1	Pénztári maradvány	—
2	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4800	2	1905. decz. 31-ről	2789 84
3	Hozzájárulás a Gazdaság-történeti Szemléhez	400	3	Tagdíjakból	7200 —
4	Közgazdasági füzetek írói tiszteletdíja	1000	4	A kereskedelemügyi ministerium segélye	2000 —
5	Könyvtár gyarapítására és könyvek kötetésére	200	5	Hátralékok befolyásából	200 —
6	Irodai és nyomdaiköltségekre	2000		Kamatjövedelem	100 —
7	Postai díjakra	240			
8	Szolga díjazása	400			
Összes kiadás		10040 —	Összes bevétel		12289 84
			Előirányzott kiadás		10040 —
			Várható több bevétel		2249 84

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1906. február 15-iki üléséből.

Kautz Gyula s. k.
elnök.

Halász Sándor s. k.
igazgató.

A népesedési elmélet újabb fejlődése. I.¹⁾

A társadalmi tudományoknak a népesedéstan mostoha gyermeke. Igaza van Mandelló Gyulának, midőn Hansen könyvét²⁾ bírálva, azt mondja, hogy a gazdaságtan és a statisztika — mintegy szülei — egyaránt elhanyagolták nevelését. A statisztika kisszerű, részletes kiművelésével foglalkozik ugyan, de általános, nagyszabású alkotást a népességről fel nem mutathat. A gazdaságtan csekély érdeklődését pedig legjobban az jellemzi, hogy rendszeres munkáiban legtöbbször csak a »függelék« szerepe jut a népesedési tannak.³⁾

Százhét év telt el már Malthus könyve első kiadásának megjelenése óta, s a második, fontos változtatást tartalmazó kiadás is több, mint száz éve látott napvilágot⁴⁾ és a népesedési elmélet máig sem haladt sokkal előbbre, mint a hogy azt megalkotója formulázta. Pedig ezen az elméleten alapszik sok más gazdaságpolitikai elmélet s ha az alapot nem fejlesztjük, a reá támaszkodó elméletek is szenvednek miatta, a mint megérzi ezt a sociologia, mely szerintünk éppen a népesedési tanra kell, hogy alapítsa épületét.

* * *

A tudomány előtt már régi kérdés, miként lehetne az emberiséget nyomorától és szenvedéseitől megszabadítani. De a jólét, a boldogság és a gyönyör nem a tudomány által adható tényezői

---

¹⁾ Az itt közölt dolgozat mintegy irodalomtörténeti fejezetét teszi egy készülő nagyobb népesedéseméleti tanulmánynak. De az itt adott rész a kimerítő teljesség jellegére nem tarthat számot, a rendelkezésre álló tér szűkre szabott volta miatt nem lehetett tárgyalni e dolgozatban a socializmus újabb képviselőinek állásfoglalását a Malthus-tanaival szemben; Henry George-nak a *Progress and poverty*-ben s a földbirtok reformját kívánó irányzat képviselőinek sok-sok munkájában a népesedési törvény helyébe állított új népesedési elmélete, ez okból kellett, hogy kizárassék a tárgyalás köréből; Arsène Dumont-nak, a *Dépopulation et civilisation* című nagy munkájában foglalt »nouveau principe de population«-ja is csak egy pár szóval nyer itt megvilágosítást.

²⁾ Georg Hansen: *Die drei Bevölkerungsstufen*. Ein Versuch, die Ursachen für das Blühen und Altern der Völker nachzuweisen. München, 1889.

³⁾ *A népesedési tan egy újabb irányáról*. Budapesti Szemle 62. köt. 1890. 411. oldal.

⁴⁾ A Londonban 1803. június 1-én kelt előszó szerint a II. kiadásban maga Malthus mondja: »Első sorban annyira távolodtam el az első kiadástól, hogy a népesség szaporodásában egy további akadály ható erejét is felveszem, mely nem a bűn vagy nyomor alá tartozik, és hogy a későbbi részekben az első kísérlet komor következtetései közül egyiket-másikat enyhíteni iparkodtam.

az emberiség életének; a tudomány csak azt van hivatva megállapítani e kérdésre adandó feleletében, hogy melyek azok az okok, a melyek a haladás útjában állanak, a tudomány csak az utat mutathatja meg, a melyen haladva a fejlődést gátló akadályok egészben vagy részben elháríthatók.

Ha minden történeti kornak képe irodalmában visszatükröződik, s a »Wealth of Nations« valóban az »industrial revolution« öntudatosan megfestett képe, az ipari forradalom és technikai haladás philosophiája,¹⁾ akkor Adam Smithnek a természetjogon alapuló szabadversenyi rendszere, a régi privilegiumoknak és a fejlődés akadályainak megszüntetéseért folytatott politikai követelésesei önként kellett volna, hogy a socialis és a gazdasági érdekek közötti harmoniát létrehozzák. De e harmonia nem akart megvalósulni, a Smith-féle elmélet az angol munkásságnál éppúgy, mint a polgári ideologusok nagy részénél hitelét veszítette. A munkásság insége égre kiáltott, a socialismus felemelte fejét, az ipari forradalom kíséretében járt nyomor nagyobbban tünt fel számbelileg, borzasztóbbnak hatásában, tömegesebbnek, centráltabbnak, fájdalmasabbnak, a szegényügyi törvényhozás »allowance«-segélyezési rendszere mitsém ért, az ipari forradalmat nyomon követte a társadalmi forradalom. Ekkor, 1797-ben adta ki Godwin az »Enquirer«-t,²⁾ a maga egyenlőségi rendszerét, s ebben védi azt a két alapprincipiumot, hogy a jelen nyomora, insége csak a helytelen socialis organisatio resultatuma és hogy okos socialis organisatio mellett minden nyomorúság és minden szükség nyom nélkül el fog tűnni. Godwin itt, azon kívül, hogy egy tényt történetileg állapít meg, jóslatot is tesz a jövőre nézve, de e jóslat az ő állításából önként folyik, állítása és jóslata lényegében egy, hogy t. i. minden osztálykülönbség és az ebből származó nyomor csak történeti kategóriák; a jövőben ezt a nyomort el lehet és el is fogják kerülni, s a jövőben, helyes socialis organisatio mellett, nem lesz osztálykülönbség és nem lesz nyomor.

Optimistikus sociologiai elmélet ez s a ki ezzel egy pessimistikusat akar szembe állítani, a ki tehát nem egy collectivistikus, hanem alapjában minden egyenlősítési ideál ellen küzd, annak, mint Oppenheimer mondja, szükségképpen azt kell állítania, hogy a nyomor és az inség nem históriai, hanem immanens kategóriák, az osztálykülönbségnek, a múlt és a jelen ebből fakadó nyomorának meg volt és meg van a biztos alapja, ez azonban maga a természet kérlelhetetlen szigorúságú törvénye, tehát el nem kerülhető s nem is fogjuk elkerülhetni.^{3) 4)}

¹⁾ Lásd Mandelló Gyula: *Ipari forradalom*. Különlenyomat a Közgazdasági Lexikonból. Budapest, 1900. 35., 37. old.

²⁾ *The Enquirer: reflections on education, manners and literature*. London 1797.

³⁾ Franz Oppenheimer: *Das Bevölkerungsgesetz des Th. R. Malthus und der neueren Nationalökonomie*. Darstellung und Kritik. Berlin-Bern, 1901. 4–5. old.

⁴⁾ Az emberiség szaporodásának törvénye Malthus szerint csak az organicus szaporodás általános törvényének specialis esete: »the constant tendency in all animated life, to increase beyond the nourishment prepared for it.«

Ezt állította Malthus (1766—1834.), a maga pessimistikus, tehát egyuttal antisocialistikus és antiutopistikus sociologiai fel-fogása alapján, a midőn ő a haladást, a boldogulást gátló ténye-zőt magában az emberiségben találta, a midőn szerinte a minden élő lénynek természetes törekvése: fajának szaporítása és utódaiban fentartása oly arányban történik, mely az életfentartás eszközei szaporodásának arányát túlszárnyalja. Ha a szaporodási tendenciának teljesen szabad utja van, az északamerikai Egyesült-Allamok példáját hozva fel, úgy Malthus szerint az emberiség száma legalább is minden 25. évben megkétszereződik; elmélete ez első részét oly geometriai progressio alakjában állítja fel, mely haladványnak első tagja az időszerinti népesség száma, quotiense kettőt, s azon időköz, mely alatt a haladvány további tagja eléretik, 25 évet tesz. Ezzel szemben a létfentartásra szolgáló eszközök szaporodásának arányát megállapító tételt — bár Malthus itt csak általános példák után itél, de számításokat nem eszközöl — szintén egy matematikai képlet alakjában formulázta, mely ismét egy progressiot ad, de ez már arithmetikai s kezdő tagja a létező összes létfentartási eszközök mennyisége, a haladvány tagjai közötti differentia e mennyiséggel egyenlő, s azon időköz, mely alatt a haladvány tagjai a következő tagok mértékére növekednek, 25 esztendő.¹⁾ Az aránytalanság, mely a két progressio összevetéséből kitűnik, midőn egyfelől 1, 2, 4, 8, 16, 32, — másfelől pedig 1, 2, 3, 4, 5, 6 — áll egymással szemben, szembeötlő, de ebből, mint kiindulási pontból levonja Malthus a következtetéseket: a népesség tényleges szaporodását szükségképpen a létfentartási eszközök mennyisége determinálja, ez vet gátat a népesség szaporodási tendenciájának tényleges megvalósulása elé, s egyensúly létesül a népesség mennyisége és a létfentartáshoz szükséges eszközök mennyisége között. Az egyensúlyt azonban oly tényezők hozzák létre, melyek mint a népesedés positiv (vagy más szóval repressiv) és praeventiv akadályai szerepelnek.²⁾ Az első csoportozhoz tartozók a népesség

¹⁾ Thomas Robert Malthus: *An essay on the principle of population, or a view of its past and present effects on human happiness, with an inquiry into our prospects respecting the future removal or mitigation of the evils which it occasions.* 1778. — 8. kiadás. — Magyarul is birjuk e munka fordítását György Endrétől: *Tanulmány a népesedés törvényéről,* Budapest, 1902. címen. — Itt a Stöpel-féle II. kiadás (1900.) van használva. 8—9 old. — Malthus 1798-ban névtelenül adta ki munkáját: *An essay on the principle of population, as it effects the future improvement of society* címen.

A mi pedig a szövegben fenn mondottakat: a geometriai és arithmetikai progressio fenti elemzését illeti, teljesen igazat kell adnunk Soetbeernek, ki *Die Stellung der Sozialisten zur Malthus'schen Bevölkerungslehre.* Berlin, 1886. című munkájában erős hangsúlyozással és teljesen Malthus szellemében elemzi így e haladványokat. Mert minden jelentés- és értelemnélküli a Malthus tétele, ha azt, mint legtöbbször történik, úgy foglalják össze, hogy: a népesség tendenciája geometriai progressioban szaporodik, a létfentartás eszközei pedig legfeljebb csak arithmetikai progressioban szaporíthatók. A haladvány kezdőtagja, a quotiens illetőleg differentia nagysága, a megkétszerezési periodus, mind oly pontok, melyeket e tétel formulázánál tekintetbe kell venni.

²⁾ Malthus »positive checks«-nek nevezi azon akadályokat, melyeket Roscher »repressiv«-eknek nevezett el (*System der Volkswirtschaft.* 1. köt. 272. és köv. §-ok.), de épp oly joggal mondhatni, hogy a »preventive checks« is »positiv« akadályok. V. ö. H. Soetbeer id. munkája 4. old. 1. jegyzet.

fölösleges mennyiségét semmisítvén meg, nyomják le a népesség számát a létfenntartási eszközök mennyisége által meghatározott színvonalra s magukban foglalnak minden, a bűnből és nyomorból származó körülményt, a mely akármely módon is hozzájárul az ember élteinek megrövidítéséhez: mint minden egészségtelen foglalkozás, nehéz munka, az időjárás viszontagságai, nagy nyomor, a gyermekek rossz táplálkozása, nagy városok, mindenemű kicsapongás, a betegségek és járványok egész serege, háború, dögvész és éhínség.¹⁾ E repressiv akadályokkal szemben, melyek az állatok és az alacsony culturfokon álló emberek életére birnak teljes hatályossággal, állanak a második csoportba tartozó, vagyis praeventiv akadályok, melyeknek célja nem a már meglevő népességfölösleget megsemmisíteni, hanem a felesleg létrejövetelét megakadályozni; ezek vagy immorálisak, mint a nemi ösztönnek házasságon kívüli, tehát erkölcstelen módon való kielégítése, melyből gyermek csak ritkán vagy éppen nem származik, vagy morálisak, mint a nemi ösztön kielégítése nélkül való tartózkodás a házasságtól, az »erkölcsi önmegtartóztatás«, a »moral restraint«. És csak az eszes ember előtt válik lehetségessé, hogy kikerülje azokat a súlyos következményeket, melyeket a nemi ösztönnek féken nem tartása magával hoz s az a haladás útja, hogy az erkölcsi felelősség érzete növekedvén a cultura előhaladásával, az erkölcsi megtartóztatás, mint praeventiv tényező jut szerephez s ez az erkölcsi önmegtartóztatás kell, hogy feltétlen kötelességképpen vésődjék be mindazok lelkébe, kik családalapításra kilátással nem birnak.

Ez a Malthus tana dióhéjban; az emberi nem és a létfenntartásra szükséges eszközök szaporodási arányának megállapítása alkotja az ő »népesedési törvény«-ét, az ehhez kapcsolódó vagy ebből kiinduló tanok pedig a népesedés elméletét.

I.

A népesedési elmélet vizsgálatánál és egyes új irányai kijelölésénél szükségképpen a túlnépesedés kérdéséből kell kiindulni.

Malthus munkájának első fejezetében, a hol annak feladatát megjelöli, s a népesség és a létfenntartás eszközei szaporodásának arányát megállapítja, épp úgy, mint e mű számos más helyén is, a túlnépesedésre utal; ő természeti törvényről beszél, a mely, mint ilyen, multban, jelenben és jövőben egyaránt érvénynyel birt, bir és birni fog s minden animalis életben állandónak látja azt a tendentiát, hogy a létfenntartás eszközeinek mértékén túl szaporodják.²⁾ Ez pedig az absolut túlnépesedéshez vezet, oly állapothoz, melyben a létfenntartáshoz szükséges eszközök a meglevő népesség számára nem elégségesek, midőn a népfeleslegnek szükségképpen éhhalállal kell elpusztulnia. A népesség ily arányú szaporodásra való tendentiáját azonban Malthus — a népesség szaporodásában különben is természeti

¹⁾ Malthus id. munkája 8, 13. old.

²⁾ Id. munkája: 3. oldal. De a továbbiakban is: 21., 71–72., 405., 408., 412–13, 431. stb. old.

törvény nyilvánulását látván — az emberiség történelmének minden phasisán felfedezi és szerinte ez a társadalom különböző fokú fejlődésének átnézetéből világosan és tisztán kitűnik.¹⁾

Mindezt tisztázni pedig a miatt fontos, mivel a túlnépesedés kérdése, vagy inkább a Malthus által rajzolt túlnépesedés más irányú felfogása képezi a mai malthusianismus »punctum saliens«-ét.

A mai malthusianisták, mint maguk mondják, elfogadják a Malthus nevéhez fűződő elméletet, s ha a matematikai formulázást elvetik is és a theoria egyik-másik tételét csak megszorítással vagy alaposabb megokolással teszik is magukévá, saját kijelentéseik szerint alapjában egy az ő theoriájuk a Malthus-éval. De ez csak a felszínen mozgó vizsgálat mellett állhat meg, mert — ha Malthus alapgondolata — a népesség szaporodását illetőleg csakugyan az, mi fentebb, mint absolut túlnépesedés volt jelölve, már pedig ez a gondolat az »on population« egészen átvonul, a mai malthusianisták sehol sem mutathatják fel irataikban azt, hogy ők a népesedés törvényét az ember gazdasági életének bármely fokára, multa, jelenre és jövőre nézve egyaránt érvényes s legfontosabb problémának tekintenék, mert ők a népesedési törvényt egyedül a jövő problémájának tekintik. Így, Malthus alapgondolatát véve figyelembe: Malthusnak feltétlen követője manapság már nincsen s azoknál, a kik ma magukat malthusianistáknak vallják is, a népesedési elmélet már átalakuláson ment keresztül. Ezt az átalakulást azonban talán ők maguk sem veszik észre és azt sem, hogy közöttük, a kik saját kijelentéseik szerint, egy nézeten vannak, jelentős eltérések forognak fenn, a mint erre legujabban egy antimalthusianista, Oppenheimer bennünket figyelmeztet.

Ha a mai malthusianismust tekintjük, s annak mi hozzánk is közelebb álló képviselőinek népesedéstani munkáit vizsgáljuk, lépten-nyomon ki fog tűnni, hogy Malthusnak »túlnépesedés« és »tendentia« kifejezései az íróknál oly félreértésekre adtak okot, melyek őket valójában a népesedési elmélet Malthus munkájában meglevő alakjának teljes feladásához — de tudtokon kívüli feladásához — juttatták.

Oppenheimer érdeme — bármily kevésbé legyen is kedves e név a malthusianismus előtt — e tény feltárása körül elvitathatlan.

Roscher Vilmos elismeri a túlnépesedés lehetőségét, de nem a »moral restraint« utján tartja azt visszaszoríthatónak, hanem a gazdasági, illetőleg a socialis organisatio javítása utján. Ámde a Malthus túlnépesedése nem socialis körülményekre, hanem a természet fukarságára visszavezethető túlnépesedés, a Roscheré relativ, míg amaz természeti törvény erejével bíró, absolut túlnépesedés.²⁾ Roscher álláspontja tehát egészen megegyez a Godwinéval, ha nem is tartja vele együtt a socialistikus organisatiót az egyedül üdvözítőnek.³⁾

¹⁾ Id. m. 4. old.

²⁾ *System der Volkswirtschaft*. I. kötet. *Grundlagen der Nationalökonomie*. Az ötödik könyvben: *Theorie der Bevölkerung* alatt. 12. kiadás. Stuttgart, 1875.

³⁾ V. ö. Oppenheimer id. m. 66—71. old.

Igy van ez Wagner Adolfnál is, ki határozottan kijelenti, hogy a népesedési törvény csak socialis törvény és ha azt, természeti törvénynek ismerik el, azzal csak az antimalthusianisták malmára hajtják a vizet. Az absolut túlnépesedés csak »abnormalis időben«, »különösen kedvezőtlen körülmények között lehetséges«, »általánosan a gazdasági élet primitivebb fokain s a mi ma túlnépesedés, az csak relativ.¹⁾

Rümelin Gusztáv, bár azt állítja, hogy meggyőződésből hive Malthusnak, Malthus tanait teljesen feladja, a midőn kijelenti, hogy abban az esetben, ha valóban úgy lenne, a mint Malthus gondolja, hogy t. i. a népesség szaporodása csak a tápszerekhez van kötve és hogy a népesség ereje és tendenciája a létfentartási eszközök határainak állandó túllépése és csak különböző akadályok által szorítottatik e határok közé, akkor az emberiség tulajdonképpen haladása úgy gazdasági, mint erkölcsi vonatkozásban el nem képzelhető. Rümelin más törvényt tesz tehát a Malthusé helyébe, azt, hogy minden nép, mely erkölcsi tekintetben haladásra hivatott, azzal a tendenciával bír, hogy bevételeit gyorsabban szaporítsa, mint tagjai számát s a személyek szaporodásával egy állandóan növekvő távolságban maradjon vissza a gazdasági eszközök szaporodása mögött.²⁾

És körülbelül így van ez a többi írónál is, kik Malthus követői, Elster is,³⁾ Fircks is,⁴⁾ sőt Wolf,⁵⁾ Cohn⁶⁾ és Ratzel is⁷⁾ ugyanabba a hibába esnek: e malthusianisták — a mig Malthus absolut túlnépesedésről beszél, a természet kérlelhetlen törvénye folytán bekövetkező túlnépesedéstől — csak relativ túlnépesedéstől tartanak, melynek bekövetkezését is hol »lehetséges«-nek (Roscher), hol »valószínű«-nek (Wagner), hol »szükségképpen«-nek (Rümelin) hiszik, de ez állapot létesítőjéül csak a meglevő népesség száma és a társadalmi szervezet közötti aránytalanságot veszik fel, a mitől félnek, az csak a socialis complicatiók okozta relativ túlnépesedés.

Van azonban más faja is a mai malthusianismusnak; ez szintén csak a jövőt kutatja, de már nemcsak relativ túlnépesedéstől fél a közel jövőben, hanem abszoluttól a távolabbiban s azt nem a socialis organisatio és a népesség száma közötti aránytalanságból látja származni, hanem okát abban találja, a miben Malthus: a népesség száma és a lehetséges tápszermennyiség közötti aránytalanságban. Ez az irány már közelebb áll Malthushoz, mint az előbbeni, de mégis különbözik tőle abban, hogy azt az aránytalanságot csak a jövőre várja, mig Malthus ezt minden gazdasági fokra érvényesnek vette fel.⁸⁾

¹⁾ *Grundlegung der politischen Ökonomie*. 3. kiad. Leipzig, 1893. I. rész 2 félkötet. 643. és köv. old.; id. Oppenheimernél 79—85. old.

²⁾ *Reden und Aufsätze*. Tübingen 1875. • *Über die Malthus'sche Lehre*« ezimű dolgozatban. 305. s köv. old.; id. Oppenheimernél id. m. 74. oldal.

³⁾ *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Jena, 1899. II. kiadás II. kötetében irt tanulmánya »*Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik*«. 703—773. old.

⁴⁾ *Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik*. Leipzig, 1898.

⁵⁾ *Sozialismus u. kapitalistische Gesellschaftsordnung*. Stuttgart, 1892.

⁶⁾ *Volkswirtschaftliche Aufsätze*. Stuttgart, 1892.

⁷⁾ *Völkerkunde*. Leipzig und Wien, 1894.

⁸⁾ V. ö. Oppenheimer id. m. 90—91. old.

A mióta a tiszta naturalgazdaság stadiumát túlhaladta az emberiség, feltartóztatlanul játszódik le szemeink előtt egy hatalmas fejlődésnek új phasisa: az egykor egymástól izolált gazdaságok mindinkább jobban organisált (differentiálódott) összgazdasággá való integrációja. Ez a processus elkezdődött már azzal, a midőn a falusi takács abbahagyta az őstermelést és ipari termékeket »exportált« az ő, addig autonom gazdasága köréből, hogy azért élelmiszereket »importálhasson«. A processus tovább folytatódott, a midőn az első »város« megalakult, hogy környező vidékkel együtt egységes városi gazdasággá integrálódjék. Az ily városi gazdaságok territorialis gazdasággá, ezek nationalis gazdasággá olvadtak össze s most az a további lépés, hogy internationalis gazdasággá alakuljanak a nationalis gazdaságok, azzal a tendenciával, hogy előbb e processus meg nem fog szünni, a mig földünknek minden egyes gazdasága egyetlen, legfinomabban differentiált, legnagyobb mértékben organisált világ-gazdasággá össze nem olvadt.¹⁾

Mindezt pedig azért kell szem előtt tartanunk, mivel a tudomány még legtöbbször mindig csak a nationalis gazdaság álláspontján áll és így a modern gazdasági jelenségek mértékegységét nem tudja megtalálni. A kik a Malthus-féle elméletet azon az alapon utasítják vissza, hogy a termelési technika javulása mellett túlnépesedésről szó sem lehet, első sorban a fentebb vázolt fejlődési processust kell, hogy szem előtt tartsák.

Ravenstein angol geographus a »British Association« geographiai és gazdasági osztályai előtt tartott előadásában²⁾ az egész föld termékeny területét 28,269.000, pusztáit 13,901.000 és sivatagjait 4,180.000 angol négyzetmérföldre becsüli s a lehető legmagasabb népességszámot átlagban négyzetmértföldenként 207, 10, illetve 1-re téve, 5.994,000.000 embernyi népességet gondol földünkön megélhetőnek; évtizedenkénti 8% szaporodást alapul véve, a 2072-ik évben az ő számításai szerint eléretnék a népesség e maximuma. Fircks a föld népességének lehető maximumát már 9.272,000.000 főre becsüli, de felteszi, hogy minden termőföld a legintenzívebb művelés alá került.³⁾

Ha ezek a jövendölések a kritika ítéletét nem állják is ki, annyi bizonyos, hogy a legsűrűbben lakott európai művelt államok népessége is jelentékenyen emelhető a nélkül, hogy szüksége volna a külföld mezőgazdasági termékeinek felesleges részét az országok népességének igénybe vennie: ez pedig lehetségessé válik a termelési technika haladása folytán.

Delbrück Miksának, a berlini mezőgazdasági főiskola rec-

¹⁾ Ez a gazdasági élet fejlődési fokaira vonatkozólag Schmoller felfogását tükrözi vissza. Lásd Schmoller: *Anzeige des Bücher'schen Buches*. (Bücher: *Die Entstehung der Volkswirtschaft*. Tübingen). *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*. 1893. 1269. old. — Philippovich: *Grundriss der pol. Ökonomie*. Freiburg, in B. 1899. 3. kiadás, I. kötet, 21. old. Oppenheimer id. m. 100. old.

²⁾ *Proceedings of the Royal Geographical Society*. 1891. 27. és köv. old. — Idézve Oppenheimer id. m. 142. old. Zacharias: *Die Bevölkerungsfrage in ihrer Beziehung zu den socialen Nothständen der Gegenwart*. V. kiad. Jena. 1892. 6. old. Fircks id. m. 295—97. old.

³⁾ Id. m. 295. s köv. old.

torának számításai szerint a 19. században a tápszertermelés sokkal jobban nőtt mennyiség tekintetében, mint a népesség és a 20. században bizonyára meg fog az élelmiszerek termelési mennyisége kétszereződni, mert bár a földterület változatlan nagyságú, azon a 19. században az előbbi században termelt élelmiszerek négyszerese termeltetett és a 20. század végén, összehasonlítva a 19-ik elejével, könnyen megjósolható a termelés megnyolczszorosodása.¹⁾

Hasonló nézeten vannak Theodor Freiherr von der Goltz, Adolf Buchenberger, Thiel, Rümker és ha még e jövődölések is az utópiák országába tartoznának, az őstermelés legintensivebb alakja, a fűtött üvegházakban űzött cultura, melynek jelen példáit Lothar Meyer franciaországi vázlataiból ismerjük, a termelés bámulatos fokozhatásáról tiszta képet nyújthat. Azon különböző számítások alapján, melyeket Voit, Pettenkofer, Keleti Károly az ember táplálékminimuma tekintetében eszközöltek, Mulhall²⁾ és mások adatai szem előtt tartásával hiszik azok, a kik a technika jövődőlésében nem minden alap nélkül biznak, hogy a föld, a ma pusztaságok és sivatagok gyanánt szereplő hozadéknélküli földterület hozzászámításával, a folyók, tavak okos gazdasági productiv felhasználásával s a tengerek által nyújtott tápszerek bevonásával jóval több, mint 200.000.000.000, tehát csaknem egy negyed billió embert tud eltartani.

Legyenek ezek a számítások illogikusak, nem jobban azok, mint a Ravensteiné és a többiekéi. És azt elismeri a mai malthusianisták egy része is, hogy nagyon távol fekvő gondolat az, hogy a föld egészében menthetetlenül túlnépesítve legyen, belátható időn belül szó sem lehet tápszerekben való objectiv hiányról,³⁾ és ezek ott tagadják meg újból Malthust, a midőn az absolut túlnépesedést — eltérőleg egyes társaiktól — a jövőben sem látják bekövetkezhetőnek.

II.

Az az irányzat, melynek feladatául jutott a népesedési elméletet előrevinni, a természettudományok alapján álló irányzat is a túlnépesedés kérdéséből indul ki.

A népesedési kérdést tárgyaló természettudósok sorát Charles Darwin nyitja meg, bár az ő működése mi ránk csak annyiban fontos, mivel ő saját bevallása szerint az egész organikus világot Malthus tanainak hatása alatt vizsgálta és abban az exorbitans szaporodási képességben, mely minden organismusnak a bakteriumtól kezdve, fel az emberig sajátja, találta a sokáig hasztalanul keresett igaz okot. melynek szükségképpen az élőlények tökéletesbülésére kell vezetnie. A szaporodás folytán minden organismus-fajban a létért való harcznak, vagyis a táp-

¹⁾ *Die deutsche Landwirtschaft an der Jahrhundertwende.* Berlin, 1900. Lásd még Adolf Damaschke: *Die Bodenreform.* 3. kiadás. (*Kulturprobleme der Gegenwart* II. kötet) Berlin, 1904. 23. és köv. old.

²⁾ *Dictionary of statistics.* London, 1899.

³⁾ Roscher, Elster, Rümelin nézete; vesd össze a fentebbieket Oppenheimer id. m. 141—163. old.

szerek és a többi nélkülözhetetlen életfeltételekért való erős versenynek kell kifejlődni, s ebből a harczból azok az organismusok fognak győztesen kikerülni, melyek valamely tekintetben előnyösebben vannak organisálva, mint versenytársaik. Így jut érvényre a »natural selection«, a természetes kiválasztás, a mely azon individuumok fenmaradásához és tovább szaporodásához vezet, amelyek inkább alkalmazkodni tudnak az új és megváltozott körülményekhez, mint a versenyharczban levezetettek. Ezek lassacskán kihalnak, míg a győztesek erősebb nemet hoznak létre és az illető organismusfajt magasabb fejlődéshez segítik. Ezért nevezi a »létért való küzdelmet« Herbert Spencer sokkal helyesebben a »legalkalmasabb általi túlélés folyamatá«-nak.

Ez a Darwin-féle álláspont csak igazolása a Malthus-féle elméletnek, de még nem továbbfejlesztése. A tudomány nem is állapodott meg itt, s a Darwin követői¹⁾ és a hozzájuk csatlakozó neo-malthusianisták mellett²⁾ két irányzat kért magának helyet, melyek mindenike a biologia tanain alapul: egyik csak a természetes kiválasztás fentebb vázolt következtetéseit fordítja meg, a másik a túlnépesedés kérdését fejtegeti, de mind a kettő Malthus tanai ellen irányul. Az első a »moral restraint« miatt harcol Malthus ellen, azt vevén kifogás alá, hogy ha elegendő volna is azok száma, kik ez erkölcsi megtartóztatást tartanak szem előtt, ez az emberi nem tovább szaporítására alkalmatlan egyéneknek mesterséges selectióját és így a népesség degenerálódását hozná magával.

A megtartóztató erkölcsösség mellett a jólelkű, becsületes emberek halnának ki, azok, a kik valóban a társadalom elleni bűnnek tekintik több gyermek nemzését, mint a mennyit szüleik eltartani képesek és helyettök a lelkiismeretlen, erkölcsi fogalmakról semmi képpel nem bírók faja terjedne s annál nagyobb mértékben, minél több teret engedne át az ő utódaiknak a lelkiismeretes emberek önmegtartóztatása.³⁾

A másik irány Bagehot-t, Doubleday-t, Herbert Spencer-t, Nossig-ot számítja tagjai közé, s mint biológiai alapokon nyugvó sociológiai irányzat lenyulik a legújabb időkbe, egész Ammonig.

Thomas Doubleday abból indul ki, hogy a növény és állatvilágban minden faj, midőn veszélybe jut, rendkívüli erőmegfeszítéssel küzd fenmaradásáért. Ennek nyilvánulása többek közt a termékenység fokozása, ha az elegendő táplálék hiányzik. Az ember szaporodása így áll fordított arányban a táplálék mennyiségéhez s a táplálék bősége visszatartja a szaporodást, a hiánya pedig növeli azt. A mint a növények túlkövére földben nem teremnek gyümölcsöt, hizlalt állatoknak nincsenek kölykei, a legjobban táplált néposztályok száma is épp így fogy, sőt

¹⁾ Hivatásos társadalomgazdák közt ezen az állásponton áll, pl. R. Krzymowski »*Die Malthus'sche Bevölkerungslehre im Lichte der Selectionstheorie*« kis dolgozatában *Kleine Abhandlungen* stb. című gyűjteményében. Winterthur, 1900. 44. és köv. old.

²⁾ Lásd később.

³⁾ V. ö. Arthur Freiherr von Fircks: *Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik*. Leipzig, 1898. 320. old.

kihal, míg az a népesség, mely nem táplálkozik rosszul, de munkával terhelt, stagnált, a ki nem elégitően táplált néposztályok pedig gyorsan szaporodnak. A népesedés törvénye abban áll tehát, hogy 1. a szaporodás a legrosszabbul táplált népeknél a legintensívebb; 2. a jólétben és fényüzésben élő gazdag népeknél csekély s a népesség számbeli csökkenése elmaradhatatlan következmény; 3. oly népeknél, melyeknek táplálkozása középfolon áll, a népesség állandó színvonalon marad.¹⁾

Ellenkező az eszmemenete Spencernek; ő egész más következtetésekre is jut, de célja szintén Malthus elméletének megdöntése.²⁾

Spencer is a túlnépesedést tekinti elmélete formulázásánál kiindulási pontnak s lehetségesnek tartja azt korunkban, de tagadja, hogy állandó maradhatna a jövőben. Antagonismust lát az individuum fejlődése, vagyis, mint nevezi, az individuatio és a szaporodás, a genesis között:³⁾ ha az individuatio egyenlő jelentésű mindama processusokkal, a melyekben individualis élet tökéletesebbé válik, s ha a szaporodás alá ama processusok foglalhatók, melyek az új individuumok képződését, létrehozását eszközlik, akkor világos, hogy a két processus fundamentálisan ellentétes. Ha a külső feltételek: klíma, táplálék stb. ugyanazok maradnak, akkor minél magasabb fokon áll az individualis fejlődés, szükségszerűen annál alacsonyabb fokot fog mutatni a szaporodás, vagy megfordítva: az individuatio haladása visszaesést involvál a szaporodásban, s a szaporodás terén való haladás maga után vonja az individuatióban való visszaesést.⁴⁾ Az individuatiohoz szükséges anyag nem használható fel a nemzésnél, míg megfordítva, a reproductiv tevékenység azt az anyagot kevesbíti, a mely az individuatio céljaira használható. Ez antagonismusból folyik azon következmény, hogy 1. minél kisebb az organismus, vagyis minél kevesebb anyag használható fel az individuatióra, annál erősebb a reproductio; 2. minél kevésbé complicált és differentiált az organismus, annál nagyobb a szaporodása, 3. minél kevésbé mozgékony és tevékeny az állat, annál nagyobb szaporodása, mert annál kevesebb anyag használtatik fel a mozgás céljaira.⁵⁾

Ezek a tételek képezik a népesedési törvény tételeit is, vagyis az emberiség szaporodásának törvénye ugyanaz, mint a többi organismusé⁶⁾ s az individuatio és a szaporodás közötti különbség azt a következményt is magával hozza, hogy

¹⁾ *The true law of population, shewn to be connected with the food of the people.* London, III. kiadás, 1853. című könyvében. A munka nem volt megszerezhető, így Elster és Kautsky munkái után adjuk a fentebbieket.

²⁾ *A system of philosophy. II. Principles of biology.* II. kiadás. London, 1867. Itt a Vetter-féle német fordítás van használva. Stuttgart, 1876—77. II. kötet.

³⁾ Id. m. 437—446. old.

⁴⁾ Id. m. 450. old.

⁵⁾ Ezeket a tételeket igazolja Spencer, bár egyes kivételeket felfedez, id. munkája 453—529. oldalain.

⁶⁾ Id. m. 532. és 546. old.

a mint a létfentartás eszközei szaporodnak, a termékenység is nő, s megfordítva: a létfentartási eszközök csökkenése az ember szaporodásának csökkenését birja következményeül. Itt jó Spencer teljes ellentétbe Doubleday-vel,¹⁾ s kimutatja, hogy a táplálkozás kvalitása s a táplálék quantitása az ember szaporodási képességét emeli,²⁾ de bár a magasabb fokon álló civilisatio több embert táplálhat el, mint az alacsonyabb fokon álló, a népesség növekedésével a létért való küzdelem is erősebb lesz, ez pedig a szellemi megerőltetést feltételezi. Mivel pedig az emberiség jövő fejlődésében az ember testi ereje bizonyára nem fog nőni, gyorsasága s mozgékonyasága hasonlóan valószínűleg nem változik, de a magasabb fokú műveltség inkább a nagyobb mechanikai ügyességben, vagyis a complicált mozgások jobb coordinatiójában fog mutatkozni, az intelligentia nő és erkölcsi tekintetekben áll be javulás: a fejlődés a magasabb intellectualis és emotionalis képzettség irányában fog haladni.³⁾ A civilisatio pedig, melynek mindenkor előfeltétele a népesség szaporodása és következménye bizonyos fajpusztító erők kevesbedése, más fajpusztító erők szaporodását magával hozza. Ha a nagyobb vadállatok részéről jövő halálveszély számbelileg annál jobban csökken, minél számosabbak az emberek, az a halálveszély, mely az individuumok szaporodása folytán áll elő: a táplálék hiánya következtében beálló veszedelem a civilisatioval egyre nő.⁴⁾ A népességnek a létfentartás eszközei mértékén túl való állandó szaporodása azonban ügyesség, intelligentia, öncontroll utáni folytonos szükségletet okoz, e tulajdonságok soha meg nem szünő gyakorlását, azok folytonos tökéletesítését követeli s ez által biztosittatik az emberi tevékenységeknek jobb coordinatiója, vagyis a tökéletesbült élet.⁵⁾

Az emberiség e nagyarányú szaporodása, együtt azokkal a változásokkal, melyeket az az ember környezetében létrehoz, okozza az emberiség továbbfejlődését, de ez a fejlődés az emberiség szaporodásának csökkenését szükségképpen feltételezi. A civilisatio ama jövendő haladását, a melyet a népességnek soha nem szünő nyomása létesít, nyomon követi az individuatióban végbemenő változás, mely nemcsak a structurára és functióra vonatkozik, hanem főleg az idegek structuráját és functióját érinti. A complicált és nagygyá lett létérti harc a nagy idegcentrumoknak fejlődését vonja maga után s a kiterjedésében nagyobbá lett, structurájában további fejlődést felmutató agyban a gondolatoknak, a képzeteknek létrejövetele egyenlő viszonyok mellett correlativ az idegrendszer nagyobb megfeszítésével és bizonyos anyagoknak pótlás czéljából való nagyobb felhasználásával. A civilisatio utján való előhaladás e szerint az ahhoz szükséges anyagok igénybevétele folytán a fajfentartásra szolgáló tartalék-készletnek csökkentésével jár: ezt igazolja Spencer az agy nagyobb fokú fejlettsége és a nemi érettség időpontjának kitolódása közötti

¹⁾ Id. m. 535. és köv. oldalak jegyzetei.

²⁾ Id. m. 540—542. old.

³⁾ Id. m. 549—550. old.

⁴⁾ Id. m. 551. old.

⁵⁾ Id. m. 552—554. old.

szembetűnő összefüggéssel s azzal, hogy ott, a hol szokatlanúl nagy a szaporodás, bizonyos szellemi inferioritásról lehet szó, míg ott, hol nagyobb a szellemi tevékenység, gyakran teljes vagy részleges magtalanság áll be. Ezért gondolja azt, hogy az emberiség fokozatos fejlődésének ilyen módja sokkal inkább lesz okozójává az ember szaporodása csökkenésének, mint akármi más. És a míg a civilizatio előző fokain nagyobb mennyiségű tápanyagot egy bizonyos nagyobb munkaerő-tömeg előállíthatott, mindenesetre el kell jönnie annak az időnek, a hol ez az arány megfordított lesz, a hol a táplálék minden újabb szaporitása csak a megfelelő, vele arányban levő munkánál több munka kifejtése által lesz eszközölhető; oly aránytalanság ez, a melynek állandóan növekednie kell és a szaporodási képesség csökkenését mindig jelentékenyebbé kell tennie.¹⁾ Ez a haladás pedig addig kell, hogy tartson, a míg az emberiség egyensúlyba jut, a midőn az önfentartásnak a physikai és socialis feltételek variatioi szerint növekvő vagy csökkenő költségei alapúl vételével minden pár utódainak száma kettő és három között hullámzik.

Az individuatio és szaporodás közötti szükségképpen ellentét nemcsak a fajok fentartásáról szóló aprioristikus törvénynek felel meg teljes pontossággal, hanem a fajfentartás legmagasabb formájának elérését is ez biztosítja, azon formának, melyben az élet összege oly nagy, mint csak lehet, s a születések és halálozások száma pedig oly csekély, a mint az csak lehetséges. A túlságos szaporodás kikerülhetetlenné tette a civilizatio processusát, a melynek szükségképpen következménye a szaporodás csökkenése és végül a fölöslegesnek teljes mellőzése. A népesség nyomása a haladás első oka: nemünk elterjedése, a letelepedés, a föld művelése, a socialis organisatio, a socialis érzelmek, a termelés processusában kifejtett javítások, ügyesség, intelligentia a népesség nyomásának számlájára irandók; de miután a földgömb felületének megfelelő népsűrűség eléretett, s a föld minden lakható része a legmagasabb cultura állapotába helyeztetett, miután az emberi szükségletek kielégítésére szolgáló eljárásokat a legnagyobb tökélyre emelte, s egy időben az intellectust feladataihoz illő tökéletes képesítettséghez, az érzelmeket a socialis élethez való tökéletes alkalmazkodáshoz juttatta a népesség: a népesség nyomásának, minél inkább közeledik feladata befejezéséhez, lassanként önmagától kell végéhez jutnia.²⁾

Alfred Nossignak Spencer biologiai tételeihez csatlakoznak népesedéstani kutatásai, s mint biologus, ő is azon nézetben van, hogy a népesség reproductiv ereje egyenlőtlen, de állandóan csökkenő erő. A népesedés viszonyai kétségkívül a felfelé és lefelé való hullámozás állapotát mutatják, s mivel az emberiség élete bizonyos közületekben, socialis organisatiókban folyik le, minden egyes ilyen fejlődési periodus végén a haladó erők a népéletben ható conservativ erőkkel harcra kerülnek s eredményképpen túlnépesedést hoznak létre, mely eltűnik, ha a conservativ erők maradnak a harcban vesztesek.

¹⁾ Id. m. 555—558. old.

²⁾ Id. m. 560—562. old.

Az a jelenség, melyet a gazdaságtan túlnépesedésnek nevez, Nossig szerint a sociologiai tünetmények álláspontjáról tekintve oly nyilvánulás, mely a népesség minden egyes fejlődési periodusa végén beáll, ott, a hol a conservatív erők hatalmas befolyása a haladó erőket hatékonyságukban leginkább megakadályozza. De az állandó túlnépesedés, mely beállana, ha a javak productivitasát tovább fokozni nem lehetne, de ugyanakkor az emberi organisatio tökéletesbülésének legmagasabb pontjára érne, sohasem következett be és nem is fog bekövetkezni, mivel a népesség szaporodási ereje nem hat állandóan ugyanazon, változatlan energiával; az állandóan csökken és a fejlődés pályája, melyet progressiv és conservatív erők hatása alatt leír, nem foglalja el állandóan ugyanazt a teret, hanem hasonlóan, szükségszerűleg kisebbedik. El fog jönni az a pillanat, a hol a fejlődés pályája végtelenül kicsi lesz, s ez az időpont akkor áll be, a midőn a reproductiv erő is ilyenné vált.¹⁾

A procreationnak a szellemi és lelki evolutióval járó csökkenése, melyet a biológusok és rajtok kívül a »pennsylvaniai optimista«, Henry Carey²⁾ is bizonyítani igyekszik, ma még nem olyan tény, mely az ellentmondást kizárhatná. Sokan támadják, de nem a természettudósok, hanem inkább a biologiai ismeretekkel kevésbé bíró társadalomgazdák sorából. Ily kérdésbe beavatkozni s ellene állást foglalni a döntésre jogosító ismeretek birtoka nélkül (ha ugyan ily ismeretek vannak), a mint ezt igen sokan teszik, mindenesetre csalatkozhatatlanság vindicálása.

Dühring hosszasan czáfolgatja Carey ide vonatkozó állítását, s arra a conclusióra jut, hogy ha még volna is igazság e biologiai állításban, a nők normális termékenysége mellett elegendő volna a legkevesebb nemi tevékenység is, hogy a népesség szaporodásának összes chance-ait eredményezze.³⁾

Mások hajlandók valamelyes engedményt tenni: az, hogy a valóban nagy szellemeknek, kiváló államférfiaknak, tudósoknak, költőknek gyermekei vannak s néha nagy számban, ugy magyarázható meg, hogy a csökkenő szaporodás biologiai törvénye csak az illető, szellemileg hatalmas fejlett egyénekre, itt tehát férfiakra vonatkozik, míg a nőkre érvényt itt nem nyer.

A kérdés eldöntve semmiképpen sincs, de feltehetjük, hogy a biológusoknak ismereteik alapján inkább van és lehet igazságuk e tisztán természettudományi kérdésben, mint ellenfeleiknek, kik ily ismeretekkel felruházva nincsenek.

¹⁾ *Kosmos, Zeitschrift für die gesamte Entwicklungslehre.* 1885 II. köt. 278. és köv. oldalak. Idézve Elster id. cikkében. 754. old.

²⁾ *Principles of social science.* Philadelphia, 1865. III. kötet. 296—308. oldalak.

³⁾ *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus von ihren Anfängen bis zur Gegenwart.* IV. kiadás. Leipzig, 1900. 414—415. oldalak. — Lásd ugyanott a Malthus elméletének eléggé kiméletlen s gunyos hangon tartott kritikáját a 188—200. oldalon.

Sztrájk esetére való biztosítás.

I.

A munkásszervezetek egyre növekvő hatalma és döntő befolyása a munkaviszony alakulására szükségkép maga után vonta a munkaadók tömörülését is. A kilenczvenes évek vége felé megkezdődik a munkaadók szervezkedése Németországban és a gazdaságilag jelentékeny országokban egyaránt. Az Egyesült-Államokban a mozgalom egyszerre oly arányokat öltött, hogy az Industrial Association of America rövid idő alatt nemcsak az Unio, hanem még Kanada jóformán valamennyi munkaadó-szervezetét magában foglalja.

Németországban kezdetben kisebb, helyi érdekű munkaadó-csoportok keletkeztek. Ugyanegy iparág vállalkozói egyesültek, hogy egyöntetű eljárással a munkásszervezetek befolyásával szemben a tőke érdekeit kellő nyomatékkal megvédhessék. A krimmitschaueri sztrájk, mely alkalommal a német munkaadók tudvalevőleg kisztrájkolt társaikat heti segélyben részesítették s ily módon ellenállásukat fokozták, érlelte meg, azután végleg a német munkaadókban a gondolatot, hogy a munkások egységes szervezetével szemben a munkaadóknak is egységes szövetségbe kell lépniök. Nyomban a krimmitschaueri sztrájk leküzdése után össze is ült néhány munkaadó-szervezet képviselője Berlinben, hogy e terv megvalósítását előkészítse. A szövetség, Zentralverband deutscher Industrieller, meg is alakult, s célját tekintve erős állásfoglalást jelent a munkásszervezetek ellen. A szövetség védelemre készült, de támadásra rendezkedett be. Erre valának legalább azok a feladatok, melyeknek megvalósítására a szövetség vállalkozott. Mindenek előtt a munkaközvetítést akarja kizárólag magának lefoglalni, továbbá rendszeres sztrájkstatisztikát szándékozik vezetni, a munkaadók és munkások között felmerült érdekellentétek kiegyenlítésére kebelében egyoldalú, vagyis egyedül munkaadókból álló, tehát a munkaviszonyban szereplő másik fél, a munkások teljes mellőzésével választott bíróságot, illetőleg békéltető bizottságot szervezni s ennek kizárólagos illetékességét a szövetség kötelékébe tartozó valamennyi munkaadóra kötelezővé tenni, végül, még egyéb jelentéktelen törekvések mellett, tagjait sztrájk esetére biztosítani.

A program egyes pontjai esetleg megvalósíthatók s hozzájárulhatnak a szociális béke megerősítéséhez, bár — mint említettem — nem minden jel mutat erre. Alig hihető nevezetesen, hogy — minden egyebet nem tekintve — a munkaközvetítés egy-

oldalú szervezése, illetőleg a munkaadók részéről való monopolizálása a munkásszervezeteket harciba ne vinné. Ez oly pont, melyen a munkás-szakszervezetek a legállhatatosabb ellenállást fejtik ki. Különben is az utóbbi évek tapasztalatai untig beigazolták, hogy a munkaközvetítés csak paritásos szervezet mellett járhat gyakorlati eredménnyel, amint hogy ez felel meg egyedül a tőke és munka közös érdekeinek. Szóval a munkaközvetítés tekintetében a munkaadó-szövetség már is figyelmen kívül hagy egy fontos szociálpolitikai elvet, a melyhez pedig első sorban épen a munkaadóknak kellene ragaszkodniok, ha őszintén óhajtják a társadalmi békét.

A szövetség programjából kétségkívül legtöbb figyelmet érdemel a sztrájkok esetére való biztosítás. Hogy e tervet a szövetség mily módon kívánja megvalósítani, arra nézve ez idő szerint még nem állanak adatok rendelkezésre. Hihetőleg egy szövetkezeti alapon szervezett sztrájkbiztosítási pénztárba szándékozik a kebelébe tartozó összes munkaadó-szervezeteket és talán egyes munkaadókat is belevonni.

II.

Ujabb keletű gondolat, a munkaadókat a sztrájkok által okozott anyagi károk ellenében biztosítani, jóllehet e kérdés a biztosítási technika szempontjából elég egyszerűnek látszik.¹⁾ A kockázat kiszámítására s elosztására minden alapfeltétel adva van. Egyrészt számos tőkeerős biztosítandó vállalat akad, mely esetleg jelentékenyebb díjtételek fizetésétől sem idegenkedik, továbbá kimerítő sztrájkstatisztika áll rendelkezésre és a biztosított vállalat bér- és üzemviszonyaiba való betekintés útján meg van adva a sztrájk által okozott károk pontos megállapításának lehetősége is. Ezzel szemben áll a kár csekély valószínűsége, minthogy a munkások, tudva azt, hogy a munkaadó sztrájk ellen biztosítva van és a munkabeszüntetés nyomán támadt kára legalább részben megtérül, nem egykönnyen állnak sztrájkba a melytől eredményt nem reményelhetnek, illetőleg követeléseik teljesítését ily körülmények között alig várhatják. Szóval a sztrájkbiztosítás meglehetősen realis vállalkozásnak tűnik fel, sőt talán hatékony praeventiv eszközül is szolgálhat a sztrájkmozgalmak ellen. A gyakorlati élet azonban e feltevést, mint erről alább lesz szó, legalább eddigelé nem igen igazolta. Előre kell azonban bocsátanom, hogy ebben nagy része van a szervezés hiányainak. De meg a sztrájkstatisztikát sem szabad e téren tulbecsülni. A kockázat kiszámítása lehetetlen, mert a sztrájk bekövetkezésének eshetősége még csak megközelítőleg sem állapítható meg. A sztrájkstatisztika adatai évről-évre változnak, a nélkül, hogy az ipari és sociális élet e bonyolult, egymástól mindig eltérő jelenségeiben valami törvényszerűséget volnának képesek feltüntetni.

Egyik legrégebb sztrájkbiztosító intézmény az Ausstandsversicherungsverband des Oberbergamtsbezirks Dortmund, a

¹⁾ Manes: *Streikversicherung*. Conrad-Lexis: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. 2. Aufl. VI. 1169—1170. 1.

mely legutóbbi jelentését 1891-ben tette közzé.¹⁾ A szövetség szervezetéről és a biztosításnál érvényesített elvekről adat nem áll rendelkezésre. A jelzett esztendő végével a szövetség vagyona 1,454.924 márka volt, s abban az évben 230.000 márkát fizetett tagjainak sztrájkkártalanítás címén. Azóta a szövetség a nyilvánosság előtt nem szerepel, bár egyes hirlapi közlemények arra engednek következtetni, hogy tevékenységét — a nyilvánosság kizárásával — folytatja. A szövetség e magatartása hihetőleg egy hatósági intézkedésre vezethető vissza, mely a sztrájkbiztosítás szervezésénél követendő elveket állapítja meg. Minthogy minden biztosító társulat hatósági engedélyhez van kötve és hatósági felügyelet alatt áll, a hatóságok a sztrájkbiztosító egyesületekkel szemben is állást foglaltak. A porosz kereskedelem- és iparügyi miniszter egy 1892. évi márczius hó 14-én kelt rendeletével a sztrájkbiztosító társulatok engedélyezését néhány szociálpolitikai teljesen érthető feltételhez kötötte. Az alapszabályoknak e rendelet értelmében első sorban oly határozmányt kell tartalmazniok, hogy kártalanításban csak azon biztosított munkaadó részesíthető, ki beigazolja, hogy a sztrájk okául szolgáló vitás ügyet békéltetés céljából az illetékes iparbiróság elé terjesztette, s hogy a békéltetés kizárólag a munkások vonakodása miatt, vagy legalább is a munkaadó hibáján kívül eredményre nem vezetett. Ott, a hol iparbiróság nem létezik, a biztosított munkaadó igazolni tartozik azt, hogy az egyezkedést sztrájkoló munkásaival más uton kísérelte meg, s hogy az ugyancsak önhibáján kívül hiúsult meg. A rendelet kikötötte továbbá, hogy a felügyelő hatóság akár saját maga, akár megbízottja útján a sztrájkbiztosító egyesület tárgyalásaiban résztvehessen és könyveibe s számadásaiba bármikor betekinthessen és hogy végül az egyesület ezenkívül a felügyelő bizottságnak évenként jelentést tartozik tenni a tagok számáról, a bevételek, s a kifizetett összegek nagyságáról.

E ministeri rendelet kétségtelenül teljesen indokolt intézkedéseket tartalmaz. Mégis e rendeletre vezetendő vissza, hogy az a néhány munkaadó-szervezet, mely tagjait sztrájk esetén kártalanítja, számottevő tevékenységet nem fejt ki, s működése a helyi érdekkörön túl nem terjed. A német munkaadó ugyanis — és itt első sorban a nagy vállalkozóról van szó, a ki tehát épen sztrájk esetén nagy kockázatot visel, — szociálpolitikai érzékének nagyfokú fejlettsége mellett is még mindig vonakodik a munkásszervezeteket, mint a munkaadókéval egyenrangú szociális képviselőt elismerni. Megalázonak tartja magára nézve és a munkaadó jogait látja veszélyeztettnak, hogy a közte és munkásai között felmerült érdekellentétek kiegyenlítését egy mindkét fél képviselőiből alakult forumra bizza. A munkaadó-szervezetek, melyek sztrájkkártalanítással foglalkoznak, ez okból a sztrájkkártalanítást a nyilvánosság előtt alkalmi segélynek, a tagok járulékait pedig önkéntes adományoknak tüntetik fel, hogy ekként kivon-

¹⁾ Kulemann : *Die Gewerkschaftsbewegung. Darstellung der gewerkschaftlichen Organisation der Arbeiter und der Arbeitgeber aller Länder.* Jena 1900. 545. k. 1.

ják magukat az állami felügyelet alul, s a mi első sorban kiemelendő, hogy tagjaik a sztrájkoló munkásokkal való egyezkedés kötelezettsége alul meneküljenek.

Tulajdonképeni sztrájkbiztosításról, azaz biztosítási üzletről e szervezeteknél nem is lehet szó. A tagok előre meghatározható összegre igényt nem tarthatnak, a tagjárulékok minimumokban, a kártalanítási összegek pedig maximumokban vannak megállapítva, de a szervezet vezetősége esetről-esetre az előbbieket felemelheti, az utóbbiakat leszállíthatja, úgy, hogy a tagoknak a szervezettel szemben kártalanítási igényük, és pedig esetleg bírói uton érvényesíthető igényük nincs. E tekintetben tehát a munkaadó-szervezetek teljesen követték a német munkásszervezetek példáját. Korábban ez utóbbiak biztosítás-technikai elvekre alapított sztrájkbiztosító pénztárakat tartottak fenn, a melyek mint ilyenek természetesen állami felügyelet alatt álltak. A munkásszervezetek azonban az állami beavatkozást, mely némelykor igen szigorúnak bizonyult, sőt a hatóság néhány sztrájk alkalmával a biztosított összegek kifizetését is megtiltotta, terhesnek találták, sztrájkbiztosító pénztáraikat feloszlatták és e helyett egy hatósági ellenőrzés alá nem eső segélyalapot tartanak fenn, a melyből tagjaikat a korábban követett szabályok szerint sztrájk esetén segítik.

III.

Az első kísérlet, mely a sztrájkbiztosításnak rendszeres, biztosítás-technikai alapokon való szervezésére irányult, 1897-ben Berlinben, a Bund der Industriellen köréből indult ki. E szövetségbe tartozott munkaadók egy részvénytársaságot alapítottak, *Industria* volt a czíme, alaptőkéje pedig öt millió márkára volt előirányozva, úgy azonban, hogy ez összeg a felmerülő szükséghez képest felemelhető lett volna. A vállalat 1897. évi október hó 27-én kezdte meg működését. Kizárólagos célja volt a biztosított munkaadót kártalanításban részesíteni sztrájk esetén, a mi alatt nemcsak a közös munkabeszüntetés volt értendő, hanem az ennek nyomán esetleg beálló munkakizárás (lock out) is. A részvénytársaság kártalanítási kötelezettsége kiterjedt a munkaadó következő költségeinek megtérítésére:

1. a folyó általános kiadások (Generalunkosten);
2. az anyag-veszteség és
3. a szállítási határidő elmulasztása miatt esetleg esedékessé vált bírságok.

A folyó általános kiadások alatt értendők:

a) az állandó szerződéses viszonyban álló irodai és üzemi alkalmazottak (tisztviselők) illetményei;

b) azon akaratlanul (nem a sztrájk folytán, hanem üzemi okokból) szünetelő munkások bére, kik valamely szerződéses megállapodás vagy törvényes rendelkezés folytán bizonyos ideig a munkabér további fizetésére igényt tarthatnak;

c) azon munkások bére, kik az üzem újrafelvétele céljából a gyárnak jó karban tartására szükségesek;

d) gyári és üzleti helyiségek bére, még az esetben is, ha e helyiségek a gyáros tulajdonát képezik;

- e) az üzem után viselendő közterhek ;
- f) a szakszövetkezet (Berufsgenossenschaft) díjai, a betegségyelyezés, a rokkant- és aggkor-biztosítás után a munkaadót terhelő járulékok ;
- g) a fűtés és világítás költségei, végül
- h) a tűzkár- és balesetbiztosítási díjak.

A részvénytársaság kártérítési kötelezettségének tartama négy óra, vagyis százhusz sztrájknapra terjedt. Minden egyes sztrájk után a társaság jogositva volt négy heti felmondási határidő mellett a biztosítási szerződést felbontani, mely esetben a munkaadó a biztosítási díjnak az év hátralévő részére eső hányadát, az igazgatási költségekre szánt egy negyed résznek levonása után visszakapta. A társaság alapszabályainak egyik legfontosabb rendelkezése szerint a kártalanítás azon feltételekhez volt kötve, hogy a biztosított munkaadó három napon belül lépéseket tesz az illetékes iparbiróságnál (vagy egyéb hatósági békéltető intézménynél) a békéltetés megindítása iránt s hogy továbbá az eljárás a munkások vonakodása miatt, vagy legalább is a biztosított munkaadó hibáján kívül maradt eredménytelen. A társaság ezenfelül fentartotta magának a jogot a biztosított munkaadót annyiszor a békéltetés megkísérlésére utasítani, a hányszor azt jónak látja. Egyébként a békéltető hivatal határozata csak az esetben kötelezte a társaságot, ha a biztosított munkaadó a bizalmi férfiak közé a társaság egy képviselőjét is kijelölte.

E sztrájkbiztosító részvénytársaság nem is egy egész esztendei működés után, 1898. évi október hó 7-én feloszlott, s pedig azért, mert a biztosítási technikusok szerint a részvénytársaság a sztrájkbiztosítási vállalatnak nem épen legszerencsésebb formája, de tulajdonképen azért, mert a munkaadók — miként azt nyíltan bevallották, — nem voltak hajlandók a kötelező békéltető eljárást igénybe venni, illetőleg a békéltetésbe a munkásokat is belevonni. Pedig tagadhatatlan, hogy a sztrájkbiztosítás a gyakorlatban csak akkor sikerül, ha a munkások szervezett képviselője, mint a munkaadókéval egyenrangú tényező, az érdekviták elintézésébe bevonatik. Csakis így lehet a sztrájkbiztosításból sztrájk-prophylacticum. S csakis ez uton sikerül úgy a munkaadót, mint a munkást az ellenpárt érdekeinek méltányos figyelembevételére kinevelni. Persze a legegészségesebb alapon ott épülhet fel a sztrájkbiztosítás, hol kötelező választott birói intézmény létezik végrehajtási kényszerrel.

Az első kísérlet megghiúsulása, illetőleg a megghiúsulás okainak helyes felismerése a sztrájkbiztosítási szervezet egy újabb alakulatára vezetett. Ez számolva a munkaadók felfogásával, s idegenkedésével, mely a munkásoknak az érdekellentétek elintézésébe való bevonása ellen irányult, a biztosítás körében a sztrájkok kötelező békéltetésétől teljesen eltekintett. A leipzig-i Vereinigung der Metallindustriellen, e hosszú évek óta fennálló munkaadó-szervezet, már megalakulása óta pénzsegélyben részesítette azon tagjait, kik sztrájk folytán szorult anyagi helyzetbe jutottak. Midőn azután 1899-ben az egyesület kötelékébe tartozó fémiparosoknál alkalmazott munkások közel fél esztendeig sztrájk-

ban álltak, s ennek nyomán néhány kisebb vállalat erősen meg-ingott, felmerült a terv, az eddigi rendszertelen s önkéntes pénz-segélyek helyett a tagoknak, megfelelő járulékok ellenében, sztrájk esetén a kártalanításra jogot biztosítani. Így jött létre 1900 elején Leipzigben a Gesellschaft zur Entschädigung bei Arbeitseinstellungen, tisztán szövetkezeti alapon, korlátolt felelős-séggel. Eredetileg a társaság az előbb említett fémiparosok egy-letének tagjaira szorítkozott, de minthogy az alapszabályok módot nyújtottak arra, hogy az egyleten kívül álló munkaadók is beléphessenek a biztosító szövetkezetbe, ez rövid időn belül kibővült s gyarapodott.

A tagok járulékának megállapítására azon munkabérösszeg, ideértve a gyári tisztviselők illetményeit is, szolgál alapul, melyet egy-egy tag esztendőnként munkásainak s egyéb alkalmazot-tainak, kifizet. Az évi munkabérösszegeket a tagok belépésük alkalmával jelentik be, s minden üzleti (naptári) év elején joga-sítva vannak a bejelentett összeget módosítani, azonban csak diminutive, de semmi esetre sem felemelni. A tagokat első sor-ban minden ezer márka évi munkabér után egyszer s minden-korra huszonöt pfennig felvételi díj terheli, a mely a rendes tartalékalap javára esik. Az évi járulék minden ezer márka munkabér után egy márkában van megállapítva, a mely összeg azonban az esetre, ha a társulat anyagi erejét nagyobb arányú sztrájkok meghaladják vagy kimerítik, három márkáig felemel-hető. Ha a rendelkezésre álló anyagi eszközök ezek után sem lennének elegendők arra, hogy a társulat tagjaival szemben kötelezettségeinek az alapszabályokban megállapított mérvben megfelelhessen, úgy a kártalanítás összege megfelelő arányban leszállítandó. A tagjárulékokból első sorban az igazgatási költségek fedezendő, a melyek azonban lényegtelenek, minthogy a társulat adminisztratív teendőit a tagok díjtalanul látják el. A járulékok-ból az igazgatási költségek levonása után fenmaradó felesleg három negyed részben a kártalanítási alap, egy negyed részben pedig a rendes tartalékalap javára fordítandó. A tagok évköz-ben bármikor kiléphetnek, de a folyó évre esedékes tagsági járú-lékok és esetleges pótljárulékok fizetése alul fel nem menthetők.

A tagok sztrájk esetén igényt tarthatnak minden ezer márka bejelentett évi munkabérösszeg után napi egy márka kártalani-tásra, vagy ennek azon hányadára, mely az érdekelt üzem sztrájk-ban álló munkásai és az üzem összes munkásai számarányának megfelel. Az év folyamán keletkezett kártalanítási igények összege az üzleti (naptári) év végével állapittatik meg s legkésőbb az ezt követő három hónapon belül esedékes. Évközben azonban az igényjogosult munkaadók előleget kaphatnak. A kártérítés fize-tési kötelezettsége száz munkanapra — a vasárnapokat tehát ide nem értve, — terjed.

A munkaadó részéről teljesítendő feltételhez a kártérítési igény kötve nincs. Az alapítók ugyanis arra a természetes és ész-szerű álláspontra helyezkedtek, hogy a sztrájkbiztosításból egyet-len munkaadó sem fog hasznot húzni, s ez intézményt jogtalan elő-nyök szerzésére kiaknázni. Mert minden vállalkozó a legnagyobb gonddal kerüli el a sztrájkot, s ha munkásai mégis munkabeszün-

tetésre készülnek, a béke kedvéért bizonynyal elmegy a legvégső határig, a meddig saját érdekeinek veszélyeztetése nélkül csak elmehet. A sztrájkkártérités különben sem oly mérvű, hogy ennek reménye a munkaadót sztrájkoló munkásaival szemben ridegebbé és hajthatatlanabbá hangolná. Hiszen tudnivaló, hogy a sztrájkok sem indulnak meg ötletszerűen, hanem kellő számitással s megfontolással, rendszerint olykor, midőn a vállalkozó nagyobb szállításokra szerződött, vagy gyártmányai egyébként jól helyezhetők el a piacon. Önként érthető, hogy a vállalkozó ilyenkor minden uton, hatósági békéltetés útján, vagy egyéb módon, iparkodik munkásaival kiegyezni, s üzemét minden elfogatható áron fentartani. E törekvést még az sem fogja befolyásolni, ha a munkaadó a szállítási határidők elmulasztásának esetére kikötött kötbér fizetése alul a sztrájk miatt felmentetnék, illetőleg ha gyökeret verne azon jogi felfogás, hogy a sztrájk felső erőhatalom. A mit a munkaadó a sztrájktól félt, az az elmaradt haszon, befektetett tőkájének hozadéka, a mit nem térít meg semmiféle sztrájkbiztosító társaság.

Kétségtelen, hogy a munkaadók mai absolutistikus felfogása mellett a sztrájkbiztosítás ily szervezetének legtöbb kilátása van arra, hogy a gyakorlatban beválják. A munkaadók bizonyára leginkább az oly szervezethez fognak csatlakozni, mely sztrájk esetén nem avatkozik a tagok üzleti viszonyaiba, őket semmi irányban nem befolyásolja, s teljesen rájuk bizza, hogy sztrájkoló munkásaikkal miként végeznek. A leipzig-i társulat működése tényleg már rövid idő után kézzelfogható eredménnyel járt, a mennyiben fennállása óta a társulatban képviselt iparágakban említésre méltó sztrájkmozgalom alig fordult elő. Elvégre a munkások, hacsak kényszerítő okok őket a sztrájkolásra nem bírják, nagyon számba veszik azt, hogy a munkaadó minden esetben száz napon át kártalanításban részesül még akkor is, ha szóba sem áll sztrájkoló munkásaival.

IV.

Teljesen elhibázott gondolat a sztrájkbiztosítás oly szervezete, melynél a biztosított tagok kizárólag társaik egyoldalú határozatának vannak alávetve, illetőleg a melynél a felmerült érdekvitába egyedül a munkaadók szólnak bele. Ausztriában a Bund österreichischer Industrieller 1901-ben ily alapon kísérelte meg a sztrájkbiztosítás kérdésének megoldását. Szövetkezeti uton egy társulatot alakított, — Verein zur Entschädigung von Streikfällen, — mely azonban eddigelé működését meg sem kezdte, noha alapszabályait a kormány már négy esztendővel ezelőtt jóváhagyta. A társulat alaptőkéje kétszázötvenezer koronára volt előirányozva, mely hatszázhuszonöt, egyenként négyszázkoronás üzletrészből képződött volna. A biztosítási díj kiszámításának az egyes tagok részéről bejelentett évi bérösszeg szolgált alapul. A biztosítási díj minden biztosítandó ezer korona után évi négy koronában volt megállapítva. Ha azonban a társulat kötelezettségeinek megfelelni nem lenne képes, a biztosított tagok az évi biztosítási díj erejéig pótfizetésre kötelezhetők. S ha e

pótdíjak sem volnának elegendők, ez esetben a biztosított összegek a már teljesített befizetések arányában leszallitandók. A kártérítés a sztrájkot közvetlenül megelőző négy heti időtartamra vonatkozó bérlajstromok alapján számíttatik ki. Az ilykép megállapított átlagos bérösszegeknek azonban csak a fele folyósítottik egy-egy sztrájknapra. E mellett csakis azon munkások és alkalmazottak bére vétetik figyelembe, kik tényleg sztrájkban állnak, vagy kényszerűségből szünetelnek. A kényszerűségből való szünetelés fogalmának lényeges eleme az, hogy az illető munkás vagy alkalmazott sem eddigi munkakörében, sem az üzem egyéb részeiben a sztrájk következtében nem foglalkoztatható. A sztrájk folyamán elbocsátott munkások és alkalmazottak után a társulat kárpótlást nem nyújt. A sztrájkkártalanítás legfeljebb három hónapra terjedhet. Ha egy esztendőben ugyanazon biztosított tag üzemét több sztrájk éri, a kártalanítás tartama együttesen hat hónapot meg nem haladhat.

A biztosított tagok sztrájk esetén a társulatot huszonnégy órán belül értesíteni tartoznak, s e közben, a mennyiben saját érdekeikkel összeegyeztethetőnek tartják, sztrájkoló munkásaikkal egyezkedési tárgyalásokba bocsátkozhatnak. Együttal bejelentik a sztrájkoló s a kényszerűségből szünetelő munkások és alkalmazottak számát s ezeknek egy-egy napra eső járandóságát. A sztrájk megszüntetésére a társulat egy ugynevezett bizalmi férfiút küld a helyszínére, ki az ellentétes érdekek kiegyenlítését megkísérli. E bizalmi férfiakat a társulat igazgatótanácsa választja korlátlan számban a biztosított tagok sorából. A biztosított tag üzleti könyveit, a bérlajstromokat s általában az üzem kezelésére vonatkozó okmányokat a kiküldött bizalmi férfiúnak felmutatni köteles. Ha a békéltetés a bizalmi férfi közvetítésével nem sikerülne, ez a sztrájkra s a békéltetésre vonatkozó összes adatokat a biztosító társulattal közli, mely viszont nyolcz napon belül határoz a felett, hogy a sztrájk a munkaadó hibájának (selbstverschuldeter Strike) tulajdonítandó és ennek következtében a kárpótlást megtagadja, vagy ellenkező esetben, ha a munkaadó magatartása kifogás alá nem esik, megszabja a kárpótlás mérvét, vagy végül megállapítja azon engedményeket, melyeket a béke helyreállítása érdekében a munkaadó, kártérítési igénye elvesztésének terhe alatt, munkásai javára teljesíteni tartozik. A biztosított tag a társulat minden ily irányú indézkedésének magát feltétlenül alávetni köteles. Ugy a kárpótlás mérve, valamint a munkaadó részéről nyújtandó engedmények tekintetében a társulat által hozott határozatok egy választott bírósághoz fellebbezhetők meg. A választott bíróságba a társulat is, a munkaadó is egy-egy tagot jelöl ki, e kettő viszont egy harmadikat választ elnökké. Ha az elnök személyére nézve a tagok megállapodásra jutni nem tudnak, úgy az elnöki tiszt az illetékes kereskedelmi kamara mindenkori elnökét, vagy az illetékes járásbíróság vezetőjét illeti. A mennyiben a biztosító társulat a sztrájkot a munkaadó hibájának tudja be, s tőle a kárpótlást megtagadja, a munkaadó a rendes birói uton kereshet orvoslást.

A társulat, mint említettem, működését még csak megkezdeni sem volt képes. A munkaadók tartózkodó magatartása biz-

tosítás-technikai s első sorban szociálpolitikai természetű okokra vezetendő vissza. Így nevezetesen biztosítási üzleti szempontból erős kifogás alá esik az alapszabályok ama határozománya, mely a kártérítés kiszámításánál az elbocsátott munkások bérét figyelmen kívül hagyja, s ilyképen a munkaadók rendelkezési szabadságát sztrájkoló munkásaikkal szemben egy lényeges ponton, megszorítja, s oly törvényes jogok gyakorlásától fosztja őket meg, a melyet adott viszonyok között nem nélkülözhetnek. A sztrájkok tekintetében tudniillik két eshetőség veendő figyelembe. A munkások vagy a szabályszerű felmondási idő betartásával és ennek lejártá után, vagy a munkaviszony tartama alatt, tehát a szerződés megszűnésével állhatnak sztrájkba. Az első esetben a munkaviszony munkaadó és munkás között törvényes úton megszűnt, s a szerződés lejárt. Fel kell tenni, hogy a kártérítés ez esetben az összes felmondott és a munkaadóval szerződéses viszonyban már nem álló munkások bére után számíttatik ki. Eltérő eset áll elő, ha a munkaadó munkásaival a sztrájk folyamán bontja fel a munkaviszonyt. Közbevetőleg meg kell itt említenem, hogy az osztrák ipartörvény (Gewerbeordnung § 82), továbbá a német birodalmi ipartörvény (Gewerbeordnung für das deutsche Reich § 123, 134) csakúgy, miként a magyar ipartörvény (1884: XVII. tcz. 94. § b, 111. §) felhatalmazza a munkaadót, hogy munkásait, ha a munkát jogosulatlanul elhagyták, illetőleg ha egy napig igazolatlanul szüneteltek, a munkából felmondás és minden további jogkövetkezmény nélkül, azonnal elbocsáthatja. Sztrájk alkalmával a munkaadó munkásaival szemben más jogorvoslattal jóformán alig rendelkezik, mint hogy velük a sztrájk első napja után a munkaviszonyt felmondás nélkül nyomban felbontja. Ez oly jog, mit sok esetben kényszerítve van a munkaadó igénybe venni. Ha nem él is e jogával nyomban a sztrájk első napja után — mert minden munkaadó természetes törekvése, hogy a megzavart munkaviszonyt mihamarább helyreállítsa, s így az elbocsátás kényszereszközének alkalmazásával bizonyára várni fog néhány napig, — de e jogát semmi esetre sem adhatja fel. Ha tehát a munkaadó oly helyzetbe kerülne, hogy sztrájkoló munkásait kénytelen lenne elbocsátani, a biztosító társulattól ezen sztrájk után kárpótlásban nem részesülne.

Megtörténhetik különben az is, hogy a munkaadó nemesak a sztrájkolókat, hanem dolgozni akaró s a sztrájktól távol álló munkásokat lesz kénytelen elbocsátani. Részleges sztrájk esetén, különösen oly üzemeknél, hol a munkamegosztás elve az egész vonalon érvényesül, megeshetik, hogy egyik üzemág szünetelése folytán a munka technikai okokból a többi üzemágaknál sem folytatható, vagy legalább is az eddigi menetben fenn nem tartható. A munkaadó tehát a felesleges munkásszemélyzetet természetesen a kikötött felmondási határidő betartása mellett el fogja bocsátani s ez esetben a munkaadó, jóllehet esetleg évekig fizette összes munkásai után a biztosítási díjakat, kártérítést csakis a tényleg sztrájkban álló munkásai után kap. Teljes kárpótlásban ezek szerint a munkaadó csakis akkor részesülhet, ha sztrájkoló, illetőleg a sztrájk folytán feleslegessé vált munkásai közül egyet sem bocsát el, vagy ha munkásai a szabályszerű felmondási idő lejártá után

áltak sztrájkba. Ez más szóval annyit jelent, hogy teljes kártérítésre a munkaadó csakis anyagi vagy erkölcsi veszteség árán szerezhethet igényt. Az előbbi eshetőséggel, azaz oly sztrájkkal azonban, melynél a munkások a megállapított felmondási határidő betartása mellett, s ennek lejárta után hagyják abba a munkát, számolni egyáltalában nem lehet, mert az ily sztrájkok a ritkaságok közé tartoznak. Ausztriában az 1900. évben lefolyt háromszázhárom sztrájk közül tizenkilenc esetben (6·2⁰/o), 1901-ben kétszázhetven sztrájk közül tizenegy esetben (4·1⁰/o), 1902-ben kétszázhatvannégy sztrájk közül tizenhat esetben (6·1⁰/o) és 1903-ban háromszázhuszonnégy sztrájk közül tizenkét esetben (3·6⁰/o) álltak a munkások előzetes szabályszerű felmondás, s a felmondási határidő lejárta után sztrájkba, tehát a sztrájkok túlnyomó száma egyúttal szerződésszegéssel járt. ¹⁾

Az alapszabályok azon rendelkezése, hogy a kárpótlás megállapításánál az elbocsátott munkások bére számításán kívül hagyandó, azután a társulat azon eljárása, hogy megbizottja útján a biztosított munkaadó és munkásai között felmerült conflictusba beleavatkozik, a munkaadó magatartását sztrájkoló munkásaival szemben előírja, s egyáltalában a kártérítési igény elismerését a társulati megbizott egyoldalú felfogásától teszi függővé, bizonyára arra a törekvésre vezetendő vissza, hogy ily módon minden visszaélésnek, mely a sztrájkbiztosítás terén kétségtelenül előfordulhat, eleje vétessék.

Tagadhatatlan, hogy bizonyos fokig jogosult, ha a sztrájkbiztosító intézet magát oly sztrájk ellen óvja, melyet lelkiismeretlen munkaadók szándékosan idéznek elő, például rossz üzletmenet alkalmával, hogy üzemüket nehézség nélkül korlátozhassák vagy beszüntethessék, ezen felül a biztosító társulattól még kárpótlásban is részesüljenek. Ily esetek azonban igazán a ritka kivételek közé tartoznak. A rossz üzletmenet a vállalkozót nem momentán lepi meg, tehát a megfelelő intézkedéseket, a feles munkaerőnek fokozatos elbocsátása stb. idejekorán teheti meg. Hiszen kétségtelen, hogy visszaélés a sztrájkbiztosítás terén is előfordulhat, de az ily esetek számba alig vehetők és semmi esetre sem indokolnak oly rendszabályokat, melyek az egész sztrájkbiztosító intézményt értéktelenné teszik. Épen ezért minden sztrájkbiztosító intézetnek — úgy, mint azt a lipcsei pénztár teszi, — az esetleges visszaélésekkel járó csekély kockázatot feltétlenül viselnie kellene, mert a visszaélések meggátlására kiesztelt ily preventiv eszközök a munkaadó érdekkörét többékevésbé sértik. Különben is a munkaadó fraudulosus magatartása nem maradhatna titokban, s a biztosító társulat, ha a munkaadó rosszhiszemű eljárásáról értesül, bármikor felmondhatja a vele kötött biztosítási szerződést, s őt akár birói uton is felelőségre vonhatja.

Az is vita tárgya lehet: vajjon összeegyeztethető-e a munkaadó érdekével, hogy a munkásaival való konfliktus esetén

¹⁾ *Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Österreich während des Jahres 1900.* Herausgegeben vom k. k. Statistischen Amte im Handelsministerium. Wien 1901. 55. l., s a későbbi évfolyamok megfelelő helyein.

beleszólást engedjen a biztosító társulat bizalmi férfiának, előtte üzleti könyveit felmutassa s őt mintegy beavassa féltve őrzött üzleti titkaiba, s hogy végül a sztrájkoló munkásaival szemben követendő magatartását e bizalmi férfiu szabja meg. E szerfelett kényelmetlen helyzeten, a melybe a bizalmi férfiu eljárása a munkaadót a biztosító társulattal szemben hozhatja, mitsem enyhít a munkaadónak biztosított jogorvoslat, vagyis a társulat határozatainak a választott bírósághoz való megfelebbezése. Egyrészt azért, mert a választott bíróság is első sorban a társulat bizalmi férfiának jelentésére van utalva, másrészt pedig s leginkább azért, mert a munkaadó most már egy egész testület előtt lenne kénytelen üzleti viszonyait feltárni, s ezért valószínű, hogy a reá nézve kétes értékű jogorvoslatot igénybe nem veszi. Hogy a munkaadó mennyire engedhet munkásai követelményeinek, milyen előnyöket nyújthat nekik érdekeinek komoly veszélyeztetése nélkül, ezek mind oly kérdések, melyeket egy pártatlan bíró, vagy egy minden érdekkörön kívül álló, elfogulatlan testület, vagy legrosszabb esetben a munkaadó önmaga mérlegelhet. Már most alig képzelhető, hogy a munkaadó e kérdések eldöntését elfogult üzletemberekre, esetleg versenytársaira bizza, s ily módon lemondjon a saját üzemében való rendelkezési jogról, a mihez pedig a munkásszervezetekkel szemben oly szívósan ragaszkodik s védelmezt minden munkaadó.

Azután meg előrelátható, hogy a biztosító társulatnak sztrájkügyekben hozott döntései nemcsak a munkaadók ellen-szenvével fognak találkozni, hanem bizonyára még nagyobb mértékben a munkásokéval. Amint hogy a munkaadó nem tud megnyugodni abban, hogy a munkások egyoldalúan szabják meg követelményeiket, úgy viszont a munkások sem lesznek hajlandók elismerni a munkaadók részéről egyoldaluan alkotott határozatokat. Ez más szóval annyit tesz, hogy a sztrájkok, ha a körülmények a munkásoknak kedveznek, a sztrájkbiztosítás ily szervezete mellett a végtelenségig húzódhatnak és a szociális érdeellentétek még jobban kiélesednek.

A biztosító társulat beavatkozásának a sztrájkügyekbe van még egy hátrányos oldala. Milyen alapon döntheti el a társulat azon kérdést, hogy a sztrájk a munkaadó hibájának tudandó-e be, illetőleg hogy a munkások követeléseik jogosultak-e? Minden sztrájk eset a maga különlegességében bírálendő el. Hogy lehetne tehát a sztrájkokat két nagy kategóriára, jogosult s jogosulatlan sztrájkokra osztani. Megtörténhetik, hogy egy sztrájkra, mondjuk jogos ok szolgált alkalmul, de a munkások részéről támasztott követelések nem a sztrájk okának megszüntetésére irányulnak, vagy legalább nem kizárólag erre, hanem a munkaviszony egészen eltérő vonatkozásaira. Tegyük fel, hogy a művezető kifogásolható magatartása indította a munkásokat sztrájkra, de a sztrájkoló munkások már nemcsak a művezető elbocsátását követelik, hanem egyúttal a munkaidő leszállítását vagy a bér fel-emelését, ez utóbbiakat pedig esetleg azért, mert a hasonnemű üzemekben e követelések már érvényesültek. Vagy minő álláspontot foglaljon el a biztosító társulat az úgynevezett solidaris sztrájkok, tehát az oly sztrájk esetén, a hol a munkások, a nélkül,

hogy bárminemű követeléseket támasztanának munkaadójukkal szemben s annak daczára, hogy a munkaviszony munkaadó és munkás között teljesen zavartalan, solidaritásból idegen üzemekhez tartozó munkástársaik sztrájkjához csatlakoznak. Az 1903. évi hollandi sztrájk alkalmával néhány, a vasuti üzlettől egészen távol álló szakma munkásai is sztrájkba álltak, s pedig minden követelmény nélkül, pusztán azért, hogy a vasuti munkások bérczát ez uton is sikerhez segítsék. Vajjon ily esetekben a sztrájkbiztosító társulat mily alapon fogja eldönteni, hogy a sztrájk jogosult-e vagy jogosulatlan. A kérdés semmikép nincs megoldva az által, hogy a kártalanítástól megfosztott munkaadó a törvény rendes útján kereshet orvoslást. Ily per a bíróságot mindenesetre nehéz feladat elé állítaná. A per helyes eldöntésére néhány tény mellet megannyi oly imponderabilitat kell mérlegelni, a melyeknek megfigyelése az ipari élet minden jelenségeire gyakorlott szemet igényel. S ilyenkor bajos lenne megmondani, hogy a bírói ítélet fedezi-e az anyagi igazságot.

E nyilvánvaló hiányok daczára újabb időben, különösen Németország munkaadó köreiből, néhány oly sztrájkbiztosító pénztár létesült, mely a bécsi minta után szerveztetett. Így egyebek között 1904-ben a berlini fémgyárosok egyesülete alapított kebelében egy sztrájkbiztosító pénztárt. A kártérítési igények felett e pénztárnál egy úgynevezett bizalmi bizottság van hivatva dönteni, mely a tagok sorából alakul. A bizalmi bizottság első sorban a munkaadóval, esetleg a munkásokkal tárgyal s a sztrájkot békés uton igyekszik elintézni. Jogositva van határozni a felett, hogy a munkaadó sztrájkoló munkásaival szemben milyen magatartást tanusítson, esetleg mily engedményeket tegyen. Ha a munkaadó e határozatoknak meg nem felel, tizezer márkáig terjedhető rendbüntetésre ítéltető s az egyesület ezenkívül e sztrájkért szavatosságot nem vállal, illetőleg a munkaadót kártérítésben nem részesíti. Ha a munkások a bizalmi bizottság határozatait nem teljesítik, vagy a bizottság a munkások követeléseit el nem ismeri, úgy az ily sztrájk elismert sztrájk számába megy. Elismert sztrájk esetén az egyesület a munkaadót kártalanítja, s a bizalmi bizottság a sztrájkot a sztrájkoló munkások helyettesítése útján megszüntetni tartozik.

Látni való, hogy a sztrájkbiztosító pénztár itt is korlátlan beleszólást gyakorol tagjainak sztrájkügyeibe. A munkaadónak sztrájk esetén csak kötelezettségei vannak: engedelmeskedni a bizalmi bizottság határozatainak; ellenben rendelkezési jogától teljesen meg van fosztva. Sztrájk esetén a bizalmi bizottság lép a munkaadó helyébe s az gyakorolja ennek jogait. Hogy e pénztár a gyakorlatban mennyire vált be s hogy működik, arra nézve eddigelé nem áll semmiféle adat rendelkezésre. De bizonyos, hogy alig fog akadni munkaadó, a ki, mihelyt a pénztár a kártérítést tőle csak egyszer is megtagadta, továbbra is a pénztár kebelében maradna.

Moldoványi István.

A netterment-adózás kérdése. I. ¹⁾

I. Az értéknövekedés mint az adózás alapja.

Az értékszaporodás megadóztatásának eszméje egy időben türelmetlenül követelt utat azon tényezők közé, a melyekből a közadózás alapelemeit toborozzák. Még mielőtt Mill St. J. megostromolta volt a földnek a meg nem szolgált értéknövekedését (unearned increment), már sokan akadtak, a kik sürgették, hogy az államjövendelelem is vegye ki részét abból az értéktöbbletből, a mely a tulajdonos hozzájárulása nélkül, avagy aránytalanul csekély hozzájárulásával támad. De ezek a régi törekvések épp úgy megtörték a gyakorlati élet szivós ellentállását, meg az immáron meggyökeresedett nézetek erején, mint a hogyan elcsöndesedtek azok a foradalomszerű eszmemozgalmak, melyek Mill fellépését kísérték. Mikor a híres *Land Tenure Reform Association*, a melynek Mill volt az elnöke, programjába vette, hogy a földjáradék jövődöbeli meg nem szolgált értéknövekedését meg kell adóztatni, vagy pedig a tulajdonosok hajlandósága szerint, az állam javára, piaci áron, megvásárolni, már nem volt új dolog Angliában olyan adónak a kivetése, a mely az érték emelkedését sujtotta, de nem volt új dolog egy-más olyan ingatlanak a kisajátítása sem, a mely a mesterséges értékszaporodás érdekkörébe esik. Az angol nagy városok, főképp London és az északamerikai Egyesült Államok empóriumai már régebb idő óta vetettek szemet, közcélok érdekében a teleknek és háznak azon értékére, a mely a tulajdonos hozzájárulása nélkül, a városok gyors emelkedésével, szabályozásával és a forgalom követelte berendezkedéssel kapcsolatban, jutott osztályrészeül. De Mill tovább ment. Nem látva különbséget a városi telek és a mezőgazdaság céljaira szolgáló termőföld között, általánosságban követelte az »unearned increment« értékesítését az állam javára, adó formájában is.

Wagner már szigorubban osztályozott. Egy évvel a Mill-féle program felállítását után 1872-ben, Eisenachban, a függő társadalmi kérdések megvitatására rendezett gyűléseken többször is utalt rá, hogy különbséget kell tenni a mezőgazdaság céljaira szentelt termőföld és a városi telek között, mert emennél nagyobb szerepet játszik az a hely, a hol van, a város álta-

---

¹⁾ Akadémiai dicséretet nyert pályamunka.

lános gazdasági viszonya és a lakosság jóléte; a városi teleknek meg van az a tulajdonsága is, hogy értékében még akkor is nő, ha épület sincsen rajta, ha nem használják, ha teljesen parlagon hever. Dawson¹⁾ Mill felfogása ellen számadatokkal igazolja hogy a míg a mezőgazda ingatlanának az értéke csak 1%-kal nő, addig a telek értéke 100%-kal szaporodik.

A városi telek értékének növekedését már több ízben kísérlették meg kiszámítani, — de az eredmény nagyon matematikus értékű. Különösen is megbizhatatlanok voltak arra, hogy igazságos és helyes adórendszert lehessen rájuk fölépíteni. A kik ezt az adózást sürgették, nem is indultak ki megállapodott és föltétlenül megbizható alapokból. A legtöbbje csak azt általánosítja, a mit lát és tapasztal, vagy a mit mások megírtak tapasztalásaik, megfigyeléseik alapján. Szinte közhelylyé vált Mayer Sándornak²⁾ nyilatkozata: »Egyetlen jószág értékére sem gyakorol az emberek együttélése akkora befolyást, mint a föld értékére. Mit tett voltaképen a tulajdonos, hogy ingatlanának magas értéket biztosítson? Ő maga éppenséggel semmit, de százezer szorgalmas ember telepedett meg körülötte, ezek dolgoztak, fogyasztottak, vettek és eladtak, szinte tülekedtek egymással, hogy megállhassanak ott, a hová lábukat tették. Ámde éppen az a körülmény, a mely a hozadékot megnövesztette, egyben megkövetelt olyan kiadásokat is, a melyek bizonyos veszélyek és károk elhárítását és a haszon emelését célozták, és én vonakodjam az immáron százszorosra fokozott hozadéknak legalább a tizedrészét odaadni ezeknek a kiadásoknak a begyőzésére? A községi adók a helyi községi kötelék előföltételei; a helyi községi kötelék előföltétele az eredményes, jövedelmező munkának; jövedelmező munka az előföltétele a magas telekértéknek. A miből az következik, hogy a községi adók legnagyobb része a földbirtokosnak esik javára.«

A törvényhozók azonban lassan járnak a pénzügyek elméleti tudósainak nyomában. Az értéknövekedés megadóztatását eddiglen nagyon is félkézzel fogták meg. Arról a szerepről, hogy adózási rendszert építsenek rája, le is tettek egészen.³⁾ A közjövödelmek egész teoriáját csak próbálgatják az adózás nyomán járó haszonra építeni, csak mutogatták, mint óhajtottó sociális cseppet, az adózás ellen felhangzó panaszokra, de még a kísérletezők is azt vallják, hogy tágas téreken erre teljesen

¹⁾ Dawson: *The Unearned Increment* London, 62. old.

²⁾ Mayer Alexander: *Studien über die Entwicklung des städtischen Steuerwesens*. Leipzig.

³⁾ Schäffle: *Die Steuern, Allgemeiner Teil*. Leipzig 1895. 5. fejj. 97. old. ezt mondja: »Unter der Benennung Besteuerung nach dem Vorteil ist die Genussstheorie für das Gebiet des Kommunalhaushalts wieder aufgefrischt worden. Allein die sogenannte, Besteuerung nach dem Vorteil ist überhaupt keine Besteuerung. Die neueste Flagge, unter welcher die Genussstheorie segelt, soll namentlich die Tendenz einseitiger Heranziehung des Grund- und Gebäudebesitzes zur Deckung der Kommunallasten und die Überweisung der Realsteuern an die Gemeinden decken, eine Tendenz, welche in Gemeinden und zu Zeiten des Entwicklungsstandes und Rückganges äusserst empfindlich wirkt.«

Ugyanilyen értelemben nyilatkozik Neumann Fr. J.: *Die Steuer und das öffentliche Interesse*. Leipzig, 1887. 68, 84, 126. old.

alkalmatlan. Mert azokat a nagyszabású értéknövekedéseket — ez az okfejtésük — a melyeket az állami intézmények teremtenek, tekintetbe veszik ugyan az állami adók megállapításánál, — de ebben hiányzik a haszonra épített adózásnak egy igen fontos eleme, annak a megállapítása, hogy mennyi jut az elsőségekből, a haszonból minden egyesre. Ki is tudná meghatározni, hogy mit ér az élet, mit a szabadság, a minek megvédését, biztosítását és ezáltal előnyét honoráljuk az állami adóban. Az a haszon, az az előny, az az értéknövekedés a mit az állam ezekben nyújt, és ezekért követel adóban, — legalább teoretikus szempontból — föler mindennel.¹⁾ Hasonló helyzet elé jutnánk, ha az iránt tennénk kísérletet, hogy az adózás mértékét a tulajdon megvédésében nyert haszon szerint igazítsuk, mondja Row-Fogo.²⁾ Kellene hozzá egy táblás kimutatás, a mely mutassa a tulajdonháborítások okozta károkat fokozatos mértékben, egy másik, a mely ez elszórt birtoktestek hátrányait igazolja, legalább egy harmadik, a mely a felszántott és parlagföldek különbségét mutassa. Be kellene igazolni, hogy a 100.000 K-t érő ingatlan megvédése aránylag kevesebbe kerül, mint 100 K-s birtoké, mert természetes, hogy ennek az adónak regressivnek kellene lennie. Mindezek azonban olyan nehézségeket, gyakorta lehetlenséget támasztanak az elé, hogy a haszon, a nyereség legyen az állami adózás alapja, hogy azt teljesen el kellett ejteni és csak az illetékben és az ehhez hasonló szolgáltatásokban lehetett fentartani. Ezek egyben azok az okok, a melyek miatt a haszonteoría eddig csak a községi adózás szűk keretében talált helyet magának és Schäffle-nek főntebb idéztem szavai, valóban mintha a gyakorlat által jóváhagyott igazságot fejeznék ki. Az általános adózás alapját meg sem is kísérlék már az állam által teljesített szolgálatok és nyújtott előnyökre fölépíteni. A vagyon és a jövedelem ezeknél sokkal többet bírnak el. És a mennyiben a teória el is fogadja a hasznot, és konjekturalis nyereséget az adózás alapjául, teszi ezt azért, mert a vagyon judiciumának, a vagyon nagyságára utaló ismertető jelnek fogadja el.

De az adózás rendszerei — bármilyen alapelven épültek is fel — sem az elméletben, sem a gyakorlatban nem tudták megőrizni feltétlenül egységes és tiszta voltukat. Imitt a gyakorlat ütött rést az elmélet logikáján, amott az elmélet ostromolta meg a gyakorlat tulkapásait és gyöngéit. Talán az a harez folyik itt is, mely a társadalmi gazdaságtan és az államháztartástan egyéb ágaiban is felismerhető: a szélsőségek felé való törekvés, a mely türelmetlenségében a legkönnyebben veszi a dolgot alkura. A haszon, az értéknövekedés, a konjekturalis nyereség szerint való megadózást is hiába rekesztik ki az adórendszerek világából és hiába mondják, hogy ezek megadóztatása általában nem is adózás: a gyakorlat másképpen járt el és föntartotta azt a közadózásnak egyik igen nagy területén, a községi adózás keretében. Ebben a jelentékeny világban igen nagy szerep jutott neki;

¹⁾ Plehn: *Introduction to public finance*. New-York, 1896. 111. old.

²⁾ Row-Fogo: *An essay on the reform of local taxation in England*. London, 1902. 329. old.

³⁾ Földes Béla: *Az államháztartástan*. Budapest, 1900. 390. old.

különösen azokban az esetekben, a melyekben a község terhére fogatosított javítások és átalakítások, a szomszédos ingatlan értékének megnövelését eredményezték.

És az adózásnak az a fajtája, ha nem is tisztán, mindenben következetesen, mint logikusan fölépült rendszer, de mint olyan, a melyet a gyakorlat megkívánt és igazolt, utat talált igen sok állam községi adózásába.

A városok kulturális jelentőségével és feladataival párhuzamosan nőttek meg azok a kiadások, a melyekből első sorban maguknak, a városi polgároknak volt haszna. A míg ezek a kiadások nem voltak sem számra, sem összegre roppant nagyok és a míg a társadalmi és politikai viszonyok az önkormányzat jelentőségét nem emeltek magas fokra, gyakorta elegendő volt egy-egy hatalmi szó arra, hogy a közrendnek és köztisztaságnak valamelyes alkotása létesüljön. Párisban még ma is érvényben van az a királyi ediktum, a mely 1399-ben kelt és elrendelte, hogy minden háztulajdonos köteles a háza előtt elfekvő kövezetet gondozni.¹⁾ Madridban III. Károly egészségi intézkedéseket rendelt el. Ma a polgárok ön jogú akarátának a megnyilvánulása kell hozzá, hogy a városok elé torlódó nagy feladatok meg is oldassanak. Azok a roppant összegek, a melyeket a városok jóléti intézményei, közlekedésének, forgalmának követelményei, az egészségügyi kívánalmak támasztanak, csak úgy teremthetők elő, ha viszonyba kerülnek azzal a haszonnal, a melyet egy bizonyos csoportnak, leginkább a közvetlenül érdekelt ingatlanok tulajdonosainak, hoznak.

II. Az értéknövekedés megadóztatása.

1. *Magyarországon.* Hazánkban egyetlen olyan törvény, vagy törvényhatósági szabályrendelet sincsen, a mely a betterment-adó nivoltából kiindulva, azt rendelné el, hogy az ingatlanok tulajdonosai abban az arányban kötelesek a közutak, csatornák, kövezések, új utak, vagy más középítkezések költségeihez hozzájárulni, a melyben ingatlanai a középítkezések által értékben öregbedtek. Csak az 1871. évi XLII. t.-cz. 7. §-a tartalmaz ilyen irányú rendelkezést. Az idéztem törvénycikkely »A pestvárosi nagy körútról, a 3 bárány-utczai kiágazással és az ezen és az 1870. évi XL. t.-cz. folytán nyitandó közlekedési úton (a jelenlegi Andrassy-út) emelendő építkezések adómentességéről« intézkedik és 7. §-ában azt rendeli, hogy »a körút egyes szakaszainak²⁾, illetőleg kiágazásának teljes kisajátítása után a körút mindkét oldalának mentében homlokzattal álló házak és telkek tulajdonosai az illető szakasz kisajátítási költségeihez egy negyed részben kötelesek járulni.«³⁾

¹⁾ Majdnem szó szerint való átvétele ez a régi római ediktumnak: »Construat vias publicas unusquisque secundum propriam domum«; ebben látják sokan a betterment-adó alapját.

²⁾ A törvény hat szakaszt különböztetett meg.

³⁾ Az 1884. XVIII. t.-cz. 3. §-a ezt a hozzájárulást leszállította és folyó ölenként 288 frt. 16 krajczárra mérsékelte. Az egy negyedrészen való hozzájárulás bénítólag hatott az építési kedvre, mivelhogy a kisajátítási járulék azon útszakaszokban volt a legmagasabb, a melyekben a telkeknek legkisebb volt az értékük.

A törvény javaslatához benyújtott indokolásban felemlíti a ministerium, hogy a hozzájárulás megokolt, mert a telek, illetőleg a ház értéke jelentékeny összeggel fog szaporodni. De a felismert jogos alapon nem haladtunk tovább, sem a székesfővárosban, sem a vidéki városokban. A betterment-adórendszer kiépítését elhanyagoltuk teljesen. Csak itt-ott akadni egyes szabályrendeletekre, a melyek az értéknövekedés arányában való hozzájárulást esetről-esetre dekretálják, anélkül azonban, hogy ebből a községek középítkezését sarkallani képes adót teremtettünk volna. Így magában a székesfővárosban is, de majd mindenik vidéki városban is, vannak szabályrendeletek, a melyeknek rendelkezései értelmében a házak tulajdonosai a kövezések és csatornázások költségeihez megállapított kulcs arányában kötelesek hozzájárulni. Legujabban az általános kötelező vízvezeték-építés költségeit szedik be a városok¹⁾ olyanképpen, hogy a házak tulajdonosai a házban levő szobák arányában kötelesek a vízvezetés egész építési költségéhez hozzájárulni. Mindezekben benne van ugyan egy-egy elem abból, a mely a betterment-adózást is jellemzi, de leginkább csak külső vonásaiban emlékeztet reá, magát az elvet nem juttatta egyik sem érvényre. Minden egyes rendelkezésben jobbra csak arról van szó, hogy egy-egy közmunka költségei fődöztessenek abból a hozzájárulásból, a melylyel a közvetlenül érdekelt ingatlanok tulajdonosai kötelesek azt támogatni, de nem irányadó benne az értékelkedés,²⁾ a mely egyrészt megtéríti a község kiadását, másrészt indító, sarkalló oka az újjáalakításoknak, végeredményében pedig a községeknek aestetikai szempontból való újra formálásának, a higiéné szempontjából megkövetelt alkotásoknak és a községi vagyon értéke emelkedésének szülő oka. Mindebből sem a székesfőváros, sem a vidéki városok említetem adózásában nem található fel semmi. Nem is betterment-adó az a hozzájárulás, hanem viszontszolgáltatás olyan alkotásokért, a melyeket a köz érdekében szólít életre a község, mert azokat egyesek, egyöntetű terv szerint nem tudnák, vagy nem is volnának képesek megcsinálni.

2. *Franciaországban.* Franciaországban is használják a visszatérítésnek azt a fajtáját, a mely nálunk is otthonos, ha a község utakat épít, csatornákat készített, általánosan kötelező vízvezetékét csináltat, köveztet járótutakat, vagy kocsitutakat lát el szilárd burkolattal. Ámde Franciaországban sem akadni az értéknövekedés megadóztatására, igazi jelentőségének teljes mértékben való tudatos kihasználására. A betterment-adóhoz hasonló adózás eszméjével foglalkoztak 1672-ben, a mikor arról tárgyaltak Párisban, hogy miképen lehetne érdekközösségbe vonni az ingatlanok tulajdonosait, a sötét és keskeny utcák kiszélesítésével, meg a szükséges területek kisajátításával járó költségek fődözéséhez megkivánt összegek győzéséhez. A kezdeményezést a Rue de Arcis háztulajdonosai adták meg, a kik összeállottak és elhatározták, hogy az utcában fekvő épületek

¹⁾ Győr, Kassa stb.

²⁾ L. Teleszky János: *Betterment, Közgazdasági Lexikon* I. kötet, 365. old.

egy részének lebontásával és ezzel kapcsolatban az utcza kiszélesítésével járó költségeket az átalakításból származó előnyök arányában maguk viselik. Ez a részleges, de önkénytes határozat aztán hova-tovább általánossá lett, a melyet szabályzatok erősítettek meg és juttattak szélesebb körben érvényességhez. Néhány évvel később,¹⁾ mikor ugyancsak Párisban a Rue Newe Saint-Roche került szabályozás alá, már királyi rendelet mondotta ki, hogy az utcza hosszában elfekvő házak tulajdonosai 37.515 fontot tartoznak az utcza szabályozásával járó költségekhez ingatlanai értékének megnövekedéseért fizetni. Később, 1807-ben, ezen a czimen: »Indemnité pour paiement de plus-value«²⁾ lépett érvénybe Franciaországban egy olyan törvény, a mely elrendeli, hogy az országos, vagy kerületi, vagy községi hatóságok által utczákat nyitására, új terek berendezésére, vizpartok kiépítésére vagy más közmunka készítésére fordított költségek abban az arányban terheljék az érdekelt és határos ingatlanok tulajdonosait, a mely arányban növekedett meg értékben a felsorolt építkezések, közmunkák és alkotások által ingatlanai értéke. E törvénynek azonban nem volt meg kezdetben a kellő hatása, de nem is igen kínálkozott alkalom arra, hogy használják. Csak később, 1843-ban újították fel, mikor Párisban a Rue de Rambuteau került szabályozás alá. Azután ismét feledésbe merült, és a közigazgatási hatóságok máig sem használták. Pedig egyik kiváló írójuk³⁾ utal arra, hogy a községnek joguk van megadóztatni a meg nem szolgált értékszorodást, a mit igazol — szerinte — azon körülmény is, hogy annak egyik részét részben az állami, részben a jövedelmi és forgalmi adók formájában már különben is megadóztatták. Természetes, hogy Block megjegyzése főképp csak Franciaországra érvényes, a hol a forgalmi adók igen nagy szerepet játszanak és a hol ezen adók között az ingatlan átruházási illeték igen jelentékeny jövedelmet képez.

3. *Belgiumban.* Belgiumban is otthonra talált az 1807. évi francia törvény, sőt talán még több eredménnyel, mint szülőhazájában. A recipiált törvény értelmében a belga városok fel voltak hatalmazva, hogy a közpénztár terhére elvégzett alkotások költségeit hajtsák be azon ingatlanok tulajdonosain, a kiknek ingatlana az illető építkezés által értékben emelkedett. Az az eljárási mód, a melylyel ezeket a költségeket behajtották, majdnem minden egyes városban más meg más volt. Ez az oka, hogy a belga városokban nem igen ismerni rá az adó eredeti nivoltára és lényegére.⁴⁾ És bár alkalmazása nagyon elterjedt, és bár igen sok városban épp az értéknövekedés megadóztatása által teremtik elő az utczákat kövezésének, rendszeres söpretésének és locsolásának, továbbá az utczákat kiszélesítésének és közterek alapításának, különösen pedig a csatornák építésének

¹⁾ 1678. május 27-én hozott községi határozat.

²⁾ Clément Péter: *La Police sous Louis XIV.* Paris 1866. 144. old.

³⁾ Block: *Les Progrès de la Science Économique*, Paris, II. köt., 217. old.

⁴⁾ Leemanns Hubert: *Des Impositions Communales en Belgique.* Bruxelles, 1866. V-ik fejezete foglalkozik vele nagyon röviden.

költségeit, nem igen foglalkoznak az értéknövekedés kérdésével. ¹⁾

4. *Németországban.* Németországban, az 1893. július 14-én hozott Kommunalabgaben-Gesetz behozataláig, a történeti fejlődés mivolta szerint más meg más módon gondoskodtak volt arról, hogy mi módon teremtsék elő a közutak és közterek megépítésének és alkotásának költségeit. Magában Poroszországban 1875-ben ²⁾ külön rendelet keretében szabályozták a középítkezések által támadt értéknövekedés megadóztatását, melynek ott »Interessentenzuschüsse« vagy »Interessentenchausseebeiträge« volt a neve.

Badenban a »Sociallasten« név alatt ismerték azokat a hozzájárulásokat, a melyekkel, adók formájában, segítették az ingatlanok tulajdonosai az utcák kövezésével, csatornázásával, új utcák, utak áttörésével kapcsolatos kiadásokat előteremteni. Az 1831-ben kiadott legfelsőbb rendelet erre vonatkozólag szabatos intézkedéseket tartalmaz.

És volt Württembergben és Hessenben is rendelet, mely az utcák érdekében teljesítendő kisajátítások költségeinek előteremtését szabályozza.

Szászországban ³⁾ is külön törvény intézkedett arról a hozzájárulásról, a melyet pénzben, vagy közmunkában azon ingatlanok tulajdonosai voltak kénytelen előteremteni, a kik az utak építésének hasznát ingatlanaik értékének növekedésében is élvezték.

Különben a nagy németbirodalomnak alig volt egy-egy része, a melyben a közutak, középületek, csatornák, kövezések építési költségeinek előteremtéséről, a kisebb-nagyobb mértékben érdekeltek terhére, nem gondoskodtak. ⁴⁾

Az a sokféleség, a mely az egyes országok, királyságok, tartományok, herczegségek területén fennállott, sürgőssé tette az egységes községi adótörvény szerzését. Hosszas vajudás után ez meg is történt a múlt század utolsó tizedében és 1894. május 10-én lépett érvénybe. Ennek a törvénynek is van néhány rendelkezése, a mely a betterment-adóhoz hasonló adó kivetésére jogosítja a községeket. Így rendel a törvény 9. §-a, hogy a közérdek által megkivánt alkotások és középítkezések költségeihez joguk van a községeknek hozzájárulást követelni azon ingatlanok tulajdonosaitól és iparosoktól, ⁵⁾ a kik a középítkezések és közalkotások által gazdasági előnyökhöz (Wirtschaftliche Vorteile) jutottak; a hozzájárulást az előnyök arányában kell meg-

¹⁾ Sem Bollie: *Traité théorique et pratique des taxes communales*, sem Richald: *Les finances communales en Belgique*, sem Girion: *Dictionnaire*-je nem tesz róla említést.

²⁾ Leidig: *Preussisches Stadtrecht*. Berlin, 1891. 375., 385. s köv. oldalain.

³⁾ Ludvig Wolff: *Sächsische Gesetzgebung über Wegebau*. 96. old.

⁴⁾ Részletesen sorolja föl az erre vonatkozó fennállott törvényes rendelkezéseket Strutz: *Das Kommunalabgabengesetz vom 14. Juli 1893*, és nagy elméül szól felőlük Neumann: *Die Steuer und das öffentliche Interesse* művének 381. és köv. oldalain.

⁵⁾ Nagyszabású vita volt, hogy miféle iparosokat ért a törvény. L. Strutz i. m. 32. és köv. old.

állapítani. A tervbe vett újjáalakítások és építkezések tervrajzait és költségelőirányzatát kellő időben közszemlére kell kitenni, hogy tájékozódhassanak felőle az érdekeltek és esetleges felebezéseiket megszabott határidőn belül előterjeszthessék. Ha azonban az újjáalakítás csak néhány ingatlan tulajdonosát érdekli, elegendő, ha csak ezeket értesíti a tervbe vett építkezésekről a község, a melynek határozatai megfeleltethetők. De ezek csak formájukban hasonlítanak az értéknövekedés adójához, lényegében nem. Még a porosz csatornailleték, a mely részben adó, részben illeték is, csak annyiban hasonlít a bettermenthez, hogy részletekben is leróható.¹⁾

Hasonló tartalmú intézkedése van a törvény 11. és 27. §-ainak. Ez utóbbi rendelkezések szerint, azok a fekvőségek (Liegenschaften), a melyek építkezési vonalak és házhelyek kitüzése által értékükben emelkedtek, ezen értékemelkedés arányában magasabb adóval rovandók meg, mint azok, a melyeknek ez nem jutott osztályul. Az ilyképpen kirótt különleges adó többféle néven ismeretes; hol házhely- (Bauplatz), forgalmi- (Umsatz), hol értéknövekedési adónak (Wertzuwachssteuer) nevezik.

Kiviláglik az előadottakból, hogy az európai kontinens országai közül Németország az, a mely újabbkori fellendülésének eszközei közül az értéknövekedés adóját sem hagyta ki és a községi adózás kereteinek megszabása során, figyelemre méltatta a betterment kérdését is. Wagner Adolf előadásaiban és munkáiban egyaránt érinti a kérdést. A hires eisenachi ülésben így szól:²⁾ »Der tiefe grundsätzliche Unterschied zwischen städtischem und ländlichem Grundeigentum ist bisher von der Gesetzgebung gar nicht beachtet. Begreiflich genug, da er meines Wissens auch in den wissenschaftlichen Erörterungen über Grundeigentumsfrage nicht hinreichend betont worden ist.« És mintegy folytatólagos kifejtése a kérdés társadalomgazdasági szempontjának, a mit *Allgemeine Volkswirtschaft* című művének I. kötetében (*Grundlegung*) a városi telkekről mond. Külön fejezetben szól itt arról, hogy különbséget kell tenni a városi telek és mezőgazdasági czélokra szánt ingatlan között. Amaz a házak számára van kijelölve és nagy városokban kiváló jelentőségű. A telek- és házjáradék nagysága szoros kapcsolatban van a telek helyzetével, de nagyban függ általános gazdasági viszonyoktól is, nevezetesen a város emelkedő vagy csökkenő irányzatától, lakói jólététől és társadalmi helyzetétől. A telekjáradéknak gyakorta rohamos emelkedése egészen a telektulajdonos javára esik, anélkül, hogy ez az értékemelkedés az ő munkájának vagy takarékoskodásának az eredménye lenne; gyakorta még szándékolt üzérkedésével sincsen kapcsolatban. A mezőgazdaságra szánt ingatlannál ilyen arányú, gyors értékemelkedés majdnem teljesen ki van zárva és csak megközelítőleg fordul elő azoknál az ingatlanoknál, a melyek városok közelében terülnek el. Folytatólagosan még azt fejtegeti Wagner, hogy a

¹⁾ Frankfurt városának 1888. febr. 10-én kelt státútuma szerint a csatorna illetéket 5%-os kamatozás alapján meg lehet váltani.

²⁾ *Verhandlungen der Eisenacher Versammlung zur Besprechung der sozialen Frage*. Lipcse, 1873.

városban levő épülethelyek a város gyors fejlődése esetében már akkor is, a mikor még üresen állanak, a mikor még semmit sem jövedelmeznek, jelentékenyen emelkednek értékükben és olyan értékszorodáshoz juttatják a tulajdonost, a melyért még a kis ujját sem kellett mozdítania.

És a németek legalább is hasznos útmutatónak fogadták el Wagner fejtegetéseit és megkísérelték a munka nélkül szerzett értékszorodás statisztikáját megkészíteni. Így: Adickes, Freese és Eberstadt¹⁾ összeállították — mindegyik a maga nagyon is szubjektív számítása alapján — hogy mennyivel szaporodtak értékben a majna-frankfurti meg a berlini háztelkek. Ezeknek az összeállításoknak alapján mondotta azután Cohn Gusztáv a pénzügytudományok rendszeréről írt művében, hogy mindmáig nem vették az adózásnál kellőképpen figyelembe azt a jelentékeny értékemelkedést, a mely a városban beépített teleknek jut osztályul. És a hivatkoztam bőséges statisztikai adatokra utalt a német birodalmi kormány, a mikor benyújtotta a fentebb idézett, községi adózásról szóló törvényjavaslatot és a 4—11. meg a 27. §-ok indokolásában elmondotta, hogy némelyik városban szinte megmérhetetlen a házak és telkek értékének emelkedése, a melyet talán részben az által lehetne mérsékelni (!), hogy megadóztatják.

Németországban ez idő szerint meg van téve az értékemelkedés megadóztatásának kísérlete. Mert az ő adójuk nem betterment-adó, hanem a forgalmi adónak egyik formája, a mely az ingatlanok átruházása alkalmával jut kifejezésre. Berlinben ez idő szerint állandóan 2°/. Majna-Frankfurtban változó a forgalmi adó, 5°/, ha az értékszorodás 30—49°/, 10°/, ha 50—74°/, és 20°/, ha az értékemelkedék 75°/-on túl emelkedik. A rajnai tartományokban és Westfáliában hasonlóképpen progressiv az értéknövekedés adókulcsa és ott nem győzik eléggé dicsérni, hogy milyen jelentékeny jövedelmet hoz ez az adó, az egyes községeknek és milyen számot tevő alkotásoknak képezi ez a jövedelem a forrását.

Látjuk az elmondottakból, hogy az európai kontinens nyugoti országai, ez idő szerint, még nem fejtették ki kellőképpen a betterment-adót. Mintha Schäffle-nek lenne igaza, a ki ezt az adót a lenézés mértékével méri, és még a községi adózás kebelében is alárendeltnek tartja jelentőségét. Nem is tudott az idő szerint még igazi szerepéhez jutni. Még Németországban is, a hol leginkább értették át, kivetkőztették eredeti formájából, és bár számottevő jövedelmet biztosít a községnek, nem az a minék a betterment-adó szánva van és a mire mivolta rendeli.

A betterment-adó hazája Angolország és az észak-amerikai Egyesült Államok. Ezekben juttatta a gyakorlat kiváló szerephez és itt váltotta ki belőle azokat az elemeket, a melyekből megállapítható értéke is a községi adózások rendszerében.

¹⁾ Adickes: *Studien über die weitere Entwicklung des Gemeindesteuerwesens*. Tübingen, 1894. 192. és köv. old. — Freese: *Wohnungsnot und Absatzkrisis*, a Conrad-féle *Jahrbücher* LXI. kötetében. — Eberstadt: *Städtische Bodenfragen*. Berlin, 1894.

A magyar ipari munkásság szakszervezeti mozgalma és sztrájkjai. IV.

(Befejezés.)

Ha a szakszervezeteket törvényes keretben a koalíció-szabadsággal s jogokkal viszonyos köteleességek és felelősség mellett — a mire e cikkben részletesen ki nem térhetünk — a munkafeltételek javítására és védelmére irányuló törekvések szervévé válhatott volna — a sztrájkok hátvédével; úgy bármily antagonisztikusnak lássék is, számos sztrájktól menekül meg zsenge iparunk és a munkásosztály mai elkeseredésének jó eleve elhull tulajdonképeni méregfoga.

Igy azonban valahányszor a munkások valamely bizottsága ily irányban a munkaadókhoz fordult, azok azt, mint a fennálló jogszabályokat sértőt, a hatóságoktól üldözött felforgató szervet, merev visszautasításban részesítették, a mi csak növelte a munkások elkeseredését nálunk is. A munkaadók arra hivatkoztak, hogy ők urak akarnak maradni saját házukban, hogy ők az ipartörvény »szabad egyezkedésé«-t oly módon ismerik el, hogy ők csak a »saját«, illetőleg csak »egyes« munkással tárgyalnak. De jellemző e törekvésük radikális jellegére, hogy maga a rendőrfőkapitány kénytelen azt a következőleg jellemezni: »Streikok kitörése alkalmával rendszerint a munkaadók panaszt emelnek a rendőrség és annak eljárása ellen. Azonban ezen panaszok a rendőrség feladatának félreismeréséből származnak. A rendőrség feladata, t. i. a munkabeszüntetés alkalmával csak arra szorítkozik, hogy a szünetelő munkások által esetleg elkövetni szándékolt törvényellenességeket akadályozza meg, intézkedéseiben tovább nem mehet már csak azért sem, mert az 1884. évi ipartörvény értelmében a munkaadók és a munkások közötti viszályokra vonatkozó ügyek nem a rendőrség, hanem az iparhatóság elé tartoznak s a 163. §. szerint a békéltető bizottság által intézendők el.«¹⁾ Mig tehát a rendőrség — az ipartörvény helyes értelmezése alapján — teljesen kifogástalan elvi álláspontra helyezkedett; addig a belügyminister az idézett sztrájkgyűlést tiltó rendeletét bocsátotta ki.

A munkaviszony befolyásolására, a sztrájkok rendezésére tehát a titokzatos »szabad szervezet« és az »ellentállási pénztár« lépett működésbe. Mi e két, ma már sajátos magyar társadalmi

¹⁾ 1897. évi *Jelentés*. Budapest 1898. 143. l.

jelenség? A szabad szervezet elnevezése tulajdonképp tiltakozást fejez ki a kormány eljárása ellen, hogy a munkások szervezkedését megakadályozza.

»Ha szabad a munkaadóknak, akkor szabad nekünk is — mondja a mozgalom egyik ismert vezére. A munkaadókat a törvény kötelezi a szervezkedésre, mi sem engedjük meg, hogy törvényekkel és rendeletekkel megfoszszanak a szervezkedés lehetőségétől.«¹⁾ A »szabad szervezet« élén — mintáját munkásaink nyugati (német, osztrák) osztályfeleiknek tilalmi időszakából merítették — egy több-kevesebb tagú (10—15) »szervező bizottság« áll. Legfőbb feladata serkentőleg munkálkodni azon, hogy a munkások mentől nagyobb számban szervezkedjenek. E bizottságot vagy a szakszervezet helyi taggyűlésein, országos értekezleteken, congressusokon, vagy pedig műhelyek szerinti, egyes szakmákban (pl. a nyomdászoknál) titkos szavazás útján választják meg. A »szabad szervezet« egyik fontos szerve »a bizalmiférfi rendszer«. Minden műhely, illetőleg munkahely (épület stb.) választ egy bizalmi férfit, aki az ott dolgozó szaktársakat szervezi, ellenőrzi, vajjon a megállapított feltételek mellett dolgoznak-e, és a szakszervezeti tagdíj mellett, a sztrájkpénztár — ez az u. n. »ellentállási pénztár« — (esetleg még a szaklap és párt-pénztár) számára beszedi a heti 10—20 fillér tagjárulékot is. Az ily célra befizetett összeget is leginkább egy kis könyvecskében, bélyegek formájában nyugtázzák, úgy hogy mindenki ki tudja mutatni, vajjon jogosult-e a sztrájksegélyre vagy nem.²⁾ Más, különösen országos szakszervezetekben ma már minden szakszervezeti tagra erkölcsileg kötelező, hogy egyidejűleg a rendes és kimutatott tagjárulékkal egy semmiféle kimutatás alá nem eső sztrájkpénztári »önkéntes« járulékot fizessen, a mely azonban nem az egyesület pénztárába folyik, hanem a »szervező bizottság« állandóan három helybeli tagjánál tünik el, akik a tőkét halloomásunk szerint különböző jelszavak alatt (esetleg még külföldi intézetnél is) helyezik el. A tőke felett a szervező bizottság rendelkezik, a szervezet csekély ellenőrzése mellett.

A »szervező bizottságok«-nak egyes szakmáknál külön szerve a »lapbizottság« is, másutt maga intézi a »szaklap« szerkesztését és igazgatását, mint az agitáció leghatalmasabb fegyverét. A szaklapok kihordása a munkások között szintén a bizalmi férfiak feladata. Egyes országos szakszervezeteknek immár országos szabad szervezetek felelnek meg (nyomdászok, építőmunkások stb.); itt a szabad szervezet vidéki szervei a helyi bizottságok. Sztrájk ez esetben csak a központi szervező bizottság előzetes engedélyének kikérése után rendelhető el, viszont az jelezheti az időpontot is, midőn a sztrájkot alkalomszerűnek találja. A »szabad szervezet« fennállásának biztosítására szolgál az a berendezés, hogy az »ellentállási pénztár« nemcsak sztrájk-segélyt, hanem u. n. »rendszabályozási segélyt« is nyújt minden olyan bizalmi férfinak, illetőleg szervezett szaktársnak, akit ezen feladata,

¹⁾ Weltner i. m. 30. l.

²⁾ A szervezett szabómunkás pl. ily módon hetenként 20 fillér rendes, 10 fillér sztrájkpénztári-, 2 fillér szaklap-járulékot fizet; ehhez járul heti 1 fillér pártadó: összesen 33 fillér.

illetőleg pusztán a szervezethez való hozzátartozása miatt elbocsátottak. Egyes szakmák, különösen a nyomdászok, igen magas rendszabályozási segílyt nyújtanak; sőt a rendszabályozottak a munkaközvetítésnél is, — ami különben a pénzügyi érdek követelménye — elsőbbségben részesülnek.

Valahányszor a munkabeszüntetést a szervező bizottság szükségesnek és sikerrel biztatónak tartja, eleinte a szaktársak között tart fesztelen puhatolódzásokat a hangulat iránt, majd a szakegyesületi taggyűlésen történik döntés az iránt, vajjon nyilvános sztrájkgyűlés összehívásának az ideje elérkezett-e. Miután a rendes tagok készségéről megbizonyosodott, megtörténik a nyilvános gyűlés, a melyre természetesen nemcsak a rendes tagok, hanem az összes szakmabeli helyi munkások hivatalosak és egyaránt szavazati joggal bírnak. Itt a szervező bizottság rendszerint fiatalabb, hevesebb vérmérsékletű tagjai, nagyobb sztrájkok vagy szükség esetén, a socialdemokrata párt vezetőségének kiküldöttjei tartanak buzdító beszédeket. A fejlődés nálunk is a helyi szervezetek laza és demokratikus alkotmányától a központosítás és bürokrátia felé vezet.

A 90-es években munkásaink, a sztrájkok gazdasági és hatalmi előfeltételeknek előzetes alapos megvizsgálása nélkül, pusztán spontán jellegű sztrájkgyűléseken, az azon elhallatszott tüzes beszédek suggestiv hatása alatt mondták ki a legtöbb bérharcot, hogy azok, a relative még lehetetlen követeléseik folytán, túlnyomólag kudarczczal végződjenek. Az első meglepetés hatása alatt a 1890. évi májusi ünneplés kapcsán a fővárosban kitört asztalos-, czipész-, szabó-, kádár-, mechanikus-, sütőmunkás-, ács-, szobafestő- és reszelővágó-sztrájkoknak még a budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése szerint is¹⁾ »tetemes« bér-emelést sikerült kivivniok, míg e sztrájkmozgalom a vidékre ki sem terjedt. De már a következő években a munkaadók és hatóságok magatartása folytán nemcsak a május 1-i tüntetés maradt el, hanem a sztrájkok és még inkább az eredményes mozgalmak száma is igen megesappant. 1892-ben állítólag az egész országban csak Budapesten volt öt sztrájk. Négyet a vállalkozóknak a munkafeltételek rosszabbítására irányuló törekvése idézte elő s körülbelül két heti tartam után a vállalkozók kudarczczával végződtek. Az egyik sztrájk pedig, mely bérjavításra és a 8 órai munkaidő kivivására irányult, 25% bér-emelést eredményezett. Mandelló Gyulának a »Le mouvement social en Hongrie« cz. dolgozatában közölt táblázatos kimutatás szerint 1893-ban 14 sztrájk ütött ki; még pedig a fővárosban 7, a vidéken 5 és Zágrábban 2. Csak 4 sztrájk járt kedvező eredménnyel, nevezetesen a budapesti szobrászok már akkor vívták ki a 8 órai munkaidőt; 5 kudarczczal végződött, 5 sztrájk eredményét a szerző sem ismeri. Jellemző, hogy a nagyobb gyári sztrájkok, nevezetesen a budapesti fegyvergyár 1500, a zágrábi hadfelszerelési gyár 120 munkásának bérharczai végződtek kudarczczal, ellenben a budapesti szobrászok, a zágrábi

¹⁾ *A budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése az 1890. évről.* 1891. XVI. 1.

és nagybecskereki kőművesek és a soproni bádigosok sikerrel sztrájkoltak. Találón mondotta ez eredményre való tekintettel Mandelló: »E mozgalom, tekintve a munkásosztály ki nem elégitő szervezetét, kissé elhamarkodottnak tetszik nekünk.«

Jellemző a munkások gazdasági éretlenségére, rossz vezetésére és arra, hogy mennyire érzelmi dolognak tekintették még a sztrájkolást, a következő 1894. évi nagy asztalos-sztrájk. Túlnyomóan még 11 óra munkaidőt dolgozva, a kellő szervezet s anyagi előkészültség híján, minden átmenet nélkül, egy összeszedelődzködött sztrájkgyűlésen a 9 órás munkaidő, 3–4 K-ás bérminimum, a darabbérrendszer eltörlése, a bizalmi férfiak rendszerének, a május 1-i ünnep elismerésének, 60 tagú árszabálybizottság kiküldésének merész gondolatával állottak elő. A szervező egyéniségekben hiányzott nemcsak az erély és tekintély — de saját bevallásuk szerint — a belátás is,¹⁾ hogy a tömeget egy időszerűtlen követelményekért való harcztól visszatartsák. 8 hétig szünetelt 5000 asztalossegéd, akiknek összesen csak 10.000 K, azaz naponta alig néhány fillér sztrájksegély állott rendelkezésére. Noha 90 kisebb műhely nyomban kénytelen volt körülbelül 700 segédnek e követelményeket megadni, a nagyobb vállalatok szivós kitartása folytán a mozgalom az egész vonalon kudarcot vallott. Sztrájk folyamán a munkások jelentékeny százalékanak (vagy 1500 embernek) a külföldre kellett mennie, hogy a »sztrájk-törés« ominózus szerepét elkerülje. »Az 1894-ik évi bérharcz megtanított bennünket arra, — mondja egyik vezérük — hogy mindenkor csak oly követeléseket állítsunk fel, a melyek kiküzdésére elég erőseknek érezzük magunkat.«

De más szakmákban — még számos — legalább a közvetlen eredmény szempontjából, hiábavaló munkabeszüntetés sujtotta a termelés nyugodt menetét ezentúl is, bár a sztrájk Magyarország társadalom-gazdasági életében a XIX. században mindvégig nem játszott nagyobb szerepet. Az a körülmény, hogy »a szakegyesületi szervezkedés nagy eredményekkel nem járt, mert a socialdemokrata pártnak belviszályai bénítólag hatottak a pártvezetőség befolyása alatt állott központi tanács működésére«, mind a sztrájkok számára, mind eredményére kihatott. Minden sztrájkstatisztika vagy irodalmi feldolgozás híján, különösen — a rendőrség jelentései alapján — az 1894. és 1895. évre a következő adatokat közöljük a 90-es évek sztrájkmozgalmának jellemzéseül:

¹⁾ Weltner i. m. 13. l.

Sztrájkok 1894-ben.

Iparág	Sztrájkolók száma	Miért ?	Meddig ?	Minő sikerrel ?
1. Czipőfelsőrészkesztők	300	bér	2 hétig	sikerrel
2. Kefe- és ecsetkesztők	180	béremelés, bérforma és 10 órai munkaidő	6 »	eredm. nélkül
3. Bőrmunkások	—	»	6 »	30% béremelés, 10 órai munkaidő
4. Ezüstmunkások	30	bér	8 napig	15% béremelés
5. Kőművesek Pécsen	600	—	9 hétig	eredm. nélkül
6. Fegyvergyári munkások	—	csoportrendszer behozatala	3 napig	sikerrel
7. Asztalosok	5000	bér, bérforma, idő, május 1. stb.	8 hétig	eredm. nélkül

Sztrájkok 1895-ben.

1. Kőfaragók	260	a szakszervezet védelme miatti kizárás	8 hétig	részleges siker
2. Varrógépgyári munkások	—	béremelés	igen rövid ideig	kilátás béremelésre
3. Bőrgyári munkások	összes fővárosiak	béremelés	5 hétig	eredm. nélkül
4. Bádgosok	1300	béremelés és munkaidő megrövidítése	3 »	15% béremelés
5. Szőrmemunkások	—	bér és idő	—	teljes siker
6. Postai altisztek és szolgák	1000	helyzetük javítása, számuk szaporítása	6 napig	kil. javításra
7. Nyomdászok és segédmunkások	2500	14 frt bérminimum, 9 órai munkaidő	14 »	eredm. nélkül

1896-ban a millennium ünnepi csendje, a fővárosi nagyfokú munkakereslet és jobb munkafeltételek folytán, a munkaviszony terére is kihatott. Egyedül egy nagyobb jutagyrának 200 munkása és 900 munkásnője sztrájkolt béremelésért három hétig, de igéretnél egyebet elérni nem tudtak. Miként az előző évben a kőfaragóknak, azonképen ezen évben egy budapesti sörgyár munkásainak kellett szervezkedési jogukat, még pedig ez alkalommal először, már a szervezett munkásság összeségének segélyével megvédeniök. E gyár ugyanis 48 munkását azért, mivel szervezkedni kezdettek, minden előzetes felmondás nélkül elbocsátotta. Erre a szakszervezetek kimondották a részvény-társaság gyártmányára a bojkottot, mire az 18 munkást rögtön visszavett, a többi elbocsátott újravételét pedig közeli kilátásba helyezte.

Mozgalmasabb év volt az 1897. év, melyet a nagy mezőgazdasági sztrájkok, az ipar terén pedig különösen a fővárosi kőművesek már említett erőszakos munkabeszüntetése és az aninai véres sztrájk jellemeznek. Ez utóbbinál a csendőrségnek

a sztrájkolókkal való összetűzése alkalmával 11 személy vesztette életét, 18 pedig többé-kevésbé súlyos sérülést szenvedett.

Sztrájkok 1897-ben.

Iparág	Sztrájkolók száma	Miért ?	Meddig ?	Minő sikerrel ?
1. Téglagyári munkások ¹⁾	12000	béremelés (25%), munkaidőröv., bánásmód, felmondás stb.	1 hétig	Részleges siker, bér és munkaidő terén semmi
2. Kőművesek és segédmunkások	10000	»	4 »	eredm. nélkül
3. Ácsok, (szakszervezet)	800	béremelés, munkaidőröv., bérforma stb.	24 napig	»
4. Aninai bányászok .	—	a bányatársláda alapszabályainak szigorítása	—	»
5. Pipagyári munkások	30	béremelés	3 hétig	10% béremelés
6. Téglagyári munkások, Pomáz	—	»	—	csekély »
7. Kőművesek, Pécs . .	400	bérem. és forma	3 napig	sikerrel
8. Téglagyári munkások, Pécs	800	bérem. és időröv.	3 »	»
9. Kőművesek, Pécs . .	1000	bérforma	3 »	»

Ezzel az évvel lezáródik azon időszak, melyre — legalább az ismert — sztrájkok táblázatos kimutatása nagyobb nehézséget nem okoz és kiválóan alkalmas arra, hogy azok csekély térfoglalására fényt vessen. De meg kell jegyeznünk, hogy ezen időtájban a szervezett munkásság egyes csoportjai (nevezetesen a könyvnyomdászok,²⁾ könyvkötők, építőmunkások), a vidéken talán ép úgy mint a fővárosban, már békés árszabály-mozgalmakkal is vívtak ki eredményeket ott, a hol a munkaadók a csoportos egyezkedéstől nem zárkóztak el.

1898. évre immár a budapesti államrendőrség jelentése 17 sztrájkot sorol fel, melyek közül 15 a fővárosban és 2 a vidéken fordult elő.³⁾ Mig az iparfelügyelők hiányos⁴⁾ jelentése szerint a következő 1898 évben csak 5 sztrájk (még pedig 3 a fővárosban, 2 a vidéken) zajlott állítólag le egész Magyarországon, addig a rendőrségi jelentés ez évre vonatkozólag sem tünteti fel többé hazánkat egy Ausztrália-szerű »country without strikes«-nek. E szerint ugyanis Budapesten 7, a vidéken pedig már 17, összesen tehát 24 sztrájk folyt le. Ez utóbbi körülmény már részben a szervezkedés országos arányainak (építőmunkások) folyománya. De van a sztrájkok között az 1897. évi nagy aratósztrájkmozga-

¹⁾ Egyéb megjegyzés hijján fővárosi sztrájkokról van szó.

²⁾ *Nyomdász-évkönyv és Utikalauz.* 1905. 76. l.

³⁾ *1898 évi Jelentése.* 485. l.

⁴⁾ E körülmény oka az első fokú iparhatóságok hanyagsága; az 1893. évi XXVI. t.-c. értelmében ugyanis hivatalos kötelességük volna minden sztrájkot a kerületi iparfelügyelő tudomására hozni. L. pl. az 1901. évi iparfelügyelői *Jelentés.* Budapest, 1902. 51. l.

lom egy-két elkésett utódja is (Solt, Szántó), melyeket már az 1898. II. t.-cz. értelmében fojtottak el. A fővárosi sztrájkok közül ez évben 5 teljesen sikertelen, 1 részben és csak 1 volt teljes sikerrel járó. Nagyobb sztrájkok ez évben a győri vaggongyár 1000 munkásának a 10 órasi munkaidőért vívott sikertelen sztrájkja, 13.000 budapesti kőmivesnek, a pécsi conserv-gyár, a salgótarjáni, tatai és morai kőszénbányák munkásainak bérharcjai voltak.¹⁾ Nem említi egyik hivatalos jelentés sem a könyvnyomdászoknak 35 városban, sok helyütt sztrájkokkal kapcsolatos árszabálymozgalmát.

Az iparfelügyelet az 1900. évben még ideálisabbnak tüntette fel hazánk socialis békéjét: 4 sztrájk az egész országban; 2 a fővárosban²⁾ és 2 a vidéken. Bármennyire hanyagok voltak ezuttal is az első fokú iparhatóságok, a kikre az iparfelügyelők alig tudnak jelentéseikben eleget panaszkodni, de azért mégis csak csodálatos, hogy a budapesti iparfelügyelő oly nagy sztrájkokról, mint a minők a Ganz-gyár ez évi 2300, a közúti villamos vasut 4000, a magyar kir. államvasutak gépgyárabeli 3200 munkásának sztrájkjai voltak, egy árva szóval sem tett említést. A vidéken a legnagyobb bérharc az osztrák-magyar államvasutak resiczai üzemeiben alkalmazott 2000 munkásnak 10% béremelésért és a 10 órasi munkaidő pontos betartásáért vívott sztrájkja volt, mely a sztrájkolók számára ígéretnél egyebet nem hozott. Hogy minő módon fogadták ezuttal gyárosaink — a kézműiparosok magatartását már láttuk — a munkások csoportajánlatait, arra jellemző, hogy a fenti papirgyár a munkások félórasi munkaidő rövidítését kívánó óhajára a munkások azonnali elbocsátásával felelt. A békéltető tárgyalás, a munkások szervezeti képviselőivel való érintkezés úgyszólván összes kis-, és nagy munkaadóink előtt a lehető legellenszenvebb valami. De tény, hogy e magatartásukkal, mint említettük, sok ideig sikerült is a szervezkedésnek, bár inkább csak a nagyobb gyárakban, gátat vetniök.

Az 1901. évi iparfelügyelői jelentés azonban — első sorban ez intézmény személyzetének szaporítása folytán — szintén már 19 sztrájkról tehetett említést (de ezek közül 6 már csirájában elfojtódott.) Mig az előbbi évekről nem lehet állítani, hogy a kézműipari sztrájkok feltétlen túlsúlyban lettek volna a gyári munkabeszüntetésekkel szemben, ez évben már megjelenik ez a jellemző tünet, mint a munkásság haladó szervezkedésének irányjelző viszfénye. E sztrájkok közül (a legtöbb az építő és ruházati iparban) 3 béremelésre, 2 a munkaidő rövidítésére irányult, 2 bér- és időkérdés, végül 5 egyéb ok körül forgott.³⁾ Ez utolsó csendes esztendőben a legjelentékenyebb ismét a resiczai vas- és fémmunkások sztrájkja volt. A munkások mereven ragaszkodtak a 10 órasi munkaidő pontos betartásához, mivel nem lehetett velük elhíttetni, hogy a magyar ipartörvény 114. §. — melynek tényleg némileg homályos a fogalmazása — 10 óránál hosszabb munkanapot enged meg. A főtisztartó, aki különben az

¹⁾ 1898. évi Jelentése. 485. l.

²⁾ L. az 1900. és 1901. évi Jelentés. 38. l.

³⁾ A Magyar Kir. Iparfelügyelők Tevékenysége 1901-ben. Budapest, 1902. XXXII. l.

előbbi évben a munkásságnak eziránt ígéretet is tett, elvileg elismerte a munkások követelésének jogosultságát; de az üzem egységes működése még sem engedte meg szerinte behozatalát — a gyakorlatban. Csak miután nemcsak az odasietetett iparfelügyelő, hanem a kereskedelemügyi miniszteriumban fentjáró küldöttség is felvilágosította végre a munkásságot a 10 órás törvényes munkaidőmaximumot illető óriási tévedése tekintetében, vették fel 27 napi szünetelés után és minden eredmény nélkül a munkát.

Csak a következő évben indul meg tulajdonképen az újabb tömeges és a legiparosabb nemzetekkel versenyző, sőt többeket felülmuló újabb sztrájk-»mozgalom«. E jelenséget az ipari főfelügyelő következő, meglepetését hiven eláruló néhány szóval fejezi ki: «A sztrájk szokatlan nagy számban lépett fel. A székesfőváros területén egyik sztrájk a másikat érte.» De egészen függetlenül a fővárosi mozgalomtól Fiumében, e tipikus gyáripari városban is valóságos általános sztrájk uralkodik és egész Magyarországon immár csak hat iparfelügyelő nem tud a kerületében előfordult sztrájkokról jelentést tenni, ami a legtávolabbról sem jelenti azt, hogy ott a munkások egyáltalában nem sztrájkoltak.¹⁾ Ha keressük a fordulópont külső okát, úgy a jelentés ez okfejtésében találjuk meg: »A munkásmozgalmak kiinduló pontja a munkásszakegyletekben keresendő.« Tudjuk, hogy ez évben, amint azt az 1899. évi congressus elhatározta, már javában folytak az országos szervezkedési munkálatok is. Ennek folytán nagyobb fegyelmezettség és egységes célok, a gazdasági és hatalmi viszonyok gondosabb mérlegelése és a munkaviszony feltételeinek testületi megállapítására való tudatos törekvés jellemzi a mozgalmat. A munkaidő leszállítása 9—10 órára, s a túlórázás szabályozása a nagy munkanélküliség enyhítésére, az elmaradott munkabérek nagyobb összhangzásba hozása a megdrágult életviszonyokkal, jobb bánásmód és egészségesebb műhelyek biztosítása: közös céljai a nagyszámú sztrájkoknak. Kivált az építőmunkások, nevezetesen a kőművesek arattak már ez évben gyors sikereket mindenütt (Fiume, Hódmezővásárhely, Nagyvárad, Arad, Baja, Székesfehérvár, Szombathely stb.). Ez eredményt egyes iparfelügyelők is a rendkívül nyomoruságos munkafeltételeiknek, különösen napkeltétől napnyugtáig tartó munkaidőnek tudják be. A fővárosi államrendőrség jelentése szerint ez évben már 38 sztrájk folyt le Magyarországon,²⁾ mind a fővárosban, mind a vidéken már nem oly tulnyomólag a gyári üzemekben. Budapesten az egész éven keresztül egy időben több iparágban folyik a sztrájkmozgalom. Az iparfelügyelő ugyan — szemben a főkapitány jelentette 20 munkabeszüntetéssel — csak 10 sztrájkról tud még jelentést tenni, de amelyek magukban is egész idejét igénybe vették. A fiumei iparfelügyelő még az előző évben némi büszkeséggel jelentette: minthogy városának nagy munkáslakossága ellenére »izgató tanok el nem terjednek, azért sztrájkok sem fordulnak ott elő. De a tények ereje már egy év múlva a fiumei

¹⁾ *U. a. 1902. évről. Budapest, 1903. XVII. 1.*

²⁾ *A Magyarországi Szociálistikus Munkásmozgalmak az 1902. évben. Budapest, 1903. 260—274. 1.*

iparfelügyelőt is ellenkező felfogásra bírhatta. Egy ipari központot és forgalmas kikötő várost, mint Fiumét, mely azonkívül igen exponált földrajzi helyzettel és vegyes nemzetiségű lakossággal bir, kellő preventív biztosítékok, de »izgató tanok« nélkül is, pusztán a modern gazdasági élet viszontagságai folytán előbb-utóbb szintén utól kellett érnie a sztrájkragálynak. Hozzájárult, hogy ugyanez évben a Földközi tenger összes nagy kikötővárosaiban (Triest, Marseille, Barcelona) nagy bérmozgalmak folytak, ami átterjedt, különösen az első helyen említett városból, a magyar kikötővárosba is. Csodálatos, hogy ép a fiumei iparfelügyelő nyújt egy oly áttekinthető részletes sztrájkstatisztikát, a melyet társai is sok haszonnal használhattak volna már akkor azok javára, akik az iparfelügyeleti jelentés ezen rendkívül fontos tárgyával fognak foglalkozni. Feltünteteti ugyanis a sztrájkok legközvetlenebb okait, kitűzött céljait, a szünetelő munkások számát, a megszűnésnek módját (az esetleges békéltetést) és az elért eredményeket. 12 nagyobb szerű sztrájkról hoz ilyeténkép részletes adatokat. Megtudjuk például tőle, hogy 450 ács és asztalos e városban 16 és 17 óra hosszú munkaidő miatt sztrájkolt, s hogy a sztrájk után is az egyezményes munkanapot 16 órában állapították meg; hogy 420 torpedógyári, 140 hajógyári, 63 légszeszgyári, 44 gépgyári, nagyszámú szövőgyárbeli, kőmíves (300), kőfaragó, pék és egyéb kisipari szakmabeli munkás, minden előzetes szakszervezkedés nélkül is, pusztán azért sztrájkolt, mivel elég volt az adott példa, hogy szomorú életviszonyai folytán ösztönszerűen megragadja ezt az ismeretlen fegyvert.

E részleges, élénk mozgalmak csak előjátékaik voltak azon óriási általános és országos, majdnem az összes iparágakat és gyárakat gombaszerűen ellepő sztrájkmozgalomnak, mely 1903. évben tört ki és 1904. s 1905. években még csak fokozódott. E mozgalom, mely az említett évek mindegyikében több sztrájkot támasztott, mint azelőtt valaha együttvéve lefolyt, a borzalmasan emelkedő kivándorlás hullámai mellett — a mely mégis inkább mezőgazdasági népességünk sanyarú helyzetére vet világot — legfigyelemreméltóbb megnyilvánulása az ipari munkásságunkban mélyen fészkelő gazdasági, társadalmi és politikai elégtelenségnek.

Az iparfelügyelet az ily óriási és kiterjedt mozgalom statisztikai felvételére nem rendelkezett a kellő számú munkaerővel. Ép oly kevésbé ruházta fel a törvényhozás ez árnak ha nem is feltartóztatására, de legalább irányítására és sodrának enyhítésére alkalmas békéltetés tekintetében, az annyival inkább nélkülözhetetlen felhatalmazásokkal, mivel az ipartestületi »békéltető bizottságok« az 1884. évi ipartörvénynek kezdettől fogva halva született gyermekei voltak. Mindazonáltal az 1903. évi iparfelügyelői összjelentés, mint említettük, már 144 sztrájkról tett jelentést s ha tekintetbe vesszük, hogy a budapesti iparfelügyelő még az előző évben is csak tíz sztrájkról birt tudomást szereznii, ellenben 1903-ban már 60-ról, úgy meg vagyunk győződve, hogy a hirtelen ugrás — még ha számítása szerint ez évben csak 12.000 munkás sztrájkolt volna is — máris kell, hogy szembe ötljék. Minthogy maguk az iparfelügyelők elismerik, hogy az elsőfoku köz-

igazgatási hatóságok nemtörődömsége folytán az előfordult sztrájkoknak ismét csak egy töredékéről tudtak akár csak tudomást is szerezni, talán nem túlzott a szakszervezeti tanács titkárának becslése, mely szerint már ez évben gyakran 10.000 munkás szünetelt egyidejűleg az országban és megközelítő számítások szerint 1903. évben közel 800 sztrájk zajlott le Magyarországon.

Czélntalan a lefolyt sztrájkokat részletesen ismertetnünk. Csak a 144 sztrájk országos eloszlását illetőleg emeljük ki, hogy az az iparfelügyelői kerületek szerint a következőkép alakult: Arad 4, Besztercebánya 1, Brassó 1, Debreczen 10, Győr 7, Kassa 6, Kolozsvár 1, Miskolcz 6, Nagyvárad 13, Pécs 10, Pozsony 8, Sopron 2, Szeged 5, Temesvár 5, végül a fiemei kerületre ezuttal ismét csak 2 sztrájk esett. A mozgalom széles gyűrűzését illetőleg pedig megjegyezzük, hogy a sztrájkkláz a legelmaradottabb, legalacsonyabb műveltségű és legkevésbé socialista pártállású szervezett szakmákat, mint pl. gyufagyári munkásokat (Győr), szekeres kigazdákat (Kolozsvár), kubikos munkásokat, vályogvetőket, halászokat is megragadta. Egyes, immár országos szervezetek munkásai (nyomdászok, építő-, fém-munkások) országosan megállapított árszabályaikat, illetőleg munkarendjeiket iparkodtak az ország majdnem valamennyi városában érvényre emelni. De a mozgalom legtöbbszörre átnyulván a következő évbe, azzal együttes megítélés alá vonandó.

Kimutatás az 1904. év folyamán felmerült munkabeszüntetések-ről az iparfelügyelői kerületek szerint:

Iparfelügyelői kerület	A sztrájkok száma	A munkaszünet tartama napokban	A sztrájkokban résztvevő munkások száma	Átlagos napi kereset
				Kor.
I. Budapest	80	1.817	27.934	—
II. Arad	15	261	2.635	3·10
III. Besztercebánya	2	11	267	—
IV. Brassó	—	—	—	—
V. Debreczen	8	155	2.827	—
VI. Győr	9	70	833	2·58
VII. Kassa	—	—	—	—
VIII. Kolozsvár	2	8	34	3·90
IX. Maros-Vásárhely	3	23	97	—
X. Miskolcz	6	36	653	—
XI. Nagyvárad	10	78·5	929	2·74
XII. Pécs	9	94	326	—
XIII. Pozsony	6	55	906	—
XIV. Sopron	1	28·5	170	—
XV. Szeged	20	322	1.510	—
XVI. Temesvár	8	137·5	1·364	2·30
XVII. Fiume	1	54	248	—
Összesen	183	3.150·5	40.733	—

1904-ben a sztrájkok száma, már a megváltozott harcsmódor (részleges és üzemsztrájk, boycott-rendszer) folytán még inkább megszorodott. Mintha minden szakma, minden gyár és minden vidék munkássága egyszerre jutott volna a gondolatra, hogy helyzetén ezúttal mégis javíthat valamelyes módon. Az iparfelügyelők szerint a sztrájkok száma — mint említettük — 183-ra emelkedett és a bennük, illetőleg a munkáskizárásokban résztvevők száma 40.733 egyénre tehető. A munkaszünetek tartama 3150¹/₂ napot tett ki, ami 1,800.000 K bérveszteséget jelent. De az ipari főfelügyelő újra elismeri, hogy sok munkásmozgalomról az iparfelügyelők tudomást sem szereztek, mivel az iparhatóságok azokat nem jelentették be.

A szakszervezeti tanács azonban az 1904. december 25. és 26-án tartott III. szakszervezeti congressusnak a következő jelentést terjesztette elő: »Már az 1903. évben több mint 800 sztrájk zajlott le az országban és 1904-ben még fokozódtak a sztrájkok. Sajnos, hogy a lezajlott sztrájkokról nem lehetett pontos kimutatást közölni.« De e szakszervezeti tanácsnak pusztán a hozzá tartozó szakszervezetek mégis 325, közöttük számos általános, egész ipari szakmákra kiterjedő sztrájkot jelentettek be, amelyekben — nem egész pontos adatok alapján — 31.472 munkás vett részt. Ezeknek 47⁰/₀-a a munkások teljes, 34⁰/₀-a részleges győzelmével és csak 19⁰/₀ végződött teljes kudarczczal. Ez arány a nemzetközi sztrájkstatisztikákkal szemben páratlanul kedvezőnek látszik, de az iparfelügyelők jelentése alapján is, az igazságot nagy mértékben megközelítőnek elfogadható.

Ez orkánszerű sztrájkmozgalom első és legkimagaslóbb jellemvonása, hogy az országos szervezettség hatása először nyilvánul meg benne a maga elemi erejével. Most már az iparfelügyelők is jelentik, hogy a sztrájkkérdés tulajdonképen a modern ipari testületek, a szakszervezetek kérdése. Míg az aradi iparfelügyelő azt tapasztalta, hogy »a legtöbb sztrájk egy központból irányittatik, ami a követelések azonosságából is kitetszik«,¹⁾ addig a debreczeni megírja, hogy »a sztrájkok központi izgatásra vezethetők vissza«, továbbá, hogy »a szakegyesületeknek is elsőrendű befolyásuk van ezen mozgalmakra.«²⁾ E körülmény magyarázza meg továbbá — mint már előre jeleztük — az iparfelügyelet ama ténymegállapítását is, hogy a legtöbb sztrájk a kézműipart sújtotta. Tényleg 1903. és 1904. évben egyes kézműipari szakmák, nevezetesen az építőmunkások, a famunkások, a könyvnyomdászok, szabók, immár országos szervezeteik erejével, majd minden nagyobb vidéki helységben egységesen megállapított követelések mellett, az alábbi eredménnyel sztrájkoltak.

Egy másik általános jelentőségű tünete e sztrájkviharnak azon szívós, elkeseredett harcok, a melyekbe immár pusztán a koalíciósabadság, azaz a szervezkedési és sztrájkjognak a munkaadókkal és hatóságokkal szemben való megvédelmezése

¹⁾ I. h.

²⁾ *A Magyar Kir. Iparfelügyelők Tevékenysége az 1904. évben.* Budapest. 1905. LIV. 1.

hajtotta a munkásokat. Sőt ez utóbbiaknak sztrájkgyűlést tiltó, tolonczoló stb. intézkedései — akárcsak Spanyolországban — immár egy-egy város összes szakmáinak összes szervezett munkásait a munka beszüntetésére készítették. Így szaporodtak el a solidaritás (sztrájktagyák felosztása) keltette helyi általános sztrájkok (1904-ben a debreczeni, a szegedi, aradi és észéki gazdaságpolitikai sztrájkok), melyek mind a szervezkedési jog megvédelmezésével végződtek. Politikai jellegű egy napi sztrájk volt még (bár nem valamennyi szakma, de mégis vagy 10.000 munkás részvételével), az élesdi véres eset elleni tiltakozás jellegével Nagyváradon is. Kiemelendő továbbá, hogy bár a szakszervezeti mozgalomtól egészen idegenen, épp ez év április 19-én tört ki az államvasuti alkalmazottak öt napos sztrájkja, melyet már április 24-én — a katonai mozgósítás kivételes eszközével — megtörték.

A mozgalom legizőbb talaja természetesen ismét a főváros volt. Alig van kézműipari szakma, melyben az egész éven keresztül részleges (kivált az építő- és cipésziparban) és általános sztrájkok ne lettek volna. Voltak lakatos, építőmunkás, szabó, kovács, cipész, kalapos, sütő, kádár, asztalos, ács, kőfaragó, könyvkötő, cukrász, mázoló, fényező, fuvaros, teherszállító munkás stb. stb. sztrájkok; a sztrájkkláz ellen a gyárak egy része sem tudta már magát hermetikusan elzárni. Jellemző továbbá az utóbbi két év sztrájkjaira, hogy a gondos előkészület és nagyobb fegyelem folytán szívós kitartással folyva, rendkívül hosszú időtartamúak voltak. 1904. évben a fővárosban 1000 ács például 5 hétig, a kalaposok 6 hétig küzdöttek, míg követeléseiket elérték, az asztalosok kizáratása 7 heti harc után végződött, a parkettmunkások 6, a Ganz-gyár vasöntői 9 heti kitartó tusa után szenvedtek kudarcot. Ott ahol a bojkott-rendszer honosult meg, mint az építő- vagy asztalos-iparban, ott hónapokig is elhúzódott a folytonos, hol itt, hol ott fellépő munkabeszünetés, úgy hogy azt mondhatjuk, hogy az asztalosok 11 hónapig állottak bérharcban. Hogy mily hosszú ideig tartott a bojkott egy-egy műhelyben, arra jellemző, hogy egy budapesti nagy műbutorgyárban 1904-ben teljes 5 hónapig szünetelt a munka. Az egyes sztrájkokban résztvevő munkások száma is mindinkább megnövekedett, különösen a fővárosban, ahol többek között 8000 szabó és semmiesetre sem kevesebb építőmunkás szünetelt stb. A budapesti iparfelügyelői kerületben az iparfelügyelőtől felvett összesen 80 sztrájkban pedig 27.934 munkás vett részt, akik 1817 munkanapot vesztettek, amiből magára a főváros területére 58 munkaviszály esett 26.542 sztrájkoló munkással és 1480 elvesztett munkanappal. Közel az összes kézműipari és számos gyár munkására kiterjedő 1904. évihez hasonló általános sztrájk volt 1903-ban Pozsonyban 6000, és Pécsen vagy 2000 munkás egyidejű részvételével.

Kimutatás a budapesti iparfelügyelői kerületben az 1903. évben fellépett sztrájkmozgalmakról.

Iparcsoport	A sztrájkok száma	A sztrájkban résztvett munkások száma	A munkaszünet tartama napokban
I. Vas- és fémipar	6	1.039	121
II. Gépgyártás és közlekedési eszközök gyártása stb.	13	1.368	308
III. Kő-, föld-, agyag- és üvegipar . .	3	140	119
IV. Fa- és csontipar	9	1.477	215
V. Bőr-, sörte-, szőr-, toll-, viaszos-vászon- és ruggyantaipar . . .	3	65	49
VI. Fonó- és szövőipar	2	966	33
VII. Ruházati ipar	7	1.173	162
IX. Élelmezési és élvezeti cikkek gyártása	2	730	39
XI. Építőipar	7	1.583	181
XII. Sokszorosító- és műipar	7	564	55
II. D) Fuvarosipar	1	2.000	6
Összesen	60	11.105	1.288

Kimutatás a budapesti iparfelügyelői kerületben az 1904. év folyamán felmerült munkabeszüntetésekről iparcsoportok szerint.

Az iparcsoport száma és megnevezése	A sztrájkok száma	A sztrájkban résztvett munkások száma	A munkaszünet tartama napokban
I. Vas- és fémipar	17	1.379	353
II. Gépgyártás és közlekedési eszközök gyártása, villamossági ipar, hangszeripar, műszerek, tudományos eszközök és a tanszerek gyártása	7	162	169
III. Kő-, föld-, agyag- és üvegipar . .	—	—	—
IV. Fa- és csontipar	16	1.170	442
V. Bőr-, sörte-, szőr-, toll-, viaszos-vászon- és ruggyantaipar	2	75	78
VI. Fonó- és szövőipar	2	72	16
VII. Ruházati ipar	11	10.110	215
VIII. Papirosipar	1	350	14
IX. Élelmezési és élvezeti cikkek gyártása	5	2.444	96
X. Vegyészeti ipar	1	204	6
XI. Építőipar	16	10.844	405
XII. Sokszorosító- és műipar	1	34	13
II. D) Fuvarosok	1	1.000	10
Összesen	80	27.934	1.817

Hogy minő eredményeket értek el erős és jól vezetett szervezeteikkel — tekintettel különösen a nagyon elmaradott munkafeltételekre és a munkaadók meglepetettségére — egyes szakmák munkásai, arra nézve álljon itt egy-két példa.

A nyomdászok 1903. augusztus hó 15-én és 16-án Budapesten tartott országos kongresszusán kidolgozott öt osztályú országos munkaidő- és munkadíjszabályzatot 1904. szeptember haváig 81 vidéki városban emelték érvényre. Ez a magyarországi nyomdákkal bíró 289 város 28°/o-ának felel ugyan csak meg, de e városokban a magyarországi nyomdai munkások közül 3603, azaz 63·5°/o dolgozik. A munkaadók az árszabályt 81 város közül 32 városban békés uton, 49 városban hosszabb-rövidebb ideig tartó sztrájk után fogadták el, azaz a munkások szerint az előbbi úton 807 (35°/o), az utóbbin 1481 (65°/o) munkás jutott az árszabály élvezetéhez. A 49 városban — hogy a szervezettség teljes erejét jellemezzük — összesen 1340 (96°/o) munkás vett részt a küzdelemben, míg velük szemben együttesen csak 62 (4°/o) nem csatlakozott a szervezett szaktársakhoz s dolgozott tovább is. A szervezettség hijján csak két városban nem vezetett teljes győzelemre a megindított mozgalom.¹⁾

Nem kevésbé sikeresen sztrájkoltak az építőmunkások, nevezetesen a kőművesek. Ezen szervezet vitta meg a legtöbb sztrájkot (különösen a bojkott-rendszer alkalmazása folytán); e szervezet adott a munkaadók részéről a legtöbb vádra okot. Kétségtelen ugyanis, hogy e szakma munkásai osztják nálunk is, rendtársaikat a külföldön is mindenütt jellemző hajlandóságot a koalíció-kényszer kifejtésére. E körülményt egyrészt a durvább, a szabadban, s a nagyobb csoportonként a legszorosabb munkamegosztásban végzett munkának visszahatása az egyéniségre, s az ellentétes pártállású munkások közötti viszonyra, idézi fel; másrészt az, hogy az építőmunkásnak egészben 180—210 munkanapja van egy évben s ez időszakban kell minden áron az egész évre tisztos életmódját biztosítani. Hozzájárul, hogy nagy mértékben teljesen műveletlen, esetleg az eke szarvát csak az imént otthagyo mezőgazdasági munkáselem van közöttük. Mindazonáltal nálunk — nem tekintve az említett 1897. kőműves-sztrájkot — azt kell mondanunk, hogy a »terrorizmus«-nak létező mértéke szintén javarészt a szervezetek titkosságának, jogfosztottságának és hatósági üldözésének tudandó be, mint egykoron hasonló körülmények között Nagy-Britanniában. Ezért mi sem szükségesebb a koalíció-szabadság, a szakszervezetek a szervezkedés körüli jogainak és felelősségének mielőbbi törvényes szabályozásánál. Mentől inkább előmozdítja a törvény a szakszervezkedést, annál kevesebbek lesznek szükségképen a koalíciókényszer kinövései — még az építőmunkásoknál is. Hogy azonban a munka szabadságát korántsem éri hazánkban egyáltalában annyi veszély, mint egyes nagyipari nyugati államokban, annak csattanósabb bizonyossága nem is képzelhető, mint az a bizonyítvány, melyet a fővárosi rendőrségi jelentések állítanak ki a magyar szervezett munkásság magatartásáról a sztrájkok alkalmával.

¹⁾ L. id. »Nyomdász Évkönyv« 82 l

Az építőmunkások 1904. évi szakszervezeti törekvéseinek részletesebb eredményei a következők: ¹⁾

Összkimutatás veszteségben.

	Nap	Korona
5338 kőműves vesztett Budapes- ten 1 év alatt	69.394 à 3·30	229.000
13.380 kőműves vesztett vidéken 1 év alatt	187.420 à 3·30	518.486
	256.814 à 3·30	747.486 K.-át
18.718 kőműves vesztett vidéken és a fővárosban.		

Összkimutatás nyereségben.

1 kőműves az átlagos béremelésnél nyert naponként 55 fillért, egy évben kitesz 88 koronát. 18.718 kőműves nyert egy év alatt napi 55 fillérrel 1,647.184 koronát.

A munkaidő megrövidítésével naponként 3574 kőművessel több kell, ez szorozva 3·30-al kitesz 11.794·20 koronát.

A munkaidő megrövidítésével 18.718 kőműves munkájánál időbeni nyereség 571.840 munkanap, a mely szorozva 3·30-al kitesz . . . . . 1,887.072 koronát.
Hozzávéve a munkabér általi emelkedést . . . . . 1,647.184 »

kitesz a haszon összesen . . . . . 3,534.256 koronát.
A veszteség összege . . . . . 747.486 korona.
Levonva a veszteséget marad a haszon egy
évi munka után . . . . . 2,786.770 korona.

Jelentékeny sikereket értek el még országos arányokat öltő mozgalmukkal a szabók is. A többi szakmák munkásai egyelőre csak egyes városokban, nevezetesen a fővárosban érték el megjavított munkabérfeltételeiknek s munkaidőviszonyaiknak csoportos biztosítását. Ma már a fővárosban nemcsak, az úgyszólván 1848 óta a munkaviszony ily rendezése mellett fejlődő nyomda, hanem a kőműves, lakatos, asztalos, ács, könyvkötő, kalapos, szabó, kőfaragó, kádár, parkettarakó, fuvaros, kövező, nyergeszíjgyártó, bőröndös (már 1894 óta), paplanos, szobrász, bádogos, szobafestő és mázoló, kefekötő stb. iparban többé-kevésbé részletes csoportos (azaz munkás és munkaadó képviselők által megállapított) munka-egyezmények (collectif agreemets, kollektiver Arbeitsvertrag, Lotmar szerint helyesebben Tarifvertrag) szabályozzák a munkaviszonyt: azaz megállapítják a továbbra is szabad és felfelé lényegileg is módosítható egyéni munkabérszerződések közkötelező tartalmát. Ha a munkások e szakmákon kívül itt-ott a munkafeltételek két főpontja tekintetében javításokat nem értek el is, úgy alig volt sztrájk az országban, a melynél jobb bánásmód (nálunk igen fontos körülmény, kivált a gyárakban), a meg nem felelő bérforma módosítása, egészségügyi követelmények, a nő- s gyermekmunka, a tanoncok száma, a felmondás szabályozása

¹⁾ L. *Építőmunkás*, 1904. decz. 15.

tekintetében eredményeket ki ne vivotak volna. Míg 1902-ben az iparfelügyelők 13.309 intézkedést igénylő visszaélést állapítottak meg, 1903-ban már csak 13.275-öt, 1904-ben pedig 13.270-et, holott a gyárvizsgálatok száma például az utóbbi évben 889-czel emelkedett.¹⁾

A budapesti iparfelügyelő, ez eredmények láttára, nyíltan kimondja, hogy a mai tömeges sztrájkmozgalom »egészen természetes és okadatolt is, miután így maguk a munkások is segítik elérni azt a célt, melyet a socialpolitikai törvények elérni óhajtanak«. Az iparfelügyelő e szavaiban — jóakarátú, de csak a hazai állapotok szemlélésével megokolható — túlzás rejlik, midőn a sztrájkokban ily módon az állami socialpolitikát kiegészítő, talán pótló eszközt látszik elfogadni. Mert kétségtelen, hogy mentől sokoldalúbb és alaposabb a nyilvánjogi socialpolitika, annál inkább felemelkedik a munkaviszonynak társadalmi érdekek szerint kívánatos befolyásolása, az ipart emésztő, mindkét félt keservesen sújtó magánharcz köréből a nemzeti akarat megnyilvánulásának és irányításának békés és tisztult magaslátára.

A gyári sztrájkok említése vezet bennünket át a kézműipari sztrájkok rendkívüli gyors sikerei okainak vizsgálatára. E sikerek egyrészt sztrájk-technikai azaz hatalmi, másrészt a már érintett gazdasági körülményeknek tudandók be; mögöttük az elmaradott socialpolitikai törvényhozásunk, a munkásság tetterejének politikai téren való kifejtetésének lehetetlensége mindig mint secundär együttthatók veendőik számba.

1. Az iparfelügyelők jelentéséből kitetszik, hogy még 1903 és 1904-ben a nagy gyárainkban (vas, gép, textil, üveg stb.) szervezkedésükben a legszigorúbb tilalmakkal, esetleg rögtöni elbocsátás terhe alatt megakadályozott munkásoknak sztrájkjai — már csak azért is, mivel egyes gyárak elszigeteltsége folytán a munkások alig találhatnak az országban egyebütt alkalmazást — túlnyomólag kudarczczal végződtek. De ugyanaz a sors érte azon munkások sztrájkjait is, a kik vagy egyáltalában nem bírtak még szakszervezetekkel, avagy csak kezdetlegesen, gyengén voltak szervezve (pl. a malommunkások, teherszállító fuvarosok). E szervezetek — e szakmák különös szakképzettséget nem igényelnek — nem tudtak ugyanis valamennyi napszámásra kiterjeszkedni s így számosan akadtak, a kik alacsonyabb munkafeltételek mellett is hajlandók voltak sztrájk esetén dolgozni. Ime egy másik mélyre nyúló gyökere az előforduló sztrájk-terrorizmusnak.

Ellenben, a hol országos avagy csak helyi, de telt pénztárakkal bíró és a szakmabeli tanult munkások magas százalékát magukban foglaló szakegyletek mögötti »szabad szervezetek« irányították a mozgalmat: ott az, a munkásság egysége és ellentálló ereje folytán, a munkaadók és a hatóságok minden akadályozása ellenére, sikerre vezetett. Különösen az országos szervezetek nagyobb pénzügyi és erkölcsi hatalma volt nagy vonzóerővel a munkásságra, úgy hogy alkalmas munkásoknak a sztrájk-törés czéljaira való beszerzése az ország legfélreesőbb vidékeiről is

¹⁾ Id. *Jelentés* XVII. 1.

már lehetetlenné vált. E tekintetben különösen a szak- és munkás-sajtó tett a szervezett munkásoknak jelentékeny szolgálásokat, mihelyt ugyanis egy fővárosi vagy vidéki sztrájk a központi szervező bizottság tudomására jut, megjelenik a munkáslapok sztrájk-rovatában az intelem: »munkások e helyet kerüljétek«. A sztrájk-törők kipellengérezése pedig hatályában a szervezkedés terjedésével arányosan emelkedő harci eszköz.

A munkások átlátván a szakmabeli országos szervezkedés nagy előnyeit, nálunk sem állottak meg ezen pontnál, hanem a szervezkedés és sztrájk-irányítás központosítását még tovább vitték: megteremtették a »szakszervezeti tanács«-ot. Említettük, hogy e testület a politikai vezérférfiak túlsúlya és a közöttük dúló viszályok, valamint az egyes szakszervezetek részéről való anyagi és erkölcsi támogatás híjján, 1903-ig nem tudott a sztrájk mozgalom irányítása terén nagyobb befolyásra szert tenni. Mihelyt azonban az egyes különösen országos szakegyesületek annyira megerősödtek, hogy ma már nemcsak maguk alkalmazhatnak központjaikban állandó fizetéses hivatalnokokat, hanem egy a mozgalom egész területét áttekintő, azt statisztikailag feldolgozó és útbaigazító központi szerv fizetésére is elég anyagi erővel rendelkeznek; megvalósították már a II. szakszervezeti congressus azon határozatát is, hogy egy munkástitkárság szerveztessék.

A szakszervezeti tanács, illetőleg titkársága mind nagyobb befolyást szerez a sztrájkmozgalom irányítására (l. »Sztrájk-szabályzat«-át). A társadalmi béke szempontjából eléggé nem értékelhető ez átalakulásnak hatása. A personalis unio, a mely eddig a tisztán politikai aspirációknak hódoló tényleges agitátorok és gazdasági mozgalom irányítói között fennállott, nálunk is bizonyos munkamegosztásnak ad teret. Ez által ugyanis a politikai »Sturm és Drang«-szempont, a gazdasági harcoknak l'art pour l'art felfogása helyett, nálunk is immár bizonyos nyugodt gazdasági és szorosabb szakmai szempontok jutnak túlsúlyra. Az előbbi évek szakegyesületi congressusainak jegyzőkönyveiben ugyanazon nevekkel találkozunk, mint akármelyik politikai népgyűlésről szóló jelentésben. Az utóbbi években egy munkásaristokratia előtérbelépése észlelhető a magyar trade-unionismus világában is, anélkül hogy a »végczél« tekintetében a magyar szakegyesületekben lengő socialista felfogásnak — a mi mai viszonyaink között — még folyton fokozódó izmosodását a legcsekélyebb mértékben is feltartóztatná. Kétségtelen, hogy a budapesti cukrászok, teherszállító kocsisok, az aninai bányászok stb. sztrájkjai a szakszervezeti tanács szigorú óvása ellenére törtek ki. Kétségtelen azonban az is, hogy még maga e tanács sem áll e tekintetben feladata magaslatán és nem rendelkezik a szükséges tekintélyvel, hogy oly óriási és az adott gazdasági és hatalmi konfigurációk alapján előreláthatólag sikertelen harcokat, mint pl. az 1905. évi budapesti 25.000 gépgyári munkás sztrájkját, saját bevallása szerint megakadályozhasson.¹⁾ Másfelől az a körülmény, hogy az általa helyeselt és támogatott sztrájkokról már eleve feltehető,

¹⁾ L. *Szakszervezeti Értesítő* II. évf. 6. sz.

hogy szükség esetén az összmunkásság erejével támogattnak, a harcokat szívósabbá, elkeseredettebbé és hosszabb időtartamúvá teheti.

Egy másik szintén nem csekély jelentőségű sztrájk-technikai körülmény, mely különösen egyes, nevezetesen az építő és asztalos szakmáknak sikereit nagy mértékben befolyásolta, a műhely-sztrájkrendszernek — nálunk általánosan boykottálásnak nevezik — kétségen kívül a német Gewerkschaft-ok mintájára történt meghonosodása.¹⁾ A kézműipari munkásság által 1903-ig vívott harcok kudarcainak nagy mértékben az a magyarázata, hogy az ipartestületekben solidarisan szervezett munkaadók összességével szemben anyagilag gyorsan kimerültek, mivel valamennyi műhelyben egyszerre beszüntették a munkát. Egyes szakmák feladták tehát 1903. óta az általános ipari sztrájkok taktikáját és a »boykottrendszer«-hez folyamodtak. A szakszervezetileg felállított egységes munkafeltételek megadását nem egyszerre kívánták a vállalkozók összességétől, hanem az egyes műhelyekben egymásután léptek fel követeléseikkel s megtagadásuk esetén a műhely munkásai, összes szaktársaik támogatásával, mindaddig szüneteltek, míg céljt nem értek, hogy azután a többi műhelyre kerüljön a sor. E rendszernek a munkásokra kettős előnye van. Először a munkások »ellentállási pénztár«-át nem veszi annyira igénybe, mert míg egy kis töredék sztrájkol, a többi tovább dolgozik és társait mindaddig bőven támogathatja, míg azok követeléseiket a maguk munkaadóival szemben keresztül nem viszik. Másodsor a siker e taktikai rendszabály mellett azért is biztosabb, mivel az egyes munkaadó — amugy is kisebb ellentálló ereje mellett — hajlandóbb az óhajok teljesítésére, mivel versenytársai tovább dolgozhatnak s így régi vevőit kell féltetnie.

2. A másik okcsoportja a kézműves ipari munkások némely sikereinek gazdasági természetű. Gyárainkban, melyek a modern kor szellemében, az olcsó munka tulajdonképeni drágaságát, a kinyújtott munkaidőnek nemcsak a termelés hozadékának mennyiségét, de minőségét is veszélyeztető jellegét némileg átlátták, viszonylag mégis a kor követelményeinek megfelelőbb munkafeltételek uralkodnak. Ellenben az évek hosszú során át csak tengődő kisiparunkban a legelmaradottabb viszonyok állandósultak. Mi sem természetesebb, minthogy a munkásosztály szenvedett a legtöbbet a kisipar hanyatlása és a mesterek tehetetlensége miatt. A kisiparosok egyedüli menedékeként a munkafeltételeknek tetszésük szerint való alakítása maradt fenn. A modern nagyiparral és az egymás között folytatott verseny itt egészen a bérnyomás területére, a munkaidő lehető kinyújtására stb. ment át s a »piszkos verseny« és kalkulálási képtelenség folytán gyakran oly feltételek mellett vállalnak munkát, hogy maguknak is tönkre kell menniök. Minthogy a mestereknek igen sokáig sikerült az individuális szabad egyezkedés érvényét fentartani,

¹⁾ Sőt az építő iparban 1904-ben a magyar kőművesek is követték a »lassan dolgozás« »ca'canny«-politikát, melyet egészen helytelenül neveznek nálunk »amerikai boykott«-nak is, holott sajátos tünete az angol munkaviszony újabb bajainak.

a munkásság szervezkedését megakadályoznia, illetőleg azok képviselétével a létező bajok feletti tanácskozást mereven elutasítani: a munkafeltételek Magyarországon évtizedeken keresztül, (1873. óta) csekély eltérésekkel, ugyanazok maradtak. De mennyire csökkentek viszonylag, az élettartás megdrágulását és a munkásságnak már nálunk is ébredező kulturális igényeit illetőleg! Két körülmény játszott közre, hogy a munkásság oly elemi hatalommal iparkodott, hogy az életmódját ama holt pontról, melyen oly sokáig vesztegelt, lökészerűen felfelé tolja: az egyik az 1896. után bekövetkezett ipari pangás, a másik az elsőrendű életfeltételeknek országszerte, de különösen a fővárosban immár türhetetlennek érzett, szinte egyidejű megdrágulása. Amily mértékben hatottak ez okok a munkásság szervezkedési készségének fokozására, ugyanoly mértékben adta meg az immár országosan is megengedett szervezkedés a lehetőséget a munkafeltételeknek nemcsak megvédésére, hanem a munkabéreknek a fokozódó drágasággal való aránybáhozatalára is.

Az erőviszonyok e körülmények folytán egyidőre eltolódtak. A bojkott-rendszernek nemcsak a kisebb kézműves-munkaadók, illetőleg ipartestületeik, hanem még a nagyobb vállalatok sem tudtak ellentállani. Első sorban ez utóbbiak átlátták, hogy az ephemer előnnyel (a mely versenytársaiknak a bojkott okozta károsodásában áll) nincs arányban az állandó és súlyos hátrány, a mely végeredményben a vállalkozók összességének, a munkások néha bármily méltánytalan, illetve időszerűtlen követeléseinek teljesítésére való szoríthatásában fejeződik ki. Ezért a közöttük folyó élet-halálverseny ellenére, szintén német társaik példáján felbuzdulva, a munkások műhelyről-műhelyre járó részleges sztrájkjait azáltal akarták lehetetlenné tenni, hogy azok összességét egy folyó vagy készülöben levő bojkottálás megakadályozására műhelyeikből kizárták. A végső eszmény nálunk is az volt, hogy a munkások szervezetét megtörik, illetőleg teljesen széjjelrobbantják, újabb s újabb létrejöttét pedig állandósított solidaritásuk (fekete listák stb.) segítségével meggátolják.

Mindazáltal tévednek azon napi lapok, akik azt hirdették, hogy Krimitschau példájára volt szükség, hogy Magyarországon 1904. évi február 28-án a lakatos-kizárás formájában álljon elő az első modern lock-out. A modern dacz-lock-outok tipikus példája már 1895-ben előfordult Budapesten.

E lock-out eredő oka az volt, hogy az egyik legnagyobb kőfaragóvállalat tulajdonosa úgy iparkodott a segédek szakszervelete ellen törni, hogy a nála alkalmazásban levő elnökét elbocsátással fenyegette, ha állásáról le nem mond. Erre majdnem az összes, a fővárosban dolgozó szervezett kőfaragó-segédek solidaritást vállaltak elnökükkel; viszont az összes mesterek is egyesültek. Minthogy a segédek ellenállottak, 8 hétre kizárták segédeiket, de noha időközben külföldi, különösen olasz sztrájk-törőket hozattak, a munkások győztek, a mennyiben úgy szervezeteiket, mint a régi munkarendet biztosították.¹⁾

Bevezetője a gyakori kizárásoknak kétségtelenül a krimi-

¹⁾ *A budapesti államrendőrség jelenlése az 1895. évről.* 1896. 320. l.

tschauri eset inspirációja folytán, 800 lakatosmunkásnak a 30 legnagyobb budapesti műhelyből való lock-outja volt.

A munkások követelését a munkaidő megrövidítése iránt a munkaadók azzal utasították el, hogy sehol a külföldön rövidebb idő ninesen, mint Budapesten. Minthogy a segédek erre sem engedtek, a munkaadók a közjegyző előtt 20.000 korona kötbér fizetésével kötelezték magukat solidaritásuk fentartására. A lakatosipar példáját csakhamar az építőmesterek, asztalosmesterek szervezkedése és azzal kapcsolatban a munkások kizárása követte. A kőművesek kizárása kivivta a munkásoktól az ígéretet az egyéni egyezkedés megtartása, a bizalmiférfi-rendszer megszüntetése stb. iránt, de azok ez ígéretet megtartását nem tartották tiszteletben. Különösen éles ellentétté fajult a munkaadó- és munkásszervezet közötti viszony az asztalosiparban. Az asztalosok 1904. elején a bojkottrendszerrel vagy husz nagy műhelyben kivitték a 9 órai munkaidőt és 15—20¹/₁-os munkabéremelést az említett nagy áldozataik árán. A munkaadók azonban csak azzal, a szempontjukból érthető kikötéssel fogadták el a feltételeket, ha a munkások képesek azokat három hónap alatt versenytársaiknál is keresztülvinni. Csakhamar a munkaadók itt is szervezetet létesítettek a következő szerződés alapján: »Alólirott budapesti épület- és butorasztalos-mesterek és cégek alábbi módoszatok szerint és feltételek mellett szerződésre lépnek egymással azon célból, hogy az immár csaknem rendszeressé vált sztrájkok (részleges és általános sztrájk) és bojkottok útján iparunkra gyakorolt jogosulatlan nyomás és túlzott követelések ellenében egyöntetű eljárás által hathatósan védekezhessenek és a hazai iparnak a gyakori munkászavargás által veszélyeztetett érdekeit megóvják.« . . .

»A vállalkozó, illetve munkaadó védtelen voltának legfőbb indoka abban rejlik, hogy őt a munka befejezése határidejének pontos betartására súlyos kötelevek és kártérítési kötelezettség kényszerítik, melyeknek következtében súlyosabb károsodásának elkerülésére sokszor jogos vállalkozói nyereségének feláldozása, sőt tényleges károsodása árán is a munkások túlhajtott és önkényes követeléseinek eleget tenni kénytelen, ennél fogva ezen . . . alólirott szerződő felek egymás irányába kölcsönösen arra kötelezik magukat, hogy minden néven nevezendő munkálatnál és pedig butorasztalos munkálataiknál ott, ahol az elvállalt munkára vonatkozólag írásbeli szerződés, vagy kötlevel, — épületasztalosoknál pedig ott, ahol az elvállalt munkákra vonatkozólag szerződés, költségvetés, avagy más efféle okmány állittatik ki, ellenállhatatlan külerőszak (vis major) jogi hatályával bíró esemény gyanánt fogják a munkássztrájkot avagy bojkottot írásbelileg kikötni olyképp, hogy annak kiütése után a munkabefejezési időnek be nem tartása miatt a vállalkozót az építővel, fővállalkozóval, illetve megrendelővel szemben kártérítési kötelezettség ne terhelje. Ugyanily joghatályú esemény gyanánt kötelezik a szerződő felek a fent körülírt esetekben a munkazárlatot (vagyis a munkának, üzemnek a munkaadó által időleges megszüntetését) is írásbelileg kikötni (!) Mindazonáltal csak azon esetre vonatkozólag, ha azt a budapesti asztalosok ipartestületé-

ben felvett épület- és butorasztalosmesterek a náluk az illető időben foglalkoztatott segédek száma szerint számított többsége kimondotta, illetve a munka tényleges beszüntetését érvényre jutatta.«

»A szerződő felek többsége, amennyiben a jelen szerződés alapjául szolgáló cél érdekében a munkazárlat alkalmazását szükségesnek tartaná, ennek életbeléptetéséről az összes szerződő feleket írásbelileg tartozik értesíteni. A szerződő felek mindegyike pedig kötelezi magát, hogy ezen értesítés vétele után bármely folyamatban levő munkájánál és műhelyében a munkát és üzemet azonnal beszünteti, munkásait a törvényes, illetve munkarendnek szem előtt tartása mellett elbocsátja és így a munkazárlatot azonnal életbe lépteti és azt mindazon ideig fenntartja, míg az alól a megbizottak írásbeli értesítése folytán fel nem mentetik. Ezen tilalom megszegői kötelesek a szerződő társaiknak a fentebb említett megbizottak kezébe az esetről-estetre bíróilag nem mérsékelhető 10.000 korona, azaz tízezer korona kötbért megfizetni.«

E szerződés alapján az asztalosmesterek 1904. decemberében engedményeiket visszavonták és egy új munkarendet adtak ki, a melynek legsérelmesebb pontja az volt, hogy a 9¹/₂ órás munkaidőt visszaállította. A téli időt választották a műhelyrend keresztülvitelére, a midőn a kevés munka és nagy munkanélküliség alapján inkább remélhették annak elfogadását, ha a munkásokat kizárják. A munkások azonban erős szervezetük alapján kitartottak és a szervező bizottságuk által kidolgozott munkarendnek úgyszólván minden egyes pontját győzelemre juttatták. Három és fél heti-harcz után elérték az 5%-os munkabéremelést és augusztus 1-től kezdve a 10%-ot, mely időtől a 9 órai munkaidő is az összes műhelyekben életbe lépett.

A munkások szervezkedése tehát nálunk is azt a tipikusnak mondható jelenséget idézte fel, hogy a munkaadók, könyvnyomdatulajdonosok, építő-, szabómesterek stb. s egyes iparágak gyárosai is (gépgyárosok) modern alapon, bár még épen nem modern elvekkel szervezkedtek és ennek alapján, mint láttuk, számos iparágban kollektív egyezmények szabályozzák immár a munkaviszonyt. Ez az újabb tömeges sztrájkmozgalmak egyedül örvendetes jelensége. Mert ha áll is, hogy a szakszervezet a demokratikus elem az iparban (Webb, Schmoller, Rogers, Bernstein stb.); úgy nem kevésbé bizonyos, hogy csak az egymást egyensúlyozó, lehetőleg általános és tapasztaltan vezetett szakmai osztályszervezeteken épülhet ki a modern munkaviszonynak egy új és állandóbb, mivel immár alkotmányos rendje. Tanulmányunk a czéhrendszerből indult ki, mely Magyarországon legutóbb vált csak a múlt munkaszervezetévé. S ime a jelen alakulásait tekintve, már hazánk közeli jövőjéről is elmondhatjuk: »A XX. század meg fogja érni a testületek újraébredését, teljesen áthatva a modern demokratia szellemétől.«¹⁾

¹⁾ Gay Raoul, *L'organisation du travail par les syndicats professionnels*. Revue d'Économie Politique, t. VIII. p. 299.

Közlemények és ismertetések.

Közös vámterület.

Katona Sándor: *A közös vámterület.* Előszóval ellátja Láng Lajos. Budapest. Politzer, 1905. IV. és 192. l.

Az utolsó években a politika hangzatos jelszava nálunk is, Ausztriában is, a gazdasági elválás, vagy mint nálunk mondani szokták az »Önálló vámterület« és Ausztriában »Los von Ungarn.« Mint a jelszavas harcok rendszerint, úgy ez a gazdasági elválás jelszavával való harc is csillámló, felületes és hangzatos fegyverekkel bővelkedik. Kápráztató képek tűnnek fel a »függetlenség« állapotáról; hangzatos szavak mesélnek az »önrendelkezés« hathatós eszközeiről és fényes délibábok idézgetnek fel arról a mesés világról, melyet a magyar akkor fog élni, ha elválik az osztrák gazdasági szövetségtől. A dolgok mélyére, magának a gazdasági élet követelményeinek tanulmányozására, vagy a jövőbeli állapot előkészítésének részleteire a jelszavas bajnokok nem igen vállalkoztak. Az önálló vámterület hívei hazafias, lelkesítő és sallangos előterjesztésekben gazdagok, tárgyi és beható tanulmányokban szegények.

Katona munkája a közös vámterület mellett foglal állást és a jelszavas munkálatok, első sorban Pap Dávid ismert »lendületes« művének bírálatával foglalkozik. Belemélyed az anyag részleteibe; szorgalmasan kutat gazdaságunk minden ágában; feltárja a várt »illúziók«-nak alaptalanságát; rámutat arra a könnyelműségre, melylyel az önálló vámterület hívei az önálló vámterületről szólnak a nélkül, hogy csak legkisebb tájékoztatást nyujtanának arról, vajjon hogyan is lehet megcsinálni a magyar vámterületet, és szakszerűen igazolja azt a gazdasági előnyt, mely Magyarországnak éppen most kijut a vámszövetségből, a midőn az egész világ a mezőgazdasági termények elzárkózását tette vámpolitikájának alapjává.

Bevezetésében szerzőnk a vámszövetség kérdésének gazdasági jelentőségéről szól és helyesen mondja »ha a 67-es alkotások sok politikai bölcsességet követeltek, úgy ma a vámszövetség kérdésének megoldása nagy gazdasági szakértelmet és annak belátását tételezi fel, miként az ország anyagi érdekei oly nagy jelentőségűek, hogy azokat hangzatos frázisokkal hirdetett kicsinyes szempontoknak fel nem áldozhatjuk.« »Ahhoz, hogy közjogi és nemzeti eszmékért lelkesüljünk, elég a hazafias érzés, míg ellenben a gazdasági problémák iránti érdeklődés nagyobb ismereteket, gyakorlati érzéket, sőt gyakorlati szaktudást tételez fel.« »Csodálkoznunk kell azon, ha a parlamentnek azon tagjai,

a kik születésük, neveltetésük, képességeik, nagy népszerűségük és sokszor emlegetett politikai multjuknál fogva vezető szerepet visznek a politikában: a legjelentősebb gazdasági kérdésekben járatlanságot vagy éppen lelkiismeretlenséget tanusítanak.« »Parlamentünknek legkiválóbb tagjai (köztük nem egy szakember, a ki a vámszövetség megalkotásában oroszánrészt vett), a kik évekig hirdették a vámközösség üdvös voltát, a kik még a választás előtt mondott programbeszédekben a vámszövetség fentartását tartották az ország érdekében valónak, a választás után, a mely egy házszabálykérdésben mondott ítéletet, a legnagyobb hidegvérrel mutatnak készséget arra, hogy élére álljanak egy olyan többségnek, a melynek legsarkalatosabb program-pontja a vámközösség megszüntetése és az önálló vámterület felállítása.« »Nem veszik figyelembe, hogy közjogi scrupulusokat lehet felfüggeszteni, hogy a katonai követelések terén meg lehet alkudni, mert hiszen ezeknek a gyakorlati életben semmi kézzelfogható eredményük sincsen. Ellenben a vámterület kérdésében elfoglalt álláspont alku tárgya nem lehet. Azt sem politikai tekintetekből, sem a népszerűség kedvéért, sem a hatalom kívánatos birtokáért feláldozni nem lehet.« »A vámszövetség körüli küzdelem a gazdasági függetlenség jelszava alatt folyik. Ugyancsak hangoztatják nap-nap mellett e jelszót, a kik a gazdasági ügyeket függetlenül megbírálni nem képesek.« »Ma nem folytatnak gazdasági politikát, mert az ország anyagi érdekeit közjogi tekinteteknek alárendelik.«

A bevezetést Történeti előzmények követik. Szerzőnk kiindul Pap Dávid azon hangzatos állításából, hogy a közös vámterület »a szurony hegyén« jött létre és kimutatja azt, hogy a magyar közvélemény régi törekvése volt a vámsorompóknak Ausztria és Magyarország közt leendő megszüntetése. Szükségesnek tartja ebbeli fejtegetéseit, »mert Pap Dávid előadása a történeti tényeknek tendenciosus elferditése és hogy előre is kiküszöböljük azon érzelmi momentumokat, melyek az olvasó lelkét a priori olyan ellenszenvvel tölthetik el a vámszövetség ügye iránt, mely a kérdésnek tárgyilagos szemlélését és megítélését lehetetlenné teszi.« A történet igazolja, hogy országgyűléseink állandóan követelték a szabad forgalmat Ausztriával, hogy II. József meg is akarta szüntetni a közbenső vámsorompókat, de feltételeül követelte az általános adózási kötelezettség meghonosítását, hogy országgyűléseink 1790—1844-ig folyton követelték a szabad forgalmat Ausztriával; hogy gróf Széchenyi István a közös vámterület szószólója; hogy a magyar államférfiak legnevezetesebb alakjai, gr. Dessewffy Emil, Lónyay, Trefort a közös vámterület mellett törtek lándzsát; hogy még az 1842. óta megindult védővamos áramlat sem fojtotta meg a közbenső vámsorompók megszüntetésére irányzott közvéleményt. Szerzőnk idézi az absolut kormány rendeletét, melyben első-sorban közgazdasági okok miatt mondja a vámsorompók megszüntetését szükségesnek; kimutatja, hogy 1851—1868-ig nálunk senki sem szólt a közös vámterület ellen, hogy az 1861. felirati vita alkalmából Lónyay Menyhért, Klauzál Gábor, Trefort az országgyűlésen mint az absolutizmus jó cselekményét dicsérték

a közös vámterületet. Végül felemlíti, hogy a kiegyezési tárgyalások alkalmával senkinek sem jutott eszébe a vámsorompók visszaállítását követelni. »Ha pedig a vámterület közössége csakugyan oly veszedelmes, lehetetlenségnek kell tartanunk, hogy fennállásának 17 éve alatt, vagy törvénybe iktatásakor egyetlenegy férfi sem akadt volna, a ki ezt belátva a közfigyelmet az országot érő veszedelemre felhívja.«

Szerzőnk ezután tüzetesen foglalkozik a vámszövetség ismertetésével és jellemzésével, megvilágítja azt közjogi szempontból és kifejti, hogy az 1867. kiegyezési törvény világosan gazdasági szempontból találta czélszerűnek a vámszövetség megkötését. A vámszövetség ismertetésénél a Széll-Körberféle tervezetet veszi tárggyul és a legújabb törekvéseket jellemezi. Ebben a fejezetben ismételten kifejezést talál az az eszme, hogy a vámszövetség főelve — a szabadforgalom Magyarország és Ausztria között — nem gátolja meg azt, hogy a vámszövetségnek azon intézkedései, melyek a magyar érdekeknek nem feleltek meg, ne módosíttassanak, a miként tényleg majdnem minden kiegyezés alkalmával történtek is javítások, és a miként ilyeneket a legújabb Széll-Körberféle tervezet is magában foglal.

Beható tárgyalás tárgyát képezi a vámszövetség és a mezőgazdaság, miután Magyarország lakóainak 68°/_o-a mezőgazdaságból él, s miután csak szemterményekben középtermésű évben 425 millió korona érték kerül kivitelre. A közös vámterület épp ez okból nagy jelentőségű a magyar gazdára, mert az osztrák piacot, mint szabad piacot biztosítja számára. Szerzőnk felhasználja az alkalmat, hogy a vámszövetség elleneseinek a mezőgazdaság szempontjából felhozott okoskodásait czáfolja. Pap Dáviddal szemben, a ki nagyon szereti hangoztatni azt, hogy a vámszövetséget 1867-ben azért fogadta el a törvényhozás, mert a szabad kereskedelem volt akkor az osztrák-magyar monarchia vámpolitikájában irányadó, és hogy Magyarországra csak addig előnyös a közös vámterület, míg abban a szabad kereskedelem a vámpolitikai irány: utal arra, hogy »a kiegyezési tárgyalásoknál hangoztatták a magyar államférfiak a kereskedelmi szabadság üdvös voltát, de a szabad kereskedelem folytatását nem tekintették a vámszövetség föltételének. Azt pártkülönbség nélkül kifejezésre juttatták, hogy örömmel üdvözik a vámszövetséget, mert a szabad kereskedelmi eszméktől át vannak hatva, és nem azért, mert Európában a szabad kereskedelem uralkodik. És e kettő közt lényeges a különbség. Mint a szabad kereskedelem hívei óhajtották a vámszövetséget, nem mint annak folyományát, hanem mint annak forrását.« »Kétségtelen, hogy a magyar államférfiak akkor is megkötötték volna, ha 67-ben védővamos politika uralkodott volna, sőt még inkább, mint így. Mert nem tehető fel a szabad kereskedelem híveiről, hogy a kifelé uralkodott prohibíciót a vámsorompók visszaállításával még tetézni akarták volna.« »Minél inkább tért hódít a védővamos politika, annál inkább fogja óhajtani a szabad kereskedelem híve az olyan intézmény fentartását, a mely annak előnyeit legalább részben biztosítja.« Ellene fordul azután Rácz Gyulának és azon csodálatra méltó furesa állításának, hogy Magyarország mezőgazdasága a

vámszövetség ideje alatt hanyatlott. Ezt a ferde állítást Rácza a közös vámterület kereskedelmi mérlegéből akarja igazolni, mert e szerint a mezőgazdasági cikkek kivitele csökkent, behozatala pedig emelkedett. Helyesen mutat rá szerzőnk a termelés adataiból a termelés emelkedésére és jól mondja: »tehát a kivitel csökkenése azon örvendetes körülményre mutat, hogy a belső fogyasztás emelkedett. Éppen azt bizonyítja, hogy a közös vámterület mind nagyobb mértékben lett fogyasztója a magyar mezőgazdaság productumainak.« A gabonavámok hatását is rendszerint úgy tüntetik fel a közös vámterület ellenesei, mint ha a gabonavámok Magyarországon feleslegesek lettek volna, feledik, hogy közös vámterületen első sorban az osztrák piac szabadsága nyújt oly előnyt, mely a magyar termelésnek biztos, a vámnak tehát első sorban piacbiztosító hatása volt, szűktermésű években azonban tényleg áremelő hatással is voltak a gabonavámok. Szerzőnk ezek után Pap Dávidnak azzal a jelszavas állításával foglalkozik, hogy egyenlő bánás mellett is tud a magyar termény a külföldivel versenyezni s így nem kell félni az osztrák vámsorompók felállításától. Utal arra, hogy az orosz és román állattenyésztés piac hiányában tönkre megy, míg a magyar állattenyésztés közös vámterületen igen szépen fejlődött; a gabnatermények sem bírnák el az egyenlő versenyt a külföldi gabnákkal, a bor is elvesztené az osztrák területet és legnagyobb iparunk, a malomipar nem tudná kivinni lisztfeleslegét s így tönkre menne. Jövőben pedig, a mikor az autonom vámtarifa magasabb agrárvámjai lépnek életbe, az osztrák terület még inkább biztosítva lesz közös vámterületen és minthogy a fogyasztás mindinkább emelkedik, a vámok áremelő hatásukban is előnyére válnak a magyar mezőgazdaságnak. Mily előny az a magyar mezőgazdaságra, hogy Ausztriával közös vámterületen él, mutatja Oroszország, Rumánia és Szerbia mezőgazdasága, a mely biztos szabadpiacz hiányában mezőgazdasági terményeinek árait folytonosan csökkenteni kénytelen.

Külön fejezetben foglalkozik szerzőnk a vámszövetségnek a magyar ipar fejlődésére vonatkozó hatásával s itt czáfolja azt a hangzatos közhelyet, hogy közös vámterületen az osztrák ipar versenye teljesen lehetetlenné teszi a magyar ipar fejlődését. Kifejti és adatokkal igazolja, hogy a magyar ipar a vámszövetség idejében szépen fejlődött; a népszámlálási adatok szerint az iparral foglalkozók száma gyorsabban szaporodott, mint maga az összes népesség, a gyárak száma nagyobbodott, a vas és kőszénfogyasztás nagy mértékben gyarapodott, a gőzkazánok száma mindinkább emelkedik. És ha a hazai ipar nem fejlődik oly módon, mint azt talán az ország érdekében kívánni lehetne, annak nem a vámszövetség az oka, hanem hiányoznak a föltételek, melyek az ipar megteremtéséhez szükségesek. Tőkeszegények vagyunk, a vállalkozási szellem gyöngye, társadalmi előítéletek a munkakörök közt különbséget tesznek, maga a törvényhozás az incompatibilitási törvénnyel számüzte az iparosokat kebeléből, nincsenek képzett munkásaink. Ezen föltételek megteremtése az állam és a törvényhozás föladata s azokat vámközösségben is meg kell és meg lehet teremteni; de idő és kitartás kell hozzá.

A vámszövetség pénzügyei czímén szerzőnk foglalkozik először a fogyasztási adókkal és azt az állást foglalja el, hogy »a fogyasztási adók azért nem érintik közletről a vámszövetséget, mert azok teljesen egyforma alapon való intézése és rendezése nem integrans része a vámszövetségnek, hanem attól függetleníthető.« »Egy fogyasztási adóvonal felállítása a monarchia két állama között teljesen megoldhatná a pénzügyi téren felmerülő controversiákat.« Egyébiránt az adóvisszatérítési kérdésnek megoldása, az átutalási eljárás meghonosítása és a kész terményre vetett adózási rendszer annyira tisztába hozták a fogyasztási adók ügyét, hogy az előbb e részben hangoztatott panaszok megszűntek. A vámszövetséggel összefüggő további pénzügyi kérdések a quota és a vámjövedelem. A quota a vámközösség esetén természetesen nagyobb lesz. A vámjövedelem kérdéséről pedig azt tartja szerzőnk, hogy az önálló vámterület bármilyen vámjövedelemmel kecsegtessen is, ez a vámszövetség gazdasági jelentőségének megítélésénél figyelembe nem jöhet és az ország gazdasági érdekeit pénzügyi szempontból feláldozni nem szabad.

A vámszövetség a kereskedelmi politika szempontjából szokott rendszerint megtámadtatni és az önálló vámterület hívei azt állítják, hogy a két állam gazdasági érdekellentétei nem engedik meg, hogy Magyarország érdekei kellően érvényesüljenek a külföldi szerződésekben. Ezzel szemben helyesen emeli ki szerzőnk, hogy »a nemzetközi relatiókban nagy tekintélyt kölcsönöz nekünk az, hogy mint egy nagy vámterület alkotó része szerepelünk, melyet a gazdaságilag fejlett nemzetek figyelmen kívül nem hagyhatnak, a melynek gazdasági súlyával számolniok kell« és hogy »az érdekek ellentéténél nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy azok legnagyobb része már a vámszövetség keretén belül találjanak kiegyenlítésre. A magyar nyerstermelés érdekei kielégíttetnek az osztrák piaczon és viszont az osztrák ipari kivitel a magyar fogyasztásban találja elhelyezését.« »Még nyerstermelő országokkal is kedvezőbb feltételek mellett szerződhetünk, mint közös vámterület alkotó része, mert ezen államok nyers termékei Ausztriában fogyasztóra találjanak, ennek fejében a magyar ipari termelésnek mindinkább növekvő feleslegét ezen országokban helyezhetik el«. Hogy pedig a kereskedelmi szerződések nagy előnnyel voltak éppen Magyarországra, utal szerzőnk az 1891-ben Németországgal kötöttre, mely első sorban Magyarország mező- és erdőgazdasági terményeinek kivitelét biztosította. De különben is a vámpolitika, a mely az új autonom vámtarifában érvényre jutott a magyar mezőgazdaságnak a mostani elzárkozó rendszerében, azt a nagy előnyt nyújtja, hogy biztosítja Ausztria szabad piacját, távol tartja a szomszéd mezőgazdasági országok terméseit és több esetben a magyar termények árait emelni fogja.

Azok, a kik az önálló vámterület mellett kardoskodnak, nem fejtik ki, milyen legyen tulajdonképen a magyar vámpolitika egy ilyen önálló vámterületen; nem közlik még csak alapvonalait sem az esetleg életbelépő vámtarifának, szóval negatív megokolásukból nem térnek át pozitív javaslatokra. Szerzőnk helye-

sen utal arra, hogy önálló vámterületen a követendő vámpolitikának a feladata, hogy a magyar ipart védő vámokkal felvirágoztassa és a mezőgazdaságnak a közös vámterületen eddig élvezett előnyeit biztosítsa. Ez a kettős cél azonban már akkor sem valósulhat, a mikor Magyarország Ausztriával akarna kereskedelmi szerződést kötni, mert ha védővámokkal kívánja távoltartani az osztrák ipart, Ausztria hasonlóképp tenne a magyar terményekkel. Az a sokszor hangoztatott terv, hogy Ausztria Magyarországot és viszont a közbenső vámsorompón kedvezőbb vámokkal kezelné, mint a többi nemzeteket, a mai nemzetközi forgalom elvei szerint alig keresztülvihető, de különben is az önálló vámterület egyik főcélját, az iparfejlesztést gyöngítenié, mert hiszen éppen Ausztria versenye ellenében kívánják leginkább a védővámokat. Mezőgazdaságunk így alig találná meg azokat az előnyöket, melyeket eddig az osztrák szabad piacon bir, még pedig annál kevésbé, mert a gazdaság átalakítására (szemtermelés helyett kereskedelmi növények termelése) nincs mód, de nincs is biztos kelendőség.

Befejező fejezetében végeredményül szerzünk a mondottak után csakis arra az eredményre juthat, hogy az önálló vámterület a magyar közgazdaságnak nincsen előnyére és hogy a gazdasági elválás ép most nem lehet célunk. Az önálló vámterületen első sorban mezőgazdaságunk szenvedne; a mezőgazdasági lakósok lévén legjobb fogyasztói az iparcikkeknek, iparunk sem fejlődhetnék. »Gazdasági decadentia nem lehet alapja felvirágzásnak. A mezőgazdaság romjaiból nem nőhet ki az ipar terebélyes fája.« »A vámszövetség és a különválás kérdése tehát úgy áll előttünk, hogy vagy a mezőgazdaságot kell áldozatul dobnunk, vagy pedig le kell mondanunk az iparnak vámokkal való protegálásáról.« »Iparunkat csak lassan, fokozatosan és szervesen fejleszthetjük. A fejlődő ipar csak a mezőgazdaságra támaszkodhatik és fejlődésének mérve szoros összefüggésben van a mezőgazdaság virágzásával.«

(—vits.)

A Chamberlain-féle tarifabizottság.

Report of the Tariff Commission. — Vol. 2. The textile trades. — Part. 2. Evidence on the Woollen industry. — Part. 3. Evidence on the hosiery industry. — Part. 4. Evidence on the lace industry. — Part. 5. Evidence on the carpet industry. — Part. 6. Evidence on the silk industry. P. S. King & Son. London, 1905.

A Chamberlain által fölélesztett védővamos áramlat egy állandó tarifa-bizottságot teremtett, mely mint egészen magánjellegű vállalkozás most is dolgozik és az anyag részleteinek feldolgozása (melyről a Közgazdasági Szemle 1904. I. köt. 203. és 1905. II. köt. 665. lapjain a vas- és a pamutiparra vonatkozólag már beszámoltunk) tovább folyik; most ismét öt erős füzet fekszik előttünk, melyekben a gyapjuipar, a harisnyakötőipar, a csipke és csipkeszövetek ipara, a szőnyegipar és a selyemipar képezik a tanulmány tárgyait.

A gyapjuiparról szóló tanulmány (Part. 2.) azt vitatja, hogy Nagybritanniában a gyapjuipar általában hanyatlott; az ipar

egyetlenegy ága sem emelkedett, legtöbb iparág teret veszett, még pedig a külföldön éppen úgy, mint Nagybritanniában. Legtöbb iparkerületben a munkások száma csökkent, sőt a gyárak száma is apadt. A continens gyárai a legfinomabb czikkeben ugyan nem versenyezhetnek az angol készítménnyel, de az olcsóbb árúban még magában Angolországban is tért foglalnak. Franciaország kivált női ruházati szövetekben majdnem monopolszerű állást szerzett iparának. Legerősebben érezni Németország versenyét, de Ausztria is ügyes versenytársa az angol gyártmánynak főképp Délafrikában, Egyiptomban; Olaszország, Oroszország és az Egyesült Államok gyapjúipara erősen kiszorítják az angol gyapjuczikkeket a saját területeikből, a hol előbb az angol iparczikkek nagy kelendőséggel bírtak.

Az angol gyapjúipar hanyatlása a fonásnál főképp a posztó és a shoddy fonalaknál észlelhető, de nagyon feltűnő a szövőszékek számának csökkenése. Ugyanis volt:

Évben	Orsó (millió)				Szövőszék (ezer)				
	posztófonál	fésűsfonál	shoddy	Összesen	posztó	fésűs	szövet	shoddy	Összesen
1874 . .	3·17	2·18	0·10	5·45	57	82	1		140
1878 . .	3·34	2·10	0·08	5·52	57	87	2		146
1885 . .	3·05	2·23	0·09	5·37	58	80	2		140
1890 . .	3·11	2·40	0·08	5·61	62	67	2		131
1904 . .	2·61	2·94	0·07	5·62	50	53	1		104

Nagybritannia legnagyobb gyapjúipari vidéke Yorkshire, a hol az összes szövőszékek és orsók 75—80%^o van.

A gyapjúiparban foglalkozást találó munkások száma is az utolsó évtizedben erősen csökkent, ez a csökkenés különösen a férfimunkások számánál igen szembeötlő. Volt ugyanis:

Évben	Férfi	Nő	Összesen
1871	124.000	123.000	247.000
1881	113.000	127.000	240.000
1891	121.000	137.000	254.000
1901	111.000	125.000	236.000

Miként fejlődött a gyapjúipar az egyes országokban, azt a gyapjúfogyasztás adatai szembetűnőleg mutatják. A gyapjúfogyasztás (millió angol fontokban) volt:

Évben	Német-országban	Franciaországban	Az osztrák-magyar monarchiában	Olaszországban	Az észak-amerikai Egyesült Államokban	Nagy-Britanniában
1875	159	—	—	—	248	351
1880	—	—	38	38	356	372
1885	251	391	—	—	374	365
1890	—	428	57	—	378	425
1895	410	441	—	49	514	503
1900	316	381	—	—	439	499
1902	380	457	132	59	480	492

Az angol gyapjúipar hanyatlását a bizottság főképp a gyapjú-czikkék behozatalának emelkedéséből és a Nagybritannia kivitelének csökkenéséből magyarázza, mert bizony a gyapjúfogyasztás alig mutat lényeges átalakulást, sőt határozott emelkedést tüntet fel.

A behozatal Nagybritanniaába volt:

évek állagában	gyapjúárú		gyapjúárú netto behoztak millió sterling érték
	millió font	millió sterling értékben	
1880—4	13·86	1·76	5·96
1885—9	18·24	2·02	- 7·84
1890—4	16·16	1·84	8·70
1895—9	19·37	2·01	9·79
1900—4	22·70	2·27	8·64

Kivitt pedig Nagybritannia:

évek átlagában	a vámmal védett országokba sterling	Más országokba sterling
1885—9	10,817.000	3,143.000
1890—4	8,971.000	3,939.000
1895—9	8,172.000	3,598.000
1900—4	5,760.000	3,800.000

Főképp az amerikai Egyesült-Államokban nagyon megszűkül az angol árú piacza, ott az említett években 4·2 millióról 1·3 millió font sterlingre szállt le az angol kivitel.

A *harisnyakötő iparról* szóló (Part. 3.) tanulmány meglehetősen gyöngye. A meghallgatott szakértők erről az iparról is azt állítják, hogy az utolsó 30 évben inkább hanyatlott, hogy veszi a külpiaczokat és hogy a verseny magában Nagybritanniaában nagyon erős. De az adatok, melyeket közöl, igazolják ezt az állítást a pamutárúra, de nem a gyapjúárúra. Ugyanis igaz, hogy a pamut harisnyakötőárú behozatala Nagybritanniaába az 1875—79. évek átlagában 224.000 sterling és az 1900—4 évek átlagában háromszor akkora, azaz 736.000 £ volt és igaz az is, hogy az efféle cikkekben Nagybritannia kivitele 1880—84. évek átlagában 1112 ezer sterling és 1900—4. évek átlagában csak 436.000 £ volt, de a gyapjú harisnyaárú kivitele 292.000 £-ről 1875—79. években 949.000 £-re 1900—4. években emelkedett. Kétséget sem szenved, hogy a continens államai és Amerika védővámjai megnehezítették az angol kereskedést, de másrészt köztudomású, hogy angol gyárosok, így Mundalla Chemnitzben, mások az amerikai Egyesült-Államokba települtek s ott folytatják gyártásukat.

Ugyancsak gyöngye munka a *csipke és a csipkeszövetek* iparáról szóló füzet (Part. 4.), melyben meglehetősen általánosságban egyes ágak, pl. a nottinghami függönygyártás teljes hanyatlásáról van szó, de nagyban és egészben az angol ipar több ágának erős magatartása hangsúlyoztatik. A plaueni és a svájci ipar versenye részint a Schiffli gép és részint a himzőgépek

nagy elterjedésére vezethetők vissza. A forgalmi adatok azt igazolják, hogy Nagybritanniába az efféle cikkekből legujabban többet hoznak be külföldről, a mennyiben ugyanis az 1885—89. évek állaga 952.000 sterling értéket és az 1900—04. éveké 1 millió 316.000 sterlinget mutat; de Nagybritannia kivitele is gyarapodott, így az 1885—89. évek átlaga 2,168.000 font sterling, 1900—4. években 3,067.000 fontra emelkedett.

A *szőnyegiparral* foglalkozó füzet (Part. 5.) szintén nem tartalmaz bő anyagot; a meghallgatott szakértők csak arról panaszkodnak, hogy a külföldi országok magas vámtarifái kiszorítják az angol cikkeket eddig elfoglalt piaczaikról és erősítik az ottani ipart, a mely azután magában Angliában és a semleges piacokon az angol iparral erős versenyt kelt. Tényleg mindazáltal a szőnyeg-behozatal Nagybritanniába 1898. óta meglehetősen stationárius, a mennyiben 358.000 sterling értéke 1904. évben 373.000 sterlingre emelkedett csak; a kivitel igen csökken és pedig az 1885—89. évek 1,246.000 st. átlaga leszallt az 1900—04. években 904.000 st.-re s főképp ha a britt birtokokba kivitt árú értéke leszámittatik, a többi országokba a kivitel az említett időszakokban 809.000 st.-ről csökkent 450.000 st.-re.

Igen gazdag adatokban és tartalmában a *selyemiparról* szóló (Part. 6.) füzet; itt a bizottság elemében volt, mert a selyemipar az utolsó 30 év alatt Nagybritanniában tényleg erősen hanyatlott. Így a selyemiparnál foglalkozók száma volt:

Évben	Férfi	Nő	Összesen
1851	53.900	76.700	130.700
1861	43.700	72.500	116.300
1871	29.200	53.700	82.900
1881	22.200	42.600	64.800
1891	19.000	32.900	52.000
1901	13.800	25.100	39.000

A gyárak, orsók és szövőszékek száma azonban aránylag nem mutat ily nagy csökkenést, a mi mindenesetre arra mutat, hogy a munkások csökkenésével a gyári berendezések jobbakká lettek és több orsót és több szövőszéket kezel most a munkás. Volt ugyanis:

Évben	Gyár	Egyszerű orsó	Czérnázó orsó	Szövőszék
1870	696	940.000	190.000	12.378
1874	818	1,115.000	222.000	10.002
1878	706	843.000	176.000	12.546
1885	691	888.000	175.900	11.966
1890	623	847.000	183.000	11.464

A nyersselyemkereskedés a Suez csatorna megnyitása előtt Nagybritanniában volt összpontosítva, azóta rohamosan sülyedt és más országokba tért át, úgy hogy most Nagybritanniába majdnem csak annyi nyers selymet hoznak be, mint a mennyit az országban fogyasztanak. Ugyanis nyers selyemből:

Nagybritanniába (millió angol fontot)

Évek átlaga	Behoztak	Kivittek	Maradt
1857—64	8.93	3.30	5.63
1865—74	6.73	2.96	3.77
1875—79	4.60	2.10	2.51
1880—84	3.53	0.73	2.80
1885—89	2.80	0.32	2.28
1890—94	1.90	0.15	1.77
1895—99	1.90	0.12	1.78
1900—04	1.29	0.19	1.10

Ezzel szemben növekedett a sodrott- és font selyembehozatal, még pedig az 1875—79. évek 109.000 angol font mennyisége az 1900—04. évek átlagában 705.000 fontra, tehát majd kétszeresére szaporodott meg. Habár a selyemszöveteket illetőleg is erősen panaszkodnak az angol szakértők a külföld versenyéről, mégis a behozatali adatok ezeket a panaszokat nem igen igazolják, a mennyiben az 1895—99. évek kivételével a behozatal inkább stationarius.

Selyemszöveteket behoztak és kivittek Nagybritanniába.

Évek átlagában	Ezer font sterling érték	
	behozatal	kivitel
1875—79	12.503	1.771
1880—84	11.547	2.383
1885—89	10.712	2.328
1890—94	11.678	1.713
1895—99	16.316	1.447
1900—04	13.977	1.506

A kiviteli adatok némi hanyatlást mutatnak, de tulajdonképpen az ipar erős megfogyatkozása itt sem mutatkozik. Hogy egyes országokba a kivitel óriási mértékben csökkent, például az amerikai Egyesült-Államokba 928.000 font sterlingről az 1885—89. években 206.000 fontra 1900—04. években, az az illető országok prohibítív vámpolitikájának következménye.

Tényleg a nyersselyem-üzlet szenvedett legtöbbet Nagybritanniában. London volt előbb a selyem világpiacza; most Marseilles szerepel az európai continens részére és Amerika közvetlenül China és Japánból szerzi meg a nyers anyagot.

Tagadhatatlan az is, hogy az angol selyemipar a francia, olasz, német és osztrák ipar emelkedése folytán erős versenyyel küzd, még pedig főképp azért, mert Angolországban a munkaidő rövidebb és a munkabérek nagyobbak. Olaszországban például egy leány kap $5\frac{3}{4}$ — $6\frac{3}{4}$ pence napibért 12 órai munkáért, míg Angolországban 17 pence jár 9 órai munkanapért. Az olasz munkás hetibére tehát 3 shilling 90 óráért, az angolé 8 shilling 6 pence $55\frac{1}{2}$ óráért.

Ezzel a füzettel a textilipar nagy részét áttanulmányozta a bizottság. Noha a liberális párt az utolsó választásoknál többségre jutott és ép ezért a közvélemény Chamberlain felfogása ellen nyilatkozott, a bizottság folytatja működését és legközelebb egy összefoglaló füzet fog megjelenni, mely a textilipar állását és követeléseit fogja magában foglalni.

(—vits).

Városok fejlődése.

Dr. Kenéz Béla : *A városok fejlődése és jelentősége.* Budapest, Politzer-féle könyvkiadóvállalat kiadása. 132. old.

A városi népesség jelentékeny növekedése már nálunk is magára vonta a tudomány figyelmét, mindazonáltal szélesebb alapokon egész terjedelmében e kérdés hazai irodalmunkban nem volt feldolgozva. Épp ezért örömmel kell üdvöznünk Kenéz munkáját, mely a városok gyors fejlődését és nagy jelentőségét tárja fel előttünk nemcsak hazánkra való tekintettel, hanem az összes európai, és az északamerikai Egyesült-Államokból merített anyag alapján. A dolgozat egyik főelőnyét kell ebben a nemzetközi alapra helyezkedésben látni, mert a hazánkra vonatkozó adatokat helyesen csak akkor ítélni meg és azok jelentőségét csak úgy méltathatjuk, ha tudjuk, hogy mikép viszonylanak azok más országok arányszámaihoz.

Kenéz munkájából mindenekelőtt megtudjuk, hogy az 1869-től 1900-ig terjedő időközben a falusi népesség hazánkban 7,729.637 lélekről, 7,905.799-re emelkedett, tehát alig növekedett számbavehető módon, sőt aránylag fogyott is (mert 1869-ben az összlakosság 56·9°/o-át, 1900-ban csak 47·3°/o-át tette ki), míg a városi lakosság minden csoportjában tetemes, legalább is 30°/o-ot meghaladó emelkedést mutat. És pedig Kenéz vizsgálataiból az is kitűnik, hogy a városi lakosság növekedése a városok nagyságával mindig tetemesebb lesz. A 2.000—5.000 lélek közti helységek népessége csak 32°/o-kal emelkedett, az 5.000—10.000 köztieké ellenben már 43°/o-kal, a 10.000—50.000 köztieké pedig 51°/o-kal, míg az 50.000 léleknél többet számláló városok lakosságának növekedése 202°/o-on felül van.

Mint a városok nagysága és azok lakosságának emelkedése közti arányra nézve, úgy a városba tömörülés neve alatt ismeretes bevándorlások egyéb mozzanataira vonatkozólag is Kenéz hazánk adatai alapján megerősíti az egyéb európai országokban és az északamerikai Egyesült-Államokban tett megfigyeléseket. Nevezetesen hazánk adatai is igazolják mindenekelőtt azt a törvényt, hogy a városok vonzóereje a vidékkel szemben nagyjában a távolsággal fordított arányban érvényesül. Szerző öt zónára osztja a székesfőváros vonzóerejének vizsgálata szempontjából az országot (t. i. a 100 km alatti, a 100—200, 200—300, 300—400 és 400 kmen felüli zónára) és megállapítja, hogy nemcsak nagyjában érvényesül az említett törvény, a mennyiben minden távolabb eső zóna kevesebb bevándorlót szolgáltat a fővárosba, hanem még az egyes zónákból a fővárosba vándorlottak száma is határozott törvényszerűséget mutat fel. Összeállításából ugyanis kitűnik, hogy az első zónából 61, a másodikból 31, a harmadikból 16, a negyedikből pedig 6 egyént számláltak a a fővárosban, úgy hogy a távolabbi zónából a fővárosban tartozkodók száma körülbelül a felét teszi az előbbi zónából a fővárosba vándoroltaknak. Csakis az utolsó, az ötödik zónára vonatkozólag nem érvényesül ez a törvényszerűség, a mennyiben ebből nem 3, hanem 5 személy találtatott a fővárosban. Kenéz azonban ebben nem lát a fenti törvénnyel ellenkező jelenséget, a mennyiben ez különös okokra,

főkép az ide tartozó erdélyi megyék kedvezőtlen gazdasági helyzetére vezethető vissza, mi abban nyilvánulván, hogy helyben a lakosság nem talál elég munkaalkalmat, természetesen elő kell, hogy mozdítsa az onnan való elvándorlást és a fővárosi munkapiac felkeresését.

A nemek aránya a városba özönlő néptömegben Magyarországon is hasonlóképp alakul, mint a külföldön. Nálunk is a nő nem élénkebb részt vesz a városba özönlésben, mint a férfi-lakosság. A városok női népessége között az idegen születésűek hányada nagyobb mint a férfi-lakosságnál. Mig azonban a férfiak távolabb vidékről is felkeresik a városokat és igyekeznek azokban keresethez jutni, addig a nők vándorlása csak kisebb távolságokat ölel fel. Kitűnik ez Kenéznek a női túlsúlyra vonatkozólag közölt adataiból. Mig ugyanis az ugyanazon megyebeli születésűek közt 1330-at tesz ki a nők száma 1000 férfira, addig az egyéb megyebeliek között már csak 1005-re rug, mig a külföldi születésűeknél a női túlsúly eltűnik és 1000 férfira csak 841 nő esik.

Arra a kérdésre nézve, vajjon a városi népesség gyors növekedése mennyiben köszönhető természetes szaporodásnak és mily részben belső vándorlások eredménye az, Kenéz azt az álláspontot foglalja el, hogy a vándorlásokból származó növekedés a városok természetes szaporodását tetemesen felülmulja. A születési többlet ugyanis törvényhatósági városainkban 9·1⁰/₀, mig e városok tényleges szaporodása 27·8⁰/₀, úgy, hogy eme városok növekedésének körülbelül kétharmad része a falusi lakosság oda özönlésének az eredménye. A születési adatok alapján is megállapítja szerző, hogy a törvényhatósági városok lakosságának több mint a fele-oda vándoroltakból áll.

Az okokat, melyek a városok gyors növekedését előidézik, Kenéz főkép az újabban bekövetkezett gazdasági folyamatokban látja. Az átalakulások, melyeket a capitalistikus termelés terfoglalása maga után von, az óriási vállalatok keletkezése, melyek a munkások százait és ezreit foglalkoztatják, a közlekedési eszközök bámulatos fejlődésével kapcsolatosan vezetnek a városok felvirágzásához és népességének rendkívüli emelkedéséhez. A technika vivmányai lehetőségessé teszik, hogy a mezőgazdasági termények sokkal nagyobb mennyisége állitható elő a munkások sokkal kisebb számának alkalmazásával, mint annakelőtte és az így felszabadult munkáskezek, melyek a mezőgazdaságban már nem találnak alkalmazást, az ipar felé fordulnak és a városokat keresik fel. Igen nagy súlyt helyez Kenéz a városi lakosság növekedése tekintetében a vasuti hálózat kiépítésére és számos város, így Debreczen, Kassa, Kecskemét, Szabadka, Szolnok, Szombathely, Versecz és Zólyom példájával igazolja, hogy mily döntő befolyása volt egyes vasuti vonalak kiépítésének az illető városok népességének növekedésére.

A városba özönlés jelenségét Kenéz elég optimistikusan itéli meg. Éppenséggel nem mellőzi a városi népesség hirtelen növekedésével járó nagy hátrányokat, melyek úgy erkölcsi, mint gazdasági téren nyilvánulnak, de ezekkel szemben utal ama jelentékeny előnyökre, melyeket az erők egyesítése a gazdasági életben az ipar és kereskedelem fellendülése által eredményez, és óva

int bennünket a városi népesség növekedésével járó hátrányok túlhajtásától. Nevezetesen a városi élet phisikai, egészségügyi és erkölcsi hátrányait véleménye szerint nem szabad oly sötéten látnunk, mint némely író tette. Sem az állításkötelesekre vonatkozó adatok, sem pedig az öngyilkosságok száma nem bizonyít a városi népesség degenerációja mellett. Az állításkötelesek alkalmassága a katonai szolgálatra a szerző által közölt adatok szerint a fővárosban nem marad el a falusi sorozási eredmények mögött; az öngyilkosságok száma nagyobb ugyan a városban, mint a falun, de ez még nem bizonyít a városok degeneráló hatása mellett. Az e tekintetben kétségkívül sokkal mérvadóbb testi és szellemi fogyatkozások arányszáma ugyanis a városokban kisebb, mint a falun. A városok nagyobb kriminalitását, valamint a törvénytelen születések nagyobb számát sem itéli meg Kenéz oly sötéten, mint a hogy az a külföldi irodalomban gyakran történt. A városok legnagyobb hátrányát joggal a túlszűfolt lakások nagy számában, tehát a lakásnyomorban látja, de e tekintetben is reménynyel tekint a jövőbe és arra emlékeztet, hogy a lakásnyomor enyhítésére már eddig is történtek lépések, melyek nem voltak eredménytelenek, minthogy pl. Budapesten 1890-ben még 13·2%, 1900-ban pedig már csak 10·8%-a a népességnek lakott túlszűfolt lakásban.

Kenéz munkáját szélesebb körű olvasóközönség is élvezettel forgathatja, mert szerző előadása, daczára a művében feldolgozott nagy számanyagnak, mindig vonzó és érdekes. Különös érdekeséget kölcsönöz a munkának az a széles alap, melyre szerző a nemzetközi összehasonlítások által helyezkedik. Mindamellett, úgy hiszem, éppen ebből származik a dolgozat bizonyos hiánya. A munka ugyanis bizonyos tekintetben azt a benyomást teszi, hogy szerző a nagy nemzetközi irodalmi anyag- és adathalmaz átdolgozása közben némileg elfelejtette a városba özönlésnek a hazai viszonyok sajátágaiból folyó különös vonásait kiemelni.

Nevezetesen tagadhatlan az, hogy az ipari fellendülés Magyarországon is nagyban közrehat a városok növekedésében és fontos szerepet játszik abban. Mindamellett feltűnő és Kenéz részéről nem eléggé méltatott jelenség az, hogy hazánkban a városba tömörülés súlypontja, nem mint nyugaton az ipari, hanem a túlnyomóan mezőgazdasággal foglalkozó vidékeken fekszik. Ezt a körülményt még az 1904. év folyamán a Szemlében megjelent cikkemben, mely szerző figyelmét elkerülte, eléggé kiemeltem és igen kár, hogy az előttünk fekvő munka nem foglal állást eme körülménnyel szemben. Ugy hiszem ugyanis, hogy a megfigyelt jelenségből arra lehet következtetni, hogy nálunk a városi lakosság növekedése nem annyira nagy ipari központok és hatalmas ipartelepek keletkezésével függ össze, mint egyéb tényezőkkel. Ezzel távolról sem kívánom azt állítani, hogy Magyarországon a városok növekedése nem függ össze az ipar fejlődésével és fellendülésével. A városok felszívó ereje ugyanis bizonyos fokig már magában egyes ipari foglalkozások fejlődésén alapul, t. i. a helyi fogyasztás a népesség növekedésével egyre több iparoskezet foglalkoztat. Mégis más azonban ennek a tényezőnek a hatása, mintha, a mint a nyugat egyes vidékein történik, egyik a világ-

piacz számára termelő nagy vállalat keletkezik a másik mellett. Hazánkban a városba özönlés is inkább történelmi alappal bír, a mennyiben a magas tömörülési irányzatot mutató vidékeken még mielőtt ipari fellendülésről a mai értelemben szólni lehetett, nagy községek keletkeztek, melyek azután a további fejlődés alapját képezték, magukhoz vonván a környék népességének jelentékeny részét. Ha itt-ott később egy-egy nagyobb gyártelep létesítése közre játszott is, hazánkban mégis inkább a fönt jelzett eset a gyakoribb.

Kenéz munkájában méltatja ugyan azt a szerepet, melyet a helyi fogyasztás által nyújtott munkaalkalmak a városi népesség növekedésében játszanak, mégis nem különbözteti meg eléggé e tényezőt attól a másiktól, mely a nagyipari vállalatok keletkezésében és a gyáripar nagymérvű terjedésében áll. Ez által fejtegetései könnyen oly színben tűnnek fel, mintha hazánkban egész ugyanazon tényezők és éppen oly mértékben hatnának közre a városba tömörülésnél, a melyek nyugaton e jelenséget előidéznek. Az olvasó figyelmét a könyv nem hívja fel eléggé arra, hogy hazánkban a vizsgált jelenség sok tekintetben mégis más képet mutat és más elbírálás alá esik, mint nyugaton. Nevezetesen nálunk a legtöbb városban jelentékeny földműves-népesség található és a városi élet is sok tekintetben más jelleggel bír, mint a nyugati államokban. Az ipari munkások nagy tömegei a főváros és még néhány város kivételével hazánkban a városi lakosságot sokkal kevésbé jellemzik, mint a nyugaton, míg nem ritkán nagy mezőgazdasági proletariatus tartózkodik a városokban, mint ezt pl. az 1891—98. évi munkásmozgalmakban oly nagy szerepet játszott Hódmezővásárhely példája mutatja. Az által, hogy Kenéz elmulasztja ezekre a dolgokra az olvasó figyelmét felhívni, könnyen azt a benyomást nyerjük könyvéből, mintha a belvándorlások nálunk is a nyugaton észleltekkal azonos okokra volnának visszavezethetők és egész oly jelleggel bírnának mint ottan, holott hazánk viszonyai e tekintetben is sokban eltérnek azoktól. Ezen eltérések nagyobb kidomborítása a hasonlatosságok megállapítása mellett kívánatos lett volna.

Heller Farkas.

Socialpolitika.

R. v. d. Borght: *Grundzüge der Sozialpolitik*. Hand- u. Lehrbuch der Staatswissenschaften in selbständigen Bänden. XV. Leipzig, 1904. Hirschfeld XII. + 566. l.

Jellemző, hogy noha az elmúlt évtizedekben kevés kifejezést használtak talán oly gyakran gazdasági és társadalmi kérdések tárgyalásánál, mint a »socialpolitikait«, mégis a socialpolitika mint külön rendszeres tudományág vagy mint a társadalmi gazdaságtan önálló része, alig jegeczesedett ki. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a Conrad-féle *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* még második kiadásában sem tartalmaz cikket a sociálpolitikáról; hasonlóképen az Elster-féle *Wörterbuch der Volkswirtschaft*-ban, a Palgrave-féle *Dictionary of political economy*-ban, és a Say-féle *Dictionnaire d'éco-*

nomie politique-ben hiába keresünk cikket a sociálpolitikáról. Csak a magyar *Közgazdasági Lexikon* tárgyalja *politika* alatt a sociálpolitikát is, értékes, de nem kimerítő, túlrövid cikkben.

De mind ennek oka nem az, hogy keveset foglalkoztak sociálpolitikai kérdésekkel; hiszen Stammhammer *Bibliographie der Sozialpolitik* című műve, mely 1894-ben záródott és 1896-ban jelent meg, már körülbelül 20.000 címet tartalmaz és helyesen jegyzi meg Lippert az előttünk fekvő munka bibliographiai részében, hogy a sociálpolitikai irodalom határozottan túltermelést mutat.

Épen nem az irodalomhiány okozta tehát azt, hogy sociálpolitikai rendszerek nem keletkeztek, hanem inkább az a körülmény, hogy a nézetek igen elágaztak és elágaznak az iránt, hogy mire terjed ki a sociálpolitika, mily kérdések alkotják anyagát és melyek a közös, rendszeres feldolgozásra alkalmas, mozzanatok. A francia, angol és olasz tudomány pedig alig használja a sociálpolitika kifejezést és azt, mint külön tudományos fogalmat, meg sem érti.

Kétséget nem szenved, hogy a sociálpolitika kifejezés magában véve tautologia, mert hiszen minden politika kihat gazdasági és társadalmi jelenségekre is és így feltétlenül sociális jelentősége van.

A magyar irodalomban Földes a *Társadalomgazdaságtan* alkalmazott és gyakorlati tanainak IV. részét nevezi társadalmi politikának; e rész magába zárja a népességi politikát, a munkásügyet és a szegényügyet, azonkívül, a gazdasági élet összefüggését a politikai életrrel. Földes *Közgazdasági értekezései*-nek első kötetében nyolcz tanulmányt foglal össze ugyancsak a társadalompolitika elnevezése alatt. Gaál *Nemzetgazdaságtanának* II. kötet VI. könyvét ugyancsak társadalompolitikának nevezi és a munkásügyet, szegényügyet és a népesedési politikát tárgyalja ily címen.

A »sociális« szónak előtérbe szorulását és mindenféle összeköttetésben és értelemben való alkalmazását bővebben először Wasserrab¹⁾ igyekezett magyarázni és az ő nyomán azután Sombart²⁾ és Bortkiewicz³⁾ először tettek kísérletet arra, hogy a sociálpolitika fogalmát pontosabban körülírják, de e kísérletek nem mondhatók sikerülteknek. Nézetünk szerint az első, ki a sociálpolitika fogalmát szabatosabban körülirta és ez irányban alapvető munkát végzett Jastrow⁴⁾ Azonban Jastrow munkájának is csak három bevezető fejezete: 1. Was ist Sozialpolitik? 2. Was ist Verwaltungswissenschaft? 3. Beziehungen von Sozialpolitik u. Verwaltungswissenschaft foglalkozik a socialpolitika kérdésével, de annak rendszerét nem nyújtja.

Erthető, hogy így a legnagyobb érdeklődéssel és várakozással néztünk az előttünk fekvő munka megjelenése elé. Szer-

¹⁾ *Sozialwissenschaft u. soziale Frage*. Leipzig 1890. — *Soziale Frage, Sozialpolitik u. Carität*. Leipzig, 1903.

²⁾ *Ideale der Sozialpolitik*. Arch. f. soz. Gesetzgeb. u. Stat. X. 1897. 1—48. p.

³⁾ *Der Begriff Sozialpolitik*. Jahrbücher f. Nat. ök. u. Stat. III. 17. 1899.

⁴⁾ *Sozialpolitik u. Verwaltungswissenschaft*. Berlin 1902.

zója számos kitűnő munkával rég előkelő állást biztosított magának a német tudományban és magas hivatali állásában résztvett a német socialis törvényhozás alkotásában. Az a gyűjtemény pedig, amelyben socialpolitikája megjelent, tényleg a legjelesebb szakmunkákat tartalmazza.

Várakozásunkban azonban csalódtunk, mert bár roppant értékes és részleteiben jeles munkával gazdagodott irodalmunk a v. d. Borgh-t féle socialpolitika megjelenése útján, mégis e munka sem az a remélt rendszeres socialpolitika, amelyre már annyira szükség volna. Messzire vinne, ha ezen ítéletünket alaposan megakarnók okolni, mert különösen hosszasan kellene fejtegetnünk azt, hogy mit tartunk a socialpolitika helyes fogalomkörének, céljának és módszerének.¹⁾ Annyit jegyzünk tehát csak meg, hogy v. d. Borgh-t különösen abban hibázott, hogy főleg a német socialpolitikai viszonyok alapján alkotta meg rendszerét, nem igyekezett belső összefüggések alapján osztályozni és csoportosítani, hanem a német viszonyok történeti fejlődésének külső-segei által vezettette magát.

A munka négy főrésze oszlik. Az első általános bevezetést tartalmaz; a socialpolitika fogalmával, lényegével és határaival foglalkozik, majd a socialpolitika keletkezését, a tényleges gazdasági viszonyokat, a socialpolitika viszonyát a socialismus, az individualismus és a társadalmi reformirányzatokhoz vizsgálja, végre a socialpolitikai eljárások módozatait és a socialpolitika szervezeteit tárgyalja.

A második rész munkásjóléti politika címmel a munkaalkalmatosság hiányát, elvesztését és biztosítását, a munkaszerződés, a munkabér ügyét, a munkaszerződés felbontását, a munkaviszonyból eredő viszályokat és a munkafeltételeknek a coalitio útján való befolyásolását, továbbá a munkásbiztosítás és a munkáslakásügyet tárgyalja.

A harmadik rész az önkormányzati szervek és a magánosoknak önálló socialpolitikai munkáját vázolja, valamint a szervezett önségely ügyét is.

A negyedik rész a magánhivatalnokok és cselédek ügyének van szánva.

E rövid tartalomvázlatból is kitűnik, hogy a munkásvédelem ügye kimaradt a könyvből, mit szerző azzal okol meg, hogy e tárgyról ugyanezen gyűjteményben 1896-ban jelent meg Frankensteinnak könyve. De Frankenstein munkája határozottan elavult és szerzőnek az az érvelése, hogy a munkásvédelmet jobb nem a socialpolitika részének tekinteni, hanem a termelési politikába utalni, határozottan téves. Az sem érthető teljesen, hogy a mezőgazdasági és forgalmi munkásügy miért maradt ki a könyv keretéből, amelyet tulajdonképpen főrészeiben az ipari munkásügyre vonatkozó socialpolitikának kellene nevezni.

Az egész munka legjelesebb része kétségtelenül a második, amely különösen a közgazdasági momentumoknak, kevésbé a jogásziaknak, világos tárgyalását nyújtja.

¹⁾ Lásd Jastrow: *Sozialpolitik u. Verwaltungswissenschaft* című munkájának ismertetését a *Közgazd. Szemlében* 1903. 229. s köv. old.

Szerző a német socialpolitika anyagának feltétlen ura és világos előadásában kitűnően kidomborodik, mi a lényeges és mi a mellékes. Sajnáljuk, hogy szerző felfogása szerint, a tankönyv természetének nem felel meg az irodalmi vitatkozás, mert éppen egy még annyira vitás disciplinában, mint aminő a socialpolitika, érdekes lett volna szerző véleményeltérését másoktól megokolva látni.

A Lippert tollából eredő bibliographiai függelék nem mondható sikerültnek. Nem birálati alapokon nyugszik, jeles és fontos munkákat mellékesektől nem különböztet meg, folyóiratokra nem terjed ki, így pl. a fentebb említett két nevezetes elméleti tanulmány, Sombart és Bortkiewicz-től, hiányzik belőle. A socialstatisztika rovata majdnem kizárólag csak német anyagot, azt sem teljesen sorol fel; hasonlóképpen a munkabér-statisztika is nagyon hiányos.

M.

Magyar Közgazdasági Társaság.

1906. évi márczius 29-én Ecséri Lajos: *A buzaárak alakulása a magyar alföldön a mult század közepe óta és az új mezőgazdasági vámok várható hatása* czímmel előadást tartott. Ereky Károly pedig április 5-én: *Az állam és társadalom gazdasági tevékenységéről Magyarországon* tartott előadást. Ez előadást vita követte, melyet később közlünk.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1906. április hó 26-án délután 6 órakor saját helyiségében tartja évi rendes közgyűlését a következő napirenddel: 1. Elnöki megnyitó. 2. Az igazgató-választmány 1905. évi jelentése. 3. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1905. év számadásairól. 4. Az 1906. évi költségvetés megállapítása. 5. Az elnökség, 60 választmányi tag és öt számvizsgáló választása. 6. Indítványok. (Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő minden önálló indítvány legkésőbb 3 nappal a közgyűlés előtt benyújtandó az elnökségnél.)

A vámpolitika új korszaka. I.

I.

A jelen évvel a vámpolitika új korszaka kezdődik. Márczius elsejével életbe lépnek azok az új vámtarifák, melyeket a német új vámtarifa maga után vont, és életbe lépnek azok az új szerződések vagy kiegészítő szerződések, melyeket Németország és a többi államok ezen új autonóm vámtarifák alapján megkötöttek. A legközelebbi 12 évre ekkép beáll ugyan a stabilitás, mely a kereskedelmi élet egyik nélkülözhetetlen alapja és számításainak biztos horgonya; de beáll vele együtt az egyes országok elzárkózási rendszere, mert az új vámok célja a hazai fogyasztásnak hazai termeléssel való kielégítése; s így mindazok az előnyök és mindazok a hátrányok, a melyek a védővám-rendszerrel kapcsolatosak, most az eddigieknél nagyobb mértékben jelentkezni fognak, mert a vámgépezet srófjai jobban meghuzattak és az országok határain az idegen árúk beözönlése ellen a gátak magasabbra emeltettek.

Mikor ebbe az új korszakba belépünk, szemléljük közelebről azt a rendszert, mely ezentúl a világ gazdaságában uralkodóvá lesz.

A rendszert és irányát Németország hatalmas akarata diktálta. Alapelve a mezőgazdaság erős védelme; az agrárkivánásoknak lehető teljesítése az által, hogy a belföldi fogyasztás nagyobb mértékben igénybe vegye a belföldi termelést és így vagy fokozza a termelést vagy legalább fizessen magasabb árakat a hazai termelőnek. Az agrár irányzattal kapcsolatban a hazai ipar is magasabb védelmet nyert, de egyuttal gondoskodás történt arra nézve, hogy a kiviteli piacok szerződések által biztosítsanak. Védő és elzárkózó vámtételek egyrészt, a kiviteli piacok biztosítása másrészt; ez volt a német kormány kereskedelmi programja, a midőn az 1902. december 25-én kelt vámtarifatörvényt kieroszakolta. Kielégítése az agrár igényeknek elzárkózó vámokkal és a kivitelre dolgozó német nagyiparnak kiviteli piacait megtartani kereskedelmi szerződésekkel: ez a majdnem lehetetlennek látszó feladat tényleg sikerült. Németországnak ezuttal a helyzet és a politikai constellatiók nagyban segítségére jöttek.

Németország elzárkózó vámjai első sorban a mezőgazdasági országokat, kivált Oroszországot, Magyarországot, a Balkán államokat, az északamerikai Egyesült-Államokat és Argentínát érdeklik és ezek az országok egyuttal azok, melyek felé a német nagy-

ipar kivitele első sorban gravitál. Ha ezek az országok, vagy legalább az Európában levők összeállnak és egyesült erővel megküzdenek Németországgal, akkor nem mondjuk, hogy megtörik az agrárpolitikán sarkaló német vámtörekvéseket, de annyira sarokba szoríthatták volna a német államférfiakat, hogy nyíltan be kellett volna vallaniok tehetetlenségüket ama törekvésükben, mely az agrár védelmet az ipar érdekeivel össze akarja egyeztetni. A meghasonlás az agrár- és iparérdekek közt pedig előbb-utóbb a mostani vámpolitika alapjait megingatta volna és újabb megfontolás tárgyává tette volna az új autonóm német vámtarifát. Oroszország, az osztrák-magyar monarchia, Rumánia, Bulgária és Szerbia az összes német kivitelnek 18%-át, vagyis közel 1 milliárd értékű árút vesznek igénybe és főképp az osztrák-magyar monarchia és Oroszország a német kiviteli iparok számára első nagyjelentőségű országok. Amde az osztrák-magyar monarchia a kebelében duló egyenetlenségek következtében 1896. óta a nemzetközi kereskedelemre hatást nem gyakorolhatott. Itt a Magyarország és Ausztria közt fenforgó gazdasági viszonyok lettek volna rendezendők; az u. n. gazdasági kiegyezést kellett volna megújítani, vagy helyébe másféle rendezkedést teremteni. Az obstructio azonban, mely az osztrák képviselőházban a cseh-német kérdés folytán kitört, ebben az ügyben a törvény által előírt tárgyalásokat teljesen meggátolta. Ideiglenesen 1907-ig önálló törvény és Ausztriában császári rendelettel szabályozták ugyan a két ország közötti gazdasági viszonyt, illetőleg változatlanul föntartották a közös vámterületet, de ez még meg nem adhatta azt az erőt, mely a külfölddel és főképp Németországgal szemben a nemzetközi viszonyok rendezéséhez szükséges lett volna. Hiányzott az alap, a törvény által hosszabb időre biztosított vámterületi egység; hiányzott főképp az új német vámtarifának megfelelő új autonóm vámtarifa és hiányzott a törvényhozások fölhatalmazása új szerződések tárgyalására. Ily körülmények közt, azt lehet mondani, az osztrák-magyar monarchia kormányai Németország vámpolitikájának ellensúlyozására tehetetlenekké váltak s a meddig csak lehetséges, huzták-halasztották a Németország által kívánt és a szerződés megújítására célzó szerződési tárgyalásokat. Nemcsak hogy vezérszerepet nem játszhattak a Németország ellen kívánatos nemzetközi föllépésben, hanem örültek és örülniök kellett, ha a tárgyalásokról minél kevesebbet hallanak.

Oroszország, a Németország ipari kivitelére másodsorban fontos állam, hasonlóan tehetetlen helyzetben volt. Kezdetben ugyan erősen készült Németország ellen, vámtarifájában meghonosította a differentialis vámokat és a tengeren jövő árúkat kedvezőbb vámok alá veti, mint a szárazföldön jövőket és 30%-kal emeli az iparcikkek vámjait, szóval sujtani akarja jövődöbeli vámtörvényében Németország kereskedését. De terveiben a viszonyok megakadályozzák. A Japánnal folytatott és folytonosan szerencsétlenség láncolatával járó óriási háború elvonta figyelmét minden más ügyről. De ép ez a háború s a vele járó nagy pénzáldozatok követelték, hogy Oroszország hatalmas szomszédjával politikailag jó viszonyban maradjon. Lehet-e ily körülmé-

nyek közt kívánni, hogy Oroszország gazdasági súlyát éreztesse azzal a Németországgal, a melyet politikai bizalomba akar ringatni? Sohasem nyert az az elv, »divide et impera«, nagyobb diadalt, mint az új német vámpolitikában. Az agrár szempontból veszélyesebbé válható országok tömörülése, egymás támogatása és egyesülése talán megtöri a német vámpolitikát; ámde az egyesülés meg nem történik. Már 1904. július 28-án megkötötte Oroszország az új szerződést, és csak 1905. január 25-én jön létre a szerződés az osztrák-magyar monarchiával. Oroszország a háború küzdelmei közt hódol Németországnak és az osztrák-magyar monarchia csak akkor, mikor már a többi szomszéd országokkal Németország tisztába jött, utolsónak adja be derekát. És Bülow büszkén mondhatta a német birodalmi gyűlésen: megkötöttük a kereskedelmi szerződéseket, szerződéses kereskedelmi politikát fogunk követni, és mégis megvédjük mezőgazdaságunkat a külföld versenye ellen.

Németország tényleg 8 állammal kötött tarifaszerződéseket, és pedig Belgiummal 1904. június 22, Oroszországgal 1904. július 28, Rumániával 1904. október 8, Svájcjal 1904. november 12, Szerbiával 1904. november 29, Olaszországgal 1904. december 3, az osztrák-magyar monarchiával 1905. január 25. és Bulgáriával 1905. augusztus 1-én.

Ezen szerződések által Németország 12 évre lemondott a vámautonomiáról, miután saját vámtarifájának jó nagy részét szerződésileg megkötötte, a mennyiben vagy leszállította a tarifátételeit, vagy legalább is megkötötte őket. A német vámtarifa 1446 vámtétele közül csak 664 maradt meg lekötés nélkül s a tételek közt is 51 tétel vámmentes, tehát olyan, amelyre nézve a szerződő államok nem félnek, hogy Németország érdekeik ellenére vámokat fog meghonosítani. Igaz, hogy a megkötött tételeknél gyakran csak a vámtétel alá eső árúk egy része köttetett meg, s így a megkötött tételek nem egészükben tekinthetők az autonom intézkedések alól fölmentve, de nagyban és egészben bátran állithatni, hogy az említett szerződések által Németország további tarifareformokról legalább amennyiben a vámtételek emelése czéloztatnék — lemondott, illetőleg elejét vette annak, hogy a vámkérdés nagyjában a napi kérdések sorába jusson. Leszámolt 12 évre a vámpolitikai agitációkkal.

II.

Mielőtt a német szerződéses politika eredményét közelebbről vizsgálónk, utalni kell arra a törekvésre, mely Németországban az új vámpolitika berendezésekor főczélul kitűzetett és melyet a szerződések tárgyalásakor is mindenkor szem előtt tartott.

A német autonom vámtarifa szerkesztésekor főgondot fordítottak arra, hogy a szerződési tárgyalásokkor az illető országok számára csak azok a tárgyak köttessenek meg, a melyekre a szerződő ország tényleg súlyt vet, és ne kösse meg magát Németország többre, mint a mennyit adni akar, illetőleg a mennyit kérnek tőle. Ezért részletezte annyira az egyes vámtétele-

ket, ezért dolgozta át teljesen a vámtarifa szövegét, és ezért kezdette meg a vámreformot a vámtarifa szövegének megállapításával. Így történt, hogy az új német autonom vámtarifa az előbbinek 387 tétele helyett 1446 tételre oszlik; hogy a pamutárúk 6 vámtétel helyett 48 tételt, a vas és vasárúk 15 tétel helyett 118 tételt, a selyemárúk 4 tétel helyett 22 tételt foglalnak el. De még ez a részletezés sem volt elegendő; a szerződések-nél még további részletezéssel élt. Így pl. bab, borsó, lencse egy vámtételt képez az autonom vámtarifában, szerződések által a bab 2, a lencse és borsó 150 márká vámn alá esik; az articsóka, dinnye, gomba, rhabarbar, spárga, paradicsomalma elkészítve 40 márká, a szerződések szerint megoszlik paradicsomalma 4, dinnye és gomba 8, a többi 10 márkás tételekre; a növények edényekben 30 márkás tétele a szerződések szerint következő tételekből áll: pálmák, borostyánok, indiai azaleák, vámmentes, másfélék 10 márká vámn; a friss szőlő 20 m. vámnja megoszlik három tételre, u. m. 5 kg.-os postacsomagokban vámmentes, asztali szőlő 4 m., másféle 10 m. Az állatoknál kedvezmények állapítottak meg fajták szerint, azaz meg volt a törekvés, hogy csak az illető országnak jussanak a kedvezményezettébb vámnok, így Belgium számára a vlamandi, brabanti és ardenni fajták számára nyújtanak kedvezményes vámnok, az osztrák-magyar monarchiának pedig a nori fajta számára adatnak mérsékelt vámnok. A szarvasmarhánál Svájc az alpesi tarka marhára vagy a barna fajtára kap lényeges kedvezményeket. Hasonló eljárást látunk a sajtoknál, a hol Olaszország a stracchino, Gorgonzola, Fontina és Parmazán sajtokra, a Svájc pedig a 40 kg.-nál nehezebb malomkő formájú sajtokra nyert kedvezéseket.

Az iparcikkek-nél is ismételten nagyobb részletezéssel találkozunk; így a nyerges árúknál az általános vámtarifa két tétele megoszlik a szerződésekben hétre; a kikészített asztalos munka egy tétele a szerződésekben négyre szakad; a kovácsolható vasöntvény 6 tétele helyett a szerződésekben tizet látunk; a gépeknél Belgium és Svájc külön-külön sorolják fel a kiviteli igényeiknek megfelelő gépek minőségét; a távirdai készülékek-nél az általános vámtarifa 60 márkás tételét hat külön tételben köti meg a Svájc 4, 6, 8, 20, 30 és 40 márkás tételekben, mihez még a szigetelő készülékek 15 márkás vámnja sorakozik.

Az említett szerződésekben Nemetország lekötötte az olasz vámtarifa 202, belga vámtarifa 107, az orosz vámtarifa 182, a rumán vámtarifa 146, a svájci vámtarifa 790, a szerbiai vámtarifa 117, az osztrák-magyar vámtarifa 580 és a bolgár vámtarifa 69 tételeit. Ellenkezőleg a német vámtarifában lekötött Olaszország 232, Belgium 203, Oroszország 48; Rumánia 76, Svájc 196, Szerbia 48, az osztrák-magyar monarchia 777 és Bulgária 165 vámtételt.

Hogy a többi országok is mily mértékben kötötték meg egymást kitűnik pl. az osztrák-magyar monarchia azon 4 szerződéséből, melyet eddig képes volt létrehozni.

Az osztrák-magyar monarchia az újabb szerződésekben megkötött 73 vámtételt az orosz, 232 vámtételt az olasz, 31 vámtételt a belga, 772 vámtételt a német, 178 vámtételt a svájci;

viszont az osztrák-magyar vámtarifában megkötött Oroszország 35, Olaszország 212, Belgium 51, Németország 580, Svájc 131 tételt.

Ezekben a szerződésben főelkül megmaradt az eddigi szerződési politika főelkül: a legnagyobb kedvezés. Németországban is nagy volt a mozgalom, mely a Napoleon Cobden-féle angol-francia kereskedelmi szerződés által meghonosított s azóta az európai kereskedelmi politikában uralkodóvá vált elvet, a legnagyobb kedvezést ki akarta küszöbölni a jövő vámpolitikájából. Az a jog, hogy a kereskedelmi és tarifaszerződéssel lekötött ország minden előnyben s így minden vámleszállításban, melyet a szerződéses ország harmadik országnak a szerződés tartama alatt nyújt, azonnal és minden ellenkedvezmény nélkül részelkül, a mostani szerződésekben is fentartatott és így a jövőbeli korszakban is dominál. Azért azok az eltérések, melyek a mostani szerződésekben is előfordulnak, és azok a jelenségek, hogy egyik vagy másik ország több vámtételt kötött meg vagy kisebb vámtételeket tudott elérni, az nemcsak az illető ország javára szolgál, hanem valamennyi szerződéses országok javára van, sőt a most ujonnan nem szerződött országok is, mint pl. Nagybritánia, Franciaország, Görögország stb., a melyek a legnagyobb kedvezés viszonyában állnak Németországgal (illetőleg a most tarifaszerződésekkel kötött országokkal), hasonlóképen élvezik a legkisebb vámtételeket, épugy, mint az az ország, a mely ezeket a tételeket ezuttal a maga számára lekötötte.

A következő összeállításban felsoroljuk azokat a vámtételeket, melyek a szóban álló szerződésekben Németország autonóm vámtarifáját különböző módon leszállították, még pedig az országokat a szerződés megkötésének ideje szerinti sorrendben tüntetjük fel.

	Vám- egység	Belga	Orosz	Rumán	Svájcz	Szerb	Olasz	Osztrák- magyar	Bulgár	Autonom vámterület márka
Arpa (nem sörárpa)	q	—	1 30	1 30	—	1 30	—	2 —	—	7 —
Eledelre való bab	»	—	—	2 50	—	2 50	3 —	2 —	—	4 —
Takarmánybab	»	—	1 50	—	—	2 50	2 —	—	—	2 50
Szárak katáng	»	0 80	—	—	—	—	—	1 —	—	2 —
Elkészített dinnye, gomba	»	—	—	—	—	—	10 —	8 —	—	40 —
Dió, mogyoró	»	—	—	2 —	—	3 —	2 —	2 —	—	4 —
Alma, egyszerű csomagolásban	»	5 —	—	—	—	5 —	5 —	3 20	—	10 —
Kajszibaraczk	»	—	—	2 —	—	2 —	2 —	vámm.	—	8 —
Szárak szilva, esomagolatlan vagy legalább 50 (80) kg. csomagokban	»	—	—	5 —	—	4 —	—	4 —	—	10 —
Szárak szilva, 10 kg.-nál nehezebb ládákban	»	—	—	10 —	—	8 —	—	5 —	—	15 —
Szárak szilva, másképp csomagolva Épületfa hosszában fűrészelve	»	—	0 80	10 —	—	8 —	—	6 —	—	15 —
Faburkolati koczka	»	—	—	0 80	—	0 80	—	0 72	—	1 25
Farudak	»	—	—	—	—	1 —	—	0 70	—	1 25
Szavasmarha, élő súly	»	—	—	0 75	—	—	—	0 72	—	1 —
Juh, élő súly	»	—	—	14 40	—	—	—	8 —	14 40	18 —
Sertés, élő súly	»	—	—	14 40	—	—	—	8 —	14 40	18 —
Friss hús	»	—	9 —	14 40	—	—	—	9 —	—	18 —
Baromfi, levágva	»	—	—	—	—	35 —	—	27 —	—	45 —
Tojás	»	20 —	15 —	15 —	—	15 —	20 —	14 —	—	30 —
Buza- és rozsliszt	»	3 —	2 —	2 —	—	2 —	3 —	2 —	—	6 —
Fedőpala	»	0 75	—	—	—	—	—	10 20	11 55	18 75
Kénsavas nátron	»	vámm.	—	—	—	—	—	0 65	—	1 25
Calcium carbid	»	—	—	—	vámm.	—	—	0 25	—	0 25
Iszapolt kréta	»	0 30	—	0 40	—	—	3 —	4 —	—	4 —
Sajtanyag	»	—	—	—	—	—	8 —	—	—	0 40
								6		10 —

	Vám-egység	Belga	Orosz	Rumán	Svájcz	Szerb	Olasz	Osztrák-magyar	Bulgár	Autonom vám-tétel márká
Gelatine	q	—	—	4	—	3	—	3	—	5
Bársony, tiszta selyem	»	—	—	—	—	—	800	7 50	—	800
Sima sűrű tiszta selyemszövet	»	—	—	—	450	—	800	600	—	800
» fél selyemszövet	»	—	—	—	350	—	450	450	—	450
Szöveköttött tiszta selyem	»	—	—	—	500	—	800	—	—	800
» fél selyem	»	—	—	—	400	—	450	—	—	550
Nyers jutafonál 8 angol számig	»	4	—	—	—	—	—	5	—	5
» 8—14 »	»	5	—	—	—	—	—	6	—	6
Kettős v. többes lenfonál szerelve	»	60	—	—	—	—	—	70	—	70
Kötél 1—5 mm. átmérővel	»	10	—	—	—	10	24	10	—	24
Szörnemez férfikalap, szereletlen	darab	—	—	—	—	—	—	—	—	—
» » szerelt	»	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szörtelenített kecskebőr	q	—	—	—	—	3	—	—	2	3
Bőrczipő, párja 1200 gr.-nál nehezebb	»	—	—	—	—	—	85	60	—	85
» » 600—1200 grmos	»	—	—	—	90	—	100	80	—	120
» » 600 gr.-nál könnyebb	»	—	—	—	120	—	150	90	—	180
Keztyű	»	—	—	—	—	—	175	125	—	200
Finom kosárkötő-árú	»	—	—	—	—	—	3	10	—	10
Fabutor puha fából	»	6	—	—	—	—	—	4 50	—	8
Öntött tükörüveg	»	4	—	—	—	—	—	3	—	4
Nyers üvegrománéz	»	—	—	—	—	—	15	20	—	30
Festett üveg	»	—	—	—	—	—	30	24	—	48
Nem kovacsollható öntött vasárú darabja 40—100 kg. súlylyal	»	3	—	—	—	—	—	3 50	—	3 50
» 40 kg.-nál könnyebb	»	3 50	—	—	—	—	—	5	—	5
Láncz, lánczhajózársra	»	1 50	—	—	—	—	—	3	—	3
» másféle	»	5	—	—	—	—	—	6	—	6
Nyers czink, 25 mm.-nél vékonyabb	»	4	—	—	—	—	—	3	—	4 50
Fémszövet	»	30	—	—	—	—	—	18	—	30

Ebből az összeállításból kitűnik az, hogy a később megkötött szerződésekben többször magasabb tétel köttetett meg, mint amelyet Németország más országnak már engedett. Ennek okát részben az illető ország diplomáciájának járatlanságában lehetne keresni, mely nem volt elég ügyes kellő időben magát a dolog lényegéről tájékoztatni s így a szerződés megkötésekor saját országának tárgyalóit fel nem világosította s ezek esetleg engedménynek nézték azt, aminél többet Németország már más országnak lekötött. De lehetne esetleg annak is tulajdonítani, hogy Németország bizonyos kedvezményeket lekötni más országoknak nem akart, hanem csak egy ország irányában kívánta a kedvezmény súlyát érvényesíteni. Így amidőn Bulgáriának az állatoknál csak azt a vámtételt (14·40 m.) engedte, melyet Romániának lekötött, noha az osztrák-magyar monarchia számára már kisebb (8 m.) tételre adta beleegyezését. Igaz, hatásában az efféle lekötés nem bír jelentőséggel, mert a legnagyobb kedvezés alapján Bulgária mégis a kisebb (8 m.) tételt élvezi majd, de a nemzetközi illem taktikája, úgy látszik, megkövetelte, hogy a bolgár szerződésben az állatok vámja kedvezőbb ne legyen, mint a rumán szerződésben.

Hasonlókép felsoroljuk, hogy a Németország által kötött szerződésekben miként szerepelnek az autonóm vámtarifában lekötött vagy mérsékelt vámtételek az egyes országok szerint:

A vámtételek közül le van kötve 2 a belga, orosz, román, szerb, orosz, olasz, osztrák-magyar, bulgár szerződésekben (7); 1 a belga, rumán, szerb, svájci, olasz, osztrák-magyar, bulgár szerződésekben (7); 2 a belga, szerb, olasz, osztrák-magyar, rumán és bulgár szerződésekben (6); 1 az orosz, rumán, szerb olasz, osztrák-magyar és bulgár szerződésekben (6); 1 a rumán, svájci, szerb, orosz, osztrák-magyar és bulgár szerződésekben (6); 5 a belga, orosz, rumán, szerb és osztrák-magyar szerződésekben (5); 1 a belga, rumán, szerb, olasz és osztrák-magyar szerződésekben (5); 1 a szerb, orosz, rumán, olasz és bulgár szerződésekben (5); 6 a szerb, rumán, olasz, osztrák-magyar és bulgár szerződésekben (5); 1 a belga, svájci, olasz és osztrák-magyar szerződésekben (4); 3 az orosz, rumán, szerb és bulgár szerződésekben (4); 8 az orosz, rumán, szerb és osztrák-magyar szerződésekben (4); 2 az orosz, rumán, osztrák-magyar és bulgár szerződésekben (4); 1 a rumán, svájci, osztrák-magyar és bulgár szerződésekben (4); 4 a rumán, szerb, osztrák-magyar és bulgár szerződésekben (4); 3 a rumán, olasz, osztrák-magyar és bulgár szerződésekben (4); 1 a svájci, olasz, osztrák-magyar és bulgár szerződésekben (4); 1 a szerb, olasz, osztrák-magyar és bulgár szerződésekben (4); 1 a belga, orosz és osztrák-magyar szerződésekben (3); 1 a belga, román és osztrák-magyar szerződésekben (3); 1 a belga, svájci és olasz szerződésekben (3); 11 a belga, svájci és osztrák-magyar szerződésekben (3); 4 a belga, olasz és osztrák-magyar szerződésekben (3); 10 a svájci, olasz és osztrák-magyar szerződésekben (3); 3 az orosz, rumán és osztrák-magyar szerződésekben (3); 1 az orosz, rumán és bulgár szerződésekben (3); 1 az orosz, szerb és olasz szerződésekben (3); 1 az orosz, szerb és osztrák-magyar

szerződésekben (3); 1 az orosz, olasz és osztrák-magyar szerződésekben (3); 1 a rumán, szerb és bulgár szerződésekben (3); 3 a rumán, szerb és osztrák-magyar szerződésekben (3); 2 a rumán, olasz és osztrák-magyar szerződésekben (3); 3 a rumán, osztrák-magyar és bulgár szerződésekben (3); 1 a szerb, olasz és bulgár szerződésekben (3); 1 szerb, osztrák-magyar és bulgár szerződésekben (3); 2 az olasz, osztrák-magyar és bulgár szerződésekben (3); 2 a belga és rumán szerződésekben (2); 2 a belga és svájci szerződésekben (2); 2 a belga és olasz szerződésekben (2); 55 a belga és osztrák-magyar szerződésekben (2); 1 az orosz és rumán szerződésekben (2); 1 az orosz és szerb szerződésekben (2); 3 az orosz és olasz szerződésekben (2); 4 az orosz és osztrák-magyar szerződésekben (2); 1 a rumán és svájci szerződésekben (2); 2 a rumán és olasz szerződésekben (2); 7 a rumán és osztrák-magyar szerződésekben (2); 3 a rumán és bulgár szerződésekben (2); 5 a svájci és olasz szerződésekben (2); 8 a svájci és osztrák-magyar szerződésekben (2); 3 a svájci és bulgár szerződésekben (2); 2 a szerb és osztrák-magyar szerződésekben (2); 49 az olasz és osztrák-magyar szerződésekben (2); 2 az olasz és bulgár szerződésekben (2); 11 az osztrák-magyar és bulgár szerződésekben (2); 217 a belga szerződésben (1); 6 az orosz szerződésben (1); 8 a rumán szerződésben (1); 157 a svájci szerződésben (1); 130 az olasz szerződésben (1); 345 az osztrák-magyar szerződésben (1); 8 a bulgár szerződésben (1).

Látjuk tehát, hogy mily nagy eltérések vannak az egyes szerződésekben, és csak összegükben képezik azt a nagy előnyt a világforgalom számára, mely a német vámtarifa legnagyobb részének lefoglalását és így a német vámautonomia megszüntetését jelenti. Gyakorlati jelentőséggel az, hogy pl. az osztrák-magyar monarchiával kötött szerződésben 345 vámtétel van megkötve, mely más szerződésekben elő nem fordul a többi országokra nézve, melyek ezeket a tételeket le nem kötötték, nem bir, mert a legnagyobb kedvezés alapján nekik is jut ez a lekötés. Csak ha az egyik vagy másik szerződés a többieknél gyorsabban szünnék meg, ami a világ forgásánál nem éppen lehetetlen, akkor válnék kárára az a többi szerződő országoknak, hogy bizonyos vámtételek szerződéseikben elő nem fordulnak; mert akkor megszűnvné a lekötött vámtétel érvénye, a legnagyobb kedvezésnek nincs mit követelnie.

III.

Abból a szempontból, hogy az új szerződések által Európa vámpolitikája milyen lesz, meg akarjuk vizsgálni a szerződések következtében miképp változott Németország vámtarifája és mit ért el Németország, valamint a többi szerződéses országok más államok vámtarifáiban.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a német autonóm vámtarifa az ipari nyers és segédanyagok nagy részére vámmentességet állapít meg. Németország 1904-ik évi összes 6,364 millió márka értékű behozatalából 38·19⁰/_o, vagyis 2,425

millió márka esik ily vámmentes cikkekre. Ezeknek részletezése a következő:

	millió márka		millió márka
nyers pamut	470·9	nyers cink	11·7
nyers gyapju mosatlan . .	245·1	kokszt	10·5
nyers réz	134·0	cserzőhéj	10·4
kaucsuk és guttapercha . .	109·4	czinkércz	9·9
nyers selyem	104·5	malátacsira, rizshulladék stb.	9·3
kőszén	100·7	szinnyomatos képek	8·7
salétrom	98·7	kaolin	8·7
prémes bőrök	95·3	mangan érczek	8·4
vasérczek	91·7	drágakövek, feldolgozva . .	7·9
marhabőrök, friss	80·9	lószőr	7·3
korpa	79·7	ócska réz	6·4
lenmag	79·0	guano	6·1
pálmamag, korona stb. . . .	55·1	aszfalt, mézga és facement	5·5
marhabőrök, száraz	52·8	nyers alumínium	5·4
nyers gyapjú, mosott	24·6	nickelfém	4·8
birka és kecskebőrök	43·2	nyulbőrök	4·5
pamuthulladék	37·4	kén	4·5
ón	36·6	szarvak nem faragásra valók	3·9
floretselyem	36·2	» faragásra valók	3·7
borjubőrök, száraz	31·6	elefántcsont	3·7
belek	31·0	Thomas salak	3·4
kender	23·4	nyul szőrök	3·4
sörte	22·2	gummi arabicum	3·3
borjubőrök, friss	17·2	drágakövek, feldolgozatlanok	3·2
kénkovand	16·7	grafit	3·2
szösz	16·1	higany	3·2
nyers ólom	15·3	állati csontok	2·9
ólómérczek	13·7	rézérczek	2·7
vas salak	13·4	czinkhamu	2·5
sellak, gummilakk	12·8	ásványviz	2·5
shoddy	12·5	sárgaréz	2·4
lóbőrök	12·5	nikol és kobalt érczek	2·3
sesam	02·2	földek	1·3
rongyok	12·0		

Ezen vám alá nem eső árúkon kívül a többi árúra nézve határozott elzárkozó a jövődöbeli német vámpolitika. Áll ez különösen agrár vámokról, melyekre nézve Bülow kancellár ismételtlen jelezte, hogy a német vámpolitika érvényesítésének egyik legnagyobb vívmánya az agrárvámoknak föntarása.

A német vámpolitika főcélja az agrárvédelem. Ezt a szerződészek kötésénél is, amennyire lehetett, megtartotta. A mező- és erdőgazdasági cikkek vámtételei ugyanis a következő összeállításból vehetők ki (métermázsa, márka).

	Auto- nom vám- tétel	Eddig szerző- désileg volt	Jövendő vám		
			emel- kedik	ma- rad	csök- ken
1. Rozs	7.—	3·5	5.—	—	—
2. Buza	7·5	3·5	5·5	—	—
3. Sör árpa	7.—	2.—	4.—	—	—
Máskéféle árpa	7.—	2.—	—	—	1·30
4. Zab	7.—	2·8	5.—	—	—
7. Kukoricza	5.—	1·6	3.—	—	—
9. Maláta	10·25	3·6	5·75	—	—
10. Rizs	4.—	4.—	—	4.—	—
11. Bab	4.—	1·5	2.—	—	—
Borsó, Lencse	4.—	1·5	—	1·5	—
13. Repce és olajos magvak	5.—	2.—	—	2.—	—
15. Len és kendermag	0·75	0	—	0	—
18. Lóheremag	5.—	0	—	0	—
30. Komló	70.—	14.—	20.—	—	—
33. Káposzta	2·5	—	2·5	—	—
Máskéféle friss főzelék	4—20	0	—	0	—
36. Elkészített paradicsom	40.—	4.—	—	4.—	—
37. Máskéféle elkészített főzelék	10.—	4.—	—	4.—	—
36. Dinnye, gomba elkészített	40.—	4.—	8.—	—	—
Articsóka, rhabarbar, spárga elk.	40.—	4.—	10.—	—	—
38. Rózsafa	40.—	0	12.—	—	—
Növények edényekben	30.—	0	10.—	—	—
» földnélkül	20.—	0	6.—	—	—
» — máskéfélekép	15.—	0	5.—	—	—
41. Levágott virág	—	0	—	0	—
45. Szőlő 5 kg. csomagban	20.—	0	—	0	—
Friss szőlő	20.—	4.—	—	4.—	—
47. Kajszi barack	8.—	0	—	0	—
Naspolya, csipkebogyó stb.	8.—	0	—	0	—
Alma és körte, csomagolatlan 50 kg.-nál több szeptember 1-től november 30-ig	0	0	—	0	—
december 1-től augusztus 1-ig	2·5	0	2.—	—	—
egyszerű csomagolásban	10.—	0	3·20	—	—
kettős csomagolásban	10.—	0	5.—	—	—
őszi barack	8.—	0	2.—	—	—
házi szilva szeptember 1-től nov. 30-ig	6.—	0	—	—	—
» » decem. 1-től auguszt. 31-ig	6.—	0	2.—	—	—
máskéféle szilva	6.—	0	2.—	—	—
cseresznye és meggy	6.—	0	1.—	—	—
eper	20.—	0	10.—	—	—
friss gyümölcs 5 kg.-os csomagokban	2·5, 10, 20	0	—	—	—
46. Dió mogyoró	4.—	3.—	—	—	2.—
48. Aszalt alma, körte, barack, őszi barack	10.—	4.—	—	4.—	—
Borókabogyó	8.—	4.—	—	4.—	—
Szilva, aszalt, csomagolatlanul vagy leg- alább 50 kg.-os zsákokban	10.—	4.—	—	4.—	—
Szilva, aszalt, legalább 10 kg.-os lá- dáknál	15.—	4.—	5.—	—	—
Szilva, aszalt, máskéféle csomagolva	15.—	4.—	6.—	—	—
Máskéféle száraz gyümölcs	8.—	4.—	—	4.—	—
51. Narancs, mandarin, citrom féle	12.—	4.—	—	—	2.—
Citrom	12.—	4.—	—	—	0
54. Száraz mandola	30.—	10.—	—	—	4.—
66. Paprika	10.—	4.—	—	—	—
55. Szent-János-kenyér	4.—	1.—	—	1.—	—
Gesztenye, piniamag	4.—	3.—	—	3.—	—
Gesztenye és piniamag őrölve	4.—	4.—	—	4.—	—
74. Nyers épületfa	0·20	0·20	—	—	0·12

	Auto- nom vám- tétel	Eddig szerző- désileg volt	Jövendő vám		
			emel- kedik	ma- r ad	csök- ken
75. Hosszában ácsolt épületfa	0·50	0 30	—	—	0·24
76. Fűrészelt épületfa	1·25	0·80	—	—	0·72
80. Vasuti talpa	0 40	0·30	—	—	0·24
81. Burkolati fakoczká	1 25	0·80	—	—	0·72
100. Lovak darabja 1000 márka értékig db.					
a) vlamandi vagy nóri fajta	90—	10—20	50—	—	—
b) Oroszország:	90—	10—20	72—	—	—
c) másféle fajta 1200 értékig	90-180	10—20	72—	—	—
Lovak darabja 1000—2500 értékig					
a) vlamandi 1000—1500 értékig	180—	10—20	75—	—	—
b) nóri 1000—1200 m. értékig	180—	10—20	72—	—	—
» 1200—1500 » »	180—	10—20	75—	—	—
» 1500—2500 » »	180—	10—20	120—	—	—
c) másféle fajta 1200—1500 m. értékig	180—	10—20	72—	—	—
» » 1500—2500 » »	180—	10—20	120—	—	—
darabja 2500 m.-nál nagyobb értékben	360—	10—20	360—	—	—
103. Szarvasmarha, élősúly q	18—	9-25 ¹⁾	8—	—	—
104. Juh » »	18—	1 ¹⁾	8—	—	—
106. Sertés » »	18—	5 ¹⁾	9—	—	—
107. Lud, élő q	24—	—	—	—	—
Tyuk » »	6—	—	4—	—	—
108. Hús	45—	15, 17	27—	—	—
110. Leölt baromfi	30—	12—	14—	—	—
111. Vad	30, 45	20—	—	20—	—
126. Disznósír	12·5	10—	—	10—	—
127. Disznóháj	5—	5—	—	—	2—
136. Tojás	6—	2—	—	2—	—
147. Ágytoll	2—	—	—	—	—
162. Liszt	18·75	7·30	10·20	—	—
163. Hántolt rizs	6—	4—	—	4—	—
166. Faolaj	10—	3—	—	—	0
Repczeolaj	12—	9—	12—	—	—
173. Keményítő	16—	12·2	14—	—	—
180. Bor 14%-nál nem több alkohollal	24—	20—	—	20—	—
14—20% alkohollal	30—	20—	30—	—	—
20%-nál több alkohollal	160—	20—	160—	—	—
185. Gyümölcsbor	24—	6—	—	—	3—

A felemelt vámok alá eső mezőgazdasági cikkekből Németországnak az 1904. évi 6364 millió márka értékű összes behozatalából 1030 millió márka érték vagyis az összes behozatalnak 16·19%-ka jut, még pedig 615·8 millió márka gabonafélére és pedig:

buza	281·0 millió márka
árpa	146·8 » »
tengeri	73·7 » »
rozs	49·3 » »
zab	37·6 » »
maláta	20·8 » »
liszt	6·6 » »

¹⁾ Darabja.

Állatokra 210·5 millió és pedig:

szarvasmarha	109·0 millió márka		
ló	90·7	»	»
sertés	7·2	»	»
bika	3·5	»	»
juh	0·1	»	»

zsiradékokra 80·9, növényekre és gyümölcsre 77·4, baromfira 24·7 és husfélékre 21·3 millió márka.

Ha tekintjük az új szerződéses vámokat, azt találjuk, hogy az eddigi vámoknál kisebbek csakis a déli gyümölcsök számára állapították meg. Igaz, hogy az agráriusok még itt is követelték a magasabb vámokat, azt állítván, hogy a déli gyümölcs behozatalának megakadályozása a saját gyümölcs fogyasztásának emelésére szolgál, de a német kormány nagyon helyesen felhasználta a déli gyümölcsöknél adott kedvezményeket arra, hogy Olaszországban saját ipara számára megnyerje az eddigi kedvezményeket.

Továbbá mérséklések mutatkoznak a fánál, mely kedvezmények némi kárpótlásul szolgálnak Oroszországnak és az osztrák-magyar monarchiának azon sok emelésekkel szemben, melyeket mezőgazdaságuknak el kellett tűrniök. Hallgatással nem mellőzhetjük itt a németek azon óvatosságát, melylyel fűrésziparukat védeni akarják. Ugyanis a nyersfa- és a fűrészárú vámjá közt jövőre is megtartották az eddigi arányt, 60 fillért; ez képezi a német fűrészipar védelmét. Nehogy tehát e tekintetben kisebb védelem álljon be, kikötötték Oroszországgal szemben, hogy a nyersfára a szerződés tartama alatt kiviteli vámot nem vethet. Az osztrák-magyar monarchiával szemben ilyen kikötés nem volt szükséges, mert a rongyokon kívül más cikktől ugy sem szabad kiviteli vámokat szednie; a kiviteli vámokról Németország épúgy mint az osztrák-magyar monarchia már régóta szerződésileg lemondottak.

Itt az agrárvámoknál kell felemlíteni a német agrártörekvéseknek azt az újabb sikerét, melylyel állategészségügyi ürügyek alatt az állatkivitel mind Oroszország, mind az osztrák-magyar monarchiából korlátok közé szorította. Nem az állategészségügyi intézkedéseket, melyek az egyezményben foglaltatnak, hanem azon rendelkezést kell itt kiemelni, mely az állat számának előre való meghatározását állapítja meg. Az orosz szerződés zárjegyzőkönyvében a Felső-Sziléziába bevihető orosz sertések számát heti 2500 darabra határozza meg; az osztrák-magyar monarchiára nézve pedig a bajor és szász határookra levágásra évi 80.000 sertés szállítható, még pedig hetenkint Bajorországba legfőlebb 962 és Szászországba legfőlebb 577 darab. Ez a megállapodás világosan mutatja, hogy Németország az állatforgalom korlátozásánál főképp a versenyviszonyok szabályozását tartja szem előtt és tisztán agrár szempontból indult ki.

IV.

A német kereskedelmi politika akkor, a midőn a mezőgazdaság erősebb védelmét kívánja, ezt csak azzal tudta elérni, ha egyuttal a német gyáriparnak is magasabb védelmet nyújt. Ámde ez a magasabb védelem a különböző iparágaknál eltérő és a szerződések által lekötött vámok is más és más mértékkel kezelik a különböző iparokat.

A hatalmas német chemiai ipar (évi 947 millió márka termeléssel) a vámtételeknél nem keresett nagy védelmet; nagyban és egészben — daczára a nagyobb részletezésnek — az eddigi vámok tartatnak fenn; sőt igen fontos czikkeknél az eddigi vámok le szállíttatnak; így a kristályszóda 2·50 márkás vámja 1·50 márkára, a marónátron 4 márkás vámja 3·5 márkára és a chlormész 3 márkás vámja 1 márkára szállíttatik le.

Emelések állanak be a következő czikkeknél:

kénsavas mész	0 helyett	0·25 márka
ezinnoxid	0 »	2— »
eczetsav	8 márka helyett	12—48 »
eczetsavas sók	0 helyett	1— »
tisztított borkő	0 »	4— »
hánytató borkő	0 »	4— »
calcium carbid	0 »	3— »
berlini kék	0 »	10— »
hig festőfakivonat	0 »	2— »
szilárd festő fakivonat	3 márka helyett	4— »
festőföldek	0 helyett	0·25 »
nyomdafesték	3 márka helyett	10— »
tinta	3 » »	5— »
graphit kiskereskedés	2 » »	3— »
írón ácsoknak	20 » »	25— »
írón fába foglalva	20 » »	40— »
olaj firnász	6 » »	7— »
szesz »	20 » »	30— »
lakk »	20 » »	25— »
tisztított faszén	0 helyett	20— »
casein	0 »	6— »
eserzőhéj kivonat hig	0 »	2—4 »
» » szilárd	0 »	4—8 »
äther hordóban	125 márka helyett	160— »
» más tartályban	180 » »	240— »

Nem változott lényegesen a *textilipar* sem, melynek évi termelése 1914 millió márkára rug. Igaz itt nagyobb részletességgel jelenik meg a vámtarifa, de nagyban és egészében főképp a tömegárúknál a védővamos irány az eddiginél nem sokkal nagyobb, amint ezt következő összehasonlítás mutatja (métermázsa, márka).

	Auto- nom vám- tarifa	Eddigi vám	Jövendő vám		
			emel- kedik	ma- rad	esök- ken
<i>Selyem és selyemárú.</i>					
Nyers selyem, festetlen, nyers és egyes . . .	0	0	—	0	—
» » » kettős czérn.	200	140	—	—	120
Nyers selyem, festett, fehér	36	—	—	—	—
» » » más színű	36	36	—	36	—
» » » kettősen czérnázott	250	140	—	140	—
» » » » fehér	250	140	—	—	120
Floretselyem, gyaratolatlan	0	0	—	0	—
» » gyaratolt, festetlen	0	0	—	0	—
» » » fehér	12	0	12	—	—
» » » más színű	12	36	—	—	12
Floretselyem fonva, festetlen	0	0	—	0	—
» » » fehér	36	—	—	—	—
» » » más színű	36	36	—	36	—
Selyemczérna, nyers selyemből	300	800	—	—	300
» » floretselyemből	75	800	—	—	75
Butorszövet, tiszta selyem, méterárú	900	600	900	—	—
» » » szabásos	1200	1200	—	1200	—
» » félselemből, méterárú	500	450	500	—	—
» » » szabásos	650	675	—	—	650
Bársony és plüs, tiszta selyem	800	600	750	—	—
» » » félselelem	450	450	—	450	—
Sűrű, sima szövet, tiszta selyem	800	600	—	—	450
» » » félselelem	450	450	—	—	350
Tül, mustrátlan	250	250	—	250	—
» » mustrás	800	800	—	800	—
Ritkás szövet, méterje 20 gr.-nál súlyosabb	1000	1000	—	1000	—
» » » 20 gr.-nál könnyebb	1500	1000	1500	—	—
Szővekött árú, tiszta selyem	800	600	—	—	500
» » » félselelem	550	450	—	—	400
Csipke és csipkekelme, himzett	800	1000	—	—	600
» » » szótt	800	600	800	—	—
» » » másféle	800	600	800	—	—
Himzések sűrű szöveteken	1300	800	—	800	—
» » más szöveteken	900	600	—	600	—
Paszomántárú tiszta selyemből	800	600	800	—	—
» » félselelem	450	450	—	450	—
<i>Gyapjúárú.</i>					
Szőnyegek csomózva	200	100	150	—	—
» » szöve	100	100	—	100	—
Butorszövet, méteres árú, m ² -je 200 gr.-nál súlyosabb	135	135-150	—	135	—
Butorszövet, méteres árú, m ² -je 200 gr.-nál könnyebb	220	220	—	220	—
Butorszövet, szabásos, m ² -je 200 gr.-nál nehezebb	165	135	165	—	—
Butorszövet, szabásos, m ² -je 200 gr.-nál könnyebb	250	220	250	—	—
Bársony	150	150	—	150	—
Másféle szövet, m ² -je 700 gr.-nál nehezebb	135	135	—	135	—
» » m ² -je 200—700 gramm súlyú	175	135	150	—	—
» » m ² -je 200 gr.-nál könnyebb	220	220	—	220	—
Szővekött kelmék	100	100	—	100	—
Alsóruha, szabva	100	300	—	—	100
» » szabásos	140	100	—	—	100
Másféle ruha	140	100-300	—	—	100

	Auto- nom vám- tarifa	Jövendő vám			
		Eddigi vám	emel- kedik	ma- rad	csök- ken
<i>Pamutárú.</i>					
Butorszövet, méteres árú	180	120	180	—	—
» szabásos árú	220	120	220	—	—
Bársony, felvágatlan, nyers	60	80	—	—	60
» » fehéritett, festett, szin- nyomásos	80	100-120	—	—	80
Bársony, lánczban felvágott, nyers	120	120	—	120	—
» » » fehéritett, fes- tett, szinnyomásos	150	120	150	—	—
Bársony, vetőlékben felvágott, nyers	90	120	—	—	90
» » » fehéritett, festett, szinnyomásos	120	120	—	120	—
Ritkás szövetek függönyökre					
a) méteres árú, nyers	180	120	180	—	—
» » fehéritett, fest., szinny.	220	200	220	—	—
» » szalaggal beszegett	260	230	260	—	—
b) szabásos	260	120-230	260	—	—
Tüll, nyers, mustrátlan	60	60	—	60	—
» nyers, mustrás	120	120	—	120	—
» fehéritett, festett, szinnyomásos	200	200	—	200	—
Nyers pamutszövet					
a) m ² -je 80 vagy több gr. súlyú					
1. 35 fonállal vagy kevesebb m ² -ben	50	80	—	—	50
2. 35—44 fonállal	70	80	—	—	70
3. 44 fonálnál több	90	80	90	—	—
b) m ² -je 40—80 grammos					
1. 35 fonállal vagy kevesebb m ² -ben	90	80	—	80	—
2. 35—44 fonállal	120	80	100	—	—
3. 44 fonálnál több	150	80	120	—	—
c) m ² -je 40 gr.-nál könnyebb					
1. 35 fonállal vagy kevesebb m ² -ben	120	80	100	—	—
2. 35—44 fonállal	150	80	125	—	—
3. 44 fonálnál több	170	80	150	—	—
Fehéritett, a nyers árú vámja + 20 m., tehát					
a) m ² -je 80 vagy több gr. súlyú					
1. 35 fonállal vagy kevesebb m ² -ben	70	100	—	—	70
2. 35—44 fonállal	90	100	—	—	90
3. 44 fonálnál több	110	100	110	—	—
b) m ² -je 40—80 grammos					
1. 35 fonállal vagy kevesebb m ² -ben	110	100	—	100	—
2. 35—44 fonállal	140	100	120	—	—
3. 44 fonálnál több	190	100	140	—	—
c) m ² -je 40 gr.-nál könnyebb					
1. 35 fonállal vagy kevesebb m ² -ben	140	100	120	—	—
2. 35—44 fonállal	170	100	145	—	—
3. 44 fonálnál több	190	100	175	—	—
Festve, szinnyomatos, a nyers árú + 50, tehát					
a) m ² -je 80 vagy több gr. súlyú					
1. 35 fonállal vagy kevesebb m ² -ben	100	120	—	—	100
2. 35—44 fonállal	120	120	—	120	—
3. 44 fonálnál több	140	120	130	—	—
b) m ² -je 40—80 grammos					
1. 35 fonállal vagy kevesebb m ² -ben	140	120	130	—	—
2. 35—44 fonállal	170	120	150	—	—
3. 44 fonálnál több	200	120	170	—	—
c) m ² -je 40 gr.-nál könnyebb					
1. 35 fonállal vagy kevesebb m ² -ben	170	120	150	—	—
2. 35—44 fonállal	200	120	175	—	—
3. 44 fonálnál több	220	120	200	—	—

	Auto- nom vám- tarifa	Eddigi vám	Jövendő vám		
			emel- kedik	ma- rad	csök- ken
Kötveszőtt kelmék	80	120	—	—	80
Keztyű, hajháló	160	120	160	—	—
Harisnya, alsóruha, vászon	80	95	—	—	80
» » szabásos	120	95	—	—	80
Csipkekelme és csipke, himzett	450	350	—	—	300
» » » szőtt	350	350	—	350	—
» » » másféle	350	350	—	350	—
Paszomántárú	150	120	—	—	80
<i>Lenárú.</i>					
Zsebkendő, nyers					
a) 2 cm ² -ben 120 szálig	80	36	45	—	—
b) 2 cm ² -ben 120 szálnál több	105	60	70	—	—
Zsebkendő, fehér, festett, szinnyomatos					
a) 2 cm ² -ben 120 szálig	120	60	75	—	—
b) 2 cm ² -ben 120 szálnál több	145	120	—	120	—
Butorszövet jutából	80	36—60	80	—	—
Sűrű szövet, nyers, a) 2 cm ² -je 40 szálig	14	12	—	12	—
» » » b) 40—80 szállal	28	24	—	24	—
» » » c) 80—120 szállal	40	36	—	36	—
» » » d) 120-nál több szál	65	60	—	60	—
» » » fehérített, festett, 120 szálig	65	60	—	60	—
» » » » 120-nál több szállal	120	120	—	120	—

A selyemiparnál a német vámok inkább csökkennek. Németország erős selyemipara elsősorban Franciaország és Svájc versenyétől fél, habár Németország selyemipara és első sorban selyemszövő és kötőipara csakis Franciaország iparában talál nagyobb tényezőt. Ugyanis a selyem és szövőiparban foglalkozók száma az 1890—1897. években volt:

Franciaországban	105.000
Németországban	63.000
Svájczban	42.000
Oroszországban	32.000
Nagybritániában	30.000
Olaszországban	30.000
Ausztriában	19.000

De Németország vagy 22 millió márka értékű selyemárú behozatalával szemben közel 130 millió értékű kivitelt mutat és így védelemre szüksége nincs. Tényleg mindazon áruknál, melyeknél a Svájc, Olaszország és az osztrák-magyar monarchia csak kevésbé is érdekelve van a német piacon, az eddigi vámoknál még alacsonyabbak is érettek el, vagy legalább a mai vámok költettek meg jövőre is; csak a butorszöveteknél, a tiszta selyem bársonynál, tiszta selyem paszomántnál, a legfinomabb ritkás szöveteknél és a szőtt csipkéknél, tehát első sorban a legdrágább fényüzési cikkeknel és főképp Franciaországot érdeklő áruknál emelkedik magasabbra az eddigi vám.

A gyapjúárúknál már jobban emelkednek a vámok; pedig e részben Németországnak igazán semmi oka sem volt nagyobb védekezésre. Németország gyapjúipara a világon a legerősebb. Ugyanis a gyapjuiparnál alkalmazottak száma (1895—1897. években) volt:

Németországban	262.000
Nagybritániában	252.000
Franciaországban	213.000
Oroszországban	150.000
Az egyesült amerikai államokban	106.000
Olaszországban	79.000
Ausztriában	57.000
Belgiumban	33.000
Svájcban	4.000

Németország óriási *gyapjúipara* kitűnik abból is, hogy kivitele 221 millió márka értékű, tízszer akkora, mint behozatala, a mély csak 21 millió márkára emelkedik; minthogy azonban a gyapjuipar terén leghatalmasabb versenytársai Nagybritánia és Franciaország nem szerepelnek a tarifa szerződéses államok közt, és a legnagyobb kedvezéssel megelégedő államok sorában maradtak, — Belgium, az osztrák-magyar monarchia és Olaszország nem voltak elég erősek, illetőleg mivel a maguk részéről éppen a gyapjúsöveteknél nem voltak engedékenyek, nem tudták az autonóm vámtarifa magasabb tételeit leszállítani. A csomózott szőnyegek, a szabásos butorsövetek, de kivált a 200—700 grammos szövetek, vagyis az uri ruházatnak való kelmek legnagyobb része nagyobb vámok alá esnek. A szövetkötött árúk (első sorban osztrák árú) kisebb vámokat értek el.

(Folytatása következik).

Matlekovits Sándor.

A védvám befolyása a kartellekre és trustökre.¹⁾

Általánosan elterjedt nézet, hogy védvám és kartell egymással az ok és okozat összefüggésében állanak. Noha már az előzőkben is utaltunk arra, hogy a védvámok előmozdítják a kartellek képződését és biztosítják azok fennállását, a fenti nézetet csak megszorítással tehetjük magunkévá.

A kartellek története ugyanis igazolja, hogy vámmentesség daczára is alakultak egyes árucikkekre vonatkozólag kartellek és — a mi igazolásra nem szorul — számos magas vámmal védett ipari cikk termelői soha kartellt nem alakítottak.

A leghatalmasabb vállalkozói egyesülés a Standard Oil Trust, mely a petroléumot monopolcikké alakította s éppen a petroléum vámmentes cikk. Viszont a textiliparban — a vámvédelem daczára — a kartell ritkán felbukkanó jelenség, mely eddig egy államban sem tudott állandósulni.

Mindazonáltal elismerjük, hogy a védvám hatalmasan elősegíti a kartellképződést és pedig hatályosabban, mint a tarifapolitika. Mig ugyanis a tarifapolitika csakis egyes termelőterületeket részesít előnyben — még pedig legkülönbözőbb mértékben — a külföldi termelőterülettel szemben, addig a védvám természetesen közös alapot nyújt egyazon termelőterület kartellbe vonására és szembe állítja a vámmal védett területen fekvő iparágat az ezen területen kívül fekvő azonos iparággal.

Amig ugyanis az állam iparfejlesztési politikára szorítkozik valamely árucikk tekintetében, addig mást ezzel nem igen ér el, mint azt, hogy a belföldi gyáros a külföldivel a belföldön konkurrálhat és továbbá, hogy a kedvezőtlenebb termelési körülmények közt, nevezetesen magasabb termelési költséggel dolgozó gyár is talpra áll. A védvám célja már nem a külföldi és belföldi termelők egyenlősítése, hanem az előbbiek kizárása a védett területből. Mig tehát az állami tarifapolitika mellett előfordulhat, hogy két, p. o. a magyar és román határon működő, de helyileg egymáshoz közel fekvő gyár érdekközösségben áll más belföldi gyárakkal szemben, addig a védvám minden ily helybeli közösséget uno ictu elvág és megteremti a védett területen fekvő összes gyárak közösségét a külfölddel szemben és ugyanekkor

¹⁾ Részlet dr. Baumgarten Nándor és dr. Meszlény Artur, *A kartellek és trustök kérdése* című, a m. tud. Akadémia által pályadíjjal kitüntetett és legközelebb megjelenő művéből.

a külföldi verseny kizárásával egyedárusági hasznot biztosít az összes belföldi gyáraknak a belföldi piacon.

Igy idézi elő a védvám a vállalkozói egyesülések elhatalmasodását és meggyökeresedését. Tényleg Havemeyer is kijelentette, hogy soha nem jutott volna eszébe oly óriás vagyont fektetni cukorfinomítóba, ha a finomított cukor hathatós védvám oltalma alatt nem állt volna.

Mihelyt az állam megalkotta a védvámot, az ugyanazon ágbeli termelők főtörekvése lesz az egész védvámot és a szállítási költségeket, a melyekkel terheltlen jelentkezhettek csak a külföldi verseny, mint hasznot megtartani.¹⁾ E cél elérése végett önként kínálkozik eszközül a kartellezés: rosszul jövedelmező üzemek beszüntetése, a jól jövedelmező üzemek hatalmas kibővítése s ezzel karöltve az előállítási költségek csökkenése. Eme stádiumban azután már új gyárak építése is nehézségekbe ütközik, mert az új gyár a befektetési költségek folytán nagy előállítási költséggel dolgozik. E mellett a régi gyárak pillanatnyi árcsökkenésekkel igyekeznek az új versenyt csirájában megfojtani és minden eszközt felhasználnak, hogy a kapitálistákat ily befektetéstől visszarettentsék.

Igy lesz azután a kartellegyesülés árakat diktáló hatalommá, rendszerint a fogyasztó közönség nagy rovására.²⁾

E futó pillantás is mutatja, mily szoros összefüggésben van a védvám a kartellkérdéssel. Sőt vannak irók, a kik azt állítják, hogy védvám nélkül kartellek sem keletkeznének.³⁾ Különösen a szabadkereskedelmi irány hívei ezek, kik a kartellek okozta bajokat a védvám terhére akarják irni. Havemeyer, az amerikai cukortrust elnöke, a védvámot a trust szülőanyjának (mother of all trusts) nevezi. Ezekkel szemben helyesen utal Liefmann (Schutz Zoll und Kartelle) arra, hogy a védvám sem nem oka, sem nem szükségképeni előfeltétele a kartellnek, hanem ennek csak eszköze, a mennyiben keletkezését könnyíti. Liefmann is megerősíti tehát fenti tételünket, hogy a vámmal védett iparban nem keletkezik szükségkép kartell és viszont vámvédelem nélkül is létrejöhet a kartell. Utóbbi constellatio áll elő mindazon iparágakban, melyek természetes egyedárusággal rendelkeznek. Ennek oka lehet a nyersanyag ritkasága vagy pedig az illető ipar olyatén felszerelése, hogy a nyersanyag felett új versenytársak kizárásával kizárólag rendelkezhetik. A természetes egyedáruság előállhat azon tény folytán is, hogy a termelt árú szállítási költségei értékükhöz képest oly nagyok, hogy ezekkel terheltlen a verseny nem léphet sorompóba. Előbbire példa a Standard Oil társaság sikere Amerikában, utóbbira az u. n. helyi kartellek (p. o. téglakartell Budapesten) helyzete. Mindezen iparágak természetes egyedáruságot élveznek szemben a védvám vagy külön privilegium mesterséges védelmével és helyzetük állandóságánál és a vámpolitikától való teljes függetlenségénél fogva kartellképződés elősegítésére különösen alkalmasok. Vala-

¹⁾ V. ö. Földes: *Közgazdasági értekezések* II. kötet 317. l.

²⁾ V. ö. Földes: *Társadalmi Gazdaságtan* II. k 149. s. köv. l.

³⁾ Igy Raffalovich: *Les coalitions de producteurs et le protectionisme* Rosenberg: *Zeitschrift für Staats- und Volkswirtschaft*, Bd. IV.

mely iparág fölénye külföldi versenytársai felett szintén lehetővé teszi a kartellképződést védvám hiányában is mindaddig, míg a külföldi ipar utol nem érte a fejlődés fokozatában; erre az esetre frappans példa a magyar ipar helyzete az osztrák iparral szemben; utóbbi kartellszervezetekbe csoportosulhatott a nélkül, hogy a magyar vállalatok szétrobbantó versenyétől kellett volna tartania és a nélkül, hogy ezeket tekintetbe kellett volna venni, míg ezek ellenkezőleg az osztrák kartellekhez való csatlakozásuk által igyekeztek fenmaradásukat biztosítani. Végül a nemzetközi kartellekre kell utalnunk, mint a legujabb fejlődés oly stadiumára, melyben az egyes államokban — szabadkereskedelem rendszere mellett is — zavartalanul működhetnek a nemzetközi kartellt alkotó egyes kartellek, mivel a külföldi verseny a nemzetközi kartellszerződésben meghatározott területre van szorítva.

Mindezekből az következik, hogy a védvám és kartell nem az ok és okozat összefüggésében állanak egymással. Kettőjük közt a kapcsolatot tehát másutt kell keresnünk.

A beviteli vám a pénzügyi és a kereskedelmi politika eszköze. A szerint, hogy melyik cél túlnyomó, különböztetünk pénzügyi vám és védvám közt (v. ö. van der Borgh: *Handel und Handelspolitik* 430. l.) A védvámnak kereskedelmi politikai feladata az ipar támogatása. Egyik eszköze az iparfejlesztési aciónak, melyet az állam feladatának tekint. A védvám megalkotásával mintegy gátat emel az állam a külföldi verseny árja elé, mely a zsenge hazai ipart eldöntené. Amde mi haszna volna ebből a hazai iparnak, ha a ruinozus külföldi versenytől szabadulva a bellum omnium contra omnes a hazai iparosok közt ujulna meg és megvédve a külső ellenség támadásától, a belső viszály sorvasztaná el erejüket? Ez a pont, a hol az önérdék parancsolólag lép közbe és minden vállalkozó egyéni szabadságából áldoz, hogy gazdasági jólétét biztosítsa. A védvám ime oly helyzetet teremtett, mely önként ébreszti a kartellezés tervét; izoláltan a külföldi versenytől, könnyebben jön létre a megegyezés a belföldi vállalkozók között. Ebből a szempontból vizsgálva a védvám és a kartell összefüggését, megállapíthatjuk, hogy mindkettő egyazon törekvés: az iparpártolás és iparfejlesztés eredménye; csak hogy míg a védvámmal az állam iparkodik az ipar helyzetén segíteni, addig a kartell alakításával az ipar segít önmagán, illetőleg azon igyekszik, hogy a vám nyújtotta védelmet teljes mértékben kihasználja. Természetes, hogy a vállalkozók egyesülése ehhez képest túllép az iparvédelem ama fokán, melyet az állam a védvámmal megkivánt valósítani s kétszeresen terheli meg ilyként a fogyasztót: a védvámmal az állam a maga iparát csak a külföldi versenynyel szemben kívánja megoltalmazni, míg a kartell a belföldi versenyt is kizárja. A védvám t. i., noha határt szab a külföldi árúk beözönlésének, nem jelenti még feltétlenül a belföldi termékek árának felszökését, mert a kereslet és kínálat a védvám határain belül továbbra is szabadon hullámszik. Ha azonban a védvám oltalma alatt kartell jön létre: ez versenytárs hiányában a teljes vámtétel és a külföldi szállítási költség határáig korlátlanul emelheti az árat. Igaz másfelől, hogy e korlátlan áremelés lehetőségét csök-

kenti a külföldi túltermelés folytán gyakran beálló az az eset, hogy a külföld veszteséggel is fentartja bevitelét, minek okaira alább rátérünk. Az a hasonlat tehát, hogy a kartell a védvám szülöttje, csak azzal a hozzátétellel talál, hogy a kartell törvénytelen gyermek, mert míg a védvám az állami hatalom palladiuma alatt jut uralomra, addig a kartell — kitagadva és el nem ismerve — sokszor mégis csak a védvámnak köszöni létét; és ha a védvám az iparra nézve állami segély, úgy a kartell gyakran az önsegély jellegével fog birni, habár ennek indokolatlan és jogosulatlan túllépésével lépten-nyomon találkozunk.

Hogy a védvám hatását a kartellek keletkezésére helyesen határoztuk meg, legjobban kitűnik akkor, ha szemlét tartunk a fölött, hogy egyes államok vámpolitikája mennyiben befolyásolta a kartellképződést. Belgium kartellfejlődése — iparához viszonyítva — mind nagyobb méreteket ölt, habár ez ország 1865-ben a szabadkereskedelem rendszerére tért át. És Angliában is, a szabadkereskedelem tipikus hazájában, rohamosan hódít a kartell-eszme, habár vállalkozóinak erősen individualisztikus jellemében és az ország földrajzi fekvésében is erős akadályokat kellett leküzdenie.¹⁾ Németországban az 1879-iki vámtarifa előtt is találkozunk kartellképződeményekkel, melyek az 1870-ik évi válság okozatai gyanánt jelentkeznek. Hazánk Ausztriával kapcsolatban már régóta védvámpolitikát követ, még pedig mindinkább fokozódó mértékben, a mint azt az 1869., 1878. és 1882. évi tarifák mutatják. Az intenzivebb kartellfejlődés Ausztriában mégis csak 1873-tól, nálunk 1890-től számítható. Az észak-amerika unio viszont a végletekig fokozott protectionistikus rendszer óta a trustöknek valóságos melegágya lett.

Ebből tehát levonhatjuk ama tanulságot, hogy a védvám előmozdítja a kartell- és trustképződést, ámde a szabad kereskedelem sem akasztja meg e fejlődési processust.

Míg a védvám hatása a kartell keletkezésére inkább elméletileg fontos kérdés, addig a vám hatása a kartell működésére, illetőleg a védvám és kartell combinatiójának közgazdasági következményei, a kartellügynek gyakorlatilag is tán legfontosabb problémája. A német kartell-enquête tárgyalásai is főleg a 9. kérdőpont körül forogtak, mely azt tárgyalta, »mily árakat volt képes a kartell gyártmányaiért a bel- és külföldi piacon elérni? mily indokok voltak irányadók a bel- és külföldi árak megállapításánál?«²⁾ És mint kitűnt, a védvám alapos kihasználásával kapcsolatos az a jelenség, hogy a gyárosok termelésük egy részét külföldre olcsó árban exportálják, de a belföldön az árat mesterségesen magasán tartják.³⁾

¹⁾ Angliába, mint szigetországba, a külföldről tengeren való szállítás igen olcsó, úgy, hogy a külföldi verseny szállítási költségekkel alig megterhelve és védvámától mentesen minden irányban nyitva találja az ottani piacot.

²⁾ Welche Preise konnte das Kartell auf dem inländischen und ausländischen Märkte für seine Erzeugnisse erzielen? Welche Erwägungen waren für die Festsetzung der Inlands- und Auslandpreise massgebend?

³⁾ Erről, valamint a kartell visszahatásáról a vámvédelem fokozására részletesebben lásd alább IV. és VI. fejezetet

Ez az eljárás, a melyet »underselling«, vagy »dumping«-nak szoktak nevezni, a kartell-politikának akkor rendes eszköze, ha a külföldi export számbajövő, de még sem tulnyomó. Ha az az export csekély (mint pl. Magyarországon), úgy a dumping czéltalan, mert hiszen alacsony áron az illető árukat könnyen lehet a belföldön elhelyezni, melynek fogyasztó-képességével az ipar termelő-képessége úgy sincs megfelelő arányban. Viszont ha valamely állam az exportra helyezi a fősúlyt és a belföldi piac ehhez képest jelentéktelen, a mint a belga vas és aczél-ipar példája is mutatja, úgy az áraknak lesúlyesztésével első sorban az ipar önmagát sujtaná, mert az aránylag kis mennyiségű belföldi fogyasztásban még akkor sem találna ellenértéket, ha a belföldi árakat tetemesen emelné.

A német contradictorius tárgyalások alkalmával kitünt, hogy a kocsz-kartell 8—10 márkáért szállított külföldre, midőn a belföldi ár 17 márka volt, hogy lemezeket 103 márkáért, rudvasakat 100 márkáért exportáltak, holott ezeknek belföldi ára 150, illetőleg 125 márka, sőt arra is volt eset, hogy az antwerpeni piacon a sinek ára 100 frankra sülyedt le a német leszállított áru kivitel következtében.

Az amerikai enquête is hasonló jelenségeket hozott felszínre. Így p. o. az aczél-trust tonnánként 23 dollárért exportál oly árut, a melyet Amerikában 28 dollárért árul. Az American Tobacco Company némely szivarkafajták kiviteli árát jóval alacsonyabban állapította meg, mint a belföldi ár. Ez eljárás védelmére arra hivatkoznak, hogy a termelési felesleget a belföldi piacon nem képesek elhelyezni és hogy így kénytelenek az árat leszállítani. Ha a gyárak nem használnák ki teljes termelési képességüket, a termelési költség annyira emelkednék, hogy a belföldi árak még magasabbak lennének, mint a jelenlegiek. Viszont azonban az Industrial Commission tanukihallgatásaiból kitünik, hogy független iparosok is, kik a trustök versenytársai voltak, szintén szükségesnek tartják és üzik is az alacsonyabb árban való kivitelt; sőt az is gyakran előfordult, hogy a belföldi piac egyes helyein veszteséggel árulnak.

Kétségtelen, hogy az olcsó export a védvám és a kartell együtthatasának következménye: kartell nélkül nem tartható fenn olcsó export, mert a belföldi árak is a verseny következtében a külföldi árakra sülyednek, védvám nélkül pedig (tényleges monopol vagy aránytalan szállítási költség esetét kivéve) a külföldi verseny nyomja le az árakat.

Az olcsó külföldi eladások miatt a kartellek számos támadásban részesültek. Sokan azt vitatják, hogy a kartell a belföldi árakat felcsavarja és a külföldi árakat lerontja, ezzel a belföldön fogyasztó közönséget érzékenyen megkárosítja és a gazdasági mérleget a külföld javára fordítja. Ez ellenvetésekkel, melyekkel úgy a német, mint az amerikai enquête során számtalanszor találkozunk, különösen Liefmann szállt szembe, midőn hangsúlyozta, hogy nem a külföldi alacsony, hanem a belföldi magas ár az, melyet a kartellek rovására kell irni. Szerinte téves az a felfogás, hogy a kartell a belföldön áruszükség mesterséges előidézésével szökteti fel az árakat. Monopolisztikus szerve-

zeteknek erre nincs is szükségük, mert hiszen ily helyzet mellett a keresletre való tekintet nélkül határozhatják meg az árakat.

Igaz, hogy a kartell a gyenge vállalatok mesterséges életbentartásával a termelést, ezzel a kivitel mennyiségét is fokozza, de azért a kivitel növelése nem eszköz az áruszükség és áremelés keresztülvitelére, hanem ellenkezőleg a magas árak és a túltermelés következménye.

Ha pedig a túltermelés stadiuma valamely iparban bekövetkezett, úgy még magángazdasági szempontból is kevésbé káros az olcsó eladás, mint a termelés korlátozása vagy beszüntetése, melynek folytán az üzembe befektetett tőkék pusztulnak el. A nemzetgazdaság szempontjából is előnyösebb ez, mint hogy ha az illető üzem egyáltalában szünetelne és az ez által munkaalkalmat élvező alkalmazottak szenvednének. Bizonyos az is, hogy az olcsóbb kivitel kritikus időben — midőn a belföldi piac annyira telítve van, hogy újabb termények felvételére nem alkalmas — mintegy a biztonsági szelep szolgálatát teljesíti. Módot nyújt a hazai iparnak, hogy óriási veszteségek nélkül terményeit piacra vihesse és e mellett a krízis elmúltáig üzemének beszüntetése nélkül működhessen, úgy, hogy az újabb gazdasági lendület korszakában ismét képes legyen a fokozódó keresletet kielégíteni. A modern kereskedelmi politika irányzata is mindinkább a kiviteli tevékenység fokozását tüzi ki czélul, ez pedig — mivel ugyancsak a konkurráló külföldi túltermelés alacsony áraival kell felvennie a versenyt — kénytelen ezeknek példáját követni. És ezt az irányzatot mozdítják elő úgy az állami, mint a magán kiviteli praemiumok és bonificatiók is, melyek az alacsony külföldi eladásokat mesterséges uton támogatják.

Mindezekből azt kell következtetnünk, hogy a belföldi fogyasztót tényleg nem annyira a külföldi olcsó, mint inkább a belföldi túl magas árak károsítják. E mellett az árak mértéken túli felcsigázása a fogyasztást is csökkentheti és így körforgás útján magát azt az ipart is hátrányosan befolyásolhatja, mely helyzetével visszaélt. A külföldi olcsó árak csak oly módon gyakorolhatnak káros visszahatást a belföldi piacra, ha nyers árúk vagy félgyártmányok oly árak mellett jutnak a külföldre, hogy az ottani ipar azok feldolgozása után még mindig olcsóbban exportálhatja a kész árúkat, mint a külföldi ipar, mely magas beszerzési árakkal terhelt, attól a külföldi ipartól szenved vereséget, mely nyers árúit az alacsony export-árakon volt képes beszerezni. Frappans módon igazolták ezt a német enquête tárgyalásai és helyesen jegyezte meg Wagner Adolf (6. füzet 420. és 463. lap, 1903. decz. 2-án és 3-án), hogy a »Halbzeugverband« oly eljárása, mely a külföldre 20 százalékkal olcsóbban szállít, a belföldi ipart, mely az illető nyerstermékeket vagy félgyártmányokat feldolgozza, súlyosan károsítja, s hogy az a károsítás ellen csakis a kereslet megfelelő organisatioja útján védekezhetik.

Ezzel szemben Liefmann (i. m. 28.) azt igyekszik bebizonyítani, hogy az ipari árút feldolgozó ipar helyzete akkor sem savulna, ha a nyersanyagot egyáltalán nem exportálnák. Tehát jzerinte itt sem a kivitelnél elért árak, hanem kizárólag a kar-

tell belföldi árai lesznek irányadók. Ámde nyilvánvaló, hogy a nyersanyagok exportja a külföldi árakat is lerontja, úgy, hogy végeredményben mégis a külföldi ipar nyersanyagát téve olcsóbbá, ezt kedvezőbb helyzetbe juttatja és megerősíti a belföldi ipar elleni versenyharczában.

Viszont a külföldre menő olcsó export nemcsak egy irányban halad, hanem vonalai keresztül-kasul haladnak valamennyi országon és az ellentétes irányú erők végeredményben némileg egyensúlyban tartják egymást. Sőt azt is mondhatnók, hogy a kartellek az olcsó exporttal egymásnak kölcsönösen mérséklék a belföldi túlmagas áraikat úgy, hogy egyik országbeli kartell bűnei a másik ország kartelljeinek visszaéléseit csökkentik és viszont. Végeredményben tehát a világgazdasági csereforgalom feltűnően abnormis helyzetekre bizonyos fokig kiegyenlítőleg hat.

Mellőzve e helyütt a következmények továbbfejtését, végeredményben megállapíthatjuk, hogy rendszerint a védvám és kartell combinációja az olcsó exporttal kapcsolatos magas belföldi árakat idézi elő, a melyeket azonban az egyes termelő országok egymásközti versenye kölcsönösen egyensúlyoz. Megszünteti — a védvám daczára — az olcsó exportot a nemzetközi kartellek alakítása, melyek a kivített szabályozzák, valamint oly vállalatok keletkezése, melyek fiókalapításokkal több országra terjesztvén ki működésüket, mindenütt egységes árpolitikát folytatnak. Így a Nobel dynamit-gyárak valamint a Solvay rendszerű szódagyárak — mint alább látni fogjuk — úgy a belföldi, mint az export-eladásokat úgy rendezik be, hogy a szállítási költségekben elérhető megtakarítások folytán leggazdaságosabbak legyenek; e mellett egyéb versenytársaktól függetlenül vagy ezekkel egyezsége lépve a termelés értékesítését előre meghatározott területen viszik keresztül.

Láttuk, mily hatással van a védvám a kartellek és trustök keletkezésére és mily eredménynyel jár kettőjük közrehatása. Utalnunk kell arra is, hogy a vámpolitika a kartellekkel ellentétes irányba is fordulhat és védőeszköz is lehet a kartellek visszaéléseivel szemben. Ebben a vonatkozásban a kartell-probléma törvényhozási szabályozásának kapcsán foglalkozunk majd e kérdéssel.¹⁾ Itt még csak annyit jegyzünk meg, hogy miként a védvám nem egyedüli oka a kartelleknek, úgy megszűnése sem idézi elő a kartell megszűnését. A védvám megszűnése legfeljebb ama gyenge versenytársak kiselejtezését eredményezi, melyek védvám nélkül előállítási költségeikre sem nyernek fedezetet a piaci árban. A vámleszállítás tehát, ha egyéb indokok nem javasolják, nem mindig alkalmas óvszer a kartellek ellen, mert csak másodsorban veszélyezteti az egész iparágra kiterjedő kartelleket, első sorban csupán a gyöngye versenytársakat söpri el, melyek a vámleszállítás után és folytán legelőször dőlnek ki. De még ha a vámrendszer megváltozása végeredményben a kartellre vagy trustre súlyos csapást mér is, ezt csak akkor s annyiban okozza, ha az illető iparág védvám

¹⁾ Lásd VI. fej. 50. és 51. §.

nélkül egyáltalán nem képes fenmaradni. A védvám megszüntetése tehát — habár egyébként igen üdvös és kívánatos lehet is — a kartellek és trustök megszorítására nem feltétlenül alkalmas eszköz. Mert vagy eléri célját, de akkor az egész ipart sújtja, vagy pedig a védvám nélkülözhető és akkor megszünetését első sorban a kartell vetélytársai sinylik meg. Persze egész más megítélés alá esik annak időleges leszállítása, mely, mint majd kifejtjük — kellő mérséklettel, kellő módon és kellő időben alkalmazva — a kartell visszaélései ellen irányzott actio egyik sikeres és hatályos eszköze lehet.¹⁾

Végül vessünk egy pillantást a felvetett szempontból az osztrák-magyar vámterületre. A közös vámterület azt eredményezi, hogy egymással szemben a két állam szabad kereskedelmi viszonyt folytat, a külfölddel szemben pedig közös védterület. Ausztria ipari fölénye, a védvámot nem tekintve is, oly helyzetet biztosít javára, mely a kartellképződésnek előmozdítására — mint fent láttuk — védvám hiányában is kiválóan alkalmas. Ausztriában tehát a közös vámterület mellett is kifejlődhetnek pusztán Ausztriára kiterjedő kartellek, a nélkül, hogy a magyar ipar versenyét tekintetbe kellett volna venniök. Tényleg ez volt a helyzet 1890-ig, a mely időpontig az osztrák kartellek nyitott fogyasztó területtel rendelkeztek Magyarországon, a nélkül, hogy a magyar iparnak a kartellekbe való bevonására szükség lett volna.

1890. óta az állami támogatás és az iparfejlesztő actio nagyobb intenzitása folytán több magyar iparágban határozott haladás észlelhető, a mi azután közös kartellek alakítását eredményezte, akár abban a formában, hogy az osztrák és magyar gyárak egy kartell-egyesületbe lépnek (p. o. petroleum és szódakartell), akár pedig úgy, hogy az osztrák vállalatok és a magyar vállalatok is külön kartelleket alkotnak, melyek azután egymás közt lépnek újabb szerződésre. De még e közös kartelleknek is a régi osztrák megizmosodott ipar, melylyel szemben új zsenge ipar áll, látja legnagyobb hasznát, mert egyrészt olcsóbb előállítási költséggel kell számolnia, mint a magyar iparnak, másrészt a magyar ipar nem lévén képes a magyar szükségletet fedezni, Magyarországra is importálhatja áruit.

Azon ritka esetben, midőn a magyar iparág kartell alatt áll és az azonos ágú osztrák ipar szabadon versenyez, utóbbi hatályosan konkurrál a magyar iparral (p. o. a szesz-kartellünket paralizálta nagyrészt 1900-ban a galicziai behozatal); az ellenkező eset pedig iparunk gyengesége folytán aligha fordul elő.

Helyesen, bár némi tulzással, vonja le tehát Pap Dávid (Magyar vámterület 313—316. l.) kartelleinkre nézve a következő konkluziókat: »Ha van kartell, a meglevő ipar úgy-ahogy megél, igaz, hogy a magyar fogyasztónak főképen az osztrák ipar javára való erős megadóztatásával, a meglevő magyar ipar terjeszkedése pedig lehetetlenné van téve. Ha nincs kartell, akkor nem szenved ugyan a magyar fogyasztó, de viszont válságba kerül, elpusztul a meglevő magyar ipar is.« Ehhez hozzátehetjük még, hogy a legválságosabb helyzetbe jut a magyar ipar akkor,

¹⁾ L. alább VI. fej. 51. §.

ha ugyanazon ághoz tartozó osztrák iparág kartellt alkot a nélkül, hogy a magyar gyárakat ebbe bevonná. Ekkor előáll az a jelenség, hogy az osztrák kartell ipari főlényének egész súlyával és még a vámtól is mentesen üzheti a kartellpolitikának fent vázolt káros irányát: eláraszthatja Magyarországot olesó áruval, melynek árait Ausztriában mesterségesen felcsigázhatja.

Ime tehát közös vámterület mellett a közös kartell az egyedüli mód, mely mellett a magyar ipar fennállhat; úgyhogy a jelenlegi viszonyok között mindazon törekvés, mely a kartelleket csakis nálunk igyekszik megszorítani vagy gyöngíteni — a nélkül, hogy Ausztria hasonló politikájáról biztosítékot nyujtana — kétségtelenül érzékenyen károsítaná a magyar ipart. Nem jelenti ez persze azt, hogy a közgazdaságilag jogosulatlan kartellezést ennek daczára is ne kellene lehetetlenné tenni vagy korlátok közé szorítani; csak annyi áll, hogy az erre irányuló törekvéseknek számolniok kell iparunknak Ausztriával szemben fennálló és részben a közös vámterület által biztosított hűbéri helyzetével.¹⁾

Hogy mi volna a helyzet önálló magyar vámterület mellett, ennek találgatásába nem kívánunk bocsátkozni; e részben csak néhány adatra utalunk.

A magyar gyáriparosok országos szövetsége (»Jelentés az osztrák-magyar vámterület autonom vámtarifájáról szóló törvényjavaslat tárgyában«) a magyarországi 1898. évi és az ausztriai 1890. évi statisztikai adatokat összehasonlítva következő eredményekre jut. Magyarországnak tizenegy iparcsoportjában 2494 gyára van 230.223 lóerővel és 242.009 alkalmazottal; ezzel szemben pedig volt Ausztriának nyolcz év előtt ugyanezen iparcsoportokban 10.653 gyára, 478.553 lóerővel és 842.393 alkalmazottal. A gyárak száma tekintetében tehát Ausztria gyáriparára kereken ötszörte, a lóerőket illetőleg kétszerte, az alkalmazottakra nézve pedig kereken négyszerte volna nagyobb Magyarország gyáriparánál. Ez azonban korántsem az igazi kép; a valóságban sokkal nagyobbak a különbségek, sőt egyes fontos iparágakban aránytalanul kedvezőtlenebb a magyar ipar helyzete, mert Ausztria iparának az utolsó évtizedre eső valósággal bámulatos fejlődése itt nincs figyelembe véve. Az egyes iparágakat tekintve a reánk nézve legoptimisztikusabb számítás szerint Magyarország ipara legfeljebb úgy viszonylik Ausztria iparához, mint egy a tizhez. Ha pedig Ausztriában a mai állapotokat vesszük és összehasonlítjuk azokat a legfontosabb iparágakat, melyekben Ausztria termelése óriási, a miénk pedig (pl. a textiliparban) elenyésző: akkor a két állam ipara legfeljebb oly arányban áll egymáshoz, mint egy a huszhoz.

Tekintetbe véve, hogy Ausztria 1901-ben gyártmányokban és félgyártmányokban 818 millió korona értéket importált hazánkba, míg mi ugyanazon évben csak 390 milliót Ausztriába, nyilvánvaló, hogy az önálló vámterület sokkal kedvezőbb helyzetet teremtene iparunk számára, mert a hatalmas szomszéd ver-

¹⁾ Az ebből de lege ferenda folyó következtetéseket lásd alább VI. fejezet 52. §.

senyével szemben a magyar védvám hathatós oltalmat nyújtana s fogyasztó közönségünket termelésünk számára biztosítaná.¹⁾

Ez adatokkal szemben viszont nem szabad szem elől téveszteni, hogy a vámelkülönülés esetére a mezőgazdasággal és erdőgazdasággal szoros kapcsolatban álló iparágak (különösen a malomipar és a faipar) Ausztriába való kivitele csökkenne. Matlekovic (»A közös vámterület és a gazdasági elválás Ausztriától) számításai szerint 235,963.000 korona értékű magyar iparcikk biztosan elvesztené eddigi piacát, a miből azt következteti, hogy az összes iparosok közül 10 százalékra, az 1901-iki felvétel szerint 96857 egyénre az Ausztriától való elválás veszélyes lenne és ez iparágak hanyatlását okozná.

Más kérdés, vajjon a más iparágban elérhető nyereség nem érne-e fel a tán némileg pesszimiztikusan értékelt veszteséggel. Bizonyos azonban az, hogy e változás egész közgazdasági életünk és iparunk képét átalakítaná.²⁾

Ha már az önálló vámterület iparunk fejlődésére általában csak kedvező lehet, annál inkább áll ez a magyar kartellek szempontjából. Jelesül az osztrák kartellektől független, újsza magyar kartellekre nézve az önálló vámterület az osztrák versenytől való mentesülést jelenti. Azokban az iparágakban, ahol az osztrák kartellek kizárták kebelükből a magyar ipart, az önálló vámterület lehetségessé tenné önálló kartell alakítását. Végül az önálló vámterület még azokban az iparágakban is nagy előnyökkel járna, melyekben már eddigeléi s a verseny megszüntetésére közös kartellek alakultak. Önálló vámterület mellett a kartellhasznót nem kellene Ausztriával megosztani, hanem a magyar ipar fejlesztésére lehetne fordítani. A termelés megállapításánál sem kellene iparunknak a jóval fejlettebb osztrák ipar nagyobb termelő képessége javára engedményeket tennie és ezáltal saját termelése növekedését, tehát ipari fejlődését korlátoznia.

Az önálló vámterülettel beálló helyzet tehát előreláthatólag — megszorító törvényes intézkedések híján — erőteljes kartellalakításokat vonna maga után, Hogy ez a fejlődés iparunkra s általában gazdasági életünkre nézve kedvező vagy kívánatos-e, az persze más kérdés. Ausztriával szemben iparunk helyzete úgy alakulna, hogy a két vámterületnek megfelelően két kartellterület állna szemben egymással. Az egyik, t. i. Ausztriáé, régi és fejlett iparának fölényével és saját belfogyasztását óriási mértékben meghaladó termeléssel, melynek piacza jelenleg Magyar-

¹⁾ Enyedi Lukács (»Az általános vámtarifa és a kiegyezés« czimű czikkében, I. Jogállam 1902. évf. 9. l.) helyesen kifejti, hogy az 1869., 1878. és 1882. évi fokozódó mértékben védvámossá tarifa daczára a magyar ipar »védtelen maradván közvetlen versenytársa az osztrák ipar ellen, hiába részesült védelemben a többi külföldi államok ellenében.«

²⁾ Abból, hogy iparunk 1890—1900 közt fejlődésnek indult, még korántsem következik, hogy a nagyipar szempontjából a gazdasági elválás nem volna kívánatos, a mint ezt Árkövy R. a Kartellrundschau 1905. évi 4. füzetében kifejti. Az említett cikkben Árkövy arra utal, hogy e tíz éves időszakban a nagyipari vállalatok száma hazánkban 470-ről 877-re emelkedett és hogy jelenleg Magyarországon évenként 650 millió koronát, Ausztriában évenként 1367 millió koronát termelő ipari vállalatok vannak kartellben.

ország ; a másik zsenge iparával és a külföldi termékek fogyasztásához szokott fogyasztó közönségével. A két kartellterület éles versenyében Magyarország nyilván a gyöngébb fél ; s Ausztria, hogy túltermelése meg ne fojtsa, kényszerű módon az underselling fegyveréhez nyúlna s a magyar kartellek piaczat vesztességgel való eladással is a maga számára igyekeznék megtartani. Látuk és a következőkben is gyakran lesz rá példa, hogy ez a fejlődés mindenütt bekövetkezik, a hol az ipari piac hirtelen megszűkül. S e politika annál nagyobb sikerrel kecsegtethet oly állammal szemben, a melylyel való verseny iparának fejletlensége miatt felette könnyű. Ez a feszült helyzet tehát ismét élet-halálharczot jelentene, melyet csak az ellenséges kartellek békekötése szüntethetne meg kartell-egyezmény útján, a mely a fogyasztási területeket a két állam ipara közt felosztaná és termelési képességükhöz alkalmazná.

Baumgarten Nándor és Meszlény Artur.

A népesedési elmélet újabb fejlődése. II.

III.

A neo-malthusianismus, mely származását a XIX. század huszas-harminczas éveibe, Francís Place-nak, Robert Owen-nek és fiának, valamint John Stuart Millnek a Malthus elméletével szemben elfoglalt álláspontjára tudja visszavinni,¹⁾ szintén a túlnépesedés kérdéséből, mint alapproblemából indul ki s hangsúlyozza, hogy a népesedés kérdése csak úgy foglalhatja el az őt megillető helyet, ha összhangba jut a socialpolitikai követelményekkel. A mióta 1877-ben Londonban a »Malthusian League«, 1882-ben pedig Hollandiában a »Nieuw-Malthusiaansche Bond« megalakult, per longum et latum tárgyalatnak a túlnépesedés veszélyei. A »Malthusian League« alaptételei közt foglaltatik: a túlnépesedés a pauperismus, a tudatlanság, a bűnök és betegségek leghatalmasabb forrása, de a tartós coelibatus, mint azt Malthus kívánja, sok-sok sexualis bajt, sok-sok betegséget okoz ; a korai házasságkötés ellenben bir azzal a tendenciával, hogy az egyén egészségét fentartva, a házias kényelmet, a társadalmi boldogságot megvalósítsa, esakhogy súlyos társadalmi bűn úgy a férfira, mint a nőre, ha több gyermeket nemzenek, mint a mennyit táplálni, ruházni és eltartani tudnak ; ezért a népesedés kérdésének nyilvános és beható tárgyalását a társadalom vitális jelentőségű ügyének kell tartani, s az ily discussiónak mentve kell lenni minden büntetőjogi üldözéstől.²⁾

¹⁾ V. ö. Elster *Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik* című dolgozatát a *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. II. kiadás. Jena, 1899. II. kötet 732—33. és 760. oldalain.

²⁾ U. o. 761. old. Ez a liga alapelveinek 5. 6. 7. pontja.

A neo-malthusianismus nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy a népesedési kérdés a legfontosabb minden gazdasági kérdés között, hol a »laissez aller« nem elegendő, de nem az állam, hanem az egyén kell, hogy megtegye e tekintetben a legelső lépést: kell, hogy alapjokban megváltozzanak a társadalomnak a népesedési kérdéstről való nézetei, mert hisz Montesquieu tétele: nem az kívánatos, hogy az emberek szaporodjanak, hanem hogy boldogságuk növekedjék.

A neo-malthusianismus újabb fejlődésében, mint azt Ichenhäuser kimutatta, hármias irányt mutat.¹⁾ A tulzó neo-malthusianismus hívei közé számítja Charles R. Drysdale-t, a liga elnökét, s vele együtt igen sok angol neo-malthusianistát, a németek közül pedig Otto-t és G. Stille-t. A mérsékeltbb socialistikus irányzat képviselője, eltekintve a régebbi William Thompson-tól, Louis Blanc-tól és Winkelbech-től (Karl Marlo), a socialista iskola egyik legkiválóbb férfja, az osztrák származású Karl Kautsky. Ez az irány, mint látjuk az, mely socialista létére elfordul az optimista felfogástól. A harmadik, mérsékelt irányzat hívei között találjuk az olasz Paolo Mantegazza-t, s a német Otto Zacharias-t, Stephan Gans zu Putlitz-ot, s ide tartoznak az e kérdéseket tisztán vagy leginkább orvosi szempontból vizsgáló C. Hasse (Mensinga álneve) Hans Ferdy (álnév) Bertillon stb.

A különbséget e három csoport közt egyedül az a kérdés okozza: minthogy a »moral restraint« a túlnépesedés megakadályozására mit sem ér, a sexualis érintkezés praeventiv módja alkalmas egyedül a bajok orvoslására, mit és mennyit lehet várni a praeventiv érintkezés általánossá létéétől? És a míg Malthus elvet minden mesterséges és természetellenes eszközt, mely a népesedés megakadályozására szolgál, s erkölcstelenségnek bélyegzi azt, a neo-malthusianisták mindenike védekeznek az erkölcstelenség vádjá ellen, mert azokat a cselekvéseket, a melyek a lehető legcsekélyebb mértékben kevesbitik az emberiség boldogságát, erkölcösöknek tartja. És lássék bár részünkről túlzásnak, ebben a tekintetben mi még azt a Rümelint is csatlakozni látjuk a neo-malthusianismushoz, a kit a népesedéstán német képviselői oly előszeretettel neveznek »mester«-nek; Rümelin tiltakozik az ellen, hogy a francia két gyermekrendszert német földön »homályos pont«-nak nevezzék, a mint a hogy ezt kedvvel emlegetik; ő a francziák kétgyermekrendszerében az intelligens tömegöszön nyilvánulását látja, mely a francia népet öntudatlanul is Malthusianistává tette.²⁾

A neo-malthusianismus legmérsékeltbb irányának képviselője, Zacharias egyik munkájában³⁾ a túlnépesedésre való törekvést, Malthus szellemében biologiai ténynek látván, biológusok, socialgazdák munkáiból vett idézetekkel hosszasan bizo-

¹⁾ J. Ichenhäuser: *Beitrag zur Übervölkerungsfrage*. Berlin—Neuwied, 1838. — A könyv számomra nem volt hozzáférhető s így Elster után ismeretemet itt az irányokat.

²⁾ *Reden und Aufsätze*. Freiburg in B.—Tübingen, 1881. »Zur Übervölkerungsfrage« című értekezésében. 568—624. old.

³⁾ *Die Bevölkerungsfrage in ihrer Beziehung zu den socialen Nothständen der Gegenwart*. V. kiadás. Jena, 1892.

nyitgatja, hogy a túlnépesedés már a szülöttek túlnagy száma folytán minden egyes családban megkezdődik s hogy az innen kezdve a lakosság túlnagy száma folytán a községre is kiterjeszti hatását és közvetve oly nehézségekhez vezet, a melyek az egész államéletet a gazdasági bajok válságos állapotába juttatják.¹⁾

A »struggle for life« elvének helyes értelmezését megkísérelvén, míg a socialdemokratákkal, Mehringgel, majd Fabrival, polemizál, megszólaltatja magát Darwint, Alfred Russel Wallace-t, Haeckelt, az újabb orvosokat, s a darwinismus tanaival teljesen összeférőnek látja, ha a népszaporodás korlátozására szokás vagy törvény útján bizonyos szabályozó eljárás statuál-tatik, s mint Edward B. Avening,²⁾ ő is meggyőződésből hive az evolutio elméletének, de egyszersmind ugyanakkor heves malthusianista, mert ha esztelennek és embertelennek tünik fel az, hogyha az életet elpusztító erőknek működésük kifejtésére szabad tér nyújtatik, épp oly esztelennek kell, hogy lássék az, ha az életet létrehozó erőknek teljesen korlátlan hatályosulás engedtetik.³⁾

Azokkal szemben pedig, a kik a conceptio szándékos meg-hiusítását azért tartják immorálisnak, mivel ez által az ember az isteni gondviselésbe avatkozik be bűnös módon, a legmérsékeltebb neo-malthusianistának is csak az lehet a válasza, hogy, mivel az állat vagy a növény szaporodása az emberével egész analog fejlődéstörténeti alapokon nyugszik, épp oly kevésbé erkölcstelen a kifogásolt »eljárás«, mint az, a midőn az ember individualis belátása szerint akadályozza meg az állattenyésztés vagy növénytermelés körében a neki értékeseknek látszó egyének párzását, illetőleg egyik vagy másik megtermékenyítését.⁴⁾ A neo-malthusianismus tanainak általános elterjedése esetén sem kell félni attól, hogy a házaselet teljesen utódok nélkül marad s a »merő cohabitatio« kielégíti a családi élet minden vágyát, mert az az édes öntudat, hogy az illetőnek utóda van, a kiért élhet, sohsen fog tenni minden házaseletet államilag is jóváhagyott pusztá cohabitatio viszonyává; a neo-malthusianismus erkölcsi alapokon áll, s ha tanai általánosokká lesznek, a gazdasági és társadalmi élet javulását hozzák magokkal. Az olasz physiologus, Mantegazza szavait idézi itt helyesen Zacharias: »Legyen inkább kevesebb gyermeketek, de adjátok meg nekik szereteteteknek és erőtöknek édes kincsét; adjatok hazátoknak kevesebb polgárt, de erőseket és művelteket, ne a szegényápoldákat és kórházakat népesítsétek be oly emberekkel, a kik élteket átkozzák és megátkozzák azokat is, kik nekik életet adtak.«⁵⁾

Bármily érdekesek a neo-malthusianismus okfejtései, s bármennyire leköti a figyelmet az a védekezési mód, melyet ez az irány, a főleg theologus oldalról történt támadásokkal szemben felmutat, a mi tárgyunkra vonatkozólag édes-kevés ujat tud adni.

¹⁾ Id. m. 23—24. old.

²⁾ *Darwinism and small families*. London, 1882.

³⁾ Id. m. 37—38. old.

⁴⁾ Id. munka 69. old.

⁵⁾ *Igiene dell'amore*. Lásd Zacharias id. m. 70—71. old.

Az a tény, hogy a malthusianismus a népesedési tannak a biológiával való szoros összefüggését szüntelenül hangoztatja, még nem jelöl újabb fejlődési irányt; nem pedig azért, mivel ezt az összefüggést, a mint azt többször hangsúlyoztuk, már Malthus is ismerte; a neo-malthusianismus egyedül arra szoritkozik, hogy a biologia és a népesedés tanai közötti kapcsolatot a példák hosszú során kimutassa, s így erősítse meg Malthusnak az abszolút túlnépesedésről szóló tanításait. Az elmélet fejlesztése biológiai alapokon más iskolának jutott, egy antimalthusianista iránynak, melynek Herbert Spencer a főképviselője.

A neo-malthusianismus képviselőinek más téren jutott osztályrészül új tanok megalkotása s ez a tér a népesedési politika; itt bármily eltérők a socialgazdák értékeitel a neomalthusianismus tételeiről, azt az érdemét el kell ismernünk, hogy új alapokon és éppen a biológiai tudás által fejlesztett alapokon igyekeznek előrehaladni.

IV.

Az előző fejtegetésekből kitűnik, hogy az egy biológiai irányzat kivételével az említett kutatásoknak nem sikerült előbbre vinni a népesedési elméletet. 1889-ben, a müncheni Georg Hansennek, a birodalmi levéltár assessorának azóta sokat emlegetett munkája¹⁾ mutatott valóban új irányt a népesedéstan mezején: ez a munka, a történelem és statisztika nyújtotta adatokra támaszkodva, egy önálló gondolkodónak hatalmas szellemi terméke, mely tagadhatatlan tévedései mellett is kiindulási pontja marad a népesedési elmélet reformálására irányult törekvéseknek.

Az országok népességét — mondja Hansen — rendszerint három osztályba osztják: a földbirtokosok osztályára, melybe a parasztság és a földbirtokos nemesség tartozik, a középosztályra, melyet a polgári foglalkozásúak, továbbá a hivatalnokok, tudósok s általában a városi lakosságnak birtokos, művelt rétegei alkotnak, végül a birtoktalan munkások és proletárok osztályára. Ez a három osztály, így hiszik közönségesen, az államban önállóan, egymás mellett áll, különleges functioit így gyakorolja és ha itt-ott egyikből a másikba átlépés, fel- vagy leszállás történik is, egészben véve ez osztályok saját erejükből tartják fenn magukat. Ez a nézet téves. A három osztály nem egymás mellett áll, hanem azok ugyanazon egy népesség fejlődésének különböző fokait jelentik. Csak az első osztály, a földbirtokos, állandó s azon erő-többlettől, melyet ez osztály producál, alakul ki és újul meg folyton a városi lakosság.²⁾

A leipzig-i városi statisztika adatainak felhasználásával, korosztályokat alakítva, Hansen azt állapítja meg, hogy a városi lakosságnak csak 25%-a helyben született, 75%-a pedig beköltözött.³⁾ Ez utóbbi summából — mely kétségtelenül magasra

¹⁾ *Die drei Bevölkerungsstufen. Ein Versuch die Ursachen für das Blühen und Altern der Völker nachzuweisen.* Mit einem Plan. München, 1889.

²⁾ Id. m. 30–31. old.

³⁾ A tabella szerint tulajdonképpen 23:53 és 76:47 az arány. Id. m. 27. oldalon.

van véve — ha 25⁰/₀-ot azok czímén vonunk le, a kik csak átmenetileg tartózkodnak a városban és 25⁰/₀-ot azok czímén, a kik nem vidékről, hanem más városból költözködtek be: úgy egy nagyjában stationarius népesség áll előttünk, melynek fele benszülött, fele pedig beköltözködött. De ha valamely város népességének fele állandóan beköltözködöttekből áll, úgy ebből az következik, hogy a benszülött népességnek két emberöltő alatt egy kívülről bevándorolt lakosság lép teljesen a helyére.¹⁾

A vidékről történő beköltözködés által kiszorított városi lakosságnak egy része, de csak egy csekély része, fenmarad vagy mint földbirtokos vonul félre; más része, egy sokkal nagyobb rész, kihal, a többi pedig birtoktalan munkássá és proletárrá lesz²⁾ és így a népesség körén belül örökös változást észlelhetünk s a középosztály csak átmenetet képez az első népességi fokról a harmadikra.

A három osztály keletkezésének s az államban elfoglalt sajátos helyzetének ismertetését három jövedelmi ág felvételével eszközli Hansen: a földbirtokosok jövedelme a természeti erőktől származik s ez nagyjában a Ricardo földjáraadéka. A középosztályé, mint nagyobb részt szellemi munkásosztályé a szellemi munka jutalma, de e mellett a vállalkozói nyereség s a tőkekamat is; a munkásosztályé végül a munkabér.³⁾ E jövedelemágak különböző volta s a társadalmi küzdelmeknek okát képező egy-egy osztályon belül meglevő népességi többlet okozza a népességi áramlatnak előbb említett irányát: ha a földbirtokosok osztályában alakul ki népességi többlet — miután a föld jövedelme, ha nem tekintjük a művelési rendszer változásait, állandóan csak ugyanannyi embernek biztosítja megélhetését⁴⁾ — e többlet egyik csoportja, az erősebb, az átlagon felül emelkedő, a városokba özönlik s a középosztály sorába törekszik, mert ebben az osztályban fokozható a jövedelem s ennek az osztálynak népesség-befogadó képessége jóval nagyobb, mint az első osztályé. A földbirtokos osztály másik csoportja, mely gyenge és az átlagon alóli, nőtlen marad és cselédségként vagy eltartottként falun él.

A harmadik osztály erőteljesebb része a középosztályba óhajt jutni, mert az elsőbe, annak szinte bevehetetlen posztója folytán be nem juthat; de a második osztályban csak a legtehetségesebb elemek tarthatják meg magukat, mint a mely elemek kiválasztott képességüek. Ezért áll a második osztály a legmagasabb színvonalon. A harmadik osztály az átlag színvonalat azért nem éri el, mert a leggyöngébb elemek leszorulásából alakult.

Abban a hatalmas és »örök« áramlatban, mely az egyes népességi osztályok népességtöbbletei között állandóan folyik,

¹⁾ Id. m. 27. old. — Ez a következtetés nem mondható kifogásolhatatlannak s teljesen téves a Hansen állítása. Mandelló, id. tanulmányában — úgy látszik — elfogadja. Ammon *Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen* című munkájának első kiadásában (Jena, 1895) magáévá teszi e tételt, de a következő kiadásokban már nem, hanem, mint alább látni fogjuk, corrigálja.

²⁾ Id. m. 31. old.

³⁾ Id. m. 41—86. főleg pedig a 64. s köv. old.

⁴⁾ Id. m. 99. s köv. old.

a mezei származású, s e körülmény folytán, valamint nevelése következtében is legerőteljesebb osztály: a földbirtokos-osztály népesség-többlete marad győztes; rajta kívül kismértékben a középosztály tehetségesebb elemei, legkevésbé pedig a harmadik osztály.¹⁾

Ez a gondolatmenet különböző kifejezési formában átvonul Hansen egész munkáján, s egy helyen még szabatosabban körvonalozza tételét: A népesség első osztályának többlete állandóan a másodikba tolul, s az itt kevésbé értékes elemek kiválnak és a harmadik osztályba süllyednek le. A népesség áramlatának gyorsasága állapítja meg a középosztályt illetőleg a szellemi niveau magasságát és ezzel az egész népet illetőleg a kultura fokát. Az általános verseny lehetővé teszi a középosztály számára, hogy szellemi túlsúlyát a másik két osztállyal szemben érezhetővé tegye; hogy a munkásosztály kizsákmányolása által jövedelmét szaporíthassa, s a parasztságnak birtokából való kiszorítása által jövedelmét biztosíthassa. A parasztság megsemmisülése gyorsabbá teszi a népesség áramlatának processusát: a kultura eléri virágzása tetőpontját, de az olyan, mint a tüdőbajos arcán a halál rózsája. Mert mihelyt felemésződött a mezei népesség, a középosztály szellemi niveauja is gyorsan süllyed és ezzel szükségképpen be kell következnie az általános hanyatlásnak.²⁾

Az a felfogás, hogy a középosztály csak átmenetet képez az első népességi fokról a harmadikra, hogy az örök kiveszésre van ítélve (bár nem a physiologiai terméketlenséget, hanem az állandó gazdasági hanyatlást érti itt Hansen), hogy ez osztálynak útja a proletárság felé visz visszatarthatatlan erővel, kétségtelenül nem elégítheti ki erkölcsi érzésünket. Hisz a középosztályban látjuk a nemzet magvát, a szellemi tekintetben irányadó népréteget, megfoghatatlannak tűnik tehát fel ez osztály folytonos hanyatlása.

Mandelló, ki erre reámutatott, azon adatok alapján, a melyekkel Hansen a középosztálynak állandó »gazdasági« hanyatlását igazolni kívánta: a régi német városok előkelő polgárainak nevét, családjaik sorsának leírását magukban foglaló lajstromok adatai alapján azt bizonyítja be, hogy Hansen tévesen vonta le a következtetéseket, mert ezekből nem a középosztály »gazdasági« hanyatlása, hanem valósággal »physiologiai« kiveszése tűnik ki. S ha ehhez hozzávesszük azt, hogy a biologiai elmélet szerint a szellemi és lelki evolutio a házasságbeli procreatio csökkenésével jár — akár úgy, hogy az ellentétes hatás közvetlenül, akár a pszichikai coëfficiens útján mutatkozik, akár teljes terméketlenségre, akár gyöngé, a küzdelemre alkalmatlan utódok nemzésére vezet — ezen még ma teljesen be nem igazolt tétel megérthetővé teszi a Hansen elméletét, hogy miért kell a középosztály családjainak, miután egynéhány nemzedéken át virágzottak, kihalniok vagy alsóbb socialis fokra lesüllyedniök.³⁾

Mandelló ezek szerint kiegészíti s bizonyos tekintetben fej-

¹⁾ Id. m. 89—219. old. több helyen. V. ö. Mandelló id. tanulmánya 417—418. old.

²⁾ Id. m. 322—323. old.

³⁾ V. ö. Mandelló id. tanulmánya 423—423. old.

leszti a Hansen elméletét, de a felől, vajjon igaz-e az a tétel, hogy a benszülött városi lakosságot a kívülről bevándorolt két emberöltő alatt helyettesíti, nem nyilatkozik, hanem e tételt megállhatónak fogadván el, ezzel bizonyítja a középosztály kiveszését.¹⁾ Pedig ez a tétel az, melyet az azóta nyert statisztikai adatok be nem igazolnak. Herkner kimutatja, hogy még nem bizonyított be, sőt valószínűvé sem tétetett, hogy a városok helyben született lakossága és kívülről bevándorolt népessége stationarius népességet adna, mint azt Hansen Leipzigrá a már feljebb említett arányban felveszi; Hansen csak egyetlen számlálási évet vett alapul, az évek folyamán azonban még akkor is, ha a két csoportnak számszerű aránya ugyanaz maradna, úgy a benszülött, mint a bevándorolt népesség szaporodása bekövetkezhetik; az 1890-iki népszámlálás eredményei Németországban azt mutatják, hogy Hansen felfogása túlságosan pessimistikus. A 26 német nagyváros 5,997.542 lakosából 43.78%, vagyis 2,729.847 ugyanazon nagyvárosban született, melyben megszámlálták. S ha a nagyvárosból nagyvárosba, nagyvárosból kisvárosba és falura kivándorlás nem volna, ha a nagyvárosokban minden ott született lakos megmaradna, úgy sokkal kisebb bevándorlásra volna szükség, hogy a nagyvárosok tényleges népesség száma elérhető legyen. Elég volna így, ha az összlakosságnak csak $\frac{2}{3}$ -ét tenné ki a bevándorolt lakosság. Csakhogy azt is mérlegelés alá kell venni, hogy a bevándorlás nemcsak a falvakból származik, hanem nem csekély részében kisvárosokból is: mindebből pedig az világlik ki, hogy a városi lakosság szaporodása Németországban sokkal jobb feltételekre van állítva, mint Hansen gondolja.²⁾

Épp így veszi tagadásba Kuczynski is Hansen fentebbi állításait a statisztika adatai alapján. A stationarius népesség constructióját mesterkéltnek tartja s be nem igazoltnak, de ettől eltekintve, teljesen tarthatatlannak látja a városi népességnek két generáción belüli kívülről jövő teljes helyettesítését. Nem bocsátkozhatunk itt a Kuczynski tételeinek indokolásába,³⁾ csak annyit jelezhetünk, hogy ő beigazolja, hogy Hansen e tételének megerősítésére felhozott bizonyítéka: t. i. hogy a városok születési budget-je deficitet tüntet fel, csak némely esetben nyer érvényt, az egykori városi nemzetségek kihalása pedig teljesen idejét múlt anyag, melyből általános szabályt levonni nem lehet.⁴⁾ A foglalkozás szerinti tagozódást illetőleg, hogy a városokba beköltözők oly foglalkozások felé fordulnak, mely őket önállósággal s a városi lakosságnak e foglalkozásból való kiszorításával biztatja, hogy a városi lakosság kiszoruló része a birtoktalan munkásság és a proletáriatus sorában talál helyet,

¹⁾ Lásd id. tanulmány 414. ill. 412. old.

²⁾ Heinrich Herkner: *Die Arbeiterfrage*. Eine Einführung. 2. kiadás. Berlin, 1897. 422. old.

³⁾ Lásd Kuczynski: *Der Zug nach der Stadt*. Stuttgart, 1897. 73—78. oldalai, hol több író véleménye is fel van tüntetve.

⁴⁾ Hansennak ezt az eljárását egyébként Mandelló is kevésbé sikerültnek mondja, szemben a statisztika eredményeit feldolgozó fejtegetéseivel. Id. tanulmány 426. old.

a mi abban nyilvánul, hogy a gyári munkások közt van a legnagyobb része a helyben születetteknek, Kuczynski kimutatja, hogy a középosztályba tartozó sok foglalkozásban csekély, sokban pedig sok benszülött van, s hogy másfelől a munkások közt csekély a helybenszülöttek száma. Hansen azt sem bizonyítja be, hogy a középosztály, a városi népesség, a munkásosztály soraiba való lesüllyedés útján szorul ki, s hogy a középosztály pusztulásának a késői s ritka házasságok is okát képezik, s végeredményben az a meggyőződése, hogy Hansen tételei a városi népesség állítólagos folytonos kihalását s a falusi népesség által való pótlását illetőleg nem állják ki a tudományos vizsgálatot s nem sikerült neki beigazolnia, hogy azok az okok, a melyeket felemlit, mint ilyenek hatnának.¹⁾

Hansen tana a népesség áramlatáról, nem tekintve az indokolt kritika nyilatkozatait, nem maradt a népesedési elmélet kutatóinál visszhang nélkül. Egy karlsruhei biológus, Ammon Ottó kísérelte meg azt kiegészíteni, s az ő theoriája, mint a biológiai elveken nyugvó sociologia fejlettebb alakjának a népesedési tanra alkalmazott elmélete, a »társadalom természetes rendjéből folyó következtetéseit, így a népességnek már Hansennél látható osztályokra különülését a biológia tanaival hozza szerves összefüggésbe.

A sík föld, a vidék, mondja Ammon, a születések számában többletet mutat, mivel pedig a mezőgazdaság több embert el nem tarthat, a falusi népesség többlete arra kényszerítettik, hogy kenyerét más uton keresse meg. Mivel a városok a magasabb műveltség, a nagyipar, kereskedelem és munkaalkalmak székhelyei, a mezei népességtöbblet a városokba vándorol.²⁾ Résztint mesterséget tanul, résztint gyárakba megy, résztint mint cseléd, kifutó nyer alkalmazást. E bevándorlók nagy része tehát a városi lakosság alsóbb rétegét szaporítja számbelileg, s a mezei népesség aránylag csak csekély része jön be azért a városba, hogy iskolába járjon és így majd a középosztály soraiba juthasson be.

A városba beköltözők a városi élet sokoldalúsága s jobb nevelő hatása folytán a lelki élet tekintetében átalakulást tüntetnek fel, de ez az átalakulás nemcsak hasznos irányban történik, hanem felöleli a káros, a vad és érzéki ösztönök kifejlődését is. Ebből származik a már Oettingentől kiemelt »colossalis bűnözés«, a városokban ki nem irtható prostitutio, a melyet a falu nem ismer. Minden új beköltöző individuum tűzpróba alá vétetik a városban: egyrészek kiállja a próbát és a socialis lépcső fokain felebb halad, másrészek pedig a nagyvárosi proletáriátus legalsóbb, legnyomorultabb rétegét alkotja. Ez az első és legszigorúbb próba. A kik ezt kiállották, azok gyermekeiket rendszerint egy fokkal feljebb viszik: a jobb iparosok vagy a kisebb hivatalnokok sorába és így azok már a középosztályban találnak magoknak helyet. A harmadik generációja a vidékről beköltöző

¹⁾ Id. m. 156–158. old.

²⁾ A vidéken is vannak ipartelepek, de ezek Ammon szerint csak »átmeneti fokot« alkotnak, melyek zavarják a jelenségek tiszta megítélhetését, így figyelembe itt nem vehetők.

lakosságnak, az iparosok és kishivatalnokok gyermekei már sokszor magasabb iskolákat végeznek, azonban nem minden magasabb iskolázottságú egyén származik innen, mert a tanult ember fia is előszeretettel fordul a szellemi hivatások felé. A társadalmi lépcső fokain való ezen előrehaladás nem történik *selectio* nélkül. Vannak szerencsések, a kiket siker kísér, de vannak szerencsétlenek, a kiknek képességek nem elegendő, s vagy e miatt vagy jellembeli fogyatkozásaik miatt válnak hajótöröttekké, különben is a magasabb osztályok kedvező élet és táplálkozási viszonyai nemcsak jót teremtenek, hanem sok-sok egyént bűnre is csábítanak; ezért legnagyobb az áldozatok száma a vidéki lakosságnak a városi életfeltételek közé való betelepítése alkalmával.

A városba irányuló áramlattal szemben nincs ellenáramlat. A folytonos bevándorlás és a magasabb rendű foglalkozások közé való felemelkedés következtében túlszűfoaltságnak kellene bekövetkezni, de a társadalmilag előnybe került családok folytonos kihalása: a részint az ülő foglalkozás ártalmasságai, részint az idegrendszer túlságos megerőltetése, a késői házasságok, a gyermekek számának csökkenése által előidézett folytonos pusztulás a túlszűfoaltságot eltünteti. Itt száll szembe Ammon Hanssennel, a midőn azt állítja, hogy a városi népesség megújulásához átlag 3—4 emberöltő kell: a tanult középosztály kihalása a legerősebb, bár a városi proletáriátus körében is merülnek fel a kihalást elősegítő okok. Ugy látszik, hogy a legtöbb város népessége csak a vidékről való beköltözés folytán növekszik s valószínű, hogy a vidékről bevándorolt gyári munkásoknál a második és későbbi generációkban már apad a gyermekek száma, mert a magasabb osztályokban aránylag csekélyebb a szaporodás, mint az alsóbbakban. Ez okozza, hogy az osztályok számviszonyai kiegyenlítődnek, mert különben a felemelkedés folytán jelentékeny zsúfoaltság volna a magasabb osztályokban tapasztalható. De ha a felemelkedett családok egy néhány emberöltő alatt kihalnak és mások lépnek a helyökbe, melyek származásukat egykor a vidékről vették: ez a körülmény a parasztosztálynak az államra és a társadalomra nézve nagy jelentőségét bizonyítja.¹⁾

A mi Malthus elméletét illeti, Ammon is elfogadja a népesség szaporodására vonatkozó geometriai progressio-kifejezést, de szerinte theoretikusan nem lehet igazolni az arithmetikai sort; azonban bizonyos, hogy a tápszerek nem szaporodnak oly gyorsan, mint az emberek és ez elegendő a Malthus tanai igazolására.²⁾ Mint minden species, az ember is szüntelenül beleütközik a táplálék adta határokba, mert ha a tápszerek nem szaporodnak, az individuumok száma is stagnál, tehát ez utóbbi esetben évenként épp annyi individuumnak kell meghalnia, mint a mennyi születik. Darwin és Wallace szerint a szaporodás és a tápszerek közti aránytalanság az organisatio és az ösztönök fejlődésének okozója, s ez igaz: az alsóbb néposztályok azok, a melyek az existentia

¹⁾ Id munkája. 3. kiadás. Jena, 1900. 115—123. old.

²⁾ Ugyanott 227. old.

lehetőségének határán mozognak, de könnyen belátható, hogy e tekintetben mily jelentékeny modificaló befolyást gyakorolhat az életmód; minél magasabb a munkás standard of life-ja, annál előbb fog határt szabni a gyermeknemzésnek s az ily munkás nem fog előbb megházasodni, mintsem biztosított állása van. Azonban az átlag-munkás technikai munkaképességének fokozásával mindig és mindig nehezebbé válik a gyengébb tehetségű munkásoknak rendezett viszonyok közé jutni: nagy tömeg éhezhet, a midőn tulajdonképpen nincs hiány élelmiszerekben, sőt tán úgy a mezőgazdaságban, mint más téren is túltermelés állott be. A tápszerek és a többi javak kell, hogy a tehetségesebbek felé forduljanak s visszatartassanak a gyengébb tehetségek elől, hogy előre és ne visszafelé haladjon az emberiség fejlődése.¹⁾

Malthus 25 évet vesz fel megkettőződési periodusul, de ez Ziegler szerint annyit tesz, hogy minden házasságra átlag hat gyermek esik, kik közül egy nőtlen marad vagy pedig elhal a házasságképes kor beállta előtt. A szászországi megkettőződési periodus is csak 42 év, tehát jóval elmarad a physiologiai lehetőség mögött és annak bizonyosságául szolgál, hogy a mi viszonyaink között az emberiség nem a benne rejlő szaporodási képesség, hanem a létfenntartási alkalmak mértéke szerint szaporodik. Ha nem állana fenn ily korlát, akkor a népszaporodás nagyobb, de a selectio kisebb volna, esetleg a nullával egyenlő, s nem volna kedvezőnek mondható az az emberiség kívánatos szellemi niveaujának megőrzésére.²⁾ Nem a kapitalismus, hanem az aránytalan nagy szaporodása az alsóbb néprétegeknek képezi az inség elleni védekezés nehézségeinek okát. Galton vetette fel azt a kérdést, vajjon nem nyomja-e le a proletáriátus korai házassága s gyermekeinek nagy száma az összesség átlagos szellemi színvonalát? Világos, hogy az intelligensebb és elővigyázatosabb osztályokat, a melyek később házasodnak és oly sok utódot nem nemzenek, mert nekik jobb jövőt óhajtanak biztosítani, az idők folyamán az alsóbb néprétegek a maguk túlnagy gyermekszámával mindinkább szorongatják s félni kell így a visszafelé való haladástól. Ezt igazolni próbálta Galton számszerűleg is, de figyelmen kívül hagyott egy factort, a természetes kiválasztást, a mely kettős irányban hat: felemeli az alsóbb néposztályok egy részét a felsőbbe, más részét pedig mint hasznavehetetlent megsemmisíti, úgy hogy ez által a felsőbb rétegek megerősödést nyernek, míg az alsóbbak gyöngébbekké válnak.³⁾

A nagymértékű szaporodás a népelet egészséges állapotát jelenti. Kívánatos volna mindenestre az, ha a fiatal munkások oly korán nem nősnélnek, de e tekintetben kevés a kivihető, s még a katonáskodás általános kötelezettsége az, a mely kedvező irányban hat, a midőn a szolgálati idő előtt nem engedi meg szabály szerint a nőülést.⁴⁾ Az alsóbb néposztályok erős

¹⁾ Id. m. 228. old. — Ammon könyvén mindenhol meglátszik a Fr. Galton: *Hereditary Genius*-ének hatása: itt is a Galton 'tehetség-osztály'-aival s a combinatio matematikai tanaival operál.

²⁾ Id. m. 229—230. old.

³⁾ Id. m. ugyanott.

⁴⁾ Id. m. 233. old.

szaporodását okozzák a nemi ösztön korai kifejlődése és korai kielégítése; a jobb táplálkozás szempontjából is erős vágy a házasság után, mert ha a munkás házi kosztja nem igen tápláló is, jobb mint a nőtlen munkás tápláléka; az idősebb barátokkal való együttlét, mely a fantáziát izgatja. De még a munkás sokszor becsület dolgának tekinti a házasságot: egy leánynyal való ismeretsége, kit szégyenben hagyni nem akar, becsületbeli kötelességévé teszi a nőülvételt. S a munkás házaselete kerüli az erkölcstelen praeventiv eszközök alkalmazását, bár az önkéntes tartózkodás, tekintettel a nő egészségére és anyai kötelességeire, nem volna hibáztatható, csak hogy itt oly materialis körülmények forognak fenn, pl.: a lakás szűk volta, a melyek az ajánlott tartózkodást megnehezítik.¹⁾

Hogy a munkásosztálynak, a proletáriátusnak nagymérvű szaporodása a már Galton által gyanított körülmény beállítását: a társadalom súlypontjának az alsóbb néposztályok felé való eltolódását okozná, Ammon bár lehetségesnek tartja, ma még nem gondolja beigazolhatóknak.

Ez röviden Ammon elmélete a népesedésről.

V.

A népesedési elmélet újabb fejlődésének vizsgálata — uti figura docet — kevés positiv eredménnyel jár a kutatóra.

Az emberiség physiologiai szaporodási képessége felette gyors és végtelenségbe vivő, a mint a természettudomány igazolta. Azt is igaznak ismeri el mindenki, hisz mint Földes mondja, folyton emlegetett közhely, hogy a népesség létele a létfenntartás eszközeinek mennyiségétől függ. Malthus ezt az általános igazságot tétele formulázásánál felhasználta, de bizonyos következtetéseket fűzött hozzá. Ha az általános igazságot elfogadjuk, a mint hogy magunkévá is kell tennünk, ezzel magában véve még nem ismertük el Malthus további tételeinek igazságát.

Hogy a népesség és létfenntartási eszközök szaporodása között qualitativ különbség létezik, vagyis mindkettő más és más elv alapján történik, az multiplicatio, ez pedig additio útján: ez szintén kiválóképpen figyelembe veendő körülmény. Lehetséges azonban, hogy a létfenntartási eszközök gyorsabban szaporodnak, mint a népesség, de a népesség száma, ha utoléri is majd a létfenntartási eszközök mennyiségét, azon túl tartósan még sem maradhat, hisz a népesség mennyiségét szükségképpen a létfenntartási eszközök mennyisége határozza meg. Ez a tétel, melyet körülbelül ily alakjában már Hansennél találunk,²⁾ nem vak követése Malthus arithmetikai és geometriai sorai számadatainak, mert azon sorok, ugy a mint Malthusnál vannak, valóban »gyermeteg állítás«-t képeznek.

Ennyit Malthusból, de nem többet.

Mert meg vagyunk róla győződve, hogy a Malthus abszolút túlnépesedése a cultura mai állapota mellett tényleg be nem kö-

¹⁾ Id. m. 235. old.

²⁾ Id. munkája 6—7. old.

vetkezhetik. S az a két irányból jövő támadás, mely Malthus elméletének valóban lényegére vonatkozik, nem indokolatlan támadás az abszolút túlnépesedés ellen: az az állítás, hogy az emberi nem annál többet termel fejenként, minél jobban szaporodik, a cultura haladására, a termelési technika tökéletesbülésére alapított támadás, s az a másik, hogy a szaporodás Malthus-féle törvénye helyébe physiologiai okok hatása folytán a csökkenő szaporodás biologiai (vagy mint egyesek hangsúlyozzák: pathologiai) törvénye fog lépni,¹⁾ szintén az abszolút túlnépesedés elleni, bár még be nem igazolt hatalmas argumentum.

A civilisatio magában véve szaporodás-ellenes: a szaporodás csökkenése karöltve jár a vagyonossággal, a házassági hajlam csökken a társadalom felsőbb rétegeiben, a házasság alsó korhatára kitolatik; de a procreatióknak ezen a vagyoni rugókra visszavezethető csökkenésén kívül oly lélektani okokból is bekövetkezhetik a kevesbedése, a melyre Malthus egyáltalán nem számított, hisz ő csak a »moral restraint«-t tartotta szem előtt. Arsène Dumont, a párisi »société d'anthropologie« tagja a népesedésnek új törvényét állapítja meg az általa »capillarité sociale«-nak nevezett jelenség alapján; e társadalmi capillaritás, a társadalom elemeinek emelkedési energiája visszatarthatlan erővel száll szembe a szaporodással: a haladás általános előfeltétele a ballastoktól való megszabadulás, a haladni kívánó egyén, az emelkedni törekvő individuum is elkerülni óhajtja mindenképp azt a terhet, mely emelkedését megnehezíti, ez pedig első sorban gyermekei nagy száma. A társadalmi hajcsövesség alapján kell formulázni újból a népesedés törvényét, annak a társadalmi capillaritásnak alapján, mely szerint a születések aránya fordított, az egyéni haladás pedig egyenes arányban van a társadalmi capillaritással.²⁾ De vannak még lélektani okokból bekövetkező más körülmények is: a nőknél a szüléstől és a gyermekápolástól való félelem, a vágy az élvezetekben való zavartalan részvétel után, melyhez a gyermekneveléssel járó gazdasági teher is járul, a nőnek szándékosan terméketlenné tétele, melyet az életszervek fejlődéstana szerint könnyen követhet a physiologiai terméketlenség is; oly szaporodáscsökkentő tényezők ezek, a melyek Malthus tételeinek legkevésbé szolgálnak megerősítésére. De ott a neo-malthusianismus is, a melynek mindjobban terjedő tanai utjában állanak a népesség szaporodásának.

Csakhogy — visszatérve Malthushoz — azt kimutatni, hogy a létfenntartási eszközök szaporodásával az ember természetes szaporodási képessége is nő, azok csökkenésével pedig arányosan ez is csökken, még ma egyáltalán nem lehet, s így nem is tudjuk megoldani a népesedés problémáját.³⁾ Csak annyit látunk, hogy a népesség szaporodik. A népesedés folyamatának vizsgálója előtt így csak az lehet a kérdés: hogyan megy végbe a szaporodás, kinek lehet családot alapítania, ki tarthatja fenn faját és ki van ettől eltiltva?

¹⁾ V. ö. Ráth Zoltán: *Népesség és népesedés* című cikkével a *Közgazdasági Lexikon* III. kötete 92. old.

²⁾ *Dépopulation et civilisation. Étude démographique*, Paris, 1890. (Bibliothèque anthropologique. XIII.) 130. old.

³⁾ Hansen: id. m. 10. old.

Ez okozza azután azt, hogy egységes népesedési törvényt felállítani nem lehet s ezért kell azt a nagy tollharczot, a mely a népesedéstan eddigi birodalmát kitaposott és sivár mezővé alakította, szinte eredménytelennek tartanunk; az nem vitte előre az elméletet, mert annak oly módon való mélyítése, mint a hogy történt, nem mutat a népesedés elméletének haladására. A Malthus által formulázott theoria határai között való mozgás mást nem jelentett, mint harczt a felett, vajjon Godwin-nek vagy Malthusnak van-e igaza? És nem annyira az élet mutatta jelenségekből igyekeztek ott törvényszerűséget levonni, hanem legtöbbször csak szavakon nyargaló vitát űztek, mely elméletnek ugyan lehet elmélet, de tételeihez a való életnek vajmi kevés köze van.

Azt mondja Hansen: »Malthus a népet, csak mint egészet vizsgálta, mi megkísértjük azt alkotó részeire felbontani, hogy megláthassuk, vajjon itt nem különülnek-e el oly csoportok, a melyek a szaporodást illetőleg különbségeket mutatnak fel.¹⁾

Ez az új irány, ez a fejlődés: vizsgálni a népesedési mozgalmat a nép alkotórészein; s tanulmányozni szaporodásuk feltételeit, viszonyaik alakulását. De van több oly tényező, melyet figyelmen kívül hagyni nem lehet: abban a szövevényben, a melyet a társadalom osztályai alkotnak, számos a csoportokba tömörülés alapja és nem csak gazdasági, a mint Hansen kiemeli: a nemzetiség vagy nyelv, a race, a vallás megosztja az embereket, s az ez alapon alakult csoportok csak oly heves küzdelemben vannak, mint a gazdaságiak, csak ezek együttes figyelembevételével adhat majd hű képet arról a küzdelemről, fejlődési processusról, a melyen mindenütt s mindenkor átmegy a népesség.

Ezt emelte ki minálunk először Mandelló Gyula,²⁾ s kijelölte a helyes irányt, a melyen a kutatásnak a jövőben haladnia kell; ezt kísérti meg legújabbban Balás Károly is, de a magában helyes czélt neki nem sikerült népesedéspolitikai nagy dolgozatában mindenhol megvalósítani.³⁾

De mi azt hisszük, van ezenkívül még egy más körülmény is, melylyel számolni kell. Értjük a modern tudományos kutatásnak a sociológiában alkalmazott fegyverét: a biologia s psychologia által adott ismereteket. Ezeket kell értékesíteni a népesedéstanban is. Ha a sociologia kizárólagosan gazdasági tényekből indul ki, gyakran egyoldalú vagy egész indokolatlan következtetésekre jut. A társadalom nem csak gazdasági tényeken nyugszik, az ember nem csak termelő és fogyasztó, hanem mindenek előtt természeti lény, kinek bizonyos vele született hajlamai vannak, a melyek nélkül saját élete, de a társadalom élete is képzelhetetlen. Ezek a hajlamok és tulajdonságok azonban nem minden embernél egyenlők, úgy hogy egyik ember abban a helyzetben előre jut, melyben egy másik még existálni sem tud. Ezt a természettől meglevő egyenlőtlenséget a leggondosabb nevelés sem tudja eliminálni. Igen jelentékeny körülmény még

¹⁾ Id. m. ugyanott.

²⁾ Id. tanulmánya 425—426. old.

³⁾ *A népesedés*. Budapest, 1906.

az is, hogy az emberiség természetes úton állandóan olykép újul meg, hogy a gyermekek az elhalt öregek helyére oly külső körülmények között lépnek, a melyek hasonlóképpen alá vannak vetve a folytonos átalakulásnak. A társadalmi életben mindenki az ő különös képességei alapján igyekszik helyét elfoglalni s e képességek bizonyos fokig öröklődik. A társadalom tehát nem merev, változatlan, hanem a fejlődés foka szerint változó, melyre szaporodás, átöröklés, a hajlamok, a képességek különbözősége s e mellett külső tényezők, mint nevelés s a gazdasági viszonyok stb. bírnak befolyással.¹⁾

Épp ily egyoldalú a népesedési tan is, ha az csak a gazdasági tényezőkkel számol. Hansen megmutatta az utat a népességnek rétegeire való felbontásával a népesedési elmélet tovább fejlesztésére, Mandelló kijelölte tüzetesebben az irányt, melyen haladni kell, s a tényezőket, a melyeket figyelembe kell venni, körülírta. De azt hisszük, hogy még jobban mentve lesz az egyoldalúságtól az, a ki ezek mellett a pszichologiai ismeretekre, s főleg a fejlődéstan, a biologia adta alapokra támaszkodik népesedéstani kutatásainál. Csak a Spencer-féle biologiai elméletet lehet Hansen fellépése előtt a népesedéstan előrevivőjének neveznünk: a biologia s pszichologia nyújtotta ismeretek fejleszthetik tovább a népesedéstant, ha társulnak ezek a népesség oly irányú vizsgálatához, a mint azt a Hansen által kezdeményezett methodus megmutatta.

A biologus Ammon elméletéről hivatásos socialgazdák, köztük Herkner, Loria, azért nyilatkoznak oly kedvezőtlenül, mert egyoldalú természettudományi vagy zoológiai képzettségű emberek, s így Ammon is, nagy tévedésekbe esnek, ha socialis kérdésekkel foglalkoznak, midőn azt a fontosságot, melylyel a socialis osztályok bírnak, kevésre becsülve, figyelmen kívül hagyják. A harcz a létért nem közvetlenül folyik minden individuum, mint ilyenek között; helyes értelemben versenyről csak ugyanazon osztály, ugyanazon foglalkozási csoport és társadalmi réteg tagjai közt lehet szó. Az osztályalakulás pedig históriai események és fejlődés eredménye s nem természettudományi hanem társadalomtörténeti képzettséggel lehet csak itt előrehaladni.²⁾

Ebben van igazság: de épp akkor nem lesz egyoldalú a társadalomgazda, ha társadalomgazdasági, társadalomtörténeti képzettségén kívül bír itt értékesíthető természettudományi ismeretekkel is; ezek útján még inkább termékeny mezővé teheti a népesedési elméletet s munkája gyümölcsöket terem.

Ezzel a szilárd meggyőződéssel tesszük le a tollat.

¹⁾ Ammon id. m. 2—3. old. A nélkül, hogy elméletét elfogadnók teljes egészében, a fentieket igazaknak kell elismernünk.

²⁾ Herkner id. m. 461. old. Vesd össze Achille Loria: *A sociologia és iskolái*, ford. Pór Ödön. Budapest, 1905. című munkájának 61—72. old., hol Ammon és Kidd nézeteit ezáfolja, s óvja a sociologusokat, hogy a physika és biologia tanai alapján igyekezzenek elméletüket felállítani.

A betterment-adózás kérdése. II.

III. A betterment-adó Angliában.

A szigetországban igen sok olyan rendelkezés meg szabályrendelet volt az idők folyamán érvényben, a mely a betterment megadóztatásáról intézkedik. Az angolok azt vallják, hogy a »betterment« szó is, meg maga az intézmény is, Amerikából került hozzájuk.¹⁾ Meg is esett, hogy az angol önteltség egész megvetésével illette a »betterment« szót. És mikor 1894-ben a betterment jelentőségét a lordok házának egy bizottsága tárgyalta, Argyll herczeg »absourd, foreign and vulgar« kifejezésnek mondotta; és ugyanakkor a tudós Hobhouse lord kijelentette, hogy miként mások ő is protestál ez ellen a hibásan képzett szükségtelen új szó ellen, a melyet a legtöbb angol csak azért használ, mert »nos, quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi.« De bármennyire hibás is a betterment szó képzése, bármennyire szeretik is az amerikaiakra varrni a szó eredetét, meg az adónak kezdeményezését, kétségen fölül álló dolog, hogy használják, hogy vitáznak felette és ha talán még nem találták is meg azt a helyet, a hová a betterment-adót községi adózásuk rendszerébe beleilleszthessék, használják mostanság, alkalmazták régi idők óta számottevő eredménnyel.

Az angol adótörténet kutatói, a londoni County Council jelentése²⁾ is, azt említik, hogy a betterment adózás gyökere a XV. század elejére nyúlik vissza. VII. Henrik 1427-ben rendeletet adott ki, a melynek értelmében egy bizottságot kellett szervezni a csatornák, a levezető árkok, hidak, áttereszek és gátak építésének a vezetésére. Ennek a bizottságnak az is köte-

---

¹⁾ Szellemben utal erre a körülményre Seligman az *Essays in Taxation* című művének *The theory of betterment* tanulmányában: »It has often happened that the technical name of a new custom has been borrowed from abroad; but is rare to find a foreign institution described by a distinctly erroneous term, which is then naturalised on the assumption that foreign usage is being followed. This, however, is the case with the »Betterment Tax« in England. The institution is indeed found in America, but the name is unknown there.«

És ilyen értelemben nyilatkozik Rosewater Victor: *Special Assesments* 20. oldalán: »A word said to have been imported from the United States of America, although it would scarcely be recognized by many Americans.«

L. még Földes Béla: *Az államháztartásban*, betterment-adó fejezetét. 390. old.

²⁾ Assesment according to Benefits (Betterment or Ameliorations) 1893. május 27-iki üléséből kiadott jelentésnek a csatornázásról szóló fejezetében.

lessége volt, hogy a felsorolt műtárgyak építésével kapcsolatos költségeket azon ingatlanok tulajdonosain hajtsák be, a kiket az építendő csatornák, levezető utak, hidak, átérsek és gátak megkímélnék majd az árvizek okozta károktól; a költségbehajtás pedig abban az arányban történjék, a melyben az ingatlanok haszna jutott az építésből.

És ugyanaz az eszme, a mely VII. Henrik királyt említettem ediktumának a kiadására bírta, lelkesítette volt a Westminster néhány keskeny utcájának lakóit, a mikor 1662-ben önkénytelenül arra ajánlkoztak, hogy a jelzett utcák kiszélesítésével kapcsolatos költségeket a sajátjukból fogják fedezni. Az önkényt felajánlott összegek azonban nem voltak elegendők a költségek fedezésére és az a bizottság, a mely arra volt hivatva, hogy az egész ügyet rendezze, a törvényhozástól kért és kapott is felhatalmazást, hogy a felsorolt költségeket abban az arányban hajtsa be az ingatlanok tulajdonosain, a mely arányban jutott ezeknek, illetőleg ingatlanaiknak osztályul a kiszélesítés nyomán bekövetkezett értékemelkedés. Mivel ebben a felhatalmazásban van a leghatározottabban megírva az értéknövekedés megadóztatásának alapeszméje, és mivel hogy ebben van leghatározottabban körülírva az az alapgondolat, a melyből a betterment-adózás fejlődött, ideiktatom szó szerint: »And whereas the houses that remain standing... will receive much advantage in the value of their rents by the liberty of air and free recourse for trade and other conveniences by such enlargement, it is enacted... that... a jury... shall... judge and assess upon the owners and occupiers of such houses, such competent sum or sums of money or annual rent, in consideration of such improvement and renovation as in reason and good conscience they shall judge and think fit.« Kifejezésre jut ebben a betterment megadóztatásának alapeszméje és jelentősége. Kifejezésre jut benne az, hogy a le nem bontott házak tulajdonosai az utca kiszélesítése által olyan előnyökhöz jutnak, a melyek folytán vagy a lakások bérét emelik föl, vagy az eladási árt szabják magasabbra, ha ingatlanaikat el akarják adni. Vagyis mind az, a mivel az illető házak tulajdonosai az utca kiszélesítésének költségeihez hozzájárulnak, illetőleg mind az, a mit a kiszélesítésére fizetnek, megtérül és ez okból helyén való, hogy az utak megjavításához, vagy megújításához szükséges költségeknek fedezéséhez vagy egyszer és mindenkorra fizetendő, vagy pedig évekenként újból meg újból fizetendő összeggel járuljanak hozzá.

A német tudósok, közöttük Hallgarten,¹⁾ nem látják az idéztem rendelkezésekben tisztán kifejezve a betterment-adózásnak legjelentékenyebb mivoltát, a közalkotásból támadt egyéni hasznot. Azt gondolják, hogy még nagyon is általánosságban intézkedik és együttesen veti adóztatás alá azokat, a kiknek házai elsősekhez jutottak a középítkezés által. De velük szemben igaza van Seligmannak, hogy az egész rendelkezés értelme arra utal, hogy az ingatlan tulajdonosa a kapott előny arányában (. . . in propor-

¹⁾ Hallgarten Róbert: *Die communale Besteuerung des unverdienten Wertzuwachses in England*. Stuttgart, 1899 46. és köv. old.

tion to the benefits received . . .) tartozzék a költségek előteremtéséhez hozzájárulni.

Az 1682-iki rendelkezést, a mely másodizben juttatta érvényre a betterment-adózás eszméjét, hamarosan követte a harmadik. Négy évvel később, 1666-ban pusztító tűz dühöngött London városában és a rá következő évben arról kellett gondoskodni, hogy a romokon új város keletkezzék. És ebből az alkalomból készült az 1667-ik évi törvény, a melyben az előbb idézett kettőnél is világosabban kifejezésre jut a betterment-adózás alapelve. E törvény értelmében egy bizottságot küldöttek ki, a melynek az volt a feladata, hogy megállapítsa a nyilvános utcák és terek, hidak és átvezetők számát, helyét, a házépítésre alkalmas helyeket. Ugyanaz a bizottság fel volt hatalmazva »to impose any reasonable tax upon all houses within the said city or liberties thereof, in proportion to the benefit they shall receive thereby, for and towards the new making, cutting, altering, enlarging, amending, cleansing and scouring all and singular the said voulds, drains, sewers, pavements and pitching aforesaid.« Az 1667-iki törvényt megújították 1672-ben, majd 1708-ban. Ez az utóbb kibocsátott törvény az alapja annak a rendszernek, a melynek keretéből nőtt ki az angol községi adózásnak egyik-másik ága, és a melyet amerikai írók olyannak szeretnek feltüntetni, mint a melyből fejlődtek az Amerikában special assessments cím alatt ismeretes adók, voltaképpen pedig a betterment-adó.¹⁾ Az ilyképpen kétszer is megújított törvény hamar éreztette hatását és a Pepy-féle Diary már 1667. december 3-án arról számol be, hogy a javítások nyomán támadt haszon (the benefit of the melioration) jelentékeny volt.

Az 1667-ik évi törvény különben nemcsak mint a későbbi betterment-adózást megállapító alaptörvény, hanem még más szempontból is igen érdekes. Nemcsak arról volt benne szó, hogy egy új utcát nyissanak, hanem arról is, hogy a leégett londoni city helyébe ujat építsenek. Ez természet szerint azzal járt, hogy köztereket hasítsanak ki, hogy közcsatornákat építsenek, megállapítsák a kövezés módját, irányelveit és rendjét. És az ilyképpen körülírt munkálatok jellemzése során használja a törvény legelőször a »haszon«, »nyereség« (benefit) kifejezést és nevezi a tulajdonosokra rovandó terhet adónak (tax).²⁾

Az 1667-ik évi törvény már nyíltan és határozottan említi az egyéni haszon arányában teljesítendő adózást, a minek folytán sok író csak ebben a törvényben látja a betterment-adózás eszméjének első megnyilatkozását, szemben Seligmannel, a ki helyesen, már az 1662. évi törvényből is kiolvassa azokat az elemeket, a melyek a betterment-adózás alapját és későbbi fejlődésének csiráit foglalják magukban.

Az 1708-ik évben megújított törvényt, alkalom adtán, újból meg újból fölfrissítették az angolok, hogy a roppant mód elhanya-

¹⁾ Rosewater Victor: *Special Assessments*, 22. old. Rosewater még hozzá is teszi, hogy »Unfortunately, that germ was not developed in England, and the acts, t. i. az 1672. és 1708-i in consequence can scarcely be regarded as anything more than a mere precedent.

²⁾ 1667. évi törvény II. fejt. 19. rendelk. l. fentebb.

golt csatornázást jó karba helyezték. Angliában szokásos volt az esővíz levezetésére nyitott csatornákat (sewert) készíteni. Ezek a csatornák, természet szerint, időnkint vagy nagyon megteltek, vagy teljesen kiszáradva, kellemetlen részeivé lettek az utcának. Külön hatóságokat (Special Courts of Sewer Commissioners) kellett szervezni, hogy e nyitott csatornákat gondozzák, tisztogatásukat és kövezésüket nyilvántartsák. 1848-ban Londonban 7 csatorna-bizottság volt, a melyekből azután 2 nagy bizottságot, a »Metropolitan Commissioners of Sewers« és a »City Commissioners of Sewers« alakították. Ezek a bizottságok vetették ki a csatornájárlékot (Sewer Rate), a mely kezdettől fogva az ingatlant terheli és a melyet az ingatlan tulajdonosa még abban az esetben is köteles megfizetni, ha ingatlanát bérbe adta. Fontos erre a járulékra vonatkozólag különben is az a körülmény, hogy vagy egy egész területre rótták ki, ha kimutatták, hogy az egész területnek haszna van belőle (area benefited) vagy csak egyes ingatlanokra mérték ki, (property benefited) ha az egyes ingatlan volt az, a mely különös előnyöket nyert a csatorna építése vagy javítása által. Irányadó különben az egész adózásra, épp az 1708-ik évi törvény alapján készült »Metropolitan Sewers Act«, illetőleg az annak alapján kivethető »Special Sewers Rate.« Az idéztem törvény rendelkezései szerint a Metropolitan Commissioners of Sewers ítélkezik a fölött, hogy különös előnyére vált-e és mennyiben vált egy már megépített csatornának a kiszélesítése, vagy javítása annak az utcának, térnek vagy teleknek, a mely nem esett bele valamelyik csatorna-kerületbe (Sewerage District). Ha azt állapította meg a bizottság, hogy a különös előny tényleg meg van, csatornájárlékot (Sewers Rate) vet ki az illető ingatlan tulajdonosára. Ennek a járuléknak arányosnak kell lennie egyrészt azokkal a költségekkel, a melyek a csatorna javításával, vagy kiszélesítésénél fölmerültek, másrészt azzal az előnnyel, a mely a járulékkal megrótt ingatlanok jutott osztályul. A kivetett járulékot legkésőbbben 30 esztendő lefolyása alatt le kell fizetni, az évi járulék az egész kivetett járulék 5°/₁₀₀-nál azonban nem lehet nagyobb. Szokás szerint úgy állapítják meg a special sewer rate-t, hogy az épület homlokzatának egy lábnyi hossza után 6 pencest, kivételesen, ha az ingatlan haszna nagyon is szembeötlő, egy shillinget rónak ki. Eltérnek a Metropolitan Sewers Act-től az 1813-ben kiadott Marylebone Streets Act és az 1834-ben kiadott Westminster Sewers Act, a melyek csakis az egyes ingatlan előnyeit veszik az adózásnál figyelembe. A bizottság sorba veszi az egyházközség (parish) ingatlanait meg telkeit, és azon előny (benefit) szerint rója meg adóval, illetőleg a felmerült költségek fedezéséhez való járulékkal, a mely előny (benefit) az illető ingatlanok vagy teleknek jutott, az új építkezés vagy rendezés vagy bárminemű más közalkotás által osztályul.

Ámde a betterment-adózás fejlődésére az 1708. óta kiadott, imént említett törvények, meg a rajtuk kívül nagy számban kiadott rendeletek nem voltak akkora befolyással, mint az 1885. évben kelt Metropolis Management Act. Ezen törvény értelmében minden egyházközségnek azonképpen, mint a fővárosi köz-

ponti hatóságnak, jogában van megvizsgálni, hogy az utcák, csatornák és kövezések javítása, vagy újból való fektetése, illetőleg kiépítése által, kinek jut az egyházközség, vagy a központi hatóság alá tartozó területen különös előny, specialis haszon, és jogában van ezen vizsgálat eredményéhez képest a különös előnyökben, a jelentékenyebb haszonban részesülő ingatlanok tulajdonosait, a közköltségen készített munkálatok kiadásainak begyőzésére megadóztatni.

Meg kell itt jegyezni, hogy a roppantul szeszélyesn és szagatottan fejlődött angol községi adózási rendszer, a betterment-adózást még az 1855-iki Metropolis Management Act-ban kifejezésre jutott elv után sem fejlesztette következetesen tovább. Sőt nem egyszer meg is szakította azt fejlődési útjában. Így mindjárt 1858-ban a Metropolis Management Amendment Act azt rendelte, hogy bizonyos középítkezések, különösen a közegészség érdekében alkotott javítások és intézmények költségei egyaránt terheljenek mindenkit, mivel hogy ezek az egész község érdekében vannak. Hasonlóképpen rendelkezett az 1862-ben kiadott Metropolis Management Amendment Act, a melynek alapján az egyes kerületekben és városrészekben épült csatornákat összekötötték a Board of Worbs által épített főcsatornával. Majd ismét visszatértek a betterment-adózás rendszeréhez 1871-ben, a mikor a Thames Valley Drainage Act-ban a csatornák felügyeletével és felülvizsgálatával járó 10.657 font sterling behajtásáról gondoskodtak.

Az értéknövekedésnek, az egyénileg megállapítható előnynek a megadóztatását juttatta érvényre az 1882-ben kiadott Artisan's and Labourers Dwellings Improvement Act, a mely az 1890-ben kiadott Housing of the Working Classes Act-ban megjavítva és kibővítve került új életre. E két törvény jelentőségének és a betterment-adózás szempontjából való megítélésének érdekében fel kell említenem, hogy a munkáslakások kérdése az angol parlamentben épp olyan sűrűn és épp olyan vizsás helyzetek által kerülve jutott tárgyalásra, mint a csatornázás kérdése, a mely magában Londonban is egészen a mult század közepéig valóságos karrikaturája volt annak, a mit ezen a téren sürgetve követel a közegészségügy.¹⁾ 1851-ben Shaftesbury lord, a törvényhozás közbelépését sürgette, munkáslakások építése érdekében. Sürgető, lelkes fellépése eredménynyel járt és még 1851-ben törvényt szerzett az angol parlament arról, hogy olyan községekben, a melyeknek legalább 10.000 lakosa van, a községi hatóság sürgetésére szabad munkáslakásokat építeni. E végből joga van a községi hatóságnak arra, hogy munkáslakások építésére alkalmas területeket béreljen, vagy vásároljon, avagy bérházakat szerezzen meg. A vásárláshoz szükséges pénzt kölcsön útján szerezhethi meg a hatóság. A kölcsönszerzés jogát későbbi törvények kiterjesztették olyan közintézmények előállítására, vagy egyébként való megszerzésére és javítására is, a melyek a mun-

¹⁾ Bővebbet erről, Olshausen und Reinche: *Über Wohnungspflege in England und Schottland*. Braunschweig, 1897. Ebből a jeles munkából vettem az alább elmondandók nagy részét.

káslakásokkal kapcsolatosak. Ámde a Shaftesbury lord fellépése nyomán szerzett törvények nem jártak kellő eredménnyel, állítólag azért, mert a törvény nem adta meg a vállalkozóknak egyben a kisajátítási jogot is.¹⁾ Tényleg azért, mert egészen a jövedelmet leső vállalkozásra volt az ügy bizva; ez pedig nem látta ki belőle azt a hasznot, a melyet szeretett volna. Novellákkal javították hát a törvényt, a melyeknek a legjelentősebbje a fentebb megnevezett »Artisan's and Labourers Dwelling Improvement Act.« Ennek rendelkezései kötelességévé tették a közegészségi tisztviselőnek, hogy az egészségtelen lakásokról jelentést tegyen a hatóságnak; a hatóság kiadja a jelentést az építőhivatalnak, a mely megállapítja a lakás egészségtelen voltának az okát és az okok megszüntetésének a módját és követelményeit. Ezen jelentés alapján köteles a háztulajdonos a szükséges javításokat fogantatosítani, avagy ha ezek célra nem vezetnének, a házat lebontani. Ha ezt nem tenné, megteszi helyette a hatóság, a mely különben arra is fel volt jogosítva, hogy a javításra vagy lebontásra kijelölt házat megvásárolja. Ennek a rendelkezésnek volt is némi jelentősége, különösen közgazdasági szempontból, mert — miként Aschrott is említi — az egészségtelen házak meg az utcákat elsötétítő kaszárnyalakások eltávolítása és egészséges bérházak építése által a szomszédos házak és telkek adóértéke jelentékenyen emelkedett. Ehhez járult különben még az is, hogy az »Artisan's Dwellings Act« alapján lebontott házak újraépítése gyakorta hosszú évekre terjedt és az ilyképpen megfogyott lakások száma az egészséges, vagy újonnan épült házak bérjövödelmét és ez által adóértékét nagyon felfűszöktette.

Még tovább alapozta a betterment ügyét a fentebb említett 1890-iki »Housing of the Working Classes Act.« Ezen törvény szerint is a közegészségügyi hatóság kötelessége szemmel tartani az épületek és lakások egészséges voltát. Jelentései alapján azonban nem a ház tulajdonosa, hanem a középítési hatóság dolgozza ki a javítási vagy újraépítési tervet, miközben a hatóságnak joga van a kisajátítást kérni. A kisajátított tereket az újonnan való beépítés céljaira vagy eladják vagy bérbe adják. A kisajátítás alkalmával fizetendő megváltási összeg megállapításánál nevezetes dolog, hogy nem azt a jövedelmet veszik alapul, a mely a túlszűfolttság eredménye, hanem azt, a melyet a háznak jövedelmezni kellett volna, ha úgy adják bérbe, a mint azt a törvények és szabályrendeletek megengedik. Az ilyképpen kisajátított és lerombolt ház helyén, miként említettem, vagy új ház épül, vagy nyílt tér támad. Mind a kettő emeli a szomszédos házak értékét. Ezt az emelkedést, illetőleg értéknövekedést a becselő hivatalnoknak kell megállapítani; az építő hivatal meghallgatása után pedig az adóügyi osztály az ilyképp megállapított értéknövekedés arányában hajtja be a kisajátítási és lebontási költségeket a szomszédos házak vagy telkek tulajdonosain. Megkülönböztetésül a kisajátítások nyomán támadt értéknövekedésért fizetendő járulékot »Improvement Rate«-nek nevezik. Van

¹⁾ Aschrott: *Die Arbeiterwohnungsfrage in England. Schriften des Vereines für Socialpolitik.* I. 30.

még ezen kívül a törvénynek egy másik, a betterment eszméjén alapuló rendelkezése is. Ezen rendelkezés szerint vannak olyan házak, a melyeket a hatóság lakásra alkalmatlanoknak nyilvánít és olyanok, a melyek egy másik, lakásra egyébként alkalmas háznak levegőjét és világosságát zárják el és ez által lesznek obstructive buildings. A hatóságnak jogában van a második csoportba tartozó házakat azonképpen lebontatni, mint az első csoportba tartozókat, vagyis kisajátíthatja az obstructive building-t. Az ilyen házaknak egészben vagy részben való lebontásával és a kisajátítással járó költségeit is, mint improvement-járulékot, a szomszédos házak és telkek tulajdonosai fizetik meg abban az arányban, a melyben ingatlanuk a lebontás által értékben emelkedett.

A csatornázásra vonatkozó és imént ismertetett házjavítási és házépítési rendelkezéseken kívül utat tört magának a betterment eszméje azokban, a részint törvényen, részint helyhatósági szabályokon alapuló rendelkezésekben is, a melyek az utcák világítására és felügyeletére vonatkoznak. Ezekben még határozottabban kifejezésre jut a betterment eszméje. Így az az elhatározás, hogy az ingatlan, a melynek a világításra vonatkozó alkotásokból nincsen különös előnye, ne is fizessen a felmerült kiadásokhoz, a jeleztem törvényekben és rendelkezésekben többször és hangsúlyozottan jut kifejezésre. Az idevonatkozó törvények közül jelentékeny az 1826-iki »Camberwell Act«, a melynek rendelkezései szerint a hatóság évenként egyszer, de ha szükség volna rá, többször is hajthat be adót, hogy fedezhesse az utcák tisztogatásának, világításának, az utcára összegyülemlett víz levezetésének és az utca mindennapos gondozásának költségeit. Ezt az adót Lighting and Watching Rate-nek nevezték. Köteles volt fizetni mindenki, a kinek a törvényben meghatározott területen háza, boltja, istállója, vagy raktára volt. Egy másik »Lighting and Watching Act« 1833-ban kelt és abban tér el az 1826-iki törvénytől, hogy különbséget tesz, adózás szempontjából, a telek és a ház tulajdonosa között; a telektulajdonos csak egyharmadát fizette annak, a mit a háztulajdonos fizetett, mivelhogy amannak haszna csekélyebb, mint emezé.

Nem merítettem ki ezzel mindazoknak a törvényes rendelkezéseknek a felsorolását, a melyek Angliában a betterment elvét egyben-másban érvényre emelték. Sok, többé-kevésbé csekély jelentőségű rendelkezés tartozik még ide; de inkább alkalmasak arra, hogy belevilágítsanak az angol községi adózás kúszáltságába, semhogy újból megerősítsék, a mit az eddig felsoroltak ugyanis eléggé igazolnak, hogy Angliában régi idők óta fennáll az az elv, hogy a közköltségen, közérdekből létesült alkotások és intézmények költségeihez járuljanak hozzá azok, a kiknek abból hasznuk támadt. Maguk az angolok, különösen a londoniak, érezték a legjobban, hogy a mult idők során, a fellépő szükség különleges követelményeit rendező törvények, nem fejleszthették ki egyetlen adózási rendszer alapelvét sem olyan logikusan és szervesen, hogy az annak alapján biztosított adóbevételekből a modern községi élet követelményeit fedezni és a terheket igazságosan megosztani lehessen. Ennek a közérzésnek volt eredménye az a jelentékeny mozzanat, a mely a mult század hetvenes

éveiben indult meg és a napi sajtóban, a tudományos irodalomban, a parlamentben és a községi életben egyaránt sürgette egy új egységes községi törvénynek és ezzel kapcsolatban egységes¹⁾ községi adózásnak a megteremtését.²⁾ Igaz ugyan, hogy az 1865-ben kiadott »Union Chargeability act« és a hét évvel később életbe lépett »Poor Rate« egységes elv szerint terhelte London mindenik polgárát; de az idők követelményei és a fejlődés szülte nagy igények a szegényadót is, a mely az angol községi adózás alapja, több tekintetből megtoldotta és kitágította, sőt bevételeit más czélok támogatására, tanügyi, közművelődési és közegészségi intézmények támogatására is felhasználta. Az 1888-ik évi községi adótörvény némileg javított a helyzeten és legalább Londonra nézve türhető állapotokat teremtett, a mennyiben maga a főváros egy grófság lett, a mely mellett a City, megtartva évszázados jellegét, mint önálló grófság szerepelt; végül életbe léptették az Administrative County-t, a mely megállapított közigazgatási ügyekben a két egymás mellett szervezett grófságra terjesztette ki jogkörét. Az ilyképpen szervezett közigazgatás új életet öntött London fejlődésének ereibe és jelentékeny befolyást gyakorolt a községi adózásnak, ennek keretében a betterment-elvnek kiépítésére.³⁾

¹⁾ Előljártak ebben a mozgalomban a *Municipal Reform Ligue* és a *Land Restoration Ligue*.

²⁾ *Local Government and Taxation in the United Kingdom. — Essays published under the Sanction of the Cobden Club.* London, 1882. Brodrick és Firth tanulmányai.

³⁾ Blunden: *Local Taxation and Finance.* London, 1895.

(Folytatása következik.)

Berényi Pál.

Közlemények és ismertetések.

Kereskedelmi politika.

Glier, L.: *Die Meistbegünstigungs-Klausel*. Eine Entwicklungsgeschichtliche Studie unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Verträge mit den Vereinigten Staaten von Amerika und mit Argentinien. Mit einem Vorwort von Dr. Julius Wolf. Berlin 1905. Veröffentlichungen des Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereins. XIX. és 434. lap.

Denkschrift betreffend die Neuregelung der handelspolitischen Beziehungen Deutschlands zu den Vereinigten Staaten von Amerika. Berlin 1905. Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein in Deutschland. Folio, 89. lap.

Heinrich Dietzel: *Der deutsch-amerikanische Handelsvertrag und das Phantom der amerikanischen Industriekonkurrenz*. Berlin 1905, 51. lap.

Max Schippel: *Amerika und die Handelsvertragspolitik*. Eine politische Studie. Berlin 1906, 133. lap.

Németországban hosszú éveken át erős vita tárgya az a kérdés, miképen lehetne az amerikai Egyesült-Államokkal alkalmas kereskedelmi szerződést kötni, mely nem nyujtana — mint az eddigi szerződés — csak Amerikának tarifakedvezményeket, hanem kötelezné Amerikát is, hogy majdnem tilalmi vámjait leszállítsa és vámautonomiájáról mondjon le. A kérdés kivált az agráriusok által a felé tereltetett, hogy Amerikának nem kell többé megadni a legnagyobb kedvezés jogát; sőt az agráriusok szívesen látták volna, ha a német kormány egyáltalában kiküszöböli vámpolitikájából a legnagyobb kedvezést és a reciprocitás elvét juttatja érvényre, azaz minden országgal oly szerződést köt, melyben a nyujtott kedvezmények fejében adja meg a vámelőnyöket és más országok ezeket az előnyöket csak akkor nyerik el, ha megfelelő kedvezményeket adnak. Miután Németország legujabb szerződéseiben mégis a legnagyobb kedvezés elvét juttatta érvényre, most az agitatio legalább afelé irányul, hogy Amerikával szemben ne alkalmaztassék a legnagyobb kedvezés, hanem a reciprocitás jusson érvényre, annál is inkább, mert Amerika régóta csak a reciprocitás alapján szokott vám-szerződéseket kötni.

A reciprocitás elve mellett kardoskodik a Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein két közleménye, melyeknek elseje, Glier munkája igazi német buvárkodással a legrégebb kereskedelmi szerződésektől kezdve a legujabb időig vizsgálja, hogy a legnagyobb kedvezés és a reciprocitás milyen alakban jelentkezik a különböző szerződésekben. Mint forrásmunka annyiban becses, hogy a legnagyobb kedvezés vagy a reciprocitás előfordulását a különböző szerződések szövegében tünteti föl. Célzata

természetesen az, hogy a legnagyobb kedvezés nem jó és hogy a jövőben a reciprocitásnak kell érvényre jutnia legalább Amerikával szemben.

Ezt a gondolatmenetet fejti ki az említett egylet emlékirata, melyet az egyesület a német kormányhoz éppen a végből intézett, hogy Amerikával csak a reciprocitás alapján kössön új szerződést.

Az emlékirat a következő vámpolitikai elvek alkalmazását óhajtja:

Mondja fel a német kormány az egyes német államok részéről még régebbi időben kötött s most is fennálló kereskedelmi szerződéseket, melyekből az amerikai államok tetszésük szerint már a legnagyobb kedvezés jogát a maguk javára kimagyarázták és követelik, már ismét Németország számára egy ilyen jognak létezését tagadják. A szerződések fölmondása által létesüljön egy tabula rasa és kezdődjenek meg a jövődöbeli állapot rendezésére az új szerződési tárgyalások.

Első sorban kívánatos volna egy a német kiviteli igényeknek megfelelő bő tarifaszerződés, mely Németország kiviteli cikkei számára a mostani, majdnem prohibitív amerikai vámtarifát lényegesen mérsékli. Az emlékirat nem hiszi, hogy egy ilyen szerződés elérhető legyen. A most fennálló Dingley-vámtarifa felhatalmazást ad ugyan arra, hogy a köztársaság elnöke szerződéseket kössön más országokkal, amely alkalommal az amerikai vámtarifa vámjaiból 20% erejéig mérsékléseket adhat. Nem tekintve azt, hogy ez a felhatalmazás a törvény életbe léptétől számított 2 év alatt volt csak felhasználható és ekkor is csak 5 évre volt köthető szerződés: a 20%-os engedményt az emlékirat legtöbb német kiviteli cikkre oly jelentéktelennek tartja, hogy az efféle tarifakedvezményekért Németország vámtarifája vagy a legnagyobb kedvezés jogát le nem köthetné. De különben nem valószínű az amerikai hangulattal szemben, hogy egy megfelelő tarifaszerződés létre jöhessen; mert hiszen, ha kötött is az amerikai egyesült államok elnöke ilyen szerződéseket, mint pl. Franciaországgal, a szenátus, melynek jóváhagyása alá lesznek bocsájtandók, nem fogadja el őket és tényleg Amerikának mai napig nincsen is efféle tarifaszerződése.

Az amerikai egyesült államokban egyelőre a védővamosok irányadók a politikában, és amint eddig a jelek mutatják, a valószínűség nem szól a mellett, hogy a Dingleybill elzárkózási irányzatát megtörni lehetne és hogy az ellenséges áramlat, a mely az európai iparcikkek behozatala ellen uralkodik, bármi tekintetben is visszafojtható lehetne.

Tisztán a legnagyobb kedvezés alapján az amerikai egyesült államokkal — az emlékirat szerint — nem lehet szerződést kötni; egyrészt ezek az államok a legnagyobb kedvezés jogát európai értelemben nem ismerik; ők a reciprocitás alapján nyujtanak kedvezéseket, melyet tisztán a legnagyobb kedvezés alapján külön ellenengedmények nélkül más országnak nem adnak; de különben is a Kubával 1903-ban kötött szerződés szerint 1908-ig éppen Németország egyik fontos kiviteli cikkére, a cukorra Kubának külön kedvezmény biztosítatik, a melyet más államoknak nem szabad adni. Egyébiránt egy csak a legnagyobb

kedvezést biztosító szerződést Amerikának Németországban, a mely vámtarifáját az újabb szerződések által legnagyobb részében leszállította, minden kívánatos előnyt nyújtana, holott Németországnak Amerikában semmiféle különös előnyt nem adna, mert Amerika tarifáját szerződések által (legalább a német érdekeknek megfelelően) le nem köti.

Igy tehát nem marad más hátra, mint hogy az amerikai reciprocitás elve alapján rendeztessék a viszony Németország és Amerika közt, még pedig a legnagyobb kedvezés kizárásával. A reciprocitást az emlékirat ismét a Dingleybill azon határozata szerint véli csak keresztülvihetőnek, mely szerint ellenkedvezmények fejében az amerikai egyesült államok elnöke a borkő, a szesz, a bor, a képek és a szobrok vámjait mérsékelheti; szóval Amerika részéről csak alárendelt vámkedvezmények nyújthatók, a melyekkel szemben természetesen Németország is csak alárendelt előnyöket adhatna cserébe. Az emlékirat utal is e részben a francia-amerikai reciprocitási szerződésre és azt mondja, hogy az Amerika részéről mérsékelhető áruk forgalma sokkal kisebb Németország és Amerika közt, mint Franciaország és Amerika közt. Ugyanis volt:

Amerika behozatala (1000 dollár),

Év	Franciaországból:					Németországból:			
	Bor	Szesz	Borkő	Műtárgy	Összesen	Bor	Szesz	Műtárgy	Összesen
1898	745	491	396	624	2256	865	35	115	1015
1899	822	791	952	1251	3816	1046	53	118	1217
1900	990	883	1219	1445	4537	1125	58	109	1322
1901	962	1066	1252	1668	4948	1166	131	126	1417
1902	1072	1253	1023	1693	5941	1272	131	198	1601
1903	1083	1210	1173	2530	6005	1429	159	188	1773

Németország tehát legalább $\frac{1}{3}$ -ával kisebb forgalmat mutat ki a szóban forgó cikkekben, mint Franciaország, s így a nyújtandó ellenkedvezményekben is szűkebb markunak kell lenni.

Az emlékirat irányzata szerint Németország ily körülmények közt Amerika főcikkeire, tehát a gabonára, zsiradéokra s más agrár terményekre nem nyújthatná Amerikának a szerződéses vámoikat, hanem az általános (mégasabb) vámtételek lennének érvényesek és inkább alárendeltebb cikkeknel kellene vámkedvezményeket adni, a melyek az 1.7 millió dollár német kivitelnek értékben megfelelőenének.

Az emlékirat nem tart attól, hogy Amerika ily differenciális bánásmód mellett vámháborút kezdene, mert az eddigi magatartásából ilyen elhatározás nem következethető. Ugyanis Oroszország és Svájc harcziás föllépésére sem reagált vámháborúval; nincs tehát ok, miért kezdené azt éppen Németországgal szemben.

Végül tekintettel van az emlékirat azokra a panaszokra is, a melyek az amerikai vámeljárás miatt az üzletkörök részéről tétetnek, s melyek szerint ez az eljárás teljesen bizonytalanokká teszi a rendszeres üzletösszeköttetéseket; ezeknek elhárítását az emlékirat is követeli, csak hogy azt hiszi, hogy ez a tárgy nem lehet feladata egy szerződésnek, de semmi esetre sem való arra, hogy Németország a panaszok elhárítására szolgáló

igéretnek fejében bármi tekintetben szerződési kötelezettségeket vállaljon és ellenkedvezményeket nyújtson.

Az emlékirat által érvényre jutó vámpolitika: *a)* a legnagyobb kedvezés megszűnését, *b)* oly szűktartalmú vámtarifaszerződést helyez kilátásba, melynél Németország az 1·7 millió dollár kivitelnek megfelelően körülbelül 8 millió márka amerikai behozatalnak adna kedvezményeket, azaz Amerika legfontosabb kiviteli cikkeire a gabonára, zsiradékokra, gyümölcsre, husfélékre stb. differentialisan kedvezőtlenebb vámokat fizetne, mint az európai országok, melyek már is szerződéseket kötöttek.

Miután Amerika és Németország vámpolitikai viszonya Európát általában és bennünket is érdekel, meg akarjuk vizsgálni az emlékirat alapját és Németország kereskedelempolitikai helyzetét. Az emlékirat álláspontja nézetünk szerint teljesen hamis. Ez kitűnik, ha Amerika és Németország forgalmát közelebbről megvizsgáljuk.

Tájékoztatásul szolgáljon Amerikának kivitele Németországba, a megfelelő új vámtételekkel:

	Millió márka					Általános vám	Szerződéses
	1904	1903	1902	1901	1900		
Összesen	943·8	943·4	911·1	1042·1	1020·8		
Nyers pamut	337·5	281·5	244·3	233·3	258·8	—	—
Nyers vörösréz	120·1	279·5	67·5	61·9	101·4	—	—
Disznózsir	65·2	70·7	82·1	81·2	69·4	12·5	10
Tiszta kőolaj	60·9	68·3	55·3	56·3	67·6	6	—
Épületfa	26·7	26·9	21·2	16·4	17·6	2·20, 0·50, 1·25	0·12, 0·24, 0·72
Buza	26·7	75·7	134·1	165·2	60·6	7·5	5·5
Olajpogácsa	22·1	20·3	22·6	24·2	22·0	—	—
Tengeri	19·3	50·4	7·2	82·0	104·0	5	3
Száraz gyümölcs	19·2	17·8	12·8	8·7	11·9	10	4
Oleomargarin	17·9	17·9	19·2	20·3	15·9	12·5	10
Terpentinolaj	16·8	16·4	14·5	12·2	16·9	—	—
Fosforsavas mész	15·2	13·3	14·7	12·5	10·6	—	—
Pamutmagolaj	11·3	12·2	18·8	18·0	13·5	12·5	—
Belek	10·5	9·7	10·0	11·4	11·0	—	—
Gépek	9·4	10·1	11·9	19·2	31·8	100, 60, 38, 25, 18, 13, 10, 7, 5·5, 3·5	75, 11, 7·5, 6, 5, 4·5
Pamuthulladék	8·3	8·3	5·4	5·1	6·5	—	—
Dohány	7·8	7·8	8·6	9·0	9·0	85	—
Ásvány kenőcsolaj	7·0	7·8	8·1	7·5	8·2	6	10
Prémes bőrök	6·7	9·7	4·5	3·2	3·7	—	—
Faggyú	5·7	6·0	7·0	6·4	7·6	5	5
Varrógép	4·9	3·4	2·9	3·0	3·8	35	—
Marhabőrök	4·8	3·2	2·5	1·8	2·5	—	—
Nyers ólom	4·2	3·2	2·8	4·5	9·9	—	—
Hus, elkészítve	3·8	7·7	14·1	15·2	17·8	60	35
Lakk- és keztyűbőr	3·6	2·4	2·4	2·0	1·0	50	—
Stearin és palmetin sav	3·6	2·4	2·9	2·3	2·9	10	—
Lucerna mag	3·3	4·6	2·7	1·2	6·3	5	—
Friss alma	2·5	3·7	1·5	0·4	0·3	10	2·5
Lenmag	1·5	1·0	6·5	5·8	4·8	—	—

Ebből a kimutatásból látszik, hogy Amerika legfontosabb kiviteli áruinak Németországban (az újabb szerződések által létesített állapotnál) nem esnek differentialis vámok alá. Azonkívül köztudomású, hogy a német autonóm vámtarifa számos tagozata

éppen Amerika ellen irányozza élet. Így a pamutmagolaj, mely kizárólag amerikai készítmény, 3 márka helyett 12·70 márka vám alá esik, a gépek eddig 3—8 márka vámot fizettek, jövőre tizféle vám fog alkalmaztatni, melyeknek legkisebbike 3·5, legnagyobbika 100 márka, és pedig éppen a kisebb amerikai gépek esnek a magasabb vámok alá, a varrógép vámjá 24 márkáról 35-re emeltetett, a lakkbőr 30-ról 50-re stb. Szóval Németország gondoskodott arról, hogy Amerika megérezze a vámok hatását még akkor is, ha más nemzetek javára szerződéses által mérsékli vámtarifájának számos tételeit és ne legyen egyedül ő az, a ki a behozatal elé nehézségeket gördít.

Németország érdeke az amerikai piacon kitűnik a német kivitelből Amerikába.

Németország kivitele Amerikába (millió márka érték)

	1904	1903	1902	1901	1900
Összesen	495·0	469·3	449·2	385·8	439·0
Porzellán	29·1	24·2	22·2	20·2	16·2
Pamutszövőköttött árú	26·4	11·0	7·8	4·4	4·6
Prémes bőrök	23·1	13·6	10·1	11·7	7·4
Pamut harisnyák	19·7	19·6	17·2	14·1	22·4
Játékszer	19·1	16·7	15·6	15·5	14·4
Anilin és kátrányfesték	18·3	17·0	18·3	16·4	16·7
Félselyemárú	16·9	27·3	21·9	17·2	19·9
Szinnyomatos képek	15·4	10·6	16·9	14·9	9·7
Borjubőrök	13·2	6·8	10·1	9·2	5·3
Pamutcsipke	12·7	8·2	9·6	7·6	5·3
Chlorkalium	11·9	9·9	8·6	9·0	9·3
Bőrkeptyű	11·1	11·3	11·3	13·3	18·1
Gyapjuárú	8·9	8·3	6·6	6·1	7·3
Könyv, térkép, kotta	7·7	6·2	7·0	6·4	6·3
Nyers cukor	7·7	0·3	10·6	19·1	69·6
Trágyasók	7·1	5·6	5·1	6·6	6·4
Lakkbőr, keptyübőr stb.	6·7	7·3	6·2	4·9	5·2
Félselyem szalag	6·4	7·1	6·2	5·3	7·4
Áruk nemes fémből	5·9	4·4	0·2	0·1	0·1
Pamutkeptyű	5·8	6·7	4·8	2·3	2·7
Len fehér- és ágynemű	5·4	5·2	4·3	3·6	3·7
Komló	5·3	4·3	3·7	1·2	2·1
Sörte	5·1	5·6	5·4	4·8	4·2
Szénsavas káli	4·9	4·4	3·7	3·2	3·0
Rongyok	4·5	3·7	4·1	2·3	4·2
Alizarin	3·9	3·7	4·7	4·2	2·3
Anilinolaj, anilinsó stb.	3·8	3·6	3·9	3·5	3·4
Késesárú	3·8	3·5	3·0	2·8	2·1
Gépek	3·6	3·9	2·5	2·1	2·6
Indigo	3·5	3·1	3·1	3·4	2·5
Hangszerek	3·2	2·6	1·3	1·5	0·9
Pamutszövet	3·2	3·4	3·1	3·4	3·4
Kaucsuk	3·2	4·1	6·3	4·2	12·1
Drágakövek	3·1	3·0	4·1	2·9	3·7
Luxusporzellán	3·1	3·0	3·3	2·7	2·8
Művirág	3·0	4·1	4·0	4·8	3·4
Bor palackokban	3·0	2·9	2·8	2·4	2·2
Durva vasárú	2·9	4·3	3·7	2·2	1·8
Román cément	2·6	5·5	7·4	3·8	8·9

Az emlékirat által jelzett vámpolitika Németország szempontjából ezen adatok után, melyek szerint Németország sokkal jobban szorul Amerika piacára, mint Amerika a német piacra,

teljesen hamis. Még ki kell emelni azt is, hogy az összehasonlítás Franciaország magatartásával legalább is téves. Franciaország kettős vámtarifájában nem ismer differentialis tételeket gabonánál, húsnál, szóval azoknál a cikkekknél, melyek vámkötelesek és Amerika nagykivitelét érintik, holott Németország szerződésében éppen itt módosítja autonóm vámtarifáját és tesz különbséget szerződéses és nem szerződéses ország között.

Meg kell vizsgálni még, vajjon az emlékirat által jelzett vámpolitika Magyarországra és az osztrák-magyar monarchiára minő hatással lesz.

Ha Németország Amerikával szemben a differentialis vámozást juttatja érvényre: akkor megnehezíti vagy kizárja Amerika következő árúit: disznózsir 65—82 millió márka évi behozatallal (10 márka helyett 12·5 márka vám), épületfa 16·4—26·9 millió márka, búza 26·7—165·2 millió márka (5·5 helyett 7·5 márka), tengeri 7·2—104·0 millió márka (3 helyett 5 márka), száraz gyümölcs 8·7—19·2 millió márka (4 helyett 10 márka), oleomargarin 15·9—20·3 millió márka (10 helyett 12·5 márka), kenőolajok kőolajból 7·0—8·2 millió márka (6 helyett 10 márka), egyszerűen elkészített hús 2·3—12·6 millió márka (35 helyett 60 márka), lóheremag 1·3—6·3 millió márka (vámmentesség helyett 5 márka), friss alma 0·3—3·7 millió márka (2·5 helyett 10 márka).

Természetes, hogy Amerika helyzete Németországban differentialis vámoknál rosszabbodik; csak hogy ez a rosszabbodás nem mindig nekünk szolgál előnyül; jelesül buzánál, tengerinél, tehát a legnagyobb jelentőségű cikkekknél Oroszország és Rumánia (részben Bulgária) fogják az előnyt élvezni. Disznózsirnál a vámdifferentia métermázsánként 2·50 márka, azaz oly csekély, hogy itt nagy hatást a verseny meggátolására nem lehet remélni. A többi felsorolt cikkekknél Magyarország csak örülhet, ha Németország az amerikai versenyt megnehezíti s így ebből a szempontból a német vámpolitika reánk előnyös lesz.

Vajjon az a körülmény, hogy Amerika buzájával és tengerijével kiszorul a német piacról és kénytelen lesz azt első sorban Oroszországnak, Rumániának és Bulgáriának átengedni és így fölös termésével annál nagyobb erővel lesz kénytelen a vámmentes piacokra s első sorban Angolországba tódulni és ezáltal a buza és tengeri árakra nem lesz-e káros hatású, vagyis a világárak ez által nem lesznek-e nyomva, ez legalább is reánk nagyfontosságú kérdés és az emlékirat álláspontja e tekintetben reánk nem hoz kedvező jövőt. A mikor arról van szó, hogy 160 millió márka értékű buza, vagy tengeri keres elhelyezést (ha hozzávesszük még, hogy Argentina is kiszorulhat az emlékirat által jelzett vámpolitika folytán Németországból), ezek a mennyiségek erőszakosan a vámmentes angol piacra tódulnak, kiszorítják onnan az európai országok termését (és így a magyar lisztet is): akkor ez másképp nem lehetséges, mint hogy a buza és tengeri ára Angolországban leszorittassék és ez a nyomás kihat ezután a vámmal védett országok áaira is, és a német vámpolitika eredménye a buza és tengeri árának mesterséges leszállításában fog megnyilatkozni.

Az emlékirat vámpolitikája tehát, ha Németország részéről

érvénybe lép, legalább is aggodalmakra ad okot a magyar mezőgazdaság szempontjából és ha kisebb jelentőségű cikkeknel előnnyel járna is reánk, a főgazdasági cikkeknel talán veszélylyel fenyeget. Az emlékirat vámpolitikája reánk nézve akkor volna előnyös, ha Németországgal egy vámegyesületet képeznénk, ha nyers terményeink vámmentesen mehetnének Németországba, a mikor Amerika termése prohibeáltatik; de a midőn oly magasak a mi termésünkkel szemben alkalmazott vámok, mint a milyenek most és a mikor ép ez okból mi csak alig tudunk Oroszország és Rumánia versenyével megküzdeni, akkor Amerika kizárása nekünk semmi előny.

Dietz, több kiadást ért kis művében abból a szempontból indul ki, hogy Amerika sokkal kevésbé szorul Németországra, mint Németország Amerikára. Ez okból, nem Németország az a mely diktál, hanem ő neki kell áldozatokat hoznia, ha Amerikával előnyös kereskedelmi összeköttetéseket óhajt »Ha az unió Németországban jó vevőre akadt is, sokkal jobb vevője az amerikai-egyesült államok Németországnak, de ezért nincs oka a legnagyobb kedvezés jogát magas áron megvásárolni. Mert adatok igazolják, hogy Németországba való nagy kivitelének tárgyait más piacokon nagyon könnyen elhelyezhetné, tehát ha elvesztik a német piacot, nem nagy baj rájuk, de ezenkívül számos árucikke nem is esik súlyosabb vámok alá.« Ha Németország Amerikával jó viszonyban akar élni, nemcsak a már eddig a szerződéseiben adott vámkedvezményeket kell nyújtania, tehát a legnagyobb kedvezést biztosítania, hanem még azon felül Amerika számára külön előnyökről kell gondoskodnia, szóval a gazdasági viszonyok Amerikát teszik erősebb féllé, a mely esetleg szerződések kötésénél diktál és nem Németország az, a mely e részben dominálhatna.

A szocialista író, Schippel, hasonló felfogást vall, csak hogy megfordítva következtet és azt mondja, hogyha az Egyesült amerikai államok Európában és Németországban rendezett vámpolitikai viszonyokat akarnak, nem szabad az általuk eddig követett szűk reciprocitási viszonyban maradniok, hanem európai értelemben tarifszerződést kell kötniök. Glier munkájáról nagyon találóan így nyilatkozik:

»Az amerikai legnagyobb kedvezés történetéről és lényegéről idővel nagyon különös, ágas-bogasan zilált (krausverworene) képzelődések támadtak és majd szűkebb, majd tágabb körökben mégis köztetszéssel fogadtattak. Legujabban a legalaptalánabb és a legferdébb nézetek valóban monumentális kifejezésre jutottak Glier ismert munkájában.«

(—vits).

Anabolica.

A rómaiak anabolica nevű terményadójának szállítási jelzése és hivatali kezelése.

Martinetti antiquariusnál Romában egész sorozat elefántcsonttessera¹⁾ mellett néhány ólom-tessera²⁾ is látható, melyek a Tiber

¹⁾ Graillet: *Mélanges d'archéol. et d'hist. de l'Ecole française de Rome* 1896 p. 300.

²⁾ G. Mowat: *Bulletin des Antiquités de France* 1895 p. 213. Garucci:

partszabályozásánál kerültek napfényre. Ezen piombok közül különösen egy válik ki a kereskedelmi árúk leólmozására használt lemezek sorozatából. A piombokat ugyanis vagy a csomagoló kötélzárral erősítették oda vagy az árúcsomagok és ládákra forrón öntötték rá oly formán, hogy a lezáró kötél végét is befogja. Ekkor aztán monogrammok vagy más, az árú rendeltetését tanúsító jelzések, ábrák, számozatok kerültek a piombok két oldalára. Ezen csaptatók átmérője nem vala mindig egyenlő. Párisban a Cabinet des Médailles is sok ilyet tartalmaz.

A legtöbb piombo kereskedelmi czégektől származik; de egyiken Septimius Severus képe felett valamely hajókormányra emlékeztető tárgytól balra ANABO s jobbra LICII betűsor olvasható. A párisi Cabinet des médailles egy hasonló példányát régebben ismertette gróf Caylus Rec. des ant. t. III. p. LXXXVII. n. 7.; csak hogy téves olvasás és reproductio ANABOICII-re fordította a szöveget. Rostowzew M., a római pénz- és bérletügyek tanulmányozója, a római lelet után újra átvizsgálta a párisi példányt s a rómaival képpen, szövegben azonosnak találta. Ily módon mindkét piombo a római pénzügyigazgatóság árúosztályához tartozott, mely osztályt anabolicum, azaz vectigal (ἀναβολικὸν τέλος) néven emlegettek s mindig genitivusban jeleztek a fisc(i) Alex(andrius) mintájára.

Erről a hivatali ágról igen hézagos ismeretekkel rendelkezünk. Borghesi Oeuvres III. p. 132 és Mommsen Annali dell' Instituto 1849. p. 214. állították először egybe a felirati vonatkozásokat. Legutóbb Cantarelli (Bull. comun. 1888 p. 366. 7.) foglalkozott vele s nem éppen tartható végkövetkeztetéseit Ruggerio Dizionario epigraphico I. p. 461 reprodukálja s míg a további nézeteket Kubitschek értékesíté Pauly Wissow a Realencyclopaedie I. 2. 2016.

Rostowzew M. a római német birodalmi instituto tagjaként vette tüzetes vizsgálat alá az érdekes római piombot, s a római pénzügyi administratio becses történelmi emlékét fedezé benne fel. Rostowzew tanulmánya megérdemli, hogy mi is tudomást szerezzünk fejtegetéseiről. Először Tiberius Jul. Alexandernek amaz edictuma¹⁾ említi az anabolicumot, melyben a hivatalnokok visszaéléseiről szó van. Ezek a törvényes hypothekákat megsemmisítették, kifizetett adósságokat ismét követeltek, kötött árúszerződés-

Piombi antichi ecc. R. 1845 tav III, n. 14, 15, 19, 20, 21. Ficoroni: *I piombi antichi* p. I. tav. III, IV, n. XIX, n. 2—6, 8, 10. Garucci: *Revue numismatique* 1862 n. 8, 9. Froehner: *Annuaire de la société numismatique* 1890 p. 236 cf. Ficorini l. c. n. 10. Ezen Rómában talált piombákhoz hasonlóak kerültek elő Sziciliában is. Igy *Salin az Annali dell' Instituto* 1864, p. 343. ff. 1866. p. 18: *Notizie degli scavi* 1891. p. 409. Hasonlók vannak, fájdalom, még publikálatlanul Récamier collectiójában Galliából Párisban, a mint Cagnat *Etude sur les imp. indir.* p. 68 n. 8, Weil: *Gall. archaeol.* 1884. p. 259. pl. 34, 3, Lenormant: *La monnaie dans l'antiquité* I. p. 207—11. bemutatták. A lyóni muzeum hasonló piombóiról Dessard irt. Germaniából *Jahrbuch d. Vereins d. Alterthumsfr. im Rheinland* H. 44, Illyricumból Corp. I. L. III. 12. 018, Britanniaból Corp. Inscr. Lat. VII. p. 318. n. 202. és n. 1149, Afrikából C. I. Latin. VIII. 10. 484. közöl ilyeneket.

¹⁾ *Corpus Inscriptionum Graecarum* III. 4957. cfr. Bruns *Fontes* p. 235. n. 2 ὡς συμβεληγῶτων τισὶ ἀναβολικῆ εἰληφῶς[ι] ἐκ τοῦ φίσκου ἢ στρατηγῆς ἢ πραγματικοῖς ἢ ἀλλοῖς τῶν προσοφεληγῶτων τῷ δημοσίῳ λόγῳ.

seket confiscáltak s a vásárolt árúkat elvették. Itt a többesben emlegetett ἀναβολικὰ nem egyetlen, hanem egész sor vectigaliát illethet.

Az Ἀναβολικὰ εἰληφότες egészen analog technicus terminus, mint ὠνῆν ἐγλαβεῖν ὠνῆν ἔγειν s így Mommsen magyarázata Cantarellis tagadása daczára helyes. Tib. Julius Alexander edictumával analog irat nem merült fel s ez arról is tanuskodik, hogy a Potolemaeusok pénzügyi szervezeténél átvett titulusok is változatlanul tovább tartották magukat.

Az anabolicum jelentésére nézve utbaigazítást ad Aurelianus életirója Fl. Vopiscus c. 45. 1: Vectigal ex Aegypto urbs Romae Aurelianus vitri, chartae lini, stuppae, atque anabolicas species aeternas constituit. A késői latinban a species áruféle tárgyat jelent, szintugy mint a Cod. Justin. XI. 73, 3. annonariae species, mely mindazt felölelte tartalmában, a mi az annonaba¹⁾ tartozott, mely áruk hajóra rakottan érkeztek Rómába. Hogy az annona administratioja az anabolicumétól tényleg különbözött, azt egy piombo-lelet is igazolja, melyet szintén Mowat fejtett meg igen szellemesen. A piombo egyik oldalán szakállas férfiú, a másikon gyermek-mellkép látható. Az elmosódott betűkből bizton kivehetőek ezek: ////////// CIVS // AVGG·ANN. Mowat olvasása szerint: [Train(us) De]cius [et fil(ius)] Augg(usti) Ann (ona inkább Annonae.)²⁾

Igy anabolicae species is szerepelhetett már a classicus latinságban és az in natura fizetett adókat, tehát üveg, len, kender, papiros s hasonlókat jelentett. Hogy a gabona, bor és olajadó is idetartozott volna, az már kétséges, mert ezen fontos termények külön hivataltestület kezelése alá esvén, azok sajátos bélyegzőivel kerültek forgalomba is.

Maga az anabolicum, mint szó, ἀναβάλλω-ból származik s valamely hajóra rakott, Rómába szánt árút jelentett, épp úgy, mint catabolenses (Cod. Theodos XIV, 3. 5.) az ellentétes καταβάλλω-ból, vagyis a kirakni, hajóból kiszállítani szóból vezethető le. Ezek a catabolensesek³⁾ a jelenlegi S. Marcello-templomnál⁴⁾ létezett catabolumnál, vagyis rakpartnál foglalatostkodtak, hol különösen a keleti árúk számára bazár is létezett. Egy vaticani töredéken előforduló anabolicarii-k⁵⁾ az anabolicummal foglalatostkodó munkások, vagyis a hajók be- és kirakói valának. Ezek tehát nem téveszthetők össze Tiberius Julius Alexander fenn hivatolt edictumában olvasható ἀναβολικὰ εἰληφότες-ekkel, a kik adóbérlők lehettek, kiknek a császár alig adta volna meg azt a fontos privilegiumot, t. i. a tutelae és curationesektől való mentesítést, a mit a kikötőmunkások élveztek. Az anabolicariik Egyptom adószervezete szerint direct összeköttetésben állottak

¹⁾ Az anabolicae species et annonaera lásd Dreseger Hist. synt. II. p. 47. §. 5.

²⁾ Mowat: *Bulletin de la Société des Antiquités de France* 1895. p. 217. Vonatkozás *Urkunden des Berliner Museums* u. 236. Z. 10, 12 u. 24. Z. 17.

³⁾ Cantarelli: *Bulletine comun.* 1888. p. 366.

⁴⁾ Hulsen J. Kiepert Forma vobis nomenclatura seu verba és Plan III. Lib. pont. vita Marcelli Duchesne XXXI. III. C. 2 Catabolat olvas. Lanciani: *Monumenta dei Linci* I. 469.

⁵⁾ Huschke: *Jurisprudentia antijustinianina* Ed. 5 p. 758.

az állammal és nem függtek a bérlőktől. Hogy a császárság alatt is így volt, tanusítják az ásatások és Ti. Julius Alexander edictuma. Collegiumaikat Watzing sorolja fel Dizzionario epigraficoban (II. p. 342. n. 26. an.).

Ime tehát beigazolódott az I–III. századból idáig szórványos vonatkozásból csak feltételezett terményadó, az anabolicum létezése, melyet nyilván a Ptolemaeusok egyiptomi mintájáról tanultak el a rómaiak. (Rostowzew M.: Anabolicum Mittheilungen des kaiserlich deutschen archaeologischen Institutes. Römische Abtheilung Band XI. Rom. 1896. 317-től.

Téglás Gábor.

Orvosi szakvélemények a munkásbiztosítási ügy reformjáról.

Arbeitsstatistisches Amt im k. k. Handelsministerium: *Protokoll über die Einvernahme ärztlicher Auskunftspersonen betreffend die Reform und den Ausbau der Arbeiterversicherung.* Wien, 1906. 134. l.

Az osztrák kormány 1904. december havában a munkásbiztosítás reformjáról és fejlesztéséről terjedelmesebb törvényjavaslatot terjesztett a törvényhozás elé, mely a betegségélyezés, balesetbiztosítás és a rokkant- és aggkorbiztosítás egyöntetű szabályozását öleli fel. E törvényjavaslatot a képviselőház egy bizottsághoz utasította, mely viszont a kereskedelemügyi minis-tert, mint aki e törvényjavaslatot benyújtotta, a tervbe vett rendelkezések teljesebb megvilágítása végett többrendbeli adat beszolgáltatására hívta fel. Ez adatok egybegyűjtése folyamán az osztrák orvos-egyesület azon kérelemmel fordult a kereskedelemügyi ministerhez, adjon alkalmat az orvosoknak, hogy a törvényjavaslat szocziálegészségügyi kérdései tekintetében álláspontjukat megismertethessék. E kérelem következtében a kereskedelemügyi ministerium kebelében szervezett állandó munkásügyi tanács (ständiger Arbeitsbeirat) részéről kiküldött munkásbiztosítási bizottság, mely a munkásbiztosítás reformjával foglalkozik, 1905. évi október hó 9-ikén és 10-ikén külön szaktanácskozmányt tartott, melyben a jelentékenyebb betegségélyző pénztárak és bányatársládák orvosai vettek részt. A szaktanácskozmány feladata volt egy e célra kidolgozott kérdőívre megfelelni, mely a következő tizenhét kérdőpontot foglalta magában:

1. Mily módon volna a biztosítandó személyek köre az orvosok véleménye szerint elhatárolandó?

2. Bevonandók-e a betegség esetére való biztosítás kötelezettségébe az oly személyek is, kiknek havi járandósága két-száz koronát meghalad?

3. Czészerű-e a betegség esetére való biztosítás kötelezettsége alá nem eső személyeknek a betegségélyző pénztárba való belépést megengedni, illetőleg mely esetekben volna ezen önkéntes biztosítás megengedhető?

4. Kivánatos-e orvosi szempontból a hozzátartozók biztosítása?

5. Mily visszahatást gyakorol a betegség esetére való kötelező biztosítás az orvosok helyzetére?

6. Mily módon volna a betegségélyző pénztáraknak az orvo-

sokhoz való viszonya legcélszerűbben s mindkét fél érdekeinek lehető kimélésével szabályozható? A megbetegedett biztosított tag nevezetesen kizárólag csakis a betegsegélyző pénztárak előjáróságai részéről kijelölt orvosok által lenne-e gyógykezelendő, vagy pedig szabadon választhasson-e a betegsegélyző pénztári kerület összes, vagy több orvosa között?

7. Mily módon lenne a pénztári orvosi szolgálat szabályozandó?

8. Mily módon lennének az orvosi díjak megállapítandók? Nevezetesen kibocsátandók-e e célra kötelező szabályok, illetőleg minimális és maximális díjtáblázatok?

9. Mily mérvben részesítendők a megbetegedett biztosított tagok a gyógyeljárás folyamán betegsegélyben, illetőleg az orvosok nézete szerint mire terjedjen ez ki?

10. Mily esetekben helyettesítendők a szabályszerű pénztári szolgáltatások a kórházi ápolással? Kivánatos-e a biztosított személyeket adott esetben a kórházban való ápoltatásra kötelezni?

11. Kivánatos-e a lábbadozó betegekről külön gondoskodni?

12. Mily módon volna az orvosi szolgálat a balesetbiztosítás körében szabályozandó?

13. Mily álláspontot foglalnak el az orvosi körök a baleset folytán megsérült személyek gyógykezelésének tekintetében?

14. Mily módon volna a rokkantság fogalma legmegfelelőbben meghatározható?

15. Mily álláspontot foglalnak el az orvosi körök a rokkant személyek gyógykezelésének tekintetében?

16. Ajánlatos-e az állami rokkantbiztosító intézet vagyonának igénybe vételével kórházakat, lábbadozó betegek számára szanatoriumokat s munkáslakóházakat létesíteni?

17. Mily befolyást gyakorolhat a munkásbiztosítás a népegészségügyre (balesetmegelőzés, műhelyegészségügy, munkáslakás kérdése, alkohol elleni küzdelem stb.) s mily szerep jut ez irányban az orvosnak?

Az első kérdőpont tárgyalásánál a meghívott orvosok egyértelműen oda nyilatkoztak, hogy elvileg a biztosítási kötelezettség alól semmiféle munkáskategóriára nézve kivételnek nem lehet helye. A betegség esetére való biztosítás kötelezettsége alá eső személyek körébe első sorban a mező- és erdőgazdasági munkások vonandók be. A biztosítási kötelezettség ily irányú kiterjesztése a népegészségügy s a betegségmegelőzés (prophylaxis) szempontjából nagy jelentőséggel bír. Az orvosok nevezetesen rámutatnak arra, hogy e munkáscsoportoknál bizonyos betegségek, még pedig különösen ragadós betegségek, biztosítási kötelezettség s ennek folytán orvosi gyógykezelés hiányában igen nagy mérvben vannak elterjedve s az állandó érintkezés folytán a falusi lakosság széles rétegeit veszélyeztetik. Másrészt kiemelték, hogy a mező- és erdőgazdasági munkások az összes bér munkások között jóformán a legkedvezőtlenebb gazdasági helyzetben vannak s így ez okból sem volna indokolt, sem méltányos, éppen ezen munkáscsoportokat a betegség esetére való biztosítás jótéteményéből kizárni. Az orvosok véleménye szerint általános szabálynak fogadható el az, hogy biztosítási kötelezettség alá vonandók

mindazon gazdaságilag függő helyzetben levő személyek, kik betegség esetén sem a szükséges létfenntartási eszközökkel nem rendelkeznek, sem orvosi segélyről és gyógyszerekről gondoskodni nem képesek.

A *második* kérdőpont az orvosok részéről érdekes nyilatkozatokra adott alkalmat. Az orvosok egyöntetű álláspontja szerint a betegség esetére való biztosítás kötelezettsége valamennyi fizetés vagy bér ellenében alkalmazott személyre ki nem terjeszthető, már csak azért sem, mert a társadalom kötelessége, hogy egy minden igénynek megfelelő orvosi kar létét biztosítsa. Kétségtelen, hogy bizonyos nehézségbe ütközik a biztosítási kötelezettség tekintetében egy számokban kifejezett, egységes jövedelemhatárt megállapítani, minthogy a viszonyok lényegesen eltérők. E célból legalább is két osztályt kellene felállítani, még pedig a tizezernél kevesebb lakossal bíró községekben és városokban évi kétezer korona, az ennél nagyobb községekben és városokban pedig évi kétezernégyszáz korona jövedelem képezné azon határt, melyen túl a betegség esetére való biztosítás kötelezettsége megszűnnék. A teljesség okából a nagyvárosok (Wien, Prag stb.) egy külön osztályba volnának sorolandók, a melyben a biztosítási kötelezettség határa évi háromezerhatszáz korona jövedelemig terjedne. Ez álláspont igazolására felemlítik az orvosi szakférfiak, hogy a felsorolt összegeknél magasabb javadalmazással bíró személyek, kik e részben figyelembe jöhetnek, tulnyomó részt vagy kereskedelmi alkalmazottak, kik járandóságukra az osztrák kereskedelmi törvény értelmében betegség esetén amugy is hat hétig tarthatnak igényt, vagy pedig tekintélyes ipari stb. vállalatok rendelkező állásban levő alkalmazottjai, kiknek a betegség tartamára a munkaadó vállalat — az orvosoknak e téren szerzett tapasztalatai szerint — nemcsak a rendszeresített illetményeket szokta folyósítani, hanem sok esetben ezenkívül még külön anyagi támogatást is nyújt. E mellett megjegyzi az orvosok, hogy maguk a betegsegélyző pénztárak sem tartják többé a magasabb jövedelemmel bíró alkalmazottakat a pénztárakra nézve becses elemnek. Kezdetben az ily pénztári tagokat »jó koczkázatnak« tekintették, mert magasabb járulékot fizetnek s mert — egyébként teljesen logikus feltevés szerint — e pénztári tagok kedvezőbb gazdasági helyzetük és magasabb intelligenciájuk folytán kevésbé vannak kitéve a betegség esélyének.

Ámde az évek során szerzett tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a betegségek a biztosított tagok épen ezen csoportjánál igen gyakoriak s hosszú tartamúak. A munkás felgyógyulása után munkába áll, mert őt a betegség nemcsak fizikailag, de pénzügyileg is sujtja. A magasabb jövedelemmel bíró pénztári tag ellenben, aki nagyobb betegpénzben részesül, nem ritkán arra törekszik, hogy a betegpénz folyósításának egész tartama alatt a beteglétszámban maradjon, különösen akkor, ha — ami e magasabb jövedelemmel bíró alkalmazottaknál éppenséggel nem tartozik a ritkaságok közé, — a munkaadó részéről egyidejűleg rendszeres illetményeit is megkapja.

A *harmadik* kérdőpont, azaz a biztosításra nem kötelezett

személyek önkéntes pénztári tagsága tekintetében az orvosszakértők azon véleményen vannak, hogy ha az 1. pont tárgyalása alkalmával hangoztatott azon elvük, mely szerint minden biztosításra szoruló alkalmazott tényleg biztosításra is kötelezendő, az egész vonalon érvényesítették, úgy az önkéntes tagság kérdése tárgytalanná válnék. Ha a törvényhozás mindazonáltal az önkéntes tagság intézményét fentartja, úgy az bizonyos általános feltételekhez — meghatározott korhatár, előzetes orvosi vizsgálat stb. — volna kötendő. Indokolt volna továbbá, ha az önkéntes tagok magasabb járulékok fizetésére köteleztetnének, mint a biztosításra kötelezett tagok, és pedig a kétféle tag elütő gazdasági helyzetére való tekintettel. Az orvosok érdekében pedig az önkéntes biztosításnak kizárólag a betegpénzre kellene szorítkoznia.

A *negyedik* kérdéssel, a hozzátartozók biztosításával, igen részletesen és behatóan foglalkoztak az orvosszakértők. Szerintük a hozzátartozók biztosítása nélkül, a munkások családi életét állandóan kísérő rémet, a nagyfokú gyermekhalandóságot, azután számos népjárványt, sikerrel leküzdeni nem lehet. Hogy azonban a cél teljesen elérhető legyen, a hozzátartozók biztosítását nem volna szabad fakultatív alapra helyezni, hanem valamennyi pénztári tagra nézve egyaránt kötelezőleg elrendelni. Jelenleg a munkáscsalád megbetegedett gyermekét igen gyakran valamelyik családtag gyógyítja házi szerekkel, mert az orvos igénybevételével járó költségekre nem telik. Ha mégis orvost hívnak a gyermekhez, ez első sorban azért van, hogy a gyermek elhalálása esetén a családfő az orvosi kezelést igazoló bizonyítványt mutathasson fel a hatóságnak, s ilyképen a különben kiszabandó büntetéstől meneküljön. A szaktanácskozmánynak a munkásosztálylyal évek óta érintkező tagjai számos esetről számoltak be, hol az orvosi kezelés hiánya folytán egyes idejekorán leküzdhető gyermekbetegségek, mint skarlát, diphteria stb. járványszerűen léptek fel, s egész munkástelepeket leptek el.

Eltérők voltak a vélemények az orvosszakértők között a felől, hogy a hozzátartozók kötelező biztosítása nyomán felmerülő jelentékeny költségeket ki viselje. A szakértők egy része a költségeknek az összes pénztári tagokra való aránylagos elosztása mellett foglalt állást. Mások ellenben, tekintettel azon emnens közegészségügyi érdekekre, melyeket a hozzátartozók kötelező biztosítása szolgálni hivatva van, a költségeket az államra kívánják háritani. A hozzátartozók biztosításának kérdése felvetett egy további kérdést, az orvosok díjazását. Az orvosok, tapasztalataikra hivatkozva, azt állítják, hogy a pénztárak családos tagjai négyszerre, ötszörte nagyobb mérvben veszik igénybe a pénztári orvost, mint a legény vagy hajadon tagok. Méltányos tehát, hogy az orvos, miként az Németországban már rendszeresítve van, a családos tag után háromszoros díjban részesüljön. Ha például egy legény vagy hajadon pénztári tag gyógykezelésért a pénztár egy évre három koronát fizet az orvosnak, úgy a családos tag után kilencz korona lenne fizetendő.

Az *ötödik és hatodik* kérdőpont rokon természetüknél fogva együttesen tárgyalatott.

Az ötödik kérdőpont, vagyis a kötelező betegbiztosításnak az orvosok helyzetére gyakorolt visszahatása tekintetében a meghallgatott orvosszakértők egyértelműen oda nyilatkoztak, hogy a betegsegélyezésről szóló törvény (1888. évi márczius hó 30-án kelt törvény) az orvosi kar anyagi és társadalmi színvonalát erősen leszállította. Az említett törvény, mely az orvosi körök meghallgatása nélkül jött létre, az orvosokat teljesen készületlenül találta. Így esett meg, hogy csekély díjért oly munkára vállalkoztak, melyről nem sejtették, mily nagy arányokat fog ölteni. Mikor azután ennek tudatára jutottak, a pénztári orvosi tiszttól már vissza nem léphettek, mert időközben kénytelenek voltak magángyakorlatukkal felhagyni, s így jóformán kizárólag a pénztárak silány díjazására voltak utalva. A nagy munka, a mely a pénztári orvosra hárul, teljesen lehetetlenné teszi a gondosságot, melylyel az orvosnak hivatását teljesítenie kell. Így azután a pénztári tagok is elvesztették bizalmukat az orvosok iránt, viszont az orvos is eljátszotta tekintélyét a társadalom egy széles rétege előtt. Az orvosok e kedvezőtlen helyzetének hatása már is megnyilvánul az orvostanhallgatók számának évről-évre való csökkenésében, s az orvosi pályától való idegenkedés ma már oly általános, hogy egy nagyobb arányú járvány esetén alig fog elegendő orvos rendelkezésre állani.

A hatodik kérdőpont tárgyalásánál az orvosszakértők egyértelműen a szabad orvosválasztás elve mellett foglaltak állást. A pénztári orvosi intézmény jelenlegi szervezete, tudniillik az orvosoknak a pénztárak részéről általán ellenében való szerződötése, számtalan visszásságot teremtett, melyet az orvosok, a pénztári tagok s a pénztárak egyaránt megsínylenek. A jelen volt orvosszakértők között akadt néhány pénztári orvos, kiknek rendelő órájában naponta átlag nyolczvan — télen még ennél is több — pénztári tag jelenik meg orvosi tanácsért. E mellett nem szabad számításon kívül hagyni az ágyban fekvő pénztári tagokat, kiket az orvosnak a lakásukon kell meglátogatnia, s a kiknek orvosi ellátása az egész délelőttöt s az esti órákat, sőt az éjjelnek egy részét is igénybe veszi. Ilyen állapotok mellett elképzelhetetlen, hogy a pénztári tagok alapos orvosi kezelésben részesüljenek. E bajon, az orvosok véleménye szerint, csakis a szabad orvosválasztás volna képes segíteni, bár az orvosok is hangoztatták, hogy a feltétlen szabad orvosválasztás gyakorlatilag keresztül nem vihető. Nem ütköznék azonban akadályba a kérdésnek oly irányban való megoldása, hogy a pénztári tagok a pénztárral szerződött orvosok között szabadon választhassanak. Minthogy különben Ausztriában az orvosok törvényesen szervezett érdekképviseléttel (orvosi kamarákkal) birnak, szinte önként kínálkozik az a módozat, hogy a pénztárak az orvosi kamarákkal kössenek kollektív szerződéseket, melyek azután mindazon kamarai tagokat köteleznék, kik a szerződéshez való hozzájárulásukat kijelentik.

Ily módon a szabad orvosválasztás elve a legszélesebb mérvben volna érvényesíthető. Igaz ugyan, hogy a szabad orvosválasztás intézménye az eddiginél nagyobb arányú terheket róna a pénztárakra, már csak azért is, mert egyúttal a pénztár

igazgatási teendői is lényegesen szaporodnának. De tagadhatatlan, hogy a pénztár hivatásának épen egyik leglényegesebb pontja, az orvosi kezelés tekintetében, tagjainak értékesebb szolgáltatást nyujtana, mint a mai rendszer mellett. Jelenleg a tagok nagy átlagban a pénztári orvos irányában nem viseltetnek bizalommal, a mi annak tulajdonítható, hogy az orvos nem gondozhatja a pénztári betegeket úgy, a mint azt a beteg minden tekintetben joggal megkövetelheti. A szabad orvosválasztás rendszeresítése mind e bajokon segítene: a pénztári tagok gyógykezelését több orvosra osztatná el, mint a mennyi jelenleg van egy-egy pénztár szolgálatában, s ez a gyógykezelést alaposabbá, gondosabbá, s a sikeres eredményt valószínűbbé tenné. A megbetegedett pénztári tag azt az orvost venné igénybe, a kihez bizalma van. S érdekes, hogy az orvosok egyhangú véleménye szerint a kezelő orvos iránti bizalomból eredő szuggesztívó eléggé meg nem becsülhető gyógytényező, mely mostanában épen csak a betegsegélyző pénztáraknál van kizárva. Az orvosok számos oly esetről tudnak, hogy a megbetegedett pénztári tag a pénztári orvost igénybe veszi ugyan, — mert nem mellőzheti, hacsak a pénztár szolgáltatásairól teljesen le nem akar mondani, — de e mellett egy magánorvost is felkeres, a kihez bizalma van. Igaz ugyan, hogy a szabad orvosválasztás előnyeit csakis a nagy városokban lakó pénztári tagok élveznék, — Innsbrukban 290 lakosra, Pragban 330 lakosra, Grazban 495 lakosra, Wienben 722 lakosra, ellenben Pettauban vagy Görzben 22—23 ezer lakosra jut egy-egy orvos, — de ez semmi esetre sem jelentheti azt, hogy a nagyobb városok fokozottabb igényei psycho-therapeutikai tekintetben teljesen figyelmen kívül hagyandók.

A *hetedik* és *nyolczadik* kérdőpont hasonlóképen együttesen tárgyalatott. A pénztári szolgálat szabályozására vonatkozólag, melyet a hetedik kérdőpont érintett, a meghallgatott orvosok különböző kívánalmakat terjesztettek elő. Abban megegyeztek valamennyien, hogy a pénztári szolgálat jelen szervezetében fenn nem tartható. A viszony pénztár és orvos között jelenleg a lehető legkedvezőtlenebb. A legtöbb pénztár, kedvező pénzügyi eredmény elérése céljából, orvosait a beteglétszám mesterkélt leszállítására kényszeríti. Viszont az orvosra nézve első sorban a beteg érdeke mérvadó. Az orvos azonban az álláspontját nehezen képes megvédeni a pénztár hatalmi túlsúlyával szemben. Innen az állandó összeütközés s ellentét orvos és pénztár között s innen a pénztári tagok teljesen indokolt bizalmatlansága az orvos irányában.

E bajok megszüntetésére a meghallgatott orvosok egy része azt kívánja, hogy a betegsegélyző-pénztáraknál az orvos-egészségügyi érdekek védelmére egy orvosokból álló bizottság szerveztessék, minthogy a legtöbb pénztár főorvosának nem áll módjában a pénztári orvosok érdekeit kellő nyomatékkal képviselni, már csak azért sem, mert a főorvos, mint a pénztár képviselője, elvégre is a pénztár érdekeit tartozik első sorban szem előtt tartani.

A meghallgatott orvosok egy másik csoportja, utalva arra, hogy a pénztári előljáróságok egyoldalú eljárása az orvosokkal

való gyakori ellentétekre vezet, azt ajánlja, hogy az orvosok a pénztár előljáróságában megfelelően képviseltetessenek. A képviseltetés kérdése legczélszerűbben oly módon volna megoldható, hogy az orvosi kamarák egy-egy tagja foglalna helyet a pénztár előljáróságában.

A mi az orvosi díjazás szabályozását s nevezetesen a díjtáblázatok kérdését illeti (nyolczadik kérdőpont), arra nézve az orvosi szakértők egyértelműen odanyilatkoztak, hogy a jelenlegi általánydíjazás eltörrendő s e helyett az orvosi díjazás a kezelt betegek száma után állapítandó meg, a mi meg is felelne az orvos tényleges munkateljesítményének. Az orvosi díjaknak tarifákba való foglalását valamennyi orvos ellenzi, azért, mert az annyira eltérő viszonyok miatt ily tarifák minden méltányos érdek figyelembevételével nem állapíthatók meg s ismét csak elégtelenségre vezetnének. Felmerült az a gondolat is, hogy az orvos a pénztár rendes hivatalnoka legyen, meghatározott fizetéssel, korpótlékkal s a hivatalnokot illető egyéb előnyökkel.

Ugyancsak együtt tárgyalatott a *kilenczedik és tizedik* kérdőpont. A pénztári szolgáltatások terjedelme s mérve tekintetében a meghallgatott orvosszakértők általános egészségügyi érdekekből több kívánalmat hangoztattak. Így egyebek között, a gyermekágyi segélynek hat hétre való kiterjesztését tartják szükségesnek s pedig nem annyira az anyára való tekintettel, kinél a szülés fiziológiai folyamata rendszerint négy hét alatt befejeződik, hanem inkább a csecsemő érdekében, ki az első hat hét alatt az anya gondozását nem nélkülözheti. A gyermekágyi segélynek hat hétre való kiterjesztésétől az orvosok a munkásosztály körében a gyermekhalandóság csökkentését várják.

A szakértők továbbá a betegpénz tekintetében megállapított három napi várakozási idő eltörlését javasolják. A betegségek egy nagy csoportja, közöttük olyanok, melyek ép a munkásosztálynál sűrűn lépnek fel, két-három nap alatt gyógyíthatók, vagy a beteg ez idő alatt legalább is annyira helyreáll, hogy munkáját újra folytathatja.

Ily esetekre való tekintettel a betegpénz már egy vagy két napi betegség után is folyósítandó volna. A gyakorlatban a pénztári orvosok ily betegeknél a betegpénzt négy napra szokták utalványozni, jóllehet a beteg csak két napig volt keresetképtelen. Hélyesnek s szabályszerűnek az ily eljárást az orvosok sem tekintik, de elvégre is számolniok kell a beteg érdekeivel is. Az orvosok részéről előadott kívánalmak ezen pontjánál azonban nem lehet számitáson kívül hagyni egy állandó jelenséget, mely kellemetlenül nyúl bele a pénztárak életébe, tudniillik a szimulációt. Ámde a tettetett munkaképtelenség ellen — az orvosok kijelentése szerint — sok esetben sikerrel nem lehet küzdeni. Vannak oly betegségek, melyeknek tényleges létezéséről az orvos csakis huzamosabb kezelés után győződhetik meg. Az orvosok ilyenkor akként segítenek magukon, hogy a munkaképtelenséget elismerik, ha a tagsági könyvből az tűnik ki, hogy az illető tag a pénztárt ritkán veszi igénybe.

A mi a pénztári tagok kötelező kórházi ápolását illeti, azt az orvosok túlnyomó része csak az esetben tartja indokoltnak,

ha valamely ragadós betegségről van szó, vagyis a beteg a környezet egészségét veszélyezteti. Ez első sorban a gümőkóros betegekről áll. Ez esetekben azonban a családnak az egész betegpénz volna folyósítandó, mivel a betegek különben vonakodnak kórházba menni, nehogy családjukat ez által a nyomor-
nak tegyék ki. Az oly pénztári tag családja ellenben, ki önként, tehát nem az orvos rendelkezése folytán kezelteti magát kórházban, a betegpénz felére tarthatna csak igényt.

Néhány orvosszakértő a kötelező kórházi ápolást fegyelmi okokból is fentartandónak véli. Különösen az ivarszervi bántalmakban szenvedő betegeknél gyakran előfordul, hogy az orvosnak a betegre nézve talán terhes rendelkezéseit (szesz italoktól való tartózkodás, abstinencia stb.) nem tartják be s ilykép a gyógyulás folyamatát késleltetik s a pénztáraknak felesleges költségeket okoznak.

A *tizenegyedik* kérdőpontnál az orvosszakértők mindenek előtt utalnak arra a különbségre, mely a lábbadozó betegek fogalomköre tekintetében az elmélet és gyakorlat között fennáll. Tisztán orvosi szempontból lábbadozó betegnek tekintendő az, ki beteg volt, de foglalkozását egészségének veszélyeztetése nélkül nem folytathatja. A betegsegélyző pénztárak a lábbadozó betegek közé sorozzák ezen kívül még a gümőkórosokat, kiket időről-időre falura kell küldeni. Szociálpolitikai szempontból az orvosok véleménye szerint lábbadozó betegnek volnának minősítendőek a munkában kimerült pénztári tagok is, kik nem munkaképtelenek ugyan, de rövid időn belül azzá válhatnak, ha megfelelő pihenéshez és üdüléshez nem jutnak. Minden lábbadozó betegről a pénztár volna köteles gondoskodni. A munkaerő ily módon való helyreállítása nemcsak eminens közgazdasági érdek, de a pénztárak és a népegészségügy érdeke is, minthogy a lábbadozó betegek megfelelő gondozás hiányában egyrészt könnyen esnek korábbi betegségükbe vissza s a pénztárak terhét szaporítanak, másrészt pedig nagy hajlandóságot tanúsítanak bizonyos krónikus betegségekre s különösen a gümőkóra.

A *tizenkettedik* kérdőpont tárgyalásánál az orvosszakértők abból indulnak ki, hogy az orvosi szolgálatnak a balesetbiztosítás körében való jelenlegi szervezete ki nem elégitő s feltétlenül javításra szorul. A balesetbiztosításnál is elsősorban a szabad orvosválasztás elve volna érvényesítendő. Az igényjogosultság pedig nem a biztosító intézet bizalmi orvosa, hanem teljesen független orvosszakértők által volna megállapítandó. Legczélszerűbbnek tartanak az orvosok e kérdésnek oly módon való megoldását, hogy az orvosi szakszervezetek e célra külön bizottságokat küldenének, vagy több speciálista orvost jelölnének ki, a kikből azután a balesetbiztosító intézetek egy tanácsot alakíthatnának, melynek hivatása volna a munkaképtelenség fokát megállapítani. Az intézet orvosai ezeknek határozatai ellen felszólalhatnak, mely esetben az igényt támasztó munkásnak a választott bírósághoz kellene fordulnia. A választott bíróság egy az előbbi módon szervezett másik orvosi tanács véleményét hallgatná azután meg. Hogy egyébként az egész orvosi kar a balesetbiztosításnál közreműködhessek — miként azt a kormány-

javaslat teljesen indokoltan kilátásba veszi, — arra az orvosoknak szociálpolitikai irányban való kiképeztetése válnék mindenekelőtt szükségessé. Az egyetemen a szociális orvostan számára külön tanszékeket kellene felállítani s az orvostanhallgatókat különösen a balesetbiztosítás céljaira kioktatni. A meghallgatott szakértők végül az összes munkások érdekében szükségesnek jelzik, hogy a sérült munkások oktatási célokból az orvostanhallgatóknak és orvosoknak bemutattassanak, a mi ez idő szerint nem történik meg, minthogy a biztosító intézetek ezen éppen a munkásosztály testi épségének megóvása szempontjából oly fontos kiváncságot elől téves emberességi tekintetekből ridegen elzárkóznak.

A baleset folytán megsérült személyek gyógykezelése (*tizenharmadik* kérdőpont) tekintetében az orvosok tartózkodólag nyilatkoztak, minthogy e részben elegendő tapasztalati adatra nem támaszkodhatnak. Véleményük szerint azonban legcélszerűbb volna, ha a baleset folytán megsérült biztosított tagok külön intézetekben gyógykezelétnének, mi végből a balesetbiztosító pénztárak a most már minden nagyobb városban létező Zander-intézetekkel léphetnének szerződéses viszonyba.

A rokkantság fogalmának helyes megállapítása (*tizennegyedik* kérdőpont) az orvosok véleménye szerint sokféle nehézségbe ütközik. Különösen nehéz e fogalomnak olyképp való meghatározása, hogy az orvosszakértő véleményezése alkalmával arra szilárdan támaszkodhassék. A rokkantság megállapításánál nehezen mérlegelhető s egymástól teljesen elütő tényezők veendőek számításba: a munka neme, helye, a munkás külső viszonyai (táplálkozás, lakás, iszákosság, nemi kicsapongás stb.) és mindenekelőtt a kor. Nehezen állapítható meg az is, hogy a rokkanttal azonos foglalkozási körhöz tartozó s azonos képesítéssel bíró, de testileg és szellemileg ép személyek ugyanazon vidéken mennyit keresnek. E nehézségekre való tekintettel az orvosok azt ajánlják, hogy laikusokból és orvosokból alakított vegyes bizottságok döntsék el minden egyes esetben azt, hogy a megvizsgált személy mely munkára képtelen s mily mérvben kere-seképtelen.

A *tizenötödik*, *tizenhatodik* s a *tizenhetedik* kérdőpont ismét együttesen került tárgyalás alá. A rokkant személyek gyógykezelése tekintetében megjegyzi az orvosszakértők, hogy a gyógykezelés célja a munkaképesség helyreállítása. Minden esz-közt, mely e célra vezet, a rokkantbiztosító intézeteknek igénybe kell venniök, miért is az intézetek feladata gyógy- és üdülő intéze-tek felállításával — a mit a kormányjavaslat kilátásba vesz — e részben semmi esetre sem tekinthető kimerítettnek. Így nevezetesen a rokkantbiztosító intézetek kötelessége volna tüdőbetegek szana-toriumáról gondoskodni, mert bizonyos iparágakban a tüdőbete-gek alkotják a rokkantak legjelentékenyebb kontingensét. A jelen-volt orvosszakértők egyikének állítása szerint például a gyöngy-házesztergályos munkások 90%-a tuberkolózisban szenved. A rokkantbiztosító intézetek feladata volna továbbá megfelelő intéz-mények útján az ipari betegségek csökkentésére, illetőleg az időelőtt beálló rokkantság megakadályozására törekedni. Az or-

vosok ily intézmények s intézetek létesítésénél azonban a legnagyobb óvatosságot ajánlják, s e részben nem tartják kövendő példának Németországot, mely éppenséggel fényüzéssel rendezte be e nemű intézeteit (Beelitz). Az a munkás, a ki valaha ily intézetben tartózkodott, márványmedenczékben fürdött, téli-kertben sétált, aligha fogja magát szűk otthonában jól érezni. A cél, mit Németország ez intézeteivel elért, szerényebb eszközökkel is meg lehet valósítani. A kedvezőtlen kórházi viszonyok miatt a biztosító pénztáraknak, az orvosok véleménye szerint, éppen arra kell törekedniök, hogy a munkások otthon való ápolását tegyék lehetővé és sikeressé. A munkásnak az otthona legyen a gyógyintézete. Ezt szinte jelszóvá kellene tenni a munkásbiztosítás terén.

Önként érthető, hogy e cél elérhetése végett első sorban az egészségügyi követelményeknek megfelelő munkáslakásokról kellene gondoskodni, minthogy a kifogástalan lakás elsőrendű eszköze a betegség elhárításának (prophylaxis) s az egészség ápolásának. Az orvosok sajnálatos körülménynek mondják, hogy a munkásbiztosító szervezetek oly kevésbé értik meg hivatásukat, mely épen a munkás-lakásügy terén rájuk vár. Hiszen a biztosító pénztárak érdeke és pedig a betegsegélyző és rokkant-pénztárak érdeke egyaránt megköveteli, hogy ezek a rendelkezésre álló tőkékkel egészséges munkásházak építését előmozdítsák.

A műhely- és gyáregészségügy terén is elengedhetetlen volna a munkásbiztosító szervezetek közreműködése. E célból e szervezetek orvosai s az iparfelügyelet közegei között szerves összeköttetést kellene létesíteni, hogy ez orvosok, kiknek első sorban van alkalmuk némely iparágnak a munkások egészségére gyakorolt káros behatást megismerni, tapasztalataikat a bajok czélszerű orvoslása végett az iparfelügyelőkkel közöljék.

A jelzett szempontokból az orvosszakértők végül a pénztári tisztviselők kellő kiképeztetésének szükségességét hangoztatják. Ma úgy áll a dolog, hogy a pénztár alkalmazottai minden szakszerű előképzettség nélkül lépnek e pályára és a legkülönbözőbb foglalkozási körökből kerülnek ki, holott lehetetlen be nem látni egy iskolázott pénztári bürokrácia előnyeit, mely értelemmel teljesíti a reá bízott teendőket. Az orvosszakértők véleménye szerint a kormányok feladata volna a pénztári hivatalnokok megfelelő kiképeztetéséről tanfolyamok stb. fentartása útján gondoskodni.

Moldoványi István.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság f. évi április 26-án tartotta meg évi rendes közgyűlését Kautz Gyula v. b. t. t. elnökléte alatt.

Elnök megnyitván az ülést, üdvözli a szép számban megjelent tagokat, constatálja a közgyűlés határozatképességét és felkéri a jegyzőkönyv hitelesítésére Ghyczy Béla v. b. t. t. és Schober Albert urakat.

Elnöki megnyitójában rövid visszapillantást vet a közgazdasági társaság elmúlt 3 éves ciklusára, a melynek befejeztével, azt hiszi, nem lesz felesleges, ha csak pár szóval is, visszatekinteni arra a munkásságra, a melyet a társaság az elmúlt időszakban egyrészt általánosságban, másrészt kitűzött feladatai keretén belül teljesített.

A Közgazdasági Társaság működése leginkább előadások szervezésében, felolvasások tartásában és a Közgazdasági Szemlének jeles szerkesztők munkálkodása mellett történt közrebocsájtásában állott. A társaságnak ugy elnöksége, mint tagjai mindent megtettek, a mi a talán nem egészen kedvező külső viszonyok és körülmények között tehető volt, azon munkálkodás keretében, a mit az alapszabályok a társaság céljául tűztek ki és a mennyire az azt a társaságnak meglehetősen szűkös anyagi viszonyai megengedték. Minden iparkodás oda irányult, hogy a társaság jó hírre, a melyet hosszabb idő óta magának megszereznie sikerült, továbbra is fentartassék és a mely a társaságnak sikeres működését biztosította.

A feladatok teljesítésében a legfontosabb részt a felolvasások szervezése és tartása képezte, a mely felolvasásoknak tárgya a 3 évi ciklus alatt különösen praktikus irányú volt. A közgazdaság különböző ágazatait tárgyaló s a pénzügy körébe tartozó kérdésekben igen sok tartalmas, érdekes és értékes előadást hallottunk. Egyfelől régi kipróbált szakférfiak, másrészt törekvő, fiatalabb erők, a kiket ezen célra megnyerni sikerült, teljesítették ezen feladatokat és azt hiszi, hogy azon eszmék, a melyek a társaság helyiségeiben elhangzottak, nem veszték el egészen nyom nélkül a magyar közvéleményben és hogy a magyar közgazdasági ügy körül folytatott eszmecserék és felvilágosítások tanulságszerzésül szolgáltak sok esetben.

A mi a Közgazdasági Szemlét illeti, két kiváló nagy tudású és tehetségű szerkesztő buzgalomával és szorgalmával elérte azt, hogy a Szemle a maga hivatásának tökéletesen megfelel és el nem mulaszthatja, hogy ugy a saját, mint a társaság nevében köszönetet ne mondjon a szerkesztőknek fáradozásukért. A mi az előadások tárgyát illeti, a mennyire emlékezetében van, érdekes előadások tartattak különösen gyakorlati irányú kérdéseket véve és tartva szem előtt. A H. É. vasutakról, a pénzügyintézetek nemzetiségi kezekben voltáról, a jelzalog és földtehermentesítés ügyében, továbbá a kivitel kérdéseiről, buza, liszt és egyéb gabonaneműekre vonatkozólag, és az e tekintetben tett intézkedések behatóan tárgyalattak. Az Exlex állapotról és hatásairól, az önkormányzati szervezetről és különösen a kivándorlásról igen tartalmas előadások tartattak. Ez utóbbi egyike azon kérdéseknek, a melyek az országot közvetlenül és legközelebből érintik.

Különösen kiemelendőnek tartja továbbá Láng Lajos felolvasását Chamberlain politikájáról.

Mindezen előadások azt bizonyítják, hogy a társaság, feladatainak, a melyeket maga elé kitűzött, törekedett egész erővel és teljes buzgalommal megfelelni és a jövőben is hasonló irányban fogja működését folytatni. Ez alkalommal kifejezést ad

ama véleményének, hogy miután eddig a társaság már több év óta jobbára gyakorlati irányu közgazdasági kérdésekkel foglalkozott, ezentul nagyobb figyelem volna fordítandó a tudomány tulajdonképpen nagy problémáinak megoldására, a melyek sohasem tévesztendő szem elől, még akkor sem, a mikor a legfontosabb gyakorlati kérdések felett folynak a viták. Kivánatosnak tartja, hogy a jövőben ama fiatalabb erők, a kik a közgazdaság terén eddig is kitűntek és nagyobb tevékenységet képesek kifejteni, a gazdaság és pénzügyi tudomány terén foglalkozzanak az elméleti dolgokkal és az itt megoldásra váró feladatokkal is, tudományos kutatásaiknak eredményét pedig időnként előadásokban tegyék közzé. Eddig is volt már két vagy három előadás ebben az irányban. Különösen felemlitendőnek tartja egyik kiváló fiatal tudósunk előadását az értékelmeletről; remélhető, hogy ezen irányú munkásságát Jankovich Béla dr. tovább is folytatni fogja.

Felkéri az igazgatót, a közgyűlés egyéb pontozatait tekintve, előterjesztéseinek megtételére.

Következett a napirend 2-ik pontja, az igazgatóválasztmány 1905. évi jelentése. Igazgató kéri a közgyűlést, hogy miután a jelentés nyomtatásban amugy is megjelent, tekintessék felolvasottnak, a mihez a közgyűlés hozzájárult. Következett a számvizsgáló bizottság jelentésének bemutatása, a mit igazgató felolvasván, a közgyűlés szintén jóváhagyólag tudomásul vett.

Az 1906. évi költségvetés megállapításával kapcsolatosan igazgató bejelenti, hogy a közgazdasági füzetekből eddig két füzet jelent meg. Eltérőleg az eredeti szándéktól, a társaság két actualis és érdekes tárgyú munkát részesít támogatásban. Az egyik Kondor Alfrédnek a svéd és norvég különválásról irt munkája, a másik Földes Bélának a vámkérdést tárgyaló műve, a mely szintén rokonirányú. Igazgató erre vonatkozó jelentését a közgyűlés szintén tudomásul vette.

Hozzájárul továbbá a közgyűlés igazgató amaz előterjesztéséhez, hogy a társaság szerződése a társadalmi muzeummal további egy évre meghosszabbított és tekintettel arra, hogy a muzeum helyiséget változtat, a társaság helyiségei áthelyeztetnek a muzeum új hajlékába.

Elnök előterjeszti azon indítványát, hogy tekintettel arra, hogy a társaság és a kormány között közelebbi szoros és különösen anyagi tekintetektől folyó kapcsolat van, proponálja, hogy az udvariasság, valamint a köteles tisztelet szempontjából a társaság üdvözlje az új kormányt, illetőleg azt a ministert, a kinek ressortjába a társaság ügyei leginkább tartoznak és a kivel a legsűrűbb összeköttetésben áll. Proponálja tehát, hogy a kereskedelemügyi ministert a társaság tiszteletteljesen üdvözlje. A közgyűlés felhatalmazást ad az elnökségnek a kormányt üdvözlő felirat megszerkesztéséhez.

Dr. Fenyvessy Adolf a közgyűlés nevében köszönetét fejezi ki az elnöknek, illetőleg a társaság ügyeit intézőknek azért az önzetlen munkásságért, a melyet a társaság érdekében fejtenek, és a miért tekintélyükkel a társaságnak fényt kölcsönöznek. Különös háláját fejezi ki a közgyűlés nevében a társaság igaz-

gatójának, dr. Halász Sándornak, a ki odaadó munkássággal és körültekintéssel vezeti a társaság ügyeit. Elmondhatja, hogy jól vezeti, a miben annál nagyobb érdeme van, mert az ő saját nyilatkozata szerint csak szerény anyagi eszközökkel rendelkezünk, mégis oly szép eredményeket ér el, a mit főleg az ő ösztönzésének, dicséretes buzgalmának és szervező tehetségének köszönhetünk. Szívvel-lélekkel teszi meg azon indítványt, hogy a közgyűlés az igazgató munkásságáért hálás köszönetét tolmácsolja.

Elnök úgy a saját, mint a vezetőség nevében köszöni az elismerő szavakat.

Következtek azután a választások.

Egyhangulag megválasztottak :

Elnök : Kautz Gyula. Igazgató : Halász Sándor. Főtitkárok : Mandelló Gyula, Hegedüs Loránt. Pénztáros : Kőrösi Imre. Ellenőr : lovag Falk Zsigmond. Könyvtáros : Bamberger Béla. Ügyész : Fekete Ignác.

Igazgató-választmány : Acsády Ignác, Bedő Albert, Bernát István, Concha Győző, Deutsch Antal, Enyedy Lukács, Falk Miksa, Fellner Frigyes, Fenyvessy Adolf, Forster Géza, Földes Béla, Gaál Jenő, Gelléri Mór, Ghyczy Béla, Gonda Béla, Gorove László, Halász Imre, Hatvany József, Hegedüs Sándor, Heltai Ferencz, Hertzka Tivadar, Hevesi Ödön, Hieronymi Károly, Hollán Sándor, Horváth János, Jankovich Béla, Jellinek Henrik, Kilényi Hugó, Kőrösy József, Krejesi Rezső, Kunz Jenő, Lánczy Leó, Lukács Antal, Mailáth József gr., Mandello Károly, Mándy Lajos, Mariska Vilmos, Matlekovits Sándor, Mende Bódog, Miklós Ödön, Nagy Ferencz, Navratil Ákos, Neumann Ármin, Neumann Károly, Pap Dávid, Popovics Sándor, Schmidt József, Schobert Albert, Szabó Jenő, Szántó Menyhért, Széll Kálmán, Szilassy Zoltán, Sztérényi József, Teleszky János, Tisza István gr., Tolnay Lajos, Vargha Gyula, Vizaknai Antal, Vörös László és Wickenburg Márk gr.

Számvizsgálók : Baross Géza, Beck Dénes, Emich Gusztáv, Fritz Péter és Székely Ferencz.

A szavazás megejtetvén, az eredmény kihirdetése után elnök a tagok éljenzése közepette az ülést berekeszti.

A kenyérgabona árának alakulása.

A gabona közgazdaságbeli szerepére a gabonával kapcsolatos minden körülmény hatással van. Minden körülmény hatásának matematikai pontossággal való megállapítása azonban manapság még lehetetlen. A gabonára vonatkozó statisztikai adatok pontossága ugyanis még korántsem vetekedhetik azzal a feltétlenül megbízható pontossággal, amelyet a szabatos tudomány megkövetel, s amelyet a természettudomány a maga adatainak megállapításában javarészt már megvalósított is. A statisztika a gabonát illetően ma csak megközelítő adatokat nyújthat, de ezen adatok máris elegendő pontosak arra, hogy a közgazdaságban a gabona viselkedésének legalább fontosabb szabályait megállapíthassuk. S hogy ezen adatok ennyire valóban pontosak, abból bizonyosodhatunk meg, hogy az egyes fajta, de többnyire más és más módszer szerint, s külön-külön megállapított adatok okbéli összefüggése az adatok egybevetéséből kétségtelenül kiviláglik.

Az adatok okbéli összefüggése révén állapítjuk meg a következőkben a gabona közgazdaságbeli szerepét megszabó döntő körülményeket. Ezen megállapítás a Magyarbirodalomra vonatkozólag és az 1882. esztendő-től 1901-ig bezárólag eltelt 20 esztendő statisztikai anyagának alapján tart jogot hitelességre.

Korábbi időre nem nyulhatunk vissza, mert a gabona külforgalmát illető adatok gyűjtéséhez a Magy. kir. Központi Statisztikai Hivatal csak az 1881. esztendőben fogott hozzá.

A forgalombeli adatokat a Statisztikai Hivatal közölte egybeállításban nem használhatjuk. A naptári esztendő szerint közölt adatok egy-egy csoportja ugyanis, két egymásra következő terméshez való forgalomrészek összegét foglalja egybe. A nem egynemű, csonka forgalomrészek összege pedig mit sem mond és csak hamis következtetésekre ad alkalmat.

Minden termés bizonyos forgalmat szül. Ezen forgalmat tehát, hogy tisztán lássunk, az illető termésre vonatkozólag teljes egészében kell kimutatnunk.

Az aratás nálunk július elején van, s aratás után nyomban már új gabonát látunk a forgalomban. A új termés forgalmát bizvást az egyik esztendő július elsejétől a következő esztendő július elsejéig számíthatjuk. Annál is inkább helyes ez a módszer, mert július elején a termés nagyságát már általában ismerik, s így a termés nagyságának hatása július elején már feltétlenül megnyilvánul. A forgalombeli adatokat ehhez képest a következőkben úgy csoportosítom, hogy az évszám az illető esztendő termésére, és ugyancsak ezen esztendő július 1-től a következő

esztendő július 1-ig terjedő idő forgalombeli adataira vonatkozik. Ha pl. azt mondjuk majd, hogy az 1899. esztendőben a termés 40·9, a kivitel 13·1, a behozatal 0·9 és a fogyasztás 22·4 millió métermázsa (q) volt, azt kell rajta értenünk, hogy az 1899. esztendő termése 40·9 millió q, az 1899 július 1-től 1900 július 1-ig terjedő esztendő (termésesztendő) kivitele 13·1, behozatala 0·9 és fogyasztása 22·4 millió q volt.

A forgalombeli adatokat, egy-egy termésesztendőn belül, tulajdonképen hónapról hónapra egymással és az illető hónapbeli átlagárral kellene egybevetnünk, hogy a lehetséges legnagyobb pontossággal megállapíthassuk, van-e ez adatok között összefüggés, s ha van, miben nyilvánul. Ha azonban az összefüggést így akarnók megállapítani, czélt aligha érhetnénk. A néma adatok kábitó tömérdekségében hasztalan próbálkozunk eligazodni. Egyetlen termésesztendő adathalmazát sem bírjuk egyszerre, egybefoglalóan meglátni. Ez okból a termésesztendőt csak két részre osztjuk. A július 1-től december 31-ig tartó részt I. félesztendőnek, a január 1-től június 30-ig tartó részt pedig II. félesztendőnek nevezzük s a következőkben így is jelezzük. Az ily jelzés mellett közölt adatok tehát az illető időszakra vonatkoznak.

A forgalombeli adatokra meg kell még jegyezni, hogy az adatok egyneműsége, illetőleg egybevethetősége végett a forgalomba került lisztet a budapesti malmoknak az illető esztendőre vonatkozólag kimutatott termelésbeli kulcsa révén gabonára számoltam át és a forgalomba került gabonával együtt mutatom ki.

Hogy a többi adatnak az árra való hatását, és viszont, eredőként észlelhessük, nem az illető félesztendő átlagos árát figyeljük meg, hanem csakis a július és a januárius hónapbeli átlagárakat, még pedig a budapesti börzén jegyzett árak átlagát. Tesszük ezt nyilván azért, mert nálunk általában a budapesti börzeár szabja meg a gabona árát, illetőleg, mert a vidéken is budapesti paritásban adják-veszik a gabonát, s ettől csak egészen rendkívüli esetben, p. o. nagyon rossz termés miatt és ekkor is csak szórványosan térnek el.

A mindenkori gabonakészésre figyelemmel nem lehetünk, mert ily adatoknak hijával vagyunk. Nagy hibát ez a körülmény azonban nem okozhat. Több avatott helyről szerzett értesülés szerint az esztendőről esztendőre készségi megmaradó gabona mennyisége igen keveset változik. A készség még a rendkívül rossz termésű 1897. esztendőben sem változott számbavehető mértékben. De még egyébként sem követnénk el nagy hibát. Hiszen csak arról lehet szó, hogy az 1881. esztendő készsége nem egyezik meg az 1902. esztendeivel s így a két készség különbségének huszadrészével, illetőleg, arra való figyelemmel, hogy félesztendei adatokkal dolgozunk, a két készség különbségének negyvened részével felérő hiba terhelheti vizsgálatunkat. A megfigyelt 20 esztendőn belül pedig a készség változásából eredő esetleges hibák közömbösülnek. Egyébként is az esetleges hiba majdnem csak a fogyasztás mennyiségét s ezt is, mivel a 20 esztendő átlagában a gabonafogyasztás a termésnek 60 százalékát teszi, csupán kis mértékben illetheti.

A kenyérgabona fogalma alá a buzát, a rozst, a kétszerest és a tönkölyt soroljuk. Mindenek felett fontos a buza, s ennek ára nagy hatással van a kenyérgabona egyéb fajtáinak árára. Különbö a buzatermés mennyisége mellett a rozstermésé jóval kisebb, a kétszeresé és a tönkölyé pedig csekély jelentőségű. Ez okból a rozsz adataival egybefoglaljuk a kétszeres és a tönköly adatait, s ezen egybefoglalt adatokat a *rozsz* gyűjtő neve alatt szerepeltetjük.

Ez uttal a buza árának alakulásával foglalkozunk, a következő alkalommal majd a rozsz árának alakulására térünk át.

A buzaár alakulása.

A következő tábla a buzaárnak a közreható döntő tényezőkkel való egybefüggését mutatja.

Mielőtt az alább közölt tábla tanulságaival megismerkednénk, szükséges, hogy a már mondottakon kívül a táblához még némi felvilágosítást fűzzek.

A buzatermés mennyiségének rovatában a kövérebb számok az átlagnál nagyobb terméseket jelzik.

A kivitel és a behozatal rovatában a kövérebb számok azt jelzik, hogy mind az abszolút mennyiség, mind a relatív hányad rovatában egyaránt a kivitel, illetőleg a behozatal, az illető rovat talpán látható és az illető félesztendőre vonatkozó határértéknél nagyobb (nagy kivitel, nagy behozatal). A határérték a szabályos hatás semleges viselkedésének leginkább megfelelő, az átlagnál csak kevéssel kisebb vagy nagyobb, helyettesítés révén megállapított szám.

A vámrovatban a kövér szám aranyforintot, a zárójelbe foglalt szám koronát jelent,

Az árrovatban a kövér szám a megfelelő átlagnál nagyobb árt jelent.

A tényezőknek a buzaárra való hatását mutató rovatban látható jelzések értelmét a tábla »jegyzet« rovatában találjuk meg.

Az egész tábla általános szerkezete a következő: Az illető természetesztendővel egyszintben a jelzett naptári esztendő termésének mennyiségét látjuk. Ugyanezen természetesztendő I. félesztendőjének (július—december) jelzésével egyszintben a juliusi buzaárat és az ezen hónapban érvényes vámtételt, továbbá az ugyancsak ezen hónapot megelőző félesztendő (január—június) kivitelére és behozatalára vonatkozó adatokat szemléljük. Az illető természetesztendő II. félesztendőjének (január—június) jelzésével egyszintben pedig a januáriusi buzaárat és az ezen hónapban érvényes buzavámot, továbbá az ugyancsak ezen hónapot megelőző félesztendő (július - december) kivitelére és behozatalára vonatkozó adatokat találjuk.

Egy-egy vízszintes sor végén az egy szintben közölt tényezők-től az illető buzaárra gyakorolt hatásnak mineműségét jelzem.

A táblában az a szabályszerűség nyilvánul meg, hogy általában a termés, a kivitel és a behozatal hullámszerűsége kapcsolatban a buzaár szabályosan változik. Az előtte valóhoz képest megcsökkent termés és a termés előtt való félesztendő nagy

Termés- esztendő	féléstendő	Buzatermés- meny- nyisége millió q	Az előtte való féléstendőben volt az				Buzavám			Buza- ár juliusi (I) és januá- riusi (II) korona	A buzaárral szemben	
			abszo- lut	rela- tiv	abszo- lut	rela- tiv	auto- nom	szerb szerző- déses	oláh szerző- déses		rendhagyó hatást mutató	szabályosan érvényesülő
			buzakivitel		buzabehozatal		tarifatétel					
			millió q	a ter- mésnek hány %-a	millió q	a ter- mésnek hány %-a	aranyforint (korona)				tényező	
1881	II	25.0	3.3	13.4	0.2	1.0	vám- mentes	vám- mentes	vám- mentes	25.52	—	—
1882	I	37.8	2.6	10.3	0.5	1.9	0.50 (1.19)	0.50 (1.19)	"	21.84		t+, k-, kh-, b+
	II		7.3	19.4	0.4	1.1	"	"	"	19.58	k+	t+
1883	I	26.0	5.3	14.0	0.5	1.3	"	"	"	20.88	b+	t-, k+, kh+
	II		4.6	17.6	0.5	1.8	"	"	"	19.28	t-	k-, b+
1884	I	30.0	3.9	14.9	0.4	1.7	"	"	"	19.26		t+, k-, kh-, b+
	II		5.0	16.5	0.5	1.5	"	"	"	16.72		t+, k-, kh-, b+
1885	I	32.6	4.5	14.9	0.6	2.0	"	"	"	17.26	t+, b+	k+
	II		5.7	17.4	0.2	0.6	"	"	"	15.96		t+, k-
1886	I	29.9	4.8	14.7	0.1	0.4	"	"	0.50 (1.19)	16.06		t-, k+
	II		5.3	17.6	0.1	0.3	"	"	"	18.38	k-	t-
1887	I	42.4	4.4	14.6	0.1	0.3	1.50 (3.57)	"	1.50 (3.57)	16.96		t+, k-, kh-
	II		6.6	15.7	0.1	0.2	"	"	"	14.62		t+, k-, kh-
1888	I	39.5	5.7	13.5	0.1	0.2	"	"	"	14.09	t-	k-, kh-
	II		8.4	21.2	0.1	0.2	"	"	"	15.14		t-, k+
1889	I	26.5	6.2	15.8	0.1	0.2	"	"	"	17.10		t-, k+, kh+
	II		5.5	20.5	0.1	0.5	"	"	"	17.42	k-	t-
1890	I	43.0	4.6	17.5	0.2	0.7	"	"	"	16.00	k+	t+
	II		8.7	20.2	0.2	0.4	"	"	"	16.56	t+	k+, kh+
1891	I	39.6	6.3	14.7	0.1	0.2	"	"	"	21.10		t-, k+, kh+
	II		6.5	16.4	0.4	1.0	"	"	"	22.28		t-, k+, kh+
1892	I	40.6	5.4	13.7	0.4	1.0	"	"	"	17.44		t+, k-, b+
	II		6.0	14.8	0.6	1.6	"	"	"	15.94		t+, k-, kh-, b+
1893	I	45.9	5.6	13.8	0.6	1.4	"	0.75 (1.79)	"	18.52	t+, b+	k+
	II		6.8	14.7	0.7	1.5	"	"	"	15.22		t+, k-, b+
1894	I	42.0	6.0	13.1	0.8	1.7	"	"	"	14.04	t-	k-, kh-, b+
	II		6.9	16.5	0.8	1.9	"	"	"	13.36	t-, k+	b+
1895	I	46.8	6.4	15.2	0.4	0.9	"	"	"	13.76	t+	k+, kh+
	II		8.0	17.2	0.5	1.0	"	"	"	14.28	t+	k+, kh+
1896	I	43.9	7.1	15.1	0.5	1.0	"	"	"	13.54	t-, k+, kh+	b+
	II		8.9	20.3	0.6	1.4	"	"	"	17.22	b+	t-, k+, kh+
1897	I	33.7	6.3	14.3	0.4	1.0	"	"	"	20.36	b+	t-, k+, kh+
	II		4.9	20.5	0.9	4.0	"	"	"	26.16	k-, b+	t-
1898	I	38.0	3.1	13.0	1.5	6.4	"	"	"	21.68		t+, k-, kh-, b+
	II		6.2	16.4	1.2	3.1	"	"	"	20.66	k+	t+, b+
1899	I	40.9	4.4	11.5	1.1	2.8	"	"	"	18.60		t+, k-, b+
	II		6.7	16.3	0.7	1.8	"	"	"	15.29	k+	t+, b+
1900	I	41.4	6.5	15.9	0.2	0.5	"	"	"	14.56	k+, kh+	t+
	II		7.8	18.9	0.1	0.2	"	"	"	15.22	t+	k+, kh+
1901	I	36.6	6.8	16.4	0.1	0.2	"	"	"	15.32		t-, k+, kh+
	II		7.3	20.0	0.3	0.8	"	"	"	18.06		t-, k+, kh+
Határ- érték	I		4.5	13.8	0.4	1.0						
	II		6.0	16.2	0.5	1.3						
Átlag	I	36.8	5.3	14.4	0.4	1.1				17.67		
	II		6.5	17.6	0.4	1.2				17.76		

Jegyzet:

t+ = az előtte való esztendeinél nagyobb termés.

t- = az előtte való esztendeinél kisebb termés.

k+ = az illető határértéknél nagyobb abszolút és ugyancsak nagyobb relatív kivitel (nagy kivitel).

k- = az illető határértéknél kisebb abszolút vagy kisebb relatív kivitel (kis kivitel).

kh+ = féléstendei nagy kivitel követő féléstendei nagy kivitel (nagy kivitel halmozódása).

kh- = féléstendei kis kivitel követő féléstendei kis kivitel (kis kivitel halmozódása).

b+ = az illető határértéknél nagyobb abszolút és ugyancsak nagyobb relatív behozatal (nagy behozatal).

kivitele az árat általában növeli. Az előtte valóhoz képest nagyobbodott termés, úgyszintén az előtte való félesztendő kis kivitele és nagy behozatala pedig az árat általában apasztja.

A szakadatlan sorban egymást követő nagy kivitelek (nagy kivitel halmozódása) és kis kivitelek (kis kivitel halmozódása) szintén hatnak az árra. A nagy kivitel halmozódása az árat növeli, a kis kivitel halmozódása az árat apasztja.

Megcsökkent termésű 6 esztendőben a juliusi buzaár és 7 esztendőben a januáriusi ár szállt fel. Növekedett termésű 8 esztendőben a juliusi és ugyanannyi esztendőben a januáriusi ár szállt le.

Nagy kivitel után 9 esztendőben a juliusi és 7 esztendőben a januáriusi ár gyarapodott. Kis kivitel után 8 esztendőben a juliusi és 6 esztendőben a januáriusi ár fogyott.

Nagy behozatal után 7 esztendőben a juliusi és ugyanannyi esztendőben a januáriusi ár szállt le. Kis behozatal után 5 esztendőben a juliusi és 8 esztendőben a januáriusi ár szállt fel.

Nagy kivitel halmozódása 14 és kis kivitel halmozódása 9 félesztendőben, továbbá nagy behozatal halmozódása 16 és kis behozatal halmozódása ugyanannyi félesztendőben mutatkozott.

Nagy kivitel halmozódása 6 esetben növelte a juliusi és ugyanannyi félesztendőben a januáriusi árat. Kis kivitel halmozódása 6 esetben birta hanyatlásra a juliusi és 3 esetben a januáriusi árat.

Nagy behozatal halmozódása 4 esetben apasztotta a juliusi, 7 esetben a januáriusi árat. Kis behozatal halmozódása 4 esetben rugtatta fel a juliusi és 8 esetben a januáriusi árat.

A szakadatlan sorban egymást követő nagy (az átlagnál nagyobb) termések halmozódása (nagy termés halmozódása) és a kis termések halmozódása szintén hatással van az árra.

Nagy termés halmozódása 9 és kis termés halmozódása 3 esztendőben mutatkozik.

A nagy termés halmozódása 6 esztendőben csökkentette a juliusi és 4 esztendőben a januáriusi árat. A kis termés halmozódása 2 esztendőben szöktette fel a juliusi és 1 esztendőben a januáriusi árat.

Mindebből azt látjuk, hogy a buzaarat alakító tényezők nem hatnak egyenlő erősen a juliusi és a januáriusi árra. Különösen aránytalan a behozatal halmozódásának és a termés halmozódásának hatása. Míg az előbb említett tényező a juliusi, addig az utóbb említett a januáriusi árral szemben majdnem közömbös. A kis behozatalnak a juliusi árra való hatása is nagyon csekély. A vámemelésnek hatása nem mutat szabályszerűséget. Ezen zavaró körülmények miatt a táblában a behozatal és a termés halmozódását, úgyszintén a vámot és a kis behozatalt az általában közreható tényezők rovatában számba nem vettem.

A januáriusi árra szabályosan hat a kis behozatal 8, a kis behozatal halmozódása szintén 8, a nagy behozatal halmozódása pedig 7 esetben.

A juliusi árra a nagy termés halmozódása 6 esetben hat szabályosan.

Ha a táblára csak reá pillantunk, azonnal szemünkbe ötlük, hogy a nagy termés halmozódásával a rendhagyások

halmozódása vele jár. A többi rendhagyás — a minimális termésű 1897. esztendőben mutatkozók kivételével — egészen szórványos és elenyésző.

Az általános tényezők minden rendhagyás nélkül alakítják a juliusi árat 10, és a januáriusi árat 8, vagyis összesen 18 esetben. Egy tényező hatása szabálytalan, a juliusi árral szemben 6, a januáriusival szemben 10 esetben. Két tényező viselkedése rendhagyó, a juliusi árral szemben 3, a januáriusival szemben 2 esetben. Három tényező csak egy esetben mutat, és pedig a juliusi árral szemben, szabálytalanságot.

A juliusi árra rendhagyóan hat a nagyobbodott termés 3, a megcsökkentet termés szintén 3, a nagy kivétel ugyancsak 3, a nagy kivétel halmozódása 2 és a nagy behozatal 4 esetben.

A januáriusi árra rendhagyóan hat a nagyobbodott termés 3, a megcsökkentet termés 2, a nagy kivétel 4, a kis kivétel 3 és a nagy behozatal 2 esetben.

Könnyebb észlelés végett az elmondottakat a következő kimutatásba foglalom össze.

A		nagyob- bodott	kiseb- bedett	nagy	kis	nagy	kis	nagy	kis	nagy	kis	nagy	kis		
				termés	termés	kivitel	kivitel	behozatal	behozatal						
juliusi . . januáriusi	árat szabályosan	gyarapítja	hány esetben a	—	6	—	2	9	—	6	—	—	5	—	4
				—	7	—	1	7	—	6	—	—	8	—	8
juliusi . . januáriusi	árat szabályosan	apasztja	hány esetben a	8	—	6	—	—	8	—	6	7	—	4	—
				8	—	4	—	—	6	—	3	7	—	7	—
juliusi . . januáriusi	árat rendhagyóan	gyarapítja	hány esetben a	3	—	3	—	—	0	—	0	4	—	3	—
				3	—	5	—	—	3	—	0	2	—	2	—
juliusi . . januáriusi	árat rendhagyóan	apasztja	hány esetben a	—	3	—	1	3	—	2	—	—	4	—	3
				—	2	—	2	4	—	0	—	—	3	—	1

A juliusi árat gyarapítja általában a nagy kivétel, a nagy kivétel halmozódása, a kisebbbedett termés, a kis behozatal, a kis behozatal halmozódása és a kis termés halmozódása.

A januáriusi árat gyarapítja általában a kis behozatal halmozódása, a nagy kivétel halmozódása, a kis behozatal, a kisebbbedett termés, a nagy kivétel és a kis termés halmozódása.

A juliusi árat apasztja általában a kis kivétel, a kis kivétel halmozódása, a nagyobbodott termés, a nagy termés halmozódása, a nagy behozatal és a nagy behozatal halmozódása.

A januáriusi árat apasztja általában a nagyobbodott termés, a nagy behozatal, a nagy behozatal halmozódása, a kis kivétel, a kis kivétel halmozódása és a nagy termés halmozódása.

Vegyük rendre az egyes rendhagyó áralakulásokat. Rend-

hagyóaknak különben ezen alakulásokat csak azért nevezzük, mert az illető időszakban nem érvényesül *minden* tényező hatása szabályosan. Az árat alakító összes tényezők ugyanis egyetlen egy esetben sem mutatnak mindannyian egyszerre rendhagyó hatást. Ha egyik-másik tényező valamelyik esetben nem érvényesül, ennek oka mindenkor az, hogy egy vagy több más tényező szabályos hatása erősebben nyilvánul meg.

Általában, ha több esztendőben közvetlenül csupa nagy (36·8 millió q-nál nagyobb) termés követi egymást, a tényezők hatásának rendhagyása megszorodik, p. o. 1893-tól 1896-ig és 1900-ban. Ugyiszintén ha nagyobb termés halmozódása után közvetlenül igen kis termés következik, a tényezők hatásának rendje aránylag szintén nagyobb mértékben megbomlik, p. o. 1897-ben. Nagy termés halmozódása idején ugyanis, ha a következő termés legalább 0·6 és legfeljebb 5·4 millió q-val nagyobb, a júliusi ár felszáll, ha pedig a következő termés legfeljebb 4·0 millió q-val kisebb vagy legfeljebb 0·5 millió q-val nagyobb, a júliusi ár leszáll. Az első esetben a termésnek aránylag kevés-sel nagyobb volta közömbös viselkedésű, illetőleg a közreható tényezők áralakító munkáját nem gátolja. A második esetben azonban közrehat az a tudat is, hogy a termés csak kevéssel lett kisebb, illetőleg, hogy nagysága alig változott: szóval itt a remélnél jobb termés a júliusi ár csökkenését okozza. A nagy termés halmozódásának azonban — az 1891. termésesztendőt, midőn a gabonaring a júliusi árat erőszakosan felszöktette, számba nem véve¹⁾ — mindig megvan az a hatása, hogy a júliusi ár az előtte való júliusi árhoz képest leszáll.

A januáriusi ár a termés halmozódására már kevésbé reagál. A termés halmozódása a januáriusi árra szabályszerű hatást csak annyiban mutat, hogy a gabonaringes 1891. termésesztendő kivételével az ár az átlagárat (17·76 k) nem éri el.

Lássuk már most a buzaárra vonatkozólag rendhagyóan viselkedő egyéb tényezőket, s egyuttal, hogy a szabályosan ható mely tényezők és mikép érvényesülnek velük szemben. Előbb a júliusi árat, s azután a januáriusi árat vesszük így szemügyre.

A júliusi árral szemben a termés mennyiségének változása föltétlenül érvényesül, ha az átlagnál nagyobb termést (nagy termés) az átlagnál kisebb (kis termés) követi és viszont. A júliusi árra a termés nagy változásával egyenlő erős hatása van a kis kivitelnek és a kis kivitel halmozódásának. A nagy kivitelnek, a nagy kivitel halmozódásának és a nagy behozatalnak valamivel gyöngébb és a kis behozatalnak még gyöngébb a hatása.

1883-ban a júliusi ár nagy behozatal (az illető határértéknél absolute + 0·1 millió q-val és relative + 0·9%-val nagyobb behozatal)²⁾ után 130 fillérrel (illetőleg 65 krajczárral) szökött

¹⁾ Az 1891. termésesztendőben egyébként a tényezők hatása egészen rendes.

²⁾ A következőkben a határértékhez mért mennyiség többségét + és a kisebbséget —, egyszersmind a plus vagy minus jel elé nyomtatott *absz.* vagy *rel.* jelzéssel, úgyszintén a jel után következő számmal millió q-ban, illetőleg a termés mennyiségének %-ában fejezzük ki. P. o. nagy behozatal (absz. + 0·1 és rel. + 0·9).

fel. A nagy behozatal hatását a nagy kivitelé (absz. $+0.8$ és rel. $+0.2$) megbénította, egyuttal pedig a nagy kivitel halmozódása, úgyszintén a kis termésnek nagy termés után való következése (a két termés különbsége absz. -11.8) a juliusi árat öregbítette.

1885-ben a nagyobbodott terméssel (absz. $+2.6$) és nagy behozatallal (absz. $+0.2$ és rel. $+1.0$) szemben a nagy kivitel (absz. ± 0 és rel. $+1.1$) és a kis termés halmozódása érvényesült: az ár az előtte való januáriusi árhoz képest 54 fillérrel szaporodott.

1888-ban a csökkent terméssel (absz. -2.9) szemben a kis kivitel (absz. $+1.2$ és rel. -0.3), a kis kivitel halmozódása és a nagy termés halmozódása együtt a juliusi árat 62 fillérrel apasztotta.

1890-ben a nagy kivitel (absz. $+0.1$ és rel. $+3.7$) ellenére a kis termés után következő nagy termés (nagyobbodás absz. $+16.5$) hatására az ár 142 fillérrel leszállt.

1893-ban nagy termés halmozódása és a termés nagyobbodása (absz. $+5.3$) mellett a nagy behozatal (absz. $+0.2$ és rel. $+0.4$) ellenére a nagy kivitel (absz. $+1.1$ és rel. ± 0) az árat 58 fillérrel növelte.

1894-ben a termés csökkenésével (absz. -3.9) szemben a nagy termés halmozódása, a kis kivitel (absz. $+1.5$ és rel. -0.7), a kis kivitel halmozódása és a nagy behozatal (absz. $+0.4$ és rel. $+0.7$) érvényesült: az ár 118 fillérrel leszállt.

1895-ben nagy termés halmozódása és a termés nagyobbodása (absz. $+4.8$) mellett, a nagy kivitel (absz. $+1.9$ és rel. $+1.4$), úgyszintén a nagy kivitel halmozódása következtében az ár 40 fillérrel szaporodott.

1896-ban a termés zsugorodásával (absz. -2.9), úgyszintén a nagy kivittel (absz. $+2.6$ és rel. $+1.3$) és a kivitel halmozódásával szemben a nagy termés halmozódása és a nagy behozatal (absz. $+0.5$ és rel. $+1.0$) az árat 74 fillérrel csökkentette.

1897-ben a mindkét határértékkel egyenlő behozatal mellett a nagy termésre következő kis termés (csökkenés absz. -20.2), a nagy kivitel (absz. $+1.8$ és rel. $+0.5$) és a nagy kivitel halmozódása az árat 314 fillérrel felszöktette.

1900-ban végül a nagy kivitel (absz. $+2.0$ és rel. $+2.1$) és a nagy kivitel halmozódása ellenében a nagy termés halmozódása és a nagyobbodott termés (absz. $+0.5$) hatására a juliusi buzaár 73 fillérrel fogyott.

A januáriusi árral szemben a tényezők viselkedése megváltozik. Az árat már főképp a behozatal mineműsége alakítja. A termés nagy változása már csak akkor hat feltétlenül, ha az átlagot jóval meghaladó termés után félakkoránál nem sokkal nagyobb termés következik. Az ilyen katasztrófa azután roppant mértékben érvényesül, s a legnagyobb behozatal hatását is megbénítja.

A kicsire következő nagy termés hatása nem föltétlen többé. Egy termésesztendőben (1890) ugyanis a kicsire következő nagy termés ellenére az ár felszáll. Mindazonáltal a januáriusi buzaár a juliusi árnál valamivel nagyobb mértékben alkalmazkodik — nyilván ellenkező hullámzással — a termés nagyobbodásához és

csökkenéséhez. A nagy termés halmozódása iránt a januáriusi ár majdnem közömbös. A kivitel mineműsége is erősen alakítja a januáriusi árat, de korántsem a júliusi árral szemben nyilvánult mértékben.

Az őszi vetés milyensége csak ritkán, ha ugyanis a vetés erősen kiveszett, mutat döntő hatást.

1882-ben a kis behozatal (absz. — 0·1 és rel. — 0·2) és a nagy kivitel (absz. + 1·3 és rel. + 3·2) ellenére a kicsit követő nagy termés (a növekedés absz. + 12·8) hatására a januáriusi ár 226 fillérrel leszállt.

1883-ban a nagyot követő kis termés (a csökkenés absz. — 11·8) hatásával szemben, a nagy behozatal (absz. + 0 és rel. + 0·5), a nagy behozatal halmozódása és a kis kivitel (absz. — 1·4 és rel. + 1·4) együtt a januáriusi árat 160 fillérrel apasztotta.

1886-ban a kis kivitel (absz. — 0·7 és rel. + 1·4) ellenére a kis behozatal (absz. — 0·4 és rel. — 1·0), a kis behozatal halmozódása és a termés csökkenése (absz. — 2·7) az árat 232 fillérrel szöktette föl.

1889-ben a kis kivittel (absz. — 0·5 és rel. + 4·3) szemben a kis behozatal (absz. — 0·4 és rel. — 0·8), a kis behozatal halmozódása és a termés csökkenése (absz. — 13·0) együttes hatására az ár 32 fillérrel növekedett.

1890-ben a kicsire következő nagy termés (a növekedés absz. + 16·5) ellenére a kis behozatal (absz. — 0·3 és rel. — 0·9), a kis behozatal halmozódása, a nagy kivitel (absz. + 2·7 és rel. + 4·0) és a nagy kivitel halmozódása együtt az árat 56 fillérrel öregbitette.

1894-ben a nagy kivitel (absz. + 0·9 és rel. + 0·3) és a termés csökkenése (absz. — 3·9) ellenére a nagy behozatal (absz. + 0·3 és rel. + 0·6) és a nagy behozatal halmozódása az árat 68 fillérrel apasztotta.

1895-ben a termés növekedésével (absz. + 4·8) szemben a kis behozatal (absz. + 0 és rel. — 0·3), a kis behozatal halmozódása, a nagy kivitel (absz. + 2·0 és rel. + 1·0) és a nagy kivitel halmozódása együtt az árat 52 fillérrel gyarapította.

1896-ban a következő rendkívül rossz termés, az őszi vetések nagyfokú kipusztulása révén, már erősen visszahat a januáriusi árra és ezt a hatást a termés csökkenése (absz. — 2·9) mellett a nagy kivitel (absz. + 2·9 és rel. + 4·1) és a nagy kivitel halmozódása annyira öregbitette, hogy az ár a nagy behozatal (absz. + 0·1 és rel. + 0·1) és a nagy behozatal halmozódása ellenére 368 fillérrel szökött föl.

1897-ben a nagy termésre következő rendkívül rossz termés (a csökkenés absz. — 20·2) uralkodik egymaga a helyzeten. A januáriusi ár a nagy behozatal (absz. + 0·4 és rel. + 2·7) a nagy behozatal halmozódása és a kis kivitel (absz. — 1·1 és rel. + 4·3) ellenére 580 fillérrel növekedett.

1898-ban a nagy behozatal (absz. + 0·7 és rel. + 1·8) és a nagy behozatal halmozódása ismét érvényesül, s e mellett a nagyobbodott termés (absz. + 14·3) a nagy kivitel (absz. + 0·2 és rel. + 0·2) hatását megbénítja. A januáriusi ár 102 fillérrel hanyatlott.

1899-ben mutatkozik végre a nagy behozatal következetes halmozódásának maximalis hatása, midőn a nagy behozatal (absz. +0·2 és rel. +0·5) és a termés növekedése (absz. +2·9) mellett, nagy kivittel (absz. +0·7 és rel. +0·1) szemben az ár 331 fillérrel leszállt.

1900-ban a termés növekedése (absz. +0·5) ellenére, a kis behozatal (absz. -0·4 és rel. -1·1), a kis behozatal halmozódása, a nagy kivitel (absz. +1·8 és rel. +2·7) és a nagy kivitel halmozódása együtt a januáriusi árat 66 fillérrel felrugtatta.

A következő két táblában a juliusi és a januáriusi árra vonatkozó tényezők számértékét foglalom külön-külön egybe.

Juliusi buzaár alakulása.

Nap- tári esz- tendő	Ár		Termés		Nagy	Kis	Julius előtt való januárius 1-től június 30-ig											
	az előtte való januáriusi árhoz képest		az előtte való terméshez képest		termés halmo- zódása		kivitel			nagy	kis	behozatal						
	több	keve- sebb	több	keve- sebb			nagy	kicsi		kivitel halmo- zódása	nagy	kicsi	az absz. és rel. határértékhez képest					
							az abszolút és a re'ativ határértékhez képest				határértékhez képest							
	fillér		millió q				több	több	kevesebb	több	kevesebb	absz.	rel.	absz.	rel.			
absz.	rel.	absz.	rel.	absz.	rel.	absz.	rel.	absz.	rel.	absz.	rel.	absz.	rel.					
1882	.	- 368	+12·8	.	.	.	.	.	.	-1·9	-3·5	.	kh-	+0·1	+0·9	.	.	
1883	+	130	.	-11·8	.	.	.	.	.	+0·8	+0·2	.	.	kh+	.	+0·1	+0·3	
1884	.	- 2	+ 4·0	.	th-	.	.	.	.	+1·1	-0·6	.	.	kh-	+0	+0·7	.	
1885	+	54	.	+ 2·6	.	th-	.	.	.	+0	+1·1	.	.	.	.	+0·2	+1·0	
1886	+	10	.	- 2·7	.	th-	.	.	.	+0·3	+0·9	.	.	.	.	.	-0·3	-0·6
1887	.	-142	+12·5	.	.	.	.	.	.	+0·8	-0·1	.	.	kh-	.	.	-0·3	-0·7
1888	.	- 62	.	- 2·9	th+	.	.	.	.	+1·2	.	.	.	kh-	.	.	-0·3	-0·8
1889	+	196	.	-13·0	.	.	.	.	.	+1·7	+2·0	.	.	kh+	.	.	-0·3	-0·8
1890	.	-142	+16·5	.	.	.	.	.	.	+0·1	+3·7	.	.	.	.	.	-0·2	-0·3
1891	+	454	.	- 3·4	th+	.	.	.	.	+1·8	+0·9	.	.	kh+	.	.	-0·3	-0·8
1892	.	-484	+ 1·0	.	th+	.	.	.	.	+0·9	.	.	.	.	.	+0	+0	.
1893	+	58	.	+ 5·3	.	th+	.	.	.	+1·1	+0	.	.	.	.	+0·2	+0·4	.
1894	.	-118	.	- 3·9	th+	.	.	.	.	+1·5	.	.	.	kh-	.	+0·4	+0·7	.
1895	+	40	.	+ 4·8	.	th+	.	.	.	+1·9	+1·4	.	.	kh+	.	.	-0	-0·1
1896	.	- 74	.	- 2·9	th+	.	.	.	.	+2·6	+1·3	.	.	kh+	.	+0·1	+0	.
1897	+	314	.	-20·2	.	.	.	.	.	+1·8	+0·5	.	.	kh+	.	.	-0	+0
1898	.	-448	+14·3	.	.	.	.	.	.	-1·4	-0·8	.	.	kh-	.	+1·1	+5·4	.
1899	.	-206	+ 2·9	.	th+	.	.	.	.	-0·1	-2·3	.	.	.	.	+0·7	+1·8	.
1900	.	- 73	+ 0·5	.	th+	.	.	.	.	+2·0	+2·1	.	.	kh+	.	.	-0·2	-0·5
1901	+	11	.	- 4·8	.	.	.	.	.	+2·3	+2·6	.	.	kh+	.	.	-0·3	-0·8

A juliusi buzaár föltétlenül növekedik, ha:

1. a termés kisebbedése 3·9 millió q-nál több;
2. kis termés halmozódása mellett julius előtt nagy kivitel volt;
3. nagy termés halmozódása mellett a termés nagyobbodása 4·8 millió q vagy több;

4. nagy termés halmozódása és a termés csökkenése mellett, ha ugyanis július előtt nagy kivitel halmozódása és kis behozatal volt;

5. július előtt nagy volt a kivitel és a termés nagyobbdása 5·3 millió q-nál kevesebb, de 0·5 millió q-nál több;

6. július előtt nagy volt a kivitel és a termés mennyisége legalább 2·9 millió q-val csökken;

7. a termés kisebbedése mellett július előtt nagy kivitel és kis behozatal volt.

A júlisi buzaár növekedése előtt mindig nagy a kivitel.

Az átlagnál kisebb termés a júlisi árat majd mindig gyarapítja, de azért az árnak az átlaghoz mért kis vagy nagy voltára hatással nincs.

Ha a termés kisebbedése legalább 4·8 millió q: a júlisi buzaár legalább 11 fillérrel javul. Ha pedig a termés 11·8 millió q-val vagy ennél többel csökken: a júlisi ár legalább 130 fillérrel szaporodik.

Átlag a termés mennyiségének egy-egy millió q-val való kisebbedése 13—13 fillérrel, relativ nagy kivitel mellett a határértéknél egy-egy millió q-val több abszolút kivitel 60—60 fillérrel, a határértéknél egy-egy millió q-val kevesebb abszolút behozatal 275—275 fillérrel gyarapítja a júlisi buzaárat.

A júlisi buzaár feltétlenül apad, ha:

1. a termés nagyobbdása 5·3 millió q-nál több;

2. július előtt kis kivitel volt;

3. nagy termés halmozódása mellett a termés nagyobbdása 2·9 millió q vagy kevesebb;

4. nagy termés halmozódása és a termés csökkenése mellett július előtt nagy behozatal volt;

5. július előtt nagy volt a kivitel és nagy termés halmozódása mellett a termés nagyobbdása 0·5 millió q-nál vagy pedig a termés kisebbedése 2·9 millió q-nál nem nagyobb.

Az átlagnál nagyobb termés a júlisi árat többnyire apasztja, s ilyenkor ezen ár nagyobbára az átlagnál kisebb.

Ha a termés nagyobbdása 12·5 millió q vagy több, a júlisi buzaár legalább 142 fillérrel fogy. Abszolút kis és relativ nagy kivitel után az ár legalább 2 fillérrel csökken. Abszolút nagy és relativ kis kivitel után az ár legalább 62 fillérrel száll le. Abszolút és relativ kis kivitel után az ár legalább 206 fillérrel apad.

Átlag a termés mennyiségének egy-egy millió q-val való nagyobbdása a júlisi árat 22—22 fillérrel, relativ nagy kivitel mellett a határértéknél egy-egy millió q-val kevesebb abszolút kivitel 206 fillérrel, a határértéknél egy-egy százalékegységgel kevesebb relativ kivitel 219—219 fillérrel és a határértéknél egy-egy millió q-val több abszolút behozatal 503—503 fillérrel csökkentí a júlisi buzaárat.

Januáriusi buzaár alakulása.

Nap- tári esz- tendő	Ar		Januárius előtt való termés az előtte való terméshez képest		Januárius előtt való július 1-től december 31-ig												
	az előtte való januáriusi árhoz képest		több		keve- sebb		kivitel			nagy	kis	behozatal		nagy	kis		
	több		keve- sebb		az abszolút és a relatív határértékhez képest			nagy		kicsi		az absz. es a rel. határértékhez képest		behozatal			
	fillér		millió q		absz.		rel.		absz.		rel.		absz.		rel.		
	több		keve- sebb		több		keve- sebb		több		keve- sebb		több		keve- sebb		
1883	.	- 226	+12·8	.	+1·3	+3·2	.	.	.	.	.	.	-0·1	-0·2	.	.	
1884	.	- 160	.	-11·8	.	.	.	+1·4	-1·4	.	.	.	+0	+0·5	.	bh+	
1885	.	- 254	+ 4·0	.	.	.	.	+0·3	-1·0	.	kh-	.	+0	+0·2	.	bh+	
1886	.	- 180	+ 2·6	.	.	.	.	+1·2	-0·3	.	.	.	.	-0·3	-0·7	.	.
1887	+	232	.	- 2·7	.	.	.	+1·4	-0·7	.	.	.	.	-0·4	-1·0	.	bh-
1888	.	- 234	+12·5	.	.	.	.	+0·6	.	.	kh-	.	.	-0·4	-1·1	.	bh-
1889	+	114	.	- 2·9	+2·1	+5·0	.	.	.	.	.	.	.	-0·4	-1·1	.	bh-
1890	+	32	.	-13·0	.	.	.	+1·3	-0·5	.	.	.	.	-0·4	-0·8	.	bh-
1891	+	56	+16·5	.	+2·7	+4·0	.	.	.	.	kh+	.	.	-0·3	-0·9	.	bh-
1892	+	118	.	- 3·4	+0·5	+0·2	.	.	.	.	kh+	.	.	-0·1	-0·3	.	bh-
1893	.	- 150	+ 1·0	.	.	.	.	.	+0	-1·4	.	kh-	+0·1	+0·3	.	bh+	
1894	.	- 180	+ 5·3	.	.	.	.	+0·8	.	-1·5	.	.	+0·2	+0·2	.	bh+	
1895	.	- 68	.	- 3·9	+0·9	+0·3	.	.	.	.	.	.	+0·3	+0·6	.	bh+	
1896	+	52	+ 4·8	.	+2·0	+1·0	.	.	.	.	kh+	.	.	-0	-0·3	.	bh-
1897	+	368	.	- 2·9	+2·9	+1·1	.	.	.	.	kh+	.	+0·1	+0·1	.	bh+	
1898	+	580	.	-20·2	.	.	.	+1·3	-1·1	.	.	.	+0·4	+2·7	.	bh+	
1899	.	- 102	+14·3	.	+0·2	+0·2	.	.	.	.	.	.	+0·7	+1·8	.	bh+	
1900	.	- 331	+ 2·9	.	+0·7	+0·1	.	.	.	.	.	.	+0·2	+0·5	.	bh+	
1901	+	66	+ 0·5	.	+1·8	+2·7	.	.	.	.	kh+	.	.	-0·4	-1·1	.	bh-
1902	+	274	.	- 4·8	+1·3	+3·8	.	.	.	.	kh+	.	.	-0·2	-0·3	.	bh-

A januáriusi buzaár föltétlenül gyarapszik ha:

1. a termés 11·8 millió q-nál többel csökken,
2. januárius előtt nagy kivitel halmozódása mutatkozott,
3. januárius előtt kis behozatal halmozódása mellett nagy kivitel volt,
4. januárius előtt kis behozatal halmozódása mellett kis behozatal volt, de kis kivitel halmozódása nem mutatkozott.

Az átlagnál kisebb termés magában a januáriusi árnak az átlaghoz mért nagyságát nem szabja meg.

Ha a termés 130 millió q-val vagy többel csökkent, a januáriusi ár legalább 32 fillérrel szaporodik.

Kis behozatal halmozódása és kis behozatal után, ha kis kivitel halmozódása nem jelentkezett, az ár legalább 32 fillérrel növekszik.

Nagy kivitel halmozódása után a januáriusi ár legalább 52 fillérrel javul.

Átlag a termés mennyiségének egy-egy millió q-val való kisebbedése 23—23 fillérrel, relatív nagy behozatal mellett a határértéknél egy-egy millió q-val több abszolút kivitel 19—19 fillérrel, és a határértéknél egy-egy millió q-val kevesebb behozatal 116—116 fillérrel gyarapítja a januáriusi buzaarat.

A januáriusi buzaár föltétlenül fogy, ha:

1. az 1891. esztendő szamba nem véve, a mikor a támadt gabonaring, a buza visszatartása révén, erőszakosan növelte az árat, a termés mennyisége legalább 4·8 millió q-val nagyobbodik
2. januárus előtt kis kivitel halmozódása mutatkozott,
3. januárus előtt relativ kis kivitel volt,
4. januárus előtt az abszolút kivitel kicsi, a relativ kivitel pedig nagy volt és a termés mennyisége növekedett,
5. januárus előtt nagy behozatal volt, de a termés mennyiségének csökkenése 11·8 millió q-nál nem nagyobb és nagy kivitel halmozódása nem mutatkozott.

Az átlagnál nagyobb terméssel az átlagnál kisebb januáriusi ár javarészt vele jár.

Ha a termés 5·3 millió q-val vagy többel növekedett, az ár (1891 kivételével) legalább 103 fillérrel fogy.

Ha januárus előtt az abszolút kivitel nagy és a relativ kivitel kicsi volt, az ár legalább 130 fillérrel csökken.

Abszolút és relativ kis kivitel után a januáriusi ár legalább 150 fillérrel zsugorodik.

Nagy behozatal után, ha nagy kivitel halmozódása vagy 11·8 millió q-nál nagyobb termés-csökkenés nem mutatkozott, a januáriusi ár legalább 68 fillérrel fogy.

Átlag a termés mennyiségének egy-egy millió q-val való kisebbedése 18—18 fillérrel, a határértéknél egy-egy százalékszámegységgel kevesebb relativ kivitel 151—151 fillérrel és a határértéknél egy-egy millió q-val több behozatal 123—123 fillérrel apasztja a januáriusi buzaárat.

*

A közkeletű áralakító tényezők között a buza világ-ára is szerepel. Vizsgáljuk meg ennek a jelentőségét is.

Az ugynevezett világ-ár a nagy mértékű buzabehozatalra szoruló országok piacán nyilvánul meg leplezetlenül. Vegyük szemügyre két ily piac és pedig egy tengermelléki és egy a kontinens mélyén fekvő piac buzaárának hullámzását.

A buzának ára volt, a jelzett esztendők illető havában, q-ként átlag korona:

Naptári esztendő	Április			Augusztus			Deczember		
	Buda- pesten	London- ban	Bern- ben	Buda- pesten	London- ban	Bern- ben	Buda- pesten	London- ban	Bern- ben
1891 . .	19·08	18·88	26·63	21·74	22·40	25·78	22·84	23·66	29·21
1892 . .	19·20	20·52	26·96	16·62	17·72	22·23	15·94	16·20	20·84
1893 . .	16·24	16·32	21·29	15·52	16·32	21·69	15·08	14·78	20·56
1894 . .	15·20	14·78	20·11	13·20	13·46	18·46	13·56	13·36	17·98
1895 . .	14·32	14·28	18·91	12·60	14·50	19·85	13·78	14·30	18·43
1896 . .	14·14	14·40	19·36	13·72	13·72	19·36	16·78	17·06	22·56
1897 . .	15·90	16·20	22·69	25·12	24·04	24·57	26·18	26·48	26·76
1898 . .	27·72	27·26	—	18·82	17·20	—	20·86	21·40	23·93
1899 . .	18·58	20·30	20·25	17·26	18·20	20·18	15·78	16·58	19·57
1900 . .	15·44	—	19·83	15·05	—	19·88	14·90	—	—
1901 . .	15·36	15·79	—	15·44	15·97	—	16·82	16·08	—

Ha így a pusztai árakat egymás mellé tesszük, alig ötlik szembe, vajjon az egyes piacok árhullámozása párhuzamos-e vagy sem. Tisztán látunk azonban mindjárt, ha a londoni és a berni árak a budapestitől való különbségét szemléltetjük.

A következő tábla a két világpiacz buzaárának a budapestitől való különbségét mutatja.

A budapesti buzaárhoz képest az ár különbsége fillér:

Naptári esztendő	Április		Augusztus		Deczember	
	Londonban	Bernben	Londonban	Bernben	Londonban	Bernben
1891 . . .	— 20	+ 755	+ 66	+ 404	+ 82	+ 555
1892 . . .	+ 132	+ 776	+ 110	+ 561	+ 28	+ 492
1893 . . .	+ 8	+ 505	+ 80	+ 617	— 30	+ 548
1894 . . .	— 42	+ 491	+ 26	+ 526	— 20	+ 442
1895 . . .	— 4	+ 459	+ 190	+ 725	+ 52	+ 465
1896 . . .	+ 26	+ 522	0	+ 564	+ 28	+ 578
1897 . . .	+ 30	+ 679	— 108	— 55	+ 30	+ 58
1898 . . .	— 46	—	— 162		+ 54	+ 307
1899 . . .	+ 172	+ 167	+ 94	+ 292	+ 80	+ 379
1900 . . .	—	+ 439	—	+ 483	—	—
1901 . . .	+ 43	—	+ 53	—	— 74	—
átlag . .	+ 41	+ 533	+ 35	+ 457	+ 23	+ 425

Ezen táblából világosan kitűnik, hogy a fogyasztó országok buzaára a budapestitől annyira különbözően hullámozik, hogy nyilvánvaló, ha van is az úgynevezett világárnak a budapesti buzaárra hatása, ez a hatás egészen alsó rendű, s közvetlenül alig jelenkezik.

*

Az áralakulás képe élesen csak akkor domborodhatik ki, ha a buzaárnak és a termésnek a kivitelre és a behozatalra gyakorolt hatását is megismerjük. Hiszen, ha az ár és a termés a kivitel és a behozatal alakulását valóban irányítja és e két utóbb említett tényező ismét a jövő ár megszabásában közreműködik, az ár alakulását valóban csak úgy érthetjük meg, ha az egybefonódott hatások egész folyását megvizsgáljuk.

Előbb lássuk, milyen hatása van a termésnek a tényezőkre. E végből az egyes esztendők adatait ¹⁾ a termés nagysága szerint kétfelé osztjuk, még pedig az átlagnál nagyobb és kisebb termésű esztendők két csoportjába. Mindkét csoportot már most az illető csoport termésátlagához képest ismét két csoportba foglaljuk. Az első csoportba kerülnek így a 28·8 millió q-nél kisebb, a másodikba a 28·8—36·8, a harmadikba a 36·8—41·7 millió q-ás és a negyedikbe a 41·7 millió q-nál nagyobb buza-termésű esztendők adatai. A csoportokba foglalt adatok átlagértékei a következők:

¹⁾ A részletes adatokat lásd a Közgazdasági Szemle 1905. esztendőbeli júliusi füzetében »A kenyérgabona szerepe Magyarország közgazdaságában« czímmel közölt értekezésemben.

Csoport	Termés		Fogyasztás		Kivitel		Behozatal		Ár	
	mill. q.	absz. mill. q.	lakosonként átlag kg.	rel. %	absz. mill. q.	rel. %	absz. mill. q.	rel. %	jul	jan.
I.	25·3	13·0	77	51·4	8·1	32·0	1·1	4·4	20·76	22·10
II.	32·3	16·7	97	51·9	10·6	32·8	0·5	1·7	16·98	17·28
III.	39·7	22·0	123	55·4	12·7	32·1	0·9	2·3	18·46	17·73
IV.	44·0	24·9	140	56·6	14·0	31·7	0·8	1·9	15·14	15·21
Átlag	36·8	20·1	114	54·7	11·8	32·0	0·9	2·3	17·67	17·76

Valamennyi tényező a termés nagyságával arányos változást mutat. Csakhogy a fogyasztás és a kivitel mind a négy csoportban, az ár csak az I. és a IV. csoportban, a behozatal pedig csupán az I. csoportban alkalmazkodik kétségtelenül a termés mennyiségéhez.

A fogyasztás abszolúte, lakosonként és relative egyaránt fokozatosan bővül. Az abszolút kivitel szintén fokozatosan nagyobbodik ugyan, de a relatív kivitel már mind a négy csoportban majdnem változatlan, a mindenkori termésnek közel 32%-a. Az I. és IV. csoport júliusi átlagára egymástól 562 fillér, januáriusi átlagára egymástól 689 fillér különbséget mutat. A II. és a III. csoportban a júliusi és a januáriusi buzaár átlaga egyaránt szabálytalanul viselkedik, de míg a júliusi átlagárak 148 fillérrel, a januáriusiak csupán 45 fillérrel térnek el egymástól. A januáriusi ár tehát a júliusinál — a termés mennyiségéhez képest — szabályosabban viselkedik. A behozatal rovatában csupán az I. csoport relatív behozatala üt el feltűnően az egynemű adatoktól.

Mindezekre való figyelemmel megállapíthatjuk:

1. Mennél nagyobb a termés, annál nagyobb a fogyasztás, nemcsak abszolúte és lakosonként átlag, hanem relative is.

2. Mennél nagyobb a termés, annál nagyobb az abszolút kivitel. A kivitel azonban mindig a termés mennyiségének közel 32%-a.

3. Csak az átlagnál jóval nagyobb és jóval kisebb termés szabja meg közvetlenül az ár nagyságát.

4. Csak az átlagnál jóval kisebb termés nyomában következik feltétlenül aránylag nagy behozatal. Egyébként a behozatal nagysága nem függ a termés mennyiségétől.

Vessük most egybe részint a termés nagyságát, részint a buzaárát az egyes tényezőkkel.

A következő tábla részletesen megmutatja a termésnek, illetőleg az árnak a többi tényezőre gyakorolt hatását. A vízszintes sorok az egyidőben közreható tényezők mennyiségbeli értékét tüntetik fel. Az illető terméscsúszó I. felének sorában látjuk a júliusi buzaárát, a július-decemberi kivitel és behozatalt, úgyszintén a sor végén az I. félesztendőbeli tényezők viselkedésének mineműségét. A II. félesztendő sorában látjuk a januáriusi buzaárát, a januarius-júliusi kivitel és behozatalt, nemkülönben a sor végén a II. félesztendőbeli tényezők, meg az egész terméscsúszó felének fogyasztás viselkedésének mineműségét.

Foglaljuk egybe a táblában megnyilvánuló jelenségeket:

Ható tényező		Július—december								Január—június								Nagy Kis	Nagy Kis	Nagy Kis	Nagy Kis				
		Nagy Kis		Nagy Kis		Nagy Kis		Nagy Kis		Nagy Kis		Nagy Kis		Nagy Kis											
		absz.	rel.	absz.	rel.	absz.	rel.	absz.	rel.	absz.	rel.	absz.	rel.	absz.	rel.	juliusi	januáriusi								
		kivitel				behozatal				kivitel				behozatal				fogyasztás		buzaár					
Nagy	termés	13	0	5	8	9	4	9	4	10	3	5	8	8	5	8	5	13	0	10	3	4	9	3	10
Kis		1	6	5	2	3	4	3	4	0	7	1	6	4	3	4	3	0	7	1	6	3	4	4	3
Nagy	buzaár	4	3	3	4	7	0	7	0	0	7	0	7	6	1	6	13*	4	3	4					
Kis		10	3	7	6	5	8	5	8	10	3	6	7	6	7	6	7	10	3	8	5				

* A fogyasztást csupán a januáriusi árral vetjük egybe.

Ezen egybefoglalásból a következők tűnnek ki:

1. A nagy termést a július-decemberi félesztendőben mindig, a január-júniusi félesztendőben pedig többnyire nagy abszolút kivitel követi.

2. A nagy termés mindig nagy abszolút és javarészt nagy relativ fogyasztással jár.

3. A kis termés a július-decemberi félesztendőben majdnem kivétel nélkül, a január-júniusi félesztendőben mindig abszolút kis kivitel okoz, az utóbb említett időszakban relativ kis kivitel is.

4. A kis termés mindig abszolút kis és majdnem mindig relativ kis fogyasztással jár.

5. A júliusi nagy árral szemben az abszolút és a relativ kivitel közömbös viselkedésű, míg a behozatal erősen reagál rá, s a nagy árat mindig abszolút és relativ nagy behozatal követi.

6. A júliusi kis árnak a relativ kivitelre elenyésző, míg az abszolút kivitelre meglehetősen nagy, a behozatalra pedig ennél kisebb hatása van.

7. A januáriusi nagy árnak a kivitelre és a behozatalra igen erős a hatása, míg a fogyasztás vele szemben közömbösen viselkedik. A januáriusi nagy árat mindenkor abszolút és relativ kis kivitel és majdnem mindig abszolút és relativ nagy behozatal követi.

8. A januáriusi kis árral szemben a relativ kivitel, ugyszintén az abszolút és a relativ behozatal közömbös viselkedésű, míg az abszolút kivitel és az abszolút fogyasztás a januáriusi kis árra meglehetősen, a relativ fogyasztás pedig ezen árra valamivel kisebb mértékben reagál.

Vizsgáljuk meg tüzetesen a tényezők viselkedését.

A július-decemberi kivitel abszolút nagyságát csakis a termés nagysága szabja meg.

A júliusi buzaár nagysága csekélyebb mértékben ugyan, de szintén mutat hatást az I. félesztendők kivitelre. Minthogy azonban a termés nagyságának a júliusi ár nagyságában megnyilvánult hatása majdnem pontosan egyezik a júliusi árnak az I. félesztendők kivitelben mutatkozó hatásával, ezen utóbb említett hatás csak a termés nagysága hatását kísérő jelenségnek bizonyul.

A január-júniusi kivitelre a termés és a januáriusi buzaár nagysága egészen egyezően hat. Minden termésesztendőben azon-

ban a II. félesztendő kivitele az I. félesztendő kivitelénél mindenkor kisebb, vagyis az egész esztendei kivitel nagyságát már az I. félesztendő kivitele jellegzi.

A termés nagyságával szemben a kivitel relativ nagysága majdnem mindig rendhagyóan viselkedik, a mit azonban megmagyaráz az a jelenség, hogy az egész esztendei kivitel a termésnek — akár nagy, akár kicsi a termés — mindenkor közel 32% -a.

A nagy buzaár az I. félesztendőben mindig és a II. félesztendőben majdnem kivétel nélkül nagy behozatalt okoz. A kis buzaárat az I. félesztendőben többnyire kis behozatal követi, a II. félesztendőben a behozatal bizonytalan. A termés nagyságával szemben pedig a behozatal egészen rendhagyóan viselkedik, vagyis a termés nagyságának a behozatal nagyságára hatása nincs.

Az abszolút fogyasztás nagysága egészen a termés nagyságához igazodik. A relativ fogyasztás nagysága nem felel meg mindig a termés nagyságának, a mi onnan van, hogy részint a vetőmagra szükséges buza abszolút és a kivitelre kerülő buza relativ mennyisége mindenkor majdnem állandó, részint pedig, hogy 13 nagy termésű esztendővel szemben csak 7 kis termésű esztendő van. Ugyanis a termés nagyságával szabályosan egyre kisebb arányban növekszik a relativ fogyasztás, s minthogy a nagy termésű évek száma jóval meghaladja a kis termésűek számát, a relativ fogyasztások átlaga az abszolút fogyasztások átlagához, illetőleg a megfelelő határértékhez képest eltolódik.

Szabályként megállapíthatjuk tehát:

1. A kivitel és a fogyasztás nagyságát a termés nagysága szabja meg és pedig a kivitel mennyisége a termésnek mindenkor közel 32% -a, míg a fogyasztás relativ mennyisége a termés nagyságával fokozatosan bővül.

2. Nagy buzaár nyomában nagy behozatal támad.

3. A juliusi buzaárra, a termés minemisége és az előtte való termésesztendő II. felében volt kivitel nagysága fejt ki döntő hatást. Minthogy pedig a kivitel nagysága a termés nagyságának függvénye, valójában a juliusi árat főképp a termés mennyiségének közvetetlen változása (nagyobbodása vagy kisebbedése) és a közvetetlenül előtte való termés nagysága alakítja.

4. A januáriusi buzaárra kivált a termés minemisége, ugyszintén a termésesztendő I. felében jelentkezett behozatal és kivitel nagysága van nagy hatással. Más szóval a januáriusi buzaárat mindenek felett a termés mennyiségének közvetetlen változása és nagysága, ugyszintén a behozatal nagysága alakítja.

A buzaár nagysága tehát kivált a termés és az előtte való termés, ugyszintén a behozatal minemiségétől függ. A buzaár számbeli értékét más közreható tényezők is változtatják ugyan, de ezen értéket döntő hatással csak az előtte való két termés és a behozatal minemisége szabja meg. Még az 1891. termésesztendei gabonaring is csupán ezen döntő tényezők hatásának irányában fejthette ki erőszakos árfokozó működését.

Nevezetes a behozatal nagyságának a januáriusi árra gyakorolt nagy befolyása, a mennyiben a behozatal átlaga mindössze 0·86 millió q, a termésnek 2·3¹/₀-a.

A megállapított szabályok alapján most már megszerkeszthetjük az áralakulás gerinczének rajzát.

Nagy termés nagy kivitel szül. A nagy kivitel a nagy termés okozta rendszerint csökkent árat gyarapítja. Mihelyest az ár felszökik, a behozatal mindaddig fokozódik, míg az ár tetemesen nem apad.

Kis termés kis kivitel támaszt. A kis kivitel a kis termés hatására rendszerint mutatkozó árjavulást fékezi, sőt csökkenésre kényszeríti, s ha nem bírja az árt hanyatlásra kényszeríteni, nyomban szaporodik a behozatal s a nagy behozatal nem szűnik meg mindaddig, míg az ár jóval nem zsugorodik.

Az áralakulásban mindenek felett a termés és a valóságos forgalom hatása érvényesül. A határidőre szóló valóságos és szinlelt kötéseknek tehát az ár alakításában döntő szerepük nincsen.

Az őrléskikészítés forgalmának hatását is megvilágosítja vizsgálatunk eredménye. A behozatal mennyiségébe ugyanis mindig betudtam az őrléskikészítés forgalmának behozatalát is. A buzaárra tehát ez a behozatal is nyomasztólag hatott. Így tehát az őrléskikészítés forgalma a buzaárnak apadó irányba való terelését megkönnyítette.

A behozatal eddigi szerepét az őrléskikészítés forgalmának megszűnése, sőt a most öregbitett buzavám sem ronthatja le, legfeljebb csak fékezheti kissé. Hiszen aránylag nagyon kis behozatallal, vagyis aránytalanul kevés vámköltséggel a buzaárat tetemesen csökkenthetni. A fokozott behozatal csupán a ritkán jelentkező, rendkívül rossz, 26 millió q-nál nem nagyobb termés árgyarapító hatásával szemben bizonyul hatástalannak, de ilyenkor is csupán az új termés megjelenéséig.

Gerster Miklós.

A vámpolitika új korszaka. II.

Aránylag legnagyobb vámemelésekkel lesz védve a pamutipar: pedig Németország itt is hatalmas ipar felett rendelkezik; igaz, nem legelső, mint a gyapjúiparnál, de mégis döntő szerepet játszik itt is. A pamutiparnál alkalmazottak száma volt:

Nagybritániában	606.000
Oroszországban	360.000
Amerikai E.-Á.	308.000
Németországban	254.000
Franciaországban	186.000
Olaszországban	171.000
Ausztriában	114.000
Svájcban	35.000
Beigiumban	15.000

Itt első sorban Nagybritánia hatalmas pamutipara jelentkezik főversenyzőnek, mert Amerika és Oroszország a saját fogyasztása szempontjából játszik csak szerepet, Franciaország pedig leginkább divatkelmékkel versenyez. Pamutárúból Németország kivitele 220 millió márka értékű, behozatala pedig csak 31 millió. Daczára ennek a pamutárúk vámjai még a szerződések megkötése után is (mivel a főversenyzők, Nagybritánia és Franciaország, tarifaszerződéseket nem kötöttek s így a tarifák mérséklésére nem hatottak) nagyban és egészben magasabbak az eddigiekénél. Itt főleg azért állt be a vámemelés, mert a német vámtarifa elhagyta az eddigi rendszert és áttért az árúk minősége szerinti vámozásra, ez okból azok a leszállítások, melyek itt-ott előfordulnak, alárendeltek, mert oly közönséges árút érnek, mely nem képezi a behozatalnak tárgyát, holott ellenkezőleg a közepes és finomabb árú tetemes (gyakran 100%-ig rugó) vámemelést mutat. A szövökötöttárú (osztrák és svájci) itt is kisebb vámokat fog élvezni.

A lenárúknál Németország ipara annál erősebb, minthogy 1878-ban vámpolitikájával megtörte az osztrák, cseh és sziléziai lenipar erős versenyét és az osztrák ipar erős csökkenésére nagy befolyást gyakorolt. Ausztriában a vászonárú szövők száma 1890-ben 147.000 volt, 1900-ban 34.000. Németország ipara ebben az ágban is nagy jelentőségű. A len-, fonó- és szövőiparban alkalmazottak száma ugyanis:

Franciaországban	127.200
Nagybritániában	108.700
Németországban	105.700
Olaszországban	58.600
Ausztriában	52.900
Oroszországban	52.500
Belgiumban	23.400
Hollandiában	5.300

Németországban tulajdonképp Nagybritánia (Irland) és Ausztria a főországok, melyek versenyképesek. Az osztrák-magyar monarchiának sikerült is a legtöbb és legfontosabb cikknél az eddigi vámokat megkötni; csak a zsebkendőknél mutatkoznak emelkedések, de ezek sem nagyjelentőségűek, de mindenesetre sikerült az osztrák-magyar és belga szerződésekből az óriási magas autonom vámtételeket kellően mérsékelni.

Oly erős ipar, amilyen a német *bőr- és bőrárúipar*, hasonlóképp magasabb vámokkal lép be az új korszakba. E csoport fontosabb vámtételei, összehasonlítva az eddig főnnállottakkal és az autonom vámtarifa tételeivel, a következők: (métermázsa, márka.)

	Auto- nom vám- tarifa	Eddigi	Jövendő vám		
			maga- sabb	marad	ala- cso- nyabb
Félig cserzett juh és kecskebőr	3	1-3	—	—	2
Bőr, darabja 3 kg.-nál nehezebb	30	18,30,36	30	—	—
Bőr, darabja 3 kg.-nál nehezebb, hátdarab	36	18,30,36	33	—	33
Disznóbőr	30	18,30,36	—	—	18
» darabja 1-3 kg.	40	18,30,36	40	—	25
» darabja 1 kg.-nál könnyebb	50	36	50	—	—
Kutyabőr	36	30	36	—	—
Kecske- és gidabőr	80	18-36	80	—	—
Juh- és báránybőr	36	18-36	36	36	—
Lakkos bőr	50	36	50	—	—
Czipő fatalppal	30	50	—	—	30
Czipő másféle, párja 1200 gr.-nál nehezebb	85	50-65	60	—	60
» » » 600-1200 gramm	120	50-65	80	—	—
» » » 600 gr.-nál könnyebb	180	50-65	90	—	—
Hajtószijak	60	45,50,65	50	50	50
Nyerges és bőröndös árú, darabja 2 kg. vagy nehezebb	65	50, 65	65	65	—
Nyerges és bőröndös árú, darabja 2 kg.-nál könnyebb	80	50, 65	80	—	—
Keztyűbőr szabva	150	100	125	—	—
Keztyű	200	100	125	—	—

Németország bőr- és bőrárú-ipara hatalmas ipar. Az ezen iparágakban alkalmazottak száma volt:

Németországban	555.000
Nagybritániában	384.000
Olaszországban	407.000
Franciaországban	329.000
Amerikai Egyesült-Államokban	328.000
Ausztriában	237.000
Svájcban	9.300

Igaz, ezen alkalmazottaknak nagy része czipész és csizmadia, a kiknek száma kapcsolatos a népesedéssel, de maga a bőrgyártás is elég tekintélyes Németországban. A bőrgyártásnál alkalmazottak száma volt:

Amerikai Egyesült-Államokban	56.000
Németországban	53.900
Ausztriában	18.400
Olaszországban	16.500
Nagybritániában	10.700

Bőriparának minősége kivehető a következő (1897. évből való) adatokból.

Németországban készült:

borjú felső bőr	61,958.000	márka értékben
talpbőr	58,217.000	» »
marha és ló felső bőr	50,372.000	» »
talpbélés és vachebőr	48,426.000	» »
finom bőr	34,441.000	» »
keztyűbőr	21,763.000	» »
nyergesbőr	18,634.000	» »
bőr technikai czélokra	14,653.000	» »
cserzett hulladék	8,370.000	» »
tömitő bőr	2,252.000	» »
melléktermény	10,776.000	» »
összesen	336,253.000	márka értékben.

Németország egy ideig erősen ki volt téve Amerika versenyének, amikor a hemlombok nagy mennyiségekben jutott Európába. Ez ellen már az 1878-iki vámtarifa intézkedett és visszaszorította az erős behozatalt. De most is Amerika, még pedig nemcsak az Északi államok, hanem Valdivia erős versenyt kelt. Németország bőrgyártása hatalmasan fejlődik; igaz, még mindig 30 millió márka értékű behozatala van, de kivitele 80 millió márka és kiviteli többlete évről-évre rendszeresen emelkedik; így kiviteli többlete volt:

1880/3. évek átlagában	17,799.000	márka
1884/7. » »	18,057.000	»
1888/91. » »	18,467.000	»
1892/5. » »	29,087.000	»
1897/9. » »	31,389.000	»
1900/2. » »	46,262.000	»

Ennek daczára majdnem mindenütt vámemelésekkel találkozunk; igaz, hogy a tarifarendszer teljes megváltoztatása bizonyos tekintetben az összehasonlítást megnehezíti, de ép ez a rendszerváltoztatás hozza magával a magasabb vámokat. Ezek a vámok első sorban Amerika ellen irányulnak, a szerződések nem igen változtattak az autonóm vámtarifa tételein.

Bőráruknál is általános a vámemelés, pedig a bőráruiparban

is Németország erősen kivivő ország és kivitele a behozatalt rendszerint meghaladja; így pl. 1904. évben volt Németország

	behozatala	kivitele		
finom bőrezipő	9,199.000	6,135.000	márka értékben	
finom bőrárú	4,044.000	10,966.000	»	»
finom bőrárú más anyag- gal kapcsolatban	1,260.000	15,331.000	»	»
közönséges bőrárú	1,451.000	8,332.000	»	»
bőrkeptyű	7,180.000	18,665.000	»	»

Tehát egyedül a finom bőrezipőknél mutatkozik erősebb verseny s itt az osztrák-magyar szerződésnek sikerült ugyan a háromszorosára felesigázott autonóm vámtételeket leszállítani, de így is majd 100 % -os emelkedés lesz jövőre az eddigi állapottal szemben érvényes. A bőrárú mind emelkedő vámokat mutat és így Németország a bőrpar elzárkózását a saját területére nézve kieroeltette.

Az üveg- és az agyagipar Németország igen erős ipara. Ezeknél az iparoknál Belgium és az osztrák-magyar monarchia nagy érdekekkel bír, az új szerződések az autonóm vámtarifa tételeit lehetőleg leszorították az eddigi állapotra, sőt itt-ott sikerült az eddigieknél is kisebb vámtételeket elérni. A két árunem vámjait a következő összeállítás mutatja (métermázsa, márka):

	Auto- nom vám- tarifa	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	marad	kisebb vám
<i>Agyagárú:</i>					
Fazekasárú, zománctalan	0	0	—	0	—
» zománctos, szines	1 50	1	—	1	—
Kályha egyszínű vagy fehér	2	1—8	2	—	2
» többszínű	3	1—16	3	—	3
Padlózati lemez, egyszínű	2	75—3	2	—	2
» » többszínű	4	1—16	4	—	4
Falburkolati lemez, egyszínű	10	8	10	—	—
» » többszínű	16	16	—	16	—
Kőedény, egyszínű	10	8	—	8	—
» többszínű dísz tárgy	25	16	—	16	—
» » másféle	20	16	—	16	—
Agyagárú más anyaggal kapcsolatban	25	16	25	—	—
Porcellánárú, fehér	14	10	—	10	—
» szines	30	20	—	20	—
» más anyaggal kevert	30	24	25	—	—
<i>Üvegárú:</i>					
Öblösüveg, préseletlen					
» a) természetes színű	3	3	—	3	—
» b) fehér	8	8	—	8	—
» c) szines	17	10—15	—	10—15	—
Öblösüveg, préselt fenékkal					
» festett vagy fehér	24	15	—	15	—
» másféle	20	12	—	12	—

	Auto- nom vám- tarifa	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	marad	kisebb vám
Öblösüveg, préselt, csiszolt stb.					
» festett vagy fehér	30	15	—	15	—
» másféle	24	12	—	12	—
Tükör és táblaüveg, festetlen, átlátszó					
5 mm.-nél vastagabb	4	3	—	3	—
5 mm.-nél vékonyabb, ha magassága és szélessége együtt					
120 cm. vagy kevesebb	8	6	—	6	—
120—200 cm.	10	8	—	8	—
200 cm.-nél több	12	10	—	10	—
festett	20	24	—	—	20
Tükörüveg, csiszolva	24	24	—	24	—
Üvegfüggők gyertyatartókhöz stb.	18	12	—	12	—
Üveg pálczikák, gyöngyök, fehér és színes	4	2	—	2	—
» » festett, ezüst és arany	30	15	—	15	—
Üvegrománec, nyers	30	20	—	—	15
» feldolgozott	60	20	25	—	—
Üvegárú, más anyaggal kapcsolatban	48	24	—	24	—

Az agyagárú iparban Németország első helyen áll. Ezen iparágban (a téglá és agyagcsőkészítést nem számítva) a foglalkozók száma volt:

Németországban	82.800
Nagybritániában	66.300
Franciaországban	65.900
Amerikai E.-Á.-ban	48.700
Ausztriában	23.700
Oroszországban	21.800
Olaszországban	7.200
Svédországban	2.400

Németország hatalmas agyagipara 1897. évben 110 millió márka értékű árút állított elő, a minek több mint a fele 59 millió márka értékű kivitelre jut.

A termelés megoszlik a következő cikkek között:

Készült:

porcellán árú	51,257.000	márka értékű
kőedény	27,345.000	» »
kályha	16,085.000	2 — »
padló és fallemez	9,721.000	» »
kőagyagárú	3,368.000	» »
porcellán gomb	1,100.000	» »
műtárgy	901.000	» »
majolica	379.000	» »
agyagpipa	227.000	» »
terralithárú	180.000	» »
siderolithárú	146.000	» »
porcellán edény	55.000	» »

Ily nagy termelés mellett a behozatal Németországba nem nagy arányú; évenként 7—9 millió korona értékre rug és így alig egy tizede annak, amit Németország külföldre kivisz. Ily körülmények közt az eddigi vámok nagyjában jövőre is megmaradnak, és csak a tarifa rendszere következtében mutatkoznak részint felfelé, részint lefelé egyes kivételes eltérések.

Németország üvegipara igen erős; összehasonlítva a többi országokkal az üvegiparnál foglalkozók száma volt:

Amerikai Egyesült-Államokban	61.100
Németországban	58.200
Ausztriában	43.000
Franciaországban	38.500
Oroszországban	36.100
Nagybritániában	32.900
Belgiumban	21.600
Magyarországon	4.500

Németország évi üvegtermelése 115 millió korona, miből egy harmadánál több, — 23 millió kivitelre kerül. Termelésének cikkei (1897-ben) a következők:

zöldüveg	29.6	millió	márka
más öblösüveg	42.3	»	»
fuvott tükörüveg	10.2	»	»
tábla és ablaküveg	17.5	»	»
öntött és tükörüveg	14.6	»	»
üveggyöngy és efféle	0.7	»	»

Németország behozatala üvegből és üvegárúból 10 millió korona, kivitele pedig meghaladja a behozatal négyszeresét. A vámokat a belga és az osztrák-magyar szerződés az eddigi tételekben meg tudta tartani, sőt fontos osztrák árúcikkek (a gablonzi üveg csecsebecsek), még mérsékeltebb vámokra tett szert.

A *vasvámok* mindig jellemzőek valamely tarifára, mert a vasiparosok rendszerint a legnagyobb befolyással bírnak az iparosok közt és vezérlő szerepet szoktak játszani a védekezés és az elzárkózás vámpolitikájában. Mi sem természetesebb, mint az, hogy Németország újabb vámkorszakában is előtérben állanak és erős emeléseket követeltek, melyeket az autonóm vámtarifában új rendszer alkalmazása által el is értek és melyeket a szerződések nem igen változtattak meg. Legkevesebb vámmérséklést értek el a szerződések e téren és legfőlegb sikerült az autonóm vámtételek lekötése. A vas és vasárúk új vámjai az eddigiekkel és az autonóm vámtarifa tételeivel összehasonlítva a következők (métermázsa, márka):

	Auto- nom vám- tarifa	Eddigi vámok	Jövendő vám		
			emel- kedik	marad	kiseb- bedik
<i>Vas és vasárúk:</i>					
Nyers vas	1	1	—	1	—
Csővek kovácsolható vasöntvény					
a) 7 mm.-nél erősebb fallal, nyers	3	2 50	—	2 50	—
» » » » megmívelt	4 50	3,10,24	4 50	—	4 50
b) 7 » gyengébb fallal, nyers	4	2 50	4	—	—
» » » » megmívelt	6	3,10,24	6	—	6
Henger nem kovácsolható öntvényből, nyers	3 50	2 50	3 50	—	—
megmunkált	10	3,10,24	10	—	10
Műöntvény	24	24	—	24	—
Nem kovácsolható öntvény: a) nyers					
1. ha darabja 1 q.-nál súlyosabb	2 50	2 50	—	2 50	—
2. ha darabja 40 kg.—1 q.	3 50	2 50	3	—	—
3. ha darabja 40 kg.-nál könnyebb	5	2 50	5	—	—
b) megmunkált					
1. ha darabja 1 q.-nál súlyosabb	4	6,10,24	—	—	4
2. ha darabja 40 kg.—1 q.	6	6,10,24	—	6	6
3. ha darabja 40 kg.-nál könnyebb	9	6,10,24	9	—	9
Nyers sínek	1 50	1 50	—	1 50	—
Kovácsolható vas, rudakban					
12 centiméternél nem hosszabbak	1	1 50	—	—	1
behengerelt munkákra	5	10—24	—	—	5
másféle	2 50	1 50	2 50	—	—
Pléh a) nyers, rajzos, fírnászos					
1. 1 mm.-nél vastagabb	3	3—5	—	3	3
2. 1 » vékonyabb	4 50	3—5	4 50	—	4 50
b) lecsiszolt, lakkozott, fényezett stb.					
1. 1 mm.-nél vastagabb	5	5	—	5	—
2. 1 » vékonyabb	5 50	5	5 50	—	—
c) ónozott (bádóg)					
1. 1 mm.-nél vastagabb	5	5	—	5	—
2. 1 » vékonyabb	5 50	5	5 50	—	—
Hullámos pléh, nyers	5	5	—	5	—
» » megmunkált	8	5	8	—	—
Préselt pléh stb., 1 mm.-nél vastagabb	5 50	5	5 50	—	—
» » » 1 » vékonyabb	8	5	8	—	—
Drót a) nyers vagy megmunkált					
1. 1 5 mm.-nél vastagabb	2 50	3	—	—	2 50
2. 0 5—1 5 mm.	3	3	—	3	—
3. 0 5 mm.-nél vékonyabb	4 50	3	3 75 4 50	—	—
b) csiszolt, lakkos stb.					
1. 1 5 mm.-nél vastagabb	3	3	—	3	—
2. 0 5—1 5 mm.	4	3	4	—	—
3. 0 5 mm.-nél vékonyabb	5 50	3	5 50	—	—
Hengerelt csövek, nyers					
1. 2 mm.-nél vastagabb	6	5	—	5	—
2. 2 mm.-nél vékonyabb	10	5	10	—	—
Hengerelt csövek, megmunkált					
1. 2 mm.-nél vastagabb	12	10—24	12	—	12
2. 2 mm.-nél vékonyabb	20	2 10—24	20	—	20
Vasuti sínek és vasuti anyag	2 50	2 50	—	2 50	—
Vasuti tengely, kerék, kerékabroncsok	3	2 50	—	2 50	—
Kovácsolható vasöntvény					
a) nyers. 1. 25. kg.-nál nehezebb	4 50	3—5	3 56 3 75 4 50	—	—

	Auto- nom vám- tarifa	Eddigi vámok	Jövendő vám		
			emel- kedik	marad	kiseb- bedik
2. 3—25 kg.-os	6	3—5	6	—	—
3. 3 kg.-nál kisebb	8	3—5	6	—	—
b) megmunkált 1. 25 kg.-nél nehezebb	7	6,10,24	7	6	5 50
2. 3—25 kg.-os	10	6,10,24	10	10	10
3. 3 kg.-nál kisebb	13	6,10,24	13	—	13
Vasszerkezetek építéshez	6	3, 6, 10	4 50	—	4 50
Gőzkazán	5, 6, 8	{ 2 50 3, 5	8	5, 6, 8	5
Ásó, kapa, balta, ekevas	4 50	6	—	—	4 50
Széna-, trágya-, répa- stb. villa	7 50	10	—	—	7 50
Kaszó, sarló, szecskavágó	12	10—24	—	10	10
Reszelő és ráspoly 16 cm.-nél nem hosszabb	40	15	28	—	—
» » » 16—35 cm.-es	25	15	20	—	—
» » » 35 cm.-nél hosszabb	10	15	—	—	10
Furó	20	10—15	15	15	—
Gépkések	20	10—15	18	—	—
Harapófogó, ollók, vésők stb. szerszám	20	10—15	20	—	—
Láncz nyers a lánczhajózáshoz	3	{ 3,6,10 24	—	—	1 50
» » másféle	6	{ 3,6,10 24	5	—	5
» megmunkált	15	{ 3,6,10 24	15	—	15
Finom késesárú nyers	15	15	—	15	—
» » megmunkált	24	24	—	24	—

A német vasipar nagy jelentősége kitűnik abból a felvéte-
telből, melyet a kormány 1897-ben végzett, a mikor évi ter-
melését 2,591 millió márkában állapították meg. A német ipar elő-
állított ugyanis:

	tonna	márka érték
vaskohászat	5.891.000	326,901.000
hengerművek:		
nyers sín és ingots	5,555.000	442,557.000
félgyártmány	1,654.000	144,084.000
készgyártmány	5.062.000	686,537.000
öntvények	1,584.000	317,553.000
kazánkovács czikkek	190.000	78,111.000
vas szerkezet	279.000	80,183.000
gépgyártás	886.000	619,509.000
locomotiv és locomobil	68.000	62,134.000
hajóépítkezés	140.000	71,998.000
vasut és közuti vasutépítk	176 000	62,777.000

Hatalmas iparával szemben Nagybritánia és az Ame-
rikai Egyesült Államok még nagyobb ipart tüntetnek fel, de ez
is csak a vasgyártásban és a gép- és hajógyártásban erősebb.
Ugyanis a vasiparnál foglalkozók száma volt:

Nagybritániában	1,198.000
Amerikai E.-Á.-ban	1,149 000
Németországban	1.114.000

Franciaországban	573.000
Oroszországban	432.000
Ausztriában	369.000
Olaszországban	324.000
Belgiumban	118.000
Magyarországban	75.000
Svédországban	59.000
Svájcban	35.000

Már ebből az összeállításból is kitűnik, hogy a mostani tarifaszerezéseknél közreműködő országok közt Oroszországnak van legerősebb vasipara, csak hogy az saját szükségleteinek fedezésére sem készít eleget s így a kivitelnél nincs érdekelve, illetőleg Németország vasárú vámjait közönyösen nézi. A többi ország, Ausztria, Olaszország, Belgium, Magyarország és Svájc Németország iparával szemben nagyon jelentéktelen és érdekeik semmiesetre sem hasonlíthatók össze akár Nagybritánia, akár Amerika hatalmas érdekeivel. Ha tehát Németország éppen Nagybritánia és főképp Amerika óriási iparával szemben a mostani szerződésben vámjait nem engedte mérsékelteni, az nagyban és egészen a versenyviszonyokban találja megokolását.

A vasiparágak közül a vas és félgymártmányok előállításánál Németország legfélelmetesebb versenyzője ismét Amerika. Ugyanis a vas, aczél és félgymártmányok előállításánál foglalkozók száma volt:

Amerikai E.-Á.-ban	231.000
Oroszországban	143.000
Németországban	122.000
Nagybritániában	109.000
Franciaországban	102.000
Belgiumban	55.000
Ausztriában	39.000
Magyarországbán	35.000
Olaszországban	18.000
Svédországban	15.000
Svájcban	2.400

De már a vasárúk, különösen a vasszerék és szerszámok iparában Németország az összes országok élén áll. Ugyanis ha a vas, aczél és félgymártmányok, továbbá a gép- és hajógyártásnál alkalmazottakat nem számítjuk a többi vasiparnál (késárú, fűrés, ráspoly és reszelő, szerszámárú, csavar, szög, csövek, bádog, stb.) alkalmazottak száma volt:

Németországban	315.000
Ausztriában	241.000
Nagybritániában	237.000
Olaszországban	205.000
Amerikai E.-Á.-ban	147.000
Oroszországban	32.000
Belgiumban	21.000
Franciaországban	18.000
Svédországban	17.000
Svájcban	8.200
Magyarországban	3.000

Németország vasfogyasztása vasiparával együtt óriási módon emelkedett és saját fogyasztását mindinkább nagyobb mértékben fedezi, sőt vasárúkból egész ipara a kivitelre van alapítva.

Ugyanis :

Években	Fejenkénti fogyasztás	Fejenkénti termelés	A termelés + vagy - a fogyasztásnál
1861—64 .	25·2 kg.	21·8 kg.	— 3·4 kg.
1866 69 .	33·0 »	32·7 »	— 0·3 »
1871 . . .	47·5 »	40·8 »	— 6·7 »
1880 . . .	39·3 »	61·2 »	+ 21·9 »
1890 . . .	81·7 »	97·0 »	+ 15·3 »
1895 . . .	71·9 »	105·1 »	+ 28·2 »
1900 . . .	131·7 »	152·2 »	+ 20·5 »

A német vasipar óriási túlsúlyát a forgalmi adatok is igazolják.

Igy az 1904. év adatai szerint volt (ezer márka).

	Behozatal	Kivitel	+	Kivitel
sarokvas	68	35,429	+	35,361
nyers sinek, ingots	1,100	28,709	+	27,609
nyersvas	10,117	11,274	+	1,157
rúdvas, ekevas, kerékvás	4,649	30,177	+	25,528
drótszeg	7	9,842	+	9,835
vasuti szerelvény vas	2	8,176	+	8,174
vasuti sinek	28	18,837	+	18,809
vasdrót	1,859	33,115	+	31,256
vasuti keréktengely, rúgó	421	11,619	+	11,198
finom vasárú	7,490	102,366	+	95,876
egészen durva vasárú	937	6,078	+	5,141
közönséges vasárú	10,440	151,094	+	140,645
varró- és gömbostű	560	10,822	+	10,762
nyers vaspléh és lemez	154	27,817	+	27,663
vascsövek	2,396	12,788	+	10,292
bádóg	5,114	48	—	5,066

Ilyen forgalom és ilyen erős ipar mellett a vasárúkból védővámjait csak az igazolhatja, hogy a vasiparosok támogatták az agrárvámokat és ez okból saját iparuk számára is kieroszakolták a magasabb vámokat, számítva arra, hogy ily módon kartelek és tröstök útján a vám erejéig felesigázhatják a belföldi árakat s az így nyert előnyök alapján olcsóbban adhatják külföldön áruikat, jobban versenyezhetnek a vámmentes angol piacon az angol iparral, és könnyebben küzdhetik le a védővamos országok elzárkózó vámtételeit.

A *fémárúknál* nagyban és egészben az eddigi vámok tartatnak fenn, sőt több tételnél csökkenések is mutatkoznak, a mint ez a következő összehasonlításból kitünik (métermázsá, márka):

	Auto- nom vám- tarifa	Eddigi vám	Jövedő vám		
			maga- sabb	maradt	kisebb
<i>Fémárúk:</i>					
Aluminiumárúk	60	60	—	60	—
Hengerelt ólom	3	3	—	3	—
Ólomdrót	6	6	—	6	—
Nyomtató lemezek	3	3-6	—	3	3
Közönséges ólomárú	6	6	—	6	—
Finom ólomárú	24	24	—	24	—
Hengerelt cink 0·25 mm.-nél vastagabb	3	3	—	3	—
» » 0·25 » vékonyabb	4-50	3	—	3	—
Hengerelt, csiszolt cink	5	6	—	—	5
Czinkdrót	6	6	—	6	—
Közönséges czinkárú	6	6	—	6	—
Finom czinkárú	24	24	—	24	—
Hengerelt ón	3	3	—	3	—
Óndrót	6	6	—	6	—
Közönséges ónárú	6	6	—	6	—
Finom ónárú	24	6	—	6	—
Hengerelt nikel	12	12	—	12	—
Nikel drót 1 mm.-nél vastagabb	12	12	—	12	—
» » 1 » vékonyabb	15	12	14	—	—
Csövek, burkok	30	60	—	—	30
Nikelárú	60	60	—	60	—
Vörös rudak, pléhek (réz)	12	12	—	12	—
Vörösréz drót	12	12	—	12	—
Cementált drót	15	12	15	—	—
Drótkötél	15	12	15	—	—
Vörösréz-henger	18	30	—	—	18
» nyomtató lapok	30	30	—	30	—
» fémszövet	30	18-30	30	30	—
» házi- és konyhaedény lakozatlan, csiszolatlan	18	18-30	30	30	—
lakozott, csiszolt	30	30	—	30	—
Közönséges vörös rézárú	18	30	—	—	18
Finom vörös rézárú	30	30-60	—	30	30

Aránylag legerősebb védelmet ad az új vámkorszak a gépek és electrotechnikai felszerelések és eszközök számára. A gépek vámjai az eddigiéekkel szemben a következő összeállításból vehetők ki (métermázsa, márka):

	Auto- nom vám- tarifa	Eddigi vám	Jövedő vám		
			maga- sabb	maradt	kisebb
<i>Gépek:</i>					
Gőzlocomotiv, sinekre való tenderlocomotiv 100 q.-nál könnyebb	11	8	11	—	—
» » 100 q.-nál nehezebb	9	8	9	—	—
tender	5	5	—	5	—
Gőzlocomotiv, nem sinre való, locomobil 60 q.-nál könnyebb	9	8	9	—	—
60 » nehezebb	8	8	—	8	—

	Auto- nom vám- tarifa	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	maradt	kisebb
Különféle gépek:					
a) 40 kg. vagy könnyebbek elégető- és explodáló motorok	100	5-8	75	—	—
b) 40 kg.—1 q. súlylyal	60	5-8	60	—	—
c) 1-2 q. súlylyal	38	5-8	38	—	—
d) 2-5 q. »	25	5-8	25	—	—
e) 5-10 q. » gőzgépek, gőzturbina, viziturbina, égető és explodáló motor, erőgép, darú	18	5-8	11	—	—
másfélék	18	5-8	18	—	—
f) 10-25 q. súlylyal					
1. gőzg., gőzt., vizit., ég. és expl. stb.	13	5-8	7.50	—	7.50
2. vizoszlopgép, petrol. és benzinmotor	13	5-8	8	8	—
3. melegség-, sűrített légmotor	13	5-8	10	—	—
4. másfélék	13	5-8	13	—	—
g) 25-50 q. súlylyal					
1. gőzg., gőzt., vizit., ég. és expl. stb.	10	5-8	6	—	6
2. vizoszlopgép, petrol. és benzinmotor	10	5-8	6.50	—	6.50
3. melegség-, sűrített légmotor	10	5-8	8	8	—
4. másfélék	10	5-8	10	—	—
h) 50-500 q. súlylyal					
1. gőzg., gőzt., vizit., ég. és expl. stb.	7	5-8	—	5	5
2. vizoszlopgép, petrol. és benzinmotor	7	5-8	5.50	—	5.50
3. melegség-, sűrített légmotor	7	5-8	6	—	6
4. másfélék	7	5-8	7	—	7
i) 500-1000 q. súlylyal					
1. gőzg., gőzt., vizit., ég. és expl. stb. .	5.50	5-8	—	—	4.50
2. vizoszlopgép, petrol. és benzinmotor	5.50	5-8	—	—	4.50
3. melegség-, sűrített légmotor	5.50	5-8	—	5	5
4. másfélék	5.50	5-8	5.50	—	5.50
k) 1000 q.-nál nagyobb súlylyal	3.50	5-8	—	—	3.50
Varrógép állvány nélkül	35	24	35	—	—
Kötőgép »	35	5-8	12	—	—
Varrógép állvánnyal	20	5-8	20	—	—
Kötőgép »	20	5-8	8	8	—
Varrógép állvány, kötőgépállvány	5	5-8	—	5	5
Gépek gyaratolókkal összekötve	20	18-36	—	18	20
Más gépek a szövőanyag előkészítésére; szövő- és czernázógépek	6	5-8	—	—	4
Szövőgépek	5	5-8	—	—	4
Függöny, csipke és tüllgépek	10	5-8	10	—	—
Kötszövőgépek	10	5-8	10	—	—
Himzőgépek	10	5-8	8	8	—
Appretoló gépek gyapju és állatszór fonalakra » más fonalakra	6	5-8	—	—	4.50
»	6	5-8	6	—	6
Mosógépek	6	5-8	6	8	6
Tűzifecskendő és szivattyú	7	5-8	7	—	7
Gépek fém-, fa- és kőmegmunkálására; gőz- és víz kovácsoló sajtók; szövelőgépek, mechanikai pörölyök					
darabja 2.5 q.-nál könnyebb	20	5-8	12	—	—
» 2.5-10 q.	12	5-8	8	8	—
» 10-30 q.	8	5-8	6	—	6
» 30-100 q.	6	5-8	—	5	5
» 100 q.-nál nehezebb	4	5-8	—	—	4
Ekék erőgépekkel; aratógépek	4	3, 5, 8	4	—	4

	Auto- nom vám- tarifa	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	maradt	kisebb
Fuvógép, szelelőgép, szivattyu, vízvezetékigép, szortirozógép, sajtoló széngép, aprítógép, emelőgép, gépek tükörüveg kidolgozására, kalapnemez megdolgozására					
1—2 q. súlylyal	10	3,5,8	7	—	7
2—4 » »	9	3,5,8	6	—	6
4—10 q. »	7	3,5,8	5 50	—	5 50
10—50 q. »	5 50	3,5,8	4 50	—	4 50
Malomgépek, tésztagép, anyagvizsgáló gép, fuvógép, tologép, fagyasztógép					
4—40 q. súlylyal	7—55	3,5,8	5	5	5
40—100 q. »	5 5—4 5	3,5,8	4	—	4
Másféle gépek					
40 kg.-nál kisebb súly	15	3,5,8	15	—	—
40 kgr.—1 q. súlylyal	12	3,5,8	12	—	—
1—2 q. súlylyal	10	3,5,8	10	—	—
2—4 » »	9	3,5,8	9	—	—
4—10 » »	7	3,5,8	7	—	7
10—50 » »	5 50	3,5,8	5 50	—	5 50
50—100 q. súlylyal	4 50	3,5,8	4 50	—	4 50
100 q.-nál súlyosabb	3	3,5,8	—	3	3

A magas vámok első sorban Amerika és Nagybritánia ellen irányozvák. Tagadhatatlan, hogy ezek az országok felülmulják Németországot gép- és electrokészülékek gyártásában. A gép (és hajó) gyártásban alkalmazottak száma ugyanis volt:

Nagybritániában	913.000	Olaszországban	100.000
Amerikai Egyesült-Államokban	720.000	Ausztriában	88.000
Németországban	676.000	Belgiumban	42.000
Franziaországban	203.000	Magyarországban	36.000
Oroszországban	135.000	Svédországban	26.000
		Svájcban	24.000

Gépekben Németország külforgalma ugyan nem követeli meg a magasabb vámokat, mert a szerint legtöbb gépfajban nagyobb a kivitele, mint a behozatala. Úgyanis 1904. évben volt (ezer márka értékben):

	behozatal	kivitel	kiviteli többlet + behozatali többlet —
mezőgazdasági gép	11.393	10.455	— 938
sör és szeszfőző gép	— 58	3.387	+ 3.329
malomgép	684	7.695	+ 7.011
electromos gép	2.364	21.586	+ 19,222
pamutfonó gép	7.417	1.801	— 5.616
szövő gép	2.894	4.101	+ 1.207
gőzgép	3.287	18.016	+ 14.729
faanyag- és papirosgép	188	4.865	+ 4.677
szerszámgép	2.947	14.345	+ 11.398
szivattyú	1.023	8.319	+ 7.296
hengergép	347	4.821	+ 4,474
emelő gép	734	7.088	+ 6.354
másféle ipari gép	12.167	64.155	+ 51.988
varrógép	11.612	27.396	+ 15.757

A német gépipar tehát elég erős. Ha mégis emeltetnek a vámok, és ezen a belga és svájci szerződések csak a két ország külön szempontjából segítenek némiképp, az történik első sorban is Amerika hatalmasan emelkedő gépiparával szemben, amely különleges gépek egész özönével lép fel és támaszt versenyt mindenfelé.

A német vámrendszer a gépek vámozásában új alakot vesz fel. A míg eddig vámrendszerének főbeosztása az anyagot tekintette csak irányadóul és a szerint a mint súlyra nézve az anyag nagyobb része fa 3, öntött vas 3, kovácsolt vas 5, vagy másféle fém 8 márka vámmal vámozott meg métermázsája, s így tisztán az anyag és nem a minőség döntött a vámozásnál: az új autonom vámtarifa tekintet nélkül az anyagra tíz osztályba sorozza a gépeket, még pedig súlyuk szerint és métermázsáját megvámozza:

100 márkával, ha a gép súlya 40 kg vagy könnyebb	
60 » » » » »	40 kg.— 1 q nehéz
38 » » » » »	1— 2 » »
25 » » » » »	2— 5 » »
13 » » » » »	5— 10 » »
18 » » » » »	10— 25 » »
10 » » » » »	25— 50 » »
7 » » » » »	50— 500 » »
5.50 » » » » »	500—1000 » nehéz
3.50 » » » » »	1000 q-nál nehezebb

Kiindúl a rendszer abból a szempontból, hogy minél súlyosabb a gép, annál nagyobb védelmet kap már a szállítási költségekben, mert pl. egy 1000 métermázsánál nehezebb gépet alig fognak Amerikából hozni, vagyis minél nehezebb a gép, annál jobban rászorul a fogyasztó a hazai termelésre és annál kevésbé kell a behozatala ellen védekezni. De másrészt minél kisebb a gép, annál nagyobb a reá fordított munka, annál értékesebb és annál könnyebben bírja meg a szállítás költségeit, szóval annál könnyebben tud versenyezni. Ez okból kellett a súly szerint könnyebb, de értékesebb s ép azért Amerikából nagyon is könnyen behozható gépek, nevezetesen a munkagépek ellen erősebb, az eddigi vámok tizszeresénél is nagyobb vámoikat alkalmazni.

Ugyanezt a rendszert követi a tarifa az electrotechnikai készülékeknél is s így ott is határozottan elzárkozást honosít meg.

Végig tekintve így a német vámtarifát, azt kell mondani, hogy a szerződések megkötése után is még erősen áll az elzárkozás rendszerében.

V.

A német kormány vámpolitikája ugyan első sorban a hazai mezőgazdaság és ipar védelmére törekedett, de mert exportképes és exportra szoruló hatalmas ipar fejlődött Németországban, a szerződéses politikát kellett érvényre juttatnia és a szerződések

utján arra kellett törekednie, hogy a német iparnak kellő piacokat biztosítson. Ez a nehéz feladat részben sikerült is. Három hatalmas ország, Nagybritánia, Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok, nem vonatott ugyan még be a szerződéses államok közé, de nyolcz európai országgal sikerült tarifaszerződéseket kötni. Németország magas vámtarifája nem volt alkalmas arra, hogy kedvezmények lekötése által újabb vivmányokat szerezzen, de a Németországgal szomszédos államok mind oly helyzetben vannak, hogy ott is szívesen fogadták a szerződéses vámpolitikát és ha mást nem, legalább biztosították kölcsönösen a vámtételek stabilitását. Németország kivitele a következőképen oszlik meg (millió márka értékben).

	1904	1903	1902	1901	1900	1899	1898	1897
Nagybritánia	905	987	965	916	912	851	802	701
Az osztrák-magyar monarchia	584	530	533	491	510	466	453	435
Az Amerikai Egyesült Államok	495	469	449	385	439	377	334	397
Németalföld	420	418	393	379	395	327	280	263
Svájc	327	304	285	264	292	284	255	254
Oroszország	315	378	343	318	324	396	409	345
Belgium	277	268	260	236	253	207	187	189
Franciaország	274	271	253	249	277	216	205	209
Dánország	155	149	131	118	125	125	120	107
Svédország	151	134	119	111	138	136	107	102
Olaszország	146	136	130	127	127	116	94	94
Argentína	102	71	47	54	64	52	44	35
Rumánia	41	37	49	34	25	36	37	33
Bulgária	6	7	6	5	4	5	5	6
Szerbia	11	7	5	7	8	4	3	3
Összes kivitele . .	5315	5130	4812	4512	4752	4368	4010	3768

Legnagyobb kivitele Nagybritániába irányul, sőt ha a brit birtokokat és gyarmatokat is vesszük, az összes kivitelnek egy harmada esik e forgalomra. Nagybritániában azonban Chamberlain agitatioja még nem szűnt meg. Igaz, a Balfour cabinet bukásával és a liberális elemeknek kormányrajutásával egyidőre talán visszaszorul a védővamos törekvés; de Chamberlain emberei szívós munkában vannak. Külön bizottság (Tariff Comission) dolgozik a jövődöbeli vámtarifa részletein, már is közzétette tanulmányainak egy részét, jelesen a vasipar, a pamutipar, a gyapjúipar, a selyemipar, a harisnyakötő-árúk ipára, a csipke és csipkekelme ipára és a szőnyegipar beható tanulmányait. Mindezekből a tanulmányokból erősen kihangzik az a kívánság, hogy az angol ipart meg kell védeni azon államokkal szemben, még pedig első sorban az Amerikai Egyesült Államok és Németország ellen, a kik hatalmas védővámjaikkal kizárják az angol iparcikkeket saját országukból, védett területeiken azután nagyra fejlesztik iparukat, tultermelésre többet termelnek, mint a mennyi saját országukban kelendő, a tultermelés folytán kartellek és tröstök utján a vámvédelem erejéig tartják az iparcikkek árait saját országukban,

a felesleggel pedig kimennek a külföldre, nyomják (dumping) az angol ipar piaczaín az árakat, kiszorítják az angol ipart a neutralis piaczkon, saját gyarmataiban, sőt még Angolországban is.

Részletes adatokkal mutatja ki a szóban álló tarifabizottság ezeket a tényeket és mindinkább terjeszti Chamberlainnek azt a nézetét, hogy az eféle fejlődéssel szemben Nagybritánia kénytelen lesz vámtarifát készíteni, már csak abból az okból, hogy legyen miből kedvezéseket adni és szorítani a védővamos országokat arra, hogy Angolországgal is bocsátkozzanak szerződési tárgyalásokba és szűnjék meg Nagybritániának helyzete a kereskedelmi politikában, mely őt teljesen tétlenségre kárhóztatja és arra, hogy nyugodtan tűrje a többi országok elzárkózási politikáját, akkor, a mikor saját országát teljesen feltárja minden nemzet árúinak behozatalára.

Egyelőre mindazáltal a német vámpolitika ezeket a törekvéseket nyugodtan szemlélheti. Nagybritánia a mostani vámpolitikai irányzatban nem számít. Németország tényleg a legnagyobb kedvezés viszonyában áll Nagybritániával, a mely mindazáltal nem terjed ki Canadára. Ez a nagy birtokterület a praferentiális vámpolitikát tényleg meghonosította és az angolországi árút a többi országok czikkeivel szemben a vámok egy harmada alá veti. Németország ezt a legnagyobb kedvezés alapján nem akarta tūrni, ez okból Nagybritánia fölmondotta a régi szerződést és újat kötött, melyben világosan kifejezte gyarmatainak abbeli jogát, hogy az anya-országot praferentialis vámokban részesíthesse. Németország Canadával szemben tényleg megtagadta a legnagyobb kedvezést.

A második nagyjelentőségű ország, mely felé Németország kivitele irányul az osztrák-magyar monarchia. Az ő segítségével vitte keresztül 1891. évben Caprivi azt a kereskedelmi politikát, mely szakított Bismarck elveivel, és az autonom vámpolitika helyett ismét a szerződéses politikát honosította meg Európában. Akkor Németország az osztrák-magyar monarchiával cooperatióban hozta létre a szerződéseknek azt a hálózatát, melybe Oroszországot is sikerült belevonni és mely 1906. február végeig elég nyugodt kereskedelmi forgalmat biztosított Középeurópának. Ezuttal az osztrák-magyar monarchia csak nagy nehezen tudott beleilleszkedni a szerződéses politikába, sőt a magyar kormány a magyar törvényhozás hozzájárulása nélkül, tehát a törvények rendeletének meg nem felelő módon, saját felelősségére léptette életbe a szerződéseket és fogadta el a szerződéses vámpolitikát. Daczára ennek, valamint azon hatásnak, melyet a német autonom vámtarifa a legtöbb európai országban keltett s mely abban állt, hogy sorban Oroszország, az osztrák-magyar monarchia, Svájc, Hollandia, Bulgária, Rumánia és Szerbia autonom vámtarifáikat hasonlóképp védővamos, illetőleg harczias szellemben átdolgozták, sikerült Németországnak a szerződéses vámpolitika hálózatába újra befogni azokat az országokat, melyekkel eddig tarifaszerződéses viszonyban volt.

Ezen szerződések, valamint az említett országoknak ugyanakkor egymás közt létrejött szerződésai által jövőre nem csak Németország, hanem az említett országok is annyira lekötötték

vámtarifájukat, hogy a jövőben, azaz 1917-ig ismét megszűnt a vámautonomia és létrejött ezen országok közt a szerződéses stabilitás.

Az autonóm vámtarifa tételeinek nagyrészen való lekötése nemcsak a német, hanem a többi európai országoknál is eredménye az új szerződéses vámpolitikának.

Olaszország a német, osztrák-magyar és svájci szerződések által csekély módosítással épügy lekötötte vámtarifáját, amiként ez az 1891. évi szerződések által történt, sőt oly kevés vámemeléssel találkozunk, hogy azt hinnők, ma is még a Caprivikorszakban vagyunk. Olaszország ugyanis a német autonóm vámtarifa által nem hagyta magát beuszítani újabb vámrevisióba. Olaszország 1886. évben akkép állapította meg vámtételeit, amint az iparosainak igényei követelték. Legtöbb iparág a védővámok által erősen fejlődik, a külföldi verseny még a szerződéses vámtételek által is eléggé gátolva van, és miután Olaszország ezuttal az újabb szerződésekben mind Németországba, mind az osztrák-magyar monarchiába főterményeit, kivált a déli gyümölcsöket, friss gyümölcsöt és friss növényeket nemcsak az eddigi, hanem még azoknál kisebb vámokkal (illetőleg teljesen vámentesen) hozhatja be, Olaszország vámtételeit szívesen lekötötte és így vámtételei eléggé kedvezőeknek mondhatók.

Természetesen nem szabad az egyes szerződések szerint, hanem az összes szerződések tartalma szerint megítélni a helyzetet; mert például a német új szerződésben sok olyan cikk maradt el, mely az eddigiben szerepelt; csak hogy az eddigi szerződés más alapon készült. Az 1891-ik évi német-olasz szerződést Németország az osztrák-magyar monarchia cooperatiójával készítette és így felvették mindazok a vámok, amelyeket Németország a maga számára és az osztrák-magyar monarchia a maga számára szükségeseknek talált. Ezuttal Németország a saját kezére alkudozott és az osztrák-magyar monarchia is külön tárgyal. De ha a két szerződést egybeállítjuk és ha azonkívül még a svájci szerződés tételeire is figyelemmel vagyunk, akkor az új szerződéses tételek tényleg a mostani állapotnak felelnek meg, vagyis Olaszország az új vámkorszakban nem zárkózik el erősebben, mint tette azt eddig, és nem követte Németország példáját.

Egy sajátágot kell még felemlíteni az új szerződésekből és ez az, hogy Olaszország ezuttal bizonyos cikkeknel megkötötte vámautonomiáját, amelyek a szerződésekben meg sem kötöttek; így a német szerződésben bizonyos cikkeknel kötelezte magát a jelenlegi tételeknél magasabb vámokat, és az osztrák-magyar szerződésben külön felsorolt árúcikkeknel megjelöltetnek azok a vámok, a melyeknél magasabbakat (habár a mostaniaknál magasabbakat) nem fog szedni Olaszország.

Angol számítás szerint Olaszország az iparcikkeknel 25%-os vámot szed.

Belgium is azon országok közé tartozik, melyeket a német autonóm vámtarifa nem ösztönzött új tarifa készítésére s az új szerződések, jelesen a Németországgal és az osztrák-magyar monarchiával kötöttek, az eddigi állapotot nemcsak fentartották,

hanem sok tekintetben javítják is. Így eddig nem voltak megkötve, de az új szerződésekben szerepelnek: fegyverek, baromfi, farudak, hordók, betű, gyapjufonál, férfi és nőruha, hangszerek, hajtószi, bőr apróárú, cement, kövek, pamutárú. Számos árúnál az eddigi vámoknál kisebbek lettek megkötve. Így vasárúnál, vasdrót, reszelőtestek, kerítésre való ívek. Igaz, egy pár vámemelés is fordul elő, így a fehérneműek 10% helyett 15% és az apróárú 10% helyett 13% értékvám alá esnek.

Angol számítás szerint a belga vámok a pamutárúnál az érték 22–28%, a pamutfonálnál 6–7%, a gyapjuárúnál 10%, a fésűgyapjuárúnál 15%, a lenárúnál 10%, gépeknél 1–3%, nyers vasnál 3%, vassineknél 8%, vasrudaknál 10%, ruháknál és czipőknél 10% értéket képviselnek; a vegyi cikkek vámentesek. Átlag az iparcikkek 13% vám alá esnek.

Oroszország erősen készült a német autonom vámtarifát retorsiókkal ellensúlyozni; eddigi vámtarifáját minimális vámtarifának vette, a Németországot érdeklő cikkeknel a szárazföldi behozatalnál magasabb vámokat állított fel, mint a tengeri behozatalnál, és 20–30%-kal magasabb vámokat tervezett maximális vámmal. A német és az osztrák-magyar szerződés megkötésével sikerült azonban Oroszországot az eddigi szerződéses viszonyban megtartani és vámtarifájának legfontosabb tételeit megkötni, vagyis Oroszország az új vámpolitikai korszakban is lemondott vámautonomiájáról és vámtarifájának legfontosabb tételeit megkötötte. Ezuttal azonban nemcsak Németország, hanem az osztrák-magyar monarchia is kötött le vámtételeket, úgyhogy most már nemcsak Németország (és Franciaország) jelentkezik, mint az orosz vámtarifát szabályozó ország, hanem az osztrák-magyar monarchia is több jelentős vámot kötött meg, melyek a német szerződésben nem fordulnak elő.

Így megkötötte az osztrák-magyar monarchia (a német szerződésben elő nem forduló) közetkező árúk vámjait: maláta, articsóká, spárga, karfiol, kelbimbó, zöld borsó, bab, saláta, spinót, sárga dinnye, görög dinnye, száraz szilva, sütemény, borók, ásványviz, czipők, fa és ácsoltfa, kádármunkák, vetőmagok, kövek, fél és valódi drágakövek, kőedény, téglá, az üvegárú nagy része, szénsavas amoniák, baryum- és aluminiumoxyd, marónátron és marókali, faszesz és aceton, cserzőhéj, juhnyiró olló, kasza, sarló, szecskavágó kés, reszelőtest, ón és horganyárú, ólomárú, arany és ezüstfüst, papiranyag, lemezpapíros, szivarkapapíros, mindenféle fehér és festett papíros, gyapjunemez, nemezkenő, kalapok, üveggyöngy, író-, rajzoló- és festőszerek.

Több fontos cikk, mely eddig meg volt kötve, ezuttal nincsen a szerződésekben; így nincsen megkötve egy szerződésben sem a nyers vas, a vassinek, bádóg, acél, aczélsinek, vörösrézdrót és kabel, hangjegyek, térképek, továbbá hús, keményítő, sajt, cukorrépa mag stb.

A német szerződésben most nagy számban szerepelnek oly árúk is, a melyek eddig nem voltak megkötve s e részben az eddigi szerződéses vámpolitika haladást tüntet fel. Igaz — a mi talán a német vámpolitikai irányzat természetes visszhangja — ezuttal Oroszország a megkötött vámtételek nagy részénél a

máris magas vámokat még magasabbra emelten kötötte csak meg. Így emelkedik például

a finom bőrárú fontja	1'05	-ről	2'70	kopekra
faragott faárú pudja	6'75	»	8'00	»
a gallus és pyrogallus pudja	9'90		15'00	»
az ólom és horgany fehér »	0'75	»	1'30	»
a 1/2 mm.-nél vastagabb aczélpléh pudja	0'97 ^{1/2}	»	1'05	»
a 1/2 mm.-nél vékonyabb aczélpléh pudja	1'20	»	1'50	»
lámpaégető pudja	6'48	»	9'00	»
fémárú, ha darabja 5 fontnál nehe- zebb pudja	6'48	»	8'00	»
fémárú, ha darabja 5 fontnál könny- nyebb pudja	6'48	»	9'00	»
vasöntvény pudja	2'10	»	4'20	»
vas és aczélárú pudja	2'10	»	4'20	»
varrógéptűk fontja	0'97 ^{1/2}	»	2'00	»
ráspoly és reszelő pudja	1'65	»	2'50	»
fém munkáló gépek »	2'10	»	4'20	»
gépek, réz- és rézkeverékből pudja .	6'48	»	8'00	»

Ezzel szemben vannak tételek, melyek jövőre kisebb vámo-
kat tartalmaznak; így például leszállt

a maláta pudja	0'45	-ről	0'30	kopekra
finom asztalosárú fémmel kapcs. pudja	16'50	»	15'00	»
porzellánedény festve, diszítve »	19'08		17'50	»
tüll fontja	5 77 ^{1/2}	»	5'00	»
fehérnemű fontja	3'24	»	2'70	»
fehérnemű csipkével fontja	4'32	»	3'60	»
férfiruha pamut vagy lenből fontja .	2'79	»	2'00	»

Oroszország a szerződési politikában lemondott ugyan a vámautonomiáról és e tekintetben sokkal jobban kötötte meg magát, mint eddig, s így tényleg a forgalom jobban van biztosítva jövőre, csak hogy Németország rossz példáját követve, igen fontos árucikkeknel fölemelte a vámokat, s így Németországhoz hasonlóan szerződéses politikát követ nagyobb elzárkózási törekvéssel. De így is mindenesetre örvendetes, hogy Oroszország a középeurópai szerződéses államokhoz jövőben is csatlakozott és a szerződéses hálózatot tekintélyesen megtágította.

Köztudomású, hogy Oroszország vámpolitikájával még most is a legnagyobb védő, sőt tiltó rendszert követi. Az angol board of trade az angol iparcikkek orosz vámjait az érték 131^{0/0}-ra számítja, még pedig a pamutszöveteknél a nyers árúnál 207, a fehérítettnél 169, a festettnél 246 és a színnyomatosnál 191^{0/0}, a pamutfonalnál 70^{0/0}, a posztónál, a tisztagyapju nehéz árú 95, a félgyapju nehéz árú 220, a könnyű tiszta gyapju 76, a félgyapju 182, a fésűsgyapju 140^{0/0}, a lenárúnál 310^{0/0}, a nyers vasnál 91^{0/0}, vasuti sineknél 90^{0/0}, czipónél 171^{0/0}.

Rumániában régóta uralkodik a vágy a francia védővamos törekvéseket utánozni és az ipart Colbertszerű intézkedésekkel fejleszteni. Azért kapóra jött a német új vámpolitikai irány. Azonnal át is dolgozták a vámtarifát, ahol rendszeren 50—200%-os emelések fordulnak elő és ép úgy, mint Németország, ily elzárkózási tarifával szivesen mentek bele szerződések kötésébe. Miután pedig eddig is tarifaszerződésben voltak Németországgal most is kötöttek vele ilyen szerződést. Hogy ez a szerződés akkor, midőn Németország Rumánia nyersterménei számára az agrárirányzatnál fogva csak igen keveset adhatott, állatkiviteléről pedig alig akart valamit hallani, a rumán vámtarifa mérséklésére vagy jobban mondva az eddig érvényben volt vámok biztosítására vagy még inkább mérséklésére nem igen volt hatással, és hogy ekkép Rumánia a szerződéses politika követése mellett is az elzárkózás irányában jobban haladt, az könnyen érthető.

Az osztrák-magyar monarchia mint határszomszédos ország volna hivatva Rumánia elzárkózási törekvéseit mérsékelni, miként annak idejében az 1876. évi szerződésével tényleg nagy szolgálatot is tett az összes európai államoknak az első román vámtarifa vámtételeinek mérsékelt rendezésével. Ámde a két szomszéd ország közt ismételt félreértések folytán támadt ellen-szenv nem engedte a legujabb időkig azt a befolyást érvényesülni, ami gazdasági erejénél és szomszédos helyzeténél fogva főkép Magyarországnak jutna a rumán közgazdasági politikai irányításánál. Legujabban mutatkoznak jelek arra, hogy az eddigi állapot, mely a legnagyobb kedvezés egyszerű viszonyán alapszik, meg lesz változtatható és hogy Rumánia az osztrák-magyar monarchiával tarifaszerződésre lép.

Egyelőre tehát csak Németország avatkozott a rumán vámtarifa lekötésébe és tételeinek mérséklésébe. A tételek, melyeket lefoglalt, a finomabb bőrárúk, gyapjufonalak és árúk, pamutfonalak és árúk, fehérnemű és ruházatok, papiros, némely kaucsukárú, kőedény, vas és vasárú, óra, hangszer, játék és néhány chemiai cikk. Teljesen hiányzanak a lenárúk, az üvegárúk, a porcellánárú, s általában a mezőgazdasági cikkek és a velök kapcsolatos iparágak tárgyai.

A német kormány előterjesztése azt mondja, hogy a Rumániába való német kivitelnek (114,5 millió frank) nagy része és pedig 51,5 frank (= 45% — az összes kivitelnek) a tarifaszerződés által akkép van biztosítva, hogy 37,5 millió lei értékű árúra a vámok leszállítottak, 14 millió lei értékű árúra pedig megkötöttek. Ez nagyon eufonisztikusan hangzik és arra enged következtetést, mintha a német szerződés az eddigi állapottal szemben nagy vívmány volna. Tényleg azonban úgy áll a dolog, hogy az eddigi vámokkal (vagy a Németország által eddig lekötve volt vámokkal) szemben legfőlebb két, három vámtétel kisebb; valamennyi ujonnan megkötött vámtétel lényegesen, gyakran 100%-kal magasabb; a lekötés és mérséklés csak a rendkívül magas új autonom vámtarifa tételeivel szemben áll. Szóval a német-rumán szerződés ép úgy, mint az orosz szerződés, megszorítja ugyan Rumánia vámautonomiáját, de az eddigi vámok lényeges fölemelésével.

Szerbiát Németország ezuttal szintén belevonta a közép-európai tarifaszervező hálózatába, de a szerbiai vámpolitikára fekvésénél és forgalmi viszonyainál fogva első sorban döntő az osztrák-magyar monarchia. Ugyanis 1903. évben Szerbia összes behozatalából, a mely 58·2 millió dinár volt, 61·1% jut az osztrák-magyar monarchiából és 12·2% Németországból és 51·9 millió dinár értékű kiviteléből 85·5% megy az osztrák-magyar monarchiába és csak 5% Németországba. Szerbia a német autonóm vámtarifa s még inkább az őt jobban érdeklő osztrák magyar autonóm vámtarifa következtében, de különben is a keleti tartományokban mutatkozó iparfejlesztési törekvések folytán, vámtarifáját határozottan tilalmi módon alakította át. Ezen alapon szerződött Németországgal és így természetes, hogy a legtöbb vámtétel az eddigieknél sokkal nagyobb lett. A német szerződés által megkötött vámtételek a pamutszövetek, gyapjufonál, gyapjuszövetek, némely selyemszövet, papiros, vas és vasárúk, electrotechnikai szerelések és gépek, gyermekjáték, és bőrre terjednek. Mellőzvék az agyag- és üvegárúk, a bőrárúk, a lenárúk, a faárúk, bőrárú és más nagyjelentőségű magyar és osztrák iparcikkek. A megkötött vámok nagy emeléseket állapítanak meg az eddigi vámokkal szemben. Így a 300—700 grammos gyapjuárúk métermázsája 50 frankról 200 frankra, a vasrudak 1 frankról 2·50 frankra, az alakos vas 1 frankról 2·50 frankra, drótszögek 4·50 frankról 7 frankra, játékszerek 35 frankról 60 és 120 frankra, a vámmentes gépek 6 frank vám alá esnek, talpbőr 45 frankról 80 frankra emelkedik stb.

Lehetetlen ezuttal mellőzni Szerbiának magatartását a Bulgáriával szándékba vett és meg is kötött ugynevezett vámegegyesülésnél. A bulgár-szerb vámunio egy egészen idétlenül gondolt egyezmény, a mely politikai színezetét mellőzve a közép-európai vámpolitika szellembe illeszthető egyáltalában nem volt, legkevésbé volt azonban türhető a szomszédos osztrák-magyar monarchia részéről. Ez a vámunio azon a lehetetlen elven épült fel, hogy Bulgária és Szerbia egymással szemben egy szabad forgalmi területet képez, tehát a bolgár-szerb vámhatár a bolgár, illetőleg szerb árúra megszűnik. A külfölddel szemben azonban Bulgária is, Szerbia is, külön vámterület különböző vámtarifával, különböző szerződésekkel, sőt a bolgár-szerb határon a Bulgáriából vagy Szerbiából jövő külföldi, tehát nem bolgár illetőleg nem szerb árúcsikk Szerbia, illetőleg Bulgária részéről csak úgy vámoztatik, mintha a szerb vagy bolgár másféle határon érkeznek. Az efféle rendszer a mai közlekedési viszonyok mellett teljesen keresztülvihetetlen és nem jelent mást, mint a legnagyobb kedvezés jogának kijátszását, s ép azért az osztrák-magyar monarchia kénytelen volt Szerbiával szemben a legerélyesebb föllépésre. Az alkalmazott tilalmak és a vámháború félelme meghozta a kellő gyümölcsöt. Szerbia meghajolt a szomszéd ország kívánságának és tárgyal a leendő tarifaszervezésre nézve.

Svájc a német autonóm vámtarifa következtében általános vámtarifáját agrár és iparvédő szempontból átdolgozta és ennek alapján kötötte meg Olaszországgal, Németországgal és legutóbb

az osztrák-magyar monarchiával szerződéseit. A Svájcban régóta az a szokás, hogy az általános vámtarifa csak vámharczokra szolgál és a szerződéses tételek alapján hirdetik ki az u. n. használati vámtarifát, vagyis az általános vámtarifa csak alapjául szolgál a szerződési tárgyalásoknak. Ez okból látjuk is, hogy az említett három szerződés a vámtarifának majdnem összes tételeit leköti és mérsékli. A szerződések eredménye az eddigi állapothoz képest az, hogy majdnem minden fontosabb árúczikk vámja emelkedik, habár maga az általános vámtarifa igen sok tételében mérsékeltetett is. A Svájc különben így is a mérsékelt védő vámosok közé tartozik.

Mezőgazdasági védekezés szempontjából jellemzők a következő vámemelések:

sónka métermázsája	6	frnkról	14	frnkra
szalonna »	6	»	20	»
kolbászféle »	12	»	25	»
bor »	3·5	»	10	»
lovak darabja	3	»	10	»
ökör »	15	»	32	»
tehén »	18	»	30	»
fiatal marha »	12	»	20	»

Az osztrák-magyar monarchia új autonom vámtarifája az agrár követelések alapján készült és szerződéses politikája is azt az elvet követi, mely szerint az abban az arányban, a miként a nyugati országok és elsősorban Németország fogadják a monarchia és főképp Magyarország mezőgazdasági kivitelét, fogja maga az osztrák-magyar vámterület is vámsorompóit berendezni. A német elzárkózási rendszer tehát az osztrák-magyar vámterület hasonló elzárkózásával jár. Egyelőre még hiányzik a szerb, rumán és bulgár szerződés; de amennyire a közvélemény tájékozása irányt adhat, az orosz és olasz szerződésekben elfoglalt álláspont nem igen fog változni.

Az eddigi szerződések szerint az osztrák-magyar monarchia vámtételei a mezőgazdasági terményeknél határozottan agrár védők és lépten nyomon követik Németország példáját, a fatermények kivételével, melyek, tekintettel Ausztria, Magyarország és Bosznia nagy erdőségeit — jövőre is vámmentesek. A többi gazdasági cikkek közül a déli gyümölcsök, olajok, élővirágok egészen a német példa szerint, Olaszország kedvéért vagy megtartják az eddigi mérsékelt vámokat, illetőleg a vámmentességet, vagy még az eddigieknél is kisebb vámok alá esnek. Oroszország kedvéért megmaradt a tojások vámmentessége (a tervezett 8 korona vám helyett). A többi gazdasági terményeknél, jelesül a gabonafajoknál, állatoknál, bornál magas védekező vámok lesznek jövőre érvényesek és fogják az ország termésére a fogyasztást biztosítani.

Ha így az agrár védelem majdnem egészen a német példa szerint irányul, nem mondhatjuk ugyanazt így általánosságban az iparvámokról. Igaz, az osztrák-magyar vámterület eddigi vámai sok tekintetben már is magasabbak voltak, mint a német

vámok, s így felemelésük nem volt annyira szükséges. De a főok, mely e részben irányadó, az volt, hogy már az autonom vámtarifa tételeinek megállapításánál Ausztria és Magyarország érdekei jöttek mérlegelés alá, és Magyarország, mint iparcikkeket fogyasztó állam, csak nehezen engedett oly emeléseket, melyek kellően megokolhatók nem voltak, szóval az iparvédővámok emelését már Magyarország akadályozta meg sok czikknél.

Majdnem változatlanok a lenárúk, üveg és agyagárúk, vagyis a legerősebb osztrák iparok vámtételei. Nem nagy változást látunk a pamutárúknál, a hol a 3 és több színű szinnyomatos, finom és legfinomabb szövetek és a szövetkötött árúk kapnak nagyobb védelmet. A gyapjuárúknál a 200–500 gr-os. szöveteknél 5°/_c-os, a 500–700 grammosoknál pedig 50°/_c emelést látunk, a finom szövetek, bársony és paszománt árúk pedig 8°/_c-al magasabb vámok alá esnek. A selyemárúknál igen sok szövet az eddiginél is kisebb vámot fizet, habár vannak emelések is. A bőr és bőrárúknál nagy emeléseket látunk. Legnagyobb változások történtek a vas és vasárúknál, a gépeknél és az electromos szerelvényeknél. A nyers vas, aczél és félgyártmányoknál inkább kisebbek a vámok és csak a finomabb pléheknél és drótoknál emelkednek magasabbra, de már a vasárúknál majdnem általános a vámemelés, mely a szerszámoknál, a késmíves árúknál, az öntött árúknál 50°/_c-nál is nagyobb. A gépeknél az új osztályozás, épügy mint a német példa, a kisebb gépeket éri legjobban, és gyakran az eddiginél 3–4-szeres vám lesz jövőben alkalmazandó.

Egészben tehát az iparvédővámok a mostani vámoknál valamivel magasabbak, a nélkül, hogy túlzott védelem volna jellegük, csak itt-ott jelentkeznek tilalmi vámok.

Bulgária az új vámpolitikai korszakba hasonlóképp új autonom vámtarifával lép. Ez a vámtarifa 1906. január 1/14-én lépett életbe és a Németországgal, Nagybritániával, Franciaországgal és Olaszországgal kötött kereskedelmi szerződésekkel több vámtételeiben módosul. Bulgária az eddigi értékvámrendszert ezuttal elhagyja és specifikus vámokat léptet életbe, melyek a keleti országok iparfejlesztési törekvései folytán természetesen erősen védekező jellegűek, sőt a közönséges árúknál, vagyis azoknál, melyekben háziiparuk van, vagy a melyeknél az ipar meghonosítását leginkább óhajtják, majdnem tilalmi vámokká emelkednek. Bulgária vámtarifáját ebben a tekintetben leginkább az osztrák-magyar monarchia van hivatva erősen módosítani, ha a szerződéses viszony Bulgáriával egyáltalában tarifaszereződésre vezetni fog.

Németország a Bulgáriával kötött szerződésében a vámtarifának 562 tételéből 118-at kötött meg és pedig a szerves festékek, bőr, szűcsárúk, felselyemárúk, gyapjúsövetek és harisnyakötőárúk, pamutárúk, öltönyök, vas és vasárúk, villamos felszerelések és gépek, chemiai czikkek, üveg és agyag, papiros vámjait, szóval főkiviteli czikkeire biztosította a bulgár piacot.

Végig tekintve a Németországgal kötött szerződések eredményeit, azt lehet mondani, hogy a német ipar kiviteli érdekei jövőre biztosítva vannak; sok czikknél és országban az eddigi vámokat sikerült megtartani, sok czikknél emelésekkel találko-

zunk, de legtöbb német kiviteli cikk legalább megkötött vám-tételnek örvend és biztosítva van a további meglepetések ellen.

Egy további nagy és érdekes körülmény, mely a német vámpolitikának kedvező, az, hogy az említett 8 állam a tarifaszereződések elvén áll és más államoknál is fog törekedni arra, hogy újabb és újabb szerződéseket kössön és újabban módosítsa vámtételeit, szóval Németország iparának érdekében erős előharczósává lett a tarifaszereződéseknek.

VI.

Az *Amerikai Egyesült Államok* egész gazdasági fejlődése bizonyos ámulatot kelt Németországban. Kereskedése, ipara és vagyonossága minden téren óriási növekedést mutat.

Az Amerikai Egyesült-Államok kivitele aránytalanul erősebben fejlődik, mint behozatala és a kivitelben a gyári cikkek mindig nagyobb arányokat öltenek, holott a behozatalban ezek a cikkek arányosan fogynak. Ugyanis:

Évek átlaga	millió font sterling					
	behozatal			kivitel		
	összes	gyári cikkek	%	összes	gyári cikkek	%
1880—4 . . .	139·5	63·6	46	165·4	25·9	15
1885—9 . . .	137·8	62·9	45	146·2	28·7	19
1890—4 . . .	162·6	67·5	42	184·7	34·1	18
1895—9 . . .	145·3	60·8	41	212·6	52·9	24
1900—4 . . .	181·9	73·8	40	315·3	86·2	27

Mig tehát a gyári cikkek behozatala Amerikába alig 16°/o-kal emelkedett 1900—4. években a húsz évvel előbbi behozatalhoz képest, Amerika gyári cikkeinek kivitele ugyanakkor 232°/o emelkedést mutat, vagyis harmadfél-szer nagyobb, mint volt 20 évvel ezelőtt.

Amerika iparossága nagy mértékben fejlődik. Kitűnik ez, ha összehasonlítjuk az iparban foglalkozók számát Amerikában és a vele versenyző Nagybritániában és Németországban.

Az alkalmazottak száma volt:

I. A pamutiparban.

Évben	Amerikában	Évben	Nagybritániában	Évben	Németországban
1880 . . .	174.600	1887 . . .	207.700	1875 . . .	290.500
1890 . . .	236.900	1890 . . .	210.500	1882 . . .	210.600
1900 . . .	331.400	1897 . . .	316.000	1895 . . .	254.500
Emelkedés	90 ^o /o		52 ^o /o	1882-höz	20 ^o /o

II. Gyapjuiparban.

1880 . . .	106.500	1881 . . .	284.500	1875 . . .	193.600
1890 . . .	126.700	1891 . . .	303.700	1882 . . .	196.800
1900 . . .	135.100	1901 . . .	252.400	1895 . . .	262.200
	+ 27 ^o /o		— 11 ^o /o		+ 35 ^o /o

III. Kender- és leniparban.

Évben	Amerikában	Évben	Nagybritániában	Évben	Németországban
		1881 . . .	143.400	1875 . . .	200.200
1890 . . .	1.900	1891 . . .	134.700	1882 . . .	137.600
1900 . . .	3.400	1901 . . .	108.700	1895 . . .	105.700
	+ 73%		— 24%		— 48%

IV. Selyemiparban.

1880 . . .	31.300	1881 . . .	68.800	1875 . . .	72.300
1890 . . .	52.600	1891 . . .	56.600	1882 . . .	91.100
1900 . . .	72.400	1901 . . .	40.400	1895 . . .	69.800
	+ 133%		— 41%	1883-ban	— 23%

V. A bányászatban.

1880 . . .	249.300	1881 . . .	550.100	1882 . . .	320.600
1890 . . .	387.200	1890 . . .	674.400	1890 . . .	395.300
1900 . . .	581.200	1900 . . .	814.500	1900 . . .	573.000
	+ 133%		+ 48%		+ 79%

VI. Vas- és aczéliparban.

1880 . . .	454.300	1881 . . .	834.200	1875 . . .	732.300
1890 . . .	795.600	1891 . . .	971.400	1882 . . .	807.700
1900 . . .	1,149.700	1901 . . .	1,248.900	1895 . . .	1,114.500
	+ 153%		+ 49%		+ 52%

VII. Bőriparban.

1880 . . .	216.600	1881 . . .	355.400	1875 . . .	489.500
1890 . . .	281.100	1891 . . .	377.200	1882 . . .	542.300
1900 . . .	328.600	1901 . . .	384.000	1895 . . .	555.400
	+ 52%		+ 8%		+ 13%

VIII. A papiriparban.

1880 . . .	34.200	1881 . . .	43.800	1875 . . .	46.300
1890 . . .	41.400	1891 . . .	58.100	1882 . . .	58.000
1900 . . .	72.100	1901 . . .	74.100	1895 . . .	85.100
	+ 110%		+ 69%		+ 83%

IX. Az üvegiparban.

1880 . . .	25.700	1881 . . .	23.600	1875 . . .	35.600
1890 . . .	49.700	1891 . . .	28.500	1882 . . .	38.700
1900 . . .	61.100	1901 . . .	32.900	1895 . . .	58.200
	+ 138%		+ 39%		+ 63%

X. A chemiai iparban.

1880 . . .	45.400	1881 . . .	29.500	1875 . . .	40.600
1890 . . .	78.200	1891 . . .	40.900	1882 . . .	57.300
1900 . . .	140.500	1901 . . .	58.200	1895 . . .	97.400
	+ 209%		+ 96%		+ 139%

Végig tekintve e számsorokon, mindenütt azt látjuk, hogy Amerika ipara az utolsó 20 évben óriási mérveket ölt, hogy haladása messze felülmúlja akár az angol, akár a német ipar fejlődését, sőt hogy legtöbb iparágban az illető iparban foglal-

kozók száma felülhaladja a német, sőt még az angol iparban alkalmazottak számát is.

Főképp a vas- és aczélipar mesés fejlődést mutat. Így az évi termelés ezer tonnában volt:

Időszakban	Amerikai Egyesült-Államok	Nagy-británia	Német-ország	Egész világ
1876 80	2.200	6.600	2.140	14.810
1881—85	4.260	8.100	3.340	20.100
1886—90	7.080	7.760	4.130	23.640
1891—95	8.130	7.040	4.990	26.210
1896—1900	11.490	8.890	7.310	35.590
1901	15.880	7.930	7.740	40.230
1902	17.820	8.680	8.260	43.840
1903	18.000	8.810	9.860	47.340

A világ vasterméséből szolgáltatott:

Időszakban	Amerikai Egyesült-Államok %-ot	Nagy-británia %-ot	Német-ország %-ot
1876—80	14·9	45·0	14·5
1881—85	21·2	40·3	16·6
1886—90	29·9	32·8	17·5
1891—95	31·2	26·9	19·0
1896—1900	32·3	25·0	20·5
1901	39·5	19·7	19·2
1902	40·7	19·8	18·8
1903	38·0	18·6	20·8

A fejlődést legjobban kitünteti a következő számsor, a melyben az első időszak 100-nak vétetett:

Időszak	Amerikai Egyesült-Államok	Nagy-británia	Német-ország	Az egész világ
1876—80	100	100	100	100
1881—85	193	121	156	135
1886—90	322	116	193	159
1891—95	370	105	233	177
1896—1900	522	133	341	240
1901	722	119	361	271
1902	810	130	386	296
1903	818	134	460	319

Még nagyobb arányokban haladtak Amerika Egyesült Államai az aczéltermelésben. Az évi termelés ezer tonnában volt:

Időszakban	Amerikai Egyesült-Államok	Nagybritániában	Németországban	Az egész világon
1876—80	810 = 100	1.020 = 100	510 = 100	3.060 = 100
1884—85	1.650 = 203	1.970 = 194	1.070 = 209	5.880 = 192
1886—90	3.290 = 406	3.270 = 320	1.790 = 350	10.030 = 328
1891—95	4.670 = 576	3.080 = 301	2.780 = 545	13.070 = 427
1896—1900	8.450 = 1 043	4.660 = 456	5.520 = 1.082	23.250 = 759
1901	13.470 = 1.663	4.900 = 480	6.290 = 1.233	30.530 = 997
1902	14.910 = 1.840	4.850 = 475	7.650 = 1.500	35.840 = 1.172
1903	—	5.030 = 490	8.700 = 1.705	—

A világ aczéltermelésében rész vett:

Időszakban	Amerikai Egyesült- Államok %-kal	Nagybritánia %-kal	Németország %-kal
1876—80	26·47	33·33	16·67
1881—85	28·06	33·51	18·20
1886—90	32·80	32·60	17·85
1891—95	35·73	23·57	21·27
1896—1900	36·34	20·04	23·74
1901	44·12	16·44	20·60
1902	41·63	13·51	21·32

Az Amerikai Egyesült-Államok tehát erősen szorítják Nagybritániát és Németországot és mind a vasban, mind az aczélban a világ összes termelésének nagyobb részét ők szolgáltatják. Ép ezért néznek Angolországban is, de főképp Németországban, meglehetősen aggodalommal az újvilág óriásának óriási emelkedésére.

A gazdasági emelkedés egyik jele a vas és az aczél fogyasztása; s itt is Amerika messze felülmulja a többi országokat, Angolországot és Németországot.

Fejenként fogyasztott angol fontot:

Időszakban	Amerikai Egyesült- Államok	Nagybritánia	Németország
1876—80	101 = 100	361 = 100	114 = 100
1881—85	184 = 182	422 = 117	164 = 143
1886—90	235 = 233	406 = 112	197 = 173
1891—95	281 = 279	365 = 101	220 = 193
1896—1900	322 = 319	437 = 121	316 = 277
1901	457 = 452	392 = 109	327 = 287
1902	522 = 521	410 = 114	318 = 279
1903	517 = 511	412 = 114	367 = 322

Az aczélfogyasztás pedig fejenként volt fontokban:

Időszakban	Amerikai Egyesült- Államokban	Nagybritániában	Németországban
1876—80	37 = 100	64 = 100	25 = 100
1881—85	66 = 175	124 = 194	50 = 201
1886—90	117 = 314	189 = 295	80 = 320
1891—95	150 = 402	171 = 266	117 = 465
1896—1900	247 = 662	258 = 402	216 = 862
1901	371 = 992	258 = 402	236 = 939
1902	401 = 1081	253 = 394	282 = 1126

Az Amerikai Egyesült Államok lakossága tehát felülmulja az angol és német lakosságot a vas- és aczélfogyasztásban.

Mindezek a jelenségek, és az a körülmény, hogy Németország eddig kelleetlenül bár, de kénytelen volt az Amerikai Egyesült-Államoknak a legnagyobb kedvezést megadni s így Amerika főkiviteli cikkeit (kivált a gabonát és az állati terményeket) ugyanazokkal a vámokkal vámozni, melyeket Oroszország és az osztrák-

magyar monarchia szerződéseiben megkötött: most mikor Németország új vámpolitikáját inaugurálja, kérdésessé tették az Amerikával szemben követendő vámpolitikát.

Mikor Németország a Caprivi-féle szerződéses politikára akart áttérni, már akkor erős volt az a hit, hogy az Amerikai Államokat nem kell és nem fogják részesíteni azokban a mezőgazdasági vámokban, melyeket Németország az osztrák-magyar monarchiának enged, vagyis hogy az Amerikai Államok Németországban nem fogják a legnagyobb kedvezés alapján nyers termésüket behozni. Akkor főképp a cukorkivitel fenyvegető veszély és Amerikának az a fenyegetése, hogy a német cukorral szemben harci vámokat alkalmaz, kényszerítette Németországot, hogy 1891. augusztus havában az u. n. saratogai nyilatkozatokban megadja Amerikának a legnagyobb kedvezés jogát.

Azóta azonban az ellenszenv Amerika ellen mindinkább növekedett. Az agráriusok régóta szeretnék Amerika hatalmas versenyét korlátozni; az iparosok régóta követelik, hogy kivitelük Amerikába biztos alapokon lehetővé tétessék. A legnagyobb kedvezés kölcsönös megadása Amerika mezőgazdaságának, sőt még iparának is, Németországban nagy jogokat és előnyöket ad, míg a németeknek Amerikában a legnagyobb kedvezésből, még ha híven követné is Amerika a legnagyobb kedvezés alkalmazását, sem volna nagy előnyük, miután Amerika vámjai oly magasak, hogy a versenyt az amerikai iparral majdnem lehetetlenné teszik, és miután az amerikai vámeljárást oly annyira terhelő és szeszélyes, hogy biztos számításokat tenni alig lehet. Egyébiránt mindehhez hozzájárul az, hogy Amerika a reciprocitás elvén kíván szerződni s így nem kell neki a legnagyobb kedvezést megadni, hanem csak oly engedményekkel kell a reciprocitás alapján szerződést kötni, a melyek az Amerika által nyújtandott előnyöknek megfelelők.

A közvéleménynek ezen harcias megnyilatkozása egyelőre Amerikában nem okozott ijedtséget, és magát a német kormányt vámpolitikai actiójában nem zavarta. A német kormány nemcsak gazdasági, de a távol keleti viszonyok okából politikai szempontból Amerika barátságát nagyra tartja. Vámpolitikai irányzatának azt a törekvését, hogy a nagyobb forgalmi országokkal szerződéses viszonyban maradjon, Amerikával szemben is érvényre akarja juttatni. Fog-e sikerülni, Amerikával az előbb említett 8 szerződéshez hasonló tarifaszereződést kötni, egyelőre nagyon bizonytalan. A tárgyalásokat a két hatalmas államszövetség megkezdette, de 1906. márcziusig eredményhez nem vezették. Épp ezért a német kormány felhatalmazást adott magának arra, hogy 1907. júniusig az Amerikai Egyesült Államokkal szemben a legnagyobb kedvezést alkalmazhassa, illetőleg hogy a megkötött 8 szerződés kedvezőbb vámtételeit Amerika küldeményeire is alkalmazhassa.

Ismerve Amerika Egyesült Államaiban a gazdasági uralkodó közvéleményt, nem valószínű, hogy ott a vámpolitika egyhamar az erősen védekező és elzáró álláspont helyett az iparvámok mérséklésére térjen. Nem valószínű, hogy Amerika szerződéssel vámtételeit lényegesen módosítsa, még Németország kedvéért

sem. Nem valószínű, hogy Németország Amerikát a tarifaszereződések hálózatába becsalja és ekkép biztosítja Amerika kivételét. De ép oly kevésbé valószínű, hogy Németország azért, mert Amerikával tarifaszereződést nem tud kötni, Amerikát kizárja a legnagyobb kedvezés jogából és vele szemben nem a szerződéses vámtételeket, hanem a magasabb autonóm vámtarifát alkalmazza. Németország nem teheti ki magát annak, hogy Amerika vele szemben retorziókat alkalmazzon; pedig a retorziók a Dingleybill alapján a köztársaság elnöke által elrendelhetők, és az amerikai közvélemény nyomása alatt el is fognak rendeltetni.

Ily körülmények közt több mint valószínű, hogy az új vámkorszakban is Amerika a legnagyobb kedvezést fogja élvezni Németországban és szabadon folytathatja vámpolitikai autonómiáját otthon.

Franciaország a frankfurti béke által örök időkre a legnagyobb kedvezés alapján áll Németországban. Ez adja meg a francia vámpolitikának irányát jövőre is. Franciaországban a gyűlölet Németország ellen a frankfurti béke említett határozatát nyügnek tüntette fel. Meggátolja ez a határozat a francziákat a szerződéses politikában, mert hisz minden kedvezmény, amit tarifaszereződésekben más harmadik országnak adnak, azonnal és ellenkedvezmény nélkül Németországnak is jutna. Ezért elhagyták 1892-óta, amikor felszabadultak a régi tarifaszereződések alól, a szerződéses politikát. Autonóm intézik vámpolitikájukat, a kettős tarifa rendszerrel kötnek szerződéseket, illetőleg a minimális tételeket kötik le addig, míg a törvényhozás meg nem változtatja. Németország új vámkorszakában ez a viszony nem változik.

* * *

Végig tekintve így a jövő képén, melyet Németország vasakarata megteremtett a kontinensen, a vámpolitika stabilitását az eddiginél magasabb vámokkal látjuk.

Bizonytalan a kép Nagybritánia és Amerika Egyesült Államainak magatartására nézve. Nagybritániában az anyaország egyelőre a szabad kereskedelem széles útján marad, de a gyarmatok a praferentiális politika felé hajolnak s így esetleg vámháborukra okot szolgáltatnak, ha valamely ország mint pl. Németország a legnagyobb kedvezés jogát szigorúan értelmezi és el nem akarja ismerni Angolországok nagyobb jogát más országokkal szemben.

Az Amerikai Egyesült Államokban egyelőre a vámautokratia uralkodik, és aki ezt nem türi, annak a hatalmas államokkal harczba kell szállni. Nem valószínű, hogy ily harczra Németország vállalkoznék. Még kevésbé valószínű, hogy a Németországgal most új tarifaszereződésekbe lépett államok együttesen lépjenek fel Amerika ellen. Nem valószínű ez azért sem, mert érdekeik sokkal egyenlőtlenebbek, semhogy Amerikával szemben egyenlő módon föllépjenek; de nem is valószínű, hogy pl. Szerbia, Bulgária, Rumánia és Oroszország az amerikai gazdaság iránt nagy érdeklődéssel viseltessenek; de még az osztrák-magyar

monarchiának is kiviteli érdekei az Amerikai Egyesült Államokba nem olyanok, hogy vámháboruban jelentőséggel bírnának. Olaszország inkább Amerika déli államai felé gravitál. Svájc már is vámharcban áll Amerikával, anélkül, hogy Amerika sokat törődne vele s így maradna még Németország mellett Belgium, mely az amerikai kivitelnél jelentős. Nem valószínű, hogy a békés gazdasági politikát követő Belgium Amerikával szemben harcra induljon.

Egy középeurópai szövetkezés Amerikával szemben csak akkor bírna alappal, ha a szövetkezés sokkal szorosabb lenne, mint az, amelyet a mostani szerződések megállapítanak, és amely tulajdonkép magasabb elzárkozással jár az eddigi állapotnál. Ilyen szövetkezés nem vezethet egységes harci programra, mert a harcz nem nyújt egyenlő érdeket. És így Amerika Egyesült Államai továbbra is megmaradhatnak vámautokrátiájuknál.

Az új vámpolitika így még külső alakjában is a harcz jellegében indul meg; de még ott is, ahol a szerződések alakilag békét hirdetnek, nemzetközi harcra ösztönöznek, mert a szerződések által is az elzárkozás jut érvényre és az egyes gazdasági területeket arra ösztönözik, hogy az elzárkozást vagy gyöngítsék vagy más területeken keressenek terményeik és iparcikkeik számára elhelyezést. Egy pár évig ingadozó áramlat lesz mindenütt látható, míg a viszonyoknak megfelelő helyzetbe az egyes országok termelése hozzászokik.

Mattekovits Sándor.

A betterment-adózás kérdése. III.

IV. A betterment-adó Amerikában.

a) A betterment-adóra vonatkozó törvényes rendelkezések.

Amerikában nem igen használják a betterment szót annak az adónak, illetőleg megterhelésnek a megjelölésére, a mely a közköltegen emelt építkezések, átalakítások, szabályozások és más egyéb intézmények nyomán támadt értéknövekedés megváltása fejében fizetendő. Ott a »special assessments« néven ismerik,¹⁾ talán azért is, hogy még a nevében se legyen azonos máshol elfogadott adóval. Mert az amerikai büszke a special assessmentsre. Nem kutatja ugyan eredetének feltételeit; nem keresi a közadók rendszerében; nem keresi pénzügyi jelentőségét. Látja gazdasági eredményét és örül neki, hogy a községi önkormányzás szabad világában olyan eszközt biztosított magának, a mely lehetővé teszi, hogy modern, rendezett városokat építsen, telve a kényelem és a közegészség követelte intézményekkel.

¹⁾ Seligmann id. ért. »To all those acquainted with American conditions it will be apparent at once that what we are dealing with, is nothing but the system of special assessments.«

Egyik kiváló jogtudósuk¹⁾ azt mondja, hogy a special assessments fejlődése és eredete benne van a községi önkormányzat elvében és jellemző azokra a szabad intézményekre, a melyek az angol-szász fajnak éltető levegőjét képezik, a melyek nem kívánják a bölcsekedést, a szervező észt és a kormányzási formák keresését, hanem keresik a hasznost és mindazt, a mi a községi életre üdvös és szükséges. Rae²⁾ azt tartja, hogy az egyenlőség és a kényelem követelményeinek hódoltak meg általa. Seligmann azt tanítja, hogy alapeszméje benne van már abban a római ediktumban, a mely elrendeli, hogy mindenki köteles megcsinálni háza előtt a közutat.³⁾

Ámde eredt légyen a special assessments bármilyen alaphól is, az amerikaiak ennek a tudása és kutatása nem bántja. Az elmélet őt különben nem érdekli.⁴⁾ Arra hivatkozik, hogy New-York cityben már 12 évvel ezelőtt 2,400.000 dollár, Chicagóban pedig 8,790.443 dollár folyt be évenként special assessments czímen. Neki elég ennyit tudni; a többi a tudósok dolga. A betterment eredetének többé-kevésbé pontos tudásáért bőségesen kárpótolja az a tudat, hogy az értéknövekedés megadóztatása széppé, kényelmessé tette városait és módot adott arra, hogy a közegészségügynek sok hasznos intézménnyel legyen a támogatója. Még Seligmann is, ez a fölöttébb tárgyilagos, nagytudású író, a mai formában használt betterment eredetének kérdését röviden ezzel végzi el: »the institution is indeed found in America, but the name is unknown there.« Rosewater ellenben, a ki a legkimerítőbben és mint Seligmann méltó tanítványa, mesterének szövétnekénél vizsgálja a special assessments történeti fejlődését, azt mondja, hogy bizony csak idegen volt ez az idea Amerika földjén és az angol törvénykönyvből tanulták el azt a praktikus yankeek.⁵⁾

Elsőnek a new-yorkiak használták 1691-ben. De itt fejlődött jövedelmi rendszerré és innen terjedt szét használata egész Amerikára. A new-yorkiakat az a törvény vihette rá a különleges adók használatára, a melyet az angolok szereztek 1667-ben, majd megújítva 1670-ben, a mikor a leégett Londont kellett újra építeni; bár Rosewater azt állítja, hogy szedtek New-Yorkban a gyarmatosítás korában is adót, a mely kapcsolatban állott a haszonnal. És tagadhatatlan, hogy New-Yorkban eleinte egészen más irányú a betterment-adó, mint Londonban; ott nem az újraépítés feladatával, hanem a terjeszkedés és a nagyratörés munkájával állottak szemben. Az az alapeszme, a mely a már ismertem angol törvényben van lerakva, alkalmasnak látszott a

¹⁾ George Ch. J.

²⁾ Rae John, *The betterment tax in America. Contemporary Review* 57. köt. 644. . . »most probably arose spontaneously out of natural considerations of equity and convenience.«

³⁾ Construat vias publicas unusquisque secundum propriam domum.

⁴⁾ Seligmann azt írja id. művében . . . »and it has not been worked: t. i. a betterment teoriáját: out in America, because there have been so few American theorist in public finance.

⁵⁾ Rosewater Victor, *Special Assessments. Second Edition. Columbia University New-York 1898.* »The idea was not, as has often been erroneously supposed, indigenous upon American soil. For twenty years the substance of the plan had been enrolled upon the English statute-book.« 25. oldal.

szükséges költségek előteremtésére. Nem is haboztak sokáig. Lemásolták az angol törvényt, kihagyták belőle azt, a mi az ő viszonyaiknak nem felelt meg, beleírták, a mit az új eszme bennök megérlelt és megcsináltak az »An act for regulating the buildings, streets, lanes, wharffs docks and allyes of the city of New-York« című törvényt. Rövid, tömör, igazi amerikai törvény ez, a mely hamar készült és gyorsan került alkalmazásba. A címe megmondja, hogy mi a célja. Legfontosabb intézkedése, hogy a Mayor Aldermen és a Common Council felhatalmazást nyertek benne arra, hogy nevezzenek ki felügyelőket (Surveyors and Supervisors), hogy az utcák és a közterek szabályozását ellenőrizzék, azokat az épületeket pedig, a melyek szűkké teszik az utcákat, bontassák le. A felügyelők megállapították a Common Council-lel egyetemben, a levezető csatornák helyét és számát. Rendelkeztek a kövezések ügyében; a felmerült költségek beszedésére nézve. A Common Council fel volt jogositva arra, hogy adót (tax) vessen ki azokra, a kiknek ezekből az építkezésekből hasznuk van.

És a mióta ez az első törvény életbe lépett, azóta a betterment-adó révén csinálják meg az amerikaiak¹⁾ az utcák nyitását, áttörését, megnagyobbitását, kövezését és a kövezések átalakítását, megjavítását és a szabad terek bekerítését, az utcák öntözését, kivilágítását gázzal, vagy villamfénynyel és az útmenti lámpák felállítását; az utcákat szegélyező árkok és csatornák, a gátak és rakodó partok építését, a táviróvezeték és a vízvezeték csöveinek lerakását, a vízi utak szabályozását és a vízmedrének kotratását; nyilvános kertek alkotását és gondozását. A felsorolt alkotások költségeit, hol egészben, hol részben, nem az általános adózás, general tax, bevételeiből fizetik, hanem a különleges adók special assessments címén behajtott összegekből fődözik.²⁾ Különösen is használták a felsorolt munkálatok és alkotások költségeinek fődözésére abban az időben, a mikor alkalmazása kezdődött. Rae³⁾ említi, hogy Amerikában régente a »betterment tax« (»ha ugyan annak lehet nevezni«) volt a leg egyszerűbb és legközönségesebben használt eszköz arra, hogy a városok kiépítésének és a közalkotások költségeinek terhét könnyen elviseljék. Ha új kutat ástak, az volt a szokás, hogy a költségek felét a szomszédos lakókon hajtották be.⁴⁾

Az 1691-ki törvény egész 1772-ig volt érvényben. Az a forradalomszerű harc, a mely akkor a hatóságok között pusztított, ezt a törvényt is ujjal cserélte fel. 1787. áprilisban hozták

¹⁾ Seeligmann tanulmánya 3. old

²⁾ Így szembe állítva a general tax és a special assessments fogalmát, helyén való, hogy rámutassak arra, hogy assessments első értelme: értékelés, fölbecsülés. Mint adót kifejező fogalomban benne van ez az értelme is és jelenti azt az adót, melynek kiszabását megelőzi az adóalap megbecslése, a tax fogalma általános, a közjövedelem fajfogalma; az assessments részleges, az egyed fogalmát jelöli.

³⁾ Rae John, »Betterment« a Reply (Contamparary Rewiew, 1890.)

⁴⁾ Rae azt sejtí ebből, hogy talán a hollandusoktól tanulták el a betterment gondolatát az amerikaiak, mert a hollandusoknál régi szokás, hogy a közalkotások fentartási és javítási költségeit közadakozás útján teremtik elő.

az új betterment-törvényt, a mely kevésbé tér el a régitől. Az adókiivetés igazságossága és pártatlansága nagyobb benne, mint a régi törvényben. Az Aldermen és a Mayor szerepe szűkül; az értéknövekedés fölbecslését olyan öt ingatlantulajdonosra bízták, a kik érdektelenek a dologban. Fölbecslésüket a Common Council vizsgálta fölül. A fölbecslés is, a fizetés is csak a City házaira háramlott, ezek közül is csak azokra, a melyek értékökben megnövekedtek (intended to be benefited). A fizetés kötelezettsége a tulajdonosokat terhelte; a bevételt utcák nyitására és kiépítésére, meg csatornák fektetésére használták. Föl kell itt emlitenem, hogy ezek a bevételek időközönként nagyon jelentékenyek voltak, ámbár volt idő, hogy az egyszer megejtett becslés alapján utófizetéseket is követeltek a hatóságok.

Idők folytán és a szükség szerint, több ízben (1793., 1795., 1796., 1801. és 1807-ben) csekély változással meg-megújították a törvényt. Jelentékeny ezek közül az 1807-ki, a melynek rendelkezései szerint három tisztviselőt, négy évre, azzal a kizárólagos jogosultsággal neveztek ki, hogy ezek a számukra kijelölt területeken utcákat és tereket csináljanak, a költségeket pedig hajtsák be azokon a tulajdonosokon, a kiknek ingatlana értékben megnövekedett (»the expense incurred to be assessed upon the propertyowners intended to be benefited«).

A következő évek során már New-York állam négy államában, nevezetesen Albanyban, Hudsonban, Schenectadyban és New-Yorkben használták az értéknövekedés megadóztatásának jövedelmét új alkotások életre hívására. Az eredmény meglepő volt, noha csak a new-yorki törvényekről lehet elmondani, hogy az ügy érdemének megfelelően igazán szabadelvűek és körültekintők voltak.

Az adózás területének szélesbedésével az adó mivoltában is esett, ha nem is lényeges, változás. Rendeltetésük szerint most már két osztályba sorozódtak az adók; az egyik csoportba tartozókat azért hajtották be, hogy utcákat és tereket csináltassanak a befolyt jövedelemből; a második csoportba tartozókat azért fizették az érdekeltek, mert a már meglevő utcák javítása, jókarban tartása, kövezése, a rakodó-partok építése, a vizpartok rendben tartása, csatornák és kutak építése, az ingatlanok értékét megnövelte. Mind a kettőre vonatkozólag érvényben volt az a rendelkezés, hogy a mennyiben a kivetett adók a költségeket nem fődözték, jogukban volt az illetékes hatóságoknak folytatólagos adót kiszabni.¹⁾

1846-ban, több oldalról megnyilatkozott óhajtnak engedve, revisio alá kerültek a special assessments-re vonatkozó törvények. De a revisio nem ment olyan könnyen. A betterment megadóztatásának ellenesei megkezdték munkájukat. Szószólójuk, Musphy new-yorki ügyvéd, két pontban foglalta össze óhajtnak. Az egyik az volt, hogy a közhelyek és középületek javításáért csak akkor legyen szabad adót beszabni, ha abba az érdekeltek kétharmada

¹⁾ Rosewater i. m. 30. old. »In each case, the assesment was to be a lien upon the property benefited, and if the estimate proved to small, a reassesment of the deficiency was permitted.«

beleegyezik és ha a legfelsőbb helyi hatóság kétharmada jóváhagyja; a másik, hogy az adózás ebben is általános legyen és vettessék ki a városnak vagy községnek mindenik adóköteles ingatlanára.¹⁾ Musphy indítványa, burkoltan ugyan, azt jelentette, hogy meg kell szüntetni a betterment-adózást. Az indítványt tevő különben sem tagadta és javaslatának megokolásában eléggé nyíltan meg is mondta, hogy a különleges előny, a specialis egyéni haszon alapján való megadóztatást ott, a hol közalkotásról van szó, egészségtelen dolognak tartja, mert a szilárd adózási alapot önkéntes alap váltja fel... («because it substitutes an arbitrary instead of a fixed rule of taxation»). Pedig az adózásnak egyenlőnek kell lennie, hogy igazságos legyen. És folytatólag azt fejtegeti, hogy általában lehetetlen dolog csak elképzelni is valamely közalkotást, a mely annak a kerületnek, a melyben készült, különös előnyöket ne biztosítana. Az a körülmény pedig, hogy valamely közalkotás költségeit a közpénztárból fizették, a legbeszédeesebb bizonyosság arra, hogy az alkotás is, a kiadás is a közönség érdekében történt, hogy a közönség kívánta és hajlandó is a költségeket viselni. Ha ez nem így lenne, az az alkotás nem is lenne közalkotás.

Ez volt Musphy okfejtésének a menete. Tartalmára is, irányára is gyakorta hivatkoztak az amerikaiak. Nem azért, mintha ő lett volna az első, a ki a betterment-adózás ellen szót emelt, de mert szavának, kis körben ugyan, súlya volt. A new-yorki törvényszékek különben sokszor volt alkalma már ebben az időben is foglalkozni oly felebbeszésekkel, a melyekben a special assessments-sel megterhelt tagadta a rá rótt adó helyességét és azt vitatta, hogy a betterment-adó jogtalan. Ámde a new-yorki törvényszék mindenkor az ellenkező álláspontot foglalta el,²⁾ ha mindig nem is az adó törvényes voltának az alapján. A betterment-kérdés kutatói fel is jegyezték egy 1846-ban kelt ítéletet, a melyben a törvényszék a special assessments behajtásának a jogát nem a törvény alapján ítélte meg, hanem az államnak azon alapjoga czímén, hogy általában joga van adót követelni és behajtani polgárain.

Különben az a szellemi forrongás, a melybe a betterment-adó a 19. század elején sodorta az újvilág polgárait, annál erősebben kopogtatott a törvényszékek ajtajain, mennél sűrűbb volt az adó alkalmazása. Rae fentebb idézett művében több törvényt és több ítéletet is közöl annak a bebizonyítására, hogy még a 19. század során is meglehetősen ingatag volt a bíróság felfogása abban a kérdésben, hogy miféle jogalapon lehet a special assessments-t kivetni és behajtani. Voltak bíróságok, a melyek a new-yorki ítélettel szemben a betterment-adót kivették az államnak azon általános joga alól, mely szerint vethet ki adókat,

¹⁾ No assesment for any improvement in any city or village shall be laid otherwise than by general tax upon taxable property of such city or village, levied and collected with an annual tax for other expenses.« Debates in the Court. Convent. 1846. 35. old.»

²⁾ Seeligmann írja többször id. művében: »The courts have been filled with litigation respecting special assesments and certain valuable principles have been slowly evolved.« 61. old.

és az általános adómentességgel felruházott jogi személyeket arra kötelezték, hogy a különleges adókat fizessék meg. Voltak azonban olyan bíróságok (pl. a massachusettsi legfelsőbb törvényszék), a melyek a betterment-adót nem sorozták a civil imposition közé és kivették a tax fogalmával kifejezett adók sorából. Persze a nagy habozás során gyakran megesett, hogy a bíróság nem a törvény alkalmazásában találta fel hivatását, hanem bölcselkedett és elveket fejtegetett. Így többször idéznek az amerikai írók egy 1813-ban kelt new-yorki bírósági ítéletet, a melyben az van elmondva, hogy a betterment-adó voltaképpen nem megterhelés és ennek folytán nem is adó a fogalom igazi értelmében, ne is panaszkodjanak az emberek a betterment-adó szigorúsága és igazságtalansága miatt, — mondja az ítélet — mert az az alapelv, hogy az viselje a terhet, a kié a haszon, összhangban van a tudomány és a vallás alapelvével!

Az amerikai bíróságok ítéletei jelentékeny befolyással voltak a betterment-törvényhozás fejlődésére, minthogy pedig ezeknek az ítéleteknek legtöbbször azon felfogás felé hajlik, hogy közutaknak, köztereknek szabályozása, kövezések, hidak és csatornák készítése helyi érdekű alkotás: a betterment-adónak is igen erős az egyéni karaktere és erre a mivoltára nem gyakorol befolyást az a körülmény sem, hogy a közhatalom tekintélyének védelme alatt és erejével vetik ki és hajtják be. Csak egy dologban egyértelmű az ítéletek iránya, abban, hogy a kié a haszon, azé legyen a teher is.

New-Yorkban és onnan kiindulva azokban az államokban, a melyekben a special assessments otthont talált, az adó folytatólagos terjedésével nem vitatják már jogos vagy jogtalan voltát, hanem azt a szerepet kívánják szabályozni, a mely az adók kivetése, meg behajtása alkalmával jut a különféle hatóságnak, és azokat a módokat és eszközöket keresik, a melyekkel az adófizetőt tévedések és szándékos megrövidítések ellen meg lehet óvni.

(Folytatása következik.)

Berényi Pál.

Uj kereskedelmi társaságok.

Az emberek azon törekvése, hogy erőiket egyesítsék oly célok elérésére, a melyekkel az egyéni erő megküzdeni nem bír, époly régi, mint maga az emberi kultúra. Minden társadalmi berendezés a társulás elvén nyugszik. A társulásra való törekvés nem annyira az emberi természet belső szükségletéből fakad, mint inkább annak belátásából, hogy az egyesnek a többi emberekre szüksége van és hogy a másokkal való szövetség oly szükségletek és vágyak kielégítésére képesíti, a melyek kielégítésére saját erejét elégtelennek érzi. Nincs tehát mit csudálkoznunk azon, hogy a társaságok már az ókornak sok időn át mint államában, a római köztársaságban nagy számban keltek életre és kedvező életföltételek közt fejlődtek és virágoztak.

Már a római jog kifejtette a társasági jog alapelveit, a melyek a polgárosult államok törvényhozásában és jogalkalmazásában ma is érvényesülnek. A társaság fogalma, a tagok egymásközi viszonya, felelőssége már a római jogban teljes kifejlést nyert. Sőt a nagybérlok társaságában (*societates publicanorum*) a mai részvénytársaságokéhoz hasonló szervezetet fedezhetünk föl. A tagság átruházható részekben (részvényekben) van megtestesítve, a társaságot harmadik személyekkel szemben a főnök képviseli.

A kereskedelem fejlődésével a középkorban párhuzamosan haladt a társulás eszméjének térhódítása. A kereskedőnek óriási nehézségekkel kellett megküzdenie. A távoli népekkel űzött cserekereskedés nagy veszélyekkel járt; a kereskedő ismeretlen területekre hatolt, hogy országa termelvényeit más népek, más országok termelvényeire cserélje be; az út hosszú évekig tartott; a tenger elnyelte a legdrágább rakományokat; a hajókat, karavánokat kalózkodók, utonállók megsarczolták. Az egyes embernek nem volt meg az elegendő tőkéje, munkabirása ahhoz, hogy a viszontagságokkal megküzdhessen és haszonra juttassa merész vállalkozását. Csak a társulás tette erre képessé. A szükség hozta magával a társaságok keletkezését és elszaporodását.

Nagyon nehéz volna megállapítani, hogy melyik népfaj volt az, a melyet a társasági jog kifejlesztése terén az elsőség illet meg. Társaságok minden kereskedő országban léteztek s államhatósági intézkedés hijján hosszú ideig a szokásjogtól nyerték szabályozásukat. A közös cég használata, a korlátlan és egyetemleges felelősség a szükségből fakadt. A kereskedőnek egyszerre több helyen kellett vennie és eladnia; ennél fogva egyik kénytelen volt a többiek helyett szerződni. Az üzlettel járó kockázat folytán egyik társnak felelőssége nem nyújtott elég fedezetet;

ennélfogva a társaság nevében szerződő társ a többieket is kötelezte.

Amig azonban az egyetemlegesség a legtöbb társasági formánál a mai napig is érvényben maradt, a felelősség korlátozása már a fejlődés kezdetén szokássá vált. A betétre korlátozott felelősség megengedése nagy lépés volt a társasági ügy fejlődésében. Az egyházi törvények a kamatszedést tiltották és ez által a tőke és a vállalkozás közé áthághatatlan korlátokat állítottak. A kamatszedési tilalomnak kijátszására szolgált a színlelt jogügylet, a melynél fogva a hitelező tőkét valamilyen meghatározott vállalkozás céljára kölcsön adta az adósnak, a ki a hitelezőt a vállalkozás nyereségében részesítette.

De a fejlődésnek ezen iránya itt nem állt meg. Igen korán keletkeztek olyan társaságok, a melyeknél az összes tagok kivétel nélkül csak betétjeik erejéig vállaltak kötelezettséget. Sok ingadozáson, az alakulás sokféle változatán ment át a kereskedelmi társaságok e formája, amig a mai részvénytársaság körvonalai kibontakoztak. Genuában már 1470-ben alakult egy részvényes egyesület, a melyet mint a mai értelemben vett részvénytársaság első megjelenését szoktak emlegetni. Hollandiában és Angliában a XVI. század végén alakultak nagy részvénytársaságok, a melyek kiváltságolt, közérdekű, szinte közjogi testületek gyanánt jelentkeznek; alá vannak vetve az állami felügyeletnek s már a megalakulás is az állam engedélyétől függ. Nálunk az 1840: XVIII. törvényczikk csak a nem tisztán kereskedői részvénytársaságokra és vasuti vállalatokra nézve rendelte, hogy a rájuk vonatkozó (egyébként a váltótörvénytörvényeknek bemutatandó) adatokat a helytartótanácsnál be kell mutatni. Ámde a 70-es évek törvényhozásai általában elejtették az engedélyezési rendszert, a mely ma már egyedül Ausztriában maradt meg.

Az 1875-ik évi magyar kereskedelmi törvény tervezete a kereskedelmi társaságok három faját ismerte és pedig a közkereseti, a betéti és a részvényes társaságokat. A budapesti kereskedelmi és iparkamara akkor beadott véleményes jelentésében annak a felfogásnak adott kifejezést, hogy a törvénykönyvnek nem szabad a kereskedelmi társaságok három faját elismerni és ez által minden más netán keletkező társasági formától az elismerést hallgatag megtagadva, egy bekövetkező fejlődési processus elé akadályt gördíteni. Egyszersmind indítványozta, hogy a kereskedelmi törvényben a szövetkezetek jogviszonyait is szabályozzák.

Akkoriban a szövetkezetek a nyugati államokban már jelentékeny számban léteztek és a szövetkezeti eszme fontossága és nagy jövője áthatotta a köztudatot. Hazánkban is megvolt a fejlődés kezdete; az értekezlet egyik tagja előadta, hogy az 1873. év elején nálunk 49 népbank és 144 önsegélyző, hitel- és fogyasztási egylet állott fenn. A szövetkezetek megegyeznek a részvénytársaságokkal annyiban, hogy a felelősség szintén lehet a betétre korlátozva, a tagság átruházható, de lényegbe vágó különbség köztük az, hogy a szövetkezetek a törvény világos értelmé szerint a tagok kilétének, keresetének, gazdálkodásának közös üzletkezelés mellett vagy a kölcsönösség alapján való elő-

mozdítására irányulnak, hogy a tagság felmondható és az alap-tőke nincs meghatározva, hanem változásnak van alávetve.

A szövetkezetek jogállásának szabályozása a kereskedelmi törvénybe szintén felvételre és ennyiben a tervezet taxatív felsorolása kiegészítést nyert; de a felsorolás megtartatott azon megokolással, hogy a kereskedelmi törvényben, melynek feladata nemcsak a forgalmat megkönnyíteni, hanem a jogbiztonságot is fentartani, meg kell állapítani azon formákat, melyek mellett kereskedelmi társulatokat a kereskedelmi törvény által nyújtott jogokban részesít s melyeket alkalmasoknak itél az ezen jogokkal való visszaélés megakadályozására. Ha az idők folyamán a gyakorlat új társasági alakzatokat fejleszt s ha ezek nemzetgazdasági fontosságra emelkednek, a törvényhozás tekintettel lesz rájuk és szabályozni fogja viszonyaikat. (Ért. jzkvei 76. l.)

Már az értekezleten fölmerült egy oly értelmű indítvány, hogy a kereskedelmi törvény a betéti részvénytársaságokat is szabályozza. Azok az okok, a melyeket az értekezleten ezen indítvány ellen fölhoztak, ma is fenforognak. Betéti részvénytársaságokat Németországban és Franciaországban a részvénytársaságok alakítására megkivánt állami engedély kijátszása végett alapítottak, tényleg ezen intézmény azóta sem lett az általánosan érzett gazdasági szükség követelménye.

Tagadhatatlan, hogy az, a mit a budapesti kereskedelmi és iparkamara a harmincz évvel ezelőtt megalkotott kereskedelmi törvény tervezetéhez benyújtott véleményében megjósolt, csakugyan bekövetkezett. A kereskedelmi törvény a társasági ügy fejlődési folyamatát tényleg mesterségesen megakasztja. A meglevő társasági formák igen sok gazdasági cél elérésére nem felelnek meg. Az erősen individuális jellegű közkereseti és betéti társaságok sok esetben nem alkalmasak a kereskedelmi élet bizonyos feladatainak teljesítésére. A közkereseti társaság beltágjainak korlátlan felelőssége sok vállalat létesítésének akadály. Viszont a részvénytársaság bonyolultabb szervezete, a mely már a mindenféle alakisághoz kötött alakulásnál is éreztetni hatását, a pillanatnyi konjunkturához kötött, vagy kisebb terjedelmű üzletet túlságosan megterhelné.

A fejlettebb kereskedelmi élet máris fejlesztett egy megfelelő társasági alakzatot. Ez az u. n. Gesellschaft mit beschränkter Haftung. Legczészerűbb volna a Németországban oly kitünően bevált korlátolt felelősségű társaságot, a mely egyfelől az egyéni felelősségen nyugvó, egyszerű berendezésű közkereseti és betéti társaságok és másfelől a betétre korlátolt, nehézkes szervezetű részvénytársaságok közti hézagot oly mesterileg tölti be, a magyar jogrendszerbe beilleszteni; mint a mely alakzat olyan feladatok kivitelére alkalmas, a melyekre a meglevő formák alkalmatlanoknak, vagy kevésbé alkalmasoknak bizonyultak.

Németországban a korlátolt felelősségű társaság formája tizenkét évi fennállása alatt igen hasznosnak és célszerűnek bizonyult. Már az első öt évben 1792 Gesellschaft mit beschränkter Haftung létesült összesen 625 millió márka alaptőkével. Az első decennium után a társaságok száma 6200-ra rugott.

Ausztriában a kormány a múlt esztendőben törvényjavaslatot terjesztett elő a korlátolt felelősségű társaságokról, a mely azóta törvénynyé is vált. Ez a törvényjavaslat a német mintától csak kevés eltérést tüntet föl.

A korlátolt felelősségű társaság mintegy középen áll a közkereseti, illetőleg betéti társaság és a részvénytársaság között. Mégis sokkal több a hasonlatossága a részvénytársasággal. A dispositív szabályok mellett nagy számmal vannak a normatív szabályok is. A nyilvánosság elve is teljes mértékben érvényesül.

A társasági szerződés érvényességéhez közjegyzői okirat szükséges. A szerződés tartalma is adva van; magában kell foglalnia a társaság székhelyét, a vállalat tárgyát, az alaptőke nagyságát és a törzsbetétek összegét.

Az alaptőke minimuma 20.000 korona. Egy-egy törzsbetét minimális összege 500 korona. Egy tagnak nem lehet egyszerre több törzsbetéte.

A társasági tagok felelőssége a törzsbetétre szorítkozik, hacsak a társasági szerződésben utánfizetési kötelezettség megállapítva nincs.

A tagság közjegyzői okirattal mind élők közt, mind halál esetére átruházható és terhelhető.

Kifelé a társaságot üzletvezetők képviselik, a kiket az üzletvezetésnél a rendes kereskedő gondossága terhel. Az üzletvezetők az üzleti év lejártát követő három hónapon belül a zárószámadásokat felállítani tartoznak. Felügyelő bizottságot is rendel a törvény a társaságnak, ha az alaptőke meghaladja az 500.000 koronát és a tagok száma húsznál több.

A tagok közgyűlésének joga a zárószámadások megvizsgálása és a mérleg megállapítása, az üzletvezetők és a felügyelő bizottság felmentése, befizetések bekövetelése, utánfizetések visszatérítése, kereskedelmi meghatalmazottak kirendelése, az üzletkezelés megvizsgálása általában és az üzletvezetők, valamint a felügyelő bizottsági tagok elleni kártérítési igény érvényesítése. A közgyűlés egybehívásának, a határozathozatalnak módját a törvény szabályozza, valamint a közgyűlési határozatok megtámadását is.

Részletesen szabályozza az osztrák törvény a társaság feloszlását és felszámolását és a külföldi társaságok beengedését. Végül büntető határozmányokat is tartalmaz.

A korlátolt felelősségű társaság Németországban már kiállotta a tűzpróbát. Ugyanazon okok szólnak nálunk is ezen új társasági alakzat megvalósítása mellett, mint a melyekből kifolyólag Ausztriában határozták el a korlátolt felelősségű társaságok átültetését. Elérkezett az ideje annak, a mit a kereskedelmi törvény tervezetének tárgyalására egybehívott értekezlet tárgyalásait megörökítő jegyzőkönyvekben olvashatunk, hogy a gyakorlat által fejlesztett és fontosnak elismert új társasági alakzatot a törvényhozás elismerje és szabályozza.

A magyar gyáriparosok országos szövetsége volt érdekképviselőink közt az első, a mely ezen új társasági formának átültetését hathatósan felkarolta. Elméleti tárgyalások helyett mindjárt egyenesen a dolog érdekébe hatolt és egy törvény-

tervezettel lépett a nyilvánosság elé. A tervezethez mindössze egy általános indokolás készült; a részletes indokolást a szövetség tagjai véleményének beérkezése után fogja előkészíteni és a megfelelően kiegészített tervezetet törvényhozási tárgyalás végett a kormányhoz fogja terjeszteni.

Az általános indokolás a tervezet vezető eszméit a következőkben fejti ki.

A német és az osztrák törvény erősebben támaszkodnak a részvénytársasági jogban található szabályokra. Ezzel szemben a tervezet hazai viszonyaink figyelembe vétele mellett célszerűbbnek találta azt, hogy a korlátolt felelősségű társaságnak olyan szabályozására törekedjék, a mely inkább a közkereseti és betéti társaságra fennálló szabályokhoz alkalmazkodik. A mi különleges hazai viszonyaink jellegzetességét az általános indokolás abban találja, hogy a tagok betéteiket a társaságba nem fogják pontosan beszolgáltatni.

Egy másik vezető szempont volt az, hogy a törvénytervezet lehetőleg a magyar kereskedelmi törvény szabályaihoz alkalmazkodjék.

A harmadik alapvető gondolat pedig az volt, hogy a társasági tagok cselekvési szabadsága ne korlátoltassék azon mértéken túl, a melyet a hitelezők érdekeinek megóvása és a kisebbség érdeke megkövetel.

Mindez hálás és szép feladat. Nézzük már most, hogy mennyiben sikerült a tervezetnek a vezető eszméket megvalósítania.

Korlátolt felelősségű társaság alakításához nem kell több, mint két tag. A társaság fennállását nem érinti, ha a bejegyzés és közzététel után az összes üzletrészek egy kézben egyesülnek.

Az alaptőke legkisebb összege 10.000 korona, mely legalább negyed részében készpénzbetét legyen. Az egyes üzletrész legkisebb összege 500 korona. Egy tagnak sem lehet a megalakuláskor több, mint egy üzletrésze; az üzletrészek azonban szólhatnak különböző összegről.

A társaság megalakul, ha a társasági szerződés a tervezetben meghatározott tartalommal létrejött, az alaptőke 30%-a befizettetett és a társaság a cégjegyzékbe bevezettetett és közzététetett. A társaság a társasági szerződésben megállapítottnál sem nagyobb, sem kisebb tőkével meg nem alakulhat. Kell, hogy az egész tőke biztosítva és 30%-a befizetve legyen. Amíg ez meg nem történt, addig a társaság be nem cégezhető és létezőnek nem tekinthető.

A társaság tagjai csak üzletrészeik erejéig felelősek. Kifogásoljuk a törvénytervezet terminológiáját, mely a tagoknak a társaságban való részét tőkerésznek mondja. Jobb volna átvenni a szövetkezeti törvényből az üzletrész elnevezést, mint a mely hivebben kifejezi a tagságból folyó jogoknak és kötelezettségeknek a tagra eső arányát. A tag nem mindig csupán a tőkebetétet tartozik a társaságba adni, állhat a tag szolgáltatása egyébből. Az üzletrész névértékén kívül a tag pótbefizetésre is kötelezhető.

A tagság átruházása meg van nehezítve. A tőkerészek ugyan megoszthatók, másra átruházhatók; de a társasági szerződésben a megosztás vagy átruházás megtiltható. A tagok semmiféle okiratot

nem kapnak. Az átruházás csak írásbeli szerződésben történhetik, a melyben az új szerződő magát a társasági szerződésnek alávetni tartozik. Az új tag azonkívül bevezetendő a társasági üzletrész-könyvbe. Az üzletrésznek örökösödés vagy végrehajtás útján másra való szállását a társasági szerződés nem korlátozhatja. A bizonytalan időre kötött társaságot fél évvel az üzleti év lefolyása előtt a tag felmondhatja és bizonyos esetekben a társaság feloszlását perrel követelheti. A többi tagok elhatározhatják valamely tag kilépésének megengedését, csakhogy ily esetben a tőkeleszállítás feltételei megtartandók. A tag a társaságból bizonyos esetekben kizárható.

A mi már most a társaság szervezetét, belső viszonyait és harmadik személyekhez való viszonyát illeti, a tervezet legtöbbet vesz át a tagok ügyintézési jogainak tárgyalásánál a közkereseti és betéti társaságokra vonatkozó jogszabályokból s itt abba a hibába esik, hogy az elnevezés esetleges azonosságából kifolyólag a közkereseti és betéti társaság üzletvezető tagjainak jogállását azonosnak veszi a korlátolt felelősségű társaság üzletvezető tagjainak jogállásával. Kimondja ugyanis a törvénytervezet, hogy a társasági tagnak a társaság ügyeiben tett kiadásait a társaság megtéríteni és helyette vállalt kötelezettségeit átvenni tartozik, továbbá hogy a tag az általa előlegezett pénzek után kamatot követelhet s hogy a tag díjazását a társasági szerződés állapítja meg. Holott pedig a korlátolt felelősségű társaság ügyeit az üzletvezetők viszik. A tagok egyéni ügyintézési joga ki van zárva. Ha tehát valamely tag a társaság ügyeiben kiadásokat tesz, vagy a társaság helyett kötelezettségeket vállal, akkor ezt mint a társaságnak akár a társasági szerződésben, akár későbbi megállapodással kirendelt üzletvezetője a közte és a társaság közt fenforgó szolgálati vagy megbízási viszony alapján, vagy végül mint megbízási nélküli ügyvivő teszi. Az előlegezett pénzekre nézve közönséges hitelezője a társaságnak. A korlátolt felelősségű társaság tagja mint ilyen önállóan nem intézheti a társaság ügyeit s ezen a címen nem is juthat a társasággal olyan jogviszonyokba, mint a közkereseti vagy betéti társaság tagja.

Az ügyek intézése a tagoknál van. De az ügyintézési jogot nem egyénileg, hanem mindig csak közösen gyakorolják. A mit a tárgyalt törvénytervezet az ügyek intézése alatt ért, az a magyar általános polgári törvénykönyv nyelvhasználata értelmében, ha az üzletvezetők a társaság tagjai közül rendeltettek ki, egyértelmű az ügyvitellel. Az üzletvezetők a társaság ügyvitelével és képviselétével vannak megbízva, de jogkörük eredete a társak elhatározásában van. A belső viszonyban az üzletvezetők a társak utasításait követni, törvényes határozatait fogantatosítani tartoznak. A határozatok módját illetőleg a törvénytervezet kiküszöböli a többségi elvet. Még a társasági szerződésben sem lehet többségi határozatot kikötni a taxative felsorolt ügyekben, nevezetesen a befizetések bekövetelése, mérleg megállapítása, üzletvezetők kirendelése, cégvezetői jogosítvány adása ügyében. Mindez ügyekben feltétlenül az összes tagok hozzájárulása szükséges. De nem szükséges, hogy a társak ülésben hozzák meg határozataikat; megfelel az írásban kifeje-

zett beleegyezés is. Az alaptőke $\frac{1}{10}$ részét képviselő tag vagy tagok az összes tagoknak ülésre való meghívását követelhetik.

A tervezet a tagoknak a kereskedelmi törvény 174. §-ának analogiájára keresetet ad a többségi határozatok ellen; a kereseti jog 30 nap alatt elévül. A keresetindítás a megtámadott határozat végrehajtását felfüggeszti.

A belső viszonyban az üzletvezetők ügyviteli hatásköre mindazon cselekvényekre kiterjed, melyek a társaság üzletével járnak.

A külső viszonyt illetőleg az üzletvezetők képviseleti jogosultsága tágabb. A tervezet e részben ismétli önönmagát és ellentmondásba keveredik. Előbb azt mondja, hogy a társaságot az üzletvezetők képviselik; utóbb, hogy az üzletvezetők mindazon cselekvényekre fel vannak jogosítva, melyek a társaság üzletével járnak; majd meg, hogy az üzletvezetők egyetértőleg olyan ügyleteket is köthetnek, a melyek a társaság rendes üzleti forgalmán túlmennek vagy a társaság céljához nem tartoznak. Es végül külön kiemeli, hogy az üzletvezetők harmadik személyekkel szemben a társaság nevében mindennemű jogcselekvényekre felhatalmazottaknak tekintendők.

A tagoknak tág egyéni felügyeleti és ellenőrzési jogaik vannak. Az üzlet helyiségeiben bármikor megjelenhetnek, a társaság kereskedelmi könyveit és iratait megtekinthetik s azok alapján saját tájékozásuk végett mérleget készíthetnek, az üzletvezetők-től, cégvezetőktől, kereskedelmi meghatalmazottaktól és segéd-személyzettől nemcsak az egyes ügyletek felől, hanem az egész ügymenet felől is kimerítő felvilágosítást kérhetnek. A bíróságtól szükség esetén könyvszakértő kirendelését is kérhetik.

Az ügyvitel ellenőrzése céljából a társak felügyelő bizottságot választanak. A felügyelő bizottság kirendelése azonban nem kötelező. Az osztrák törvény szerint egy millió koronát meghaladó alaptőkével bíró és több mint ötven tagból álló társaság felügyelő bizottságot választani köteles.

Harmadik személyeknek csak a társaság vagyona nyújt biztosítékot. A tagok kötelezettsége a betét beszolgáltatására szorítkozik és felelősségük csak ezen összeg erejéig terjed. Eltérőleg a részvénytársaságokra vonatkozó megbizástól, a közkereseti társaság tagjai a hátralékos befizetések erejéig közvetlenül felelősek a hitelezőknek. Csőd esetére a tervezet a kereskedelmi törvény után indulva kivételt tesz, úgy hogy csőd esetében a tagok korlátolt felelőssége közvetetté válik, a hitelező kereseti joga a csőd befejeztéig fel lévén függesztve.

Ép azért a tervezet a hitelezőknek legalább a társaság vagyonát kívánja biztosítani. A társasági tag hátralékos befizetéseért az összes netáni jogelődök és másodlagosan a társaság többi tagjai is felelősek. A veszteség által csökkent alaptőke kiegészítéség a tagok közt nyereséget kiosztani nem szabad. A tőkeleszállítást a tervezet hirdetési eljárástól és a bíróság engedélyétől teszi függővé. Ha hitelezők jelentkeznek, a bíróság az engedélyt csak úgy adja meg, ha a társaság azok valódi és határozott követeléseit letétbe helyezi, reménybeli és határozatlan követeléseit biztosítja. A korlátolt felelősségű társaságnál

tanácsos ugyan az alaptőke leszállítását szigorúbb feltételekhez kötni, mint a részvénytársaság alaptőke-leszállítását, de kivételt kell tennünk az olyan leszállításra nézve, mely a társaság vagyonyának apasztása nélkül történik. Ez az eset forog fönn, ha az alaptőke egy része elveszett. Ily esetben birói letét vagy biztosíték követelése túlszigorú követelmény.

Részletesen szabályozza még a tervezet a társaság feloszlását és egyes tagok kiválását és különleges büntetésekkel sújtja egyes határozmányainak megszegését.

A mint e futólagos szemléből is látható, a tervezet iparkodott önálló lenni és megmaradni a hazai jogfejlődés talaján. Amde éppen azon részében, a melyben a külföldi mintától eltér s a melyben a tagoknak a társasággal való kapcsolatát szorosabbra fűzni törekszik, nagy hiányosságot tüntet föl. Mégis a tervezet, mint jórészt önálló és a hazai fejlődés talaján álló munkát, a mely a korlátolt felelősségű társaságban rejlő alap gondolatot elég jól domborítja ki, nyereségnek és az ügy előbbvitelére hatalmas lépésnek tekintjük. Remélhető, hogy a gyárosszövetség által tartandó szaktanácskozás ennek alapján minden irányban kielégítő eredményt fog felmutatni.

Krausz Gyula.

Közlemények és ismertetések.

Kivitelünk.

Emlékirat a kivitelről. Javaslatok a kivitel szervezésére. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. Ministerium, Budapest, 1905. (459. l.)

Azok közt a tényezők közt, a melyek valamely ország jólétének fokozására alkalmasak, a legelső sorában áll a kiviteli tevékenység. Az export lehetővé teszi, hogy a termelés a belfogyasztástól függetlenül, a felforgó viszonyok közt legmegfelelőbb irányban fejlesztessék, a föld, a tőke és a munkaerő minél előnyösebben kihasználtsassék, a mi a termelő és a vállalkozó hasznát egyaránt növeli. A kivitel fejlesztését ennek folytán joggal jelölték meg az állam egyik legfontosabb feladatául. Vannak ugyan közgazdák, a kik a modern államok által űzött exportpolitika értékét kétségbevonták, sőt azt kárhóztatják, de ezek a vélemények jobbára elszigeteltek maradtak. Nevezetesen a német agráriusok fejtettek ki a jelzett irányban agitatorius működést, a mely nálunk is követőkre talált. Pedig nálunk egészen mások a viszonyok, mint Németországban, a mely mezőgazdasági terményekben nemcsak hogy felesleggel nem rendelkezik, hanem még jelentékeny bevitelre is szorul. A kiviteli tevékenységnek évről-évre fokozódó jelentősége, a mely különösen az élelmiszerek árának emelkedésében jutott kifejezésre, időközben erősen gyengítette ugyan nálunk az exportpolitika-ellenes áramlatot, de azért még mindig emelkednek a publicistikában hangok, a melyek a kivitelt perhorreskálják. Szerintük a kivitt felesleg csak csekély töredéke lévén a termelt javak mennyiségének, a belfogyasztás fejlesztésével önként megszűnik az export kényszere. Nem akarjuk itt a kivitelnek mint árszabályozó, árjavító tényezőnek a jelentőségét méltatni, mert terünk nem engedi; e helyett csak azt szeretnők megkérdezni a kivitel elleneseitől, hogyan képzelik a termelt mennyiségnek a belföldi termelés által való absorbeálását olyan javakat illetőleg, a melyek többé-kevésbé kizárólagos piacza nem hazánk, hanem a külföld? Mikor, hogy egyebet ne említsünk, a sörárpát, babot, czukrot csak kis részben tudjuk idehaza elfogyasztani; a szlavoniai tölgyfát csak Franciaország és Németország képes megfizetni; a magnésitet, a tölgyfakivonatot pedig iparunk fejletlensége folytán jóformán kizárólag Nyugateurópába, illetőleg Amerikába vagyunk kénytelenek kivinni. Vagy a tokaji és más fajborainkat, hizlalt marháinkat, finom lisztünket hogyan helyezzük el a belföldön, mikor a magyar fo-

gyasztó közönség szegénységünk folytán minden árucikkben csakis az olcsó minőségre reflektál.

Ha a nyugoti államok joggal a lehető legnagyobb súlyt fektetik a kivitelre, minálunk az exportfejlesztési actio a kül-államok egy részének elzárkózása folytán parancsoló szükség gyanánt jelentkezik. A magyar állam gazdasági politikájában — s joggal — mindenha előkelő helyet foglalt el a kivitel fejlesztése, két kereskedelmi ministerünk (Baross és Hegedüs) pedig homloktérbe állította a kiviteli törekvéseket. Az 1904. évben Hieronymi volt kereskedelmi minister megbízásából Sztéryni államtitkár a kivitel szervezéséről nagyterjedelmű emlékiratot dolgozott ki, a mely 1905. végén nyomtatásban is megjelent a kereskedelemügyi ministérium kiadásában.

Az emlékirat körvonalozza a széles alapokra fektetendő kiviteli actio irányelveit, természetesen csakis az államra váró feladatokra szorítkozáván. Bár céljánál fogva jobbra a gyakorlati irányú javaslatok keretében marad meg és a kritikát lehetőleg kerüli, a benne felhalmozott, nagy gonddal összeállított, gazdag anyaggyűjtemény egy maga is valóban maradandó becsű munkává avatja. A memorandumban javasolt intézkedések pedig széles látókörről, kiváló gyakorlati érzékről, nagy conceptióról és szigorú tárgyilagosságról tesznek tanubizonyoságot.

Az emlékirat négy részre oszlik. Az első rész (1—148. l.) a kivitel előmozdítására szolgáló hazai intézményekkel foglalkozik, a mennyiben ezek az állam részéről bármely irányban támogatást élveznek. Ismerteti a kereskedelmi múzeum keletkezését, fejlődésének egyes phasisait és jelenlegi szervezetét. Értékes — eddig nyilvánosságra legfeljebb hézagosan került — adatokat közöl az intézmény forgalmáról, valamint teljes szövegében ismerteti az állam és a magyar kereskedelmi részvénytársaság közt a múzeum keleti szervezetének átvétele ügyében létrejött szerződést.

Kivitelünk fejlesztésében különösen jelentős szerep jutott a hajózási társaságok és a vasutak tarifapolitikájának. Az emlékirat részletesen ismerteti tengerhajózási vállalatunk: az Adria, a Magyar-horvát tengeri gőzhajózási részvénytársaság, a Magyar keleti tengerhajózási részvénytársaság keletkezését, szervezetét és a velük kötött állami szerződéseket, továbbá a Cunard Steam Ship Co. Ltd. magyar-amerikai vonalára vonatkozólag kötött — eddig alig ismert — szerződést. Az utóbbi szerződést tíz évi időtartamra kötötték. Végül ismerteti az emlékirat szabad hajózásunk viszonyait és az Osztrák Lloyd gőzhajózási társaság magyar szolgálatát. Az utóbbi vállalatnak Fiuméből vagy Fiuméba szállított árúk után megtérítendő Suez-csatorna-illeték fejében az 1898—1903. évi időszakban évenként 167—620 ezer koronát fizettünk. Ez a hozzájárulás nézetünk szerint mindenestre az indirect subventio jellegével bír.

A vasuti tarifák tekintetében legértékesebb szolgálatot a m. kir. államvasutak tettek kivitelünknek. Ismeretes, hogy azok a vasut-pénzügyi szempontok, a melyek az államháztartás jövedelmei sorában jelentős tételként szereplő államvasuti bevételek kedvező alakítását célozzák, az egyes kiviteli ágazatok díj-

szabási támogatásának megszabásánál igen gyakran háttérbe szorulnak. Különösen áll ez a liszt-, cukor-, haszonfa-, vas- és aczél-, valamint vasárú- és aczélárú-kivitelünk érdekében engedélyezett díjszabási kedvezményekre, a melyek a szállítás költségét az önköltség színvonalára, sőt azon alulra csökkentik. Az emlékirat a magyar kiviteli tarifákat más államok díjszabásával összehasonlítja s kiterjeszkedik az Ausztriába, a nyugati vámkülföldre, Oroszországba és a Balkánra irányuló, valamint a tengerentúli kivitelünknek nyújtott szállítási kedvezményekre.

A fiumei kikötőnek kivitelünk szempontjából legfontosabb intézményét, a tárházakat kellő részletességgel ismerteti az emlékirat; az államvasutak és a fiumei nyilvános raktár részvénytársaság közt kötött szerződést — a mely tudunkkal eddig nem tétetett közzé — teljes szövegében közli. Ez a szerződés 1898-ban lépett életbe és 1922 végéig marad érvényben.

A külkereskedelmi hirszolgálatot nálunk a közös konzulátusok és saját szaktudósítóink végzik. Az utóbbi intézmény 1899-ben lépett életbe. A memorandum ismerteti a szaktudósítók szolgálati utasítását, az intézmény szervezetét. 1904-ben tizenegy szaktudósítónk volt, s az intézményre a kereskedelmi tárca 171.582 koronát fordított a jelzett évben.

A kivitel előmozdítására szolgáló egyéb intézményekkel: a keleti kereskedelmi akadémiával, a magyar kereskedelmi részvénytársasággal, a magyar kiviteli és csomagszállító részvénytársasággal és a magyar élelmiszerszállító részvénytársasággal is kimerítően foglalkozik az emlékirat, s ezekre vonatkozólag sok oly adatot ismertet, a melyek eddig csak kevésbé, vagy egyáltalában nem voltak ismeretesek. Kellő teret szentel a déligyümölcs- és a gyapju-auciók intézményének. Végződik az első rész a külkereskedelmi ösztöndíjak és a kereskedők segélyezése tekintetében eddig követett rendszer ismertetésével.

Az emlékirat második része (149—304. l.) a kivitelünkre vonatkozó statisztikai adatokat dolgozza fel igen részletesen. Hogy a kivitel kérdésének alapos tanulmányozását megkönnyítse, a magyar és az osztrák-magyar kivitel (1903. évi) adataival párhuzamosan az egyes kiviteli cikkeknel főbb piacaink beviteli statisztikáját is közli, hogy a velünk versenyző termelő államokat és az általuk kifejtett verseny intenzitását megismerhessük. E rész nagy gyakorlati értéke indokolttá tenné, hogy legalább minden második-harmadik évben — talán a központi statisztikai hivatal kiadványainak keretében — az újabb adatok felhasználásával kiadják.

A harmadik rész (305—356. l.) szól a kivitel fejlesztésének eszközeiről a külföldön. Ezek: 1. Kereskedelmi muzeumok, 2. kiviteli egyesületek és mintatárak, 3. kereskedelmi kamarák a külföldön, 4. fiatal kereskedők segélyezése a külföldön, 5. kereskedelmi főiskolák, 6. vegyes intézkedések. Többé-kevésbé bő ismertetést találunk e részben a bécsi k. k. Handelsmuseum, a hirneves Philadelphia Commercial Museum, a francia Office National du Commerce, az Imperial Institute of the United Kingdom, the Colonies and India stb. szervezetéről; az Oesterreichisch-ungarischer Exportvereinről és más külföldi kereske-

delmi egyesületekről és mintatárakról; a monarchia, Franciaország, Anglia, Német- és Olaszország külföldi kereskedelmi kamaráiról; a külföldön letelepülő fiatal kereskedők támogatása tekintetében az egyes külföldi államokban követett rendszerről; a bécsi Export-Akademieről és az európai, amerikai, japán kereskedelmi főiskolákról.

A kivitel támogatását célzó törvényes intézkedések során foglalkozik az emlékirat a Dániában a kivitelre kerülő hus felügyelete tárgyában hozott törvénnyel, az aszaltszilva-kereskedelemre vonatkozólag Szerbiában fennálló törvényes rendszabályokkal, továbbá a New Zeelandben a kivitelre szánt vaj minőségi osztályozása tárgyában hozott törvénnyel. Végül rövid tájékoztatást nyújt a kereskedelmi szaktudósítók intézményéről Nagy-Britániában, Német-, Olaszországban és Ausztriában; a külkereskedelmi hirszolgálatról az Egyesült Államokban és Németországban; továbbá a Németországban a kivitel szolgáltatásban álló hadkötelesekre nézve a katonai szolgálat tekintetében fennálló kedvezményekről.

Kár, hogy az emlékirat nem foglalkozik itt a vasuti és viziuti szállítás kérdésével, a combinált tarifákkal és általában a szállítási díjkedvezményekkel, holott ezek a külföldön is hovatovább a legfontosabb tényezővé válnak a külkereskedelem fejlesztése körül. Hogy csak pár példát említsünk, igen tanulságos lett volna a szibériai vajkivitel megkönnyítésére szolgáló üzemtechnikai berendezésnek (hűtőkészülékek a vasuton és a hajókon), valamint azoknak az intézkedéseknek az ismertetése, a melyeket Argentina, Algir és New Zeeland nyugateurópai, illetőleg délafrikai hus-, vaj- és egyéb élelmiszer-kivitelük lehetővé tételére életbe léptettek. (Mondanunk sem kell, hogy a hajókon berendezett hűtőkamarák játszák mindenütt a főszerepet.) A kivitt előmozdító tarifális intézkedések közül a német Levante-tarifa, valamint az ennek ellensúlyozására ujonnan átdolgozott hasonló osztrák díjszabás nagyon is közelről érintik kivitelünket. Méltatni kellett volna a viziutak szerepét is, mert ezek a legkiválóbb exportfejlesztő factornak bizonyultak Nyugateurópában és Északamerikában. A csatorna-kérdés e vonatkozásában nem választható el a kivitelfejlesztés ügyétől.

A mint látjuk, az emlékirat első három része tájékoztató anyag; ezen épül fel a memorandum érdemleges, negyedik része (357—459. l.), a mely a hazai kivitel szervezésének kérdésével foglalkozik és e cél megvalósítására concret javaslatokat tesz.

Bár hazánknak máris elég tekintélyes és évről-évre növekedő kivitele van, e téren más, fejlettebb gazdasági étellel bíró államokkal szemben meglehetősen visszamaradtunk. Ennek oka főképp a vállalkozási szellem és a megfelelő kiviteli szervezetek hiánya, másrészt pedig kivitelképes cégeink nagy részének az az eljárása, hogy nem alkalmazkodnak a kivitel és az illető fogyasztó piacz igényeihez.

Kivitelünk irányításának eszközei két csoportba sorozhatók. Az elsőbe tartoznak azok, a melyek nem üzletágak szerint specializálódnak, hanem általánosságban működven, minden kiviteli

tényező számára hasznosíthatók és hozzáférhetők: ezek az informatív- és hirszolgálat, a közlekedés és az oktatás. A második csoportba a szorosabb értelemben vett üzletkötést czélzó, tehát inkább a kisebb vállalatok szolgálatára hivatott eszközök: a kiviteli vállalkozás és pénzügyi támogatása, valamint a közvetítés alkalmas szervezése tartoznak.

A kereskedelmi hirszolgálat fontos szerve a kereskedelmi muzeum. A kivittel foglalkozó cégek állandóan tájékoztatandók a kiviteli piacokon versenyképes árúk csomagolásáról és áráról, a piac szükségletéről, a szállítási és vámkötségekről.

A beszüntetett állandó kiállítás, valamint a még fennálló keleti mintatár a kivánt czél elérésére nem bizonyultak megfelelőnek. A keleti mintatár helyett olyan kiviteli mintatár volna létesítendő, a mely eredeti csomagolásukban mutatná be — országok szerint rendezve — azokat az árúkat, a melyekben a hazai termelés versenyképes lehet és egyuttal közölné a szükséges tájékoztató adatokat.

Nagyon fontos a kivitel szempontjából a beszerzési források olyan nyilvántartása, hogy az tulajdonképen a hazai termelés állandó törzskönyve legyen, valamint ennek kapcsán országok szerint berendezett nyilvántartás a kivitelünket érdeklő cikkek belföldi piaci adatairól.

A kiviteli címterek kiadása czéltévesztett intézkedés, e helyett czélszerűbb lenne, ha a nemzetközi kereskedelmi címterekben Magyarország kereskedelme számára megfelelő hely biztosíthatnék. A költségekhez az érdekeltségnek is hozzá kellene járulnia.

Szükséges a külföldi consulatusok jelentéseinek rendszeres gyűjtése, feldolgozása és közzététele, továbbá a külföldi piacok specialis viszonyainak tanulmányoztatása és a tapasztalatok hozzáférhetővé tétele. Az utóbbi czél megvalósítására legmegfelelőbb eszköz a kereskedelmi muzeum — eddig szűk keretben mozgó — levelezői intézményének szélesebb alpra való fektetése, a mi természetesen csakis megfelelő költségtöbblettel lesz elérhető. A kereskedelmi muzeum gondoskodhatnék a kisebb iparosok és kereskedők idegennyelvű levelezésének az ellátásáról is.

Csak helyesíthető az emlékirat ama intentiója, hogy a muzeum szervezetének a közvetlen üzletkötésre vonatkozó része megszüntessék, mert az állam ilyenmő tevékenysége nemcsak hogy nem támogatja a magántevékenységet, de ezt hátrányosan befolyásolni is alkalmas. Hogy pedig az intézmény a gyakorlati élettel kapcsolatba hozassék, a muzeum felügyelő-bizottságából ki kellene kapcsolni a hivatalos köröket és a felügyelő-bizottság feladatává kellene tenni az intézmény kiviteli ágának közvetlen irányítását. Végül a kereskedelmi muzeum címe is meg volna változtatandó, mivel régebbi muzealis rendeltetése már teljesen megszűnt.

A külföldi hirszolgálat főkövetelménye a gyorsaság és megbízhatóság; az egyes intézmények jelentései tehát késedelem nélkül egész terjedelmükben hozandók az érdekeltség tudomására. Eddig az ellenkező történt, a mi feltétlenül elvetendő. Sürgős esetekben a kereskedelmi muzeum az érdekelt versenyképes cégeket esetről-esetre külön is értesitse. A consulatusok, szaktudósítók

és kereskedelmi muzeumi levelezők jelentései kiviteli piacok, illetőleg cikkek szerint rendszeresen feldolgozandók és ismerttetendők. A consuli közléseknek csak az esetben lesz értékük, ha a kiviteli érdekeltségnek a versenyállamok áráiról, sőt szállítási és termelési költségeiről is felvilágosítást nyújtanak. (Nézetünk szerint ilyen, valóban szakszerű jelentéseket csak akkor várhatunk consulatusainktól, ha az informatív szolgálat céljaira gyakorlati tudással és szakképzettséggel bíró, szélesebb látókörű egyéneket osztunk be hozzájuk.) A közszállításokra vonatkozó hirszolgálat tekintetében szükséges, hogy az érdekeltség esetről-esetre a lehető leggyorsabban értesíttessék.

Fontos a szaktudósítók számának megfelelő szaporítása. Minden reánk nézve fontos államban legyen egy, sőt nagyobb területen több megbízottunk. A tengerentúli piacokon állandóan letelepedett tudósítókra még nincs szükségünk; e helyett 1—2 kiválóan szakképzett megbízott tanulmányozhatná a tekintetbe jövő területeket.

Mielőtt a szaktudósítók kiküldetnének, alaposan meg kellene ismerniök a hazai termelési és közgazdasági viszonyokat, a mi legczélszerűbben az ország nevezetesebb ipartelepeinek felkérésére utján történhetnék. Ez esetben általában szakszerűbb jelentésekre számíthatunk, mint eddig. A havi jelentések rendszere, mint teljesen czéltalan, beszüntetendő, e helyett a szaktudósítók minden actualis ügyről esetről-esetre tegyenek jelentést. A bennünket érdeklő cikkek mintáit beszerezhetnék és a versenyviszonyokra vonatkozó tájékoztatás kíséretében a kereskedelmi muzeumhoz beküldhetnék.

A közlekedést illetőleg elv gyanánt kimondja az emlékirat, hogy a vasuti tarifáknál a hazai termelésnek a legmesszebb menő kedvezményeket kell biztosítani. Még pedig a kivitel szempontjából kedvezőtlen földrajzi fekvésünkre való tekintettel, a versenyállamok tarifáinál olcsóbb díjtételeket kell alkalmaznunk. Tarifapolitikánk jövő irányára vonatkozólag nagy jelentőségűnek kell tartanunk az emlékirat e félre nem magyarázható állásfoglalását, mert az utolsó időben az államvasuti administratio kebelében tért hódított az a felfogás, hogy a vasuti intézményt jövőre főképp a pénzügyi jövedelmezőség szempontjából kell hasznosítani; a mi természetesen csakis az árúszállítás drágításával volna elérhető.

Kivánatos, hogy a vasuti szállítási kedvezmények ne kapcsolassanak össze meghatározott hajózási vállalatokkal, hanem a kivitt árúmenyiség után nyujtassanak. A kivitel érdekének ez tényleg jobban megfelelne, míg a hazai hajózási társaságok az esetleges kárért más irányban volnának kárpótolhatók. Az ipari és kereskedelmi igazgatással szoros kapcsolatba hozandó a tarifa-politika.

A hajózás terén a magyar folyam- és tengerhajózási társaság a keleti tengerhajózási társasággal szerves kapcsolatba való hozatala és az utóbbi járatainak Konstantinápolyon túl való kiterjesztése, továbbá Fiumének a kelettel való forgalmában magyar járatok berendezése kívánatos. Nyugoti irányban fejlesztendő a Dunán via Passau fentartott, idegen tényezőktől független forgalom, valamint az Adria és a keleti tengerhajózási

társaság nyugateurópai járatai. Dalmácia tengeri forgalma hajótársaságaink útján Fiumén át terelendő. Szabad hajózásunknak lehetővé kell tenni, hogy a Suez-csatornán keresztülmenő forgalmunkban részt vehessen, sőt a járatsegélyek megfelelő emelésénél rendszeres szolgálatot is berendezhessen. Közép-Amerikába és a La-Plata államokba közvetlen vonalak létesítendőek. Azok a járatok, a melyeken a hajók a húskivitel lehetővé tétele végett hűtőkamrákkal fognak elláttatni, a rendesnél nagyobb beszerzési és járatsegélyt kapjanak. A parthajózás is jövőre olcsóbb tarifákat szabjon, mint az idegen versenyvonalak. Mindeme követelményeknek azonban csak úgy felelhet meg a magyar hajózás, ha az eddiginél intenzivebb támogatásban részesül az állam részéről. E tekintetben a külföldi államok legnagyobb része messze túlszárnyal bennünket.

A fiumei kikötőben a tárházak és a rakodó berendezések — emelődaruk — szaporítása sürgősen szükséges. A fiumei tárházak tarifái tekintetében felhozott panaszok tárgyában részletes statisztikai kimutatások alapján megállapítja az emlékirat, hogy a fiumei helyi költségek egészben véve kisebbek, mint a trieszti, velencei vagy genovai tarifák. A tárházi vállalat részéről a felekkel szemben beszüntetendő a tűzkárbiztosítási kényszer. A fiumei tulnag vámkezelési költségek leszállítandók.

A kereskedelmi oktatást illetőleg kívánatosnak jelzi az emlékirat, hogy a keleti kereskedelmi akadémia kiviteli főiskolává alakíttassék át, s ehhez képest a keleti nyelvek helyett a külkereskedelemben használatos világnyelvekre és a szakismeretekre kellene fősúlyt fektetni.

A közvetítés szervezése igen nagy jelentőségű a kiviteli akció szempontjából. Mezőgazdasági (hus, gyümölcs stb.) kivitelünknek megfelelő kereskedelmi szervezetre volna szüksége, a mely a termelőktől átvett produktumokat elő-, illetőleg kikészítse és exportálja.

A kiviteli üzletnek abból folyó állami jellege, hogy a magyar kereskedelmi részvénytársaság a kereskedelmi muzeum kirendeltségeit és fiókját kezeli, megszüntetendő.

Különböző szakmák képviselőiből kisebb kiviteli csoportok lennének létesíthetők, a melyek kezdetben állami segélyben is részesíthetők volnának. Ezek a csoportok a külföldön is megfelelő szervezeteket vagy összeköttetéseket létesítenének. A kelet egyes nagy góczpontjain magyar kereskedelmi árúházak alapítandók. Ajánlatos a kollektív utazói intézmény felkarolása. Indokolt, hogy új piacok meghódítása és a magyar kivitel részére való biztosítása céljából az állam néhány éven át közvetlen anyagi segélyben részesítse az exporteur, de a segély csak a magyar cikkekben elért forgalom arányában adható.

Csak ilyen segélyben részesítendőek a kereskedelmi muzeum balkáni szervezetei is a szerződés lejártával, s ezek mostani jellegük elvesztésével kiviteli házakká alakuljanak át. A kiviteli akció súlypontja a tengerentúlra helyezendő.

Végül kívánatos, hogy a külföldi piacok tanulmányozására hosszabb időre kiküldendő szakembereknek adott ösztöndíjak nagyobb számban rendszeresíttessenek. A külföldön letelepedő

magyar kereskedők a legmesszebb menő módon támogatandók. A konzuli akademia végzett növendékei kiküldetésük előtt a kereskedelmi muzeumhoz egy évi gyakorlatra beosztandók, hogy közgazdasági viszonyainkat megismerhessék. A kiviteli akció szempontjából nélkülözhetetlen egyének helyeztessenek a póttartalékba és a fegyvergyakorlatok alól mentessenek fel.

A kiviteli akció irányításába a gyakorlat embereit is be kell vonni és e célból kiváló kereskedőkből szaktanács alakítandó.

Mindezek után megállapíthatjuk, hogy a kiviteli emlékirat határozott nyeresége közgazdasági irodalmunknak, a külkereskedelmi kérdésekkel foglalkozó, más nemzetekkel szemben végtelenül szegényesen képviselt ágában pedig valósággal uttörő munka. A kiviteli akcióhoz fűződő nagy érdekekre való tekintettel óhajtandó volna, hogy hivatalos jellegénél fogva a kritikától tartózkodó és a kérdés elméleti részét nélkülöző kiviteli emlékirat pendantjaképpen hivatott oldalról mielőbb olyan munka irassék meg, a mely a kiviteli kérdés egész komplexumát felölelve, minden irányban a különböző termelési ágak, úgyszintén a fogyasztás sokszor ellentétes érdekei szempontjából is kritikai alapon megvilágítsa az export körül felmerülő jelenségeket.

Holek Sámuel.

Társadalmi törvényhozás.

Stier-Somlo : *Deutsche Sozialgesetzgebung. Geschichtliche Grundlagen und Krankenversicherungsrecht.* 1906. Fischer Jena. X + 407 old.

Nagyszabású munkának első kötete fekszik előttünk. Szerzője a német újabb szociális törvényhozásnak anyagát összefoglaló tudományos módon akarja tárgyalni. Szemben a szociális törvények magyarázó, kommentárszerű irodalmával, itt rendszeres összefoglaló feldolgozásról van szó. Olyan vállalkozás tehát ez, mint a minőt e sorok írója kísérelt meg¹⁾ kisebb keretben a munkásvédelmet illetőleg a Közgazdasági Lexikonban és amelynek szükségességét a Közgazdasági Szemlében megjelent több bírálatában kimutatta.²⁾

Szerző a lehető legnagyobb teljességgel használta fel az egész irodalmat és a német judicaturában kifejezésre jutó elvi jelentőségű anyagot. A munkát úgy írta meg, hogy a szövegben a német szociális törvényhozás alapvető fogalmait és lényeges anyagát tárgyalja; a jegyzetekben pedig tudományos problémákat és vitás kérdéseket érint.

Az első kötet, mely eddig megjelent, a társadalmi törvényhozás történetének vázlatát nyújtja és a betegségélyezés vagy betegség elleni biztosítás jogának egészét elemzi. A második kötet, mely már sajtó alatt van, a baleset elleni s a rokkantsági biztosítás és a munkásvédelem jogát fogja tárgyalni.

¹⁾ Lásd: *Munkásvédelem Közgazdasági Lexikon*, III. kötet. Budapest, 1901.

²⁾ Lásd: Jastrow: *Sozialpolitik und Verwaltungswissenschaft* és v. d. Borgh: *Grundzüge der Sozialpolitik*, bírálatait *Közgazdasági Szemle* 1903. 222. old., illetve 1906. 285. old.

Általános tudományos szempontból különösen fontosak szerzőnek bevezető fejtegetései, amelyek a német társadalmi törvényhozás fogalmát és a társadalmi törvényhozásnak tartalmát igyekeznek megvilágítani. Bár csak 16 oldalra terjednek e fejtegetések és így, mint annak idején Jastrow és v. d. Borghht könyveinek bírálatában tettük, itt is keveseljük azt, amit kapunk, mégis ki kell emelnünk, hogy szerző a jogászi gondolkodás élességével és a nemzetgazdasági és szociálpolitikai anyagon teljesen uralkodva, igen becses szempontokat nyújt nekünk. A munkának következő 73 oldala a munkásosztályokról való gondoskodást, a német társadalmi törvényhozás előtt és mellett, valamint a német munkásbiztosítás és munkásvédelem keletkezését írja le. E részek óriási anyag felhasználásával mintaszerűen domborítják ki a XIX. század utolsó harmadában végbement német szociális törvényhozás keletkezését.

A munka második könyve, mely 230 oldalra terjed, tartalmazza az egész német munkás-betegségélyezési jognak kifogástalan tárgyalását a következő beosztásokkal: Források, érvényesség, statisztika. A biztosításra kötelezett személyek. A betegség elleni biztosítás szervei: helyi, üzemi, gyári, építkezési, egyesületi, bányapénztárak. A betegség elleni biztosítás szolgáltatásai, az anyagi eszközök előteremtése, kártérítési igények és jogvédelem. A munka utolsó 58 oldala függelék, amely a legfontosabb német jogforrásoknak kivonatát tartalmazza.

Nagyszerű forrásindex, mely az összes német szociális törvénynek §-onként való kapcsolatosságát mutatja, a könyv egyes fejtegetéseivel és kitűnő tárgymutató fejezik be e kötetet.

A bevezetésben szerző a német társadalmi törvényhozás fogalmát alaki és anyagi oldaláról vizsgálja. Természetes, hogy ő is először a »szociális« kifejezés magyarázatát kísérli meg; mely az államnak és társadalomnak szembeállítása számára is a kiindulópont. Döntőnek tartjuk, hogy ő végre világosan látja azt a két szempontot, mely irányadó, ha az összes állami törvényhozási és igazgatási ténykedések hatásait meg akarjuk ítélni. E hatásokat az állampolgárokon mint egyéneken és mint a legkülönbözőbb gazdasági és társadalmi csoportokhoz tartozókon külön-külön kell szemlélni. Nagyon értékesek szerzőnek a jegyzetekben foglalt fejtegetései, amelyek Wasserrab, Bortkiewicz és Jastrowval szemben bírálatot gyakorolnak.

Alaki értelemben társadalmi törvényhozásnak nevezi az államnak a törvényalkotás keretében mozgó ama tevékenységét, amelynek célja, hogy a társadalmi csoportokat (kapcsolatokat) szervezze, rendezze, támogassa vagy korlátozza. Anyagi értelemben pedig a társadalmi törvényhozás egyenlő a munkásosztály gazdasági érdekeinek előmozdításával. Úgy az alaki, mint az anyagi fogalmat összekapcsolva, szerző a német társadalmi törvényhozás fogalmát ekképen összegezi: a német birodalom a XIX. századnak különösen utolsó harmadában, az ez időben mutatkozott társadalmi és gazdasági viszonyok miatt és ezeknek hatása alatt, az úgynevezett munkásosztályok és a hozzájuk közelálló foglalkozási csoportok gazdasági érdekeinek előmozdítására, a törvényalkotás alkotmányos kereteiben, külön tevékenységet fejtett ki.

A hely szűke tiltja, hogy e könyvet részletesebben ismer- tessük, de kiemelhetjük, hogy az elemzés élességét, az anyag feldolgozásnak teljességét illetőleg, minden eddigi, a szakmába vágó munkát felülmul. Nagy várakozással nézünk a második kötet megjelenése elé, különösen a munkásvédelmi jog rendszeres alapvetését várjuk szerzőtől.

(M.)

Pénzügyi történet.

Tarczali Zombory Ida: *Erdély pénz- és hadügyei Barcsay Ákos, Kemény János és Apaffy Mihály fejedelmek idejében. (1658—1690.)* Budapest, 1906. (Művelődéstörténeti értekezések 19. sz.). 77 oldal.

Bölcsészeti doktori értekezésül írta Zombory Ida a Szilágyi Sándor által kiadott Erdélyi Országgyűlési Emlékekben közzétett adatok alapján ezt a kis dolgozatot, melyből inkább a pénzügyeknek, semmint a hadügyeknek ez időbeli története — a munka első 51 oldala — érdekel bennünket.

Erdély háztartásának rendes bevételeit, amelyek a fiscalis jószágokból, sóbányákból, dézsmákból, harminczadokból, árendákból, vámokból származtak, a görögök, zsidók és a szász papok »census«-a, illetőleg »annualis taxa«-jából befolytak, ezeken kívül pedig a rendkívüli bevételeket sorolja elő ama forráshelyek alapján, melyek az Erdélyi Országgyűlési Emlékek XII—XX. kötetében találhatóak. Az állam kiadásai című fejezetben pedig a töröknek fizetett adókat, a »különbéle adók« cím alatt meg a rabok váltságára, a hadak tartására, a fejedelem udvara, népe és a követek küldésére kivetett adókat említi, nagyobb részét csak név szerint.

A mű tartalmának e rövid elősorolása is mutatja, hogy a szerző nem igen látszik az államháztartás terminológiájával egész ismerősnek lenni, de erre mutat különben is a sok, az első átnézésre is szembeűnő hiba. A »sószállítás«-ról mint »adóalap«-ról szól (3. és 9. old.) s a 12. oldalon azt érti alatta, hogy »az erdélyiek az 1662. évi kolozsvári tábori országgyűlésen az évi adó helyett sószállításra kötelezték magukat«; majd az állam kiadásai között ismerteti azon adókat, melyek pl. a hadak tartására szolgáltak s ugyanott, a különféle adók alatt egyes fejedelmi követek megjutalmazását, melyről az illető követ névszerinti felemlítésével emlékeznek meg az egyes törvényezikkek.

A rendszeresség, a helyes csoportosítás, az összefüggőknek egy helyen tárgyalása hiányzik e munkából, melynek hiányait növeli még az is, hogy szerzője nem tudja helyesen alkalmazni a megállapodott pénzügyi műkifejezéseket. Ha az adatfelkutatásnak kétségtelenül nagy, fáradságos és sokszor kevés gyönyörűséget okozó munkáját, mely a szerző szorgalmára vall, dicsérrel honoráljuk is, munkájából csak hiányos, hézagos képét nyerjük s nem mását annak az államháztartásnak, melylyel Erdély ebben az időben birt s a melyet a források alapján egy ily munkában rekonstruálni kellene és lehetne is. Már pedig nemcsak a társadalomgazdára, de a historikusra nézve is, ez volna ily munkánál a fontos.

K. G.

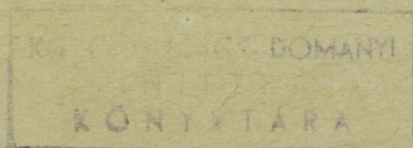
KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTIK :

HEGEDÜS LORÁNT   MANDELLÓ GYULA

1906. — XXX. ÉVFOLYAM. — 36. KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1906.

TARTALOM.

1906. XXX. ÉVFOLYAM. — 36. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Barabás Endre: Maros-Torda vármegye és Maros-Vásárhely thj. sz. kir. város közgazdasági leírása (I., II., III., IV., V., VI.)	477, 539, 601, 689, 764, 830
Bányász László: Munkásviszonyok és munkásjóléti intézmények a m. kir. dohánygyárakban	577, 805
Berényi Pál: A betterment-adózás kérdése IV.	456
Ecseri Lajos: A magyar buzaárak alakulása a múlt század közepétől fogva és az új mezőgazdasági vámok várható hatása	505
Halász Sándor: Nemzetközi giroforgalom, különösen Ausztria-Magyarország és Németország közt	793
Heller Farkas: A határhaszonelmélet bírálata. I—II.	531, 591
Jankovich Béla: Az értékelmélet mechanikai alapelvei s a termelés és forgalom gazdasági tényezőiről	440
Matlekovits Sándor: Az autonom vámtarifa	649
Matlekovits Sándor: Az autonom vámtarifa iparvédő jellege	721
Reitzer Gyula: Neurath elmélete a modern közgazdaság főproblemáiról	668
Ruttkay Vilmos: Chamberlain vámpolitikájának újabb fordulata	433

II. Közlemények és ismertetések.

Agrarismus és államháztartás (—vits)	495
A gyáripár közgazdaságtana (—vits)	484
A németek gazdasági szerepe Ausztriában (—vits)	631
Az aggkor és rokkantbiztosítás a Németbirodalomban 1904-ben (Moldoványi István)	496
Az angol munkásszervezetek 1902—1904-ig (Moldoványi István)	711
A törlesztéses államadósságok (ifj. Márfy Ede)	850
Az osztrák betegsegélyző pénztárak 1903-ban (Moldoványi István)	569
Az osztrák gépipar (—vits)	568
Az osztrák munkás-balesetbiztosító pénztárak tevékenysége 1903-ban (Moldoványi István)	641
Az erdélyi népfajok birtokaránya (Jancsó Benedek)	568
Az 1904. évi osztrák szárájkstatisztika (Moldoványi István)	633
Az 1905. évi angol szárájkstatisztika (Moldoványi István)	787
Franciaország közgazdasága (Kiss Ernő)	854
Halottaink †	483
Könyvvitel (h)	863
Középeurópai közgazdasági egyesület (—vits)	848
Magyar Compass (m. zs.)	720
Magyar közgazdasági társaság	720, 791, 864
Magyar város-politika (Harmos Zoltán)	717
Mandelló Károly † (H. L.)	710
Német-amerikai vámszerződés (—vits)	861
Német és osztrák ipartörvény (—vits)	785
Németország kereskedelempolitikai helyzete (—vits)	639
Németország vámpolitikája (—vits)	716
Pénzügyi Compass (m. zs.)	791
Román-magyar gazdasági érintkezés (—vits)	562
Svéd-norvég vámpolitika (Pap Dávid)	860
Társadalmi erkölcsstan (Florián Károly)	489

III. Ismertefétt művek.

	Oldal
Beringer, Ludwig Dr.: Die Gesetzgebung der Innungen in Deutschland und der gewerblichen Genossenschaften in Österreich während der letzten hundert Jahre. Eine rechtshistorische und vergleichende Darstellung unter besonderer Berücksichtigung der stenografischen Berichte. Mainz. 1906.	861
Board of Trade (Labour Departement): Report by the Chief Labour Correspondent of the Board of Trade on Trade Unions in 1902., 1904. With comparative statistics 1895—1904. Presented to both Houses of Parliament by Command of His Majesty. London. 1906.	711
Board of Trade (Labour Department): Report on Strikes and Lock-outs and on Conciliation and Arbitration Boards in the United Kingdom in 1905. Presented to both Houses of Parliament by Command of His Majesty. London 1906.	787
Böhme, Karl Dr.: Industrie und Handelsverträge. Ein Rückblick und Ausblick. Berlin Wilhelm Isslieb.	716
Das Deutschtum im Wirtschaftshaushalte Österreichs. Ein Ausbauversuch der Schrift »Deutschböhmen als Wirtschaftsgrossmacht« für ganz Österreich. Reichenberg. 1905. és 1906.	631
Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Österreich während des Jahres 1904. Herausgegeben von k. k. Arbeitsstatistischen Amte im Handelsministerium. Wien, 1906.	633
Die Gebahrung und die Ergebnisse der Krankheitsstatistik der nach dem Gesetze vom 30. März 1888, betreffend die Krankenversicherung der Arbeiter, eingerichteten Krankenkassen im Jahre 1903. Vom Minister des Innern dem Reichsrath mitgeteilt in Gemässheit des § 72 des bezogenen Gesetzes. Wien 1906.	569
Die Gebahrung und die Ergebnisse der Unfallstatistik der im Grunde des Gesetzes vom 28. Dezember 1887, betreffend Unfallsversicherung der Arbeiter errichteten Arbeiter-Unfallversicherungsanstalten im Jahre 1903.	641
Éhen Gyula: Városaink közéleté, Budapest 1906.	717
Friedman, Gustav Ingenieur: Die österreichische Maschinenindustrie und der Export. Wien, 1906.	568
Menger Anton: Neue Sittenlehre. Jena. Verlag von Gustav Fischer 1905.	489
Mitteuropäischer Wirtschaftsverein in Österreich. Österreich-Ungarn und die Vereinigten Staaten von Amerika in ihren handelspolitischen Beziehungen. Wien und Leipzig 1906.	848
Nachweisungen der Geschäfts- und Rechnungsergebnisse der auf Grund des Invalidenversicherungsgesetzes errichteten Versicherungsanstalten und zugelassenen Kasseneinrichtungen für das Jahr 1906.	496
Návay Aladár dr.: »Vázlatok Franciaország közgazdaságáról«	854
Nietzsche, Max Dr.: Die handelspolitische Reaction in Deutschland. Eine historisch-politische Studie. Stuttgart und Berlin. 1905.	639
Pap Dezső dr.: A törlesztése államadósságok. Budapest, 1906. A »Magyar Közgazdasági Könyvtár« kiadása	850
Popovici Andre: La Roumanie et la Hongrie Etude politico-économique. Bukarest 1906.	562
Schilder, Sigmund Dr.: Agrarische Bevölkerung und Staatseinnahmen in Österreich. Leipzig und Wien. 1906.	495
Shadwell Arthur: Industrial efficiency. A comparative study of industrial life in England, Germany and America. In two volumes, London. Longmans, Green and Co.	481
Vámkapcsolat és szakitás Svédország és Norvégia között. Irta: Kondor Alfréd. Kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság. Budapest, 1906.	860
Wolf Julius Dr.: Der deutsch-amerikanische Handelsvertrag. Die kubanische Zuckerproduktion und die Zukunft der Zuckerindustrie. Mit zahlreichen statistischen Tabellen und Exkursen. Jena, 1906.	861
Zsengeri Manó: Könyvvitel és mérleg. Tekintettel a fönnálló és létesítendő jogszabályokra. Nagy Ferencz és Schucker Alajos előszavával. Budapest, 1906.	863

Chamberlain vámpolitikájának újabb fordulata.

Chamberlainnek a közgazdasági politika megváltoztatásáért folytatott hadjárata a jelenkor politikai történetének fényes epizódja. Egyedül, rendithetlen bátorsággal, fáradságot nem ismerő kitartással vállalkozott arra a kalandos vállalatra, hogy a világkereskedelem terén legnagyobb sikert elért nemzetnek általánosan elfogadott, mintegy lelkében meggyökerezett kereskedelmi politikáját alapjában felfordítsa. Valóban hősie vállalkozás!

Az angol politikai élet legnépszerűbb alakja, az ékesszólás és egyéb nagy képességeinek művészi felhasználásával, három hosszú éven keresztül hirdette, hogy a küszöbön álló végromlás egyedül csak az elfogadott pénzügyi politika megváltoztatásával háriható el. Szenvedélyes szónoklatai, intő vészkiáltásai naponta viszhangzottak a nagy angol világlapok hasábjain.

És mégis, minden intés, kérés és fenyegetés daczára a lefolyt választásoknál a nemzet ellenkező irányban ítelt. És vajjon miért? Az angol nép józansága kizárja azt, hogy ne vegye semmibe egy kiváló politikai vezérférfiúnak a közjó érdekében adott komoly tanácsát; a sajtónak a közvélemény alakítására való befolyása itt ép oly mértékben megvan, mint más országokban. Mi magyarázza meg tehát azt a különös jelenséget, hogy sem az önzetlen államférfiúra, sem a hazafias sajtóra nem hallgatott a nép?

A válasz az, hogy a gondolkozó elemek nem voltak hajlandók egy olyan lépésre, mely »ugrás a bizonytalanságba« (a leap in the dark). A változtatás következményeit előrelátni lehetetlenség lévén, a választók tömege emigy okoskodott: »Tegyük fel, hogy Chamberlainnak igaza van s az ipar és kereskedelem tényleg szenved, sőt még az eddiginél nagyobb veszély is fenyeget: versenytársaink elhódítják külföldi piacainkat, sőt még a hazai piacot is. A végromlás közeleg. Mit tevők legyünk? Zárjuk ki az olcsó és silány árúkat, melyekkel a külföld eláraszt, míg a saját termékeink nem képesek a magas vámfalakon átjutni?«

Nézzük csak miféle külföldi áruknak kizárásáról van szó: Ezek vagy élelmi szerek vagy nyers anyagok. A nyers anyagok megvásárlásával a nemzeti jólét pillére, az ipar szenvedne. Ha pedig az élelmi szerek vámostatnak meg, a szegény néposztály kenyere lenne megadózza.

Erre a tömeg fellázad; hiába mondják neki (bizonyítani nem lehet), hogy a munkabérek emelkedni, a házbérek pedig

leszállni fognak; ilyen ígéretekre nem hallgat senki. A nép megalkotta véleményét, el van határozva.

Különben, egy tagadhatatlan tény évről-évre következetesen ismétlődve megsemmisítő módon czáfolja a védővamos campagne kiindulási pontját képező alapindokot. Ha a kereskedelem és ipar tényleg sinylődik, ha a végromlás tényleg fenyeget, miképpen lehetséges az, hogy a költségvetési év egyenlege rendszeresen óriási aktívával záródik le? Hogyan lehetséges az, hogy a kivitel és behozatal évi mérlege a legvirágzóbb korszakokban elért eredményeket a végösszeg egy harmadával, sőt egy negyedével is felülhaladja?

Chamberlain balsikereit egyrészt gyakorlati, másrészt elméleti argumentumokkal lehet megmagyarázni. A gyakorlati indokok talán túlnyomó befolyással bírtak, miután kétségtelenül nagyobb azoknak a száma, a kikre az argumentumok a gyakorlati élet szempontjából appellálnak, azoknál, a kik egyúttal az elvek meggyőző erejével keresik elhatározásuk irányítását.

Nem okozott meglepetést az, hogy Chamberlainnek a közgazdasági állapotokat sötét színben feltáró allegátiói és a jövőt illető szomorú jóslatai a védővamos propaganda kezdetén általános érdeklődést, sőt valóságos ijedelmet keltettek. Sokan különösen azok, a kik a közügyek folyamatát nem igen kísérik figyelemmel, természetesen elhitték, hogy súlyos okoknak kell fenforogni, melyek a kormány leggyakorlatibb érzékű és üzleti gondolkodású »business-like« tagját a vészharang meghuzására készítették. Az így előidézett és szélesen elterjedt nyugtalanság kifejezésre jutott a közvéleménynek az iránti kívánságában, hogy a kérdést megvilágító tények és adatok hitelesen és részrehajlatlanul nyilvánosságra hozassanak. Alig hogy a »Board of Trade« közzétette az általa összegyűjtött nagy terjedelmű statisztikai kiadványokat, a nagyközönség aggodalma rohamosan csökkent. A tények valódi állását feltáró hivatalos jelentések és Chamberlain vésztjósló állításai között oly szembetűnő volt az eltérés, hogy az előítélet nélküli, részrehajlatlan szemlélő arra a tudatra jutott, hogy — még ha csakugyan mutatkoznának is felhők a gazdasági láthatáron — a fiscalis forradalom sürgősségére felhőzött okok legalább is erősen túlzottak.

A hivatalos kimutatások sűrűn követték egymást, mind inkább kielégítőbb számadatokat hozva napvilágra, kézzelfoghatóan és szemmel láthatóan bizonyítva a majdnem határtalan gazdagság állandó és következetes gyarapodását. A hatás nem maradhatott el. Chamberlain hirtelen felkapott, a pessimismus kuforrásaira épített hitében vetett közbizalom alapjában meg-ingott.

A kereskedelmi hivatal memorandumaiban felhalmozott adatok mind a nemzeti jólét haladását bizonyították. Természetes, hogy a fennálló gazdasági rendszerben egy pillanatra megrendült bizalom ismét visszatért. A nyilvánosságra hozott kimutatások megmagyarázzák egyúttal azt a különben érthetetlen körülményt is, hogy az ország elismert pénzügyi és közgazdasági autoritásai mondhatni kivétel nélkül elleneztek a protectionismus feltámasztására irányult mozgalmat.

Ezek a gyakorlati argumentumok, melyek Chamberlain ügyének vereségét okozták. Minden elvi szemponttól eltekintve tehát, a végső forumnak — a népnek — gyakorlati ítélet, ellene dőlt el. Bármennyire ügödöntő legyen is ez a verdict, kétséget nem szenved, hogy a népakaratnak a régen kipróbált és elvetett gazdasági rendszer feltámasztását elutasító kinyilatkoztatására jelentékeny befolyást gyakorolt a szabad kereskedelmi doctrina alapelveinek nemzetgazdasági józanságába helyezett és mélyen gyökerező bizalom is.

A szabad kereskedelmi rendszer kiállotta a tűzpróbát; Nagy-Britanniát a világkereskedem központjává, Londont az öt világrész tőzsdéjévé emelte. A védővamos rendszer alapelvei a nemzetgazdaság természetes törvényeinek kiforgatásából keletkeztek. Szabad kereskedelem mellett a munka és a munka productumai természetesen legmagasabb értékükön jönnek forgalomba. Vámrendszer mellett azonban a munka és productumai a szabad forgalmi teljes értéket nem érhetik el a vám miatt, mely kényszerítőleg odahat, hogy a forgalom a maximalis értéken valamivel alul történik. A vámvédelem tehát megakadályozza azt, hogy a munka az elérhető legmagasabb jutalmazásban részesüljön és megfosztja az illető országot az elérhető legnagyobb gazdagságtól, mely a munkájából származhatna. És, természetesen, mennél fokozottabb a védelmi rendszer, annyival inkább csökken a munkából származó jövedelem; következésképen az illető ország relative szegényebb lesz, mindamellett, hogy forrásainak fokozatos fejlődése folytán az ország gazdagsága absolute emelkedőben lehet.

A védővamos aerában nevelkedett nemzetgazdáknak annyira vérévé vált a vámtarifarendszer mesterséges manipulatióiba vetett hit, hogy a szabad kereskedelem természetes törvényeit csak mint az egyetemi tanszékből hirdetett gazdaságbölcseleti dogmákat képesek felfogni. Pedig a Stuart Mill által felállított és Cobden által elfogadott tétel tulajdonképen nem egyéb, mint a nemzetgazdaságtan physikai alaptörvénye: »A legolcsóbb piaczon vásárolni és a legdrágább piaczon eladni.« Persze, a mai viszonyok között egy, a védővamos államok közé ékelt állam, mint pld. Magyarország nolens-voleus kénytelen azt a szerencsétlen gazdasági irányt követni.

Angliában a védővamos rendszer különösen veszedelmés következményekkel járna. Itt a kereskedelem és ipar létalapja oly óriási mértékben függ a teljesen szabad beviteltől, hogy még csekély vámok is megszámlálhatatlan munkástól vonnák el a munkát; és a jelenleg virágzó üzletágak helyében keletkező más üzletágak nem volnának képesek — a külföldi piaczok elvesztése következtében mindazoknak, akik jelenleg foglalkozást kapnak, munkát adni. A munkakinálat emelkedne, a kereslet pedig csökkenne, a mi a tőke termelő képességét leszálítaná; ennek elkerülhetlen következménye a munkabér jelentékeny esése. Mindennek végkövetkezménye pedig az ipar desorganizációja, a kereskedelem pangása és a szegénység terjedése.

E sorok olvasói — mintegy látom — annyira hozzá lévén szokva a védővamos rendszerhez, fejcsóválással és kétkedéssel

fogják fogadni a fentebb kifejtett és a protectionismus káros következményeit feltüntető állításokat s önkénytelenül fel fogják vetni a kérdést: De ha a vámrendszer Angliában olyan végzetes hatással volna, hogyan lehetséges az, hogy a védővamos politikát követő országok a haladás és jólét olyan magas fokára emelkedtek?

Ezen haladás és jólét magyarázata igen egyszerű. Vegyük például az Északamerikai Egyesült Államokat és Németországot, melyek a protectionista államok között a legnagyobb sikert mutatják fel. Először: mindkettő saját határain belül széles kiterjedésű szabadkereskedelmi területet képez; valóban, az Egyesült Államok óriási és csak részben kihasznált természeti forrásaival jóformán teljesen független a külföld behozatalától. Ilyen viszonyok között valóban bajos volna nem boldogulni, akár milyen legyen is a vámpolitika.

A mi Németországot illeti, kétségtelen, hogy a sikert nagyrészt a technikai szakoktatás kitünőségének köszönheti. Tényleg, a német intelligencia, leleményesség, szorgalom és vállalkozás, karöltve a természet által nyújtott előnyökkel: azt eredményezte, hogy Németország, daczára a vámsorompók által mesterségesen megbénított helyzetnek, a lehető legnagyobb sikert érje el.

E két állam kereskedelmi forgalma bármily bámulatos haladást mutasson is fel, már csak megközelítőleg sem lehet bármelyiket is Nagy-Britanniával összehasonlítani. Külkereskedelmi forgalmuk messze elmarad; Anglia helyzete egyedül álló.

Kétséget nem szenved, hogy Németország és az Egyesült Államok sokkal nagyobb haladást értek volna el, ha mesterségesen nem akadályozták volna meg a munka eredményének teljes értékesítését, a mi egyedül a szabad kereskedelem mellett érhető el.

A védővámok nem kevéssé károsan hatnak azon országok természetes fejlődésének korlátozásában, a hol e rendszer van érvényben; de egy kis terjedelmű és sűrűen népesített országban, mint Anglia, a hol a lakosságnak aránylag oly nagy része függ közvetve vagy közvetlenül a külkereskedelemtől, ez a rendszer előreláthatólag hasonlíthatatlanul végzetesebb következményeket vonna maga után. A szabad kereskedelmi rendszerrel szorosan összefüggő complicált érdekhálózatnak legcsekélyebb megbolygatása elkerülhetlenül romboló hatást gyakorolna az egész közgazdasági élet gépezetére. Anglia példátlanul álló gazdasági fölényének alapkövét képező nemzetgazdasági elveknek kellő méltatása úgy Balfour „megtorlási“, mint Chamberlain „védővamos“ terveinek rombadőlését vonja maga után.

A mi a „megtorlást“ illeti, tagadhatlan, hogy a külföldi államok beviteli vámjai azáltal, hogy az angol kiviteli cikkek árát a külföldi fogyasztónak megdrágítva, a keresletet csökkentették, egyes esetekben káros hatással voltak Anglia külkereskedelmére. Vagyis, egyes nemzetek azáltal, hogy saját magukat súlyosan megkárosították, egyuttal Angliának is okoztak némi csekély kárt. Teljesen hamis feltevés volna azonban azt hinni, hogy az angol behozatal megvámolásával a védővamos államok rábíráhatók volnának arra, hogy saját, az Angliából származó

bevitelükre kivetett vámjaikat eltöröljék vagy lényegesen leszállítsák. Vizsgáljuk csak meg: Vajjon sikerült-e a védővamos nemzeteknek az egymás közötti forgalomban alkalmazott vámokat eltöröltetni vagy jelentékenyen leszállíttatni? Egy tekintet ezen államok folytonosan emelkedő vámtarifáira megadja a döntő választ e kérdésre.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Anglia — mely élelmi szert és nyers anyagokat importál és gyártmányokat exportál — a megtorlási vámpolitika elfogadásával sokkal végzetesebb „ellenmegtorlás“-oknak tenné ki magát, mint a milyen csapásokat neki áll módjában kimérni. Anglia más államoknak egyedül az iparát volna képes sujtani; míg ezek nemcsak az angol gyáripár termékeinek behozatalát, hanem egyuttal azon nyers anyagok és élelmiszer-termékek kivitelét is megvámolhatnák, melyeket Anglia semmi körülmények között sem nélkülözhet.

Azonfelül a jelenlegi szabad behozatali rendszer mellett Anglia számos védővamos országtól a „legnagyobb kedvezményes nemzet“ szerinti elbánás előnyeit is élvezi. Ezen előnyöket feláldozni, továbbá a védővamos államok által könnyen alkalmazható és Angliára végzetes intézkedéseknek magát kitenni: az angol kereskedelmet alapjában megrendíthető kockázattal volna egyenlő.

Chamberlain maga is tudatában volt a programjában rejlő veszélyeknek. Szükségesnek látta tehát reformjavaslatait egy magasabb, ideális szempontból kiinduló céllal összekapcsolni. Az „imperialismus“ zászlójának kibontása szolgálhatta terveit legjobban. Vészes viharfelhőket fedezett fel hirtelen az öt világrészre kiterjedő angol birodalomnak eddig mosolygó égboltozatán. Próféta i hlettséggel hirdette, hogy a hatalmas brit birodalom Babylon és Róma módjára szét fog bomlani. Messze száguldó képzelete a megsemmisülés katasztrófáját rohamos lépésekkel látta közelegni. A katasztrófa elhárítására alkalmas módszerül az ő reformjavaslatait ajánlotta.

Szerinte a birodalom alkotó részeit — az anyaország és a gyarmatok — összekötő eszményi kapcsok helyében kereskedelmi érdekeken alapuló nemesebb kötelék létesítése képezné a panaceát. Szónoklataiban esdekelve fordult az anyaország népeihez, hogy az imperialismus eszményi céljainak érdekében hozzák meg azon anyagi áldozatokat, melyek az ő politikájának elfogadásával járnak.

A mint láthatjuk, Chamberlain nem helyez nagy súlyt argumentumainak következetességre. Majd az angol ipar és kereskedelmet fenyegető „végromlás“, majd a birodalom megmentése érdekében hozandó „anyagi áldozatok“ képezik retorikájának fegyvereit. Javaslatai az anyaország gazdasági érdekeinek védelmére volnának hivatva, és mégis az anyaország által hozandó „anyagi áldozatokkal“ járnak. Ez sok volt a jóból; a józan angol választók meg is adták a választ!

Chamberlainnak a gyarmatoknak az anyaországgal való szoros kapcsolatba hozására vonatkozó terve első pillanatra igen vonzónak látszik; de higgadt üzleti szempontból nézve, csak-

hamar elveszti tetszetős voltát. A propositio szerint a gyarmatok által az anyaországból származó árúknak nyújtott kedvezményes elbánás ellenértékeül az anyaország előnyöket adna a gyarmatokból eredő bevitelnek, oly módon, hogy vámokkal sújtaná az idegen országokból importált czikkeket.

Ha Anglia így kizárja azon importot, a melyet saját exportjának ellenértékeül kap, mivé lenne az angol export? Bármilyen gazdag ország legyen is, ingyen nem adhatja árúit; a gyarmatok pedig nem nyújtanak piacot, kereken visszautasítják mindazon angol gyártmányokat, melyek saját nemzeti iparukkal versenyeznek. Vagyis úgy a kiviteli, mint a behozatali kereskedelem tönkremenne.

Nagy-Britannia nem áldozhatja fel kereskedelmi forgalmának $\frac{1}{7}$ -ét azért, hogy a fennmaradó $\frac{6}{7}$ -et ápolja; az összes tengerentúli kereskedelemnek ilyen hányadát képezi ezen forgalom, mely az anyaország és azon gyarmatok között bonyolítottatik le, a melyekre Chamberlain propositiója vonatkozik. (Elég csodálatosan Kelet-India, a legterjedelmesebb angol gyarmat, nincs Chamberlain programjába felvéve.) Ellenkezne a józan észszel, ha az anyaország 42 millió lakosának érdekeit feláldozná a gyarmatok 11 millió (fehér) lakosának érdekeiért.

A kérdésnek egy másik oldalát véve vizsgálat alá, az a meggyőződés érlelődik meg, hogy tisztára lehetetlenség volna egy olyan vámrendszert felállítani, a mely állandóan, egyenlő előnyökben részesítene minden egyes gyarmatot. Panaszok merülnének fel, hogy egynémely gyarmat kedvezményt élvez. Elégedetlenség és féltékeny surlódások állának be, a vámrendszert örökösen javítani és igazítani kellene. Továbbá az egyszer megadott kedvezményeket nem lehetne visszavonni, sőt, előreláthatólag mindig nagyobb és nagyobb concessiót kellene adni. A birodalom folyton növekedő súlylyal nehezedne az anyaország vállaira.

Lehetséges-e ilyen eszközökkel az imperialismus eszméjét megerősíteni? Az angol birodalom felépítése teljesen ellenkező principiumban történt: a teljes szabadság, ugy politikai mint kereskedelmi szabadság sarkalatos alapelvein.

Ezek a nézőpontok és érvelések eredménye világosan kifejeződött a választók ítéletében. Az egyesült királyság polgárai nem voltak hajlandók a hatalmas világbirodalomnak a szabadság elvein nyugvó kötelékeit meglazítani és a gyakorlatban bevált rendszert egy olyannal felcserélni, mely a viszálykodás csiráját és a szétbomlás veszélyét hordja magában.

Bár gazdasági politika képezte a lefolyt választási küzdelemnek sulypontját, meg kell említeni, hogy egyéb kérdések is befolyást gyakoroltak a verdict megalkotására. A transvaali kínai munkáskérdés és a volt Balfour-kormány nevelésügyi törvénye által szított elégedetlenség szintén hozzájárultak a konservatív-unionista párt példátlan vereségéhez. Némi szerep jutott az irországi »Home Rule« és a szeszkimérési »Licensing Question« kérdésnek is.

A mily váratlanul jött azonban a konzervatívek veresége, oly szinte mondhatni forradalmi volt az új »munkáspárt« meg-

jelenése a politikai porondon. Ez a párt jelenleg az angol parlament sphynxe s bár alig számlál 50 tagot, parlamenti szereplése elé az egész ország nagy várakozással és érdeklődéssel néz. E párt céljai sok tekintetben szocialisztikus jellegűek. Nem continentalis, még kevésbé orosz értelemben, hanem a szó nemesebb értelmében: a mennyiben a munkásosztály helyzetét nem a többi osztályok jogainak erőszakos megnyirbálásával, nem egyedül a zseb és gyomor jelszavával, hanem a munkásnéposztály sorsát nevelés útján magasabb színvonalra való emelésével és versenyképessé tételével óhajtja javítani. Az angol socialismus, — menten a socialdemokratismus és anarchismus társadalombontó és minden rendet felforgató drasticus céljaitól és eszközeitől — világító például fog szolgálni arra, hogy mily módon lehet socialis törekvéseket a civilisatio eddigi eredményeinek lábball típrása nélkül elérni.

A munkáspártnak a választásoknál elért eredménye különben szoros kapcsolatban van a szabad kereskedelem győzelmével is. A munkáspárt jelöltjei egytől-egyig a szabad kereskedelmi politika hívei; a munkásosztály és az azt képviselő munkásszervezetek, a »Trades Union -ok, Chamberlain legelkeseredettebb ellenségei voltak mindenkoron.

A választásoknál óriási többséget a szabad kereskedelmet képviselő pártok szereztek és ezáltal Anglia pénzügyi és gazdasági politikájában és nemzetközi kereskedelmi összeköttetéseiben a »Status quo« továbbra is biztosítva van.

Az angol piac kapui továbbra is tárványitva állanak; minden számbavehető nemzet tudott magának e piacon termelése számára fogyasztást biztosítani. Csak egy nemzet nem és ez mi vagyunk. És miért nem? Mert nem kíséreltük meg. Kísérletnek lehet-e nevezni az itt-ott ötletszerűleg, képesség, eszközök és rendszer nélkül megpróbált tapogatódzást a sötétben? Megfelelő tőke, ismeret és üzleti érzék nélkül alkalmasszerűleg tett próbálkozást? Az ujabban lancirozott, és képzeletben létező egyet körlevélpropagandáját? A világforgalom központjában, az öt világrész kereskedelmének »Clearing-House-ában,« a londoni City-ben ilyen gyermekes módon célhoz jutni nem lehet. Hogyan lehet tehát? Ugy, hogy ha nekifekszünk pénzzel, észszel, tanulással és fáradságos munkával, egyszóval mindazokkal az eszközökkel, melyek az internationalis kereskedelem abéczejét képezik.

Ruttkay Vilmos (London).

Az értékelmélet mechanikai alapelvei s a termelés és forgalom gazdasági tényezőiről.

»Az értékelmélet mechanikai alapelvei« című értekezésemben, melyet a Közgazdasági Szemle folyó évi márcziusi száma közölt, megállapítottuk azon physikai előfeltételeket, a melyek alapján gazdasági termelés egyáltalában eszközölhető. Ha a következőkben e feltételek hatását akarjuk feltüntetni gazdasági téren, azt csak akkor érhetjük el, ha sikerül oly alakot adni a termelés és értékalakulás tényezőinek, a melyben azok kapcsolata a jelzett előfeltételekkel könnyen felismerhető. E célból kiindulva az általános fogalmakból és törvényekből, a melyeket a gazdasági jelenségek megfigyelésénél eddigelé megállapítottak, e tényezőket mindaddig elemezzük, a míg felismerjük azok végső alkatelemeit, t. i. az anyagot és erőt, a melyek azokban közreműködnek és a mely alkatelemek viszonyából a szóban lévő gazdasági jelenségek és törvények kimagyarázhatók. Ha sikerül ezt elérnünk, könnyű lesz a továbbiakban a gazdasági tényezők és physikai előfeltételek kölcsönös összefüggését is megállapítanunk.

A termelésben, mint tudjuk, három tényezőt szoktunk megkülönböztetni: a munkát, a tőkét és a földet. E három tényező többé-kevésbé a termelés minden ágában szerepel; de a tényezők együttes közreműködése csak a termelés szempontjából nélkülözhetetlen; a csereforgalomban és az értékalakulás terén azok hatása különböző módon és mértékben érvényesül. Tudvalevőleg Ricardo ¹⁾ volt az, a ki első sorban a földre nézve bebizonyította azt, hogy a földmivelés útján előállított termények értékelésénél a föld tiszta hozadéka szerepet nem játszik és kizárólag a termelésre fordított költség határozza meg e javak értékét. Ha e hozadék a föld minősége szerint különbözik, e körülmény nem a termények értékét, hanem a föld értékét befolyásolja és a földjára adja meg a hozadék jelenségének adja meg magyarázatát. A termények értékénél tehát kizárólag az előállítási költségek irányadók a munka és a tőkebefektetés összegének arányában.

Ugyanezen író munkájában meggyőződünk arról is, hogy a munka és tőke szintén különböző módon érvényesül az értékalakulásban. A javak értékénél első sorban a termelésre fordított munka aránya veendő számításba. A tőke, a mely szintén munkának az eredménye, annak egyenértékében állapítandó meg.

---

¹⁾ D. Ricardo's Works: *Principles of Political Economy and Satisfaction*, new edition, London 1886. p. 34. és tovább.

Akár az álló tőkét vesszük figyelembe, a melyet a termeléshez szükséges eszközök beszerzésére és az üzem berendezésére fordítunk, akár a forgó tőkét tekintjük, a melyet a munkások élelmezésére vagy a nyers anyagok beszerzésére használunk fel, a tőke mindig oly terményekből áll, a melyeket munkával állítottunk elő. Azon forgó tőke, a melyet a munkás ellátására fordítunk és így közvetlenül munkára alakítunk át, csak annyiban különbözik az álló tőkétől, hogy ez utóbbi már előzetesen alakítottát munkára és mint kész termény lesz felhasználva a termelési folyamatban; de alapjában véve minden közgazdasági tőke munkának az eredménye és annak értéke is arányban áll az előállításra fordított munkával. Ezért találóan jellemzik a szocialista írók a tőkét, a midőn azt »festgeronnene Arbeitszeit«-nak nevezik. Olyan tőke, a mely nem áll munkából, nem gazdasági, hanem egyéni tőke, jobban mondva, egyéni jog vagy követelés más termelővel szemben; e tőke a termelés terén egyáltalában nem játszik semmi szerepet.

Ha ekkép a tőkét az abban felhalmozott munka arányában vesszük számításba, a termelés összes tényezőit munkában fejezhetjük ki. E felszámításban ugyan meg kell különböztetnünk a termelésre fordított közvetlen munkát ama közvetett munkától, a melyet a jelzett előzetes folyamat alapján felhasználunk. A közvetett munkát a befektetés jellege szerint csak akkor számíthatjuk fel teljes értékben, ha az mint forgó tőke egy és ugyanazon termelési folyamat alatt birtokunkba visszakerül; ellenben az álló tőkét csak bizonyos hányad szerint vesszük fel számításba akkor, ha az egyszeri termelésnél tovább eltart és ily módon többszöri termeléssel térül meg a termelőnek. E szerint a közvetett munka a törlesztési hányad szerint számítandó fel a munka összegében.

El kell ugyan ismernünk azt, hogy semmiféle munkálkodás el nem képzelhető, ha rendelkezésünkre nem áll a megfelelő tőke, a mely a termelés ideje alatt a munkás megélhetését és tevékenységét biztosítja. De közelebbről nézve a tőke és munka ezen összefüggését, belátjuk azt is, hogy nem minden neme a tőkének egyaránt nélkülözhetetlen e munkánál. Ilyennek a tőkének csak azon részét tekinthetjük, a mely tápanyagból áll. Alapjában véve tehát a munkakifejtés előfeltételét nem is a tőke, hanem az energiakészlet képezi és e szerint a munkálkodás lehetősége sem attól függ, rendelkezünk-e a szükséges tőkével, hanem tulajdonképp attól, megvannak-e az ahhoz szükséges fizikai előfeltételek vagy sem.

Ha ez energiakészlet mint tőke szerepel a gazdasági forgalomban, az csak másodlagos jelenség, a mely előáll azért, mert a készletet is munkával állítjuk elő. A gazdasági fejlődés kezdetén, mint tudjuk, a természet ingyen bocsátja rendelkezésünkre az energiakészletet; sőt a további fejlődésben is a természet adománya meghaladja a munka egyenértékét. A midőn tehát gazdasági ténykedés folytán e készletből tőke lesz, a munka nem választható el a tőkétől és pedig annál kevésbé, mert ekkor a tőke és munka a termelésnek és gazdasági anyagcserének különböző phazisát képezik. Ha azonban tekintetbe vesszük egyrészt

az átalakulás sorrendjét, másrészt a tőke mikénti keletkezését, általánosságban megállapítható az, hogy az energiakészlet tulajdonkép a természet adománya, a mely készletet izommunkára átalakítva a gazdasági terményben halmozunk fel és hogy ez utóbbiból csak akkor lesz tőke, ha e terményt ismét felhasználjuk a további termelés céljára. Első sorban tehát az energiakészlet képezi a munka előfeltételét, a mely munka a termelés útján és a megfelelő termény alakjában tőkeképződésre ad alkalmat. Ha tehát a jelen esetben eltekintünk a munka physikai előfeltételétől, a munkában kell keresnünk a tőke eredeti forrását és nem megfordítva a tőkében a munkakifejtés előfeltételét.

Ha ily módon a munkában ismerjük fel a gazdasági ténykedésnek alapját, termelőképeségünk megállapításánál első sorban azt kell figyelembe vennünk úgy közvetlen mint közvetett alakjában. Másod sorban meg kell állapítanunk annak eredményét, azaz a terménymennyiséget, a melyet azzal képesek voltunk előállítani. A kettőnek aránya szükségkép jellemző lesz a termelés azon ágára nézve, a melyre nézve azt megállapítottuk. Az előállított termény anyagot képviselvén, a termelésre fordított munka pedig erő lévén, ily módon elérhetjük kitűzött célunkat és kifejezhetjük termelőképeségünket az anyag és erő kölcsönös viszonyában. E viszony megállapítása igen egyszerű módon eszközölhető.

Tudvalevőleg termelőképeségünk annál nagyobb, minél több terményt vagyunk képesek előállítani egy és ugyanazon idő alatt; viszont termelőképeségünk annál kisebb, minél kisebb az ez idő alatt előállított terménymennyiség. Termelőképeségünk tehát egyenes arányban van az előállított terménymennyiséggel. Másrészt, ha ugyanazon terménymennyiséget vesszük az összehasonlítás alapjául, termelőképeségünk annál kisebb, minél több munkát fordítunk ugyanazon mennyiség termelésére és megfordítva: annál nagyobb, minél kisebb a munka összege. Ez utóbbi szerint tehát termelőképeségünk fordított arányban van a felhasznált munkamennyiséggel. Különböző termelési folyamatok összehasonlításánál tehát a terménymennyiséget egyenes, a munkamennyiséget fordított arányban kell számításba vennünk. Ha termelőképeségünket T betűvel jelöljük, és a terményt és munkát az előbbi jelzések szerint fejezzük ki, a következő arányt állíthatjuk fel:

$$T_1 : T_2 = \frac{S_1}{n_1 a} : \frac{S_2}{n_2 a}$$

Általában termelőképeségünket jelzi azon arány

$$\left(\frac{S}{n a} \right),$$

a mely a terménymennyiség és a munka között a fenti módon megállapítható. Ha közelebbről vesszük szemügyre ez arányt és annak számértékét, valóban meggyőződünk arról, hogy a termelés összes tényezői, a mennyiben azok abstract gazda-

sági szempontból figyelembe veendő, ezen arányszám alkatrészeinek megváltozásában nyilvánulnak és másban nem is nyilvánulhatnak.

Ha például egyenlő termelési feltételek mellett kiterjesztjük termelési körünket és szaporítjuk az előállított terménymennyiséget, ez esetben az eredmény az, hogy az arányszám számlálója növekszik értékben. De e jelzett egyenlő feltételek mellett ez eredményhez csak akkor jutunk, ha a megfelelő arányban fokozzuk a termelésre fordított munkát, a mi a nevezőnek megfelelő emelkedését eredményezi. Egyenlő feltételek mellett, tehát a termelés kiterjesztésével nemcsak a terménymennyiség, hanem a munka számértéke is növekszik és így a kettő között lévő arány nem változik — a mi egyértelmű azzal, hogy a termelési előfeltételek sem változtak. Ilyen körülmények között az arányszám egyaránt jelzi termelőképességünk fokát, akár kicsiben, akár nagyban űzzük a termelésnek ezen ágát.

Viszont az esetben, ha a termelési kör kiterjesztésével megtakarítás érhető el a nagyobb üzem körében akár oly módon, hogy a munkálkodó egyének egyéni képességeit jobban kihasználjuk, akár azzal, hogy a különböző munkaköröket jobban elosztjuk és a munkamegosztást nagyobb tökélyre visszük — az ezzel járó megtakarítás az arányszámban is teljes mértékben érvényesül és megfelelőleg módosítja annak értékét. Tulajdonképp miben fog nyilvánulni munkaképességünknek ezen fokozása? A hatás mutatkozni fog vagy abban, hogy ugyanazon munkával több terményt, vagy pedig kevesebb munkával ugyanazon terménymennyiséget vagyunk képesek előállítani, mintsem arra kisebb termeléssel képesek voltunk. Ez esetben az arányszám megváltozik vagy a tört számlálójának növekedése vagy nevezőjének csökkenése következtében. De akármelyikben áll elő e változás, az eredmény ugyanaz, t. i. az, hogy új arányszámot kapunk, a mely számbelileg kifejezi a termelés terén bekövetkezett változást és egyúttal jelzi azt, mily arányban növekedett munkaképességünk ennek következtében. Tehát a nagyobb üzemmel járó megtakarítás hatása, ugymint az egyéni munkaerő jobb kihasználása és a munkamegosztás tökéletesítése folytán elérhető munkamegtakarítás, minden körülmények között a fenti arányszám megfelelő megváltozásában fog nyilvánulni, akár valóságban megtakarítjuk e munkát a termelésben, akár nagyobb terménymennyiség előállítására használjuk fel az ekkép megtakarított erőt. Az arányszám értéke mindegyik esetben megfelelőleg módosul és kifejezésre juttatja a termelőképességünkben beállott ezen változást.

Ugyszintén ha a természeti erők felhasználásával fokozzuk e képességünket az által, hogy az izommunka egy részét természeti erők munkájával helyettesítjük — a fenti arányszám szintén megfelelőleg módosul. A természeti erők alkalmazásával ugyan nagy mértékben szaporítjuk az összmunka értékét és így a nagyobb terménymennyiség előállítása tulajdonképp nagyobb erő-kifejtéssel van egybekötve. Ez szükséges azért, mert mint tudjuk, a mechanikai erő alkalmazása a nagyobb erővesztéssel jár azon körülmény következtében, hogy a gépek és motorok alkalmazásánál — például gőzgépeknél — csekélyebb mértékben

vagyunk képesek kihasználni a rendelkezésünkre álló potentialis energiát, mint azt a physiologiai anyagcsere alapján szervezetenkben feldolgozni és munkára felhasználni képesek vagyunk. Erőkihasználás tekintetében tehát szervezetünk fölénynyel bír eddigi gépeinkkel szemben. Sőt azt is tudjuk, minél nagyobb mértékben fokozzuk a mechanikai erő kifejtést, annál nagyobb lesz a második energetikai törvény értelmében nemcsak a veszteség összege, hanem a kihasználás kedvezőtlen aránya. A potentialis energiának ily módon való felhasználása mindig erővesztéssel jár és a természeti erőknek felhasználása csak akkor nem minősíthető veszteségnek, ha e célra nem potentialis, hanem kinetikai energiát használunk fel — mint például a vízi vagy szél-erő alkalmazásánál — a melyeknél a mozgó energia amugy is elveszett volna. De akár az egyik, akár a másik nemét alkalmazzuk ez energiának, az erővesztés gazdasági téren nem mechanikai alapon jön számításba, hanem a szerint, a mint kénytelenek voltunk annak alkalmazásánál izommunkát kifejteni. Például a szén nem az abban foglalt energia-készlet szerint értékeljük, hanem a munka szerint, a melyet a felszínre hozatalra és elszállításra fordítottunk. Különböző minőségű szeneknél ugyan a kaloria-mennyiség is befolyásolja azok értékét; de ez csak értékkülönbségnek lehet okozója a szén minőség szerint, de annak átlagos értékét más terményekkel szemben a termelés munkája határozza meg. Ha tehát a természeti erők alkalmazásánál nem irányadó az összes mechanikai munka, hanem csak annak egy része t. i. az izommunka, ily módon az üzemköltségben megtakarítás érhető el oly arányban, a mint az utóbbit az előbbiekkal helyettesítjük. E megtakarítás akkor áll elő, ha a gépek előállítására és a motorok hajtására fordított munka, illetőleg annak törlesztési hányada kisebb, mint azon munka összege, a melyet e nélkül ugyanazon terménymennyiség előállítására közvetlenül fordítottunk. Ennek folytán a természeti erőknek alkalmazása gazdasági téren két irányban fog mutatkozni: vagy abban, hogy az előállított terménymennyiséget szaporítjuk, vagy pedig abban, hogy ugyanazon mennyiség előállításánál emberi munkát vagyunk képesek megtakarítani. A technikai eszközök tökéletesbitése tehát megint csak az előbbi arányszám két alkatrészének megváltozásában fog mutatkozni, a midőn a változás aránya egyuttal jelzi termelő-képességünk fokának ily módon való megváltozását. Az arányszám ez esetben is jellemző a termelés technikájának mindenemű változására nézve.

Ha általánosságban tapasztaljuk azt, hogy a termelés terén bekövetkező bárminő változás — akár előáll az a termelési kör kiterjesztése, akár a fokozott munkamegosztás, akár a technikai eszközök és természeti erők jobb kihasználása következtében — mindig csak a terménymennyiség vagy a munkamennyiség megváltozásában vagy mindkettőben együttvéve mutatkozik, akkor e tényezők viszonya szükségkép jellemző minden termelési folyamatra nézve és az e téren bekövetkező változás abban mindenkor teljesen felismerhető. Ilyen körülmények között jogositva vagyunk ez arányszámot »termelési együttható«-nak nevezni

mivel az minden termelési ágban egyaránt érvényesül és mivel az a termelőképeség összehasonlításának alapját képezi. A termelési együttható fogalma tehát alapvető fogalom, a mely magában foglalja a gazdasági termelés lényeges alkatelemeit: egyrészt a terménymennyiséget azaz anyagot, a melyet termelés közben közvetve vagy közvetlenül átalakítunk; másrészt a munkakifejtést, azaz erőt, a melynek segítségével az anyag átalakítását vagy helyzetváltozását eszközöljük. Külön-külön egyik tényezőtől sem ítélnék meg azt: a termelés minő fokát értük el egyik vagy másik ágban; de ha mindkettőt összefoglaljuk és megállapítjuk azok arányát, ezen arányszámban megkapjuk termelőképeségünknek megfelelő jellegét. Ha konkrét esetben ismerjük bármilyen termelési ágban a terménymennyiséget és az előállításra fordított munkát, e két adat alapján a termelési együtthatót is pontosan megállapíthatjuk. Az tehát a praktikus életben is megközelíthető és számokban kifejezhető értéket képvisel.

Ha adott esetben azt ily módon megállapítani akarjuk, az előbb mondottak szerint nemcsak ama munkát kell felszámítanunk, a melyet arra közvetlen fordítottunk, hanem az összes munkamennyiséget, a melynek alkalmazásával a nyers anyagból fizikai vagy vegyi átalakítás útján vagy a szerves világ életfolyamatának felhasználásával a kész terményt előállítottuk. Például, ha a szövőgyárból kikerült pamutszövet termelési együtthatóját akarjuk megállapítani, nem elégséges ama munkamennyiséget felszámítani, a melyet a gyárban a szövet elkészítésére, a gépek előállítására és üzemben tartására fordítottunk, hanem ezenkívül számításba kell venni azon munkát, a melyet a pamutfonál elkészítésére, a nyers gyapot termelésére, feldolgozására és szállítására felhasználtunk. Valóban a gyáros is ugyanígy számít, midőn az előállítási költségben nemcsak a kifizetett munkabért, a gépek és berendezések értékének törlesztési hányadát veszi fel e költségbe, hanem egyszersmind a termeléshez szükséges nyers anyag vagy félig elkészített termény beszerzési és szállítási költségét is felszámítja. A gyáros ezen költségében természetesen az összes munka értéke befoglaltatik, a melyet az előzetes termelési folyamatokban a nyers anyag előállítására bármikor és bárhol fordítottak. E tekintetben nincs eltérés a termelési együttható és az előállítási költség számítási alapja között. Az előbbiben ugyan a terménymennyiség is fel van véve, a mi az utóbbinál látszólag nem szerepel; de e költség mindig csak meghatározott terménymennyiségre vonatkozhatik és ennek folytán az előállítási költség is mindig viszonylagos szám, a mely a terménymennyiséggel áll összefüggésben. E viszony az egyikben hallgatagon, a másokban kifejezetten befoglaltatik. Mint tudjuk, az előállítási költség a szerint is változik, a mint a munkát különböző helyen és időben másképp fizetjük, a míg a termelési együtthatóban látszólag csak a munkaidőt vesszük figyelembe. De ugyanígy a termelési együtthatóban is felvehetjük a munka mikénti megjutalmazásának hatását, ha a munkának biológiai vagy gazdasági egyenértékét más-más alapon vesszük fel számításba, azaz ha számértékét megváltoztatjuk. Itt is tehát ugyanaz lehet a számítás eredménye, de az csak akkor

teljesen egyenlő, ha termelési folyamat egységes – a mint azt a termelési együttműködésben feltételezzük. Ehhez szükséges az, hogy a gyáros nemcsak az ipari terményt állítsa elő, hanem egyúttal önmaga készítse el a nyers anyagot, a szükséges gépeket, a hajtóerőt stb. stb. Ez eset aligha fordul elő a mai munkamegosztás mellett; az legfeljebb csak nagy termelő syndikatus keretében volna bizonyos fokig megvalósítható. Ellenben, ha az ipari termelő másoktól veszi a nyers anyagot és gépeket, a beszerzésnél megfizeti nemcsak a munkát, hanem egyéb költségeket is, a melyeket a nyerstermelők neki felszámítanak. Ez esetben tehát az előállítási költség nem azonosítható a termelési együttműködés megfelelő értékével, mert az előbbiben nemcsak termelési, hanem forgalmi tényezők is szerepet játszanak. Ezek hatása pedig mutatkozni fog a költség felszámítási módja szerint vagy a javak értékfluctuációjában vagy pedig a tőke után járó haszon nagysága szerint.

A midőn a gyáros pénzben fizeti meg a nyers anyagot és telepének berendezését, ő is törekszik ugyanazon összegben felszámítani e költséget a vevőnek. Ekkor az előállítási költség nemcsak a munkától, hanem attól is függ, milyen volt a pénz értéke a beszerzés idejében. Ez utóbbi pedig időközben lényegesen megváltozhat. A pénzérték ingadozásának ezen hatása különösen megérezhető akkor, ha a beszerzési anyagot más fémekben értékelik, mint a kész terményt. Általánosan ismeretes azon hatás, a melyet az arany és ezüst értékviszonyának megváltozása az ipari államok piacán a nyers termények árképződésére gyakorolt az utolsó 30 esztendő alatt. De még hasonló standard használata mellett is szokszor változik a pénz értékviszonya az árukkal szemben a piacz helyi viszonyai és a konjunktúra esélyei szerint. Noha ez utóbbi változás csak időleges és korántsem oly nagymérvű, mint az előbbi esetben tapasztaljuk, mégis annak hatása érvényre jut az előállítási költségben, a míg az a termelési együttműködésben egyáltalán nem szerepel. Ugyanigy, ha a munkát pénzben fizetjük, e körülmény is módosíthatja a munkafelszámítás értékét, még az esetben is, ha mint előbb jeleztük a felszámítás mindkét esetében a munkások által elfogyasztott termény ugyanazon mennyiségben vétetett.

Ép úgy, mint a pénz értéke, a termények értéke is megváltozhat a beszerzés és a további termelés és értékesítés ideje között. Ha tehát az előállítási költségben az előbbi árban számítjuk fel az árúczikkek értékét, e körülmény kivételes nyereséget vagy veszteséget okozhat az utolsó termelőnek, a szerint mint időközben az árak megváltoztak. Ez pedig a termelési együttműködés értékét egyáltalában nem befolyásolja.

Mint látjuk, az esetleges különbözet az utóbbi és az előállítási költség között tulajdonkép onnét ered, hogy a termelés tovább tart, mint a piacon észlelhető esélyek eltartanak. A mennyiben azonban ez esélyek folyton változnak és nemcsak felmenő, hanem lemenő irányban is hatnak, megvan a lehetőség arra nézve, hogy azok hatása az előállítási költségben is kiegyenlítődik. Ha ez be nem következik, el kell ismernünk azt, hogy a praktikus életben az előállítási költség képezi azon biztos ala-

pot, a melyen az üzemet berendezhetjük és a melynek alapján különféle javak termelési költségét összehasonlíthatjuk. Azonban elméleti téren nem a pontos számítás, hanem az irányadó és jellemző tényezők megállapítása képezi feladatunkat, a melyeket az esetleges zavaró kivételekre való tekintet nélkül kell megállapítanunk. E tekintetben pedig a termelési együttható jobban megfelel a célnak, mint az előállítási költség, a melynek összege nemcsak a termelés tényétől, hanem a kereslet és kínálat arányától is függ. Ezért az előállítási költség elméleti fogalmának megállapításánál sem vesszük figyelembe ez esélyeket; abban is a munka mennyiségét tekintjük irányadó tényezőnek, tekintet nélkül a jelzett kivételekre, a melyek nem a termeléssel, hanem a javak forgalmával állanak összefüggésben. E tekintetben tehát nincs lényeges különbség a két fogalom között. De az előállítási költség abstract fogalmában a munkával kapcsolatban még egyéb tényezőket is felsorolunk, a melyeket a termelési együtthatóban teljesen mellőzünk. Ezen eljárásunkat indokolni fogja azon cél, a melyet fejtegetéseink kezdetén magunknak kitűztünk.

Ha az előállítási költségben felszámítjuk a nyers anyagok és berendezések költségét az azokban felhalmozott munka árnyában, e felszámításban rendesen azon haszon és vállalkozói nyereség is fel van véve, a melyet korábbi termelők maguknak eladáskor biztosítottak. E hasznot kénytelenek vagyunk megfizetni, ha nem vagyunk képesek a szükséges anyagot olcsóbban előállítani; rendesen még így is jutányosabban jutunk annak birtokába, mintha azt magunk termeljük. Tudvalevőleg e haszon annál nagyobb, minél nagyobb a terményekben felhalmozott munka és minél több időt vesz igénybe annak előállítása. Ugyan-így a szállítási költségben is nemcsak a szállítás munkáját fizeti meg a vevő, hanem kénytelen e munkáért is megfelelő hasznot nyújtani. Ha közvetítő útján szerzi be szükségletét, hozzá jön még ehhez a közvetítő haszna és esetleg a szállítási biztosítás czímén a további nyereség, a mely annál nagyobb, minél több közvetítő kezén fordul meg a termény és minél nagyobb a távolság, a melyről azt beszerezzük. Olyan javaknál, a melyek mennyisége korlátolt, úgyszintén olyanoknál, a melyek az utóbbiak helyében termeltetnek — mint pld. a nyers gyapot — a munkamennyiségen kívül még azon ártöbblet is felszámíttatik, a melyet e javaknak korlátolt jellege a termelőnek mint kivételes hasznot biztosít. Gyakran hozzászámítjuk az előállítási költséghez az adónak megfelelő hányadát, a melyet a termelő a fogyasztóra áthárítani törekszik, a mennyiben azt a viszonyok és a termény jellege megengedik. Végre a kész termény eladásánál az utolsó termelő is törekszik az őt megillető haszonra szert tenni.

A felsorolt tételek, a melyek esetleg lényegesen befolyásolják az előállítási költséget, a termelési együtthatóban fel nem vehetők. Mint látjuk, mindezek olyan költségtöbbletet képeznek, a melyeket a vevő a megfelelő ellenszolgáltatás nélkül és a munka értékén felül fizet meg a termelőnek. Ha a termelő megkapja e hasznot, valóban értéktöbbletbe jut, mert a termények árán több terményt vehet cserébe, mint a mennyit munkaközben közvetve vagy közvetlenül elfogyasztott. Mint láttuk,

ilyen többletkez csak a tápanyagtermelés útján juthatunk. Ha a műtermelők is ilyenre szert tehetnek, ez annak a jele, hogy ők is részesednek ama terménytöbbletben, a melyet az előbbi ágban előállítottunk. A műterményeknél tehát a haszon nincsen összefüggésben a termeléssel, hanem csak következménye lehet a javak mikénti értékesítésének. Ennek folytán az nem vehető fel a termelési tényezők sorába. Ha előre beszámítjuk a hasznot az előállítási költségbe, tulajdonkép olyasmit tételezünk fel, a mi a praktikus életben sem vihető keresztül. A termelő itt sem tudja előre megállapítani hasznát mindaddig, a míg nem értékesíti terményét. Hiába számítja fel előre, ha nem képes a megfelelő árat elérni. A haszon sok olyan körülménytől is függ, a mely nincsen összefüggésben a termeléssel; az csak másodlagos jelenség, a melynél nemcsak termelési, hanem forgalmi tényezők is irányadók. Ezért elméleti téren sem vehető fel a haszon az előállítási költségek közé, mert ezzel oly jelenséget praesupponálnánk, a mely nem áll közvetlen összefüggésben az előállítás tényével. Hasonlóképp ama költség-többlet, a melyet bizonyos nyers anyagok szükséglete vagy kiváltságos helyzet biztosít, avagy a melyet az adófizetés kisebb-nagyobb foka befolyásol: szintén nem vehető fel a termelési tényezők sorába. Ilyen többletkez is csak akkor juthatunk, ha előzetesen a tápanyag-termelés terén a szükséges többletet előállítottuk és ha a forgalom útján e többletben már magunk is részesedtünk.

Ha ily módon nem vesszük fel a hasznot a termelési együttműködésben, e körülmény nem módosítja a javak értékviszonyát mindazon esetekben, a melyekben a haszonrészesedés egyenlő és megfelel a termelésre fordított munka arányának. Ilyen általános haszon az előállítási költségben sem befolyásolja a javak értékét; annak csak akkor van befolyása az értékre, ha az előállítási költségben foglalt haszon aránya különböző.¹⁾ Feltéve, hogy a haszonrészesedés aránya, azaz a tőkekamat mindenütt egyenlő, ilyen eltérésre csak azon körülmény adhat alkalmat, hogy a termelésben felhasznált álló tőkének visszatérítési hányada különböző, mert ilyenkor a termelőnek az álló tőke azon része után is van haszna, a mely a termelésben ez idő szerint nem térül meg és a melyet se az előállítási költségben, se a termelési együttműködésben fel nem számítottunk. Ez esetben az álló tőke és annak haszna mint külön tényező szerepel az értékalakulásban, a mely nincs összefüggésben a termelésben tényleg kifejtett munkával; ily módon a forgalom útján a tőkének fel nem használt része részesedik a gazdasági haszonban. E körülményt mindenesetre figyelembe kell vennünk a javak forgalmánál és azok eloszlásánál; annak hatását külön fogjuk tárgyalni kapcsolatban a tőkével és annak jutalmazásával. De mivel mindez nincs közvetlen összefüggésben a termelés tényével és az abban kifejtett munkával, hanem ellenkezőleg, a tőke azon része után

¹⁾ L. Stuart Mill, *Principles of Pol. Econ., people's ed.* London, 1885. p. 280: In so far as profits enter into the cost of production of all things, they cannot affect the value of any. It is only by entering in a greater degree into the cost of production of some things than of others, that they can have any influence on value.

fizettetik, a melyet a termelésben fel nem használtunk, a haszonrészesezés ezen nemét sem vehetjük fel a termelési tényezők sorába. Általában minden haszon az értéktöbbletnek köszöni létét. Ha tehát azt megmagyarázni akarjuk, e célunkat el nem érhetjük akkor, ha előre felszámítjuk, hanem akkor, ha sikerül feltüntetnünk az értéktöbblet és gazdasági haszon jelenségét, mint szükséges következményét a termelés és kicserélés együttes hatásának. Ezért a termelési együttthatóban csak azon tényezőket vesszük tekintetbe, a melyek a termelés minden ágában egyaránt feltalálhatók és a melyek számértéke a termelés ténye alapján közvetve vagy közvetlenül megállapíthatók.

E megállapításnál ugyan némi támpontot nyújt az előállítási költségek összege, a mennyiben a munka egyenértéke rendszeren nem lehet nagyobb ez előbbi költségnél. Mint már fentebb láttuk, annál kisebb a különbözet a kettő között, minél inkább egységes a szóban lévő termény előállítása. De ezen megközelítő számítástól eltekintve, az is lehetséges, hogy azt közvetlenül megállapítsuk a termelés adatai alapján, mivel a termelés minden ágában ismerjük egyrészt az előállított terménymennyiséget, másrészt kiszámíthatjuk a fenti módon az arra fordított munka összegét. A kettőnek viszonya képezi, mint láttuk, a termelési együttthatót.

Ha tovább menve ezen arány számértékét akarjuk megállapítani, ezt elérjük akkor, ha a munkanapot egységnek vesszük. Eddigi eljárásunknak megfelelőleg tulajdonkép azon tápanyagmennyiség veendő egységnek, a melyet e munkanap alatt rendszeren elfogyasztunk, azaz $a = 1$. A termelési együtttható nevezőjének másik alkatrésze, mint tudjuk, egyszerű szám, a mely jelzi a termelésre fordított munkanapok számát. Ha ez utóbbival elosztjuk a számlálóban foglalt terménymennyiséget, megkapjuk ama terménymennyiséget, a melyet egy munkanap alatt előállíthatunk. E szerint a tápanyagoknál:

$$\frac{S_1}{n_1} = \sigma_1; \frac{S_2}{n_2} = \sigma_2$$

stb., avagy a műterményeknél:

$$\frac{k_1}{m_1} = \varkappa_1; \frac{k_2}{m_2} = \varkappa_2.$$

Az ily módon megállapított terménymennyiséget „terményegység”-nek nevezhetjük, mivel az egységes idő alatt előállított terménymennyiséget tünteti fel. A terményegységhez tehát a termelési együttthatónak egységes alapon való kiszámítása után jutunk. Ily módon a különböző termelési együttthatóval dolgozó üzemeket egymással közvetlenül összehasonlíthatjuk. A nagyobb terményegység természetesen mindig jelzi a nagyobb termelőképeséget. E mennyiség ugyan csak fiktívérték, mivel az csak akkor érhető el, ha a termelést a megfelelő terjedelemben és a szükséges nagyobb munkaerő együttes alkalmazásával űzzük. De ez érték épp azért jellemző, mivel abban az összes gazdasági és technikai tényezők hatása összpontosul. A mig tehát a termelési együtttható

a termelés egész folyamatára vonatkozik, addig a terményegység annak átlag eredményét tünteti fel az egységes munkaidő alapján.

A tapasztalat ugyan azt mutatja, hogy a termelés számos ágának fejlődésével és a termelőképeség fokozásával a kész termény előállítása mindig több és több időt vesz igénybe.¹⁾ Ez, mint tudjuk, szükséges azért, mert a munkamegosztás fokozásával a termények egyes részeit vagy azok átalakítását különböző helyen és időben végezzük, a midőn több időt vesz igénybe, a míg a termény egyik termelési folyamatból kikerülve a másikba átmegy mindaddig, míg megkapja végleges alakját. De a termelés idejének ezen meghosszabbítása együtt jár a terménymennyiség szaporításával, avagy a megfelelő munka megtakarításával. Ha tehát a terménymennyiséget elosztjuk a munkanapok számával, arról győződünk meg, hogy a termelés meghosszabbítása daczára ugyanazon terménymennyiségre eső munkaidő mindig kisebb, mint volt azelőtt, a rövidebb termelés alatt. A termelés idejének kiterjesztése tehát az előállított termény összmenyiségére vonatkozik — ellenben az egyes terményekre eső munkaidő mindig kevesebb lesz.

A termelési együttható és terményegység ekként megállapított fogalmát nemcsak termelőképeségünk összehasonlítására használhatjuk fel, hanem alkalmazhatjuk azt a csereforgalomban is és a javak értékesítésénél, és pedig mint látni fogjuk mindazon esetekben, a melyeknél eddig az előállítási költség elvont fogalmát használtuk. Tudvalevőleg ez csak olyan javaknál lehetséges, a melyek a szükségletnek megfelelő mértékben szaporíthatók és abstract véve korlátlan mennyiségben állíthatók elő. Ezek átlag értékét mindig csak a termelési tényezők határozzák meg. Ellenben mindazon esetekben, a midőn nem szaporítható javakról van szó, a közgazdaságtan ismeretes elvei szerint nem az előállítási költség, hanem a kereslet és kínálat aránya határozza meg e javak értékét. Ugyan e javak értéke sem lehet kisebb az előállítási költségnél és ekkép azok minimális értékét is meghatározza e költség. De ha, mint rendszeren előfordul, e javak értéke állandóan meghaladja e költséget, az értéknövekedésnek látszólag nincs más határa, mint az egyéni szükséglet és izlés, a mely széles határok között és különböző irányban változhat. Hasonlókép tudjuk azt is, hogy olyan javaknál, a melyek csak növekedő költségek mellett szaporíthatók — mint pl. a tápanyagok nagyobb részénél — a maximális költség mérvadó e javak összességére, tekintet nélkül arra, vajjon egyik-másik termelő olcsóbban képes termelni. E körülmény szintén a kereslet és kínálat arányával áll összefüggésben. Itt tehát felmerül ama kérdés: mikép fejezhetjük ki e törvény hatását a termelési együttható értékében? Ha közelebbről vesszük szemügyre e törvényt, meggyőződünk arról, hogy az tulajdonkép nem hatá-

¹⁾ Erre vonatkozik Böhm-Bawerk tanár általános megjegyzése, a melylyel később még részletesen foglalkozunk: Die kapitalistischen Umwege sind ergiebiger, aber zeitraubend; sie liefern mehr oder bessere Genussgüter, aber sie liefern sie erst in einem späteren Zeitpunkt. (*Positive Theorie des Kapitals*, Innsbruck 1889, p. 87.)

rozza meg az értékalakulás valódi tényezőit, hanem csak e jelenség általános jellegét tünteti fel abstract fogalom alakjában.

Ha kínálat alatt értjük a javak összes mennyiségét, a melyet a termelők piacra hoznak és a mely a fogyasztók rendelkezésére áll, ez olyan konkrét fogalom, a mely mennyiségben és számban kifejezhető. De mit értsünk kereslet alatt? Értsük talán ezalatt a fogyasztók vételkedvét vagy azok szükségletét? Ez korántsem elégséges. Vételkedve és szükséglete van mindenkinek, de ez egymagában nem elégséges, ha nincs meg az alapja a vételképességben. Ily vételképességgel csak akkor bírunk, ha képesek vagyunk oly árukat adni cserébe, a melyeket az előbbi termelők elfogadni hajlandók. Ha a vételképességet pénzben fejezzük ki — a mint azt a mindennapi életben tesszük — ehhez is csak előzetes eladás útján jutunk és az ellenszolgáltatást végeredményben áruval eszközöljük. Hasonlókép, ha a növekvő keresletet árúhiánynak tekintjük, a mely hiány a tényleg létező árú-mennyiséggel szemben mutatkozik, itt is nyilvánvaló az, hogy az árúhiány mint negatív fogalom egyáltalában el sem képzelhető, ha nincs meg a megfelelő vételképesség azaz árútöbblet, a mely e hiánynak megfelelő mennyiséggel kicserélhető volna. Stuart Mill ismeretes munkájában szintén belátván e nehézséget, a vételképességet az »effectual demand« fogalmával akarja meghatározni, a mint azt már Smith is kifejtette. Szerinte ¹⁾ az értékalakulás nem is függ a kereslet és kínálat arányától, hanem a kereslet és kínálat egyenletétől, a mely érték előáll akkor, ha az illető árú keresett mennyisége egyenlő ugyanazon árú kínált mennyiségével. A kereslet fogalmának ilyen meghatározása ellen megint felhozható az, hogy az árú keresett mennyisége határozatlan fogalom mindaddig, a míg meg nem találja alapját a vételképességben. Ezt az »effectual demand« fogalma sem határozza meg, mert ez csak új elnevezés alatt tünteti fel ama jelenséget, a melyet meghatározni akarunk. Ezért a kereslet és kínálat egyenlete nem vonatkozhatik egymagában az árú keresett és kínált mennyiségére, hanem a kínált árú és a cserébe adott másnemű árú egyenletére. Itt is csak különböző árucikkek mennyiségi egyenletéről lehet szó; ugyanazon árú kereslete és kínálata egymagában el sem képzelhető.

A kereslet és kínálat »törvényének« ezen határozatlan jellegét többek között Cairnes is kifogásolja ismeretes munkájában.²⁾ Ő is hangsúlyozza azt, hogy a keresletet csak a vételképességgel lehet meghatározni, a mely képesség alapját a cserébe kínált javak és szolgálatok képezik, a melyeket más javakért és szol-

¹⁾ St. Mill, *Princ. of Pol. Ec.* p. 272: the proper mathematical analogy is that of an equation. Demand and supply, the quantity demanded and the quantity supplied will be made equal.

²⁾ Cairnes, *Some leading Princ. of Pol. Ec., newly expounded*, London 1894. p. 18: the terms are used and the supposed law is appealed to, for the most part, without any distinct ideas being attached to the phrases employed; p. 27: the total demand of a commodity would under such circumstances be represented by all the commodities and services there offered in exchange for other commodities and services; and these would also constitute the total supply in that commodity; p. 41: The supply of a commodity always tends to adapt itself to the demand at the normal price.

gálatokért felcserélni óhajtunk. A midőn azonban azt mondja: »a kínálat lehetőleg alkalmazkodik a kereslethez a normális ár alapján«, ezzel meg nem határozza azok viszonyát, hanem csak a »normális« ár fogalmába helyezi át a kérdés lényegét. Később ugyan külön fejezetben törekszik megállapítani a normális »értéket«, a melyet kapcsolatba hoz egyrészt az előállítási költséggel, másrészt a javak kölcsönös keresletével. Szerinte a javak kölcsönös kereslete attól függ, az össztermelésnek minő hányadát akarja kicserélni egyik kereskedelmi kör a másik kör terményeinek ellenében. E magyarázat ugyan magában foglalja a megoldást, de nézetem szerint kellőleg ki nem domborítja az irányadó tényezőt és egyáltalában meg nem állapítja érvényesülésének határát. Fejtegetésekből azonban kitűnik az, hogy a kereslet és kínálat esélyeit nemcsak egyik-másik termény értékváltozásában kell megfigyelnünk, hanem tekintetbe kell vennünk a forgalomban lévő javak összes mennyiségét és azok értékviszonyát.

Ha ily módon adott időben megállapítjuk a forgalomban lévő javak mennyiségét és azok értékviszonyát, a melynek alapján azok mindannyian egyik a másikkal kicserélhetők, meghatározott mennyiséggel és értékrelációval van dolgunk. Feltéve, hogy ekkor hirtelen megnövekszik a kereslet egyik termény irányában az egyéni izlés és szükséglet megváltozása következtében, feltehetjük azt a kérdést: minő visszahatást gyakorol e körülmény a többi javak értékére? Mivel a keresett árúért most több árút kapunk cserébe mint azelőtt, vagy előáll az, hogy a többi árúcikk zömét az előbbi értékviszony alapján cseréljük ki és akkor fenmarad néhány árúcikk, a mely a régi értékviszony alapján vevőre talált volna, de jelenleg többé nem értékesíthető; vagy pedig bekövetkezik az, hogy a fogyasztás arányának változatlan fentartásával megint az összes javak kicseréltetnek, a mi természetesen csak akkor lehetséges, ha az értékpárok mennyiségi viszonya oly mértékben megváltozik, a mint az előbbi jav értéke emelkedett. Adott terménymennyiségnél tehát nem áll be értékváltozás a nélkül, hogy az más javak értékviszonyát ne érintené; ilyenkor az értéknövekedés csak relativ jelenség, mivel az a megfelelő értékcsökkenéssel jár a többi javaknál. Ellenben ha a kereslet nagyobbodik annak következtében, hogy a javaknak egy része szaporitva lett — a mi kedvező eredménnyel különösen mezőgazdasági terményeknél lehetséges — ez esetben a többi javak az előbbi értékviszony alapján cserélhetők ki és keresett árú mégis növekszik értékben, ha a többletet annak megvételére használjuk fel. Ilyenkor tehát az értéknövekedés nemcsak relativ, hanem abszolút jellegű, mivel az értéktöbblet keletkezésének alapját — az energiatöbbletet — a természet szolgáltatja.

De akár relativ, akár abszolút ez értéknövekedés, a kereslet növekedése minden körülmények között jelzi azt, hogy nemcsak hajlandók, hanem valóban képesek is vagyunk e javért több terményt adni cserébe, mint a mennyit eddig kínáltunk. A nagyobb kereslet alapját egyik esetben elvonás, a másik esetben szaporítás útján kapjuk meg; de mindkét esetben a cserébe kínált javak szaporítása képezi a nagyobb kereslet alapját. Általában

mondhatjuk tehát azt, hogy a kereslet növekedése arányban áll a cserébe kínált javak mennyiségének szaporításával. Ez azon »effectual demand«, a mely a keresett javak értékét befolyásolja. Ép úgy, mint a kínálat nagyságát a terménymennyiség, úgy a kereslet nagyságát is terménymennyiség adja meg másnemű árukban. A kereslet és kínálat egyenlete pedig akkor jön létre, ha egyrészt a kínált javak szaporításával a vételképesség, másrészt a keresett javak értékelkedésével a vételkedv csökken mindaddig, a míg a mennyiségi viszony e javak között állandó jellegűt ölt. A köznapi életben ez akkor áll be, ha a kínált javak mennyisége szorozva az egységárral, egyenlő a keresett jav mennyiségének és egységárának szorzatával. A kínált javnál tehát a mennyiségszaporítás, a keresett javnál a megfelelő árváltozás hozza létre ez egyenletet, a melynek alapján e javakat kicseréljük. A kereslet növekedése itt is a cserébe kínált árumennyiség szaporításában nyilvánul és egyidejűleg a keresett áru értéke változik. Ha azonban elméleti szempontból az ár és érték jelenségét magában a javak mennyiségi viszonyában ismerjük fel, a cserébe kínált nagyobb terménymennyiség magában véve értékelkedésnek minősítendő a kínált javval szemben. Ez emelkedés akkor éri el határát, ha egyrészt a cserébe kínált javak szaporítása folytán azok készlete megfogy, másrészt a keresett jav értékelkedése folytán kisebb lesz a fogyasztók száma, a kik azért e nagyobb mennyiséget megadni képesek. E közben ugyan igen fontos szerepet játszik a javak egyéni becslése és azon határhaszon subjectiv mérlegelése, a melyet a javak felcserélése által magunknak biztosíthatunk. E szempontból a javak minőségük szerint különböző osztályokba sorolhatók. A javak számos osztályánál e subjectiv tényezők korábban hatnak, mintsem az a készleten jelzett mennyiségi relatióknak megfelel. Teljesen elismerve a javak ezen osztályozásának jelentőségét, mind a mellett arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy e subjectiv tényezők érvényesülésének határát megadja egyrészt a rendelkezésre álló árumennyiség, másrészt azon energiatöbbit, a melynek segítségével képesek voltunk az esetleges árutöbbletet előállítani és azt a keresett javért felcserélni. Minél jobban növekszik egyik-másik áru értéke az egyéni értékelés következtében, annál kevesebb áru marad vissza, a melyet más javakért kicserélhetünk. Az egyéni mérlegelés tehát e javak mikénti elosztására gyakorol befolyást, de az értéknövekedés összege a forgalomban lévő javak össz mennyiségétől függ, a mely utóbbi megint az energiatöbblet összegével és felhasználásának módjával áll összefüggésben.

A mennyiben tehát a termelési együtthatók megállapításánál a termények összes mennyiségét számításba felvesszük, ennek alapján már adva van a javak mennyiségi aránya, a mely a kereslet és kínálat végső határait jelöli. E mennyiségi arány a termelés következtében is megváltozik azért, mert a termelés kiterjesztésével a korlátolt javak mennyisége kisebb arányban növekszik, mint a szaporítható javak mennyisége. Ekkép a termelés ténye is megváltoztatja a javak mennyiségi viszonyát minőségükhöz mérten, a mi a megfelelő nagyobb keresletben

vagy kínálatban fog nyilvánulni még az esetben is, ha a fogyasztás aránya nem változik. Ilyenkor a mennyiségi viszony megváltozása dacára az értékviszony máskülönben megfelel a munka arányának. Ellenben, ha ezzel egyidejűleg a korlátolt javak fogyasztása is növekszik, ez esetben az értékviszony nagyobb mértékben megváltozik, mintsem az a termelési együttműködésnek megfelel és ekkor a keresett jav értéke nagyobb lesz, mint az a munka arányával összeegyeztethető. Az említett subjectiv tényezők hatása tehát abban ismerhető fel, hogy e javak értéke a munka arányánál nagyobb mértékben fokozódik. Mint-hogy e subjectiv tényezőket mint önálló faktort meg nem állapíthatjuk jelenlegi pszichológiai ismereteink alapján, csak azok hatását vehetjük fel számításba. Ezt megtesszük akkor, ha a termelési együttműködésben a munka értékét fictiv számértékkel szaporítjuk mindaddig, a míg az utóbbi egyenértékű az értékemelkedéssel. Ez átalakítással ugyan megváltozik az együttműködés jellege, a mennyiben az többé nem termelési, hanem forgalmi együttműködés. Azonban a változás a termelésre közvetlen hatással nincsen, mint később látni fogjuk; az csak a javak mikénti elosztását módosítja — ez pedig megfelel az subjectiv tényezők hatásának. A termelési együttműködés e módosításával tehát nemcsak meghagyjuk a mennyiségi tényezőt, a mely a kereslet és kínálat terén szerepet játszik, hanem egyuttal feltüntetjük az egyéni szükséglet és izlés megválasztásának hatását, a mely kapcsolatban a forgalomban lévő többi javak szaporításával a korlátolt javak iránti keresletet oly mértékben fokozza, a mint azt a termelésben ki nem egészíthetjük.

A termelési együttműködés e módosítását ama javakra is alkalmazhatjuk, a melyek növekedő költséggel szaporíthatók. Ezeknél a munkát a maximalis munkakifejtés szerint kell felszámítanunk. Ha ezt tesszük, tulajdonképp itt is nagyobb értékben vesszük fel a munkát, mint a mennyit a javak összes mennyiségére valóban felhasználtunk. E mennyiségre nézve a munka szintén fictiv; ellenben realis azon terménymennyiségre nézve, a melyet kedvezőtlen viszonyok közepette termeltünk. Az utóbbit tehát látszólag mégis a termelés ténye határozza meg. De ha megfigyeljük annak érvényesülését, csakhamar belátjuk azt, hogy ennél is a kereset növekedése hozza létre az értékemelkedést. Tudvalevőleg csak akkor termelünk nagyobb költséggel, ha az árak már előzetesen emelkedtek. A meddig nem látjuk biztosítva a költségtöbblet megtérülését, aligha fokozzuk termelésünket. Az értéknövekedés tehát mindig megelőzi a termelés kiterjesztését; annak oka tehát szintén a javak mennyiségi viszonyának megváltoztatásában keresendő. A nem szaporítható javaknál az értékemelkedést nem ellensúlyozhatjuk a termelés szaporításával; ellenben ez utóbbi javaknál az értékemelkedés együtt jár a termények szaporításával. A midőn e szaporítás oly fokú, hogy megfelel a keresletnek, az értékemelkedés nem folytatódik; de értékcsökkenés sem áll be, mert a költségek is növekedtek. Ennek folytán az értékemelkedés valóban arányban van a költségek növekedésével. Alapjában véve azonban nem az utóbbi állapítja meg az értékemelkedést, hanem

azon körülmény, hogy a terménymennyiség felszaporodott és hogy az a szükséglethez mérten arányban van a forgalomban levő többi javak mennyiségével. Itt is tehát a keresett és cserébe kínált javak mennyiségi viszonya az irányadó; a maximalis munkakifejtés tekintetében is ez utóbbihoz alkalmazkodunk, a mely munkakifejtés egyúttal feltünteti annak szükséges arányát a többi javakkal szemben. Ezért e javak termelési együtthatóját megkapjuk azon arányszámban, a mely egyrészt az előállított összes terménymennyiség, másrészt a maximalis munkakifejtés szerint számított összes munka között megállapítható.

Ha fejtegetéseink első részében meggyőződünk arról, hogy a termelési együttható teljesen jellemzi termelőképességünket bárminők is a tényezők, a melyek arra befolyást gyakorolnak, a továbbiakban azt is láttuk, hogy e fogalmat a szükséges módosítással a forgalom terén is alkalmazhatjuk. A szaporítható javaknál a termelési együttható megfelel az előállítási költség fogalmának, ha az utóbbtól eltekintünk az érték többlet jelenségétől. A növekedő költséggel szaporítható javaknál a termelési együttható a termény összmennyisége és a maximalis összmunka arányában állapítandó meg. Mindazon nem szaporítható javaknál, a melyeknél a kereslet és kínálat törvényét alkalmaztuk, szintén a termények összmennyiségét kell figyelembe vennünk kapcsolatban ama hatással, a melyet arra egyrészt a termelés korlátolt jellege, másrészt az egyéni izlés és fogyasztás megváltozása gyakorol. Ily módon bármilyen jav együtthatója kifejezhető, az előállított termény és arra fordított munka összegének arányában, a mely munka értékét a forgalom terén az effectiv munkánál nagyobb arányban kell felszámítanunk akkor, ha azok termelésében a természet által korlátozva vagyunk. Ha tehát ez arányszám — mutatis mutandis — a javak minden osztályára alkalmazható, abban egyesítjük mindazon tényezők hatását, a melyek a javak termelésénél és forgalmánál általánosságban megfigyelhetők. Ily módon egyesítjük egyrészt az előállítási költségek, másrészt a kereslet és kínálat törvényét, a melyeket eddig külön-külön kellett alkalmaznunk. Egyúttal azok hatását konkrét alakban és mennyiségi alapon vehetjük fel számításba, a mi lehetővé teszi azok közvetlen összehasonlítását. E körülmény, mint látni fogjuk, lényegesen megkönnyíti a javak értékalakulásának és elosztásának áttekintését. Egymagában e fogalom ugyan nem volna felhasználható a gazdasági jelenségek kielégítő magyarázatára, mert abban nemcsak mellőztük a gazdasági haszon jelenségét, a melyet a physikai productivitás és gazdasági munka együttes folyamánya gyanánt akarunk levezetni, hanem a korlátolt javaknál a munkát is fictiv vagy az átlagnál nagyobb értékben számítottuk, a mi csak akkor lehetséges, ha a physikai productivitás ténye ehhez megadja az alapot. Mindezek folytán e fogalmat csak kapcsolatban alkalmazhatjuk az első fejezetben megállapított tápanyag-termelés és munkakifejtés egyenletével. E kapcsolat eszközlése és az abból levonható következtetések feltüntetése képezi a következő fejezet tárgyát.

Jankovich Béla.

A betterment-adózás kérdése. IV.

A hatóságok jogkörének korlátozására már 1852-ben hoztak törvényt, a mely Musphy föllépésének hatása alatt azt rendelte el, hogy a folytatólagos adók kivetéséhez a határmenti ingatlan tulajdonosok kétharmadának szótöbbségére van szükség. Az 1865. évben már csak az utczaszabályozások költségeinek felét kellett az utca mentén elterülő ingatlanok tulajdonosainak megfizetni. Két évvel később megváltoztatták ezt a rendelkezést és a bizottságok jogot nyertek arra, hogy az új utcák nyitásával, vagy az utcák áttörésével kapcsolatban fölmerült költségeket egészen vessék ki azokra a tulajdonosokra, a kiknek ebből hasznuk támadt. Ellenben az 1869-iki törvény ezt a fizetési kötelezettséget ismét megszorította és kimondta, hogy a behajtandó összeg nem lehet nagyobb a különös előnyöket nyert ingatlanok piaczi értékének a felénél. 1872-ben már nem volt szabad adót szedni a kövezések kijavításának költségeiért azoktól, a kik az előző kövezésért már fizettek. 1876-ban arra hoztak törvényt, hogy az adót részletekben is le lehet róni.

Számottevő ujitás volt a »bureau of arears« szervezése, a melynek az volt a feladata, hogy az assessments, vagy más adók, vagy a vízdíjak szempontjából jelentős ingatlanok eladását, vagy bérbeadását közvetítse. De még ennél is nagyobb volt a haszna a »comissioners of taxes and assessments« szervezésének, a melynek az volt a hivatása, hogy az improvements czímen kivetett adókat behajtsa. 1865-től 1873-ig különben több hivatal is szerveztek New-Yorkban, a melyek mindegyikének az volt a különös feladata, hogy az assessments adóval, vagy az annak alapját képező építkezések ügyével foglalkozzon. A »Croton Aqueduct Board« a csatornák és vízművek ügyével foglalkozott. 1870-ben ennek a munkakörét a nyilvános építkezési hivatalra (Department of Publik Works) ruházták át és szervezték a »Board of Street Openings« czimű hivatalt, a mely az utcák ügyét gondozta.

A sokféle törvény, meg az adókivetés és behajtás körül elkövetett sokféle önkénykedés és gyakorta ellentétes eljárás, arra kényszerítette a new-yorkiakat, hogy a special assessments ügyét egységesen szabályozzák. Ez meg is történt az 1882. évben kiadott »Consolidation Act« által. Ebben a törvényben alig akad új intézkedés, de a sok megelőző törvény egységesítése által megjavította az administratiót, törölte az elavult és már értéktelen intézkedéseket, és méltó helyet biztosított a special assessments-nek, a mely ez ideiglen már nemcsak New-Yorkban, és New-York állam minden városában, hanem az egész Észak-amerikai Egyesült-Államokban is igen nagy szerephez jutott.

b) *A Consolidation Act és a betterment hatása Amerikában.*

Azok a viszonyok, a melyek a Consolidation Act kiadását szükségessé tették, nem voltak a legépületesebbek. Szinte csodálatos, hogy annyi visszaélés, kellemetlenkedés és a hatóságoknak önkénykedő eljárása mellett még fenn is tartották az egész intézményt. Ideje is volt, hogy az adókiivetés, a jogorvoslatok és a behajtás ügyét egységesítsék.

A Consolidation Act elsőnek a »Board of Assessors« intézményét szabályozta. Ez a hivatal négy pártatlan és érdek nélkül működő amerikai polgárból áll, a kiknek az a feladata, hogy az adó alá eső ingatlanok igazi értékét kutassák, hogy megállapítsák az egyes ingatlanok által nyert előnyöket és ennek arányában kiszámítsák, hogy mennyi esik azok mindegyikére, a kutak kövezések, utcák kijavitása és szabályozása, csatornák berendezése, vagy más ujtás, vagy javítás folytán felmerült költségekből. Munkájában teljesen becsületos meggyőződésének, lelkiismeretének vezető szavára van hagyva. Csak abban korlátozza a törvény, hogy a különös előny czímen kivetett összeg egyetlen telekre, vagy házra nézve sem lehet nagyobb, mint a telek, vagy ház értékének a fele, és hogy a betterment-adó nem terjedhet nagyobbra, mint arra a területre, a melybe a különös előnyökhöz jutott házak és telkek bele esnek.

A Board of Assessors kiszabása ellen felebbezésnek van helye. A felebbezések fölött a Board of Revision and Correction dönt; ennek a tagjai: városi tisztviselők, az ellenőri hivatal néhány tisztje, egy syndikus (itt recorder a neve) és a Corporation Council egyik tagja.

Magára az adókiivetésre vonatkozólag általánosságban az az eljárás, hogy ha a betterment area csak olyan ingatlanokra terjed ki, a melyek a fogatosított javításokkal határosak: a költségeket az ingatlan homlokhosszának arányában osztják szét. Ha azonban más ingatlanok is esnek a betterment areaba, felosztják ezt zónákra, mert mennél távolabb esik az ingatlan a javítás érdekében létesített munkától, annál csekélyebb a munkával kapcsolatos értéknövekedés. A zónákra osztott betterment-területen belül, a munka helyétől távolodó arányban kisebbedik az értéknövekedésért esedékes adó, a melynek kivetésénél vagy a homlokzat hosszának, vagy a területnek lábegysége szolgál irányadóul. A hol a javításra rendelt munka egyik-másik ingatlan értékének a csökkenésével kapcsolatos és a kártalanítás válik szükségessé, a special assessments kivetésénél minden egyes ingatlan külön elbírálás alá esik.

Más az adókiivetés körül követett eljárás, ha utcák áttöréséről, kiszélesítéséről, vagy szűkítéséről és elzárásáról van szó. Mivelhogy ezeknél a munkáknál idegen ingatlan megszerzéséről van szó, a bíróság közbelépését is provokálni kell. Az eljárást ezen munkálatoknál a Board of Street Openings vezeti. A kihasítandó ingatlanok értékének a felbecsülésére, a legfőbb törvényszék nevez ki bizottságot, Commissioners of Estimate and Assesment. Ennek a bizottságnak az eskületétel napjától számítva négy hónapon belül el kell készítenie a kapott építési terv alapján a

becslési és az adózási tervet, eközben külön kell kiszámítaniok minden egyes ingatlanra nézve, hogy mekkora lesz a foganatosítandó munka nyomán az érték növekedése, vagy csökkenése. A betterment-area itt sem szorítkozik azokra az ingatlanokra, a melyek a szóban levő átalakításokkal közvetlenül határosak, azaz a kiszélesítendő, vagy más átalakítás alá eső utcza szegélyvonolába esnek, hanem kiterjed mindazon ingatlanokra, a melyek valamelyes előnyhöz jutnak, vagy értékfogyasztást kénytelenek elszenvedni. Csak a közterek, nyilvános kertek és a squares, az utczák nyílásánál képződött négyszögek esnek ki a betterment-területből; ezek nem kötelesek adót fizetni és kárpótlásra sem tarthatnak számot. A kiszabásnál itt is meg van az a korlát, hogy az assesment nem lehet nagyobb az ingatlan értékének a felénél. A Board of Street Openings munkája a középítési bizottsághoz (Commissioners of Public Works) kerül, a mely a tervezet alapján részletes térképeket készít. A munkálat ellen a törvényszékhez lehet felebbezni. Ennek ítélete után a special assessments terhe az ingatlanok, de egyben az ingatlan tulajdonosának személyes tartozása is, a melyet 60 napon belül ki kell fizetni. A késedelmes adós 7% késedelmi kamatot fizet. Ha pedig adóját három éven belül nem rója le, ingatlanát elárverezik.

Magában New-Yorkban, még a Consolidations Act életbe lépte előtt, 1880-ban, a roppantul elhatalmasodó korrupció megszüntetésére egy hivatalt szerveztek, a New-York Assesment Commission neve alatt. Eredetileg az volt a terv, hogy az a bizottság csak 15 hónapig, csak addig működjék, a míg a sok bűnös eljárás következményeit eligazítja és a sok ártatlanul megterhelt ügyét rendezzi, a jogtalanul adómentesített, avagy csekély adóval megterhelteket pedig helyes és igazságos módon megadóztatja. De a 15 hónapra tervezett élet hat esztendeig tartott, a mennyiben az Assesment Commission csak 1886-ban fejezte be munkásságát. Bevallottan az volt ennek a bizottságnak a hivatása, hogy a hagyatékok és a special assessments csökkenésének az ügyét gondozza. E végből átvizsgálta minden egyes esetet, a melyet hozzá bejelentettek, vagy a mi tudomására jutott. Sok helyütt redukálta is az adót és nem egy ízben követelte a kivető bizottság egyik-másik tagjának utólagos megbüntetését a tudatosan elkövetett rendellenes, gyakorta bűnös szándékkal végrehajtott építkezésekért, utcanyitásokért és adókivetésekért. Maga Rosewater írja,¹⁾ hogy a betterment gyakorta csábította a városi hatóságokat arra, hogy korai és meggondolatlan vállalkozásokba bocsátkozzanak és ezzel kapcsolatban a special assessments czégére alatt gyalázatosan éltek vissza a szép elvvel. Az angolok hivatkoztak is erre nem egy ízben, a mikor azzal is harczoltak a betterment ellen, hogy kaput tár a korrupciónak.

Ennek daczára a betterment és a special assessments alkalmazása szinte amerikai gyorsasággal terjedt el az Unióban, főleg New-York államban, a hol kicsinyke községek is megragad-

¹⁾ Többször idézett művének 75. oldalán.

ták az alkalmat, hogy törvényt csináljanak közutaik megjavítására, az utcák szabályozására, közutak, csatornák építésére és a város közegészségügyi intézményeinek szaporítására. A special assessments illetően mértékben való terjedése gyakorta állította a községeket azon helyzet elé, hogy a tervezett alkotásokért járó adót előbb behajtsák, az építkezéseket, átalakításokat, megjavításokat pedig csak azután foganatosítsák. Ámde a dolgok természetes rendje azt kívánta, hogy előbb kellett megcsináltatni a tervezett építkezéseket, meg átalakításokat, az adót pedig érette csak utólag, gyakorta nagyon is későn lehetett kivetni. Hogy ily esetben is segíthessen magán a község, még a múlt század hatvanas éveinek elején törvényt szereztek New-Yorkban arra, hogy »Improvement Bonds«-t bocsáthassanak ki és azokat — de csakis névértékben — eladhassák. Az ilyképpen forgalomba bocsátott kötvényeket legkésőbb 10 éven belül vissza kellett váltani. Amerikai viszonyok között természetes, hogy az Improvement Bonds, vagy Assessments Bonds is terjedt. 1885-ben már Troy városa, ez a kicsiny, szerény igényű város is bocsátott ki ilyen című értékpapirost.

Az Assessments, vagy Improvement Bonds nem maradtak meg mindenkoron azon határok között, a melyeken belül realizálásuk teljesen biztosítva maradt és pénzt teremtő erejük nem kopogtatott volna eredménytelenül azok tisztességének ajtaján, a kik annak kibocsátásával foglalkoztak. A pénzelőteremtésének, igérvények kibocsátása által való szerzési módja nagyon csábító volt az amerikaiakra, mikor arról kellett gondoskodniok, hogy a községek gyakran jussanak azoknak az anyagi eszközöknek a birtokába, a melyekre szükségük van a tervbe vett újítások és átalakítások érdekében, de a melyek az assessments lassú megállapítási processusa miatt csak későn folynának be. Így biztosította egy 1885-iki törvény Brooklyn-nak azt a jogot, miszerint a becselő hivatal (Board of Estimate) jelentése alapján az évenként teljesítendő munkálatokra 100.000 dollárt vehet fel Assessments Bonds kibocsátása által, még pedig olyképpen, hogy a kibocsátott utalványok ellen felvett összeget az Assessments Bonds javára kell befizetnie; a teljesített építkezéseket ennek az alapnak a terhére kifizetik. Rosewater emliti többször idézett művében,¹⁾ miszerint Brooklynnak néhány évvel ezelőtt 3,630.000 dollár adókövetelése volt és ebből 1,387.000 dollár esett a special assessments-rovatra, a mely összeget évi részletekben kellett törleszteni; ehhez az összeghez járult még 3,164.504 dollár olyan special assessments, a mely már ki volt ugyan róva a felekre, de még nem volt esedékes. Kölcsön útján segítettek hát magukon, a mit már azért is könnyen tehettek, mert ezeket a kölcsönöket nem tekintették a község,²⁾ hanem az Assessments Bonds adósságának, a mely bőségesen biztosítva volt az assessments-el terhelt ingatlanok értékében. Persze visszaélés és ennek nyomán deficit, Brooklynban épp úgy volt, mint mindenütt, a hol assessments bonds-t bocsátottak ki. De ebben a káprázatosán fejlődő

¹⁾ 77. és 78. oldal.

²⁾ . . . »the had never been considered as a city debt proper.«

világrészben, a legtöbb gazdasági alkotás, túlkapásokon, visszaéléseken nőtt fel, nem maradhatott el a betterment-elv fejlődésének történetéből sem.

Általában mondhatni, hogy az Improvement Bonds életre hívása és elterjedése nem a legépeületesebb fejezete az amerikai betterment-adózásnak. Határozott nyomát viseli magán a ringek és trustok befolyásának, meg a vállalkozási kedv túlesapongásával kapcsolatos korrump közállapotoknak. A bettermentről szóló művekben, meg a Census Bulletin for year 1889. közleményeiből megállapítható, hogy a mult század hatvanas éveinek közepétől kezdve, minden amerikai városban, rohamosan emelkednek a különleges adók, különösen is emelkednek azonban New-Yorkban, a hol korlátlan hatalomhoz látszott jutni a mindent elnyeléssel fenyegető ring-szellem. Ennek a hatása alatt a special assessments rendszere is változott. Eddiglen az járta, hogy a vállalkozó, vagy annak az ingatlanok tulajdonosa, a kinek birtoktestét egészben, vagy részben kisajátították, csak azután jutott a pénzéhez, a miután a special assessments befolyt. Ennek az volt a természetes következménye, hogy a vállalkozóknak igen nagy tőke felett kellett rendelkezniök és gyakorta nagyon sokáig várakozniök megszolgált munkájuk ellenértékére. Nem is igen vállalkozhatott ennek folytán, bárki is arra, hogy a special assessments bevételeivel fedezendő közmunkát készítsen. Nehány nagyobb cég, a kiknek nagy tőkájuk, vagy nagy hitelük volt, monopolszerű kizárólagossággal duskáltak a kínálkozó vállalatokban és ebből kifolyólag szinte korlátlanul diktálták az árakat. Hogy ennek véget vessenek, forgalomba hozták az improvements bonds-t. Amerikai arányokban nőttek meg ezek az utalványok. A new-yorki városházán úgy gyártották, mintha azokkal lehetne gyalogjárókat csinálni. 1863-ban már annyi volt a forgalomban levő improvement bonds, ezek között annyi az értéktelen, hogy Haws nevezetű comptrollor, a kinek az volt a feladata, hogy a városi pénzügyek Augiás istállóját kitisztítsa, öt millió dollár értékű bonds-t nyilvánított értéktelennek, mert az alapját képező special assessments vagy behajthatatlanná vált, vagy pedig igazságtalanul, néha teljesen alaptalanul irták elő, sőt már bírói ítélet is kimondotta semmisnek, de a számvevőségénél nem törölték.

Durand,¹⁾ a ki New-York községi finanziait nagy tudással és erős megfigyelő tehetséggel írta meg, azt bizonyítja, hogy az a roppant befolyás, a melyet a Tweed-ring gyakorolt New-Yorkban a közállapotokra, rontotta még a special assessments által fedezendő tartozások egyensúlyát is. Tweed, a ki amerikaiasan értette, hogy mikép kell megnyergelni saját önző czéljai érdekében a közhivatalokat, megnyerte a Street Commissioner-t is és egyik nagy vállalkozás a másikat követte, úgy a mint azt Tweed kívánta, olyan költségvetéssel, a minővel azt ő akarta. 1869-ben és 1870-ben, a Tweed-korszak virágzása idejében 74 millió dollars-t adtak ki utczák szabályozására és gyalogjárók készítésére. Persze ez a rengeteg összeg egészen a ring zsebeibe vándorolt, teljesített, meg nem teljesített, vagy csak látszólag teljesített munkákért. Fokoz-

¹⁾ Durand *The finances of New-York city*, New-York 1898.

ták a kiadásokat még azzal, hogy telkeket vásároltak és néhány hétre a vásár után szabályrendeletet erőszakoltak ki oly utcák nyitására, a mely az alig megvásárolt telkeken vezessen keresztül és megindult a kisajátítás, hallatlanul felcsigázott árak mellett, gyakorta olyan telekrészeket is vonva be a kisajátítás területébe, a melyre az utcanyitás érdekében éppen nem volt szükség. És a felsoroltakhoz járult még rengeteg sok technikai tévedés, a melyet akarattal csak azért követtek el az assesment kivetésénél, hogy bekövetkezzék rá a birói megsemmisítés.

A csak hiányosan felsorolt visszaélések nyomában roppantul megnövekedtek az assesments bonds. Mikor a Tweed-ring 1871-ben megingott, 12,592.500 dollárs értékű bonds volt kibocsátva és öt év után, mikorra összetörött, 22,371.400 dollars értékű bonds adósság állott fönn, a melynek nagyobbik felét kénytelen volt New-York városa fundált adósságai közé besorozni.¹⁾

Ámde ennek daczára a betterment-elv tágabb és tágabb körben vált otthonossá. Még azokat az akadályokat is legyőzte, a melyeket útja elé gördítettek azok, a kik az elvet nem pártolták, mert nem akartak fizetni. De a megkezdett utat elállani nem lehetett, főképpen azért nem, mert New-York mindég csak a special assessments czímén szerzett jövedelmeire hivatkozott, a mikor egy-egy hatalmas lépéssel jutott elébbre. New-York állam fejlődésének irigyei erre azt tették, hogy államuk alap-törvényeibe vétették föl a special assessments-t. Különben megítélte annak jogosságát a bíróság minden alkalommal. A leg-hatásosabb lépés a betterment fejlődésére az volt, hogy az Egyesült-Államok kongressusa is kimondta, hogy bizonyos építkezések, javítások és átalakítások költségeinek a fedezésére teljes joggal lehet különös adókat kivetni és behajtani. Úgy, hogy manapság a betterment elve azonképen vert gyökeret a köz-tudatban, mint az amerikai jognak bármelyik más alapelve.

De azért nemcsak formailag, hanem tartalmára nézve is van egyben-másban különbség az északamerikai Egyesült-Államok betterment-adója között. Vannak államok, a melyekben a betterment-adó csak azoknak az ingatlanoknak a tulajdonosait terheli, a kiknek fekvősége közvetlenül határos a végrehajtott köz-munkával. Vannak olyan államok is, a melyekben nemcsak a tulajdonos van a közmunka költségeivel megterhelve, hanem osztozik abban, mint pl. Louisianában a község is, sőt a határmenti tulajdonosoknak a költségek felét kell megfizetniök. Ezt a megszorítást több állam azért léptette életbe, mert tapasztalás szerint csak a lakosok bizonyos osztálya viseli a betterment-adó terheit, egy másik része teljesen mentes alóla. Több állam az által vetett határt a betterment-adónak, hogy megállapította azt a legnagyobb összeget, a melyen túl adóval megterhelni senkit sem lehet,²⁾ a mi ennek a maximalis összegnek a kivetése után még fedezetlen, azt a községnek kell egyéb jövedelmeiből fizetnie.³⁾

¹⁾ Hallgarten, *Die kommunale Besteuerung* etc. . . . Stuttgart, 1899. 103. old.

²⁾ Ohio államban nem lehet az adó nagyobb az ingatlan értékének 25%-ánál.

³⁾ Kivétel csak akkor van ezen szabály alól, ha a végrehajtott köz-építkezést a határmenti birtokosok háromnegyed része kérte.

Azok a fontos kérdések, a melyek a betterment-adó kivetésének alapja körül Angliában is felmerültek, szinte megszorodva kerültek szóba Amerikában. Hogy az adót az utca mentén elfekvő homlokkal arányában? vagy az ingatlan mellett elterülő utca-rész hosszának nagysága arányában? avagy az ingatlan területi nagysága? az ingatlan és az épület értéke szerint? avagy végül, a mindenkor külön megállapított különleges előnyöket mérlegelve állapítsák-e meg? . . . az Uniónak majd mindenik államában napirendre kerültek és a feleletet bizony nagyon eltérően adták meg. Sőt Ohióban, a községi hatóság határozata szerint egyszer a ház homlokzatának hossza, egyszer a telek nagysága, másszor a telek becsára, néha a különös előnyök arányában vetették ki az adót. Missouriban, Kansasban és még néhány államban a telek és a ház hossza a döntő az adókivetésnél. A legtöbb államban azonban mégis csak az a különleges előny, az a haszon, a mely a végrehajtott közmunka arányában jutott az ingatlanak osztályul, képezi az adókivetés alapját. Ennek a megállapításánál rendesen az a döntő, hogy mennyivel nőtt meg a különleges haszonhoz, előnyhöz jutott ingatlan piaci ára; vagyis azt keresik, hogy a legelőnyösebb értékesítés mellett mennyit adnának a házáért, vagy a telekért, eltekintve azoktól a különleges céloktól, a melyekre az ingatlan az adókivetés idejében van rendelve, vagy azoktól a különleges szándékoktól a melyekre az ingatlan tulajdonosa ingatlanának fölhasználásában céloz. Kivételesen megteszik New-Yorkban azt is, hogy vizsgálják a tulajdonosnak különleges érdekeit, nagy ritkán a pretium affectionis-t is. Rae említi többször idézett művében, hogy igen sokszor kellett a bíróságnak közbelépnie, hogy az előnyök a haszon megállapításánál követett eljárást szabályozza. Persze a bíróság ítélete is gyakorta volt egy a mástól eltérő, bár kifejezesezett azokból néhány elv a különös haszon a konjekturális nyereség megállapítására. Ilyen alapelvek: a különleges haszonnak közvetlennek kell lennie, nem vehető számba a várható és az általános előny, végezetül, hogy benefit area a hatóság megállapítása szerint, kiszélesíthető a közvetlenül határos telkeken és házakon túlra is.

Hogy a betterment-elv alkalmazása nagy hatással volt az amerikai városok gyors és nagyszabású fejlődésére, azt még annak legnagyobb ellensége sem tagadja. Sőt még azok is, a kiket gyakorta meggyötört a tisztviselők lelkiismeretlensége, egyes hatóságok visszaélése és a kiknek a bíróság nehézkes utait kellett bejárniok, hogy igazaikhoz jussanak, még azok sem tagadják, hogy a középítkezések követelte költségek elviselését igen megkönnyítette. Egyhangúan vallja ezt Seligmann, Rosewater és Rae, a kiknek tárgyilagos ítélete föltétlenül megbízható. Hogy milyen eredményeket értek el Amerikában a betterment-adóval, vagy mint ők nevezik a special assessments-sel, azt az amerikai írók rendszerint Boston példájával bizonyítják. Bostonban 1866-ban szereztek a város átalakítási terveiről szóló törvényt. Ebben a törvényben is a betterment-elv alapján óhajtottak előteremtteni a költségeket. A kivetendő különös adó mértékét úgy állapították meg, hogy mindenik tulajdonos az ingatlanának jutott előny arányában rája eső költség felét köteles megfizetni.

Alig került közre a törvény, boszorkányszerű varázslattal épültek Bostonban az új tervben megjelölt utcák sorain a házak. Néhány esztendő multán új város emelkedett a régi romjain. Durand emliti idézett művének egyik jegyzetében, hogy Bostonban 1866-tól 1880-ig 22 millió dollars-t költöttek utcák törésére, kiszélesítésére és csatornák építésére; ennek az összegnek is a legnagyobb részét 1866. és 1872. között költötték el, három nagy utcatervezés foganatosítására; történt pedig mindez szinte játékszerű könnyűséggel, a nélkül, hogy magára a városra nagy terheket róttak volna. Például idézik az amerikai írók, hogy Bostonban 1877-ben, a város igen előkelő helyén közkertet csináltak és a szükséges 106 acres területet, négyszöglábanként 10 cents-el fizették. A város azonban a közpénztárból mindössze csak 30.000 dollars-t fizetett, a többit a szomszédos háztulajdonosok fizették.

A special assessments ellenségei, Bostonnal szemben Washingtonra szoktak hivatkozni, a hol az eredmény nem igen volt épületes. Washingtonban a javítások és átalakítások költségeinek csupán egy harmada esett az ingatlanok tulajdonosaira, két harmadrészét a község viselte. De mivel a község jövedelmének emelkedése nem állott arányban a javításokra és építkezésekre fordított költségekkel, az adók súlyosan nehezedtek a lakosságra, különösen is azokra, a kik betterment-adóval egyébként is meg voltak terhelve. 1866-tól 1871-ig 8 millió dollars értékű építkezést, javítást meg átalakítást foganatosított a város, ebből az összegből 2.5 millió megkerült special assessments czímen, a még fedezetlen összegre pedig 3 millió dollars adósságot csináltak. Ez a 3 millió azonban csak a kezdet kezdetét jelölte. 1871-ben a város utcáinak szabályozása és átalakítása céljából új bizottságot szerveztek, a mely örületes könnyelműséggel épített, szabályozott, bontatott le épületeket és fizetett óriási kisajátítási összegeket. 1875-ben már 23 millió dollars adósság nyomta a város vállait. Természetes, hogy ebben az arányban nőttek a különleges adók is, a melyeknek nemcsak az összege emelkedett, de a száma is szaporodott, mert a csatornázás költségeinek fedezésére még egy újabb adót róttak ki az adófizetőkre. Rae emliti, hivatkozással egy röpiratra, a mely ebben az időben került közre Washingtonban, hogy közszájon járt ott az a panasz, hogy a special taxes ott egyértelműek voltak az ingatlanok konfiskálásával.

Ámde, miként a new-yorki visszaélések és a bostoni túlkapások, azonképpen a washingtoni szertelenségek sem nyújthatnak elegendő alapot a betterment gazdasági és financiaipolitikai jelentőségének a megítélésére. Még azok a statisztikai adatok is, a melyek a special assessments czímen befolyt adók forgalmát mutatják, sem adnak kellő utmutatást, mert, miként Rosewater és mondja, ¹⁾ a Census Bulletin-ben közre került számadatok nem megbízhatók és nem pontosak; még az 1895-ben nyilvánosságra került Report on Wealth, Debt and Taxation of the 11-th

¹⁾ T. i. m. 82. old. »... but the results are on their face incomplete and incorrect.«

Cesus (Part II. Valuation and Taxation) sem ad mindenben kifogástalan adatokat, ámbátor mind máig a leginkább állják ki a bírálatot. Ezen közlemény szerint, a mely az amerikai községi adózásnak eddiglen leginkább megbízható forrása, 55 városban, a legnagyobbakban, special assessments czímen, 1890-ben utcák és hidak építése után fizettek 9,794.242 dollars-t, csatornák után 6,910.274 dollars-t hajtottak be, New-York államban pedig az utcák és hidak építési költségeinek megtérítése czímen 4,596.742 dollarst, a csatornák építési költségeiért 416.215 dollars-t fizettek. Nagy számok ezek, de csak az bizonyítható velök, hogy roppant összegekre rugnak a special assessments bevételei. Azokra a fontos kérdésekre, hogy milyen viszonyban állanak a többi adókkal, az egyéb községi megterhelésekkel, mennyiben segítették elő, vagy akadályozták az ingatlanokban gyümölcsözést kereső tőkék szaporodását, hogy mennyiben váltak igazaknak az értékbecslések: a rendelkezésre álló statisztikai adatok nem adnak felvilágosítást.¹⁾ Csak azt olvashatjuk ki belőlük, hogy Amerikában a mult század utolsó tizedeiben roppant összegeket költöttek el a városok szabályozására, csatornák építésére, utcák kisajátítására, gyalogjárók lerakására és javítására, és hogy e munkák megkövetelte roppant összeget a betterment megadóztatása elvének alapján kivetett special assessments-adók által teremteték elő.

Ujabb törvény és intézkedések, a melyek a betterment-elv érdekében váltak volna szükségessé, Amerikában nincsenek. Csak néhol hoznak egyik-másik városban egy-egy szabályrendeletet, a special assessments pontos behajtására, hátralékok törlésére és szabatosabb kezelésére.

V. A betterment-adó mivolta.

Az értéknövekedés megadóztatására vonatkozó törvények és magának az elvnek alkalmazása, egymással kapcsolatban levő, mintegy történeti fejlődést mutató törvények során, azt bizonyítják, hogy a betterment megadóztatása lassan fejlődött és lokális karakterét mindvégiglen megőrizte. A községi adózás keretében támadt; és bármennyire erőlködtek is azon, hogy kiterjesszék a mezőgazdaság céljait szolgáló ingatlanokra is, megmaradt a község belterületében, a lakott, vagy lakásra rendelt telkek határain belül. Azok a törvények és azok a szabályrendeletek, a melyek a törvényes rendelkezésekben megírt elvek nyomán támadtak, nem állapítanak meg mást, mint csak az elvet és — mint rendszerint a legtöbb adótörvény — a kivetésnek, behajtásnak módozatait, a jogorvoslatok feltételeit, a kivetésre, a behajtásra, meg a jogorvoslatok elbírálására hivatott forumokat. Még abban

¹⁾ Durand említi id. művében, hogy New-Yorkban 1830—1840 között évenként fél millió dollars volt a special assessments átlagos jövedelme, a többi adók czímen átlag 968.000 dollars folyt be; 1837-ben pedig felszökött már 1,113.838 dollars-ra és a többi adók czímen befolyt összeg alig érte el ezt a summát. Később megváltozott a viszony és a mult század második felében a special assessment megháromszorozódott, a többi adók czímen befolyt összegek majdnem negyvenszeresen nőttek meg.

is magukon hordják a betterment-adót megállapító törvények eredetük és illetékességük szűk határaival kapcsolatos jellegüket, hogy egy és ugyanazon ország területén belül sem egységesek; más rendelkezéseket tartalmaznak — magától az elvtől eltekintve — a londoni County council act és mást a Manchester corporation act, pedig amaz ennek a mintájára készült és sok helyütt majdnem szóról-szóra megegyezik vele. Az Unio államaiban még szembeötlőbbek az eltérések, és a mig az egyikben, Arkansasban, az államhatalom adókivetési jogából származtatják a betterment-nek adóval való megterhelését, több helyen, mint például Californiában, Illinoisban, Washingtonban, az egyes községek önkormányzati jogából kifolyólag szabad megadóztatni a közalkotások nyomán támadt értékemelkedést. Beszédesen utal ez a körülmény arra, hogy a betterment megadóztatása nem fejlődött egységesen, hogy magán viseli nemcsak annak a jellegét, miszerint egyes községeknek sajátos szükségletei szerint támadt, hanem azt a korlátolt világot is, a melyben egy-egy községnek administratioja él és fejlődik.

Talán éppen a szűk határok közé ékelt adózási kör az oka, hogy a tudomány nem igen foglalkozott vele. Az a jelentékeny irodalom, a mely a betterment-adózás mivoltát ismerteti, jobbára csak azzal foglalkozik, hogy megvilágosítsa a kérdés gyakorlati és politikai részét. Az a hosszas küzdelem, a mely Angliában folyt le mellette és ellene, csak érintette a betterment-adózás mivoltát, jobbára azonban csak a körül forgott, hogy mi lesz az adózás eredménye és mely társadalmi osztályokat sulyt eminenter. Egyebekben nem igen vizsgálták természetét és mind máig azt nem állapították meg, hogy adó-e a bettermentért járó ellenszolgáltatás, avagy csak járulék, a melylyel a közvetlenül érdekelt ingatlanok tulajdonosai könnyitenek a község kiadásain, mikor ez a köz érdekében nagyobb szabású terhet vesz magára.

Hogy a betterment megadóztatása milyen kevéssé tudott kijutni eredetének szűk határaiból és milyen kevéssé tudta levetközni lokalis természetét, talán semmi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy az északamerikai Egyesült-Államokban a special assessments, ép úgy mint a többi helyi adó, a mely az ingatlan vagyont terheli, az ingatlan tulajdonosa által fizetendő, holott Angliában ez is, miként a legtöbb községi adó a birtokost terheli. Az Unioban az ottani község határainak megfelelően a special assessments-t kivétel nélkül minden földbirtok fizeti; Angliában a község szűk fogalmának megfelelően a betterment-adó csak a termő földet, vagy a járadékot hozó talajt terheli. Innen van, hogy az Egyesült-Államokban könnyű volt megszorítani az értéknövekedés megterhelésével is a kivetett adók számát, a mit Angliában, az ottani helyi adózás szövevényes voltán kívül, még azért is nagyon nehéz volt keresztül vinni, mert ott a betterment megterhelése nemcsak a megterhelés elvében jelentett változást, hanem az adózás rendszerében is. És a mig az amerikai hamar átlátta, hogy az értéknövekedésért nem a birtokost, hanem a tulajdonost kell megterhelni — mivel hogy az ingatlan értéktöbblete neki esik javára — az

angol ezt nem akarta megérteni és elkeseredetten harczolt ellene.

A mennyiben a tudomány eddiglen mégis tisztába kívánta hozni a betterment-adózás körül felmerült kérdéseket, azt vizsgálta leginkább, hogy milyen helye jut az értéknövekedés megadóztatásából befolyó adónak a közjövödelmek sorában. Az angolok ilyen teszik fel a kérdést: »is the so-called betterment-tax a truc tax or local rate?« Közadó-e a betterment-adó, avagy csak helyi, községi adó? Seligmann azt veti válaszul erre a kérdésre, hogy ilyen formulázva nem egyéb, mint a használatban levő terminológiával való játék, a mi nagy oka annak a zavarnak, a mely a kérdés körül támadt. Seligmann helyes uton jár ezzel a nézetével is, mert vannak bizonyos teljesítmények, a melyeknek karaktere bajosan illeszthető be azoknak egyik vagy másik osztályába. Neumann is ¹⁾ megjegyzi, hogy gyakorta egy és ugyanabban a teljesítményben olyképen fonódnak együvé a jellemzetes sajátságok, hogy bajos megállapítani, miszerint illetékel vagy közvetett adóval, járulékkal, vagy közvetlen adóval állunk-e szemben? És különösen is bajos lenne megállapítani, hogy az amerikai special assessments micsoda. Már azért is, mert sokkal szélesebb kört ölelnek fel, mint az angol betterment megterhelések és kiterjednek olyan közalkotásokért kifizetett kiadások megtérítésére is, a melyekből különös haszna, specialis előnye senkinek sincs mert osztozik benne mindenki.)

Általában meg lehet állapítani, hogy Angliában, annak éppen mint Amerikában többféle formában adóztatják meg az értéknövekedést és az egyes formákat a megadóztatás tényének egymástól eltérő volta szerint más-más szóval is illették. Amerikában általában special assesments a neve minden teljesítménynek, a melyet a közalkotás költségeinek egészben vagy részben való megtérítéseért fizetnek, legyen bár a megtérítés alapját képező haszon egyéni, vagy általános. De régebben ismerték az Unio területén a special taxes kifejezést is, olyan térítmények megjelölésére, a melyeket általánosan élvezett előnyökért egyaránt vetettek ki a betterment területébe eső ingatlanok tulajdonosaira, gyakorta az egész község lakóira. A special taxes tehát általánosan kötelező adók voltak, a melyet mindenki fizetett, megállapított adókulcs szerint azért, mert a község olyan alkotásokért vállalt magára terhet, a mely alkotást mindenki élvezett. Hasonló ehhez Angliában a »betterment charge«, a mely mindenkit terhel, mert a közalkotás haszna általános és a nyomán támadt értéknövekedés mindenkinek javára esik. A betterment-tax specialis előnyökért, egyéni nyereségért fizetendő; alapja azaz értéknövekedés, a mely a közalkotás nyomán csak egyeseknek, vagy helyesen mondva, különösen csak egyeseknek jutott osztályul. Későbbben, hol akarva, hol öntudatlanul, összezavarták a fogalmakat és szinte jogosan támadt a kérdés, hogy

¹⁾ Neumann, *Die Steuer und das öffentliche Interesse*. Lipcse, 1897. 334. old. . . »oft geradezu unmöglich ist diese verschiedenen Bestandtheile innerhalb einer und derselben Abgabe zu trennen.«

²⁾ Például az általános csatornázás és a vízvezeték költségei.

vajjon nem olyan községi adó-e a betterment-tax, a melyet mindenki fizessen.

Főntebb -- szólva arról a harcokról, a mely a betterment-adó körül Angliában folyt le -- érintettem volt, hogy nagy szerepet játszott a küzdelemben az a roppant önzés, a mely a londoni ingatlanok tulajdonosait fogta el, a mikor az ott divatos bérleti rendszer mellett attól kellett tartaniok, hogy járadékaikat fogja az értéknövekedés adója fogyasztani. Élére is állították a kérdést, a mennyire csak tehették, hol tudással, hol erőszakoskodással firtatva, hogy általános községi adó-e a betterment-tax, avagy olyan járulék, a melyet a kapott értékért kell visszafizetni a községnek, a mely az értéknövekedést közalkotásai által adta. Mert ha nem egyénileg meghatározott értéknövekedésért kell fizetni, tényleg nem más, mint taxes. Olyan általános adó, a minőt Amerikában kell fizetni mindenért, a minek az alapja a public purpose te a betterment-adó és nem az általános közjólét, nem az általános érték, nem a public purpose ellenszolgáltatása fejében jár, hanem azért az előnyért, azért a nyereségért, a mit a közalkotás az egyesnek ad.¹⁾ Az egyén visszatéríti egy részét annak, a mit kapott. Vagyis a betterment-adóban az adónak és a kapott előnynek, haszonnak, kölcsönösnek kell lennie.

És ezen okfejtésen haladva nem is találni föl a betterment adóban az adó fogalmának minden tényezőjét. Még akkor sem lehetne benne föltalálni mindazt, a mi az adót általánosságban jellemzi, ha a haszonteoria alapján bontjuk elemeire. Mert ha az állam, vagy a község adót (tax) hajt be, sohasem ígér ellenszolgáltatásul különleges dolgot, különös hasznot az egyes adófizetőnek. Nem is tehetné. Hiszen az a haszon, a melyet az állam juttat polgárainak mintegy ellenszolgáltatásul annak, hogy adót fizettek, mennyiségileg meg sem határozható és a mennyiben tényleg mégis megmérhető, nem szándékos, hanem esetleges és inkább csak véletlenül való nagyobb részesedés azokban az előnyökben, a melyeket az állam egyéni megosztás nélkül szánt a nagyközönségnek. Seligmann például hozza fel ennek az igazságnak a bebizonyítására azt a hasznot, a mely az adófizetőknek a hadsereg tartásából, az igazságszolgáltatás fentartásából és a külképviseletből jut osztályul. Mindezekért fizetünk adót és mindezeknek a haszna egyenlő mértékben esik mindenikünknek javára, még akkor is, ha elfogadhatnánk az adók visszatérítése ellen felhozott vádat, miszerint többet költ az állam vagyonos polgárainak érdekében, mint a vagyontalanokért, a kiknek nincsen semmijük, a mit védelmezni kell, a kik a közrend, a közbiztonság áldását korántsem élvezik, gyakorta nem is kívánják. És, a mint az állami adókból fentartott intézmények haszna általános, azonképen élvezheti egyenlő mértékben minden polgár azokat az előnyöket, a melyeket az általános községi adózás terhére biztosít a község polgárainak. És itt is lehet, hogy egy és más alkotásnak (vízvezetéknek, villamvilágításnak, közkórháznak,

¹⁾ Seligmann i. m. »The theory of benefit claims that the government must give to each individual a return equivalent to the tax he has paid.«

tűzrendészetnek stb.) hasznát az egyik kevesebbre teszi mint a másik, mégis az az előny, az a haszon, a melyet biztosítanak, magasabb erkölcsi és gazdasági szempontból elbírálván, egyenlően ér mindeneket. Helyesen is mondja Seligmann, hogy az egész harcz azon fordul meg, hogy miféle haszonról van szó. Az egyéni, az individualis nyereség, a mely valamelyes közalkotás nyomán csak egyeseknek jut osztályul és ezeknek is más és más mértékben, nem fődözhető általános adóval. Ellenben azért a haszonért, a mely a köznek van szánva, a melyet mindenki élvez, a mely általános céloknak, a közönség érdekének és jólétének szolgál, nem lehet adóval sujtani az egyes adófizetőt, ha mindjárt többet is élvez ebből a haszonból és magánviszonyai folytán többször jut abba a helyzetbe, hogy a haszonból kivegye a maga részét. Az esetlegességet nem lehet osztályokba sorolva megadóztatni, de az általános előnyöket, a melyeket az állam, vagy a község a nagyközönségnek szánt, egyenlő adózási elv alapján meg lehet venni az adózók nagy tömegén. Az ilyen általános előnyök szolgáltatásáért nem is lehet mást viszontszolgáltatásra kényszeríteni, mint a nagy általánosságot, az adózók egész tömegét. Viszont pedig helytelen, igazságtalan elv lenne kiválasztottan, egyeseket vonni adózásra olyan előnyökért, a mely a közalkotásokból csak másoknak jut, csak más egyének vagyonának az értéket növeli.

Kétségtelen, hogy a betterment-adózásnak épp abban rejlik egyik kiválóan nagy nehézsége, hogy fölöttébb súlyos dolog megállapítani azt, hogy hol végződik az általános haszon és hol kezdődik a specialis, az egyénileg is meghatározható nyereség. Valamely közalkotásnak, különösen pedig azoknak az intézményeknek a haszna, a melyeket egyes községek szoktak a közegészség, a szépészet, a forgalom és a város utczáinak rendezése érdekében életre szólítani, mindenki részese, a ki abban a községben él, vagy megfordul. Közvetlenül, vagy közvetve mindenki élvezi azoknak előnyeit és ezekkel szemben a betterment area föltétlenül érvényes megállapítása eredménytelen erőlködés marad. Lehet itt azonban, jogosan is, szó arról, hogy az általános érték, az általános haszon keretein belül az egyik vagy a másik adózónak felismerhetőleg különös előnyök és ez által a tulajdonát képezett értéknek különös megnövekedése jut osztályul. Alkalom adtán ez is kivehető az általános adózás keretéből, ha be lehet bizonyítani, hogy az ilyképpen egyénileg is meghatározható nyereség nagyobb, különleges kiadásokat kívánt. De ennek a megállapítása is fölötte nehéz és főleg bajosan állapítható meg olyan kules, a mely az ilyképen felismerhető nyereség ellenszolgáltatásának meghatározásánál alkalmazható lenne. Pedig a különleges adónak, a special assessments-nek vagy a betterment tax-nak épp az a hivatása, hogy különleges előnyöket, különleges nyereséget sujtson, illetőleg ezeknek ellenszolgáltatásáért fizettessék.

Ez volt az oka, hogy az angolok sehogy sem akartak beletnyugodni abba, hogy a betterment-adó tax névvel legyen megjelölve, holott ilyennek a kivetésére és behajtására csak az állam van jogosítva, ama föltétlenül elismert hatalmánál fogva, miszerint jogában van adókat behajtani. Még akkor is tax az angol

adózó polgár adója, ha az állam valamely különleges munka érdekében kívánja meg az adózók fizetését, ha az állam csak egyes vidékeknek, városnak, vagy társadalmi osztályba tartozóknak csináltat valamit. Minden más esetben rate az a mit fizet,¹⁾ főleg, ha valamelyes különleges cél érdekében fizeti. Községi adózásának gerincze, a szegény-adó (pour rate), szintén szembe kerül az általános adóval és ezzel szemben rate, holott nem fizetik különleges előnyökért, nem is a nyomán támadt haszon arányában, hanem az adózó vagyona arányában vetik ki és hajtják be.

Látni ebből is, hogy milyen szóvita keretében akarták az angolok érvényre juttatni azt az ellenszenvüket, a melyet a betterment-adó²⁾ ellen tápláltak. Igaza van Seligmannak, hogy a szavakkal játszottak. Játékuk mögött azonban ott volt az a komoly törekvés, hogy ezt az adót is a birtokos nyakába varják és kimélgék a tulajdonost, a kiknek telekjáradékát ez az adó lenyomná, a nélkül, hogy ellenszolgáltatásul mást kapott volna, mint egy olyan értékelkedést, a mely hatását csak idők multán, egy újabb bérletnek a megkötése alkalmával éreztetné. Hogy mennyire önös volt az angolok küzdelme a betterment-adó ellen csak azért, mert tax volt az adó neve, azt legjobban azzal is bizonyíthatni, hogy Angliában voltaképen az összes rates (községi adó) nem egyéb, mint tax és a behajtása³⁾ is teljesen úgy történik, mint a többi egyenes adók behajtása. Csak a kivetés alapja más, a mennyiben igen sok különleges adójuk van, a melynek kivetési alapját a vagyon és a jövedelem képezi. A betterment-adó mivoltát pedig nem a szó teszi, hanem az adó-alap, az a haszon, az a nyereség, a mely egyénileg is megmérhető. Az amerikaiak mindegy, hogy minek nevezik; legszivebben nevezi special assessments-nek és még csak azt sem keresi, hogy adó-e, a mit fizet, vagy csak járulék. Az amerikai csak azt kívánja, hogy fizesse a betterment-adót mindenki, a kinek ingatlana értékben megnövekedett. Ne játszó szerepet a teljesítésben az önkéntes adakozás, hanem a teljesítési kötelezettség, a melyet meg kell állapítania annak a hatalomnak, a mely adók kivetésére jogosult. Maga Seligman azt mondja, hogy a betterment-adó tax is, meg nem is. Tax, vagyis adó azért, mert benne van a kötelező fizetés, a kötelező teljesítés eleme és mert kivetésének gyökere a közhatalom egyik formájának abba a jogába nyulik vissza, a mely szerint kivethet és be is hajthat adót. De hiányzanak belőle egyébként azok az elemek, a melyek az adót, tax jellemzik; hiányzik belőle főképpen egy elem — az általánosság. Ebből a szempontból Seligmann az Amerikában szokásos házassági engedélyért fizetendő illetékkel teszi egy színre; a miként ezt csak a házasulandó fizeti, azonképpen a betterment-adót csak az fizeti, a ki hasznot, nyereséget kapott.

Az amerikai már annyira megszokta a special assessments különös jellegét, hogy sohasem alkalmazza rá az adó kifejezést.

¹⁾ Seeligmann i. m. »The rate is a special tax as opposed to a general tax« . . .

²⁾ Seeligmann i. m. »... is at once a tax and not a tax«.

³⁾ Bastable: *Public finance*, London. 1896. 364. oldal.

Mivelhogy kivetése nem támaszkodik sem a vagyónra, sem a jövedelemre, sem más egyéb alapra, a melyből az adóképességet mérik: tisztán látja a kettő között a különbséget. Az amerikaiak csak a gondolat bántja, hogy miképpen lehessen megállapítani azt az egységet, a melylyel a hasznot, a konjekturális nyereséget egyenlően és igazságosan lehessen fölmérni. Tudja, hogy mily roppant visszaéléseket és igazságtalanságokat követtek el rajta, ennek az egységnek, a megbízható mérővesszőnek a híján.

Egyébként van a betterment-adónak egy másik sajátossága is, a mely minden más adótól megkülönbözteti és a melyet az amerikai írók gyakorta és nyomatékosan hangsúlyoznak: a viszonyosság. Egyetlen adóban sem jut annyira kifejezésre a viszonzatszolgáltatás elve, mint éppen a betterment-adóban. Az adóval sújtott látja, a forgalom nap-nap után érezteti vele, hogy az, a mit a községtől kapott, pénzre fölváltható érték és ő csak ennek az értéknek egy részét adja vissza. Már utaltam fentebb arra, hogy voltaképpen minden adóért ad az állam ellenszolgáltatást, sőt ad ellenszolgáltatásul olyat, a mit megadni senkinek másnak, mint éppen csak az adókivetés hatalmával felruházott és az adóbehajtásra kényszereszközökkel is ellátott hatalom képes; adja a személy- és vagyonbiztosságot, az állami együttlétet minden conclátumával, adja a közművelődés eszközeit és azokat az anyagi és erkölcsi jószágokat, a melyeknek előteremtésére csak az állam határain belül szervezett és fegyelmezett együttlétben élő emberi társadalomnak lefoglalt adózó ereje képes. De az állam adta ellenszolgáltatás aránytalan és nem szándékos. Ellenben az értéknövekedés adója nem egyéb, mint a tényleg kapott különleges, egyénileg körülhatárolható, szándékosan nyújtott előnynek az ellenértéke, hol teljesen, hol részben. A község csináltat valmit, a mi a köznek javára lesz, közpénzen, de a közalkotás hasznát különösen is élvezi egy, vagy még néhány; ennek a különleges haszonnak, különös nyereségnek, értéknövekedésnek az egyik részét, vagy egy darab időre az egészet, vissza kell adnia a községnek, a melytől azt kapta. Ilyen viszonyosság az államnak fizetett adó és az állam nyújtotta viszonzatszolgáltatás között még akkor sincsen, ha különleges állami adóról van szó. Teszem azokról az adókról, a melyeket Angliában special tax czímén hajt be az állam és a melyek nagyon hasonlítanak azokhoz az adókhoz és járulékokhoz, a melyeket nálunk a vizszabályozások költségeinek megtérítése fejében rónak ki. Ezekben az adókban van ugyan sok eleme a viszonzatszolgáltatásnak, ámde alapja nem a nyereség, a haszon, hanem a vagyon. A betterment-adónál pedig a viszonyossággal karöltve jár az egyéni haszon, a konjekturális nyereség.

Az a szoros kapcsolat a mely a betterment-adó és a kapott egyénileg meghatározható haszon között van, megállapított egy másik különbséget a két adótypus között. Az általános adó general tax, a melynek rendszerint vagy a vagyon, vagy a jövedelem képezi alapját, ennek az alapnak az arányában fokozatosan emelkedő vagy fokozatosan csökkenő. A betterment-adónál nincs progressio, a különös haszonhoz a különös előnyhöz simul. A mekkora ez, akkora az adó is. Két tulajdonos betterment-adója

között akkora a különbség a mekkora a különbség azon haszon, azon előny között, a mely ingatlanaiknak jutott osztályul. Lehet teljesen egyenlő, egymástól nagyon eltérő vagyonnal és jövedelemmel szemben és lehet a kevesebb vagyonnal, vagy kevesebb jövedelemmel rendelkező terhére eltérő, teljesen egyenlő vagyonnal és jövedelemmel szemben.

Seligmann kutatva az általános adó és a betterment-adó között megállapítható különbséget, kiemeli, hogy emennek hovaforditása iránt már akkor határoznak, a mikor megszavazzák, a mennyiben kimondják, hogy mely célra, mely alkotás költségeinek fődözésére fogják felhasználni. Ezt a jellemzetes sajátosságot a községi adók többi fajtájánál sem lehet megállapítani, mert a községi adók összeségükben a község összes szükségleteinek a fődözésére szolgálnak. A betterment-adó mindenkor meghatározott munkálatok költségeit fődözi. Amerikában szednek ugyan special-taxes czímén különös adókat, különös egyénileg meghatározott munkálatok költségeinek a fődözésére is, de ezek általános jellegűek, az illető adóhatárban mindenkit köteleznek, a vagyon, vagy a jövedelem arányában oszlanak meg és nem úgy, mint a special assessments gyűjtő neve alatt ismert különleges adók, a melyek az egyénileg meghatározható haszon, előny arányában vetetnek ki.

Rosewater súlyt helyez még arra a körülményre is, hogy a special assessments czímén szedett, az értéknövekedés értékének kiegyenlítésére fizetett adók, kizárólagosan csak arra használhatók fel, hogy előírányzott vagy előlegezett kiadásokat egyenlitsenek ki általuk és a község a forgalmi, szépmészeti, közegészségügyi, meg kényelmi alkotásait szaporítsák meg tökéletesítsék.

Próbálgattak már összehasonlításokat a betterment-tax és azon járulékok között is fölállítani, a melyeket a német irók Gebühren szóval jelölnek. De ennek sem volt eredménye. Mert a betterment-adót egyszer s mindenkorra fizetik, holott azokat a járulékokat, a melyeket Gebühren czímen szoktak Németországban szedni és a melyekhez hasonló teljesítmények hol illeték, hol pótlék, hol adó czímen nálunk is divatosak, periodikusan fizettetnek, a szerint, a mint a közzszolgáltatás, illetőleg közalkotás vissza-visszatérőleg fődözetet követel. Előfordul ugyan, hogy a betterment-adót nem hajtják be egyszerre egy összegben, de ez csak a lerovás könnyebbitésére való intézkedés, csak fizetési föltétel, a melynek igénybevételeért kamatszolgáltatás jár. Van erre sok példa Amerikában is és egészen rendszeres Londonban. Teszik pedig ezt azért, hogy a gyakorta igen nagy összegre rugó betterment-adó ne vigye a tulajdonost adósságba, hanem maradjon adósa a községnek, a mely a betterment követelést rendszeres adósságképen kezelve, föl nem mondja, hanem mérsékelt kamatláb alapján számított kamattal rekompenzálja önmagát. E mellett mindenkor módjában van az adóval megterhelt tulajdonosnak tartozását egy összeggel is lefizetni. De a részletfizetés lehetősége különben sem állapít meg még semmi hasonlóságot a jellemeztem járulékok és a betterment között. Nálunk is divatos igen sok városban, hogy a város megépíti a főcsatornát és

azokra a háztulajdonosokra, a kik épületeikből a mellékcsatornát bevezetetik a főcsatornába, sokszor jelzőlogilag is biztosított járulékot rónak ki, a járulékot néhány évre felosztva hajtják be, miközben a le nem törlesztett részletek után kamatot számítanak az adós terhére. De ez csak formális hasonlóság a járulék és a betterment-adó között. Hasonló eljárás van szokásban Németországban is, a hol a csatornaépítési járulék valamelyes vegyülete a járulékoknak és az illetékeknek;¹⁾ itt is szokásos a törlesztéses fizetési mód, a hátralékos összeg megfelelő kamatoztatása mellett.

Azokban a kiváló értékű tanulmányokban, a melyeket Seligmann a bettermentről és ezt megelőzőleg a közjövödelmek osztályozásáról²⁾ irt, még többféle szempontból kutatja azokat a különbségeket, a melyek a betterment-adó meg a hasonló célú és irányú adók, járulékok és illetékek között megállapítható. De az ilyképpen folytatott közvetett bizonyítása annak, hogy miféle teljesítmények azok, a melyek nem betterment-adók, még tudományos szempontból sem bírnak számbavehető értékkel. Végzetül maga Seligmann is, meg az ő kiváló tanítványa Rosewater dr. is arra az eredményre jutnak, hogy a betterment-adó fő jellemvonása és fő követelménye, hogy egyénileg megállapítható haszon, értéknövekedés, előny legyen az alapja, holott az illetékek kapott szolgáltatásokért járó ellenszolgáltatások, a járulékok pedig időközönként, rendszeresen fizetendő teljesítmények olyan kiadásokért, a melyeket közalkotásokért a község vállalt magára. A betterment kiadása nem a község adóssága. A község csak közvetítő és szavatos a vállalkozóval szemben, a kit nem lehet a betterment area mindenik telek- és háztulajdonosával hitelezőként szembeállítani. Innen van, hogy a betterment bonds sem képezi sehol a község adósságát és csak kivételesen ott vette át azok törlesztését a község, a hol lelkiismeretlen tisztviselők visszaélései fedezetlen összegben hozták azokat forgalomba. Innen van, hogy a betterment-adó dologi teher, a melyet Angliában jelzőlogilag bekebeleztetnek épp úgy, mint nálunk a telki szolgálmat, vagy a zsellér és jobbágy telkekre az úrbéri megváltás terheit.

És bizonyos, hogy a kérdésnek ebbeli jelentőséget eredményesebben lehet szembeállítani a különféle adók természetével, mint azokat a külső jellemvonásokat, a melyeket a betterment írói szinte unalomig firtattak. Rosewater, a ki ugyan széles alapon ismerteti az amerikai különleges adókat,³⁾ mintha félt volna az agyoncsépelet összehasonlításoktól, már megüti a kérdést és felveti, hogy személyes kötelezettség-e a betterment-adó, vagy dologi teher, a mely az ingatlan tartozása?

¹⁾ Adickes, *Das Kommunalabgabengesetz*. Berlin. Felhossa, hogy Frankfurtban 5%-kal kamatozó évi járadékkal lehet a csatornajárulékot lefizetni.

²⁾ Seligmann, *The Classification of Public Revenues*. Essays in Taxation című művében. New-York, 1895.

³⁾ Rosewater t. i. m. 130. oldalon ismerteti az adók kivetésének, behajtásának processusát és csak 19. oldalt szán a betterment-adó természetének vizsgálására.

Angliában a kérdés el van döntve. Az a sajátos természetű bérleti rendszer, a mely idők folyamán Londonban fejlődött ki és különösen a City-ben virágzott, a hol a gyáros, a bankár, a bizományos, a bírók építésére alkalmas csekélyke területért szívesen vállalkozott arra, hogy nagy összegre rugó járadékot fizet, csak biztos legyen a felől, hogy a bérelt telken üzleti igényeinek megfelelő helyiséget építhessen és abban évtizedek során nyugodtan elmaradhasson, a betterment-adót dologi tehernek kellett minősíteni, mert egyébként a tulajdonos a bérlőre, ez pedig a tulajdonosra tolt volna a fizetés kötelezettségét. Említettem volt különben is, hogy Angliában, különösen is Londonban, jelentékeny és hosszan húzódó kérdés volt az, hogy ki fizesse az adót: a tulajdonos-e, vagy a bérlő-birtokos? A nehéz kérdést úgy oldották meg, hogy dologi tehernek minősítették és mint ilyet első sorban a bérlő-birtokos köteles fizetni és csak ha erre képtelen volna, veszik meg a tulajdonoson. Amerikában, a hol a special assessments a tulajdonost terheli, a kérdés nem volt sürgős és máiglan sem szabályozták egységesen. Rosewater több bírói ítéletre hivatkozik, a mely a special assessments-t személyes tartozásnak mondotta és több olyat is idéz, a mely azokat dologi terheknek minősíti. Vannak törvényeik, a melyek a kérdést általában nem bántják és vannak szabályrendeleteik, a melyek azt vagy így, vagy amúgy megoldják. Egységesen azonban Amerikában nincsen a kérdés szabályozva és még azt sem lehetne megállapítani, hogy melyik felfogás foglalta le magának a nézetek, vagy a kodifikált meggyőződések többségét. Ez az oka, hogy az a nagyon kevés amerikai író, a ki ezt a jelentős kérdést érinti, nemcsak úgy veti azt föl: személyes tartozás-e a betterment-adó, vagy dologi teher, hanem hozzá teszi még azt is: jogában van-e a hatóságnak, t. i. a betterment ügy nyilvántartására és a special assessments kivetésére és behajtására hivatott hatóságnak eldönteni, hogy személyes adósságnak, vagy dologi tehernek tekintse a betterment-adót? A kik Amerikában dologi teher gyanánt kezelik az értéknövekedés ellenszolgáltatásaképpen kivetett megterhelést, azok abból indulnak ki, hogy a végrehajtási törvény rendelkezései szerint ugyis azzá válik. Hogy ez az okfejtés egészen amerikai észjárásra vall, talán nem is kell kiemelni. Az adózás és a kényszereljárás két külön fogalom, a melyek bírói ítélet alapján összerúghatnak, de természet szerint mindaddig nem olvadnak össze, a míg az adós tartozása a személyes tartozás. Meg is történt Amerikában nem egyszer, hogy a betterment-adóval megterhelt ingatlan tulajdonosa ingatlanát elidegenítette és az új tulajdonos eredménytel emelt kifogást az ellen, hogy a betterment tartozást rajta követeljék. Néhol még az örökösök is megkísérelték a kifogásokat, de csak azt érték el általa, hogy fizetési kötelezettségük elhalasztása által időt nyertek a fizetésre. Támogatta az amerikaiak határozatlanságát még az a körülmény is, hogy néhány bírói ítélet azt mondotta ki, miszerint az ingatlan nem tekinthető olyannak, a mely a különös előnyöket közvetlenül kapja.¹⁾

¹⁾ Rosewater i. m. 141. és köv. old.

»Általánosságban szokás ugyan — mondja Rosewater — lands benefited-ről beszélni, de hibás az a felfogás, a mely a földnek, az ingatlanak tulajdonitja az értékben való megnövekedést, azt a sajátosságot, miszerint a nyert haszon, a kapott elsőség magát az ingatlant illeti; a különös előny, a különös elsőség, a special benefit az ingatlan tulajdonosának jut osztályul és ennek folytán csak az a helyes, ha a kapott előny visszatérítésének a kötelezettsége őt terheli.« Ez a fölfogás nemcsak Rosewateré. A föntebb is hivatkoztam több birói ítéleten kívül, osztja azt az Unióban igen sok helyütt a közfelfogás és osztja azt Shaw,¹⁾ még Romanes,²⁾ és Smith³⁾ is. A betterment irodalom e kiváló képviselői azzal okolják meg felfogásukat, miszerint az ingatlan csak annyiban juthat a betterment-adóknál szerep a kötelezettség elviselésében, a mennyiben általa a tulajdonosnak a fizetési kötelezettsége határok közé ékelődik. De már föntebb említettem, hogy ilyen Amerikában gyakorta válik ez látszólagossá. Nem osztom azt a felfogást sem, hogy az értéknövekedés nem az ingatlanak, hanem a tulajdonosnak jut osztályul. Igaz, hogy az értéknövekedés pénzben kifejezve a tulajdonosé, a minthogy maga az ingatlan is a tulajdonosnak korlátlan jogi hatalma és jogi rendelkezése alatt van. Ha maga a haszon, az adóval megterhelendő értéktöbblet magában az ingatlanban koncentrálódik, a tulajdonos csak korlátlan rendelkezője neki. A tulajdon fogalma szervesen köti ugyan össze a tulajdont és a tulajdonost, de nem köti le a személyt a dolog javára; csak jogi vonatkozást teremt és amannak gazdasági jelentősége annak személyétől függetlenül fejlődik. Különben már maga a viszonyosság elve, a mit épp az amerikai írók emelnek ki, a betterment-adónál, arra utal, hogy az fizessen, a ki a hasznot, az elsőséget kapta. Már pedig ha kétségbe is vonják, hogy a hasznot az ingatlan kapná, azt nem tagadják, hogy az ingatlan értékében jut a visszatérítendő haszon kifejezésre és az ingatlan jövedelménél csak azért, mert az értéknek pénzben kifejezett értékét teszik a jövedelemnek alapjául. Világos ebből, hogy az okfejtésnek az alapja a hibás, a mennyiben az értékelkedés is az ingatlané és a teher is jogosan csak az ingatlant terheli. Es a hol az európai kontinensen előfordul valamelyes adózás, a melyet a viszonyosság elvén azért vetnek ki, mert valamelyes közalkotásban már megadták az ellenszolgáltatást, mindenütt az ingatlant terhelik vele.

Még akkor sem fogadható el az a felfogás, — miszerint a betterment-adó a tulajdonost terheli, mert a betterment is neki jut osztályrészül — ha vizsgálódásunk keretébe belevonjuk az unearned increment, a meg nem szolgált értékelkedés forgalmát. Sokan összetévesztik a kettőt és ennek az összetévesztésnek nagy szerepe van abban az eltérésben, a mely az angol és

¹⁾ A. Shaw, *Municipal Gouvernements in Great-Britain*, New-York. 1895. 206. old.

²⁾ J. Romanes, *Betterment and Municipal Improvements*. Edinburgh 1899. 89. old.

³⁾ P. V. Smith, *The Principle of Betterment in its Legal Aspect*. Law Review, 1894. 14. old.

az amerikai felfogást egymástól megkülönbözteti. A betterment-adó azoknak a javításokat, alkotásokat, forgalmi, szépi- és közegészségügyi és kényelmi szempontok érdekében emelt intézményeket nyomon követő értékelkedésnek ellenértéke, a melyeket a községi hatóságok kezdeményeznek és hajtanak végre. Az unearned increment, a meg nem szolgált értékelkedés inkább a társadalmi és gazdasági fejlődés kapcsán támadt. A község, a hatóság nem tesz hozzá semmit mást, mint hogy támogatja az anyagi és erkölcsi előbbrejutást, a haladást és istápolja a társadalmi gazdagodás és gazdálkodás feltételeit. Argyll herczeg,¹⁾ az angol betterment-küzdelem egyik előharczosa, igen helyesen különböztet, a mikor azt írja, hogy nagy különbség van a betterment és az unearned increment között: amaz a tulajdonosnak valamelyes hozzájárulásával következett be, emezért nem ad semmit. A betterment olyan értéknövekedés, a melyet a tulajnonos maga is elősegít, a mennyiben, mint a község lakója, érvényesítheti az értékelkedést elrendelő határozat meghozatalánál, közvetve, vagy közvetlenül a szavazatát, azután pedig megváltja az értékelkedést, teljesen, vagy részben, a rája nőtt betterment-adóval. Az unearned increment keletkezéséhez nem járul hozzá semmivel sem az ingatlan tulajdonosa; legfőlebb csak roppant távoli messzeségben, mint a társadalom tagja iparkodik azt előbbre juttatni, a mikor eleget tesz társadalmi kötelezettségeinek. Ez okból mondja Argyll herczeg is idéztem tanulmányában, hogy az unearned increment illesse a társadalmat, illetőleg annak valamelyes alakját, a községet, a betterment pedig maradjon az ingatlané, mert a tulajdonos fizette meg éppen úgy, mint a hogyan megfizette az ingatlan árát.

Ez a megkülönböztetés is annak a felfogásnak ad igazat, miszerint a betterment-adó dologi teher, a mely az ingatlant illeti.

Eltérve ettől a beigazolt tételtől, nem szabad itt elhallgatnom a betterment és az unearned increment között megállapítandó eltéréseket és fel kell említenem, hogy a betterment-irodalomban sokan, így Dawson is, azt vallják, hogy a betterment benne van az unearned increment-ben. Én azt hiszem, hogy ama nehézség daczára is, a mely e kettő megkülönböztetése között a gyakorlati életben mutatkozik, nem lehet a kettőt olyképpen felállítani, mintha az unearned volna a faji, a betterment az egyéni fogalom. Nem egy a másban levő, hanem egy a más mellé rendelt fogalmak, a melyeknek elbirálása is más szempontok alá esik. A gyakorlati élet is így osztályozza őket, még az adózás szempontjából is. Rosewater helyesen mondja, hogy a betterment-adó megszolgáltá (earned) teszi a meg nem szolgált (unearned) értékelkedésnek egyik részét és ott lép fel, a hol a különös előnyt, a specialis hasznot egyénileg meg lehet határozni. Az adózó nemcsak azért fizet, mert ingatlanának értéke nőtt meg, hanem azért, mert ez a növekedés kiadással, költséggel kapcsolatos. Az unearned increment az adók progres-

¹⁾ Argyll, *The Betterment Tax*. Contemp. Rev. 1890.

siójában, a jövedelem emelkedésével párhuzamosan emelkedő adóban van megadóztatva és miként maga az increment állandó és folytonos, azonképpen a jövedelem alapján kivetett adó is állandóan és folytonosan emelkedő irányzatú. A betterment esetleges és adózási szempontból átmeneti. Csak egyszer kell visszatéríteni a kapott értéknövekedést; ha egyszer vissza van fizetve, következik az emelkedett értéknek megfelelően emelkedett jövedelemnek állandó megterhelése. A betterment-adóvisszatérítés azoknak a kiadásoknak a részben, vagy egészben való visszatérítése, a melyeket valamelyes közalkotás költségeinek kiegyenlítésére fordítottak. Az unearned increment az az általános értékemelkedés, a melyet az általános adózás keretében honorálunk magának a társadalomnak, a mely az értékemelkedést haladásával idézte elő. Talán éppen ez a körülmény, a meg nem szolgált értékemelkedés állandó és folytonos volta, meg kapcsolata a társadalom anyagi és erkölcsi előbbrejutásával vitte a tudósokat arra a gondolatra, hogy a községi adózás terén is az egyetlen-adót kellene érvényesíteni. De itt már elhagyja az értéknövekedés megadóztatásának a kérdése a reális talajt és egy olyan világba csap át, a melyet a gyakorlati élet, a szokások, meggyőződések fejlődési processusán megérlelődött gyakorlati élet nem fogad be.

Pedig az értéknövekedés megadóztatása épp a reális életben még sokkal nagyobbra hivatott, semhogy ideális nézetek világába átvive, discreditáltassék. Nagy körben való alkalmazásra különben sem alkalmas. Rendeltetése és hivatása a községi élet szűk keretébe utalja. Ebben sokat tehet. A fejlődő városoknak valóságos áldásává lehet. Természetes, hogy okulva azokon a gyengeségeken, a melyek vele járnak, a polgári becsület védőpaizsán kívül, még erősebb bástyákkal is körül kell övezni a betterment-adózás kivetésének módját, a teljesítmény nagyságának a megállapítását. Igazságosan és becsületesen kezelve, bizonyára jelentékeny eszköze lehet még annak, hogy a fejlődő városok ne legyenek kénytelenek fundált kölcsönökkel kifizetni azokat az intézményeket, a melyeket a forgalom, a közegészség, a kényelem és a külső szépség érdekében alapítanak.

Berényi Pál.

Maros-Torda vármegye és Maros-Vásárhely thj. sz. kir. város közgazdasági leírása. I.

I. Bevezetés.

Hazánk Királyhágón-túli részének, a régi Erdélynek két és félmilliónyi lakosságából csak nyolczszázezer — 32·9% — vallotta magát magyar anyanyelvűnek 1900-ban. A tizenöt vármegye közül a magyarság csak négy vármegyében alkot abszolút többséget. Ezek után Brassó megye következik 31%-al, majd Kisküküllő megye 29·7%-al, Kolozsmegye 26·8%-al, és Torda-Aranyos megye 25·4%-al, míg a többi hét megyében a magyar anyanyelvűek arányszáma a 20% alatt marad.

Azt a négy vármegyét, melyekben a magyarság abszolút többséget alkot (Csik-, Háromszék-, Udvarhely- és Maros-Torda megyék) közönségesen székely megyéknek nevezik. Mivel ez a négy székely vármegye félmilliót meghaladó lakosságával földrajzilag sincs nemzetiségi vidékek által megosztva : a Királyhágón-túli országrész *magyar jellegét* ezen megyék abszolút többségű magyarsága adja meg.

A székely megyék fontos nemzeti hivatásukat eddig kifogástalanul is teljesítették minden ellenszolgáltatás nélkül, de mióta a nemzetiségek kedvét kereső országos közgazdasági politika mintegy mesterségesen kizárta az ország közgazdasági forgalmából, s emiatt ijesztő mérvben lépett fel a székelység kivándorlása : azóta mind gyakrabban nyilatkozott meg a magyar közvélemény, hogy a székelység minden lehető áldozat árán is megtartandó ezen, magyar nemzeti szempontból veszélyeztetett országrész számára.

A székely kérdés tehát nemcsak az erdélyrészi magyarságnak a kérdése, hanem egyetemes magyar nemzeti érdeket érintő kérdés, melynek megoldása *nemzeti kötelesség*. Ez a kötelesség állította sorompóba a magyar társadalmat és a magyar kormányt, midőn az létre hozta 1902-ben a tusnádi *székely kongresszust*, ez pedig ugyanazon évben megkezdette az úgynevezett *székely akció*t, a székelység megmentése érdekében.

Midőn így a székely kérdés országos érdekűvé lett, szinte közszükséget képez a kérdés tárgyát képező körülményeknek a közvélemény elé való állítása. E czélt legjobban a rövid monografiák szolgálják, melyek ez esetben a székelység mult és jelen viszonyait vannak hivatva megvilágítani. A Magyar Közgazda-

sági Társaság tehát, midőn a székely megyék monografikus leírását közrebocsátja, a maga részéről is hozzá kíván járulni a székely kérdés megoldásához azáltal, hogy az érdeklődőknek megkönnyíti a Székelyföld megismerését. A »Vármegyei monografiák« című vállalatunkban eddig megjelentek Csik vármegye és Udvarhely vármegye közgazdasági leírásai; ezúttal Maros-Torda vármegye és Maros-Vásárhely thj. sz. kir. város közgazdasági leírását bocsátjuk a közönség rendelkezésére.

II. Történelmi vázlat.

A mai Maros-Torda vármegye az 1876. XXXIII. t.-cz. alapján a régi Marosszékből alakított a régi Tordamegye felső négy járása, továbbá Naszódvidék 2, és Kolozsmegye 5 községének hozzácsatolásából. Tehát a mai vármegyének magvát a történelmi emlékekben oly gazdag ősi Marosszék alkotja, melynek külön is 1424·26 km² területe volt: míg ma, a kikerekített vármegye 4324·03 km² területet foglal el hazánk Királyhágón-túli (Erdély) részéből.

Történelme visszanyúlik a rómaiak idejéig, mikor is a megye területén virágzó sóbányászat volt s ezzel kapcsolatban több helyőrség, melyeket jól gondozott s több helyen ma is látható útvonalak kötöttek össze. A legnagyobb ilyen helyőrség Sóvárad vidékén volt, hol a *costors pelestris alpensium* egy osztálya állomásozott. Sőt legújabbán a szármáták itt tartózkodásának nyomaira is ráakadtak, (a III—IV. századból) Maros-szentanna határában, hol az Erdélyi Múzeum 1903-ban egy gazdag temetőt tárt fel e korból.

A magyarok bejövetele után sokáig nincsenek történelmi adataink a megyéről, pedig hogy itt korán fejlődött ki magyar élet, azt az is bizonyítja, hogy a papi tizedjegyzékekben a megyének csaknem valamennyi községe fel van már véve. 1417-ben a Nyárad mellékén a tatárok elleni harcokban a marosszékiek már kitüntették magukat.

E vidék székelysége a nemzeti fejedelmek alatt kezd fontos szerepet vinni. Vitézségük az egész Marosszékre dicsőséget hoz, minek elismerését látjuk abban, hogy a marosszékiek a fejedelem táborában mindig a fejedelemtől jobbra a második sorban állottak. Az u. n. kék darabontok marosszékiek voltak s ennek emlékéket ma is megőrizték ruházatukon, a mennyiben mostani polgári ruházatukat is világoskék posztóval díszítik. Ott vannak a marosszékiek Zápolya mellett, az erdélyi trón alapítása körüli harcokban. Báthori Zsigmonddal ott vannak Tirgovestnél (Románia), Miriszlónál Mihály vajda ellen, Székely Mózással, Básta ellen; ott vannak II. Rákóczi Ferencz lengyelországi szerencsétlen hadjárataiban, valamint a kuruczmozgalmakban, mikor is sok marosszéki áldozta fel életét a kurucz szabadságért. A székely szabadságharcokból is hőségesen kivették részüket, mikor a híres székely szabadság megmentéseért mindig az első sorokban találjuk őket. Résztvettek az 1801. és 1808-iki általános insurrekcióban is.

A marosszéki székelyek vitézségének legfényesebb korszaka mégis az 1848/49-iki szabadságharcz, melyben a magyar hadsereg két legkiválóbb honvédzászlóalját, a 12. és 87-iket, a marosszékiek alkották; ezeken kívül még egy huszár csapatot is állítottak ki. A 12-ik zászlóalj mindig Erdélyben harczolt és fontos szerepet vitt Háromszék felszabadításában és Marosszék önvédelmi harczában. A 87. zászlóalj szintén Erdélyben harczolt sokáig, míg Bem a bánsági seregbe be nem osztotta, hol Guyon vezérlete alatt többször kitüntette magát. Harczoltak Szeged és Temesvár alatt a döntő csatában is.

A régi Marosszék közigazgatása az első királyok idejében a nemzeti kormányzat kezében összpontosult. E nemzeti kormányzat hatalmát később az erdélyi vajda gyakorolta, mit azután a fejedelmi kormányzat követett. Az igazságszolgáltatás és közigazgatás fokozata a következő volt: 3 frtig végérvényesen a helyi előljáróság ítél, a dulló 6 frtig, az alkirálybíró 12 frtig, és a főkirálybíró 24 frtig. A nagyobb ügyeket az al- és derékszékek intézték el, a honnan a fejedelemhez lehetett felebbezni. Ezeken kívül évente rendszeren négyszer székgyűlések (gyrásgyűlések) tartattak, melyeken minden szabad székely részt vehetett. Ezek választották az országgyűlési képviselőket is, kiknek száma 2—12 között váltakozott. Marosszék katonai kormányzója a főkapitány volt, kit a fejedelem nevezett ki, míg a többi tisztségeket választás útján töltötték be.

Marosvásárhely a régi Marosszéknek is székhelye volt, sőt a „székelyek fővárosa“ nevet is kivívta magának. Keletkezése ismeretlen; először mint vásárhelyet említik már Kálmán király alatt, hol a királyoknak beszolgáltatott ajándék jellegével bíró ököradót a székelyek beszolgáltatták s a hol az összegyűjtött ökrök megbélyegeztettek (ökörsütés) és eladattak. Ennek a vásárnak emlékét őrzi ma is Marosvásárhelyen az u. n. „Régi baromvásár-utcza“. Régebbi nevei: Ujvásár, Uj-Székelyvásár és Székely-Vásárhely volt. Mai nevét és szabad királyi város jellegét Bethlen Gábor adta. 1551-ben itt verik meg a magyarok a törököket. 1657-ben a tatárok lerombolják a várost és 3000 lakosát rabságba hurezolják. II. Rákóczi Ferenczet és Apafi Mihályt itt választják Erdély fejedelmévé. Falai között 30 országgyűlést tartanak. Ujabban 1876. évi április 12-én érte nagy csapás a várost, mikor nagy része a tűz martalékává lett.

III. Földrajzi vázlat.

Maros-Tordamegye a délkeleti felföld északkeleti részén, a Maros-folyó felső folyása vidékén terül el. A Maros-folyó a Tisza legnagyobb mellékfolyója. Csikmegyében a Feketeréz-hegységtől délre, a Csiki-hegység tövében ered. Oláhtopiczától keletre lép a megye területére és Nyárádtónél hagyja azt el. Szélessége Szászrégennél már 70 méter, de itt még csak tutajokat szállíthat, mert közepes mélysége Erdélyben 0.6—1.6 m. Egész esése 811 méter, kilométerenként 1.19 m., s e tekintetben hazánknak negyedik

folyója. Marosujvártól a Tiszáig hajózható 367·92 km. hosszan, evezős hajóval és tutajjal, míg gőzerővel csak 118 kilométeren.

A Maros-folyó egy nagyobb keleti és két különálló északi és nyugati részre osztja a megyét. Északi részét a *Kelemen-havas* déli lejtői ágazzák be, míg e havas vízválasztó gerince a megyét északról Besztercze-Naszód megyétől választja el, hol egy kis területen Romániával is határos. A Kelemen-havas legmagasabb részei: a Pietroszul (2102 m.), a Kelemen-tető (2022 m.), a Sztrunyóra (1994 m.), a Drágus (1772 m.), a Kis-Csika (1497 m.) és az Istenszéke (1370 m.). Az egész hegytömeg nyugat felé lejtősödik s Szászrégennél a 390 m. magas fenlapályban tűnik el. E csúcsok északi oldalról vadul szakgatott meredek falakat alkotnak, úgy hogy csak e megye területén levő déli oldalukról közelíthetők meg. E havas oldalait dús fenyőerdők borítják, tetőit és lejtőit pedig dús havasi legelők, melyeket kúszó henye-fenyő-mezők szaggatnak meg.

A Kelemen-havas keleti részén fakadó vizek a Romániába kilépő Kis-Beszterczébe ömlenek, míg a déli oldalában eredők: a Toplicza, Ilva, Ratosnya, Plisó stb. a Maros-folyóba szakadnak; az északi és nyugati oldal vizei a Nagy-Szamos vízkörnyékéhez tartoznak.

Erdeiben a gimszarvas, nyuszt, hölgymenyét, hiuz, vadmacska, őz, medve és vaddisznó bőven található, sőt a bölénynek is kedves tartózkodási helyül szolgáltak ezek az erdők.

Geologiailag e havas harmadkori képződésű trachit, mely trachittömeg innen kiindulva lenyúlik Tusnádig, magában foglalva a Gyergyói hegyeket és a Hargitát, így alkotva meg Európának legnagyobb trachittömegét. E havas vidékén is sok savanyúvíz (borvíz) fakad, sőt újabban gazdag kéntelepre is bukkantak Borszék közelében.

A Maros-folyótól délre és keletre elterülő részét a megyének, a *Görgényi havasok* ágazzák be. E vidéket a Görgény vize északi és déli részre, s ez utóbbit pedig a Nyárád vize keleti és nyugati részre osztja, a Kis-Küküllő és a Maros-folyó által határolva.

A Görgényi havasoknak a Maros és Görgény vize közé eső részében, csaknem a középén emelkedik ki legmagasabb gerince, melynek kiemelkedő csúcsai: Batrina (1634 m.), Bumásza (1635 m.), Fancsal (1243 m.) és Szászpad (1248 m.), honnan aztán menedékesen lejtősödik a Maros völgyébe. A Görgény vize forrásánál a Kereszthegy (1514 m.) mellett ereszkedik le, 1422 m. magasan, a Kereszthegy-hágó Csikmegyébe.

A Görgényi havasoknak a Görgény vizétől délre elterülő részei, a *Mezőhavas* (1777 m.)-ból ágaznak ki nyugat és dél-nyugati irányban, ősbükk- és tölgyerdőkkel borítva. A nyugati irányban haladó hegyláncz a Gajnászától (1191 m.) kezdve lankásan ereszkedik le a görgényi-lapályra; míg a délnyugati irányban haladók a Nyárádmelléki-hegyekre oszlanak meg. A Nagy- és Kis-Nyárád vize között terül el a *Bekecs* trachit-hegység (1030 m.), melynek déli oldalát a szénégetés miatti erdőirtás teljesen kopasszá tette. A Nyárád és Maros közti hegység a Gajnászától indul ki és gyorsan lejtősödve a Bölkény-

patak és Nyárád vize folyásánál összeszorulva, azután pedig szétterülve és több hegysort alkotva, a Maros völgyéig ereszkedik alá és délen Lőrinczfalvánál végződik Székhavasvége név alatt. A Bekecs délnyugati folytatása a Nyárád és Kis-Küküllő közti vízválasztó, mely a Nyárád felé lankásan, míg a Küküllő felé meredeken ereszkedik alá.

A Maros jobb partján elterülő részét a megyének: *Mezőségnek* nevezik, mely vidéket a több tavat alkotó Kapus patak szeli két részre s mindkét partját 400—500 méter magas domb-sorok hálózzák be.

A községek a nagytömegű hegyek völgyeiben húzódnak meg s legszámosabban a Maros és mellékvizei partján találhatók. A Maros folyását követve, a gyergyói útvonal mellett a legjelentősebb hely Toplicza, hol a trachitnak mészszel és csillámpalával érintkező repedéseiből 14—25 C^o hőmérsékletű források törnek elő, melyekben a lerakódó mésztuffa szép növényi lenyomatokat és kőületeket zár körül. Innen, több kisebb községen áthaladva Ratosnyáig, a völgy gyakran 60—70 méterre összeszorul, hol az út meredek sziklafalak alatt vonul el. Eddig havasi vidéken haladva, Galonyánál marad el a havasi táj, hol a Maros is délnyugati irányba tér el.

A jobb parton haladva Vécsre érünk, hol a báró Kemények ősrégi kastélyát és egy római Castrum nyomait találjuk. A Maros és Görgény vize egyesülésénél terül el Szászrégen r. t. város, ev. szász algimnáziummal; a város a fakereskedés góczpontja, honnan évente négy-öt ezer tutaj indul le a Maroson, szállítva milliókra menő deszkát, zsindelyt és épületfát az alföldre.

A Görgény völgyén felfelé haladva Alóidecs és Görgénysóakna sósfürdőket találjuk, majd pedig a Mocsártölgyes szélén Görgényszentimrére jutunk, melyet Rudolf trónörökös medvevadászatai tettek híressé. Görgény várának romjai a község felett, a magasan kiemelkedő Rákóczi hegyen vannak. Kisebb kőedénygyárat is találunk itt, míg papírmalma csak volt; van egy állami erdőőri szakiskolája is.

Szászrégentől délre Maros-Vásárhelyig jómódú községeket találunk, melyek majdnem mindenikében van egy-egy főúri kastély. Egymásután következnek Abafája, Radnótfája, Petele, Körtvélyfája, Gernyeszeg, Sáromberke, Nagyernye és Maros-szentgyörgy.

Maros-Vásárhely sz. kir. város és önálló törvényhatóság, egyúttal a megyének is székhelye. A Maros balpartján s részben az ezt kísérő domblánczolatokon fekszik. A kir. ítélőtábla, több bíróság és több állami, megyei és katonai hatóság székhelye. Kiváló nevezetességei: a Gróf Teleki Sámuel kanczellár által alapított nyilvános könyvtár, több mint 40.000 kötettel; gótstilú ref. temploma, a Boros Tamás által építettett (XVII. század) várkastélylyal; temetőjében nyugszanak: Borsos Tamás, Szász Károly, Bolyai Farkas, Dózsa Elek stb. Erdély kiváló fiai; a Postaréten II. Rákóczi Ferenczet választották Erdély fejedelmévé, ugyanitt van a székely vértanuk: Török, Horvát és Gálfy emlékoszlopa is, kiket itt végeztek ki 1854. évi márczius hó 10-én. A főtéren van Bem József és Kossuth Lajos szobra,

ugyanitt van a híres „Bodor Pál zenélő kutja“ is, mely jelenben el van romolva. Nevezetesebb újabb középületei: a Székelyföldi Iparmúzeum, az ev. ref. kollegium, r. kath. főgimnázium, m. kir. ipari szakiskola, állami polgári fiuiskola, ev. ref. és r. kath. polgári leányiskolák, az állami elemi iskolák modern épületei, állami kórház és gyermekmenhely, a katonai alreáliskola, közvágóhid, gőzfürdő stb. A Maros egyik szigetén van a gyönyörű „Elba“ nevű sétater. Még sok humánus és kulturális intézménye e várost teszi Erdély második legfontosabb helyévé és a „székelyek fővárosává“.

Maros-Vásárhelyről mint központból bejárható még a megye hátralevő része: a Nyárádszereda és a Mezőség. A Nyárád völgyében a tiszta székely községek sűrű sorát találjuk, melyek közül Lukafalva, Lőrinczfalva és Ilenczfalva vidékét, mivel a lakosság csaknem kizárólag zöldségtermeléssel foglalkozik, »murokország«-nak nevezik a székelyek. A szeszélyes, szőke Nyárád különösen tavaszi kiöntéseivel a szűk völgyet jól meg szokta trágyázni iszapjával, miáltal a kertszerű gazdálkodást lehetővé teszi. A Nyárádszereda hazája egy külön almafajnak, a »marosszéki piros páris«-nak, melyet egyik ismert székely népdal is emleget s a megye czímerében is meg van örökítve. E vidék legfontosabb községe Nyárádszereda, hol Bocskai Istvánt erdélyi fejedelemmé választották; északra Mikházát találjuk régi klastromával, közelében római tábor maradványaival. Innen az út áttér a Szakadát völgyébe, hol a Kisküküllőbe szakadó Szováta pataka mellett terül el Szováta község.

Szováta község fürdője újabban világhirűvé lett az itt található csodás szépségű csupasz sóhegyek révén (Sókárpátok) és a Medve-tó révén. E tó, mely 42.000 m² területű, gyönyörű erdős hegyek által van körülvéve, vize felül édes és 18—24 C^o hőfokú, lefelé azonban *hőmérséke és sótartalma növekszik*, úgy hogy 1,5 méter mélyen hófoka eléri a 70 C^o-ot is, sótartalma pedig a 25 ‰-ot; csodás azonban az is, hogy a hőfok 2 méteren alul újból csökken és a fenéken alul csaknem hideg a víz. E csodás tünemény, mióta Kalecsinszky Sándor m. kir. főgeológus erre vonatkozó tanulmányait közzétette, az egész művelt világ tudósait foglalkoztatja, mert ehhez *hasonló természeti tüneményt még eddig sehol sem észleltek ilyen mértékben*. E tó és több más sóstó vizét fürdésre használják s körülöttük csinos fürdőtelep keletkezett. Szovátaról Kővári László »Erdély Statisztikájában« 1847-ben így ír: »több tava van, de egyet használnak különösen, minnek melegsége igen érezhető s az az előnye, hogy bogarak benne nincsenek, mint a tordaiban s főfájást sohase okoz. Tája igen regényes, havasok aljában, fehérítő sóssziklák között, festői édes- és sóstavakkal az erdős hegyek völgyében. Vidékiek régtől használják. Az első fürdőlakot Simén György bárónő és Tolnai János építették 1844-ben.«

(Folytatása köv.)

Barabás Endre.

Közlemények és ismertetések.

Halottaink †

Az elmúlt hónap szomorú aratást, pótolhatatlan pusztítást tőn a magyar közgazdasági tudomány munkásai között. A Magyar Közgazdasági Társaság három kiváló és nagyhirű tagját vesztette el: fájdalmasan jelenti *Kőrösy József*, *Enyedy Lukács* és *Bamberger Béla* halálát.

Kőrösy József (1844–1906) a székesfővárosi statisztikai hivatal európai híré igazgatója, rendkívüli eredményes, messze kiható munkássággal adományozta meg nemzetünket és irodalmunkat. Csekély kezdetből mintaszerűvé tette a főváros statisztikai intézetét, melynek kiadványai (hű tükrei *Kőrösy* nagyszabású egyéniségének,) ma világszerte ismertek. A nemzetközi kongresszusokon, német és angol könyveiben újabb és újabb dicsőséget szerzett a magyar tudománynak. Tanulmányai, értekezései, statisztikai eszme-indításai megszámlálhatatlanok. Módszeres dolgozatai (a relativ intenzitásról, indexszámításról, világnépszámlálásról) ma is mintaszerűek. Szemlénkben adta ki a részvénytársulati statisztikáról szóló uttörő dolgozatát. »Demologiai tanulmányai« (1889), »Az emberi élettartam és halandóság kiszámításáról« szóló műve (1886), Budapest nemzetiségi, közegészségügyi statisztikája mind egy-egy mértföldjelzői hihetetlen termékenységű fáradozásának. A ki pedig csak egyszer olvasta el »Felvidéki tanulmányait«, melyeket Hontmegyével kezdett meg, hol dülőről-dülőre kereste a viaszszoritott magyarság nyomait: az tudja csak, hogy mily igaz magyar szív porladt el most vele. A Magyar Közgazdasági Társaság buzgó, kedves, szeretett választmányi tagját siratja *Kőrösyben*.

Enyedy Lukács (1845—1906), volt orsz. képviselő és minis-teri tanácsos, mióta »A jelenkori socialismusról« irt tanulmányával föltűnt, állandóan első sorában állott azoknak, kik a politikai kérdéseket közgazdasági tudással nézik, bírálják, intézik. Főfigyelmét a magyar valutarendezés s a vámterület kérdése kötötte le: a halál épen akkor szólította el, a mikor a vámproblémáról

akarta könyvét befejezni. Sismondit és Smithet fordítva, ráért arra is, hogy a hírlapok hasábjain állandóan megharcolja polemiáit a felmerülő pénzügyi és gazdasági kérdések körül. Legutolsó becses dolgozata »Budgetjogunk sérelmeit« tárta föl az ex-lexes idők folyamán. Kedves jó barátot s buzgó tehetséget veszítettünk benne mindnyájan.

Bamberger Bélában (1854--1906), ki társaságunknak könyvtárnoki tisztét oly szeretetreméltósággal viselte, sok tisztelője siratja a közélet tiszteletreméltó, független munkását. Tudományos munkásságát a M. T. Akadémia is jutalmazta, midőn három műve közül, (Az északamerikai valutakérdés. A tőzsdeadó. A gyufamonopolium.) az első kettőt pályadíjjal tüntette ki. Elhunyt a veszteség, melyet társaságunk mélyen érez.

E három jelesünk sirjára szálljon a pihenés, példájuk pedig fokozott munkára sarkalja a fiatalabb nemzedéket!

A gyárpar közgazdaságtana.

Arthur Shadwell: *Industrial efficiency. A comparative study of industrial life in England, Germany and America.* In two volumes, London. Longmans, Green and Co. XIII és 346, és 488 lap.

Igen tanulmányos, alapos készültséggel, legtöbb esetben személyes megfigyeléssel és a rendelkezésre álló statisztikai adatok lelkiismeretes felhasználásával készült mű, melynek célja és feladata tisztába hozni azt, hogy Angolország a vele iparilag versenyző Amerika és Németország ellenében mily erővel (efficiency) bír, illetőleg versenytársai ipari tekintetben mennyire veszélyesek. A mű — a miként ezt szerzőnk előszavában mondja — nem készül a Nagybritanniában most divó »pénzügyi vita«, csak a Chamberlain-féle vámpolitika nyomása alatt; alap gondolata az, hogy Nagybritániát Németország és Amerika elzárkozó vámpolitikája teszi tönkre, mert a német és amerikai ipart mesterségesen fejlesztette annyira, hogy most már magában az angol piacon sikeresen piacra száll és az angol ipar esőkenését idézi elő. Szerzőnk is abból a szempontból indul ki, hogy az angol ipart a nemzetközi verseny erősen szorítja és okait igyekszik felderíteni, a nélkül, hogy gyógyszereket ajánlana, legkevésbé pedig a Chamberlain-féle védővám rendszere; sőt a könyv befejező részében világosan kijelenti, hogy a vámtarifa magában nem hozta volna Amerika és Németország iparát annyira, hanem egészen más eszközök és első sorban a munka (work) az, a mi őket emelte. Különbösen a mű tanulmányozása meggyőzi az olvasót, hogy Nagybritannia még hatalmasan fölülte áll legtöbb iparágban Amerikának és Németországnak és ha a két utóbbi ország erősen halad is, még áll az angol ipar és legtöbb ágban uralkodik is.

Szerzőnk általánosságban hasonlítja össze a három országot és azt találja, hogy az angol nyílt, egyenes és őszinte az érintkezésben és ezt a jellemet munkás és munkaadó közt is érvé-

nyesíti. Németország a formalitás hazája. Amerika nem törődik még a törvényekkel sem. Angolország e tekintetben a kettő közt középen áll. Angolországban a munka és tőke közötti harc apadóban van, holott Németországban és Amerikában az erősen emelkedik. Amerika üzleti szellemében erősen kidomborodik a ravaszság, mely gyakran csalásig és rászedésig fejlődik; a pénzt többre becsülik, mint a tisztességet és kötelességet; a nagyipar terén a felügyelet megvesztegetése általános. E részben legnagyobb az ellentét Amerika és Németország közt. »Németország természettől nem gazdag, nem rendelkezik rendkívüli források vagy előnyökkel, nincs kiterjedt és alkalmas tengerpartja, a bevándorlók dagálya nem árasztja el, mindkét szomszédja irányában fegyverkeznie kell és mégis harmincz évi időtartam alatt a katonai felszerelés óriási terhe mellett az iparosság oly nagy-szerű épületét emelte, mely termelésének mennyiségét és minőségét tekintve Nagybritanniával versenyez.« Iparilag Németország tudománya által tűnik fel; nem találékony és kalandor nép; nem nagy a meglepetésekben; nem uttörő a vadonban; időt kíván gondolatai és cselekedetei számára. Az amerikai épen ellenkezőleg fürge, találékony és kalandor, gyors, gondtalan és megfontolás nélküli. A két nemzet között ismét középen áll az angol. Az amerikai roppant találékony és rendkívül sok újdonsággal lepi meg a világot; de találékony-sága nem nyugszik tudományon. Tudományos felfedezések nem az ő területe. A jelentősebb felfedezések a bacteriáktól kezdve a kadinnig mind Európában történtek. Amerika egész életében és iparában is pongyola; nem törődik részletekkel. Nevezetes például az a könnyelműség, melylyel vasutait kezeli; sehol sem történik annyi szerencsétlenség, mint az amerikai vasutakon; így az 1900. június 30.-ával végződő megelőző három évben az amerikai vasutakon 21 847 egyén találta halálát; a boerháború három évében pedig harcban és betegségben csak 22.000 ember halt meg.

A következő három hosszú fejezetben a szerző részletesen foglalkozik az egyes helyek és vidékek iparának és a vele kapcsolatos jelenségek beható előadásával. Mindjárt Angolország leírásánál utal arra, hogy az ipari helyek mily nagy jelentőségű városokká fejlődtek. »Sokat hallunk most: vissza a falura, kerti városok, falusi ipartelep, egyszerű élet és hasonlókról; de ha a tényeket nézzük, azt látjuk minden országban, hogy semmi sem emeli jobban a nép büszkeségét és meglegedettségét, mint ha városainak nagyobbodását és népesebbé válását látja.« »Azok, a kik folyvást kiáltják: »vissza a falura« és állandóan a mellett szólnak, hogy az ipartelepeket künn a vidéken kell létrehozni, feledik, hogy rendszerint így történt ez, csak hogy az ipar által a falu és a vidék várossá fejlődik.« Az eszményi falu is legjobban törekszik azon, hogy minél gyorsabban város legyen és mindenki siet szerencsekívánataival, ha várossá lett.« Angolország Lancashire és Yorkshire városaival részletesen megismerkedünk, kivált Manchester, Bolton, Oldham, Blackburn, Bradford, Sheffield, Leeds, Halifax, Huddersfield, Middlesborough, Wolwerhampton, Walsall városokkal. Németország főbb iparágainál, a rajnai tartomány Düsseldorf, Essen (Krupp telepei-

vel) Elberfeld, Barmen, Krefeld, München-Gladbach, Solingen városai, a Berg vidéke, továbbá Aachen és Dortmund városai jutnak beható tárgyalásra. A rajnai Westfalen vasiparával Bochum és Hagen részleteivel ismerkedünk meg. Szászország iparának kifejtésénél Chemnitz, Glauchau, Meerane, Zwickau, Plauen, Freiburg, Bautzen és Meissen városok részleteztetnek. Amerika ipari viszonyait hasonlóképp a nagyobb ipari góczpontok részletes leírásával tünteti fel a szerző. Massachusetts államból Boston, Fall River, Lowell, Lawrence, Bedford, Worcester, — Rhode Island államból Providence, továbbá New-York városok ismerttetnek meg. — Pennsylvánia államánál ismerteti azt a nagy erőt, mely ott a vízből felhasználtatik. Ugyanis villamos czélokra szolgál most a vizerő (1900. évben)

Pennsylvánia államában	107.888	lőerő
New-York »	78.000	»
Illinois »	49.250	»
Ohio »	42.202	»
Massachusets »	32.843	»

Ha figyelembe vesszük, hogy Magyarországon az 1898. évi felvétel szerint az iparnál működő összes motorok 262.000 lőerővel dolgoztak, az amerikai vizerő jelentőségét könnyen megítélhetjük. Pennsylvánia ipari jelentőségű városai: Philadelphia és Pittsburg (Westinghouse nagy műveivel) részletesen vázoltatnak. Ohio, Cleveland és Illinois államok után a déli államokból is megismerkedünk South Cardinában Columbia, Greenville és Spartenburg pamutiparát látjuk, Georgiában Atlanta és Augusta is elég virágzó pamutiparral bírnak.

Az egyes városok leírásánál a szerző nagy súlyt fektet a munkásviszonyok tárgyalására; kifejti az egészségügyi állapotokat, a lakásviszonyokat, a születési és halálozási számokat, tekintettel van a gyermek halandóságára; szóval a jóléti állapotot kellően fel kívánja tüntetni.

A mű második kötete elhagyja a leiró modort és az iparra vonatkozó viszonyok tanulságos összehasonlításával foglalkozik. A szóban álló három ország gyári törvényhozását jellemezve, a következő eredményre jut: az u. n. gyári törvények az összesség érdekében a munkások, de főleg a gyermekek és a nők védelmére szükségesek; egyenlőtlen alkalmazásuk azonban a versenyző országra nézve hátrányosak lehetnek. Az angol gyári törvények szigorúbbak, de kevésbé gondosan hajtják végre, mint a németek és bizonyos tekintetben hátrányosak az ipari versenyre. Az Egyesült-Államokban némely államban nincsenek is gyári törvények, másokban egész codexekké gyarapodtak; általában véve azonban nincsenek végrehajtva, azaz az amerikai gyárak sem törődnek velük.

Maga a gyári berendezés és felszerelés a különböző országokban nem oly eltérő, hogy az egyes országok szerint külön jellemezni lehetne. Vannak jó és legújabb gépekkel felszerelt gyárak, régi, rossz és rozzant felszerelésűek egy és ugyanazon országban. Nem lehet mondani, hogy Angolország, mert régóta

gyáros ország talán rosszabbul volna felszerelve, mint az újabb iparú Amerika vagy Németország. Nem lehet mondani, hogy a munkásviszonyok azért, mert Angolország régibb iparral bír, jobbak, mint Németországban vagy Amerikában. Szóval: egyes gyárakról el lehet mondani, hogy szebbek, jobbak, előnyösebben vannak felszerelve, de országos minősítésről általánosságban szólni nem lehet.

A munkaidő tekintetében Angolország bizonyos mértékig hátrányban van; a munkaórák száma Angolországban kisebb, mint akár Németországban, akár Amerikában. Átlag egy héten 53, 54, 55 óra a munkaidő Angolországban. 60 óra Németországban, 48—84 óra Amerikában. Ez utóbbiban roppant nagy az eltérés, a déli államokban a textilgyárakban 63 óra, a többi államokban az üveg- és papiriparban 60—72, a cipőiparban 60 óra a heti munka. Egyébként a munkaidőtartam nincs arányban a munka eredményességével; »a munkaórák számának kisebbedése, a munka hatályának fokozása sok iparágban nélkülözhetetlen kellék. De ott, a hol a munka hatályossága nem változik, mint a közönséges, tanulatlan (unskolled) munkásnál, tehát a napszámnál, az idő a hatályosságra nem folyik be.«

A munkabérek Angolországban magasabbak, mint Németországban, de kisebbek, mint Amerikában; csak hogy e részben az adatok összehasonlítása nehéz. A közönséges napszámot véve, a napi kereset Angolországban 3—4 shilling, Németországban 2 M 7 p.—3 sh. és Amerikában 3—7 sh., vagyis arányszámban 100, 78·6, 142·8. A munka határa azonban a béreket egészen más színben állítja elő. E részben a vegyészeti iparból vesz a szerző példát és a következő arányt találja:

	munkás	bér	tonnánként esik bér
Angolországban	100	100	100
Németországban	131	78	102
Amerikában	110	135	148

Egyébként a bér a termelési költségeknél nem játszik oly nagy szerepet, mint azt rendszeren föltételezik; így egy német textiliparos azt állítja, hogy a munkabérnek 10⁰/₀-kal való leszállítása az árú árában csak 1⁰/₀ csökkenést okozna.

A munkás betegségélyezés, baleset biztosítása és aggkorra, valamint rokkantság esetére való támogatása legnagyobb mértékben Németországban van törvényhozásilag rendezve; Angolország csak a legújabb időben kezd foglalkozni ezzel az ügygyel; Amerika pedig egészen a vállalkozókra hagyja e kérdések megoldását.

A munkások számára leginkább a gyárosok által alapított számos jótékonyági intézet működik. Angolországban e részben maguk a munkások bizonyos ellenszenvet mutatnak s abban a véleményben vannak, hogy a munkásnak nincsen szüksége kegyre, amikor joga van emberséges bánásra és életre. Amerikában sem fejlődött ki a munkások támogatása abban az irányban amiként az Németországban tapasztalható.

A munkások lakásügye a különböző országokban nagyon

eltérő. Az iparosvidékeken a munkások lakbér fejében fizetnek hetenkint Angolországban 1 sh. 3 p. Németországban 2 shillinget, Amerikában 2 sh. 6 p. A lakások túltömöttsége legnagyobb Németországban, ugyanis egy-egy házra esik Angolországban 5·2, Németországban 8·9 és Amerikában 5·3 lakó. De ha így általánosságban Angolország tűnnék is fel mint legkedvezőbb ország, ott főképp nagyobb városokban a nyomorúság éppen a lakások dolgában felette nagy. Maga a szerző mondja: »Voltam a rongyszedők pajtáiban Párisban, az éjjeli laktanyákon St. Pétervárt, a parasztok kunyhóiban Magyarországon és a szegények közt déli Európában, nem láttam sehol oly piszkot személyeken és nem láttam sehol, hogy önként oly piszokban élnek, mint ebben az országban (Angolországban).« Tanulmányait a munkáslakásokra nézve a következőkben foglalja össze: A lakás Angolországban olcsóbb, mint Németországban és Amerikában és olcsóbb Németországban, mint Amerikában. A tömöttség a lakásokban legkisebb Angolországban és legnagyobb Németországban. A szobákba legtöbb jut Németországban, legkevesebb Amerikában, A lakások állapota legjobb Németországban, legrosszabb Angolországban.

A munkások élelmezésére nézve Angolország sokkal olcsóbb, mint Németország és Amerika, és Amerika valószínűleg valamivel olcsóbb, mint Németország; ez áll az iparosvidékekről. A ruházkodás legolcsóbb Németországban, azután következik Angolország, Amerikában minden drágább.

A társadalmi viszonyokat szemlélve, a játékkal és szórakozással foglalkozik szerzőnk. Angolországban a football és a lőversenyeken való fogadás a munkások között óriási terjedelemben nő, úgy hogy egész figyelmük ezekre a játékokra irányul és őket munkájukban szórakozottakká teszi. Mennyire megy éppen iparoshelyeken a játékszenvedély, kitűnik abból, hogy pl. Boltonban egy match alkalmából 45.000 néző jelent meg, és a belépti díjak 1471 font sterlingre rugtak. Németországban a játékdüh legalább a munkások közt nem oly nagy; a tornaszás és az uszás sokkal jelentősebb, mint pl. a kuglizás. Amerikában minden csak szerzési törekvés, ott játéokra nem gondol senki.

Színházak legnagyobb mértékben Angolországban szerepelnek, a hol a gyári városokban mindenütt főképp a munkások igényeire vannak berendezve a színházak Wolwerhamptonban például a helyárak, körszék 1 sh. 6 p, ülőhely 1 sh, állóhely 6 p., karzat 4 p. Németországban csak a nagyobb városokban vannak színházak, inkább a nem munkások számára. Zene mindenütt kedvelt a munkások közt és köztük gyakran találunk énekkarokat. Inni mind a három osztályban erősen isznak. Koresma (a népességhez arányítva) több van Németországban, legkevesebb van Amerikában.

A művelődésre nézve a könyvtárak száma ad felvilágosítást. Legtöbb közkönyvtár van Angolországban, legkevesebb Németországban. Ujság legtöbb jelenik meg Németországban, legkevesebb Angolországban.

A mű utolsó fejezeteiben foglalkozik a munkások egyesü-

léseivel, a trades unionok, a Gewerkschaften és más nevek alatt szereplő hatalmas társaságokkal és végül az oktatásügygyel.

Következtetéseiben Németországot veszélyesebb ellenfélnek tekinti, mint Amerikát. »A németnek — nincsen mint akár a francziának, olasznak, amerikainak, akár a britnek — sajátságos jellege, de megtanul mindent, kivéve talán a franczia elegantiát nem.« De a vám magában nem fogja megmenteni Angolországot versenytársaitól.

(—vits)

Társadalmi erkölcstan.

Anton Menger: *Neue Sittenlehre*. Jena. Verlag von Gustav Fischer, 1905. VIII + 82 lap. Ára kötve 1'50 M.

Ebben az esztendőben szomorú aktualitása van ennek a munkának, mert az Menger Antalnak — 1906. február folyamán Rómában bekövetkezett halála folytán — hattyúdala lett. Műve előszavában, mely 1905. június havában kelt, még megemlíti Menger, hogy miután a »Neue Staatslehre«-ben megírta a socialista jogrendszert és a most ismertetendő munkában megrajzolta a socialista erkölcsrendszer körvonalait, a közeli jövőben még meg fogja írni a socialista népesedési politikát és az ismeretelméletet. Igéretének beváltásában azonban megakadályozta közbejött halála. Az előttünk levő munka három könyvre oszlik. Az első könyvben az általános elveken kívül a közösségek erkölcsiségével, a másodikban az egyes embernek az erkölcsiségével foglalkozik a szerző. A harmadik könyv az erkölcsi állapotok javításának kérdéséről szól.

Menger a jog és erkölcs terén a hatalmi elméletnek a hive, Épen úgy, mint a régibb időben a sophisták, Hobbes, Spinoza, Haller és mint a socialista írók legtöbbször: Morus, Meslier, Saint-Simon, Lasalle, Engels. Ennek folyamányaképen a szabad akaratra kevés súlyt helyez, mert nézete szerint a különböző hatalmi tényezők — állam, egyház, hivatás stb. — báb módjára rángatják ide-oda az embert, a kinek cselekvését a körülötte lévő viszonyok határozzák meg és irányítják. Éppen ezért az erkölcstan nem mutathatja meg azt, hogy miképen cselekedjék az ember, hanem azt vázolja, hogy mit tesz az ember valóban és hogy socialis hatalmi viszonyok között szükségképen mit kell tennie. És ennek folytán a szerző művében, a jelenlegi erkölcsi állapotoknak csupán rajzát adja. Mivel azonban ebből az tűnik majd ki, hogy a jelenlegi socialis hatalmi viszonyok és ezeknek hatása alatt az erkölcsiség is csupán szűk köröknek az érdekét szolgálja, azért a harmadik könyvben Menger szól azokról az eszközökről, melyeknek a segítségével a hatalom és erkölcs átalakítható, úgy hogy az mindenkinek, az összes embereknek az érdekeit szolgálja.

Az erkölcsösség lényege a socialis hatalmi viszonyokhoz való hozzásimulásban áll. A ki így cselekszik az erkölcsösen cselekszik. A ki ellenük cselekszik: erkölcstelenül. Ez az oka annak, hogy ugyanazt a cselekményt különböző időkben más-máskép ítélik meg. Krisztus személyiségét kicsinylőleg és lenéző-

leg ítélte meg Tacitus és az ifjabb Plinius, mert akkoriban az ő cselekvése a fennálló hatalmi viszonyokkal ellentétben állott. Ellenben a hatalmi viszonyoknak ellenirányú megváltozása után egészen más lett Krisztus megítélése. Napjainkban például még a természettudományi világfelfogás hívei is csak a legnagyobb tisztelet hangján szólnak Krisztusról. Ez azonban csupán a történelmi személyiségek kiváltsága, hogy az utókor nézetére is apellálhatnak. A közönséges ember saját korának a hatalmi viszonyaira van utalva. Ha ezek változnak, változik a cselekményekről való felfogás is. Ha a szerb királyi párnak sikerült volna 1903. június 11-én a konakból elmenekülnie és az összeesküvést elnyomni, akkor az összeesküvők cselekedetét Szerbiában és az egész világon is kétségkívül megbélyegezték volna. Míg így a szerb parlament, az új dinasztia, egész Szerbia és a külföldi közvélemény túlnyomó része az alkotmány megmentőit csodálja bennök. Cselekedetüket erkölcsösnek tekintik.

Azok a hatalmi tényezők, melyek az emberre a legállandóbb hatást gyakorolják, a következők: 1. Az állami és jogi rend. 2. Az egyház. 3. A társadalmi és foglalkozási osztályok: a nemesség, papság, katonaság, hivatalnoki osztály, ügyvédek, orvosi osztály. 4. A pártok. 5. Másoknak cselekedeteinkről való véleménye és különösen a közvélemény.

A hatalmi viszonyok változása magával hozza az erkölcsi törvények változását is. Ezek tehát éppen nem örökkévalók, hanem legfeljebb hosszantartók, akkor t. i. ha az alapul szolgáló hatalmi viszonyok is hosszú életűek. Ha Brutus és Cassius 49-ben Kr. e. szúrta volna le Caesart, akkor, a mikor ez átlépte a Rubicont, úgy fentartották volna a köztársaságot és a haza megmentői gyanánt szerepeltek volna. Azonban 44-ben már annyira megváltoztak volt a viszonyok, hogy a köztársasági alkotmányt többé feltámasztani nem lehetett. Azért aztán lárváikat nem volt szabad utódjaik temetésén körülhordani. (Tacitus, Ann. III. 76.) És Dante is a pokol legfenekére helyezi őket. (Inferno 34. ének.) Egyfelől tehát ugyanabban az időpontban is különböző, sokszor ellentétes erkölcsi parancsok igyekeznek az embernek cselekvőségét szabályozni, másfelől pedig még ezek is változnak az idők folyásával.

Ebből a zavaros helyzetből nem vezeti ki az embert a lelkiismeret szava sem, mert az nem más, mint a hatalmi tényezőkkel ellentétben álló cselekménynek hátrányos következményeitől való félelem. Nyilvánvalólag következik ebből már most az, hogy mennél fényesebb valakinek a hatalmi pozíciója, annál kevésbé lesznek lelkiismereti furdalásai. A középső és alsóbb néposztályok ellenben részint a nevelés, részint saját keserű tapasztalataik folytán kellő félelemmel és tisztelettel vannak a socialis hatalmak iránt. I. Napoleon — hatalmának kártyavára érdekében — legalább 5 millió embernek halálát idézte elő. De bármint kutatjuk is át azokat a kijelentéseket, melyeket Napoleon saját élete tekintetében Szent Ilona szigetén tett, semmi adatot nem találunk arra nézve, hogy a lelkiismeret furdalta volna. Másképen áll a dolog, ha egyes ember követ el gyilkosságot. Természetes, hogy fél cselekvésének következményeitől, tehát

vannak lelkiismereti furdalásai. A tőzsdejátékost, ki álhirek terjesztésével nagy nyereségre tett szert, nem bántja a lelkiismerete, bár jól tudja, hogy másokat érzékenyen megkárosított. Ellenben bántja azt, a ki néhány fillér árú élelmi szert lop. A lelkiismeret visszfénye a socialis hatalmi viszonyoknak és épen ezért egy magasabb morálnak prédicálása sohasem fogja az embereknek lelkiismeretét és erkölcsi állapotát emelni, ha ahhoz egyidejűleg a socialis hatalmi viszonyok változása is hozzá nem járul.

Nemcsak egyének, hanem csoportok, összeségek, vagyis testületek is cselekszenek. Azok is erkölcsi megítélés alá kerülnek. Azért Menger megkülönbözteti a testületi és egyéni erkölcsöt. A jogban ugyan csak olyan személyösszeségek szerepelnek, a melyeknek szervezetük van, mint az állam, egyház, egyesületek, társaságok. Az erkölcs szempontjából erre a szervezetre nincs okvetlenül szükség, itt figyelembe jönnek az olyan összeségek is, melyeknél csupán az együvé tartozás érzete van meg, de a melyeknek szervezetjük nincs. Ilyenek: az emberiség, a faj, a nemzetiség. Ezeket Menger erkölcsi személyösszeségeknek nevezi. (Moralische Personengemeinschaften.) A szerző nézete szerint az egyes ember az előbb említett öt hatalmi tényezőtől függően cselekszik. Ezek között van: másoknak rólunk és cselekedeteinkről való véleménye is. Az erre való tekintet sokszor letörli az ember cselekvéséről azt az önző jellemvonást, mely a socialis hatalmaknak való odaadással mindig vele jár. Ez a személyes elem a moralis összeségeknél teljesen hiányzik, azért itt üli a hatalom, mint az ember cselekvés korlátlan királya, a legvadabb orgiákat.

Az emberek mellett még más érző és akaró lények is élnek, ezek az állatok. Velük szemben az emberi cselekvésnek valódi jellemvonása nyilvánul meg. Az embert az állatvilággal való érintkezésében hatalma és haszna irányítja csupán. Az ember feljogosítva érezi magát arra, hogy az állatokat használja, sőt hogy azokat, szükségletének kielégítése céljából, kinos halállal ki is végezze. Valjon melyik inyencz gondolkodnék azon, hogy bedobassa-e az eleven rákot a forró vízbe, avagy hogy lenyelje az eleven osztrigát? Az állatvédelmi szabályok is nem az állatot, de az embert védik. A vivisectio túlságos kiterjesztése elleni felszólalások pedig olyan helyről jönnek, a hol óriási mértékben cultiválják a vadászatot, halászatot és a lóversenyeket. Csupán egyetlen egy vallás védelmezi az állatokat is: a buddhismus. Miután pedig a hatalmi viszonyok ezen a téren nem fognak változni, azért az ember és állat egymáshoz való viszonyában lényeges változás szintén nem várható.

Szerzőnk ezután a fajok és nemzetiségek, az állam és egyház, a rendek és hivatások, és a pártok erkölcsével foglalkozik. A faji ellentétek borzasztó következményeit feljegyezte a történet. Legrosszabb a helyzet akkor, ha szellemileg fejlett, harczokra edzett faj kerül össze alacsonyabb kulturájú néppel. Bizonyosság reá, hogy Amerika és Ausztrália őslakóit az európaiak nagyrészt kiirtották. Ujabban ugyan az európai nemzetek felhagytak ezzel az irtó politikával és csupán az illető országoknak

pénzügyi és kereskedelmi kizsákmányolására törekednek a civilizatio vagy a kereszténység terjesztésének leple alatt. Lásd Angliát Indiában vagy Egyiptomban. Ezen a kultúra emelkedése vagy az örökbéke-mozgalom nem segít. A hatalmi viszonyoknak kell megváltozniuk. És azért az olyan tünetet, mint az orosz-japán háborút, a nemzetközi erkölcsösség leghatékonyabb nevelő eszközének kell tekintenünk.

Az államnál és egyháznál világosan látható, hogy hatalom és erkölcsösség fedi egymást. Mindegyiknek szabad azt tenni, a mire képes. Az állami legfőbb hatalom birtokosai a vallási és philosophiai erkölcs-rendszereket nem tartják magukra nézve kötelezőknek. A hamisítások a hatalmi politikusoknál éppen nem ritkák. A katonai titkok elárulását az idegen kormányok jutalmazták, ezek elkövetésére vesztegetéssel csábítanak. És végül itt van a háború. — Nagyobb erkölcsi aggályai a középkori egyháznak sem voltak. Hiszen az egyház akkor valósággal állam volt. Feloldás a hűségeskü alól, interdictum alá helyezése egész országoknak, inquisitio, az albigensek elleni irtó hadjárat mind bizonyosságok erre.

A rendek és hivatások már nem olyan hatalmasak, mint az állam, de azért mégis sokszor államot alkottak az államban. A legnagyobb hatalma volt a birtokos aristokrátiának. Ennek eredményeként látjuk, mint szoritják bele az eredetileg szabad parasztosztályt a legkeményebb jobbágyságba. A modern foglalkozási osztályoknak kizsákmányoló módszere finomabb, de nem »erkölcsösebb« a szónak köznapi értelmében. Nincs már jobbágyság, de van helyette az élelmi szerekre vetett magas vám. Az ipart űzők pedig kartellekkel érnek el hasonló eredményt.

A pártok gyors változásoknak szoktak alávetve lenni. De éppen ezért, mivel az emberek mindenkori nézeteihez és törekvéseihez szorosán hozzásimulnak, igen nagy a befolyásuk a tömegek cselekvéseire. Vad pártküzdelmek borzasztó eredményeit nem egyszer jegyezte fel a történet. Így például a párisi jakobinusok eljárását, midőn 1792-ben a politikai foglyoknak jó részét egy színleges népitélet alapján meggyilkolták. Hasonló tetteket jegyzett fel a történet a royalistákról is 1795-ben és 1815-ben.

Az embereknek társas, testületi életét tehát nem a hagyományos erkölcs parancsai, hanem a fennálló hatalmi viszonyok szabályozzák.

A második könyvben áttér Menger az egyéni erkölcs kérdésére. Szemben a vallásos erkölcstanokkal és egyes philosophiai rendszerekkel, így különösen Kanttal, kiemeli, hogy az emberek együttműködése szempontjából az akaratnak vajmi csekély jelentősége van. A fontos csak a tett. A legszarnokibb törvények sem büntették a pusztá akaratelhatározást.

Az összességek — állam, egyház stb. — cselekvéseit napjainkban túlnyomólag már csak hatalmi szempontból ítélik meg. Ennek hatása alatt kellett a Schlosser-féle moralisáló történetírásnak hátrálnia a Ranke-féle történetírás előtt, a mely csupán azt akarja mutatni, hogy mi és hogyan történt. Az egyes embereknek cselekvését azonban ma is hagyományos vallási vagy

philosophiai erkölesszerek alapján értékelik. Tehát a köztestületek és összességek sokkal fontosabb cselekményeit enyhébben ítélik meg, mint az egyes embernek jelentéktelen cselekvései. Miért? Mert amazok hatalmasabbak, mint ezek. És az egyes ember is annál szabadabban cselekedhetik, mennél magasabban áll a hierarchia lajtorjáján. Objectiv erények és bűnök tehát nincsenek is, minden az uralkodó socialis hatalmi viszonyokhoz való hozzásimulástól vagy hozzá nem simulástól függ.

Számos moralista az erkölcsi kötelességeket két csoportra osztja: önmagunk és mások iránt való kötelességekre. A hatalmi elmélet szempontjából az önmagunk iránt való erkölcsi kötelességről nem lehet szó. De nem lehet szó más álláspontról sem. Nem tartozhatik az erkölcsi törvény alá az öngyilkosság és a saját testünk megcsonkítása sem, mert a test az embernek alá van vetve és így az ember természetes hatalmi körét az öngyilkossággal sem lépi át. Az öngyilkos erkölestelenül csak akkor cselekszik, ha idegen hatalmi- és érdekköröket sért. Így például, ha a családfő, kinek a család eltartása kötelessége, ez alól a kötelesség alól öngyilkosságával kivonja magát. De igenis figyelembe kellene venni a jövő generációk érdekeit, melyeknek védelméről eddig senki sem gondoskodott. A mi egyébként érthető is, mert a jövő generációknak még nincsen hatalmuk. Pedig annak az embernek a cselekvése, a ki ittas állapotban, vagy mint syphilitikus gyermeket nemez, avagy családját könnyelműségből vagy érzékiségből túlságosan szaporítja, sokszor sokkal károsabb következményekkel jár, mint például a testi sértés. A keresztény moral a zsidók tanítását követi, a kik félbarbár nép létükre a sok gyermekben már önmagában boldogságot és előnyt láttak. A mezőgazdák és iparosok egyébként ma is helyeslik ezt az elvet, mert ő nekik számos és olcsó »kéz«-re van szükségük.

A felebaráti szeretetre nézve a vallási és philosophiai erkölesszerek igen hatásos parancsokat adnak ki, melyek többet követelnek az embertől, mint a mennyire az átlagember képes. Így a kereszténység, a buddhismus. Már kevesebbet kíván az islam. A kereszténység azonban nem vonta le »a szeresd felebarátodat mint tenmagadat« elvnek a következményeit és nem küzdött azok ellen a socialis intézmények ellen, melyek az embert az embertől szükségképen elválasztották. Hanem ellenkezőleg az uralkodó állami, jogi és tulajdoni rendet mindig elismerte. Sőt már Krisztus is megmondotta, hogy »adjátok meg a császárnak, a mi a császáré« (Máté 22., 21.) — Ha valaki erkölcsi szabályokkal akarja az embereket reávenni arra, hogy a fennálló hatalmi tényezőkkel ellentétesen cselekedjenek, annak talán lesznek csodálói, de igazi követői alig.

A hatalommal együtt jár a hazugság. Van köz- és magánhazugság. Előbbinek hivatása, hogy a faj, az állam, az egyház, a rendek érdekeinek szolgáljon, utóbbié pedig az, hogy az egyesnek érdekeit elégítse ki. A közhazugság politikai, vallási, tudományos, sőt művészeti természetű lehet. Ilyen politikai hazugság, hogy az uralkodó nem követhet el jogtalanságot (the king can do no wrong). Ilyen vallási hazugság az, mikor a társadalom

legfelsőbb rétegei, melyek már régen nem hisznek a vallás tanaiban, hirdetik, hogy a népnek vallásos érzületét fenn kell tartani. Ilyen tudományos hazugság az, midőn Cartesius minden tételt kétségbe von, kivéven azt, hogy „cogito ergo sum“ — és a katolikus egyház dogmáit. A magánhazugságot részben közjogi, részben magánjogi hatalmi viszonyok idézik elő, de a célja az, hogy az egyénnek szolgáljon. A fejedelem, ki a leghatalmasabb, — a legnagyobb hízélgést kívánja. A kisebb hatalmasságok kevesebbel is beérik, de azért még a paraszt-asszony is kívánja, hogy cselédje — valósággal nem létező — tisztelettel övezze körül, tehát hazudják. Viszont sokszor arra a célra szolgál a hazugság, hogy vele a gyöngébbek az erősebbet szándékukra nézve tévedésbe ejtsék. Mindezek a hazugságok a hatalmi elmélet szempontjából könnyen megérthetők.

A hazugság legsúlyosabb formája az esküszegés és a hamis eskü. Az eskü ígérő és tanusító eskü lehet. Az előbbinek legkiválóbb esetei: a hivatalnoki eskü, a zászló-eskü és a hűség-eskü. A történet azt igazolja, hogy a hatalmi viszonyok változtatával a polgárok és hivatalnokok ezrei minden nagyobb lelkiismereti furdalás nélkül megszegték előbbi esküjüket és felesküdték az új alkotmányra. Példa erre Franciaország a nagy forradalom utáni időkben. Avagy ki ne tudná, hogy midőn 1837-ben Ernő Ágost, Hannover királya, az eddigi alkotmányt törvényellenesen felfüggesztette, az új alkotmányra mindnyájan letették a hűségesküt és csupán a göttingai egyetem 7 tanára tagadta meg azt. Az esküvel megerősítendő tanuskodásnál ilyen hatalmi viszonyok nem fordulhatnak elő és azért itt a hamis eskü mindig hátrányos következményekkel jár.

A kapzsiság, a féktelen szerzési vágy is a hatalmi viszonyok szülötte. Azok, a kik ma kizárólag munkabérből élnek — nap-számosok, munkások, hivatalnokok — nem kapzsiak, hanem inkább garasoskodók. Ellenben azoknál már megtalálható a féktelen szerzési vágy, a kik munkanélküli jövedelmet élveznek: a vállalkozóknál. Mennél nagyobb a munkanélküli jövedelem, annál kedvezőbb és hatalmasabb az illető posztója. Egy Rothschild, Krupp, Vanderbilt császárokkal és királyokkal vetekedhetik. Mennél hatalmasabb valaki, annál gondtalanabban lépi át ebben a gazdasági harcban a hagyományos erkölcsi korlátokat.

A nemi erkölcsösség is a hatalmi viszonyoktól függ. A rómaiaknál a közvélemény természetesen tartotta, ha a római rabszolganőjét nemi szükségleteinek kielégítésére használta fel. A jobbágyság idejében intézménynyé vált a „jus primae noctis“. És a modern vállalkozók és szolgálatadók hatalma is elég nagy még ahhoz, hogy hasonló eredményeket hozzon létre.

A góg nem más, mint egy olyan rangérzet, mely az illetőnek valóságos socialis helyzetén felülemelkedik. Ha ez a rangérzet ezen a niveaun alul marad, akkor alázatosságról szólnunk. Ha ezzel az alázatossággal külső előnyöket akar az illető elérni: ez servilismus. A góg szintén a hatalom terméke, mert hiszen a hatalmasok gógje feltételezi a gyengék alázatosságát. A felső és a középső társadalmi rétegekben ezenkívül

még azzal a törekvéssel is kapcsolatos a góg, hogy másokat a hatalmi rendben való helyzetünk felől tévedésbe ejtsünk. Még ennél is károsabb jelenség a stréberség. Ez abban áll, hogy a hatalmi rendben tisztességtelen eszközökkel magasabb álláshoz kívánunk jutni.

Miután írónk így kevésbé örvendetes képet rajzolt az emberiségnek erkölcsi állapotáról, kiemeli, hogy voltak ugyan mindig egyesek, a kik a hatalom sodrának ellentálltak és életüket saját egyéni erkölcsi ideáljaik szerint rendezték be. De az emberi cselekvést, mint tömegjelenséget mindig a socialis hatalmi viszonyok szabályozták. Azért ezeket a hatalmi factorokat kell átalakítani. Az erkölcsök reformálásának két módja van: a magasabb erkölcsiség prédikálása és a socialis hatalmi viszonyok megváltoztatása. A három világvallás: a buddhismus, a kereszténység és az izlam az első módszert követik. Ennek a módszernek pedig eredménye nem lehet.

Menger ezután a keresztény erkölcstannal és a Kant-féle erkölcstannal foglalkozik és kimutatja, hogy az erkölcsös cselekvésnek a túlvilági életben való hit nem nélkülözhetetlen előfeltétele. Majd Nietzschének, a diadalmas porosz „Junkertum“ philosophusának erkölcstanát bírálja.

Ezek után kifejti Menger azt, hogy a közállapotok változása, a mit az egyes vallási és philosophiai rendszerek is — eredménytelenül bár — de mégis el akartak érni, csakis a hatalmi tényezők megváltoztatásától, helyesebb szervezésétől és új hatalmi tényezők teremtésétől várható. Ebben az irányban sokat vár a népoktatás kifejlesztésétől, a politikai hatalmi rend demokratizálásától (általános szavazati jog vagy népszavazás, köztársaság), a gazdasági hatalmi rend demokratizálásától (socialismus) és a közvélemény szervezésétől.

A mű zárószavában kiemeli Menger, hogy ime a socialismus, melyről azt mondják, hogy az állam és társadalom erkölcsi alapjait támadja meg, végeredményben magasabb erkölcsi viszonyok előidézője lesz.

Flórián Károly (Eperjes).

Agrarismus és államháztartás.

Dr. Sigmund Schilder: *Agrarische Bevölkerung und Staatseinnahmen in Oesterreich.* Leipzig u. Wien, 1906. VIII. és 176. l.

Fölötte érdekes, főképp hazai viszonyainkat tekintve, ez a könyv; habár nehézkes előadása és az idézetek nem kellő megválasztása nem élvezetes olvasmányt nyújt. Érdekesnek mondom a könyvet, mert majdnem ugyanazokat az állapotokat szemléljük az osztrák mezőgazdasági viszonyok ecsetelésénél, a melyek nálunk is állandó panaszra adnak alkalmat. Találkozunk a kívándorlás jelenségeivel, találkozunk a földmives népnek a városok felé tódulásával, találkozunk a katonasági szolgálatnak a földmives népre való erkölcsrontó hatásával, a föld hiányával, a kisbirtokosok pusztulásával stb. stb. A munka elolvasásánál tehát az agrár kérdések legtöbbször, a melyek nálunk is napi renden vannak, felvonul és majdnem azt hisszük, hogy hazai viszonyokról szól.

A fő kérdés, melyet magának kitűz, hogy mennyiben ad részt a mező- és erdőgazdasági népesség az állami bevételekhez, hosszú számadatok alapján abban találja megoldását, hogy míg az összes népesség (26·1 millió) 52·43%-a (azaz 13·7 millió) mező- és erdőgazdasággal foglalkozik, addig az összes állami bevételeknek csak 31·37%-át szolgáltatja ez a népesség, vagyis hogy az agrár népesség sokkal szegényebb, mint a nem agrár. Ebből természetesen az agrár párt azt fogja következtetni, hogy a közgazdasági politika a mezőgazdasági érdekeket nagyobb mértékben gondozza, a mit szerző is óhajt, csak hogy azok az intézkedések és törekvések, melyeket rendszerint az agrár pártok követelnek, s első sorban az agrár vámok nem használnak a mezőgazdasági népesség összességének, hanem csak egy kis töredékének, nevezetesen csak a nagybirtokosoknak és a kisbirtoknak, valamint, főképp a mezőgazdasági munkásoknak határozottan kárára vannak, mert megdrágítják az élelmi szereket, emelik a földnek árát és növelik a földbérleteket; már pedig mindezek az eredmények éppen a mezőgazdasági munkásokat sujtják, annál is inkább, mivel hogy a munkabéreknek az agrár politikusok által kilátásba helyezett emelkedése be nem következik. A mezőgazdaság fejlődése ugyanis mindinkább függetleníti a nagybirtokosokat az állandó munkástól, a gépek és a technica számos újabb eszköze a munkások alkalmazását rövid időre szorítja és állandó munkát nem ad. Szerzőnk is szükségesnek látja azt, hogy a törvényhozás és a társadalom komolyan foglalkozzék az agrár kérdésekkel és azt mondja, hogy az agrár népesség adóképeségének emelése annak a feladatnak megoldása, miképen lehet megakadályozni a vidéknek el- és kivándorlás által való elvérést, vagyis miképp lehet a paraszt, a mezőgazdasággal foglalkozó lakosságot a mezőgazdaságban (a falun) visszatartani. Itt azután felsorolja az ismert kívánságokat, az eladósodás megállítását, a földbirtok helyes megosztását, a megfelelő örökösödési rendszert stb., a nélkül, hogy e nagy kérdések mikénti megoldására nézve tájékoztatást adna.

(- vits.)

Az akkor és rokkantbiztosítás a Németbirodalomban 1904-ben.

Nachweisung der Geschäfts- und Rechnungsergebnisse der auf Grund des Invalidenversicherungsgesetzes errichteten Versicherungsanstalten und zugelassenen Kasseneinrichtungen für das Jahr 1904. Reichstag 11. Legislatur-Periode. II. Session 1905/1906. Nr. 156. 57. lap.

Az 1899. évi július hó 15-iki német rokkantbiztosítási törvény (165. §-a) kötelességévé teszi a rokkantbiztosító intézeteknek, hogy üzleteredményeikről és zárszámadásaikról a német birodalmi biztosító hivatal által megállapítandó határidőben és formában részletes kimutatást terjesszenek e hivatal elé. A birodalmi biztosító hivatal viszont az ekként rendelkezésére bocsátott adatokat rendszeres statisztikába foglalja egybe, melyet a kanczellár a birodalmi gyűlésnek mutat be.

Hogy a biztosító intézetek adatszolgáltatása egyöntetű legyen, a törvény egyúttal felhatalmazta a birodalmi biztosító hivatalt,

hogy a rokkantbiztosító intézetek számvitelének módját saját hatáskörében szabályozza és ekként a számvitel szakszerűségéről gondoskodik.

A kimutatás beterjesztésének kötelezettsége kiterjed valamennyi állami rokkantbiztosító intézetre, úgyszintén mindazon külön pénztári intézményekre, melyek a rokkantbiztosítás szempontjából az állami biztosító intézetekkel egyenlőknek tekintendők. A rokkantbiztosítási törvény (8. §.) értelmében ugyanis a birodalom, a szövetséges államok vagy a községi kötelékek üzemében alkalmazott biztosításra kötelezett személyek megfelelnek ebbeli kötelezettségüknek, ha az illető üzem számára létesített vagy létesítendő külön pénztári intézménybe belépnek, feltéve, hogy e pénztári intézmények a törvényben megállapított feltételeket teljesítik, s tagjaiknak a törvényben biztosított szolgáltatásokat nyújtják. A szövetségtanács különben a rokkantbiztosításra kötelezett személyeknek oly egyéb pénztári intézményekbe való belépését is megengedheti, a melyek tagjaikat rokkantság és aggkor esetére biztosítják és fölhatalmazhatja a tengerészeti szövetkezeteket, hogy saját szavatosságuk alatt a szövetkezethez tartozó üzemekben alkalmazott személyek számára rokkantbiztosító pénztárakat alakíthassanak.

A birodalmi biztosító hivatal 1901. évi márczius hó 30-án kelt körlevelében állapította meg azon elveket, a melyek szerint a rokkantbiztosító intézetek részéről beterjesztendő kimutatások szerkesztendők. E kimutatások az előző üzleti (naptári) évre vonatkozólag minden esztendő augusztus havának első napjáig küldendők be a biztosító hivatalhoz s egybeállításuknál csakis a törvényes szolgáltatások és járulékok veendő figyelembe.

A biztosító intézetek kimutatásai négy táblázatból állanak és négy irányban nyújtanak tájékoztatást. Az első táblázat az intézet szervezetét, a járulékok behajtását, az intézet által kibocsátott nyugtalanok számát, az intézet részéről kiszabott rendbirságok számát s végül az intézet előljárósági s választmányi üléseinek számát tünteti fel. A második táblázat az intézet bevételeit és kiadásait, a harmadik táblázat az intézet vagyoni állapotát közli és a negyedik táblázat az intézet szolgáltatásairól számol be.

A német birodalom területén 1904. évi december hó 31-én, az előbb említett külön pénztári intézményeket is ideértve, negyven rokkantbiztosító intézet működött. Ez intézetek élén álló előljáróságok 270 tagból állottak; ezek között 102 az intézetnek rendes fizetett tisztviselője, 168 pedig részint a munkásoknak, részint a munkaadóknak az előljáróságokba kiküldött képviselője volt. A törvény (74. §-a) a rokkantbiztosító intézetek előljáróságát közhatóság jellegével ruházta fel. Az előljáróság ügyeit azon községi kötelék, vagy azon szövetséges állam egy vagy több tisztviselője intézi, a mely községi kötelék vagy szövetséges állam számára a rokkantbiztosító intézet létesített. Az előljáróság tisztviselő tagjait a község, illetőleg a szövetséges állam kormánya nevezi ugyan ki, de illetményeikről és nyugdíjellátásokról a biztosító intézet gondoskodik. Az intézet előljáróságában ezen tisztviselőkön kívül még a munkaadók és munkások kép-

viselői foglalnak helyet, kiknek számát az alapszabályok határozzák meg.

A rokkantbiztosító intézetek a különböző irodai teendők ellátására 2494 tisztviselőt és 233 kiegészítő munkaeerőt alkalmaztak. Megjegyzendő azonban, hogy némely pénztári intézmény, mely a rokkantbiztosítás szempontjából a rokkantbiztosító intézetekkel egyenlőnek tekintendő, így például a porosz-hesszeni vasuti szövetség nyugdíjpénztára, továbbá a bajor és szász államvasutak nyugdíjintézete külön fizetett pénztári tisztviselőket nem tart, hanem a pénztár ügyvitelét és könyvvitelét az illető vasuti üzemnek rendes hivatalnokai látják el.

A rokkantbiztosítási törvény (130. §-a) értelmében a járulékok oly módon fizetendők, hogy a munkaadó a fizetés alkalmával a foglalkoztatás tartamára a rokkantbiztosító intézet által kiállított nyugtalapra a biztosított alkalmazott bérosztályának megfelelő bélyegeket ragaszt fel, a mely bélyegeket a foglalkoztatás helye szerint illetékes biztosító intézet bocsátja ki. A biztosító intézetek az 1904. év folyamán összesen 10,340.717 ily nyugtalapot állítottak ki.

Az országos központi hatóságok, vagy a biztosító intézeteknek az országos központi hatóság részéről jóváhagyott alapszabályai, vagy a községi köteléknek a felsőbb közigazgatási hatóság jóváhagyásával alkotott szabályrendeletei előírhatják azonban, hogy valamennyi biztosításra kötelezett személy, vagy e személyek bizonyos csoportjainak járuléka a biztosító intézet javára meghatározott járulékbeszédési állomásoknál fizetendők (148. §). Ily járadékbeszédési állomások a törvényesen szervezett betegsegélyező pénztárak, vagy a bányatársládák, továbbá a községi hatóságok vagy az országos központi hatóságok által e célra kijelölt állomások, vagy végül a biztosító pénztárak által szervezendő helyi állomások lehetnek. Az 1904. évben a német birodalom területén összesen 7.479 ily járulékbeszédési állomás működött és pedig 6.044 betegsegélyező pénztár és bányatársláda, 1.434 községi hatóság és az országos központi hatóság részéről kijelölt egyéb állomás s végül egy biztosító intézet (Mecklenburg) által szervezett helyi állomás.

A rokkantbiztosító intézetek bevételei az 1904. évben 193,224.977·58 márkát, kiadásai pedig 117,100.514·00 márkát tettek ki. A vagyoni szaporodás tehát ez esztendőben 76,124.463·58 márka volt.

Az intézet bevételeit első sorban a járulékok szolgáltatták. A járulékokat a törvény (32. és 34. §-ok) egyelőre 1910. évi december hó 31-ig terjedő hatálylyal öt bérosztály szerint állapította meg. A heti járulék az első bérosztályban, évi 350 márkát meg nem haladó munkabérrel, tizennégy pfennig, a második bérosztályban, 350–550 márka évi munkabérrel, húsz pfennig, a harmadik bérosztályban, 550–850 márka évi munkabérrel, huszonnégy pfennig, a negyedik bérosztályban, 850 - 1150 márka évi munkabérrel, harmincz pfennig, végül az ötödik bérosztályban, 1150 márkánál magasabb munkabérrel, harminczhat pfennig. Az 1904. évben befizetett heti járulékok száma 636,551.695, összes értéke pedig 154,087.799·36 márka volt.

Ez összegben befoglaltatnak az osztrák és orosz honos lengyel munkások után fizetett járulékok is. E lengyel munkások ugyanis csak meghatározott időtartamig tartózkodhatnak a német birodalom területén, s ezen idő letelte után hazájukba visszatérni kötelesek, miért is a szövetségtanács a törvény (4. §-ának) felhatalmazása alapján hozott határozatával e munkásokat, a mennyiben a mező- és erdőgazdaságban, vagy ennek melléküzemeiben vannak alkalmazva, a rokkantbiztosítási kötelezettség alól felmentette. A munkaadók azonban, kik ily lengyel munkásokat foglalkoztatnak, a törvény rendelkezésénél fogva mindazonáltal a biztosításból őket különben terhelő járulékrészt e munkások után is befizetni tartoznak. Ily czimen az 1904. évben 4,023.410 heti járulékot, azaz 335.932.03 márkát szolgáltatottak be a munkaadók a biztosító intézetnek.

A legtöbb heti befizetés, azaz az összes heti befizetéseknek 29^{0/0}-a, a második bérosztályra, azután sorrendben utána (25^{0/0}) a harmadik bérosztályra jutott. A legkevesebb heti befizetéssel (13^{0/0}) az első bérosztály szerepel.

1904-ben ezer befizetett heti járulékból esik:

az	I. bérosztályra	138
a	II. »	313
a	III. »	255
a	IV. »	175
az	V. »	119
		<u>1000</u>

Az arány körülbelül ugyanaz, ha a járulékok értékét vesszük alapul. A járulékok czimén befizetett minden száz márkából jut:

az	I. bérosztályra	7.98	márka
a	II. »	26.26	»
a	III. »	25.68	»
a	IV. »	22.08	»
az	V. »	18.00	»
		<u>100.00</u>	márka.

A német birodalomban az ipari munkások túlnyomó évi keresete ez idő szerint tehát 350 és 850 márka között ingadozik.

A munkabérek állandóan emelkedő irányzata azonban tagadhatatlan; az első és második bérosztály járulékaiban és értékében évről-évre apadás és viszont a negyedik és ötödik bérosztály járulékaibanál következetes emelkedés tapasztalható:

		1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	
Ezer heti járulékból jut az	I. bérosztályra	II.	214	206	119	189	179	157	146
		III.	379	370	361	342	336	329	324
		IV.	243	244	244	238	239	254	259
		V.	164	180	196	158	162	169	174
			—	—	—	73	84	91	97

		1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903
A befizetett járulékok minden 100 márkájából jut az	I.	14.06	13.34	12.82	11.73	10.90	9.39	8.62
	II.	35.49	34.35	33.27	30.34	29.40	28.32	27.59
	III.	27.35	27.21	26.92	25.27	25.09	26.27	26.60
	IV.	23.10	25.10	26.99	21.07	21.35	21.88	22.26
	V.	—	—	—	11.59	13.26	14.14	14.93

Különösen feltűnő az ötödik bérosztály járulékainak rohamos emelkedése a berlini biztosító intézetnél.

Az intézetek egy további tekintélyes jövedelmi forrását a tőkekamatok képezték, melyek 1904-ben kerekszámban harmincz-hét millió márkával szaporították a rokkantbiztosító intézet jövedelmét.

Nagy összeggel szerepelnek a bevételek között a birságpénzek is és pedig 259.895 márkával, vagyis egy-egy intézet az 1904. év folyamán átlag 6.500 márka birságot rótt ki tagjaira.

A rokkantbiztosító intézetek kiadásainak legjelentékenyebb részét, az összes kiadásoknak körülbelül 71%-át az intézetek által fizetett járadékok képezik. A biztosítás tárgya tudniillik a keresetképtelenség vagy az aggkor esetére nyújtandó járadékra való igény. A járadékok a bérosztályok és a járulékok arányában állapítatnak meg. Minden járadék és pedig úgy a rokkantjáradék, mint az aggkori járadék két részből áll. És pedig egy összegében változó járadékrészből, mely a biztosító intézeteket terheli és a birodalomnak ezen járadékrészhez való állandó hozzájárulásából, mely minden egyes járadék után évi ötven márkában van megállapítva.

A rokkantjáradéknak a biztosító intézetek által fizetendő része akként számított ki, hogy az egyes bérosztályok szerint megállapított alapösszegekhez a járulékhetek számának megfelelő többlettételek (Steigerungssatz) hozzáadatok. Az alapösszeg az első bérosztályban hatvan márkában, a második bérosztályban hetven márkában, a harmadik bérosztályban nyolcvan márkában, a negyedik bérosztályban kilenczven márkában s az ötödik bérosztályban száz márkában van megállapítva. Ez alapösszegek ötszáz járulékhétre vannak kiszámítva. Ha tehát ötszáznál kevesebb heti járulék fizettetett, úgy az alapösszegeknek a tényleg befizetett heti járulékok számának megfelelő hányada, a hiányzó járulékhetekre pedig az első bérosztály alapösszege veendő számításba. Ha ellenben az igényjogosult ötszáz járulékhétnél többet igazol, ez esetben mindenkor csakis a legmagasabb bérosztályoknak ötszáz járuléka veendő figyelembe. Ha az ötszáz járulékhétnél különböző bérosztályok szerepelnek, úgy ezen járulékheteknek megfelelő alapösszegek átlaga veendő alapösszegnek. Az ekként megállapított alapösszeghez hozzáadandók a többlettételek, melyek egy-egy járulékhétre az első bérosztályban három fillért, a második bérosztályban hat fillért, a harmadik bérosztályban nyolcz fillért, a negyedik bérosztályban tiz fillért, és végül az ötödik bérosztályban tizenkét fillért tesznek ki.¹⁾

¹⁾ A számítás menetét legjobban két példa világítja meg. I. Valamely biztosított tag 300 heti járulékot igazol és pedig kétszázat a negyedik és

Az aggkori járadékoknak a biztosító intézetet terhelő része az első bérosztályban hatvan márkában, a második bérosztályban kilenczven márkában, a harmadik bérosztályban százhusz márkában, a negyedik bérosztályban százötven márkában és az ötödik bérosztályban száznyolczven márkában van megállapítva, mi mellett minden egyes bérosztályban e járadékösszegek megállapításánál ezerkétszáz járulékhét vétetett alapul. Ha az igényjogosult különböző bérosztályok járulékait fizette, úgy az ezen járulékoknak megfelelő összegek átlaga engedélyezendő. Ha az igényjogosult ellenben ezerkétszáznál több járulékhetet igazol, úgy ez esetben kizárólag a legmagasabb bérosztályok ezerkétszáz járulékhete veendő számításba.¹⁾

százat a harmadik bérosztályban. Minthogy összesen csakis háromszáz heti járulék van befizetve, az ötszázhoz hiányzó kétszáz heti járulék az első bérosztály alapösszege szerint számítandó ki, tehát:

200 heti járulék a	IV. osztályban	$200 \times 90 = 18.000$
100 » » a	III. »	$100 \times 80 = 8.000$
200 » » az	I. »	$200 \times 60 = 12.000$
		<u>500 heti járulék 38.000</u>

Ennek átlagösszege $38.000 : 500 = 76$ márka; ehhez hozzáadandó a többlettételek szerint:

200 heti járulék a	IV. bérosztályban . . .	$200 \times 10 = 20$ márka
100 » » a	III. » . . .	$100 \times 9 = 8$ »
		<u>28 márka</u>

valamint 50 márka birodalmi hozzájárulás, tehát a járadék végösszege 154 márka.

II. Valamely biztosított tag 900 heti járulékot igazol és pedig hatszázat a második bérosztályban, kétszázat a harmadik bérosztályban és százat az ötödik bérosztályban. Minthogy kilenczszáz heti járulék van fizetve, ennél fogva csakis a legmagasabb bérosztályok ötszáz hete veendő számításba, tehát:

100 heti járulék az	V. bérosztályban	$100 \times 100 = 10.000$
200 » » a	III. »	$200 \times 80 = 16.000$
200 » » a	II. »	$200 \times 70 = 14.000$
		<u>500 heti járulék 40.000</u>

Ennek átlagösszege $40.000 : 500 = 80$ márka; ehhez hozzáadandó a többlettételek szerint:

600 heti járulék a	II. bérosztályban . . .	$600 \times 6 = 36$ márka
200 » » a	III. » . . .	$200 \times 8 = 16$ »
100 » » az	V. » . . .	$100 \times 12 = 12$ »
		<u>64 márka</u>

valamint 50 márka birodalmi hozzájárulás, tehát a járadék végösszege 194 márka.

¹⁾ Az aggkorjáradék kiszámítására álljon a következő két példa:
I. Összesen kilenczszáz heti járulék igazoltatik és pedig:

500 heti járulék a	II. bérosztályban	$500 \times 90 = 45.000$
300 » » a	IV. »	$300 \times 150 = 45.000$
100 » » az	V. »	$100 \times 180 = 18.000$
		<u>108.000</u>

ennek átlagösszege $108.000 : 200 = 90$, ehhez hozzáadva 50 márka birodalmi hozzájárulást, az aggkori járadék végösszege 140 márka.

II. Igazolva van tizenhatszáz heti járadék és pedig hatszáz az ötödik bérosztályban, négyszáz a harmadik bérosztályban és nyolczszáz

A biztosító intézetek kiadásainak további két fontos, de a járadékokénál lényegesen csekélyebb összegű tétele a gyógykezelési költségek és a járulékvisszatérítések. Ha a rokkantság esetére biztosított tag oly mérvben betegszik meg, hogy a betegség következményeképpen a rokkantjáradékra való igényt megállapító keresetképtelenségtől lehet tartani, úgy a biztosító társulat a törvény (18. §.) értelmében jogosítva van a biztosított tagot a keresetképtelenség elhárítása céljából gyógykezeltetni. Ha a biztosított tag valamely törvényesen szervezett betegsegélyző pénztár kötelékébe tartozik, az esetben a betegsegélyző pénztárnak a biztosított taggal szemben fennálló kötelezettségei a biztosító intézetre hárulnak át. A biztosító intézet ezenkívül a gyógykezeltetés tartama alatt a biztosított tag azon hozzátartozóit, kiket az eddig saját keresményéből tartott el, a napi keresetnek egy negyed része erejéig még akkor is segélyezni tartozik, ha a biztosított tag megbiztosítási kötelezettség alá nem esik. A gyógykezeltetés költségei és a hozzátartozók segélye címén a biztosító intézetek 1904-ben 10,908.430·20 márkát adnak ki, mely összegnek közel 4⁰/_o-a (1,510.555 márka) egyedül a berlini biztosító intézetre esik.

A rokkantbiztosítási törvény rendelkezései szerint azon biztosított női tagok, kik férjhez mennek, mielőtt részükre valamely járadék engedélyezett volt, a javukra befizetett járulékok felének megtérítésére tarthatnak igényt, feltéve, hogy legalább kétszáz heti járulékfizetést teljesítettek. Ugyanezen igény illeti meg azon biztosított személyeket, kik valamely baleset folytán állandóan munkaképtelenné váltak, s a balesetjáradék tartama alatt rokkantjáradékban nem részesülhetnek. Hasonló mérvű járadékvisszatérítésnek van helye az esetben is, ha egy biztosított férfi tag, ki után legalább kétszáz heti járulék befizetett, elhal, mielőtt részére járadék engedélyezett volt. E járulékvisszatérítések az 1904. évben 7,857.844·69 márka kiadást okoztak a biztosító intézeteknek.

A kiadások között jelentékeny összeggel szerepelnek az igazgatási költségek. Az összes igazgatási költségek 1904-ben 13,744.827·33 márkára rúgtak, és a bevételeknek 7·1⁰/_o-át, a kiadásoknak pedig 11·7⁰/_o-át tették ki. Ezen igazgatási költségek a következő főbb tételekből alakultak: általános igazgatási költségek: 8,076.081·83 márka (ebből tisztii fizetésekre, remunerációkra stb. 5,364.757·48 márka; helyiségbér, világítás, fűtés, adó: 935.582·68 márka; nyomtatványok, postabér, könyvkötőmunkák: 839.544·17 márka stb.); a választott birói, felebbezési s felülvizsgálati eljárásból eredő költségek: 535.585·19 márka (ebből

a második bérosztályban. Ez esetben tehát a legmagasabb bérosztályok ezerkétszáz heti járuléka veendő számításba, tehát:

600 heti járulék az V. bérosztályban	500 × 180 =	90.000
400 » » a III. »	490 × 120 =	48.000
200 » » a II. »	200 × 90 =	18.000

ezerkétszáz heti járulék 156.000

ennek átlagösszege $156.000 : 1.200 = 145$ márka, hozzáadva 50 márka birodalmi hozzájárulást, az aggkori járadék végösszege 195 márka.

személyi kiadások: 255.620·09 márka, dologi kiadások: 114.436·93 márka), a járulékok beszedésének és az ellenőrzés költségei: 3,674.416·12 márka (ebből egyedül a járulékok beszedésére 2,080.838·26 márka jut); végül a jogsegély költségei: 1.285·96 márka.

Az intézetek általános igazgatási költségei, mint azt e számok is mutatják, elég mérsékeltek. Ez azonban még jobban szembeötlik, ha az általános igazgatási költségeknek az összes bevételekhez, a járulékbevételekhez, továbbá az összes kiadásokhoz s az intézetek szolgáltatásaihoz viszonyított arányszámait vesszük figyelembe. Ezek szerint az összes bevételeknek 42⁰/₀-a, a járulékbevételeknek 5·2⁰/₀-a és az összes kiadásoknak 6·9⁰/₀-a esik az általános igazgatás költségeire, s az intézeti szolgáltatások minden ezer márkája 78 márka igazgatási költségbe kerül.

Ezzel szemben feltűnően jelentékenyek azon költségek, melyek a járulékok beszedése és az ellenőrzés után merülnek fel. Az intézetek ugyanis egyrészt a munkaadók (bérlajstromok, munkásjegyzékek stb. tekintetében), másrészt a biztosított munkások (nyugtalan, munkakönyv stb. tekintetében) felett állandó ellenőrzést gyakorolnak. Az általános igazgatási költségeknek jóformán egy negyedrészt (24·7⁰/₀) emésztik fel a járulék beszedésével s az ellenőrzéssel járó kiadások. Az általános igazgatási költségek 15·1⁰/₀-a jut a járulékbeszedésre és 9·6⁰/₀-a az intézetek ellenőrző tevékenységére.

Az intézetek vagyona — a 4,260.363·21 márka értéket képviselő leltári berendezéstől eltekintve, — készpénzben (pénztári készletekben), értékpapirokban és kölcsönkövetelésekben, továbbá ingatlanokban fekszik. Az intézetek összes vagyona az 1904. év végén 1.160,405.468·44 márka volt, mi mellett az értékpapiroknál és ingatlanoknál a vételár vétetett számításba. Az intézetek pénztári készlete 20,562.861·99 márka, értékpapirjai és kölcsönkövetelései 1.090,418.200·19 márka, s ingatlanai 49.424.406·26 márka értéket képviseltek. Az értékpapiroknak a beszerzési ár s az 1904. évi december hó 31-iki árfolyambeli ára közötti különbsége ezen vagyont még mintegy 7¹/₂ millió márkával megnöveli. A vagyon 1·8⁰/₀-a tehát pénztári készletekben, vagy a mi ezzel egyenértékű, bank folyószámlára volt helyezve, 94⁰/₀-a értékpapirokba és kölcsönökbe és végül 4·2⁰/₀-a ingatlanokba volt fektetve. A negyven biztosító intézet közül ötnek az 1904. év végén ingatlan nem volt a tulajdonában. Az értékpapirok s ingatlanok kamatok illetőleg bér fejében 38,346.660·50 márkát jövedelmeztek, a mi, a beszerzési árt véve alapul, átlagban 3·54⁰/₀ kamatnak felel meg.

Az intézetek az 1904. évben 142.296 rokkantjáradékot engedélyeztek, évi 22,074.409·20 márka értékben, vagyis egy-egy járadék 155·13 márkát képvisel. E járadékok megfelelnek 164,978.279·28 márka tőkeösszegnek. Az egyes járadékok szám és érték tekintetében a biztosítottak korcsoportjai szerint a következőképen oszlanak meg:

a 20—24 éves korig jut a rokkantjáradékok számának 2·6 ^o / _o -a értékének 2·2 ^o / _o -a						
» 25—29 » » » » » »	4·4 ^o / _o -a	»	4·2 ^o / _o -a			
» 30—34 » » » » » »	4·3 ^o / _o -a	»	4·4 ^o / _o -a			
» 35—39 » » » » » »	4·5 ^o / _o -a	»	4·7 ^o / _o -a			
» 40—44 » » » » » »	5·3 ^o / _o -a	»	5·5 ^o / _o -a			
» 45—49 » » » » » »	7·0 ^o / _o -a	»	7·3 ^o / _o -a			
az 50—54 » » » » » »	10·4 ^o / _o -a	»	10·7 ^o / _o -a			
» 55—59 » » » » » »	14·4 ^o / _o -a	»	14·7 ^o / _o -a			
a 60—64 » » » » » »	20·3 ^o / _o -a	»	20·2 ^o / _o -a			
» 65—69 » » » » » »	17·5 ^o / _o -a	»	17·2 ^o / _o -a			
» 70 évesekre és idősebbekre » » » » » »	9·3 ^o / _o -a	»	8·9 ^o / _o -a			

E táblázatból nyilvánvaló, hogy a járadékengedélyezések súlypontja az 55—69 éves korra esik, mi mellett megjegyzendő, hogy a kor alatt a születési év és azon életév közötti különbség értendő, melyben a rokkantjáradékok engedélyeztettek.

Az 1904. évben engedélyezett aggkori járadékok száma 12.069, értéke pedig 1,897.029·60 márka volt, vagyis egy-egy aggkori járadék átlagban 157·18 márkát hozott. A biztosítottak kora szerint az aggkori járadékok következőképen oszlanak meg:

a 70. életévre jut az aggkori járadékok számának 77·3 ^o / _o -a értékének 78·0 ^o / _o -a						
» 71. » » » » » »	18·0 ^o / _o -a	»	17·6 ^o / _o -a			
» 72. » » » » » »	2·4 ^o / _o -a	»	2·3 ^o / _o -a			
» 73. » » » » » »	0·9 ^o / _o -a	»	0·9 ^o / _o -a			
» 74. » » » » » »	0·5 ^o / _o -a	»	0·5 ^o / _o -a			
» 75—79. » » » » » »	0·7 ^o / _o -a	»	0·6 ^o / _o -a			
» 80. » » és ezen túl » » » » » »	0·2 ^o / _o -a	»	0·2 ^o / _o -a			

A legtöbb aggkori járadék természetesen a 70. életévre esik, minthogy a törvény értelmében aggkori járadékra, munkaképességükre való tekintet nélkül, mindazon biztosítottak szereznek jogot, kik életük hetvenedik évét betöltötték. Hogy mindazonáltal még ennél későbbi életkorban is engedélyeztettek járadékok, annak oka abban rejlik, hogy akadtak a biztosítás körében oly személyek, kik előhaladt korukban kerültek aggkorbiztosítási kötelezettséget megállapító foglalkozásba, s így az aggkori járadékra való igényt, minthogy a törvény e járadéknál ezerkétszáz járulékhétben állapítja meg a várakozási időt, a mi kerekszámban tizenhárom esztendő jelent, csak hetvenedik életévük után szerezhették meg.

Moldoványi István.

A magyar búzaárak alakulása a múlt század közepétől fogva, és az új mezőgazdasági vámok várható hatása.

Gazdasági tekintetben Magyarország ujkora, a jobbágyság megszűnésével kezdődik, addig az úrbéri szolgáltatokon alapuló mezőgazdaság jogilag is, tényleg is középkori viszonyok közt volt. A felszabadulás a jobbágyi tartozások megváltását megengedő 1836.:VII. t.-cikkkel kezdődik és az úrbéri kapcsolatot földesúr és jobbágy közt megszüntető 1848.:IX. t.-cikkkel fejeződik be, tehát egy évtizednél hosszabb ideig tart. A termelési és értékesítési viszonyok is ez időben kezdenek a középkori állapotokból kibontakozni. A múlt század negyvenes évei elején a közlekedés még egészen primitív ősi állapotban van, a magyar alföldön műutak nincsenek, az országutak rossz karban vannak, a vasut még ismeretlen, az első 1847. év őszén készült el Pesttől Szolnokig. A folyók szabályozása már tervbe [van véve, de még nem kezdődött meg, a Tisza és Kőrös áradása minden tavasszal számtalan éren és fokon át szabadon borítja el a lapályokat mint az ősidőkben, rétek és nádasok terülnek el ott, hol ma kitűnő szántóföldek vannak. A folyamokban s azok mellékágiban, de különösen a kiöntésekben temérdek a hal, ebből az időből eredt az a mondás, hogy a »Tiszában több a hal, mint a víz«. A halászat jelentékeny jövedelmi forrása volt az uradalmak- és községeknek, melyek a halászati jogot bérbe adták. A halászok a nagyja halat Pesten s a nagyobb vidéki városokban értékesítették, az apraját gerinczén felhasogatva zsinegre fűzve megszáritva, 25 fontos csomókba összekötve az oláhlakta vidékek részére Aradra, Nagyváradra szállították. A belekből halzsirt sütöttek, mely jó áron igen kelendő volt, a hulladékon meghízott a disznó. A sekélyebb tavakban sok pióczát lehetett szedni, melylyel akkor, minthogy a gyógyászatban sűrűn alkalmazták, nagy házaló kereskedés folyt.

Ily viszonyok közt a legelő-gazdaság, az állattenyésztés volt a mezőgazdaság legfontosabb ága. A földek legnagyobb része töretlen, a szántó föld csak kis része a mostaninak. Egész vidékek, hol ma intenzív földművelés folyik, majdnem kizárólag legelőkül használtatnak, így az Orosházától Aradig terjedő kitűnő talajú csanádmegyei kincstári birtokok legnagyobb része legelő, melyért az örmény bérlők holdankint egy huszas haszonbért fizetnek. Nagyrészen legelők a Wenckheim grófok békés-

megyei és a gr. Károlyi-család Békés és Csongrád vármegyékben fekvő sok ezerholdas uradalmi is, népies néven »gróf Károlyi birodalma«, melyek ma kitünő szántóföldek, részben mintagazdaságok. Megszámlálhatlan szarvasmarha, ló s különösen juh járt e legelőkön, még a tehetősebb parasztgazdáknak is egész gulyái és ménesei voltak. Később a lúdtartás is nagyon divatba jött, mert a toll igen keresett cikk lett. Altalában az állatokkal és állati terményekkel, mint pl. állatbőrökkel, gyapjúval nagy kereskedés folyt már régi idő óta s ebből volt a régi mezei gazdaságnak fő jövedelmi forrása. Fontos ágai voltak még a régi idők mezőgazdaságának a bortermelés, inkább saját szükséglet és a helyi fogyasztás számára és a méz, melyet sokkal nagyobb mennyiségben termeltek mint most, mert a virágos réteken a méhek sok mézet gyűjtöttek és majdnem minden parasztgazda méhészkedett, míg most ezredik sem ért hozzá. A gazdasági növények közül e korszakban kezdték termelni a repcét, melyből leghamarabb látott pénzt a gazda s a dohányt, melyből jelentékeny kivitel volt és melyet mindenki szabadon termesztetett.

Nagyon elterjedt volt a kendertermelés is; az összes házi vásznat, melyből a fehérnemű készült, maguk szőtték, fonták az asszonyok. Még a telekkönyvekben most is minden községben sok földet találunk kenderföld nevezet alatt, de kendert egész határookban alig temesztenek. Tudvalevőleg a szövő- és fonó-ipar nálunk régebben sokkal inkább el volt terjedve mint jelenleg, részint mint házi, részint mint kisipar, például Szentesen most nincs egyetlen takács, pedig itt egész takács-céh volt, az utolsó atyamestert, Szomodit, még én is ismertem. A takácsokat a gyári verseny teljesen kipusztította, csak a sűrűn előforduló Takács családi név őrzi emléküket.

A gabonatermelés abban az időben a felsorolt jövedelmi források mellett aránylag igen alárendelt jelentőségű volt. Rossz faekékkel igen silányan szántottak, a sok trágyát nem hordták ki s így a földet kiélték. Még akkor az Alföldön tiszta búzát alig termesztettek, hanem kétszerest, vagyis búzát rozsszal keverve. Valamivel többet termeltek már mint a mennyi a lakoságnak kellett, a termést vermekben tartották addig, míg el nem kelt. A legfontosabb piac akkor Pesten kívül Kecskemét volt, honnan sokan jártak kocsival gabonáért, melyet az ottani piacon eladtak s így a fuvarát megkeresték, vagy maguk a gazdák vitték el kocsin gabonájukat Kecskemétre s ha ott el nem kelt, Pestre is. Gabonakereskedés csak a hajózás megnyitásával fejlődött, ettől fogva kereskedők foglalkoztak e cikkel, kik leginkább hajón szállították, az első gabonáshajó Szentesen 1844-ben rakodott meg kölessel, mely az ujonnan feltört földeken igen bőven termett.

Nagy baj volt a szállításnál, hogy a mérés még akkor vékával történt, mi az ellenőrzést igen megnehezítette, a mellett ugy a fuvarosok, mint a hajók kormányosai megbízhatlanok voltak. A számítás Szentesen köbölben, Pesten s más gabonapiaczokon mérőkben történt, csak jóval később jött be a kereskedésbe a vámmázsa.

A gabonaárak a csekély kereslet s a rossz közlekedési

viszonyok mellett természetesen igen alacsonyak voltak és a gabonatermés nem is képviselt nagyobb értéket. A gabonaárak és különösen a búza árának emelkedése volt főoka és magyarázata a gazdasági viszonyok nagy változásának, a magyar mezőgazdaság gyökeres átalakulásának, sőt ez okozta első sorban a magyar Alföld külső képének teljes megváltozását is. Ujabbban a Tisza és Duna közt elterült homokpusztáknak szőlővel való beültetése hozott ismét nagy változást létre, a mennyiben a homoksivatag nagyszerű gyümölcsös kertté alakult és a homokföldek értéke a régi árak százszorosa. Ezen nagy átváltozások a termények iránti nagyobb keresletre s azok árának emelkedésére vezethetők vissza, tehát az árak története és az áremelkedés okainak ismerete már magában foglalja és megmagyarázza az ország egész gazdasági történetét. Ez a történet és ennek adatai annál érdekesebbek, mivel az átalakulás a kezdetleges állapotokból a modern viszonyokra talán sehol sem megy aránylag oly későn és épen azért oly rohamosan végbe, mint nálunk. Igen sok adat fel van jegyezve, mert az egész átalakulás nem oly régen történt; de nagyon sokat csak az akkor élt nemzedék ismer s azért azok gyűjtésével sietni kell, ha ezen értékes adatokat feledésbe menni, elveszni hagyni nem akarjuk. Szentesi gazdák családi feljegyzéseiből és szentesi gabonakereskedők könyveiből, valamint öreg cselédek elbeszéléseiből, kik közül soknak olyan az esze, mint a villámlás, meríttem az egyik legfontosabb termény, a búza árára vonatkozó régi adatokat; kívánatos volna, ha azokat mások, más vidékekre vonatkozólag kiegészítenék.

Ezek szerint az 1842-ik évben egy köből buza, a mi kb. egy métermázsának felel meg, két ezüst frt volt, ugyanannyi volt 1843-ban is; mindkét évben igen bő termés volt, az aratók is igen szépen, 10 köblön felül kerestek. E két évben történt Szentesen a közlegelők nagy részének kiosztása és feltörése, tehát több aratni való is volt, mint az előző években. A következő évben közepes, 1845-ben ismét bő termés volt, előbbiben a részesek 5—6 kbl., utóbbiban 10—12 kbl. gabonát kerestek. A búza ára előbbi évben a gyengébb termés, utóbbiban a fejlődő kereskedés hatása alatt, valamivel magasabb volt, 3—4 frt köble.

1846-ban a termés csekély volt, általában nem kellett az ember semmire, mert nem volt mit aratni, nyomtatni, a nagy aszály miatt semmiféle gabona nem termett. A részesek, kik 8—9-dén arattak, 2—3 kbl. részt kaptak. A búza ára 1847. tavaszára 36 v. frt, az árpa és kukoricza ára pedig 24 v. frt lett. Ily magas 14 frtot osztr. értékben meghaladó árak, az Alföldön azóta csak egyszer, 1892-ben fordultak elő.

A fenyegető inség elhárítására a szentesi tanács és népgyűlés gabonakiviteli tilalmat és gabonakiosztást rendelt el, melyekre vonatkozó terjedelmes intézkedések közül rövid kivonatokban a következőket közlöm.

1421/1847. tanácsvégezés. A mult évi szűk termés miatti drágaságot részint az időnek mostoha járása és a lakosoknak e miatti aggodalma, részint az, hogy több vidéki kereskedők nagyobb mennyiségben a helybeli lakosoktól lefoglalt élelembelieket kihordogadják, tetemesen nevelvén és az, hogy a lako-

sok élelembelieket a piacon alig kaphatnak, azon körülményeknek tulajdonittatván,

szükségesnek látja a tanács azt, hogy a városból idegenek semminemű élelembelieket ki ne vitessenek és azáltal a fenyegető szükségnek némiképpen is eleje vétessék.

2110/1847. Hadzsy György jegyző a hitelbe kiosztott gabonát kivivők neveit és kezeseinek névjegyzékét beterjeszti.

1. 595 köből, a véka kiosztott búzáért, köblét	
32 váltó frtjával számítva	19.048 frt váltó.
2. 197 köből árpa, köble 17 frt 16 kr.	3.406 » 48 kr.
3. 118 köből $\frac{1}{2}$ véka kuk. 17 frt 16 kr.	2.051 » 06 »
	Osszesen 24,505 frt 54 kr.

1847-ben rendes. közepszerű termés volt, a részések 7—8 köblöt kerestek, a gabona ára alább szállott, aratás után már csak 7—8 pengő frt volt. Már itt megjegyzem, hogy az évi átlagárakat én nem naptári évek, hanem gazdasági évek szerint ismertetem, mert ez így sokkal pontosabban mutatja az illető évek ártörténetét, ellenben a budapesti kereskedelmi és iparkamara által a bécsi világkiállítás alkalmából készített nagy ártörténeti munkában az éviátlagárak naptári év szerint vannak kiszámítva, de szerencsére az árak havonként is ki vannak tüntetve s így az összehasonlítás lehetséges.

Ezen fontos forrásmunka adatai szerint a pesti piacon az 1841-ik évi rossz termés hatása alatt 1842-ben aránylag magas árak voltak és az átlagos évi ára ez évben egy köből = 2 mérő búzának volt 5 frt 84 kr. osztr. értékben; 1843-ban az átlagár 3 frt 55 kr-ra szállt le. 1844-ben 3 frt 30 kr. volt. 1845-ben az év kezdetén ugyanez áron indult, de a gyengébb termés hatása alatt mindjárt aratás után a négy frtot meghaladta, később pedig 7—8 frtra emelkedett. 1846-ban az év kezdetén a búza ára 6 frt 80 kr. volt, de mivel ez évben nagyon rossz termés volt, már októberben 8 frt decemberben 9 frt egy köből búza ára Pesten. 1847-ben az év elején két mérő = egy köből búza ára 8 frt 50 kr., áprilisban már 10 frt május végén még mindig az előbbi évi rossz termés hatása alatt, 14 frtra, júniusban majdnem 15 frtra emelkedik. Ettől fogva lassan alászáll, mert 1847-ben meglehetősen rossz termés volt, úgy hogy decemberben már csak 9 frt az év végén pedig 8 frt egy köből búza ára.

Az 1848-iki év tavaszán Szentesen a búza köble 8 frt volt, aratás után 6 frtra ment le, mert a forradalmi mozgalmak miatt a kereskedők nem vásároltak. Ez évben gyenge középtermés volt, a részések 5—6 köből gabonát kerestek. A következő évben jó középtermés volt, a részések 7 köből gabonát kerestek, ekkor sem volt kereskedés a szabadságharc eseményei és később a magyar papírpénz elégetése miatt. A búza ára tavasszal 6 frt aratás után 4 frt, később 5 frt volt.

1850-ben rendes jó termés volt, az aratók 10 köből gabonát kerestek (7 búza, 3 árpa), a búza 4 frt volt. Ez év október 1-én lett a közbenső vámvonal az osztrák tartományok felé megszüntetve s ez időtől fogva Magyarország Ausztriával közös vámterületet képez. E nagy esemény hatása nem volt mindjárt

érezhető, az 1850. évi jó termés folytán nagy felesleg volt búzában, úgy hogy a következő 1851. év tavaszán Szentesen a búza ára 4 frtnál alacsonyabb volt, ősszel pedig 4 frtnál valamivel feljebb emelkedett. Ez évben középtermés volt, a részesek 7—8 köből gabonát kerestek,

1852-ben gyenge termés volt a részesek 5—6 köből gabonát kerestek, a búza ára az év elején 4 frt, tavasszal 6 frt, aratás után valamivel olcsóbb lett, az év végén 4¹/₄ frton kelt.

Pesten 1848-ban a buza átlagára 2 mérőnkint 6 frt, 30 kr., 1849-ben 6 frt 37 kr., 1850-ben 6 frt 21 kr., 1851-ben 5 frt 96 kr., 1852-ben 7 frt 27 kr., volt; ez években Ausztriában is jó termések lévén, kevés kivétel volt s az árak nem igen emelkedtek.

A vámvonal megszüntetésének hatása már 1852-ben, de még inkább az 1853. évben mutatkozott erősebben, melyben a németországi burgonya, a túlnedves időjárás folytán, nagy területen megromlott s az így beállott hiány pótlására sok magyar búzát s lisztet vittek be, melyek jó hirneve külföldön az 1852. évi londoni első világkiállítás óta meg volt állapítva. A kivitt nagyon előmozdította azon körülmény, hogy a krími háború kiütése az ezüst agióját nagyon felszöktette; úgy hogy 1854. februárban 146.5-en állt az ezüst.

Az 1853-ik évben a magyar Alföldön is gyenge termés volt, a nedves időjárás sok gazt szült, de kevés szem volt benne. Munkáskézben nagy hiány volt, nagy területeket kaptak az aratók s így arató és nyomtató részen mégis megkereshettek 7—8 köből búzát s 1—2 köből tavaszt, kukoriczából igen jó termés volt. Az 1854-ik évi termés jól ütött ki, a részesek takarás és nyomtatáson 10—12 köből gabonát kerestek; a nagy árak a háború miatt aratás után is tartották magukat.

Az 1853. évben Szentesen a búza köble május és júniusban 4 frt 50 kros árral kezdődött és felfelé haladt, aratás után a 6 frtot is meghaladta, az év végével pedig 9 frton kelt; 1854 februárban 10 frt, aratás idején 12 frt, volt a búzának köble, az év végén valamivel lejjebb ment.

Pesten 1853 elején 7 frt volt két mérő búza ára, aratáskor 8 frt. A krími háború 1853. július havában kezdődött, mi az árakat egész Európában nagyon felszöktette. Pesten október elején 9 frt, november végétől 11 frt, 1854-ben az év elején 12 frt. márcziusban 14 frt, áprilisban — az angol és francia hadüzenetek hatása alatt — ennél is magasabb, júniusban 15 frt. 60 kr., később valamivel alacsonyabb s az év végén 14 frt 70 kr. volt az ár. A következő 1855., 1856. és 1857. években igen jó termések voltak, a részesek 10—12 köből gabonát kerestek.

A búza ára 1855-ben május végéig 12 frt, aratáskor 10 frt, szeptemberben 8 frt, az év végén 4—5 frt, volt Szentesen; 1856-ban tavasszal 4 frt, később még olcsóbb volt a búza, aratás után feljebb ment s az év végén 7 frtért kelt. 1857 első felében közel 6 frt, második felében 4 frt, s még olcsóbb volt. Pesten 1855. májusban még 14 frt, volt két mérő búza ára, ősszel 12 frt, 60 krra szállt le, az év végén 13 frt 50 krért kelt; 1856-ban ily áron indult, márczius végén 10 frtra esett, később emelkedett, de az év végén — a krími háborúban létrejött fegyver-

szünet hatása alatt — 8 frtra szállt le, 1857-ben aratás előtt $8\frac{1}{2}$ frt volt az ár, de rohamosan esett s az év végén már csak 5 frt 20 kr. volt.

Az 1858-tól 1868-ig terjedő évtizedben az árak igen nagy hullámzása észlelhető, rendkívül alacsony és igen magas árak váltakoznak. Az 1858. évben aratás után a buza ára feljebb ment 4 frtről $5\frac{1}{3}$ — $5\frac{1}{2}$ frtra, mert az aratás gyengén ütött ki, de késlet volt a mult évről elég, a részesek 5—6 köből búzát kerestek, az is szorult volt. 1859-ben is gyenge termés volt, azonban a részesek 9—10 köből gabonát kerestek, mert nagyobb területet vállaltak el aratásra, mint az előző éveken. A búza ára januárban 5 frt 12 kr., februárban 6 frt 24 kr., márcziusban 7 frt, áprilisban 8 frt, májusban 7 frt, aratás után 6 frt, év végén 8 frt. Az árakat az ez év april végén kiütött olasz háború is erősen emelte. Ez évben különösen sok kukoriczát szállítottak ki francia kereskedők Olaszországba.

1860-ban jó termés volt, a részesek átlag 7—8 köből búzát és 4—5 köből tavaszt kerestek, a búza ára Szentesen január—márcziusban 8 frt, áprilisban 7—8 frt, májusban 6 frt 40 kr., júliusban 7—8 frt, aug.—okt. 8 frt, nov. 6—7 frt 20 kr., decz. 8 frt 20 kr. volt. Az árak az év végén a magas agio hatása alatt is emelkedtek, az ezüst novemberben 144·4-en állt.

1861-ben középtermés volt, egy részes 5—6 köből búzát 1—2—3 köből tavaszt keresett, a búza ára az év első felében 9 frt 40 kr. — 9 frt 80 kr., júliusban 8 frt azután 9—10 frt volt Szentesen, az árakra az év elején a rendkívül magas agio is hatással lehetett, januárban az ezüst 152·75-ön állott; ez időben francia kereskedők kivitelre sokat vásároltak nálunk.

1862-ben középtermés volt, a részesek 6—7 köből búzát és 2—3 köből tavaszt kerestek, a búza ára tavasszal 7 frt 60 kr. aratás előtt 8 frt, aratás után 7 frt, később $5\frac{1}{2}$ —6 frt volt, az agio januárban magas, az ezüst ára 139·50 volt.

A pesti átlagárak voltak: 1858-ban 6 frt 66 kr., 1859-ben 7 frt 62 kr., 1860-ban 9 frt 36 kr., 1861-ben 11 frt 92 kr., 1862-ben 9 frt 36 kr. A kivitel az 1860. és 1861. években igen élénk volt, különösen Francia- és Németország felé, mivel e két évben jó termés folytán sok árú állt rendelkezésre, melyek kivitelét a rendkívül magas agio nagyon elősegítette; 1861-ben kb. 8 millió vámmázsa gabona vitetett ki Magyarországból.

1862-ben a kivitel fennakadt, mivel külföldön jó termés volt, nálunk száraz esztendő középterméssel.

A következő 1863-iki szűk esztendőt az alföldi parasztgazdák még ma is emlegetik és a rossz terméseket hatvanháromhoz hasonlítják. Ez évben mintegy 500 négyszögmértföld kiterjedésen aszály s igen rossz termés volt. A részesek két köből búzát s egy köből tavaszt kerestek, más kereset nem volt egész éven át, kukoricza nem lett semmi, széna nem termett, de még legelő sem volt s a jószág nagy része éhen veszett.

A búza ára Szentesen jan—febr. 6 frt 40 kr., apr. 7 frt, május 9 frt 50 kr., jun. 10 frt, jul. 7 frt 80 kr., nov. 9 frt 50 kr., decz. 10 frt 80 kr. Pesten május elején még 8 frt 10 kr. volt két mérő búza, e hó végén már 9 frt 30 kr. június közepén 11 frt,

julius elején 11 frt azután lement 10 frtra s az év végén 10 frt. 40 kron zárul. Összehasonlítva ez árakat az 1846. évi árakkal szembetünő, hogy bár nagyobb területen volt az aszály, az árak mégsem emelkedtek oly abnormis magasra, mint 1847-ben, a mit az időközben épült vasutak kiegyenlítő hatásának, a jobb karban levő országutaknak s főleg a virágzó gabonakereskedelem érdemének lehet tekinteni, mert a gabonakereskedők az inséges vidéket gyorsan ellátták gabonával az ország azon részeiből, hol jobb termés volt. Az 1864. és 1865-ik években az Alföldön jó termés volt, az aratók 64-ben 12—13 köből, 65-ben is 10—12 köből gabonát kerestek.

A búza ára 1864 első felében még 10—12 frt, juliusban már csak 5 frt 60. kr., augusztusban 5 frt, azután lement 4 frt, 20 kr., 4 frt 50 krra; 1865. évi januárban 4 frt 60 kr., 4 frt 80 kr., februárban 5 frt, 5 frt. 20 kr., májusban 5 frt—5 frt 70 kr., juniusban 6 frtról lement 5 frtra, majd az év végéig lassan 5 frt 50 krra emelkedik.

Pesten az 1864. év 10 frt 44 kros árral kezdődik, junius elején 10 frt 65 krt ért el, azután rohamosan hanyatlik, októberben 5 frt 80 kr; 1865-ben az év kezdetén 5 frt 65 kr., aratás előtt 6 frt, azután lejjebb megy s az év végén 6.5 frtig javul. Nincs kivétel egyik évben sem, igen alacsony árak vannak Európaszerte, a mit részben a fogyasztó államok jó termésének, részben Magyarország és a keleteurópai államok növekvő termésének, főleg azonban már ekkor az amerikai versenynek tulajdonítottak; ugyanis a polgárháború miatt 1861-től 1863-ig az északi államok búzatermelését nem lehetett a déli államokba vinni, mint más években, miért is az amerikai búza mindinkább az európai piacokat árasztotta el.

Az északamerikai kivétel volt: 1860-ban még csak 4,155.153 bushel búza és 2,611.596 b. liszt; 1861-ben 3,1238.057 b. búza és 4,323.756 b. liszt; 1862-ben 37,289.572 b. búza és 4,882.033 b. liszt; 1863-ban 16,160.414 b. búza és 4,390.055 b. liszt.

Az 1866-ik év ismét egyike a legszomorúbbaknak a magyar Alföldre nézve; ez év május 24-én elfagyott a dús aratást ígérő gabona, mely épen félérésben »tejben« volt. A részesek keresete mindössze 8—10 véka szemetes gabona volt ez évben.

A búza ára az év első felében 5 frt 50 kr, májustól kezdve 10—11 frt, jun.—jul. 8—10 frt, aug.—decz 10—11 frt volt Szentesen; Pesten pedig az árjegyzés 6 frt 50 krral kezdődik az év elején és e körül áll május elején is, de május végén már a 8 frtot meghaladja, egy hét alatt 10 frtra szökik, egy ideig e körül ingadozik, míg október közepén 11 frtot, novemberben a 12 frtot eléri és az év végén 13 frt 55 kron zárul.

Az árak emelkedésére a rossz termés, mellett az ezen évben lefolyt olasz és porosz háborúk is közrehatottak.

A magas árak még az 1867-ik év első felében is fennállottak; Szentesen a búza ára januárban 12 frt 40 krra emelkedett, áprilisban egy frttal olcsóbb volt, májusban 12 frt 80 krra ment fel, aratás előtt 9 frtra, aratás után 8 frtra hanyatlott, az év végén ismét 10 frt 50 krra emelkedett.

Ez évben jó középtermés volt, a részesek 7—8 köből búzát és 2 köből tavaszit kerestek.

Pesten a búza ára az év elején 14 frt körül ingadozik két mérőnkint, július második felében leszáll 10 frt 30 krig, augusztus végén 10 frtig, de már november elején a 12 frtot meghaladja s az év végén 12 frt 35 kron zárul.

A leirt 10 éves korszak örvendetes eseményei közé tartozik a közlekedési eszközök javulása, különösen a vasutaknak mind nagyobb kiterjedésben való kiépítése; ezen időszak kezdetén nyílt meg az osztrák nyugoti pálya, miáltal a nyugottal egyenes összeköttetés jött létre; 1861. óta pedig a déli vasut kiépülése a tengerrel való összeköttetést teremti meg. A távirdák hálózatának kiépítése, — mi a vasutépítéssel együtt járt, sőt néha azt meg is előzte — szintén igen fontos haladás volt, úgy a gabonakereskedelem, mint a mezőgazdaság érdekében. Az 1867-ik év gazdaságilag még a kiegyezés megkötése miatt is emlékezetes, a legközelebbi években a vámközösség mindenesetre igen kedvező hatással volt mezőgazdaságunkra nézve. Ugyanis az 1867. évi jó termést 1868-ban oly kitünő aratás követte, a milyen a magyar Alföldön sem azelőtt, sem azóta nem volt; 1869-ben gyenge középtermés, de 1870-ben már ismét jó termés volt, ezen négy évben tehát nagy gabona felesleg volt az országban s hogy mégis akkor igen magas áraknak is örvendhetett a magyar mezőgazdaság, azt első sorban a kivitel lehetőségének köszönhetette.

Attérve egyes évekre 1868-ban nagyon jó termés volt. Dült gaz volt, de nem szorult meg. Gazul részelve keresett egyegy takaró 10—11 köből búzát és 4—5 köből árpát, a ki nyomtatott is 18—20 köből gabonát keresett. Ez időben kezdtek a gatz felkötni; marokverőnek 5 frtot fizettek; napszám takarásban 3—4 frt volt.

Búza ára: májusig 11—12 frt, máj.—jun. 8 frt 50 kr., júliustól 7 frt 50 kr.

1869-ben felényi sem termett, mint az előző évben. Búza ára tavasszal 7 frt 20 kr., júniusban 8 frt 20 kr., később 8 frt 50 kr.—9 frt. A részesek ez évben 4 köből búzát s 5—6 véka tavaszit kerestek. Ez idő óta minden takarónak gyűjtővel kellett dolgozni, hogy az aratás gyorsabban menjen s így a magyar búza legelőször jelenhessen meg a külső piacokon. A gyors aratás folytán piros szemű búzát lehetett szállítani, mire a kereskedők nagy súlyt fektettek.

1870-ben jó termés volt, a takarók gazul részelve 7 köből búzát és 3—4 köből árpát kerestek. A búza ára tavasszal 8—9 forint, aratás előtt 9—10 frt, aratás után 8—9 frt, az év végén 9 frt—9 frt 70 kr.

Pesten 1868. év elején a búza ára 13 frt körül mozog, május elején már 12 frtra, e hó végén már 10 frtra száll le, szeptember elején a jó termés hatása alatt már 8 frton alól is kel a búza, s kisebb emelkedés után az év végén ez áron zárul. 1869 elején 8.5 frt körül áll a búza ára, május elején 8 frtra sülyed, de már júniusban érezhető a vetések rosszabb állásának hatása, aratás után az ár 10 frtot is meghalad s többszöri ingadozás után 9 1/4 frton zárul az év végén.

Az 1870-ik év elején is így indul a búza ára, de már májusban 11 frtos, augusztusban közel 12 frtos árak jegyeztetnek, később az ár 10 frtra megy le, de az év vége felé ismét 11 frt 50 kr. a búza ára.

Az 1867—1870. jótermésű évek nagy gabonafeleslegeit eleinte a nagy külföldi kivitel folytán lehetett jó áron értékesíteni, a kereslet később csökkent, majd az 1870-ik évi francia-porosz háború idején ismét növekedett, de ekkor a kivitelt a hadi szállítmányok sokasága akadályozta. A búza értékesítésében ekkor már nagy szerepet játszott az ujonnan keletkezett és gyorsan felvirágzó pesti malomipar is; a most is létező malmok legnagyobb része ez időben kezdi meg működését.

Nagyobb export malmaink közül a múlt század első felében csak a Pesti hengermalom (1839-ben) és a debreczeni István gőzmalom (1845-ben) keletkeztek. A budapesti malmok közül a Pannonia 1863-ban a Concordia, Victoria és az I. budapesti gőzmalom 1866-ban, az Árpád, Lujza és a Blum-féle malmok 1867. ben, az Erzsébet és a Pesti molnárok- és sütők malma 1868-ban épültek; ugyanezen időben épült számos vidéki nagyobb malom is.

E malmok egyre több lisztet gyártottak, minek természetes következménye volt buzakivitelünk csökkenése és liszt kivitelünk nagy mértékű emelkedése, a buzaárak is állandóbbak lettek, mert malmainknál a búza könnyebben és jobb áron volt elhelyezhető és az árak alakulása a külföldi termésviszonyoktól és kereslettől függetlenebb lett.

Régibb időben a győri, azután a bécsi piacok voltak a magyar búza legfontosabb piacjai és ezek heti vásárai voltak mérvadók az árak alakulására, de a vezérszerepet mindinkább a hatalmas malomiparára támaszkodó pesti piac ragadta magához, különösen mióta a gabonaüzletet is bevonták a pesti árú és értéktőzsde hatáskörébe, mi 1868-ban történt.

Miután a tőzsde romboló hatását a gabonaárakra nézve gazdakörökben oly gyakran emlegetik, amely nézetben a fedezetlen határidőüzlet hatását illetőleg magam is osztozom, helyén valónak látom felemlíteni, hogy a tőzsde megnyitása előtt jóval nagyobb volt az árkülönbözet a termelő és fogyasztó helyek árai közt, mint utóbb. Része van ebben kétségtelenül a közlekedési eszközök tökéletesedésének is, mert vasut nélkül a távolabb vidékekről a nagyobb központi piacokra, vagy a külföldre egyáltalán nem lehetett szállítani. A szállítási költségek is csökkentek, pl. a hajók fuvarja Szentestről Pestig a 60-as és 70-es években volt bécsi mázsánként (56 kilo) 40—45 kr., míg most egy métermázsa 15—30 kr. Sokszor elegendő hajót nem is lehetett kapni s ezért Félegyházára kellett tengelyen szállítani; köble 60—70 krban volt a vámon kívül Félegyházáig.

De kétségtelenül főoka az előnyös változásnak az árak naponkénti tőzsdei jegyzése, melyek a napilapokban nyilvánosságra kerülnek. Ma már az esti lapokból másnap reggel értesül a kisebb termelő is az árváltozásokról s addig nem adja el buzáját, míg azokról tájékozódást nem szerzett. Régebben az árak változásáról csak a kereskedők értesültek gyorsan, s ez az ő titkuk

maradt, a kisgazda csak abból sejtette az árak emelkedését, ha a kutyák nagyon ugattak a sok szenáljárás miatt. Szentesre még a 60-as évek elején küldöncz hozta Félegyházáról a táviratot, a küldönczdíj 3 frt volt, express-táviratért, melyet lovas ember hozott, 5 frtot kellett fizetni.

Részint a malmoknak egyre fokozódó buzaszükséglete folytán, részint úgy nálunk, mint a fogyasztó államokban több éven át előfordult rossz aratás következtében 1871. évtől fogva hosszabb ideig rendkívül magas buzaárakkal találkozunk.

A buza átlagára a pesti piacon 1883. végéig mindig megközelíti, de legtöbbször jóval meg is haladja a 10 frtot métermázsánként, a mi ez idő óta csak ritkán és kivételesen fordul elő; 1884-től fogva az alacsony buzaárak időszaka kezdődik. A buzaáraknak a budapesti piacon való alakulását a budapesti fővárosi statisztikai hivatal által összeállított következő táblázatok mutatják:

Év	Forint	Év	Forint	Év	Forint
1842	5 92	1856	10 74	1870	10 18
1843	3 52	1857	7 15	1871	12 18
1844	3 35	1858	6 44	1872	13 32
1845	4 90	1859	7 95	1873	14 76
1 46	7 32	1860	9 61	1874	13 08
1847	10 75	1861	11 04	1875	9 72
1848	6 18	1862	9 41	1876	10 97
1849	7 48	1863	9 92	1877	12 30
1850	6 42	1864	9 15	1878	9 96
1851	6 07	1865	6 46	1879	10 85
1852	7 55	1866	9 11	1880	12 44
1853	8 41	1867	12 06	1881	12 73
1854	13 61	1868	10 02	1882	12 22
1855	12 94	1869	8 98	1883	10 12

A búza havi átlagárai a budapesti tőzsdén 1881—1893. években.

Év	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptemb.	Október	November	Deczember	Évi átlag
	métermázsánként: forintokban												
1881 .	12 64	12 35	12 61	13 15	13 34	13 15	12 35	12 65	12 76	12 70	12 41	12 48	12 73
1882 .	12 76	12 75	12 63	12 76	12 60	12 68	10 92	9 98	9 07	9 36	9 34	9 51	11 22
1883 .	9 79	9 99	10 06	10 11	10 27	10 59	10 44	10 57	10 13	9 83	9 91	9 80	10 12
1884 .	2 64	9 79	9 80	9 80	10 08	10 14	9 63	8 37	8 04	7 98	8 04	8 05	9 11
1885 .	8 36	8 51	8 60	9 20	9 36	9 27	8 63	7 56	7 53	7 90	7 89	7 98	8 39
1886 .	7 98	8 33	8 62	8 48	8 23	8 08	8 03	8 28	8 67	8 66	8 55	8 85	8 39
1887 .	9 19	9 12	9 18	9 32	9 11	9 04	8 48	6 98	6 78	6 98	7 11	7 26	8 20
1888 .	7 31	7 26	7 25	7 32	7 36	7 25	7 00	7 49	7 52	7 89	7 87	7 74	7 44
1889 .	7 57	7 44	7 50	7 35	7 22	7 28	8 55	8 66	8 63	8 60	8 47	8 75	8 00
1890 .	8 71	8 81	8 95	9 11	8 61	8 68	8 00	7 34	7 44	7 53	8 05	8 25	8 29
1891 .	8 28	8 51	8 74	9 54	10 38	9 99	10 55	10 87	10 73	10 83	11 44	11 42	10 11
1892 .	11 14	10 92	10 43	9 60	9 25	9 02	8 72	8 31	8 03	7 96	7 89	7 96	9 10
1893 .	7 97	8 01	7 88	8 12	8 75	8 73	8 26	7 76	7 63	7 55	7 50	7 54	7 98

A búza havi átlagárai a budapesti tőzsdén 1894—1905. években.

Év	Január	Február	Márczius	Április	Május	Junius	Julius	Augusztus	Szeptemb.	Október	November	Deczember	Évi átlag
	100 kilogrammonként koronákban												
1894 .	15·22	15·16	14·98	15·20	14·22	14·66	14 04	13·20	12·86	12·92	13·34	13·56	14 12
1895 .	13·36	13·28	13·92	14·32	15·00	14·54	13 76	12·60	12·84	13·24	13 82	13·78	13·72
1896 .	14·28	14·34	14·02	14·14	14·22	13·82	13·54	13·72	14·42	15·46	16·38	16·78	14·60
1897 .	17·22	16·60	16·46	15·90	16·22	17 32	20·36	25·12	24·96	25·60	26 28	26 18	20·72
1898 .	26·16	26·55	26·37	27·73	29·77	24·84	21·69	18·83	18·40	19·58	20·82	20·82	23·41
1899 .	20·66	20 60	20·48	18·58	18 30	19·24	18·60	17·26	17·00	16·74	16·02	15·78	18·28
1900 .	15·30	15·22	15·12	15·24	15·24	15·08	14·56	15·06	14·96	15·04	14·48	14·90	15·08
1901 .	15·12	15·12	15·42	15·36	15·28	15·74	15·32	15·44	15·38	15·84	16·54	16 82	15·62
1902 .	18·06	18·70	18·48	18 10	17·66	18·68	16·44	13·98	14 18	14·92	15·60	16·22	16·74
1903 .	16·26	15·96	15·66	15·74	15·70	15·74	15·08	15·24	15·22	15·32	15·41	15·44	15·56
1904 .	15·88	16·88	16·78	16·22	16·68	17·98	18·90	21·48	20·76	20·50	20·08	20·32	18·58
1905	19·60	20·20	19·80	18·25	18·50	17·30	16·75	16·55	16·15	16 80	17·50	17·35	17·90

A budapesti árakkal szemben a termelés helyén következőkép alakulnak az egyes évek termelési és értékesítési viszonyai, 1871-ben gyenge termés volt; a gabona szépen mutatkozott, de ellepte a butykóró s szeles idő járván, kiverte a szemét a gabonának. A részesek takarás és nyomtatásért szemül részelve 5—6—7 kbl. búzát és 1—1½ kbl. tavaszit kerestek. Búza ára Szentesen júliusig 9 frt 50 kr. — 10 frt, azután újévig 12 frt.

1872-ben gyenge termés volt a kalászos gabonából. A részesek kilencededén voltak s szemül részelve 6 kbl. búzát és 5—6 véka tavaszit kerestek. Búza ára: májusban 11 frt 50 kr. — 12 frt, augusztus—szeptemberben 9—10—11 frt

1873-ban vékony termés volt, a részesek szemül részelve 9—10 véka búzát és 5—6 véka tavaszit kerestek. Búza ára: januárban 11 frt 20 kr. — 11 frt 40 kr., áprilisban 11 frt 50 kr. — 12 frt, május—júniusban 11—11 frt 50 kr., juniustól deczember végéig 11 frt 50 kr. — 12 frt.

1874-ben rossz termés volt. Kukoriczából sem termett jóformán semmi sem. A részesek szemül részelve 9—10 véka búzát és 6—7 véka tavaszit kaptak. Búza ára: az év első felében 13—14 frt, júliusban 10 frt 50 kr. — 11 frt, augusztus—szeptemberben 10 frt, október—novemberben 9 frt, deczemberben 8 frt 50 kr. — 7 frt 50 kr. közt váltakozott.

1875-ben középtermés volt. A részesek szemül részelve 6—7 kbl. búzát és 7 véka tavaszit kerestek. Búza ára: januártól augusztusig 9 frt, augusztusban 8 frt 50 kr., szeptemberben 7 frt, októberben 8 frt 8 frt 50 kr., novemberben 6 frt 50 kr. — 7 frt, deczemberben 8 frt.

1876-ban gyenge termés volt. Szemül részelve 4—5 kbl.

búza és 2—3 kbl. tavaszi jutott egy részesnek. Búza ára: 9 frt 50 kr. és 10 frt volt.

1877-ben jó termés volt. Egy részes szemül részelve 7—8 kbl. búzát és 1—2 kbl. tavaszt keresett. Búza ára: január—februárban 12 frt 50 kr., márciusban 13 frt, áprilisban 13 frt 50 kr., májusban 14 frt 50 kr. — 12 frt 30 kr., júniusban 13 frt 20 kr. — 12 frt, július—decemberben 11 frt 50 kr. — 11 frt.

1878-ban jó termés volt. A részesek szemül részelve 8 kbl. búzát és 4 kbl. árpát kerestek fejenként. Búza ára: júliusig 10 frt 50 kr. — 11 frt, juliustól újévig 8 frt 50 kr. — 8 frt.

1879-ben vékony termés volt. A részesek szemül részelve 7—8 véka búzát és 5—6 véka tavaszt kerestek. Búza ára: június végeig 8—8 frt 50 kr., júliusban 9—9 frt 50 kr., augusztusban 10—10 frt 50 kr., szeptemberben 10 frt 50 kr. — 11 frt, októbertől—december végéig 11—11 frt 50 kr. — 12 frt. — 13 frt.

1880-ban középtermés volt. A részesek 7—8 kbl. gabonát kaptak szemül részelve. Búza ára: január—áprilisban 13 frt, május—júniusban 11 frt 50 kr. — 12 frt, augusztusban 9 frt 20 kr., októberben 11—11 frt 50 kr., novemberben 12 frt, decemberben 13 frt volt.

1881-ben vizes esztendő s középtermés volt. A részesek szemül részelve 7—8 kbl. gabonát kerestek.

1882-ben jó termés volt; a részesek 8—9 kbl. búzát és 2 kbl. tavaszt kerestek szemül részelve. Búza ára; január—februárban 10—11 frt, júliusban 9 frt — 8 frt 50 kr., szeptember—decemberben 8 frt 20 kr.

1883-ban jó középtermés volt. Egy részes 7—8—9 kbl. búzát és 6—8 véka tavaszt keresett. Búza ára: január—februárban 9 frt, májusban 9 frt 50 kr., júliusban 10 frt, november—decemberben 9 frt.

1884-ben gyenge termés volt. Gazul részelve 13-an arattak, jutott egy emberre $2\frac{1}{2}$ —3 kbl. buza, szemül részelve 5—6 kbl. búzát s $1-1\frac{1}{2}$ kbl. tavaszt kerestek. Búza ára: januártól augusztusig 8 frt 80 — 8 frt 50 kr., szeptembertől januárig 7 frt 30 kr.

1885-ben közép termés volt. Egy takaró szemül részelve 5—6 kbl. búzát és 2—3 kbl. tavaszt keresett. Búza ára: január—márciusban 7 frt 30 kr., áprilisban 8 frt 50 kr. — 9 frt, májusban 9 frt 20 kr. — 8 frt 50 kr., júliusban 7 frt 80 kr. — 7 frt, szeptember—decemberben 7 frt 10 kr.

1886-ban középtermés volt. Egy részesre szemül részelve 5—6 kbl. búza és 2—3 kbl. tavaszi jutott. Búza ára: januárban 7 frt, februárban 7 frt 50 kr., áprilisban 8 frt — 7 frt 50 kr., május—decemberben 7 frt 20 kr. — 7 frt 50 kr. — 8 frt.

1887-ben igen jó termés volt. A részesek 9—10 kbl. búzát és 2—3 kbl. tavaszt kerestek. Búza ára: januártól július közepéig 8 frt 40 kr. — 8 frt 60 kr., augusztusban 6 frt 50 kr., szeptember—decemberben 6 frt 10 kr. — 6 frt 20 kr.

1888-ban jó termés volt. A részesek fejenként 9—10 kbl. búzát és 2—3 kbl. tavaszt kerestek. Búza ára: augusztusig 6 frt 50 kr. — 6 frt 20 kr., augusztus—decemberben 7 frt 10 kr. — 7 frt 20 kr.

Ez évben nagy kivitel volt búzából és lisztből ugy Ausztriába, mint aránylag igen nagy a vámkülföldre is.

1889-ben középtermés volt. Egy részes 5—6 kbl. búzát és 1 $\frac{1}{2}$ —2 kbl. tavaszt keresett. Búza ára: január—júliusban 7 frt 20 kr., július—augusztusban 8 frt — 8 frt 50 kr., szeptember—decemberben 7 frt 60 kr. — 7 frt 70 kr.

1890-ben jó termés volt. Egy ember 8—9—10 kbl. búzát és 6—8 véka tavaszt keresett, szemül részelve. Búza ára: január—júliusban 6 frt 40—50 kr., októberben 7 frt, november—decemberben 7 frt 50 kr.

1891-ben jó termés volt. 9—10 kbl. búzát és 6—8 véka tavaszt keresett egy részes. Búza ára: február—márcziusban 7 frt 80 kr., április—augusztusban 8, 9—9 frt 50 kr., szeptemberben 10 frt 50 kr., november—decemberben 10 frt 80 kr. — 11 frt.

1892-ben rossz termés volt. A részesek 4—5—6 kbl. búzát és 5—6 véka tavaszt kerestek. Búza ára: januárban 11 frt — 9 frt 80 kr., február—áprilisban 9 frt 50 kr., májusban 9 frt 20 kr. — 8 frt 40 kr., június—júliusban 8 frt 20 kr. — 8 frt, augusztus—szeptemberben 7 frt 80 — 7 frt 50 kr.

1893-ban középtermés volt. Egy-egy részes 6—7—8 kbl. búzát és 6—8 véka tavaszt keresett. Búza ára: áprilisban 7 frt 50 kr., májusban 8 frt 20 kr., júliusban 7 frt 50 kr., szeptemberben 7 frt.

1894-ben gyenge termés volt; a mi kicsi termett, azt is széthordták a nagy viharok, egy-egy részes 3—4—5 köből búzát és 4—5 véka tavaszt keresett. Búza ára: egész évben 6 frt—6 frt 40 kr.

1895. évben jó közép termés volt. A részesek 8—9 mm. búzát és 2—3 köből tavaszt kerestek.

Búza ára: áprilisban 6 frt 50 kr, júliusban 6 frt, augusztusban 5 frt 50 kr., decemberben 5 frt.

1896-ban jó termés volt. A részeseknek 8—9 mm. buza és 8—10 véka tavaszi jutott.

Búza ára: januárban 6 frt 50 kr., júniusban 6 frt, júliusban 5 frt 50 kr., augusztusban 6 frt 20 kr., szeptemberben 6 frt 50 kr., októberben 7 frt, decemberben 7 frt 50 kr.

1897-ben rendkívül rossz termés volt. A részesek a búzát tizedén, a tavaszt kilenczedén fogták fel végezetig, a mi szerint csak 1—2—3 köből rész jutott volna nekik, azonban a túlnyomó nagy része az aratóknak új és pedig kerek alku kötött, 6—8—10 mm. búzát és 2 mm. tavaszt kötve ki.

Búza ára: januártól áprilisig 7 frt, májusban 7 frt 50 kr., júniusban 8 frt, júliusban 8 frt 60 kr., augusztusban 10 frt 50 kr., szeptemberben 11 frt 80 kr., —12 frt, október 11 frt 60 kr., decemberben 11 frt.

1898-ban jó termés volt. A részesek 8—9 mm. búzát és 2 m. tavaszt kerestek. Biztosításuk volt 7 m. buza és 2 m. tavaszi.

Búza ára: január—márcziusban 11 frt 30 — 11 frt 50 kr., áprilisban 12 frt 20 kr., májusban 14 frt 80 kr., júniusban 10 frt 50 kr., július—szeptemberben 8 frt 30 kr., október—januárban 9—9 frt 50 kr.

1899-ben jó termés volt. 1200 □-öles hold 8—8 m. 50 kg. termést adott. A részesek tizeden 8 mm. búzát és 2 m. tavaszit kaptak. Biztosításuk volt 6 m. buza és 2 m. tavaszi. Buza ára: január—áprilig 9 frt 50 kr., április—augusztusban 8 frt 50 kr., szeptemberben 8 frt, októberben 7 frt 80 kr., november—decemberben 7 frt.

1900-ban gyenge termés volt. A részesek a biztosított 6 m. búzát és 2 m. tavaszit kapták, mert tizedén 4—4¹/₂ m. buza jutott volna csak, 1200 □-öl holdja 5—5¹/₂ m. fizetett. Buza ára: január—júliusig 7 frt—7 frt 30 kr., július—januárig 6 frt 70 kr., 6 frt 50 kr.

1901-ben jó termés volt, a részesek 8 mm. búzát és 2 m. tavaszit kerestek; biztosításuk 6 m. buza és 2 m. tavaszi volt. Buza ára: januárban 6 frt 60 kr., májusban 7 frt, aratás után 7 frt 50 kr., decemberben 8 frt.

1902-ben gyenge termés volt. A részesek 6¹/₂ m. búzát és 2 m. tavaszit kerestek. Biztosítás tizedén szemül részelve. Buza ára: január—júniusban 8 frt 50 kr. — 8 frt 80 kr., július—szeptemberben 6 frt 50 kr., októberben 7 frt, november—decemberben 7 frt 50 kr.

1903-ban ugyanolyan termés volt, mint az előbbi évben. A részesek a biztosított 6 m. búzát és 2 m. tavaszit választották. Buza ára: egész évben 7 frt 50 kr. — 7 frt 20. kr volt.

1904-ben fél termés volt. A részesek a biztosított 6 m. búzát és 2 m. tavaszit kapták. Kukoriczatermés nem volt semmi, csak a meddő szárat vágták. Buza ára: januárban 7 frt 30 kr, február—áprilisban 7 frt 80 kr., májusban 8 frt, június—júliusban 8 frt 50—60 kr., augusztusban 10 frt, szeptembertől újévig 9 frt 70 kr., — 9 frt 80 kr.

1905-ben igen rossz termés volt az alföld tiszántúli részén, buza kevés, kukoricza pedig semmi sem termett, míg az ország más részeiben jó vagy legalább közép termés volt. A részesek a biztosított 6 m. búzát és 2 m. tavaszit kapták, mert tizeden részelve nem kerestek volna annyit. Buza ára: január—februárban 9 frt 50 kr., márcziusban 9 frt, májusban 8 frt 50 kr., június—októberben 7 frt 50 kr., november—decemberben 8 frt.

A búza ára 1884. évtől kezdődőleg világszerte több ok összehatása következtében fokozatosan hanyatlott. A közvetlen ok több évi jó termés volt, úgy a termelő, mint a fogyasztó államokban. A bevetett terület nagyobbodása és a jobb művelés is a termelés emelkedését idézték elő. Az intenzivebb gazdálkodás, melyet a magas árak megengedhetővé tettek és melylyel a mezőgazdák eleinte az alacsony árak hatását ellensúlyozni törekedtek, szintén segített lerombolni az árakat. A termelés gyors emelkedését az összes búzatermelő államokban tapasztaljuk.

Nálunk ennek mérvéről általános áttekintést nyújtanak a következő adatok:

	Buzával bevetett terület hektárakban	Termés millió mmázsákban
1870—79	2,259.456	15.80
1890—94	3,107.343	40.00

Különösen fontos oka az árak hanyatlásának, továbbá a termelő államok kivitelének fokozatos emelkedése és a szállítási költségek csökkenése, mi által a kínálat a fogyasztó államokban mindig nagyobb és sürgősebb lett, melylyel a fogyasztás emelkedése nem tudott lépést tartani. Különösen a tengerentúli államok versenyét nagyon megkönnyítette, hogy a szállítási költség az utolsó negyed században a legtávolabb fekvő búzatermő területekről Angliáig mmázsánként 3—4 frttal csökkent.

Az északamerikai Egyesült Államok buzakivitele az 1852—61. években átlag 8·4 millió métermázsa, 1862—71-ig 13·5 millió métermázsa s láttuk, hogy a hatvanas évek elején már ezen kiviteli emelkedés is mily romboló hatással volt az európai gabonaárakra. Az 1872—76. években a kivitel átlaga már 27·3 millió métermázsa, 1877—81-ben pedig 46·4, 1882—1886-ban 43 millió métermázsa. Ettől fogva és pedig 1887-ben 54 millió, 1888-ban 42 m., 1889-ben 31 m., 1890-ben 38 m., 1891-ben 27·1 m., 1892-ben 58·4 m., 1893-ban 49·2 m., 1894-ben 42·1 m., 1895-ben 35 m. volt az Egyesült Államok buza- és lisztkivitele, tehát az emelkedés megszűnik s a kivitel megállapodott, minek okát az árak hanyatlásában, az északamerikai belfogyasztás emelkedésében és azon körülményben találjuk meg, hogy az északamerikai kiviteli kereskedelem egészen új fogyasztó piacokat talált és teremtett oly országokban, hol előbb a buzakenyeret alig ismerték, hanem rizs és kukoriczaliszt volt a fő emberi táplálék, így Japánban, Chinában, Hátsó-Indiában, Mexicóban stb.

Keletindia az 1877—81. években átlag még csak 3 millió métermázsa buzát visz ki; 1882—86-ban átlag 12·1 m., 1887-ben 11·6 m., 1888-ban 8·9 m., 1889-ben 11·5 m., 1890-ben 9 m., 1891-ben 7·5 m., 1892-ben 15·6 m., 1893-ban 7·9 m., 1894-ben 6·6 m., 1895-ben 7·5 m. métermázsa Keletindia kivitele, tehát hanyatlott az utóbbi időben, mert esőhiány folytán ismételten oly rossz termések voltak, hogy többször éhínség is pusztított. Canada és Argentína csak újabban léptek fel a világpiaczon, mint buzakivivő államok, de kivitelük folyton emelkedik, s még nem lehet tudni, mikor állapodik meg. Ez államok 1877—1886. években két-két millió mm. buzát exportáltak, azóta Canada 1887-ben 2·6 m., 1888-ban 1·2 m., 1889-ben 0·2 m., 1890-ben 0·8 m., 1891-ben 1·5 m., 1892-ben 4·1 m., 1893-ban 4·5 m., 1894-ben 4·4 m., 1895-ben 4 m., — Argentína pedig 1887-ben 3 m., 1888-ban 2·2 m., 1889-ben 0·3 m., 1890-ben 3·4 m., 1891-ben 4·1 m., 1892-ben 4·9 m., 1893-ban 10·5 m., 1894-ben 16·5 m., 1895-ben 10 m. métermázsa buzát és lisztet exportált.

A tengerentúli államok kivitele mellett nem kevésbé fontos részt vesznek a fogyasztó piacok ellátásában a keleteurópai búzatermelő államok is. Oroszország átlagos kivitele 1852—61-ig 6·7 m., 1862—71-ig 13·3 m., 1872—76-ig 19·2 m., 1877—81-ig 23·1 m., 1882—86-ig 26 m. métermázsa volt évenként, ettől fogva és pedig 1887-ben 18·1 m., 1888-ban 27·5 m., 1889-ben 44·4 m., 1890-ben 37·7 m., 1891-ben 29·9 m., 1892-ben 14·6 m., 1893-ban 27·1 m., 1894-ben 35·1 m., 1895-ben 40 millió métermázsa a kivitel, tehát lépést tart az északamerikai kivittel, sőt ezt újabban meg is haladja.

Románia buzakivitele, mint legközelebbi szomszédé, szintén fontossággal bír ránk nézve. Ezen kivitel 1880–84-ig átlag 4·4 m., 1885–87-ig átlag 5·3 m., 1888-tól 1890-ig 12·55 m. hectoliter volt, tehát itt is nagy és még mindig emelkedő kivittel találkozzunk. Szerbia és Bulgária kivitele is jelentékenyen emelkedett és kivált Bulgária még nagyon fejlődésképes.

Magyarország buza- és liszt kivitelét 1868–1874. években a következő adatok mutatják:

Év	Buza		Liszt	
	mennyiség métermázsza	érték korona	mennyiség métermázsza	érték korona
1868	6,943.625·5	140,207.254	1,583.860·5	53,881.442
1869	4,898.777	87,394.054	2,002.492	65,085.220
1870	3,915.980·5	84,584.120	1,921.829	69,141.196
1871	4,184.940	98,764.414.	2,322.826	92,916.108
1872	2,107.764	53,957.200	1,315.364·5	52,621.346
1873	1,510.067	42,885.720	825.428·5	36,284.220
1874	1,919.935	50,597.668	1,317.041	48,165.654

Az 1875–1880-as évekre, valamint az 1881. év első felére hivatalos külforgalmi adatokkal nem rendelkezünk Magyarország buzakiviteléről, s csak a közös vámterületre vonatkozó adatokból nyerünk némi hozzávetőleges tájékozódást a magyar buzakivitelről is. A közös vámterület kiviteli, illetve behozatali többletet 1870-től kezdve a buzára és lisztre nézve következő:

Év	Kiviteli többlet vagy hiány millió métermázsákban	Év	Kiviteli többlet vagy hiány millió métermázsákban
1870	+ 3·687	1883	+ 3·478
1871	+ 4·167	1884	+ 1·723
1872	– 0·113	1885	+ 2·055
1873	– 1·923	1886	+ 3·666
1874	– 1·723	1887	+ 3·840
1875	+ 0·446	1888	+ 6·530
1876	+ 0·877	1889	+ 4·606
1877	+ 3·845	1890	+ 3·580
1878	+ 4·439	1891	+ 2·200
1879	+ 3·793	1892	+ 0·682
1880	– 0·589	1893	+ 0·395
1881	+ 0·452	1894	+ 0·377
1882	+ 3·892		

A közös vámterületek mérlege más adatok szerint a buzára nézve 1891-től 1902-ig következőleg alakult:

1891/92	+ 892.568	1897/98	– 4,709.078
1892/93	+ 819.810	1898/99	– 1,640.031
1893/94	+ 451.490	1899/1900	+ 65.832
1894/95	+ 1,415.300	1900/1901	+ 1,398.662
1895/96	+ 1,095.580	1901/1902	– 96.714
1896/97	+ 1.034.601		

A buza és buzaliszt külforgalmáról pedig az utóbbi évekből még következő adataink vannak:

Buza:

	Behozatal	Kivitel métermázsákban	Egyenleg
1900	359·2	81·7	— 277·5
1901	315·7	212·3	— 103·4
1902	945·7	141·1	— 804·6
1903	224·5	164·2	— 60·3
1904	2.192·9	31·9	— 2·161

Buzaliszt:

	Behozatal	Kivitel métermázsákban	Egyenleg
1900	4·2	503·5	+ 499·3
1901	4·1	869·8	+ 865·7
1902	7·2	990·9	+ 983·7
1903	8·5	973·8	+ 965·3
1904	10·6	764	+ 753·4

Magyarország külforgalmi adatait külön az 1882-ik évtől fogva birjuk s ezekből buza- és lisztkivitelünk jelentékeny emelkedését látjuk, a mennyiben az átlagos kivitel volt:

	Buzából		Lisztből	
	millió métermázsa	millió forint	millió métermázsa	millió forint
1882—87. években	4·85	44	2·33	46·80
1882—92. »	6·08	50	4·63	60—

Az áruforgalmi statisztikában az is fel van tüntetve, hogy melyik országba mennyi volt a kivitel évenként, a miből sajnos nagyon világosan kitűnik, hogy melyik kiviteli területünket mikor vesztettük el. Az adatokat nem közlöm itt egész részletesen, mert azok a Közgazdasági Szemle 1905. márcziusi füzetében feltalálhatók Schober Albert úr »Magyarország liszt és buzakivitele« című érdekes cikkéhez csatolt táblázatokban.

A legfontosabb világpiaczra Angliába a szállítási költségek magas volta miatt sohasem volt jelentékeny buzakivitelünk, de még 1888-ban 110.262 mm. következő évben 183.419 métermázsa buzát szállítottunk, 1891-ben már csak 12 métermázsát, azóta semmit. Lisztkivitelünk 1883-ban 718.508 mm. volt s többszörös hullámvás után 1888-ban 923.141 métermázsára emelkedett, azóta fokozatosan csökkent s 1904-ben 388.175 métermázsára ment. Mindez nagyon is érthető abból, hogy 1 mm. buza szállítási díja New-Yorkból Londonba 25 év előtt 3—4 korona volt, ma pedig csak 56 fillér, holott Budapestről Fiumén át Londonba 3 korona 22 fillér. Angliában tehát, bár beviteli vám nem akadályozza, buzánk versenyképessége ki van zárva, lisztünké nagyon meg van nehezítve.

Belgium és Hollandiába ugyanazon okokból nem volt és nincs buzakivitelünk, mint Angliába, csak 1891-ben volt 85.133 métermázsa buzakivitel azóta semmi sincs, lisztkivitelünk 1883-ban 134.248 mm. volt azóta csak kivételesen éri el az 50.000 mázst. Olaszországba csak ritka évben volt jelentékenyebb buza- és lisztkivitelünk, buzát 1886-ban még 321.043 mm., következő évben 129.208 mm.-át vittünk be, azóta a kivitel rohamosan csökkent csak 1901-ben volt még 57.078 mm. kivitelünk, azóta csak pár ezer métermázsa.

Lisztből Olaszországba a kivitel az ottani szükséglet és terméshez képest nagyon változó, rendszerint nem éri el a 20.000 métermázsát sem. 1902. és 1903-ban azonban 100.000 mm.-át is meghaladó lisztkivitelünk volt, de úgy látszik, csak kivételesen, mert 1904-ben a kivitel ismét csak 13.501 mm. Franciaországba régebben elég jelentékeny mennyiségű búzát exportáltunk, de 1883 óta alig pár ezer mázsát évenként. Kivételesen 1888-ban volt 354.228 mm. buzakivitelünk, de már a következő évben csak 47.000 mm., 1890-ben 19.000 mm. 1891-ben 61.894 mm., azóta a kivitel teljesen megszűnt. Lisztkivitelünk 1883-ban és 1884-ben még 200.000 mm. körül 1892-ben még 150.000 mm. körül volt, 1900-ban is meghaladta a 100.000 mázsát, azóta folyton csökken.

Svájcba régebben sok búzát és lisztet exportáltunk, 1883-ban buzakivitelünk 376.806 mm. volt, kivételesen 1887-ban másfél millió métermázsát vittünk be, de a rendes bevitel is meghaladta a félmillió métermázsát, 1891-től fogva erősen csökkent, 1897-ben már csak 100.000 mm. körül volt, 1903-ban 11.763 mm., 1904-ben 501 mm. A lisztkivitel 1883-ban 172.501 mm. volt, 1889-ben már százezer mm.-án is alól volt kivitelünk, mely lassankint mindinkább csökkent. 1901-ben még 11.241 métermázsát vittünk be Svájcba, 1904-ben már csak 1.260 mm.-át, tehát ez a kivitel is egészen megszűnt.

Németországi buzakivitelünk 1883-ban igen tekintélyes volt, 757.795 mm., de már a következő évben felénél is kevesebb a kivitel; az 1888-ik évben ismét 646.445 mm.-ra, sőt 1890-ben 819.676 mm.-ra emelkedik, de 1897-ben 231.518 mm.-ra szállt le. 1896-ban már csak 118.648 mm. s ettől fogva nem éri el többé a 100.000 mm.-át, sőt többször csak néhány ezer mm.-ra rug, így 1904-ben már csak 4.402 mm.

Ezen folytonos csökkenés részben a felemelt vámok következménye, részben a szállítás olcsóbbodása folytán állott be, a miből versenytársainknak sokkal nagyobb előnye volt, mint nekünk. Hieronymi Károly adatai szerint 1 métermázsá buza szállítási költsége jelenleg:

Rotterdamtól a Rajnán Mannheimig	32 fill.
Budapestről a Dunán Regensburgig s onnan vasuton .	342 »
Hamburgból az Elbán és Spreen Berlinig	68 »
Budapestről Teschenig vasuton az Elbán hajón . .	332 »

Az orosz és a tengerentúli gabona szállítása tehát sokkal olcsóbb lévén érthető, hogy azok bevitelére Németországba emelkedett, míg a mi kivitelünk 1892 óta folyton csökkent. Délnémetországban és Svájcban ezek mellett még a román buza is segített a mienket kiszorítani részint olcsósága, részint a Duna-gőzhajózási társaság kedvező hajódíjtételei segélyével.

Ezek után érthető, bár első tekintetre alig hihető, hogy 1897., 1898. és 1899. években a közös vámterületre sokkal több valószínűleg amerikai eredetű búzát hoztak be Németországból, mint a mennyi oda a kivitel volt. Lisztkivitelünk 1883-ban Németországba 275.388 mm. volt, de 1889-ig nagyon kevesbedett míg 1890-től 1896-ig ismét szépen fejlődött s körülbelül negyed

millióra ment évenként, de azóta megint hanyatlott és most másfélszázezer métermázsa körül ingadozik.

Ezek szerint a vámkülföldre való egykor elég jelentékeny buzakivitelünk teljesen megszűntnek mondható; ezen kivétel 1903-ban még kb. 60.000 mm., 1904-ben pedig csak 12.000 mm., a mi említésre is alig méltó, sőt búzából 1900 óta a közös vámterületnek minden évben jelentékeny behozatali többlete van.

Liszt kivétel dolgában valamivel jobban állunk. 1903-ban 1 millió 140 mm-át, 1904-ben 761.000 mm.-át vittünk ki a nyugot-európai államokba és Braziliába.

Ezen szomorú eredményekkel szemben a közös vámterületen buzakivitelünk jól tartja magát, liszt kivitelünk pedig gyors fejlődésben volt.

Bosznia és Hercegovinából 1903-ban behoztunk 75.000 mm., kivitelünk ugyanoda 14.000 mm. búzát, de lisztünk a megszállott tartományokban igen jó s folyton emelkedő kiviteli piacra talált.

A közös vámterületre való kivitelünket egyébiránt következő táblázat mutatja :

Év	Buzakivitelünk Ausztriába	Liszt kivitelünk	
		Ausztriába	Bosznia és Hercegovinába
1882.	4,096.615	1,532 305	40.613
1883.	4,048.344	1,917.678	22.786
1884.	3,567.316	1,996.856	20 754
1885.	4,539 378	2,200.315	27.621
1886.	4,036.129	2,308.565	29.917
1887.	4,641.048	2,343.856	40.860
1888.	5,033.451	3,090.750	71.700
1889.	4,087.351	3,059.639	84.468
1890.	5,554.313	3,103.564	69.317
1891.	5,341 014	3,765.221	43.836
1892.	4,344 510	4,017.793	49.694
1893.	4,519.643	4,531.863	68.780
1894.	4,680.611	4,897.086	78.168
1895.	5,587.426	5,203 074	132 131
1896.	6,265.508	5,868.262	133.072
1897.	3,448.963	4,753.119	107.629
1898.	2,857.660	4,088.118	120.617
1899.	3,528.020	4,302.394	156.481
1900.	5,294.623	5,260.058	192.026
1901.	4,797.166	5,981.145	242.932
1902.	5,080.907	5,880.737	248.157
1903.	5,134.050	6,303.436	375.763
1904.	3,951.050	6,122.069	311 155

A buzaárak csökkenése legelőször az angol piacokon kezdődik, hol a szállítási költségek csökkenése folytán a világ minden részéből összetódult termékek az árakra a legnagyobb nyomást gyakorolták. Még a 70-es években sokkal drágább a buza Londonban, mint a francia és német piacokon, míg újabban az angol piac jóval olcsóbb lett azoknál.

Gróf Tisza István »Magyar Agrárpolitikájá«-ban közölt adatok szerint Londonban egy hektoliter buza átlagára a mi pénzünkre átszámítva 1880-ig 11 frt volt, 1881–85-ig 8 frt 42 kr., 1886–91-ig 6¹/₂ frt, 1893-ban 5¹/₂ frt volt, 1894 őszén 3 frt 67 kr-ra ment le az ár, tehát egy métermázsa buza 4·5 frt sem volt. Ezen

hatalatlan olcsóság után, melyet nagy részben az argentiniai agio alakulása idézett elő, 1892-ben az ár eleinte alig haladta meg a 4 frtot hektoliterenkint és csak az év végén emelkedik 5 frt 38 kr-ra, vagyis métermázsánként nem egészen 6·5 frtra. Ezen rendkívüli árcsökkenésnek hatása az angol buzatermelésre nézve egyenesen megsemmisítő volt, a mit legjobban mutat, hogy az angol vetőmagszükséglet, mely az 1868—70. években átlag 7 - 8 mill bushel buza volt, 1891—93-ban 4·4 m. bushelre szállott le s ezzel együtt az angol buzatermelés is felényire csökkent. Anglia mezőgazdaságát valósággal feláldozta ipara érdekében, midőn a szabad kereskedelemnek ily viszonyok közt is híve volt s mai napig is híve maradt. De a többi európai ország, melyekben a mezőgazdaságnak az iparral szemben nagyobb jelentősége van, nem hozhatott ily áldozatot, hanem szakítva az eddig általános uralkodó szabad kereskedelmi iránynyal, mezőgazdaságát a gabonavámok felemelése által hathatósan védeni iparkodott a külföldi versenyel szemben.

Franciaország az addigi 60 centimes vám helyett 1885-ben 3 frank, 1887-ben 5 frank vámot vetett minden métermázsá külföldről behozott buzára, mely vámok majdnem teljesen érvényesültek. Németországban 1879 óta 1 márkás, 1885 óta 3 márkás, 1888 óta 5 márkás, 1891 óta 3·5 márkás vám volt érvényben, de úgy látszik, ez sem bizonyult elég hathatósnak a hazai mezőgazdaság védelmére, mert 1906. évi márczius 1-étől fogva még magasabb agrárvámok léptek életbe, nevezetesen a buza minimális vámjá 5·5 márka, a liszté az eddigi 7·30 márkával szemben 10 márka métermázsánként.

A közös vámterület buzabehozatalát a fontosabb termelő államok szerint részletezve, a következő táblázat mutatja.

Év	Behozatott métermázsá						
	Összesen	Románia	Oroszország	Németország	Északamerikai Egyesült-Államok	Szerbia	Törökország
1882	2,296.073	1,261.823	478.408	96.274	—	131.184	260
1883	1,662.040	1,380.186	20.237	32.861	—	12.857	92
1884	1,285.602	1,049.433	32.020	38.889	—	5.288	50
1885	1,381.283	1,186.845	61.629	22.783	—	3.532	130
1886	226.348	79.653	55.640	29.380	—	959	28
1887	78.618	14	16.342	22.696	—	3.291	6
1888	11.178	7	1.995	1.168	—	2.615	24
1889	17.993	105	2.811	760	—	8.598	31
1890	42.411	504	7.171	832	—	24.217	1.544
1891	95.187	54.346	26.107	658	21	5.758	5.254
1892	130.589	71.437	9.295	821	—	42.050	3.842
1893	207.224	64.251	18.819	765	—	113.044	8.010
1894	278.160	209.593	37.625	1.666	1.827	13.647	10.444
1895	188.094	87.084	74.432	771	59	19.179	3.347

Év	Behozatott métermázs						
	Összesen	Románia	Oroszország	Németország	Északamerikai Egyesült-Államok	Szerbia	Törökország
1896	132.805	49.980	24.515	556	—	49.931	5.967
1897	1,274.574	206.844	614.673	277.993	120.695	26.389	16.116
1898	2,025.570	281.996	1,089.087	337.202	181.607	105.094	11.563
1899	730.761	71.893	238.045	176.260	159.338	51.598	9.484
1900	359.223	16.268	34.409	14.577	101	281.223	11.021
1901	315.757	26.253	18.762	3.529	2.217	262.217	1.789
1902	945.727	360.891	245.802	14.958	95.835	219.621	1.511
1903	224.461	50.318	66.768	1.774	202	99.678	3.567
1904	2,192.973	1,099.812	292.920	126.584	3.470	598.729	13.444

Említve volt már, hogy az 1871—75. évek átlagában a rossz termések miatt a monarchiának mindössze 70.000 mm. kiviteli többlete volt, sőt 1873. és 1874. években közel két millió mm. behozatalra szorult, mégis ez időben az árak 1 frt 62 krral maradtak a világpiaczi árak színvonala alatt a közvetlen közelünkben levő szerb, román és orosz gabona beözönlése miatt.

Miután ez országokban a földek ára alacsonyabb, a művelés extensivább, tehát kevésbé költséges, a munkáskéz olcsóbb s az adók alacsonyabbak, természetesen olcsóbban is termelhetnek s búzájuk minősége is silányabb lévén, azt olcsóbb áron adhatták el. Ezen invasio ellen öntudatos, hathatós védelemben nem volt része mezőgazdaságunknak; 1882-ben már felismerték a vámvédelem szükségét, mégis az általános vámtarifáról hozott törvény búzára csak 50 kr., lisztre 1 frt 50 kr. vámot állapított meg, a mi természetesen hatástalannak bizonyult a behozatal megakadályozására. Az osztrák-magyar vámtarifa módosításáról szóló 1887 : XXV. t.-cz.-ben megállapított 1 frt 50 kros buza és 3 frt 75 kros lisztvám (aranyban számítva), mely miatt Románia vámháborút is kezdett ellenünk, némi védelmet nyújtott volna, de ezen vám sem érvényesülhetett teljes mértékben, mert többféle rendszabály utólagosan nagy részben illusoriussá tette. Az 1890. évtől 1900-ig érvényben levő őrlési forgalmi kedvezmények hatásáról a gabonaárakra nézve igen eltérők voltak a vélemények. A malmok ezen kedvezményt majdnem létfeltételüknek tekintették és okvetlen szükségesnek mondták, hogy a kitünő minőségű aczélos szemű tiszavidéki, bánáti, fehér-megyei búzához alárendelt minőségű, puhaszemű, olcsóbb román búzát vegyítsenek s azt együtt őrljék, mert csak így voltak képesek oly olcsó lisztet előállítani, mely a világpiacon versenyképes volt, sőt azt állították, hogy a magyar buza kivitelét is előmozdította ezen eljárás s e nélkül annak ára még alacsonyabb lett volna. Gazdaköreink ezen nézetben éppen nem osztoztak s a külföldi buza vámmentes behozatalát, bár az megfelelő mennyiségű liszt kivitel feltételéhez volt kötve, nem jó szemmel nézték s az akkori alacsony buzaárakat nagyrészt ezen vámkedvez-

ménynek tulajdonították. Többféle visszaélésről is panaszkodtak, melyek miatt az őrlési forgalmi kedvezmények 1895-ben meg is lettek szoritva; 1900-ban pedig az osztrák és magyar mezőgazdák, valamint az osztrák malmok agitációja miatt ezen kedvezményeket mindkét kormány megszüntette. Még nagyobb veszedelem volt a magyar buzára nézve a Szerbiával kötött 1893. évi kereskedelmi szerződésben a szerb buzának nyújtott azon kedvezmény, hogy határforgalom czímén csak a vám fele, métermázsánként 75 kr. terhelte. Miután a szerb buza ezen kedvezményben másutt sehol sem részesült s különben is a Dunán a legolcsóbban szállitható, ez idő óta Szerbia egész gabona- és kukoriczafeleslegét a mi piacunkra hozta.

Az osztrák-magyar monarchia, mint a többi európai államok a mult század közepétől fogva szabad kereskedelmi politikát folytatott és a gabonára annál kevésbbé vetett magas vámot, mert gabonaneműekből rendszeren jelentékeny kivitele volt. De a mint a francia, német s egyéb védvámok folytán ezen államok területéről kiszorított buza más piacokon keresett elhelyezést, minden szabad piacra sok idegen buza tolult s így történt, hogy a közös vámterületre is mindig több külföldi búzát hoztak be, különösen a szomszédos keleti buzatermelő államokból.

A szerb gabonabehozatal akárhányszor elegendő volt arra, hogy kivitelre szoruló feleslegünket lényegesen emelje; előfordult az is, hogy nem is lett volna számbavehető feleslegünk, de a behozott szerb búza által ily felesleg mesterségesen teremtett, s miután legtöbbször épen a kiviteli felesleg értékesítési viszonyai szabják meg az összes termés árát, a magyar búza ára ily esetben is a külföldi búzaáraktól tétetett függővé, s a vámok hatása nem érvényesülhetett.

Igy gabonaáraink, meglehetősen nagy védvámjaink daczára, teljesen az olcsón termelő keleteurópai államok termelési viszonyaitól és gabonaáraitól tétettek függővé s nem is voltak jó áraink máskor, ha csak Oroszországban vagy Romániában rossz termés nem volt.

Ilyen eset volt 1891-ben, midőn az oroszországi termés nagyon rosszul sikerült, úgy, hogy éhínség tört ki s emiatt az orosz kormány gabonakiviteli tilalmat léptetett életbe. Ekkor magas volt a búza ára, daczára annak, hogy úgy 1890-ben, mint 1891-ben jó terméseink s nagy készleteink voltak. De az ellenkezőre még több példánk van, így 1894-ben gyenge búzatermésünk volt s a magyar alföldön nagy aszály lévén, semmi kukoricza nem termett, mégis ekkor ezen határozottan rossz esztendőben voltak a legalacsonyabb gabonaáraink, noha a közös vámterület kiviteli többlete ez évben csak 377.000 mmázsa volt.

Általában ez időtől fogva a legalacsonyabb gabonaárak állandósultak meg nálunk, a 6 frtos búza korszaka egészen az 1897/98-ik évi szűk esztendőig tartott, de ekkor rengeteg behozatal lett szükséges, úgy hogy •búzából az 1897/98-ik gazdasági évben a közös vámterület behozatala 4,709.078 mmázsával haladta meg a kivített s az egyensúly csak évek mulva állott helyre. A dologban az a legszomorúbb, hogy nem is annyira a viszonyok elhárithatatlan hatalma okozta a potom árakat, mert hiszen

Ausztriában állandóan elég jó és biztos piacunk volt és a monarchia gabonakiviteli feleslege épen ezen években alig említésre méltó volt; így 1893-ban 395.000 mm., 1894-ben 377.000 métermázsa, tehát gabonafeleslegeink csekélységét tekintve lehettek volna igen magas áraink is, de ezen csekély kivitel a világpiacz akkori igen alacsony árainak lévén alávetve, ennek visszahatása volt összes gabonaárainkra. Ez időben tehát a külfölddel kötött kereskedelmi szerződéseink két remeke, a szerb határforgalmi kedvezmények és az olasz borvámclausula nyomorította meg egész mezőgazdaságunkat s legnagyobb részben ezek idézték elő a magyar mezőgazdasági válságot, melyről nem ok nélkül annyit panaszkodtunk, minthogy gazdáink éveken át jelentékeny veszteséggel termeltek.

Gabonavámjaink elégtelensége különösen kitűnt 1904-ben, midőn a rossz termés hatása alatt egy ideig magas áraink voltak, melyek azonban a nagy behozatal miatt nem tarthatták magukat. Ugyanis 12.000 mm. kivittel szemben a közös vámterületnek 2,193.000 mm. búza behozatala volt, ennek több mint fele Romániából, pedig már meg volt szüntetve az őrlési forgalmi kedvezmény is. Közel 600.000 mmázsa Szerbiából, közel 300.000 métermázsa Oroszországból és 126.584 métermázsa bizonyára orosz és amerikai eredetű búza Németországból.

Ezen állapotok felismerése s azon körülmény, hogy Németország mezőgazdasága megvédése érdekében még az eddiginél is magasabb védelmeket léptetett életbe és pedig oly módon, hogy a minimális vámok is oly magasak, hogy azok a mi gabonánknak bevitelét a német piacokra teljesen lehetetlenné tették, az osztrák-magyar monarchia részéről is egészen más állásfoglalást tettek elkerülhetetlenül szükségessé.

Igy jöttek létre az európai védvamos irány hatása, a gazdákörök öntudatos fellépése és az ausztriai mezőgazdák pártolása következtében az új mezőgazdasági vámok, melyek mezőgazdaságunk érdekeit, ha nem is minden részletükben, de egészben véve mégis kellően megoltalmazzák és különösen a külföldi gabona beözönlésének gátat vetnek. Ugyanis a legfontosabb gabonaneműekre nézve a minimális vám is meg van állapítva, melyre a vámok szerződéses megállapodások útján, leszállíthatók. Ily megállapodások azóta tényleg létrejöttek pl. Oroszországgal, de azokat a legtöbb kedvezmény elve alapján bármely más állam is, ha velünk nyílt vámháborúban nem áll, igénybe veheti, úgy hogy valósággal nem az autonom vámtarifa tételei, hanem ezen minimális vámtételek vannak érvényben.

Ezek pedig:

búzára	nézve	. . . . .	6 K 30 f,
rozsrá	»	. . . . .	5 » 80 »
árpára	»	. . . . .	2 » 80 »
zabrá	»	. . . . .	4 » 80 »
tengerire	»	. . . . .	2 » 80 »

Ezen vámtételek mellett talán az árpa és tengeri kivételével a behozatal középtermésű években kizártnak mondható s a magyar és ausztriai piacoknak a belföldi termelés számára való

fentartása, megvédése, lehetséges. Nagyon rossz termés mellett behozatalra szorulunk továbbra is, igen jó termés mellett pedig kivitelre volna szükség, hogy az árak nagyon vissza ne menjenek. A belfogyasztás emelkedése mindinkább nagyobbodó keresletet idézván elő, ebből hosszabb időtartamra minden valószínűség szerint magasabb árakra lehet következtetni.

Hogy azonban mikor fog ezen áremelkedés bekövetkezni és mily mérvű lesz, annak megítélésével többféle körülményt kell figyelembe venni. A rögtönös áremelkedést gátolják már azon nagy készletek is, melylyel az új vámtarifa életbeléptetése előtt a szomszéd államokból, különösen Szerbiából behoztak. Sok függ a termés-kilátásoktól s különösen az egyes évek termésétől az árképződésre nézve. De valamely állandóbb hatások is, melyek az árak gyors emelkedése ellen dolgoznak. A világszerte életbeléptetett védvámoknak a világpiac gabonaáraira valószínűleg csökkentő hatása lesz, mert azon idegen gabonamennyiség, mely eddig a német és osztrák-magyar piacokon talált elhelyezést, onnan a védvámok által kiszorítván és belföldi termelés által helyettesítettén, most új piacokat fog keresni, új és sürgős kínálatot teremt, melylyel ott a fogyasztás emelkedése egyelőre aligha fog lépést tartani. A világpiac olcsóbb árai a védett országok gabona áraira mindenestre nyomást fognak gyakorolni, úgy miként az árvíz hullámai ostromolják a gátak által védett földeket. Az árak tehát a védvámok különbözetén felül nem emelkedhetnek, sőt a fenyegető külföldi bevétel miatt valamivel azon alul kell maradniok.

A vámkülföld árait tehát egy ország gabonapiacjai sem hagyhatják figyelmen kívül, különösen olyan országok nem, melyeknek a vámkülföldre kivitele van. Ez a mi helyzetünk is nem a búzára, hanem a lisztre nézve. Láttuk, hogy Ausztria-Magyarország kivitele s behozatala kenyérterményekben rendszerint körülbelül kiegyenliti egymást, vagyis ha kivitel nincs is, a lakosság középtermésű éveken a gabonatermést elfogyasztja. Ez első feltétele a vámok érvényesülésének, melyek e nélkül csak papiroson volnának meg. Ez azonban még nem jelenti a külforgalom hiányát s tényleg eddig jelentékeny forgalomunk volt a vámkülfölddel, még pedig elég nagy behozatal búzában s ennél még valamivel nagyobb, egy millió mmázsa körül ingadozó lisztkivitel. Mi történik ezen külforgalommal, ha nem hozhatunk be búzát, honnan pótoljuk a hiányt, marad e felesleges búzáink, melyet liszt alakjában kivihetünk, s ha lesz kivinni való lisztünk, képesek leszünk-e azt megfelelő ár mellett a vámkülföldön eladni, vagy fel kell hagynunk a lisztkivittel, úgy a mint a búza kivittel felhagytunk? Ezen kérdések mellett még egy kérdés merül fel, hogy nélkülözheti-e malomiparunk nagyobb károsodás nélkül a vámkülföldre való lisztkivitel. A mennyire én tudom, a legfinomabb fehér liszt elhelyezése járt eddig legnagyobb nehézséggel malmainkra nézve, mert a barna lisztet és a korpát a közös vámterületen belül rendszerint könnyen értékesíthették, a legfinomabb lisztet azonban kénytelenek voltak elegendő belföldi kereslet hiányában a vámkülföldön eladni. Hogy itt a versenyt megállhassák, volt szükségük mint már láttuk,

malmainknak az olcsóbb román s szerb búza behozatalára s a magyar búzával keverve való feldolgozására.

Minthogy a balkáni búzák behozatala jövőre védvámjaink által majdnem ki van zárva, a hiány csak magyar búzával pótolható.

Azon búzamennyiséget, melyet évenként behozni szoktunk, sőt annál sokkal többet is képes a magyar föld az eddigi termésen kívül producálni valamivel magasabb és főképen állandó búzaárak mellett.

Ha erre számíthatnak a magyar mezőgazdák, akkor az országnak a központtól távolabb eső és kevésbé jó talajú vidékein is, hol eddig a búzatermelés nem igen fizette ki magát, nagyobb területeken fognak búzát termelni, s mivel a jobb árak intenzívebb gazdálkodást engednek meg, a jobb művelés folytán nagyobb lesz az általános terméseredmény is.

»A magyar buza és liszt versenyképességének fokozásáról« szóló, a Közgazdasági Szemle 1904. évi júniusi számában megjelent értekezésemben bőven kifejtettem, hogy jelenleg az ország délkeleti, keleti és északkeleti részének termelése meg van bénítva, mert a termények az alacsony árak s a drága fuvardíj miatt nem juthatnak el a budapesti piacra s azok kellően nem értékesíthetők. Ezen országrészekben ugyan nem elsőrendű piros aczélos buza terem, mint a Tiszavidéken vagy a bánágban, hanem másodminőségű úgynevezett puhaszemű buza, azonban éppen ez van hivatva olcsóságánál fogva az eddig vegyítési célra behozott román és szerb búzát pótolni, mellyel minőség tekintetében kiállja a versenyt. Mivel pedig a magyar malmok a vámkülföldre csak az esetben vihetnek ki számottevő mennyiségű lisztet, ha sok ilyen másodminőségű búzát kaphatnak jutányos áron, elkerülhetlenül szükséges a szállítási költségek leszállítása és a gabonaszállítás tekintetében olyan zónaszerű tarifa alkotása, mely által egyrészt a nagy távolságok bizonyos tekintetben kiegyenlítettnek, másrészt a nagyobb kereskedelmi góczpontoknak aállítás körül bizonyos kedvezmények nyújtatnának.

Ezen javaslatom nem zárja ki a malomipar támogatására tervezett más újabb kedvezmények megadását, így például Németország példájára a kivitt liszt mennyiségéhez képest beviteli jegyek kiállítását a malmok részére, melyek nálunk nem termelt czikkek behozatalánál a vám megfizetésére lennének felhasználhatók. Minthogy azonban e rendszer az állam részéről jelentékeny áldozattal jár, elvileg kizártnak tartom azt, hogy ezen beviteli jegyekkel gabona- és lisztvámot is törleszteni lehessen, mert ez a vámvédelem áttörésére vezethetne, ami még az esetben sem volna megengedhető, ha az állam pénzügyi áldozatot nem hozna is, így pedig még kevésbé jöhet szóba.

Az általam javasolt tarifaleszállítást egyébiránt sokkal fontosabbnak és czélszerűbbnek tartom a beviteli jegyek rendszerénél azért is, mert a szállítási költségek csökkentése nemcsak a malomiparnak, hanem közvetlenül a termelőknek is javára szolgál s magát a termelést is fokozza, elősegíti. De a szállítási költségek csökkentése által előidézett bevételi hiány legnagyobb

részben meg is térül az államvasutaknak, mert több gabonát és hosszabb vonalon fognak szállítani termelőink oly vidékekről is, hol most a gabonatermelés el van hanyagolva, a földek rosszul műveltetnek, s a mi buza terem, azt csak a legközelebbi nagyobb vidéki malomig szállítják tengelyen vagy helyi érdekű vasuton. Összefoglalva a buzaárak alakulására vonatkozólag előadottakat, nézetem szerint a vámvédelem következtében, kivált ha a szállítási költségek is leszállítatnak, igen bő termésű évektől eltekintve, a buza ára előreláthatólag valamivel emelkedik és bizonyos állandóságot nyer, de éppen ez okoknál fogva a termelés annyira fokozható, hogy belátható időben az a közös vámterület szükségletét mindenkor kielégítené. E mellett a vámkülföldre való lisztkivitel is teljes mértékben fenttartható volna, a mi már azért is megbecsülhetetlen fontossággal bírna, mert buza-, illetve lisztfeleslegünkkel nem volnánk teljesen az osztrák fogyasztó piacokra utalva, s így gazdasági érdekeinket azok ellenében sikeresebben védelmezhetnénk.

Ecséri Lajos.

A határhaszonelmélet bírálata. I.

A »Közgazdasági Szemle« folyó évi februári és márcziusi számaiban előadtam az értékelmélet régi és új nézőpontja közti eltéréseket. Láttuk, hogy az új értékelmélet, a határhaszonelmélet felfogása a régiekével ugyszólván minden lényeges pontban ellentétes. A tudomány tehát az előtt a kérdés előtt áll, hogy a két ellentétes álláspont közül melyik a helyesebb, melyik felel meg egyrészt jobban az értékjelenségekre nézve gyűjtött tapasztalatoknak, másrészt melyik képes a jelenségeknek elfogadhatóbb magyarázatát nyújtani? Eddigi vizsgálataink alapján megkísérleljük ezekre a kérdésekre feleletet adni.

A régi értékelméletek hátrányaival nem kell sokat foglalkoznunk. Hátrányaikat éppen a határhaszonelmélet irodalma meglehetősen részletességgel hozta felszínre és így beérhetjük azok főbbjeinek rövid ismertetésével.

A mi mindenekelőtt a költségelméletet illeti, úgy kétségtelen, hogy ez az igazság egy jelentékeny részét tartalmazza. Az érték és a javak előállításához szükséges áldozat (munka- és tőkeáldozat) között tagadhatatlanul nagy az összefüggés és az értéknek a termelési költségekkel egybeesésre törekvő irányzata a javak tekintélyes részénél elvitathatlanul észlelhető. Más részről azonban a költségelméletbe való mélyebb behatolás nélkül sem kerülheti el senkinek sem a figyelmét, hogy az a tapasztalati tényekkel számos esetben határozottan ellentétbe helyezkedik. Eltekintve ugyanis attól, hogy a javak tekintélyes részére, tudniillik azokra nézve, melyek az ember termelési tevékenysége útján nem szaporíthatók, maguk a költségelmélet hívei is kénytelenek elismerni, hogy ezeknek az értéke és a termelési költségek között nincsen összefüggés, azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy még a tetszés szerint szaporítható javak értéke sem alakul mindig a termelési költségekkel párhuzamosan. Ennek legszembetűnőbb bizonyítéka az, hogy bármennyi költséget áldozunk is egy jószágra, ez azért még nem lesz értékes. Sőt az élet számtalan példáját nyújtja annak, hogy a nagy tőke- és munkaáldozatok árán termelt javak, ha a termelés valamely szerencsétlen véletlen vagy a termelő ügyetlensége folytán nem sikerül, vagy ha más a termeléstől független viszonyok (értékesítési viszonyok) kedvezőtlenül alakulnak, sok jószág a rája fordított igen jelentékeny költségek daczára sem bír értékkel, vagy csak olyan csekélylyel, mely termelésének költségeivel semmi arányban sincsen. Pedig, ha tényleg, a mint a költségelmélet hívei állítják, az érték oka a termelésre fordítandó áldozatban volna, akkor az értéknek

okvetlenül *mindig* a termelési költségekkel arányban kellene lennie. Ha számos esetben ez még sem következik be, mint a hogy a gazdasági élet számos példája mutatja, ez nyilván annak a bizonyítéka, hogy az értéknek legalább is nem egyedüli oka és tényezője a termelési költség.

Igy tehát a költségelmélet a belső lényegét az értékkepződésnek nem képes ugyan megmagyarázni, mindamellett mint az esetek túlnyomó részére vonatkozó tapasztalati igazság esetleg fennállhatna, ha olyan alakba öltöztetjük, hogy az érték a termelési technika és a termelési rendszer mindenkori állása szerint szükséges legkisebb költségek felé nehezkedik. Bár ez nagyjában sok esetben a valóságnak megfelel, még ilyen, elméleti szempontból valóban kevés értékkel bíró alakjában, mint az értékalakulás irányzatát jelző tapasztalati törvény is alig tartható fenn, mert az élet tényleg nagyon számos kivételt mutat e törvény alul. A termelési költségek egyenlő volta p. o. még éppenséggel nem vonja maga után a jószágok értékének egyenlő voltát és két egész egyenlő költséggel termelt jószág lényegesen eltérő értékkel is bírhat.

Mindez egész kétségtelenné teszi, hogy a termelési költségek semmi esetre sem egyedüli elemei az értéknek és hogy az értékalakulásban okvetlenül más tényezőknek is fontos szerepet kell játszaniok.

A munkaelmélet is az igazságnak egy részét tartalmazza, de még kisebb részét, mint a költségelmélet. A munka is kétségkívül lényegesen befoly az értékalakulásra, de befolyása még távolabbi, még inkább higitott, mint általában a termelési költségeké, mert hiszen a munka csak mint a termelési költségek egy része gyakorol a tőkével együtt hatást az értékre. A munkaelmélet épp azért, mert kizárólagossággal kíván felruházni oly tényezőt, mely csak távolabbi összefüggésben van az értékkel, még tökéletlenebb, mint a költségelmélet. Az, hogy az érték és a javak előállításához szükséges munka nem fedik egymást, még nyilvánvalóbb, mint a termelési költségek és az érték gyakori különböző volta.

A költségelmélet ellen felhozható ellenvetések a munkaelméletre mind ráillenek és ellene még ezen felül is számos ellenvetés tehető, a mi annak a következménye, hogy a munkaelmélet a költségelmélet részéről elkövetett hibát, az értékkepződésnek a termelési költségeken kívül fekvő tényezőinek az elhanyagolását még tetézi, a mennyiben a termelési költségek is csak egy részt, csak a munkát fogadja el mérvadónak, illetőleg az összes költségeket munkára igyekszik felbontani. Ha emez eljárása mellett a tőke egy részét mint »megjegeczesedett« munkát figyelembe is veszi, mégis elhanyagolja a termelési költségek amaz elemeit, melyek nem munkatermékek, mint a természeti erők és nem emberi munkával termelt anyagok. Már ez által kezdettől fogva igen lényeges hiba lopódzott be az elméletbe.

Azok közül a tények közül, melyekkel a fentiekben kívül a munkaelmélet ellentétbe helyezkedik, röviden csak néhányat kívánok érinteni. Így mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy két ember

által végzett egyenlő munkamennyiség (p. o. egy munkanap stb.) nem bir rendesen egyenlő értékkel, holott ennek akkor, ha az érték egyenlő volna a jószágra fordított munkával, egyenlőnek kellene lennie. Ha még sincs így, ez csak arra mutat, hogy a munkán kívül más tényező is befolyásolja az értéket. Ugyanerre mutat az is, hogy számos jószág, mely egyenlő mennyiségű munkába került, igen különböző értékű, mi kivált akkor gyakori, ha az egyik alacsonyabb, a másik felsőbbrendű munka eredménye. Bár ezen a nehézségen a munkaelmélet úgy igyekezett segíteni, hogy a tanult munkát a tanulatlan munka sokszorosának fogta fel, ez által mégsem tudta bebizonyítani, hogy egyenlő munkamennyiség egyenlő értéket termel. Világos az is, hogy két egyenlő munkamennyiség, ha az egyiket tőke támogatja, a másikat nem, igen különböző értékeket fog termelni. Ha a tőkét, mint »megjegyeztesedett« munkát itt tekintetbe is akarjuk venni, a hibát még nem küszöböltük ki, mert kétségtelen, hogy a munkán kívül egyéb tényezők, p. o. maga az idő folyása, (régibor értékének emelkedése), stb. hatást gyakorolnak az értékre és a természeti tényezők és a nem emberi munkával termelt javak, mint már említettük, ugyancsak figyelmen kívül maradnak, mert sehogy sem tekinthetők megjegyeztesedett munkának.

Általában a munkaelméletnek talán leglényegesebb hibája, hogy szerinte csak annak van értéke, a mit termelés útján kell megszerezni. Így azután nem veszi figyelembe, hogy az olyan természeti adományok is értékkel birnak, melyeket nem kell termelni. Ha a munkaelmélet helyes volna, akkor p. o. a vizesésnek, mely gépet hajt, a halastónak, melyben a halak önmaguktól tenyésznek, nem lehetne értéke.

Különbben is kézenfekvő dolog, hogy a munkaelmélet a mai gazdasági életben uralkodó viszonyokkal sehogy sem számol, a munka legfeljebb rég elmúlt egyszerű gazdasági viszonyok között képezhetné az érték alapját,¹⁾ ma azonban semmi esetre sem volna ez lehetséges, mert hiszen a legtöbb ember nem is tudja, hogy egy-egy jószág előállítása mily munkába került, e szerint tehát nem is tudhatná, hogy mily értéket tulajdonítson neki. És ez volna a mai gazdasági életben, a munkamegosztásra alapított gazdasági szervezetben a szabály, mert a legtöbb ember nem tudja, hogy az általa használt javak mily munkamennyiségnek felelnek meg. Ha pedig a munkaelmélet hívei a subjectiv értékelméletből tanulva, a nagy dán tudóssal, Scharlinggal²⁾ élükön azt felelik, hogy az emberek a javakat annyira becsülik, a mennyi munkába az azok megszerzése céljából feláldozandó javak kerültek, vagyis helyesen, a mennyi fáradságot okozott a megfelelő mennyiségű pénz előteremtése az egyénnek, ezzel a felelettel sem érhetjük be, mert hiszen, ha ez igaz volna, a milliomos, a ki kizárólag a tőkéjéből él és munkát nem végez, a javaknak nem tulajdonithatna értéket, mert azok megszerzése neki semmiféle munkába sem került.

¹⁾ Ezt ujabban Cornélissen igen szépen kifejtette »Théorie de la valeur« című művében, 163–166. oldal.

²⁾ Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Neue Folge, XVI. kötet 548. oldal.

Úgy hiszem, nem kell tovább folytatnom a költség- és a munkaelmélet hiányainak bizonyítását. A felhozott szempontok kétségtelenné teszik, hogy sem a költségelmélet, sem pedig az annak mintegy következetesen végig gondolt alakját képviselő munkaelmélet nem képesek az értékproblema kellő magyarázatát nyújtani, és hogy kivált az utóbbi a munka szerepét az érték-képződésnél egész tévesen fogja fel.

Forduljunk most már az új értékelmélet felé, hogy annak előnyeit és hátrányait is megismerjük. A mi mindenek előtt azokat a nehézségeket illeti, melyeket a régi értékelméletnek az a körülmény okozott, hogy az érték igen gyakran nem alakul párhuzamosan a termelési költségekkel, illetőleg a termeléshez szükséges munkával, ezek a határhaszonelmélet számára egyáltalában nem léteznek. Az ezekkel összefüggő kérdések tekintetében a határhaszonelmélet fölénye kétségtelen, mert míg a régi értékelméletek cikornyás magyarázatokkal igyekeznek a tények és az elmélet közt felmerülő emez ellentéteket némileg eloszlatni, vagy legalább valamennyire burkolni, addig a határhaszonelmélet a javaktól függő konkrét haszonra utalva igen könnyen megmagyarázza, hogy p. o. miért nem lehet két egyenlő munkamennyiség termékének az értéke mindig egyenlő, miért különbözik egyenlő termelési költségek daczára a jószágok értéke és hogyan lehetséges az, hogy néha a termelésre fordított tekintélyes költségek daczára is a termelés eredménye értéktelen lesz. A határhaszonelmélet rámutat mindennek az indokára, midőn azt tanítja, hogy az érték attól a haszontól függ, melyet egy-egy jószág nyújtani képes, hiába okozott két termék előállítására egyenlő költségeket, ha az egyik adott körülmények között hasznosabb, mint a másik, akkor azoknak nem tulajdoníthatunk egyenlő jelentőséget. Ha pedig valamely jószág nem nyújt hasznot, akkor bármily áldozatba, bármily fáradságba került is annak előállítása az nem bírhat értékkel.

De nemcsak az biztosít a határhaszonelméletnek a régi értékelméletekkel szemben előnyt, hogy az azok által meg nem fejthető tényeket egyszerűen minden nagyobb nehézség nélkül megmagyarázza. Előnyt kell adnunk annak azért is, mert az értékalakulásról adott magyarázata sokkal egyszerűbb, mint a költség- és a munkaelméleté, mely utóbbiak kivált a mai gazdasági rendszerre alkalmazva az érték-képződési folyamatot olyan bonyolultnak és nehézkesnek tüntetik fel, hogy azt a mindennapi életre alkalmazva el sem képzelhetjük. Ez kiváltkép a munka-elméletre nézve áll. Első pillanatra ugyanis szinte érthetetlen, miért nem tartjuk egyszerűnek azt a magyarázatot, hogy az érték egyenlő az egyes javakra fordított munkamennyiséggel; egyszerű gazdasági viszonyok között e magyarázat nem is volna nehézkesnek mondható. Midőn a munkamegosztás még kezdetleges, az emberek nagyjában tudják, hogy a megszerezni kívánt árú mennyi munkát képvisel, mert nagyjában ismerik a szükségelt primitív és csekély számú cikkek előállítási módját. A nagyszabású munkamegosztás és gépipar korában azonban ez nincs így és erre a korszakra alkalmazva tűnik csak ki a munka-elmélet nehézkesége. A nagy gyárakban magasfokú munka-

megosztás mellett termelt cikkek előállításához szükséges munkamennyiségről a legtöbb embernek fogalma sincsen. A paraszt tudja a falujában, hogy a kovács, a ki a lovát patkolja, a kádár, a ki a hordóját javítja és az asztalos, a ki egyszerű butorait és eszközeit készíti, nagyjában mennyit fárad egy-egy darabbal, de a nagy város lakójának sejtelve sincsen arról, hogy az Angliában készült kalapja, Ausztriában szövött ruhája stb. milyen munkát okoztak a gyárban. Hogyan építhessék tehát értékítéletüket? Maga a fáradság, melyet a termelés okoz, elég egyszerű tényező és az érték elemének talán elképzelhető volna, ha csak módunkban állna minden egyes esetben az egyes jószágokban belőle foglalt mennyiséget megállapítani. De ez lehetetlen, ha még a technikai folyamatot sem ismerjük, mely mellett az egyes javak készülnek.

A határhasonelmélet nem kíván ilyen lehetetlenséget. Az a tényező, a haszon, melyből az értéktüneteményeket magyarázza, szintén egyszerű és elemi természetű azzal a különbséggel, hogy minden esetben mérhető, mert magára az értékbecslést véghezvivő alanyra vonatkozik. Bármily összetett és differenciált gazdasági élet mellett az egyének könnyen számolhatnak azzal, hogy egy-egy jószágmennyiség rájuk nézve milyen hasznot képvisel és így ez bármikor minden nehézség nélkül képezheti az értékbecslés alapját.

Amellett, hogy a különböző viszonyok közt általánosabban állandóbban és egyszerűbben alkalmazható mértéket ígyekezett a határhasonelmélet felfedezni, nagy egyoldaluságtól is szabadította meg az értékelméletet. Ez ugyanis egészen a legújabb időkig (a használati értékelméletnek naiv alakjától és a keresletkinálat elmélettől eltekintve) mindig a termelés folyamatát tekintette az értékképződés középpontjának és ebben annyira ment, hogy a forgalomnak és fogyasztásnak az értékre gyakorolt befolyásáról teljesen megfeledkezve, a termelésben az értéktünetemények birodalmát souverain kormányzó hatalmat látott. E felfogás a tapasztalat tényeivel merő ellentétben áll és egyoldalúsága, ki nem elégitő volta félreismerhetetlen, ha meggondoljuk, hogy a gyakorlati életben a jövedelemeloszlás és a fogyasztás mily jelentékeny hatást gyakorolnak az értékképződésre és a szegény és gazdag értékbecslései mily tetemes különbségeket mutatnak fel. A vagyoni különbségek befolyása az értékképződésnél tagadhatatlan és csak ott hiányozhatik, ahol magántulajdon és vagyoni különbség nincs. Érték oly abstract alakban, mint a régi értékelmélet képzelte, egyáltalában nem létezik, konkrét esetben pedig minden olyan társadalomban, melyben vagyoni különbségek vannak, az egyén vagyoni helyzete is befoly annak értékítéleteire.

A határhasonelmélet ebben az irányban is nagy haladást jelent. Nem fogja fel többé egyoldaluan, a termelés szempontjából az értéket, hanem a javaktól nyújtott haszon és az azokból rendelkezésre álló mennyiség összehatásából magyarázván azt, nem zárkózik el a jövedelemeloszlás és a csere által az értékre gyakorolt befolyás elől sem. Az érték ugyanis a határhasonelmélet tanítása szerint nemesak a megszerezni óhaj-

tott jószágból rendelkezésre álló mennyiségtől függ, hanem attól is, hogy az illető egyénnek a csere eszközölhetése végett mennyi jószág áll rendelkezésre, vagyis milyen a vagyoni helyzete. Más szóval ez annyit jelent, hogy ha a termelők valamely jószágból ezer darabot állítottak elő és hoznak piacra, és a vevők mindegyikére nézve az ezer darab egyenlően adott mennyiséget képvisel, a vevők a jószág egységét még sem fogják egyenlően becsülni, mert az annak megszerzéséhez szükséges javakból különböző mennyiséggel rendelkeznek, vagyis vagyoni helyzetük különböző. A határhaszonelmélet szerint tehát a javak megszerzése céljából rendelkezésre álló anyagi erő, vagyis a vagyoni helyzet ép oly befolyással bír az értékképződésre, mint a megszerzeni kívánt javakból rendelkezésre álló mennyiség. Midőn a határhaszonelmélet ilyen módon nem építette többé az értékelméletet egyedül a termelés folyamatára, és a vagyonskülönbségeknek az értékre gyakorolt befolyását is figyelembe vette, egyuttal azoknak az abstractióknak az egyikét is kiküszöbölte, melyekkel a régi értékelmélet a gyakorlati élet jelenségeinek megfigyelése folytán oly gyakran élt anélkül, hogy egyoldalúságát vagy hibáját csak távolról is sejtette volna.

Ha egyrészt az előadottak után a határhaszonelmélet, mely ha úgy szabad magam kifejezni, a termelésnek eddig az értékelmélet terén gyakorolt egyeduralmát megtörte, és az értékelméletet az élet jelenségeivel jobban összhangba hozta, számos szempontból határozottan előnyt érdemel a régi értékelméletek felett, úgy másrésztől teljesen jogosult és szükséges azt a kérdést felvetni, hogy az értékelméletnek az új alapra helyezése közben nem esett-e más irányú egyoldalúságba? Nevezetesen főképp, nem helyezi-e magyarázatának súlypontját túlságosan a fogyasztásra és nem hanyagolja-e el túlságosan a termelés folyamatát? Nem tölja-e továbbá az érték objectiv tényezői rovására nagyon is előtérbe a subjectiv tényezőket? E kérdések már csak azért is felmerülnek, mert az elméletnek még a neve is a haszon fogalmával függ össze és így igen közel fekszik az a gondolat, hogy az új értékelmélet egyoldaluan a haszon szempontjából szemléli az értékjelenségeket.

Első pillanatra tényleg úgy látszik, hogy arról megfeledezvén, miszerint az értékre nemcsak a javaktól függő haszon, hanem az azok megszerzésének feltételét képező áldozat is befoly, az a költségelmélettel ellenkező hibába esik és az értéket epp oly egyoldaluan kívánja a haszomból magyarázni, mint a mily egyoldaluan magyarázza a költségelmélet a termelési költségekből. A határhaszon elmélet ellenfelei legnagyobb részben ebből a szempontból is ítélik meg azt és egyoldalúsággal vádolják azért, mert nézetük szerint a javak megszerzésével járó áldozatnak az értékre gyakorolt befolyását nem veszi figyelembe.

E vád, bár érthető, közelebbi vizsgálat után nem bizonyul igazságosnak. A határhaszon fogalma ugyanis tényleg burkoltan tartalmaz áldozati elemet és éppenséggel nem azonos a haszon fogalmával és nem jelent egyszerű hasznot. A határhaszon fogalmának két alkotó eleme van: a haszon és az illető jószágból rendelkezésre álló mennyiség. Ezt mindig szem előtt kell

tartanunk. Utóbbi ugyanis a határhaszonelmélet szerint annak a körülménynek az értékképződésre gyakorolt befolyását képviseli, hogy minden jószág rész elveszése esetén egy-egy hasznot fel kell áldoznunk, egy-egy szükségletünk kielégítéséről le kell mondanunk. A határhaszonelmélet tehát nem azt tanítja, hogy az érték attól a haszontól függ, melyet minden egyes jószág képvisel; ez esetben tiszta haszonelmélet volna, mint a régi használati érték elmélete és jogosan volna azzal a szemrehányással illethető, hogy egyoldaluan, csak a haszonra való tekintettel kívánja az értékproblemát megoldani. A határhaszonelmélet nem ezt teszi; a hasznot, mint a régebbi elméletek is, csupán az érték feltételének tartja és az értékalakulást korántsem akarja ebből magából magyarázni, hanem a haszon és a mennyiségi tényező összehatásából, vagyis abból a haszonból (határhaszon), mely a kérdéses jószág utolsó egységétől arra való tekintettel függ, hogy a javak megszerzése azok korlátolt mennyiségben létezése folytán csak nehézség, csak áldozat útján lehetséges. Az áldozati tényezőt tehát a határhaszonelmélet nem hanyagolja el, mint szemére vetik. A haszonnak a rendelkezésre álló mennyiséggel való kombinálása éppen azt jelenti, hogy a hasznot nem magában, hanem a javak megszerzésének áldozattal járására való tekintettel teszi meg az értékképződés alapjává. A haszon magában nem magyarázhatja meg az új értékelmélet álláspontja szerint sem az értékproblemát, csak az áldozati elemmel egyetemben. A javaknak nem azért van értékük, mert hasznosak, hanem azért, mert mennyiségük és így az azokból húzható haszon mennyisége is korlátolt és ezért minden egység elveszése egy-egy haszon feláldozásával jár. A vád tehát, melyet az áldozati elem elhanyagolása címén általában a határhaszonelmélet ellen emelnek, nem jogos és arról tesz tanuságot, hogy sokan restelték a fáradságot, hogy a határhaszon fogalmának bővebb elemzése által a határhaszon szellemébe mélyebben behatoljanak.

Mindamellettséggel bizonyos irányban a határhaszonelmélet ellenfeleinek az egyoldalúságot hangoztató szemrehányása indokolt, mert a határhaszonelmélet, bár az áldozati elemet éppenséggel nem hanyagolja el, mégis kiindulási pontjában egy igen fontos tényt mellőz, t. i. nem veszi figyelembe, hogy a javak *eredeti megszerzése* nagyjából csak a természettel való küzdelem árán, valamely technikai folyamat útján, több-kevesebb idő feláldozása és kisebb-nagyobb fáradság magunkra vétele mellett történhetik. A határhaszon fogalma csak azt foglalja magában, hogy a javak mennyiségének korlátolt volta hatást gyakorol az értékképződésre, de azzal nem számol, hogy az emberiségnek eme tényező alakulására befolyása van, mert a termelési folyamat elvégzése útján a legtöbb jószág mennyiségét szaporíthatja. Arra tehát figyelemmel van ugyan a határhaszonelmélet, hogy a javakat csak nehézségek útján lehet megszerezni, minthogy azok legnagyobb része nem áll oly mennyiségben rendelkezésre, mint a milyen minden egyén minden szükségletének a kielégítését biztosítaná, de nincs tekintettel arra a körülményre, hogy a megszerzés nehézségének nemcsak a jószágok korlátolt mennyisége, hanem az is az oka, hogy a természet csak küzdelem árán

adja kincseit. Ha csak azt mondjuk, hogy a mennyiség befolyásolja az értéket, azzal tényleg a termelés és az érték között fennálló összefüggésre nem mutattunk rá, mert a javak mennyisége korlátolt, akár a természet önként adja azokat, akár pedig termelés útján szerezhetők meg, továbbá akár véglegesen adott a mennyiség, akár pedig termelés útján növelhető, épp ezért a határhaszon fogalmának elemét képező mennyiségi tényező a javak mennyiségének korlátolt voltát csakis ezekre való tekintet nélkül részesíti figyelemben.

A határhaszonelmélet, a mint ismeretes, részletesen foglalkozott a termelési javakkal és a termelési költségekkel. Azt várnók, hogy ezeket az alkalmakat felhasználta arra, hogy a kiindulási pontjában elkövetett hibát legalább később jóvátegye. A valóságban azonban a határhaszonelmélet megalapítói és kifejlesztői ezt elmulasztották. A termelési javakról és a termelési költségekről nyújtott magyarázatok a tulajdonképeni termelési folyamatra nincsenek tekintettel, hanem e folyamat közelebbi vizsgálása nélkül idevágó fejtegetéseiben a határhaszonelmélet mindig csak azt a határhasznot kutatja, mely az adott körülmények közt az értékképződésre nézve irányadó. A határhaszonnak az adott körülmények közt való keresése közben elfelejti, hogy a legtöbb jószág főtulajdonsága a termelés útján való szaporíthatóság. Így tehát a határhaszonelmélet bővebb kifejtése sem hozta a termelési folyamatot az elmélettel közelebbi kapcsolatba és ez az elméletnek annyira hátrányára van, hogy annak helyessége iránt komoly kételyeket támaszthat.

Mielőtt azonban a határhaszonelmélet fölött végleges ítéletünket megalkothatnók, indokolt e kérdést közelebbi vizsgálat alá venni.

A legtöbb eddigi értékelmélet azért mondott csődöt, mert valamely az értékképződésre befolyó, de azt nem egyedül irányító tényezőt általánosított és az érték kizárólagos alapjának fogta fel. A költségelmélet p. o. a termelési költségekben vélte az értékképződés mértékét felfedezni, egyuttal azonban az érték végső okát és az értékre ható egyedüli tényezőt látta azokban. A munkaelmélet ugyanugy járt el a munkával; nemcsak az értéket meghatározó mértéket keresett a javak előállításához szükséges munkamennyiségben, hanem annak végső és egyedüli okát is ebben igyekezett feltalálni. A határhaszonelméletet is általában hasonlóan értelmezték; a határhasznot nemcsak az érték mértékének, hanem az értékképződés végső okának és egyedüli tényezőjének szeretik felfogni. Minthogy pedig a határhaszon egy fontos tényrt mellőz, midőn a termelésnek az értékre gyakorolt befolyását elhanyagolja, a határhaszonelméletet is egyoldalunak kellett jelezniünk és igen fontos tényezők elhanyagolását szemére vetniünk.

Maros-Torda vármegye és Maros-Vásárhely thj. sz. kir. város közgazdasági leirása. II.

Szovátától délnyugatra a Kis-Küküllő partján haladva népes székely községekre találunk. Említésre méltó közöttük: Makfalva, a híres Wesselényi-féle népiskolával,¹⁾ itt él Molnár Dani, az országos hirnévre jutott székely fazekas, ki csodás művészettel készít — agyagból kiégetve — bikákat, teheneket, bivalyokat és medvéket; ezen egyszerű székely embernek munkái Fadrusz János figyelmét is felköltötték, kinek révén művészi állatjai még külföldön is elismerést szereztek az egyszerű székelynek. Lejjebb találjuk Erdőszentgyörgyöt a híres Rhédei fejedelmi család kastélyával, mely most szász kézen van. Az utolsó Rhédei sirját, unokája, az angol királyné diszes emlékkal jelölte meg a falu temetőjében.

Maros-Vásárhely szomszédságában néhány olyan falut találunk, melyeknek korábbi szabad székely lakossága nagy részben eloláhosodott. Ilyenek Marosszentgyörgy, Náznánfalva, Marosszentkirály, Kisfalud stb. A XVIII-ik század elején itt több községben a földesurak erőszakossága tette jobbágyakká s azután oláhokká a szabad székelyeket. Egy ilyen község Tófalva, a földesura erőszakossága folytán teljesen el is néptelenedett; ma a falunak még nyomára sem akadunk, pedig ennek a határa tagosított még 1848 előtt, legelőször a Székelyföldön.

A Maros jobb partján elterülő Mezőség az erdélyrészi Mezőségnek csak egy kisebb része. Jelentős községei Mezőbánd és Mezőkölpény halastavaival; Mezőcsávás és Mezőfele lakói híres sásfonatokat készítenek.

Maros-Torda vármegye éghajlata általában enyhének mondható. Nyugati részében szelid, keleti, hegyesebb részében valamivel hidegebb. Az évi közepes hőmérséklet Szászrégenben (390 m. tengerszin feletti magasságban) 8·8 C^o., Maros-Vásárhelyen (330 m. magasság), 1896—1900-ig átlag 9·1 C^o. A hőmérséklet szélsőségei: Szászrégenben 37·4 C^o és —25·4 C^o, Maros-Vásárhelyen 32·1 C^o és

¹⁾ Ezen iskola telkét a székelyek adták Wesselényi Miklósnak 1835-ben, hogy joga legyen Marosszék márkális gyűlésén felszólalni. Hálából Wesselényi az ajándékozott helyre iskolát építtetett 1838-ban. Az iskola homlokzatán levő felirat az alapítás történetét hirdeti e szavakban:

ADTÁK A SZÉKELYEK
WESSELÉNYINEK HAZAFISÁGÁÉRT;
SZENTELI
HAZAFISÁG FEJTÉSÉÉRT
A SZÉKELY NEMZETNEK
WESSELÉNYI.

—25·0 C°; az abszolút ingadozás tehát 62·8 C° illetve 57·1 C°. A csapadék évi mennyisége Szászrégenben 641, Maros-Vásárhelyen 714 (a maximális csapadék 57 mm), Görgényszentimrén 718 milliméter, a hegységek között pedig jóval több. Maros-Vásárhelyen 1896—1900-ig átlag: a csapadékos napok száma 73, ebből hóval 14; szélcsendes nap 285; viharos nap 2; az átlagos szélerő 1·1 (2·2 m).

IV. Néprajzi vázlat.

E vármegye lakossága magában egyesíti mind a három nemzetet, a melyek 1848 előtt Erdélyben politikai jogokat élveztek. Van egy rész a régi magyar földből, egy kis rész a szászvidékből és Székelyföldből s mindeniken található a magyaron és szászon kívül román bőven. Erdélynek 1848 előtti lakóit Kővári László »Erdély Statisztikája« című 1847-ben megjelent művében nagyon találóan jellemzi, azért közlöm is azt itt nemcsak történeti érdekességénél fogva, hanem azért is, mert ez a jellemzés nagyrésztben ma is találó.

Az erdélyi magyart Kővári így írja le: büszke és nemes, komoly, rátartásában szótalan, hevében pedig sok beszédű nemzet; elleneihez merész, nőkhöz lovagias; jogaiért, hazájáért halnitudó s úgyannyira honszerető, hogy hazáját békében, királyát háborúban el nem hagyja. Vendégeihez őszinte, vigalmaiban kitörő, zajos; bújában dühöngő; házánál kényelmet, mulatást szerető. Tudománynyal nem sokat törődik; a szónoklatnak nagy barátja. A politikai életben nyíltszívűségénél fogva kevésbé számitó, elhatározásainál merész, de kitartása nincs épen elég. Pártosságra ingerelhető. Házi életében nem igen nagy a rend; szeret jól élni, keveset dolgozni s sokat költeni; gyermekeihez, nejéhez elég vidám. Foglalkozásában és öltözetében szeszélyes, a bontonnal nem sokat törődik, a bókokat nem tűrheti; a feszt ki nem állhatja. Számuk 460.000.

A Székelyföld legtisztább tája a magyar világnak. A székelység ugyanazt a nyelvet beszélte és beszéli a magyarokkal, de a régi törvényekben mint külön nemzet jön elő s jogaiban és jellemében¹⁾ más nép. Földjük a legtisztább magyar vidék. Számuk 430.000.

A székelyt a magyarral szembeállítva, így jellemzi Kővári:

A magyar bátor,	a székely merész.
A magyar büszke,	a székely becsvágyó.
A magyar perlekedő,	a székely prókátornak született.
A magyar birtoka,	a székely fegyvere után szegény.
A magyar jószívvel látja,	a székely megbetegíti vendégét.

Általában a két nemzetnek ugyanazok a jellemvonásai, de a székelyben kirívóbbak; szóval: jogvédőbb, szorgalmasabb, megkülönböztetést keresőbb, tartózkodóbb, pedig szive még nyiltabb.

¹⁾ A Kővári jellemzésével párhuzamosan bemutatom a marosszéki székely népnek önjellemzését, melyet egy régi népdalukban örökítettek meg s a mely lényegileg egyezik Kővári megfigyelésével:

Székely vagyok, szabad bérczek lakója
Kertem alatt foly a Nyárad folyója
Vigan foly, de ha valami gátolja,
Kicsap akkor kertre, rétre, szántóra.

Olyan mint a Nyárad vize a vérem,
Senki se álljon utamba kikérem.
Egyenes az én járásom, kelésem,
Haragszom, ha felzavarják a vérem.

Paget utazásában így írja le a székelyt: büszkesége, szegénysége, szorgalma és vállalkozó szelleménél fogva a skóthoz hasonló; székelyek és skótok a komfortban, kényelemben minden népek és nemzetek után vagynak. Nagyrészt oldalas, hegyes, kopár fenlapályt túrva, néha élelmöket sem képesek a földből kiszerezni.

A székely perlekedő természetére felhossa Kővári, hogy 1827-ben egy szőrcsei birtokos egy tehén miatt 16 ezer forintot pörlekedett el; Teleken 2 sing posztóért egy telket foglalának le 1845-ben. Köztudomású tény az is, hogy a székely 3 forint értékű perért csak nyakába akasztja tarisznyáját s egyenesen Bécsbe megy a király elé.

A székely termete szálasabb, mint a magyaré; legtöbbnyire barnapiros, kerek képpel. A nők a határszél felé igen szépek, izmos testi erővel. Öltözete is olyan, mint a magyaré, csak hogy peczkesebb, ruháit is szorosabban szoritja magához. Kiejtésében valami sajátos nyujtás vehető észre.

Az erdélyi szászokat így jellemzi Kővári: takarékosak, szorgalmasak, tartózkodók, barátságatlanok, de udvariasak. Számuk 200.000. A magyar nyelvet értik és beszélik. (Bezzeg ma nem mondhatjuk el róluk!)

A románokról Kővári így szól: erkölcsaik és szokásaik durvák; bizalmatlanok, gyanuskodók, cinemintyések (boszúállók) és kegyetlenek. A pásztorkodást szeretik legjobban. Számuk 1,200.000. Termetök sovány és magas.

A székelysége vonatkozólag meg kell jegyeznünk még, hogy az 1848. év előtti alkotmány szerint külön nemzetet alkotott. Eredetileg teljesen egyenjogúak voltak s csak a szerint oszlottak két osztályra, hogy a hadi szolgálatot lovon (primipilus, lófő) vagy gyalog (pixidarius, darabont) teljesítették. De e két osztály sem volt szigorúan elválasztva egymástól, mert a gyalogból minden előléptetés nélkül lófő vált, a mint vagyoni viszonya megengedte a lovas szolgálatot. Egyes családok azonban, ha a rendesnél nagyobb vagyonra tettek szert, mint főemberek (primores) szerepeltek. Az egész nemzet azonban egyetemleges nemes volt s minden tagja jogban és szabadságban egyenlő. A főemberek és lófők a fejedelmek alatt külön nemesi kiváltságokat szereztek a magát szintén nemesnek tartó darabontoktól való megkülönböztetés czéljából. Ezek aztán ármálisos nemeseknek hívták magukat. A XVI. század óta részint azokból a székelyekből, kik szegénységük miatt önként jobbágyságra kötelezték magukat, részint a bevándoroltakból s a főnemesek jószágain megtelepedett románokból, csekély jobbágyosztály is alakult. 1848-ban azonban a jobbágyság felszabadulásával az összes osztályok eltöröltettek.

A székelység néprajzi szempontból még ma is igen figyelemre méltó. Az ősi szokásoknak sok nyoma található fel közöttük. Költői kedélyük általában ismeretes. Balladáik a híres skót balladákkal egy sorba helyezhetők. Ritka falu az, melynek ne volna meg a maga poétája, ki szivhez szóló népdalokat gyárt. Ritka vidék az olyan is, melyiknek ne lenne meg a maga faragó vagy agyagművésze, kik nem keresve a hirnevet, a dicsőséget, öntudatlanul alkotnak művészi dolgokat. Közelebbről tettek ismertté a szovátai fürdővendégek *Molnár* Danit, a mak-

falvi fazekast, ki művészi állatokat mintáz agyagból. A történelemben annyiszor megbámult áldozatkészségük ma is tapasztalható, valamint vendégszeretetük is. A székely ma is általában élénk eszű, találékony, vállalkozó szellemű, sőt furfangos, de szavatartó, önérzetes, okoskodó és igazságkeresőnek ismerik. A Küküllőmentiek és a Mezőhavas körül élők ma is szálás, magas emberek; egyebütt inkább izmos középtermetűek, erősek, kitartóak, szorgalmasak és tiszták. Arczuk nyílt és megnyerő. Öltözetük hasonlít az Udvarhely megyeiekéhez, csak hogy a férfiruha diszitése itt kék posztó (kék darabontok!). Főfoglalkozásuk a földmivelés és állattenyésztés, de szeretik az iparos foglalkozást is.

A szászság a magyarság védelme alatt századokon át virágzó polgári életet élt. Hadakozni, mint a székely vagy a magyar, sohasem szeretett. E miatt kiváltságos városaiban gazdag ipart fejlesztett és Erdély leggazdagabb nemzetét alkotta. A falusi szászság pedig minden időben jó földmivelő volt s az ma is. Az egyesületi élet városaikban és községeikben nagyon fejlett. Takarékosok, jó gazdák és jó iparosok. Kissé azonban zárkózott természetűek.

A román nép műveltségben és közgazdaságilag ma is a leghátrább áll az erdélyrészi népfajok között. A babona még ma is nagyon el van terjedve közöttük. Munkakedvők kevesebb, mint a magyar vagy a szász lakosságé, de sok jó tulajdonságuk is van. Eléggé békés hajlamot árulnak el, kevéssel megelégednek és könnyen vezethetők. Legújabbban a román elem fajsúlyának emelésére vezetők, nemcsak a magyar állam és társadalom által nyújtott művelődési és közgazdasági eszközöket igyekeznek felhasználni, hanem külön román jellegű irodalmi, közművelődési, gazdasági egyesületeket és pénzintézeteket alapítottak, mely utóbbiaknak a száma meghaladja már a százat.

V. Népesedési mozgalom a pragmatica sanctio idejében.

Nemcsak történelmi, hanem népmozgalmi szempontból is érdekesnek és tanulságosnak itélem hogy a Székelyföldre vonatkozólag az első népszámlálási adatokat is ismertessem. Csaknem 200 esztendő választ el a Pragmatica sanctio megalkotásától, a mikor az alábbi adatok gyűjtettek az első hivatalos statisztikához. Bármi hiányosak voltak is az egybegyűjtött adatok, mégis megbecsülhetetlenek a magyar faj fejlődése szempontjából. De különösen a Székelyföldre vonatkozólag lehetnek hiányosak a 200 éves adatok, mert az összeírás a kurucz háborukhoz közel esik s így a székelyek közül, kik Mikes Kelemennel együtt kibujdostak a hazából, még nem igen kerültek haza mindnyájan; de ha ettől eltekintünk is, az 1718—19—20-ik évek iszonyú éhínséggel sújtották a székelységet, ugyannyira, hogy az erdei fagyókerek birhatásáért irtóháborút viseltek gyakran egymás ellen a szomszéd faluk lakói. Ez a körülmény az összeírásból is kitetszik, a mennyiben például csak Marosszéken 902 népes telek mellett 441 üres telek találtatott.

Lássunk néhány adatot az 1720—21-ik évekre vonatkozó összeírásokról.

	A községek száma	Háztartások száma	Lakosság lélekszáma	Az összes lakosságból szám szerint és százalékban volt							
				nemes	%	pap és tanító	%	polgár jobbágy	%	zsidó	%
Aranyosszék	22	1.015	8.259	1.380	16.71	16	0.2	6.863	83.09	—	—
Csikszék	51	4.215	33.941	800	2.36	67	0.2	33.074	97.44	—	—
Háromszék	93	6.203	50.281	3.225	6.41	120	0.11	46.936	93.48	—	—
Marosszék	127	4.725	38.602	1.545	4.00	100	0.26	36.957	95.74	—	—
Udvarhelyszék	123	5.492	44.296	925	2.09	108	0.24	43.263	97.67	—	—
Székelyföldön összesen	421	21.655	175.382	7.875	4.49	411	0.23	167.096	95.28	—	—
Erdélyben összesen	2.103	96.498	806.221	28.525	3.54	1.526	0.19	776.170	96.27	—	—
Magyar és Erdélyországban	10.589	269.229	2.582.598	134.265	5.26	5.377	0.21	2.401.532	94.08	11.374	0.45

Elképzelhető mily nehézségekbe ütközött a földbirtok és a gazdasági ingóságok pontos összeírása s ezért nekünk is meg kell elégednünk csak az adózókra vonatkozó adatokkal, mivel a vagyonosabb nemességre vonatkozó adatok hiányoznak. Azért így is érdekes a földbirtoknak átlagos megoszlása és az állatlétszám kimutatása.

	Esik egy adózó háztartásra			Az adózók birtokában volt 1720-ban:						
	köblös szántó ¹⁾	kaszás rét	kapás szőlő	ökör	tehén	borjú	ló	juh, kecske	sertés	méhkas
Aranyosszék	4.0	1.5	0.3	2.381	1.521	234	345	5.775	2.647	588
Csikszék	13.8	4.5	—	5.860	6.129	1.526	2.802	44.284	7.523	1.227
Háromszék	16.5	3.7	—	5.160	6.295	1.575	4.576	31.545	11.752	3.202
Marosszék	5.2	2.0	1.0	8.179	5.650	1.021	1.609	20.120	10.209	3.602
Udvarhelyszék	10.5	3.0	0.1	10.797	8.106	2.126	2.581	34.907	19.354	2.931
Székelyföldön	11.5	3.2	0.2	32.377	27.701	6.482	11.913	136.631	51.485	11.550
Erdélyben	9.3	2.6	1.1	139.000	128.250	31.370	63.663	535.664	207.685	66.665
Magyar- és Erdélyországban	9.4	2.6	2.0	—	—	—	—	—	—	—

¹⁾ Az akkori mértékek ezek voltak:

A szántóföld mértéke: egy pozsonyi köblös föld = 1100—1200 □ öl
A rét » egy kaszás rét . . . . . = 800—1200 □ öl
A szőlő » egy kapás szőlő . . . . . = 94 □ öl

Pénzegségek:

rhenens forint = 2 kor. 76 fillér.
kurta magyar forint = 2 kor. 30 fillér.

Az ipar- és kereskedelemre vonatkozólag is állanak rendelkezésre adatok ezen korból:

		Iparos és kereskedő		
Aranyosszék	—	—		Az udvarhelyszéki iparosok szakok szerint is fel vannak sorolva s ezek között van: molnár, asztalos, borbély (sebész), csizmadia, fazekas, kádár, pipacsináló, kovács, kötélverő, szabó, szűcs, varga (cipész).
Csikszék	41	1'03 ^o / _o		
Háromszék	93	1'69 »		
Marosszék	369	8'39 »		
Udvarhelyszék	47	0'80 »		
Székelyföldön	552	2'69 ^o / _o		
Erdélyben	4.587	4'75 »		
Magyar- és Erdélyországban	13.123	4'87 »		

A lakosságnak osztályonkénti megoszlása, a családfők száma szerint, következő volt:

	Marosszék	Székelyföld	Erdélyben	Magyar- és Erdélyországban
Nemes	288	1.400	3.650	9.654
Primipilus, pixidarius és mezővárosi polgár	1.757	7.604	7.707	30.450
Jobbágy	1.017	5.217	46.857	156.095
Zsellér	765	1.640	17.096	34.803
Taksás, szabados	—	—	7.847	15.237
Egyéb	38	1.243	9.105	10.364
	3.865	19.834	96.660	269.391

Egy későbbi kimutatás szerint 1829-ben a lakosság száma következő volt:

	Marosszéken	Székelyföldön	Erdélyben
Pap	227	681	4.911
Nemes	4.150	15.025	68.825
Honoratior	121	574	3.289
Polgár	125	5.860	72.390
Paraszt	83.511	300.573	1.710.986
Együtt	88.032	322.713	1.860.401

Nemesek közé számították: a papokat, az egyházú nemeseket, főnemeseket, bárókat és grófokat.

Nemtelenek voltak: a tisztviselők (honoratiorok), polgárok, szabad emberek és zsellérek.

A papság felekezetek szerint így oszlott meg 1843-ban:

	róm. kath.	gör. kath.	protestáns	gör. keleti
Marosszéken	40	37	123	14
Udvarhelyszéken	46	9	121	4
Háromszéken	29	10	83	15
Csikszéken	76	14	1	—
Aranyosszéken	3	13	19	8
Erdélyben összesen	558	1.505	1.672	1.048

Tisztviselő volt 1845-ben:

a magyar megyékben	988
a székely székekben	540
a szász földön	709

Az ügyvédek száma 6—700-ra tehető, valamint a gazdaszteké is.

Ezek alapján Marosszék népességi viszonya az elmúlt 200 év alatt a következőkben tüntethető föl:

1713—1721 között	38.602 lélek
{ 1829-ben	77.823 »
{ egy másik kimutatás szerint: 88.032	
1846-ban	87.400 »
1869-ben	90.109 »
1880-ban	85.556 »
1890-ben	95.481 »
1900-ban	103.375 »

A régebbi adatgyűjtéseknél, hogy a nemzetiségi megoszlást is kimutathassák, hol az egyesek nevei is fel voltak jegyezve, a nemzetiségi hovatartozást a név hangzása után döntötték el, abból a helyes következtetésből indulva ki, hogy a név- és nemzetiségi hovatartozandóságnak fednie kell egymást. E tekintetben a következőket találjuk feljegyezve 1720-ra vonatkozólag:

A névszerint felsorolt lakosságból:

	Vár- megyében	Király- földön	Erdély- ben	Magyar és Erdélyország együtt
magyar nevű	4.051	3.569	8.140	80.035
német nevű	543	11.217	11.760	32.612
tót-ruthén nevű	—	2	2	48.124
szerb-horvát nevű	2	15	17	11.339
oláh nevű	19.883	8.233	28.120	33.842

A községek nagyságára engednek következtetni a néptömrülésre vonatkozó adatok; így Marosszéken 5-nél kevesebb háztartás volt egy községben; 6—10 háztartás 10 községben; 11—25 háztartás volt 46; 25—50 háztartás 52 és 51—100 háztartás találtatott 17 községben.

Marosvásárhelyen, az adózás keretébe 524 háztartás 5.041 lélekkel tartozott; ki van mutatva még a székely fővárosról 13 pap és tanító is.

Kövári László »Erdély statisztikája« című 1846-ban megjelent munkájában, az akkori Erdély lakosságát következőkben mutatja be:

magyar	460.000 lélek
székely	430.000 »
szász	200.000 »
oláh	1,200.000 »
örmény	10.000 »
görög	1.000 »
zsidó	4.000 »
bolgár, lengyel, morva, orosz	4.500 »
sváb	500 »
összesen	2,300.000 lélek

1828. évre és 1846-ra nézve Székelyföld lakossága tehát így oszlott meg:

	1828.	1846.
Marosszéken	77.823	87.400 lélek
Udvarhelyszéken	82.683	98.600 »
Háromszéken	103.038	93 180 »
Csikszéken	77.726	138.000 »
Aranyosszéken	21.566	23.000 »
Székelyföldön	362.836	440.180 lélek
Erdélyben	1,880.515	2,300.000 »

VI. A fajok harcza napjainkban.

Maros-Torda vármegye Erdélyben, a fajok eloszlása szempontjából tekintve, azon a területen fekszik, melyen a Székelyföld magyar lakosságának nyugati határa találkozik azzal a román gyűrűvel, mely a székelységet körülövezi.

Hajdan a Székelyföld magyarsága a Szamos, Sebes-Körös és Maros mentén, magyar községek láncolatával, kapcsolódott össze az Alföld magyarságával. Ma e kapcsolat már nincs meg. A románság két áramlata, mely délkelet felől Romániából északra és Bukovina—Moldvából északkelet felől délre tör előre, már egymással találkozott és a magyar kapcsolatot széttörte; csak a mai Maros-Torda megye és a Királyhágó között mutatkozó magyar nyelvmedenczék és szigetek őrzik emlékét a két magyar vidék közötti kapcsolatnak.

A szembejövő román terjeszkedés főutvonalaiba csak részben esik bele ugyan Maros-Torda megye, de az egyesülés folytán létrejött hullámok Maros-Tordában kezdték meg a Székelyföld határait jelentősen keletre szorítani. S így e megye, az erdélyi magyar és román faj harcának, egyik legjelentősebb színtere napjainkban is. Hogy a románság mennyire igyekszik a székely megyékben tért foglalni, az már pontos adatok alapján is kimutatható. Ime néhány adat a románság szaporodási viszonyairól.

A román elem szaporodott:

	1880—1890-ig	1880—1900-ig
Magyarországon	7·7 ^o / _o	15·9 ^o / _o -kal
Maros-Torda megyében	15·9 ^o / _o	24·8 ^o / _o -kal
Marosvásárhelyt	3·8 ^o / _o	6·6 ^o / _o -kal
Szászrégenben	26·2 ^o / _o	44·3 ^o / _o -kal
Székelyföldön	14·1 ^o / _o	23·0 ^o / _o -kal

Mig az összes népesség szaporodása volt:

	1880—1890-ig	1880—1900-ig
Magyarországon	10·9 ^o / _o	14·6 ^o / _o -kal
Maros-Torda megyében	12·2 ^o / _o	22·3 ^o / _o -kal
Marosvásárhelyt	10·5 ^o / _o	34·3 ^o / _o -kal
Szászrégenben	7·2 ^o / _o	15·9 ^o / _o -kal
Székelyföldön	6·2 ^o / _o	14·5 ^o / _o -kal

Ezek a számok szomorúan igazolják, hogy míg a magyar elem arányszáma az egész országban emelkedik s a román elem csökken, addig az a viszony megfordítva található a Székelyföldön, hol megkezdődött már az élet-halál harc a magyar és román elem között. A harc, mely változó szerencsével folyik, napjainkban is megfigyelhető, mert erre a népszámlálási adatok bő anyagot nyújtanak. Lássuk ezeket e megyére vonatkozólag.

Maros-Torda megyének 204 községe közül 83 a tiszta magyar, 43 olyan, melyben a túlnyomó magyarság mellett tekintélyes román kisebbség található; 45 olyan, melyben a magyar kisebbség mellett román a többség; 30 község tiszta román; 2-ben a német többség mellett jelentős magyar kisebbség van; egyben pedig a német többséggel küzd a román kisebbség. A jelenlegi állapot, a fajok harcát illetőleg, a két utolsó népszámlálási adatok szerint úgy állott elő, hogy egyes helyeken a harc a községek fajjellegén észlelhető változtatást tett az utolsó tíz év alatt is. Így a 43 *magyar vegyes lakosságú* (magyar többség mellett román kisebbség) község közül: Magyarrégenben, Radnótfáján, Beresztelkén, Magyarbölkényben, Koronkán és Csittszentiványon a magyar elem tért nyert a románsággal szemben, a mennyiben a románság arányszáma csökkent a magyar többséggel szemben, még pedig 5—10°/_o-kal, Koronkán pedig csaknem 20°/_o-kal. Ugyanezen a területen azonban a magyarság újabb térvesztése is megállapítható 1890—1900-ig. Így pl. Egerszegen a *román kisebbség többséggé* vált a magyar elemmel szemben; tehát szemeink előtt, Marosvásárhely tőszomszédságában, egy régi magyar község oláhosodott el. Mezőbergenyén, Galambodon pedig a román kisebbség arányszáma megnövekedett.

A 45 *román vegyes lakosságú* (román többség mellett magyar kisebbség) község közül a fajlakosság arányszámában kevés változás mutatkozik általában. Magyarfülpösön a magyar kisebbség többséggé emelkedett s így e község visszaszerezte régi magyar jellegét; Dédán pedig a magyarság arányszáma emelkedett, míg a többi 43 községben a két faj arányszáma megmaradt.

A román nyelvterületeken 7 *magyar sziget* található e megyében: Marosvécs, Holtmaros, Disznajó, Magyaró, Görgényszentimre,

Görgényüvegecsűr és Mezőbánd. Ezek közül Marosvécs, Magyaró és Görgényüvegecsűr bár jelentősen fejlődtek az utolsó 10 év alatt, de azért a románág arányszáma nem csökkent bennök.

A magyar nyelvterületben 18 román szigetet találunk: Várhegy, Bárdos, Marosszentanna, Náznánfalva, Kisfalud, Megyesfalva, Mezőménes, Mezőszabad, Harczó, Erdőszengyel, Agárd, Kebele, Kebeleszentivány, Vecze, Sárd, Moson, Szentlőrincz és Nyárádbálintfalva. Legszembeötlőbb változás Kebele községnél mutatkozik, hol a magyar elem visszaszerezte egykori többségét s a román elem kisebbségbe jutott. Erős harc mutatkozik Várhegyen, Marosszentannán, Harcón, Sárdon és Mosonban, hol a magyar elem, ha a további tíz év alatt sem fog lankadni, szintén többségre juthat. Emelkedett a magyarság arányszáma még Megyesfalván, Veczén és Szentlőrinczen; míg ellenben csökkent Náznánfalván és Erdőszengyelen.

Maros-Torda vármegye *nemzetiségi statisztikája* az 1900-iki népszámlálás adatai alapján a következőkben állitható egybe:

a) *anyanyelv szerint a lakosságból:*

	magyar	német	román	egyéb	együtt
Marosi alsó járásban .	27.528	203	7.500	874	36.104
Marosi felső „ .	17.647	44	13.504	699	31.894
Nyárádszeredai „ .	33.570	55	1.678	153	35.456
Régeni alsó „ .	12.811	1.507	22.085	709	37.112
Régeni felső „ .	8.956	2.012	19.762	248	30.978
Szászrégen r. t. v. . .	2.593	2.939	1.009	10	6.552
Maros-Torda megyében	103.105	6.760	65.538	2.693	178.096
Marosvásárhely th. v.	16.705	686	1.864	267	19.522
Erdélyben	806.406	229.889	1,389.303	31.240	2,476.998

Az összes lakosság százalékában:

Maros-Torda megyében	57·9%	3·8%	36·8%	1·4%
Marosvásárhely th. v.	85·5%	3·5%	9·5%	1·4%
Erdélyben	32·9%	9·3%	56·5%	1·3%

b) *vallás szerint a lakosságból:*

	r. kath.	g. kath.	g. keleti	ág. ev.	ev. ref.	unit.	izr.	egyéb
Marosi alsó járásban . .	2.221	5.624	3.308	41	22.953	1.366	561	30
Marosi felső „ . .	2.304	13.806	649	16	11.651	3.149	315	4
Nyárádszeredai „ . .	9.522	1.884	1.336	23	19.428	2.656	605	2
Régeni alsó „ . .	2.798	16.539	6.766	1.229	9.080	201	494	5
Régeni felső „ . .	2.407	4.286	15.849	1.649	5.784	40	918	—
Szászrégen r. t. v. . . .	1.262	1.016	48	2.646	1.096	35	449	—
Maros-Torda megyében	20.514	43.155	27.956	5.649	69.992	7.447	3.342	41
Marosvásárhely th. v. . .	5.532	1.352	1.033	556	8.915	470	1.658	6
Az összes lakosság száza- lékában:								
Maros Torda megyében	11·5%	24·2%	15·7%	3·2%	39·3%	4·2%	1·9%	—
Marosvásárhely th. v. . .	29·4%	5·6%	2·4%	2·5%	48·5%	2·4%	9·2%	—

Szembeötlő, hogy az u. n. *román nemzeti vallások* kötelékébe tartozók között *magyar anyanyelvűek* is találatnak tekintélyes számmal, így: a Marosi alsó járásban 1.432 lélek; a Marosi felső járásban 951; a Nyárádszeredaiban 1.542; a Régeni alsó járásban 1.220; a Régeni felső járásban 373; Szászrégenben 55 és Marosvásárhelyen 521 lélek, azaz az egész megyében 6.094 lélek, egész Erdélyben pedig 43 ezer lélek. Ezek az elemek vannak leginkább veszélyeztetve a románság által: isteni tiszteletük nyelve román, papjuk ujabban román apostol s így ezek megtartására kiváló gond fordítandó az illetékesek részéről, mert 1905. júliusában is megtörtént M.-Vásárhely tőzsomszédságában, hogy a gör. kath. esperes a sirnál megtagadta, a románul nem tudó családtagok és hívek egyenes kivánsága daczára is, a magyar bucsuztatót.

e) *Fajttömörülés szerint:*

Községekben	Marosi alsó járásban			Marosi felső járásban			Nyárádszeredai járásban			Régeni alsó járásban			Régeni felső járásban		
	község	magyar anyany.	román anyany.	község	magyar anyany.	román anyany.	község	magyar anyany.	román anyany.	község	magyar anyany.	román anyany.	község	magyar anyany.	román anyany.
Tiszta magyar	27	17.134	89	11	6.323	60	43	31.415	93	2	1.580	4	—	—	—
Magyar-román	10	9.252	3.672	12	7.753	1.393	1	1.660	635	14	10.401	3.651	66	0.27	1.566
Román-magyar	9	1.128	3.166	13	2.562	11.625	3	495	945	7	530	4.102	72	7.81	10.332
Tiszta román	2	14	573	1	9	426	—	—	—	17	186	13.867	10	73	7.828
Német-román	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	134	461	—	—	—
Német-magyar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	75	36
Összesen . .	48	27.528	7.500	42	17.947	13.504	43	33.570	1.678	41	12.811	22.085	25	8.956	19.762

Tehát a megye 204 községe közül a tiszta magyar jellegű községek száma 83; a magyarság abszolút többséggel van képviselve 43 községben, míg 78 községben a magyarság képezi a kisebbséget. A régi Marosszékből alakult három járásban: a marosi alsó-, marosi felső- és nyárádszeredai járásban a magyar elem a lakosság túlnyomó többségét képezi, míg a régi Tordamegye felső részéből idecsatolt két járás román jellegűnek mondható.

Ha a nem magyar anyanyelvűek magyarul beszélni tudását tekintjük, az utolsó évtizedben észlelhető haladást nem minősíthetjük kielégítőnek; mert a míg 1890-ben a nem magyar anyanyelvűeknek 29·6⁰/₀-a beszélt magyarul a megyében, addig 1900-ban még mindig csak 29·9⁰/₀; Marosvásárhelyt azonban az arányszám 80·3⁰/₀-ról 84·7⁰/₀-ra emelkedett. Az összes lakosságnak 1890-ben 68·3⁰/₀-a, 1900-ban pedig 70·5⁰/₀-a beszélt magyarul; Marosvásárhelyt 1890-ben 97·8⁰/₀-a s tíz év múlva 98·6⁰/₀-a; egész Erdélyben pedig 2,476.998 lélekből 986.387, azaz az egész lakosságnak 40·1⁰/₀-a beszélt magyarul. Ha csak a 16—40 éves népességet tekintjük, úgy ezek közül a féfiaknak 74·3⁰/₀-a, a nőknek pedig 70·5⁰/₀-a tudott magyarul 1900-ban az erdélyi részekben.

VII. A népesség szaporodása.

Maros-Torda megye lakosságának a száma, az utolsó harmincz év alatt, a következő változásokat tünteti fel járásonként és általában:

	Jelenlevő polgári lakosság			Polgári és katonai lakosság együtt 1900-ban	
	1869-ben	1880-ban	1890-ben		
Marosi alsó járás	32.233	29.935	33.328	36.077	36.104
» felső »	27.952	26.318	29.684	31.882	31.894
Nyárádszeredai járás . . .	29.924	29.303	32.289	35.416	35.456
Régei alsó »	31.442	29.242	33.062	37.093	37.112
» felső »	25.551	25.357	28.865	30.955	30.978
Szászrégen r. t. v.	5.507	5.652	6.057	6.544	6.552
Maros-Torda megyében					
összesen	152.609	145.807	163.285	177.967	178.096
Marosvásárhely th. v. . . .	13.018	13.192	14.575	17.715	19.522

A tízévenkénti szaporodás az országos átlaggal szembe állítva volt: 1880-ban a megyében — 4·5⁰/_o, az országban 1·3⁰/_o; 1890-ben 12·0⁰/_o és 10·3⁰/_o 1900-ban 9·0⁰/_o és 10·3⁰/_o.

A szaporodás 1890—1900-ig a születések és halálozások alapján kiszámítva a megyében 20.426 lelket, azaz 12·5⁰/_o-ot tenne ki, míg a tényleges csak 14.743 lelket tüntet fel, azaz 9⁰/_o-ot. Marosvásárhelyre vonatkozólag pedig a kiszámított 420 (2·8⁰/_o) szaporodással szemben 3.894 (24·9⁰/_o) népszaporodást találunk, úgy hogy e város növekedését a nagymérvű hozzátelepedésnek köszönheti csak,¹⁾ mert a *természetes szaporodása* aggasztólag minimális, *legkisebb az erdélyi részekben.*

A szaporodási viszonyok javulása még akkor sem mutatkozik e megyében, ha több évre visszamenőleg vizsgáljuk az adatokat, így például volt:

	Az élveszülöttek száma		Az elhaltak		Természetes gyarapodás	
	a megyében	Maros-Vásárhelyt	a megyében	Maros-Vásárhelyt	a megyében	Maros-Vásárhelyt
1876	5.980	332	5.452	466	+ 528	— 134
1879	5.985	375	4.688	416	+ 1.297	— 41
1881	6.165	424	4.467	403	— 302	+ 21
1883	6.789	433	4.524	397	+ 2.265	+ 38
1885	7.038	427	4.288	409	+ 2.750	+ 18
1889	7.412	416	4.510	363	+ 2.902	+ 53
1901	6.572	561	4.473	482	+ 2.099	+ 79
1903	6.623	522	4.981	463	+ 1.643	+ 59

E számok szomorúan beszélnek egy 170 ezer lakossal bíró megye szaporodási viszonyairól, míg a 20 ezer lakossal bíró Marosvásárhelyen a természetes szaporodást mesterségesen korlátozó körülményeket is fel kell tételeznünk, mert itt nem a halálozások száma nagy, hanem a születések száma megdöbbenően

¹⁾ Hidvég és Remeteszeg községeket közigazgatásilag Marosvásárhelyhez kapcsolták 1896-ban.

csékély. Évtizedek óta van ez így, mi ha soká tart nem az »egy gyermek rendszer«-re, hanem rövid időn belül a »gyermektelen rendszer«-re fog vezetni.¹⁾

A megye népességének lélekszáma 1903. év végén a természetes szaporodás alapján kiszámítva 183.287 lelket tenne ki, míg a vándorlások figyelembevételével 181.583 lélekben állapítható meg; Marosvásárhelyen pedig a természetes szaporodás alapján 19.624, míg a vándorlások figyelembevételével 20.665 lélekben.

A mi a terület és népesség arányát, a *népsűrűséget* illeti: 1890-ben □ kilométerenként — a megyében — 39·3, 1900-ban pedig 42·9 lélek esett. Marosvásárhelyen pedig 1890-ben 234·3 és 1900-ban 304·2 lélek. Az erdőterület leszámításával is e megyében csak 81 lélek esik egy □ kilométerre. E megye lakosságának sűrűsége tehát nagyon csékély, sőt az országos átlagon is jóval alól marad, a mi 1900-ban 59·6-ot tett ki □ kilométerenként.

Az 1903. évi népmozgalom főbb eredményeit szembeállítva az 1893. évivel: azt találjuk, hogy *ezer lakosra esett*:

1893-ban: házasságkötés 8·7 a megyében, 9·9 Marosvásárhelyt és 9·8 az egész országban átlag;

1893-ban természetes szaporodás 18·5 a megyében, 4·6 Marosvásárhelyt és 11·9 az egész országban átlag;

1893-ban halálozás 25·8 a megyében, 23·9 Marosvásárhelyt és 31·9 az egész országban átlag;

1903-ban házasságkötés 7·7 a megyében, 6·0 Marosvásárhelyt és 8·0 az egész országban átlag;

1903-ban természetes szaporodás 9·1 a megyében, 2·9 Marosvásárhelyt és 10·3 az egész országban átlag;

1903-ban halálozás 27·5 a megyében, 22·6 Marosvásárhelyt és 26·0 az egész országban átlag.

¹⁾ A legújabb adatok is azt látszanak igazolni, hogy Marosvásárhelyen a születéseket nemcsak a természet szabályozza. Nincs egyetlen eset sem, még ha havonta vizsgáljuk is a születések számát, hogy a szaporodás legalább az országos átlagot elérné. Az utolsó hónapok adatait itt mutatom be:

Esett ezer lélekre szaporodás:

Év	M.-Vásárhely	Egész országban
1904. jan.	— 0·39	+ 0·87
» II.	+ 0·24	+ 1·04
» III.	— 0·19	+ 1·07
» IV.	— 0·10	+ 0·83
» V.	— 0·92	+ 0·90
» VI.	+ 0·72	+ 0·94
» VII.	+ 0·48	+ 0·88
» VIII.	+ 0·39	+ 1·02
» IX.	+ 0·53	+ 1·34
» X.	+ 0·48	+ 1·36
» XI.	+ 0·68	+ 0·91
» XII.	+ 0·53	+ 0·57
1905. I.	— 0·33	+ 0·38
» II.	+ 0·14	+ 0·43
» III.	+ 0·19	+ 0·54

A közegészségügy szervezete a megyében következő volt 1903-ban: községi orvosi állás két községben van rendszerezve három állással; ezekben és a 15 községi körben 18 okleveles orvos, 3 sebész és 78 bába van alkalmazásban; a gyógyszerterek száma 16; a halottképek közül orvos 16, képesített halottkém 152; járványkórház egy van. Marosvásárhelyen van két városi orvosi állás; az okleveles orvosok száma 14, az okleveles bábáké 21; gyógyszertár van 4; két orvos halottkém; két kórház 190 ágygyal és egy járványkórház.

Mint történeti emléket említem itt meg, hogy Marosvásárhelyen már 1812 óta van kórház; a betegek száma 1846-ban 140 volt és a kórház tőkevagyonra 20.000 p. forintot tett ki. A városnak van egy kórházi szegényalapja is, mely 1896-ban 39.145.68 K-t tett ki. Különben a dr. Gecse-féle alapítványnak (egy millió rh. forint) a városra eső része is részben a közegészségügy fejlesztésére fordítható.

A közegészségügy állapotára világot vetnek a következő halálozási viszonyok, különösen a gyermekhalálozások, melyekből az tűnik ki, hogy a megye közegészségügyi viszonyai sokszor alatta maradnak még az országos átlagnak is. Bár haladás tapasztalható e téren, de még sok a teendő.

Lássuk az 1903. évi gyermekhalálozási adatokat:

	a megyében	M.-Vásárhelyt	erdélyi átlag	országos átlag
Meghalt az 5-ik életéven alul				
számszerint	2.287	140	—	—
esett ebből viszonylag:				
100 halálesetre	45.9	30.2	41.7	46.7
100 élveszülettre	34.5	26.8	31.5	33.2
Meghalt a 7-ik életéven alul				
számszerint	2.445	146	—	—
esett ebből viszonylag:				
100 halálesetre	49.1	31.5	44.6	49.5
100 élveszülettre	36.9	28.0	33.7	35.2
100 hét éven alul elhalt közül				
orvosi kezelésben részesül	55.5	84.9	32.8	50.5

Az összes halálozásokat tekintve, fertőző betegségekben elhalt a megyében 1534: a halálesetek 30.8⁰/₀-a, Maros-Vásárhelyt 109: a halálesetek 23.5⁰/₀-a; Erdélyben 26.5⁰/₀-a, az egész országban 26.1⁰/₀-a. Egyéb természetes oka volt a halálozásnak: a megyében 3.307 esetben, a halálozások 66.4⁰/₀-ában; M.-Vásárhelyen 324 esetben, a halálozások 70.0⁰/₀-ában; Erdélyben 70.9⁰/₀, az egész országban 71.6⁰/₀-ában. Nem természetes oka volt a halálozásnak: a megyében 140 esetben, a halálozások 2.8⁰/₀-ában; M.-Vásárhelyt 30 esetben, a halálozások 6.5⁰/₀-ában; Erdélyben 2.6 és az egész országban 2.3⁰/₀-ában. A fertőző betegségek közül a gümőkór szed legtöbbet áldozatul: a megyében 691, M.-Vásárhelyt 72 lelket, azután a vörheny következik a megyében 252, M.-Vásárhelyt 16 halálesettel. A szamarhurut is gyakran oka a halálesetnek (132), a mi főleg a szülők gondatlanságának tulajdonítható. Évek óta találtak a megyében pellagrás betegek is.

E betegség először Moldvában tünt fel nagyobb mérvben a 90-es években a nagymérvű kukoriczafogyasztás következtében. E megyében 1902-ben 27; 1903-ban 39 megbetegedés fordult elő, meghalt ezek közül 3. 1904-ben 41 pellegrás beteg tartatott nyilván.

VIII. Közműveltség és közoktatásügy.

Ha a közműveltség fokmérője az irni és olvasni tudók arányszáma, akkor Maros-Torda vármegye még az országos átlag mögött is 20°/c-kal marad el, mit ha szabad indokolni, úgy az csak a román lakosság elhanyagoltságával menthető némileg, bár nagyon sok, nagyobb román népességű megyében az e téren haladás is fokozottabb volt. Mindenesetre a népiskola áldásainak hatását az is csökkenti, hogy a tankötelezettség sok helyen, főleg a havasi és mezőségi szétszórta fekvő nagyobb községekben nem hajtható végre, mert a 4, 5, 8 kilométerre lakó gyermekek iskoláztatása, napközi otthonok, vagy internátusok nélkül csaknem lehetetlen, bár az a gátló körülmény ma is előfordul gyakran, hogy az iskolai helyiség nem képes befogadni a jelentkező tanköteleseket.

Mig 1890-től 1900-ig az irni-olvasni tudók száma, a 6 évesnél idősebb polgári népességnél, 8·5°/c-kal emelkedett megyénkben, addig Alsó-Fehérmegyében 10·4°/c-kal, Csikmegyében 10·5°/c-kal, Fogarasmegyében 11·8°/c-kal, Hunyadmegyében 8·9°/c-kal, Kis-Küküllőben 9°/c-kal, Szebenmegyében 10°/c-kal stb.

Irni és olvasni tudott megyénkben 1900-ban számszerint: polgári egyén 62.650; polgár és katona 62.773. Az összes polgári népességből irni és olvasni tudott 1890-ben 27·5°/c, 1900-ban 35·2°/c, átlag az országban: 1890-ben 44·5°/c, 1900-ban 51·4°/c. A hat évesnél idősebb polgári népességből tudott irni és olvasni 1890-ben 33·3°/c és 1900-ban 41·8°/c, mig az országban átlag 61·2°/c.

Maros-Vásárhelyen az arány kedvezőbb, mert az összes népességből 1900-ban 12.617 egyén tudott irni és olvasni, mi a népesség 65·1°/c-ának felel meg, mig 1890-ben csak 56·2°/c tudott. A hat évesnél idősebb népességből pedig 74·0°/c rendelkezik a műveltség ezen kellékével, 1890-ben az arányszám azonban csak 64·8°/c volt. E tekintetben Maros-Vásárhelyt az erdélyi részekben csak Szebenmegye, Nagy-küküllő-, Udvarhely- és Brassó megye előzi meg.

A székelyek a *népoktatásra* mindig különös gondot fordítottak, különösen a reformatio elterjedése óta. A mely községben protestáns egyház és lelkész volt, ott iskolát is találunk mindig. A régi Maros-szék 127 községében 1843-ban 13 r. kath. és 9 gör. keleti népiskola mellett 99 protestáns (ref. és unit.) iskolát találunk.

Gernyeszeg községi előljárósága már 1827-ben kimondja a tankötelezettséget a 6—10 éves gyermekekre és írásba foglalt tantervet és módszertant állapít meg. Az egész Székelyföldön 1843-ban 468 népiskola működik, köztük 350 protestáns, a melyekbe 15.923 gyermek járt fel. Az óvodák felállítása szempontjából is vezet Maros-szék, mert 1844-ben e szék közgyűlése

kimondja már a kisdedóvodák felállításának szükségét; de nemcsak az elvet mondják ki itt, hanem e célra jelölik ki a közbirtokot képező Székhavas legelő- és fahordási díjait. Ezenfelül 20 falu azonnal 400—400 frtot szakít ki a közjövödelmekből a kisdedóvodákra. Ily alapon létesülnek csakhamar Makfalván, Mezőbándon óvodák; Abafáján pedig báró Bornemissza állít ilyent. Maros-Vásárhely csak 1856-ban nyitja meg az első óvodát. A népnevelés iránt megindult közérdeklődés a szabadságharcz leveretése után nagyon megcsappant, csak az alkotmányos élet visszaállta után tapasztalható újabb élénkség. 1869-ben a tanköteleseknek 36°-a jár 146 iskolába 162 tanító vezetése mellett. Az iskolák közül: községi 3, róm. kath. 19, gör. kath. 20, gör. keleti 10, ev. ref. 73, ág. ev. 6, unitárius 13 és izr. 2. Tannyelv szerint: magyar 100, német 6, román 27, vegyes 6. Az 1869-iki népszámláláskor a népességnek csak 23·6°-a tud írni és olvasni Marosszéken. A mai Maros-Torda vármegye kialakulása után 1879-ben már 6 állami iskolát találunk a 267 iskola között, a többi így oszlott meg: róm. kath. 24, gör. kath. 68, gör. keleti 35, ev. ref. 100, ág. ev. 5, unitárius 12. A tankötelesek száma 23.525 s ennek 60·8°-a járt iskolába. A tanítók száma pedig 312 volt. Az iskolák tannyelve: magyar 155, német 6, román 103, vegyes 3. A megyei népiskolák évi szükséglete 84.741 frtot tett ki, miből egy iskola fentartása átlag 317 frtba került.

1895-ben az iskolák száma 266; jelleg szerint pedig: róm. kath. 30, gör. kath. 59, gör. kel. 26, ev. ref. 107, ág. ev. 5, unitárius 13, izr. 1, állami 7, községi 8. A tanítók száma 322. Az iskolák közül tanítási nyelve: 157-nek magyar, 5-nek német, 63-nak román és 22-ben vegyes: magyar-román. A tankötelesek száma 36.559 s ezekből iskolába járt 26.207, az összesnek 71·7°-a. Az iskolák évi jövedelme 155.711 frtot tett ki, miből egy iskola fentartási költsége 603·6 frt.

Ugyanezen évben a megyei népoktatási alapok 171.606 frtot képviseltek, melyből róm. kath. isk. alap 2400 frt, ev. ref. 141.392·61 forint, községi 6.267 frt, állami 1.546·54 frt, egyesületi 18.600 frt és a megyei népnevelési alapítvány 2000 frt.¹⁾

1903-ban az iskolák száma a megyében és Maros-Vásárhelyen együtt 263; jelleg szerint van: róm. kath. 30, gör. kath. 60, gör. keleti 23, ev. ref. 98, ág. ev. 7, unitarius 14, izr. 1, állami 23 és községi 4. A tanítók száma 368. Az iskolák közül tanítási nyelve: 173-nak magyar, 6-nak német, 72-nek román, 1-nek német-magyar és 11-nek román-magyar. A tankötelesek száma 37.574 s ezekből iskolába járt 69·1^oo, azaz 25.966 tanköteles.

A magyar tannyelvű tankötelesek száma e megyében 19.794, az összesnek 57·6°-a, Maros-Vásárhelyt 2.817, az összesnek 87·4°-a. Az iskolába járók közül magyar anyanyelvű a megyében 14.370, az iskolába járóknak 61·9°-a, Maros-Vásárhelyt pedig 2.662 azaz 87^oo; a magyar anyanyelvűek százalékában: a megyében 72·6 és Maros-Vásárhelyt 94·5.

Magasabb népoktatási intézet három van megyénkben s mind

¹⁾ Pallós Albert: Maros-Torda vármegye és Maros-Vásárhely sz. kir. város népoktatási intézeteinek története. Maros-Vásárhelyt, 1896. 77—90. lap.

a három Maros-Vásárhelyt: egy községi polgári fiu-, egy ev. ref. és egy róm. kath. polgári leányiskola. Az elemi iskolák között csak 52 volt több tanító, osztott (ezek között 13 állami volt); 201 iskolában volt meg a törvényszerű hat évfolyam (5. és 6. osztálylyal). Általános ismétlő iskola 240 iskola mellett állott fenn, míg gazdasági irányú csak 3 mellett s ezek is mind állami iskolák voltak.

A 23 állami elemi iskolánál 47 tanító volt alkalmazva; járt ezen iskolákba: a mindennapi iskolába, 2.484, az állami ismétlőbe 451 és a gazdasági ismétlőiskolába 141, összesen 3.076 tanuló, kik között 2.643 magyar és 431 román anyanyelvű volt, német csak 2 (1900/1 tanév.) Az állami iskolák fentartási költsége 77.843 koronát tett ki. A felekezeti iskolák az 1903. évben államsegélyül kaptak: a tanítói rendes fizetéseknek 800 koronára való kiegészítésére 56.939 koronát, továbbá az első és második 100 koronás ötödéves korpótléokra 17.600 koronát, azaz összesen 74.539 koronát. 1904-ben pedig fizetésekiegészítés címén 61.694 koronát, az első ötödéves korpótléokra 19.600 koronát, másodikra pedig 9.400 koronát folyósított a közoktatásügyi kormány a felekezeti iskolák segélyezésére.

A *kisdedővői* intézmény nagyon lassan indul fejlődésnek. E tekintetben még ma is hátrább állunk, mint a negyvenes években voltunk. A 12.551 óvóköteles gyermekből megyénkben még 1903-ban is csak 531 jár a hat óvóintézetbe, melyek közül négy rendes óvoda (ebből is kettő Maros-Vásárhelyt), egy állandó és három nyári menedékház.

Középiszkola három van megyénkben: egy róm. kath. és egy ev. ref. főgymnasium Maros-Vásárhelyt, egy községileg segélyezett ág. ev. szász algymnasium Szászrégenben. E három középiskolába járt 1903-ban 877 tanuló, kik között 607-nek volt az anyanyelve magyar. A szászrégeni ág. ev. algymnasiumban a 157 tanuló közül csak 25 volt magyar anyanyelvű. A tanárok száma: az ev. ref. főgymnasiumban 22, a róm. katolikusban 16 és az ág. ev.-ban 12, összesen 50. A fentartási költségek: az ev. ref. főgymnasiumnál 105.313 koronát, a róm. kath. főgymn. 63.120 koronát és az ág. ev. algymn. 17.243 koronát tettek ki az 1902/3. tanévben.

Szakiskolák tekintetében igen szegénynek mondható Maros-Torda megye. Szászrégenben iparos-tanoncziskola van egy 190 tanulóval és Maros-Vásárhelyen szintén egy 438 tanulóval; kereskedő tanoncziskola csak Maros-Vásárhelyen van 65 tanulóval; van még egy nőipari szakiskola is a maros-vásárhelyi ev. ref. polgári leányiskolával kapcsolatban és egy áll. fémipari szakiskola szintén Maros-Vásárhelyen, a kettőnek együtt 120 tanulója van. Gazdasági irányú szakiskola a görgényszentimrei áll. erdő-óri szakiskola 48 tanulóval (1902/3. tanévben).

Emberbaráti jellegű intézet a maros-vásárhelyi »Klotild székelgyföldi leányárvaház« 31 árvával, melyet 1875-ben alapítottak. Ide a 6—10 éves árvaleányokat veszik fel vallás- és nemzetiségi különbség nélkül. Az árvák 15—16 éves korukig maradnak az intézetben, hol az elemi iskolai ismereteket elsajátítatják velük s azután cselédszolgálatra adják ki. A felügyeletet ezután is gyakorolja az árvaház.

Egyletek és társulatok elég nagy számmal alakultak Maros-

Torda megyében, különösen a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben; Maros-Vásárhelyt 32 és Szászrégenben 27. Ezek között legnagyobb számmal vannak képviselve az iparosegyletek. Szászrégenben 19, Maros-Vásárhelyt 16. Nevezetesebbek Maros-Vásárhelyt: a kaszinó, iparos polgári egyesület, jótékony nőegylet, alakult 1861-ben, dalkör 1867-ben, Kemény Zsigmond irod. társaság, 1877-ben; Temetkezési Nagyegylet, 1861-ben; Kereskedőtársulat, 1872-ben stb., a legrégebbi egyesület a Kőműves társulaté, mely 1836-ban alakult. A vidéki, falusi egyesületek közül nevezetesebbek, mint régi alakulatok: a nyárádszeredai ifjúsági dalkör 1866-ból és az olvasóegylet 1865-ből, továbbá a mezőbándi olvasóegylet 1873-ból és az önkéntes tűzoltóegylet 1876-ból. Legujabban tekintélyes számban alakulnak az ifjúsági egyesületek és a székely kirendeltség buzgólkodása folytán a falusi gazdakörök.

Mint hogy a közigazgatási kihágások mennyisége is némileg összefügg a közművelődés fokával: itt emlitem meg, hogy az 1903. évben a közigazgatási hatóságok által a megyében 3.866 férfi és 348 nő, összesen 4.214 egyén marasztaltatott el, míg Maros-Vásárhelyen 741 férfi, 490 nő, összesen 1.231.

IX. Közlekedés.

A közlekedés előmozdítására szolgáló közutakban nem mondható gazdagnak megyénk; az ugynevezett szász megyékkel sehogyan se állja ki a versenyt. Sőt ha az összes közutakat is vesszük, még akkor sem éri el az erdélyi átlagot. 100 km.² területre esett ugyanis a megyében átlag 19.6 km. hosszú közút, míg Erdélyben átlag 23.6 és az egész országban átlag 25.7 kilométer. Tízezer lélekre pedig az erdélyi 54.4 km. átlaggal szemben csak 45.7. Ha a kiépített közutakat tekintjük, az arány még kedvezőtlenebb, mert míg Erdélyben 100 km.²-re 18.8 km. közút esett, addig megyénkben csak 14.8; tízezer lélekre pedig a 43.5 erdélyi átlaggal szemben csak 34.4 km.

A közutak jelleg- és nagyság szerint következőleg oszlanak meg: Az állami utak hossza 1903-ban 251.2 km; ebből kavicsolt, de kőalappal nem bíró 225 kilométer, kavicsolt és kőalappal is bíró csak 21.8 kilométer, burkolt pedig 4.1 kilométer. Az állami utakra fordított anyag összes költsége 108.000 koronát tett ki.

A törvényhatósági utak összes hossza 205.2 km., miből 194.2 km. volt kiépítve. Az utadó összege 163.000 korona. Maros-Vásárhelynek 25.2 km. hosszú törvényhatósági útja volt, miből 13.4 km. van kiépítve; az utadó összege itt 21.000 koronát tett ki. A 386.9 km. megyebeli községi közlekedő utból 202.9 km. volt kiépítve. A közdülő utak hossza 655.7 km., míg a vasút-hozzájáró utaké 2.3 km. A közuti közlekedés szolgáltatásában állott 1900-ban a megyében és Maros-Vásárhelyen 374 személy (108 igazgatás, 7 államépítészetenél, 13 vámoknál, 71 bérkocsis, 176 fuvaros.)

A nyilvános forgalmú vasutak tekintetében pedig igazán páratlan rosszul áll e megye akár a terület, akár a lakosság arányszámát, tekintsük. Ha a megye területét hozzuk arányba a

vasút hosszával akkor az egész országban csak Besztercze-Naszód megye áll rosszabbúl; 100 km.²-re esett megyénkben 1·68 km. ott csak 1·44 km.; míg ha a tizezer lakosra eső vasút hosszát tekintjük: az egész országban Maros-Torda megye áll a leghátul, mert itt csak 38·44 km. esett, az erdélyi 71·34 és az országos 91·74 km. átlaggal szemben. Az egész megyében a vasút hossza 1903-ban 69·6 km. tett ki, Maros-Vásárhely vasutja pedig 5·6 kilométert. Ebből állami vonal 9·8 a megyében, míg Maros-Vásárhelyen 1·5 km.; a többi állami kezelés alatt álló magán vasút. (Maros-Vásárhely—Szászrégeni helyi érdekű vasút.) Valóban itt az ideje, hogy a régen tervezett és sokszor megígért »székely körvasút« végre valahára megvalósuljon. E megye szegény lakossága a vasút-hálózat kibővítéséért évtizedek óta eseng, sőt erején felüli áldozatra is kész. Ez az áldozatkészség szavaztatta meg 1893-ban a vármegye törvényhatóságával az 50 évre szóló 5⁰/₀-os vármegyei vasuti pótdátot is.

A Maros-Vásárhely—Szászrégen helyi érdekű vasút hossza 32·3 km., 3 pályaudvarral és egy megállóhelylyel (1903-ban). A beruházási tőke 1,580.000 korona volt. A szállított személyek száma 1903-ban 151.000 volt, míg a teheráruforgalom 66.000 tonnát tett ki. 228.000 korona bevétellel szemben a kiadás 118.000 korona, míg a tiszta felesleg 88.000 korona.

A személyforgalomról némi tájékoztatást nyújtanak a következő adatok: Maros-Vásárhelyen felszállott 1903-ban 131.287 személy, míg 1893-ban csak 52.290. Felszállott a helyi forgalomban 1903-ban 71.102, az összes felszálló utasoknak 52·2⁰/₀-a, míg 1893-ban 30.827, a felszállók 52⁰/₀-a; II—VII. zónatávolságra: 1903-ban 41.240 (31·4⁰/₀), 1893-ban 11.007 (18⁰/₀); a VIII—XV. zónatávolságra 13.740 (10·5⁰/₀), 1893-ban 10.450 (17·72⁰/₀); a XVI. zónán túli távolságra pedig 5.165 (3·9⁰/₀). Esett 100 lakosra felszálló utas 673. A vasuti közlekedés szolgálatában állott 1900-ban 209 személy (76 a megyében, 133 M.-Vásárhelyen).

A *posta, távíró és távbeszélő* forgalmára a következő adatok vetnek világot. Maros-Torda megyében a stabil postahivatalok száma 25 volt 1903-ban. M.-Vásárhelyen pedig 2; távirdahivatal a megyében van 17; (állami 11, vasuti 6), M.-Vásárhelyen 2. Az alkalmazottak létszáma: állami tisztviselő a megyében 7; a központban 16; állami szolga 13 és 17; szerződöttetett postamester és kiadó 43 és 7; szerződöttetett küldönczök és szolgák száma 43 és 5. A levélpostai küldemények forgalma (közönséges levelek, levelezőlapok, nyomtatványok, árúminták, díjmentes levelek, ajánlott díjköteles és díjmentes levelek, express levelek) a megyében 1893-ban 470.000 drb volt, míg 1903-ban 1,253.824 drb; M.-Vásárhelyen 1893-ban 439.000 drb és 1903-ban 1,066.260 drb, esett egy lakosra átlag: 1893-ban 2·8 a megyében, és 30·7 Maros-Vásárhelyen, míg 1903-ban 6·9, illetve 52·1 drb levélpostai küldemény. A táviratok száma 1903-ban a megyében 15.689 és M.-Vásárhelyen 28.117 drb volt.

Egyéb postai czikkek forgalma 1903-ban:

	A megyében	Maros-Vásárhelyen
Érkezett csomag	58.058 drb	77.168 drb
pénzeslevél	2.626 »	3.224 »
utánvétel	20.176 »	18.200 »
utalvány	41.348 »	49.327 »
megbízás	871 »	1.944 »
egyesületi levelezőlap .	273.676 »	263.952 »
árúminta	7.378 »	5.122 »
expresslevél	1.222 »	2.210 »
térítvényes küldemény .	1.114 »	364 »
Feladatott ajánlott levél	44.824 »	42.926 »
csomag	27.196 »	34.938 »
pénzeslevél	4.446 »	3.199 »
utánvétel	2.470 »	4.498 »
utalvány	76.518 »	58.500 »

A távbeszélők berendezése a marosvásárhelyi posta- és táviridalgazgatóság területén a következő volt 1893-ban és 1903-ban: Központi és nyilvános állomás 4, illetve 3; az előfizető vidéki állomások száma 73, központi 195; az összes állomások száma 77, a központban 198: a hálózat hossza 64 km., a központban 489,5 km.; a távbeszélők száma 76, M.-Vásárhelyen 199; a személyzet 2, M.-Vásárhelyen 4. Naponta átlag egy beszélő-állomáson 1893-ban 2,7 beszélgetés és 1903-ban 47 beszélgetés történt.

X. Jég- és tűzkárok elleni védekezés.

Mivel a biztosítások különböző nemének felkarolása egyik ismérve a lakosság életrevalóságának, sőt a műveltség megítélésénél is számításba vehető, lássuk azért megyénk jég- és tűzkár biztosítási viszonyaira vonatkozólag néhány adatot, hogy az e téren haladás is szemlélhető legyen:

Jégkár ellen biztosított érték:

	1895-ben	1903-ban
Takarmányfűvek, répa és burgonya	1.800 K	1.000 K
Tengeri és czukorrépa	69.400 »	154.000 »
Buza	410.600 »	673.000 »
Kétszeres, zab, rozs és árpa	306.600 »	515.000 »
Hüvelyesek és egyéb kerti növények	82.400 »	22.000 »
Kender, len	26.400 »	1.000 »
Szőlő és komló	600 »	4.000 »
Dohány	— »	1.000 »
A biztosított összeg összesen . . .	897.800 K	1,371.000 K
A kifizetett kárösszeg kitett . . .	12.400 K	50.000 K

Tűzkár ellen biztosított érték:

	1895-ben	1903-ban
Épületek, ingóságok és szalmás gabonaneműek .	28,238.600 K	40,368.000 K
Gyárak, felszerelésekkel és készletekkel	3,803.800 »	5,950.000 »
Mezőgazdasági általános biztosítás	2,245.000 »	3,396.000 »
A biztosított összeg összesen . . .	34,287.400 K	49,714.000 K
A kifizetett kárösszeg kitett . . .	72.800 K	97.000 K

A tűzkár által sujtott községek száma 1903-ban 107 volt, melyekben 253 tüzeset fordult elő. Ezek közül 20.000 koronát meghaladó káreset két esetben fordult elő; az elégett tárgyak értéke pedig 257.000 koronát tett ki, miből biztosítás révén csak 97.000 korona térült meg. A tűzvész okai között nagyon gyakran kétségtelenül bebizonyul a szándékos gyújtogatás, valamint a hanyagságból és gondatlanságból származó tűzvész is gyakori, mi a népnek műveltségi állapotára vet árnyat.

A tűzvészek elleni védekezések is még mindig (1903.) lassú haladásról tanuskodnak, mert szervezett tűzoltóság csak három helyen található, (Maros-Vásárhelyt is ide számítva), hol összesen 204 tűzoltó áll szolgálatban, ezek közül 116 M.-Vásárhelyre esik. A köteles tűzoltóság elvileg 162 községben van felállítva, összesen 12.897 tűzoltóval. Villámhárító 32 van használható állapotban, hydrophor 18 (3 M.-Vásárhelyen), a fecskendők száma pedig 373, miből 7 darab esik M.-Vásárhelyre. (A megyei tűzkár-biztosító intézet ismertetését lásd alább.)

XI. Állami és törvényhatósági közigazgatás.

A régi Marosszék csak két járásra volt osztva 1848 előtt, u. m. Belső- és Közép-Marosszékre, az első 64, az utóbbi 62 községgel. Utóbb pedig 1876-ig még Alsó- és Felső kerületre fel volt osztva. A Felső kerület felosztatott: Abodi-, Jobbágyfalvi-, Selyei- és Szováta járásra, az Alsó kerület pedig: Gálfalvi-, Kaáli-, Mezőbándi- és Mezősámsondi járásra. Minden járás élén a dulló állott, ma a főszolgabíró.¹⁾ A tisztségek következők voltak: egy főkirálybíró, a ki választatott, a király által kinevezett maros-széki főkapitány, mely hivatal 1712 óta nem töltetett be, kezdetben két-, később három alkirálybíró, egy fő- és két aljegyző, két pénztárnok, két jegyzőkönyvvivő, nyolcz dulló, nyolcz adóíró, két állomási és egy faraktári biztos. A törvényszéknél 12 fizetéses derékszéki-, ugyanannyi fiókszéki bíró volt alkalmazva; főorvos, árvabírák, szegények ügyvédje s nyolcz utbiztos alkotta a szék tisztviselői karát.

Az új rendezés előtt Maros-Vásárhelyen kívül még három város volt a szék területén. Nyárádszereda és Görgényszentimre mezővárosok és Szászrégen taksás város. Ezek közül csak Szászrégen tartotta meg városi jellegét, mint rendezett tanácsú város.

A jelenlegi közigazgatási felosztás szerint van a vármegye területén egy törvényhatósági joggal felruházott város: Maros-Vásárhely sz. kir. város; egy rendezett tanácsú város: Szászrégen; öt szolgabírói járás: Marosi alsó, Marosi felső, Nyárádszeredai, Régeni alsó és Régeni felső járás; a külön községi jegyzővel bíró nagyközségek száma 5 (Mezőbánd, Köszvényesremete, Nagyernye, Petele és Oláhtoplicza); a körjegyzőségek száma 50, melyek körébe 199 kis község tartozik, 81 telep lakóhelylyel.

¹⁾ Orbán Balázs: Székelyföld leirása, 1870. IV. kötet 8. lap.

A m. kir. állami anyakönyvvezetés viszonyaira vonatkozólag álljanak itt a következő adatok 1901-ről: Volt összesen 63 anyakönyvvezetőség, ebből egy M.-Vásárhelyen. Egy anyakönyvvezetőségre esik 67·0 km², M.-Vásárhelyen 34·0 km²; 3·3 község, 2873 lélek; 24·5 házasságkötés, 106 élveszületés, 2·5 halvaszületés, 72·1 halálozás, népmozgalmi eset összesen 205·1. Házassági elválás volt 1902-ben a megyében 71, M.-Vásárhelyt 13; 1903-ban pedig 74, illetve 3.

Az ujoncz állítás eredményei a következők:

	Előállott:	A három korosztályból:	
		Besoroztatott:	Nem jelent meg:
1886-ban	3.616	543	55
1892-ben	2.962	1.026	104
1894-ben	2.304	665	76
1895-ben	2.665	1.243	60
1902-ben	3.038	1.145	95

Az 1902-ik évben előállottakból besoroztak: a régeni felsőjárásban 28⁰/_o-ot, a régeni alsójárásban 40⁰/_o-ot, a marosi alsójárásban 41⁰/_o-ot, a nyárádszeredai járásban 35⁰/_o-ot és Szászrégenben 35⁰/_o-ot. A megyében átlag az előállottaknak 37·9⁰/_o-át sorozták be.

1848 előtt a képviselőválasztások az u. n. szék- vagy gyrás gyűléseken történtek, melyet évente rendszeren négyet tartottak, hol minden szabad székely szólási joggal birt. Ezek a gyűlések a mai törvényhatósági gyűléseknek feleltek meg és intézkedtek a belkormányzat minden ága felett s választották három évenként a szék összes tisztviselőit s néha a birákat is. Ezeknek is megvolt a joguk arra, hogy a törvénytelen kormányrendeleteket ne hajtassák végre. Ezek a gyrás gyűlések azonban nemcsak választották a képviselőket, hanem még utasítással is ellátták azokat.

A szék által választott országos képviselők száma azonban nem volt állandó. Így pl. az 1611-iki szebeni országgyűlésre 8, az 1635-ikire 7-et, majd pedig a 1636-ikira 12 képviselőt küldött Marosszék, kiknek költségeit a gyrás gyűlés kirotta a szabad székelyekre (a jobbágyos nemesre 20, a zselléresre 15, és a lófő- és darabont székelységekre 10 pénzt rónak ki). Fontos továbbá az is, hogy a választásnál tekintettel voltak a néposztályokra is, a mennyiben nemcsak primorok (főemberek) és pixidáriusok (lófőszékelyek) választattak, hanem tisztviselők és katonák is.

Jelenben az országgyűlésbe való képviselőküldés joga a választókerületekre van ruházva, a milyen megyénkben 5 van és külön kettő Maros-Vásárhelyen. A választók számának alakulására a következő kimutatás vet világot:

	1886-ban	1902-ben	1903-ban	1904-ben
Volt választó a nyárádszeredai kerületben	2.497	1.817	1.158	1.656
ákosfalvi	»	1.652	1.236	1.272
m.-vásárhelyi	»	1.308	1.146	1.161
gernyeszegi	»	1.019	863	855
szászrégeni	»	884	1.306	1.329
Összesen:	7.360	6.333	5.699	6.273

A választók jogcímeik szerint így oszoltak meg:

Régi jogon	3 642	2.952	3.277
Földbirtok után	593	604	611
Föld- és házbirtok alapján együtt	338	307	395
Házbirtok alapján	206	195	192
Jövedelem után	506	660	728
Értelmiség czímén	691	658	729
Füstök után	347	323	341
Összesen :	6.333	5.699	6.273

Az 1903. évre egybeállított választók száma az öt megyei kerületben 6.333, miből egy képviselőre esik 1.267 választó, míg a m.-vásárhelyi városi 1.186 választóból csak 593. A választók az összes népesség százalékában kifejezve a megyében 3·5⁰/_o-ot, M.-Vásárhelyt pedig 5·8⁰/_o-ot tesznek ki. A husz éven felüli férfi lakosságból a megyében 13·4⁰/_o a választó, míg Maros-Vásárhelyen 25·6⁰/_o.

(Folytatása köv.)

Barabás Endre.

Közlemények és ismertetések.

Román-magyar gazdasági érintkezés.

Andre Popovici: *La Roumanie et la Hongrie Etude politico-économique*. Bukarest 1906. 86. lap (románul is).

A munka aluljelzett ismertetőnek a Mouvement économique című bukaresti havi szemlében megjelent és az osztrák-magyar monarchia és Rumánia vámpolitikai viszonyairól szóló értekezésével polemizál. Természetes, hogy a szokott román felfogás, mely szerint Magyarország politikai ellenszenve akadályozza meg a két állam közti gazdasági viszony helyes rendezését, vonul végig a polemicus füzetben, és hogy Ausztriában, elválva Magyarországtól, látja a kibontakozás egyedüli lehetőségét. Korántsem kívánok Popovics urral e szemlében polemiába bocsátkozni; én elmondtam egy rumán lapban őszintén a magyar és a rumán vámpolitikai helyzet ferde álláspontját; kimutattam, hogy reánk a német vámpolitika oly súlylyal nehezedik, hogy akarva, nem akarva Rumánia agrár érdekeit mi nem legyezhetjük. Az ellenem felhozottakra nem válaszolok. De czélszerűnek tartom a Szemle olvasóit a füzetre már abból az okból fölhipni, mert egy külföldi jól megvilágítja azt az előnyt, melyet Magyarország a közös vámterületen élvez. Szóljon maga a szerző: „Matlekovits értekezéséből világosan látjuk, hogy köztünk és az osztrák-magyar monarchia közt — addig legalább, a míg Magyarország irányítja az osztrák-magyar monarchia gazdasági céljait — kereskedelmi szerződés nem lesz. A dualismus megbomlása, az osztrák-magyar vámszövetség megszűnése, vagy a Magyarország és Ausztria közt fennálló politikai viszonyoknak oly megváltozása, hogy a habsburgi ház nem lesz kénytelen minden újabb 50 évben Magyarországot még egyszer meghódítani, meg fogja édesíteni Rumánia és Ausztria közt a helyzetet. Érdekeink Ausztria érdekeivel teljesen megegyeztethetők; az iparos Ausztriának és a mezőgazdasági Rumániának van mit kölcsönösen kicserélhetnek. Magyarország egyidőben mezőgazda és iparos állam akar lenni és ez sikerül is neki, mert van 46 millió lelke (az osztrák-magyar monarchia) eladó piacza. Magyarország bepénzel évenként Ausztriától közel egy milliárd frankot terményei útján; ez az összeg rendszerint nagyobb, mint a mennyit Ausztria Magyarországtól szed be. Magyarország ezt a milliárdot nyers termények és élelmiszerekből szerzi meg. Ime az ok, miért vagyunk mi kizárva az osztrák piacokról. Nem tudnám, ha mi e czik-

keket jobban és olcsóbban szállítanók, hogy miért zárná ki terményeinket a tulajdonképeni Ausztria? Ellenkezőleg ő kívánja azokat, és csak Magyarország ellenezte és ellenezi bevitelüket. Mi Magyarország számára nagyon kényelmetlen versenyzők volnánk. Nem tagadom, magyar szempontból Magyarország nagyon jól védte érdekeit; Ausztriának kellett fizetnie; Magyarország a dualismus óta napjainkig nagy haladást tett és a nélkül, hogy mezőgazdasági jellegét elveszítette volna, ipara elég gyorsan fejlődött; Budapest e nagy és jelentékeny iparnak központja. Magyarország megnyitotta határait a külföldi tőkének, minden külföldinek, a ki magyar ipartelepbe fektette be tőkáját, s így a magyar földhöz tapadt. Magyarország jelenleg már Ausztriában elad 100 millió koronánál nagyobb összegben gyári czikkeket; e cikkek nem tartoznak az élelmezés körébe, hanem gépek, vasárúk, elektromos szerelvények stb. Magyarország minden eszközzel, minden módon és minden téren kedvez az iparnak. . . . Magyarországnak, mint mezőgazdasági országnak, szüksége van kelendősi piacra, hogy gazdasági terményeinek többletét elhelyezze; mint iparos országnak, miután ipara mindinkább gyarapodik, ismét szüksége van, hogy gyártmányainak fölöslegét elhelyezze. Elszakadása Ausztriától nagy előnye lenne Rumániának, a balkán államoknak, sőt magának Ausztriának is. Ez helyzetünk az osztrák-magyar monarchiával és főképp Magyarországgal szemben.

(vits.)

Az erdélyrészi népfajok birtokaránya.

A Közgazdasági Szemle 1905. évi deczemberi számában adtuk közre Barabás Endre tanulmányát »az erdélyrészi népfajok birtokaránya« czímmel. Erről az örökké actualis kérdésről, melyet Szemlénk is állandóan napirenden tart, a nemzetiségi kérdésnek egy kitűnő ismerője, Jancsó Benedek a következőkben közli velünk igen érdekes észrevételeit, melyeket a M. Közgazdasági Társaságban élőszóval is előadott: Barabás Endre által a Közgazdasági Szemlében felhozott adatokat helyeseknek s a való viszonyoknak mindenben megfelelőeknek tartja. Azt a nemzetiségi veszedelmet sem kicsinyli, a melytől óv. Mégis azt állítja, hogy az erdélyrészi magyarság abban a küzdelemben, a melynek színtere a magyar állam keleti része, nem oly gyenge és nem annyira elerőtlenedett, mint első tekintetre az itt felhozott adatok s a hozzá hasonlók látszanak bizonyítani. Az alábbiakban igyekezni fog ez állításait igazolni.

Az az állapot, a mely hazánk túlnyomóan román lakta vidékein, különösen az erdélyi részekben magára vonja a hazafi, a politikus és a közgazda aggódó figyelmét, nem tegnapról mára alakult ki, hanem egy pár százados történelmi, néprajzi és gazdasági fejlődésnek meglehetősen összetett eredményeiből alakult olyanná, mint a minő most. Éppen azért ez adatok bizonyító ereje a fejlődést okozó e viszonyok tekinteten kívül hagyása mellett a próbát vagy egyáltalán nem, vagy pedig csak a legritkább esetben állja ki. Barabás az erdélyrészi magyarság

ama gyöngeségére, a melylyel gazdasági tekintetben a románsággal szemben áll, abból a tényből következtet, hogy az általa részletes és beható gondossággal megvizsgált vármegyék 19 járásának területén a magyar falusi gazdaságok átlagos terjedelme kisebb, mint a román falusi gazdaságoké. Bármennyire igaz is ez az adat, a jelzett irányban még sem bír a döntő bizonyíték erejével. A ki szemlélet útján ismeri a gazdasági viszonyokat ezeken a vidékeken, az tudja, hogy az ilyen adatok jelentőségét és bizonyító erejét nagyban csökkenti egy topographyco-gazdasági körülmény. Az oláhság, mint később bevándorló elem, az erdős, havasi vidékeken települt meg s így az oláhság jelenlegi birtokában túlnyomó az erdősrész vagy az irtvány. Ez magyarázza meg azt is, hogy miért nagyobb a románság átlagos marhaállománya, mint a magyarságé. A románság birtoka erdős, vagy erdőirtás útján keletkezett föld lévén, alkalmasabb a marhatenyésztésre. Azonkívül a legtöbb magyar községben a tagosítás és arányosítás már végrehajtatott, a mi a közlegelők megsemmisülését vonta maga után, a minek a marhaállomány csökkenése egyenes és közvetlen következménye volt. De nem szabad azt a történelmi okot sem szem előtt téveszteni, a mely az erdélyrészi magyar és román népelem keletkezésénél és kifejlődésénél közreműködött. Az ugynevezett vármegyéken a románság jelenlegi birtoka jobbágyi eredetű. A jelenlegi román parasztok zöme 1848 előtt jobbágy volt s így kapta eredetileg birtokát. A falusi magyar parasztság birtoka pedig zselléri eredetű. A mostani magyar parasztság őseit az erdélyi kisebb, közép- és nagybirtokosok, mint cselédek, béreseket, udvari alkalmazottakat egy-egy zsellér telken telepítették meg. Az így örökölt zsellértelek pedig sokkal kisebbek voltak, mint a legkisebb jobbágyi birtok is, a melyet a Mária Terézia-féle bizonyos punktumok értelmében a földesúr okossága bárhol is kiszabott. Hogy ez így van, bizonyítja az is, hogy a magyar parasztság birtokának átlaga a románságét mindenütt jelentékenyen felülmúlja, hol a nép eredete nem zselléri. Így a felolvasó maga konstatálja, hogy az ugynevezett magyar szigetek, pl. a bánfihunyadi járásban sokkal nagyobb (23·6 k. hold) a magyar gazdaságok átlaga.

Hogy bizonyos magyar községekben, különösen a székelyföldiekben a lakosság szaporodása nem volt akkora, mint ugyanazon a vidéken a megfelelő oláh faluké, sőt egyenesen hanyatló volt, az sem olyan aggodalmas a valóságban, a mint látszik. A szóban forgó székely községek — így a pl. felhozott Makkfalva is — ősrégi községek, a melyekben a népesedés már régen elérte a tetőpontot. A szaporulat természetesen másutt keresett elhelyeződést. Egyrészt régebben kelet felé Romániába, másrészt pedig újabb időben mindig fokozódóan Nyugat felé szaporitván az ország magyarságának átlagát. A Görgényhodákhoz, a Sósmezőhöz, a három Bodzához hasonló három székelyföldi községek a melyekben az utolsó három évtized alatt a románság feltűnően nagy mértékben szaporodott, pedig újabb eredetű telepített községek nagy kiterjedésű erdő vagy erdőirtás átlag mivelhetővé tett területeken. Ezek még ezután fogják elérni az ugynevezett telítési pontot, a melyen a székelyföldi községek legnagyobb

része már túl van. De hogy az erdélyi részekben az oláhság átlagos szaporulata nagyobb volna, mint a magyarságé, nem felel meg a való igazságnak. Ellenkezően állítható és kimutatható, hogy a magyarság szaporodása relative a 30—40-es évek óta sokkal nagyobb, mint a románoké, a mely a XVIII. századbeli szaporodáshoz képest egyenesen hanyatlónak mondható.

Éppen így nem mondható határozott és feltétlenül biztos ítélet az okok és viszonyok tekintetbe vétele nélkül pusztán számadatokra támaszkodva a nemzetiségi pénzüzetek hatásáról is. A szász pénzüzetek, mikor magyar birtokokra, házakra oly készséggel nyújtanak jelzáloghitelt, nem üznek semmiféle nemzetiségi politikát, hiszen ők nemcsak az erdélyrészi magyar és székelyföldi birtokokra adnak pénzt, hanem a Duna-Tisza közének és a Dunántúlnak legmagyarabb vidékein is örömet helyezik el tőkéjüket. Már pedig még csak gondolni sem lehet, hogy Szolnokon, Mezőtúron vagy Kaposváron hódítani akarjanak. A szász pénzüzetek régi, nagy és gazdag hitelintézetek. Otthon a városokban a kereskedelmi hitel nem meríti ki őket, a szász falusi községek pedig a Raiffaisen-féle szövetkezeti alapon felesleges módon gondoskodhatnak hitelszükségleteikről. A felhalmozott szász tőke ott keres elhelyezkedést, a hol arra tér nyílik. Miután szűk lett neki Erdély, kijött még a Dunántúlra is. Hogy egyes szász kereskedők, gyógyszerészek, iparosok újabb időben gyakrabban települnek le a székelységen, annak sem valami szász nemzetiségi politika az oka. Ellenkezően, a szászok e kitelepülést még nem is szeretik, mert tapasztalatból tudják, hogy a magyar és székelyföldi városokban és nagyközségekben betelepedett szász családok már a második nemzedékben elmagyarosodnak és így a szászságra elvesznek. Oka e kitelepülésnek a szász városok multhoz képest való gazdasági hanyatlása. E hanyatlás a Romániával való vámháború óta szembetűnőbb.

A román nemzetiségi pénzüzetek politikai irányzata nem annyira a magyar birtokok kisajátításában, mint inkább egy román középbirtokos-osztály teremtésében határozódik meg. Tökéletes igaza van a felolvasónak, mikor a románok ez irányú gyors és feltűnő sikereire rámutat. Ha elemeznők ez új román birtokososztály vagyonának keletkezését, bizonyára úgy találónók, hogy a román paraszt birtok nagyobb százalékkal van képviselve alkotó részei között, mint a magyar közép földbirtokosoké. Tény azonban, hogy a magyar középbirtokos osztály, ha még egészen el nem is pusztult, de gyors pusztulásban van. Ezt megállítani a magyar pénzüzetek, — a melyek a legkiméletlenebb osztalékpolitikát folytatják — még kevésbé segítenek, mint előmozdítani a nemzetiségi pénzüzetek. A nemzetiségi pénzüzetek segítségével román vagy szász kézre jutott középbirtokok elenyészően csekély részét alkotják annak a nagyobb tömegnek, mely a nagybirtokosok, a birtokszerző városi elem kezébe jut.

Örvend, hogy újabb időben ezekkel a kérdésekkel mentől többen és beható tanulmányok alapján foglalkoznak. Ezeknek a hazafiaknak sorában kétségtelenül az első közé tartozik a

felolvasó is. Meggyőződése azonban az, hogy e bajokon nemcsak segíteni nem fogunk, de még tanulmányyszerűen fel sem bírjuk deríteni mindaddig, míg a kormány ezt egy rendszeres eljárás tárgyává nem teszi. Az egyesek ereje — különösen anyagi tekintetben — erre elégtelen.

E gondolattól vezéreltetve az OMGE-ben 1900-ban egy előadást tartott, a melynek javaslatszerű része a következőket foglalta magában:

»Újabb időben nagyon sok szó esik a magyar faj pusztulásáról az erdélyi részekben és a románság szaporodásáról a magyarság rovására; továbbá arról, hogy a román pénzüzetek mily nagy mértékben sajátítják ki a magyar birtokokat. Egyik állítást sincs okunk kétségbe vonni, de a valóság az, hogy e két állítás egyikének igazsága sem volt sem román, sem magyar részről pozitív adatokkal kimutatva.

A magyar tudománynak éppen úgy, mint a magyar politikának is kettős érdeke és megoldásra váró feladata: először tudományosan és megbízhatóan constatálni, hogy például a *pragmatica sanctio* ideje óta miként fejlődött a magyarság és a románság számaránya nemcsak általában, hanem egészen az egyes faluk köréig leható részletekben is? Hol történt elrománosodás vagy megmagyarosodás? Minő okok és körülmények idézték elő az ethikai folyamatot? Hogyan aránylik és miben nyer jellegzetes kifejezést a jelzett területen a két faj életerejének a létért felidézett küzdelemben? Másodsor pedig kimutatni, hogy az utóbbi félszázad alatt, az 1848-iki nagy agrárius reformok életbeléptetése óta mostanig, mennyi magyar birtok ment román, illetőleg idegen kézre, vagy megfordítva: azaz konstataciólag mily mértékben igaz az az általános hiedelem, hogy a román pénzüzetek kisajátítják az erdélyrészi magyarság birtokait?

Az első feladat megoldásához szilárd kiinduló pontul a Klein-féle összeírás szolgálhat. Ennek alapján biztosan lehet állapítani az erdélyi románság 1733-iki számát községről-községre. Ez támogatja a két évtizeddel ifjabb Áron Péter-féle összeírás. A későbbi adóösszeírások adatai egyre megbízhatóbbak lesznek s így a biztos alapról kiindulva, levéltári hivatalos adatok alapján kellő szorgalommal és combinatív képességgel éppen oly kielégítő és megbízható feleletet lehet adni a fölvetett első kérdésre, mint az 1819-iki *conscriptio Czirákya* s a későbbi urbérrendezési iratok és az ötvenes években életbe léptetett telekkönyvek alapján a magyarság birtokviszonyait érdeklő második kérdésre.

Hivatalosan s publicistikailag egyaránt elfogadott és vallott meggyőződés, hogy a nemzeti politikának az erdélyi részekben kettős feladata van: megerősíteni a románoktól lakott vidékeken telepítés és más gazdasági eszközök segítségével a számban és vagyonban megfogyatkozott magyar népet és restaurálni a magyar középbirtokos-osztályt e vidékeken, melynek pusztulását leginkább gazdasági okok idézték elő.

A mily könnyű ez elvet kimondani és a czélt általánosságban meghatározni, éppen oly nehéz a részletek helyes megállá-

pitása és a gyakorlati kivitel. Egy ilyen, következetes elvek szerint vezetendő actióhoz ez idő szerint hiányzik a tér és helyzet ismeretének alapföltétele. Az emberek csak a jelenségeket látják, de nincsenek abban a helyzetben, hogy magoknak helyes képet alkothassanak arról, hogy sikeresen miként is lehetne segíteni a bajon. Hasztalan kérdezősködik az érdeklődő, vagy a kormányférfiu is, hogy például a Szamos völgyében hány falu románosodott el az utolsó száz év alatt, vagy hány közép-birtok ment át idegen kézre? Biztos és positiv feleletet nem kap senkitől.

Ez okok miatt, hogy a telepítés és a közép-birtok restaurálásának nélkülözhetetlen történelmi és etnografiai föltételei a sikert biztosító okokkal és tényezőkkel együtt tisztába hozassanak, szükséges tudományosan megvizsgálni, hogy az erdélyi részekben 1723 óta, mióta e hazarész viszonyai nemcsak békésebbek, de állandóbb jellegűek is lettek, a magyar, román és szász faj népmozgalmai időnként másként alakultak-e?

Szükséges lenne feltüntetni, hogy az egyes népfajok vidékenként való szaporodását vagy fogyását minő társadalmi, politikai, vallási és gazdasági tényezők és okok idézték elő? Meg kellene állapítani, hogy mely vidékek voltak kedvezőek vagy kedvezőtlenek az egyes népfajok szaporodására és a vidékenként az erre vonatkozóan észlelt tüneményt miféle okok és tényezők szülték s hogy ebből a jelenre és jövőre miféle tanulságok és következtetések vonhatók le?

Szükséges volna megállapítani, hogy az 1848-iki nagy agrár-reformot megelőzően minők voltak Erdélyben a birtokviszonyok, azaz mennyi birtok lehetett tisztán magyar kézben és mennyi román vagy szász kézben, melyre alapul szolgálhatnának az 1848-iki conscriptio Czirákyana és a negyvenes évekbeli urbéri összeírás.

Megállapítandó volna, hogy az 1850–1854-iki években életbeléptetett új birtokrendszer mennyiben változtatta meg 1861-ig az 1848-iki birtokállapotot? Ismernie kellene az erdélyrészi birtokok történetét 1861–67-ig kapcsolatban az akkori gazdasági és hitelviszonyokkal.

Szükséges volna megcsinálni 1867–68-ból az egykoru telekkönyvek alapján az erdélyi birtokok statisztikáját, annak kimutatására, hogy mennyi birtok volt akkor magyar vagy nemzetiségi kézben s e birtokok jelzőlogilag mennyire voltak megterhelve? Tanulmányozni kellene, hogy 1867-től az erdélyi földbirtok terhe vidékenként miként emelkedik, miként foly és fejeződik be a közép-birtokosság ama romlása, mely már az ötvenes években megkezdődött? Kutatni és meg kellene állapítani a nemzetiségi pénzügyi intézetek birtok-politikáját úgy, a mint az a magyar kis- és közép-birtok megterhelésében nyilvánul?

Ki kellene végül mutatni, hogy 1848–1900-ig miként nő időszakonként a román értelmiség és birtokosság száma párhuzamosan a magyarságéval és a szászóságéval, vagy e két utóbbi rovására? Szükséges volna tudni, hogy az utóbbi ötven év alatt az erdélyrészi, kereskedelmi, ipari, közlekedési, mezőgazdasági, erdészeti, bányászati, hitelügyi stb. viszonyok mennyi-

ben voltak hatással az egyes népfajok számbeli és vagyoni megerősödésére vagy hanyatlására?

Nézetem szerint e kérdések előzetes tisztába hozatala nélkül a nemzeti politika kitüzött kettős feladata meg nem oldható. Magános erő azonban egy ilyen nagy feladat elvégzése tisztán az anyagi eszközök hiánya miatt sem vállalkozhatik. Ha a magyarság megmentése Erdélyben több akar lenni hangzatos programtételnél, akkor a földművelésügyi kormányzat főadata e nagy tudományos és politikai kérdés megoldását kezdeményezni, anyagi és erkölcsi támogatásával lehetővé tenni.

Az OMGE. ez előadást annyira fontosnak tartotta, hogy felkérte szólót annak a kormányhoz intézendő emlékiratban való kidolgozására. Megtette. Aztán, mint legközelebbéről érdekelt felet, az EMKE-t is felszólította a támogatásra. Az EMKE az emlékiratot magáévá tette s e két tekintélyes erkölcsi testület együttesen kérte az akkori földművelésügyi kormányt, hogy a benne foglalt eszmét tegye magáévá, anyagi és erkölcsi támogatásával szóló vezetésével hajtassa végre a nagy munkát. Eleinte a földművelésügyi miniszteriumban rokonszenvesen és biztatóan fogadták az ajánlatot. Felszólították egy részletes terv kidolgozására. Szóló kidolgozta. Félévi várakozás után magán uton értésemre adták, hogy egyénisége feszélyező a kormányra azon esetleges viszonynál fogva, a melyben az előző miniszterelnökkel állott. Nem lett semmi az egészből, még csak a tervezetet sem kapta vissza. Ott veszett valahol valamelyik hivatalos papirkosárban. Nem személyes rekrimináció, a mi engem arra készítetett, hogy ezt felhozzam, hanem amaz objektív célzat, hogy rámutassak arra, hogy addig sohasem fogunk a vitatkozás mostani tárgyában s a hozzá hasonló nagy nemzeti fontosságú kérdésekben eredményre jutni, míg ezek a kérdések igazán objektív tárgyává nem lesznek, mentesen minden melléktinktől, egy komoly kormányzati politikának. Ilyen életbevágó kérdéseket az egyéni, az egyesületi és a nálunk lehetséges társadalmi munkásság meg nem oldhat, mert hiányzik anyagi ereje.

Jancsó Benedek.

Az osztrák gépipar.

Gusztáv Friedmann Ingenieur: *Die österreichische Maschinenindustrie und der Export.* Wien, 1906. 58. l.

Adatokkal igazolja, hogy az erős és hatalmas osztrák gépipar a külföldi piacot teljesen elhanyagolja és nem fektet súlyt arra, hogy az igaz nagy szükségletet, mely más országokban éppen gépekben felmerül, az osztrák gyárak fedezzék. A szerző azt vallja, hogy az osztrák gépipar technikailag bármely más ország hasonló iparával szemben nem áll hátrányban. Ausztriában nagyon kis súlyt helyeznek a külföldi piacra, s azt hiszik, hogy elegendő, ha a saját területen helyezi el gépeit. Azonkívül roppant nagy a félelem a német gépiparral szemben, s ha Németország lép föl valamely piacon, ez már elég a hátrálásra.

Maga az osztrák-magyar monarchia 48 millió korona gép-behozattal szemben 16 millió korona kivített mutat fel. A gép-behozatalnál Németország 30·2, Angolország 12·0, Amerika egyesült államai 2·2 és a Svájc 2 millió koronával szerepelnek. A többi országok gépbehozatala és Ausztria részesedése a következőkből tűnik ki:

	Összesen	Ausztriából
Svájc	24,000.000	480.000 frk
Franciaország	116,000.000	2,059.000 »
Oroszország	140,000.000	5,510.000 »
Belgium	45,000.000	190.000 »
Németország	71,000.000	2,800.000 »
Angolország	84,000.000	235.000 »
Olaszország	66,000.000	1,500.000 »
Spanyolország	70,000.000	610.000 »
Portugál	7,535.000	8.000 »
Rumánia	20,000.000	5,915.000 »
Szerbia	3,500.000	1,300.000 »
Bulgária	5,600.000	330.000 »
Görögország	1,123.000	49.000 »
Svéd- és Norvégország	22,000.000	225.000 »

Milyen a többi országok gépkivitele Ausztriához képest, ki-tűnik a következő számokból. Gépeket kivitt

Angolország	486 millió frk értékben		
Németország	250 »	»	»
Belgium	42 »	»	»
Franciaország	58 »	»	»
Svájc	46 »	»	»
Ausztria	16 »	»	»

Szerzünk annak okát, hogy miért oly csekély Ausztria gép-iparának külföldön való szereplése, részben a vaskartellben találja, a mely a vasat sokkal drágábban bocsátja a gépipar rendelkezésére, semhogy más országokkal sikerrel versenyez-hessen. Ezenkívül azonban azt találja, hogy a gépipar nincs eléggé támogatva kellő szervezettel, mely a külföldi piacokat számára megszerezné, illetőleg a külföld igényeit vele elég jókor közölné és így a verseny esélyeit éber figyelem által mellőzné. Főleg hiányzik erős bankszervezet, mely e tekintetben a gépipar szolgálatára állana.

(— vits.)

Az osztrák beteggyógyító pénztárak 1903-ban.

Die Gebarung und die Ergebnisse der Krankheitsstatistik der nach dem Gesetze vom 30. März 1888, betreffend die Krankenversicherung der Arbeiter, eingerichteten Krankenkassen im Jahre 1903. Vom Minister des Innern dem Reichsrath mitgeteilt in Gemässheit des § 72 des bezogenen Gesetzes. Wien 1906. K. k. Hof- und Staatsdruckerei. 169. lap.

A munkásoknak betegség esetére való biztosításáról szóló 1888. évi márczius hó 30-án kelt osztrák törvény (72. §-a) értel-

mében e törvény hatálya alá eső betegsegélyző pénztárak minden naptári év végével tagjaikról, a megbetegedési és halálesetekről, a betegségben töltött napok számáról, a beszedett járulékokról és a nyújtott szolgáltatásokról, valamint a tartalék-alap nagyságáról és elhelyezéséről a felügyelő hatóságok útján kimutatásokat tartoznak a belügyminister elé terjeszteni, a ki viszont ezen kimutatásokat megfelelő feldolgozásban a birodalmi tanácsnak mutatja be.

Az osztrák betegsegélyezési törvény épp úgy, mint a megfelelő magyar törvény (1891 : XIV. t.-cz.), a betegsegélyző pénztárak hat nemét különbözteti meg, vagyis a kerületi betegsegélyző pénztárakat, a vállalati betegsegélyző pénztárakat, az építési betegsegélyző pénztárakat, az ipartestületi betegsegélyző pénztárakat, az egyesületi jogot szabályozó törvények alapján szervezett, ugynevezett egyesületi betegsegélyző pénztárakat és végül a bányatársládákat. Ez utóbbiakra is kiterjed ugyan az említett adatszolgáltatási kötelezettség, de ezekről a fennálló különleges törvények (nevezetesen a bányatársládák szabályozásáról szóló 1889. évi július hó 28-án kelt törvény 28. §-ának) rendelkezése folytán az osztrák földművelésügyi minister számol be a törvényhozásnak és így az osztrák bányatársládák é kiadványban nem szerepelnek. (A legutóbbi, 1902. évi jelentés szerint 164 bányatársláda működött Ausztria területén, 170.864 taggal.)

Az 1903. évben a betegsegélyezési törvény alapján alakított betegsegélyző pénztárak száma — a bányatársládák kivételével — 2960 volt. A kiadvány azonban csak 2935 pénztárról közöl részletes adatokat, minthogy huszonöt betegsegélyző pénztár teljesen értéktelen kimutatásokat küldött be.

A betegsegélyző pénztárak pénztári nemek szerint a következőképen oszlottak meg: kerületi betegsegélyző pénztár volt 560 (19·2%), vállalati betegsegélyző pénztár 1.299 (44·4%), építési betegsegélyző pénztár 24 (0·6%), ipartestületi betegsegélyző pénztár 874 (29·9%) és egyesületi betegsegélyző pénztár 178 (5·9%).

A betegsegélyző pénztárak együttvéve az 1903. év végén 2,660.623 tagot számláltak. Ausztriának, az 1900. évi december hó 31-én végrehajtott legutolsó népszámlálás eredménye szerint, 26,150.708 lakosa volt s így ezen népszámlálás adatait alapul véve, a birodalom lakosságának éppen egy tizedrésze (pontosan 10·17%-a) a betegsegélyezési törvény alapján szervezett pénztárak kötelékébe tartozott. Az egyes pénztári nemeknél a taglétszám a következő:

Kerületi betegsegélyző pénztárak	1,127.507 tag, vagyis az összes tagok	42·4 %
Vállalati	661.832	24·9
Építési	16.020	0·6
Ipartestületi	386.846	14·5
Egyesületi	468.418	17·6

Az összes pénztári tagokból egy-egy pénztárra átlag 916 tag jut. A pénztárnak egyes nemeit tekintve az átlagos taglétszám a következő:

a kerületi	betegs. pénztáraknál egy-egy pénztár átlagos taglétszáma	2.017
a vállalati	»	513
az építési	»	942
az ipartestületi	»	446
az egyesületi	»	2.708

Az abszolút számok alapul vétele mellett a legtöbb kis taglétszámmal bíró pénztár a testületi betegsegélyező pénztárak között fordul elő, míg a nagy taglétszámmal bíró pénztárak túlnyomó részben a kerületi és egyesületi pénztárak körében találhatók:

	a kerületi	a vállalati betegsegélyező	az építési pénztárak között	a testületi	az egyesületi
1—49	1	72	1	117	11
50—99	1	214	2	189	13
100—199	6	368	3	230	22
200—499	102	373	5	203	44
500—999	171	172	3	63	29
1000—4999	255	92	10	62	45
5000—9999	12	2	—	5	6
legalább 10.000)	12	6	—	5	8
	560	1.299	24	874	178

Érdemes megemlíteni, hogy a bécsi kerületi betegsegélyező pénztár tagjainak száma 158.733, a bécsi általános munkás-betegsegélyező egyesületi pénztár tagjainak száma pedig 126.658 volt 1903. évi december hó végén.

Az osztrák betegsegélyező pénztárak 2,660.623 tagja között 2,486.305 biztosításra kötelezett személy volt, míg 174.318 személy mint önkéntes tag tartozott a pénztárak kötelékébe. Ez önkéntes tagok közül 18.227 a kerületi betegsegélyező pénztáraknál, 43.603 a vállalati betegsegélyező pénztáraknál s 112.488 az egyesületi pénztáraknál volt biztosítva.

A pénztári tagoknak 22·3%-a a női nemhez tartozott. Az egyes pénztári kategóriákban a női nem a következőképen volt képviselve: a kerületi betegsegélyező pénztárakban 18·5%-kal, a vállalati betegsegélyező pénztárakban 27·7%-kal, az építési betegsegélyező pénztárakban 1·6%-kal, az ipartestületi betegsegélyező pénztárakban 20·3%-kal, végül az egyesületi betegsegélyező pénztárakban 26·8%-kal.

A pénztári tagok közül az 1903. év folyamán — a szüléseket ide nem értve — 833.120 férfi s 210.295 nő, összesen tehát 1,043.415 tag betegedett meg. A pénztárak egyes nemei szerint a megbetegedett tagok száma a következő: a kerületi betegsegélyező pénztáraknál 438.492 (364.142 férfi és 74.350 nő) tag, a vállalati betegsegélyező pénztáraknál 294.885 (222.725 férfi és 72.160 nő) tag, az építési betegsegélyező pénztáraknál 9.298 (9.178 férfi és 120 nő) tag, a testületi betegsegélyező pénztáraknál 126.744 (104.655 férfi és 22.089 nő) tag és az egyesületi betegsegélyező pénztáraknál 173.996 (132.420 férfi és 41.576 nő) tag.

A betegségek száma — a szüléseket ismét figyelmen kívül hagyva, — az összes férfi tagok között 1,054.791, az összes női

tagok között 257.663, az összes pénztári tagoknál együttvéve tehát 1,312.454 volt. A pénztárak nemei szerint a betegségek száma ekként oszlott meg: a kerületi betegsegélyző pénztáraknál 519.502 (a férfi tagok között 430.568, a női tagok között 88.934), a vállalati betegsegélyző pénztáraknál 404.349 (a férfi tagok között 314.583, a női tagok között 89.766), az építési betegsegélyző pénztáraknál 10.690 (a férfi tagok között 10.562, a női tagok között 128), a testületi betegsegélyző pénztáraknál 152.667 (a férfi tagok között 126.767, a női tagok között 25.900), végül az egyesületi betegsegélyző pénztáraknál 225.246 (a férfi tagok között 172.311, a női tagok között 52.935) volt a betegségek száma.

A betegnapok száma — a szüléseket ide nem számítva, — az összes pénztári tagok után 23,049.676 volt (17,951.790 a férfi tagok után és 5,097.886 a női tagok után). A betegnapokból a kerületi pénztárakra esik 8,354.310 (6,715.598 a férfi tagok után és 1,638.712 a női tagok után), a vállalati betegsegélyző pénztárakra 7,452.688 (5,653.386 a férfi tagok után és 1,799.302 a női tagok után), az építési betegsegélyző pénztáraknál 123.155 (121.606 a férfi tagok után és 1.549 a női tagok után), az ipartestületi betegsegélyző pénztáraknál 2,835.725 (2,328.463 a férfi tagok után és 507.262 a női tagok után) és végül az egyesületi betegsegélyző pénztáraknál 4,283.798 (3,132.757 a férfi tagok után és 1,151.061 a női tagok után).

Az összes pénztáraknál a szülések száma 51.735 volt 1,422.459 betegnappal. A kerületi betegsegélyző pénztárakra esik 17.960 szülés 499.346 betegnappal, a vállalati betegsegélyző pénztárakra 17.878 szülés 507.253 betegnappal, az építési betegsegélyző pénztárakra 22 szülés 619 betegnappal, az ipartestületi betegsegélyző pénztárakra 4.598 szülés 123.183 betegnappal, végül az egyesületi betegsegélyző pénztárakra 11.277 szülés 292.058 betegnappal.

A halálesetek száma az összes pénztáraknál 24.076 (18.952 férfi és 5.124 nő) volt. A kerületi betegsegélyző pénztáraknál 8.863 (7.318 férfi és 1.545 nő), a vállalati betegsegélyző pénztáraknál 6.085 (4.496 férfi és 1.589 nő), az építési betegsegélyző pénztáraknál 133 (kizárólag férfi), az ipartestületi betegsegélyző pénztáraknál 3.512 (2.928 férfi és 584 nő) és az egyesületi betegsegélyző pénztáraknál 5.483 (4.077 férfi és 1.406 nő) volt a halálozások száma.

A betegsegélyző pénztárak betegségi statisztikájának fontosabb adatai tehát a következők:

	a kerületi	a vállalati	az építési betegsegélyző	a testületi	az egyesületi	az összes
	betegsegélyző pénztáraknál					
100 pénztári tagra eső betegségek száma (megbetegedési százalék), a szüléseket bele nem értve . . .	46'1	61'1	66'7	39'5	48'1	49'3
100 női tagra eső szülések száma (szülési százalék) .	8'62	9'85	8'46	5'85	8'97	8'70
egy-egy férfi tagra eső betegnapok száma (morbilitási szám)	7'31	11'77	7'72	7'55	9'14	8'69

	a kerü- leti	a vállá- lati	az építési betegsegélyző	a tes- tületi pénztáraknál	az egyesületi	az összes
Egy-egy nőtagra eső betegnapok száma	a szülések nél- kül . . . . . 7·86	9·92	5·96	6·46	9·16	8·58
	a szülések be- számításával 10·26	12·71	8·34	8·03	11·48	10·97
Egy-egy pénztári tagra (férfi és nőre) eső betegnapok száma	7·85	12·03	7·73	7·65	9·77	9·30
Egy-egy betegség átlagos tar- tama napokban (a szüle- tések számításán kívül hagyva)	16·1	18·4	11·5	18·6	19·0	17·6
Átlagos napi beteglétszám a születéseket beleértve .	24.257	21.808	339	8.107	12.537	67.047
Átlagos napi beteglétszám a tagok arányában ‰-ban .	2·15	3·30	2·12	2·10	2·68	2·52
Száz pénztári tag közül el- halálozott (halálozási szá- zalék)	0·79	0·92	0·83	0·91	1·17	0·90

Az építési pénztáraktól eltekintve, a legnagyobb morbitási számmal (egy-egy tagra eső betegnapok száma egy évben) a vállalati és egyesületi betegsegélyző pénztárak szerepelnek, melyeknek tagjai kizárólag vagy legalább is túlnyomó részben a gyári munkások köréből kerülnek ki. Ezek között tehát legkedvezőtlenebbek voltak az egészségügyi viszonyok. Ezzel szemben a kerületi és testületi betegsegélyző pénztáraknál, melyek nagyobb részt iparossegédekből állanak, legcsekélyebb volt a morbitás száma.

A morbitás száma egyébként az osztrák betegsegélyző pénztáraknál emelkedő irányzatot mutat: 1895-ben 8·48, 1896-ban 8·35, 1897-ben 8·76, 1898-ban 8·71, 1899-ben 9·17, 1900-ban 9·08, 1901-ben 9·22, 1902-ben 8·98 és 1903-ban 8·96.

A német birodalom betegsegélyző pénztárainak morbitási számai ezen időszak alatt teljesen analog változásokat tüntetnek fel: 1895-ben 6·18, 1896-ban 5·99, 1897-ben 6·18, 1898-ban 6·07, 1899-ben 6·60, 1900-ban 6·82, 1901-ben 6·91, 1902-ben 6·82 és 1903-ban 7·02.

Hogy a német betegsegélyző pénztárak morbitási számai az osztrák pénztáraké mögött maradnak, az lényegében a német betegsegélyezési törvénynek a betegsegély kezdetére és tartamára vonatkozó kedvezőtlenebb rendelkezéseiből magyarázható.

A halálozási százalék az utolsó tíz esztendőben az osztrák betegsegélyző pénztáraknál állandóan csökken: 1893-ban 1⁰/₀, 1894-ben 1⁰/₀, 1895-ben 0·97⁰/₀, 1896-ban 0·94⁰/₀, 1897-ben 0·93⁰/₀, 1898-ban 0·91⁰/₀, 1899-ben 0·96⁰/₀, 1900-ban 0·95⁰/₀, 1901-ben 0·93⁰/₀, 1902-ben 0·91⁰/₀ és 1903-ban 0·90⁰/₀. Megjegyzendő még, hogy a betegsegélyző pénztárak halálozási százaléka az osztrák birodalom általános halálozási százalékánál figyelemreméltó mérvben csekélyebb. Ennek oka abban keresendő, hogy a kötelező betegsegélyezés kizárólag aktív, munkabíró személyeket

ölel fel, kiknek halálozási százaléka természetesen csekélyebb, mint az összlakosságé, mely aktív s rokkant személyekből áll.

Az adatokat szolgáltató összes betegsegélyző pénztárak *bevételei* az 1903. évben 53,950.995 koronát tettek ki, melyből 50,509.648 korona, vagyis a bevételek 93·6¹/₁₀-a a munkaadókat és munkásokat terhelő járulékokból került ki. Az egyes pénztárak nemeit tekintve a bevételek a következőkép alakultak: a kerületi betegsegélyző pénztáraknál 19,404.560 korona (ebből 18,286.921 korona = 94·1¹/₁₀ járulék), a vállalati betegsegélyző pénztáraknál 15,029.367 korona (ebből 13,611.279 korona = 90·6¹/₁₀ járulék), az építési betegsegélyző pénztáraknál 416.500 korona (ebből 390.174 korona = 93·6¹/₁₀ járulék), a testületi betegsegélyző pénztáraknál 8,605.098 korona (ebből 8,141.685 korona = 94·2¹/₁₀ járulék) és az egyesületi betegsegélyző pénztáraknál 10,495.470 korona (ebből 10,079.589 korona = 96¹/₁₀ járulék).

A pénztárak átlagos bevétele egy-egy tag után 20·28 korona, melyből járulékra 18·99 korona jut s ebből viszont 13·05 koronát a munkás, 5·94 koronát pedig a munkaadó szolgáltatott be. A betegsegélyző pénztárak átlagos jövedelme tagonként 17·21 korona, a vállalati betegsegélyző pénztáraké 22·71 korona, az építési betegsegélyző pénztáraké 26·00 korona, a testületi betegsegélyző pénztáraké 22·24 korona és az egyesületi betegsegélyző pénztáraké 22·41 korona. A járulékbévételekből egy-egy tagra átlagban jut a kerületi betegsegélyző pénztáraknál 16·22 korona (ebből a munkaadót terheli 5·41 korona), a vállalati betegsegélyző pénztáraknál 20·57 korona (a munkaadót 7·38 korona terheli), az építési betegsegélyző pénztáraknál 24·36 korona (a munkaadót 8·22 korona terheli), a testületi betegsegélyző pénztáraknál 21·05 korona (a munkaadót 6·93 korona terheli) és az egyesületi betegsegélyző pénztáraknál 21·52 korona (a munkaadót 4·27 korona terheli).

Szembetűnő a munkaadó csekély megterhelése az egyesületi betegsegélyző pénztáraknál. Ez okát abban leli, hogy a munkaadók törvényileg egyáltalában nincsenek kötelezve arra, hogy egyesületi pénztár kötelékébe tartozó munkásaik után a járulékok egy részét sajátjukból fizessék. A munkaadók leginkább szerződés alapján vállalnak az ily pénztárakkal szemben bizonyos mérvű hozzájárulást, mely azonban csak igen kevés esetben felel meg a többi pénztár tekintetében megállapított egyharmadrész járuléknak.

A betegsegélyző pénztárak összes *kiadásai* az 1903. évben 51,551.271 koronára rugtak; ebből pénztári szolgáltatásokra 45,180.674 korona, vagyis az összes kiadások 89·4¹/₁₀-a jutott. A kerületi betegsegélyző pénztáraknál a kiadás 18,765.429 korona (pénztári szolgáltatásokra 15,951.189 korona = 85·0¹/₁₀), a vállalati betegsegélyző pénztáraknál 14,165.442 korona (pénztári szolgáltatásokra 12,798.529 korona = 90·3¹/₁₀), az építési betegsegélyző pénztáraknál 414.387 korona (pénztári szolgáltatásokra 363.404 korona = 87·7¹/₁₀), a testületi betegsegélyző pénztáraknál 8,135.846 korona (pénztári szolgáltatásokra 7,039.315 korona = 86·5¹/₁₀), végül az egyesületi betegsegélyző pénztáraknál 10,070.167 korona (pénztári szolgáltatásokra 9,028.337 korona = 89·7¹/₁₀).

A pénztári szolgáltatások egy-egy tag után átlagban 16·98 koronába kerültek, vagyis az összes kiadásoknak 87·7⁰/₀-a és az összes járulék bevételeknek 89·4⁰/₀-a fordított e célra. A szolgáltatásoknak egy-egy tagra jutó átlaga a kerületi betegsegélyző pénztáraknál 14·15 korona, azaz a kiadások 85·0¹/₁-a, a járulékbevételek 87·2⁰/₀-a; a vállalati betegsegélyző pénztáraknál 19·34 korona, azaz a kiadások 90·3⁰/₀-a, a járulékbevételeknek 94·6⁰/₀-a; az építési betegsegélyző pénztáraknál 22·68 korona, azaz a kiadások 87·7⁰/₀-a, a járulékbevételek 93·1⁰/₀-a; a testületi betegsegélyző pénztáraknál 18·20 korona, azaz a kiadások 86·5⁰/₀-a, a járulékbevételeknek ugyancsak 86·5⁰/₁-a és az egyesületi betegsegélyző pénztáraknál 19·27 korona, azaz a kiadásoknak 89·7⁰/₀-a, a járulékbevételeknek is 89·7⁰/₀-a.

Egy-egy betegnap az összes pénztárak átlagában 179·6 koronába, egy-egy betegség 32·22 koronába, egy-egy haláleset pedig 50·79 koronába került a pénztáraknak. A kerületi betegsegélyző pénztárak kiadásai ily czímen 176 korona, 29·01 korona, illetőleg 40·62 korona; a vállalati betegsegélyző pénztáraké: 157 korona, 29·52 korona, illetőleg 54·65 korona; az építési betegsegélyző pénztáraké: 289 korona, 33·57 korona, illetőleg 44·30 korona; a testületi betegsegélyző pénztáraké: 231 korona, 43·40 korona, illetőleg 60·79 korona; az egyesületi betegsegélyző pénztáraké: 190 korona, 36·86 korona, illetőleg 56·73 korona.

A pénztárak összes *igazgatási költségei* az 1903. évben 4,245.911 koronát tettek ki, vagyis az összes bevételeknek 8·2⁰/₀-át, a járulékbevételeknek pedig 8·4⁰/₀-át emésztette fel a pénztárak igazgatása. Egy-egy tagra átlag 1·60 korona igazgatási költség esett. A kerületi betegsegélyző pénztárak összes bevételeiből 11·9⁰/₀-ot, járulékbevételeiből 12·2¹/₀-ot, a vállalati betegsegélyző pénztárak 0·6⁰/₀-ot, illetőleg 0·6⁰/₀-ot, az építési betegsegélyző pénztárak 10·6⁰/₀-ot, illetőleg 11·2¹/₀-ot, a testületi betegsegélyző pénztárak 11·8⁰/₀-ot, illetőleg 11·8⁰/₀-ot, végül az egyesületi betegsegélyző pénztárak 9·3⁰/₀-et, illetőleg 9·3⁰/₀-ot fordítottak igazgatási költségekre. Ily czímen egy-egy tagra a kerületi betegsegélyző pénztáraknál 1·97 korona, a vállalati betegsegélyző pénztáraknál 0·12 korona, az építési betegsegélyző pénztáraknál 2·73 korona, a testületi betegsegélyző pénztáraknál 2·48 korona és az egyesületi betegsegélyző pénztáraknál 2·00 korona esett.

Az igazgatási költségek elenyésző csekélyisége a vállalati betegsegélyző pénztáraknál onnan magyarázható, hogy az ily pénztárakat fentartó vállalatok — többnyire nagy üzemekről van itt szó — a törvény (47. §.) rendelkezéseinél fogva a betegsegélyző pénztár számviteléből s pénztári kezeléséből eredő költségeket sajátjukból tartoznak viselni.

A betegség esetére való biztosításból a munkások javára szolgáló előnyöket a következő csoportosítás tünteti fel, a melyben egy-egy tag átlagos évi megterheltetése szembe van állítva egy-egy tagnak nyújtott átlagos pénztári szolgáltatásokkal s az ezen szolgáltatásoknak a munkások megterheltetését meghaladó többletével, azaz a munkások előnyével:

	Egy-egy tagot terhelő átlagos évi járulék	Egy-egy tagra eső évi átlagos pénztári szolgáltatások	A pénztári szolgáltatásnak többlete a járulékon felül
	k o r o n á k b a n		
A kerületi betegsegélyző pénztáraknál . .	10'81	14'15	3'34
A vállalati betegsegélyző pénztáraknál .	13'19	19'34	6'15
Az ipartestületi betegsegélyző pénztáraknál	14'12	18'20	4'08
Az egyesületi betegsegélyző pénztáraknál	17'25	19'27	2'02
Az összes betegsegélyző pénztáraknál . .	13'05	16'98	3'93

A pénztári szolgáltatásoknak a biztosított tagok járulékát meghaladó része természetesen a munkaadók kötelező hozzájárulásából fedeztetik.

A segélyezési igények tekintetében a betegsegélyző pénztárak és tagjaik között felmerülő vitás ügyeket a törvény, illetőleg az egyes pénztárak alapszabályainak rendelkezéséhez képest a betegsegélyző pénztárak kebelében szervezett választott bíróságok döntenek el. Az 1903. évben a pénztári tagok 1961 panaszt terjesztettek a választott bíróságok elé és pedig 1495 esetben a támasztott igények teljes, 466 esetben pedig részleges elutasítása miatt. Tízezer pénztári tagra tehát átlag 7'4 panasz esett. A legtöbb panasz a kerületi betegsegélyző pénztáraknál, a legkevesebb a vállalati betegsegélyző pénztáraknál fordult elő. Tízezer tagra a kerületi betegsegélyző pénztáraknál átlagban 11'6, a vállalati betegsegélyző pénztáraknál 2'3, a testületi betegsegélyző pénztáraknál 7'7 és az egyesületi betegsegélyző pénztáraknál 4'0 panasz jutott.

Moldoványi István.

Munkásviszonyok és munkásjóléti intézmények a m. kir. dohánygyárakban.

A dohánymonopolium munkásjóléti, tehát társadalompolitikai szempontból nagy hasznu állami intézmény, mert az államnak módot nyújt arra, hogy a szegényebb polgárok jelentős tömegéről atyailag gondoskodhassék, a mint hogy gondoskodik is. Az állam figyelemmel van arra, hogy munkásai jólétét a méltányosan megállapított munkabéreken kívül humanitárius intézményekkel is elősegítse s lehető boldogulásukat ilyképpen is biztosítsa. Ily humanitárius intézmények: a megfelelő szolgálati idő után járó nyugbér, a végkielégítés, a dohánygyári betegsegélyző pénztárak kedvezményei, a munkáskonyhák, a rendkívüli jutalmazások és segélyezések.

A dohánygyári munkások tulajdonképpen csak egy ágát képezik a dohányjövedék munkásainak, mert a dohányjövedéknek ezek mellett még a dohánybeváltó hivataloknál és dohányárúraktáraknál is vannak munkásai. Mikor azonban dohányjövedéki munkásokról van szó, tulajdonképpen mindig dohánygyári munkások értetnek alattuk, mert amazoknak csekély számát a dohánygyári munkások hatalmas lélekszáma úgyszólván magába olvasztja. A dohánybeváltóhivatali és dohányárúraktári munkások általában szakképzettséget nem igénylő s leginkább fizikai munkát végző napszámos férfi- vagy nőmunkások, kik közül egy-egy beváltóhivatalnál vagy árúraktárnál csak igen kevés állandó munkás van alkalmazva. A dohányárúraktáraknál alkalmazott munkások foglalkozása az, hogy a dohánygyárak által oda szállított gyártmányokat elraktározzák s e gyártmányoknak az árusok részére való kiszolgáltatása körül fölmerülő raktári munkákat teljesítik. Mindezen szakképzettséget nem igénylő munkára kizárólag csak napszámos férfi-munkások vétetnek alkalmazásba az egyes raktáraknak megfelelő, mindazonáltal aránylag csekélyszámban és a napszámos munkások gyakoribb változására való tekintettel, leginkább ideiglenes minőségben.

A dohánybeváltóhivataloknál az ott felmerülő munkák természeténél fogva egész éven át állandóan szintén igen kevés munkás van foglalkoztatva. E munkások — kik között itt túlnyomó számban nőmunkások vannak — a dohányárúraktárakkal szemben mégis túlsúlyban vannak. Nagyobb számmal csak időközönként vétetnek fel, mikor az év egyes szakaszaiban meg-

szaporodik a munka. Ez a fölvétel természetesen ideiglenes jellegű és napszámmal jár. Foglalkozásuk: télen a termelők által beszolgáltatott dohány mérlegelése a beváltás alkalmával, továbbá a dohányhordás és asztagolás, tavasszal a dohány kiképzése, nyáron a válogatás és elbálozás, végül ősszel az elszállítás körüli munka. Mindez a munkálkodás különös szak-képzettséget nem igényel, csak éppen a kiképzett dohánylevelek válogatásához szükséges megelőzőleg egy kis oktatás.

A dohánybeváltóhivatali munkások száma folytonos változásuk következtében ki nem mutatható, sőt hamis nyomra is vezetne. E helyett tájékozásul a legutolsó (1904. évről szóló) dohányjövedéki statisztika adatait közöljük, a részükre dohánybeváltóhivatalonkint kifizetett napszámokról, őrzési és alku-bérekről:

Sorszám	Magy. kir. dohánybeváltó		Kifizetett bérek	
	felügyelőség	hivatal	K	f
1	Budapest	Budapest	157.689	12
2		Báros	30.531	88
3		Csongrád	6.671	01
4		Érsekújvár	16.840	45
5		Fadd	38.647	36
6		Kiskunfélegyháza	18.874	10
7	Arad	Arad	70.754	07
8		Battonya	42.735	23
9		Békéscsaba	37.292	60
10		Csóka	6.939	05
11		Nagybecskerek	8.244	91
12		Szeged	19.327	88
13		Zsombolya	22.133	41
14	Debreczen	Debreczen	47.638	04
15		Érmihályfalva	26.117	66
16		Hajdudorog	33.158	36
17		Nagykároly	19.217	—
18		Nagyléta	14.938	88
19	Miskolcz	Miskolcz	67.796	25
20		Kápolna	49.410	97
21		Rakamaz	42.756	96
22	Nyiregyháza	Nyiregyháza	69.605	68
23		Kisvárdá	46.711	92
24		Nyirbátor	50.843	36
25		Vásáros-Namény	26.269	86
26		Nagy-Tárkány	13.691	10
27	Szolnok	Szolnok	57.784	92
28		Jászberény	240	—
29		Jáskisér	14.526	41
30		Tiszaroff	25.881	46
		Összesen .	1,083.269	90
		1903. évben	850.858	32
		1902. évben	988.444	88

A dohánybevéltőhivatali munkásoknak a dohánygyári munkásokhoz való kis számaránya kiviláglik már abból is, hogy a részükre kifizetett munkabérek csak mintegy nyolczadrészét teszik a dohánygyári munkások kezéhez 1904. év folyamán kifizetett munkabérösszegnek, miután ez összesen majdnem kilencz millió koronát tett ki.

A dohánygyári munkások ezekkel szemben szakképzettségüknel, állandó jellegüknel és egyéb viszonyaikkal fogva a megelőző munkásokétól eltérő elbírálás alá esnek.

A dohánygyári munkások kötelelességeit, jogait, vétségeit és azok fegyelmi büntetését, vagyis általában azok viszonyát a dohányjövedékhez, mint munkaadójukhoz a m. kir. dohányjövedéki központi igazgatóság által az 1884: XVII. t.-cz. (ipartörvény) szoros figyelembevételével összeállított, s a pénzügyminister által 1895. január 9-én 6272/1895. szám alatt jóváhagyott dohánygyári munkásszabályok tartalmazzák. Ezeket a munkásszabályokat a dohányjövedéki központi igazgatóság — mely a m. kir. dohányjövedéknek a pénzügyministerium után következő legfőbb hatósága — 1895. év február 16-án léptette életbe. Az összes dohánygyári igazgatóságok ezen hatóságnak vannak közvetlenül alárendelve, s ez ellenőrzi a dohánygyáraknak a munkásokkal szemben tett mindennemű intézkedését.

Hogy valaki a dohánygyárakban rendszeresített munkahelyek egyikére munkásként fölvétessék, igazolnia kell: 1. származását és illetőségét; 2. büntetlen és kifogástalan előéletét; 3. egészséges és munkaképes testalkatát; 4. himlőoltását; 5. be kell mutatnia munkakönyvét vagy ideiglenes igazolványát; 6. bizonyítania kell minimális életkora betöltését; 7. ha nő: túl nem haladott 35 évét, ha férfi: túl nem haladott 40 éves életkorát; 8. ha azelőtt szerződéses munkában állott: igazolnia kell eddigi munkaadója bizonylatával, hogy korábbi munkaszerződése megszűnt.

A származás és életkor anyakönyvi kivonattal, az illetőség és a büntetlen előélet hatósági, illetve községi bizonyítvánnyal igazolandó. Ezen alapon tehát a dohánygyárakba való felvételtől kifejezetten is — a munkásszabályoknak külön szakasza szerint — ki vannak zárva mindazok, a kiket valamely büntett, vétség vagy nyereségvágyból származó bűncselekmény, továbbá dugáruság vagy egyedárúsági tárgyakkal való jövedéki kihágás miatt a bíróság jogérvényesen elítélt, vagy ha az ellenük megindított jövedéki büntető eljárás, kérelmükre a birság lefizetése után lett beszüntetve.

Az egészségi állapotról és himlőoltásról a dohánygyári orvos állit ki bizonyítványt. A mennyiben azonban a gyári igazgatóság nézete a gyári orvos nézetétől eltérne: az illető munkást közhatalosi orvos vizsgálja felül és az eredményre nézve annak véleménye lesz döntő befolyással. Megjegyzendő e helyütt, hogy a gyöngye testalkat, ha az illető munkásjelölt egyébként egészséges, a fölvételt nem akadályozza.

A minimális életkor betöltésére nézve az 1884: XVII. t.-cz. 115. §-a irányadó, mely szerint azok, kik a 12 éves életkort meghaladták, de a 14 évet még be nem töltötték: gyári munkában

naponként csak 8 óra hosszát foglalkoztathatók; a kik pedig a 14 évet betöltötték, de a 16 évet még el nem érték, naponként csak 10 órai munkaidőre alkalmazhatók. Minthogy azonban a dohánygyárak ezen §. alapján 12—14 éves gyermekeket is fölvettek, minek folytán a dohányjövedék mint munkaadó az ily tanköteles gyermek-munkások oktatásáról saját számlájára volt köteles gondoskodni: a 17.023/1900. sz. pü. min. rendelet alapján kimondatott, hogy jövőben, a mennyiben ezt a viszonyok és körülmények megengedik, 14 éven alóli tanköteles gyermekeket a dohánygyár szolgálatában rendszerint ne alkalmazzon. (4707/1900. djk. sz.)

A felsorolt összes kellékeknek megfelelő pályázók munkásként alkalmazásba vehetők, és pedig eleinte ideiglenes minőségben. A munkásokat a dohánygyári igazgatóság veszi fel, az alkalmazza őket, lépteti elő magasabb bérosztályba, az bünteti fegyelmi vétségekért, egyszóval a munkással szemben az gyakorolja általában a közvetlen fölöttes hatóság jogait.

A munkakönyv s addig, a míg az kiállítva nincsen, az ideiglenes igazolvány — melyet a munkás fölvételekor átadni tartozik — a gyári igazgatóság őrizetében marad, s azt csakis a szolgálati viszony megszűntével kapja vissza kitöltve a munkás.

A munkahelyekre felvett munkások csak egy évi próbaidő leteltével véglegesíthetők, ha ezen idő alatt a gyári szolgálat igényeinek teljesen megfelelnek. Ekkor rendes vagy állandó munkásokká lesznek, kik már a rendszeresített munkahelyeken vétetnek alkalmazásba. Ezek 10 évi szakadatlan szolgálat után nyugellátásra is tarthatnak igényt az 1885 : XI. t.-cz. 27. §-a alapján. Az említett próbaév letelte előtt azonban 15 napi felmondással bármikor elbocsájthatók.

A rendes munkásokon kívül a dohánygyárakban kisegítő munkások is alkalmaztatnak, kik csak ideiglenes szükség tartamára és rendkívüli munkára vétetnek föl esetről-esetre a dohányjövedéki központi igazgatóság engedélyével. E kisegítő munkások keresete azonban legföljebb egy hét tartamára biztosítottatik. Ezeket a munkásokat a dohánygyári igazgatóságok csakis az úgynevezett felolvasó könyvekben tartják nyilván, míg a rendes munkásokról szabályszerű törzskönyvet tartoznak vezetni.

A munkásoknak a szükséghez képest változó létszámát minden egyes dohánygyárra nézve a dohányjövedéki központi igazgatóság állapítja meg. A létszámra, valamint ezzel kapcsolatban a gyárankint kifizetett munkabérekre vonatkozó statisztikai adatokat a következő táblázat tünteti föl:

Sorszám	Dohánygyár	Munkáslétszám			Kifizetett munkabérek	
		férfi	nő	együtt	K	f
1	Budapest-Erzsébet-város	30	689	719	414.822	34
2	Budapest-Ferencz-város	149	950	1.099	659.472	91
3	Budapest-Ó-Buda	66	1.295	1.361	801.130	27
4	Debreczen	167	1.087	1.254	634.185	44
5	Eger	35	844	879	306.036	46
6	Fiume	139	1.899	2.038	1,001.007	46
7	Kassa	63	1.244	1.307	590.951	77
8	Kolozsvár	95	1.136	1.231	659.628	77
9	Munkács	16	255	271	103.786	74
10	Pápa	36	791	827	336.668	97
11	Pozsony	52	774	826	478.469	91
12	Sátoraljaiúj hely	41	984	1.025	399.031	52
13	Selmeczbánya	33	815	848	338.141	47
14	Sepsiszentgyörgy	15	255	270	93.765	31
15	Szeged	22	643	665	240.938	64
16	Szent-Gotthárd	34	669	703	265.810	82
17	Szepesbéla	15	195	210	66.672	54
18	Szomolnok	29	568	597	209.471	63
19	Temesvár	162	1.588	1.750	810.441	76
20	Zágráb	25	396	421	196.963	28
21	Zengg	26	525	551	234.118	56
	Összesen	1.250	17.602	18.852	8,841.516	57
	1903. évben	1.210	17.600	18.810	8,531.391	46
	1902. évben	1.207	17.661	18.868	8,185.751	19

A táblázatból látjuk, hogy a munkások összlétszáma az előbbi évekhez képest úgyszólván változatlan, a kifizetett munkabérek összege pedig jelentősen emelkedett. Ennek oka az évről-évre tervszerűen folytatott munkabérvajítás az oly városokban, hol annak emelése a piaci árak drágulása folytán méltányosnak mutatkozott vagy mutatkozik. Egy másik dolog, a mi figyelmünket szintén fölkeltheti, az, hogy a munkásoknak több, mint 90%-át nők alkotják. Ez a női túlsúly onnan van, hogy a dohánygyáraknál a munka túlnyomó részét a tulajdonképeni gyártás, mint szakmunka adja, az e körül fölmerülő legtöbb munka végzésére pedig (szivar, szivarka, pipadohány, burnót és fonadékgyártás) a nők legalkalmasabbak, mert ezekhez könnyű kéz szükséges. A munkások zömét tehát ennek folytán a gyártási szakmunkák végzésére hivatott női munkások alkotják. A férfi-munkások viszont a gőzgépek kezelése körül a gyári műhelyek-

ben, továbbá a gazdasági osztályokban (mint asztalosok, lakatosok, kovácsok, kőművesek, mozdonyvezetők, kazánfűtők, szénhordók, köszörűsök, papírvágók, enyvezők, ólompecsétöntők, szertári munkások és tűzőrök), végül az általános kezelésnél, vagyis általában a nehezebb és leginkább fizikai erőt igénylő munkáknál (bálsajtolás, faapritás, nyersanyagok raktározása, ládába csomagolt gyártmányok elhordása) vannak igénybe véve.

Kis számban azonban a gyártási osztályokon kívüli munkára is alkalmaztatnak nők és pedig a gazdasági osztályokban mint enyvfőzők, enyvezők, varrók és seprők, az általános kezelésnél pedig a hulladék tisztítására, fél és egész gyártmányok hordására és egyéb házi és mindenek szolgálatra.

Egy kis statisztikai átnézetben most röviden képét adjuk annak, mily anyagot, miként, mily értékben dolgoz fel évenként a m. kir. dohánygyárak munkásszemélyzete és mennyit ad el abból egy évben a dohányjövedék. A m. kir. dohányjövedék üzleteredménye az utolsó 3 évben a következő volt:

A) Termelés.

Év	Termelők	Községek	Beültetett földterület		Beváltott hasznavehető dohánylevelek
	s z á m a	hold	□-öl	kilogramm	
1904	11.235	868	80.251	649	42.793.798
1903	11.304	849	79.943	112	62.347.231
1902	11.530	822	80.104	808	47.939.463

B) Gyártás.

1. Feldolgoztatott.

Év	N y e r s d o h á n y	
	külföldi	belföldi
	k i l o g r a m m	
1904	4.633.863	18.566.165
1903	5.042.008	18.206.084
1902	5.898.889	16.563.858

2. Előállított.

Év	Burnót	Pipadohány	Fonadék	Szivar	Szivarka	Lúgvizkivonat
	k i l o g r a m m			d a r a b	k i l o g r a m m	
1904	40.056	17.088.547	22.621	503.476.659	1.488.845.550	58.728
1903	37.256	17.556.992	26.426	491.098.153	1.374.243.050	67.673
1902	37.245	16.929.276	29.089	484.201.951	1.279.433.450	63.536

C) Eladás.

Év	Burnót	Pipadohány	Fonadék	Szivar	Szivarka	Lúgviz- kivonat	Együtt
	k i l o g r a m m			d a r a b	k i l o g r .		
1904	41.861	16.933.196	23.633	544.973.209	1.507.557.680	16.061	—
1903	42.422	17.417.087	28.420	518.315.459	1.379.844.715	11.120	—
1902	43.992	17.306.376	31.096	510.570.587	1.279.828.514	13.274	—

Ennek értéke:

	K	K	K	K	K	K	K
1904	159.998.60	45.703.465.22	54.827.633.61	36.181.411.60	23.677.260.38	20.975.40	110.797.938.83
1903	162.893.48	46.196.836.97	65.935.10.34	34.823.642.92	26.096.575.69	14.279.40	107.365.213.56
1902	169.635.34	45.633.978.39	72.143.573.41	34.617.731.85	23.989.461.35	16.950.60	104.549.901.10

Az eladás mindenütt több mint a gyártott mennyiség, egyrészt azért, mert az eladási mennyiségben és értékben — csekély hányaddal ugyan — a külföldről behozott különlegességi szivar és szivarka is befoglaltatik, másrészt mert az eladás a mindenkor rendelkezésre álló nagy készletből is történik a gyártott anyagon kívül.

A dohánygyári munkások a szolgálati szabályoknak, valamint a dohányjövédéki központi igazgatóság által megállapított munkarendnek föltétlenül alá vannak vetve, bár esküt fölvéte-
lük alkalmával nem tesznek. Ezen szabályok alapján mindenké-
előtt kötelesek a munkaidő kezdetén a gyárban pontosan meg-
jelenni (öt percznyi késés meg van engedve). A munkaidő átlag
reggel 7 órakor kezdődik és — beleértve a délelőtti és délutáni
egynegyed-, valamint a déli másfél órai pihenési időt — az április-
szeptemberi időszakban 9, az október-márcziusi időszakban
8 órát tesz ki napjában. Ez az időtartam az egyes gyárak szük-
ségletéhez képest némi eltérést mutat időközönként is, gyáran-
ként is, de kivétel nélkül csak nappali munkára terjed; éjjel a
dohánygyárakban minden munka szünetel. Rendkívüli esetekben
ez a munkaidő meghosszabbítatik, ilyenkor napi kilencz órán
túl a heti- és napibéres munkások pótóradijat kapnak.

A munkások kötelesek a gyárban engedelmesen, szorgal-
masan és becsületesen viselkedni, előljáróik iránt tisztelettel lenni
és szolgálatra vonatkozó utasításaikat, valamint a kiosztott mun-
kát vonakodás nélkül és kifogástalanul teljesíteni. A munka-
termekben az ipartörvény 113. §-a alapján kifüggesztett, s az
elsőfokú iparhatóság által láttamozott »munkarend« szabályaihoz
szorosán alkalmazkodni. A munkába tisztán, józan és munka-
képes állapotban kell járniok, s a munkaeszközöket folytonosan
tisztá és használható állapotban kell tartaniok. Az egyes osztá-
lyok között közlekedni tilos (kivéve ha azt a szolgálat meg-
követeli). Kötelesek egymást a munkában készséggel támogatni,
egymással illedelmesen érintkezni és általában egymással béké-
sen megférni.

A munkásoknak előzetes megmotoztatás nélkül a gyárból
távozniok nem szabad. Ez a motozás — melyet nőknél csak
nők, férfiaknál pedig férfiak teljesítenek — kétféle: közönséges
és szigorú. A közönséges motozásnál a munkások egymás mögé
sorakoznak s a motozással megbízott sorjában tapogatás útján
(a gyakorlat szerint akként, hogy kezeit annak testén hosszában
egy lendülettel végigsimitja) győződik meg arról, hogy az ille-
tőnél kincstári tárgy nincs-e elrejtve. A szigorú motozásnál —
mely ötletszerűen megjelölt munkásnőkre nézve alkalmaztatik
— az illető külső ruháját is köteles az arra rendelt helyiségben
és csakis nők jelenlétében levetni. A nők szigorú motozásánál
férfinak jelen lenni nem szabad. Rajtaérés esetén mentségnek
helye nincs, azért minden munkás köteles saját érdekében munka
végén a motozás előtt holmijait átkutatni, mert megeshetik, hogy
valaki dohányt, szivart vagy más cikket csempész be rossz-
akarattól a más kosarába, tarisznyájába vagy éppen ruhájába.
Dohányanyagot, szivart, dohányzacskót és gyufatartót, de álta-
lában minden olyan tárgyat, mik a dohánygyárnál is vannak

készletben (olaj, szappan, czérna), egyáltalán még kívülről sem szabad behozni és a munkahelyiségbe vinni, hanem az efféle cikkek a munka megkezdése előtt egy arra kijelölt helyen teendők le.

Tüzevész kikerülése végett az olaj-, kőolaj- és borszeszlámpák, gyertyák, a fa és faszén kezelésével megbizott munkásoknak a legnagyobb óvatossággal kell eljárniok.

A dohányzás a gyárban, a raktárak belsejében, az udvarokon, szóval a gyár egész telepén tilos. Munkaidő alatt nem szabad a munkásnak idegenekkel érintkeznie (indokolt esetben azonban kaphat erre rövid időre engedélyt). Ha a munkás a kincstárnak szándékosan vagy vétkes gondatlanságból kárt okozott, azt megtéríteni tartozik. Ha pedig a kár okozóját nem lehetne kipuhatolni, a kárért az a munkacsoport szavatol egyetemlegesen, mely csoportban a károkozónak a körülményekhez képest legnagyobb valószínűség szerint rejlenie kell. S amennyiben valamelyik munkás a károsítót fölfedezné: azt a dohánygyári igazgatóságnak bejelenteni tartozik.

A családi állapotban beállott minden változást, továbbá a lakást és annak megváltoztatását a munkás a dohánygyári igazgatónak azonnal bejelenteni tartozik. Épp ugy azonnal bejelentendő más utján az is, ha a munkás előre nem látott körülmények folytán kimaradni kényszerül, mert a munkásoknak a munkából önkényüleg kimaradniok nem szabad. Az ily elmaradás utólagosan igazolandó. Sőt aki előleges engedély szerzése nélkül három napon túl marad ki a munkából: nemcsak önkéntesen kilépettnek tekintetik, hanem a gyári igazgatóságnak megkeresésére az iparhatóság által 40 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel is büntethető.

A dohánygyári munkásnak eme kötelességeivel szemben joga van első sorban a munkabérre. A munkás heti-, napi-, szakmány- és pótbért kaphat. Ez utóbbi a napibéres munkások pótlékére rendes munkaidőn túl való dolgozás esetén, s óránként a napibér 10%-át teszi ki. E munkabérek maximális és minimális összege jelenleg a következő:

Hetibér csak férfinál	32.—	K-tól 14.—	K-ig
Szakmány napibér férfinál . . .	3.90	»	2.— »
» » nőnél	3.40	»	1.70 «
Napibér férfinál	2.80	»	2.— »
» nőnél	2.70	»	1.40 »
Tanoncok napibére	1.—	»	— .80 «

A dohánygyári átvevőnöket, oktatónöket, mérlegelőnöket s ügyelői teendőkkel megbizott munkásokat a munkabéren felül havonként 20 fillér irodaátalány is megilleti. A munkáslétszámba tartozó dohánybeváltóhivatali munkaügyelőhelyettesek és dohánygyári gyártási ügyelőhelyettesek hetibére a fővárosban heti 22 koronában, vidéken heti 20 koronában van megállapítva.

E munkabérek között a szakmánybér van túlsúlyban. A heti és napibér (az örök hetibérének beszámításával is) együttevée a szakmánybérnek csak ötödrészét teszi ki, nem is említve a pótbéreket, melyek csak elvétve — munkaidőn túl végzett

sürgős munka esetén — némely dohánygyárnál fordulnak elő, s végösszegük mintegy 5.000 K.

Az 1904. évben kifizetett főbb munkabéreknek nemenkint és gyárankint való eloszlását e táblázat tünteti föl:

Sorszám	Dohánygyár	Hetibérek		Napibérek		Szakmánybérek	
		K	f	K	f	K	f
1	Budapest-Erzsébetváros .	6.026	72	70.959	65	333.573	27
2	Budapest-Ferenczváros .	60.056	64	137.489	56	453.219	98
3	Budapest-Óbuda	28.195	76	83.184	08	684.478	91
4	Debreczen	36.757	22	77.392	95	513.243	67
5	Eger	10.701	47	40.780	28	249.455	41
6	Fiume	42.593	89	132.236	85	819.816	72
7	Kassa	19.651	89	66.567	20	498.512	16
8	Kolozsvár	25.584	97	67.347	—	558.382	22
9	Munkács	4.282	52	17.119	95	79.444	87
10	Pápa	10.437	22	34.563	05	284.994	14
11	Pozsony	9.650	—	58.162	—	406.458	60
12	Sátoraljaiújhely	10.848	18	46.712	04	336.931	94
13	Selmeczbánya	5.981	71	38.453	99	288.335	12
14	Sepsiszentgyörgy	4.480	86	11.609	15	74.388	80
15	Szeged	5.854	12	24.677	27	205.587	09
16	Szent-Gotthárd	8.324	71	38.283	77	214.114	34
17	Szepesbéla	4.261	43	15.221	55	44.721	56
18	Szomolnok	5.283	57	28.692	65	170.384	53
19	Temesvár	36.300	71	101.403	25	668.871	12
20	Zágráb	5.750	56	28.478	—	158.983	52
21	Zengg	7.367	21	31.196	20	190.813	83
	Együtt	348.391	36	1,150.530	44	7,234.711	80
	1903. évben	307.536	65	1,170.116	28	6,951.617	23
	1902. évben	260.632	02	1,104.609	67	6,722.352	68

A munkabérek általában a budapesti, fiemei és pozsonyi dohánygyáraknál a legmagasabbak, legalacsonyabbak pedig Sepsiszentgyörgyön és Szepesbélán; mert a munkások díjazásának megszabásánál természetesen általában elvül szolgál, hogy az a végzendő munkák milyenségén kívül, a helyi megélhetési viszonyokkal is arányban álljon. A munkások legnagyobb része szakmánybérrel van alkalmazva, minthogy a dohánygyárakban éppen a nagybani tömeges előállításnál fogva, a munkamegosztás rendszere uralkodik és az szigorúan keresztül is van vezetve; épp azért minden oly munkát, mely úgy a kincstár, mint a munkások iránt való tekintetből szakmánybérben eszközölhető, tényleg ily módon végeznek is el. A mely munkák szakmánybérben nem teljesíthetők, azokra napi vagy hetibér van megállapítva. A díjazások mérvére nézve alapul

szolgálnak a helyi átlagosan fizetett napi munkabérek, a szakmánya-bérek pedig oly magasra vannak megszabva, hogy az így alkalmazott munkások 10–15%-kal többet kereshetnek, mint napibér mellett. Sőt ha a munkás szükség esetén a rendes munkaidőn túl dolgozik, akkor — mint említettük, — pótbérben részesül. Tanoncok csakis a gyártási teendők legnehezebben elsajátítható ágánál: a szivar- és szivarka készítésnél vannak alkalmazva 4--8 héten át méltányosan megállapított tanonczdíjak mellett. Ez a budapesti gyáraknál egy koronát tesz ki.

Ezen heti, napi és szakmánya-bérek a munkások hetenkint szombaton kapják meg utólag, ha pedig a szombat ünnepnapra esnék: a megelőző köznapon. (E helyütt fölmerül az a kérdés, nem volna-e célszerűbb a kifizetési napnak szombat helyett más napra való áttétele. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy sok férfi munkás — a kifizetést követő ünnepnapra, tehát a munkaszünetre való tekintettel — keresményének jelentékeny részét elkorcsmazza, s ennek folytán családja egész héten át nyomorog. Ha azonban a kifizetési nap más hétköznapra és pedig leginkább oly napra tételnek át, melyen az illető városban hetivásár van — mint az néhány dohánygyárnál kivételesen be is van hozva — akkor a munkás az imént kapott pénzt ösztönszerűleg is élelmiszerek és egyéb szükséges czikkek vásárlására fordítaná. Ivásra vagy dorbézolásra nem igen gondolna, mert szeme előtt lebegne a másnapi munkanap kötelezettsége. Amikor pedig bekövetkeznék a szombat, már kifogyna a pénzből s nem volna mit elinni, ha akarná is).

A munkabérek kifizetését egy erre a célra berendezett külön fizetőhelyen a dohánygyári aligazgató vagy helyettese, részben a szakmánya-béresekkel történt leszámolás eredményét tartalmazó fizetési jegyzékek felolvasása, másrészt a napi és hetibéresek munkajegyeinek beszédese mellett, vagy a napi felolvasó könyvek alapján teljesíti. A bér a jogosult munkás kezéhez vagy megbizottjának fizetendő ki. Ugyanekkor vonja le az aligazgató a munkások bérét terhelő különféle levonásokat, úgymint: a betegsegélyző pénztári járulékot, törvényesen kirótt állami és községi adókat, bírói letiltásokat, a gyárigazgató által kiszabott birságpénzeket, s a kincstári vagyonban okozott károk után kiszabott kártérítési összegeket.

A munkásnak joga van ahhoz, hogy élelmiczikkeket magával hozzon, de azokat csakis az e célra külön berendezett étkező helyiségekben fogyaszthatja el. Ha a gyárban munkáskonyha van berendezve, akkor a munkások a gyárban olcsó étkezésben részesíthetők. Az étkezési időre délben másfél órai munkaszünet van; ezenkívül a munkásoknak a munkaidőn belül délelőtt és délután negyedórai pihenésre van joguk. Az ipartörvény 117. §-ának ez irányú intézkedése azonban nem olyképpen értelmezendő, hogy a délelőtti és délutáni összesen félórás szünidő (pihenési idő) egységesen s valamennyi munkásra nézve a munkának ugyanazon egy időben való félbenhagyása által nyerjen alkalmazást. Az igazgatóságnak mindössze kötelességében áll úgy intézkedni, hogy a munkásoknak módjukban legyen úgy délelőtt, valamint délután is egy rövid pihenőt tartani, hogy

ezalatt esetleg reggelijüket vagy ozsonnájukat a gyáron belül elkölthessék. (15.376/1890. djk. sz.)

Az ipari munkák vasárnapi szüneteléséről szóló 1891: XIII. t.-cikkbén megállapított szünnapokon, vagyis vasárnapokon és Szent István napján, továbbá a róm. kath. egyháznak a naptárban vörös betűkkel jelzett ünnepein, a dohánygyárakban általában szünetel a munka. De ezenkívül a dohányjövédéki központi igazgatóság rendelkezése folytán (4.534/94. sz.) még több más ünnepnapon is munkaszünet tartatik (helyi bucsuk, hushagyó kedd, pünkösöd előtti szombat, Szilveszter napján délután). Kivételesen azonban e napokon is végezhetőek oly munkák, melyek rendkívüli megrendelések sürgős teljesíthetése végett szükségesek az előkészítésre, továbbá a szivargyártási üzem olynemű munkái, melyek a gyártás folytonossága érdekében elmulaszthatlanok; végül nyers dohány vagy dohánygyártmány szállítmányoknak a vasuton vagy hajóállomásokon való átvétele vagy átadása körül felmerülő és halaszthatlan munkák.

A törvényes munkaszünet alól kivételt képeznek a tűzörök, gépolajozók és fűtők, mert ezek a dolog természeténél fogva folytonos szolgálatot tartoznak teljesíteni (felváltásuk minden 12 órában történik). A gyárigazgatóság azonban tartozik gondoskodni arról, hogy ezek is minden hóban legalább két vasárnapon — de esetleg többször is — félnapi munkaszünetet élvezhessenek.

Mint már megjegyeztük, önkéntes munkabeszüntetésekre, vagyis kimaradásokra a munkásnak joga nincsen. Szabadságot azonban indokolt esetben kérhet és kaphat is a munkás a gyárigazgatóságtól. Hosszabb szabadságot nők leginkább betegség alkalmával, vagy terhesség esetén szülés idejére, vagy beteg férjük, gyermekük ápolása céljából szoktak kérni. Férfiak szabadságkérése ritkább. Ez idő alatt természetesen munkabért nem élveznek, de betegség vagy szülés esetén a betegsegélyző pénztár többféle kedvezményben részesíti őket. Ezen szabadságot négy hétig terjedőleg a dohánygyári igazgatóság, azontúl — megesik, hogy néha egy éven túli időre is — a dohányjövédéki központi igazgatóság engedélyezi. A tényleges katonai szolgálatra behívott munkások szabadságoltaknak tekintetnek és ha a katonai kötelekből történt elbocsájtásuk után 8 nap alatt a dohánygyárak valamelyikébe újból fölvétetnek, a katonaságnál töltött idejük is beszámíttatik szolgálatukba.

A munkások panaszukat vagy kérelmüket a meghatározott időben, sürgős esetekben pedig bármikor előadhatják a gyárigazgatóságnak. Ha azonban oly ügyről van szó, mely az egész munkásszemélyzetet vagy egy bizonyos munkásosztályt illet: a munkások önmaguk közül néhány képviselő tagot (legfőbb azonban hatot) választanak, s a kérelmet a gyárigazgatóságnak ezek adják elő.

A dohányjövédéki tisztviselők az alájuk tartozó munkásnőket háztartásukban egyáltalán nem alkalmazhatják; tehát még olyképpen sem, hogy ez a gyári üzem hátrányára nem volna és az illető munkásnő ezen magánmunkát a gyári üzem szüneteléskor látná el.

A munkások és munkásnők munkaszerekkel ingyen láttatnak el. Így különösen a szivargyártással foglalkozó munkásnők (fonónők, bábnők, átvevőnők) egyenkint két darab dohánylevágó kést kapnak ingyen. E kincstári kések kötelezőleg használandók s azok helyett saját beszerzésű és eltérő alakú kések használata meg van tiltva. A kincstári kések a gyárban élesíttetnek és kezeltetnek; a munkásnő munkája után asztalán tartozik azt hagyni. A felelősség és a kések fölötti örködés az átvevőnőket és ügyelőket terheli.

Joguk van a munkásoknak ideiglenesen vagy állandóan más gyár kötelékébe való áthelyezésüket, vagy pedig más dohánygyárban alkalmazott munkással való kölcsönös helyeserülésüket is kérelmezni; ez esetben az áthelyezett munkás a fölmentés napjától számított 8 napon belül az igazgatóságnál kapott átlépési igazolvánnyal köteles új dohánygyári igazgatóságánál szolgálattételre jelentkezni. A munkás áthelyezése azonban annak kérelme nélkül, hivatalból is történhet szolgálati érdekből (pl. oktatási célból). Ez esetben az áthelyezett munkásnak igénye van: *a)* azon napokra, melyeken utazik, másfélszeres napibérre, *b)* vasuton III. oszt., hajón II. osztályú helyre, *c)* ha bútorai vagy kézben nem vihető podgyászai vannak: az okmányokkal vagy díjszabással igazolt szállítási költségek megtérítésére. Az utazási költségek fődözésére a munkásnak kérelme esetén előleg is utalványozható. Mindez természetesen csak a hivatalból való áthelyezésre vonatkozik, mert saját kérelemre történt áthelyezésnél a munkás utazásának költségeit maga tartozik fődözni.

A gyári üzem megszorítása, megváltoztatása, vagy munkahiány esetén a nélkülözhető munkások minden jogigény nélkül bocsáthatók el ugyan a további szolgálatból, de csak úgy, ha ezen elbocsátást 15 napi felmondás előzi meg. Az ily czímen fölmentett munkások azonban más dohánygyárba való föl vétel tekintetében minden más munkás fölött elsőbbségi joggal bírnak. Hasonló joggal bírnak azok a munkások is, kik tízedik szolgálati évük betöltése előtt, vagy akár után is, ideiglenesen szolgálatképtelenné váltak, s munkaképességüket utóbb orvosi bizonyítvány igazolása szerint visszanyerték. Általában pedig föl vételre rendszerint azon helység lakosai bírnak elsőbbségi igénnyel, melyhez a dohánygyár tartozik és csak másodsorban jönnek számba a körülfekvő helységek lakosai a távolságok sorrendjében. A most említettek föl vételére nézve szintén irányadók a cikk elején felsorolt föl tételek, de ezektől a dohányjövedéki központi igazgatóság engedélyével szükség esetén kivételképpen el is szabad térni.

A férfi munkások közül a szakképzett, ügyes és megbízható munkások — ha a megkívánt egyéb feltételeknek is megfelelnek — a dohánygyártási ügyelői állásokra elsőbbségi igénnyel bírnak az idegen pályázókkal szemben. Az ügyelői állás már altisztí állás, mely rendes évi fizetéssel és lakáspénzzel van összekötve; a szorgalmas és szakképzett férfimunkásoknak ez a joga tehát utat nyit számukra az emelkedésre nemcsak jövedelem, de társadalmi állás tekintetében is.

A munkások jogainak ismertetése folyamán megemlítendő

még, hogy a dohánygyár kötelékéből 7 napi felmondással önként kiléphetnek. A kilépő munkás kívánságára a dohánygyári igazgatóság elbocsátási bizonyítványt állít ki, s ezt a munkásnak az igazgatóságnál őrzött és kitöltött munkakönyvével együtt kiszolgáltatja. Szolgálatképtelenség esetén nyugellátása vagy végkielégítése szempontjából a dohánygyári szolgálatát megelőző másnemű állami szolgálata is — ha megszakítás nincs — számitásba vétetik.

A dohánygyári munkások azon cselekményei és mulasztásai, melyek a most tárgyalt munkásszabályokba, munkarendbe vagy más kötelező rendeletekbe s utasításokba ütköznek, szolgálati vétséget képeznek. A szabályok nemtudása vagy téves értelmezése mentségül nem szolgálhat, mert az igazgatóság a föl vétel alkalmával minden munkással megismerteti azon szabályokat, melyekhez alkalmazkodni tartozik — ez természetesen mindig több ujonnan föl vett munkás előtt egyszerre történik — s e mellett félévenként újból és újból felolvastatnak vagy lényegében megismertetnek az összes munkásokkal ezek a követendő szabályok.

A szolgálati vétségek: 1. megintéssel, 2. pénzbírsággal, 3. a munkából való ideiglenes kizárással, 3. a csekélyebb napi-bér-osztályba való lefokozással vagy kisebb keresettel összekötött munkahelyre való áthelyezéssel és 5. elbocsátással büntetnek. Megjegyzendő, hogy a dohánygyári igazgatóság ezen büntetések alkalmazása tekintetében a fenti sorrendhez egyáltalán nincs kötve.

A pénzbírság 20 fillértől kezdve a rendszeresített legmagasabb napszámig terjedhet és a heti keresményből a dohánygyári betegsegélyző-pénztár javára vonja le az igazgatóság. A munkából való ideiglenes kizárás egész négy heti időtartamig terjedhet. A lefokozás szólhat határozott vagy határozatlan időre és pedig vagy csekélyebb napibér-osztályba, vagy egy kisebb keresettel összekötött munkahelyre való áthelyezéssel.

Szolgálatból való elbocsátás büntetésének eseteit a munkásszabályok 46. §-a taxative sorolja föl. Ezen esetek a következők:

a) ha a munkás valamely büntetttől, vétségéből vagy nyereségvágyból származó bűncselekmény, vagy a dohánygyedárúság körében elkövetett jövedéki kihágás miatt jogérvényesen elítéltetett; vagy csak bizonyítékok elégtelensége miatt mentetett föl; *b)* ha a munkás szolgálatában vagy ezen kívül a jövedék kárára lopást, csalást, sikkasztást vagy orgazdaságot követett el vagy ezen bűncselekményeknél szándékosan közreműködött, habár ellene bünvádi eljárás nem is indított; *c)* az előjárók iránt tartozó tiszteletnek durva megsértése, vagy a köteles engedelmességnek megtagadása esetében; *d)* a munkásoknak az előjárók vagy a fennálló rend ellen irányuló izgatása, munkáslázadásban való részvétel esetében; *e)* ha a munkás a kincstárnak szándékosan, vagy vétkes gondatlanságból tetemes kárt okozott; *f)* ha a gyárban, vagy azonkívül erkölcstelen vagy közbotrányt okozó cselekményt követett el vagy ilyen magaviseletet tanusított; *g)* ha a motozás alkalmával a munkásnál kincstári tárgy találtatott; *h)* ha a munkás hatóságilag el nem ismert

titkos egyesület kötelékébe lépett; *i)* ha a munkás már több ízben súlyosabb vétség miatt büntetve volt a nélkül, hogy megjavult volna; *k)* ha munkatársának vagy bárki másnak, a ki szorult anyagi helyzetben van, oly feltételek mellett adott kölcsönt, vagy nyújtott másnemű segílyt, a mely feltételek az adós anyagi romlását előidézni vagy fokozni alkalmasak, vagy a melyek a hitelező számára aránytalan előnyt biztosítanak, szóval, ha a munkás az uzsora vétségét követte el; *l)* ha a dohánygyárban bárkinek tiltott szolgálatot tett, vagy ha tiltott szolgálattal mást megbizott; *m)* ha munkástársa ellen rosszakaratból oly hamis vádat emelt, melynek büntetése az elbocsátás volna; *n)* ha a munkás a föl vételhez megkivánt kellékek valamelyike tekintetében a gyári igazgatóságot szándékosan megtéveszti s így hamis adatokkal eszközli ki föl vételét.

A most felsorolt vétségek bármelyikének beigazolása esetében a munkás felmondás nélkül elbocsátandó. A vétség beigazolása és a kiszabott büntetés foganatosítása azonban — tekintettel annak súlyos voltára — bizonyos körülményességgel történik. A gyári igazgatóság mindenekelőtt jegyzőkönyvileg hallgatja ki az illető munkást, s ugyancsak jegyzőkönyvileg a tanukat is; a vizsgálat befejezése után határozatot hoz, mely azonban még nem végérvényes, mert azt jóváhagyás végett az összes vizsgálati iratokkal és a munkás törzskönyvi kivonatával együtt a dohányjövédéki központi igazgatósághoz kell fölterjeszteni. Ez a büntetés mérvét esetleg meg is változtathatja, más felfogásból indulva ki az ügy elbírálásánál. Csak ezen jóváhagyott, másképp indokolt vagy megmásított határozat vétele után hirdetheti ki a gyári igazgatóság az addig szolgálatban hagyott vagy a körülmények miatt felfüggesztett munkás előtt a határozatot, mely ha elbocsátásról szól, arról egyuttal az összes többi dohánygyárak is értesítendőek. Ez azért szükséges, mert az elbocsájtottokról azok esetleges újbóli felvételének megakadályozása végett minden dohánygyár külön nyilvántartást vezet.

A büntetésből elbocsátott munkás nyugellátására való esetleges igényét is elveszti, s dohánygyári szolgálatba többé fel nem vehető.

Bányász László.

A határhaszonelmélet bírálata. II.

De az a kérdés: El kell-e vetni az egész elméletet, mely különben az eddigieknél sokkal alaposabb magyarázatnak látszik és az eddigi elméletek részéről megoldatlanul hagyott kérdések legnagyobb részére minden nagyobb nehézség nélkül felel? Nem kell-e sokkal inkább abban keresni a hibát, hogy a határhaszon fogalmát eddig nagyobbára helytelenül szűken értelmezték, midőn azt az érték végső elemének és okának jelezték, vagy legalább is elmulasztottak arra utalni, hogy a határhasznot nem szabad az érték végső okának felfogni? El kell-e okvetlenül követnünk e hibát, ha a határhaszonelméletet elfogadjuk? Böhm-Bawerk egyik értekezésében rámutat arra, hogy a határhaszon fogalmát éppenséggel nem kell az értékképződés végső okának felfogni. Szó szerint a következőket mondja: »Ha... valamely ugynevezett értéktörvény egyetlen tényezőt jelöl meg, mint az érték végső okát, ennek csak az az értelme, hogy az értékképződéshez mint végeredményhez vezető nyilván végtelen okozati lánczolatnak egyik különös fontossággal bíró lánczszemét kiemeljük, tudniilik azt a lánczszemet, mely a sok egyéb távolabbi tényező hatását utoljára mintegy gyűjtőlencse gyűjtőpontjában egyesíti.¹⁾ Sajnos azonban, Böhm-Bawerk eme figyelemztetése eddig alig járt eredménnyel és Böhm-Bawerk az új elmélet tételeinek kifejtésénél maga is elhanyagolta e szempontot.

Véleményem szerint könnyű lesz a legtöbb értékelmélet részéről eddig elkövetett alaphibát elkerülni, ha egyszer tisztába jöttünk azzal, hogy az értékképződésnél közreműködő tényezők nem egyenlő közvetlenséggel hatnak. Az értéktényezőket hatásuk közvetlenségi foká szerint osztályozni kell és nem szabad elmulasztanunk az okok és ismét ezek okai stb. között különbséget tenni. Addig, míg ez okok lánczolatából egyet kikeresünk és azt tekintjük az érték egyedüli és végső tényezőjének, vagy pedig különböző rangú okokat combinálva akarjuk az érték-tünemény gyökerét felfedezni, mindig hibáznunk kell.

Ha már most minden eddigi értékelmélettől lehetőleg eltekintve, csupán magát az értéket vizsgálva keressük azokat a tényezőket, melyek *közvetlenül* hatnak az értékre, úgy ezeket a haszon és a mennyiség összehatásában fedezzük fel. Egyéb tényezők is befolyásolják ugyanis kétségkívül az értéket, de nem ily közvetlenül. A többi tényező változása ugyanis nem vonja

---

¹⁾ *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*. III. Folge, III. kötet, 353. oldal.

maga után már csupán ez által a tény által az érték változását is. Így p. o. a termelési költségek csökkenése rendesen az érték csökkenéséhez vezet; de magában az a tény, hogy a termelési költségek csökkentek, ezt nem vonja maga után; ez csak az által következik be, hogy az előállítás olcsóbbodása folytán a termékek mennyisége növekszik. Az érték változását elképzelhetjük továbbá akkor is, ha a termelési költségek nem változtak. Ez is arról tesz tanuságot, hogy a termelési költségek csak az által gyakorolnak hatást az értékképződésre, hogy rendes körülmények között más az értéket közvetlenül befolyásoló tényezőkre hatnak, mihelyt azonban e hatás elmarad, az értékalakulásra nincsenek befolyással. És így van ez a többi tényezővel is. Egyedül a haszon és a mennyiség képeznek kivételt, mert mindaddig, míg ezek együttesen nem változtak, az érték változása nem képzelhető el. Viszont mihelyt a haszon és mennyiség együttesen változtak, a jelentőség is okvetlenül más lesz, melyet ezentúl a kérdéses jószágnak tulajdonitunk, mert e változás okvetlen befolyásolja egyéni jólétünket.

Az érték közvetlen tényezői a haszon és a mennyiség, tehát éppen azok a tényezők, melyek együtt a határhaszon fogalmát alkotják. A határhaszonelmélet ennél fogva egész helyesen jár el, midőn a határhaszonban jelöli meg a mértéket, mely az érték magasságát jelzi, de hibát követ el akkor, ha az értékelmélet feladatát azzal megoldottnak véli, hogy az érték minden változásánál a határhaszon változására, mint okra rámutatva, mintegy a határhasznot a régi értékelméletek mintájára az értéket meghatározó végső oknak állítja oda. Nem jár el helyesen a határhaszonelmélet mindaddig, míg elhallgatja, hogy a határhaszon csak a közvetlen tényezője az értéknek, mely mögött a másod-, harmad- stb. rangú tényezők egész serege áll, melyek ugyancsak számottevő tényezői az értéknek, csak hogy hatásuk a határhaszon közvetítésével érvényesül. Ilyenek a haszon oldalán: a szükségletek és ezzel az ember fizikai és szellemi természete, a kultúra által erre gyakorolt befolyások, a szükségletek intenzitása, stb.; a mennyiség oldalán egyrészt a javak természetadta mennyisége, másrészt a termeléssel összefüggő összes tényezők, minők p. o. termelési technika, a termeléshez szükséges idő, a termeléssel járó fáradság stb.

A határhaszonban ehhez képest nem szabad egy magában álló egyszerű tényezőt látnunk, hanem *azt, mint az összes érték-tényezők találkozó pontját* kell felfognunk. Igen helyesen világítja meg Böhm-Bawerk fenti hasonlata a kérdést, midőn azt mondja, hogy a határhaszonban az összes értéktényezők úgy egyesülnek, mint a fénysugarak egy gyűjtőlencse gyújtópontjában. És a határhaszonelmélet főérdeme, hogy képes volt azt a pontot megjelölni, melyben az összes értéktényezők hatását összpontosítva találjuk. Mindaddig ugyanis, míg az értékelmélet ily pontot nem talált, az értéktünemény magyarázata vagy egyoldalú kell, hogy maradjon, mert csak egyes kiválogatott tényezők befolyására lehetett tekintettel, vagy pedig az értéktényezők főbbjeinek felsorolásával csak szétfolyó képet nyújthat az érték természetéről és alakulásáról.

A határhaszonelmélet éppen az által tette lehetővé e hibák elkerülését, hogy oly elemre vezette vissza az értéktünetet, mely magában egyesíti az összes értéktényezők hatását. Ha a határhaszon fogalmát a jelzett értelemben vesszük, az összes értéktényezők, melyeket eddig az értékelmélet többé-kevésbé mindig helyesen ismert fel az érték elemeinek, de u. sz. sohasem állított a maguk helyére és ruházott fel a nekik tényleg jutó jelentőséggel, arra a helyre kerülnek, melyre a tapasztalati élet tanítása szerint valók. A határhaszon mintegy központként szerepel és a többi tényezők az erre ható erőket képviselik. Csakis ezen a ponton gyakorolhatnak az egyéb tényezők hatást az értékre és éppen ezért a határhaszon és az egyéb értéktényezők között lényeges különbség van: míg az első az érték közvetlen tényezője, addig a többi csak közvetve gyakorol az értékre hatást.

Ily felfogás mellett mindenekelőtt az őket megillető helyre kerülnek a termelési költségek, melyekről eddig a legtöbb értékelmélet azt hitte, hogy közvetlenül befolyásolják az értéket. Ez, a mint fent láttuk, téves felfogás, mert ha a termelési költségek közvetlenül hatnak az értékre, akkor annak mindig a termelési költségekkel párhuzamosan kellene alakulnia, holott az élet ezt éppenséggel nem igazolja, a mint fent kimutattuk, számos esetben ez érték nem alakul a termelési költségek változásához mérten. Ezek éppen azok az esetek midőn a termelési költségek, vagyis a termelés technikai, időbeli, fáradsági stb. elemei nem hatnak a határhaszonra, a miért azután az értéket sem befolyásolhatják.

Ha a határhaszonelmélet egyrésztől nem ismerte is el a termelési költségeket az érték oly elsőrendű és kizárólagos tényezőjéül, mint a régi értékelméletek, ugy másrészt a határhaszon fogalmának ilyen értelmezése mellett már nem marad többé figyelmen kívül az, hogy a javak mennyisége nem változtathatlan tény az emberiségre nézve, hanem az emberi tevékenységnek hozzáférhető. Mindazok a befolyások, melyeket ez a körülmény az értékképződésre gyakorol, a most előadott új értelmezés mellett mint az értékképződés távolabbi tényezői benne foglaltatnak a határhaszonban, azaz ennek a közvetítésével hatnak. Nevezetesen az a körülmény, hogy a termelés anyagi javak, idő feláldozásával jár, hogy erőmegfeszítést kíván stb., mind a határhaszon alakulását irányító távolabbi értéktényezőként szerepelnek és annak a befolyását képviselik, hogy az emberiség nem kénytelen tétlenül elfogadni a természetadta mennyiséget, hanem azon. változtathat termelési tevékenység kifejtése által.

A termelés köré csoportosuló tényezők közül legtöbbször a munkának az értékképződésnél játszott szerepét értették félre. Leginkább a munkaelméletéről kell azt állítanunk, mely azt tanítja, hogy az érték egyedül attól függ, hogy mennyi munkába került egy jószág előállítása, vagyis mily fáradságot okozott annak termelése. A határhaszonelmélet kezdettől fogva közeledett e kérdésben a helyes felfogáshoz, a mennyiben kezdettől fogva arra az álláspontra helyezkedett, hogy a munka nem mint egy bizonyos mennyiségű izommegerőltetés és fárad-

ság képviselője, hanem mint korlátolt mennyiségben előforduló jószág a mennyiségi tényező, vagyis a határhaszon közvetítésével foly be az értékképződésre. A midőn azonban így helyesbítette a régi értékelméletet, elfelejtett arra figyelmet fordítani, hogy a valóságban a munkának fáradságot okozó természete nincsen az értékképződésre hatás nélkül. A határhaszonelmélet, a míg a határhaszon fogalmát eddigi alakjában értelmezte, nem is találhatta meg a helyes utat a fáradság befolyásának helyes felfogásához, mert hiszen a határhaszon és a termeléssel járó fáradság között semmiféle közvetlen összefüggést nem lehetett felfedezni. Csak ha tisztában vagyunk azzal, hogy a határhaszon csupán közvetítője a mögötte rejlő számos tényezők hatásának, melyek közé tartozik a munkával járó fáradság is, lehetséges a munkának az értékalakulására gyakorolt hatását minden irányban helyesen értelmezni. A mint a határhaszon fogalmát így értelmezzük, a termelés által okozott fáradságnak az értéktényezők közt való elhelyezése többé nem okoz nehézséget, sőt egészen magától következik. A termelés folyamata ugyanis, mely a javak mennyiségének egyik tényezője, maga is megint több tényező hatása alatt áll, ilyenek nevezetesen a technika fejlettségének foka, a termeléshez szükséges idő, az a tény, hogy az ember munkaereje fiziológiai és fizikai okoknál fogva korlátolt stb. és ide tartozik a munkának ama tulajdonsága is, hogy fáradsággal, kényelmetlenséggel jár. Eme tényezők mindegyike kétségkívül hatással van az értékképződésre, de közvetlen összefüggés az érték és a felsorolt tényezők változásai között ki nem mutatható. Annak a körülménynek, hogy a munka fáradsággal jár, a hatása abban áll, hogy a rendelkezésre álló munkamennyiséget csökkenti, mert az emberek rendszeren nem szívesen vesznek magukra fáradságot. Ha a munka nem járna fáradsággal, hanem valamely biológiai gyönyörérzettel volna egybekötve, kétségkívül szívesen dolgoznának az emberek és a rendelkezésre álló munkamennyiség jelentékenyen nagyobb volna. Minthogy azonban a munka kényelmetlenséget okoz, a legtöbb ember munkájával lehetőleg takarékoskodik. Így aztán a munkának fáradsággal való kapcsolatos volta a rendelkezésre álló munkamennyiséget csökkenti és ez által a javak ritkaságának is egyik, igaz elég távoli okát képezi.

Nyilvánvaló azonban eme körülmény megfontolása után, hogy a munka fáradsággal való kapcsolatos voltának a befolyását aránytalanul túlbecsüljük és a tényeket rendkívül elferdítjük, ha az érték irányítását kizárólag ennek a ténynek tulajdonítjuk. Valamint senkinek sem jut eszébe a termelést befolyásoló tényezők valamelyikének — a munkával járó fáradság kivételével — közvetlen és kizárólagos hatást tulajdonítani az értékképződésnél, épp oly helytelen a munka ama tulajdonságát, hogy fáradságot okoz, ily befolyással felruházni.

A határhaszonelmélet a most adott magyarázat útján elvezethet tehát minket a munkával járó fáradság befolyásának oly értelmezéséhez, mely a tényeknek sokkal jobban megfelel, mint az eddigi értékelméletek részéről e tényező hatását illetőleg adott magyarázatok. E magyarázat ugyanis képes a szóban

forgó körülménynek az értékre gyakorolt hatását kimutatni, a nélkül, hogy a munkával járó fáradságnak tulajdonitaná az érték kizárólagos irányítását. Ez nem utolsó előnye a határhaszonelméletnek, mert a kérdéses tényező értelmezése eddig már igen alapos tévedésekre adott alkalmat.

Ha azonban e példán láthatjuk is, hogy mily szépen határozható meg egyes távolabbi értéktényezőknek az értékre gyakorolt befolyása a határhaszon fogalmának új értelmezése mellett, e tekintetben az elméletet még hiányosnak kell jeleznünk. Nevezetesen kiegészítésre szorul az az értékre ható távolabbi tényezők elemzése és annak a bebizonyítása tekintetében, hogy mindezek a tényezők valóban *csakis a határhaszon útján* befolyásolják az értéket. A jövőben tehát nagy súlyt kell az elméletnek a határhaszon tényezői kifejtésére fordítania. Természetes azonban, hogy ennek az eddigi elmulasztása nem szervi hiba és nem érinti az elmélet helyességét. Az eddigiekben körvonalozott úton haladva, a fontosabb értéktényezők és a határhaszon közti összefüggés kimutatása és ennek a természetének a vizsgálása — mindig feltéve természetesen, hogy a határhaszon fogalmát az előbb kifejtett értelemben vesszük — még inkább ki fogja domborítani azt, hogy a határhaszonelmélet nem mellőzi annak a körülménynek az értékképződésre gyakorolt befolyását, hogy a javakat a természet nem ingyen, hanem csak küzdelem árán bocsátja az emberiség rendelkezésére. Csakhogy a helyett, hogy e befolyást kelleténél túlbecsülné, mint a hogy egyes elméletek tették, azt a maga helyére teszi és az érték másodrendű tényezői közé sorolja. A szemrehányás tehát, melyet ebből a szempontból a határhaszonelmélet ellenfelei állandóan hangoztatnak, bár a határhaszonelmélet eddig hirdetett felfogásával szemben némi jogosultsággal bír, a határhaszon fogalmának a jelzett értelemben való átalakítása után elveszti jogosultságát és aligha szolgálhat alapul a határhaszonelmélet visszatartására.

Azzal a szemrehányással, melyet a termelés befolyásának elhanyagolása címén szoktak a határhaszonelméletnek tenni, szorosán összefügg az elmélet bírálói részéről emelt másik vád is. Azzal szokták ugyanis a határhaszonelméletet megtámadni, hogy kizárólag subjectiv szempontból fogja fel az értékproblémát és csakis azokra a tényezőkre van tekintettel, melyek magában az egyénben vannak, teljesen mellőzve a termelés folyamata köré csoportosuló objectiv tények befolyását. A határhaszonelméletet visszatartó írók közül sokan annyira mennek, hogy abban oly magyarázatot látnak, mely egyáltalában csak a szükségletekből és a szükségletkielégítés természetéből kívánja az értéket megmagyarázni és azt teljesen mellőzi, hogy az értéknek az egyénnel kívül fekvő, a javak tulajdonságaival és előfordulási viszonyaival összefüggő tényezői is vannak.

Ha a határhaszonelmélet valóban mellőzné azt, hogy az értékre az emberen kívül eső tényezők is befolyással bírnak, akkor az természetesen tarthatatlan volna. Erről azonban szó sem lehet, mert hiszen már maga a határhaszon fogalmának az egyik eleme is — igaz subjectiv, vonatkozásba hozott — de lé-

nyegileg mégis objectiv tényező, t. i. a rendelkezésre álló mennyiség. A javak mennyisége kétségkívül egy egészen objectiv, nem az alanyban gyökerező ténynek az értékképződésre gyakorolt befolyását képviseli, a mennyiben a természet bőkezűségének vagy fukarságának a szerepét jelzi. Az a szemrehányás tehát, hogy a határhaszonelmélet teljesen mellőzi az objectiv értéktényezőket, kezdettől fogva elutasítható, mert a határhaszonelmélet felületes ismeretén alapul. Legfeljebb arról lehet szó, hogy az objectiv tényezők rovására tulságosan előtérbe tolja a subjectiveket.

A míg a határhasznót az érték végső okának tekintjük, e szemrehányásnak némi jogosultsága nem vonható kétségbe, mert míg egyrészt a szükségletkielégítéssel összefüggő tényezők a határhaszon fogalmában teljesen bentfoglaltatnak, addig az az objectiv tényezőket, a mint fent láttuk, csak hiányosan képviseli. A mint azonban a határhaszonban többé nem az érték végső okát, hanem csak az összes értéktényezők gyújtópontját látjuk, a dolog egészen más színben tűnik fel. A határhaszon oly pontnak jelentkezik ekkor, melyben az összes tényezők hatása egyesül, tehát nemcsak a subjectiveké, hanem az objectiveké is. A határhaszonelmélet ily értelmezés mellett nem mellőzi egyik objectiv tényezőnek az értékre gyakorolt befolyását sem. A midőn az összes tényezők gyújtópontját az egyénben fedezte fel, ez által csak azt akarja kifejezésre juttatni, hogy az objectiv tényezők is csak akkor vannak az értékre hatással, ha az egyén szükségletkielégítésére befolyást gyakorolnak. Minthogy tehát az objectiv értéktényezők (a javak természetadta mennyisége, természeti tulajdonságai, előfordulási feltételei stb.) mindig subjectiv hatásokat (jószágtól függő haszon változása) gyakorolnak az emberre, azok subjectiv mivoltukban vizsgálhatók és éppen ez által lesz lehetséges az értékproblemának az áttekintése.

A határhaszonelmélet kiváló előnyét kell látnunk abban, hogy sikerült egy pontot találnia, melyben az összes értéktényezők hatása egyesül és csak természetes, hogy e pontot nem lehetett máshol feltalálni, mint az egyénben. Az értékitélet az egyénnek a javak jelentőségéről alkotott képze, ennél fogva a dolog természetéből folyólag subjectiv természetű. A mint láttuk, ennek a felfedezése éppenséggel nem jelenti azt, hogy az objectiv tényezőknek az értékre gyakorolt befolyását tagadjuk vagy figyelmen kívül hagyjuk, hanem csak azt, hogy e tényezőknek a befolyását csakis oly módon tartjuk lehetségesnek, hogy azok előbb az egyén tudatára jutnak és mintegy subjectivvá lesznek. A valóság teljesen megerősíti e felfogás helyességét, a mennyiben a tapasztalatok is azt mutatják, hogy a jószágok objectiv tulajdonságai csakis előző subjectiv hatás útján befolyásolják az értéket. Ha valamely objectiv tényező átalakul, p. o. valamely jószág termelésének technikai feltételei változnak, ez az objectiv tény mindaddig nem fog a kérdéses jószág értékére befolylni, míg nem jut az illető társadalom öntudatára, hogy e változás bekövetkezett és nem ismeri az fel azt, hogy e változás szükségletkielégítésének a feltételeit átalakította.

Csak az a kérdés, vajjon mindenkire nézve a határhaszon képezi-e azt a pontot, melyen keresztül az összes értéktényezők befolyásolják az értékitéletet? Nevezetesen azokra nézve is áll-e ez a kik nem maguk használják közvetlenül az általuk termelt jószágokat? E kérdést a mai gazdasági szervezet teszi indokolttá, mely a munkamegosztás oly magas fokán alapul, hogy a legtöbb ember az általa termelt javakat nem maga használja, hanem a piacra viszi, és melyben egész külön osztály, a kereskedők osztálya oly áruk vételével és eladásával foglalkozik, melyeket maga nem használ. Hogyan alapulhat ezeknek az értékitélete a javak határhasznán, holott ez látszólag ő reájuk nézve egészen közömbös, mert maguk nem használják termékeiket? A határhaszonelmélet ellenfelei kezdettől fogva nagy súlyt helyeztek erre a körülményre és egyike a határhaszonelmélet legújabb bírálóinak, Cornélissen ugyancsak főképp ebből a szempontból veti el az elméletet.¹⁾ Azok, a kik a régi értékelmélet békóiból némileg kiszabadulva a haszonnak az érték magasságára gyakorolt befolyása elől többé nem zárkóznak el,²⁾ olyképen szeretik feltüntetni, mintha a haszon a fogyasztó, a termelési költség pedig a termelő értékbecslésénél állna előtérben. Ez valóban nagyon tetszetős magyarázat,³⁾ minthogy a két eddig nagyobbára csak külön-külön számbavett értéktényezőt a magyarázatban látszólag elfogadható módon egyesíti és ez által azt a nehézséget is elkerülheti az elmélet, hogy nem kell azoknak az értékbecslését a határhaszomból levezetni, kik az általuk termelt jószágot maguk használják.

Ha azonban mélyebben belehatolunk a kérdés lényegébe, arról kell meggyőződünk, hogy ez a megoldás téves és a valóságban a határhaszonelméletnek van igaza, mert a piacra termelő vállalkozó és a javak közvetítésével foglalkozó kereskedő értékbecslése is a javak határhasznán alapul. Csak azt kell kérdeznünk, hogy a termelő voltaképp miért termel? Azért-e, hogy a vevők a termelésre fordított költségeit megtérítsék, vagy pedig azért, hogy a termelt javakat a lehető legjövedelmezőbben használja és pedig oly módon, hogy a termelési költségekre való tekintet nélkül magának azok eladása útján minél nagyobb bevételt biztosítson? Kétségkívül az utóbbi és nem az előbbi szempont vezérli a gyárost és a kereskedőt. A termelési költségek szempontja egész más irányban foglalkoztatja a termelőt, nem a subjectiv csereérték megállapításánál, melyről itt szó van. Azt t. i., hogy meddig folytassa a termelést, feltétlenül a termelési költségekre való tekintettel dönti el a gyáros, a mennyiben a termelési költségeket összeméri a jószág várható árával és ennek alapján megállapítja, érdemes-e tovább termelni. Ahányszor a termelési költségek és az ár közti különbség, mely a vállalkozó nyereségét képezi, növekszik, a kettő összehasonlítása a termelőt a termelés kiterjesztésére ösztönzi. Abból azonban,

¹⁾ V. ö. Théorie de la valeur, 97. oldal.

²⁾ Régen tudvalevőleg csak az érték feltételének, de nem tényezőjének voltak hajlandók a hasznot elfogadni.

³⁾ A mai írók legnagyobb része ezen az alapon áll. Ujabban igen határozott formulázást nyert e felfogás Cornélissen fentidézett művében.

hogy a termelési költségek a termelő számításaiban nagy szerepet játszanak, még távolról sem következik, hogy az értéknek azokkal egybe kell esnie. Így azután — a termelt vagyis inkább a termelendő mennyiség befolyásolása útján — a termelési költségeknek fontos szerep jut ugyan az értékképződésben, de a termelő értékbecslésének alapját mégsem azok képezik. A fent említett okból az a jelentőség, melyet termékeinek a gyáros vagy a kereskedő tulajdonit, nem függhet mástól, mint attól a haszontól, melyet termékéért cserébe vár. Mert hiszen ez az, a minek kedvéért a termelést vagy a kereskedést folytatja és ez áll összefüggésben jólétével. Az, hogy mit kap egy jószágért a termelő cserébe, nem tőle függ, hanem attól, hogy a vevők mennyire becsülik termékét. Hiába állítja a termelő, hogy egy jószág előállítására neki ennyi meg annyi költséget okozott, a vevő csak nem lesz hajlandó érte cserébe többet adni, mint a mily hasznot az illető jószág az ő részére képvisel és így az a jószág az eladóra (vagyis a termelőre) nézve sem bírhat nagyobb jelentőséggel, mint a mely a határhaszonnak megfelel, melyet az áru a vevőre nézve képvisel, mert hiszen az eladó ennél többet nem kaphat érte és így azt ennél nagyobb összeggel gazdasági számításába be nem állithatja. Ha tehát az érték az a jelentőség, melyet egy jószágnak gazdálkodásunk szempontjából tulajdonitunk, akkor a termelő értékbecslése nem alapulhat máson, — feltéve természetesen, hogy nem maga számára, hanem piacra termel, — mint azon a hasznon, melyet termékének a vevők előreláthatólag tulajdonitanak. Minthogy tehát munkamegosztás mellett a termelőre nézve a termék rendesen oly hasznot képvisel, a milyent érte becserélni remél, értékbecslése nem »originär«, nem eredeti, hanem származékos, azaz egy másik, a vevő értékbecslése szerint alakul. A fogyasztó értékbecslései mondják meg neki nagyjában, hogy mennyit várhat árujáért, és azoknak ehhez képest tulajdonit jelentőséget. Ha azt hiszi, hogy a vevők hajlandók lesznek valamely oknál fogva többet adni termékeiért, értékbecslése emelkedni fog, míg abban az esetben, ha a vevőktől csak kevesebbet várhat, kisebb összeggel fogja az illető cikket számadásaiba állítani.

A problema ilyen felfogása, a mint már fentebb is kiemelttem, távol áll attól, hogy a termelési költségeknek a csereértékre gyakorolt hatását kétségbevonja, vagy éppen tagadja, másrésről, azonban e felfogás mellett teljesen megmagyarázható az is, hogy a termelési költségekben beállt változás miért szokott rendesen az értékre is lényeges hatást gyakorolni. Csak nem szabad abba a tévedésbe esnünk, hogy közvetlenül magánál a termelőnél keressük a termelési költségeknek a hatását. A termelés olcsóbodása rendesen a kérdéses cikkek nagyobb mennyiségben való előállításához vezet és ez által a fogyasztók értékbecslését leszállítja. A termelők értékbecslése csak ennek következtében süllyed.

Emez álláspont szerint a termelés feltételeiben beállt változásnak az értékre való hatása a következőkép megy végbe. A fogyasztó a javakat a szerint becsüli, hogy milyen haszon elveszése függ egy-egy jószágtól; minthogy pedig a pénzgaz-

daság korában rendszeren egy-egy megfelelő pénzösszeg árán a legtöbb jószágot újból megszerezhetjük magunknak, a pénzmenyiségtől függő haszon lesz értékbecslésünkre nézve döntő. Ez a haszon természetesen a kérdéses egyén vagyoni állapotától is függ, mert ha gazdagabb, kevesebbre, ha szegényebb többre fogja a pénzegységet becsülni. Ha már most valamely jószág előállításának feltételei változnak, p. o. a termelés olcsóbb lesz, a termelő részéről a termelési költségek és a várható ár közti fent említett összehasonlítás, melyet magával a subjectiv csereértékkel szoktak összetéveszteni, a termelés fokozására vezet, mert a termelési költségek és az ár közti különbözet, mely a vállalkozó nyereségét teszi, növekszik. Itt jelentkezik tehát a termelési költségeknek a csereértékre gyakorolt befolyása és kitűnik, hogy az milyen közvetett, mert még csak azt az objectiv tényt idézi elő, hogy a piacon ez az áru nagyobb mennyiségben fog megjelenni. Ez még magában nem jelent annyit, hogy a fogyasztó több erre vonatkozó szükségletét elégitheti ki, mert ha az ár ugyanaz maradna, mint eddig volt, akkor nem vásárolhatna többet. Minthogy azonban a termelő termékén túl akar adni és tudja, hogy a vevő a régebbi kínálaton felül a piacra hozott mennyiséget már nem becsüli x -re, hanem csak $x-y$ -ra, a termelő is kénytelen a jószágot olcsóbban kínálni és így kevesebbre becsülni, mert az de facto rája nézve nem bírhat nagyobb jelentőséggel, minthogy nem értékesítheti ennél magasabban. Így súlyed azután a mennyiség növekedésével tényleg a kérdéses jószág értéke. A termelők értékbecslése tehát a mai gazdasági rendszer mellett túlnyomóan másodlagos és a fogyasztók értékbecslésén alapul. Ennek a kézenfekvő ténynek az elhanyagolása az eddigi értékelméletek részéről eléggé csodálatos és a költségelmélet egyik főtámaszát képezte. Mihelyt felismertük, hogy a termelő is a fogyasztó értékbecsléséhez igazodik és azt veszi saját kiindulási pontjául, nem csodálkozhatunk többé azon, hogy a határhaszon képezi a termelőre nézve is az érték alapját.

Ha már most mindazt, a mit eddig mondtunk, tekintetbe vesszük, aligha vádolhatjuk többé a határhaszonelméletet a bírálói részéről felhozott irányokban egyoldalúsággal.¹⁾ Ellenkezőleg. Minthogy a határhaszonelmélet újabb fogalmazása mellett az összes értéktényezők találkozási pontjaként jelentkezik, e magyarázat az értékproblema megfejtését sokkal tágabb alapra helyezi, mint az összes eddigi értékelméletek. A régebbi értékelméletek közül széles bázisa csakis a kínálat-kereslet elméletnek volt, mely azonban éppen határozatlansága folytán nem volt kielégítő.

Az a széles alap, melyre az értékképződés megfejtésénél

¹⁾ A határhaszon fogalmának fenti értelmezése mellett »A határhaszon elmélete« című könyvem 172. oldalán a termelés folyamatának és a fáradság szerepének elhanyagolása miatt a határhaszonelméletnek tett szemrehányás is tárgyaltalan lesz. A magángazdasági szempontnak túlságos előtérbe tolására vonatkozó szemrehányástól azonban újabb fogalmazása mellett sem kimélhetjük meg a határhaszonelméletet. A mint azonban már könyvemben említettem, ennek a hibának a pótlására máris jelentkeznek törekvések, melyek hivatva lesznek kimutatni, hogy a határhaszon fogalma nemcsak egyéni szempontból, hanem a társadalom értékítéletei tekintetében is jelentőséggel bír.

helyezkedik, az összes eddigi értékelméletekkel szemben nagy előnyt biztosít a határhasonelméletnek, de csakis akkor, ha a határhason fogalmát a fent kifejtett értelemben vesszük. Emez értelmezés mellett méltán várható, hogy abból a táborból, mely eddig a határhasonelmélettől idegenkedett, ezután az új gondolat iránti ellenszenvüket leküzdve, egyre többen fognak a határhasonelmélet hívei közé szegődni annál is inkább, mert az sem a termelési költségeknek, sem pedig a munkának az értékre gyakorolt befolyását nem mellőzi, csak az érték eddig elhanyagolt subjectiv tényezőivel szerves összefüggésbe igyekszik hozni. Azt, hogy az értékképződés számtalan tényező befolyása alatt áll, nem lehet kétségbe vonni és épp oly kevésbé kételkedhetünk azon, hogy az értékünemények elfogadható, a jelenségek egész mezejét áttekintő magyarázatát csak úgy lehet adni, ha megjelöljük azt a pontot, melyben ezek a tényezők az értékre hatnak.

Ennek a felismerése mellett a határhasonelmélet oly magyarázatot nyújt az értéküneményről, mely az eddigi elméletekkel meg nem magyarázható kérdésekre is könnyen feleletet ad és épp ezért mindaddig, míg az értéktenyezőknék egy a határhasonnál bármely okból elfogadhatóbbnak látszó találkozási pontját nem sikerül az elméletnek megjelölnie, a legfejlettebb értékelméletnek mondható.

Természetes, hogy ennek az elismerése korántsem egyenlő azzal a meggyőződéssel, hogy a határhasonelmélet feltétlenül helyesen jelölte meg az érték mértékét. Ha a következtetések logikai láncolata tényleg azt mondja is, hogy egy-egy részmenyiség elveszése csak a legkevésbé sürgős szükségletünket fenyegeti és így magától értetődőnek látszik, hogy egy részmenyiségnek nem is tulajdoníthatunk mást, mint a készlettől függő legkevésbé sürgős szükségletnek megfelelő jelentőséget, mégis egész jogosan táplálhatunk kételyeket az iránt, vajjon a gyakorlati életben tényleg lehetséges-e minden esetben ezt a jószágrésztől függő legkisebb hasznot, a határhasonot megállapítani és vajjon a gyakorlati életben tényleg így járunk-e el? Ha a határhason fogalma az elméletben elég szorosan körülhatárolható is, az gyakorlatilag nehezen concretizálható, mert úgy az egység, a melyre vonatkoztatjuk, mint a szükségletek intenzitása eléggé ingadozó alapot képeznek, főképp pedig, eddig eldöntetlen az a kérdés, vajjon maguk a szükségletek oszthatók-e oly praecisítással, hogy ennek alapján a haszon oly pontos skáláját állapíthatjuk meg, milyent a haszon különböző fokozatainak az értékképződésnél való alapulvétele feltételez. Psychologiai ismereteink tudomásom szerint még nem oly tökéletesek, hogy erre a kérdésre mindenki által feltétlenül elfogadandó határozott választ tudnának adni. Mindaddig, míg e ténykérdés általánosan elfogadott megoldást nem nyer és míg másrésztől a primitiv népek értékítéleteinek kutatása alapján, az ethnographia segítségülvételével új alapot nem adunk az értékelméletnek, többé-kevésbé a deductio fent kifejtett eredményeire vagyunk utalva, melyek általánosságban tekintve sokkal tökéletesebb megfejtését adják az értéküneményeknek, mint eddigi egyoldalú elméleteink.

Heller Farkas.

Maros-Torda vármegye és Maros-Vásárhely thj. sz. kir. város közgazdasági leírása. III.

XII. Földművelés

A Székelyföldről már meg van állapítva többszörösen, hogy gabonatermelésre, földje sem összetételénél, sem az éghajlati és időjárási viszonyoknál fogva a legkevésbé sem alkalmas, hiszen már 1846-ban írja Kővári László, hogy a termő felület gyenge ereje miatt is, nem áll arányban azon sok szájhoz, mely belőle várja élelmét. Ugyanő már akkor hangoztatta, hogy Erdély népereje a nemzetgazdaság tekintetében szinte hasztalanul pazarlódik a földművelésre, mert nem ez ad a népnek kenyeret, hanem az állattenyésztés és a sebes patakok mellé állítandó gyárak. Még Maros-Torda megyében sem, hol pedig a föld aránylag, a Székelyföld többi megyéihez viszonyítva, a legtermékenyebb, különösen a Maros és mellékfolyói mentén. És mégis úgy e megyében, mint a Székelyföld többi megyéiben a lakosságnak hasonlíthatatlanul nagyobb százaléka foglalkozik kizárólag a földműveléssel, mint pl. az Alföldön. Mielőtt e körülmény részletesebb megvilágításához fognáink, lássuk e megye és Maros-Vásárhely területének megoszlását művelési ágak szerint.

Az összes 720.818 kat. hold területből :

	Kat. hold	Az összes terület százalékában		
		a megyében	Székelyföldön	Magyarországon :
szántóföld	200.181	27.77	21.95	42.81
kert	15.602	2.16	1.55	1.31
rét	78.639	10.91	15.45	10.90
beültetett szőlő	3.376	0.47	0.14	0.69
parlag	605	0.09	0.03	0.30
legelő	66.611	9.24	12.42	13.03
erdő	335.400	46.53	46.00	26.60
nádas	779	0.11	0.04	0.29
nem termő	625	2.72	2.42	4.75

Ebben a kincstári, egyházi, iskolai, volt urbéresek, közbirtokossági közös, községi és törvényhatósági birtok, egyszóval a korlátolt forgalmi birtokok, 1900-ban, a következő mérvben foglaltatnak benne :

	Kat. hold.	Az összesnek	házi kezelésben kat. hold	azaz
a szántóföldből	8.610	4'30 ⁰ / ₀ -a	6.062	70'44 ⁰ / ₀
a kertből	532	3'41 »	406	76'32 »
a rétből	3.826	4'87 »	2.618	98'32 »
a szőlőből	1.359	34'14 »	1.356	99'78 »
a legelőből	22.010	33'05 »	18.115	82'30 »
az erdőből	152.203	45'38 »	151.811	99'74 »
a nádasból	12	1'54 »	12	100'00 »
a nemtermő területből	13.688	—	13.625	98'81 »
a összesből	202.242	28'06 »	193.905	95'88 »

A korlátolt forgalmu birtok jellege művelési ágak szerint következő volt 1900-ban.

A birtok jellege	Szántó- föld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Nem termő terület	Összes terület
	katasztrális holdakban								
1. Kincstári birtok	241	94	519	—	2751	72740	—	208	76553
2. Községi, városi, törvény- hatósági birtok	481	49	605	28	4655	11581	11	11340	28802
3. Különféle alapítványi bir- tokok	—	—	4	—	—	3	—	—	7
4. Róm. kath. szerzetesren- dek birtokai	11	4	2	—	3	12	—	1	33
5. Róm. kath. templomi és lelkészi birtokok	555	36	305	11	51	3054	—	62	4074
6. Róm. kath. kántortanítói és iskolai birtokok	88	5	25	2	1	54	—	4	180
7. Gör. kat. templomi és lel- készi birtokok	897	79	305	3	161	2573	1	145	4344
8. Gör. kath. kántori, tanítói és iskolai birtokok	98	9	25	—	5	17	—	7	161
9. Gör. keleti templomi lel- készi birtokok	272	35	202	—	153	2135	—	51	2848
10. Gör. keleti kántori, tanítói és iskolai birtokok	19	1	3	—	9	119	—	1	152
11. Ág. ev. egyházi templomi és lelkészi birtokok	181	12	169	6	42	676	—	16	1102
12. Ev. ref. egyházi templomi és lelkészi birtokok	2729	123	788	23	1018	4775	—	376	9832
13. Ev. ref. tanítói és iskolai birtokok	324	124	101	1	9	5	—	16	482
14. Unitárius egyházi és temp- lomi birtokok	181	40	28	13	23	211	—	77	501
15. Unitárius tanítói és isko- lai birtokok	32	3	4	1	1	—	—	3	44
16. Zsidó hitközségi bir- tokok	5	2	—	—	—	—	—	2	9
17. Állami iskolák birtokai	2	2	—	—	—	24	—	5	31
18. Községi » »	315	5	71	—	18	299	—	5	713
19. Egyletek, testületek, rész- vény társulatok, vasu- tak, társulatok birtokai	321	36	153	—	709	12750	—	378	14357
20. Közbirtokosság és volt ur- béresek közös birtokai	1768	2	406	1280	12403	41165	—	983	58007

Mivel minden földművelésnek legelső kelléke az, hogy legyen megfelelő szántóföld és legelő, a szemlélő aligha gondol arra, hogy itt a lakosságnak 82·5⁰/₀-a él mezőgazdaság után. Mindenesetre meglepő az a nagy arányszám, melylyel a székelység a mezőgazdaságot üzi e megyében.

Mivel mezőgazdaságot üző lakosságról van szó, ha a művelhető föld mennyiségét hasonlítjuk össze a lakosság számával, akkor kitűnik, hogy e megye lakossága népsűrűség szempontjából jóval meghaladja még az országos átlagot is. Ugyanis egy □ km. szántóföldre is (összes szántóföld 1132·12 □ km.) 157·4 lakos esik, míg az országban átlag csak 135·0 lélek. Hazánknak a Duna jobb partjára eső vidékére esik a legtöbb lakos egy □ km. szántóföldre, de itt is csak 149·5 lakos jut e területre.

A szántóföld területe többé aligha növelhető e vidéken; hol a népsűrűség a szántóföldhöz viszonyítva feltűnően nagy az ország más részeihez viszonyítva, mit igazol az is, hogy pl. Maros-Torda megyében 1877-től kezdve, mikor az összes szántóföld 111.772 hektárt tett ki, 1903-ig, mikor 114.472 hektár volt, csak 2.700 hektárral nőtt a vetésterület. Az a körülmény, mely szerint a népesség csaknem kizárólag mezőgazdasággal foglalkozik, önkéntelenül is arra enged következtetni, hogy ez a sűrűn lakott föld a legteljesebb mértékben belterjesen van művelve, s az éghajlatnak megfelelő növényzetet termeli, pedig sajnos, éppen az ellenkezőt mondhatjuk. Bizony itt a mezőgazdasági állapot nagyon is elmaradottnak mondható, a modern gazdasági gépek alig használtak, az elégtelen istállótrágya alig pótoltatik műtrágyával,¹⁾ hanem e helyett az ugarrendszer még ma is 10 – 25⁰/₀-át hagyja műveletlenül a földnek; az elmaradottságot az is eléggé jellemzi, hogy még ma is az ekéknek 90⁰/₀-ánál több a faeke. Szóval hazánknak Székelyföldnek nevezett része az, a mely aránylag legkevesebb szántófölddel bír és ennek daczára mégis itt használják ki a föld termő erejét a legkevésbé.

Bár Maros-Torda vármegyében még a mezőgazdaság tekintetében is jelentékenyen nagyobb fejlettséget árul el, a Székelyföld többi részéhez viszonyítva, a mi részben a termőföld jobb minőségének is tulajdonítható, mégis megállapítható, hogy a gazdasági irányzat egészségtelen irányban fejlődik. Ez főleg akkor tűnik ki, ha a terméseredményeket hasonlítjuk össze a bevetett terület nagyságával.

Az egészségtelen irányzatnak igen feltűnő jelét mutatja az is, hogy a buza vetésterülete a többi termelési ágak rovására, feltűnően megnövekedett, holott a buzatermelés jövedelmezősége, még e megyében sem igen éri el az országos átlagot. Különben e jelenség is általános az egész Székelyföldön. Nagyon érdekesen mutatják a következő számok a buzavetés területének abnormis növekedését:

¹⁾ Az 1895. évi mezőgazdasági összeírás alkalmával, még csak 20 gazdaságban használtak műtrágyát az egész megyében.

A learatott területből termett (hány hektáron, a vetésterület hány százalékán):

	1977-ben		1880-ban		1885-ben	
	hekt.	%	hekt.	%	hekt.	%
Buza	8.869	13·7	13.732	17·6	19.493	23·39
Kétszeres	6.680	10·36	6.891	8·8	5.348	6·4
Rozs	9.433	14·62	8.834	11·37	7.416	8·9
Árpa	815	1·26	935	1·2	2.256	2·7
Zab	7.988	12·3	8.067	10·39	9.581	11·55
Kukoricza	28.318	43·9	35.684	45·9	34.170	41·19
Burgonya	206	0·3	280	0·3	257	0·3
Czukorrépa	—	—	—	—	51	0·06
Dohány	261	0·4	237	0·3	252	0·3
Kender	710	1·1	1.046	1·3	1.093	1·3
Mesterséges kaszáló	995	1·4	1.347	1·7	2.262	2·7

A learatott területből termett (hány hektáron, a vetésterület hány százalékán):

	1890-ben		1903-ban	
	hekt.	%	hekt.	%
Buza	23.346	27·7	28.057	28·—
Kétszeres	3.062	3·64	1.275	1·27
Rozs	2.847	5·7	1.795	1·7
Árpa	1.857	2·11	3.935	4·—
Zab	10.032	11·9	12.992	13·—
Kukoricza	34.321	40·3	37.012	37·—
Burgonya	291	0·3	458	0·46
Czukorrépa	247	0·29	539	0·54
Dohány	—	—	20	0·2
Kender	862	1·0	831	0·83
Mesterséges kaszáló	4.139	4·9	9.773	9·77

Ime! 26 év alatt a buza vetésterülete megkétszereződött aránylag, az akkori 13·7% helyett ma a vetésterületnek 28%-a termeli a búzát!

Mivel pedig a belfogyasztásban nem a buza viszi a főszerepet, kitűnik, hogy ez a szegény vidék buzakivitelre dolgozik és — a versenyben az utolsó sorokba kerül. Minő gazdasági vakság?!

Mint látjuk, a kétszeres és a rozs termelése csökkenő irányt követ, a mi arra enged következtetni, hogy a nép táplálkozásában e két fontos növény mind kevesebb szerepet kezd játszani. Az árpa vetésterületének növekedése örvendetes jelenség, ha a sörárpa termelésére fog használtatni. A zab vetésterülete mennyiségileg növekedett csak, aránylag maradt a 26 év előtti, bár ez fontos és elég jól fizető kereskedelmi cikk volna.

A kukoricza¹⁾ termelése úgylátszik delező pontra érkezett,

¹⁾ Kővári László »Erdély statisztikája 1847-ben« szerint a kukoricza 1611-ben kezd mutatkozni Erdélyben. Kőrójában czukrot — írja Kővári — és takarmányt, csuszájában tűzanyagot ad, lisztjében pedig a szegény oláhság mindennapi kenyerét: a málét, s az összes erdélyi népnek puliszkájával reggelit és vacsorát ada. Vékájából 3—5 kupa pálinkát főznek; marhahizlásra moslékot és a majorság hizlására főbbnemű táplálékot nyujt. 1847-ben is az erdélyi gabonatermelésnek legfontosabb része.

lényeges változás termelésénél alig mutatkozik, bár az kétségtelen, hogy a táplálkozásban fokozottabb mérvben használja a nép évről-évre, mit a már állandósult pellagra betegség is igazol.

A fentebbi kimutatásban csak egyetlen megnyugtató jelenség mutatkozik, mi mindenesetre okszerűbb gazdálkodásra mutat: a mesterséges kaszálók területének rohamos növekedése; e terület csaknem megtizzszereződött 26 év alatt!

Ha az ugarterületet vizsgáljuk a jelzett 26 év alatt, úgy e tekintetben is találunk megnyugtató haladást, sőt már az egész Székelyföldön is mutatkozik javulás, de oly rohamos, mint Maros-Torda vármegyében, távolról sem. E megye ugarterülete közelíti meg leginkább az országos átlagot s annál már csak 1·4°/c-al nagyobb. Maros-Torda megyében a vetésterületből

	1877-ben:	1880-ban:	1885-ben
ugarterület . . .	42·450 hekt. 37·9 ^o /o	24·979 hekt. 23·8 ^o /o	29·779 hekt. 26·11 ^o /o
	1890-ben	1903-ban	
ugarterület . . .	29·996 hekt. 25·6 ^o /o	14·350 hekt. 11·5 ^o /o	

Bizonyára súlyos közgazdasági tényezőknek kellett közremunkálniuk abban, hogy a csaknem 40°/o ugarterület leszálljon 12·5°/o-ra! E körülmény mindenesetre összefüggésben áll a mesterséges-kaszáló terület rohamos növekedésével. Mindezek dacára Székelyföldön mégis még ma is, átlag a vetésterületnek 22°/o-a ugar.

A vetésterületnek ily kismérvű kihasználása az állatállomány elégtelenségére enged következtetni. A nép nem tudja eléggé megtrágyázni a földet.

Ha pedig a terméseredményeket vizsgáljuk, azonnal kitűnik az egész Székelyföld okszerűtlen gazdálkodása: kitűnik az, hogy a gabonaneműek túlnyomó termelésével a nép verejtékét hiába pazarolja, s azon az uton, melyen eddig gazdasági iránya haladt, soká ki nem tarthat. Mint alább látni fogjuk, a terméseredmények távolról sem igazolják azt az eljárást, hogy a bevetett területnek harmadán tisztán csak búzát termeljen a nép, egyharmadánál nagyobb területen pedig csak kukoriczát.

Mielőtt a terméseredményeket részletesebben vizsgálnók, még a vetőmag-szükségletekre is ki kell térnünk pár sorban. A vetőmag tulajdonképen a gazdasági jövedelem szempontjából évről-évre átmenő kiadás, melyet az évi termésből mint a vetésterületnek megfelelő mennyiséget, le kell vonnunk, mert voltaképen a vetőmag levonása után fennmaradó termés áll a gazda rendelkezésére, akár hogy saját szükségletét fedezze belőle, akár hogy eladja.

A vetőmagszükségletet a vetés módja nagyban befolyásolja, mert pl. Erdélyben átlag egy katasztrális holdra a búzából kézzel vagy szórógéppel vetve 154 liter szükséges, míg sorvetőgéppel vetve csak 117 liter. Mindennek dacára főleg itt Erdélyben a vetőgépek nagyon lassan terjednek, úgy hogy 1896-ban megyénkben csak 106 ilyen gép találtatott, melyből a kis gazdákra 7 drb. esett, középgazdaságokra 44 és nagy gazdaságokra 31 drb. 1900-ban sorvetőgéppel vetettek el az őszi buza vetés-

területből 8°/_o-ot, a tavasziból 2°/_o, őszi rozsból 4°/_o-ot, őszi árpából 2°/_o-ot, tavaszi árpából 5°/_o, a zabból 3°/_o-ot szemes tengeriből 1°/_o-ot. Mig az országos átlag: az őszi búzával 43°/_o, őszi rozsnál 41°/_o, tavaszi árpának 48°/_o szemes tengerinél 22°/_o, a takarmánytengerinél pedig 48°/_o.

Átlagos vetőmag szükséglet holdanként literekben és az összes elvetett mag hl.-ban:

	Holdankénti vetőmag- szükséglet:		Elvetett:	
	szórva liter	sorvetővel liter	szórva: hl.	sorvetővel: hl.
őszi búzánál	140	100	58.833	3.301
tavaszi búzánál	110	90	6.753	112
őszi rozsnál	135	98	5.160	155
tavaszi rozsnál	110	90	129	2
kétszeresnél	140	100	3.578	26
őszi árpánál	120	100	158	3
tavaszi árpánál	100	80	5.734	218
zabnál	160	120	32.850	760
szemes tengerinél	20	12	12.500	75
takarmány tengerinél	180	100	389	—
zabos bükkönynél	140	100	3.325	20
bükkönynél	100	60	3.498	50

Ha a sorvetőgépek elterjednének, melyeknek beszerzése a szövethozások útján nagyobb nehézségbe nem ütközhetik s így a legkisebb gazdák által is hozzáférhető volna, nagyban javulna a valódi terméseredmény is, mert csak az őszi búzánál 30°/_o javulást jelentene, azaz számokban kifejezve az elvetett magból 16.149 hl volna megtakarítható.

A terméseredmények feltüntetésénél is a már jelzett 26 év pár évét tüntetjük fel, mindig szembeállítva az országos átlaggal.

Átlagos termés hektáronként, hektoliterekben:

	1877-ben		1880-ban		1885-ben		1890-ben		1903-ban	
	megyé- ben	ország- ban	megyé- ben	ország- ban	megyé- ben	ország- ban	megyé- ben	ország- ban	megyé- ben	ország- ban
Buza	7.59	—	9.88	11.45	11.17	12.94	10.19	14.64	9.91	12.80
Rozs	6.84	—	9.71	10.60	11.73	12.30	10.84	14.78	10.27	13.53
Kétszeres	10.28	—	7.31	10.82	11.87	13.72	11.92	16.58	—	—
Árpa	7.86	9.39	23.65	13.13	19.99	18.66	13.44	19.34	11.63	13.53
Zab	9.31	11.17	24.43	21.35	15.59	18.48	16.14	18.90	12.37	12.39
Kukoricza	20.1	16.90	19.80	18.65	15.44	20.50	15.52	16.40	11.93	15.21
Burgonya	22.49	34.78	139.14	85.96	77.57	92.01	45.25	68.64	85.98	83.76

Már most a terméseredményeket is ismerve, igazán nem tudjuk mivel indokolható a gabnaneműek ily nagymérvű (a termésterület 35°/_o) termelése, mikor klimatikus és talajviszonyaink sem kedveznek azoknak s legfeljebb a mélyebb fekvésű vidékeken, vagy kevéssé magas fekvésű fensíkokon volna indokolt ezek termelése, de akkor is csak a belfogyasztás számára. Így vagyunk a kukoriczával is (a termésterület 37°/_o-án), mely sok olyan helyen termeltetik, hol nemcsak a hozama nem kielégítő, hanem

gyakran még be sem érik. Bizony megszívlelendő volna az, mit a székelykongresszuson a gabonakereskedelem előadója mondott,¹⁾ t. i. nagyobb gond volna fordítandó az olyan mezőgazdasági termékekre, melyeknél a termelvény dúsabb hozama mellett állandó kereslet mutatkozik, ilyenek: a zab, árpa, főleg finomabb fajú maláta- és sörárpa; a lóheremag, melyből már jelentékeny mennyiséget is visznek ki a megyéből s a mely valóban kitünő minőségű; a fehér- és egyfajta színes, ugynevezett gránát bab termelésére, továbbá a kender, len és komló termelésre.

A földművelési viszonyok fejlesztési irányát különben legvilágosabban tüntetjük föl, ha a különböző gazdasági növényeknek egy-egy hektár termés értékét összehasonlítjuk az országos átlaggal, mikor kitűnnek azok a termények, melyek a földművelési viszonyoknak, a jelenlegi körülmények között is legjobban kedveznek s a melyek a legtöbb jövedelmet biztosítják.

Maros-Torda vármegyében egy hektár termésének értéke, összehasonlítva a Székelyföld és az egész ország terméshozam értékével: ²⁾

	a megyében	Székelyföldön	átlag az országban
	Kor.	Kor.	Kor.
Buzánál	187.32	205.68	200.64
Rozsnál	179.14	156.79	162.92
Kétszeresnél . . .	139.10	154.87	158.64
Zabnál	115.28	135.81	144.50
Árpánál	143.74	149.31	179.66
Borsónál	175.60	136.84	176.60
Babnál	106.62	117.23	146.66
Lenésénél	184.08	211.54	166.08
Kukoriczánál . . .	146.58	133.48	139.88
Burgonyánál	114.56	170.59	210.92
Czukorrépánál . . .	300.18	339.89	344.12
Komlónál	2.933.76	1.934.25	1.056.22
Kendernél	459.96	507.70	491.38
Lennél	338.60	438.74	474.06
Bükköny magvak . .	85.50	118.40	135.38
Lóhere magvak . . .	208.64	245.50	182.66
Luczerna magvak . .	161.64	221.26	242.46
Káposztánál	213.46	459.00	535.76

E kimutatás szerint legnagyobb jövedelmet a komlótermelés biztosítana, mely kis területet igényel, inkább több munkaterőt foglal le, mi a földhöz viszonyítva úgy a Székelyföldön, mint e megyében elegendő áll rendelkezésre. E tekintetben mutatkozik is haladás, mert a míg 1894-ben 5, addig 1902-ben 12 hektár terület volt komlóval beültetve megyénkben.

Nagy jelentőségű volna még úgy földművelési, mint ipari szempontból a len- és kendertermelés, melynek az éghajlati

¹⁾ Székelycongressus naplója, 245. lap.

²⁾ Ipari actio a Székelyföldön, 1905. keresk. min. kiadása. 38. lap.

viszonyok is megfelelnek, különösen a magasabb fekvésű vidékeken, hol 3—3^{1/2} hónapi termelési idejével a len sokkal nagyobb jövedelmet biztosítana, mint a most ott termelt gabonaneműek. Mindkét termény eddig e megyében jelentéktelen mennyiségben termeltetett, sőt a kender termelés mintha csökkent volna az eddigiekhez viszonyítva is. Kenderrel volt bevetve 1894-ben 977 hektár, 1902-ben 829 hektár; lennel pedig 1894-ben 27 és 1902-ben 36 hektár.

A len- és kendertermelésnek nagyobb mérvű felkarolását különben a székelyföldi kirendeltség is programjába vette s e célból 1904-ben a megyében 9 községi kenderáztató tervének díjtalan kidolgozását eszközölte ki. A lentermelést pedig e megyében is igyekeznek meghonosítani, és már 1903-ban len vetőmagot osztatott ki, mi ugyan kellő eredménnyel nem járt ama oknál fogva, hogy e megye lentermelésre alkalmas része a legközelebbi székelykeresztúri lenbeváltóhelytől távol esett s így az értékesítés nehezen volt eszközölhető. A kirendeltség legújában tervbe vette Toplicán, hol, lenáztatásra kiválóan alkalmas meleg, kénes források vannak, a lenkészítés és beváltás céljaira valami alkalmas szervezetet létesíteni.

Régebben a dohánytermelés is nagyobb mértékben volt elterjedve e megyében. Már a múlt század negyvenes éveiben is jó híre volt a marosvásárhelyi és cserefalvi dohánynak. 1903-ban azonban csak három községben termeltek: Lőrinczfalván, Mezőpagocsán és Lukafalván. A három községben 121 termelő 30 kat. hold és 863 □-öl területen termelte a dohányt, miből egy termelőre esett átlag 839 □-öl. A termelt dohányból hasznavehető volt 5854 kg. melynek beváltási ára 1.398·12 kor. volt. Egy kat. hold átlagos jövedelme anyagban 191 kg. és pénzben 45·84 korona, 100 kg. beváltási árának átlaga 23·88 korona.

Hogy e megye és Maros-Vásárhely tvj. város növénytermeléséről, annak mérvéről és az elért eredményről összehasonlító átnézetünk legyen, ide iktatjuk az idevonatkozó adatokat 1896-ról és 1901-ről. (Lásd 609. old.)

Ezen két év termelési eredményeinek egymás mellé állítása is újabb kétségtelen bizonyítéka annak, mit a székely kongresszus, a ministeri székely kirendeltség s mind azok, kik a székelység gazdasági helyzetével behatóbban foglalkozva mondtak: hogy a székelységnek nemcsak a gazdálkodási rendszere a lehető legrosszabb, hanem a termelési irány is teljesen nélkülözi a helyi körülmények mérlegelni tudását.¹⁾

Lássunk csak egy pár adatot:

A jelzett öt év alatt a búza learatott területe rohamosan növekedett, évente átlag 3⁰/₀-al, összesen 15⁰/₀-al, 23.000 hektárról 26.000 hektárra, a termelés értéke azonban csak 7⁰/₀-al növekedett; a learatott terület azonban még 1901-től fogva is növeltetett, hisz ma a vetés területnek csaknem 40⁰/₀-án termelik a búzát s így bizonyára nincs már messze az az idő, mikor a székelység saját kárán okulva, a búzatermelés ilyen örült mérvével

¹⁾ Kővári L. Erdély Statisztikájában már 1847-ben panaszkodik: még a falusi iskolák is hamarább tanítanak Rómáról, mint a szántásról.

Maros-Torda vármegye és Maros-Vásárhely sz. kir. város termés eredményei:

A termés megnevezése	A feldarabolt terület hektárokban ¹⁾		Termett összesen				A szem és szalma összes értéke koronákban		
	A feldarabolt terület hektárokban ¹⁾		Szem, métermáza		értéke koronákban		1896-ban 1901-ben		
	1896-ban	1901-ben	1896-ban	1901-ben	1896-ban	1901-ban	1896-ban	1901-ben	
Őszi és tavaszi buza	23.005	26.507	292.983	235.442	3.209.388	3.244.128	3.557.932	3.803.728	
» » » rózsa	2.222	2.532	31.951	28.271	313.134	220.429	396.488	265.710	
» » » árpa	2.267	3.298	29.299	29.279	248.544	296.396	326.306	366.127	
Kétszeres	1.673	1.474	19.035	13.656	188.010	160.213	216.800	182.913	
Zab	8.545	12.046	101.024	118.442	761.262	1.158.439	984.772	1.443.777	
Tönköly	30	13	477	113	4.452	1.130	4.834	1.250	
Szemes tengeri	29.852	34.539	407.827	371.245	3.337.396	3.433.514	4.356.306	3.963.673	
Bab	29	14	251	132	2.822	1.622	3.098	1.737	
Borsó	5	23	66	208	830	2.567	878	2.831	
Lencse	24	13	254	106	4.284	1.853	4.442	2.010	
Burgonya	348	416	17.718	29.302	40.756	87.486	40.756	87.486	
Dinnye	52	73	3.304	9.460	21.696	42.034	21.696	42.034	
Fejes káposzta	244	303	21.248	69.478	76.486	269.976	76.486	269.976	
Czukorrépa	1.049	771	227.333	110.994	391.479	177.861	391.479	177.861	
Repeze	58	7	480	47	8.320	1.128	8.320	1.128	
Seprőczirok	—	2	—	20	—	158	—	408	
Komló	7	12	320	75	16.018	9.750	16.018	9.750	
Len	20	32	81	111	1.604	2.031	6.772	19.351	
Kender	810	831	6.890	4.823	98.666	68.959	372.562	466.429	
Őszi és tavaszi bükköny m.	526	602	4.328	5.666	43.888	63.508	50.264	74.107	
Luczernamagvak	299	109	597	225	45.534	16.736	48.330	18.624	
Lóhere	5.631	2.597	29.340	4.878	1.105.108	379.744	1.174.274	438.781	
Baltaczim	10	10	65	45	1.616	850	1.670	1.004	
A fel nem sorolt termények értéke	—	—	—	—	—	—	7.057.343	9.536.624	
Az összes termelés értéke							16,978.630	19,147.136	

¹⁾ Egy hektár = 1.7377 kat. hold. Egy hold = 0.5755 hektár.

Az 1901. évben learatott

Sorszám	A termény megnevezése	A learatott terület kataszteri holdakban	Termett kataszteri holdanként átlag					
			s z e m				szalma	
			hektoliter		métermázsa		métermázsa	
			a megyében	az országban	a megyében	az országban	a megyében	az országban
<i>I. Szántóföld, főtermények:</i>								
1	Őszi és tavaszi buza	46.050	6.87	7.66	5.19	5.98	11.70	12.49
2	Őszi és tavaszi rozs	4.040	6.94	0.06	4.86	5.72	11.29	13.62
3	Őszi és tavaszi árpa	5.770	7.37	10.37	10.75	4.63	6.87	9.75
4	Kétszeres	2.561	7.61	8.07	5.33	5.81	10.39	13.21
5	Zab	20.931	12.63	12.92	5.66	5.79	10.01	11.24
6	Tönköly	25	7.08	7.06	4.50	4.40	8.00	9.03
7	Szemestengeri	60.015	8.34	11.59	6.08	8.74	11.50	15.70
8	Bab	24	7.13	7.11	5.50	5.51	8.54	8.37
9	Borsó	40	6.70	7.51	5.20	5.73	8.15	10.47
10	Lencse	22	6.55	6.07	4.82	4.52	7.55	7.39
11	Burgonya	723	56.69	68.13	40.40	4.905	—	—
12	Dinnye	126	—	—	76.96	76.68	—	—
13	Tök	359	—	—	90.74	123.05	—	—
14	Fejes káposzta	576	—	—	120.62	104.47	—	—
15	Czukorrépa	1.340	—	—	78.60	121.84	—	—
16	Takarmányrépa	756	—	—	119.73	146.37	—	—
17	Őszi repce	12	5.92	6.61	3.90	4.49	—	—
18	Komló	22	—	—	3.53	3.61	—	—
19	Len	55	2.96	3.83	2.02	2.70	4.07	4.03
20	Kender	1.444	5.84	4.61	3.34	2.61	4.53	4.31
21	Csalamádé	216	—	—	—	—	113.87	127.02
22	Őszi bükköny magnak	1.028	7.35	7.00	5.49	5.36	9.76	9.94
23	Őszi és tavaszi bükköny, zabosbükköny takarmánynak	4.770	—	—	—	—	17.13	17.29
24	Luczernamagvak	189	1.50	1.83	1.19	1.43	11.17	11.67
25	» takarmánynak	2.258	—	—	—	—	24.53	25.29
26	Lóhere magnak	4.512	1.04	1.23	1.08	0.95	11.33	11.97
27	» takarmánynak	6.288	—	—	—	—	21.73	19.93
28	Baltacim magnak	17	7.65	9.35	2.65	3.07	9.65	10.65
29	» takarmánynak	238	—	—	—	—	13.93	15.40
30	Mohar	30	—	—	—	—	14.30	18.09
31	Seprőcirok	4	8.50	11.07	5.00	6.38	6.00	7.03
32	Köles	1	11.00	7.98	8.00	5.47	15.00	10.07
33	Tatárka	1	14.00	7.51	8.00	4.60	15.00	8.08
<i>II. Természetes kaszálók és takarmánykertekben:</i>								
1	Természetes kaszálók összesen	87.676	—	—	—	—	—	—
2	Luczerna takarmánynak kertben	625	—	—	—	—	28.36	25.97
3	Takarmányrépa kertben	154	—	—	—	—	146.10	151.73
<i>III. Melléktermények:</i>								
1	Bab	13.889	2.90	2.15	2.19	1.65	3.14	2.17
2	Tök	23.082	—	—	6.48	7.28	—	—
3	Seprőcirok	36	1.33	1.24	0.78	0.70	1.36	1.30
4	Fejeskáposzta	1.129	—	—	7.72	4.67	—	—

terület és az aratás.

Sorszám	Termett összesen			Egy métermázsa értéke k.-ban				Az összes érték koronákban	
	S z e m		szalma	szemből		szalmából		szem	szalma
	hektoliter	méter-mázsa	méter-mázsa	a megyében	az országban	a megyében	az országban		
1	311.965	235.442	517.102	13.90	14.53	1.05	1.23	3,244.128	559.68
2	28.005	19.605	45.314	11.28	12.80	0.99	1.63	220.429	45.281
3	45.264	29.299	52.113	10.13	10.70	1.06	1.45	296.396	69.731
4	19.502	13.656	26.603	11.73	12.19	0.85	1.14	160.213	22.700
5	264.263	118.442	209.404	9.79	11.81	1.36	1.98	1,158.439	285.338
6	177	113	200	10.00	10.40	0.60	1.19	1.130	120
7	509.833	371.245	722.962	9.25	8.99	0.73	0.88	3,433.514	530.159
8	171	132	205	12.29	13.59	0.56	0.86	1.622	115
9	268	208	326	12.34	16.83	0.81	1.59	2.567	264
10	444	106	166	17.48	19.17	0.95	1.29	1.853	157
11	41.120	29.302	—	2.98	2.60	—	—	87.486	—
12	—	9.460	—	4.26	3.61	—	—	42.034	—
13	—	32.577	—	1.05	0.95	—	—	34.301	—
14	—	69.478	—	3.89	3.96	—	—	269.976	—
15	—	110.994	—	1.59	1.73	—	—	177.861	—
16	—	90.427	—	1.11	1.08	—	—	100.529	—
17	71	47	—	24.00	23.29	—	—	1.128	—
18	—	75	—	130.00	139.35	—	—	9.750	—
19	163	111	224	18.30	21.38	77.32	69.42	2.031	17.320
20	8.429	4.823	6.534	15.00	15.58	60.83	54.09	68.959	397.470
21	—	—	24.596	—	—	0.94	0.85	—	23.184
22	7.576	5.666	10.026	11.17	12.73	1.05	1.56	63.508	10.542
23	—	—	81.918	—	—	3.11	4.35	—	255.803
24	284	225	1.112	74.38	86.05	0.89	1.35	16.736	1.888
25	—	—	54.699	—	—	3.33	4.64	—	182.850
26	6.312	4.878	51.136	77.85	87.31	1.15	1.32	379.744	59.037
27	—	—	136.399	—	—	3.44	4.93	—	470.961
28	130	45	164	18.89	23.85	0.94	1.58	850	1.004
29	—	—	3.315	—	—	3.08	4.53	—	10.202
30	—	—	420	—	—	3.60	4.19	—	1.512
31	34	20	24	7.90	6.93	17.00	16.60	158	408
32	11	8	15	10.00	9.48	1.50	1.97	80	23
33	14	8	15	9.20	10.94	0.85	1.15	73	13
1	—	—	1,711.386	—	—	3.46	4.70	—	5,678.400
2	—	—	17.722	—	—	1.23	1.16	—	61.223
3	—	—	22.500	—	—	—	—	—	27.564
1	40.049	30.452	43.547	12.69	12.97	0.65	0.73	386.693	28.181
2	—	—	149.716	1.40	1.05	—	—	209.986	—
3	40	28	49	8.00	7.55	17.43	17.15	224	854
4	—	8.382	—	3.90	4.05	—	—	32.834	—
Az összes érték:								10,405.232	8,741.904

legalább is alább hagy, önmagától. Fel kell hagyjon annyival is inkább, mert meg kell érezze, hogy ha még az országos átlag eredményt sem tudja elérni a búzánál, úgy a gazdasági csődbe hajszolja bele önmagát.

Éppen így vagyunk a szemes kukorica termesztésével is, ha nem rosszabbul. A jelzett öt évi időközben ugyanis a kukorica vetés területe újból emelkedett 16°/_o-al, míg a termelés értéke csökkent 8°/_o-al.

Általában a gabonatermények számbeli eredményei mind kiállóbban igazolják, hogy a termelés iránya megváltoztatásának szüksége, küszöbön áll. Ezt látszik igazolni az is, hogy a búzát kivéve, a többi kenyértermények termelés területe csökkenő irányt mutat.

A két táblázat adatai különben más tanulságos adatokat is nyújtanak. Így például látjuk azt, hogy míg a zab learatott területe 41°/_o-al nagyobbodott, addig a termés eredmény 47°/_o-al emelkedett. A burgonya termelési területe 20°/_o-al nőtt, a termés értéke pedig 100°/_o-al; a dinnyénél a növekedés 46°/_o-al, az értékénél pedig 100°/_o-al; a fejes káposztánál míg a föld terület növekedése 35°/_o, a termelés értékéé 150°/_o; a kendernél a terület csak 2°/_o-al, míg az elért eredmény 25°/_o-al; a lennél a terület 55°/_o-al, az érték 150°/_o-al emelkedett.

A cukorrépa termelése azonban visszafelé fejlődik, pedig az 1896-ik évi eredmény az országos átlagot hektáronként 28·30 koronával multa felül, mégis a termelés területe jelentékenyen csökkent, 252 hektárral, minek magyarázata abban keresendő, hogy a m.-vásárhelyi cukorgyár állandóan válsággal küzd.

Újabban a székelyföldi kirendeltség az annyira elterjedt gabonatermesztés intenzívebbé tétele céljából is igyekezett hatni, nagyon helyesen nem abban az irányban, hogy még nagyobb területet foglaljon az le, hanem ellenkezőleg oly módon, hogy az elkorcsosodott vagy különben nem megfelelő vetőmagvakat kicseréltesse. E célból a kiskisgazdák között friss és jó vetőmagvakat osztott ki készpénz fizetés mellett, a beszerzési árból elengedett 30°/_o árkedvezménnyel. 1903-ban a Székelyföldön 61 községben 526 kiskisgazdának kiosztottak 891 mmáza búza- és rozsvetőmagot; 1904-ben pedig 93 községben 1265 kiskisgazdának 2016 mm. búza-, árpa-, zab-, burgonya-, lóhere- és kukorica-vetőmagot.

Szintén a földművelés érdekeit igyekszik szolgálni a kirendeltség az által is, hogy az eddig teljesen elhanyagolt műtrágyázást is igyekszik megkedveltetni, miért is ez irányban kísérleteket végeztetett kiosztott műtrágyával, szakközégek felügyelete mellett.

Hogy a gazdálkodás iránya felett komoly bírálatot mond-hassunk, s a fentebb elmondottak annál nagyobb súllyal bírjanak, a földterület megoszlását gazdaságok szerint is meg kell világítanunk, valamint a mezőgazdasággal foglalkozók aránylagos számát is.

A mi a földterületnek gazdaságok szerinti megoszlását illeti, már előre jelezhetjük, hogy a birtokmegoszlás aránylag elég kedvező volna, ha a lakosság kizárólag nem a mezőgazdaságra

volna utalva. A mi a földművelésnél fontos körülmény, itt a haszonélvezeti, haszonbéres és vegyes jellegű gazdaság elenyésző csekély, a tulajdon birtokhoz viszonyítva: az összes területnek $8\frac{1}{2}$ -a. Tulajdonképeni nagy birtok is kevés van, mindössze csak 35, melyek az 533.000 kat. hold területből 172.000 holdat foglalnak le, a korlátolt forgalmi birtokról nem szólva.

Lássuk Maros-Torda megye és M.-Vásárhely th. v. területének megoszlását a gazdaságok jellege, nagysága és a művelési ágak szerint:

A gazdaságok jellege és nagysága	A gazdaságok száma	A gazdaságok területe művelési ágak szerint, katasztrális holdakban									
		Szántóföld	Kert	Rét	Szőlő		Legelő	Erdő	Nádas	Nem termő	Összesen
					beültetve	parlagon					
Egy holdon alul, szántóföld nélkül	4.327	—	646	155	78	22	50	123	2	191	1.267
Egy holdon alul, szántófölddel . .	3.368	1.179	200	122	43	8	36	72	1	93	1.754
1— 5 holdig	11.344	18.013	2.321	5.521	487	111	1.309	2.021	27	771	39.781
5— 10 »	6.583	26.835	2.408	10.458	522	82	2.676	3.479	43	741	47.247
10— 20 »	5.264	39.422	2.494	17.775	614	106	4.911	7.218	53	990	74.034
20— 50 »	2.842	42.615	2.753	19.747	582	122	6.601	10.349	76	1.099	84.044
50— 100 »	547	17.621	1.068	6.678	300	55	3.482	7.118	165	741	37.228
100— 200 »	174	10.581	486	3.226	138	15	3.052	6.215	153	322	24.088
200— 500 »	119	14.450	659	3.781	274	52	4.626	12.324	124	500	36.747
500—1000 »	41	10.150	432	3.215	151	45	3.715	10.465	11	482	28.668
1000 holdon felül . .	35	14.529	933	6.320	171	25	15.128	133.710	394	1.341	172.551
Összesen	34.646	195.345	14.950	76.998	3.360	643	45.685	193.199	1.050	7.293	533.503
Ebből:											
Tulajdon birtok	31.996	162.457	13.213	67.370	3.914	518	37.314	156.945	844	6.171	447.746
Haszonélvezeti »	477	3.146	296	1.550	50	4	1.986	30.323	4	182	37.542
Haszonbéri »	704	7.795	357	2.113	85	32	2.496	1.966	93	292	15.229
Vegyes jellegű »	1.467	21.947	1.084	5.965	311	88	3.889	3.965	109	628	37.986
Törpe gazdaság											
5 holdig	19.039	19.192	3.267	5.798	608	141	1.395	2.316	30	1.055	33.802
Kis gazdaság											
100 holdig	15.236	126.493	9.173	54.658	2.018	365	17.770	28.164	338	3.571	242.550
Közép gazdaság											
1000 holdig	334	35.181	1.577	10.222	563	112	11.392	29.529	288	1.306	89.610
Nagy gazdaság											
1000 holdon felül	35	14.529	933	6.320	171	25	15.128	133.710	394	1.341	172.551

Mint a fentebbiekből kitűnik, a megyében a gazdaságok összes számából:

	A megyében	M.-Vásárhely	Székelv-földön	Az országban
Törpegazdaság	54.23%	81.30%	49.20%	52.23%
Kis- »	44.68%	18.38%	49.80%	46.89%
Közép- »	0.99%	0.32%	0.90%	0.74%
Nagy- »	0.10%	—	0.09%	0.14%

A gazdaságok összes területéből esik:

	A megyében	M.-Vásárhelyt	Székely- földön	Az országban
Törpegazdaságokra . . .	6·19 ^o / _o	15·63 ^o / _o	6·24 ^o / _o	6·15 ^o / _o
A kúsgazdaságokra . . .	44·85 ^o / _o	67·48 ^o / _o	58·20 ^o / _o	44·44 ^o / _o
A közép- »	16·64 ^o / _o	16·89 ^o / _o	14·30 ^o / _o	14·22 ^o / _o
A nagy- »	32·32 ^o / _o	—	21·22 ^o / _o	31·19 ^o / _o

A mi pedig az egyes gazdaságok területét illeti, ez az arány már nem mondható kedvezőnek; ugyanis a megyében a gazdaságok egyes kategóriáira esett az illető kategória terület százalékában, az országos átlag mellé állítva:

	Törpe	Kis	Közép	Nagy	Az összes
	orsz. átlag.	orsz. átlag.	orsz. átlag.	orsz. átlag.	orsz. átlag.
szántóföldre	56·80—63·58	52·00—68·13	39·17—57·59	8·42—14·76	36·08—54·99
kertre	9·51—7·27	3·78—2·18	1·77—0·85	0·54—0·34	2·75—1·69
rétre	17·38—12·83	22·67—16·93	11·47—10·49	3·66—7·20	14·32—12·52
legelőre . . .	4·20—3·21	7·40—5·30	12·83—12·00	0·77—13·65	6·54—8·91
erdőre	6·96—1·95	11·59—4·06	32·23—15·57	77·49—40·25	36·04—17·39

Ha ezen számokból a tanulságot levonjuk, újból arra a következtetésre kell jutnunk, hogy mivel a szántóföld csak 36°/_o-al van képviselve az 56°/_o-os országos átlaggal szemben, de az egyes gazdaságok kategóriái szerint is a szántóföldre eső százalék mindég jóval alatta marad az országos átlagnak; nagyon czéltévesztett irány a földművelésnek mai termelési aránya, s a megoszlás iránya arra enged inkább következtetni, hogy a földművelés legfeljebb csak az elfogyasztott gabonafélékre szoritkozzék és a jövedelmet más téren keresse. E tekintetben is ujjmutatással szolgálnak a számokban kifejezett termesztési viszonyok, mikor az országos átlagot jóval meghaladó rét- és erdőgazdaságot jelölik ki jövedelmi forrásul. Itt újból rá kell mutatnunk arra, hogy a természeti viszonyok figyelembe nem vétele a tapasztalható gazdasági romlásnak legfőbb oka, mit a folytonosan növekedő, gyenge hozamot adó búzatáblák területei csak fokozni tudnak. Ezt még világosabban bizonyítja az, ha az egyes gazdaságokra eső átlagos területből a szántóföldét különszakítjuk:

Egy törpe gazdaság átlagos területe 1·83 K. hold, miből szántóföld 1·00 K. hold.¹⁾

Egy kis gazdaság átlagos területe 15·91 K. hold, miből szántóföld 8·31 K. hold.

Egy közép gazdaság átlagos területe 268·30 K. hold, miből szántóföld 105·33 K. hold.

¹⁾ Az 1721-ben végzett összeírás alkalmával, mikor a mai kisbirtokos osztálynak megfelelő polgárságot, jobbágyságot és zsellérséget irták össze Marosszék 127 községében, 36.457 adófizető lélek számláltatott össze. Egy adózó háztartásra jutott átlag 5·2 köblös (à 1100—1200 □-öl) szántóföld, 2 kaszás (à 800—1200 □-öl) rét és 0·1 kapás (à 94 □-öl) szőlő.

Egy nagy gazdaság átlagos területe 5.216·00 K. hold, miből szántóföld 418·00 K. hold.

Azaz e megyében:

Az összes gazdaságok 54·23⁰/₀-án számszerint 19·039 gazdaságban 1·00 K. hold a szántóföld.

Az összes gazdaságok 44·68⁰/₀-án számszerint 15·236 gazdaságban 8·31 K. hold a szántóföld.

Az összes gazdaságok 0·99⁰/₀-án számszerint 334 gazdaságban 105·83 K. hold a szántóföld.

Az összes gazdaságok 0·10¹/₀-án számszerint 35 gazdaságban 415·00 K. hold a szántóföld.

Még szerencse e megye törpe és kis gazdaságaira, hogy a közép- és nagy birtokok főleg az erdő gazdaságra fektetik a fősulyt!

Már az előadottak alapján is eldönthető, hogy e megye lakossága túlnyomó részének főfoglalkozása a mezőgazdaság, sőt ha a mezőgazdaságból élők összes számát a lakosság számával arányba állítjuk, akkor kitűnik, hogy itt a lakoságnak 82·5⁰/₀-a él őstermelésből, míg a Székelyföldön átlag 76·5⁰/₀ és az egész országban átlag csak 66·5⁰/₀. Ezek a számok kirívó módon mezőgazdasági jelleget adnak e megyének akkor, a mikor az összes területnek csak 36·08⁰/₀-a a szántóföld és 2·75⁰/₀-a a kert. Még ha az összes Székelyföldet tekintjük, akkor is a mezőgazdasággal foglalkozó lakoságnak, az országos átlagnak megfelelően, csak 45·1⁰/₀-a kellene ezen foglalkozási ág után éljen és e megyében még kevesebb, a mivelhető szántóföld arányában. Az országban a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság arányszáma, Székelyföldtől eltekintve, Csanád megyében a legnagyobb: 77⁰/₀, de ott aztán a szántóföld területe is a legnagyobb arányszámmal van képviselve: 84·47⁰/₀-al. Pedig minőség szempontjából milyen óriási különbség van Csanád megye földje és akármelyik székelyföldi megye földje között?!

Lássuk e megye népességének számszerű megoszlását a mezőgazdasági foglalkozás szerint az utolsó, 1900-iki népszámlálás adatai alapján: (lásd 616. lapon levő kimutatást).

A nyert adatok arról tanúskodnak, hogy a keresők és eltartottak arányszáma csaknem egyenlő: azaz 47·5⁰/₀ keresőre 52·5⁰/₀ eltartott jut, vagyis számszerint minden 100 keresőre 110 eltartott esik; míg az országos átlag: 44·7⁰/₀ kereső lélek 55·3⁰/₀ eltartottal szemben. E számokból az is kitűnik, hogy e megye lakossága szorgalmasabb az ország összes lakosságának átlagos szorgalmánál és hogy itt a család apraja nagyja kiveszi részét a munkából. A munkaerő felhasználása a mezőgazdaságnál a legintenzívebb, mert itt minden 100 keresőre már csak 110 eltartott esik.

Marostorda vármegye és Marosvásárhely foglalkozási statisztikája 1900-ban.¹⁾

	Marosi alsó járás	Marosi felső járás	Nyá- rádsze- redai járás	Régeni alsó járás	Régeni felső járás	Szász- régen r. t. v.	A me- gyében össze- sen	Maros- vásár- hely thj. v.
Az összes népességből { kereső	17.494	15.180	16.671	17.871	14.249	3.059	84.525	9.837
{ eltartott	18.610	16.713	18.785	19.241	16.729	3.493	93.571	9.685
A mezőgazdaság és kertészet köréből { kereső	15.689	13.856	14.707	15.598	9.915	147	69.912	804
{ eltartott	16.525	13.182	16.349	16.211	11.525	213	76.011	1.199
Az őstermelés egyéb ágai köréből { kereső	11	18	31	208	104	7	379	10
{ eltartott	10	47	62	315	233	20	692	29
Birtokos 100 kat.-holdon felül	59	34	19	20	32	7	171	29
Haszonbéres 100 kat.-holdon felül	8	9	2	1	1	—	21	2
Kisbirtokos vagy bérlő	2.861	2.290	3.842	3.218	2.323	30	14.573	135
és napszámos	1.016	1.002	1.216	1.772	2.099	5	7.110	60
Részes földmives	141	201	26	53	6	—	427	1
Majoros, baromfitenyésztő	2	12	11	2	2	—	29	1
Kertész	1	3	—	1	—	—	5	9
Összesen	4.088	3.560	5.116	5.067	4.463	42	22.336	237
Segítő családtag . . . . . { férfi	1.778	1.612	2.261	2.277	1.663	3	9.599	88
{ nő	2.258	1.975	2.350	3.463	1.909	—	11.955	6
Eltartott családtag	2.429	1.580	438	801	243	132	4.223	45
Mezőgazda- { kereső { 16 éven alul	276	421	313	280	51	—	1.341	16
sági { 16 éven felül	6.039	4.850	3.806	3.644	1.172	7	19.518	330
munkás { eltartott	6.028	5.258	3.841	3.976	1.292	2	20.397	426
Hányinak volt saját háza	1.463	1.342	1.040	1.365	369	—	5.579	86
Bányászat, kohászat { kereső	—	—	1	—	—	—	1	—
{ eltartott	1	2	7	—	—	—	10	—
Ipar . . . . . { kereső	601	392	829	821	920	1.554	5.117	3.120
{ eltartott	979	652	1.123	1.243	1.243	1.950	7.291	3.994
Kereskedelem és hitel { kereső	117	71	154	122	163	262	894	6:9
{ eltartott	154	88	183	207	232	388	1.253	857
Közlekedés . . . . . { kereső	66	51	63	43	103	74	404	291
{ eltartott	162	132	141	106	205	185	931	667
Közszolgálat és szabad foglalkozás { kereső	185	171	262	185	154	209	1.166	746
{ eltartott	418	336	549	375	318	433	2.428	1.437
Véderő . . . . . { kereső	27	12	40	19	23	8	129	1.807
{ eltartott	—	5	4	2	3	—	14	276
Napszámos . . . . . { kereső	224	52	66	392	2.362	78	3.174	533
{ eltartott	191	59	66	447	2.684	104	3.551	522
Házi cseléd . . . . . { kereső	483	466	371	377	426	553	2.679	1.320
{ eltartott	9	93	16	79	26	5	248	19
Egyéb ismeretlen foglalkozású { kereső	91	92	147	106	69	163	673	572
{ eltartott	131	116	234	257	156	193	1.142	885

¹⁾ A régi Marosszékre (a marosi alsó-, marosi felső- és nyárádszeredai járás) vonatkozó foglalkozási statisztika az 1870. évre vonatkozólag:

A) Őstermelés:		B) Ipar:			C) Kereskedelem:				
		önálló	hivatal- nok	mun- kás	önálló	tiszt- viselő	mun- ká-		
Birtokos	24.268								
Haszonbérlő	1.761	Építész, művészet, ipar	93	3	94	Kereskede- lemnél	369	16	168
Gazdatiszt	56	Fém-, kő- és faiparnál	410	5	470	Szállítási vál- latnál	62	5	75
Éves szolgák	5.372	Vegyész, élelmezés	176	20	295	Pénzügy- intézet- nél	—	18	—
Napszámosok	10.035	Szövőipar	206	1	201	Összesen	471	39	243
Vadász, halász	4	Bőr, papiripar	701	2	552				
Összesen	41.496	Egyéb iparnál	267	—	90				
		Összesen	1.860	34	1.702				
			3.596						
									713

Járásonként és a városokban ez az arányszám így változik:

		Átlag	A mezőgazd. fogl. körül
Marosi alsó járásban	100 keresőre esik	105 eltartott,	103 eltartott
» felső »	» »	» 109	» 109 »
Nyárádszeredai »	» »	» 110	» 108 »
Régeni alsó »	» »	» 104	» 105 »
» felső »	» »	» 116	» 117 »
Szászrégen r. t. v.-ban	» »	» 113	» 152 »
Maros-Vásárhely thj. városban	» »	» 102	» 151 »
Az országban átlag . 100 keresőre esik		118 eltartott,	118 eltartott.

Hogy az eltartottak arányszámának változási irányát megállapíthassuk az 1890-ik évi adatokkal kell az 1900-dikiakat összehasonlítani s kitűnik akkor, hogy a mezőgazdaság körébe vont keresők száma rohamosan nőtt az eltartottakhoz viszonyítva az utolsó 10 év alatt is. Így, míg 1890-ben a 100 mezőgazdasági keresőre 128 eltartott esett, addig e szám 1900-ra 19-el csökkent a megyében; Maros-Vásárhelyen, hol jelentéktelen különben is e foglalkozási ág, az eltartottak száma 11-gyel növekedett; az országban átlag pedig 15-tel apadott; míg az összes keresők közül 100-ra esett 1890-ban e megyében 125, 1900-ban már csak 111, azaz 14-gyel kevesebb, Maros-Vásárhelyen 94-ről felemelkedett 98-ra s az országban átlag 125-ről leszállott 118-ra. De jelentékenyen apadott a mezőgazdasággal foglalkozók száma is, mert a 84²⁰/o-os arányszám szintén leszállott 82⁵⁰/o-ra, míg Maros-Vásárhelyen 11²⁰/o-ról 10⁵⁰/o-ra.

XIII. A gazdaságok felszerelése.

A mezőgazdaságban használt gépek és eszközök mennyisége és milyensége is fontos adat a mezőgazdasági termelés fejlettségének megítélésénél. E tekintetben a géphasználatot illetőleg az erdélyi népfajok között a szászok vezetnek, míg a magyar és román elem meglehetősen elmaradtak.

A gazdasági felszerelés úgy a Székelyföldön, mint e megyében a lehető legegyszerűbb s hozzá hiányos, mi abból is következtethető, hogy a rendelkezésre álló, földművelésre alkalmas talaj csekély volta mellett aránylag jóval több munkáskéz van lefoglalva a földművelés céljaira (82⁰/o), mint amennyi az országos átlagnak kitesz és a terméseredmények mégis jóval alatta maradnak még az országos átlagnak is. Bár az is igaz, hogy ott, a hol olyan kis terjedelműek az egyes gazdaságok s azoknak nagyobbik fele szántóföldnek nem használható — mint itt s általában a Székelyföldön: az újabb és jobb gazdasági eszközök és gépek nehezen honosíthatók meg mindaddig, míg e téren is a szövetkezésben rejlő erőt nem sikerül jobban értékesíteni. Nem csodálkozhatunk továbbá a primitív gazdasági felszerelésen azért sem, mert köztudomású már, hisz a kivándorlás is igazolja, hogy az itteni földműves nép oly szegénységben él, hogy képtelen gazdálkodását befektetés útján jobb felszereléssel javítani.

A székelység régi szokásához híven, mikor minden szükségletét lehetőleg házilag állította elő, bizony ma is a legtöbb kiskgazdaságban azok a gazdasági eszközök vannak használatban, melyeket a székely ismert kézügyességénél fogva maga tud elállítani s a melyek pénzbe nem kerülnek. A székely földművelést jellemző nagy számú faeke mind házi készítmény, bár ezzel — az eredmények mutatják — jó szántást végezni az oldalas, kötött talajon lehetetlen. Az új eszközök lassan terjednek, ezek nélkül pedig a gazdasági ismeretek a nagyapák tudását ma sem igen mulják felül. E tekintetben a gazdasági ismétlő iskoláktól várhatnánk némi eredményt, de sajnos ezek mindaddig inkább csak u. n. általános elméleti ismétlőiskolák maradnak, míg a gazdasági szaktanítói intézmény a Székelyföldre is be nem vezetetik. A székely miniszteri kirendeltségnek helyes érzékére vall az az intézkedés, hogy nagy buzgalmat fejt ki a falusi gazdakörök létesítése érdekében, melyek foglalkoztatásáról maga igyekszik gondoskodni. Ez irányban sikereket is érhet el, ha — a mint tervezi — nemcsak elméleti ismereteket fog ezekkel közölni, hanem szemléletes, bemutatásos gazdasági irányú ismeretnyújtásokra fogja a fősúlyt helyezni. ¹⁾

Az 1895-ben végzett mezőgazdasági összeírás alkalmával talált gazdasági gépek és eszközök leltárát az alább található kimutatás tünteti fel.

E kimutatásban legelőször is természetesen a faekék nagy száma tűnik szemünkbe, mi a gazdasági fejlettségnek fokmérőjéül szokott vétetni. Mégis, ha az összes ekék számához viszonyítjuk a faekék számát a 94% arányszámot magasnak kell itélnünk, még akkor, ha elgondoljuk, hogy a közép- és nagy gazdaságok irányító hatásáról nem alkothatunk valami kedvező véleményt, mikor az ő birtokukban is még 1004 faeke volt található. Jellemző az is, hogy a nagygazdaságokban 190 faekével szemben, még mindig csak 106 vasgerendelyű van; a középgazdaságokban pedig 814 faekével szemben 145 vasgerendelyű; ilyen példaadás után ne csodálkozzunk, ha a földhöz ragadt 1—2 holdas kiskgazda nem érez hajlamot a nagyobb befektetéshez.

Maros-Torda megye gazdasági eszközeinek leltára 1897-ben.

A gazdaságokban használt gépek és eszközök megnevezése	Egy holdon aluli gazdaság		terjedelmű gazdaságokban darab									Az összes gazdaságokban együtt
	szántóföld nélkül	szántófölddel	1—5 hold	5—10 hold	10—20 hold	20—50 hold	50—100 hold	100—200 hold	200—500 hold	500—1000 hold	1000 holdon felüli	
1. Lokomobil gőzerőre	—	—	—	1	1	4	2	1	2	7	9	27
2. Cséplőszekrény »	—	—	—	1	—	4	2	2	4	8	8	29
3. Gőzeke »	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	2
4. Egyéb gazdasági gépek gőzerőre	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	3
5. Vizmotor	—	—	—	—	—	—	1	3	—	—	—	4
6. Járgány	13	12	114	119	88	70	38	20	10	7	7	508

¹⁾ Ily irányban az 1905. év folyamán már sikerrel kecségtető kísérletek is történtek.

A gazdaságokban használt gépek és eszközök megnevezése	Egy hol- don aluli gazdaság		terjedelmű gazdaságokban darab										Az összes gaz- daságokban együtt
	szántóföld nékül	szántó- földdel	1-5 hold	5-10 hold	10-20 hold	20-50 hold	50-100 hold	100-200 hold	200-500 hold	500-1000 hold	1000 hol- don feletti		
			terjedelmű gazdaságokban darab										
7. Cséplőszekevény . . .	9	5	27	22	30	58	42	19	10	5	5	232	
8. Marokrakó aratógép	—	—	1	—	1	3	2	1	8	6	4	26	
9. Kévekötő »	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	1	4	
10. Kaszálógép	—	—	9	—	12	5	2	2	4	6	2	42	
11. Szórvetető vetőgép	—	—	—	—	1	2	6	6	8	10	9	42	
12. Sorbavető »	—	—	—	—	5	—	2	17	36	19	58	107	
13. Lógereblye	—	—	—	—	—	2	4	7	17	20	31	81	
14. Rosta	10	6	28	32	32	81	85	91	70	32	31	478	
15. Eke, egyes, fageren- dellyel	260	341	3014	3484	3775	2523	699	310	290	214	190	15.100	
16. Eke, egyes vas- gerendellyel	4	2	23	23	40	23	11	36	79	30	106	377	
17. Eke, kettős vas- gerendellyel	3	2	39	33	49	38	18	19	36	51	73	361	
18. Eke, számos vas- gerendellyel	—	—	1	3	6	—	2	2	16	26	82	138	
19. Mélyítő eke	2	—	4	7	9	6	2	6	11	3	20	70	
20. Töltőgető eke	—	—	—	3	3	4	1	—	2	2	13	28	
21. Konkolyválasztó	1	1	2	8	21	35	18	56	56	23	24	245	
22. Szecs kavágó	—	—	—	2	4	17	8	62	50	18	22	183	
23. Répavágó	—	—	—	1	—	3	—	14	30	15	17	80	
24. Kukoricza morzsoló	—	—	7	18	35	52	41	49	57	25	21	305	
25. Daráló	—	—	2	—	3	—	2	5	6	8	5	31	
26. Trágyaszivattyú	—	—	—	—	1	—	1	—	2	1	5	19	
27. Vizszivattyú	—	—	1	—	—	1	10	—	7	1	10	30	
28. Víz hordóajt	6	33	162	196	130	47	1	16	18	8	13	630	
29. Szénasajtoló	—	—	7	—	2	1	1	—	—	—	—	11	
30. Gőzfűlesztő	—	—	4	2	4	—	—	—	—	—	2	12	
31. Fakeretes 'borona	195	250	2353	2859	3109	2140	554	241	238	201	219	12.359	
32. Vaskeretes »	5	15	133	209	280	174	46	48	70	26	79	1.085	
33. Tüske »	—	1	4	10	8	5	2	2	9	—	11	52	
34. Kultivátor	—	—	—	2	—	2	—	—	6	6	19	35	
35. Sima henger	—	—	2	4	2	3	5	17	42	26	41	143	
36. Fogas »	3	—	40	18	15	12	19	2	1	2	9	121	
37. Fatengelyű szekér	358	446	3103	3201	3525	2380	619	305	325	218	287	14.787	
38. Vastengelyű »	61	34	189	180	274	299	130	89	97	93	119	1.565	
39. Borsajtó fából	2	4	20	44	89	85	30	23	17	9	6	329	
40. » vasból	—	—	4	4	3	15	1	4	10	8	11	60	
41. Szőlőzuzó	1	—	2	2	2	1	2	1	6	8	8	29	
42. Gyümölcsaszaló	—	2	14	26	42	30	11	5	4	7	8	153	
43. Nagyobb mérleg	—	—	2	1	1	2	2	3	13	11	29	64	

ló és emberi erőre

Az elmondottak után még kevésbé csodálkozhatunk, hogy gazdáink még ma is a fakeretes boronánál tartanak, mert a 334 közép gazdaságban is, tehát a hol 100—1000 k. holdon gazdálkodnak, még csak 150 vaskeretű borona található, szóval, az itteni fogalmak szerinti nagybirtokok kettejére sem esik egy vaskeretű borona, míg a fakeretűekből kettőnél is több esik. Különben az összes boronáknak 91·7⁰/₀-a a faborona.

A fatengelyű szekerek tulnyomó száma is a gazdálkodás primitív voltára mutat s még inkább az, hogy az összes szekerek 96·3⁰/₀-a fatengelyű. E tekintetben sem tesznek kivételt a közép- és nagy gazdaságok. Ezeknél is feles számmal találhatók még a vaskorszak előtti időkre emlékeztető szekerek. A nagy gazdaságoknál tehát az 1000 holdon felüli birtokon, 287 fatengelyű szekérrel szemben csak 119 vastengelyű volt található; a közép gazdaságoknál (100—1000 holdig) pedig 848 fatengelyűvel szemben 279 vastengelyű szekér.

Ha a mellékelt felszerelési leltáron végig tekintünk, kitűnik azonnal, hogy a felszerelésben azok a tárgyak vannak túlsúlyban, melyek házilag, fából előállíthatók, minden befektetés nélkül, más szóval azok, melyekhez minél kevesebb vasanyag szükséges.

Valóban itt az ideje e szegény nép felsegítésének és tevékenységének helyes irányba való terelésére, mert látva azt a rettenetes, a ház apraja-nagyját igénybe vevő odaadást és szorgalmat, azt a verejtéket, mely a testet fonnyasztja, de a könnyörtelen földet még sem képes elfogadható jövedelem szolgáltatására bizni: e nép pusztulását nem nehéz megjövendölni.

A gazdasági felszereléshez számíthatjuk még az igásfogatokat, melyekről a nagy mezőgazdasági statisztika alapján a következő képet alkothatjuk meg:

	Marosi alsó	Marosi felső	Nyárád- szeredái	Régeni alsó	Régeni felső	Szász- régen	Az egész megye területén	Maros- vásár- helyt.		
	j	á	r	á	s	o	k	b	a	n
Lófogat egyes . . .	204	285	209	267	228	103	1.269	76		
» kettős . .	326	273	1.150	714	379	122	2.964	62		
» hármas . .	21	14	10	8	13	8	74	4		
» négyes . .	12	11	2	14	4	—	43	1		
Összesen . . .	563	583	1.371	1.003	630	233	4.377	143		
Ökörfogát kettős .	630	510	649	634	1.383	25	3.831	108		
» négyes .	150	214	15	70	96	—	545	—		
» hatos . .	11	6	6	9	3	—	35	—		
Összesen . . .	791	730	670	713	1.482	25	4.411	108		
Bivalyfogat	26	7	164	9	1	—	207	4		
Öszvér- és számár- fogát	9	15	15	2	4	4	47	30		
Tehénfogát	2.068	1.866	1.379	2.137	1.323	74	8.847	68		

Ha összehasonlítjuk a fogatok összes számát — 18.242 — a szántóföld területével, azt látjuk, hogy egy fogatra 10·5 k. hold szántóföld esik, míg az országban átlagosan 16·91 k. hold.

Ez a szántó- és igaerő közt nagyon is kedvező arány volna, mert hiszen szakemberek állítása szerint egy-két ökrös fogatra 20—25 k. hold szántót szoktak számítani. Még abban az esetben is kedvező ez arány, ha nem az összes fogatokat, hanem csak az ökör-, tehén- és bivalyfogatokat tekintjük is, mert ez esetben is egy szarvasmarha-fogatra csak 14 k. hold szántó esik.

Ez adatokból arra is következtethetünk, hogy sok kisbirtokos igaereje, birtokának terjedelméhez képest túlságos nagy, szóval nemcsak az emberek végeznek megfeszített munkát a föld terméshozamának bár az országos átlagra való emeléseért, hanem az állatok is — és mind hiába! — mert a baj nem annyira az erő hiányában, mint a tudás kis mérvében és a szántó terület kevés voltában keresendő.

Míg az anyaországban a lófogatok vannak nagyobb számban, addig e megyében és általában Erdélyben is az ökör-fogatok; pedig a mi feltűnő, a tehénfogatok itt az összes ló- és ökörfogatok számát is túlhaladják, mi újabb bizonyosága az itteni rendkívüli nehéz gazdasági viszonyoknak. Egy kat. holdon itt jóval több ember és állat dolgozik, mint az országban átlagban, de a föld terméshozama mégis jóval alatta marad az országos átlagnak!

A lófogatok aránya is a szegénységre enged következtetni. Ugyanis, míg az országban ezek közül csak 20% az egyesfogat, sőt a Tisza balpartján már csak 12%, addig e megyében a 30%-ot is meghaladja. Szomorú dolog nagyon, hogy valahányszor vagyoni viszonyainkat hasonlítgatjuk az anyaorszáéhoz, mi minden esetben, minden téren csak az aránytalan küzdelmünkre és silány eredményeinkre bukkanunk!

E fejezet befejezéseül nemcsak érdekesnek, hanem gazdaságtörténeti szempontból fontosnak is itéljük azt, hogy a rövid leírás keretébe a nagyobb birtok néhány, kiválóbb érdekekkel bíró adatát beleillesszük, a birtoklás jogcímére vonatkozólag, továbbá az élő és holt leltár fontosabb tételeiből. Lásd a 622. lapon.

XIV. A magyar és román faj birtokaránya.

Már említve volt fentebb, hogy az erdélyi részekben, a fajlakosságot illetőleg, abszolút többségű megyék csak az u. n. székely megyék, melyek közt Maros-Torda megye 57.9% többségével az utolsó helyet foglalja el. Említve volt az is, hogy e megye területén kapcsolódik össze az a román gyűrű, mely Bukovina felől északról és Románia felől délről körül fogja és elzárja az alföldi magyar medencétől az erdélyi magyarság zömét. A székelység által alkotott egyetlen nagyobb sziget nyugati partjait e megye területén ostromolja, mossa leghevesebben a román néptenger s hogy mily eredménnyel, azt fentebb a népmozgalom tárgyalásánál is láttuk.

Hogy valamely népfaj az általa lakott területnek jellegét megadja, szükséges a számbeli túlsúlyon kívül az intellec-

Maros-Torda vármegye nagygazdaságaira vonat-

Folyószám	Járás, község	A g a z d á l k o d ó			A földbirtok tulajdonosának neve
		n e v e	foglalkozása	birtoklási jogcím	
I. Marosi alsó járás.					
1	Egerszeg	Tischler Hermann . .	haszonbérlo	tulajd. és h.-bérlo	Tischler Hermann, Tholdalagi Anna és Róza grófnők
2	Maroskeresztúr . .	Knöpfler Elek	földbirtokos	tulajdonos	Knöpfler Elek . . . . .
3	Mezőbánd	Desbordes Ágoston . .	haszonbérlo	haszonbérlo	Teleki Samu gróf . . . . .
4	Gyalakuta	Tamási Antal	"	"	Berchtold Richárdné grófnő
5	Malomfalva	Kemény Domokos br.	földbirtokos	tulajdonos	Kemény Domokos báró . .
6	Meggyesfalva . . .	Born Frigyes báró . .	"	"	Born Frigyes báró . . . . .
7	Mezőmadaras . . .	Nagy L. Ferencz	"	tulajd. és h.-bérlo	Nagy L. Ferencz, özv. Mihály Zsigmondné stb. . .
II. Marosi felső járás.					
8	Jedd	Turmann László	földbirtokos	tulajdonos	Turmann László . . . . .
9	Kebele	Szabó János	"	tulajd. és h.-élvező	Szabó János és Zoltán . .
10	Marosszentgyörgy	Máriaffy Lajos	"	tulajdonos	Máriaffy Lajos . . . . .
11	Nagyölyves	Deésy Zoltán	ny. főispán	tulajd. és h.-bérlo	Deésy Zoltán és Deésy Géza
12	Koronka	Tholdalagi László gróf	földbirtokos	tulajdonos	Tholdalagi László gróf . .
13	Nagyernye	Bálintitt József báró .	"	"	Bálintitt József báró . . . .
14	Sáromberke	Teleki Sámuel gróf . .	"	"	Teleki Sámuel gróf . . . . .
15	Sárpaták	" József "	"	"	" József " . . . . .
16	"	" Károly "	"	"	" Károly " . . . . .
III. Nyárádszeredai járás.					
17	Erdőszentgyörgy .	Schuller Frigyes és tsa	földbirtokos	tulajdonos	Schuller Frigyes és Rudolf
18	Köszvényesremete	Köszvényesremetei r. kat. egyház	—	"	Köszvényesremetei róm. k. egyház . . . . .
19	Szováta	Szováta r. k. egyház .	—	"	Szováta róm. k. egyház . .
IV. Régeni alsó járás.					
20	Felsőköhér	Felsőköhéri g. k. egyh.	—	tulajdonos	Felsőköhéri gör. kath. egyh.
21	Körtvefája	Bánffy Györgyné gr.-nő	földbirtokos	"	Bánffy Györgyné grófnő . .
22	Abafája	Huszár Károly báró . .	"	"	Huszár Károly báró . . . . .
23	Beresztelke	Bánffy Zoltánné bárónő	"	"	Özv. Bánffy Zoltánné bárónő
24	Gernyeszeg	Teleki Géza gróf örök.	"	"	Teleki Géza gróf örökösei .
25	Vajdaszentiván . .	Klébelsberg Vilmos gr.	"	"	Klébelsberg Vilmos gróf . .
V. Régeni felső járás.					
26	Gödemesterháza . .	Kallini Nekitás	földbirtokos	tulajdonos	Kallini Nekitás . . . . .
27	Liget	Farkas Mendel és Lázár	kereskedő	"	Farkas Mendel és Lázár . .
28	Liget	Vigner Francziska . . .	"	"	Vigner Francziska . . . . .
29	Magyarrégen	Id. Éltető Albert	földbirtokos	"	Id. Éltető Albert . . . . .
30	"	Farkas Albert	alispán	"	Farkas Albert . . . . .
31	Magyaró	Magyarói ev. ref. egyh.	—	"	Magyarói ev. ref. egyház .
32	Oláhtopicza	Urmánczy István	földbirtokos	"	Urmánczy István . . . . .
33	"	" János	"	"	" János . . . . .
34	Ratosnya	Frits Károly dr.	orvos	"	Frits Károly dr. . . . .
35	"	Schwarz Mendel	kereskedő	"	Schwarz Mendel . . . . .
36	Marosvécs	Kemény Kálmán báró	földbirtokos	"	Kemény Kálmán báró . . . .
37	Szászrégen r. t. v.	Első szászrégeni tutajkereskedő r. t.	—	"	Első szászrégeni tutajkereskedő r.-társaság . . . . .
38	"	Schwarz Mendel	kereskedő	"	Schwarz Mendel . . . . .

tuális erő hathatósabb megnyilvánulása is, de mindenekfelett az, hogy azt a földet, melyen lakik, a magánjog minden kötelékével a sajátjának tarthassa. A kié a föld, azé a haza! A földbirtok az, mi leghathatósabban köti a haza földjéhez a lakosságot; ez az, mi életet és munkát képes áldoztatni a haza érdekében. Azért mikor az erdélyi viszonyokat vizsgáljuk a magyar nemzeti politika szempontjából, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az itt egymással viaskodó népfajok között a föld tulajdonjoga hogyan oszlik meg.

E megyékre vonatkozólag már évtizedekre visszamenőleg kimutattuk számszerű adatokkal, hogy a fajok szerinti szaporodás a románságnál mindig jóval nagyobb, mint a magyarságnál, s az alábbiak lesznek hivatva igazolni azt, hogy e szaporodás-csökkenés összefüggésben van a magyar elem kezén levő földbirtok elapadásával; más szóval a magyar elem is, mely csaknem kizárólag a mezőgazdaság szolgálatában áll, már elérte azt a sűrűséget, hogy vagy újabb területet kénytelen megművelés alá venni, vagy pedig a szaporodás jó nagy részét a mezőgazdasági foglalkozástól elzárni s mivel iparról alig lehet szó, ez csak az el- vagy kivándorlás útján történhetik. A román elem azonban még nincs e fokon, eltekintve attól, hogy igénytelenségénél fogva még nagyobb népsűrűséget is megbir, mint az igényesebb magyarság.

És ha e gyenge abszolút magyartöbbségű székely vármegyét abból a szempontból vizsgáljuk, hogy a lakosság faj szerint a maga gazdaságában mekkora földet mondhat tulajdonának, úgy ismét rá akadunk a székelység egy újabb veszedelmes bajára, mely abban áll, hogy a magyar kézen levő kisgazdaság még terjedelmére is kisebb, a vele szomszédos román kisgazdaságnál; sőt ha élő leltárát vizsgáljuk a kisgazdaságnak, még ez esetben is hátrányban van a magyar kisgazdaság.

Hogy e tekintetben is a figyelmet a székelység veszedelmes helyzetére rá irányítsuk, a nagy mezőgazdasági statisztika, s az 1900-iki népszámlálás adatainak egybevetésével igyekeztünk egyes magyar szigeteket képező magyar községek gazdasági eleven és holt leltárát összehasonlítani, a szomszédos, környező román községek gazdaságaiéval, ugyan így a magyarság és románság érintkező vonalába eső román és magyar községeket is.

Lehetőleg olyan fizikailag szomszédos román és magyar községeket igyekszünk választani az összehasonlítás céljaira, melyekben 100 k. holdon felüli gazdaság nem fordul elő, s ha azonban ilyenek mégis találtattak volna a községben, úgy ezeket levontuk a gazdaságok számából, valamint ezek területét is az összesből és az ezek tulajdonában levő eleven leltárt is úgy, hogy a szomszédos községeknek tisztán a kisgazdaságai vétetek tekintetbe.

Minden válogatás nélkül, tisztán csak azt tartva szem előtt, hogy a község lehetőleg tiszta magyar jellegű és tisztán román jellegű legyen, továbbá, hogy egymással határosak legyenek, a következő községek összehasonlító adatait közöljük:

I. *Ebed és Nagyszederjes*. *Ebed* 404 lakójából 399 a magyar anyanyelvű s ezek mind római katolikusok; 167 ír és olvas;

113 lakházból 66 vályogból és 45 fából van építve, míg téglából alig 2: községi pótdója 1904-ben 921·45 kor. = 70⁰/₁₀₀.

Nagyszederjes 224 lakójából 209 a román anyanyelvű, míg magyar anyanyelvű csak egy van; magyarul beszél 104; gör. katolikusok; ir és olvas 61; a 48 lakóházból 46 van vályogból, 2 fából építve; községi pótdója 1904-ben 708·87 kor. = 86⁰/₁₀₀.

A 100 kat. holdon aluli gazdaságok száma .	Ebeden	Nagyszederjesen	Átlag jut egy 100 kat. holdon aluli gazdaságra	
			a magyar községben	a román községben
gazdaságok száma .	156	51		
E gazdaságok területe	1.257 k. hold	530 k. hold	8·07 k. hold	10·4 k. hold
Ebből szántó föld . .	735 » »	338 » »	4·07 » »	6·6 » »
Aszarvasmarhák száma	173 drb.	96 drb.	1·15 drb.	1·80 drb.
A lovak száma . . .	47 »	30 »	0·31 »	0·58 »
A sertések » . . .	78 »	60 »	0·51 »	1·18 »
A juhok » . . .	291 »	220 »	1·92 »	4·30 »
A baromfiak száma .	633 »	482 »	4·19 »	8·80 »

II. *Köszvényesremete és Felsőköhér*. *Köszvényesremete* 1918 lakójából 1909 a magyar anyanyelvű, 9 román; róm. katolikusok; csak 165 gör. kath.; ir és olvas 732; a 387 lakóház közül kőből van 3, vályogból 5 és fából 378; községi pótdója 1904-ben 3041·69 kor. = 60⁰/₁₀₀.

Felsőköhér 776 lakójából 660 román és 107 magyar anyanyelvű; magyarul beszél 140; gör. katolikusok; ir és olvas 78; a 167 lakóház közül vályogból van 14 és 153 fából; községi pótdója 1904-ben 973·14 kor. = 44⁰/₁₀₀.

A 100 kat. holdon aluli gazdaságok száma .	Köszvényesremetén	Felsőköhéren	Átlag jut egy 100 kat. holdon aluli gazdaságra	
			a magyar községben	a román községben
gazdaságok száma .	376	166		
A gazdaságok területe	7.884 k. hold	15.608 k. hold	18·84 k. hold	92·2 k. hold
Ebből szántó föld . .	1.224 » »	784 » »	3·27 » »	4·72 » »
Aszarvasmarhák száma	620 drb.	211 drb.	1·64 drb.	1·27 drb.
A lovak száma . . .	313 »	77 »	0·83 »	0·46 »
A sertések » . . .	275 »	71 »	0·73 »	0·42 »
A juhok » . . .	1.388 »	391 »	3·69 »	2·24 »
A baromfiak száma .	1.991 »	505 »	5·01 »	3·02 »

III. *Nyomát és Szentlőrincz*. *Nyomát* 663 lakójából 643 a magyar anyanyelvű és 8 román; unitárius vallásuak, különben hat vallásfelekezetet van képviselve 8—88 lélekkel; ir és olvas 314; a 139 lakóházából kőből van 1, fából 138; községi pótdója 1904-ben 775·91 kor. = 32⁰/₁₀₀.

Szentlőrincz 291 lakójából 257 román és 34 magyar anyanyelvű; beszél magyarul 217; gör. katolikusok, a többi öt felekezetet 3—17 lélekkel van képviselve; ir és olvas 66; a 70 lakóházból 69 vályogból és 1 fából; községi pótdója 1904-ben 574·44 kor. = 50⁰/₁₀₀.

	Nyomáton	Szentlőrinczen	Átlag jut egy 100 k. holdon aluli gazdaságra	
			a magyar községben	a román
A 100 k. holdon aluli gazdaságok száma .	151	62		
E gazdaságok területe	1.330 k. hold	631 k. hold	8·8 k. hold	10·3 k. hold
Ebből szántó föld . . .	683 » »	448 » »	4·52 » »	7·3 » »
A szarvasmarhák száma	249 darab	143 darab	1·65 darab	2·2 darab
A lovak száma	37 »	17 »	0·24 »	0·25 »
A sertések »	166 »	104 »	1·10 »	1·75 »
A juhok »	635 »	319 »	4·2 »	5·00 »
A baromfiak száma . .	1.138 »	620 »	7·5 »	10·1 »

IV. *Jobbágytelke és Alsóköhér. Jobbágytelke* 1053 lelket számláló lakossága mind magyar anyanyelvű és róm. katolikus; 299 ir és olvas; 240 lakóházából egy kőépület, a többi fából van; községi pótdója 1904-ben 1.266·00 K = 47%.

Alsóköhér 639 lakójából 619 román anyanyelvű és csak 12 magyar; magyarul beszél 74; gör. katolikusok; 230 ir és olvas; 132 ház, fából épült; községi pótdója 1904-ben 1.539·20 K = 70%.

	Jobbágytelkén	Alsóköhéren	Átlag jut egy 100 k. holdon aluli gazdaságra	
			a magyar községben	a román
A 100 k. holdon aluli gazdaságok száma .	264	155		
E gazdaságok területe	2.582 k. hold	1.982 k. hold	9·70 k. hold	15·70 k. hold
Ebből szántó föld . . .	1.120 » »	1.012 » »	4·23 » »	8·04 » »
A szarvasmarhák száma	339 darab	283 darab	1·28 darab	2·24 darab
A lovak száma	95 »	94 »	0·36 »	0·59 »
A sertések »	186 »	173 »	0·70 »	1·37 »
A juhok »	614 »	647 »	2·33 »	5·15 »
A baromfiak száma . .	1.225 »	748 »	4·55 »	5·94 »

V. *Iszló és Kisszederjes. Iszló* 428 lakosa mind magyar anyanyelvű, tulnyomólag r. kath. vallásuak, unitárius 155, gör. kath. 69, ev. ref. 29; ir és olvas 181; a 92 lakóházból 3 kőből és 89 vályogból van építve; községi pótdója 1904-ben 822·44 K = 60%.

Kisszederjes 221 lakójából csak kettőnek anyanyelve magyar, a többi román, de 123 beszél magyarul; mind gör. katolikusok; 39 ir és olvas; az 54 lakóházból egy van fából, a többi vályogból; községi pótdója 1904-ben 426·42 K. = 58%.

	Iszlón	Kisszederjesen	Átlag jut egy 100 k. holdon aluli gazdaságra	
			a magyar községben	a román
A 100 k. holdon aluli gazdaságok száma .	113	51		
E gazdaságok területete	1.119 k. hold	576 k. hold	9·9 k. hold	11·3 k. hold
Ebből szántó föld . . .	670 » »	385 » »	5·98 » »	7·53 » »
A szarvasmarhák száma	135 darab	78 darab	1·21 darab	1·50 darab
A lovak száma	25 »	20 »	0·22 »	1·39 »
A sertések »	77 »	70 »	0·68 »	1·35 »
A juhok »	259 »	176 »	2·41 »	3·45 »
A baromfiak száma . .	1.232 »	403 »	10·80 »	7·80 »

VI. *Udvarfalva és Mezőszabad.* *Udvarfalva* 606 lakójából 557-nek anyanyelve magyar és 25-nek román; magyarul beszél 594; ev. ref. vallásuk; 46 gör. katolikus és 12 róm. kath.; ir és olvas 284; a 126 lakóházból kőből van 5, vályogból 20 és fából 101; községi pótadója 1904-ben 1.146·50 K = 55⁰/₀.

Mezőszabad 860 lakója közül 700-nak anyanyelve román, magyarul beszél 172; gör. katolikusok, 28 ev. ref., ir és olvas 107; a 174 lakóházból egy van kőből és 173 fából; községi pótadója 1904-ben 798·17 K = 22⁰/₀.

	Udvarfalván	Mezőszabadon	Átlag jut egy 100 k. holdon aluli gazdaságra	
			a magyar községben	a román
A 100 k. holdon aluli gazdaságok száma .	107	156		
E gazdaságok területe	1.066 k. hold	2.128 k. hold	9·97 k hold	13·64 k. hold
Ebből szántó föld . . .	556 » »	1.050 » »	5·20 » »	6·09 » »
Aszarvasmarhák száma	293 darab	253 darab	2·08 darab	1·62 darab
A lovak száma	20 »	41 »	0·19 »	0·26 »
A sertések »	189 »	224 »	1·76 »	1·44 »
A juhok »	366 »	689 »	3·41 »	5·09 »
A baromfiak száma . .	1.224 »	1.463 »	11·44 »	9·38 »

VII. *Magyarbölkény és Héttükk.* *Magyarbölkény* 980 lakójából 703 magyar anyanyelvű, a többi román (190); magyarul beszél 880; 553 ev. ref., 307 gör. kat. és 95 r. kath. vallású; ir és olvas 404; a 208 lakóházból 6 kőház, 164 vályog és 38 faház; községi pótadója 1904-ben 1.682 K = 50⁰/₀.

Héttükk 649 lakójából csak 9 a magyar, a többi román; 32 beszél magyarul; gör. katolikusok; 170 ir és olvas; a 148 lakóházból egy van vályogból, a többi faház; községi pótadója 221·59 K = 13⁰/₀.

	Magyarbölkényben	Héttükkön	Átlag jut egy 100 k. holdon aluli gazdaságra	
			a magyar községben	a román
A 100 k. holdon aluli gazdaságok száma .	255	126		
E gazdaságok területe	1.512 k. hold	841 k. hold	5·90 k. hold	6·82 k. hold
Ebből szántó föld . . .	831 » »	679 » »	3·30 » »	5·50 » »
A szarvasmarhák száma	414 darab	245 darab	1·60 darab	1·90 darab
A lovak száma	70 »	28 »	0·27 »	0·23 »
A sertések »	268 »	167 »	1·05 »	1·35 »
A juhok »	614 »	336 »	2·80 »	2·70 »
A baromfiak száma . .	2.007 »	1.036 »	8·20 »	8·20 »

VIII. *Szabéd és szomszédai: Bazéd, Mezőrücs és Mezőménes.* E három román község körben fogják körül a Mezőségen Szabéd magyar községet.

Szabéd 973 lakója mind magyar, csak 16-nak az anyanyelve román, 767 unitárius, 157 ev. ref., 26 gör. kath. és 17 róm. kath., ir és olvas 566; a 224 lakóházából 4 kőház, 13 vályog és 207 fából van építve; községi pótadója nincs 1904-ben.

Bazéd 457 lakójából csak 9 magyar anyanyelvű s a többi román; magyarul csak 85 beszél; gör. katolikusok; ir és olvas

70; a 87 lakóházból egy kőház, 84 vályog- és két faház; községi pótdója 1904-ben 837·07 K = 30°/_o.

Mezőrűcs 1477 lakójából 1.311 román anyanyelvű és 152 magyar; magyarul beszél 240; 1.328 gör. kath., 65 ev. ref., 44 unitárius és 30 r. kath.; 222 ír és olvas; a 329 lakóházból 3 van téglából, 168 vályogból, 158 fából építve; községi pótdója 1904-ben 2.085·24 K = 36°/_o.

Mezőménes 388 lakójából 222 román anyanyelvű, a többi magyar; 350 beszél magyarul; 226 gör. kath., 122 ev. ref., 23 r. kath.; ír és olvas 138; a 80 lakóház közül 2 kőből, 73 vályogból és öt fából van építve; községi pótdója 1904-ben 801·60 K = 50°/_o.

Átlag jut egy 100 k. holdon aluli gazdaságra:

	Szabédon (magyar)	Bazédon (román)	Mezőrűcsön (román)	Mezőménesen (román)
A kisgazdaságok összes területéből	6·23 k. hold	6·85 k. hold	9·30 k. hold	6·90 k. hold,
A kisgazdaságok összes szántóföldjéből . .	3·23 » »	3·29 » »	5·40 » »	3·90 » »
A kisgazdaságok összes szarvasmarhájából	1·34 drb	1·02 drb	1·90 drb	1·42 drb
A kisgazdaságok összes lovaiból	0·26 »	0·08 »	0·12 »	1·15 »
A kisgazdaságok összes sertéseiből	1·26 »	0·66 »	1·10 »	1·20 »
A kisgazdaságok összes juhaiból	3·62 »	3·32 »	3·70 »	1·70 »
Az összes baromfiakból	8·74 »	8·94 »	11·50 »	8·30 »

IX. A Maros felső folyása mentén a magyarság északi határán van *Holtmaros* magyar többségű község, határos vele délkeletről *Idecspatak* román község; ezzel délnyugat felé határos *Felsőidecs* szász község, ezzel délfelé határos *Alsóidecs* szintén szász község s mindkettővel nyugat felé *Lővér* román község.

Holtmaros 648 lakójából 596 magyar anyanyelvű, a többi román; 581 ev. ref., 88 gör. kath. és 11 rom. kath.; ír és olvas 340; van két kőház és 133 faház; községi pótdója 1904-ben 1602·54 korona = 85°/_o.

Idecspatak 1532 lakójából csak 26-nak anyanyelve magyar, a többi román; 84-en beszélnek magyarul; 1487 gör. keleti, 17 gör. kath., 215 ír és olvas; a 365 lakóházából egy kőből, 5 vályogból és 359 fából van építve; községi pótdója 1904-ben 2700·09 korona = 60°/_o.

Felsőidecs 812 lakójából 743-nak német (szász) az anyanyelve, 27-nek magyar; 193 beszél magyarul; 743 ág. h. ev., 50 ev. ref.; 495 ír és olvas; a 178 lakóházából 2 kőház, a többi faház; községi pótdója 1904-ben 1515·21 korona = 51°/_o.

Alsóidecs 937 lakójából 859-nek német (szász) az anyanyelve, 47-nek magyar és 31-nek román; magyarul beszél 399; 856 ág. h. ev., 40 ev. ref., 29 gör. kath.; 642 ír és olvas; van a községben 13 kőház és 117 faház; községi pótdója 1904-ben 2420·44 korona = 90°/_o.

Lővér 721 lakójából 719-nek román az anyanyelve, 2-nek német, 13 beszél magyarul; 648 gör. keleti és 30 gör. kath.; ír

és olvas 96; mind a 141 lakóház fából van építve; községi pótadója 1904-ben 853·19 korona = 40⁰/_o.

Átlag jut egy 100 k. holdon aluli gazdaságra:

	Holtmaroson (magyar)	Idecspatakon (román)	Felsőideesen (szász)	Alsóideesen (szász)	Lövénen (román)
A kisgazdaságok összes területéből	4·10 k. hold	16·17 k. hold	7·57 k. hold	7·60 k. hold	13·10 k. hold
A kisgazdaságok összes szántóföldjéből . .	3·25 » »	3·46 » »	4·02 » »	3·70 » »	6·20 » »
A kisgazdaságok összes szarvasmarháiból . .	2·63 drb	2·40 drb	2·25 drb	2·20 drb	1·20 drb
A kisgazdaságok összes lovaiból	0·15 »	0·28 »	0·34 »	0·80 »	0·30 »
A kisgazdaságok összes sertéseiből	0·80 »	0·80 »	1·10 »	0·90 »	0·50 »
A kisgazdaságok juhaiból	—	7·60 »	—	1·70 »	10·20 »
Az összes baromfiakból	5·60 »	3·90 »	5·50 »	2·40 »	4·10 »

X. Végezetül e megye három termékeny völgyében levő s egy vonalba eső jobbmódú községet hasonlítunk össze; *Görgényhodákat*, a Görgény, *Köszvényest* a Nyárád, és *Makfalvát* a Küküllő völgyéből. Az első román község, a másik kettő magyar.

Makfalva 1893 lakójából csak 10 nem magyar anyanyelvű; 1843 ev. ref., 28 r. kath., a többi 24 öt felekezet között oszlik meg: ir és olvas 987; a 425 házból 12 kőház, a többi fából való; községi pótadója 1904-ben 2608·55 korona = 50⁰/_o.

Köszvényes 1071 lakójából 1055 magyar anyanyelvű, 2 német és 13 román; róm. kath. 1016, gör. kath. 26, ev. ref. 16; ir és olvas 410; a 254 házból 1 kőből, 3 vályogból s a többi fából van építve. 1904-ben nincs községi pótadó.

Görgényhodák 2632 lakójából 33 magyar anyanyelvű, 21 német és a többi román; 138 tud magyarul beszélni; 1497 gör. keleti, 1081 gör. kath., 21 ev. ref.; ir és olvas 513; az 558 lakóházból 4 kőház, a többi faház; községi pótadója 1904-ben 4759·99 korona = 80⁰/_o.

Átlag jut egy 100 k. holdon aluli gazdaságra:

	Makfalván (magyar)	Köszvényesen (magyar)	Görgényhodákon (román)
A kisgazdaságok összes területéből	5·27 k. hold	10·24 k. hold	46·65 k. hold
A kisgazdaságok összes szántóföldjéből . . .	1·99 » »	3·51 » »	3·72 » »
A kisgazdaságok összes szarvasmarháiból . .	0·59 drb	1·58 drb	2·95 drb
A kisgazdaságok összes lovaiból	0·33 »	0·33 »	0·25 »
A kisgazdaságok összes sertéseiből	0·36 »	1·19 »	1·30 »
A kisgazdaságok összes juhaiból	0·51 »	4·23 »	16·00 »
Az összes baromfiakból . .	4·21 »	8·06 »	6·23 »

És az összehasonlítások terén mehetnénk tovább is: a magyar kisgazdaságok mindig kisebb területet foglalnak el a magyar földből, mint a románok kezén levő kisgazdaságok. Még annyi sem marad vigasztalásunkra, hogy a magyar gazdaságok a termékenyebb fensíkokon vannak, míg a románoké az oldalas helyeken; mert a fentebb közölt I—IX. csoport községei tőszomszédosok, ugyanazon talajon, ugyanazon éghajlati és közlekedési viszonyok közepette. Még azt sem mondhatjuk, hogy a magyar kisgazdák talán intenzivebb gazdálkodást folytatnak, mert azt szomorúan czáfolják meg ismét az élőleltárból kivett fontosabb adatok. Ugyanis a magyar kisgazdaságra jutó szarvasmarha, ló, sertés juh és baromfiak száma ritka esetben éri el a román kisbirtokon levők számát, még akkor is, ha tőszomszédok. Bizony, a jelenlegi primitív gazdálkodási rendszer mellett, hol az 5—10 holdas gazdaság is külterjesen kezeltek, s jórésze ugarnak hagyatják, a 2—5 holdas szántós, az 5—10 holdas egész gazdaság több állatállományt nem képes eltartani.

Az sem vigasztal eléggé, hogy a magyar falvak, még ha a román községekkel szomszédosok is, nagyobb műveltségről tesznek tanuságot, mert a műveltség nagyobb igényekkel lép fel s a vagyon apadásával nem az igényeket szállítja le, hanem más irányban igyekszik boldogulni, legalább itt a Székelyföldön, főleg az el- és kivándorlásban. A román elem, bár intelligenciában szegényebb, de mivel anyagiakban gazdagabb, a magyar elem kiszorításával a műveltséget is megszerezheti még, mikor a föld is birtokában marad már.

Bizony veszedelemben van a székelység, az Erdély magyar jellegét még megadó népelem!

(Folytatása köv.)

Barabás Endre.

Közlemények és ismertetések.

A Magyar Közgazdasági Társaság f. évi augusztus 1-étől kezdve irodáját és könyvtárát Mária Valéria-utca 12. sz. házba (régii tőzsdeépület II. emelet) helyezte át. Az új helyiségek tágasak és kényelmesek. A tagoknak a fölolvadó termen kívül a könyvtári és olvasószoba rendelkezésükre áll.

Társaságunk legközelebb megkezdi tevékenységét.

A németek gazdasági szerepe Ausztriában.

Das Deutschtum im Wirtschaftshaushalte Österreichs. Ein Ausbaugesuch der Schrift »Deutschböhmen als Wirtschaftsgrossmacht« für ganz Österreich. Reichenberg. 1905. és 1906., két kötet. 539 l. és XI. táblával, 301 l. és XX. táblázat.

E könyv beható, részletes adatok felsorolását adja arról, hogy a különböző gazdasági és pénzügyi ágakban mily arányokban vesz részt Ausztriában (azaz az osztrák tartományokban) a német elem a többi, tehát a cseh, lengyel, ruthén, olasz, román, szlovén és horvát nemzetiséggel szemben, s főképp kimutatása annak, hogy a politikai körökben annyira dédelgetett cseh és szláv elem, a némettel szemben mennyire alárendelt szerepet játszik Ausztria közgazdaságában.

A németek az osztrák tartományok összes népességének 35·7⁰/₀-át képezik; nincs egyetlen gazdasági mozzanat, a melynél a németek ezen népességi aránynál sokkal nagyobb összegben ne szerepelnének. Így az adóköteles földbirtok 28,236.000 hektárjából 44·3, az adómentes földbirtok 1,764.000 hektárjából 60⁰/₀, az összes 30,000.000 hektár földbirtokból 45·1, a kataszteri tiszta jövedelemnek 306·4 millió koronájából 54·4, a kivetett földadó 69·4 millió koronájából 53·7 és a tényleg megfizetett földadó 55·8 millió koronájából 54·2⁰/₀ jut a német elemre. A 15·7 milliárd korona értékű házbirtokból 72·4 és a 98·5 millió korona házadó-ból 73·1⁰/₀ a németektől származik. A bányatermelés évi 532·8 millió korona értékének 87·7⁰/₀-a németeké. Az uthálózat 1520 millió korona értékéből a német elemre 49·3, a gőzmozdonyú vasutak 7901 millió korona értékéből 80 07, az államvasutak 3049 millió

korona értékéből 54·9 és a magánvasutak 4852 millió korona értékéből 95·8⁰/_o a németekre jut.

A bankok körében az összes banktőke 4091 millió koronájából 73·4 esik a német nemzetiségiekre és pedig az 1562 millió korona részvénytőkéből 95·63 és a 2349 záloglevélből 59·85⁰/_o. A 4137 hitelszövetkezet közül 55⁰/_o, a szövetkezetek 1,269.000 tagjaiból 39·8 és a 104 millió korona üzletrészből 55·2⁰/_o a németeké. Az 569 takarékpénztárból 67·6⁰/_o, a 3,402.000 betevőből 79·4, a 3899 millió korona betétekből 80 és a 341 millió korona tartaléktőkéből 86·3⁰/_o német nemzetiségű. A postatakarékpénztár 307 millió korona betéteiből 72·7, a járadékkönyvek 103 millió korona értékéből 87·5 és a checkbetétek 3926 millió koronájából 76·2⁰/_o a németeké. A 672 fogyasztó szövetkezet közül 58·7⁰/_o német és pedig a 192.000 tag közül 81·7, a 3,957.000 üzletrészből 80·2 és az 1,870.000 korona tartalékból 82·8⁰/_o jut németekre.

Legnagyobb mértékben szerepel a német elem az iparban. A részvényvállalatok 6630 millió korona tőkéjéből 95·17⁰/_o német és pedig az iparvállalatok 1363 millió korona tőkéjéből 90·7, a forgalmi vállalatok 4409 millió korona tőkéjéből 97·7, a szálloda-vállalatok 27 millió koronájából 85·1 a bank és biztosítók 830 millió korona tőkéjéből 90·8⁰/_o német. A részvényvállalatok 78·8 millió korona adót fizetnek, miből német vállalatokra 91·5⁰/_o jut.

A nagy- és középipar 20.569 vállalatából 84·15⁰/_o jut a német nemzetiségre és pedig az egyes iparcsoportok közül a föld- és kőipar 1497 vállalatából 84·25, az üvegipar 500 vállalatából 96·38, a kohóipar és fémipar 2525 vállalatából 92·8, a fa és faipar 2442 vállalatából 86·3, a papír és papíráru 618 vállalatából 93·8, a bőr, gummi és csontárú 687 vállalatából 94·4, a szövőipar 3682 vállalatából 90, a ruházati ipar 1686 vállalatából 94·5, a malomipar 1042 vállalatából 82, az 1740 sörgyárakból 72·9, az 1593 szeszgyárakból 56·8, a 206 cukorgyárból 68, egyéb élelmi cikkek 575 vállalatából 69·8, az 1368 chemiai gyárból 89·6, az 58 electricus vállalatból 89·6 és a sokszorosító ipar 251 vállalatából 69·5⁰/_o.

Az osztrák tartományokban alkalmazott motorok 1,780.000 lóerejéből 88·6⁰/_o-ot használ a német nemzetiség és pedig az iparnál alkalmazott 1,570.000 lóerőből 88·2 és a kereskedés és forgalomnál működő 229.000 lóerőből 90·9⁰/_o-ot.

A nagy- és középipar vállalataiban alkalmazottak 1575 millió korona évi fizetéséből és béréből 94·2⁰/_o jut a németeknek.

A kisiparból élő lakosság összesen 9,608.000 lélek, melyből 49·3 német és pedig a keresők száma 4,175.000, melyből 51·5⁰/_o német és az önálló vállalkozók száma 962.000, kikből 50·4⁰/_o német.

Az adózási viszonyokban a németek hasonlóképp rendkívül nagy mértékben szerepelnek. A nyilvános számadás alá tartozó vállalatok 51·7 millió koronájából 91·27⁰/_o, a kereseti adó 90·2 millió koronájából 86·3⁰/_o, a jövedelmi adó 53·5 millió koronájából 81·72, az illetmények adójának 2·1 millió koronájából 85·6 és a járadékadó 8·6 millió koronájából 74·6⁰/_o esik németekre.

Az összes fogyasztási adók 70·94⁰/_o-a németek zsebéből folynak be. És pedig a söradó 76·6 millió koronájából 81·42, a szesz-

adó 91·7 millió koronájából 52·03, a boradó 10·3 millió koronájából 71·6, a cukoradó 115 millió koronájából 80·25, a husfogyasztási adó 16·2 millió koronájából 74·7, a kőolajadó 21·4 millió koronájából 70·1% a német elem részéről folyik be.

A jövedékek is bőven veszik igénybe a németek pénzét. A 6109 postahivatal közül 55·9% német vidékekre esik, a 111·6 millió korona postabevételből 72·27% németektől folyik be. Az osztrák tartományokra eső 106 millió korona vámjövedelemből 74·12% a németektől folyik be. A dohányjövedék 213·5 millió korona bevételéből 62·62, a lottójövedelem 31 millió koronájából 64·5, a bélyegilletékek és díjak 156·3 millió koronájából 68·2% németekre esik.

Végül míg a népességben a német elem 35·78%, az activ katonaságban 43·60% jut a német elemre s így a véradóban is a németek többet szolgáltatnak, mint a mennyit a lélek számaránya szerint szolgáltatniok kellene.

Az ismertetett mű a közölt végszámokat hosszas és részletes adathalmazból vonja le és ezen adatokban részletesen ismer-teti az egyes osztrák tartományok közgazdasági viszonyait, névszerint nevezve meg a helységeket, vállalatokat vagy köröket, a melyek az egyes nemzetiségek részesedését föltüntetik.

A mű célja az, hogy világosan kitüntesse az osztrák államférfiaknak ferde álláspontját, a kik akkor, a mikor Ausztriában a német elem vagyoniilag és szellemileg ily fölénnyben van a cseh és szláv elem fölött: mégis nem a németség, hanem a szlávtság érdekében fejtenek ki erős actiót. ←

(—vits.)

Az 1904. évi osztrák sztrájkstatisztika.

Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Österreich während des Jahres 1904. Herausgegeben vom k. k. Arbeitsstatistischen Amte im Handelsministerium. Wien, 1906. 143 + 251 lap.

Az 1904. évben a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok területén 414 sztrájk folyt le, a melyek közül a legtöbb, szám szerint 168 sztrájk (40·6%) a birodalomnak iparilag legfejlettebb tartományára, Alsó-Ausztriára és másodsorban 107 sztrájk (25·9%) Csehországra esik.

A sztrájkok összesen 2.704 üzemet érintettek. Ez üzemek között a bányászat 30·5%-kal, az építőipar 24·8%-kal, a kő-, föld- és agyagipar 7·5%-kal, a fémipar 6·5%-kal volt képviselve. Leginkább mentes volt a sztrájkoktól a gépipar, melynek mind-össze két üzemében sztrájkoltak a munkások.

Az sztrájkok közül 83, azaz 20·0% egyidejűleg több üzemet érintett; ezeket tehát az osztrák sztrájkstatisztika csoportsztrájkoknak minősíti.

Az 1904. évi sztrájkmozgalmakban összesen 64.227 munkás vett részt. Közülük 90·9% férfimunkás, 9·1% pedig női munkás volt. A sztrájkolók között 0·9%-kal szerepelnek a férfitanoncok és 0·2%-kal a női tanoncok. Korcsoport szerint osztályozva a sztrájkolók számát, 97·7% a tizenhat évesnél idősebb munkásokra, míg 2·3% a tizenhatodik életévüket még be nem töltött

munkásokra jut. Az összes sztrájkolók, és pedig úgy a férfiak, mint a nők, túlnyomó részt a képesített munkások köréhez tartoztak.

Az egyes iparcsoportok szerint a sztrájkolók száma a következőképen oszlott meg: a bányászatban 19.014 munkás, az építőiparban 15.946 munkás, az agyag- és üvegyiparban 4.788 munkás, a fémiparban 4.211 munkás s a szövőiparban 3.483 munkás állt sztrájkban.

Az 1904. év nemcsak a sztrájkok száma, de általában a sztrájkmozgalmak tekintetében is emelkedést tüntet fel. Ez kifejezésre jut abban is, hogy az 1904. évben a sztrájkoktól érintett telepeken alkalmazott összes munkásoknak 64·3⁰/₁₀₀-a, míg ellenben az azt megelőző 1903. esztendőben csak 60·5⁰/₁₀₀-a vett részt. De megnyilvánul e jelenség abban is, hogy az 1904. évben a sztrájkok átlagos tartama is hosszabb, mint az 1903. évben, a mennyiben az 1904. év folyamán egy-egy sztrájk átlag tizen-négyszáz nap alatt, míg 1903-ban már 11·7 nap alatt ért véget.

A sztrájkok túlnyomó része (52·7⁰/₁₀₀-a) az 1904. évben is, mint mindenkor, már egy-két nap alatt befejeződött. Öt napnál tovább, bezárólag tíz napig a sztrájkok 18·6⁰/₁₀₀-a tartott. Ehhez képest elenyésző arányban fordulnak elő oly sztrájkok, melyek tíz napon túl terjedtek. Az 1904. évben a leghosszabb sztrájk 400 napig tartott és egy bécsi butorgyárat érintett. A sztrájkoknak a tartam szerint való ily arányú megoszlása minden sztrájkstatisztikában jóformán állandó. Ausztriában a legutóbbi öt esztendő (1900—1904) alatt lefolyt sztrájkok tartam szerint ekképen oszlottak meg:

	1900.	1901.	1902.	1903.	1904.
	s z á z a l é k b a n				
1—5 napig	55·1	59·2	55·3	54·1	52·7
6—10 »	18·5	16·3	17·0	18·6	18·6
11—15 »	5·6	8·5	9·1	8·6	9·9
16—20 »	3·0	3·0	4·2	2·8	4·1
21—25 »	3·0	4·1	4·2	3·4	3·9
26—30 »	3·3	2·6	2·3	3·7	2·4
31—35 »	1·0	2·2	1·5	1·5	1·7
36—40 »	1·6	1·1	1·5	—	1·0
41—45 »	1·0	—	0·8	0·6	0·7
46—50 »	0·3	1·1	1·5	0·9	0·2
51—60 »	1·0	1·1	1·1	2·5	0·2
61—70 »	1·3	0·4	—	0·6	0·7
71—80 »	2·0	—	—	0·6	1·0
81—90 »	0·7	—	1·1	0·6	0·2
91—100 »	1·0	0·4	—	0·6	0·2
100 napon túl	1·6	—	0·4	0·9	2·5
	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

A sztrájkok megindításának időpontját tekintve az 1904. évben lefolyt sztrájkok adatai e részben némi eltérést mutatnak az eddigi általános tapasztaloktól. A sztrájkok legtöbbje ugyanis a mi éghajlati viszonyaink között a tavaszi hónapokra (március-

tól májusig) esik. Ezzel szemben az 1904. évi osztrák sztrájk-statisztika szerint a sztrájkok túlnyomó része, vagyis 157 sztrájk (37·9%) 35.638 munkással (55·5%) a nyári hónapokban (juniustól augusztusig) folyt le, s a tavaszi hónapok úgy a sztrájkok, mint a sztrájkolók számát tekintve, csak a második helyen állanak. A tavaszi hónapokban ugyanis 121 sztrájk (29·2%) indult meg 16.072 (25·0%) munkással. E szokatlan jelenségnek abban van a magyarázata, hogy az 1904. évben az építőiparosok körében több nagyobb mérvű sztrájk volt, melyek a számarányt a nyári hónapok kárára befolyásolták. Az őszi hónapokra (szeptembertől novemberig) 87 sztrájk (21·0%) esik 8.590 (13·4%) munkással és végül a téli hónapokra (január, február, december) 49 sztrájk (11·9%) 3.927 (6·1%) sztrájkolóval. Az 1894—1903-ig terjedő egy évtized alatt a sztrájkok és sztrájkolók átlag ilyen arányban oszlottak meg az év egyes szakaira: a tavaszi hónapokra jutott a sztrájkok 35·8%-a a sztrájkoló munkások 40·7%-ával, a nyári hónapokra a sztrájkok 28·9%-a a sztrájkoló munkások 18·5%-ával, az őszi hónapokra a sztrájkok 18·4%-a a sztrájkoló munkások 14·4%-ával, végül a téli hónapokra a sztrájkok 16·9%-a és a sztrájkoló munkások 26·4%-a.

A sztrájkok indító okai között ezúttal is a munkabérrel és munkaidővel való elégedetlenség áll első helyen. Az előbb említett indok 213 (51·4%), az utóbbi pedig 91 (22·0%) sztrájkot idézett elő. Egyes munkások elbocsátása 68 (16·4%) esetben, a munkabér leszállítása pedig 22 (5·3%) esetben vezetett sztrájkra.

Ha az egyes sztrájkok indító okait a sztrájkok által érintett üzemek nagysága szerint osztályozzuk, úgy kitűnik, hogy a munkabérrel való elégedetlenség a nagy üzemeket érintő összes sztrájkok 47·6%-át, a kis üzemeket érintő összes sztrájkoknak pedig 58·1%-át okozták. A munkaidővel való elégedetlenségre a nagy üzemeket érintő összes sztrájkok 12·7%-a és a kis üzemeket érintő összes sztrájkok 37·6%-a vezetendő vissza.

A sztrájkoló munkások követelései között az előbbi adatoknak megfelelően természetesen első helyen a munkabéremelés és a munkaidő leszállítása áll. Munkabérkövetelést 255 sztrájkban 40.066 sztrájkoló támasztott. A jelentés évét megelőző négy esztendőben is a munkabéremelés szerepel legsűrűbben a sztrájkolók követelései között. Béremelésre irányult az 1900. évben az összes sztrájkoknak 60·7%-a, 1901-ben 47·4%-a, 1902-ben 55·7%-a és 1903-ban 55·9%-a. Az 1894—1903. évig terjedő egy évtized alatt lefolyt 2.659 sztrájk közül 1.473 sztrájkban támasztottak a munkások béremelésre irányuló követelést, tehát tíz esztendő alatt az összes esetek 55·4%-ában.

A napi munkaidő megrövidítéseért 1904-ben 115 (27·8%) sztrájk indult meg 24.034 sztrájkoló munkással. Az előző években és pedig 1903-ban e követelés az összes sztrájkok 27·5%-ánál, 1902-ben 26·5%-ánál, 1901-ben 22·6%-ánál, 1900-ban 32·7%-ánál, az 1894—1903-ig terjedő egy évtized alatt lefolyt összes sztrájkoknak pedig 27·0%-ánál szerepel.

Az egyes üzemesoportokat tekintve, leggyakoribb az érvényben levő munkabérek fentartására, illetőleg a munkaadó részéről tervbe vett leszállítása ellen irányuló sztrájkmozgalom a szövö-

iparban; a nap- és darabszám szerinti bérek emelésére irányuló követelés az építőiparban; a napi munkaidő leszállítására irányuló követelés az építőiparban, a fémiparban és a faiparban; a vasárnapi vagy ünnepnap munkamegszűntetésére vagy korlátozására irányuló követelés ismét az építőiparban.

Az 1904. évi sztrájkok eredményeit tekintve, teljes sikerrel végződött 101 sztrájk 11.925 sztrájkolóval, részben sikerre vezetett 184 sztrájk 26.563 sztrájkolóval és végül sikertelen maradt 129 sztrájk 25.739 sztrájkolóval. Az 1900—1904-ig terjedő öt esztendő alatt lefolyt sztrájkok eredményeit, számba véve a részt vett munkásokat, az alábbi arányszámok tüntetik fel:

Teljes sikerre vezetett sztrájkok:

	1900:	1901:	1902:	1903:	1904:
Az összes sztrájkok %-ában . .	20·2	20·7	19·7	17·3	24·4
Résztvett munkások az összes sztrájkoló munkások %-ában	4·7	20·1	13·8	10·0	18·6

Részben sikerrel járó sztrájkok:

Az összes sztrájkok %-ában . .	44·9	36·3	39·0	43·5	44·4
Résztvett munkások az összes sztrájkoló munkások %-ában	85·5	47·8	52·7	86·0	41·4

Sikertelen sztrájkok:

Az összes sztrájkok %-ában . .	34·9	43·0	41·3	39·2	31·2
Résztvett munkások az összes sztrájkoló munkások %-ában	9·8	32·1	33·5	22·0	40·0

Iparcsoportok szerint a sikerrel végződött sztrájkok legnagyobb része és pedig 16 sztrájk 2.553 sztrájkolóval a kő-, föld-, agyag- és üvegiparra esik; ugyanennyi sikeres sztrájk, de már csak 351 sztrájkoló munkással jut a fémiparra, 15 sikeres sztrájk 1.936 sztrájkolóval az építőiparra, 11 sikeres sztrájk 347 sztrájkolóval a faiparra stb. A legtöbb sikertelen sztrájk és pedig 22 sztrájk 15.857 sztrájkolóval a bányászatban fordult elő; sorban utána következik a faipar 13 sikertelen sztrájkjal és 251 munkással, a fémipar 11 sikertelen sztrájkjal 1.213 munkással stb.

A sztrájkok kimenetelének mérlegelésénél különös figyelmet érdemel az a kérdés, vajjon a munkások részvételének mérve és a sztrájk eredménye között van-e és mily fokú okozati összefüggés. E kérdés megítélésénél alapul szolgálhatnak azok az adatok, a melyek kizárólag az oly sztrájkok eredményeit tüntetik fel, a melyekben a sztrájk által érintett üzemek összes munkásai vettek részt, a melyeket tehát az osztrák sztrájkstatisztika — ellentétben a részleges sztrájkokkal — teljes sztrájkoknak nevez.

A jelentés évében:

	A teljes sztrájkok %-ában	A teljes sztrájkokban részt vett összes munkások %-ában	A részleges sztrájkok %-ában	A részleges sztrájkokban részt vett összes munkások %-ában
Teljes sikerrel járt .	27·7	29·7	23·6	14·0
Részben sikerrel járt	50·6	41·4	42·9	41·5
Sikertelen maradt . .	21·7	28·9	33·5	44·7

Ez adatok a mellett szólnak, hogy az úgynevezett teljes sztrájkok kimenetele általában kedvezőbb a munkásokra nézve, mint a részleges sztrájkok. Az osztrák sztrájkstatisztika a részleges sztrájkokat még tovább tagozza a munkások részvételének foka szerint és az ekként egybeállított adatokból az tűnik ki, hogy a munkások csekély mérvű részvételénél (az alkalmazottak 20⁰/₀-ának részvétele mellett) a sztrájkok eredménye lényegesen elmaradt az összes sztrájkok átlagos eredményétől.

Az 1904. évben a sztrájkoló munkásoknak a nap- és darabszám szerinti bér emelésére irányuló követelését — mint már említve volt, — a munkaadók 176 esetben, a napi munkaidő megrövidítésére irányuló követelését pedig 78 esetben teljesítették. A statisztika szerint a munkabér emelésének mérve csakis 102 esetben volt megállapítható, ellenben 74 esetben ismeretlen maradt. Az előbbi 102 esetre vonatkozólag beszerzett adatok szerint a munkabér 5⁰/₀-kal emeltetett tizennégy esetben, 5—8⁰/₀-kal öt esetben, 7⁰/₀-kal öt esetben, 7—13⁰/₀-kal két esetben, 9⁰/₀-kal három esetben, 10⁰/₀-kal hat esetben, 10—15⁰/₀-kal öt esetben, 10—20⁰/₀-kal két esetben, 20⁰/₀-kal öt esetben, 25⁰/₀-kal három esetben, 40⁰/₀-kal és 50⁰/₀-kal pedig egy-egy esetben.

A napi munkaidő leszállítását a következő adatok tüntetik fel:

1/4 órával	2 esetben	112 foglalkoztatott és	37 sztrájkoló munkással.
1/2 »	36 »	5.556 »	4.242 »
1/2—	1 »	201 »	46 »
1/2—1 1/2	1 »	12 »	10 »
3/4	1 »	23 »	19 »
1	25 »	2.416 »	1.975 »
1—2	1 »	297 »	6 »
2	6 »	407 »	329 »
2 1/2—4	1 »	48 »	48 »
5	1 »	20 »	20 »

A legutóbb említett eset, a hol tudniillik a napi munkaidő öt órával szállított le, egy kis ipari üzemre vonatkozik, a melyben a sztrájk előtt 15 óráig tartott a napi munkaidő.

A jelentés évében lefolyt 414 sztrájk közül 19 esetben 8.065 munkás a szabályszerű felmondási idő letelte után állt sztrájkba. Ezen 19 sztrájk 142 kisipari és 236 nagyipari üzemet érintett. A sztrájkok túlnyomó része és pedig 184 sztrájk 28.495 munkással a felmondási időre való tekintet nélkül indult meg; 199 esetben 26.324 sztrájkolóval, felmondási határidő egyáltalában nem létezett, vagyis az érvényben állott szerződés értelmében a munkaviszony mindkét részről azonnal felbontható volt. Kilencz sztrájknál, melyben 937 munkás volt érdekelve, 371 sztrájkoló munkás felmondási határidőhöz volt kötve, melyet azonban nem tartott be, a többi 566 munkás munkaviszonya felmondás nélkül volt megszüntethető. Egy esetben, midőn valamennyi 105 résztvevő munkás felmondási határidő mellett volt szerződötve, 4 sztrájkoló a felmondási határidőt betartotta, a többi 101 pedig nem; egy sztrájkban 7 sztrájkoló munkással, a munkások közül öt

szabályszerűen felmondott, kettő pedig a munkaviszonyt a szerződés értelmében azonnal felbonthatta; végül egy sztrájkban, a hol a sztrájkban részt vett 290 munkás közül 114 munkásnál volt felmondási határidő kikötve, e határidőt csak négy tartotta be.

Mindössze tehát 8.078 sztrájkoló hagyta abba a munkát előzetes felmondás s a felmondási határidő letelte után, míg a sztrájkoló munkások nagy többsége, vagyis 29.081 munkás a szerződésszerű felmondási határidő betartása nélkül állt sztrájkba, végül 27.068 sztrájkoló felmondási határidőhöz kötve egyáltalán nem volt. A sztrájkolók közül 108 munkás a munkaviszony idő előtti felbontása miatt (Gewerbe-Ordnung 85. §) jogérvényesen elítéltetett.

A mi a sztrájkok által okozott közvetlen veszteségeket illeti, úgy ezekre nézve kizárólag a sztrájkoló munkások és a sztrájk folytán kényszerűségből szünetelt munkások száma, valamint az elveszett munkanapok száma irányadó.

A 64.277 munkás, ki az 1904. év folyamán Ausztriában sztrájkba állt, további 9.301 munkás akaratlan szünetelését vonta maga után. Az előbbieket együttvéve 606.629 munkanapot, az utóbbiak pedig 60.029 munkanapot mulasztottak. Együttvéve tehát a sztrájkok folytán 73.528 munkás 666.658 munkanapot veszített.

A sztrájkok által okozott munkabérveszteség számszerű megállapítása jóformán lehetetlen. Ennek oka abban van, hogy a sztrájkolók egy része (elbocsátás stb. miatt) a sztrájk után korábbi munkahelyét újra el nem foglalja, miért is a munkások ezen részére nézve kétségtelenül csakis a munka megszakitásának időpontja állapítható meg, ellenben azon időpont, midőn újra munkába állanak, alig puhatolható ki. Ha tehát ezek a munkások a munkabérveszteség kiszámításánál figyelmen kívül maradnak, úgy a számítás eredménye a valóságot meg nem közelíti. Nem marad tehát egyéb hátra, mint ezen munkásokat is bevonni a számításba és pedig úgy, hogy a bérveszteség ezek tekintetében is a sztrájk megszűnésének napjáig számítandó. Persze, az ily módon nyert számok nem annyira a sztrájkoló munkások pénzügyi áldozatait tüntetik fel, hanem csak megközelítő fogalmat adnak az elmaradt munkakeresményről. Ezen, mindenestre bizonyos fentartással mérlegelendő, számok szerint a sztrájkoló munkások bérvesztesége az 1904. évben 2,200.000 koronát tett ki, a mely összegből 128.700 korona a teljes sikerrel végződött, 1,240.300 korona a részben sikerrel járt s 831.000 korona a sikertelen sztrájkokra esik.

A jelentés évében lefolyt 414 sztrájk közül 120 esetben a sztrájkoló munkások egy része elbocsátatott. Az elbocsátottak száma 2.494 volt, 2.816 sztrájkoló munkás pedig egyéb okból nem tért többé vissza korábbi munkahelyére.

Az 1904. év folyamán a munkaadók hat esetben zárták ki munkásaikat. E hat kizárás összesen 605 üzemet érintett, melyekben 23.742 munkás volt foglalkoztatva. A kizárás 23.742 munkásra (99 $\frac{2}{6}$ -ra) terjedt ki. A kizárt munkások közül 23.717 ismét munkába fogadtatott, 25 ellenben elbocsátatott.

A kizárásokra egy esetben a munkások szervezeti mozgalma, egy további esetben a munkások részéről való munkabeszüntetés, két esetben a munkások által támasztott követelések, két esetben pedig a munkaadók azon törekvése szolgáltatottak okot, hogy a munkakizárás útján két oly sztrájk befejezését sietessék, melyek az egész szakmára terjedtek ki.

Moldoványi István.

Németország kereskedelem-politikai helyzete.

Dr. Max Nietzsche: *Die handelspolitische Reaction in Deutschland.* Eine historisch-politische Studie. Stuttgart und Berlin, 1905. X. és 240 lap.

A német kereskedelmi politikának a szabadkereskedő irányról a védő, illetőleg elzárkózó irányba történt átváltozását kívánja történeti adatok alapján feltüntetni e mű. A szerző subjectiv érzelme a szabadkereskedőre vall, s így természetesen a német vámpolitika és főképp Bismark működése nem talál kedvező megbírálásra. A mű egyébként nagyon tanulságos és a német források mély tanulmányozását mutatja.

Szerzőnk mindenekelőtt az ujabbkori elzárkózási politika általános okait keresi és szépen vázolja azt, hogy majdnem nemzetközi állapot jelentkezik e téren. Korunkban a »nemzeti« szellem az országok oly közgazdasági politikáját követeli, a mely által a többi országok befolyása lehetőleg korlátoltatik. A katonai kérdés nagyobb pénzügyi áldozatokat követel; a fedezetre nagyon alkalmas eszközül kínálkozik a vám. Maga a parlamenti rendszer tapasztalás szerint inkább kedvez a védekező rendszernek. Angolország, Franciaország és ujabban Ausztria példája igazolja, hogy a kormányok mindig inkább kedveznek a szabadkereskedésnek, mint a parlamentek többsége; pedig a tarifátárgyalás a parlamentarismus leggyöngébb oldala, mert mindenki — még a legszakértőbb is — abba a kényszerhelyzetbe jut, hogy oly dolog fölött szavazzon, a mihez nem ért, és mert az osztályérdeknek tág kaput nyit. Németországban is a parlamenti rendszer szívesen hajlott a védővám felé. A 70-es évek gazdasági állapota és a gazdasági válságok is sokban előmozdították a szabadkereskedés elleni támadásokat. A gazdasági depressio ideje mindig alkalmat ad védő-vámos kívánságokra. Amerika és Oroszország elzárkózó magatartása pedig nagyon ösztönözte Németországot hasonló vámpolitika követésére.

Ezek az általános nemzetközi jelenségek Németországban erős visszhangra találtak akkor, a midőn egyrészt a mezőgazdasági termények kivitele nemcsak szünni kezdett, hanem ellenkezőleg az említett termények nagyobb behozatala kezd rendszerré válni és a midőn a mezőgazdaság a tengeren túli verseny folytán árdepressióval kezd küzdeni. A szabadkereskedésnek eddig legnagyobb védői — a gazdák — most a maguk számára a szabadkereskedést veszélyesnek tüntetik fel. A szabadkereskedés ellen az agrármozgalom foglal erős állást, 1875/6. óta az agrár-eszmék lassan-lassan befolyásra jutnak és meglepetésszerű gyorsasággal már a 70-es évek végén teljes győzelmet érnek el. Az

1879. évi adó és gazdasági reform nemcsak teljes szakítást jelent a szabad kereskedelemmel, hanem egyáltalában teljes szakítást magával a szabadelvű gazdasági rendszerrel is. Ez az év fontos határjelző a német történetben, határkő a szabadelvű és a conservatív korszak közt. Ebben jutott uralomra a termelő csoportok solidaritása; a gazdák a nagyiparosokkal egy gazdasági politikát követnek; a mezőgazdák a nagyipart s viszont támogatják. »Mint szabadkereskedők az agráriusok sohasem buktatták volna meg a liberalismust.« Mióta azonban védővamosokká lettek, az industrialismust nem támadták, hanem harcot üzentek a mozgó tőkének; ekkor szövetségeseket nyertek a nagyiparosban, mert neki is védővámokat ígértek, a kézművesben, a socialistában, az antisemitában, mert a mozgó tőke hatalma ellen harcolnak s így a kis ember érdekeit védeni látszottak. Jelszavak hangzanak végig Németországon és hóditanak napról-napra újabb párttagokat; e jelszók közt szerepel az, hogy »a szabadelvű gazdasági rendszer Németországot az örvény szélére sodorta, a teljes romlás előtt állunk«, továbbá: »a kis embernek védelme« és a mozgó tőke gyalázása. »Milliókat nem lehet szerezni, hacsak könnyűnkkel nem súroljuk a fegyházat.« A gazdasági kérdésnek a solidaritás elvére való fektetése átváltoztatta teljesen a német politikai pártalakulást. Bismarknak éppen ez kellett. Ő a német birodalom jövőjét csak akkor látta biztosítottak, ha pénzügyileg a német birodalom a német államoktól független, vagyis ha saját pénzügyi források felett rendelkezik és az egyes államok az anyakönyvi illeték terhét nem érzik, illetőleg nem terheltetnek azért, mert a birodalom költekezik. Ez okból gondolkozott egy birodalmi adórendszerről, dohányból és fogyasztási cikkek-ből akart nagyobb adók útján birodalmi bevételeket teremteni. Amde a liberálisok határozottan ellenezték terveit. Kapóra jött tehát neki az agráriusok szövetkezése a nagyiparral a védővámok érdekében és pártolta a védővamos irányt.

Szerzőnk történeti adatokból megállapítja, hogy »Bismark részéről már elhatározott dolog volt az, hogy új tarifszerződések nem köt, a mikor 1877. február havában az osztrák-magyar monarchia unszolására a szerződési tárgyalások megindultak«. Egyuttal azon meggyőződésének ad kifejezést, »hogy Németország tette meg e fordulatot az európai vámpolitikában.« Tulajdonképeni rendszerváltozás 1879-ig egyetlen országban sem következett be. Németország a solidaritás rendszerének meghonosításával (a mezőgazdák és iparosok solidaritásával a védővampolitikában) nem követte más államok példáját, hanem előljárt. Először kezdett autonom és »nemzeti« kereskedelmi politikát folytatni, a mely a külföldre való minden tekintet mellőzött. Az 1879. évi német vámtarifa egész közép Európa számára végzetessé lett. Vele a vámpolitikai zaklatások és vámháborúk korszaka állt be, mely az államok gazdasági fejlődését súlyosan károsította, még pedig az amerikai és az angol verseny javára.«

(—vits.)

***Az osztrák munkás-balesetbiztosító pénztárak
tevékenysége 1903-ban.***

Die Gebahrung und die Ergebnisse der Unfallstatistik der im Grunde des Gesetzes vom 28. Dezember 1887, betreffend Unfallversicherung der Arbeiter errichteten Arbeiter-Unfallversicherungsanstalten im Jahre 1903. Vom Minister des Innern dem Reichsrath mitgeteilt in Gemässheit des § 60 des zitierten Gesetzes. Wien 1906. 253. lap.

Az 1887. évi december hó 29-én kelt osztrák balesetbiztosítási törvény a munkások baleset esetére való biztosításának végrehajtására a kölcsönösség elvén alapuló külön balesetbiztosító intézeteket szervezett. A törvény ide vonatkozó rendelkezése szerint ily biztosító intézet lehetőleg minden tartomány fővárosában állítandó fel. A belügyminister azonban a törvényben egyúttal felhatalmazást nyert arra, hogy egy és ugyanazon tartományban esetleg több biztosító intézetet, vagy több egymással szomszédos tartomány részére egy közös biztosító intézetet létesíthessen. Ez esetben azután a belügyminister jelöli ki a biztosító intézet székhelyét.

Az osztrák balesetbiztosítási törvény 1889. évi október hó 1-én lépett életbe és ez alkalommal Ausztriában hét területi (territoriális) balesetbiztosító intézet szerveztetett, még pedig Bécsben (Alsóausztria számára), Grazban (Steier és Karinthia tartományok számára), Lembergben (Galizia és Bukovina tartományok számára), végül Triesztben (ezen város és területe, továbbá Görz és Gradiska, Istria, Krajna és Dalmatia tartományok számára).

Az 1894. évi július hó 20-án kelt törvéynovella balesetbiztosítási kötelezettség alá vonta egyebek között az összes vasuti üzemeket is, tekintet nélkül a hajtó erőre. Az osztrák vasuti üzemek azonban nem a területi balesetbiztosító intézeteknél biztosítják alkalmazottaikat, hanem élve a törvény felhatalmazásával, saját üzemeik számára egy külön szakszövetkezeti biztosító intézetet létesítettek. A balesetbiztosítási törvény (58. §-a) ugyanis az oly szakszövetkezeti biztosító intézeteket, amelyeknek kormányhatóságilag jóváhagyott alapszabályai értelmében a szakszövetkezet tagjainak alkalmazottjai baleset alkalmával legalább is a törvényben megállapított szolgáltatásokban részesülnek, és emellett a munkaadók legalább is oly magas járulékot fizetnek, mint amennyi őket a törvény rendelkezése szerint egyébként terhelné, a territorialis balesetbiztosító intézetekkel azonos elbánásban részesíti, illetőleg a szakszövetkezethez tartozó üzemeket a területi balesetbiztosító intézeteknél való bejelentés kötelezettsége alul felmenti.

Ez idő szerint tehát Ausztriában a munkások balesetbiztosításáról szóló törvény alapján hét területi balesetbiztosító intézet és az osztrák vasuti üzemek szakszövetkezeti intézete, összesen tehát nyolcz munkás-balesetbiztosító intézet működik.

Ezen intézeteknél az 1893. évben összesen 105.332 üzem (ide értve az önként biztosított üzemeket is) volt biztosítva, 1,775.803 munkással. Ehhez járulnak még a számra nézve jelentékeny, de az évnek csak igen rövid szakában — tizenkét

tizennégy napig — működő mezőgazdasági üzemek és pedig 266.919 üzem 846.126 munkással, melyek erőgépek használata folytán balesetbiztosítási kötelezettség alá esnek. E mezőgazdasági üzemeket hozzászámítva, összesen 372.251 üzem és 2,621.929 munkás volt az osztrák balesetbiztosító intézeteknél az 1903. év folyamán biztosítva.

Már ehelyütt meg kell jegyeznünk azt, hogy a munkásoknak baleset esetére való biztosítása Ausztriában a törvény hatálybalépése, azaz — eltekintve az 1889. évnél a biztosító intézetek tevékenysége tekintetében számításba amúgy is alig vehető utolsó két hónapjától, — 1890 óta óriási haladást tett. A balesetbiztosító intézetek működésének első esztendejében, vagyis az 1890. évben 53.193 ipari üzem 893.324 munkással volt baleset esetére biztosítva. Tizenhárom esztendő alatt a biztosított üzemek és az ezekben alkalmazott munkások száma tehát éppen 100°-kal emelkedett.

Valamennyi balesetbiztosító intézetnél az 1903. évben 1.260.37 millió korona munkabér vétetett számításba, míg 1890-ben a biztosított munkabérek összege 473.88 millió korona, tehát az előbbi összegnek még csak fele sem volt.

Ezen üzemstatisztikai számoknak az 1899—1903. évig terjedő időszak alatt való tetemes megnövekedésében az osztrák ipar természetes fejlődésének, a munkások baleset esetére való biztosításáról szóló törvény tökéletesebb végrehajtásának és végül az előbb említett 1894. évi törvénynovella kiterjesztő rendelkezéseinek együttes hatása nyilvánul meg.

A biztosított üzemek között a veszélyességi osztályzat iparcsoportjai közül számra nézve az építőipar szerepel első helyen 27.686 üzemmel. Sorban utána a kőipar következik 18.010 üzemmel, azután a malomipar 12.459 üzemmel stb.

A biztosított személyek számát tekintve, ismét az építőipar foglalja el az első helyet 327.427 munkással, a második helyen a textilipar következik 296.532 munkással, sorban utána a kőipar 185.167 munkással stb.

A számításba vett munkabérek nagysága tekintetében első helyre kerül a szövőipar 171.46 millió koronával; az építőipar ellenben, mely az üzemek és biztosított munkások számára nézve elől jár, csak a második helyet foglalja el 157.26 millió koronával; azután következik a gép- és szerszámipar 105.61 millió koronával, a negyedik helyen van az élelmi szerek ipara 102.34 millió koronával stb.

Nem- és koresoportok szerint az összes biztosított alkalmazottak a következőképp oszlottak meg:

16 évesnél fiatalabb	férfi	4.3 ^o / _o ,	nő	0.6 ^o / _o
16 » idősebb	»	74.1 ^o / _o ,	»	21.0 ^o / _o .

A biztosított alkalmazottak között — a vasutí üzemek személyzetét ide nem számítva — az üzemi tisztviselők 2.9^o/_o-kal voltak képviselve.

A munkabérek összege elosztva a munkanapok számával, eredményezi a biztosításnál alapul vett átlagos napi munkabért, amely — a munkaadó részéről a munkabér helyes bevallását

feltételezve, — a tényleges napi munkabértől lényegesen alig tér el. Ezen átlagos napi munkabér a veszélyességi osztályok csoportjai közül legmagasabb (3·94 korona) a vasúti üzemeknél, s legcsekélyebb (1·99 korona) a szövőiparban volt. Az összes balesetbiztosító intézeteknél egy-egy biztosított személy után számításba vett átlagos napi munkabér 2·81 koronát tett ki.

Valamennyi biztosító intézetnél a biztosított üzemek az 1903. év folyamán 88.155 balesetet jelentettek be. Ezek között 62.696 baleset olyan volt, amely — nagyobb rész a törvényes négyheti várakozási időn belül bekövetkezett gyógyulás folytán, — kártalanítási kötelezettséget nem állapított meg, úgy, hogy mindössze 25.459 baleset után járt kártalanítás.

Hogy a balesetstatisztikai adatoknak a munkások számához való viszonyításánál helyes arányszámokat nyerhessünk, mindenekelőtt az összes munkások, tehát a rendes és a megszakítással dolgozó munkások (idénymunkások) számát egy évi, azaz háromszáz nappól álló munkaidőre kell egységesíteni. E célból a munkanapok összes száma háromszázzal osztandó. A hányados adja az ugynevezett teljes munkások (Vollarbeiter) számát, kiknek mindegyike ezek szerint háromszáz munkanapot, vagyis egy teljes munkaévet képvisel. Oly összehasonlításoknál, melyeknél a munkások száma szerepel, csakis a teljes munkások száma vehető alapul, minthogy csak oly üzemek balesetveszélye hasonlítható egymással össze, amelyek ugyanannyi ideig vannak működésben. Az idényüzemekben alkalmazott munkás az évnek csak egy bizonyos — hosszabb vagy rövidebb ideig tartó — szakában áll munkában, s így természetesen a baleset veszélyének is megfelelően rövidebb ideig van kitéve, mint az egész esztendőn át üzemben tartott telepen alkalmazott munkás. Egy-egy idényüzem és egy-egy rendes üzem balesetveszélyei a munkások abszolút száma alapján tehát, nem hasonlíthatók össze egymással. Amott mondjuk 200 munkás között egy esztendőben négy baleset fordul elő, a rendes üzemben pedig háromszáz munkás között egy esztendőben kilencz baleset. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a kérdéses idényüzemben a munkások két százalékát, a rendes üzemben pedig a munkások három százalékát éri baleset, mert az idényben alkalmazott kétszáz munkás egy évben például csak száz napig áll munkában, tehát éppen egy harmadrész annyi ideig van a baleset veszélyének kitéve, mint a rendes üzem ugyanannyi munkása, kik az évnek háromszáz napján át dolgoznak.

Az 1903. évben ezer teljes munkásra 58·09 baleset jutott. E balesetek közül 16·77 baleset állapított meg kártérítési igényt. A következmények tekintetében a balesetek ekként oszlottak meg:

	Abszolút számokban	Ezer biztosított munkás után
Halált okozott baleset	909	0·60
Állandó munkaképtelenséget okozott baleset	5.309	3·50
Négy hétnél tovább tartó ideiglenes munkaképtelenséget okozott baleset	19.241	12·67
kártalanított baleset	25.459	16·77

Ez adatok bizonyos tekintetben teljes pontosságra nem tartanak számot és csak ideigleneseknek tekintendők, minthogy azon időpontban, midőn a munkás balesetbiztosító intézetek évi statisztikájukat egybeállítják, a balesetek következményei, illetőleg a balesetek által előidézett munkaképtelenség foka teljes megbízhatósággal még nem állapítható meg.

A halálos kimenetelű baleseteknek áldozatul esett 909 munkás közül 875 férfi és 34 nő volt. Ezek után 575 igényjogosult özvegy, 1.105 igényjogosult gyermek s 65 igényjogosult felmenő ágbeli rokon maradt hátra. Száz halálos balesetre tehát 63 özvegy, 122 tizenöt esztendősnél fiatalabb gyermek és 7 igényjogosult felmenő ágbeli rokon jut. A veszélyességi osztályzat egyes üzemszoportjai közül legtöbb halálos baleset jut a kőbányákra és pedig 10.000 biztosított teljes munkás után 26·9, sorban ezután az építőipar következik (18·9), továbbá a vízi közlekedési ipar (14·8), azután a malomipar (12·6), a szárazföldi közlekedési ipar (12·1), a famegmunkáló ipar (11·7) stb.

A legtöbb állandó munkaképtelenséget okozott balesettel a veszélyességi osztályzat következő üzemi címek szerepelnek és pedig:

	10.000 biztosított munkásra eső állandó munkaképte- lenséget okozott balesetek száma
Kőbányák	116·5
Famegmunkáló telepek	115·5
Építőipar	84·6
Motórikus erőre berendezett mezőgazdasági üzemek	79·9
Közlekedési eszközök ipara	77·7

A mi a baleseteknek a munkások neme szerint való megosztását illeti, úgy e tekintetben az 1903. évi osztrák balesetstatisztika is megerősíti azt az eddig szerzett általános tapasztalatot, hogy a biztosított nőmunkások lényegesen kisebb balesetveszélynek vannak kitéve, mint a férfi munkások. A férfi munkásokra nézve a halálos baleset veszélye hétszer nagyobb, az állandó munkaképtelenséget okozó baleset veszélye pedig mintegy háromszor akkora, mint a női munkásoknál.

A legtöbb kártérítési igényt megállapító balesetet, még pedig tízezer kártalanítással járó baleset közül 18·3 esetben, a motórikus erővel hajtott munkagépek okozták. Ezen okra vezetendő vissza ezer baleset közül az erőgépekre berendezett mezőgazdasági üzemeknél 65·3, a szövőiparban 53·2, a sokszorosító iparban 50·3, a faiparban 49·7, a papíriparban 38·0 baleset. A létráról, állványokról, lépcsőkről való leesés tízezer kártalanítást megállapító baleset közül 14·1 balesetnek, az árúk be- és kirakása, terhek emelése és szállítása pedig 13·4 balesetnek volt okozója.

Az ugynevezett csoportos balesetek, vagyis azon balesetek száma, melyek egynél több személy sérülését vagy halálát okozták, az 1903. év folyamán 284 volt. E csoportos baleseteknél 78 munkás halálát lelte, 675 munkás pedig hosszabb-rövidebb

ideig tartó munkaképtelenséggel járó sérülést szenvedett. A csoportos balesetek túlnyomó része az építőiparban fordult elő.

Az 1903. évben 9.992 igényjogosult részesült járadékban. Egy-egy igényjogosultra eső átlagos járadék összege 192·76 koronát tett ki, a mi az átlagos évi munkabér 20·72⁰/₀-ának felel meg. Ez igényjogosultak igénye azonban nemcsak az 1903. évben, hanem a korábbi években előfordult oly balesetektől is származik, melyek kártalanítása az 1903. évben állapított meg végérvényesen. Az 1903. évben folyósított járadékok átlagos összegei a területi biztosító intézeteknél és az osztrák vasutak szakszövetkezeti intézeténél lényegesen eltérnek egymástól. Egy-egy járadék átlagos összege :

	A területiális biztosító intézeteknél	Az osztrák vasu- tak szak- szövetkezeténél
	k o r o n á k b a n	
Allandó teljes munkaképtelen számára . .	478·83	1.317·10
Allandó részleges munkaképtelen számára	139·19	527·32
Özvegy számára	155·92	342·80
Gyermek számára	99·17	225·86
Felmenő ágbeli rokon számára	104·27	220·20

Az osztrák vasutak szakszövetkezeténél folyósított járadékok átlaga tehát kétszer-háromszor haladja meg a területiális biztosító intézetek által engedélyezett járadékok átlagos nagyságát. E feltűnő különbségnek az osztrák balesetbiztosítási törvény egyik rendelkezésében van a magyarázata.

Az osztrák balesetbiztosítási törvénynovella (1904. évi július hó 20-án kelt törvény), mely egyebek között a vasuti üzemeket is balesetbiztosítási kötelezettség alá vonta, a vasuti alkalmazottakra nézvést olyképp intézkedett, hogy mindazon balesetek után, melyekre az említett törvénynovella hiányában az osztrák vasuti szavatsági törvény (1869. évi márczius hó 5-én kelt törvény) nyert volna alkalmazást, a járadék állandó munkaképtelenség esetén 120⁰/₀ erejéig, a hátramaradottakat megillető járadék pedig kétharmadrészig felemelendő.

Az állandó munkaképtelenség esetére engedélyezett járadékok a rokkantság foka szerint a következőképen oszlottak meg. Az állandó járadékokból jut ugyanis:

a teljes munka- képtelenségnek	{	0--2/6	részéig terjedő rokkantság eseteire	65·7 ⁰ / ₀
		2/6-3/6		13·5 ⁰ / ₀
		3/6-4/6		6·9 ⁰ / ₀
		4/6-5/6		9·5 ⁰ / ₀
		6/6		4·4 ⁰ / ₀

Az összes osztrák balesetbiztosító társaságok részéről engedélyezett járadékok álladékat az 1903. év végén a következő táblázat tünteti fel, mi mellett megjegyzendő, hogy az összeállításban mint állandó munkaképtelenek azok szerepelnek, kik a gyógyeljárás befejezését követő két esztendő múlva még járadék élvezetében voltak.

	Személyek száma	Évi járadékok összege	Egy-egy személyre eső évi járadék összege
k o r o n á k b a n			
Állandó munkaképtelenek . . .	52.883	10,208.110	193·0
Özvegyek	6.328	1,224,504	193·5
Gyermekek	9.147	1,176.652	128·6
Felmenőágbeli rokonok . . .	697	97.664	140·1
Együtt . . .	69.055	12,706.930	180·0

Az állandó munkaképtelenek számának és a részükre engedélyezett évi járadékok összegének az év folyamán való növekedését, illetőleg csökkenését a következő adatok világítják meg.

Az év elején, vagyis 1903. évi január hó 1-én az összes osztrák munkás-balesetbiztosító intézeteknél 47.075 volt az állandó munkaképtelenek száma, kik együttesen 9,032.992 korona évi járadékot képviseltek. Az év folyamán e számokhoz további 8.351 állandó munkaképtelen járult, összesen 1,660.174 korona évi járadékkal. Ezenkívül számos esetben a régi járadékjogosultak munkaképtelenségének fokozódása folytán az évi járadékok 41.638 koronával felemeltettek, úgy hogy az év végén kizárólag a növekedést véve figyelembe, 8.351 állandó munkaképtelenre eső 1,701.802 korona évi járadékkal szaporodott volna a biztosító intézetek kiadása. Ezzel szemben azonban az 1903. év folyamán az állandó munkaképtelenek száma, illetőleg évi járadékuknak összege megfogyott és pedig:

	Állandó munkaképtelennel	Korona évi járadékkal
Halál folytán	1.052	258.384
A munkaképesség visszanyerése folytán . .	1.025	80.997
Végkielégítés folytán	245	30.150
Egyéb okok miatt	221	29.815
A járadékok csökkentése folytán	—	125.430
A járadékok részleges tökesítése folytán . .	—	1.918
Összesen . . .	2.543	526.694

A járadékok tökésítése és a járadékjogosultak végkielégítése tekintetében megjegyzendő, hogy az osztrák balesetbiztosítási törvény (41. §-a) a járadékjogosult és a balesetbiztosító intézet között a járadéknak egészben vagy részben való tökésítése iránt létrejött megállapodást csak az esetben tekinti jogérvényesnek, ha a megállapodáshoz a járadékjogosult szegényellátására kötelezett község hozzájárult. A járadékjogosultak végkielégítését pedig a törvény (42. §-a) kizárólag a külföldiek tekintetében engedi meg, felhatalmazva a biztosító intézetet, hogy oly igényjogosult külföldiek járadékát, kik hosszabb ideig tartozkodnak a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok területén kívül, az esetről-esetre adott viszonyok szerint megállapítandó végkielégítésre változtathassák át.

Az összes balesetbiztosító intézetek *bevételei* az 1903. évben 34,529.213 koronát tettek ki. Ez összegben a biztosítási járulékok

29,635.169 koronával, a tőkebefektetések kamatai 4,453.611 koronával és egyéb bevételek 440.433 koronával szerepelnek.

A *kiadások* 45,039.178 koronára rugtak, vagyis 10,509.965 koronával haladták meg a bevételeket.

A kiadások legjelentékenyebb tételét 18,732.454 koronát, az intézetek részéről nyújtott kártérítések képezik. A kártérítés egyes nemei szerint ez összeg a következőképen oszlik meg:

	Korona
Temetkezési segélyek	43.366
Özvegyek	1,200.037
Gyermekek	1,176.401
Felmenőágbeli rokonok	97.846
Munkaképtelenek járadéka { a gyógyeljárás alatt . .	3,168.912
{ a gyógyeljárás után . .	12,587.418
Ujra férjhez ment özvegyek végkielégítése és járadékok megváltása	458.474
Összesen	18,723.454

Az összes *igazgatási költségek* 3,106.119 korona kiadást okoztak. Ebből a tulajdonképeni igazgatásra, vagyis a folyó ügyek ellátására 2,333.041 korona esik. Ez összeg a következő főbb tételekből alakul: előljárósági és igazgatósági bizottsági ülésekre 62.701 korona, a tisztviselő személyzet fizetésére 1,730.130 korona, a bérlajstromok és bejelentési kötelezettség ellenőrzésére, utiköltségre stb. 96.523 korona, a póstatakarékpénztárnak, bankoknak s betegsegélyzőpénztárnak fizetett kezelési költségekre 111.544 korona.

A balesetek megállapítása az 1905. évben 515.092 koronába került, mely összeg az összes igazgatási költségekbe van beszámítva. A jelzett évben tehát egy-egy kártalanítandó baleset megállapítása átlag 20·23 korona költséget okozott. Az ily czímen szereplő 515.092 koronából 233.375 korona orvosi díjazásra fordított.

Az összes igazgatási költségek nagyságának megítélésére szolgáljanak az alábbi arányszámok; megfelel pedig az összes igazgatási költségeknek:

A számításba vett munkabérek összegének	2·49 ^{0/100} -e
A biztosítási járulékok összegének	10·5 ^{0/100} -a
A kártalanítási szolgáltatások összegének	17·0 ^{0/100} -a.

Az igazgatási költségek az osztrák munkás-balesetbiztosító intézeteknél, ez intézetek létesítése óta az 1903. év végeig, tehát tizenhárom esztendő alatt, a kétszeresnél magasabbra emelkedtek. Az igazgatási költségek rohamos növekedését az alábbi adatok világítják meg, a melyek egy-egy biztosított ipari üzemre és egy-egy biztosított alkalmazottra eső igazgatási költségek átlagát tüntetik fel a balesetbiztosító intézetek fennállása, azaz az 1890. év óta:

	Az igazgatási költségekből esik :	
	egy-egy biztosított iparüzemre	egy-egy biztosított ipari alkal- mazottra
1890	13·80	0·82
1891	14·86	0·90
1892	16·44	1·—
1893	18·24	1·10
1894	20·36	1·20
1895	18·48	1·08
1896	18·78	1·10
1897	20·86	1·20
1898	22·02	1·22
1899	24·48	1·34
1900	26·05	1·45
1901	26·68	1·52
1902	28·74	1·72
1903	29·49	1·75

Az intézetek cselekvő vagyona a következő tételekre részle-
tezhető: értékpapírok 92,570.567 korona; ingatlanok 4,658.458
korona; jelzálogkövetelések 13,458.497 korona, biztosítási járulék-
követelések 22,877.292 korona. Az intézet passzívát terhelik a
hátramaradottakat, továbbá a munkaképteleneket megillető jára-
dék fedezeti tőkéje 22,483.108, illetőleg 156,856.973 koronával,
a nyugdíjalap 1,683.251 koronával és az árfolyamveszteség-alap
1,691.336 koronával.

Az értékpapírok, melyek a biztosító intézeteknél a tőke-
elhelyezés legkedveltebb nemét képezik, átlag 3·9⁰/₀-ot jövedel-
meznek. A jelzálog-követelések kizárólag lakóházakra vannak
előjegyezve, egyetlen egy biztosító intézet (Brünn) kivételével,
mely az ottani városházára s a területén épült munkáslakó-
házakra nyújtott jelzálogkölesönt.

Moldoványi István.

Az autonóm vámtarifa.¹⁾

1906. márczius 1-től kezdve a közös vámterületen (Ausztria, Magyarország, Bosznia és Hercegovina területein) érvényes »autonóm vámtarifa« az agrár törekvések és Németország vámpolitikai magatartásának a következménye.

Kezdetben Magyarországon hangzottak fel a gazdák köreiből azok a kívánságok, melyek a hazai termést vámok által akarták védelmezni. Ezek a hangok nemsokára a jobban szervezett és politikai hatalomra jutott osztrák agráriusok részéről erős visszhangra találtak, sőt az osztrák agráriusok éppen politikai szereplésük és befolyásuk következtében csakhamar gazdasági kérdésekben vezető szerepre jutottak.

Mindezek a törekvések erős táplálékot nyertek két okból. Egyrészt mindinkább bizonyosabbá vált, hogy Németország jövőendő vámpolitikájának sarkköve: a német mező- és erdőgazdaságnak az eddiginél nagyobb védelme lesz, vagyis Magyarország még nehezebben fog kijutni mezőgazdasági czikkeinek egyik főpiaczára, mint eddig. De a másik ok is erős fegyvert adott az agráriusok kezébe és ez a gabonafajok kivitelének rendszeres csökkenése, vagy a miként az agrár körök szeretik mondani: az osztrák-magyar monarchia gabonakivivő országból lassan-lassan átalakul gabonabevivő országgá; elérkezett ahhoz a forduloponthoz, a melyben saját terméséből nemcsak fölöslege ninesen, hanem saját termésén felül még a külföldre is szorul. Ha ez az állítás nem is való, legalább a buza és árpára nézve nem: annyi kétséget nem szenved, hogy zab, rozs és kukoricza még a jó termésű években sem kerül ki a saját termésből a fogyasztásra kielégítő mennyiségben.

Ha még figyelembe vesszük, hogy Németország magatartása az állatok behozatalánál a rendes forgalmat megbénította és így nemcsak a gabonafajoknál, hanem az állatoknál is a hazai termelő kénytelen volt a belföldi piacokra nagyobb súlyt fektetni s így a vámterület piaczeit a maga számára kívánta biztosítva látni: akkor megmagyarázhatónak találjuk azt az uralkodóvá vált közgazdasági nézetet, a mely a mezőgazdaságnak vámsorompókkal való védelmét tűzte ki céljául és mely még a legmesszebbmenő szabadkereskedő véleményében is oda fejlődött, hogy a szerint, a miként Németország viselkedik a mezőgazdasági czikkek bebocsátásánál, a szerint kellene majd az osztrák-magyar vámokat is megállapítani, keleti szomszédaival szemben.

Ez a nézet nyert kifejezést már a Bánffy-Bádeni-féle

¹⁾ Felolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaságnak f. évi október hó 18-án tartott felolvasó ülésén.

kiegyezésben, a midőn 1902. év végéig új tarifát rendel készíteni és e részben azt a szempontot kívánja irányadóul tekinteni, »hogy a mezőgazdasági és ipari termelés igényei, a mint azok a vámtarifa alakulása szerint, tekintettel különösen a külföldi piacokon mutatkozó viszonyok fejlődésére is jelentkezni fognak, egyenlő mértékben vétessenek figyelembe«. A magyar kormány, az osztrák kormánnyal együtt tehát elfoglalta azt az álláspontot, hogy az osztrák-magyar vámterületen a hazai mezőgazdaság a hazai iparral egyenlő mértékben találjon védelmet.

A Bánffy-Badeni-féle kiegyezést a magyar képviselőház letárgyalta és el is fogadta; Ausztriában mindazáltal az obstructió gátot vetett a törvényhozás menetének, s így ez a kiegyezés nem lett törvénynyé. Időközben mindazáltal a magyar kormány és az osztrák kormány az 1903-ban lejárandó szerződések esetleges megújítása céljából, egy új autonóm vámtarifa megállapításához fogtak, természetesen a most már elfogadott alapelvek figyelembe vételével; de megakasztotta működésüket a német vámtarifának 1902. augusztus havában indiscretió útján történt közzététele, mert oly elzárkózási rendszer nyilvánult az új német vámtarifában, melyre az osztrák és magyar kormányok gondolni sem mertek. Ez okból újból átvizsgálták a már félig kész tarifát és a Széll-Körber-féle kiegyezésben megteremtették az új vámtarifát, mely 1906. márczius 1-én életbe is lépett. Ezt a vámtarifát még 1903. évben a magyar képviselőház közigazdasági bizottsága tárgyalta és változatlanul elfogadta, de a bizottság az országgyűlés feloszlata folytán még csak jelentését sem terjesztette be a háznak. Az osztrák törvényhozás 1905. évben fogadta el a vámtarifát.

A vámtarifa részben azért is készült, hogy a lejáróban lévő, illetőleg felmondott kereskedelmi szerződéseknel a tárgyalások alapjául szolgáljon és épp ezért a vámtételek sokszor éppen a szerződési tárgyalásoknál leendő engedmények szempontjából magasabb összegekben állapították meg. Tényleg meg is kötöttek Németországgal 1905. január 25-én, Olaszországgal 1906. február 11-én, Belgiummal 1906. február 12., Oroszországgal 1906. február 15-én és a Svájc-czal 1906. márczius 9-én tarifaszereződések és általuk 880 tétel módosított a vámtarifának 658 száma alá foglalt 1386 tétele közül.

A midőn a következőkben az autonóm vámtarifát ismertetjük, a szerződések által módosított tételekre leszünk figyelemmel, miután az életben nem az általános (autonom) vámtarifa, hanem a szerződés tételei alkalmaztatnak.

* * *

Az új autonóm vámtarifa épp úgy, mint a régi, számos nagyjelentőségű nyersanyagnál vámmentességet állapít meg. Az összes behozatal értékéből 44% erejéig oly árú hozatott be, mely az eddigi vámtarifa szerint vámmentes volt. Az új autonóm vámtarifa szerint is sok cikk vámmentes. Forgalmunkban jövőre vámmentes cikkek a következők lesznek:

Behozatott (ezer korona értékben):

	1905.	1904.	1903.	1902.	1901.
Nyers pamut	196.035	224.873	195.153	160.102	142.883
Nyers gyapju	126.897	129.888	114.359	118.649	90.805
Ásványszén	105.764	103.392	100.460	101.160	107.713
Irodalmi és műtárgyak .	61.162	58.942	55.903	52.904	51.497
Bőrök	56.984	63.461	49.767	47.071	46.349
Vörösréz	39.557	34.051	27.935	24.727	31.987
Ásványok	33.854	26.358	27.100	23.230	26.784
Len	31.437	23.635	32.810	19.975	23.984
Hulladékok	31.262	23.922	18.858	18.617	20.333
Nyers selyem	26.620	27.320	26.266	27.395	23.421
Haj, szőr, sörte, toll . .	20.824	20.932	17.364	15.063	13.184
Juta	18.858	17.481	13.895	16.394	15.364
Chilisalétrom	16.685	13.996	12.352	8.391	13.285
Közönséges friss főzelék	15.482	12.975	5.744	6.335	5.620
Fa	15.251	12.894	10.544	10.074	9.579
Kaucsuk	13.707	12.717	11.767	8.388	8.652
Ón	13.450	10.829	11.052	10.735	10.720
Horgany	13.343	10.123	8.987	7.580	7.107
Fémkeverékek, sárgaréz	10.793	8.334	4.758	5.780	6.242
Festő- és cserzőanyagok	8.032	8.369	8.047	8.067	8.031
Kender	7.088	7.638	6.881	6.017	5.762
Esztergályos- és faragó- anyagok	5.946	6.744	9.031	8.726	8.826
Nyers floretselyem . . .	4.502	4.421	4.798	4.720	4.498
Friss m. n. n. növény- részek	4.204	3.446	3.159	2.681	3.033
Trágyasók	3.100	2.691	2.159	1.922	1.878
Növényi faragó anyagok	2.900	3.008	3.056	2.476	2.342
Kén	2.267	2.288	1.700	1.793	1.896
Selyemhulladék	2.150	1.926	3.825	3.518	2.355
Borostyánkő	1.834	1.678	1.870	1.839	1.780
Parafa	1.727	1.577	1.430	1.730	967
Selyemgubó	1.654	743	1.155	1.101	1.066
Chlorkalium	1.120	1.032	1.081	979	1.263
Tajtkő	1.114	1.165	1.163	1.199	1.187
Tej	872	864	796	791	655
Bórsav	837	695	592	585	456
Phosphor és phosphorsav	458	382	411	369	346
Külön meg nem nevezett állati termények . . .	342	384	700	925	276
Chlormagnesium	227	195	203	170	164
Nyers borkő	172	117	139	215	272
Papirosanyag rongyból .	84	156	224	34	30
Faszén	41	73	75	106	112
Összesen	898.630	885.710	797.569	732.473	700.506
Az összes behozatal . .	2,202.115	2,158.201	1,990.913	1,886.363	1,826.427
	40·80%	41·00%	40·06%	38·83%	38·35%

Tehát az új autonóm vámtarifában is nagy értéke (40%) a nyers anyagoknak vámmentes és e részben változás nem igen történt.

Ugyanez áll a tulajdonképeni pénzügyi vámokról. Az osztrák-magyar vámterület vámjövödelmé újabb időben eléggé jelentős. Ugyanis volt a vámbevétel:

1885. évben	39,932.000	aranyforint;
1890. »	41,195.000	»
1895. »	53,432.000	»
1900. »	51,213.000	»
1905. »	64,070.000	»

A vámbevételek természete kitünik a következő összeállításból:

Összes behozatali vám aranyforint	%	1905.	1904.	1903.	1902.	1901.
Gyarmatárú	33·17	19.738	19.947	18.990	18.105	18.057
Gabona, hüvelyes, rizs	9·81	6.185	7.060	2.793	3.140	3.044
Gépek és géprészek	6·24	3.904	3.374	3.124	2.713	2.776
Vas és vasárúk	5·19	3.244	2.767	2.703	2.574	2.982
Zsiradékok	5·07	3.119	1.633	918	505	583
Pamutfonál és árú	3·66	2.294	2.414	2.331	2.355	2.149
Eledelek	3·24	2.025	1.866	1.735	1.555	1.489
Gyapjúfonál és árú	3·18	1.990	1.986	1.987	2.080	1.883
Déli gyümölcs	2·94	1.840	1.797	1.832	1.744	1.707
Hangszerek, rövidárú, órák	2·73	1.718	1.602	1.461	1.326	1.318
Italok	2·65	1.659	2.774	5.483	3.689	3.613
Selyem és selyemárú	2·44	1.529	1.543	1.449	1.323	1.316
Vegyészeti szerek	2·03	1.273	1.146	999	892	834
Ásványolaj	1·88	1.181	1.115	971	1.026	1.043
Fűszerek	1·87	1.168	1.036	851	847	874
Zsiros olaj	1·76	1.099	923	930	926	865
Papiros és árú	1·60	1.003	966	872	797	756
Nemtelen fémek és árúk	1·51	949	903	849	814	798
Gyümölcs, főzelék	1·36	854	514	518	352	428
Ruházatok	1·30	816	808	722	555	534
Bőr és bőrárú	1·17	748	798	756	741	746
Vágó- és igás állat	1·05	662	592	633	562	425
Csont- és faárú	0·94	588	556	518	482	467
Vegyészeti segédszerek	0·67	419	438	404	375	379
Kaucsuk-árúk	0·64	405	358	304	269	261
Üveg és üvegárú	0·49	304	269	236	271	268
Agyagárú	0·44	279	276	232	249	246
Lenárú	0·40	264	218	232	223	218
Kőárú	0·37	233	219	231	212	226
Festő- és cserzőanyag	0·30	193	161	174	159	151
Viaszos vászon és tafota	0·27	169	157	137	109	99
Állati termények	0·25	161	163	115	91	82
Gyanta és mézga	0·18	117	123	106	109	104
Szűcsárú	0·13	87	90	79	73	68
Gyógy- és illatszerek	0·11	72	71	59	54	50
Jármű	0·10	69	59	57	49	50
Gyertya és szappan	0·07	48	47	48	44	43
Czukor	0·06	38	20	9	16	14
Gyújtó	0·04	47	25	25	22	20
Ásványok	0·04	25	21	19	18	19
Állatok	0·03	21	18	19	18	16
Kefekötőárú	0·02	18	19	17	17	16
Dohány	0·02	16	18	15	16	15

Ebből a sorozatból csak a gyarmatárúk (19·7 millió aranyforint = 46·9 millió korona), déli gyümölcsök (1·8 millió aranyforint = 4·2 millió korona) és fűszerek (1·16 millió aranyforint = 2·7 millió korona) tekinthetők pénzügyi jellegűeknek, vagyis oly vámoknak, melyeknek egyedüli célja a vámból befolyó pénz; míg a többi árúcsoporthoz első sorban nem a vám pénzügyi része, hanem leginkább védekező és elzárkozó hatás van kilátásba véve. Így még oly vámok is, mint pl. az ásványolajoké (2·8 millió korona), mely más országokban határozottan jövedelmezési szempontból szedetik, nálunk az amerikai és az orosz petroleum betódulása ellen kívánja védelmezni a galíciai ásványolajforrásokat. Vagy a gabonavámok (melyek pl. 1904. évben az összes vámjövedelem 11¹/₂%-kát adták) hatásukra nézve pénzügyi vámok, a törvényhozás szándéka szerint pedig védekező jellegűek. Vannak ugyan, luxus cikkekre vetett nagyszámú tételek, melyeknek a legfinomabb kelemék, csipkék, fényüzési ruházatok, finom eledelek, pezsgő s effélék, ahol még a törvényhozás szándoka is inkább csak a jövedelem fokozása és nem a védekezés, miután drága és fényüzési cikkeknel a védekezés célja nem ér; de midőn a pénzügyi vámok megítéléséről van szó, ezek nem jönnek szóba, de különben is nagy pénzügyi eredménnyel nem bírnak. Így a pezsgő 1905-ben egy millió, a kaviár 75.000, a finom konzervek 518.000, csipkék 652.000 korona vámot eredményeztek.

A három árúcsoporthoz (gyarmatárú, déli gyümölcs és fűszerek, mely autonóm vámtarifánkban a pénzügyi vámokat tartalmazza, az összes vámjövedelemnek 37·98%-kát, vagyis közel két ötödét adja (54·1 millió koronát). Pénzügyileg vámtarifánkat már 1878., de még inkább 1882. és 1887. évben dolgoztuk át. Mostani autonóm vámtarifánk a pénzügyi vámokat nagyban és egészben átveszi az eddigi vámtételekkel, a kikerekítésnél (az eddigi forintnak 2·38 korona arányában történt átszámításánál) azonban már fölfelé számít. Pénzügyileg tehát ujitást az autonóm vámtarifa nem hoz. Amint ez a következő összeállításból kivehető (métermázsa, korona vám):

<i>Gyarmatárú.</i>	Autonom		Szerződéses			
	új	eddig	új	eddig		
1 Kakaobab és hüvely	58	57·14	—	—	+	0·86
tengeren behozva	48	47·62	—	—	+	0·38
2 Kávé <i>a)</i> nyers állapotban	95	95·24	—	—		— 0·24
Tengeren behozva	88	88·10	—	—		— 0·10
<i>b)</i> pörköelve	120	119·05	—	—	+	0·95
3 Théa	240	238·10	—	—	+	1·90
tengeren behozva	217	214·29	—	—	+	2·71
<i>Fűszer:</i>						
4 Bors, gyömbér	60	57·14	—	—	+	2·86
5 Fahéj	100	95·24	—	—	+	4·76
6 Csillagos ánizs, muskátlió	145	142·86	—	—	+	2·14
7 Szerencsendió héj nélkül	200	190·48	—	—	+	9·53
8 Kardamon, sáfrány, vanil	280	285·72	—	—		— 5·72

	Autonom		Szerződéses			
	új	eddig	új	eddig		
<i>Déli gyümölcs:</i>						
9 füge <i>a)</i> friss állapotban	10	7·14	1	2·38		— 1·38
<i>b)</i> száraz, skatulyában, dobozban	40	28·75	2·40	2·38	+ 0·02	
koszoruban	30	28·75	2·00	2·38		— 0·36
10 Mazsolaszőlő	50	28·57	28·50	—		— 0·07
aprószőlő	50	28·57	—	—	+ 21·43	
11 Czitrom	20	19·05	—	—		
12 Narancs	24	19·05	—	—		
13 Datolya, banana	36	35·57	—	28·57		
14 Piztác	36	35·57	28	28·57		— 0·57
15 Ananász	30	23·81	—	—	+ 6·19	
16 Mandula <i>a)</i> száraz	36	35·71	—	11·90		— 11·90
<i>b)</i> héjas, éretlen	15	14·29	3	3·57		— 0·57
17 Czirbolyamag, lazzarnoli, kókuszdió	8	7·14	—	4·76	+ 3·24	
Szentjánoskenyér, gesztenye	8	7·14	—	4·76		— 4·76
Olajbogyó	8	7·14	3	4·76		— 1·76
18 Héjazott píniamag, gránátalma	30	28·57	15	28·57		— 13·57

Ebből az összeállításból kitűnik, hogy a pénzügyi vámokra nézve legnagyobb jelentőségű csoport, a gyarmatárúk vámjai lényegükben nem változtak, tehát jövőre is közel 50 millió korona jövedelemre adnak kilátást. A fűszerek csoportjában hasonlóképp jelentéktelen kikerekítéseket látunk, s így az ezen árukba eddig befolyt összeg 2,700.000 korona hasonlóképp nem igen változik. Más-képp áll a dolog a déli gyümölcsök csoportjára nézve. Ez a csoport az Olaszországgal folytatott tárgyalásoknál alkudozás tárgyul szolgált, s minthogy Olaszország az ismeretes borzáradékról, illetőleg borainak rendkívül csekély vámjáról kénytelen volt lemondani, a szerződés megújításánál a déli gyümölcsöknél (és a zsiros olajnál) követelt engedményeket. Pénzben kifejezve a déli gyümölcs csoportja, az 1905. év adatait véve alapul, az eddigi 2,800.000 korona vámjövédalom, körülbelül 1 millió koronával lenne kisebb az eddiginél.

* * *

Legnagyobb jelentőségű módosítások állottak be a mezőgazdasági csoportoknál. Az agrár irány itt teljes uralomra jutott.

Az agrár irányzatnak az a törekvése, hogy a vámterületen a piacot a saját termelése számára biztosítsa, és így a magyar gazdáknak az a követelése, hogy ép úgy, amiként az iparvédő vámok a magyar fogyasztókat az osztrák gyárosok részére kiszolgáltatták, ép úgy találjon a magyar mezőgazdasági termelés verseny nélküli piacot az osztrák tartományokban: a közös vámterület eszméjéből következik és egészen természetes, főképp ha tekintetbe vesszük, hogy a külföld mezőgazdasági terményeket illető-

leg az elzárkózás politikáját követi és a tengeren túli országok óriási termésfeleslegükkel az európai piacokon tért foglalnak. Az agrárvámok elve tehát az osztrák-magyar vámterületen első sorban Magyarország részéről és az osztrák gazdák szempontjából is védhető, főképp oly időben, a midőn számos mezőgazdasági cikknél a külföldi verseny tényleg kezd érzékeny lenni. Ezzel az elvi kijelentéssel, illetőleg azzal, hogy a kölcsönös érdekek kiegyenlítése szempontjából közös vámterületen a mezőgazdasági védelem ép oly jogos, mint az ipari: még nem következik, hogy autonom vámtarifánk agrárvámjai viszonyainknak megfelelőek. Sőt azt lehet mondani, hogy a vámok megállapításánál Németország példájának majmolása nagy szerepet játszik és a gazdasági helyzet alapos megfontolása mindenesetre más vámtételekre vezetett volna.

A mezőgazdasági vámok, összehasonlítva az eddigiekkel, a következőkből vehetők ki (métermázsa, korona, vám.)

	Autonom vám-tarifa	Eddigi vám	Jövőben			Agrár követelés		Szerb határ- kedvezmé- nyek
			magasb	marad	kisebb	min.	max.	
	korona		korona					
9 Füge :								
a) friss	10	2·38	—	—	1	2·38	11·90	—
b) száraz								
1. skatulyában, ládácská- ban, kosárban	40	2·38	2 40	—	—	4·76	11·90	—
2. koszorúban vagy más- kép csomagolva	30	2·38	—	—	2			
10 Mazsola	50	28·57	—	—	28 50	47·60	71·40	—
11 Czitrom, limoni és cedrus .	20	0	—	0	—	—	19·04	—
12 Narancs	24	0	—	0	—	9 52	19·04	—
14 Datolya	36	28·57	36	—	—	18 56	42·84	—
Banána	36	2·38	36	—	—	—	—	—
Pistázia	36	28·57	—	—	28	—	—	—
15 Ananász	30	23·81	30	—	—	—	—	—
16 Mandula: a) száraz	36	11 90	—	—	0	28·56	44·03	—
b) éretlen	15	3·57	—	—	3	—	—	—
17 Píniamag, lazzeruoli, kókusz Jánoskenyér, gesztenye . .	8	4·76	8	—	—	—	—	—
Olajbogyó	8	4·76	—	—	0	7 14	11·90	—
18 Hámozott píniamag	30	28·57	—	—	15	—	—	—
23 Buza	7 50	3 57	6 30	—	—	7 14	9 52	1 79
24 Rozs	7	3 57	5 80	—	—	5 95	9 92	1 79
25 Árpa	4	1 79	2 80	—	—	4 76	7 14	0 60
26 Zab	6	1 79	4 80	—	—	4 76	7 14	1 43
27 Tengeri	4	1 19	2 80	—	—	4 57	5 95	0 60
28 Pohánka	2	1 19	1 20	—	—	4 57	5 95	—
29 Köles	1 75	1 19	1 20	—	—	4 57	5 95	—
30 Maláta	5 40	3 57	5 40	—	—	9 52	14 28	—
31 Bab, borsó, lencse	4 50	2 38	2 40	—	—	7 14	10 71	—
32 Bükköny, lupina	3	2 38	2 40	—	—	14 38	21 42	—
33 Liszt	15	8 93	15	—	—	4 76	7 14	—
34 Hántolt rizs	6	3 57	3 60	—	—	4 76	71 40	—
35 Szőlő 5 kgos csomagban . .	40	4 76	—	—	0	47 60	71 40	—
» másféle	40	23 81	40	—	—	47 60	71 40	—
36 Dió	20	3 57	3 60	—	—	11 90	17 85	—
Mogyoró	20	3 57	—	—	2 50	11 90	17 85	—

	Autonom vám-tarifa	Eddigi vám	Jövőben			Agrár követelés		Szerb határ- kedvezmé- nyek
			magasb	marad	kisebb	min.	max.	
			korona					
37 Gyümölcs, friss:								
1. Kajszinbaraczk	5-20	0	—	0	—	23·80	35·70	—
2. Őszi baraczk	5-20	0	2·40	—	—	23·80	35·70	—
3. Cseresznye, meggy	5-20	0	1·20	—	—	23·80	35·70	—
4. Eper	5-20	0	10·—	—	—	23·80	35·70	—
5. Alma, körte, birs:								
a) csomagolatlan	0	0	—	0	—	23·80	35·70	—
b) zsákokban:								
A) legalább 50 kgmos súlyban szeptember 1-től november 30-ig	2-—	0	—	0	—	23·80	35·70	—
decz. 1-től aug. 31-ig	2-—	0	2·—	—	—	23·80	35·70	—
B) 50 kgnál kisebb súly	2-—	0	2·—	—	—	23·80	35·70	—
c) másképp csomagolva								
α) egyszeri burkolásban	5-—	0	3·70	—	—	23·80	35·70	—
β) többszörös burkolás- ban	5-—	0	5·—	—	—	23·80	35·70	—
6 Szilva: a) házi szilva:								
szept. 1-től nov. 30-ig	3-5	0	—	0	—	23·80	35·70	—
decz. 1-től aug. 31-ig	3-5	0	2·40	—	—	23·80	35·70	—
7 Minden másféle friss gyümölcs	3-5	0	2·40	—	—	23·80	35·70	—
8 Friss gyümölcs 5 kgos csomagban	3,5,20	0	—	0	—	23·80	35·70	—
38 Száraz szilva:								
a) hordókban, ládákban, zsá- kokban 30 kgnál nagyobb súlyban vagy csomago- latlanul	14-—	11·9	14·—	—	—	45·70	71·40	3·57
b) másképp csomagolva	25-—	11·9	25·—	—	—	45·70	71·40	3·57
40 Szarvasgomba	40-—	0	—	0	—	45·70	47·60	—
41 Hagyma, fokhagyma	6-—	0	3·—	—	—	45·70	47·60	—
42 Friss káposzta	2-—	0	—	0	—	45·70	47·60	—
43 Friss asztali főzelék	20-—	0	—	0	—	45·70	47·60	—
Másféle friss főzelék	0	0	—	0	—	45·70	47·60	—
44 Elkészített főzelék:								
a) aszalt:								
1. dinnye, szarvasgomba, articsóka, rhabarber, spárga	25-—	4·76	9·40	—	—	47·60	71·40	—
2. paradicsom	25-—	4·76	—	—	4·—	47·60	71·40	—
3. másféle	25-—	4·76	—	—	4·70	47·60	71·40	—
b) Másféle:								
1. paradicsom	12-—	4·76	—	—	4·—	47·60	71·40	—
2. másféle	12-—	4·76	—	—	4·70	47·60	71·40	—
45 Repcze, káposztarepcze	3·50	2·38	3·—	—	—	9·52	14·28	—
46 Mák	14-—	2·38	3·—	—	—	11·90	17·85	—
47 Len és kendermag	0	0	—	0	—	9·52	14·28	—
48 Mustármag	3-—	0	—	0	—	—	—	—
49 Lóheremag:								
a) baltaczimmag	10-—	0	8-—	—	—	47·60	71·40	—
b) másféle	30-—	0	8-—	—	—	47·60	71·40	—
50 Fűmag	30-—	0	—	0	—	23·80	45·70	—
51 Anizs, koriander, keménym.	6-—	0	6-—	—	—	—	—	—
52 Külön m. n. vetőmag	15-—	0	—	0	—	—	—	—
53 Magvak kiskereskedésre szerelve	50-—	0	15-—	—	—	—	—	—

	Autonom vám-tarifa	Eddigi vám	Jövőben			Agrár követelés		Szerb határ- kedvezmé- nyek
			magasb	marad	kisebb	min.	max.	
			korona					
54 Levágott virág: a) friss	50	0	—	0	—	2 38	4 57	—
b) száraz	12	0	12	—	—	—	—	—
55 Díszlevelek: a) friss	25	0	—	0	—	—	—	—
b) száraz	12	0	—	0	—	—	—	—
56 Élő növények:								
a) virágzó növény	20	1 19	8	—	—	11 90	17 85	—
b) fa és cserje	16	1 19	7	—	—	11 90	17 85	—
c) virághagyma, gumó, gyökér	6	1 19	4	—	—	11 90	17 85	—
d) szőlővenyige	2	1 19	—	—	1	11 90	17 85	—
e) másféle növény	0	1 19	—	—	0	11 90	17 85	—
57 Katánggyökér, száraz	5	1 79	2 50	—	—	4 76	7 14	—
58 Takács mácsonya	4	0	4	—	—	—	—	—
59 Komló	70	16 67	24	—	—	71 40	107 17	—
60 Komlóliszt	100	16 67	24	—	—	—	—	—
63 Ökör . . . . . darabja	60	30 35	9 40	—	—	47 60	71 40	9 52
64 Bika . . . . . »	30	9 52	30	—	—	47 60	71 40	—
65 Tehén . . . . . »	30	7 14	30	—	—	35 70	53 55	—
66 Fiatal marha . . . . . »	18	5 95	18	—	—	35 70	53 55	—
67 Borju . . . . . »	5	3 57	5	—	—	11 90	17 85	—
68 Juh és kecske . . . . . »	2 50	1 19	2 50	—	—	4 76	7 14	—
69 Bárány . . . . . »	1 50	0 60	1 50	—	—	2 38	3 57	—
70 Sertés a) 10 kg sulyig . . . . . »	1 50	0 71	1 50	—	—	2 38	3 57	—
b) 10 kgtól 120 kg-ig . . . . . »	12	3 57	12	—	—	19 04	35 70	—
c) 120 kgnál nehezebb . . . . . »	12	3 57	22	—	—	35 70	53 55	—
71 Ló a) 2 évnél idősebb	100	23 81	60	—	—	1 19	1 78	—
b) 2 évig	50	11 90	30	—	—	95 2	142 8	—
73 Baromfi: a) élő 1. lud	8	0	—	0	—	23 8	35 70	—
2. másféle	8	0	4	—	—	23 8	35 70	—
b) levágott	25	7 14	16	—	—	47 6	71 40	—
74 Lelőtt vad	20	14 29	15	—	—	23 8	35 70	—
79 Tojás	8	0	—	0	—	11 9	17 85	—
80 Méz	28	14 29	28	—	—	28 56	42 81	0 —
88 Vaj	35	23 81	24	—	—	47 6	71 40	—
89 Disznózsir, szalonna	45	38 08	45	—	—	71 40	107 1	—
102 Repczeolaj	12	9 52	12	—	—	11 90	17 85	—
103 Lenolaj	10	5 71	7 50	—	—	11 90	17 85	—
104 Faolaj	24	5 71	—	—	4	11 90	17 85	—
Faolaj más olajjal keverve	24	9 52	10	—	—	11 90	17 85	—
105 Pamutmagolaj	40	9 52	40	—	—	11 90	17 85	—
109 Bor hordóban	60	47 62	60	—	—	47 6	71 40	7 62
» palaczkban	75	47 62	75	—	—	95 20	142 8	—
117 Friss hús	30	14 29	30	—	—	47 60	71 40	—
Száritott, sózott, füstölt hús	45	14 29	45	—	—	71 40	107 1	—
118 Kolbász	100	38 10	50	—	—	—	—	—
119 Sajt: a) asztali sajt:								
1. strachino, Gorgonzola, Fontina, Montasio, Grana, Sbrintz	60	11 90	12	—	—	47 6	71 40	—
2. másféle	60	47 62	60	—	—	47 6	71 40	—
b) más sajt: 1. malomkő- alakú, 50 kgnál nehezebb	50	11 90	12	—	—	47 6	71 40	—
2. malomkőalakú 50 kgnál könnyebb	50	11 90	14	—	—	47 6	71 40	—
3. másféle	50	47 62	50	—	—	47 6	71 40	—

Összeállításunkban a gazdák részéről (az Országos Gazdasági Egyesület emlékiratai szerint) óhajtott vámtételeket (a forintot 2·38 koronával átszámítva) is felsoroltuk. A gazdák kívánásaiknál minimalis és maximalis vámtételeket óhajtották; szerintük a francia vámrendszer kettős vámtételeivel, melyeknek kisebbike az a határ, a meddig a kormány szerződések kötésénél leszállhat, a mi érdekeinknek is legmegfelelőbb; mert nem szabad nézetük szerint a jól megfontolt vámpolitikát s így a vele kapcsolatos vámtarifa tételeit bármiféle más gazdasági vagy politikai okokból módosítani. A törvényhozásnak hivatása a vámpolitikát egészséges vámtarifa megállapításával meghatározni, és ez csak kettős tételű vámokkal lehetséges.

Autonom vámtarifánk nem fogadta el a gazdák ebbeli kívánságát; de követte a német példát és a gabnafajoknál megjelölte azt a minimalis vámot, a meddig szerződések kötésénél engedékenységet lehet tanusítani. Az autonom vámtarifa kettős tételei a következők (métermázsája korona):

	maximalis	minimalis
búza	7·50	6·30
rozs	7	5·80
árpa	4	2·80
zab	6	4·80
tengeri	4	2·80

A német vámtörvény a tengerinél nem korlátozta a szerződési tárgyalásokat.

Autonom tarifánk minimális tételei tényleg az orosz szerződésben meg vannak kötve, s így a maximalis tételek rendszerint már nem jutnak érvényre.

De máskülönben sem fogadta el az autonom vámtarifa az agrár követeléseket, a melyek nemcsak igen magas vámokban nyilatkoztak, pl. a búzánál 7·10—9·50 korona vámot javasoltak, hanem a legfontosabb nyers anyagokra pamut, gyapju, len és kenderre, hacsak más okból nem, legalább hogy legyen miből engedhessünk a szerződési tárgyalásoknál, vámokat kívántak. Ha így az autonom vámtarifa nem is teljesítette egészen az agrár irányzat kívánságait (a mit különben senki sem várt, de nem is akart), mégis az autonom vámtarifa egészen agrár jellegű és hatásában elzárkozó lesz.

A részleteket taglalva a *déli gyümölcsök* csoportjában az autonom tarifa magas tételeit — melyeket a gazdák a hazai gyümölcs védelme okából szükségesnek láttak — az olasz szerződés lényegesen leszállította és az eddigi tételeket, sőt azoknál részben kisebbeket honosított meg. A déli gyümölcs csoportja nem is jöhet komolyan a hazai termelés szempontjából kérdésbe; tárgyai a mi gazdasági helyzetünkben csak pénzügyi szempontból vámozhatók; védekezésnek e téren nincsen helye. A pénzügyi szempont e czikkeknél az Olaszországgal fentartandó állandó forgalmi érdekek folytán fel volt áldozandó, s így ez a csoport az elzárkózás szándékából is kiemeltetett.

Legnagyobb súlyt fektet az autonom vámtarifa a *gabna* csoportjára. Helyes volt-e e téren a gazdák erős nyomásának

engedni és az érvényre emelt vámokat alkalmazni, ezt még akkor is, ha a német elzárkózási politikát és a tengerentúli termények erős versenyét, mint adott tényezőket vesszük, általában mondani nem lehet. Annyi azonban bizonyos, hogy a vámok azt a célt, melyet a gazdák elérni akarnak, vagyis azt, hogy a gabna ára a vám erejéig fokoztassék, rendszerint elérni nem fogják, mert a vám magassága magában véve még az árú árát a vám erejéig nem emeli. Ép azért szükséges, kivált a gabnaféléknél, a vám hatásáról is egy pár szót szólni.

Teljesen téves az a nézet, hogy a vám a védett árú árát a vámösszeg erejéig emeli. A vámnak csak az a hatása, hogy a külföldről jövő árú után a vámösszeget meg kell fizetni, történhet pedig ez vagy azáltal, hogy a külföldi eladó a vámösszeg erejéig olcsóbban adja árúját, azaz ő viseli a vámot, vagy azáltal, hogy a belföldi fogyasztás a vámösszeget magára veszi, azaz az árú a vámmal drágább lesz, vagy a külföldi eladó és a belföldi fogyasztó megosztja a vám terhét s akkor a behozott árú nem az egész vámösszeggel lesz drágább. De megtörténik az is, hogy a vámösszeg egyszerűen megakadályozza a külföldi behozatalt, s ez fog történni nálunk igen sok mezőgazdasági cikknél, a nélkül, hogy az árú ára azért emelkednék, sőt nem lehetetlen, hogy az ár daczára az elzárkózásnak még csökkenni is fog.

Áll ez főképp a gabnafajoknál, ahol a világár és az a körülmény, hogy a közös vámterületnek a saját szükségletén felüli nagyobb termése van, döntő az árú árára. Gabnafajaink közt első sorban az árpa az, a melynél a vámnak semmi áremelő hatása nem lesz. Ugyanis az árpa (és maláta) oly mennyiségben áll rendelkezésre, hogy belőle évenként 100—150 millió korona érték kivitelre kerül. Mit akar akkor az a vámpolitikai intézkedés, mely az eddigi 1·79 (illetőleg a szerb kedvezményes 0·60) koronát 2·80 koronára emeli, és hiszi-e valaki, hogy akkor mikor 4—5 millió métermázsa árpa, és közel 2 millió métermázsa maláta keres külföldön piacot, az árpa a magasabb vám folytán árában csak egy fillérrel is meg fog drágulni. Eddig nem volt számbavehető árpabevitelünk, jövőre sem lesz, a vám mindezért semmi áremelő hatással nem leend. Sőt tekintettel arra, hogy Németország a sörárpa behozatalt igen magas vámmal megnehezíti, valószínű, hogy a nálunk életbe lépett magasabb vám mellett is az árpa ára csökkenni fog, mert túltermelésünket nehezebben fogjuk tudni külföldön elhelyezni.

Zab, rozs és tengeri, az a három árúcikk az, melyeknél a magasabb vámnak áremelő hatása meglesz. Ez az a három gabonafaj, a melynél a közös vámterület rendszerint a külföldre szorul, a miként ez a következő számokból kivehető (métermázsákban):

Évben	R o z s		
	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1900	77.393	5.565	71.828
1901	370.491	4.344	366.147
1902	139.375	4.468	134.907
1903	64.653	4.079	60.574
1904	408.230	3.640	404.590
1905	391.969	3.164	388.805

Évben	Z a b		
	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1900	67.702	332.500	¹⁾ 264.798
1901	422.303	37.652	384.651
1902	177.844	220.514	¹⁾ 42.670
1903	177.571	87.123	90.448
1904	311.333	14.373	296.960
1905	746.333	6.713	739.620

Évben	T e n g e r i		
	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1900	1,827.278	21.677	1,805.541
1901	2,197.086	130.049	2,067.037
1902	1,493.065	764.757	728.308
1903	2,827.945	78.983	2,748.962
1904	3,579.829	44.575	3,535.254
1905	4,702.603	16.506	4,686.097

Mind a három gabnafélében a közös vámterület behozatali többletet mutat, azaz a vámterület saját termelése a szükségletet nem fedezi, a vámterület a külföldre szorul, a külföldi zab, rozs és tengeri kell, hogy behozattassék. Ennél a három gabnafélénél tehát a vám áremelő hatással leend, még pedig annyival inkább fogja megközelíteni az áremelés a teljes vám összegét, minél több külföldi árúra szorul a vámterület. Magyarországnak tehát ennél a három gabnafélénél (miután a saját szükségletén felül termel) az osztrák piacok a vám erejéig nagyobb összegeket fognak fizetni, s itt a közös vámterület Magyarország érdekében adózik éppúgy, mint a hogy számos iparczikknél eddig Magyarország adózott Ausztriának.

Felette vitás a kérdés, vajjon a buzánál lesz-e áremelő hatása a nagyobb vámnak. Gazdáink abból az okból, hogy a buzabehozatal meghaladja a buzakivitel, biztosan számítanak az áremelésre. Tényleg volt (métermázsákban):

Évben	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1900	359.537	88.010	271.527
1901	316.087	219.296	96.791
1902	946.082	148.653	797.429
1903	224.910	177.799	47.111
1904	2,193.416	33.186	2,160.220
1905	1,081.938	19.960	1,061.978

A közös vámterület e szerint elég jelentékeny mennyiségeket kénytelen a külföldről behozni s így ezek a számok kétségtelenül azt mutatnák, hogy a buzaszükséglet nagyobb, mint a mennyit a belföldi (a magyar) termelés fedezni tud. Épp azért hangoztatják a gazdák azt, hogy a magasabb vám áremelő hatással lesz, s azt hiszik, hogy az eddigi 3·57 (illetőleg a szerb 1·79) koronás vámnak 6·30 koronára történt felemelése a buza

¹⁾ Kiviteli többlet.

árában érvényre fog jutni. Csakhogy a statisztikai adatokra alapított ez a számítás megfelelkezik arról, hogy malmaink liszt alakjában nagy mennyiségű búzát visznek ki, s hogy a buza behozatali többlete rendszerint kiviteli többletté alakul át, ha a liszt alakjában kivitt buzamennyiséget számítjuk. Ugyanis (a liszt alakjában kivitt búzát 100 : 130 arányában átszámítva) volt:

Évben	Buza behozatali többlet	Kiviteli liszt búzára számítva	Buza- } többlet	
			behozatali kiviteli	— +
m é t e r m á z s a				
1900	271.527	1,377.645	+	1,106.118
1901	96.791	1,133.497	+	1,036.706
1902	797.129	1,290.693	+	493.564
1903	47.111	1,268.758	+	1,221.647
1904	2,160.230	996.162	—	1,164.068
1905	1,061.978	922.090	—	139.988

Ezek az adatok már most azt mutatják, hogy az 1904. évi rossz buzatermés hatása alapján beállt kivétellel az osztrák-magyar vámterület buzaszükségletét nemcsak hogy fedezi, hanem még 1 millió métermázsát kell a külföldön elhelyeznie. A magasabb vám tehát rendes buzatermésnél nem lesz áremelő hatással és a magasabb vámba helyezett remény a buza árában kifejezést rendes termésnél nem, hanem csak rossz termésnél fog nyerni.

A gabnafélék csoportjában előforduló többi árú az eddigi vámokat (kikerekítve) tartja meg. A maláta és liszt vámjának tetemes emelése az árpa és buza vámjainak természetes következménye. Mindenki át fogja látni, hogy ezek a vámok áremelő hatásukban nálunk kifejezésre éppen nem jutnak. Hogy a liszt 15 koronás vámmal van védve, abból egyetlen egy malom sem fogja azt a következtetést vonni, hogy 15 koronával drágábban adhatja lisztjét. A liszt vámja egészen közömbös dolog volna, sőt vámmentességet is lehetne adnunk, ha más államok a kikészítési eljárást vagy hatásában megfelelő más módozatot nem alkalmaznák. Minthogy azonban Németország a behozatali jegyek alakjában az őrlési forgalomra ösztönt ad, azzal a liszt kivitelét előmozdítja, a lisztvám nem közönyös az autonom vámtarifában, hanem a német malomipar részéről a behozatali jegyek rendszere mellett elhódítható csehországi piac megtartása érdekében magyar érdekből szükséges. Ugyanez áll — alárendeltebb mértékben — a malátavámról is.

* * *

A gyümölcs, főzelék és növények árúcsoportjában alkalmazandó új vámtételek védekező vagy elzárkozó szempontból alig okolhatók meg. Ebben az árúcsoportban az osztrák-magyar vámterület egyensúlyban van a kivittel. Volt ugyanis (ezer koronában):

Évben	A behozatal	A kivitel	+ kiviteli — behozatali többlet	
			—	+
1900	74.370	73.240	—	1.130
1901	70.659	89.129	+	19.470
1902	68.960	72.371	+	3.411
1903	85.803	82.639	—	3.164
1904	98.463	77.939	—	20.524
1905	106.142	92.074	—	14.068

Azok a cikkek, melyek az új szerződések után is az eddigiéknél magasabb vám alá esnek, az eddigi forgalom adatai alapján alig lesznek védve a külföldi verseny ellen; mert belőlük a belföldi termés oly nagy, hogy a védekezés nem is szükséges és különben is behozataluk vagy idényszerű, vagy minőség folytán következik be, s így vámokkal nem igen korlátozható. A magasabb vámtételekkel illetett cikkek forgalma a következő volt:

		1901.	1902.	1903.	1904.	1905.
		m é t e r m á z s a				
Szőlő	behozatal . .	7.800	10.900	13.100	14.700	17.800
	kivitel . . .	7.100	9.000	15.800	10.900	12.200
Magvas gyümölcs	behozatal . .	88.000	57.000	66.200	68.500	75.600
	kivitel . . .	47.900	39.500	48.900	69.200	50.700
Húsos gyümölcs	behozatal . .	229.700	441.400	188.000	392.100	530.100
	kivitel . . .	696.600	678.900	1.014.000	579.000	949.900
Száras szilva	behozatal . .	2.000	2.100	2.100	7.500	70.800
	kivitel . . .	122.100	91.900	81.800	36.400	24.300
Repcze	behozatal . .	181.600	9.700	102.000	49.800	303.700
	kivitel . . .	7.900	54.500	5.900	700	2.700
Lóhere	behozatal . .	33.900	32.000	44.700	56.200	32.200
	kivitel . . .	141.800	121.200	129.900	141.200	101.100
Ánizs, koriander, kömény	behozatal . .	2.200	3.100	2.400	2.000	1.900
	kivitel . . .	60	100	400	300	200
Facserje	behozatal . .	1.100	1.800	1.400	1.800	1.900
	kivitel . . .	1.400	2.200	2.800	2.100	3.400
Másféle élő növény	behozatal . .	25.700	27.800	29.900	33.900	43.300
	kivitel . . .	2.200	3.200	3.400	3.300	3.400
Takácsmácsonya	behozatal . .	1.900	2.000	2.300	2.700	2.500
	kivitel . . .	1.600	1.900	2.400	1.400	1.500
Komló	behozatal . .	2.700	4.690	20.900	9.500	5.300
	kivitel . . .	101.500	52.100	26.700	45.500	85.100

Ezeket az adatokat nézve a vámemelések megokoltságát nem láthatjuk be. Friss gyümölcsökben oly nagy a termésünk, hogy piacra sem tudjuk hozni, és a külföldi versenye azokban az időkben mutatkozik, a mikor gyümölcsünk vagy még nem érett (a korai gyümölcsök) vagy már kifogyott s így a hozzánk behozott gyümölcs vámja tulajdonképp tisztán pénzügyi, de nem védekezési. Ebből a szempontból semmi kifogás sincs a nagyobb vámok ellen, mert a korai és késői gyümölcs tisztán fényűzési cikk és pénzügyi vámrá alkalmas. Tisztában kell azonban vele lenni, hogy agrárszempontból, azaz a belföldi gyümölcstermelés védekezése szempontjából egészen alárendelt.

A magokra vetett vámok közül a repcze vámját határozottan károsnak kell tekintenünk. Repczét vámmal védeni nem lehet. A repczetermelés nálunk annyira ki van téve a klíma esélyeinek, hogy termelésére semmiféle vám ösztönt nem adhat. Olajiparunkat sujtjuk tehát csak vele, ha akár az eddigi, akár a még magasabb újabb vámot szedjük. Gazdasági érdek ezzel a vámmal nincsen védve.

Ugyancsak szükségtelen az ánizs, koriander és köményre vetett új vám; ebből a cikkből a külföld behozatala rendszeres, a belföld pedig alig fog berendezkedni ezen magok termelésére.

Lóheremagból rendszerint többet viszünk ki, mint a mennyit behozunk, de ezen magvám védéséről régóta beszélnek gazdáink. Kétséget sem szenved, hogy ezen növény termelésének fokozása lehetséges és kívánatos. A vám meghonosítása tehát mezőgazdasági szempontból megokolható, de tisztában kell lenni az iránt, hogy a vám áremelő hatással nem lesz és legfőlegb arra fog hatni, hogy az eddigi behozatalnak egy részét meggátolja, habár még szó fér ahhoz, vajjon az idegen magnak behozatalát épp gazdasági okokból czélszerű-e korlátozni és az annyira kívánatos magcsere nem fog-e némileg gátoltatni.

A kiskereskedelemre szerelt magvaknak magasabb vámokkal való terhelése inkább a magkereskedőknek haszna és gazdasági szempontból semmiféle előnyt nem nyújt.

A növények magasabb vámjával a kertészetnek akarnak védelmet biztosítani, ámde ez a védelem nagy részben csak képzelt, mert az eddig behozott növényeknek legnagyobb része olyan, mely nálunk még jó sokáig nem lesz termelhető (pálmák, yukkák stb.). Nagy jelentőséggel nem igen bír az új vám sem gazdasági, sem pénzügyi szempontból.

A komló magasabb vámja — tekintettel arra, hogy sokkal nagyobb a kivitelünk, mint a behozatalunk — egyszerűen abban leli megokolását, hogy Németország is emelte vámját s így az egymásra utalt forgalmi területek egyenlő módon való vámozása megokolt.

* * *

A vágó és igás állatok vámjainál lényeges emeléseket látunk, daczára annak, hogy ez az árúcsoport évek hosszú során át állandóan activ mérleget mutat és a kivitel értéke mindig nagyobb a behozatalnál. Az osztrák-magyar vámterület vágóállatforgalma a következő volt (ezer korona):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1893.	19.680	68.448	48.768
1894.	26.591	166.212	139.620
1895.	28.035	78.792	50.756
1896.	18.974	45.994	27.019
1897.	22.482	40.670	18.188
1898.	26.802	47.410	20.607
1899.	22.957	61.873	38.916
1900.	21.778	63.185	41.406
1901.	20.319	70.265	49.945
1902.	33.094	98.108	65.013
1903.	40.723	114.504	73.781
1904.	38.521	100.310	61.310
1905.	44.812	88.478	43.666

Állatforgalmunk az utolsó 10 évben lényegesen csökkent ugyan, de még mindig nagy szerepet játszik. A sertés, mely előbb közel 50 millió korona kiviteli többlettel jelentkezett, újabb

időben a sertésvész hatása folytán 22 millió korona behozatali többletet mutat. Állatkivitelünket pedig Németország állategészségügyi intézkedésekkel bénítja, úgy hogy állattenyésztőinkben méltán feltámadt az az érzés, hogy a vámpolitika és a forgalmi politika más országokkal szemben az legyen, melyet Németország velünk szemben követ. Egyedül ez a felfogás okolja meg az állatok vámjainak emelését, mert más gazdasági okokat e tekintetben nem igen találunk.

Szarvasmarhában a kivitel állandóan túlhaladja a behozalt; csak sertésben szenvedünk a sertésvész óta, de rendes viszonyok közt itt is kivitelünk volt nagyobb. Az osztrák-magyar vámterület forgalma volt:

		1900.	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.
		d a r a b					
Ökör és bika	behoz.	60.917	46.180	40.217	77.440	61.250	66.094
	kivitel	72.281	82.382	104.949	127.999	124.257	101.755
	+	14.040	26.203	44.732	50.559	63.007	35.661
Tehén	behoz.	6.408	4.198	7.601	11.196	9.443	14.065
	kivitel	38.986	42.909	79.109	83.385	55.129	50.242
	+	32.578	38.711	71.508	72.189	45.686	36.177
Fiatal marha	behoz.	1.397	331	234	978	1.208	1.951
	kivitel	27.406	32.857	46.901	44.555	35.626	34.317
		26.009	32.526	46.667	43.577	34.418	32.366
Borju	behoz.	5.314	3.151	1.524	4.694	4.403	5.950
	kivitel	14.654	15.820	28.566	21.280	15.063	14.633
		9.340	12.669	26.842	16.586	10.660	8.683
Juh	behoz.	20.428	16.064	15.868	17.099	25.660	14.645
	kivitel	41.852	82.433	158.484	90.126	51.296	37.373
		21.424	66.372	142.616	73.027	25.633	22.728
Bárány	behoz.	2.871	3.234	2.592	1.526	5.826	4.086
	kivitel	2.548	13.740	9.786	2.123	2.685	9.059
		— 323	+ 10.506	+ 7.194	— 2.403	— 3.141	+ 4.973
Sertés	behoz.	84.109	108.591	145.404	145.262	157.396	171.727
	kivitel	7.290	13.062	11.075	6.373	3.953	1.785
		— 76.819	— 95.529	— 134.329	— 138.889	— 153.443	— 169.942

A forgalmi adatok tehát (a sertések kivételes viszonyát a sertésvész következtében nem tekintve) vámvédelmet és magasabb vámokat nem okolnak meg ha a németországi ellenséges vagy legalább barátságtalan eljárás szempontjából védhető is. A magasabb vám nélkül is áremelkedés állott be, mert a marha és sertéskereskedés fogyasztási szükségleteinkhez képest szervezve kellőképen nincsen.

A lovak vámjának felemelése hasonlóképp csak visszhangja a német vémemelésnek, mert lovakban az osztrák-magyar vámterület mindig activ mérleget mutat. Ugyanis lovakban volt:

		1900	1901	1902	1903	1904	1905
Darab	behozatal	4.023	4.004	6.013	3.457	3.026	4.474
"	kivitel	68.774	59.752	63.813	63.669	72.505	71.004
	+	64.751	55.748	57.800	60.212	69.479	66.530
Ezer korona érték, be	. . . . .	6.383	6.655	9.251	6.070	5.093	7.681
"	" " ki	55.996	50.138	53.523	53.454	61.476	60.363
	+	49.613	43.483	44.272	47.384	56.583	52.682

A vámemelésnek itt semmi jelentősége nincsen, áremelő hatása nem lesz és tisztán utánzási okból kár volt oly állatfajnál is védekező törekvéseket érvényesíteni, ahol védelmezés nem kell. Az az egyszerű ok, hogy a gazdák kívánták a magasabb vámot, nem bir jelentőséggel, ha a kívánságnak nincs kellő alapja.

* * *

Az állati termények, zsiradékok, zsiros olajok, bor és sajt vámjainál igazi agrár érdek nem igen kívánta a vám emelését.

Baromfinál a leölt liba vámmentessége helyett most 4 korona lesz a vám, a levágott másféle baromfi eddigi 7·14 koronás vámja 16 koronára emeltetett, igaz, gazdáink még ezzel az emeléssel sem érik be, mert legalább 23·80 koronát követelnek, de a vámterület gazdasági helyzete ily vámokat nem tesz szükségessé. Levágott baromfiból eddig a 250.000 korona értékű behozatallal szemben 4·5 millió korona érték volt a kivitel. A vám itt tehát nem véd semmit és áremelő hatása nem lehet.

A lelőtt vad vámja kikerekítve az eddigi marad. Ebben a cikkben is rendes kivitelünk van, alig számbajövő behozatallal szemben.

Tojásnál autonóm vámtarifánk magas vámját az orosz szerződés vámmentessé tette s így fentartatik az eddigi állapot. Ennél a cikknél a folyton emelkedő behozatalra utalnak gazdáink. A meggátlására vámvédelmet óhajtottak. Tényleg a tojás behozatala 27 millió korona értékről 1900. évben 48 millióra emelkedett 1905. évben; csakhogy vámmentes árúczikknél a behozatal emelkedése nem jelenti azt, hogy a behozott árú a belföldi termeléssel versenyez, hanem sokszor, és jelen esetben is, a behozatal emelkedése a világkereskedés emelkedésével saját kereskedésünk s vele kapcsolatban gazdáink előnyére szolgál. Ugyanis a tojáskivitel az osztrák-magyar monarchiából évi 99—112 millió korona értékre rug s ebben a kivitelben szerepel a vámmentesen behozott tojásoknak nagy része, miután a tojáskereskedés a vámterületen belül gyűjti össze a világpiacz számára szükséges mennyiségeket. A tojás vámmentessége tehát nem károsítja gazdáink érdekeit; a tojás vámja nem emelné a tojás árát a belföldön, mert nagy mennyiséget viszünk ki s így tojás-termelésünk a külföldi piacok áraitól függ és nem a belső fogyasztás arányaitól; az előbbieneket pedig vámok útján mi szabályozni nem tudjuk.

A méz magasabb vámja a forgalom adatai folytán megokolt, habár az árúczikknek most már nincs nagy jelentősége.

A vaj és zsír vámjainak felemelését az emelkedő behozatal czélszerűnek mutatja. A zsirnál főkép a sertésvész által megcsappant sertésszám, és vele kapcsolatban a zsirban való megszegényedésünk az utolsó időben erős behozatalt tüntet fel. A leginkább Amerikából érkező zsirküldemények ellen a 45 koronára emelt vám némi védelmet nyújt.

A zsiros olajok közt a faolaj vámja, melyből 2·5—3·3 millió korona értékű a behozatal, az olasz szerződés útján 5·71 koronáról 2 koronára szállittatik le, s ezzel az eledelre való olajok

számára a verseny erősen megnagyobbodott. A repczeolajból a 9·52 korona vámnak 12 koronára emelése kapcsolatos a repczemag vámjának felemelésével; kivitelünk nem nagy, 127.000 korona értékű, de a behozatal sokkal kisebb és legfőlebb 47.000 koronáig emelkedett. A lenolaj váma 5·71 koronáról 7·5 koronára emeltetett, ebből a cikkből 5 millió korona értékűt hoz be a vámterület; a nagyobb védekezés alig fogja a behozatalt gátolni, miután a belföldön a számos iparágnál megkívánt lenolaj abban a minőségben, amint az kívánatos, nem állitható elő. Legnagyobb emelésben részesül a pamutmagolaj, melynek váma ezentúl 9·52 korona helyett 40 korona lesz; ezen az árú értékének közel 100%-ig terjedő vám a közel 10 millió korona értékű behozatalra minden esetre hatással leend. Vajjon ez a hatás nem fog-e abban nyilatkozni, hogy a kisebb vámmal illetett faolaj behozatalát fogja emelni, vagy abban, hogy a vámterületen belől a pamutmagolaj-gyártást fogja előmozdítani, miután maga a pamutmag vámentes, ezt a jövő fogja mutatni, ez még kétes. Annyi azonban bizonyos, hogy a pamutmagolaj behozatalának gátlása más a belföldön készíteni szokott eledelolaj (napraforgó stb.) gyártására, szóval a mezőgazdaság terményeinek jobb értékesítésére hatással nem lesz. Ezzel szemben számos ipar, főképen a szappangyártás erősen meg fogja sinleni egyik főanyagának nagymérvű megdrágítását és így a vám káros hatású leend.

A bor váma 47·62 koronáról a hordóborra nézve 60, és a palackborra 75 koronára emeltetett. Ez egyszerűen tilalmi vám. A külföldről behozott borok értéke 90—100 korona s így 66%-os vámmal lesz a bortermelés védve. Ez a túlságosan magas vám az olasz borvámzáradék következménye. Az olasz bor számára fennálló 7·62 koronás vám oly tömegben terelte az olasz olcsó borokat a vámterületre, hogy a bortermelők követelése nemcsak az olasz bor előnyös vámtételének megszüntetésére, hanem általában a fennálló borvám emelésére irányult. Az autonóm vámtarifa teljesen hódol ezen kívánságnak. A magas borvám elzárja ugyan a külföldi boroktól a belföldi piacot, de boraink árának emelésére nem fog hatni. Oly bő terméssel rendelkezünk, hogy boraink egy részét külföldi piacokon kell elhelyeznünk. A külföldi boroknak távoltartása a belső termelés túlságos kínálatát nem csökkenti, s így a szőlők reconstructiójával járó nagyobb termelés természetes következménye a bor árának erős hanyatlása lesz. Tényleg az 1905. évben, a mikor az olasz borok versenye már megszűnt, kezdenek boraink árai erősen csökkenni.

A friss hús, szárított hús és kolbász vámjainak erős emelése kapcsolatos egyrészt a vágóállatok vámjainak emelésével, de visszhangja a német vámtarifa emelkedő irányának és azon intézkedéseknek is, melyekkel Németország a húsbehozatalát egészségügyi szempontból megnehezíti. Gazdasági jelentőséggel ezek a vámok nem igen bírnak.

Végül a sajtoknál a leginkább érdekelt olaszországi és svájci sajtok körülbelül az eddigi vámokat (valamivel fölfelé kikerekítve) fogják fizetni; de a többi sajtok nagyobb védelemben részesülnek, csak hogy a többi sajtok a behozatalnál alig játszanak szerepet. Ugyanis behozatott sajt:

Évben	Összesen	Belőle olasz	Francia	Marad máskéfére
1901 . . .	5,501.000 korona	1,997.000 = 36 ^o / _o	2,841.000 = 51 ^o / _o	13 ^o / _o
1902 . . .	5,772.000 »	2,087.000 = 36 ^o / _o	3,021.000 = 52 ^o / _o	12 ^o / _o
1903 . . .	6,130.000 »	2,260.000 = 37 ^o / _o	3,142.000 = 51 ^o / _o	12 ^o / _o
1904 . . .	6,324.000 »	2,337.000 = 37 ^o / _o	3,239.000 = 51 ^o / _o	12 ^o / _o
1905 . . .	7,328.000 »	2,705.000 = 36 ^o / _o	3,785.000 = 52 ^o / _o	12 ^o / _o

Az összes behozatalból tehát csak 12°/_o az a sajt, a mely a jövőre magasabb vám alá esik, s így sajttermelésünk erélyes védelmet nem igen kap jövőre.

Mielőtt befejeznők a mezőgazdasági vámokra vonatkozó fejtegetéseinket, utalnunk kell még arra, hogy több mezőgazdasági cikk még változást szenvedhet a Szerbiával, Bulgáriával, esetleg talán még a Rumániával és az Északamerikai Egyesült-Államokkal netán kötendő szerződések által, sőt több vám éppen ezen országokkal való tárgyalások szempontjából állapítottatott meg magasabb összegben az autonóm vámtarifában, mint a milyent talán a vámterület gazdasága kívánt volna.

Matlekovits Sándor.

Neurath elmélete a modern közgazdaság főproblemáiról.

Még abban az esetben is, ha az a férfi, kinek életéről és küzdelmeiről, munkálkodásának céljairól és eredményeiről itt beszámolni óhajtok, nem lett volna születésénél fogva a miénk, bátran kérhetném ki a szives olvasó elnéző figyelmét, mert dr. Neurath Vilmos tanár, kinek haló porai 1901. márczius 10 óta ott nyugszanak a bécs-döblingi temetőben, a legtisztább lelkiismeretesség, kötelességtudás és teljesítés, az igazságnak rajongó szeretete s annak kiderítésében fáradhatatlan buzgalma folytán a férfierények oly mintaképe volt, akiről csak a leg-őszintébb tisztelet s való csodálat hangján lehet megemlékeznünk.

Neurath 1840-ben a pozsonymegyei Bur-Szent-Miklóson született, mint földhöz ragadt szegény szülők gyermeke. Csak 9 éves korában került az elemi iskolába s csupán két esztendeig volt része iskolai oktatásban.

A gyenge, sápadt, beteges gyermek vándorbothoz nyul és gyalogolva, éhezve, fázva, csodálatra méltó rajongással, lelkesedéssel tűr el mindent, s diadalmaskodik a sors minden csapása felett, hogy tudását gyarapíthassa, lelkét művelhesse.

Vasakarattal, buzgósággal veti magát a középiskolai tananyagra s az érettségi vizsgát kitűnő eredménnyel teszi le.

Ezután a matematikai és természettudományi tanulmányok felé fordul, hogy azokat nemsokára bölcsészettel cserélje fel, míg végre az államtudományokra összpontosítja egész tehetségét.

Ezen sokoldalú tudás és képzettség tették lehetővé neki ama széles alapu irodalmi munkásságot, melyet Neurath mint közgazdasági író kifejtett.

Autodidacta és selfmademan volt, eme szavaknak legjobb értelmében.

Bécsben lőn a bölcsészettudományok doktorává, Tübingenben az államtudományok doktorává avatva. A bécsi műegyetem hívta meg először tanítójának s később a K. K. Hochschule für Bodenkultur a Neumann-Spallart elhalálózásával megüresedett tanszékbe rendkívüli tanárként; utóbb pedig ugyanitt nyilvános rendes tanárrá neveztetett ki.

Neurath tevékenysége a közgazdasági irodalom terén fényesen igazolja azt a tényt, hogy mennél mélyebbé válik a közgazdasági tudományok fejlődésével az azokat magukba foglaló

meder, az universalis tudást, mint segédeszközt, annál kevésbbé nélkülözhetik.

Ő maga eme axiomát Roscher Dr.-nak dedikált és 1880-ban kiadott közgazdasági és társadalombölcészeti tanulmányainak előszavában következőképen fejezte ki: »So werthvoll und wichtig es sein mag, das jeder Zweig der Forschung in seinem begrenzten Gebiete sich halte, so ist es heute dennoch nothwendig, dass die fortschreitende Wissenschaft endlich auch in jene Canale vordringt durch welche die verschiedenen Kreislaufsysteme mit einander communicieren.«

Roscher egyébként Neurathnak sokban teljesen új és eredeti közgazdasági elveire és nézeteire nézve Neurathoz 1893. október havában intézett levelében következőkép nyilatkozik:

»Szívélyes köszönetet mondok önnek új munkájának megküldéseért. Gasteinből hazaérkezve — bár nagyon is el vagyok foglalva — még sem tagadhattam meg magamtól küldeményének azonnali elolvasását s abból sok élvezetet és sokoldalú okulást merittem. Néhány pontban nem vagyok még egészen tisztában magammal, vajjon hogy viseltetem az Ön ép oly új, mint elméletileg és gyakorlatilag egyaránt jelentékeny fejtegetéseivel szemben; remélem azonban, hogy ismételt vizsgálat után Önnel a lényegét illetőleg egyet fogok érthetni.«

Akiről egy Roscher így nyilatkozik, annak munkáit okvetlen érdemes figyelemre méltatni. Fájdalom, Roscher az idézett levél dátumára következő rövid idő múlva meghalt; ő tőle elvárható lett volna Neurath alkotásainak ama tudományos elbirálása, mely után Neurath maga annyira áhitozott.

Már futólag is áttekintve munkáinak sorozatát, azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy itt egy minden gondolatában önálló és alkotásaiban teljesen eredeti egyéniség elmeszülötteivel állunk szemben és ezért lehetetlenség őt szellemkincseinek teljes bemutatása nélkül kellően méltatni.

Több kisebbszerű munkálat közzététele után 1880-ban »közgazdasági és szociálfilozófiai tanulmányok« című és Roscher dr.-nak ajánlott kötet jelent meg tőle, a melyben nagyobb szabású dolgozataiból öt tétetett közzé. Ezek: I. Idealismus der Arbeit, II. Die Sociale Frage, III. Darwinismus und Socialökonomie IV. Schutzzoll und Freihandel. V. Die Function des Geldes. Azután egész sorozata jelent meg részint nemzetgazdaságtörténeti, részint gazdaságethikai tanulmányainak. Leginkább felolvasások voltak ezek, melyeket Neurath a bécsi kereskedők egyesületében, avagy az ottani mérnök- és építész-egyesületben tartott.

Majd 1885-ben összes gazdasági nézeteit »Elemente der Volkswirtschaftlehre« cím alatt megjelent kötetben tette le, mely munka 4 kiadást ért el. Eme munkája nemcsak laikus számára reprezentál könnyen megérthető vezérfonalat közgazdasági ismeretek elsajátításához, hanem minden szakember is őszinte örömmel és élvezettel fog benne lapozgatni. Az az ideális szellem, a mely jellemzi Neurath iratainak minden sorát, hatja át eme munkát is, mely éppen úgy, mint a többi, ethikai alapon épül fel.

Három főelv az, mely a közgazdasági élet minden mozzanatának megítélésénél szemei előtt lebegett.

E hármastörvényt pedig így adja elő:

I. Minden gazdasági jelenséget és eseményt mindenkor a gazdasági élet összességének szervileg összefüggő tényezőjeként kell tekintenünk.

II. Gyakorolnunk kell magunkat ama előítéletek alól való emancipálásban, melyek a közgazdasági életnek csupán a pénz birtokosának szempontjából szokásos egyoldalú felfogásából, valamint pénzgazdálkodásunk fogyatékoságából erednek és hogy

III. a társadalmat korántsem szabad sok individuum egymásmellettségének tekintenünk, hanem hogy mindazt, a mi erkölcsileg jó és igazságos, mindig az emberiség történelmi és ideális feladatából kifolyólag igyekezzünk felismerni.

Ily alapelvek mellett az »örök problémák« vonzották őt leginkább. Az ő hatalmas, polyhistoriai tudása, lelkének eget ostromló szárnyalása nem érhatték be középszerűségekkel.

Ott érezte magát legotthonosabban, a hová fáklját gyujtva behatolhatott, hogy a sötétséget elűzhesse s derűt, fényt áraszt-hasson.

A merkantilistákat és fiziokratákat, Smithet, Malthust, Ricardot, Sismondit, Careyt, Bastiatot stb.-it elméjének bonczkése alá véve s kimutatva, hogy felfogásaikban mi maradandó, illetve mi az elvetendő s főleg miben rejlenek tévedéseik, önálló nézetmagaslatra emelkedett fel, hogy végre a jelenkor legaktuálisabb problémáinak: a társadalmi kérdésnek s ezzel kapcsolatban a túltermelés okozta válságoknak keresse megoldását, gyógyszerit eme rettenes bajoknak, a melyek leküzdésén az emberiség legjobbjai eredménytelenül fáradoztak.

Már »Smith Adám a mai állami és sociális felfogás megvilágításában« című munkájában éles logikával bizonyítja, hogy Smith a kereslet és kínálat törvényéről szóló tantételt túlbecsülte, épúgy, mint hogy a társadalom, állam és jogrend jelentőségét kicsinyelte, továbbá hogy az emberek ethikai érzése iránt a szükségesnél messzebbmenő bizalmatlansággal viseltetett, valamint hogy a morált a társadalmi épületre nézve csak az ornamentika jelentőségével engedi érvényesülni, holott Neurath a leghatározottabban állítja, hogy a morál nem térség a jog mellett, hanem oly tér, mely a jogot is magába foglalja. Kifogásolja, hogy Smith úgy a társadalomban, mint a közgazdasági életben csupán egyes emberek egymás melletti sokaságát látta, nem pedig azoknak szerves egymáshoz való tartozását.

Tévedett Smith azon feltevésében és várakozásában, hogy az egyesek ipari versenye által az egész társadalom szükségletei jutnának kifejezésre, holott épp erre volna feltétlenül szükség, ha a kereslet és kínálat magukban véve hivatva lennének a közgazdaság szabályozására. A Smith által annyira dicsért „lát-hatatlan kéz“ — mint Neurath bizonyítja — a társadalmi munkaerő veszedelmes elpazarlására vezet. Smith felfogása szerint nem volna létjoga a nagy vállalkozásoknak, vagy a tőkék társulásának, valamint a szövetkezeti termelésnek s általában mindama egyesüléseknek, melyek olcsóbb bevásárlást s hasonló czélokat követnek, mert az erők ily társulása kijátsza a versenyt és az

illetőknek erős posítiót teremtek. S mégis az ipari és kereskedelmi szabadság magukba foglalják a nagy vállalatok létesíthetőségét a kisebbek rovására s módot nyujt, hogy úgy a termelők, mint a fogyasztók közös eladás, illetve bevásárlás, tehát az árakra való mesterséges befolyás céljából egyesülhessenek!

Smith tévedett tehát, midőn azt hitte, hogy a szabad verseny biztosítékot nyujt arra, hogy az egyesek mindig csupán mint concurrensok operálhassanak, de még sem maradhatott rejtve előtte azon aggály, hogy az egyesek vagyonszerzési ösztöne nem lesz képes minden irányban a sociális szükségletek kielégítéséről gondoskodni, valamint azon körülmény sem, hogy a szabad verseny folytán a termelők vagy vállalkozók oly egyesülései sem tekinthetők kizártnak, a melyek a munkabérek leszállítását czélozzák. Mindazonáltal Smith nem érezte magát indíttatva a kereslet-kinálat apparatusának a közgazdaság mechanikus önszabályozását jelentő tanát behatóbb vizsgálat tárgyává tenni. Smith a szabad verseny jelentését csak kedvező oldaláról szemlélte, de figyelmen kívül hagyta annak árnyoldalát, vagyis a társadalom szétdarabolását egymásra törő concurráló egyedekké s nem vette észre, hogy a concurrentia bizonyos határon túl a munka s a javak árát épúgy képes egészségtelenül befolyásolni, mint a monopolium.

Lássuk tehát már most Neurathnak a »Társadalmi kérdés« című munkáját.

A kérdés, melyet ma »társadalmi«-nak neveznek, oly régi, mint maga a cultura és a bölcséleti elmélkedés általában.

A történet fonalát követve látjuk, mint fejlődött s érlelődött nagygyá és veszedelmessé e kérdés: Megszűnt a rabszolgaság, a jobbágyság és hűbériség a nélkül, hogy a társadalmi egyenlőtlenség is megszűnt volna s mint ringatták magukat a humánus újkor legragyogóbb elméi ama hiú reményben, hogy a szabadság általában s vele a munka szabadsága, valamint a törvény előtti egyenlőség meg fogják hozni a társadalmi kérdés megoldását!

Minden regime valamely tan által igazolni kívánja létjogát, de a szabadság regimeje az, mely a legszélesebb önigazolásra szorul.

Nézzük tehát, mi mondani valója van a felfelé törő polgárság s a kapitalisztikus szellem nemzetgazdaságtanának egyrészt a gazdagság, másrészt a nyomor forrásairól?

A természet arisztokratikus! Nem azt akarja, hogy a tömegek kiélhessék magukat s kiérlelődjenek, hanem hogy csak egyesek juthassanak fel az élet magas polczaira.

Sokan vannak hivatva, de kevesen kiválasztva! Az élet olyan, mint a pyramis; alapzata széles, de a csúcs iránya felé a rétegek eltörpülnek. Mennél alacsonyabb, annál szélesebb és mennél magasabban fekvő a réteg, annál tisztább régiókba nyulik. A természet így tehát maga az, a mely a társadalmi egyenlőtlenséget s ezzel a nyomort szüli. Azt hirdetik a századnak szerencsekegyeltjei, hogy nem privilégiumok, hanem személyes és reális gazdasági érdemek képezik ma a gazdagság forrását s viszont személyes mulasztások és gazdasági hibák okai az elszegényedésnek s nyomornak. Mesterséges akadály

nem lévén utadban, mely gazdagsághoz, fényhez s méltósághoz vezet, bukásod sem jelent egyebet, mint hogy nem voltál győzelemre méltó. Sem a társadalmat, sem a gazdagokat nem vonhatod tehát felelősségre, hanem csak saját szülőidet, kik érted nem fáradoztak eléggé. A munka teljes szabadságának biztosítása által a társadalom megtette kötelességét, teljesítse tehát mindenki a saját kötelességét is!

A munkának, mint minden más cikknek ára, a kereslet és kínálat befolyása alatt áll. A tőke kamatozás által tartja fenn magát s szaporodik s így feladata, hogy munkáskezeket foglalkoztasson. Ezután a kapitalista szellem szócsövévé teszi Ricardot, elmondatra vele ismét bértörvényét, a melyből következik, hogy minden oly béremelés, mely nem a kereslet és kínálat viszonyából igazolt, kinos csalódásokat eredményez.

Tanuljatok takarékoskodni — mondják a kapitalisták — s ne legyetek felületesek, könnyelműek a család alapításban. A saját kezeitekben vannak letéve az eszközök a socialis nyomor lényeges enyhítéséhez, ha már azt teljesen ki nem irthatjátok.

Szomorú egy tan! A sorsnak akarata volna tehát, hogy kisebbségnek élvezetek, a nagy tömegnek azonban csak nyomor és nélkülözés jusson osztályrészul?

A nyomorultak hallották ezen üzenetet, de nem hittek benne. Oly próféták támadtak, a kik más tanokat hirdettek igazságképen. Így tehát ezt a nagy pert revidiálni, a vizsgálatot újból megindítani kellett. A revisio socialisztikus részről megtörtént s új tanokra vezetett. Halljuk tehát — mondja Neurath — mi hirdetni valójuk van e modern prófétáknak a nyomor eredetéről s a társadalmi baj megváltásáról?

A munka harcz, melyet a szellem a materia ellen folytat; a munka nem egyéb lemondásnál. Az egyes ember legnagyobb erőmefeszítéssel sem képes többet keresni, mint a mennyi épen megélésére elegendő, ellenben társított munka az erők kisebb alkalmazása mellett is már annyit képes szerezni, hogy többeknek is bizonyos jómódot biztosít. Fájdalom azonban a társulás elvével egy rossz elv is vonult be — a kiaknázás démona! Hamis próféták hirdetik, hogy Isten az élvezésre csak keveseket választott ki, s hogy a tömeg e keveseknek robotolni tartozik.

A tömegeknek kevesek által való kiaknázásának systemája mindig a kultura kísérelője volt. E systema csak formáját és nevét változtatta. Az ókorban rabszolgaság, a középkorban feudalismus nevet viselt az, a mit ma »szabad verseny«-nek neveznek. Lényegében a dolog ugyanaz maradt. Ma a tőke uralkodik a munka felett; a tőke szabad, a munkás rab, holott a munkás az, ki teremti mindama eszközöket, melyekből s melyek által önmaga megél, s így a munkások a mellett, hogy önmagukat kénytelenek fentartani, egyuttal előteremtik azon eszközöket is, a melyek által a munka folytathatása biztosítható. A ki tehát nem munkás gazdasági értelemben, az ama adózásból él, melyet a munkásosztály nyújt.

A kiküzdött szabadság így csak ámitó torzképnek bizonyult. A felfegyverzett erő szabadsága ez a gyengébbnek, a fegyvertelennek gazdasági leigázására.

A szabad verseny arénájában csupán a vagyonnak s a gazdasági küzdelemre képesített erők szövetkezésének mosolyg a diadal!

Nem a termelőképeségé, nem a productiv munkáé, hanem a tőkée és ennek társa: a kiaknázási művészeté az eredmény, a siker. Így lett a tőke az összes produkáló erők zsoldfizetője és ura a társadalomnak. Emez uralom elve, ideája, célja és mértéke pedig kizárólag a haszon, a munkások összessége pedig a tőkére nézve csak a hasznot szolgáltató apparátus jelentőségével bír. Ha a munkásból haszon már nem húzható, úgy tovább mehet; feleslegessé vált, s a természet asztalánál betöltött helyét elhagyni kénytelen. Ha a hasznot leső spekulációs küzdelem tévutra ér, vagy pedig túltengés folytán megtörik, a termelésnek is nagy részben meg kell szünnie s a munkások tömegei kereket és kenyér nélkül lelik magukat. S a gazdasági életnek eme görcsös rángatózásai mindaddig szükséges rosszat fognak képezni, a míg a spekulációnak privat érdekhajhászból a társadalmi productio felett uralmat gyakorolnia szabad. Ily frivol természetű a mai, a szabadság nevét uzurpáló gazdasági rendszer! Ezzel pedig a mai társadalmi kérdés magva szabadon fekszik előttünk.

Ilyen kritikát gyakoról a socialismus a modern gazdasági rendszere fölött! Szerinte tehát a socialis szenvedés a munkások tőkehiányából s a termelésnek a spekuláló magánérdekek uralma alatti helyzetéből ered. Ez a baj gyökere, melyből az következik, hogy a tőke és munka egymástól való elszigeteltségének meg kell szünnie és hogy minden munkának jelentőségéhez képest a nemzeti productio jövedelméből biztosítani kell az őt megillető részt. Az egész nemzetet tehát úgyszólván egy nagy, ezer és ezer vállalatot felölelő részvénytársasággá kell alakítani. Ezzel az egyes spekulánsok egymás elleni harcza véget érne és ki volna zárva, hogy egyesek az összesség kárára meggazdagodhatnának. A productio még akkor sem szünetelne, ha valamely üzemág nem is hozna feleslegeket. A mai erkölcstelenítő pauperizmus forrása ily módon kiapadna. De az államnak még egy lépéssel tovább kell mennie. A jövedelmek felosztása úgy volna foganatosítandó, hogy a munkások egyúttal részvényesek, s fordítva, a részvényesek munkások is legyenek. A nemzeti részvénytársaságot tehát nemzeti termelési szövetkezetté kell fejleszteni, melynek minden tagja munkás és tőkés, bért és osztalékot kapó tag.

Röviden ismertettük annak a két nagy pártnak gondolkozási módját, a melyek századunk socialis szinpadán mint ellenséges harcosok állanak egymással szemben, előadtuk azokat úgy, a mint a socialis nyomor forrásai tekintetében elméletekké váltak.

A tudományosan kiélesített fegyverek szemeink előtt cikázó villámokban vonták meg csatavonalalaikat. A felek egyike igazolni igyekszik a jelenkor állapotait, dicsőíti a szabadságot s mint győztes, védelme alá veszi a kivivott hatalmi helyzetet; a másik fél szigorúan bírálja az adott viszonyokat, átokkal sujtja a hatalmat s a nap hatalmasait és pusztító küzdelemre hívja fel

a nyomorultakat, valamint az államot — mint a nyomorultak védelmezőit — a ma ellen, annak romjain felemelni akarva a jövődönnek új és szépnek sejtett socialis épületét.

De — folytatja Neurath — mint a pártok felett álló szemlélői eme harcznak, s egyúttal a szenvedő társadalom tagjai s testvérei mindazoknak, kik az élet terhei alatt görnyedve taposásák végig a pályát, mi is az ítélőszékbe akarunk helyezkedni, hogy ezt a nagy pert lehetőleg részrehajlatlan birói vizsgálat tárgyává tegyük. A socialis élet térségein kutatónak oda kell törekednie, hogy az egyoldalú álláspont perspektívájától szabadulva, ama magaslatra helyezkedjék, a hol a különféle szempontokból eredő nézetek harmonikus képpé egyesülve nyilatkoznak meg. Azt kívánjuk — mondja Neurath — hogy a mai socialis harc kritikai szemléleténél bennünket ily törekvések vezéreljenek.

Itt azután Neurath curulusi széke elé idézve a peres feleket s meghallgatva összes érveiket, széles fejtegetések során bámulatos bölcseséggel és megdönthetlen logikával taglalja a socialismusnak óhajításait és felveti azt a kérdést, vajjon mi áll az összes vagyonnak az osztársadalom birtokába való jutásának útjában s mi volna a socialistikus tervek keresztülvitele esetén az eredmény? Nem az érdekelhet eme vizsgálatnál, vajjon a kisajátítás kivihető-e vagy sem s vajjon a mai birtokosok ellenszegülnének-e vagy sem. Csak az vizsgálandó, vajjon a bekövetkezendő rendszer gazdaságilag tartható volna-e? Vajjon tehát a munkások összessége ellehetne-e kapitalisták, vállalkozók nélkül, s vajjon a nemzeti vagyonnak, tehát az összes iparüzemeknek kezelése állami hivatalnokok által oly egyszerűen s simán volna-e lebonyolítható, mint pl. o. ma a vasut, posta vagy távirdai forgalom? Oly functiokat végeznek-e a mai kapitalisták s vállalkozók, melyek az állam kinevezett vagy megválasztott közegei által is el volnának láthatók? Ez — Neurath szerint — a kérdés veleje.

Erre a kérdésre azonban Neurath határozott nem-mel felel. Mert ha a capitalista-rendszer csakugyan feleslegessé vált volna már, ugy azt épugy látnók összeroskadni, mint összeomlott valaha a feudalismus. Az ipari és kereskedelmi élet még nem érte el a fejlődésnek amamagas fokát, hogy azt bureaukratikus módon állami hivatalnokok serege által administráltatni lehetne, — de a tőkét nélkülöző népesség sem érte el még a gazdasági érettség ama tökélyét, hogy szövetkezeti módon az egész társadalom productióját kezelésbe vehetné, ha a szükséges tőkék birtokába jutna. A részvénytársasági vagy szövetkezeti üzemformák, melyek eddigelé a productiónak még csak kevés mezején próbáltattak ki, ma még nem állanak a fejlődés ama fokán, hogy a társadalom összeségének gazdasági tevékenysége e formákba volna önthető. Hiszen daczára annak, hogy a részvénytársaságok és szövetkezetek oly egyének vezetése alatt állanak, kik értik szakmájukat, mégis mennyi összeomlással és rázkodtatással van létük egybekötve, — de sőt sok esetben épenséggel oly eszközöknek bizonyultak, melyek által a nagy tőke a kis tőkét, a speculatio útjain járatosak a kevésbé tapasztaltakat kiaknázás tárgyává tehatték!

Mily oktan tehát ama nézet, hogy ez uton korunk sociális bajai orvosolhatók, a válságok s a tömeg nyomora elháríthatók volnának.

És fájdalom ez a cél lebeg a munkásosztály szemei előtt mint lelketlen izgatók által olyannak jelölt, mely ma a politika segítségével s a capitalista osztály ellen folytatandó agitáció s harc által elérhető. Mintha a politikai agitáció képes volna egy oly gazdasági rendszert, mely a termelésnek csak egy részére sem mondható még megfelelőnek, — a sociális élet valamennyi munkaágára nézve beválhatóvá tenni!

Mindazonáltal nem tagadható el a sociálismustól — mondja Neurath — a helyes megítélés dologi tekintetben, — de igenis az időpont tekintetében!

Nem a munkásosztály, hanem az egész társadalom megmentéseért hangzik fel a vészkiáltás!

Bármint igyekszünk is érzelmeinket csittítani, s a vizsgálat tartamára, a mint a kutatáshoz illik, csupán szellemi szemmé válni; ha sikerülend is magunkat mindentől, mi emberi, felszabadítanunk, hogy kizárólag a hideg kritika álláspontjára helyezkedve, vizsgáljuk a társadalom szervezetét, mindig ama meggyőződésre kell jutnunk, hogy a mai társadalom állapota nem tekinthető a sociális élet maradandó, vagy még csakis tartható formájának. Be kell látnunk, hogy sociális életünk a fejlődés egy kritikus fasisához ért, és hogy több mint egy évszázad óta oly állapotban leledzünk, a melyben a feloszló processusok a felépítő törekvéseket leigázzák, s hogy azon ponthoz értünk, a melyen túl a sociális reorganisatiót, a társulást és szövetkezést, valamint a positiv ideális értelem ujjáébredését célzó berendezésekre irányított törekvéseké az elsőség. Ha a társadalmon segíteni akarunk, úgy actionknak a társadalom bajaihoz kell simulnia, — illeszkednie ama fejlődési menethez, a melyben a társadalom jelenleg halad. Az organisatió hiánya a mi legfőbb bajunk! Oly organisatióhoz vezető ut, a mely nagyszerűségében a gazdasági élet mai nagyszabásának megfelel, s tőlünk el nem rabolja a kivivott szabadságot, ellenben oly rázkódásoktól szabadít meg, a melyek úgy gazdasági, mint morális életünkre pusztítólag hatnak, — ily célra terel bennünket a bölcs felismerés, — ily utra a gazdasági élet fejlődése már önmagától is rálépett. A sociális kérdés megoldása nem lehet egy geniális ötlet, vagy felfedezés gyümölcse. A társadalmat nem lehet valamely phantasia szülte formába gyúrni; ez csakis úgy képes fejlődni, mint organismusok egyáltalában fejlődni képesek.

A gyógyszereknek itt tehát oly intézkedésekből kell állaniok, a melyek a mai társadalom organikus tovaképződésére alkalmasak.

Nem az üzleti és társadalmi szervezés új formáinak felfedezéséről van itt szó, hanem már meglévő formák fejlesztéséről s szélesebb körben való alkalmazásáról.

Megfelelőknek pedig ama eszközöket lehet csak nevezni, melyek a társadalom különféle osztályainak összekötésére képesek, illetve a munkásosztályt existentiájának mai bizonytalansága alól felszabadíthatják. Neurath vizsgálja azután, vajjon

mily viszonyok között képződik ma a munka ára s konstatálja, hogy a kereslet-kinálat törvénye tiszta elvi értelmében mai gazdasági életünkben érvényre nem juthat. A munkások coalitíójoga azonban sok áldásos intézmény kifejlődésére vezetett, melyek közül Neurath a békéltető kamaráknak nagy és fontos szerepet tulajdonít, főképp mivel a munkabér közös megállapításába a közvélemény betekintést nyer s nem képzelhető, hogy eme intézmény kizárólag a munkabér parlamentarikus tárgyalások során való meghatározására maradjon szorítkozva, holott ma semmiféle ár meghatározása tekintetében nem kívántatik meg annak észszerű és társadalomgazdasági beigazolása, — de sőt hiányzik még az öntudat is, hogy ilyen igazolás erkölcsi szüksége létezik.

Bebizonyítja Neurath azután, hogy az olcsóbb munkaerő alkalmazásából a vállalkozóra nézve nem származik haszon. A munkás vagyona is szert akar tenni. Az összproductióra nem az a döntő, hogy kinek kezében marad a felesleg, mely tőkévé változik; — a tőke csak tőke marad és azon meg nem látszik honnan ered. (Non olet). Az állandóan magasabb bér lehetővé tenné a munkásoknak a takarékoskodást. Hogy a munkaidő megrövidítése a productió kárára volna, ez ép oly előítélet, mint az az állítás, mely szerint a béremelés veszélyeztetné a tőkét. Nem az a döntő, vajjon hány órán át hull le a kalapács, hanem az, hogy összesen hányszor s mily energiával.

Neurath ezután áttér a különféle munkásjóléti intézményekre s egyesülésekre.

Ezek főképp a munka helyzetét óhajtják a tőkével szemben erősíteni, — azt akarják, hogy a munkás része a productió jövedelmében legyen nagyobb, a munka feltételei pedig legyenek kedvezőbbek.

Eme törekvésekben azonban nemcsak a tőkésék, hanem még némely nemzetgazdák is felette veszedelmes jelenségeket vélnek felfedezhetni; azt hiszik ugyanis — ragaszkodva a régi tanhoz, — hogy ha több adatnék a munkásoknak, mint a mennyi az életfentartáshoz okvetlen szükséges, úgy elszaporodásuk az egész társadalom elszegényedésére fog vezetni. Ezen aggályok nem egészen alaptalanok, — azonban mégis attól, vajjon mire fordítja a munkásosztály a bérek emelkedését s abból mennyit képes megtakarítani s tőkésíteni, mily módon emeli fogyasztását, s vajjon csupán alantas élvezeti célokra fordítja a többletet, avagy az élet nemesebb, finomabbá való tételére, a családi élet egészségesebbé való tételére, — ily momentumoktól függ, vajjon a béremelés a productióra nézve bénítólag, avagy emelőleg hat-e. Maga a tömegek fogyasztásának emelése különben gazdasági szükségletté is válhatik, sőt legujabban szálló igévé lett, hogy a fogyasztást a termeléssel bizonyos összhangba kell hozni; hiszen a legtöbb válság okául ép a túlproductiót emlegetik. A köznapi észjárásnak képtelenségnek tűnik, hogy a túltermelés, tehát a gazdaság szaporodása, sőt túláradása ép ugy válhatik a tőkésék részére nagy szerencsétlenségek, veszteségek forrásává, mint kutfejévé a munkások, a vagyontalanok határtalan nyomorának, és mégis a túltermelés folytán azok tőkéiket, ezek keresetüket, kenyerüket veszítik.

Miért éhezünk? Mert a magtárak készletei túlaradozók. Miért kell fél meztelenül és rongyokba burkolva járnunk? Mert az árúházak szövetkészletekkel túltömvék. Miért kell fáznunk? Mert sok a köszénbánya s a fűtőanyag hegyekké tornyosul. A tényállás, mely a kérdések s feleletek eme játékából levezethető, oly abszurdumnak látszik, hogy létezését sok nemzetgazda egyenesen tagadta. De maga az a tény, hogy valami tagadtatik, a mi még kiderítve nem lett, avagy megszilárdult tanokkal ellentétesnek látszik, nem ritkaság. Azt, a mi paradox, nem engedik könnyen érvényesülni, s a mi szilárd véleményekkel ellentétes, arról sokszor az tételeztetik fel, hogy nem is igaz. De azért oly nemzetgazdák is akadtak, kik az általános túltermelés lehetőségét nem vonták kétségbe, sőt gyógyszert is véltek feltalálni e baj ellen: a társadalomnak mindenkor rendelkeznie kell a léha fogyasztók — »fruges consumati nati« — serege felett. A problema ily megoldása azonban ép oly paradox, mint a problema maga. Az egyik megfejni akarja a bakkecskét, a másik pedig szitába akarja a tejet felfogni. A szocialisták pedig azt kérdik, vajjon miért adassanak ama feleslegek a léháknak s miért nem a munkában görnyedőknek? A felelet, melyet a kérdők füleibe kiáltottak, ismeretes: csöbörből vödörbe kerülnénk, még egy sokkal nagyobb bajt idéznénk fel a túltermelésnél, — a túlnépesedést! A gazdagoknak csak pezsgőt, selymet stb. adunk, csupa oly dolgokat, melyek népesedési szaporodást nem eredményeznek, a szegényeknek azonban kenyeret, ruhát, fűtőanyagokat adnánk, úgy hogy az összes feleslegek túlnépesedés folytán nélkülözésekké fajulnának.

Kiséreljük meg az okosság s ostobasság eme tömkelegéből kivezető utat találni. Nekem — mondja Neurath — lehetségesnek látszik ez, a nélkül, hogy a túltermelés tényét erőszakkal tagadni, vagy a túlnépesedési tendenzia mellett elsompolyogni kellene. Nem új felfedezésekről fogok hirt adni — mondja Neurath — csupán ismert tényeket és tanokat óhajtok talán kevésbé ismert kapcsolatba hozni egymással.

Terjedelmes fejtegetések révén ezután azt bizonyítja, hogy azon kérdés eldöntésénél, vajjon hogy akadályozható meg az általános túltermelés, sem a produkció egyszerű redukálása, sem pedig a fogyasztás emelése egyedül nem jöhetnek tekintetbe. Túltermelés nem lehet az elszegényedés oka, a fogyasztás maga pedig nem lehet a tőkeszaporodás kiapadhatlan forrása. Az igazi cél ott keresendő, hol a fogyasztás maradó tőkeforrássá válik, vagyis a fogyasztásnak a kapitalistákra nézve jövedelememelkedéssel kell járnia. Mihelyt a vállalkozási szellem ily utakat fedez fel, az eladatlan termékek ismét eladhatókká válnak, a süllyedt árak ismét emelkednek s a keresetet nélkülöző kezek és fők ismét munkához s jövedelemhez jutnak. Ámde ily utak sok esetben egyáltalában nem találhatók könnyen. Sok ily kivezető út csak az államférfi, vagy társadalombölcész által ismertetik fel, de a kapitálista azokat a maga szempontjából korántsem látja csábítóknak. Ezen nem csábító utak egyikével, a melyen a túlprodukczió segítségére lehet sietni, óhajt Neurath a következőkben foglalkozni!

A természetben is bizonyos visszaesések előzik meg a haladást, ép úgy, mint az árkot átugorni akaró ember előbb visszamegy, hogy azután futás által több erőt fejtve ki, leküzdhesse az akadályt. Mindig a magasabb áldozza fel magát az alacsonyabb javára. Csak így lehetséges az élet örök megifjodása s a magasabb polczokra való felemelkedés. Maga a művészet, bölcsészet, vallás és tudomány is megmerevednének, ha le nem ereszkednének a nép mélyebb s nem terjeszkednének annak szélesebb rétegeibe. Egy meghatározott kulturszélesség bázisán csak meghatározott kulturmagasság érhető el. A népeknek és rendeknek tehát saját gazdaságukból és kulturájukból sokat át kell engedniök a kevésbé gazdag népeknek s rendeknek, ha azt óhajtják, hogy saját gazdasági életük és kulturájuk ne akadjon fel s ne jusson süllyedéshez.

Minden arisztokratikus gazdasági forma, ha a gazdaság bizonyos határát elérte volt, összedőlt. Ez volt sorsa az antik világnak s a feudalizmusnak. Összeomlottak, a midőn nem voltak képesek előteremteni ama finanziaális eszközöket, melyeket az elért kultúra s az annak megfelelő állami élet igényelt.

Gyorsabban azonban, mint a modern gazdasági forma, nem tudott egyik sem kifejlődni. És annak a népnek, mely leghamarább ért a modern gazdagság magaslatára, Angliának kellett legelőször ama szenvedéseket is megismernie, a melyek a gazdasági alap kiszélesítését igénylik.

Annak, a mi a kapitalisztikus rendszer szerint a munkából kiaknázható, megvan a maga határa. A vevőül szereplő népek vevőképességének is csak bizonyos mértéke lehetett s a túlprodukciónak így mindig újból vissza kellett térnie.

Uj utakat kellett tehát keresni, a népek vevőképességét kellett emelni gazdasági fejlesztésük közvetlen támogatása által. Az árukat most már nem mint eladási objektumokat, hanem mint tőkét exportálták, Anglia ugyanis ellenérték fejében részvényeket, járadékokat fogadott el, s így mindig többet s többet produkálhatott, munkásainak újból foglalkozást, keresetet nyújtva.

Addig tehát, míg új területeknek belevonása által a produkció fejlesztése lehetséges, addig a terjeszkedés másik módja, azaz a munkástömegeknek kistőkésekké való átalakítása kevésbé sürgős, de nem szenvedhet kétséget, hogy tőkegazdálkodásunk elvégre is kénytelen lesz hozzálátni a saját munkásosztályunkban még csiraképen szunnyadó produktív erők rendszeres ápolásához. Nemcsak kifelé kell kelendőséget keresni termékeink részére, hanem ugyanezt a feladatot itthon is mivelní kell.

Nem észszerű dolog fogyasztási területeket állandóan kiaknázni, a nélkül, hogy azokat ne ápolnók s fizetőképessé ne tennők. Az extenzív gazdálkodási módot az intenzívnek kell felváltania, a kihasználás és kiaknázás művészetének helyébe a termékenyítés és ápolás művészetének kell lépnie, ha azt akarjuk, hogy a gazdasági élet újabb magaslatokra emelkedjék.

Ezzel szemben a modern munkásosztályok egy ellentmondásokkal szaturált exisztenciát folytatnak, midőn egyrészt modern műveltségtől áthatva a piac sokoldalú fogyasztásra s finomul-

tabb életmódra csábíttatnak, míg másrészt mint kiaknázandó erők szabadon tova hömpölygő masszája a kereslet és kínálat változékony játékanak, szédelgéses emelkedések hullámverésének és ezt követő tönkremenetelnek vannak kitéve. Fájdalom azonban felismerése annak, hogy a nagy tömegek vásárló ereje jobb kereset által, produkáló ereje morális és gazdasági életük fokozása által nemcsak hogy fejleszthető, de okvetlen fejlesztendő, nagyon gyéren terjedt el. A kapitátista és vállalkozó osztály túlnyomólag azt a felületes nézetet képviseli, hogy a béremelés minden neme, a munkás jólétéhez adandó minden hozzájárulás, a munkabér mellé nyújtandó mindenféle biztosítási díj nem egyéb, mint a nyereségnek, illetve tőkejövedelemnek megrövidítése.

Mégis legújabbán a vállalkozó osztály egyes esetekben kísérletkép oly utat választ, a mely bizonyosságot nyújt arra nézve, hogy az említett áldozatok, ha hozatnának, tényleg célhoz, eredményhez vezetnének.

Ez az út pedig nem egyéb, mint a munkásoknak a vállalat funkcióiban és előnyeiben való részesedése. Ez a nyereséményrészesedési rendszer (partnership) egész új viszonyba hozza a vállalkozót s munkást egymással, érdekeik ezentul szűkebb s harmonikusabb módon vannak egybefűzve. A munkás most magának is dolgozik, ha munkája intenzivebbé válik; anyag, szerszám stb. takarításai őt is előnyhöz juttatják s felhagy az eddigi felületességből vagy hanyagságból, vagy pláne szándékosan elkövetett anyag- és szerszám pazarlással.

A munkás most már nemcsak látszólagos, hanem tényleges üzlettárs!

A részesedési rendszer, mint a bérrendszer kiegészítője, lehetővé teszi az állandó átmenetet egy magasabb gazdasági systemához. Ez a rendszer nem ujság s talán már régi idők óta létezik, mint egyáltalában nincs a társadalmi és gazdasági organisatióknak oly formája, mely a kultúra kezdetideje óta mint csira fenn nem állana. De a reformáló törekvéseknél nem annyira az új alkotások mérvadók, mint inkább oly formák fejlesztése és kiterjesztése, melyek a kor szükségleteiben és érettségi lépcsőzeteiben kedvező talajra találnak.

A részesedési rendszer azonban csak akkor fog teljes és valódi lenni: ha a munkásoknak az üzleti könyvvitelbe s operációkba legalább időről-időre betekintés engedtetik, ha a főnök nem absolutistikus, hanem alkotmányos kormányfő s ha munkásaiból, egy eddigelé csupán parancsokat fogadó és kéréseket előadó testületből társ-kormányzótestület válik s ha ez a rendszer nem csupán a patronus jóakarására, hanem statutumokra és jogra lesz alapítva. Ebben az esetben e rendszer socialis hatalommá fog válni!

Nem szabad felednünk, hogy a korszerű társadalmi jogok közül sok csak azokat megelőző erőszakból fejlődött s hogy szabadon előállott formái a társadalmi összeköttetésnek és forgalomnak továbbfejlesztés útján lettek csak jogilag követelt s rendezett formákká.

Addig tehát, míg ez itt is bekövetkezik, hadd fejlődjék a

részesedési rendszer egyelőre a kegy útján! Így is csak nemesítően fogja a munkásosztályt befolyásolni.

Összegezve a mondottakat, sikerült tehát felismerni ama forrásokat, a melyekből korunk gazdasági bajai származnak. Láttuk, hogy a proletarismus és pauperismus ijesztő betegségei a kulturvilág által orvosolhatók. Meggyőződünk, hogy e téren többet kell tennünk, mint a munkanélküli tömegektől az alamizsnát megvonva, azoknak az ennél olcsóbb morált prédikálnunk. Az egyszerű socialis és gazdasági, szóval realistikus józanság parancsolja, hogy a társadalom organikus tovaképződését egyáltalában, valamint a munkabért kapó néptömegek erkölcsi és gazdasági emelését célzó szervezkedési eszközök létesítését szorgalmazzuk. Felülről, a nagy vállalkozás és részvényesség szervezetein keresztül törekszik a társadalom a centralisatió felé, melynek tendenciája egykor az egész közgazdaságot egy egységes és központilag vezetett államgazdasággá átalakítani. A tőzsde a socialis gazdaság népképviselőjévé, a központi bank pedig annak felsőházává válna az ipari és bankügy nagyjainak kormányzata alatt. A szabadságot veszélyeztető socialismus tehát felülről ép úgy fenyeget bennünket, mint alulról a sociálisták által vezetett s a forradalmat célzó tömegek részéről. Ámde mindkét mozgalomnak a társadalom javára kell végződnie, ha a szövetkezési ügynek minden formájában való állandó fejlesztése által a középosztályok szervezése és erősítése céloztatik s ha a bérért dolgozó munkásoknak egyengetjük az utat úgy erkölcsileg, mint gazdaságilag kispolgárius életmód felé. Csakis a szövetkezeti élet minden válfaja által tagosított s árvizként tovahömpölygő tömegektől szabaddá tett társadalom tekinthetne nyugodtan a gazdasági életnek felülről végbemenő centralisatiója felé, különben a közlekedés államosítására a gazdasági élet más ágazatainak államosítása következne be, ha a tőke összpontosító processusában továbbhaladva, a középosztályok szétforgácsoltságukban, a munkások pedig a dagadó árviz formájában maradnának.

Ugy a nyomort, mint a veszélyt, a mely a szabadságot fenyegeti, el lehet azonban háritani. Csupán egy eszközben: az állandó szervezkedésben rejlik a mentség.

De a socialisták tervei, melyek a hirtelen átalakulásokat célozzák s a következetes fejlődés szükségességétől eltekintenek, e tervek, ha kivitelre kerülnének, a szabadság teljes veszét vagy általános nyomort, avagy mindkettőt együttesen eredményeznék.

Hogy a részesedési rendszert mint gondolja Neurath tulajdonképen a gyakorlatban az összes termelésre és fogyasztásra kiterjesztendőnek s ezzel együtt a túltermelési válságokat miként véli megakadályozhatóknak, szóval mikép tervezi ő a társadalom szervezését, vagyis hogy gondolja ő a magántulajdon érintése nélkül az összegazdaságot oly magasabb formává fejleszteni, a melynek keretén belül ezek a nagy célok megvalósíthatók volnának, erről: »Die wahren Ursachen der Überproductions-Krisen, sowie der Erwerbs- und Arbeitslosigkeit« és »Das Hauptproblem der modernen Volkswirtschaft« című munkáiban hagyta reánk kutatói végrendeletét:

»S ez mind lehetséges volna — mondja Neurath — a nélkül, hogy a magántulajdonhoz — legyen az ingatlan vagy tőke — hozzá kellene nyulnunk, tehát a nélkül, hogy bárki is áldozatot hozni kényszerítettne, sőt épenséggel úgy, hogy mindenki, sőt még a leggazdagabb rendek is csak előnyöket érnének el, lehetséges volna az egyéni szabadság korlátozása nélkül, de sőt valamennyi egyén, osztály és nép versenyének és haladási törekvésének hatalmas föllendítésével.«

Gyönyörűen hangzó tan, de nézzük már most, hogy akarja Neurath azt tettekké változtatni.

Neurath abból indul ki, hogy valaha nélkülözések képezték a nép nyomorát, holott ma a nyomor okozatának épp ellenkezőleg a javak túltengése, a tulproductió az oka.

Zavaró paradoxonnal állunk itt szemben, egy borzadalmas talánynyal, melyben korunk gazdasági tudományának s állam-művészetének központi problémája rejlik.

Lehet-e tultermelésről beszélnünk, a midőn az emberek milliói nemcsak az élet kellemesebbé tételére szolgáló anyagi eszközöket nélkülözik, hanem nyomorban élve, még a legszükségesebb fizikai életföltételektől is megfosztva állanak?

Mégis azt állítják, hogy nincs a javaknak elegendő kelen-dősége, hiányzanak a piacok és fogyasztók.

Ezzel szemben a józan ész azt kérdi: hogyan lehetséges az, hogy a termelőnek épen akkor s azért hiányzanak a termeléshez szükséges eszközök, midőn és mivel mindazok nagy feleslegben találhatók?

E szerint tehát a javak túltengése nyomort, azok hiánya pedig jólétet jelentene? Ez a képtelenség meg nem állhat.

Neurath ezután tárgyalja az értékproblémát, fejtegetvén, hogy a javaknak kétféle, u. m. használati és csere-értékük van.

A praktikus felfogás szerint azonban nem a kenyér csere-értéke az, a mely éhségünket csillapítja, hanem a kenyér minősége, illetve tápláló ereje, nem a kőszén csereértéke az, a mely fűt, hanem annak calorimétrikus becse, — mégis a gyakorlat, de maga a tudomány is a modern gazdasági életben a csere-érték szempontjából itéli meg a javak praktikus jelentőségét, nem pedig a természetes azaz használati érték után. A csere-érték azonban csak képzelt érték, egy mesterségesen konstruált mérőeszköz. Valóságos antinomiával állunk tehát itt szemben!

Innen ered, hogy a gazdasági elv helyébe a rentabilitás elve lépett. A gazdasági elv az életszükségletek természetes kielégítésére törekszik, holott a rentabilitás elve a tőke felhalmozódását czélozza. Ez az oka egyúttal annak, hogy a modern gazdálkodás csupán oda törekedik, hogy értékekből értéktöbbletet produkáljon, holott az észszerű gazdálkodásnak csupán az lehetne természetes célja, hogy — tekintet nélkül a javak képzelt, avagy mesterséges értékmérőjére — azokból mennél többet s mennél jobb minőségűeket termeljen, hogy a közjó szükségletei minél jobban s gyorsabban kielégíthetők legyenek.

A modern gazdálkodási törekvésnek azon elve tehát, mely az üzembe fektetett 100 tallérból okvetlen 100 tallérnál több értékű javakat akar produkálni, magában véve mivel sincs iga-

zolva s így nem nevezhető oly productió gazdaságilag észszerűtlennek, a mely befektetett 100 tallérnál kevesebb, vagy csak épen 100 tallér értékű javakat szolgáltat.

Neurath szerint idáig ezt a kérdést még nemzetgazda fel sem vetette, vagy ha igen, úgy arra választ nem adhatott. Sismondi ugyan foglalkozott a problémával, de maga is bevallotta, hogy nem képes megoldását felfedezni.

A pénzkölcsonzés terén születethetett meg legelőször az a gondolat, hogy pénzből több pénzt s így tehát az ipari életben is értékből több értéket kell előteremteni, — holott épenséggel ferdeség, hogy a productionnak ott szünetelnie kell, hol a neki átadott 100 tallér értékből nem képes legalább ugyanynyi, de lehetőleg több tallér értékű javakat termelni. Ez a ferde teoria még akkor is érvényesülni akar, ha a termelt javak úgy mennyiség mint minőség tekintetében többek, illetve jobbak, de pénzértékben kifejezve kevesebb csereértéket képviselnek.

Ámde már King György ismert gabona-árstatisztikájával a 17-ik században igazolta, hogy a javak bizonyos tömegének elérésén túl előálló többlet rohamos áresést okoz, úgy, hogy feltéve, ha 300 mennyiségű gabona normalis termés esetén 300 mennyiségű aranyat ér, már 400 mennyiségű, tehát $\frac{1}{3}$ -dal nagyobb termés csak 150 mennyiségű aranyat, tehát csak félannyit ér meg. Ezen árteoriáról Took Tamás még a 19-ik században is »Az árak története« című művében úgy emlékszik meg, mint a mely teljesen beválik.

Az árképződésnek, illetve a javak értékelésének eme paradox és épenséggel veszedelmes módját a nemzetgazdák mint az emberi természet, vagy legalább is a piaczi forgalom természetéből folyó szükségességet tekintették. Neurath azonban azt állítja, hogy az ő kutatásai benne ama meggyőződést érlelték meg, hogy csupán piaczi forgalmunknak teljesebb átderítésére, a kereslet és kínálat rendezettebb működtetésére van szükség, hogy az áralakulás ama oktalan és végzetes módja észszerűbbé és az összérdeknek megfelelőbbé tétessék.

De hogy érhető el ez a cél? Neurath szerint kétségtelenül akként, hogy ha úgy az összes termelés, valamint a fogyasztás is szövetkezeti, részvénytársulati rendszerre alakulnak s az egész forgalom vezérkötelék által clearingben bonyolítottatnék le. Ez a vezérkötelék üzleti könyveiből minden pillanatban láthatná, miképen áll az egyes vevők, vagy fogyasztók kötelekeinek jövedelme. Ha már most a termelés valamely ágának kiterjedésében eléretnék ama pont, melytől fogva az áralakulás mai módja szerint áresésnek kellene bekövetkeznie, úgy nem volna szükség a productió vagy a szállítás redukálására, hanem a vezérkötelék a vevők, vagy fogyasztók képviselői által a fogyasztás egyes csoportjaihoz egyszerűen azon kérdéssel fordulna, vajjon pl. o. ha idáig 300 quantum petroleumra volt az összes petroleumfogyasztóknak évente szüksége, melyért 300 quantum bonificatiót kaptak a petroleumtermelők, ezentúl évente 400 quantum petroleumért mily értékösszeget bonifikálnának. A fogyasztók nem fognak több petroleumért kevesebb pénzt fizetni akarni, mint azelőtt a kisebb quantumért, még kevésbé fog eszük ágába

jutni, hogy a termelőkre, azért, hogy több petroleumot akarnak szállítani, büntetést szabjanak ki, úgy hogy a termelőket arra kényszerítsék, hogy a petroleumtöbbletet megsemmisítsék, a helyett, hogy azt ellenszolgálmányért átengedjék. A fogyasztók tehát ily módon több petroleumért több bonificatiót is fognak nyujthatni s az összkötélék ily módon mindenki előnyére fogja a petroleum árát az illető évre megállapíthatni. -

Az árak feletti tárgyalás tehát nem birna, vagy ha igen, úgy nagyon csekély mértékben, az alkudozás, licitálás s árharcz, hanem inkább tárgyilagos ankét, illetve békés vita jellegével.

És a capitalisták összessége nem hinné, mint azt tényleg teszi, hogy reá kedvező a szellemi és kézi munkát még akkor is lehetőleg olcsón vásárolni, ha a munkások életfentartásához szükségelt eszközökben nagy feleslegek mutatkoznának, mert az a nézet, hogy a mondott viszonyok között bérreductió által tőkét képezni s szaporítani lehet, csak téveszmének és oktalanságnak volna nyilvánítható.

De Neurath az árképződés eme reformjával egyedül nem elégszik meg — a hitelnek általa tervezett reformja nélkül! Mert nézete szerint a mai productió legnagyobb hibája, hogy a vállalatok előre meghatározott, tehát fix kamatozású s lejáratú kölcsöntőkékkel dolgoznak. Ezek helyébe Neurath oly tőkebefektetéseket követel, a melyeknek csak quotabeli részesedésre van igényük. Mert a hitelezők által előlegezett tőkék kamatai már a productió megkezdése előtt terhelik a productiót, a mi azután, ha túltermelés következtében a termelt javak ára csökkent, tulajdonképeni okozója a válságnak, mivel a hitelezők megvonván a hitelt a vállalkozóktól, azt a productumok elhárítására kényszerítik s így a tönk szélére juttatják. A productiónak azután szünetelnie kell s a munkások kenyerüket veszítik — noha a productió összes feltételei megvannak s a produkált javak teljesen jók, mennyiségileg s minőségileg kifogástalanok. A túlproductió folytáni áresökkenést a mai gazdasági rendszer mellett a vállalkozó azonnal áthárítja a munkásra, annak bérét redukálván, de az igénybe vett kölcsönök kamatai nem csökkenthetők, sőt ép ellenkezőleg, válságos időkben a kamatláb emelkedik. Ha tehát a hitelezők helyébe részvényesek, vagy szövetségi tagok lépnek, s azok tőkebefektetéseit után nem fix kamatokat kell a vállalatnak fizetnie, hanem osztalékot, mely a tényleges nyereségből ered, úgy a túltermelés az áraknak elébb vázolt alakulása mellett válságokra nem vezethet. Viszont az ármegállapítás a jelzett s a kereslet-kinálat tényleges viszonyának — speculativ mellékczeloktól ment — alapulvétele mellett és az egymásra rontó concurrentia kizárásával lehetetlenné tenni azt a mai gazdasági rendszer mellett lépten-nyomon konstataálható visszás állapotot, hogy a termelők, azért mert a fogyasztásnak több és jobb termékeket állítanak rendelkezésre, azokért kevesebb ellenszolgálmányt kapjanak, s így elvégre a termelés beszüntetésére kényszeritessenek, annak folytatását a legtöbb tőke felett rendelkező versenytársnak engedve át.

A munkaadó s munkás közötti viszonyra is — mint előző-

leg már kifejtettük — a részesedési elv alkalmaztatnék. Ily módon tehát a bér átalakulna termelvényekbeni részesedéssé, míg a termelést lerontó árak alakulása a jelzett árképződési rendszer által — melyet bátran nevezhetünk árbiztosításnak is — volna elhárítva s a fix kamatok helyébe a nyereséményrészesedés lépne.

A mai sociális bajnak Neurath nézete szerint a termelés és fogyasztásnak teljesen ellentétes érdekköre, valamint a gazdálkodási elv a rentabilitási, illetve értéktöbbletszerzési vagy haszon elv közötti disharmoniája a főoka; eme ellentéteket csakis a szövetkezeti elvnek az összes termelés és fogyasztásra való alkalmazása által lehet eltüntetni. Ennek keresztülvitelét pedig Neurath a cartellek és trustök mintájára véli foganatosítandónak. Ő ezen egyesülést »köteléki rendszernek részesedéssel s quotális megterhelésekkel« nevezi. (Verbandsystem mit Teilhaberschaft und quotalen Belastungen.)

A túltermelés okozta válságok — mondja Neurath — egy az egész társadalmi életet szervesen egybekötő, egyesítő, biztosító s átderítő intézmény által alapósan elháríthatók s tényleg történeti korszakunkban hatalmas törekvések irányulnak — részben öntudatlanul — ilyennek létesítésére. A tömeges productionnak minden fontos és különösen túlproductiótól fenyegetett ágát a tőkésített cartellek vagy trustök mintájára kell szervezni s e kötelekeket ismét egyetlen államot felölelő vezérkötelékké. Ez közvetíti az egyes kötelekeket s azzal az összes tagok részére a hitelt a részesedés formájában, ez gondoskodik a kötelekek s azok tagjai részére a bevásárlásokról s eladásról s szervezi közöttük a chequerendszer alapján a kölcsönös leszámolás műveletét.

Minden egyes üzem ily módon, úgy is mint cég, valamint az általa évente beszállított productumok révén tagjává válik a vezérköteléknek. Mint a mai trustöknél, úgy eme köteléknél is minden tag megfelelő számú universalrészvény birtokába jut, mely neki a belépés alkalmávali vagyonállagát, valamint jelenlegi átlagos jövedelmét biztosítja, még oly esetre nézve is, ha üzletének üzeme beszüntetendő lenne. Ezen organisationak nyilvános jelleggel és internationális kiterjedéssel kellene birnia. Az összes termelőkkel az összes fogyasztók, másrészt pedig az összes capitalistákkal az összes szellemi s kézi munkások állának szemben. Évenként egyszer volnának az egyes termelők részére a termelési contingensek s ez alkalommal az illető érvényes árak megállapítandók. A tőkésék és munkások a már kifejtett részesedési elv szerint nyernének kielégítést.

A termelés és fogyasztás, valamint a vállalkozók s munkások közötti összeköttetés, illetve leszámolási forgalomra nézve Neurath következőkép gondolkozik:

Egy nagy központi nyilvános jellegű bank végezné az összes kötelekek s háztartások között az elszámolás és leszámolás munkáját. Ennek a banknak az egyes városokban és falvakban saját hivatalokkal kellene birnia vagy ott, hol ez nem lenne lehetséges, ott a postahivatalok vagy községi előljáróságokra volna az bizandó. Minden kötelék, termelési ág, gazdálkodó,

minden háztartás, sőt minden alkalmazott és munkásnak egy-egy számla nyitvatnák e bankrendszernek. Csak annyi, a mennyi mindenkinek a részére megállapított előleg vagy részére rendelkezésre álló fizetés-, bér-, nyereség- vagy járadékból eredő követelésekből zsebpénz vagy esetről-esetre teljesítendő kis bevásárlások céljaira szükségeltetnék, volna készpénzben kiadható, ellenben a szabályszerű szükségletekért, mint lakás, élelmezés, ruházatért járó összegeket mindenki cheque-könyve segítségével a javára írott összegekből fedezné. Így pl. az állam tisztviselőinek járandóságait e banknál az illetők javára iratná, ellenben maga az állam contója megterhelhetnék; az adók az adózók számlái terhére, ellenben az állam, község stb. javára könyveltetnének; a tisztviselő lakbérére, hus-, kenyér-, ruha- stb. számlája az illető lakásbérbeadók fogyasztási egyesületek javára iratnék havi, negyedévi részletekben és így bonyolítottatnék le valamennyi üzlet, háztartás stb. forgalma. Igaz ugyan, hogy a közvetítő kereskedelem szerepe ily módon egészen vagy legalább lényeges részben kiküszöböltetnék s azzal együtt a csereérték önálló birodalma, de egyszersmint megszűnne a rentabilitási elv, mely ma csak rablási szándékkal lép fel, hogy egyrészt vagyont felhalmozván, a másik oldalon nyomort s inséget szüljön. A természetes, a személyes jólétet s boldogságot célzó gazdálkodási elv uralmával a társadalmi kérdés megoldást nyert volna. Csak mai elszámolási s könyvelési rendszerünk hibái, az önköltség és rentabilitás számítása körüli tévedések, tehát tulajdonképpen könnyen elhárítható dolgokban, rejlik legsúlyosabb társadalomgazdasági bajaink eredete, de e bajok orvosolhatók, a nélkül, hogy akár az állam, akár a gazdagok részéről áldozatok szükségeltetnének, avagy a történelmileg igazolt magántulajdon megrázkodtatást szenvedne.

Nem állami beavatkozástól várja Neurath e nagyszerű conceptió kezdeményezését. Neki a modern gazdasági élet nagy tábornokai, matadorjai, mint pl.: Carnegie, Morgan, Rockefeller, Gould-ok lebegtek szeméi előtt. A cartellek és trustök eme nagymesterei kezébe óhajtotta ő volna letenni a társadalom rekonstruációjának eme nagy és lendületes munkáját.

Bellamy-nak a vízmedenczéről szóló ismert parabolája során nagyon sikeresen fejtegeti Neurath a capitalisták összeségének ama közgazdaságilag teljesen oktalan tőkefelhalmozási igyekezetét, bizonyítván, hogy a munkabérek redukálásából tőkegyarapodás nem várható.

Mert — mondja Neurath — mit is kezdhette a capitalisták összesége ama javakkal, melyeket önmaga egyáltalában nem vagy legalább jelenleg nem fogyaszthat és melyeket szellemi és kézi munkások által sem fogyasztat? Vajjon képes-e mindazt, a mit az életfentartás eszközeiből úgy a magasabb, mint alantasabb alkalmazottaktól elvon, későbbi időkre, saját gyermekei és unokái részére félretenni?

Jó és tartós borfajtáknál ez talán sikerrel tehető, de tápszereket, ruházatot, színházi előadásokat, orvosi tanácsokat, iskolai oktatást — ha a néptől ezeket elvonják — nem gyűjthetők későbbi évtizedekre gyermekeik s unokáik részére.

Vagy talán a capitalisták összesége a dolgozó néptömegek-ből arany- és ezüsttermeket gondol kisajtolhatni? Nem, mert több pénz, mint a mennyit a nép munkabér fejében kapott, abból vissza nem nyerhető. Lehetetlen egy eredetileg üres zsák-ból többet kivenni, mint a mennyit abba beletettünk.

Ha a capitalisták összesége gyermekeit és unokáit abba a helyzetbe óhajtja hozni, hogy mindig finomabb dolgokat és szolgálato-kat vásárolhasson és fogyaszthasson, úgy szükséges, hogy a néptömegeből mindig több és több derék növény- és állattenyésztő, kertész, műiparos, technikus, tudós, tanár, festő, szobrász, színész, énekes, költő, zeneszerző, paedagog, orvos . . . kerüljön ki. Ez a cél azonban azáltal bizonyosan el nem érhető, ha a népet egy-részt alantas munkával túlterhelik s életszükségletét redukálják és másrészt a munka- és kenyérnélküliség általi nyomorra kárhoz-tatják. S éppenséggel oktalanság volna e célnak azzal szolgálato-tot tenni, hogy — mint Bellamy parabolájában történik — a népnek az életfentartási eszközök felét elvonják, a melyre semmi-féle észszerű egyéb rendeltetés nem is létezik s annak megtilt-ják, hogy további munka révén magának az életfentartás esz-közeit megkereshesse. Ez nem alkalmas eszköz a tőke gyarapi-tására vagy a jövő nemzedék részére szebb és gazdagabb, élvezetdusabb existencia biztosítására! Nem, ezen az uton vagyont legfeljebb elpusztítani s erőket csak megbénítani lehet.

Mindenesetre nézve tehát a kapitálista összesség érdeké-ben fekszik, hogy a mennyiben s bármily oknál fogva is tőkét gyarapítani óhajtja, a szellemi és kézi munkaerő képessé-geit, energiáit úgy a jelen, mint a jövőre nézve fentartani, fej-leszteni és fokozni.

A népben rejlő erő terjedelme s magas foku úgy fizikai, de még inkább erkölcsi és szellemi irányban határozó a tőkére nézve, s egyáltalában az egész gazdaságra nézve.

Tehát csak a személyes teremtő erők által, melyek az anyagi és dologi javak használata folytán nyernek erőt és táplálkozást s ez által fentartást és fejlesztést, valamint képességet ily esz-közöknek hasonló célokra szolgáló újabb teremtésére, nyerhet-nek e célok értéket s tőkeképen érvényesülő jelentőséget.

Ha tehát a vagyonos osztályok akár, hogy gyermekeik jö-vőjét biztosítsák, akár a gazdasági hatalom után való törekvés-től vezéreltetve, vagy csupán kapzsiságból is tőkék gyarapitá-sára törekedtek, úgy nem eme törekvés magában véve, s így tehát nem a magántulajdon institutiója az — a mint Bellamy és vele az ultrademokraták hinni akarják — okozója a népjólét pangá-sának s annak, hogy a munka bére leszorítottatik, s hogy a mun-kások serege korszakonként kenyérnélküliségre s azzal fizikai és erkölcsi nyomorra, züllésre van kárhóztatva.

E borzasztó s e mellett felette ellenmondásos jelenségek tulajdonképeni oka ama csalékony ködfátyolban rejlik, a mely mai forgalmunk szétforgácsoltsága folytán gazdasági életünk lényegét beborítja s pénzforgalmunkat, melynek hivatása volna, hogy compassként tekintsük, hamis vezetővé változtatja, mely veszedelembe csábit.

Ezen szétforgácsolt és ködbe borított forgalomban a dolgok

s javakra szóló utalványok a valósággal kézzől-kézre vándorló, valamint a könyvelt pénzösszegek, az üzleti és gazdasági élet végcéljaivá emeltetnek, míg a javak maguk s azok forrásai, a nép személyi, szellemi és erkölcsi erői csak mint pusztá eszközök jelennek meg s úgy is kezeltetvén, gyakran — fájdalom — egy árnykép kedvéért áldoztatnak fel.

A jólét eszközeinek gyarapítása ma bizonyos ponttól fogva még a fillérértékek redukálására, összeolvadására vezet, holott a pénzürtékeknek a jólétemelkedés vagy apadás mutatóiul keltenne szolgálniok. A fogyasztók nem tudják vagy nem akarják belátni, hogy az árak bizonyos lefokozása azt a látszatot kelti, hogy a javak szaporodása folytán a gazdagság redukáltatik, ellenben a termelők a látszat által félrevezetve és a mennyiben a hitel mai módjára szorultak, kényszerítve is vannak a termelés csökkentésére, mi által a jólét forrásai nagyobb részt eldugnak.

A kapitalisták s vállalkozók másrészt nincsenek azzal tisztában, hogy azon kivánságukkal, a munkát oly olcsón mint csak lehet vásárolhatni, ugyanazon bajt okozzák, s még fokozottabb mértékben, mi mellett valami teljesen lehetetlent s észszerűtlent hajhásznak. Produkáltatnak s nem akarják a szükségelt mennyiségű utalványokat kiadni. Ezen utalványok nélkül azonban a termékek nem kerülhetnek fogyasztásra és így nem is válhatnak tőkévé s új teremtő erők forrásává. E mellett még azt is követelik, hogy több utalvány kerüljön hozzájuk vissza, mint a mennyit kibocsájtottak. Ugy cselekszenek, mintha nem a javak s teremtő erők, hanem csak az utalványok maguk volnának minden gond, termelés és gazdálkodás végcéljai.

Eme ép oly abszurd, mint veszedelmes és káros állapot a részesedési szövetkezetek köteléke által csakhamar eltűnnék.

Ily kötelék, általános részesedéssel és egységes áralakulással karöltve a kapitalista összességet azon helyzetbe juttatná, hogy világosan felismerhetnék, miszerint saját kapitalisztikus érdekeiket csak az általános jólét emelésével, azaz a nép fizikai, szellemi és erkölcsi teremtő erőinek fokozásával fejlesztheti. Ezen kötelék által jutnának csak a cselekvés ama szabadságához mely lehetővé tenné nekik, hogy a valóság felismeréséhez mértén járhassanak el cselekedeteikben.

Áttekintve mindazt, a mit Neurath a modern gazdasági rendszernek vétkeül ró fel, ő maga arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a modern ember a pénznek, mint olyannak (das Geld an sich) lehetőleg nagy quantumban való megszerzésére irányuló törekvése képezi a társadalmi probléma betegségcsiráját.

Abban a lázas meggyőződésben élünk, hogy a pénz a boldogulás legfőbb vagy pláne egyedüli eszköze. Hozzászoktunk a pénzt oly universális eledelnek tekinteni, melynek befogadására közülünk mindenkinek végtelenségig fokozott emésztőképességű gyomor áll rendelkezésére. Mint egykor Nagy Sándor, Czézár vagy Napoleon az egész világ feletti uralomra törtek s minden olyan népet, melyet leigázniok még nem sikerült, részük-ről veszteségnek tekintettek, úgy a pénz birtokosa is azt hiszi, hogy ama universalis eledelnek, a pénznek, minden legapróbb

atomja, melyet birnia nem lehet, vagy melyet más részére kell átengednie, számára örökké el van veszve holott oktalanság, ha a kapitalisták összessége, melyet Neurath egy az összvagyont bíró Krözusznak tekint, hatalmát megesorbitva látja mindazzal, a mit népe s katonasága fogyaszt s azt hiszi, hogy ő csak akkor boldog, ha mindazt a mit azok fogyasztanak, ő magának sajátít el.

Az indusok, görögök s más kulturnépek bölcsei, valamint a legmagasztosabb vallási eszméktől táplált világnézetek ahhoz a meggyőződéshez vezettek, hogy az ember amennyiben érzéki lény s a mennyiben az idő s tér formáit felfoghatja, vagy ok és okozat, szubstancia és külső állapot fogalmaival operál, nem magát a lényeket (nem a dolgot magát) (Ding an sich) — mint Kant mondá — hanem csak fenoment, egy látszatot, álmot, a perspectiva bizonyos csalását, egy félrevezető tükröződést fog fel.

A Maja fátyla — mint egy indus vallásbölcészet állítja — oly álmoképet varázsol elénk, mely bennünket tévedésből vétekből s vétekből tévedésbe sülyeszt. Így állitható tehát az is, hogy gazdasági téren szellemünket s kedélyünket a finanziaális gondolkodás ily Maja fátyla hálózza be.

A gazdasági életet nem oly frissességben és szín pompában látjuk, mint a milyen az valósággal, hanem mindig csak szürkére szürkén festve, eltorzítva és meghamisítva.

A nélkül, hogy sejtelmünk volna róla, szellemi szemeink elé hamis szemüveg, a pénz, vagy értéktöbbleti okuláré van tolva, ha a gazdasági dolgokat szemléljük, s maguk a nemzetgazdák is hozzászoktak a finanziaális élet fogalmaival való operáláshoz, a helyett, hogy természetességre, természetű gondolkozásra törekedtek volna. A finanziaális torzképet tekintik a gazdasági élet hű visszatükrözésének, s így felcserélik tehát a tévesztő fenoment a való lényeggel. Javítsuk piaczi forgalmunkat s kölcsönözzünk neki a jelzett módra képzett egységes szervezetet! Akkor világosság és szabadság fogja áthatni gazdasági életünket és ama veszedelmes köd semmivé fog szétoszlani, s eltűnni, mint egy rossz álm, melyet a ragyogó nap sugarai elűznek.

Reitzer Gyula.

Maros-Torda vármegye és Maros-Vásárhely thj. sz. kir. város közigazdasági leírása. IV.

Nehogy valaki azzal térjen ki az erdélyi magyar-kérdés súlyos problémája elől, hogy az előadott adatok célzatosan csoportosítottak tisztán a veszedelem látszatának fokozására, azért álljanak itt még a magyar és román községek gazdaságainak adatai járásokként összeállítva, mely kiszámítást Eber Ernő: »A fajok harca« című közelebbről megjelent munkájából vesszük át Maros-Torda megyére vonatkozólag:

A) *Marosi alsójárás* (magyar többségű vidék). *Román községek*: Harczó, Kisfalud, Malomfalva, Názánfalva, Nyárádbálintfalva, Nyárádtó, Remeteszeg, Székelysospatak, Székelyurality; összesen 11 község.

Magyar község összesen: 39.

	Gazdaságok száma	Terület K. holdakban					Gazdasági épületek biztosítással	Állatállomány darab				
		Összesen	Szántó	Rét	Szőlő	Legelő		Szarvasmarha	Ló	Sertés	Juh	Baromfi
A 11 román községben . . .	1130	12168	7388	1507	63	1009	195	2023	208	2401	2806	9225
A 35 magyar községben . .	7506	70344	40094	7897	1213	5695	1661	12939	1492	10943	19703	72678
A 11 román községben esett %/ó-ban	13	15	15	16	4	15	10	13	12	18	13	11
A 39 magyar községben esett %/ó-ban	87	85	85	84	96	85	90	87	88	82	87	89

B) *Marosi felsőjárás* (magyar-román vidék). *Román községek*: Agárd, Bala, Bárdos, Bazéd, Kebele, Kebeleszentiván, Kislekencze, Kisnyulas, Mojós, Marosszentanna, Marosszentgyörgy, Mezőméhes, Mezőpagocsa, Mezőrücs, Mezősámsond, Mezőszabad, Mezőszentmárton, Nagyölyves, Pusztaalmás, Várhegy; összesen 20 község.

Magyar község összesen: 22.

	Gazdaságok száma	Terület K. holdakban					Gazdasági épületek biztosítással	Állatállomány darab				
		Összesen	Szántó	Rét	Szőlő	Legelő		Szarvas-marha	Ló	Sertés	Juh	Baromfi
A 20 román községben	3315	45906	26159	7216	160	5887	627	7972	892	5162	14468	37865
Ebből a nagybirtokra esik	46	15029	7914	3388	93	2285	250	1556	304	1032	3588	—
A kisbirtokra esik	3269	30877	18245	3828	67	3602	377	6416	588	4130	10880	37865
A 22 magyar községben	3634	38297	20309	4163	588	3241	828	6990	808	7982	8041	32750
Ebből a nagybirtokra esik	24	8278	3653	912	66	1248	220	473	87	253	967	—
A kisbirtokra esik	3610	30019	16656	3251	522	1993	608	6517	721	7729	7074	32750
A 20 román község kisbirtokaira esik %/o-ban	47·5	50·6	52·3	54	11	64	38	49·6	45	36	61	54
A 22 magyar község kisbirtokaira esik %/o-ban	52·5	49·4	47·7	46	89	36	62	50·4	55	64	39	46

C) Régeni alsójárás (román többségű vidék). Magyar községek: Abafája, Beresztelke, Ehed, Erdőcsinád, Gernyeszeg, Görgényszentimre, Görgényüvegesűr, Hodos, Iszló, Jobbágytelke, Kissélye, Körtvefája, Magyarbölkény, Marosjára, Radnótfája, Tol-dalag, Unoka, Vadad, Vajdaszentivány; összesen: 20 község.

Szász község: Petele. Román község összesen: 25.

	Gazdaságok száma	Terület K. holdakban					Gazdasági épületek biztosítással	Állatállomány darab				
		Összesen	Szántó	Rét	Szőlő	Legelő		Szarvas-marha	Ló	Sertés	Juh	Baromfi
A 20 magyar községben	4004	43045	18925	4148	5021	300	953	7273	1196	5173	5883	31779
Az 1 szász községben	426	6508	2783	1514	192	62	156	1002	230	650	1363	2487
A 25 román községben	4313	130082	17895	12867	8837	150	916	8758	1380	3843	17454	23197
A 20 magyar községre esett %/o-ban	46	24	48	22	59	36	47	43	43	54	25	55
Az 1 szász községre esett %/o-ban	5	11	7	8	12	15	7·8	5·9	8·2	6·7	5	4·3
A 25 román községre esett %/o-ban	49	72	45	70	29	62·5	44·2	51·1	48·8	38·3	70	41·7

D) ¹⁾ Régeni felsőjárás (román többségű vidék). Magyar községek: Disznajó, Felfalu, Holtmaros, Magyarrrégen, Magyaró, Marosvécs; összesen: 6 község.

Szász községek: Alsóidecs és Felsőidecs. Román község összesen: 17.

	Gazdaságok száma	Terület K. holdakban				Gazdasági épületek tosfással	Állatállomány darab					
		Összesen	Szántó	Rét	Szőlő		Legelő	Szarvasmarha	Ló	Sertés	Juh	Baromfi
A 6 magyar községben	1393	16743	5457	2302	—	1944	804	3010	394	1867	1991	9160
A 2 szász községben	549	4494	2097	1303	—	315	342	1199	315	522	557	1968
A 17 román községben	6965	236327	18815	20083	—	24339	1339	13194	1188	3811	24113	20272
A 6 magyar községre esik %/o-ban	20	6·6	20·7	9·3	—	7·3	32	23	21	30	7·5	29
A 2 szász községre esik %/o-ban	7·9	1·7	8·3	5·3	—	1·3	14	6·8	17	8·6	2·3	6
A 17 román községre esik %/o-ban	72·1	91·7	70·8	85·4	—	91·4	54	70·2	62	61·4	90·2	65

A gazdaságok száma és az összes terület közötti viszony ebben a vármegyében ²⁾ is olyan, hogy az egy gazdaságra eső terület a magyar községekben sokkal kisebb, mint az oláh községekben. Így az egy gazdaságra eső összes terület:

	Magyar községekben	Román	
A marosi alsó járásban	9·4 k. hold	10·8 k. hold	
» » felső »	{ 10·5 » »	{ 13·9 » »	} (beleszámítva a nagybirtokokat is)
	{ 8·4 » »	{ 9·5 » »	
A régeni alsó »	{ 10·7 » »	{ 30·1 » »	} (az erdőterület leszámításával)
» » felső »	{ 7·8 » »	{ 10·2 » »	
	{ 12·0 » »	{ 56·5 » »	
	{ 8·4 » »	{ 16·6 » »	

Majd így folytatja éber: »Ha tehát ezeket az adatokat nézzük, el nem kerülheti figyelmünket az, hogy az olyan vár-

¹⁾ A megyének nyáradszeredai járását Éber Ernő az összehasonlítás szempontjából nem dolgozta fel, valószínűleg azért, mert itt csak pár román község fordul elő. E járásban román többségű község négy van: Vecse, Sárd, Moson és Szentlőrincz, román szigeteket alkotva a magyarságban. Hogy itt is megáll Éber következtetése, mutatja a fentebbi III. két szomszédos község összehasonlítása, hol kitűnik, hogy Szentlőrincz a szomszédos Nyomát magyar községnél gazdasági szempontból előnyösebb helyzetben van.

²⁾ Éber több erdélyi megyére vonatkozólag mutatja ki, hasonló számitás alapján a magyar gazdaságok kisebb voltát a nemzetiségekével szemben.

megyékben, a hol a három népfaj birtokviszonyai egymás mellett megfigyelhetők, egész kevés kivétellel azokban a községekben, a hol a magyar lakosság van többségben, az egy gazdaságra eső terület kisebb, mint az oláh községek, vagy szász községek egy gazdaságára eső terület.

Alig térhetünk ki azon következtetés elől, hogy a magyar kisbirtoknak aránylag kisebb területe is hozzájárul ahhoz, hogy az oláh kisbirtok által fölszivassék és hogy a fejlődés utján lassan haladjon előre. És az a hit sem ronthatja le ezen következtetésnek jelentőségét, hogy az oláh gazdaságokra több esik a kevésbé értékes erdő- és legelőterületekből, de kevesebb a szántóföldből, mert a közölt kimutatásokból megállapíthatjuk, hogy az oláh községek egy gazdaságára eső nagyobb összes területben nagyrészt az egy gazdaságra eső szántóföldterület is nagyobb, mint a magyar községek gazdaságainál.

... Ott (t. i. Erdélyben) a gazdálkodásnak kezdetleges formái vannak csak, a hol a nagyobb birtok az erősebb, az ellenállóbb, a felszivásra képesebb és a kisebb birtok a gyengébb, az ellenállásra kevésbé képes.«

Ime egy újabban feltárt kutforrása az erdélyi magyarság számbeli és térbeli veszteségének!

XV. Zöldség- és gyümölcstermelés.

A zöldségtermelés aránylag e megyében van a legjobban elterjedve a Székelyföldön. E tekintetben az u. n. Nyárádmunte emelendő ki, a hol a kiscgazdaságok rendelkezésre álló kisterületű, de a Nyárád kiöntései által jól trágyázott, szántóföldeket kertszerűen művelik és nagyrésztben zöldségtermelésre használják fel. E vidéket e miatt a nép »Murokország«-nak is nevezi. Már a múlt század negyvenes éveiben is széles körben volt ismert Ilenczfalva, Lukafalva nyárádmuntei községek kerti veteményei révén, melyeket szekerekre rakva, Erdély különböző piacaira szállítottak el. Értékesítés céljából a nyárádmuntei községek a káposztafélét, murkot, ugorkát, burgonyát¹⁾ és hüvelyeseket termelik, míg Szászrégen körül pár szász falu hagymát termel.

A káposztatermelés értéke e megyében 1896-ban 98.068 koronát és 1901-ben 302.810 koronát tett ki; míg a többi zöldségfélék termelési eredménye 1896-ban 105.954 koronára rugott.

A zöldségtermelés nagyobb térfoglalásának főleg az állja útját, hogy a nép azt hiszi, miszerint az itteni föld és éghajlat nem kedvez a zöldségtermelésnek, miért is a Nyárád vidékét és Szászrégen környékét kivéve, zöldséget csak a házi szükségletre termelnek.

Újabban a székelyföldi kirendeltség e tekintetben is kezdeményezőleg lépett fel, egyelőre azon célból, hogy legalább

¹⁾ A burgonyát állítólag a székelyek hozták Erdélybe a XVIII. század végén a Rajna mellékéről, hol a táborban akkor sok székely szolgált. Kővári L. jegyzi meg »Erdély Statisztikájában« 1847-ben, hogy a XIX. század elején még botozással kellett a népet a burgonya ültetésére nógatni.

a székely fürdők zöldségszükségletét a székely nép láthassa el, próbaképen 1904-ben Szovátára egy bolgár kertészetet állított be. E bolgár kertészetnek kettős feladata van: kipróbálni azon zöldségfajokat, melyek e vidéken a legsikeresebben termelhetők; továbbá az, hogy szemléltető és buzdító például szolgáljon. Ilyen bolgár kertészet Maros-Vásárhelyen is létesült, odatelepedett bolgárok útján.

Az 1900-iki népszámlálás alkalmával zöldség- és konyha-kertészettel foglalkozott a megyében 44-, M.-Vásárhelyen 6 személy; mű- és kereskedelmi kertészettel és faiskola kezelésével 16, M.-Vásárhelyen 8 személy.

A gyümölcsstermelés is a Székelyföldön, Maros-Torda megyében van legjobban elterjedve, úgy hogy a helyi fogyasztáson kívül kereskedelmi értékesítésre is meglehetősen tömegeket termel. Szakemberek is elismerik,¹⁾ hogy a székelytől nem tagadható meg a gyümölcsstermelés iránti szeretet. Ezt igazolja az is, hogy már 1895-ben 240 faiskola volt a megye területén, azaz majdnem minden iskola mellett egy. A községi faiskolák, hogy feladatukat intenzívebb mérvben teljesíthessék; továbbá hogy a fejlődés iránya egységesebb legyen: 1902-ben szerveztetett a faiskola-felügyelői intézmény.

Ósi szokás itten, hogy a véletlenül kikelt csemetéket kiássa a székely, a hol kapja s otthon kertjében elülteti és a községben legjobbnak ismert fajból maga beoltja. Keletkezett is számtalan új faj, melyeket a pomológia nem ismer, de nem is érnek sokat. Ilyenek: kalácskörte, sóskörte, tinólábú-, vérbelű-, viaszkörte, vajasalma, mosolygó-, poczokalma stb.

Különben e megyében a gyümölcsstermelésnek szép multja van. A mult század első felében különösen a nagybirtokosok szép gyümölcsösöket rendeztek be. Nevezetesebbek voltak: Abafáján a báró Bornemissza Pál és József gyümölcsöse; Sárpatakon a gróf Teleki Lajosé, hol 1830-ban már 80 nemes faj alma és körte volt; Szászrégenben Soltésznél 110-féle ritka alma- és körteoltványt lehetett vásárolni; Maros-Vásárhelyen szép gyümölcsöse volt Brandekker Simon gyógyszerésznek, Hajnal Józsefnek, Görög Károlynak és Dobolyi Sándornak; voltak még említésre méltó gyümölcsösök Koronkán, Szentbenedeken és Havadon. Ez időben azonban főleg a szilvatermelés volt elterjedve, minden nemesnek meg volt a maga *hét szilvafája*, ma is különben a gyümölcsösöket *szilvásoknak* nevezik. Azt tartotta a nép, hogy a szilvafa minden szökőesztendőben jól szokott teremni — mikor el nem szökik. A szilvafajták közül a »besztercei szilva« volt és van is elterjedve, melyből — mint Kővári írja — aszaltgyümölcsöt és szilvoriomot készítettek, »mi a mai napig az erdélyi nemes-ség fekete kávéja«.

Az almafajok közül a batult, ponyikot és a »*marosszéki pirosparis*«-t termelik; ez utóbbi valóságos specziálitása Maros-széknek, még e megye czímerében is ott van a párisalmafa. Annyira büszkék a székelyek e különben is kitünő gyümölcsükre, hogy a Maros-Torda megyei Általános Tanító-Egyesület egy

¹⁾ Gáspár Antal Székely kongresszus naplója, 87. lap.

alapot kezel, melyből azok jutalmaztatnak, kik a párisalmafa terjesztésében a legszebb sikert mutatják fel. Ezen almafaj hazája a Nyárámente, s már legalább egy évszázad óta termelik nagy mértékben: Abodon, Gegesben, Rigmányon, Havadon, Berében és Kibéden.

Nagy hire volt a 40-es években a hólyagos cseresznyének is, főleg az alsó-idecsinek, kispöngényi, folyfalvi és kibédinek, melylyel a székelyek bejárták Gyergyót.

Újabban Geges körül terjedt el a gyümölcsstermelés nagyobb mérvben, hol a falu ref. lelkésze Kis József a nemesebb fajú gyümölcsök termelését általánosan elterjesztette és meghonosította. Geges községet gyümölcséért már a nagyobb gyümölcskereskedők is felkeresik. A megyebeli gyümölcsstermelés emelésén még *Gáspár* Antal m.-vásárhelyi birtokos is lelkesedéssel fáradozik.

A gyümölcsstermelés emelése érdekében a székelyföldi minis-teri kirendeltség is sokat tesz; szorgalmazására telepített 1902-ben a földművelésügyi minisztérium M.-Vásárhelyen egy 10 k. holdas gyümölcsfaiskolát; megkezdették továbbá a községi és állami utak szegélyének befásítását nemes gyümölcsfajokkal.

Nevezetesebb¹⁾ *alma*-termő helyek: Geges 5.440, Havad 4.063, Magyarós 3.289, Makfalva 3.127, Vajdaszentiván 2.861, Marosvéc 2.450, Sárpatak 2.412, Erdő-Szentgyörgy 2.301, Mezőmadaras 2.069 Szentháromság 2.027, Szászrégen 8.853 és M.-Vásárhely 7.545 almával.

Nevezetesebb *körte*-termő helyek: Magyarós 1.017, Szentgericze 1.116, Szentháromság 873, Makfalva 946 Geges 844, Szász-Régen 2.468 és M.-Vásárhely 2.313 körtefával.

Nevezetesebb *cseresznye*-termő helyek: Magyarós 1.991, Kibéd 1.847, Csóka 1.703, Alsóidecs 1.243, Szentgericze 1.125, Felsőidecs 814, Geges 787, Kendő 803 fával.

Nevezetesebb *meggy*-termő helyek: Alsóidecs 2.546, Kál 1.857, Somosd 1.793, Mezőbánd 1.344, Szentmihály 1.179, Mezőfele 1.097, Nagyernye 1.091, Csóka 992, Jedd 950, Mezősámsond 904, Erdőszakál 923 fával.

Nevezetesebb *őszi barack*-termő helyek: Szászrégen 1.089, Baczkamadaras 795, Kál 752, Magyarpéterlaka 732, Szabéd 586, Havad 448, Abod 447 és Geges 415 fával. *Kajszinbarack*-termő helyek: Nyárádszentimre 1.120, Baczkamadaras 302, Szabéd 216, Vajdaszentiván 240 fával.

Nevezetesebb *szilva*-termő helyek: Szászrégen 14.244, Köszvényes 10.271, Magyarós 9.011, Szentháromság 8.251, Erdőszentgyörgy 7.123, Magyarbölkény 7.045, Havad 6.953, Petele 6.565, Szövérd 6.523, Póka 6.052, Baczkamadaras 5.797, Mezőmadaras 5.649, Szentgericze 5.612, Somosd 5.371, Erdőszakál 5.299 és Koronka 5.129 fával.

Az 1895-ik évi mezőgazdasági összeírás alkalmával talál-
tatott:

¹⁾ 1896-ik évi mezőgazdasági összeírás alapján.

	Marosi alsó	Marosi felső	Nyárád- szeredai j á r á s	Régeni alsó b a n	Régeni felső	Sz.-Régen rt. város	A megyében	Maros- Vásár- helyt
Almafa . . .	35.425	27.637	44.809	23.085	13.760	8.853	153.569	7.545
Körtefa . .	13.054	8.498	14.616	8.669	6.892	2.468	51.197	2.313
Cseresznyefa	9.874	4.921	12.177	3.465	3.401	524	34.362	647
Meggyfa . .	12.664	12.377	6.990	6.932	6.141	724	45.728	1.671
Őszi barack- fa	6.471	4.447	5.845	4.168	336	1.089	22.356	888
Kajszin ba- raczkfa . .	2.036	1.044	1.839	675	260	188	6.042	497
Szilvafa . .	101.411	83.441	119.032	99.109	46.418	14.244	463.655	7.491
Diófa . . .	4.600	3.249	3.947	3.784	1.940	1.003	18.523	533
Mandulafa .	63	91	115	55	11	4	339	13
Gesztenyefa	107	1.541	131	51	11	17	1.859	14
Eperfa . . .	3.302	8.435	2.635	1.703	247	220	16.542	228
Összesen .	189.007	155.582	212.136	151.696	79.417	29.334	817.172	21.840

A földművelésügyi minister székelyföldi kirendeltsége a gyümölcsstermelés fejlesztése érdekében is igen hasznos tevékenységet fejt ki. 1904. tavaszán a megye 9 községében 1.876 darab különféle gyümölcsoltványt osztott ki darabonként 10 fillérért; ezenfelül gondot fordított arra is, hogy az oltványok csak az illető gyümölcsfajok termelésére alkalmas helyekre kerüljenek. A gyümölcsértékesítést is igyekezett előmozdítani az által, hogy a gyümölcskereskedelem figyelmét a Székelyföld almatermelésére irányította 1903-ban, mikor is 300 vagon alma elég jó áron értékesített, a helyi üzerek kizárásával.

A *szőlőtermelésre* Székelyföldnek csak kis része alkalmas. Jóformán csak Maros-Torda vármegye jöhet tekintetbe, hol 1.748 hektáron termeltek szőlőt 1903-ban. A maros- és nyárádvölgyi lejtős oldalak kitünő szőlőt s igen jó bort teremnek. Itt a szőlőművelés a kisgazdáknak elég jól jövedelmező régi foglalkozása. A filloxera azonban a 90-es évek végén és az 1900-as években nagyobb mérvben lépett fel s így e megye szőlői igen közel vannak az elpusztuláshoz.

A ministeri kirendeltség a szőlőterület megvédése érdekében is akcióba lépett, minek első jele az volt, hogy M.-Vásárhelyen 1902-ben szénkénegraktárt építtetett, melybe három éven át való felhasználásra 300 mm. ingyen szénkéneg és 30 szénkénegfecskeendő helyeztetett el. A földművelési minister 1904-ben az összes szőlőterületet agrogeologiailag megvizsgáltatta és térképet készíttetett két szakembere által. A tordai szőlőszeti és borászati felügyelőség áthelyeztetett M.-Vásárhelyre, ugyanide a minister egy szőlőszeti munkavezetőt is kirendelt, ki nemcsak a kirendeltségnek állandó szakembere, hanem feladata az is, hogy a szőlőtermelő gazdákat az új telepítéseknél szaktanácsaival vezesse és irányítsa, továbbá az, hogy a létesített mintaszőlőtelepet kezelje.

Kiosztott továbbá a kirendeltség 1902., 1903., 1904-ik években 24.000 drb. oltványt és 97.000 drb. vesszőt is a szőlőtelepítő kisgazdáknak részben ingyen, részben igen mérsékelt áron;

1905. évre pedig szintén e megye részére 260.000 drb. szőlő-oltványt engedélyezett a rendesnél jóval nagyobb kedvezmény melletti kiosztásra. Magánvállalkozás révén is létesült újabban két oltványtelep e megyében, melyeket a földmivelési minister nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag is támogatott. Létesített továbbá 1902-ben öt szőlőmintatelep: Gyalakután, Szentháromságon, Mosonban, Koronkán és Mezőkölpényen.

Hogy a szőlőtermelésről valamelyes képet alköthassunk, álljanak itt a következő eredmények:

	A megyében		Marosvásárhelyt	
	1893-ban	1903-ban	1893-ban	1903-ban
Az összes szőlőterület hektárookban	2.175	1.748	88	64
Teljes termésben levő terület »	1.650	710	59	44
Ebből immunis homoktalajon, hektárookban	1.649	93	59	—
Elvénült szőlőterület hektárookban	420	565	29	14
Filloxeralepett terület, de még termő, hektárookban	10	441	—	1
Uj ültetésű terület hektárookban .	46	32	—	5
Amerikai ültetvény volt » .	1	25	—	1
Peronospora által sújtva. hektárookban	1.361	731	88	—
Peronospora ellen permetezve hektárookban	—	831	—	—
Elemi csapás által sújtott terület hektárakban	581	303	—	—

Szüreti eredmények:

Must termett hektoliter	2.914	4.085	153	841
Előállított bor »	2.623	3.650	138	756
Eladott szőlőmennyiség mm.	110	13	—	100
A termelés értéke koronákban . .	139.682	187.432	8.262	41.800
Előállított borátlag hektáronként, hektoliter	1.23	2.09	1.57	11.81
Erdélyi átlagban	4.17	5.77	—	—
Országos »	4.16	10.60	—	—

Végezetül azt is itt említjük meg, hogy a megye, dinnye-termeléséről is régtől fogva jó hírnek örvend. A múlt század negyvenes éveiben a sárgadinnye-termelés volt elterjedve, ma úgy a sárga-, mint a görögdinnyét egyforma mérvben termelik. Legjobb minőségű dinnyék teremnek Marosvásárhely körül és a Nyárad mellett. Dinnyeszüret alkalmával a dinnyeföldeken deszkából vagy nádból sátrakat emelnek, hol a járókelőknek adják el elfogyasztásra, azonban nagy mennyiséget is hordanak szét. A dinnyetermelés évről-évre nagyobb területet foglal le. 1896-ban csak 52 hektáron termeltek 21.696 korona értékben, míg 1901-ben 72 hektáron 42034 K értékben.

XVI. Állattenyésztés

Valamint egész Erdély természeti viszonyainál fogva első sorban az állattenyésztés hazája kellene legyen, épp úgy Székelyföldön is bőségesen meg vannak az összes természeti feltételek az állattenyésztéshez, hegyvidéki jellegénél fogva. És tényleg a székelységnek az erdei gazdaság és az állattenyésztés volt a főjövedelem forrása mindig; főleg szarvasmarha állománya az, a mi mezőgazdaságának mai napig a legnagyobb kincse, legbiztosabb erőforrása. A közös erdők és közös legelők voltak sok századon át a székelység kincstárjai. Az ajándék jellegével bíró adózást is, mit a székelyek fizettek a fejedelmeknek és királyoknak, szarvasmarhákban rótták le, melyek megbélyegzése (ökörsütés) és értékesítése épen a mai Marosvásárhely területén történt, melynek emlékét ma is őrzi a székely főváros »Régi baromvásár« utczája nevében.

Hogy jelentős is volt a régi időkben az állattenyésztés, az első összeírások világosan elárulják, habár csak a polgárság és jobbágyságra, szóval az adófizetőkre vonatkozólag állanak rendelkezésünkre adatok. Így például Maroszáéken, a mai Maros-Torda megye Marosi alsó-, Marosi felső- és Nyárádszeredai járásában 1713-ban 3.865 adózó háztartás tulajdonában 12.016 szarvasmarhát találtak, miből egyre 3:1 szarvasmarha jutott, ugyanennyi jutott 1721-ben is. És hogy hova fejlődött az állattenyésztés ugyanitt, mióta az észszerűtlen gabonatermelésre adta fejét a székely, mutatja az, hogy 1895-ben egy gazdaságra már csak 1:8 szarvasmarha jut.

E megyebeli állattenyésztésnek csaknem kétszáz éves fejlődését, hogy áttekinthessük, az utóbbi két összeírás adatait átszámítjuk a régi Maroszáék területére. Igaz ugyan, hogy a régi adatokból hiányozni fog az 1545 nemes tulajdonában levő állatlétszám, a mi az arányszámot bizonyára még inkább növelné. Az állatlétszám és háztartásokra vonatkozó adatok 1713., 1721., 1870., 1895. és 1904. évekre és tisztán csak Maroszáékre vonatkoznak a következőkben:

	Háztartások száma	Szarvasmarha állomány	Ló	Sertés összesen	Juh	Esett egy gazdaságra			
						Szarvasmarha	ló	sertés	juh
1713-ban	3.865	12.016	774	12.672	24.903	3:1	0:2	3:3	6:5
1721-ben	4.721	14.840	1.609	10.209	20.120	3:1	0:3	2:2	4:3
1870-ben	19.588	30.340 ¹⁾	5.529 ²⁾	21.767	70.785 ³⁾	1:5	0:3	1:1	3:6
1895-ben	24.200	42.206	6.760	32.338	74.331	1:8	0:3	1:3	3:0
1904-ben	24.300	32.708	4.436	14.332	67.584	1:3	0:2	0:6	2:7

1) Ebből magyar bika	92				
» tehén	12.131				
» ökör	6.541				
magy. borju 3 évig	10.066	28.830			
svájcezi, { bika	6				
{ tehén	57				
csira, { ökör	19				
riska { borju	32	114			
bivaly	1.396				
Osszesen		30.340			

2) Ebből esődör	86				
kancza	2.069				
herélt	2.394				
csikó	897	5.446			
öszvér		40			
számár		73			
Összesen		5.529			
3) Ebből nemesített juh	24				
közönséges »	70.761				
Összesen	70.785				

Ime nagy lépésekben a székelység elszegényedéséhez vezető út mérföldmutatói! Szántóföldje a székely kisgazdának 4 holdról leszállott 1,5 holdra, szarvasmarha-állománya pedig 3:1 drb.-ról 1:3 drb.-ra! Ha még a közterhekben való részvétel aránytalan megnövekedését tekintjük, a rohamosan apadó gazdasági vagyondaczára, továbbá a közforgalomtól mesterséges módon való elzárás tényét, valamint a kevesebb igényű és nagyobb vagyonú románság nyomását: egész nagyságban előttünk áll a székelykérdés mivolta!

Az állattenyésztés visszafejlődésének egyik legfőbb okozója volt az, mit minden tényező elismer, hogy a nagykiterjedésű és közös használatú hegyi legelők, különösen az arányosítások és tagosítások révén nagy részben felosztattak, hol pedig azelőtt minden birtokos jóformán annyi marhát legeltethetett, amennyit nevelhetett. Megcsökkent az állatlétszám aránylag és számbeli-
leg még azért is, hogy az ország nyugati részében a tenyésztés gyorsan ment át a nyugoti pirostarka fajokra és az igásökrök beszerzési forrásának csak a Székelyföld állatállománya maradt. A nagy eladások révén aztán meg a tenyésztésre minden tekintetben alkalmas apaállatok hiánya miatt, továbbá a pirostarka fajoknak itteni térhódítása folytán,¹⁾ a székelység sem tudta fentartani az erdélyi magyar szarvasmarhák létszámát; annyira nem, hogy a székely megyéknek szabályrendeletileg kellett közbelépniök, hogy a nyugoti fajok elterjedését korlátozzák. Azonban így sem lehet megmenteni, úgy látszik, a tiszta fajú erdélyi magyar szarvasmarhák tenyésztésére a Székelyföldet, mert ujabban az idevonatkozó megyei szabályrendeleteket is egymásután helyezik hatályon kívül.

Tehát a nagy hirre jutott székely állattenyésztés specialitása: az erdélyi magyar szarvasmarhák, melyeket az alföldi birtokosok és idegen kereskedők »székelyökör« néven kerestek, a kipusztulásnak néz eléje. Hogy milyen ez a »székely ökör«, ide iktatom Pálffy Gyula m. kir. állatorvos által közölt jellemzést.²⁾

»Ezek a székely ökrök jámbor, ezüstfehér, u. n. kékesszőrű tehenek ivadékai. Szép, nagy szarv, széles homlok, a szelidséget híven tükröző nagy szem, mozgékony fő, szijjas jároméllal bíró nyak, erős mar és hát, jól zárt ágyék, hosszú egyenes far és teriméjében bő medencze, mély mellkas és terjedelmes has; ruganyos nagy tőgyek, majdnem lantalakú tejtükör, hosszú bojtban végződő fark, vastagsontú és aczélos inaltságú lábak, kitűnő erős csülkök jellemzik. Ezek a tulajdonok képezik a székely tehén karakterisztikumát, de hozzá kell tennünk még, hogy a táplálékban kis igényű, sokszor száraz lombleveleken telet ki és még ezért is bő tejjel, meg borjúval fizet a szegény székely gazdának. A bő tejelés és szaporodásán felül még az igát is elbirja; ekében, boronában, szekér előtt sérény lépésben, becsü-

¹⁾ Kővári László említi, hogy gróf Rhédeiné erdőszentgyörgyi birtokára már a múlt század negyvenes éveiben 8 hollandi tehenet és egy bikát hozatott, melyek 3—4-szer tejesebbek a miénknél, mely faj azon a vidéken már akkor gyorsan terjedett.

²⁾ Pálffy Gyula: *A székelység állattenyésztése*. 1904. Marosvásárhely 13. l.

letes törekvéssel nagy erőt fejt ki, hiven szolgálja gazdáját.« Valóban indokoltnak látszik Pálffynek aggodalma, mikor így ír: »A mi éghajlati viszonyaink közepette félttem az ide csempészett és a székely marhákkal korcsosult utódokat az elszaporodástól, félttem a gümőkórtól és félttem a ragadós tüdőlobtól, de félttem Székelyföldnek a szarvasmarha-tenyésztés terén elért jó hírnevét és félek, hogy »székely ökör« többé soha sem lesz.« Az utolsó összeírás is igazolja Pálffy aggodalmát, mert az összes szarvasmarha-állományból csak az erdélyi magyarfajta csökkent, még pedig 21.360 darabbal, míg a szarvasmarha létszámát 29·2⁰/₀-al megapasztó rettenetes 10 év alatt is a pirostarka marha-állomány 1.694-ről 5.229-re szökkent, azaz 3.535 darabbal szaporodott, mi 208⁰/₀ emelkedésnek felel meg.

Hogy az állattenyésztés mérvéről képet alkothassunk, még csak az 1895-ik évi részletes adatok állanak rendelkezésre, azért az alábbiakban azokat használjuk fel.

Ha a szarvasmarha-állománynak a területhez való arányát tekintjük, akkor kitűnik, hogy Maros-Tordamegyében 100 km²-re 1832 drb jut, míg Erdélyben átlag 2089 és az egész országban 2086 drb; 1.000 lélekre pedig esik a megyében 445 drb, Erdélyben 517 és az egész országban átlag 384. Ezen adatokból az tűnik ki, hogy a megye szarvasmarha-állománya még 1895-ben sem volt megfelelő, az erdélyi átlagot sem érte el, pedig 1904-ben már egy km²-re csak 1429 drb szarvasmarha jutott, azaz 403 drbbal kevesebb, mint 1895-ben, míg az 1000 lélekre eső darabszám 340-re szállott alá, azaz a csökkenés minden ezer lélek után 105 drb szarvasmarha 10 év alatt! Bár igaz az is, hogy az utolsó 10 év alatt nagyrésztben csökkent a szarvasmarha-állomány: Magyarországon 2·75⁰/₀-al, Erdélyben 5·8⁰/₀-al, de az már megdöbbentő, hogy Maros-Torda vármegyében 29·2⁰/₀-al csökkent.

De nemcsak a létszám apadott meg a szarvasmarha-állományban, hanem az állomány képe is rohamosan alakult át a nyugati fajta javára. Így, amíg az erdélyi fajta az állatlétszámnak 93·87⁰/₀-át tette 1895-ben, 1904-ben már csak 86·0⁰/₀-át; a nyugati fajták a létszámnak 2·2⁰/₀-át tették ki, míg 10 év alatt 10·0⁰/₀-ra emelkedett létszámuk;

a bivalyok 2·27⁰/₀-os százalékszámára pedig 3·7⁰/₀-ra emelkedett.

Ezek után lássuk a megye állattenyésztését a maga egészében.

Az 1895. évi adatok alapján a megye és Marosvásárhely állatállománya az állatok faja s a gazdaságok jellege szerint így oszlott meg:

A) Maros-Torda megye.

A gazdaságok jellege és nagysága	A gazda- ságok száma	Az állatállományból darab							
		szarvas- marha	ló	szamár és öszvér	kecske	sertés	juh	barom- fi	méh- kőpü
Egy holdon alul, szántó- föld nélkül	3.903	1.940	350	6	151	2.447	2.401	19.126	246
Egy holdon alul szántó- földdel	3.298	1.661	234	6	128	2.051	2.813	15.175	146
1— 5 k.-holdig	11.086	14.440	1.223	7	979	9.132	20.912	65.367	1.073
5— 10 »	6.507	14.233	1.490	2	957	7.121	20.831	50.413	1.257
10— 20 »	5.221	15.967	2.259	3	906	7.471	28.578	51.222	1.967
20— 50 »	2.801	11.850	2.432	2	828	6.156	27.080	38.770	2.154
50— 100 »	537	3.195	845	6	212	1.755	8.229	12.842	651
100— 200 »	174	1.760	412	5	110	988	3.945	5.340	482
200— 500 »	116	2.203	417	11	50	1.040	3.796	5.333	260
500—1000 »	41	2.255	404	15	60	786	2.935	3.490	150
1000 k.-holdon felül	35	3.234	759	29	6	4.459	1.493	3.209	68
A megyében összesen	33.719	72.738	10.925	92	4.387	43.406	123.013	270.287	8.454
Ebből:									
Törpegazd. 5 k. holdig	18.287	18.041	1.907	19	1.258	13.630	26.126	99.668	1.465
Kis » 5— 100 »	15.066	45.245	7.026	13	2.903	22.503	84.718	153.247	6.029
Közép » 100—1000 »	331	6.218	1.233	31	220	2.814	10.676	14.163	892
Nagy gazd. 1000 k.-hol- don felül	35	3.234	759	29	6	4.459	1.493	3.209	68

B) Maros-Vásárhely thj. város.

A gazdaságok jellege és nagysága	A gazda- ságok száma	Az állatállományból darab							
		szarvas- marha	ló	szamár és öszvér	kecske	sertés	juh	barom- fi	méh- kőpü
Egy holdon alul szántóföld nélk.	429	78	67	24	3	426	2	3.153	34
» » szántófölddel	70	33	7	4	1	46	—	364	—
1— 5 kat. holdig	258	386	70	16	—	266	56	2.182	38
5— 10 » »	76	173	40	2	—	94	20	631	6
10— 20 » »	43	131	50	8	—	66	28	540	—
20— 50 » »	41	156	49	—	1	98	—	510	4
50— 100 » »	10	11	9	—	—	12	—	149	18
100— 200 » »	—	—	—	—	—	—	—	—	—
200— 500 » »	3	4	2	—	—	4	—	45	—
500—1000 » »	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1000 kat.-holdon felül	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Maros-Vásárhelyen összesen	925	972	294	55	5	1.012	106	7.574	100
Ebből:									
Törpegazdas. 0— 5 holdig	752	497	144	44	4	738	58	5.699	72
Kis » 5— 100 »	170	471	148	11	1	270	48	1.830	28
Közép » 100—1000 »	3	4	2	—	—	4	—	45	—
Nagy » 1000 holdon felül	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Átlagosan esik egy:

	törpe	kis	közép	nagy	törpe	kis	közép	nagy
	gazdaságra a megyében				gazdaságra az országban			
Szarvasmarhából	0.98	3.00	18.78	92.40	0.75	3.00	28.33	186.76
Lóból	0.10	0.46	3.72	21.68	0.22	1.22	6.94	30.50
Sertésből	0.74	1.49	8.50	127.40	1.04	2.61	25.26	233.10
Juhból	1.42	5.62	32.25	42.65	0.41	2.64	55.45	745.09

Járásonként és állatfajonként a megye és M.-Vásárhely állatállományának képe ilyen 1895-ben és végeredményében 1904-ben:

	Marosi alsó	Marosi felső	Nyárad- szeredai	Régényi alsó	Régényi felső	Szászrégen r. t. v.	A megyé- ben összesen		Maros- Vásárhely thj. v.	
							1895- ben	1904- ben		
A gazdaságok száma	8.636	6.949	8.617	8.743	6.445	1.009	40.839		898	
<i>I. Szarvasmarha.</i>										
Bika, borju, bika:										
0—1 évesig	146	114	150	112	210	20	—	—	30	
—2 »	74	65	100	84	111	7	—	—	9	
—3 »	40	46	82	50	113	8	1.582	270	2	
3 éven feül	30	36	51	58	71	9	255	255	13	
Üsző, tehén:										
—1 évesig	1.839	1.962	1.047	1.577	1.559	130	—	—	161	
—2 »	846	775	722	1.145	894	—	—	—	47	
—3 »	807	573	695	1.353	894	46	—	—	19	
—4 »	848	819	838	1.198	1.054	35	21.792	12.871	16	
4 éven felül	4.879	5.095	3.088	5.824	5.149	381	24.416	23.814	372	
Tinó, ökör:										
—1 évesig	1.473	1.730	1.029	1.416	1.286	34	—	—	93	
—2 »	1.033	808	1.358	1.268	923	25	—	—	24	
—3 »	660	643	1.125	945	1.025	14	—	—	6	
—4 »	504	566	779	618	1.285	20	20.617	12.468	12	
4 éven felül	1.683	1.824	1.124	1.385	2.329	710	9.555	10.837	232	
Összesen	14.962	15.056	12.188	17.033	17.406	1.522	78.167	60.570	1.036	
Az összes állományból:										
Magyar, erdélyi fajta	13.553	14.349	11.159	16.828	16.566	1.148	73.603	52.243	750	
Mokány vagy riska	42	63	12	16	647	7	787	—	10	
Pirostarka	837	319	125	87	83	243	1.694	5.229	161	
Borzderes	173	37	7	8	2	12	239	370	10	
Egyéb színes	70	28	11	7	6	1	123	505	41	
Bivaly	287	260	874	87	102	111	1.721	1.917	64	
<i>II. Ló.</i>										
Mén										
—1 évesig	50	69	25	58	73	1	276	—	1	
—2 »	7	20	26	29	41	—	123	—	—	
—3 »	5	15	13	9	17	—	59	—	—	
3 éven felül	9	14	14	30	10	4	81	—	—	
Kanca										
—1 évesig	81	107	23	77	69	2	359	—	1	
—2 »	78	115	55	100	74	6	428	—	4	
—3 »	69	70	69	89	67	4	368	—	4	
—4 »	78	78	102	162	176	2	538	—	4	
4 éven felül	645	801	815	913	665	51	3.890	—	119	
Herélt										
—1 évesig	33	29	10	35	25	3	134	} növen- dek 1.229	1	
—2 »	39	58	47	62	37	3	246		—	
—3 »	38	45	166	139	48	12	448		} felnőt- t 8.553	5
—4 »	65	61	312	160	75	23	696			13
4 éven felül	503	338	1.564	938	580	316	4.239	—	239	
Összesen	1.700	1.819	3.241	2.801	1.897	427	11.885	9.782	391	
III. Szamár	25	34	23	11	8	5	106	125	55	
IV. Öszvér	—	8	5	1	—	—	14	9	1	
V. Kecske	89	27	1.615	1.276	1.812	—	4.820	4.475	4	
VI. Sertés	13.144	11.007	8.187	9.666	6.200	1.012	49.216	21.415	1.831	
VII. Juh	22.509	25.038	26.784	24.702	26.761	65	125.859	112.764	90	
VIII. Baromfi	81.903	70.615	59.435	57.463	31.400	7.767	308.583	—	12.150	
IX. Méhesalád	1.991	1.944	1.329	1.870	1.524	44	8.702	—	134	

A fentebb közölt adatok alapján, ha az utolsó tíz év alatt, az állattenyésztésben beállott változást tekintjük, úgy kitűnik, hogy az apadás nemcsak a szarvasmarhaállományban mutatkozik, hanem minden állatfajban. Az egyes fajokban beállott létszámváltozás a következő:

Csökkenett a magyarfajta szarvasmarhalétszám 21.360 darabbal; a csökkenés 29·2⁰/₀;

növekedett a pirostarka szarvasmarhalétszám 3.535 darabbal; a növekedés 208⁰/₀, a borzderes szarvasmarha létszám 131 darabbal; a növekedés 54⁰/₀, egyéb színes szarvasmarhalétszám 382 darabbal; a növekedés 310⁰/₀, a bivaly szarvasmarhalétszám 196 darabbal; a növekedés 1·13⁰/₀.

Az összes szarvasmarha létszám pedig csökkent 17.597 darabbal, azaz 22·5⁰/₀-al. A lovak száma csökkent 2.103 darabbal, azaz 18⁰/₀-kal. A szamarak száma csökkent 19 darabbal, míg az öszvéreké 5-el szaporodott. Apadott a kecskék száma is 345 darabbal. Katasztrófaszerű pusztulás tapasztalható a sertések állományában, itt a csökkenés 27.801 darab, a mi 56·5⁰/₀ csökkenést jelent. A juhok állományában 13.095 darab az apadás, azaz 10⁰/₀.

A megapadott állatlétszám, hogy milyen rombolást vitt végbe a gazdaságok élő leltárában s az elszegényedést mennyire siettette, kitűnik a következőkből:

	1895-ben		1904-ben		Tíz év alatti 100 lélekre eső csökkenés
	ezer lélekre a megyében	esett az állományból az országban átlag	a megyében	a megyében	
			d a r a b		
Szarvasmarha	445	388	340	✓	105
Ló	69	132	55		14
Sertés	287	422	120		167
Juh	708	468	634		74

Szarvasmarhákra redukálva¹⁾ az állatlétszámot a következő eredményt nyerjük a megyére vonatkozólag 1895-ben:

Volt összesen 105.029 drb; 100 darabra esett:

Szántóföldből	183 k. hold,	az országban	219 k. hold
Rétből	73 » » »	»	50 » »
Legelőből	44 » » »	»	36 » »
Mezőgazdaságilag művelt területből átlag	300 » » »	»	305 » »

1904-ben pedig, az összes állatállományt szarvasmarhára redukálva, az állatlétszám 82.986 drb szarvasmarhának felel meg, azaz 10 év alatt a megyében az állatlétszám 22.043 szarvasmarhával csökkent.

Lássuk ezek után a háziállatok összes súlyát métermázsákban és értékét koronákban, az 1895. évre vonatkozólag.

¹⁾ Egy szarvasmarha = egy lóval = 5 sertéssel = 10 juhval = 15 kecskével.

	Kisgazdaságokban		Középgazdaságokban		Nagygazdaságokban	
	sulya mmázsában	értéke kor.-ban	sulya mmázsában	értéke kor.-ban	sulya mmázsában	értéke kor.-ban
Szarvasmarha	120.353	6,136.505	15.321	720.124	7.966	449.887
Sertések	17.435	1,134.821	1.430	93.643	1.892	123.962
Juhok	18.220	824.186	2.166	94.038	311	13 709
Kecskék	529	24.335	27	1.106	1	41
Lovak	—	1,134.821	—	93.643	—	123.962
Szamarak	—	3.262	—	512	—	477
Öszvérek	—	320	—	180	—	460
Összesen	—	9,258.240	—	1,003.246	—	712.498

Azaz: a szarvasmarhák összes értéke	7,306.516 K.
a lovak	1,735.095 »
a sertések	1,352.426 »
a juhok	931.933 »
a szamarak	4.241 »
az öszvérek	960 »
a kecskék	25.482 »

Tehát M.-Torda megye és M.-Vásárhely összes házi állatai 11,356.653 K-t képviselnek.

Hencs Árpád magyaróvári gazdasági akadémiai szaktanár rendszere alapján az állatok súlyának a természetett takarmányhoz való viszonyát, valamint az évi trágyatermelést a megyére vonatkozólag a következőkben közöljük. A házi állatok összes súlyának 1000 kgjára átlagosan esett:

Réti széna	64 mm., az országos átlag	32 mm.
Lóhere és egyéb mesterséges szálas takarmány	9 » » »	8 »
Szálas »	73 » » »	40 »
Takarmányrépa	4 » » »	13 »

Az összes trágyatermelés 2,669.748 mm. Egy hold szántóföldre esik átlagosan trágya 13 mm.; az országos átlag 18 mm.

A tejtermelés a megye gazdáinál is nagyfontosságú tényező, mely azonban eladásra általában alig kerül, inkább csak a házi-szükséglet fedezésére fordítatik. A tejhozam különben sem olyan nagy, hogy tejfelesleg mutatkoznék, mivel a teheneket is rendszeresen jármazzák, ez pedig tudvalevőleg a tejhozamot nagyban befolyásolja, a mi az erdélyi magyar fajta teheneknél amúgy sem olyan nagy, mint a nyugati fajtáknál. Legujabban e tekintetben is változás várható, mivel a nyugati fajta szarvasmarhák rohamosan hódítanak tért a megyében és a székely kirendeltség a tejtermelő és feldolgozó szövetkezetek létesítésére mindinkább nagyobb gondot fordít. Mezőbándon és Mezősámsondon már 1902-ben meg is alakult két tejszövetkezet, melyek elég szép eredménnyel és a kezdet kezdetén is megfelelő jövedelemmel működtek, megkezdvén az úttörő munkát dicséretes példaadással.

A tehenek egy évi összes fejési eredménye az 1905. évi számítás szerint:

	Kis- gazdaságokban liter	Közép- gazdaságokban liter	Nagy- gazdaságokban liter
A magyar erdélyi fajoknál	8,608.388	337.620	101.986
A mokány, riska »	99.200	3.200	—
A pirostarka »	421.500	55.100	32.000
A borzderes »	53.592	1.000	—
Az egyéb színes »	24.700	8.800	—
A bivaly »	132.100	37.084	41.760
Összesen	9,339.480	442.504	175.746

Fentebb láttuk a megyebeli s általában a székelyföldi szarvasmarhatenyésztés rövid jellemzését s az u. n. székely ökör leírását, itt még csak azt említjük meg, hogy a székely kirendeltség a szarvasmarhatenyésztés fejlesztése céljából programjába vette a tenyésztést javító apaállatok beszerzésének megkönnyítését s azt, hogy jó tenyészteheneket és ünőket juttasson a székely nép kezére. E program keretében már 1903-ban a megyebeli gazdák részére 32 község 35 bikája, továbbá 1904-ben 28 község 32 bikája beszerzéséhez anyagilag is hozzájárult. Tenyésztehenek beszerzését is elősegítette a kirendeltség és 1904. év végéig 317.000 korona értékben vásárolt tenyészünőket és teheneket, 1286 drb-ot, melyeket 5 vármegye 1029 gazdája között osztottak szét, ezekből Maros-Torda megye 390 gazdájára 431 drb esett. A kiosztott állatok árát a kirendeltség hitelezi 4% mellett. Nevezetes e hitelezésnél az, hogy ez nem elkölthető készpénzben, hanem gazdasági értékben adatik s a gazdasági érték jövedelméből törleszthető. Itt említi a kirendeltség, hogy a »székelyeink dicséretére kell megemlítenünk, hogy ez olcsó személyi hitelre, a m. kir. földművelésügyi minister e segítségére nem is voltak méltatlanok, mert az esedékes részleteket dicséretes pontossággal megfizetik«.

A többi állatnemekre vonatkozólag a tenyésztés rövid ismertetését a következőkben adjuk. A lótenyésztés terén is a székelység sajátos viszonyainak megfelelő csapáson haladott. A mezőgazdaság szegényes jövedelme s e vidék közlekedési eszközeinek a hiánya igen fontos szerepet juttatott a székelység háztartásában a lónak. A lovak a földműves nép megélhetéséhez nagyban hozzájárultak, a nagymérvű fuvarozás folytán; mert e nép terményeit még ma is, főleg a vasutak hiánya miatt, fuvarozással értékesíti s a lejjebb fekvő, termékenyebb vidékekről fuvarral viszi fel a megélhetéséhez szükséges czikkeket. Az itteni domborzati, éghajlati és közlekedési viszonyok közepette, aztán egészen természetes, hogy a lótenyésztésnek is specialis jelleget adott. Így fejlődött ki a népies lótenyésztésben aztán a »székely ló«, melyet Pálffy Gyula így ír le: »A székely lónak csinos, kis csontos, szikár feje van, kis mozgó fülekkel, élénken forgó tüzes szemekkel, tágan nyiló orrczimpákkal. Izmos, vastag nyaka, kitünő, erős marja, rövid háta, szilárd kötésű ágyéka és csonthibáktól ment ruganyos, akcióképes lábak, többnyire korrekt állással. Ez a

kedves, jó kedvű, temperamentumos lovacska szolgálta eddig a székely mező- és erdőgazdaságát, az ő veleszületett fajbéli eredetiségével, kis igényűségével, fajbéli szilárdságával, szóval megbecsülhetetlen keleti kincsvérűségével.« A tenyésztés irányára nézve azt jegyzi meg Pálffy, hogy tenyészszük tovább is ezt a székely lovat és nemesítsük arabs vagy lipizzai ménekkel, melyek után jó kocsilovak és kedélyes jukker lovak esnek. Aztán a gyalogsági tiszték is, ha úgy megkedvelték a boszniai apró hegyi lovakat, kétszeresen fogják szeretni a mi székely, kifejezésteljes arcú lovainkat.

A székely lótenyésztés korábban magasabb fokon állott. Régebben több lótenyésztő község volt, míg ma alig lehet többé jó székely lovat beszerezni, mert a folyton nehezedő megélhetés miatt idő előtt kerülnek igába s a folytonos használat mellett nincs idő a rendes csikóztatásra.

A megyében legrégebbi ménes a gróf Teleki Sámuel sáromberki gazdaságáé volt, hol már a negyvenes években meghonosították az arabsfajú lótenyésztést.

A székely lótenyésztésnek észlelhető hanyatlása hogy meggátoltassék, a székely kirendeltség is akcióba lépett, főleg a népies lótenyésztés érdekében, a megye északi részében és Gyergyóban, hol a népiesen tenyésztett híres székely ló a török hódoltság idejében itt tartózkodott török katonák arabs ménjeivel való keresztezésnek köszöni létrejöttét. Hogy a keresztezés abban maradt, a székely ló selejtes beltenyésztésre lett utalva s degenerációnak indult. Ezt a degenerációt igyekszik a kirendeltség megakadályozni s a székely lóban rejlő megbecsülhetetlen tenyészértéket megmenteni azáltal, hogy arabs és lipizzai méneket kért a földmívelési minisztertől e vidékre. Különben a vármegyei lótenyésztési bizottság a vármegyei Gazdasági Egylettel karöltve a lótenyésztés fejlesztése érdekében tervbe vette a vármegyei lókiállítások rendezését. Az első ilyen lókiállítás 1902-ben tartatott meg Marosvásárhelyen, melyen közel 200 drb. állat vett részt és 700 kor. díj osztatott ki 14 drb. csikó és kancza után.

1904-ben tenyésztésre szolgált e megyében 30 drb. tenyészmen.

A sertésenyésztés e megyében, mint a fentebbi adatokból kitűnik, nagyon aláhanyatlott. A sertésvész rettenetes pusztitást vitt végbe az állományban, úgy, hogy az utolsó 10 év alatt a sertések száma 56⁰/_o-al csökkent és ma egyes községekben 5—10 darabból áll a lakosság egész sertésállománya.

A székelység nagyobbára a nemesített szőke-fekete, vagy fecskehasú zsirsertést,¹⁾ vagy pedig u. n. báznai tarka táj fajtát, inkább húsertést tenyészti. Egyes, félreeső, hegyitájakon tenyész-
tik még az u. n. hegyisertést, mely ugyan rendkívül kis igényű, de aztán silány minőség is. A népies sertésenyésztés legfőképen a háziszükségletre tenyész, ez fedezvén a nép szalonna- és zsirszükségletét. Az ezutáni tenyészirány alakulását a székelyföldi kirendeltség programja szabja meg, mely szerint a hazai kondorszörű mangaliczasertés tenyésztésének fenntartása mellett egyes vidékeken a báznai sertés tenyésztése tervszerűen fog

¹⁾ E zsirsertés Szerbiából került hazánkba.

fejlesztetni. Egyelőre a kirendeltség a mangalica fajta tenyésztését segíti elő, hogy a sertésvész miatt megcsappant állomány emeltessék. Segítése abban nyilvánult, hogy készpénzfizetés mellett a beszerzési árból 40% engedményt nyújtott, viselvén a beszerzés, szállítás és időközi tartás költségeit. Kiosztott ily módon 1904-ben e megye 37 községében 129 kiskgazdának 137 drb. tenyészkocztát, melyek mindenike vagy vészmentes, vagy vészen átment kiváló minőség.

1904-ben tenyésztésre szolgált 258 tenyészkán.

A *juhtenyésztés* is jelentőségéből nagyon sokat veszített, főleg az állomány nagyságát illetőleg, azért mert a juhtenyésztés a más célra jobban értékesíthető termékeny síkföldekről felszorult a hegyvidékre, valamint azért is, mert a mótely és a lépfene nagy pusztítást vitt végbe soraikban. A székelyföldi juhtenyésztésnél főhasznat a túró adja, míg a gyapjú másodsorban következik, de trágyáját is sokra becsülik.

A juhtenyésztésben az erdélyi racka fajta érvényesül még ma is az egész Székelyföldön, amely kis igényű és aránylag bő hozamú állat. Azonban a székelység már többé nem ragaszkodik oly szívesen e fajtához s így aránylag könnyű lesz a székely kirendeltségnek a tenyésztést átvinni valamely nemesebb juhtenyésztésre.

1904-ben tenyésztésre szolgált 1746 drb. tenyészkos.

Az állattenyésztés érdekeinek előmozdítása céljából a vármegyei Gazdasági Egylet évente tenyészállat kiállítást rendezett 1901. év óta, melynek jótékony hatása a kis állattenyésztők méltánylandó versengésében is nyilvánul.

Szintén az állattenyésztés fejlesztését célozza a törvényhatósági közgyűlésnek 1902-ben hozott azon határozata is, hogy a tenyészállat-díjazásokon a vármegyei kutyaadóból minden alkalommal megvásároltat 8—10 különféle apaállatot s azokat a teljesen szegénysorsú községek között egészen díjtalanul osztja szét.

A *baromfitenyésztés* is leginkább a háziszükségletet szolgálja. Ujabban Marosvásárhely vidékén kezdenek nagyobb baromfiállományt tartani kereskedelmi célokra. A közönséges baromfiállomány felfrissítése céljából a kirendeltség ez irányban is tervszerű akciót indított. A tervszerűség jellemzésére felhozzuk, hogy pl. e megyében a mocsaras vidékekre 1902. év őszén 500 drb. pekingi kacsát osztott ki, egyébképen is igyekezett az értékeesebb baromfi-fajtákat meghonosítani az által, hogy nemes fajtájú baromfitörzseket osztott ki a papok, tanítók és kiskgazdák között cserében közönséges fajtájú baromfiakért s kivételesen ingyen is. Itt említjük meg végül, hogy a kirendeltség erkölcsi támogatásával Marosvásárhelyen 1904-ben egy baromfi hizlaló-telep is létesült. Ez az első ilyenmű telep, az erdélyi részekben.

A *selyemlepke tenyésztését* csak történelmi szempontból említjük meg, mert jelenleg e vidéken s az egész Erdélyben nem bír jelentőséggel. Erdélyben a selyemtenyésztést II. József igyekezett meghonosítani. Gallerati kapitányt küldötte Erdélybe 1000 frt fizetéssel, de rendelt számára ingyen előfogatot és szál-

lást is, hogy ingyen osztva az eperfamagot és selyemtojást, sarkalja az embereket a selyemtenyésztésre. Sikerült is Galleratinak elterjesztenie azt, sőt Maros-Torda megye területén is több eperfa-telep létesült, a többek között Sáromberkén, Koronkán; Maros-Torda megyében még ma is nagyszámú eperfa található. Szabédon 3208 drb., Csejdtófalván 2101 drb. és Mezősámsondon 821 drb. A termés 1764-ben egész Erdélyben csak 80 font volt, míg 1784-ben már 12.989 font, melyet 30—40 kr.-jával váltottak be Nagyszebenben, hol szövőgyárat állítottak. A tenyésztés azonban lassanként abbahagyatott, úgy, hogy 1847-ben a termelés már csak 1000 font lehetett.

A *méhtenyésztés* is még eléggé fontos tartozéka a megye állattenyésztésének, hol különben a méhtenyésztésnek nagy történelmi multja is van. Már 1720-ban az akkori Marossszék adózóinak birtokában 3602 méhkast találtak, a legtöbbet az egész Székelyföldön. Az erdélyi méz a XVIII. században állandó kereskedelmi cikk volt, melynek kivitelét 1775-ben mesterségesen is meggátolta Mária Terézia. Mária Terézia volt az, ki — hogy a méhtenyésztést előmozdítsa — minden 10-en felüli méhkast az adó alól mentesített, azokat pedig, kik 40—100 kast tartottak, külön jutalomban részesítette.

1870-ben Marossszéken 3968 méhkast találtak, míg a régi Marossszéknek megfelelő területen 1896-ban 5264-et és az egész megye területén 8836-ot, a mi azonban 1901. évig 6358 kasra apadott le. Mindenesetre jó szolgáltatokat tehetne még a kirendeltség a székelységnek, ha — amint látszik — visszafejlődésnek indult méhtenyésztést is programjába felvenné — legalább utólag.

A megyében fellépő nevezetesebb *állatbetegségek*:

A ragadós szájs- és körömfájás, mely betegség ujabban 1901-ben lépett fel nagyobb mérvben Rumániából való áthurczolás folytán. Ez a betegség a megye területén rendszeren szerencsés lefolyású.

A *sertésvész* rendkívül érzékeny károkat okoz. Különösen a 3 hónapostól egy éves korig teszi a legnagyobb pusztítást.

Sertésorbáncz, rendszerint azon községekben lép fel a legvehemensebbül, hol sertésvész fordult elő; a megbetegedések számának gyakran 70—80% is elhull.

Takonykór, mely elég gyakori megbetegedése a lovaknak.

A juhok között a *juhhimlő*, *rühkór*, *lépfene* szokott előfordulni és nagy pusztítást visznek végbe a juhállományban.

A közfogyasztásra a megye területén levágtak: 1903-ban 4.861 szarvasmarhát, 19711 drb juhot és kecskét és 2384 drb sertést; 1904-ben 5355 drb szarvasmarhát, 12.051 drb juhot és kecskét és 2334 drb sertést.

Az állategészségügyi szolgálatot a vármegye területén hat járási m. kir. állatorvos, egy törvényhatósági m. kir. állatorvos látta el. Ezekon kívül van még Szászrégenben rendszeresített városi és Mezőbándon községi állatorvosi állomás. 1900-ban a tehenészet, juhászat, baromfitenyésztés szolgálatában állott a megyében 74 személy, Maros-Vásárhelyen 1 személy.

XVII. Legelőgazdaság.

A Székelyföld mezőgazdaságának fentartója, az állattenyésztés, most még teljesen a legeltetésre van utalva, bár különösen Maros-Torda megyében az utóbbi években nagyon javultak e tekintetben a viszonyok a multhoz képest, mivel a mesterséges takarmányok termelése mind nagyobb területet foglal le. A nagy állatállományt eltartó nagy legelőterületek az utóbbi években az egész Székelyföldön megkisebbedtek. Amint a szántóföldek területe növekedett, úgy apadt a legelőké, mi aztán természet szerint vont maga után az állatlétszám apadását is. A közös legelők arányosítása, elkülönítése, a véderdők felállítása mindig egy-egy csapás volt az állattenyésztésre, mi érzékenyen érintette a székelység gazdasági jólétét, apasztotta vagyonát és növelte szegénységét.

A közös legelők felosztása főként azért volt oly nagy kárára és veszedelmére a népnek, mert a felosztott legelő többé nem használtatott rendeltetésének megfelelően, hanem feltöretett. Így Maros-Torda megyében, különösen a Nyárad és a Küküllő völgyében, mintegy 8000 k. hold legelő került ekevas alá az utóbbi két évtized alatt, pedig láttuk a földművelés tárgyalásánál, hogy *e nép minél több gabonát termel, annál szegényebbé lesz s a kivándorlás is annál inkább terjed.*

A közös birtoklás, mi a régebbi időkben a székelységet erős kapcsolatokkal kötötte a földhöz, az 1848-iki átalakulások óta, mindinkább szűkebb térre szorult. S hogy ez a közös birtoklás nem is olyan avult intézmény volt, most tudjuk csak, hogy különösen a legelőközösségek megszüntetése óta, mily óriási kárt okozott a külön birtoklás az állattenyésztésnek, különösen a népies állattenyésztésnek. A közös legelők megszüntetése szükségképen maga után vont az állattenyésztés megszorítását is, mert az állatok istállózása sokkal több fáradságot, több költséget okoz, mint a legeltetés. Mi volt természetesebb, hogy a közösség megszűnése után a kisgazdaságok tulajdonosai egymás után apasztották marhaállományukat, majd pedig nagyon sokan fel is hagytak az állattenyésztéssel, mi nemcsak az általános közgazdaságra volt hátrányos, hanem a nép megélhetését is nehezebbé tette, miáltal a szociális állapotok is rosszabbodtak.

A közös legelők megszűnése az állatoknak is nagy hátrányára van, mivel a szabad levegőn való mozgás az állatok egészségére is sokkal hasznosabb, jobban fokozza ellenállóképességüket, mint az istállózás. Hogy mennyire fogyott meg a közös legelő, nem állapítható meg, de abból következtethetünk, hogy 1895-ben már csak 55%-a volt közös az összes legelőterületnek.

A nagy mezőgazdasági statisztika szerint 1895-ben az összes legelő 66.611 k. holdat tett ki, a miből közös volt 28.431 k. hold; a nem közös legelő 38.180 k. holdat tett ki.

Közös legelőkön legelt:

	1895-ben	1904-ben
Szarvasmarha	15.062 darab,	20.573 darab
Ló	2.510 »	3.594 »
Sertés	6.542 »	7.280 »
Juh	29.549 »	41.515 »

Közös legelőkre járt a

Szarvasmarháknak	19'02 ⁰ / ₀ -a	33'9 ⁰ / ₀ -a
A lovaknak	20'45 »	36'74 »
A sertéseknek	12'82 »	33'90 »
A juhoknak	23'46 »	36'80 »

1904-ben a közös legeltetésre használt terület volt:

Tarló	51.894 k. hold és	1.199 □-öl
Ugar	28.087 » »	1.190 »
Legelő	28.205 » »	635 »
Összesen	108.187 k. hold és	1.424 □-öl.

1895-ben a közös legelőkből volt:

Községi legelő	5.969 k. hold
Közbirtokossági és volt úrbéresek legelői és más közös legelők	22.462 » »
Összes közös legelők	28.431 k. hold.

Legelt rajta:

	szarvasmarha	ló	sertés	juh
Községi legelőn	3.775 drb	492 drb	2.384 drb	7.064 drb
Közbirtokossági és volt úrbéresek legelői és más közös legelőkön	11.287 »	2.018 »	4.158 »	22.485 »
Összesen	15.062 drb	2.510 drb	6.542 drb	29.549 drb

A legelőgazdaság fontosságához mérten a székely kirendeltség két irányban igyekszik közrehatni:

- minél nagyobb terület foglaltassék le a legeltetésnek;
- a legelőkön rendszeres legelőgazdaság teremtesék.

A legelőterület nagyobbítása céljából a földművelési miniszter 1901. és 1902-ben erdészeti és gazdasági szakértőket küldött ki a Székelyföldre, kik a talajviszonyok tanulmányozása és az érdekeltek meghallgatása után, nagyarányú legelőelkülönítéseket hoztak javaslatba, a már engedélyezett legelőerdőkön kívül. E javaslatok alapján Maros-Tordamegyében 33 erdőbirtokosság erdejében 2.977 k. hold legelőerdő engedélyezett legújabbban. Együttal elrendelte a földművelésügyi miniszter, hogy az erdőgazdasági üzemterveknek mielőbb foganatosítandó átdolgozásával kapcsolatban, egyfelől az erdőtalaj megvédése tekintetéből, másfelől a legeltetés szabad gyakorolhatása végett, szükséges intézkedések megtétessenek. Az engedélyezett legelőerdőkön a mellőzhetlen talajkötések és erdősítések foganatosíttassanak, míg a multhatatlanul nem szükséges erdősítések elodáztassanak. Ezzel kapcsolatban azt is elrendelte, hogy az összes állami kezelés alatt álló erdők üzemtervei a legeltetés kiterjesztése szempontjából revideáltassanak.

Barabás Endre.

Közlemények és ismertetések.

Mandelló Károly †

A Magyar Közgazdasági Társaságot s egész közgazdasági irodalmunkat súlyos csapás érte: *Mandelló Károly* meghalt. Benne sokoldalú, fáradhatatlan munkást veszítettünk, ki egyrészt a külföldön oszlatta el a magyar közgazdasági életről támadt téves fogalmakat, másfelől itthon terjesztette lankadatlanul a Nyugat közgazdasági eszméit. Elméleti munkásságát a gyakorlati élet feladataival kapcsolta össze: hasznos munkát végezve mindenütt. Életrajzának fővonásait így foghatjuk össze: 1829-ben Győrszigeten született. Tizennyolcz éves korában a budapesti egyetemen bölcészeti doktorrá lett, azután Bécsben és Karlsruhe-ben elvégezte a műegyetemet és mérnöki oklevelet szerzett. A hatvanas években több vasutat épített és az angol-magyar bank technikai tanácsadójaként is működött. A hetvenes évek elején belépett a Pester Lloyd szerkesztőségébe, mint a közgazdasági rovat vezetője; a lapnál 1895-ig működött. A matematikával és a nemzetgazdaságtannal tudományosan foglalkozott, számos irodalmi munkát adott ki. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottságának. Sok külföldi szaklapban ismertette Magyarország államgazdaságának és közgazdaságának viszonyait. Több banknak és részvénytársaságnak igazgatósági vagy felügyelő-bizottsági tagja volt s számos jótékonyági intézményt áldozatkészséggel támogatott. A magyar közgazdasági eseményekről évenként összeállított *Rückblick*-jei a külföldön forrásmunkákká lettek. A Közgazdasági Szemlét állandó, szoros kötelék fűzte az elhunythoz. Itt jelentek meg: »*Az erkölctan és mennyiségtan az értékelméletben.*« (1878.) — »*Carey jelentősége az újkori nemzetgazdaságtanban.*« (1879.) — »*Iparunk fejlesztése.*« (1883.) — »*A tizedik magyar országgyűlés és a különbözeti üzlet.*« dolgozatai és legutóbb még az idén kaptuk tollából márcziusi füzetünk részére: »*A magyar állam bevételei és kiadásai 1868—1903.*« című értekezését.

Az a személyes viszony, melyben Mandelló Károly szerkesztőségünkkel állott, nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy érdemeit emlékezetül megörökítsük, de igenis feljogosít bennünket arra, hogy egyéni szép tulajdonságai előtt is, melyeket közlelről ismertünk, meghajthassuk zászlónkat. A Magyar Közgazdasági Társaság mindezekben felül buzgó választmányi tagját vesztette el benne.

H. L.

Az angol munkásszervezetek 1902—1904-ig.

Board of Trade (Labour Department): *Report by the Chief Labour Correspondent of the Board of Trade on Trade Unions in 1902—04. With comparative statistics for 1895—1904. Presented to both Houses of Parliament by Command of His Majesty.* London, 1906. LXXX + 196 l.

Az angol munkásszervezetekről 1886. óta évenként közzétett jelentések sorozata az 1901. évre vonatkozó jelentéssel megszakadt. Az 1902. és 1903. évre vonatkozó adatok külön kiadványban már nem jelentek meg. Az összesített eredményt azonban a Labour Departement havi közlönye, a Board of Trade Labour Gazette esetről-esetre közölte. A most megjelent kötet azután egyszerre számol be részletesen az elmúlt három esztendő (1902—1904) szakszervezeti mozgalmáról.

Az 1902. év óta tartó kedvezőtlen üzleti viszonyok a szervezett munkások számát észrevehető mérvben csökkentették, úgy, hogy 1901 óta a szervezett munkások száma 3·8⁰/₀-al apadt. A visszaesés különösen a kisebb uniók kebelében és ezek között is első sorban azoknál szembeötlő, melyek rendszeresített segélyintézményeket nem tartanak fenn. Így az építőipari munkások uniói 1902—1904-ig közel 30.000 tagot vesztek, tehát 1901. évi taglétszámuknak nem kevesebb, mint 19·4⁰/₀-át. A bányá- és kőbányamunkások szakszervezeteinek tagállománya a jelzett időszakban szintén vagy harmincezerrel apadt, de ez a veszteség az 1901. évi taglétszámnak csak 5·5⁰/₀-át jelenti.

Daczára az utóbbi három esztendőben (1902—1904.) beállott visszaesésnek, az unionista munkások száma 1895—1904-ig, tehát az utolsó tíz esztendő alatt 32⁰/₀-kal növekedett. A szaporodás valamennyi iparág szervezeteiben észlelhető, természetesen kisebb-nagyobb mérvben, egyetlen iparágat, a ruházati ipart kivéve. Némely szakmában a tagok számának növekedése épenséggel feltűnő. Így a bányászat körében a szervezett munkások száma a jelzett tíz esztendő alatt 74⁰/₀-kal növekedett. Nagyobb arányú fejlődést mutat továbbá a közhatóságok, s pedig úgy az állami, mint a municipalis hatóságok alkalmazottainak (employees of public Authorities), és a kereskedősegédek szervezkedése. Az előbbieket szervezetei 1902—1904-ig 12.000 taggal, vagyis az 1901. évi taglétszámhoz viszonyítva 23·6⁰/₀-kal szaporodtak, a kereskedősegédek szervezeteinek taglétszáma pedig 19.000-ról 30.000-re, vagyis 60⁰/₀-kal emelkedett.

Az uniók száma az 1904. év végén 1.148 volt 16.213 fiókkal (branch), a tagok száma pedig 1,866.755, a mi az 1903. évvel

szemben 2°/_o apadást jelent. A legtöbb unio a textiliparban működik; számuk 248, a fiókszervezetek száma pedig 519. Sorban ezután következik a fém-, gép- és hajóépítő-ipar 237 unióval és 2.778 fiókkal, az építő-ipar 109 unióval és 3.310 fiókkal, a faipar 99 unióval és 633 fiókkal, a közlekedési ipar 57 unióval és 1.380 fiókkal (közöttük a vasuti alkalmazottak 5 uniója 882 fiókkal). A többi iparágakban az uniók az előbbi számokhoz viszonyítva gyengén vannak képviselve.

A tagok számát tekintve, a sorrend nem sokban változik. Ezen szempontból első helyen a bányá- és kőbányamunkások uniói 501.248 taggal, azután következnek a fém-, gép- és hajóépítő- ipar munkásainak uniói 335.908 taggal, az építőipari munkások uniói 225.482 taggal, a textilipari munkások uniói 221.694 taggal. Ezenkívül még a közlekedési ipar uniói számlálnak száz-ezernél több (154.206) tagot (köztük 71.842 vasuti alkalmazott). A többi uniók taglétszáma százezer alatt marad.

Az unionista mozgalomnak esztendőök óta észlelhető érdekes jelensége, hogy a kisebb uniók rohamosan eltűnnek s beleolvadnak a jelentékenyebb uniókba, melyeknek száma alig szaporodik. Az angol-szász fajnál a szakszervezkedésnél tehát nyilvánvalóan ugyanazon elvek érvényesülnek, mint a politikai pártalakulásoknál, a hol a tömeget, az amerikai viszonyokra vonatkoztatva, Bryce szerint a fatalism of the multitude, a többség vonzza. 1906 óta, az uniók száma, mely akkoriban 1.302 volt, állandóan hanyatlott, s pedig azon években is, midőn a tagok összlétszáma növekedett, s azokban is, midőn apadt. Az 1902-től 1904-ig terjedő három esztendő alatt 54 unio fusionált nagyobb uniókkal. A jelzett három év alatt 93 új unio létesült s 130 unio oszlott fel, az előbb említett 54 fusionált uniót ide nem számítva. Az 1904. év végén az uniók száma tehát 91-gyel fogyott az 1901. év végén létezett állapottal szemben. Az 1047 unio közül, mely már az 1901. év végén létezett s az 1904. év végén még fennállott, 632 uniónak (59°/_o) taglétszáma csökkent, 393 unióé (37°/_o) ellenben növekedett. A többi 49 unio tagállománya az 1904. év végén is ugyanaz maradt, mint az 1901. év végén.

Az összes uniók közül 550, tehát az uniók számának alig fele volt bejegyezve, 598 azonban nem volt bejegyezve, tehát nem részesült a trade unionokról szóló törvények kedvezményeiben. A be nem jegyzett uniók túlnyomó része kisebb, jelentéktelenebb szervezetek, a mint ezt az alábbi táblázat igazolja:

Taglétszám	Bejegyzett uniók száma	Be nem jegyzett uniók száma
50.000 és ezen felül	6	—
20 000—49.999	9	2
10.000—19.999	18	4
5.000— 9 999	22	8
2 000— 4.999	51	31
1.000— 1.999	46	32
500— 999	73	43
300— 499	46	49
100— 299	121	165
50— 99	95	147
50-nél kevesebb	63	117
Együtt . . .	550	598

Az 1904. év végén tehát az ötszáznál kisebb taglétszámmal bíró unióknak csak 40·5%-a, az ötszáznál nagyobb taglétszámmal bíró uniók közül ellenben 65·2% volt bejegyezve. A bejegyzett uniók az összes unionista munkások 78·9%-át foglalják magukban, úgy, hogy egy-egy bejegyzett unióra átlag 2.675 tag jut, míg a be nem jegyzett uniók átlag 600 tagot számlálnak, a mi a mellett szól, hogy a jelentékenyebb uniók a törvénynek megfelelően vannak szervezve és szabályszerűen bejegyezve.

Az 1.148 unio 1,866.755 tagja között 125.094 tehát az összes unionista munkásoknak 6·7%-a nő volt, kik 148 unióra oszlottak el. A női tagoknak közel 90%-a a textilipari munkások sorából kerültek ki. Nagy arányú volt a női taglétszám emelkedése a kereskedősegédek szervezeteiben is. Ezek 1896-ban mindössze 327 női tagot számláltak, 1901-ben azonban már 1.609 és 1904-ben 3.739 volt a női tagok száma.

Az uniók jövedelmi forrásait első sorban a tagoknak az alapszabályokban megállapított járuléki szolgáltatják. A bevételek egyéb tételei a felvételi díjak (entrance fees), a bírságpénzek, az alapszabályok eladásából befolyó összegek, a vagyon kamatjövödelme stb. A bevételek néha rendkívüli járulékokkal is növekednek. Ily rendkívüli járulékokat az uniók oly években szokták tagjaikra kivetni, midőn a sztrájkok hosszú tartamuknál vagy nagy arányuknál fogva, vagy pedig nagyobb fokú ipari pangások alkalmával a munkanélküliek segélyezése az uniók anyagi erejét a rendesnél nagyobb mérvben veszi igénybe. Az egyes uniók jövedelme tehát nemcsak a tagok száma, hanem a szükségletek szerint is változik.

Az alább közölt adatok a legjelentékenyebb száz trade unióra vonatkoznak, melyek 1,127.529 tagot számlálnak, tehát az összes unionista munkások felénél jóval többet (kerek számban 60%-át) foglalják magukban.

E száz uniónál egy-egy tagot terhelő évi összjárulék átlaga az 1904. évben 40·12 korona volt, a legmagasabb összeg, mely 1889 óta ily czímen előfordult. A járulék nagysága egyébként az egyes unióknál nagy eltérést mutat. Így a száz unió közül harmincznyolcznál 329.302 taggal az egy-egy tagra eső évi járulékok összege huszonnégy koronánál kevesebb, negyven uniónál 465.516 munkással huszonnégy és negyvennyolcz korona között, a többi huszonnégy uniónál 332.711 munkással pedig negyvennyolcz és kilenczvenhat korona között változik.

Az uniók bevételei az utolsó tíz esztendő óta évről-évre növekednek. Az előbb említett száz legjelentékenyebb unió összes jövedelme az 1904. évben 50,339.280 korona volt, a miből egy-egy tagra a jelzett esztendőben átlag 44·7 korona esik.

A száz unió kiadásai az 1904. évben 49,011.960 koronát tettek ki, vagyis egy-egy tagra átlag 43·5 korona kiadás jut s ezzel az 1904. év a kiadások rovatában a legnagyobb számmal szerepel, mióta a trade uniókról rendszeres statisztika jelenik meg.

A kiadások természetesen az egyes uniók szerint nagy változatosságot tüntetnek fel. A száz legjelentékenyebb unió túlnyomó része tagjait sztrájksegélyben részesíti, továbbá munka-

nélküli segélyt nyújt, vagy munkakeresés céljából tagjait uti-segélylyel látja el, a mi egyébként a munkanélküli segélynek egy neme. Több unió balesettől vagy betegségtől sujtott tagjait is segélyezi s az elhalt tagok családjának a temetési költségeket téríti meg, végül pedig néhány unió nyugdíjat is ad. A száz legjelentékenyebb unió közül 1904-ben 80 unió (a 100 unió taglétszámának 90°/o-ával) sztrájksegélyt, 81 unió (a taglétszám 84°/o-ával) munkanélküli segélyt, 75 unió (a taglétszám 78°/o-ával) beteg- és balesetsegélyt, 87 unió (a taglétszám 90°/o-ával) temetkezési segélyt, végül 40 unió (a taglétszám 49°/o-ával) nyugdíjat (superannuation benefit) fizetett tagjainak.

Az 1904. évi kiadások között a legnagyobb tételt, azaz 15,546.480 koronát, azaz az összes kiadások 31·7°/o-át a munkanélküliek segélyezése képviseli. E kiadásokból egy-egy tagra 13·80 korona jutott.

A munkanélküli segély után, a kiadás nagyságát tekintve, sorban a beteg- és balesetsegély következik 9,228.456 koronával, vagy az összes kiadások 18·8°/o-ával. A segélyezés ezen neme az angol unióknál évről-évre nagyobb arányokat ölt. Ily czímen a kiadásokból a szakszervezetek egy-egy tagjára átlagban 1895-ben 6·82 koronát, 1896-ban 6·0 koronát, 1897-ben 5·87 koronát, 1898-ban 6·25 koronát, 1899-ben 6·27 koronát, 1900-ban 6·45 koronát, 1901-ben 6·77 koronát, 1902-ben 7·10 koronát, 1903-ban 7·62 koronát és 1904-ben 8·17 koronát fordítottak.

Érdekes még megemlíteni, hogy az uniók munkanélküli segély czímén tagjaikat az önkéntelen munkanélküliség minden esetében segélyezték. Munkanélküli segélyt nyújtanak nevezetesen tagjaiknak, ha ezek képzettségüknek s jogosult igényeiknek megfelelő munkaalkalmat nem képesek találni, továbbá, ha a telep leégése, a munkaadó fizetésképtelensége, vagy az üzemnek bármely okból való félbeszakítása miatt munka nélkül maradtak, s végül segélyben részesítik azon tagjaikat, kik helyzetük javítása végett a gyarmatokba vándorolnak ki. Az 1904. évben tizennégy unió fizetett ily kivándorlási segélyt 36.617 korona összegben.

A nyugdíj összege, melyet az uniók 1904. év folyamán kifizettek 6,417.504 koronára rugott. A nyugdíjak, melyeket jóformán minden unió, melynél a segélyezés ezen neme rendszeresítve van, heti részletekben folyosít, az egyes uniók szerint eltérők. Egyes esetekben a heti nyugdíjrészletek nem haladják meg a 2·4 koronát, de viszont néhányan hetenkint 14·40 koronát is juttatnak nyugdíjasaiknak. Átlagban a heti részletek hat és tizenkét korona közt változnak.

Megjegyzendő még, hogy a nyugdíjárulékokat fizető tagok, ha a megállapított életkort el is érték és az előirt tagsági éveket ki is töltötték, nem tarthatnak feltétlenül igényt nyugdíjra. Az alapszabályok e részben rendszerint akként intézkednek, hogy a nyugdíjjogosultságot a rokkantság vagy legalább a részleges munkaképtelenség állapítja meg.

A sztrájksegély a száz unió kiadásai között 1904-ben 3,034.704 koronával, vagyis az összes kiadások 6·2°/o-ával sze-

repel. Egy-egy tagra tehát e kiadásból 2·7 korona jut. Hogy a sztrájksegély aránylag csak ily csekély összeggel szerepel, annak oka abban rejlik, hogy az 1904. évben nagyobb arányú vagy hosszabb tartamú sztrájkok nem fordultak elő. A sztrájksegély az 1900. évben a szóban levő száz legjelentékenyebb unió összes kiadásainak 10·3⁰/_o-át, az 1901. évben 12·5⁰/_o-át, az 1902. évben 12·2⁰/_o-át, az 1903. évben 9·1⁰/_o-át foglalta le, s ez arányszám 1904-ben 6·2⁰/_o-ra szállt le. Egyébként a megtakarítás, melyet az uniók a sztrájksegélyezésnél ez évben elértek, a munkanélküliek javára esett, kik 1904-ben közel egy millió koronával nagyobb segélyben részesültek, mint az ezt megelőző esztendőben.

Temetkezési segélyre 87 unió, mely a szóban levő száz unió összes taglétszámának 90⁰/_o-át képviseli, az 1904. évben 1,147.728 koronát fordított, a miből egy-egy tagra átlag 2·03 korona jut. A temetkezési segély az egyes uniók szerint 3·8 koronától 13·2 korona között változik.

Nagy összeget, a kiadásoknak 20·4⁰/_o-át teszik az uniók igazgatási költségei. E mellett megjegyzendő, hogy voltak oly uniók (közlekedési iparok), melynek igazgatási költségei az összes kiadásoknak felénél többet (55⁰/_o-át) tették ki.

Az alábbi két táblázat az uniók egy-egy tagjára eső kiadások átlagos összegét s a kiadások egyes nemeinek százalékok szerinti megoszlását tünteti fel az 1900—1904-ig terjedő öt esztendő alatt.

Év	Sztrájk- segély	Munka- nélküli segély	Beteg- és balesetsegély, nyugdíj- és egyéb segélyek		Igazgatási és egyéb költségek	Összes kiadások
			k o r o n á k b a n			
1900	3·10	5·50	14·22	7·47	30·29	
1901	4·25	6·80	14·97	7·87	33·89	
1902	4·55	8·82	15·65	8·25	37·27	
1903	3·61	10·72	16·70	9·07	40·10	
1904	2·70	13·80	18·10	8·87	43·47	

Év	Sztrájk- segély	Munka- nélküli segély	Beteg- és balesetsegély, nyugdíj- és egyéb segélyek		Igazgatási és egyéb költségek
			a z ö s s z e s k i a d á s o k s z á z a l é k á b a n		
1900	10·3	18·1	46·9	24·7	
1901	12·5	20·1	44·1	23·3	
1902	12·2	23·7	42·0	22·1	
1903	9·1	26·7	41·6	22·6	
1904	6·2	31·7	41·7	20·4	

Az említett száz unió vagyona az 1904. év végén 110,797.520 korona értéket képviselt, vagyis egy-egy tagra a vagyomból 98·25 korona esik. Az uniók vagyonállaga az 1904. évben kisebb arányban szaporodott, mint a korábbi években. Ennek oka abban keresendő, hogy a munkanélküliek segélyezése az uniók anyagi erejét 1904-ben a szokottnál nagyobb mérvben vette igénybe.

A száz legjelentékenyebb unió taglétszámát, továbbá egy-egy tagra eső bevételeit, kiadásait és vagyonát az 1900—1904-ig terjedő öt esztendő alatt a következő táblázat tünteti fel:

Év	Taglétszám az év végén	Bevételek	Kiadások	Vagyon
		k o r o n á k b a n		
1900	1,149.937	40.42	30.30	77.10
1901	1,155.133	42.20	33.90	85.05
1902	1,152.834	43.25	37.27	91.17
1903	1,139.559	43.95	40.12	96.05
1904	1,127.529	44.65	21.77	98.25

A szóban levő száz unió vagyonának jelentékeny része oly értékekbe van elhelyezve, hogy a pénz szükség esetén nyomban folyósítható legyen. Az 1901. év óta gyűjtött vagyon leginkább részvényekbe, továbbá jelzálogkölcsonökbe van fektetve. Ezenkívül a 110,797.520 korona értékű vagyonból 376.020 koronát munkásházépítő-egyesületek és 59.976 koronát szorult anyagi helyzetben levő trade uniók kaptak kölcsön.

Moldoványi István.

Németország vámpolitikája.

Dr. Karl Böhme: *Industrie und Handelsverträge. Ein Rückblick und Ausblick.* Berlin. Wilhelm Isslieb. 76. lap.

Sajátságos felfogással irt munka ez. Már az előszóban tisztába jövünk az egész munka tartalmával. Egészen határozottan bebizonyítottnak látja, hogy a Caprivi-féle szerződések Németország mezőgazdaságának ártottak. Aziránt azonban még nem folytak nyomozások, vajjon a német iparnak előnyére voltak-e vagy sem. Szerzőnk ezt a kérdést teszi tanulmánya tárgyává és ez alkalomból azt a nézetet vallja, hogy a kereskedelmi politika és vele a szerződések fontossága egyáltalában túlságos figyelemben részesítettik. Túlbecsülik a szerződéses politikát. A világ gazdasági fejlődése az egyes nemzetgazdaságokra sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint más mesterséges alakulások, s így maga a szerződéses politika is. Németország gazdasági fellendülése a szerződéses politika alakulásával semmiféle kapcsolatban nincsen. »A Caprivi-féle szerződések megkötése idejében a német ipar egészében közvetlen előnyöket nem várt, sőt védővamos része panaszkodott erős megkárosodásáról. A mezőgazdasági vámok leszállítását nemcsak a vas- és kőszénipar, hanem az irányadó szövőipar és számos kereskedelmi kamara Szászországban határozottan rosszalta vagy legalább nem találta egyenlő értékűnek az ipar terén elért vámkedvezésekkel. Ez a kritikai hangulat uralkodott mindaddig, míg a gazdasági hanyatlás állapota tartott és csak 1895 második felében változott át általános dicséretté.« Ezóta hirdetik, hogy a szerződések a német ipar nagy előnyére voltak.

Munkánk már most kimutatni igyekszik, hogy a depressio éveiben a kereskedelmi szerződések daczára is hanyatló kivitel

mutatkozik és hogy a lendületes időben Németország kivitele sokkal nagyobb mértékben fokozódott a nem szerződéses államokba, mint a szerződésesekbe, s főképp Nagybritannia szerződés nélkül mind nagyobb és nagyobb fogyasztója lett a német iparcikkeknek.

Szerzőnk nem tagadja azt, hogy Németország közgazdasági állapota a Caprivi-féle szerződések idejében nagy lendületet mutat. Egyrészt azonban ezt a lendületet okozták: az állam nagy-szerű vállalatai ipari téren, a kisvasutak stb., azután az electricus ipar keletkezése, és végül nem kis részben az, hogy a mezőgazdaság az általában kedvezőtlen helyzetet nagyobb intensitással alkalmazásával legyőzni igyekezett és ehhez az ipar gyártmányait erősebben igénybe vette. »A belföldi piac és a reá legmérvadóbb mezőgazdaság és nem a külkereskedés játszik döntő szerepet a német közgazdaság conjuncturáira nézve.«

»Munkánk vizsgálódásainak eredménye egészen biztos. A kereskedelmi szerződések Németország gazdasági fejlődésének két szakaszában, sem a depressió, sem a fellendülés korában nem feleltek meg azon követelményeknek, melyeket irántuk támasztottak, és nem érdemlik meg azt a dicséretet, melyet bizonyos oldalról hangoztattak. A gazdasági lendületnek, mely 1895. évvel kezdődik, a külkereskedéshez kevés, a szerződéses államokba való kivitelhez még kevesebb köze, a belföldi piac viszonyai voltak reá nézve döntők, de nem a kivitel.«

Ily nézetek mellett természetes, hogy az új szerződési korszak szerzőnket nem igen aggasztja. Pessimismusra szerinte a német iparnak éppenséggel semmi joga sincsen. Igaz, hogy az új szerződések a külföldi országok ipari vámjainak felemelésével járnak és a kivitel bizonyos tekintetben nagyobb nehézségekkel fog megküzdeni, de ezeket a vámsorompókat nem kell túlbecsülni. Az exportra nézve életképes német iparok ezeket a nehézségeket le fogják tudni győzni. A közvetlen jövőre nézve jelentőséggel bír az, hogy az új szerződések a fellendülés korszakában lépnek életbe, holott a Caprivi-féle szerződések depressió idejében érvényesültek.

(—vits).

Magyar Város-politika.

Éhen Gyula: *Városaink közléte*, Budapest 1906. Ára 2 kor. 13 fillér.

E lelkesedéssel megírt derék könyv hét fejezetre oszlik, az I. fejezet (Bevezetés), a könyv politikai részében, a múlt és jelenlegi politikai helyzettel foglalkozik, a II. fejezet városaink vagyoni kezeléséről, a III-ik a közegészségről, a IV. és V-ik a városokról mint kulturális és közgazdasági középpontokról szól, a VII-ik az előbbi fejezetekben bőven felsorolt statisztikai adatok tanulságait vonja le s megjelöli azokat a forrásokat, a melyekből a városok folyton növekvő kiadásai fedezéséhez az anyagi erőt merithetnék.

Politikailag szerző álláspontját így jelzi: »ha visszatekinünk alkotmányos életünk közel félszázadot betöltő munkálko-

dására . . . megdöbentő hézagot tapasztalunk közigazgatási rendszerünk egész területén; különösen pedig városaink elavult szervezetében. Meddőség és mozdulatlanóság tapasztalható közgazdasági életünk széles területén is; hol a gyáripar fellendülésének és a kisipar kellő támogatásának elhanyagolásával kapcsolatosan, távoli reményét sem látjuk fellendülni ama jóakaratra, mely az ország közgazdasági életének önálló berendezésével a bennünket övező ipari államok kizsákmányoló helyzetéből hazánkat felszabadítani célozná» (7-ik oldal). »Ezekhez a szembeszökő mulasztásokhoz járul még azon elhanyagolás is, melyet a magyar nemzeti nyelvünk szuverén jogának érvényesítése körül mindenkoron tapasztalunk kellett« (8. oldal).

A következő II – VI. fejezet felsorolja a 130 th. és r. t. város lakosainak számát, a birtokhatár nagyságát, lakóházak számát. A város magántulajdonát képező földterület és házak mennyiségét és ezek jövedelmét; a kölcsön összegét s ennek törlesztésére fordított összeget, a pótdó százalékát, nyugdíjszabályzat létezését vagy hiányát, a város háztartásának évi szükségletét s a személyi kiadások magasságát. A közegészségi intézményeket, mint: vízvezeték, közkórház, vágóhid, közfürdő, világítás, utcaburkolat, csatornázás és park; születések és halálozások számát. A közművelődési intézményeket, nevezetesen: az iskolákat s ezekre fordított városi kiadásokat, színházat, megjelenő lapokat, a nyomdákat; magyarul beszélő, írni és olvasni tudók számát. A közgazdasági adatok közül az intelligens kereső elem százalékát, a kereső iparosok, kereskedők és közlekedési személyzetnek számát; vasutakat, katonai laktanyákat, gyár- és ipartelepeket. A takarékpénztárakban elhelyezett tőke összegét, az évi nyereséget. Végezetül az emberbaráti intézményeket s az erre fordított összeget sorolja fel.

A nagy gonddal és fáradsággal összeállított adatok, eléggé megvilágítják azokat a pontokat, a miket Éhen Gyula munkájával megvilágítani akart, de ahhoz, hogy városaink közéletének teljes képe álljon előttünk, hogy városaink életének minden mozzanata szemünk elé táruljon, ahhoz még más adatok is szükségesek lettek volna. Értjük, a mezőgazdaságra vonatkozó adatokat. Hogy mily fontos szerepet játszik városaink életében a mezőgazdaság — főképpen az alföldi és dunántúli városokban — arra tanul Éhen Gyulát idézzük meg, ki mint Szombathely egykori polgármestere, igen jól ismeri ezt a szerepet, sőt könyvének 136. lapján, egy igen radikális szert ajánl a városok mezőgazdaságának emelésére. Sajnálattal nélkülözzük az idevágó adatokat, a mi kétségtelenül nem a szerző hibája: jövő könyvéhez kétségtelenül megkapja ezeket is. A könyv VII. fejezetében, mint végső következtetést, konstatálja Éhen, hogy a városok lassú fejlődésének menete, főleg a törvényalkotások azon mostoha elbánásából ered, miszerint sem erkölcsi, sem anyagi téren, nem gondoskodnak kellően a törvények a városok érdekeinek oly irányú felkarolásáról, mely őket nagy feladataik megvalósítására kellő erővel ruházná fel s hogy különösen a rend. tanácsú városok autonomiájuk szűk volta miatt, korlátozva vannak működésükben. Kívánja Éhen Gyula megtérítését azon költ-

ségeknek, a melyeket a városok, átruházott hatáskörben, az állam helyett, teljesített működésre kiadnak; ezek a költségek, számítása szerint, 3-4 millió koronára rugnak s a borital- s húsfogyasztási adónak az állam részéről, a városoknak leendő átengedésével fődözhetőek lennének. Felmentendők volnának az útdó viselése alól mindazok a városok, a melyek az utcatestek vitzelenítésére szolgáló csatornákkal el vannak látva s a melyeknek utczái szilárd burkolatuak. Felmentendők továbbá a katonai beszállásolási járuléktól azok a városok, a melyeknek kaszárnyájuk van. Új jövedelmi forrásul a községi takarékpénztárat jelöli meg s végezetül javasolja, hogy a városok közép-pontjától kimért, 5 klmtr körzetbe eső minden darab földnek és minden épületnek, a város complexumához tartozónak jelentessenek ki s ebben a gyűrűzetben fekvő nagyobb birtoktestek felaprózandók. A mi Éhennek azt a panaszát illeti, hogy a törvényhozás mostohán gondoskodott a városokról — részünkről teljes meggyőződéssel hangoztatjuk. A törvényhozás csak terheket tudott róni a városokra, de hogy ezekért a terhekért kártalanítsa is azokat, arra sohasem gondolt; ha itt-ott részesültek is a városok valamiben, úgy ehhez mint kegyadományhoz és nem mint jogos arány méltányos követeléshez jutottak. A fogyasztási adóknak átengedését, már többen, régebb óta követelik és jogosan. A rendezett tanácsú városokra vonatkozólag mi egy lépéssel tovább szeretnénk menni mint Éhen; mi nem elégednénk meg bizonyos megyei terhek alól való felmentésével, hanem azt kívánjuk, hogy a rend. tan. városok teljesen, mindennemű megyei járuléktól mentessenek fel s egyúttal vonassanak ki a megyei gyámkodás alól, s tétessenek szintoly függetlenekké, mint a th. városok. Ezzel ki lenne tágitva a valóban szűk működési tér s megszűnnék az a visszásság, hogy a városi képviselőtestületeknek határozatait, nem mindig magasabb intelligenciájú testületek bírálnák felül, s hogy a városok határozatait esetleg a falusi bíró semmisíti meg. A községi takarékpénztárak intézményétől nem várhatunk sokat. Igaz, hogy ez az intézmény Ausztriában igen szép eredményeket mutat fel s nem egy helyen fedezi a városi kiadásokat, azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a takarékpénztárak fejlődése, más irányt vett ott és mást nálunk. Ausztriában a községek kezdetek takarékpénztárakat alapítani, nálunk magánvállalkozók. Minálunk számosak érdekét érinti a községi takarékpénztár s rendszerint olyanokét, a kik a város ügyeit is intézik. De tegyük fel, hogy a köz érdeke diadalmaskodni tudna a magánérdeken, ebben az esetben is a nehezkesebb jogi személynek — városnak — kell ma már, a fürgébb magánvállalkozóval megküzdeni. Városainkban ma már, csekély kivétellel, mindenütt vannak takarékpénztárak — sok helyen egynél több — ezekkel kell tehát a községi takarékpénztárnak a versenyt felvenni. Kié lesz ebben a versenyben a babér? az, legalább is, nagyon kérdéses. Igen üdvös javaslatot látunk a városok határainak kiterjesztésében, itt azonban némi aggodalmunk mintha megokolható volna. A nagyobb birtoktestek felaprózását ugyanis nem lehet kényszereladással végrehajtani s ezt a lehetetlenséget tartva szem előtt, félő, hogy

nagyon sok esetben a kész terv nem jelentkeznék megvalósíthatónak.

Mindent összefoglalva: gyakorlati városi politikánk egyik legelső szakértőjének és érdemes munkásának érdekes művét ajánljuk az olvasónak.

Harmos Zoltán.

Magyar compass.

Harmincznegyedik évfolyamában jelent meg a magyar közgazdasági életnek nélkülözhetetlen segédkönyve: Galánthai Nagy Sándor (Mihók-féle) »Magyar Compass«-a az 1906/7-ik évre. A sajtóból kikerült I. kötet rendkívüli bőséggel foglalja össze a pénz- és hitelintézeteket s miután a tavalyi év ugyancsak bő volt vidéki alapításokban: minden rovata sok újat hoz és tetelesen bővült. 1969 pénzintézetéről kapunk részletező felvilágosítást, lehetőleg a legújabb adatok alapján, s így a feldolgozott anyag valóban rendkívül nagynak mondható, kétségtelenül azonban-még nőni fog — a jövő kiadásig.

m. zs.

Magyar Közgazdasági Társaság.

A Magyar Közgazdasági Társaság f. hó 18-án délután 6 órakor választmányi, majd felolvasó ülést tartott. Mindkét ülésről jövő számunkban számolunk be részletesebben, de jelen füzetünkben közöljük *Mattekovits* Sándor v. b. t. t. úrnak nagyjelentőségű tanulmányát »Az autonóm vámtarifá«-ról, melyet a felolvasó ülés díszes közönsége rendkívüli tetszéssel, tapssal és éljenzéssel fogadott.

Az autonom vámtarifa iparvédő jellege.¹⁾

Az új vámtarifa természetesen nem feledkezett meg az ipar megvédéséről sem. Az osztrák-magyar vámtarifa már 1882. és 1887. években úgy átalakult, hogy iparvédelem tekintetében igen magas tarifának tekinthető. Daczára ennek, az új autonom vámtarifa nemcsak amaz általános védekezési áramlat folytán, a mely a világ gazdasági politikáját átlengi, de főképp a német vámtarifának határozottan védővamos átalakulása következtében számos árúcsoportnál az addigi védelmet is lényegesen fokozza. A védelem fokozása kivált az által következik be, hogy az új vámtarifa az egyes árúknál nagyobb részletezéseket és a finomabb árúknak fokozatosan nagyobb vámmal terhelését — megint főképp német példa után — vitte köröszül.

Nagyban és egészben azt lehet mondani, hogy a vámemelések azoknál az árúknál, melyeknek készítésével Magyarországon is már erősebben foglalkoznak, azaz ahol a magyar ipar már az osztrák ipar mellett eléggé fejlődik, ahol tehát a magyar gyáros az osztrák gyáros vámóhajaival egyetért és vele együtt a »hazai« termelés védelmét kívánta, az emelések nagyobbak és rendszeresebbek. Holott a legerősebb osztrák iparokban, mint a textiliparok —, az üveg- és agyagiparban — melyek Ausztriában óriásilag erősebbek, mint a hasonló magyar iparágak — kevesebb és kisebb emeléseket látunk; holott a vasipar, a gépgyártás, az elektrotechnikai szerek és gépek ipara, a papirosipar hatalmas vámemeléseket tüntet fel.

Mielőtt az egyes iparágak és árúcsoportok részleteivel foglalkoznánk, meg kell jegyeznünk, hogy négy nagy iparra, a szesz-, a sör-, a cukor- és a petroleumiparra vonatkozólag az új autonom vámtarifa lényeges módosításokat nem tartalmaz. Ez a négy iparág első sorban a fogyasztási adók szempontjából fontos, és a közös vámterületen annyira fejlődött, hogy nagy kivitel mutat. Így a forgalom volt (ezer korona értékben):

Sör :

Évben	Behozatal	Kivitel
1900	1.183	12.134
1901	1.145	13.142
1902	1.072	13.602
1903	1.095	14.398
1904	1.104	15.046
1905	1.087	15.708

¹⁾ E tanulmánynak, mely a Magyar Közgazdasági Társaságban október hó 18-án olvastatott fel, első (mezőgazdasági) részét Szemlének októberi füzete hozta.

Szesz :

Évben	Behozatal	Kivitel
1900	2.353	7.101
1901	2.542	5.150
1902	2.208	3.444
1903	2.292	4.656
1904	2.193	7.167
1905	2.441	6.817

Czukor :

Évben	Behozatal	Kivitel
1900	53	186.551
1901	42	176.693
1902	193	138.797
1903	43	166.992
1904	81	151.885
1905	107	189.222

A petroleumnak belső adó politikánkban és nem a vámpolitikában rejlik fejlesztése, habár itt a galicziai kőolajforrások folytonosan a vámok felé is terelik a figyelmet. Tényleg a Bánffy-Badeni kiegyezés a nyers olaj vámját 1899. évben oly magasra emelte (4.76 koronáról 8.33 koronára, a mely összeg az autonom vámtarifában 8.30 koronára kerekített ki), hogy azóta a magyar finomítók kénytelenek galicziai nyersanyagot használni. Ezuttal azonban az autonom vámtarifa újabb meglepetést nem hozott, s így ezen iparnál sem változott a helyzet. Az osztrák-magyar vámterület forgalma mindinkább nagyobb activ képet nyer; a behozatal leginkább nyers olajban (kedvezőbb vámmal), illetve rumán olajban, a kivitel pedig finomított világító olajban és benzinen van. Volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel
1900	5.173	7.143
1901	3.642	6.148
1902	3.498	5.754
1903	4.040	9.348
1904	4.239	11.972
1905	4.594	18.893

* * *

Ausztria egyik legvirágzóbb ipara a pamutipar; kétségtelen, hogy régóta nagyobb a termelés, mint a mennyit maga az osztrák-magyar vámterület fogyasztása igénybe vehetne, és ha mindennek daczára mégis 1878 óta ép a pamutiparosok voltak azok, a kik a védővámpolitikában a gyapjúiparosokkal és a vasgyárosokkal vezérszerepet játszottak, azt nem annyira iparos védelemre szorult állapota, mint az a körülmény okolja meg, hogy mint politikailag befolyásos gazdag gyárosok anyagi érdekeiket a törvényhozásnál érvényesíteni tudták. A feldolgozás alá kerülő nyerspamut mennyiségek fokozatos és gyors emelkedése határozottan tanúsítja azt a gyors fejlődést, melynek a pamutipar örvend.

Ugyanis a nyers pamut feldolgozását mutatják a következő számok; évi átlagban volt

Pamut:

Időszak	Behozatal	Belfőle kivitel	Maradt feldolgozásra
1856—1860	395.050 q	3.426 q	391.624 q
1861—1865	249.212 »	11.454 »	237.758 »
1866—1870	389.928 »	26.280 »	363.648 »
1871—1875	513.276 »	17.799 »	495.477 »
1876—1880	637.105 »	37.303 »	599.802 »
1881—1885	887.035 »	105.349 »	781.686 »
1886—1890	1,099.032 »	190.022 »	909.010 »
1891—1895	1,194.974 »	67.158 »	1,127.816 »
1896—1900	1,352.076 »	70.481 »	1,281.595 »
1901—1905	1,602.293 »	89.337 »	1,512.956 »

1876—1880. óta a pamutfogyasztás 152°/o-kal emelkedett; ez az emelkedés a világon összesen fogyasztott pamuttal lépést tart, mert a világ összes pamutfogyasztása ugyanabban az időben 145°/o-kal nagyobbodott, de sokkal nagyobb, mint a continens pamutfogyasztásának emelkedése, mely ugyanazon időben 129°/o.

A fejlődés nemcsak a szövésnél, de a fonásnál is nagy. Az orsók száma ugyanis volt:

1876. évben	1,570.000 orsó
1880. »	1,684.000 »
1884. »	2,061.000 »
1890. »	2,658.000 »
1895. »	2,903.000 »

Az orsók számának emelkedése 1895-ben 1876-hoz képest 84°/o. Az orsók számának emelkedését kifejezik a forgalmi adatokban.

A fonalak behozatala és kivitele volt ugyanis évi átlagban:

Pamutfonál:

Időszak	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1856—1860	72.365 q	2.571 q	69.794 q
1861—1865	67.470 »	2.697 »	64.773 »
1866—1870	86.528 »	2.059 »	84.469 »
1871—1875	116.078 »	3.416 »	82.662 »
1876—1880	125.102 »	5.574 »	119.528 »
1881—1885	121.960 »	7.726 »	114.234 »
1886—1890	107.179 »	10.863 »	106.316 »
1891—1895	124.751 »	16.931 »	107.820 »
1896—1900	78.838 »	28.454 »	50.387 »
1901—1905	73.561 »	34.581 »	38.980 »

A behozatali többlet 1895-ig meglehetősen állandóan emelkedik, de azóta hirtelen csökken, dacára annak, hogy a szövészet folyton több fonalat vesz igénybe. Igaz, Ausztriánál sokkal hatalmasabb fonóipar van Nagybritániában (50 millió orsóval),

az Egyesült amerikai államokban (21 millió orsó), Németországban ($8\frac{1}{2}$ millió orsóval); de fonóipara igen izmos, és csak a finomabb számokban szorul külföldre. Az osztrák fonóipar évi termelése 160 millió korona értékű s az utolsó években következő volt a fonál-forgalom értéke (ezer korona):

Évben	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1890	29.387	5.672	23.715
1891	26.538	7.281	19.257
1892	29.530	8.015	21.515
1893	31.893	9.425	22.468
1894	32.202	11.979	20.223
1895	27.718	11.817	15.901

Miután a finomabb fonalakra Ausztria még a külföldre szorul, ezuttal a fonalak vámjainál lényeges emelésekkel nem találkozunk, sőt a kikerekítések is többnyire lefelé tétettek és a svájci szerződésben a finomabb fonalok nagy része az eddiginél is kisebb vámok alá szorítottak, sőt a 110-es számnál finomabbak vámmentesen bocsáttatnak be.

A szövés, kikészítés és színnyomatás az a nagyipar, mely állandóan védekezésről álmodozik, és melylyel szemben a fonóipar szívesen lemondott a magasabb vámokról. A rendelkezésre álló adatok szerint Ausztriában volt:

	1880	1884	1890	1895
Mechanikai szövőszék . . .	30.337	37.504	49.033	65.402
Kézi szövőszék	61.536	35.590	26.784	68.526
Munkás	39.062	68.571	76.703	124.678
Színnyomatos telep	82	49	41	—
Nyomtató gép	167	180	172	183
Nyomtató asztal	309	759	393	432
Munkás	5.122	6.106	7.180	8.156

Igaz, hogy Ausztria szövőszék tekintetében mögötte áll Nagybritániának (720.000 szövőszékkel), az egyesült amerikai államoknak (488.000) és Németországnak (212.000); de oly nagy ipar felett rendelkezik, hogy tényleg saját szükségletén felül elég jelentős kivitelre dolgozik.

A pamutárúk forgalma ugyanis az osztrák-magyar vámterületen a következő, évi átlagban

Pamutárú:

Időszak	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1856—1860	3.418 q	10.018 q	6.600 q
1861—1865	1.911 »	11.504 »	9.593 »
1866—1870	5.335 »	11.593 »	6.258 »
1871—1875	14.241 »	14.010 »	— 231 »
1876—1880	10.424 »	25.942 »	+ 15.518 »
1881—1885	15.654 »	35.413 »	19.759 »
1886—1890	11.688 »	33.737 »	22.049 »
1891—1895	12.016 »	29.331 »	18.315 »
1896—1900	12.240 »	35.481 »	28.241 »
1901—1905	13.143 »	55.112 »	42.969 »

Értéke ennek a forgalomnak pedig az utolsó években a következő (ezer koronában):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	12.400	15.286	2.886
1901	12.674	14.594	1.920
1902	14.146	17.349	3.203
1903	15.164	21.541	5.777
1904	17.221	29.671	12.450
1905	17.102	36.515	19.413

sokkal nagyobb lesz az osztrák-magyar monarchia javára a mérleg, ha az összes forgalmat beleértve a kikészítési eljárás mellett kifejlődött forgalmat is tekintetbe vesszük. E szerint volt (ezer koronában):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	24.407	46.915	22.508
1901	22.382	40.354	17.972
1902	31.019	52.946	21.927
1903	33.928	64.148	30.220
1904	34.457	68.347	33.890
1905	33.677	76.504	42.827

Daczára ezen erős iparnak, az új vámtarifa, még a szerződések által mérsékelten, is magasabb vámokat honosít meg; igaz, hogy az emelések legnagyobb része csak kikerekítés felé, tehát fillérekben lát kifejezést, de vannak érdemleges emelések is. A miként ez a következő összeállításból kivehető:

	Auto- nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	marad	kisebb
<i>Pamutárú.</i>					
189 Közönséges, azaz 50 és kisebb számú fonálból való, melynél 5 mm-nél 38 vagy kevesebb szál esik:					
a) sima:					
1. nyers	80	76.19	—	—	76
2. fehérített	110	95.24	—	—	95
3. festett	130	119.05	120	—	—
4. színnyomatos, 1—4 szinnel, vagy 2 szinnel tarkán szőtt	170	142.86	143	—	—
5. színnyomatos, 5 szinnél többel vagy 2 szinnél többel tarkán szőtt	180	142.86	153	—	—
b) mustrás:					
1. nyers	110	95.24	—	—	95
2. fehérített	130	119.05	120	—	—
3. festett	155	142.86	143	—	—
4. színnyomatos, 1—4 szinnel, vagy 2 szinnel tarkán szőtt	190	166.67	167	—	—
5. színnyomatos, 5 szinnél többel vagy 2 szinnél többel tarkán szőtt	200	166.67	177	—	—

	Auto- nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	marad	kisebb
190 Közőnséges sűrű, azaz 50 és finomabb fonalú, melynél 5 mm-re 38 szálnál több esik: a) sima:					
1. nyers	131	119.05	120	—	—
2. fehérített	155	142.86	143	—	—
3. festett	180	166.67	167	—	—
4. színnyomatos, 1—4 szinnel vagy 2 szinnel tarkán szőtt	215	190.48	—	—	190
5. színnyomatos, 5 szinnél többel, vagy 2 szinnél többel tarkán szőtt	220	190.48	205	—	—
b) mustrás:					
1. nyers	136	119.05	125	—	—
2. fehérített	160	142.86	150	—	—
3. festett	185	166.67	172	—	—
4. színnyomatos, 1—4 szinnel vagy 2 szinnel tarkán szőtt	220	190.48	200	—	—
5. színnyomatos, 5 szinnél többel vagy 2 szinnél többel tarkán szőtt	235	190.48	215	—	—
191 Finom, azaz 50—100 sz. szálból:					
a) nyers	195	166.67	180	—	—
b) fehérített, festett, színnyomatos stb.	295	238.10	260	—	—
192 Legfinomabb, azaz 100 szálnál fin. szálból:			270		
a) nyers	385	333.33	—	—	330
b) fehérített, festett	385	333.33	345	—	—
c) színnyomatos, 4 szín	385	333.33	360	—	—
d) 4-nél több szinnel	385	333.33	370	—	—
193 Bársony	230	202.38	215	—	—
194 Szalagok	226	202.38	215	—	—
195 Tüll:					
a) sima: 1. nyers	380	333.33	350	—	—
2. fehérített, festett, színnyomatos	400	333.33	370	—	—
b) mustrás: 1. nyers	400	333.33	370	—	—
2. fehérített, festett, színnyomatos	440	333.33	400	—	—
196 Függöny	440	333.33	440	—	—
197 Csipke	750	535.72	660	—	—
198 Himzés:					
a) borítás csikok	730—800	476.19	480	—	—
b) tüll és csipke: 1. függöny	750	357.32	—	—	350
2. másféle	750	476.19	480	—	—
c) k. m. nevezett	730	476.19	480	—	—
199 Paszománt- és gombkötőárú	226	203.38	215	—	—
200 Szövekött árú:					
a) méteresárú: 1. nyers	220	178.57	220	—	—
2. fehérített, fest. szín	240	178.57	240	—	—
b) harisnya, 1 tuczatja 1 kgnál nehezebb					
a) varrással	220	178.57	220	—	—
b) más	220	178.57	180	—	—
2 tuczatja 1 kgnál könnyebb:					
a) varrással	285	178.57	285	—	—
b) másféle	285	178.57	220	—	—
c) Keztyű, tuczatja 300 gnál nehezebb:					
1. varrással	300	178.57	300	—	—
2. másféle	300	178.57	240	—	—
Tuczatja 300 gnál könnyebb:					
1. varrással	400	178.57	400	—	—
2. másféle	400	178.57	300	—	—
d) Külön m. n. nevezett:					
1. varrással	300	178.57	300	—	—
2. másféle	300	178.57	240	—	—

Először is az 5 szinnél több nyomással készült árúk 11—25 koronával nagyobb vám alá esik; a közönséges sűrű mustrás szövetek 6—10 koronával, a finom és legfinomabb, a bársony, szalag, paszománt és kivált a szöve kötött árú lényegesen magasabb vámokat nyertek. A vámemelések tulajdonképpen csak a függönyöknél (333 koronáról 440-re, tehát 35°/o-kal több), a csipkék-nél (535 koronáról 660-ra 23°/o-kal több) és a szövekötött árúknál van, ahol a finomabb árúkra 100°/o-nál nagyobb a jövődöbeli vám. Nagy jelentősége ezeknek az emeléseknek nincsen, miután egyrészt a cikkek, mint pl. a csipkék magas értékűek és mint fényüzési tárgyak a magasabb vám inkább pénzügyi jelentőségű, másrészt legtöbb árú, mint a paszománt és szövekötött árúk, a forgalomban activ kereskedelmi mérleget mutat, vagyis az osztrák ipar nemcsak a vámterület szükségletét fedezi, hanem még kivitelre is dolgozik. A magasabb vámtételek megokoltsága csakis abban kereshető, hogy ugyanezen cikkek-nél Németország szintén emelte vámjait; miután pedig éppen a szomszédos Szászország versenyző iparával kell az osztrák, főkép a csehországi iparnak megküzdeni, a kölcsönös elzárkózásban érvényesül a vámvédelem.

Azzal azonban, hogy a pamutárúnál nagyobb szerű vámemelésekkel nem találkozunk, nincsen az mondva, hogy a pamutvámok nem magasak. Pamutvámjaink 1878 óta folytonosan emelkedtek. Az angol kereskedelmi ministerium számítása szerint az angol árú az osztrák-magyar vámtarifa vámjai áltai a nyers árúknál 54, fehérítettéknél 51, színnyomatosaknál 65 és festettek-nél 47°/o erejéig van terhelve, ez mindenestre súlyos vám. Köztudomású, hogy Ausztria-Magyarországba közel 200 millió korona értékű pamutárút visz ki s így a pamutvámok magassága Magyarország fogyasztása szempontjából nagy jelentőséggel bír; a statisztikai adatok, melyek rendelkezésre állnak, nem engedik meg a pontos számítást, de a főbb cikkek-nél a magyar forgalmi adatok értékeit véve alapul a vám az érték 30—45°/o-ig emelkedik. Föltéve, hogy a határvámok csak feléig emelik az osztrák gyárosok cikkeinek árait, úgy pl. a közönséges színnyomatos kelme 143 koronás vámja arra képesíti az osztrák gyárost, hogy 72 koronával drágithassa meg a szövet vámjának árát, a Magyarországon 1905-ben behozott 180 millió értékű pamutárúban az osztrák ipar 35 millió korona nyereséget érvényesít a vámtarifa alapján azért, hogy Magyarország a közös vámterület része.

Az új vámok Magyarország pamutipara szempontjából tekintve a külföldi ipar ellen kellő védelmet nyújtanak. A magyar pamutipar fejlődése újabb időben nagyobb; ez kitünik a nyerspamut behozatalának folytonos emelkedéséből. Volt ugyanis a behozatal:

1900. évben	45.000 q	1903. évben	84.000 q
1901. évben	49.000 q	1904. évben	92.000 q
1902. évben	69.000 q	1905. évben	108.000 q

A kormány 1904. évben a magyar pamut fonó- és szövőipar évi termelését 33 millió koronára teszi és így az összes szükséglet 19°/o-át fedezi a hazai termelés. A pamutszövetek terme-

lése 1898-ban évi 11,288.000 méter 4·1 millió korona értékben, 1904-ben 33 millió méter 12 millió korona értékben. A magyar pamutipar egyelőre még nem nagy, összesen öt telepünk 180.000 orsóval és 4.560 mechanikai szövőszékkal, ezenkívül három nagy szinnyomatos gyárunk összesen 24 szinnyomatózó hengergéppel, 1000 munkással és 26·2 millió méter árú évi termeléssel. Szinnyomó-telepeink a vámvédelemből előnyt huznak, mert a több színre való nyomtatáshoz előkészülnek. Fejlődő pamutiparunkat legerősebb versenyzője — az osztrák ipar — ellen közös vámterületen a vámtarifa meg nem védi. Más eszközök szolgálnak erősítésére és tényleg gyarapodik is.

* * *

A lenipar Ausztriában erős ipar. Igaz: jelentősége az utolsó husz évben erősen csökkent, miután a pamut és a juta sok fogyasztási cikkből kiszorította. Tényleg mindenütt hanyatlás áll be a leniparban; így a leniparban foglalkozók száma volt:

	1881. évben	1891. évben	1900. évben
Angolországban	12.350	8.350	4.750
Skótországbán	38.400	33.200	28.880
Irországbán	92.650	93.150	75.100
	1887. évben	1882. évben	1895. évben
Németországbán	200.209	137.638	105.716
	1886. évben	1896. évben	
Franciaországban	203.752	127.200	
	1890. évben	1900. évben	
Ausztriában	166.407	52.913	

A lenipar jelentősége a világon a következő (angol forrásból merített) adatokból tűnik ki; van:

	Orsó	Mechanikai szék	Kézi szék
Nagybritániában	1,600.000	60.000	—
Franciaországban	550.000	17.000	20.000
Németországbán	360.000	17.000	75.000
Ausztriában	350.000	4.500	60.000
Belgiumban	250.000	4.000	—
Oroszországbán	240.000	3.500	45.000
A többi Európában	150.000	10.100	—

Az osztrák lenipar daczára annak, hogy az előbbi időkhez képest hanyatlík, még mindig igen erős. Igaz, 1872-ben 69 fonóban 420.000 fonóorsó működött, míg 1899-ben már csak 33 fonóban 297.000 orsó áll rendelkezésre, de az osztrák ipar még mindig oly erős, hogy a belföldi piac teljes kielégítése tekintetében nagy értékeket mozgósít.

Igy a lenfonalak forgalma volt (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	4.671	18.693	14.022
1901	4.386	17.865	13.479
1902	4.524	15.523	10.999
1903	4.965	20.021	15.056
1904	5.264	15.941	10.677
1905	5.574	18.123	12.549

Ilyen nagy kiviteli többlet mellett természetesen a lenfonalak vámjaink módosítását nem követelte senki és azok változatlanul maradtak.

Lenárúkból is erős a kivitel. A lenárak forgalma volt (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	947	18.913	17.966
1901	1.261	16.388	15.127
1902	1.263	17.698	16.435
1903	1.488	21.639	20.151
1904	1.579	20.630	19.051
1905	2.002	21.384	19.382

A lenárúkból vámjai is nagyban és egészben megmaradtak eddigi magasságukban, a kikerekítések részben lefelé is történtek. Az a kevés emelés, a mi előfordul, részint azért történik, hogy más árúkkal egyenlősítsék a vám, így a csipkéknél, részint igazán alárendeltek.

Egyébként a mostani vámok is eléggé magasak; az angol kereskedelmi ministerium számítása szerint az angol árú értékének 25% erejéig van megterhelve. A magyar forgalmi adatok alapján a vámok 10—15%-ot tennének. Föltéve, hogy a vám alapján a vám egy harmad erejéig jut érvényre, a minél több az erős osztrák belföldi ipar folytán alig juthat érvényre, Magyarország 12·2 millió korona értékű lenárú-fogyasztásában az osztrák gyárosok közel 1 millió korona előnyt élveznének.

Magyarországon a lenárúipar mint háziipar volt elterjedve, és mint mindenütt, nálunk is, erősen hanyatlik; egy gyártelepünk van, mely a kincstár számára dolgozik, és egy másik, mely kereskedelmi árút is készít, azonkívül van még 5 vállalatunk, mely mechanikai szövőszékekkel dolgozik.

* * *

A jutaipar — miután 1882. óta erősebb védelemben részesül úgy Ausztriában, mint Magyarországon — a belföldi szükséglet arányában fejlődik. Az új vámtarifa ennél fogva nagyjában az eddigi vámokat változatlanul (kikerekítésekkel) fentartja. A forgalmi adatok ezen iparágat illetőleg passzív mérleget mutatnak a fonalaknál.

Volt ugyanis a forgalom jutafonálban (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Behozatáli többlet
1900	1.825	141	1.684
1901	1.935	213	1.722
1902	1.895	214	1.681
1903	1.601	394	1.207
1904	1.280	375	905
1905	1.488	235	1.253

A belföldi szövés tehát még mindig reászorul a külföldi fonálra. Jelenleg 30.000 orsó dolgozik, melyből 10.000 Magyarországon működik.

A jutaszövet (első sorban zsákszövet) activ forgalma a következő (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	141	1.478	1.337
1901	482	3.246	2.764
1902	577	2.443	3.866
1903	624	3 816	2.192
1904	428	4.999	4.371
1905	1.131	5.799	4.668

Ennél az iparágnál a magyar iparérdek az osztrákkal egy és a magyar jutaipar annyira fejlődött, (van két nagy gyárunk, egy Budapesten és egy Lajtaújfalun), hogy az osztrák gyárosok kénytelenek voltak vele kartelbe lépni.

A kenderfeldolgozó ipar szintén megelégedett az eddigi vámokkal.

* * *

A szövőiparok közt a gyapjúipar a pamutiparral együtt az osztrák iparok legerősebb ágai közé tartozik. A nyersanyag nagy része külföldről érkező, behozatalának fokozatos emelkedéséből is következtetni lehet az ipar erős fejlődésére.

Évi átlagban behozatott nyersgyapjú:

Időszak	Évi átlag	Időszak	Évi átlag
1856—1860	99.025 q	1881—1885	248.786 q
1861—1865	112.682 »	1886—1890	257.377 »
1866—1870	131.790 »	1891—1895	290.937 »
1871—1875	151.784 »	1895—1900	313.939 »
1875—1880	183.384 »	1901—1905	383.590 »

De még ez az emelkedő behozatal sem volt elegendő a bel-földi gyártás szükségleteire, hanem a gyapjúfonál behozatala is egyre emelkedik, daczára annak, hogy az osztrák fonóipar is erősen fejlődött. Ugyanis a fonalak forgalma volt:

Időszak	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1856—1860	13.454	1.541	11.913 q
1861—1865	17.572	5.233	12.339 »
1865—1870	28.860	5.191	23.269 »
1871—1875	34.967	10.964	24.003 »
1876—1880	34.560	13.778	20.782 »
1881—1885	44.214	13.872	30.342 »
1886—1890	54 484	12.433	42.051 »
1891—1895	71 009	6.845	64.164 »
1896—1900	64.024	8.997	55.027 »
1901—1905	61.911	7.668	54.243 »

A fonálbehozatal értéke pedig a legutóbbi években is erős passiv mérleget mutat. Volt ugyanis (ezer korona értékben):

Év	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1900	39.220	4.621	34.599
1901	34.111	5.691	28.420
1902	40.133	4.036	30.097
1903	37.112	2.517	34.595
1904	37.250	2 048	36.202
1905	35.550	6.379	29.171

Ausztria szövőipara megkívánja a külföldi fonalakat. Ausztriában a gyapjúfonás az utolsó években a divatnak megfelelően fejlődött; a posztófonál készítése a fésűsfonál gyártás rovására csökkent, egészben azonban a fonálgyártás mégis emelkedett. Így volt:

	1885	1890	1900	
A posztófonál gyártásnál {	8.884	6.809	—	munkás
	563.694	484.970	—	orsó
A fésűsfonál gyártásnál {	4.072	4.563	—	munkás
	77.410	288.318	338.000	orsó

Tekintettel arra, hogy a fonóipar nem tudja az osztrák szövőipar fonálszükségletét fedezni, az autonom vámtarifa nem emeli a fonalak vámjait, sőt bizonyos, Ausztriában nem készülő fonalakra nézve (mohair alpacca) az eddigi vámokat is megszünteti és vámmentességet állapít meg.

A gyapjú szövő- és feldolgozó ipar fejlődése a forgalom öt évi átlagaiban nyeri teljes képét. A gyapjúárúk forgalma volt:

Időszak	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet q.
1856—1860	6.433	21.951	15.518
1861—1865	5.246	33.728	28.482
1866—1870	20.785	37.586	16.801
1871—1875	38.251	38.603	352
1876—1880	32.777	42.624	9.947
1881—1885	29.897	50.148	20.251
1886—1890	18.792	50.615	30.823
1891—1895	23.234	42.633	19.399
1896—1900	20.290	47.218	26.928
1901—1905	22.632	60.429	37.797

Az angol pótconventio hatása az 1871/5. évi átlagban érvényesül a behozatal óriási fokozásában, a mely némely években a kivitelnél is nagyobb volt; az angol pótconventio megszűnése (1876.), az 1878. és még inkább az 1882. és 1887-ik évi vámemelések visszaszorítják a behozatalt és erősen fokozzák a belső termelést. A gyapjúárúk mérlege ép ezért erősen activ. Így volt a forgalom (ezer korona értékben):

Évben	Béhozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	26.280	44.088	17.808
1901	23.914	44.022	20.108
1902	26.932	46.691	19.759
1903	26.984	50.006	23.022
1904	27.001	58.446	31.445
1905	29.477	63.323	33.846

A szövőipar fejlődését ezen számokon kívül mutatja az is, hogy ha a posztógyártás megállapodást tüntet is fel, a fésűsgyapjúárúk készítése erősen gyarapodott. Volt ugyanis:

	1889	1890	1900	
A posztó gyártásnál . .	22.570	20.368	—	munkás
A fésűs gyapjúárú készítésnél	20.541	33.947	—	munkás

Daczára annak, hogy a gyapjúipar erősen virágzik és hogy a gyapjúárúk vámjai már 1878 óta fokozatosan emelkedtek, az új vámtarifa készítésekor az osztrák iparosok magasabb vámok után áhitoztak. Céljukat mindazonáltal nem érték el és csak a 200—500 grammos szöveteknél (tehát a gyapjúárúk egyik főcikkeinél (az összesen 29·4 millió korona értékű behozatalból 16·6 millió korona esik erre a fajra, tehát az összes behozatalnak nagyobb fele) lesz jövőben magasabb a vám. A nagyobb vámok kitűnnek a következő összeállításból:

<i>Gyapjúárú :</i>	Autonom vám	Eddigi vám	Jövőre vám
229. Külön m. n. n. gyapjúsövet:			
<i>a)</i> 700 grammnál nehezebb (m ²)	120	119·05	120
<i>b)</i> 200—500 gr. (m ²)	200	190·48	200
500—700 gr. (m ²)	200	119·05	180
<i>c)</i> 200 grammnál könnyebb . .	262	261·90	262
230. Bársony	240	202·48	220
231. Szalagárú	240	202·48	220
232. Paszomány és gombos	240	202·48	220

A gyapjívámok elég magasak. Az angol kereskedelmi ministerium számítása szerint már az eddigi vámok is az angol kiviteli cikkek értéke szerint :

	%
A nehéz posztónál (tisztá gyapjúból)	19
(fél gyapjúból)	27
A könnyű posztónál (tisztá gyapjúból)	15
(fél gyapjúból)	36
Nehéz fésűs árúnál (tisztá gyapjúból)	21
(fél gyapjúból)	22
Könnyű fésűs árúnál (tisztá gyapjúból)	39
(félgypjúból)	38

A magyar forgalmi statisztika adatainak értékeit véve alapul a mostani vámok:

	%
A női szöveteknél (tisztá gyapjúból)	27
(fél gyapjúból)	40
Szövött kendőknél (tisztá gyapjúból)	17
(fél gyapjúból)	37
Férfi ruhaszöveteknél (tisztá gyapjúból)	16
(félgypjúból)	47

Föltéve, hogy a vámok az osztrák gyapjúcikkek belföldi áraiban csak fele erejéig érvényesülnek: a Magyarországra Ausztriából 1905. évben behozott 108·6 millió korona értékű gyapjúárúk közel 14 millió korona értékben drágábbak a vámok folytán.

Magyarország saját ipara a vámokban természetesen a külföld ellen éppen úgy meg van védve, mint Ausztria. A gyapjúipar a gyapjúárúk nagy fogyasztásához képest Magyarországon még aránytalanul csekély. Az 1898. felvétel szerint volt 44 gyár,

mely gyapjut feldolgozott, 75 motorral, összesen 2.840 lóerővel; a gyárakban volt 145 fonógép 33.893 orsóval, 223 kézi és 571 mechanikai szövőszékkal. Ezek a gyárak összesen 10,458.000 korona évi termelést mutattak ki.

* * *

A selyemszövészet az új vámtarifában tetemes emelkedést ért el, habár némely cikkekre nézve a svájci szerződésben az eddigiéknél mérsékeltebb vámok szabattak is meg. A módosítások az eddigi jó állapothoz képest a következő összeállításból vehetők ki:

	Auto- nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	marad	kisebb
<i>I. Selyemárú.</i>					
247 Himzett selyemárú	1400	952'38	1100	—	—
248 Tüll, csipke, gaze	1350	952'38	1300	—	—
249 Matomszita-szövet	900	476'19	—	—	400
250 Tiszta selyemszövet:					
a) sima: 1. festetlen vagy fekete	1200	476'19	480	—	—
2. festett, szinnyom.	1300	476'19	530	—	—
b) mintázottak: 1. festetlen vagy fekete	1250	952'38	—	—	950
2. festett, szinnyom.	1350	952'38	—	—	950
251 Bársony	1300	952'38	1300	—	—
252 Szővekött árú: 1. méteres	1300	952'38	1300	—	—
2. másféle	1400	952'38	1400	—	—
253 Szalagok: a) himezve	1400	952'38	1400	—	—
b) bársonyszalag	1300	952'38	1050	—	—
c) másféle: 1. mustrátlan	1400	952'38	—	—	950
2. a láncban szinnyomatos	1400	952'38	—	—	575
3. sávolyos	1400	952'38	1050	—	—
4. másféle mustrák	1400	952'38	—	—	950
254 Paszománt- és gombkötő árú	1000	714'29	900	—	—
<i>II. Félselyem.</i>					
255 Himzett félselyem, tüll és gaz	1200	952'38	1000	—	—
256 Félselyemszövet: a) sima	600	535'72	540	—	—
b) mintázva	650	535'72	585	—	—
257 Bársony	960	714'29	750	—	—
258 Kötveszövött árú: a) végekben	600	535'72	600	—	—
b) másféle	650	535'72	650	—	—
259 Szalagok: a) himezve	1200	952'38	1200	—	—
b) bársony	960	714'29	750	—	—
c) ripszszerű (kalapszalag)	450	535'72	—	—	450
d) másféle sima	650	535'72	550	—	—
mintázott	600	535'72	600	—	—

Tény az, hogy selyemszövetekből még a behozatal értéke túlhaladja a kivitt árúk értékét. Ugyanis volt (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1900	32.043	16.002	16.041
1901	29.919	16.271	13.648
1902	30.129	16.319	13.800
1903	31.147	15.846	15.301
1904	34.430	14.348	20.082
1905	33.614	16.088	17.526

Ez azonban nem okolja még meg e vámok felemelését, a mely nagyrészen az által is keletkezett, hogy a vámtételek jobban részletezetteké váltak.

A vámok a magyar forgalmi értékek szerint a tiszta selyem árúknál 12—20⁰/₀, a fél selyemárúknál 20 - 45⁰/₀ erejéig terjednek s így határozottan magas vámok. Ha az Ausztriából Magyarországra behozott 34·6 millió korona értékű selyemárúknál a vám csak feléig is érvényesül 3·8 millió korona az az összeg, melyet az osztrák gyárosok a közös vámterület folytán a selyemárúknál nyernek.

Magyarországnak selyemszövő ipara egészen jelentéktelen.

* * *

A szövőiparral kapcsolatos confectiós árúknál az autonom tarifa lényeges módosításokat tesz; átvette az apróárúk csoportjából a parókaárúkat, és a legyezőket, a nap- és esernyőket, és megváltoztatta a kalapok vámjait, a melyek eddig métermázsával, most darabjával vámoztatnak.

A kalapoknál alkalmazott módosítás emelési célzattal történt, habár az osztrák kalapipar nem kívánja meg a magasabb vámoikat. Ugyanis a kalapok forgalma (ezer korona értékben) volt:

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	3.691	8.305	4.614
1901	3.868	8.140	3.272
1902	3.843	8.914	5.071
1903	4.278	10.087	5.809
1904	5.353	10.049	4.696
1905	6.510	10.333	3.823

Állandó kiviteli többlet és állandóan fokozódó kivitel igazolja, hogy az osztrák ipar bőven ellátja a vámterület szükségletét és még kénytelen külföldön is piacot keresni.

Ugyancsak nem okolja meg a forgalom fejlődése a nap- és esernyő vámjainak majdnem 100⁰/₀-kal történt felemelését; igaz, a selyem vámjának felemelése mintegy természetesen magával hozza a selyem és félselyem esernyők vámjának emelését is, de az arány még sem felel meg a nyers anyag vámjának. Nap- és esernyőkből az osztrák-magyar vámterület activ forgalmat mutat; volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	122	440	318
1901	129	477	348
1902	107	442	335
1903	103	506	403
1904	143	432	289
1905	132	559	427

Ugyancsak nagyobb a kivitel ruházatokban is. Ugyanis volt (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	9.987	26.742	16.755
1901	10.323	27.334	17.011
1902	10.896	30.779	19.883
1903	14.931	42.601	27.670
1904	15.913	40.570	24.657
1905	15.792	40.431	24.639

Ilyen erős kivitel mellett természetes, hogy az autonom vám-tarifa nagyobb vámokat nem követel és megelégszik az eddigi confectiós pótlékkal, a mely a szövet 40°/o-át teszi. Látszólag tehát nincs emelés; tényleg mindazáltal ép azért, mert a szövetek egy része tényleg magasabb vámok alá esik, a ruhák is aránytalanul (40°/o-kal megtoldott) vámmal terhelvek. Így a tiszta selyem bársony ruha eddig 952·34 korona szövétvámot és 370·95 korona pótlékot tehát 1323·29 korona vámot fizetett, jövőre fog 1300 korona szövétvámot és 520 korona pótlékot, tehát 1820 korona vámot fizetni, míg a szövet vámja 347·66 koronával emelkedik, a ruha vámjánál az emelés 496·71 korona. A női gyapjúszövet vámja 119·05 koronáról 180 koronára, vagyis 60·95 koronával emelkedett; a belőle készült ruha vámja 166·67 koronáról 252 koronára, vagyis 85·03 koronával emelkedik.

Föltéve, hogy az osztrák ipar a ruházatokra érvényes vámot a Magyarországra hozott áruk árában a fele összeg erejéig érvényre juttathatja, ez által a magyar fogyasztás 4·7 millió korona vám erejéig terheltetnék meg.

* * *

A kefekötő- és szitakötőárú csoportja állandóan activ forgalmat mutat; volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	533	3.649	3.116
1901	598	2.740	2.142
1902	693	3.350	2.657
1903	730	4.170	3.440
1904	752	3.958	3.260
1905	749	4.056	3.307

Az új autonom vám-tarifa az ecseteknél és a durva kefekötő-árúknál emeléseket tartalmaz. Az ecsetkészítés régóta áhítozik magasabb vám után; a többi árú mindig nagy termelést mutatott és a belföldi piacokon kívül a külföldre szorul. Kefekötő-árúknál kivált a magyar ipar erős és czikkeivel Ausztriában épúgy, mint külföldön erősen hódít.

* * *

A szalma- és háncsárúknál állandóan passiv mérleget mutatnak, mindig jóval nagyobb a behozatal a kivitelnél; volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1900	11.852	1.560	10.292
1901	10.396	1.490	9.903
1902	9.937	1.693	8.244
1903	10.616	2.122	8.494
1904	10.987	1.872	9.115
1905	11.002	1.726	9.276

A behozatal legnagyobb része szalmafonatokra esik, melyek a szalmakalap készítéséhez szükségesek, és a melyekhez a külföldi szalma, kivált rizsszalma alkalmas anyagul szolgál.

Ezen cikkre nézve az olasz szerződés folytán az eddigi 4.76 koronás vámnál is csekélyebb 4.60 korona fog alkalmaztatni, s így a főcikknél vámemelés nem áll be. Emelés van a közönséges kosárkötő-árúknál 3.57 koronáról 5.50 és 8 koronára és a finom kosárkötő-árúknál 39.52 koronáról 83 koronára.

A kosárkötő-ipar emelésén Ausztriában épügy, mint Magyarországon, főképp a népipar szempontjából a kormányok sokat fáradoznak és főképp a finomabb bajor és szász kosárkötő-árúk behozatalának meggátolására gondolják czélszerűnek a vámemelést. Nagy jelentőséggel a vámemelés nem bír, mert az egész behozatal jelentéktelen. Behozatott ugyanis az osztrák-magyar vámterületre :

Évben	Közönséges árú	Finom árú
1901	414 q	924 q
1902	352 »	1.259 »
1903	411 »	1.303 »
1904	354 »	1.492 »
1905	386 »	1.223 »

* * *

Erősen fejlődő ipar mind Ausztriában, mind Magyarországon a papirosipar. 1897. évben Ausztriában volt 144 papirgyár, 36 rongypéplemezgyár, 183 facsiszoló és 36 cellulosegyár; összesen 242 papirgéppel, 66 lemezgéppel, 691 defibreurrel, 243 fapéplemezgéppel és 122 faanyagfőzővel. Ezek a gyárak 57.000 lóerejű vizerővel és 17.000 lóerejű gőz- és villamos erővel dolgoznak. A gyárak évi termelése 170 millió kilogramm mindenféle papiros, 20 m. kg. szürke és rongypéplemez, 85 m. kg. csiszolt faanyag, 40 m. kg. fehér és barna fapép, 90 m. kg. fehérített és fehérítetlen faanyag; összesen 140 millió korona értékkel.

Krawany Ferencz, a papirunió igazgatója 1904-ből a következő adatokat közli, volt:

	Ausztriában	Magyarországon
Összesen papirosgyár	383	42
Közte facsiszoló	85	7
cellulosegyár	8	3
Előállított összesen	1,175.800	270.000 métermázsá papirost.

A papirgyártás a vámterületen elég erős és a belső szükséglet fedezésén kívül nagy mennyiségeket kénytelen külföldre szállítani. A papirosforgalom ép ez oknál fogva activ. Volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	7.041	28.811	21.770
1901	8.016	24.827	16.811
1902	8.256	26.063	17.807
1903	9.108	27.581	18.473
1904	8.883	27.950	19.067
1905	10.515	29.362	18.847

Daczára ennek, az új vámok általában magasabbak az eddigiéknél; magasabbak kivált az által, hogy az egyes papirosfajok több osztályba tartoznak, mint eddig; az emelések nagyon érez-

hetők pl. az itatós papirosnál, hol az eddigi 3·57 koronás vám helyett a közönséges fajta 7·20 és a finomabb 14 korona vám alá esik; a tarka papirosnál, hol a sima árú 11·90 korona helyett 24 és 27 koronát fizet; a pergament papirosnál, a hol az eddigi 7·14 és 11·90 korona 15 koronára emeltetett; az arany és ezüst-papirosnál 23·81 korona helyett 30 korona a vám; a tapéták vámja 42·86 korona helyett 55 és 60 korona stb.

Magyarország Ausztriából sokkal több papirost hoz be, mint a mennyit kivisz, és ha föltételezzük, hogy Ausztria a vám fele-összegéig érvényre tudja juttatni az autonóm vámtételeket, Magyarország fogyasztása ezen a czímen 1·7 millió koronával terhel-tenék.

Még nagyobbak a vámemelések a papirosárúknál. Igaz, hogy ebben a cikksorozatban a behozatal lényegesen tulmegy a kivitel értékén; ugyanis volt (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Behozátali többlet
1900	18.098	7.147	10.951
1901	17.699	7.043	10.656
1902	18.522	8.229	10.297
1903	20.200	8.849	11.351
1904	23.924	9.052	14.872
1905	23.606	10.227	13.379

Ebből a tulnagy behozatalból a legnagyobb rész u. n. fényüzési papirárúra, skatulyákban berendezett levélpapiros, címjelzők s effélékre esik. Az új vámtarifa és még inkább a német szerződés sok tételbe sorolja a papirosárú név alá foglalt cikkeket és magasabb vámokat szab ki. Így például a képes levelezőlapok eddig vámmentesek voltak, jövőre négyféle vám alá — 40, 55, 65 és 75 korona esnek.

Magyarországnak papirárúban is nagyobb behozatala van Ausztriából. A vám fele erejéig megdrágított osztrák árúban Magyarország 900.000 koronával adózik Ausztriának.

* * *

A kaucsukgyártás az osztrák-magyar vámterületen jól fejlődik; Ausztriában 3, Magyarországon egyg yár dolgozik. A nyersanyag behozatalának folytonos emelkedése legbiztosabb jele ezen iparág fejlődésére. Hogy még mindig nagyobb a behozatal, habár kisebb, mint a kivitel, az a különböző célokra megkívánt különleges gyártmányok szükségletének folytonos fokozásából magyarázható. Volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	7.750	7.860	110
1901	7.565	8.402	837
1902	7.530	9.081	1.551
1903	8.265	11.133	2.868
1904	9.803	11.884	2.081
1905	12.068	14.146	2.078

A kaucsuk- és gummiárúknál általában magasabb vámok honosítottak meg, még pedig az emelések eléggé jelentősek; így:

Kaucsukoldat	az eddigi . . .	3'57 kor. helyett	6 kor.
Kaucsukszál	» » . . .	3'57 » »	3'60 »
Kaucsuklemez	» » . . .	23'81 » »	40 »
Kaucsukárú lemezből	» » . . .	59'52 » »	100 »
Gyermekjáték	» » . . .	71'43 » »	80 »
Czipő	» » . . .	71'43 » »	120 »
Lágy kaucsukárú	» » . . .	59'52 » »	80 »
Kemény kaucsuklemezek	» » . . .	14'29 » »	30 »
Kaucsukkal bevont szövet	» » . . .	107'14 » »	130—200 »

* * *

A viaszos vászon csoportja kis jelentőségű és az osztrák ipar meglehetősen ellátja ezzel az áruval a belföldi piacot. Volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet — Kiviteli többlet +
1900	853	1.325	+ 472
1901	985	1.112	+ 127
1902	859	1'016	+ 257
1903	1.086	958	— 128
1904	1.195	1.037	— 158
1905	1.300	1.000	— 300

Az új vámtarifa részben magasabb vámokat tartalmaz, a melyek részben a nyersanyag (főképp a selyem) magasabb vámja által okoltatnak meg.

* * *

Az erős bőr és bőrárúipar szintén kivette a maga részét a vámok emelésénél.

Maga a bőrkészítés eléggé tekintélyes, habár a bőrárú gyártása sok külföldi bőrre szorul. Tényleg az osztrák-magyar vámterület forgalma bőrben passiv. Ugyanis volt (ezer korona értékben) a bőr:

Évben	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1900	38.731	6.514	32.217
1901	43.129	8.416	34.713
1902	41'947	9.709	32.238
1903	44.606	12.306	32.300
1904	45.018	12.292	32.726
1905	40.543	14.308	26.235

A behozatalnál a legfontosabb bőrfajok a következők (ezer korona értékben):

	1900	1901	1902	1903	1904	1905
Keztyűbőr' . . .	6.358	8.454	7.996	6.759	6.037	6.505
Lak- és bronzos bőr	3.791	4.137	4.115	4.236	3.944	3.930
Más finom bőr	11.360	11.789	13.714	15.143	16.478	16.508
Cserzett. kecskebőr . .	9.149	9.608	7.100	9.346	8.330	5.565
Cserzett juhbőr	2.620	3.434	3.248	3.508	4.206	2.668

Ezen az osztrák bőrárúiparra oly fontos bőrfajok — a melyek a behozatalnál döntő szerepet játszanak, — az új vámokban nem is sujtatnak, sőt a laktőr, a bronzos bőr és egyéb finom bőrök kisebb vámok alá esnek. Emelések a lóbornél, és pedig főképen az értékes hátdaraboknál, és a borjúbőrnél történnek.

Magyarország elég erős bőripara mellett is Ausztriából még mindig sokkal több bőrt hoz be, mint a mennyit kivisz. Ha az autonom vámok összegük feléig érvényesülnek, a magyar fogyasztás 1·2 millió koronát fizet a bőrárúban Ausztriának.

Sajátságos, hogy az erős és világhírű osztrák bőrárúipar magasabb vámokat követel és tényleg azokat az új vámtarifában el is érte, amiként ez a következő összeállításból kivehető:

	Auto- nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	marad	kisebb
<i>Bőr és bőrárúk.</i>					
328 Marha- és lóbor, talpbőrszerűen kidolg. a) hátdarabokban					
1. növényi anyagokkal cserezve . . .	50	35·71	45	—	—
2. ásványi » » . . .	60	35·71	55	—	—
b) másféle 1. » » . . .	43	35·71	38	—	—
2. » » . . .	50	35·71	45	—	—
c) hulladékbőr	35	35·71	—	—	35
329 Marha- és lóbor, nem talpszerűen kidolg.					
a) természetes színű vagy fekete . . .	30	21·43	25	—	—
b) másféle	43	42·86	43	—	—
330 Borjúbőr a) természetes színű	60	21·43	40	—	—
b) másféle színű	60	42·86	50	—	—
333 Bak-, kecske- és gödölyebőr kikészítve	60	42·86	43	—	—
334 Bárány- és juhbor kikészítve	60	42·86	43	—	—
335 Keztyűbőr	43	42·86	43	—	—
336 Lakkos bőr a) marhabőr	60	42·86	45	—	—
b) másféle	60	42·86	—	—	20
337 Bronzos bőr	43	42·86	—	—	35
disznóbőr	43	42·86	43	—	—
másféle bőr	43	21·43	—	—	10
338 Nyerges- és szijgyártóárú		42·86			
a) fémkapcsolat nélkül vagy vas- és aczelveretekkel stb.	90	59·52	95	—	—
b) fémveretekkel stb.	120	77·38	100	—	—
339 Bőröndös árú					
a) vas- és aczél szereléssel	110	59·52	95	—	—
b) másféle szereléssel	175	95·24	140	—	—
iskolatáska, patrontáska, pisztoly- és fegyvertok	175	95·24	120	—	—
340 Czipő, ha párjának súlya					
a) 1200 grammnál nehezebb	100	77·38	—	—	70
b) 600—1200 gr. súly	125	77·38	94	—	—
c) 600 grammnál könnyebb	145	77·38	106	—	—
341 Keztyű	150	110·05	150	—	—

Az osztrák bőrárúipar hatalma kitűnik a forgalmi adatokból. Volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	10.879	57.824	47.043
1901	9.372	54.429	45.057
1902	10.396	54.531	44.135
1903	10.877	58.412	47.535
1904	11.582	51.513	39.991
1905	12.502	56.002	43.498

Ez a forgalom korántsem igazol vámemeléseket legkevésbé a cipőárúknál és a keztyűknél, a hol a forgalom óriási activ mérleget mutat; így cipőknél volt (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	1.031	21.214	20.183
1901	989	20.485	19.496
1902	942	21.588	20.646
1903	1.050	21.981	20.931
1904	1.259	20.332	19.073
1905	1.476	22.463	20.987

Ez az óriási kivitel az eltörpülő behozatallal szemben a cipők vámjának fölemelését semmikép sem okolja meg. Az egyedi méntsege a magasabb vámoknak az, hogy a szomszéd Németország is emelte és részletezte a cipők vámjait s így egyedül a szomszédos vidékek kölcsönös egyenlő bánásmódja védheti az elzárkózási törekvéseket.

Még kevesebb okok szólnak a keztyűvámok emelése mellett. Volt ugyanis a keztyűforgalom (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	5.612	30.882	25.270
1901	4.221	27.069	22.848
1902	4.505	26.995	22.490
1903	4.811	28.528	23.717
1904	4.793	24.719	19.926
1905	4.670	25.669	20.999

A behozatal alig egy ötöde a kivitelnek s így egészen megokolatlan a magasabb vám.

Magyarország a magas vámok által védett osztrák iparnak (ha a vám feléig érvényesül) 1:3 millió korona vámot fizet a bőrárúknál.

* * *

A szűcsárúk az osztrák-magyar vámterületre nagy mennyiségben hozatnak be. Volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1900	7.681	1.761	5.920
1901	8.846	2.471	6.375
1902	10.581	3.280	7.301
1903	12.730	4.589	8.145
1904	13.712	5.401	8.311
1905	16.083	7.113	8.970

Az új vámok az előkészített bőrökre, melyekből a behozatalnak legnagyobb része áll, csak kikerekíti a jelenlegi vámokat, azaz meghagyja a mostani állapotot; holott a confectionált cikkeknel az eddigi 142·86 és 357·14 korona vám 200 és 480 koronára emeltetik föl. Nagy jelentősége a fényűzési cikknél az emelésnek nincsen.

* * *

A fa- és faragóanyagokból készült árúkból az osztrák-magyar vámterület forgalma állandóan és erősen activ. A fagazdagság és a vele kapcsolatban a faipar oly erős, hogy a vámterület szükségletein felül állandóan a külföldi piacot kell igénybe venni.

A faárú forgalma volt (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	11.151	48.828	37.677
1901	11.395	44.299	32.904
1902	12.985	46.021	33.036
1903	13.845	51.391	37.546
1904	13.876	50.701	36.825
1905	15.108	49.297	34.189

Igaz ugyan, hogy a behozatal évről-évre emelkedik és a kivitel inkább egyenletes, de ez még sem igazolja azt, hogy az eddigi vámtételek mind, még pedig tetemesen fölemeltetnek. Tekintve, hogy a faipar terén Magyarországnak épp oly erős ipara van, mint Ausztriának, a magasabb vámok abból magyarázhatók, hogy a mindkét részről az iparosok óhajai vétettek igénybe, anélkül, hogy vámemelésre a tényleges szükség meg volna.

Az emelések a következő összeállításból vehetők ki (métermázsa korona vám):

	Auto-nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga-sabb	marad	kisebb
<i>Faárú ; esztergályos és faragó anyagokból való árúk:</i>					
347 Abroncsfa: előkészített hordófa, galyseprő	5	0	3·50	—	—
szerszámfa- és fűrészárú	5	3·57	5—	—	—
348 Fadrót és facsepű: a) nyers	5	3·57	5—	—	—
b) páczolt	12	11·90	12—	—	—
349 Faszeg: a) nyers	12	3·57	3·60	—	—
b) páczolt	12	11·90	12—	—	—
350 Parketta: a) nyers	5	3·57	5—	—	—
b) páczolt, festett, firniszelt	7·20	7·14	7·20	—	—
351 Furnirok: a) be nem rakottak					
1. nyers	7—	3·57	5·50	—	—
2. festett	14—	7·14	14—	—	—
b) berakottak	30—	28·57	30—	—	—
Famozaik	30—	35·71	—	—	30

	Auto- nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	márad	kisebb
352 Falécz :					
<i>a)</i> sima vagy párkányolt					
• 1. nyers	10.—	3·57	10.—	—	10
2. páczolt festett stb.	15.—	és 11·90 11·90	15.—	—	—
3. borító anyaggal	36.—	11·90	30.—	—	—
4. bronzolt	50.—	28·57	40.—	—	—
<i>b)</i> áttört munkával	70.—	71·43	—	—	70
353 Ráma :					
<i>a)</i> faléczből, 352. <i>a)</i> 1. 2. léczekből . . .	25.—	11·90	25.—	—	25
<i>a)</i> 3. léczekből	48.—	és 35·71 11·90	48.—	—	—
<i>a)</i> 4. »	80.—	és 35·71 11·90	50.—	—	—
354 Botok : <i>a)</i> durván készült, nyers . . .	7.—	{ 3·57— 7·14 }	7.—	—	7
<i>b)</i> festett, páczolt	18.—	11·9	18.—	—	—
<i>c)</i> finom	36.—	35·71	36.—	—	—
355 Fajáték :					
<i>a)</i> durva, más anyagok nélkül	15.—	11·9	12.—	—	—
<i>b)</i> finom, közönséges anyaggal	55.—	28·57	45.—	—	—
356. Külön meg nem nevezett árú :					
<i>a)</i> nyers, más anyagok nélkül					
1. puha fából ; hordó	8.—	3·57	3·60	—	—
más árú	8.—	3·57	8.—	—	—
2. kemény fából, hordó	15.—	3·57	3·60	—	—
másféle árú	15.—	3·57	15.—	—	—
<i>b)</i> nyers, közönséges vasalással					
1. puha fából, hordó	12.—	7·14	7·20	—	—
másféle árú	12.—	7·14	11—12	—	—
2. kemény fából, hordó	20.—	7·14	7·20	—	—
másféle árú	20.—	7·14	11—20	—	—
<i>c)</i> páczolva, festve stb.					
1. puha fából, hordó	16.—	11·90	12.—	—	—
bútor	16.—	11·90	13.—	—	—
másféle árú	16.—	11·90	16.—	—	—
2. kemény fából, hordó	24.—	11·90	12.—	—	—
bútor	24.—	11·90	18.—	—	—
357 Faárú finom fából, durván faragva v. esztergályozva :					
<i>a)</i> nyersen, bútor	20.—	11·90	13.—	—	—
másféle	20.—	3·57	18.—	—	—
<i>b)</i> páczolva, furva stb. bútor	34.—	11·90	18.—	—	—
másféle	34.—	11·90	30.—	—	—
bőrrel kapcsolatos	36.—	11·90	34.—	—	—
358 A többi faárú :					
párnazott bútor	40.—	35·71	40.—	—	—

Ha így a faárúk vámjai a magyar faipar érdekében emeltettek is, nem szabad elfelejteni, hogy ebben az iparágban, főképp a bútorgyártásban, a képrámák és léczek gyártásában Ausztria messze túlhaladja Magyarországot és nagymennyiségű faárúval árasztja el Magyarországot. Sokkal nagyobb Ausztriának faárú behozatala, mint a mennyit Magyarország Ausztriába visz; és ha az árúk árában a vám csak feléig is érvényesül, Magyar-

ország 700.000 koronát fizet Ausztriának áremelés következtében a behozott faárúknál.

* * *

Ausztriának egyik legerősebb ipara az üvegipar, a belföldi szükséglet teljes fedezése után igen nagy mennyiségű árú külföldön keres állandóan elhelyezést. Az áruforgalom ép ez oknál fogva igen activ. Volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	4.201	52.733	48.532
1901	3.798	50.397	46.599
1902	3.640	46.630	43.010
1903	3.551	54.212	50.661
1904	4.133	57.013	52.880
1905	4.011	59.443	51.832

Az üvegipar tényleg meg is elégedett az eddigi vámokkal (kikerekítve azokat) és az autonom vámtarifa magasabb tétélei a szerződések kötésénél felhasználtattak ellenkezővé nyek nyerésére.

Magasabb jövőre a táblaüveg vámja, mely eddig 9·52 korona volt s jövőre 10, 11 és 13 korona vám alá esnék, a szerint, a mint a táblaüveg nagysága változik; magasabb a rámás tükörök vámja, mely 28·57 K helyett 40 K.

Ha az üveg és üvegárúnál a vám fele összeg erejéig tud az Ausztriából Magyarországra hozott árúcsikk áraiban érvényesülni, ez 1·2 millió korona összeget tesz ki.

* * *

Az agyag és porcellánárúipar hasonlóképp egyike az erős osztrák iparoknak; ezen árúcsoport forgalma szintén állandóan és erősen activ. Volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	5.582	19.181	13.599
1901	5.597	19.920	14.323
1902	5.566	19.497	13.931
1903	4.884	22.322	17.438
1904	5.292	24.555	19.163
1905	5.462	29.998	24.536

Inkább csökkenő behozatalnál állandóan növekvő kivitel jellemzi a forgalmat. Az új vámok a főcikkeknél az eddigi állapotot tartják meg; emelések a téglák, lemezek és építési árúknál fordulnak elő.

Ebben az árúcsoportban az osztrák iparosok érdeke a magyar iparosokéval azonos és a védekezés a magyar ipart is támogatja.

Ha a vámok fele erejéig érvényesülnek az Ausztriából Magyarországra behozott agyagárúk áraiban, Magyarország 700.000 korona erejéig adózik Ausztriának.

* * *

A vas- és vas-árúipar Ausztriában épügy, mint Magyarországon erős ipar. Maga a vasgyártás folytonosan fejlődik és vele kapcsolatban a vasárúgyártás is nagyban halad. Maga az osztrák-magyar vámterület forgalma is folytonosan activ. Így volt vas- és vasárúban (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	48.094	72.174	24.080
1901	41.271	58.207	16.936
1902	31.903	53.318	22.415
1903	35.028	65.094	30.066
1904	36 770	74.664	37.894
1905	44.908	83.462	38.554

Ebben a forgalomban erős része van a kikészítési forgalomnak, a mi magában véve azt igazolja, hogy az eddigi nyersvas- és bádogvámok lehetetlenné teszik az osztrák és magyar gyárosoknak a sikeres versenyt a világpiaczkon, és hogy ha a külföldről a kikészítési eljárás alkalmazásával nem kaphatnák meg az olcsóbb nyersanyagot, körülbelül évi 20 millió korona értékű árú szállításától esnének el.

A vaskikészítési forgalom a következőleg alakult:

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	10.141	16.490	6.349
1901	5.800	17.574	11.774
1902	3.964	13.222	9.258
1903	6.286	14.941	8.655
1904	6.524	13 271	6.727
1905	9.162	23.769	14.597

A vas- és vasárúipar, mint minden államban, úgy az osztrák-magyar vámterületen is a vámvédelem barátja, és miután Ausztria iparosai e részben Magyarország iparosaival nagyban egyetértettek, az új vámok tényleg az eddigieknél lényegesen magasabbak is, és ez a rendszer annál megokoltabbnak tűntetik fel, mert ugyancsak a legközelebbi és a behozatalnál legnagyobb részben érdekelt németországi ipar az új vámkorszakba ugyancsak magasabb vámokkal lép be.

Az egyes vámtételek összehasonlítása a következő táblázatban foglaltatik:

	Auto-nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga-sabb	marad	kisebb
<i>Vas és vasárú.</i>					
428 Nyersvas	1·90	1·55	—	—	1·50
429 Buczavas, ingôts	3·80	3·57	—	—	3·40
430 Farkvas folyt vasból és heggesz-tett vasból	4·80	4·76—5·95	—	—	4·50
431 Rúdvas: a) nem formás	6·50	5·95	6—	—	—
b) formás	8·40	7·16	—	—	7—

	Auto- nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	marad	kisebb
c) díszvas, ékitmények	9·50	9·52	—	—	9—
d) kikészített	12—	9·52—11·90	11—	—	—
e) nikolozott stb.	20—	19 05	—	—	15—
432 Pléh és lemez					
a) nyers 1. 2 mm. és vastagabb	9·50	9·52	—	—	9—9·5
2. 2—1 mm.	10·70	9·52	—	—	10—
3. 1—0·6 mm.	11·30	11·31	—	—	11—
4. 0·6—0·4 mm.	12·50	11·31	12—	—	—
5. 0·4—0·25 mm.	13·70	12·50	13—	—	—
6. 0·25 mm.-nél vékonyabb	15—	12·50	14—	—	—
b) kikészítve					
1. 1 és 1 mm.-nél vékonyabb	12—	11·90	12—	—	—
2. 1—0·6 mm.	13·70	13·69	—	—	13—
3. 0·6—0·4 mm.	15—	13·69	14—	—	—
4. 0·4 mm.-nél vékonyabb	16—	15·48	15·50	—	—
c) ónozott, nikkelezett stb.					
1. 1 mm. és 1 mm.-nél vékonyabb	19—	19 05	—	—	18—
2. 1—0·6 mm.	20—	19 05	—	—	19—
3. 0·6—0·4 mm.	21·50	19 05	20—	—	—
4. 0·4 mm.-nél vékonyabb	24—	21·43	21·50	—	—
d) nikolozott, kerek, rézker. stb.	24—	21·43	24—	—	—
e) rajzos	29—	19·05—21·43	25—	—	—
433 Átütött, lyukgatott, mélyített, ki- szabott pléh és lemez a) fekete	17—	13·09	14—	—	—
b) kikészített	21—	19 05	21—	—	—
c) másféle	36—	28·57—47·62	36—	—	36—
434 Drót a) nyers 1. 1·5 vagy vastagabb	9·50	9·52	—	—	9·50
2. 1·5—0·5 mm.	12·50	11·90	12—	—	—
3. 0·5 mm.-nél vékonyabb	15—	11·90	14—	—	—
b) ónozott, czinkezett stb.					
1. 1·5 mm. vagy vastagabb	14·30	14·29	—	—	14—
2. 1·5—0·5 mm.	18—	16·67	17—	—	—
3. 0·5 mm.-nél vékonyabb	21—	16·67	—	—	16—
c) nikolos, rezes stb.	24—	16·67	24—	—	—
435 Keményített drót: a) nyers	16—	28·57	—	—	16—
b) csiszolt stb.	38—	28 57	32—	—	—
<i>Vasárú.</i>					
437 Henger, nem kovácsolható önt- vény: a) nyers	8·25	4·76—9·52	8·25	—	8·25
b) kikészített	21—	9·52—19 05	21—	—	—
438 Csövek nem kovácsolható önt- vényből a) nyers, falvastagsága					
1. 7 mm. vagy több	7·20	4·76—9·52	7·20	—	7·20
2. 7 mm.-nél kevesebb	10·50	4·76—9·52	10 50	—	—
b) kikészített, közönséges					
1. 7 mm. vagy több	12—	9·52	12—	—	—
2. 7 mm.-nél kevesebb	19—	9·52—19 05	19—	—	19—
c) kikészített, finom					
1. 7 mm. vagy több	21·50	9·52—19 05	21·50	—	—
2. 7 mm.-nél kevesebb	24·50	19 05	24·50	—	—
439 vascsövek kovácsolt vasból					
a) nyers	15·50	14·29	14·30	—	—
b) kikészített, közönséges	20—	19 05	—	—	19—
c) kikészített, finom	29—	28 57	29—	—	—
440 Csövek pléhből és lemezből:					
a) nyers és közönségesen kiké- szített: 1. kályhacsövek	17—	14·29—19 05	17—	—	17—

	Auto- nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	marad	kisebb
2. másfélék	21.—	14·29—19·05	20.—	—	—
b) finoman kikészítettek	29.—	28·57	29.—	—	—
441 Csőkapcsolók: a) nyers, közöns. kikészített	22.—	14·29—19·05	22.—	—	—
b) finoman kikészített	30.—	28·57	30.—	—	—
442 Vasszerkezetek	17.—	9·52, 11·90—13·09	15.—	—	—
443 Vashordó:					
a) szegecselve, préselve stb.	21.—	17·83	18.—	—	—
b) másféle	36.—	17·86	20.—	—	—
444 Kazánkovácsárú: a) közönséges	21.—	17·86—28·57	20.—	—	20.—
b) finom	29.—	28·57	29.—	—	—
445 Pléhárú: a) fekete pléhből, nyers					
1. 1 mm. vagy vastagabból	18.—	13·09—14·29	15.—	—	—
2. 1 mm.-nél vékonyabból	18.—	13·09—14·29	17.—	—	—
b) fekete pléhből, durván mázolva	23.—	19·05	22.—	—	—
c) esiszolva, finoman mázolva stb.	38.—	28·57	35.—	—	—
d) festve stb.	66·05	47·62	48·55	—	—
e) fényezve stb.	120.—	28·57—95·24	65.—	—	65.—
446 Sínek:					
a) darabja 15 kg. vagy nehezebb	6.—	5·95	6.—	—	—
b) » 15 kg.-nál könnyebb	7·02	7·14	7·20	—	—
447 Kovácsolt vas sinmegeerősítő	14.—	4·76—11·90	14.—	—	—
448 Vasuti tengely, kerékabroncs	14·05	9·52—19·09	12.—	—	12.—
449 Vasuti kerekek:					
a) 36 cm. vagy nagyobb átmérőjű	14·05	13·09	—	—	13.—
b) 36 cm.-nél kisebb átmérőjű	20.—	13·09	20.—	—	—
450 Kitérők, keresztetések, fékek stb.					
a) nyers, súrolt	14.—	4·76—9·52	14.—	—	—
b) kidolgozott	20.—	9·52—19·05	20.—	—	—
451 tengely, tengelypersely, ütköző stb.					
a) nyers	10·50	4·76—9·52	10·50	—	—
b) kikészített					
1. közönséges tengely	21.—	9·52—19·05	21.—	—	—
2. másféle	48.—	28·57—47·62	48.—	—	—
452 Kasza, sarló	16.—	11·90	16.—	—	—
453 Nehéz harapófogó, fészítőrúd, kecskeláb	12.—	9·52—11·90	12.—	—	—
454 Csákány, kapa, lapát: 1. nyers	17·50	15·48	17·50	—	—
2. kikészített	22.—	19·05—28·37	22.—	—	22.—
455 Széna, trágya, egyéb durva villa stb.: a) nyers	24.—	15·48—23·81	24.—	—	—
b) kidolgozott	35.—	23·81	30.—	—	—
456 Üllő, kalapács, súlyok, fejsze, bárd, balta, fogó, üllő, üllőtőke, ko- vácssodró:					
a) 500 gr. és nehezebb					
1. fekete vagy közönséges ka- lapács, súlyok, üllő	33.—	23·81	24.—	—	—
fejsze, bárd, balta 500 gr.— 3 kg. súlyú	33.—	23·81	30.—	—	—
3—6 kg. súlyú	33.—	23·81	27.—	—	—
6 kg.-nál nehezebb	33.—	23·81	24.—	—	—
fogó, üllőtőke, kovácssodró	33.—	23·81	30.—	—	—
2. finoman kidolgozva kalapács, súlyok, üllő	48.—	23·81	24.—	—	—
fejsze, bárd, balta 500 gr.— 3 kg.	48.—	23·81	30.—	—	—
3—6 kg.	48.—	23·81	27.—	—	—

	Auto- nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	marad	kisebb
6 kg. nehezebb	48.—	23 81	24.—	—	—
fogó, üllőtőke, kovácsodró .	48.—	23 81	33.—	—	—
b) 500 gr.-nál könnyebb	60.—	35 71—47 62	50.—	—	—
457 Reszelő, ráspoly hossza					
a) 250 cm.-nél hosszabb	30.—	23 81	30.—	—	—
b) 150—250 cm.	60.—	23 81	45.—	—	—
c) 150 cm.-nél rövidebb	75.—	35 71	45.—	—	—
458 Fűrészek a) lombfűrész	150.—	23 81—47 62	150.—	—	—
b) másféle, nagyfűrészek	60.—	23 81—47 62	36.—	—	36.—
másfélék	60.—	23 81—47 62	56.—	—	—
459 Marók, dörzsárak, csavarmetszők, csigafurók					
a) 250 g. vagy súlyosabb nem csiszolva	60.—	23 81—35 71	38.—	—	—
csiszolva	60.—	47 62	60.—	—	—
b) 250 g.-nál könnyebb nem csi- szolva	85.—	23 81—35 71	45.—	—	—
csiszolva	85.—	47 62	50.—	—	—
460 Gyaluvás, véső stb. nem csiszolt:					
1. kovácsolva, 20 kg.-nál nehe- zebb	60.—	35 71	—	—	30.—
2. másféle	60.—	35 71	45.—	—	—
csiszolt	60.—	47 62	50.—	—	—
461 Csipőszeg, cseglye, patkószeg . .	24.—	15 48—23 81	24.—	—	—
drótszeg	16.—	15 48	16.—	—	—
másféle szeg, nyers	18.—	15 48	18.—	—	—
közönségesen megmunkált	20.—	15 48	20.—	—	—
finoman megmunkált szeg	36.—	19 05—42 86	36.—	—	36.—
462 anyacsavar, csapszeg, szegecs:					
a) nyers 14 mm vagy vastagabb	12.—	11 90—15 48	12.—	—	12.—
14—7 mm.	19.—	11 90—15 48	19.—	—	—
7—4 mm.	24.—	11 90—15 48	24.—	—	—
4 mm.-nél vékonyabb	43.—	11 90—15 48	43.—	—	—
b) Megmunkált 14 mm. v. vasta- gabb	29.—	19 05—23 81	29.—	—	—
14—7 mm.	36.—	19 05—35 71	36.—	—	—
7—4 mm.	43.—	19 05—35 71	43.—	—	—
4 mm.-nél vékonyabb	50.—	19 05—35 71	50.—	—	—
464 Lánczok:					
a) 6 mm.-nél nagyobb lánczszem- mel:					
1. nyers	13.—	9 52	13.—	—	—
2. kikészítve	23.—	11 90—19 05	23.—	—	—
b) 2—6 mm.-es lánczszemmel:					
1. nyers	22.—	11 90	22.—	—	—
2. kikészítve	36.—	19 45	36.—	—	—
c) 2 mm.-nél kisebb lánczszem- mel:					
1. nyers	36.—	19 45—28 57	36.—	—	—
2. kikészítve	40.—	19 45—28 57	40.—	—	—
465 Csuklóláncz	42.—	13 09—28 57	42.—	—	—
466 Drótárú: a) nyers vagy közöns. kikészítve:					
1. 1 5 vagy vastagabb drótból .	22.—	19 45—28 57	20.—	—	20.—
2. 1 5 mm.-nél vékonyabb drót- ból	38.—	28 57	30.—	—	—
b) finoman kikészítve	40.—	28 57	34.—	—	—
c) másképp kikészítve	60.—	28 57—47 62	50.—	—	—

	Auto- nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	marad	kisebb
467 Gyaratoló, takácsborda, stb.	90.—	28·57—47·62	65.—	—	—
468 Tű és tűárú: horgolótű	120.—	71·43	110.—	—	—
másféle	120.—	71·43	75.—	—	—
469 Varrótű	240.	71·43—119·5	170.—	—	—
gégvarrótű	240.—	71·43—119·5	100.—	—	100.—
470 Rugóacél: a) 0·5 mm.-nél vasta- gabb	36.—	35·71—71·43	36.—	—	36.—
b) 0·5 mm.-nél vékonyabb	84.—	35·71—71·43	84.—	—	—
471 Rugó: a) lapos vagy tekeresrugó	15·5	9·52 11·90	15·5	—	—
b) más kocsirugó	21.—	15·48—19·05	21.—	—	—
c) butor és más durva rugó nyers vagy durván mázolt	36.	28·57	36.—	—	—
másféle	60.—	47·62	60.—	—	—
d) m n. n. rugó	120.—	71·43	120.—	—	—
472 Pántok, sarkantyúműves árú:					
a) nyers	24.—	15·48	24.—	—	—
b) csiszolt	40.—	19·05—28·57	30.—	—	—
c) más féle	50.—	19·05—47·62	50.—	—	—
475 Vasszekrények és pénztárak:					
a) nem egészen készek	24.—	19·05	24.—	—	—
d) készre dolgozottak					
1. szigetelő anyaggal	36.—	26·57—47·62	36.—	—	36
2. a nélkül	70.	28·57—47·62	70.—	—	—
478 Vasbútor:					
a) nyers vagy durván mázolt	20.—	9·52—11·90	20.—	—	—
b) másféle	60.—	28·57—47·62	60.—	—	—
477 Sarkantyú	120.—	28·57—74·62	120.—	—	—
478 Vágó és szuró fegyver	75.—	59·52	70.—	—	—
ágyú	60.—	59·52	60.—	—	—
szoba- és légpuska	72.—	59·52—107·14	70.—	—	50
másféle puska	150.—	107·15	130.—	—	—
revolver	150.—	107·15	—	—	80
puskarészek a) csövek	60.—	59·52	—	—	50
b) másféle nyers	75.—	59·52	60.—	—	—
c) » kikészítve	150.—	59·52	130.—	—	—
479 Késárú:					
a) késművesárú, részek, öntve, préselve, kovácsolva, nyers állapotban	45.—	28·57	45.—	—	—
b) durva kés és olló, ipari és mező- gazdasági	55.—	35·71	40.—	—	—
c) olló, 20 cm-nél rövidebb	175.—	107·14	—	—	45
» 20 » hosszabb	175.—	107·14	145.—	—	—
d) zsebkés	150.—	107·14	132.—	—	—
e) másféle, préselt, nyers fával	175.—	107·14	130.—	—	—
» minden egyéb	175.—	107·14	155.—	—	—
480 Diszműárú	120.—	119·05	120.—	—	—
játék pléhből, kapcsolat nélkül	120.—	47·65	60.—	—	—
kapcsolattal	120.—	47·65	100.—	—	—
481 Árúk kovácsolt vasból, darabja					
a) 1. 100 kgnál nehezebb, nyers	6.—	4·76	5.—	—	—
surolt	6.—	9·52	—	—	6
2. 40—100 kg, nyers	7·50	4·76	6.—	—	—
surolt	7·50	9·52	—	—	7·50
3. 5—40 kg, nyers	8·50	4·76	7.—	—	—
surolt	8·50	9·52	—	—	8·50
4. 5 kgnál könnyebb, nyers	10·50	4·72	8.—	—	—
surolt	10·50	9·52	10·50	—	—

	Auto- nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	marad	kisebb
b) közönségesen kidolgozott					
1. 100 kgnál nehezebb	14—	9·52—19·05	14—	—	14
2. 40—100 kg	16—	9·52—19·05	16—	—	16
3. 5—40 kg	18—	9·52—19·05	18—	—	18
4. 5 kgnál könnyebb	22—	9·52—19·05	20—	—	—
c) finoman kidolgozott					
1. 100 kgnál nehezebb	20—	15·48—19·05—47·62	19—	—	19—
2. 40—100 kg	25—	15·43—10·05—47·62	22—	—	22—
3. 3—40 kg	30—	15·48—19·05—47·62	27—	—	27—
4. kg könnyebb	36—	15·48—19·05—47·62	32—	—	32—
482 Műöntvény :					
a) nyers vagy surolt	36—	28·57	32—	—	—
b) kikészített	50—	25·57—47·62	48—	—	—
483 Áruk kovácsolt vasból					
a) nyers, surolt, durván mázolt					
1. 25 kg.-nál nehezebb	10—	9·52	10—	—	—
2. 3—25 kg.	12—	9·52	12—	—	—
3. 0·5—3 kg.	14—	9·52	14—	—	—
4. 0·5 kg.-nál könnyebb	16—	9·52	16—	—	—
b) közönségesen kidolgozott					
1. 25 kg.-nál nehezebb	20—	11·9—19·05	20—	—	—
2. 3—25 kg.	22—	11·9—19·05	22—	—	—
3. 0·5—3 kg.	24—	11·9—19·05	24—	—	—
4. 0·5 kgnál könnyebb	28—	11·9—19·05	28—	—	—
c) finoman kidolgozott					
1. 25 kg.-nál nehezebb	30—	19·05—47·62	28—	—	28
2. 3—25 kg.	32—	19·05—47·62	32—	—	32
3. 0·5—3 kg.	36—	19·05—47·62	36—	—	36
4. 0·5 kg.-nál nehezebb	40—	19·05—47·62	40—	—	40
484 Vasárúk, kapcsolatban közönséges anyagokkal	40—	28·57	38—	—	—
485 Vasárúk, kapcsolatban finom anyagokkal	120—	{35·71—59·52— 77·28—95·24	95—100	—	—
486 Vasárúk, kapcsolatban aranyozott vagy ezüstözött anyagokkal	240—	238·10	—	—	200

Ha a vámokat részletesebben tekintjük: a nyers vasnak összes fajaiban az eddigi vámok, még pedig lefelé kikerekítve, maradnak meg. Emelés itt nem volt szükséges, miután a behozatalnál amúgy is a kikészítési eljárás veszi igénybe a legnagyobb részt. Volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	— Behozatali többlet + Kiviteli többlet	Kikészítésre behozatal
1900	15.176	3.438	—11.738	3 743
1901	12.025	2,209	— 9.816	2.379
1902	3.946	3.452	— 494	753
1903	3.815	4 300	+ 485	732
1904	2.934	5.000	+ 2 066	603
1905	5.703	5.801	+ 98	1.186

A nyersvasnál tehát a külföldi vas behozatala magának a belföldi ipar szükségletének természetéből folyik s így már az eddigi elég magas vám is tulságos.

Körülbelől ugyanez áll a pléhekről; itt is a behozatal in-

kább a belföldi ipar előnyére szolgál; ugyanis behozatott (ezer korona értékben):

Évben	Behozatott	Belőle a kikészítésre
1900	3.958	3.303
1901	2.033	1.319
1902	1.938	1.312
1903	3.037	2.395
1904	3.669	2.889
1905	4.495	3.442

Daczára ennek a finomabb lemezek eddigi és amúgy is elég magas vámjai még magasabbra emelkednek, a mi semmi esetre sem kívánatos.

Épúgy látjuk ezt a drótoknál, a hol a forgalom állandóan activ mérleget mutat; volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	650	2.446	1 796
1901	675	836	161
1902	685	1.650	965
1903	698	1.082	384
1904	638	1.225	587
1905	662	1.458	796

Az eddigi elég magas vámok a legfinomabb drótoknál erősen emelkednek; a többi fajoknál kikerekítés lefelé és felfelé következett be.

Maguk a vasárúk a forgalmi adatok szerint a vámterületen oly mennyiségben készülnek, hogy a kivitelre is nagymennyiségek kerülnek. A vasárúk forgalmi mérlege állandóan activ. Volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	25.501	43.103	17.602
1901	23.746	44.565	20.819
1902	22.564	36.835	14.271
1903	25.220	47 790	22.570
1904	27.567	57.200	29.633
1905	31.003	63.178	32.115

— Ebben a forgalomban benne van a kikészítési eljárás alapján megengedett forgalom is; de még ha azt le is vonjuk, még mindig erős activ mérleget ad a vasipar. Volt ugyanis a kikészítés alapján (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet	Kikészítési eljárás nélkül kiv. többlet
1900	2.481	14.225	12.746	4.856
1901	1.114	15.339	14.225	6.594
1902	622	12.257	11.635	2.636
1903	2.230	14.337	12.117	10.453
1904	2.180	12.831	10.651	18.982
1905	2.543	22.179	19.636	12.539

Az eddigi vámok még az osztrák-magyar vámterület hivatalos forgalmi értékei alapján számítva is 20⁰/₀-át, tehát ¹/₅-ét teszik az árú értékének s így mindenesetre magas védelmi vámok és mégis az új vámkorszakban ezek a vámok még emelkednek is. Az emelés leginkább az új szövegezés és az eddigi tételeknek részletezése által következik be. Így például a számszámok eddig 23·81 K vám alá estek, most súlyuk szerint négyféle vámot fizetnek, még pedig 24, 27, 30 és 40 koronát; a műöntvények 9·52 K helyett hasonlóképp négyféle vám alá esnek s pedig 10, 12, 14 és 16 K alá.

Hogy mennyire meg nem okoltak ezek a vámemelések, kitűnik abból a példából, mely a sarlók és a kaszáknál mutatkozik. Ismeretes, hogy ez az ipar egyike az erős osztrák iparoknak, mely a messze külföldet is ellátja ezekkel a mezőgazdasági eszközökkel. Így volt (ezer korona értékben):

Évben	K a s z a		S a r l ó	
	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel
1900	29	6.229	4	256
1901	26	5.280	2	298
1902	9	6.036	6	335
1903	25	6.148	9	426
1904	38	5.108	6	445
1905	31	4.715	5	421

Tehát aránytalan csekély behozatallal szemben erős kivitel és mégis a 11·90 koronás vám 16 koronára emeltetik. Hol van itt csak valaminő ok is a vám emelésére? És körülbelül így vagyunk az összes többi emelésekkel szemben is.

A vasárúk nagy mennyiségben jönnek Ausztriából Magyarországra. Ha a vám feleösszege erejéig érvényesül, úgy Magyarországon az osztrák vasárúk fogyasztása következtében 4·9 millió korona adót fizetnek az osztrák gyárosoknak.

* * *

A nemtelen fémek és fémárúk csoportjában a vámok nem változtak lényegükben; a nyersanyagok megmaradtak részint eddigi vámmentességükben, részint eddigi vámjaikban; a félgyártmányok egy része még alacsonyabb vámokat fog jövőre fizetni; e tekintetben abból a szempontból indul ki az osztrák iparosok nagy része, hogy az eléggé fejlett fémárúiparnak nagy előnye az, ha külföldről szerezheti meg nyersanyagait és a félgyártmányokat. Maguk a fémárúk nagyobb részénél megmaradtak az eddigi vámok, habár vannak egyes kisebb jelentőségű emelések.

A fémárúknál a forgalom activ mérleget mutat. Volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	8.541	24.045	15.504
1901	8.535	20.329	11.594
1902	8.565	21.709	13.144
1903	8.962	23.864	14.902
1904	10.350	26.834	16.484
1905	13.292	29.196	15.904

Az eddigi vámok azonban eléggé magasak, és ha Ausztria képes a vám fele összege erejéig a Magyarországból kivitt fém-árúk árát megdrágítani, Magyarország 900.000 koronával fizet többet Ausztriának.

* * *

A gépeknek és az electrotechnikai csoportnál két érdek küzd erősen egymással, az egyik a gépgyártás, a másik a gépeket használók érdeke; és minthogy a gépeket használók közt maguk a nagyiparosok és gyárosok is szerepelnek, épp ezért azt látjuk, hogy számos gépcsoportnál nem a nagyobb védekezés, hanem a behozatalnak megkönnyebbitése van czélozva, azaz az eddigi vámok nem emeltettek, hanem vagy meghagyattak eddigi magasságukban, vagy még le is szállítottak.

A vámok összehasonlítása a következő táblázatból tűnik ki (métermázsa vámja koronában):

	Auto- nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			magna- sabb	marad	kisebb
526 Gőzkazán, pároló, hűtő, főzőkészülék, vízmedence, tartány:					
a) vasból, pároló, hűtő, főző . . .	26—	23'81	24—	—	—
» másféle	26—	17 86	20—	—	—
b) vasból, más anyaggal kapcsolatban	32—	28'57	30—	—	—
c) nemtelen fémből, medence, tank	40—	42'86	—	—	40
másféle	40—	35'71	—	—	32
527 Lokomotiv, tender, locomobil . . .	29—	19'05—20'24	21—	—	—
528 Gőzgép, és más k. m. n. motor, munkagépek gőzmótorral kapcsolatban:					
a) 2 q és 25 könnyebb	40—	17'80	40—	—	—
b) 2—25 q	32—	17'80	32—	—	—
c) 25—100 q gőzgép	26—	17'80	26—	—	—
50—100 q gőzturbina	26—	17'80	22—	—	—
másféle gép	26—	17'80	19—	—	—
d) 100—500 q	22—	17'80	21—	—	—
500—1000 q	22—	17'80	19—	—	—
50—1000 q vikturbina	22—	17'80	19—	—	—
e) 1000 q-nál súlyos, nehezebb . . .	20—	17'80	18—	—	—
529 Munkagép:					
famegmunkáló, 100 q és nehezebb	24—	11'90	13'50	—	—
100 q-nál könnyebb	24—	17'86	18—	—	—
kőmegmunkáló 100 q és nehezebb	24—	11'90	18—	—	—
másféle	24—	11'99—17'86	20—	—	—
530 Mezőgazdasági gép:					
a) gőzeke	10—	10'12	—	—	10
b) cséplőgép	18—	16'67	17—	—	—
c) másféle 1. fából	17—	11'90	15—	—	—
2. vasból aratógép	24—	17'86	24—	—	—
másféle	22—	17 86	20—	—	—
531 Lent, kendert, jutát és hasonló fonóanyagot, fésűs gyapjutselymet előmunkáló és feldolgozó gép; fonáshoz, czérnázáshoz gép; kelményomtató hengergép, himzőgép, gyaratoló készítő gép	7—	7.14	—	—	7

	Auto- nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	marad	kisebb
532 Pamutot előkészítő és feldolgozó, fonó- és szövőgépek;	15.—	7·14	—	—	5
selfactor, borda	15.—	7·14	14.—	—	—
533 Pamuthulladék és posztófonál elő- készítésére, megm. fonás és czér- názásra való gépek	15.—	10·12	14.—	—	—
534 Szövőszék, szövektőgép és se- gédgépek:					
a) szövőszék, és segédgépek a szö- véshez	14.—	10·12	—	—	10
b) szíj-, heveder- és tömlőszövő	14.—	10·12	—	—	5
c) szövektőgép és segédgép	14.—	10·12	—	—	10
535 Varró- és kötőgép:					
a) állvány	20.—	14·29	18.—	—	—
b) fejek, egytűjű simaöltésre					
Wendling varrógép, kötőgép	78.—	59·52	73.—	—	—
másnemű gép	78.—	59·52	60.—	—	—
kész alkatrészek	78.—	59·52	73.—	—	—
c) alkatrészek ki nem készítve	50.—	35·71	50.—	—	—
egytűjű, W. kötőgép	50.—	35·71	50.—	—	—
másféle	50.—	35·71	36.—	—	—
536 Külön m. n. gépek fából	18.—	11·90	15.—	—	—
nemtelen fémből	40.—	28·57	34.—	—	—
538 Másféle gépek:					
a) 2 q és annál könnyebb					
1. fémmegm. munkagép	30.—	11·9—17·86	20.—	—	—
2. másféle	30.—	11·9—17·86	24.—	—	—
b) 2—10 q; 1. munkagép (fémm.)	28.—	11·9—17·86	24.—	—	—
2. másféle	24.—	11·9—17·86	22.—	—	—
c) 10—20 q; fémmegmunkáló	24.—	11·9—17·86	21.—	—	—
másféle	24.—	11·9—17·86	20.—	—	—
20—50 q	24.—	11·9—17·86	19.—	—	—
50—100 q	24.—	11·9—17·86	18.—	—	—
100 q-nál nehezebb	24.—	11·9—17·86	16.—	—	16
vizerőre henger és pamutbor- zoló 60 q-nál súlyosabb	24.—	11·9—17·86	—	—	5
aszaló	24.—	11·9—17·86	14.—	—	14
papírgép, tésztagép	24.—	11·9—17·86	12.—	—	12
fagyasztógép 100q-nál súlyosabb	24.—	11·9—17·86	16.—	—	16
mérlegállvány	24.—	11·9—17·86	18.—	—	—
539 Dynamógépek, elektromotorok:					
a) 25 kg. és könnyebb súlyú	72.—	11·90-17·86-28·57	50.—	—	—
b) 25 kg. — 5 q	50.—	11·90-17·86-28·57	32.—	—	—
c) 5—30 q	43.—	11·90-17·86-28·57	27.—	—	27
d) 30—80 q	36.—	11·90-17·86-28·57	25.—	—	25
e) 80 q-nál súlyosabb	24.—	11·90-17·86-28·57	20.—	—	20
540 Táviró, csengetyűjelző, telefon, mikrofon					
a) 5 kg. és nehezebb	120.—	119·05	120.—	—	—
b) 5 kg-nál könnyebb					
1. telefon, mikrofon	240.—	119·05	140.—	—	—
2. másféle	240.—	119·05	200.—	—	—
541 Kapcsoló és contact készülék, villamos vezetőkészülék	180.—	119·05	150.—	—	—
542 Villamos lámpák	200.—	119·05	200.—	—	—
felszerelt üvegtetek	200.—	119·05	120.—	—	—
543 K. m. n. villamos készülék:					
a) 10 kg. és kisebb súlyú	120.—	119·05	120.—	—	—
b) 10—25 kg.	120.—	119·05	80.—	—	—

	Auto- nom vám	Eddigi vám	Jövendő vám		
			maga- sabb	marad	kisebb
c) 25 kg. — 2 q	120.—	119.05	45.—	—	—
d) 2 q-nál nehezebb	120.—	119.05	30.—	—	—
344 Kábel és izolált drótok: -					
a) fémburkolattal	48.—	42.86	48.—	—	—
b) fémburkolat nélkül, ha szigete- lése: 1. papiros, aszbeszt, vagy más, mint kaucsuk és fonál . . .	60.—	42.86	60.—	—	—
2. kaucsuk és guttapercha . . .	95.—	42.86	70.—	—	—
3. fonál selyem, aszb. papir- kapesos	145.—	83.33	145.—	—	—
selyem vagy más fonál	145.—	83.33	90.—	—	—
545 Accumulator, ólomlemezek . . .	36.—	19.05—42.86	36.—	—	36
546 Electromos szén:					
1. kg nál nehezebb m.	48.—	4.76-23.81-35.71	40.—	—	—
2. másféle	24.—	4.76-23.81-35.71	24.—	—	24

A gépek forgalma állandóan paszív mérleget tüntet fel (ezer korona értékben); volt ugyanis

Évben	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1900	52.600	32.836	19.764
1901	43.120	29.406	13.714
1902	44.757	20.739	24.018
1903	49.216	24.169	25.047
1904	53.111	27.071	26.040
1905	63.921	32.467	31.454

A jövendőbeli vámokat illetőleg az eddigi vámoknál nem nagyobbak, sőt részben kisebbek fognak alkalmaztatni a következő gépeknél: a gőzkazánoknál, a gőzeke, cséplőgépek és fából való gazdasági gépeknél, a textilgépeknél; mindezeknél a gépeknél a behozatal nagyobb a kivitelnél és a belföldi mezőgazdaság és ipar a külföldre szorul. Ezen gépek forgalma a következő volt (ezer korona értékben):

	1900.	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.	
Textilgépek	\ behozatal	14.611	9.326	10.918	11.306	11.955	13.348
	\ kivitel	1.257	1.097	1.651	2.009	1.470	1.609
Gőzeke	\ behozatal	979	560	625	1.059	1.363	2.422
	\ kivitel	—	5	—	4	—	55
Cséplőgép	\ behozatal	863	436	234	443	373	338
	\ kivitel	714	545	1.271	1.994	1.433	2.053

A többi gépeknél erős emeléseket látunk, a melyek főképp az elektrotechnikai készülékeknél és a kisebb gépeknél igen magasak. Az utóbbiak ugyanis az új vámozási rendszernél a szerint esnek magasabb és magasabb vámok alá, a mint az egyes gépek súlya kisebb, vagyis minél kisebb a gép annál nagyobb aránylag a vám. Itt a német vámrendszer van egyszerűen utánozva.

Főltéve, hogy a vám fele összegét érvényre juttathatja Ausztria a Magyarországra szállított gépekben, Magyarország három millió koronával adóznék Ausztriának.

A járóművek csoportjában a vámterület forgalma állandóan igen erős aktív mérleget mutat. Volt ugyanis (ezer korona) értékben:

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	1.326	17.463	16.137
1901	870	11.070	10.200
1902	1.012	8.329	7.313
1903	1.049	10.058	9.009
1904	1.068	12.593	11.525
1905	1.323	19.434	18.111

Daczára ezen erős kivitelnek és annak, hogy a vasuti szállítási eszközök a közszállításoknál alkalmazott elvek szerint a belföldi ipar számára amugyis fentartatnak s így erős részben a védvámok egészen alárendeltek, az új vámok e emeléseket tartalmazzak; jelesen: a kocsik és szánok 7·14 korona helyett 15 korona, a vasuti teherszállítók 16·67 korona helyett 19—24 korona, a párnázatlan személykocsi 19·05 korona helyett 26 korona, a párnázottak 19·05—21·43 korona helyett 32 korona vámot fognak fizetni. Az automobilon új tétel gyanánt nyolcz-féle vám alá esnek.

Leszállításokat látunk a kerékpárok számára való kerekek-nél, a hol az eddigi 59·52 korona vám a pneumatikus abroncs-nélkülieknél 20 és a pneumatikusoknál 24 koronára száll le.

Gyökeres változás áll be műszerek, hangszerek és órák csoportozatában, a hol mindenütt erős védekezés a jövődöbeli vámpolitika czélja.

Tagadhatlan, hogy a műszereknél a forgalmi adatok erősen passiv mérleget tüntetnek fel s kétségtelen, hogy a külföld erősen versenyez a vámterületen. Volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	12.298	4.600	7.698
1901	13.627	3.411	10.216
1902	16.039	4.235	11.804
1903	18.467	4.632	13.835
1904	20.726	5.319	15.407
1905	23.372	5.755	17.617

De vajjon az optikai, a sebészeti, mechanikai, fizikai és hasonló műszerek behozatalának megnehezítése a fejlődés érdekében van-e, és vajjon nem kellett volna ép a gazdasági haladás szempontjából itt az elzárkózás helyett inkább az ellenkező álláspontra helyezkedni, ez mindenesetre meggondolandó lett volna. Itt a »fogyasztók« érdeke jobban védi a közgazdaság érdekeit, mint »a termelők«.

A vámemelések a következők:

573 chirurgicali és más orvosi műszer:

a) üvegből	119·05 K. helyett	120 K.
b) más anyagból	119·05 » »	150 »

574 mechanikai és fizikai műszer . . . . . 119·05 » » 170 »

575 optikai műszer:

1. foglalva, de nem arany vagy ezüstben	476 K.	helyett	550 K.
2. ezüstben foglalva	714·29	»	» 750 »
3. aranyban foglalva	714·29	»	» 1.200 »
b) színházi látcső:			
1. foglalva, de nem nemes fém vagy alu- miniummal	297·62	»	» 350 »
2. alumíniummal vagy ezüsttel	297·62	»	» 500 »
3. arannyal foglalva	714·29	»	» 1.000 »

más optikai műszer:

1. foglalva, de nem nemes fémekben vagy alumíniumban	496·19	»	» 480 »
2. ezüsttel vagy alumíniumban	496·19–714·29	K. h.	600 K.
3. arannyal	714·29	»	» 1.000 »

c) foglalások:

1. szemüvegekhez aczélből	119·05	»	» 240 »
2. látcsövekhez nemtelen fémekből, gyöngy- házból, teknőczhéjből, elefántcsontból	238·10	»	» 300 »
3. más anyagokból, a nemes fém kivételével	238·10	»	» 240 »

576 külön meg nem nevezett műszerek:

1. beszélők, mint fonográf, grammofon . .	119·05	»	» 24 »
2. másfélék	119·05	»	» 150 »

577 mérő-eszközök:

a) fából	71·43	»	» 80 »
b) másfélék	28·57 kül.	»	» 110 »

578 mérlegek:

a) tizedesek és hidmérlegek:

vasból	23·81	»	» 30 »
nemtelen fémből	42·86	»	» 30 »
b) másfélék vasból	23·81–47·62	»	» 60 »
nemtelen fémből	42·86	»	» 60 »

A hangszerek ipara igen erősen kifejlődött Ausztriában, és a hangszerek forgalma állandóan erősen activ. Volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	1.914	3.733	1.819
1901	2.024	4.841	2.817
1902	2.159	5.293	3.144
1903	2.894	6.045	3.151
1904	2.973	6.449	3.476
1905	3.067	6.610	3.543

A hangszerek közül a zongorák, pianinok és harmoniumok vámja 47·62 koronáról 70 koronára emeltetett föl, miután újabb időben Németország és Ausztria erősebb behozatallal lépett fel; az orgonák vámja hasonlóképp 23·81 koronáról 30 koronára emeltetett; és a száj és húzóharmoniumok 23·81 korona vámja 36 koronára állapított meg. Mindezekben a cikkekben az osztrák ipar igen erős ugyan, de a külföld versenye érezhető. A többi hangszereknél (vönő- és fuvóhangszerek) a hol az osztrák ipar nagyon is erős és a külföld alig versenyez, az eddigi, különben is elég magas vám felfelé kikerekítve hagyatott meg.

Az óraiipar soha sem volt akkora, hogy a vámterület szükségletét kielégítse. Zsebórákban évenként 9—10 millió korona érték jön be külföldről (leginkább Svájczból). A svájci szerződés ép ezért gondoskodott is, hogy esetleg az eddigi vámoknál is kisebbek alkalmaztassanak, szóval az eddigi állapotnál rá nézve kedvezőbb helyzet áll be. A faóráknál a vámok emelkednek.

A vegyészeti ipar meglehetősen fejlődött az osztrák-magyar vámterületen, habár a belföldi szükséglet számos cikkben a külföldre szorul, s ép ezért a védekező eljárás ezeknél a cikkeknek éppen a többi termelési ágak érdeke szempontjából általában nem alkalmazható. A vegyészeti cikkek forgalma állandóan passiv mérleget mutat; volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1900	32.517	28.066	4.451
1901	36.863	25.270	11.593
1902	31.621	29.706	1.855
1903	38.952	33.948	5.004
1904	42.197	33.696	8.501
1905	46.250	35.642	10.608

Ha figyelembe vesszük, hogy a behozatalnál a vámmentes chilisalétrom 10—16 millió és a nyers kén 1·7—2·2 millió korona értékben szerepel, a vámterület vegyészeti cikkeinek forgalma inkább activ jellegűnek mondható.

Az új vámtarifa tényleg nagy részben az eddigi vámokat kikerekítve meg is tartotta. De számos fontos cikknél leszállításokat rendel el; még pedig a következőket:

599	d) szóda nyers és kristályos	1·90 K. helyett	1·50 K.
	f) égetett szóda	2·86 » »	2·40 »
	r) natrium sulfit, natrium supersulfit	9·52 » »	7·20 »
	o) kénmáj	23·81 » »	10 »
	kaliumés natrium sulfit, fosforsavas natrium	23·81 » »	14 »
	chlorsavas káli és nátron	23·81 » »	10 »
600	a) chlormagnézium	0·40 » »	0 »
	i) kénsavas és alkénsavas méz	9·52 » »	3·60 »
601	a) craffer, szmalta, üvegorzók	1·19 » »	0 »
602	e) kénsavas ólomoxyd	14·29 » »	10 »
	f) salétromsavas ólomoxyd	23·81 » »	16 »
	salétromsavas rézoxyd	23·81 » »	6 »
603	a) kénszéneg	3·57 » »	0 »
604	a) nyers glycerin	1·90 » »	1·50 »

Ezekkel szemben a következő cikkeknek a vámok emeltettek:

597	b) maró kali — és maró nátron lúg	3·57 K. helyett	4·80 K.
	n) ammoniakos viz	0 » »	1·20 »
	p) folyós ammoniak	9·52 » »	14·50 »
	q) hidrogén superoxid	3·57 » »	24 »
598	e) sóskasav	9·52 » »	12 »
599	e) hamuzsir	1·90 » »	3·60 »
	k) tisztított borkő	0 » »	9·60 »
	szénsavas ammoniak	4·76 » »	9·60 »

n)	ferro- és ferridcyankalium	14·29 K.	helyett 20 K.
	ferro- és ferridcyankali és natrium	9·52 »	» 20 »
600 d)	spodium	1·19 »	» 1·50 »
	k) faeczetsavas mész	7·14 »	» 14·50 »
601 c)	eczetsavas és faeczetsavas agyag	7·14 »	» 14·50 »
602 c)	rézrozsa	3·57 »	» 7·20 »
	e) ónsav és más ónkészülékek	7·14 »	» 12·50 »
	f) lithopone, griffitfehér	7·14 »	» 10 »
	horganychlorür	4·76 »	» 24 »
604 b)	tisztított glycerin	1·90 »	» 6 »
606	korombiszter	3·57 »	» 5 »
607	elkészített nyomdafesték	11·90 »	» 14 »
608	csizmamáz, a) fekete, nem folyékony	9·52 »	» 12 »
	b) másféle	23·84 »	» 50 »
609	ragasz	4·76 »	» 7 »
610	gelatine	9·52 »	» 15 »
614	keményítő mézga, és mézgapótló	7·14 »	» 18 »
616	sajtoló élesztő	47·62 »	» 55 »
618	keményítő fény	14·29 »	» 24 »
619	aceton	47·62 »	» 60 »
620 a)	aethylaether	57·14 »	» 145 »
	b) másféle aether hordóban	57·14–178·57 K.	h. 200 K.
	más tartályban	57·14–178·57 »	» 300 »

A kenczék, festő-, gyógy- és illatszerek csoportja számára új osztályt adott a tarifa. Ezen árúk forgalma igen erős passiv mérleget mutat; volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet
1900	15.181	3.849	11.332
1901	15.196	3.798	11.398
1902	18.104	4.483	13.621
1903	18.881	5.052	13.829
1904	22.534	5.288	17.246
1905	28.234	6.232	22.002

A legnagyobb behozatal kátrányfestékekben volt; ugyanis 1905. évben 19,465.000 korona értékben jött ez az árúcikk. Az ezen osztályba tartozó árúk legnagyobb részénél az eddigi vámok kikerekítve a jövőben is megtartattak.

Leszállításokat látunk következő cikkeknel: az alazarin és mesterséges indigó eddigi 3·57 korona vámja teljesen megszűnt és jövőre vámmentes, mindkét cikk az osztrák szövőiparra nézve nagyfontosságú és vámmal való megterhelése egyáltalában céltalan, mert a német hatalmas iparral szemben ily vegyészeti ipar nem keletkezhetik Ausztriában. Leszállított még a hengerlak 23·81 korona vámja 20 koronára.

Fölemelték a következő vámokat: a mesterséges szerves festőanyagok vámját 3·57 koronáról 24 koronára, a fába foglalt irón 42·86 koronáról 50 koronára és az alkoholos aromaticus essentiákat 178·57 koronáról 300 koronára.

A szappan-, gyertya- és gyújtószerek csoportjában a vám-

terület forgalma állandóan activ; volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	561	1.101	540
1901	629	961	322
1902	645	1.095	450
1903	743	1.521	776
1904	787	1.663	876
1905	1.221	2.592	1.371

Az új vámok nagy része az eddiginél magasabb, a minek főoka, hogy ezen árúk nyersanyagjai föl lettek emelve s így a teljes gyártmány vámját fel kellett emelni. Az emelések a következők:

Gyertya	21.43 kor. helyett 28 kor.
Közönséges szappan	5.95 » » 9 »

A gyujtóárúk forgalma rendszerint activ mérleget mutat; volt ugyanis (ezer korona értékben):

Évben	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet
1900	240	6.318	8.078
1901	237	4.437	4.200
1902	296	2.932	2.636
1903	277	13.548	13.251
1904	335	12.582	12.247
1905	845	39.290	38.290

Az utolsó évek nagy kivitele a kikészítési eljárás alapján kivitt nagymennyiségű repesztő és lőporban leli magyarázatát. Az ezen csoportba tartozó árúczikkek vámjai mind fölemeltettek, ugyanis:

Közönséges gyujtóárúk (gyufa stb.)	11.90	kor. helyett	14 kor.
Tüzijáték	57.14	» »	72 »
Gyujtózsínór	57.14	» »	60 »
Töltényhüvely, üres	57.14	» »	100 »
Töltény, töltött	57.14 - 125	» »	145 »
Lőszer, puskaporból	125	» »	145 »

* * *

Az új vámrendszer részleteinek taglalása után még egy pillantást akarunk vetni annak a kérdésnek megvilágítására, vajjon a közös vámterületen mily előnyt ad a mostani vámrendszer a közös vámterület két alkatrészének, Magyarországnak és az osztrák tartományoknak. Teljesen mellőzzük az összehasonlítást az eddigi rendszerrel, vagyis nem kutatjuk azt, vajjon az eddigi állapottal szemben az új vámrendszer nyújt-e nagyobb előnyöket, hanem egyszerűen azt kívánjuk megvilágítani, hogy az új vámoknak milyen gazdasági hatásai lesznek és főképp az Ausztriával való forgalom szempontjából milyen előnyök, illetőleg hátrányok várhatók.

A közös vámterület mindkét főalkatrészeinek az új rendszer magasabb vámjaiban az a nagyobb előnye van, hogy a közös vám-

terület piacjai a közös vámterület termelése számára jobban vannak biztosítva. Magyarország tehát Ausztriában saját mezőgazdasági czikkeire és mezőgazdasági ipara számára épp oly biztos piacczal fog birni, mint a milyet Ausztria iparczikkei számára Magyarországon bir; azaz az új vámrendszerben a vámok piacbiztosító hatása érvényesülni fog és így a közös vámterületnek egy nagyjelentőségű természete, hogy a két állam közt a forgalom teljes szabadsága mellett, a külföldök ellenében támasztott vámsorompók a két állam termelésének előnyére válnak és a két államnak részben eltérő gazdasági jellege mintegy a másik állam fogyasztásában birja erős támaszát, a két állam kölcsönös előnyére válik. Magyarország mezőgazdasága Ausztriában, Ausztria ipara Magyarországon talál biztos, állandó és vámok által megvédett piacokat. A közös vámterületnek ez a gazdasági előnye még fokozottabb mértékben nyer jelentőségében a világkereskedelmi politikájának mai helyzetében, a midőn a gazdasági vidékek elzárkózása a kivitel meggátolására irányul és a mezőgazdasági termények épp úgy, mint az ipari gyártmányok külföldi piacjai csak nehezebb verseny mellett érhetők el. A magasabb agrárvámoknak ebben, a szabad piac erősebb védelmében, van első sorban nagy jelentőségük és piactartó hatásukban lesznek leginkább érezhetőek.

Ha így az új vámrendszer vámjai a közös vámterület biztosításában Magyarország érdekeit épp úgy védik és támogatják, mint Ausztriáét: nem lehet ugyanezt állítani a vámok áremelő hatására nézve is. E tekintetben határozottan azt kell mondanunk, hogy a vámok áremelő hatása egészen másképp jelentkezik a mezőgazdasági czikkeknél, mint az ipartermékeknél.

Mezőgazdasági czikkeknél és főképp Magyarország főterményeinél: a gabonánál, a melyeknek ára a világpiaczon szabályoztatik, a vám csak akkor áremelő, ha a belső termés a vámmal védett terület fogyasztási szükségletét teljesen ki nem elégíti; mihelyest a belső termelés a vámterület fogyasztási szükségleténél nagyobb s így a termés egy része a külföldön kénytelen elhelyezést keresni, a vám áremelő hatását veszti.

Másképp áll ez az iparczikkeknél és a gyártmányoknál. Itt az a körülmény, hogy a vámterület szükségleténél több gyártatik és így a gyártmány egy része külföldön keres elhelyezést, még oly czikkeknél is, melyek — mint a cukor — a világpiacokon nyeri árszabályozását, nem gátolja meg a vámnak áremelő hatását; mert az iparczikkek árának szabályozását a vámterületen belől az iparosok és gyárosok egyetértése (szükség esetében kartellek és tröstök útján is) viszi végbe, a mi a mezőgazdasági terményeknél (legalább a mezőgazdaság jelenlegi szervezetlen voltában) lehetetlen. Az iparczikkek ára tehát a vám erejéig emelhető és a szerint, a mint a belső verseny azt engedi, illetőleg az egyetértés az iparosok körében nagyobb vagy kisebb, a vám kisebb vagy nagyobb összege erejéig érvényre jut is.

Az iparczikkeknél tehát abban az esetben, ha a belső termelés kisebb, mint a vámterület fogyasztása, a vám egész összege erejében megdrágítja az illető iparczikket; példa erre a nyers ólom, melyből a belső szükséglet fedezésére nagy mennyiség jön

külföldről és tényleg a belföldi ólom az egész vám erejéig drágábban adható el. Oly cikkeknel, melyek elegendő, sőt a belföldi szükségletnél nagyobb mennyiségben állítatnak elő és a melyekből esetleg még kivitelre is szorul a belföldi ipar, a vám mégis áremelő, ha az ipartelepek elég erősek arra, hogy a belső piac számára az árakat szabályozni tudják, a mi legtöbb esetben lehetséges is.

Mig tehát a vámoknak az osztrák-magyar vámterületen a mezőgazdasági cikkeknel leginkább csak piacbiztosító hatásuk van, addig az iparcikkeknel a piac biztosításán kívül áremelő következményűek. Magyarország tehát első sorban egy állandó piac biztosítását, Ausztria pedig ezen felül még áremelő előnyt is élvez a közös vámterületen az új vámrendszerben.

Ezzel nincs az mondva, hogy Magyarország mezőgazdasági terményeinél a vámok útján az új vámrendszer tartama alatt nem fogja mezőgazdasági terményeinek árát emelhetni, csak jelezve van a vámok hatásának a két nagy gazdasági ágban mutatkozó különbsége.

Ezen elvek alapján a Magyarország és Ausztria közti forgalom vámhatását az 1905-ik évi adatok nyomán fel akarjuk tüntetni; meg kell azonban jegyeznünk, hogy az efféle számítások mindig csak a valószínűség kisebb-nagyobb mértékében lehetségesek; mert ha a mennyiség adatait megadja is az eddigi forgalmi statisztika, a minőségi adatokat abban az értelemben, hogy az illető vámokat az autonóm tarifa megfelelő tételei szerint alkalmazhatnók, nem nyújtja. Ez okból — főkérd az iparcikkeknel — nem könnyű dolog ez a számítás.

Számításaink eredménye a következő két táblázatban foglalható össze:

Az 1905-ik évi forgalmi adatok alapján az 1906. márczius 1. óta érvényes vámok teljes összege vagy részösszege, illetőleg a valószínű érvényesülés szerint kiszámított összeg

A) A Magyarországból Ausztriába kivitt árúk váma, ha a vám érvényesül

	a) teljesen	b) részben	c) részben
Buza	30,164.000 K	$\frac{1}{10}$ 3,016.000 K	0 —
Rozs	14,656.600 »	$\frac{1}{2}$ 7,728.000 »	$\frac{1}{2}$ 7,728.000 K
Árpa	5,275.000 »	$\frac{1}{10}$ 527.000 »	0 — »
Zab	11,572.000 »	$\frac{1}{2}$ 5,786.000 »	$\frac{1}{2}$ 5,786.000 »
Kukoricza	2,270.000 »	$\frac{1}{2}$ 1,135.000 »	$\frac{1}{2}$ 1,135.000 »
Maláta	561.000 »	$\frac{1}{2}$ 286.000 »	0 — »
Hántolt rizs	511.000 »	$\frac{1}{2}$ 256.000 »	$\frac{1}{2}$ 256.000 »
Liszt	90,345.000 »	$\frac{1}{10}$ 9,034.000 »	0 — »
Árpagyöngy	1,995.000 »	$\frac{1}{10}$ 199.000 »	0 — »
Hántolt köles	180.000 »	$\frac{1}{2}$ 90.000 »	$\frac{1}{2}$ 90.000 »
Hagyma	114.000 »	$\frac{1}{2}$ 57.000 »	$\frac{1}{10}$ 11.000 »
Alma, körte	72.000 »	$\frac{1}{2}$ 36.000 »	0 — »
Cseresznye, meggy stb.	59.000 »	$\frac{1}{2}$ 29.000 »	0 — »
Repcze	224.000 »	$\frac{1}{2}$ 112.000 »	$\frac{1}{2}$ 112.000 »
Vágóökör	8,910.000 »	$\frac{1}{2}$ 4,455.000 »	$\frac{1}{2}$ 4,455.000 »
Igásökör	315.000 »	$\frac{1}{2}$ 168.000 »	$\frac{1}{2}$ 168.000 »
Vágóbika	990.000 »	$\frac{1}{2}$ 495.000 »	$\frac{1}{2}$ 495.000 »

	a) teljesen	b) részben kor.	c) részben kor.
Vágótehén	870.000 K	$\frac{1}{2}$ 435.000	$\frac{1}{2}$ 435.000
Növendékmарha	288.000 »	$\frac{1}{2}$ 144.000	$\frac{1}{2}$ 142.000
Juh, kecske	325.000 »	$\frac{1}{2}$ 163.000	$\frac{1}{2}$ 163.000
Bárány	17.000 »	$\frac{1}{2}$ 9.000	$\frac{1}{2}$ 9.000
Hizott sertés	5,750.000 »	$\frac{1}{2}$ 2,860.000	$\frac{1}{2}$ 2,860.000
Sovány sertés	1,440.000 »	$\frac{1}{2}$ 720.000	$\frac{1}{2}$ 720.000
Igás ló	708.000 »	$\frac{1}{2}$ 390.000	0 —
Ló, vágásra	480.000 »	$\frac{1}{2}$ 240.000	0 —
Csirke, eleven	165.000 »	$\frac{1}{2}$ 83.000	0 —
Csirke, leölt	160.000 »	$\frac{1}{2}$ 80.000	0 —
Lud, leölt	844.000 »	$\frac{1}{2}$ 422.000	0 —
Kacsa, pulyka	96.000 »	$\frac{1}{2}$ 48.000	0 —
Friss vaj	816.000 »	$\frac{1}{2}$ 408.000	$\frac{1}{2}$ 408.000
Olvasztott	69.000 »	$\frac{1}{2}$ 35.000	$\frac{1}{2}$ 35.000
Disznózsir	1,620.000 »	$\frac{1}{2}$ 810.000	$\frac{1}{2}$ 810.000
Friss háj	90.000 »	$\frac{1}{2}$ 45.000	$\frac{1}{2}$ 45.000
Szalonna	2,250.000 »	$\frac{1}{2}$ 1,125.000	$\frac{1}{2}$ 1,125.000
Paprikás szalonna . . .	296.000 »	$\frac{1}{2}$ 150.000	$\frac{1}{2}$ 150.000
Paraffin	150.000 »	$\frac{1}{2}$ 75.000	$\frac{1}{2}$ 75.000
Bor hordóban	2,580.000 »	$\frac{1}{10}$ 258.000	0 —
Bor palaczkban	300.000 »	$\frac{1}{2}$ 150.000	$\frac{1}{2}$ 150.000
Pezsgő	300.000 »	$\frac{1}{2}$ 150.000	$\frac{1}{2}$ 150.000
Friss hús	2,310.000 »	$\frac{1}{2}$ 1,155.000	$\frac{1}{2}$ 1,155.000
Elkészített hús	225.000 »	$\frac{1}{2}$ 113.000	$\frac{1}{2}$ 113.000
Szalámi	1,400.000 »	$\frac{1}{2}$ 700.000	$\frac{1}{2}$ 700.000
Összesen	190,804.000 »	43,664.000	29,483.000

B) Az Ausztriából Magyarországra behozott árúk vámja, ha a vám érvényesül

	a) teljesen	b) részben	c) részben
Sör hordóban	1,210.000 K	$\frac{1}{2}$ 605.000	$\frac{1}{2}$ 605.000
Sör palaczkban	360.000 »	$\frac{1}{2}$ 180.000	$\frac{1}{2}$ 180.000
Sonka	585.000 »	$\frac{1}{2}$ 293.000	$\frac{1}{2}$ 293.000
Czukorka	3,120.000 »	$\frac{1}{2}$ 11,560.000	$\frac{1}{10}$ 312.000
Czukorsütemény	1,080.000 »	$\frac{1}{2}$ 540.000	0 —
Ásványolaj, nyers	15,247.000 »	$\frac{1}{2}$ 7,624.000	$\frac{1}{2}$ 7,624.000
Ásványolaj, finom	1,738.000 »	$\frac{1}{2}$ 869.000	$\frac{1}{2}$ 869.000
Pamutárú	70,000.000 »	$\frac{1}{2}$ 35,000.000	$\frac{1}{3}$ 23,333.000
Lenárú	3,000.000 »	$\frac{1}{3}$ 1,000.000	$\frac{1}{10}$ 300.000
Gyapjúárú	28,000.000 »	$\frac{1}{2}$ 14,000.000	$\frac{1}{3}$ 9,300.000
Selyemárú	7,600.000 »	$\frac{1}{2}$ 3,800.000	$\frac{1}{3}$ 1,273.000
Ruházat	9,405.000 »	$\frac{1}{2}$ 4,703.000	$\frac{1}{3}$ 3,135.000
Papiros	3,353.000 »	$\frac{1}{2}$ 1,677.000	$\frac{1}{3}$ 1,118.000
Papirosárú	1,789.000 »	$\frac{1}{2}$ 895.000	$\frac{1}{3}$ 597.000
Bőr	2,416.000 »	$\frac{1}{2}$ 1,208.000	$\frac{1}{3}$ 806.000
Bőrárú	2,554.000 »	$\frac{1}{2}$ 1,277.000	$\frac{1}{10}$ 255.000
Faárú	1,354.000 »	$\frac{1}{2}$ 677.000	$\frac{1}{10}$ 135.000
Üvegárú	2,424.000 »	$\frac{1}{2}$ 1,212.000	$\frac{1}{10}$ 242.000
Agyagárú	1,310.000 »	$\frac{1}{2}$ 655.000	$\frac{1}{10}$ 131.000
Vasárú	9,856.000 »	$\frac{1}{2}$ 4,928.000	$\frac{1}{2}$ 4,928.000
Fémárú	1,734.900 »	$\frac{1}{2}$ 867.000	$\frac{1}{2}$ 867.000
Gépek	6,193.000 »	$\frac{1}{2}$ 3,097.000	$\frac{1}{2}$ 3,097.000
Gyertya, szappan	1,670.000 »	$\frac{1}{2}$ 835.000	$\frac{1}{10}$ 167.000
Összesen	178,898.000 K	87,902.000	59,567.000

Ha tisztán mechanikailag alkalmazzuk a vámokat, azaz ha az Ausztriából Magyarországra behozott, és a Magyarországra kivitt árúkat az új autonom vámtarifával megvámolnók, Ausztria Magyarországnak 190 millió és Magyarország Ausztriának 178·8 millió korona vámot fizetne, vagyis Magyarország képes volna 190 millió korona erejéig drágábban eladni árúit Ausztriának, holott Ausztria csak 178·8 millió korona erejéig drágíthatná meg a magyar piacra jutó árúit. Ez esetben Magyarország rendkívüli előnye a közös vámterületen nagyon is szembeszökő lenne.

Ámde közös vámterületen, amint már kifejtettük, hogy a vám hatása a belső termelés fokától és a belső termelés saját versenyétől függ, hogy lehet-e és mely összeg erejéig a vám áremelő hatását kihasználni. A második oszlopban tett számításnál a legmagasabb áremelést a vámösszeg feléig vettük és egyes árúcsoportokat még ennél kisebb arányban számítottunk. Ezen számításnál Magyarország Ausztriát már csak 43·6 millió korona erejéig terhelné, holott Ausztria Magyarországra áremelés útján 87·9 millió koronát nyerne.

A harmadik számolásnál a lehető valószínűséget vettük zsinórul és igen sok magyar cikknél, nevezetesen a buza, liszt, árpa, maláta, gyümölcs, lovak, baromfi és bor árában a vámokat áremelés szempontjából teljesen hatástalanoknak vettük; de ezzel szemben a túltermelő osztrák iparoknál is, így a len, bőrárú, fáárú, üvegárú, gyertya és szappan áremelését is igen mérsékelten csak a vámok tizedéig és a hatalmas pamut-, gyapjú-, selyemárú, ruházati, papiros és bőrriparnál a vámok harmadáig vettük számításba. Ezen nagyon is óvatos számításnál Magyarország Ausztriától a vámok alapján eszközölhető áremelés fejében kapna 29·4 millió koronát és fizetne Ausztriának 59·5 millió koronát.

Az új vámrendszerben tehát termelésének főcikkeire nézve Magyarország Ausztriával egyformán részesül a közös vámterület azon természetes előnyében, hogy termelése vámvédett biztos piacot kapja; a vámok áremelő hatásában inkább Ausztria termelése érdekében fognak érvényre jutni, de minél jobban nagyobbodik a vámterület fogyasztása mezőgazdasági cikkekben, tehát a népszaporodás természetes fejlődése szerint, valamint az ipar gyarapodása esetében, annál jobban érvényesül a vámok áremelő hatása Magyarország mezőgazdasága javára is.

Mattekovits Sándor.

Maros-Torda vármegye és Maros-Vásárhely thj. sz. kir. város közgazdasági leírása. V.

A kirendeltség 1903. év tavaszán hozzáfogott, hogy néhány közbirtokossági és községi legelőn rendszeres legelőgazdaságot rendezzen be, melyek a többi birtokosságoknak mintául szolgáljanak. A kirendeltségnek a legelőgazdagságban járatos szaktisztviselője, az illetékes erdőgondnokságnak vezetőivel, valamint a birtokosságok vezetőivel kiválasztotta és kijelölte a feljavítandó területeket és a legelőgazdaság tervét megállapította. A munkálatok kiterjedtek a legelő kitisztítására, a boróka-irtásra, a felszaggatott területek egyengetésére, fűmag elvetésére, itatók létesítésére, istállókra és menhelyekre. Az anyagot és a közmunkát a birtokosok adták, míg a mulhatatlanul felmerülő készpénz kiadásokat államsegélyből fedezték. Maros-Tordamegyében ily legelőjavításra 3 közlegelőn 225 k. hold jelöltetett ki. Magyaró község dicséretes buzgalommal működött közre a legelőjavításnál. Maros-Tordamegye kezelésében levő u. n. »Székhavas« legelőin pedig épen nagyon szép eredménnyel jártak a legelőjavítási munkálatok, mely eredmény a vármegye törvényhatóságát arra indította, hogy a bérlet útján értékesített nagy kiterjedésű legelő jövedelmének 10%-át jövőre további rendszeres legelőjavítási munkákra rendelte fordítani.

1904-ben a kirendeltség a megyében újabb 14 község 842 k. hold legelőjének feljavítási tervét dolgozta ki. Azonban a munkálatok végrehajtása egyelőre nehezen hajtható végre a közöny és bizalmatlanság folytán, melyet a kirendeltség eredményes munkával igyekszik legyőzni

XVIII. Erdőgazdaság.

Maros-Tordamegye és Maros-Vásárhely thj. város összesített 720.818 k. hold területéből 337.907 k. hold az erdő, tehát az egész terület felét erdőség borítja. A legelő és erdőterület az egésznek 55,77%-a, a miből következik, hogy e megye mezőgazdasága úgy a múltban, mint a jelenben főként az állattenyésztésre volt és van utalva. Az erdős területek jövedelme a fairtáson kívül főként a legeltetésben nyilvánult.

Régebben, mikor még a legeltetés gyakorlását törvény nem

korlátozta, az arányosításnak és a közös legelők és erdők felosztásának híre sem volt; míg az erdőgazdaság és állattenyésztés érdekei külön-külön nem szabályoztattak: a nép az erdőt szabadon használta. Ez a szabadság míg az állattenyésztésnek hasznára volt, az erdőségekben óriási pusztításokat vitt végbe. Ez a pusztítás már a XIX. század elején oly mérveket öltött, hogy az erdőségek tönkretételétől lehetett tartani, miért is 1811-ben a törvényhozás is foglalkozott a veszedelem elhárításának módjáról s a 34 articulus 3. §-a az erdőt pusztító tulajdonos erdejét sequestrum alá akarta rendelni és az erdőt pusztító személyeket parasztnak nyilvánítani. Ha ez a szigorú rendszabály nem is ment át a gyakorlatba, azt mégis elrendelték hivatalosan, hogy a kerítéseket többé nem szabad vesszőfonatokból készíteni, az erdőpusztítás csökkentése szempontjából, hanem ki-ki tartozik élő, galagonya-sövényt ültetni és fentartani. Ez időtáiban pusztult volt ki teljesen az erdő a Mezőségen, hol már a múlt század 40-es éveiben nem volt tűzifa, hanem szárított marhatrágyával tüzeltek. Az utolsó évtizedben épen itt a Mezőségen a tagosított községi határookban a magán tulajdonosok dicséretes buzgalommal igyekeznek az ősök hibáit jóvátenni és a kopár terület befásítását önként megkezdték. E tekintetben Mezősámsod, Mezőbánd, Mezőbergenye, Mezőrúcs, Mezőmadaras valóban buzditásul szolgáló példával járnak elől.

Ezekből is kitetszik, hogy a székelység az erdőgazdaságot nem tekintette önálló gazdasági ágának, hanem csak az állattenyésztés segítő eszközének. Ezen különben nem is csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy a közlekedési eszközök hiánya miatt az erdei termékek értékesítése nagy nehézségekbe ütközött. Csak a tutajozható folyók mentén, így a Maros völgyére hajló erdőségekben fejlődött ki a fakereskedés, melyből a hasznot nem a birtokosok, hanem inkább a fakereskedők huzzták.

Az erdőtörvény a viszonyokat alaposan megváltoztatta s a székely népet is a rendszeres erdőgazdaságra kényszerítette, mi sok keserűségnek lett az okozója, mert míg az erdőgazdaság ezután sem hajtott jövedelmet a vasutak hiánya miatt, addig a nép állattenyésztését, főjövedelem forrását, jó hosszú időre visszafejlesztette egyszerre. E tekintetben csak legujabban, a székely kirendeltség közbejöttével, igyekeznek könnyíteni a nép megélhetésén, midőn a legeltetés alól kivett s erdőtalajnak minősített területekből, az üzemtervek revideálásával, nagy területeket bocsátanak vissza legeltetési célokra.

A régi gazdálkodás következtében a kopár területek napról-napra nagyobbodnak úgy, hogy a kir. erdőfelügyelőség a megyében 4.462 k. hold területet nyilvánított befásítandó kopár területnek, melyből 1903. év végéig 954 k. holdat fásítottak be mesterségesen.

Maros-Vásárhely thj. város összes erdőterülete 1903-ban 770 hektár, melyből feltétlen erdőtalajon áll 753 hektár, nem feltétlenül erdőtalajon pedig 17 hektár. Fanemek szerint: tölgy 714 hektár, bükk és más lombos fa 53 hektár és fenyő 3 hektár. A tervszerű kezelésre kötelezett erdőterület 753 hektár, míg a nem kötelezett terület 17 hektár.

Az erdőkezelést a következő személyzet végezte 1904-ben: A vármegye területén az 1879. évi XXXI. t.-cz. 17. §-ában felsorolt erdőbirtokosok tulajdonát képező erdőket kezelte 6 erdőtiszt.

A törvényhatósági, községi, egyházi és székely közbirtokossági erdőket kezelte 6 erdőtiszt.

A magyarói nemes közbirtokosság alkalmazott 1 erdőtisztet.

Tehát az 1904. évben az erdőtörvényt, az erdőgazdasági üzemterveket, a felsőbb rendeleteket és utasításokat 13 szakképzett erdőtiszt hajtotta végre.

Magán erdőbirtokosoknál hat hatóságilag felesketett erdőtisztet alkalmaztak, kik közül kettőnek volt meg az erdőtisztí képzése.

Az erdővédelmet a kincstárnál 20, a törvényhatósági, egyházi és székely közbirtokossági erdőknél 8 szakvizsgázott és felesketett erdőőr teljesítette. Az utóbbiak mellé még az érdekelt erdőbirtokosok által közvetlenül felfogadott és díjazott 329 erdőszolga volt rendelve. A magán erdőknél pedig 201 felesketett erdőőr állott szolgálatban, kik között azonban csak kettőnek volt szakképzése.

1900-ban az erdészeti és vadászat szolgálatában összesen 207 személy találtatott; szénégetéssel pedig 90 személy foglalkozott.

Erdőgazdasági szakiskola is van a megye területén: a görögnyeszentimrei két tanfolyamú m. kir. erdőőri szakiskola, melyben a tisztí személyzet áll: igazgató, egy tanársegéd és egy főerdőőrből. A növendékek száma 60, kik közül 24 állami költségű.

A szakiskola kezelése alatt áll 807 hektár erdő, 11.5 hektáros csemetekert és egy 7.5 hektáros növényteni kert. Szállított az intézet a kopár területek beerdősítésére 2,914.000 csemetét az 1900-ik évben. Az intézettel kapcsolatban meteorológiai megfigyelő állomás is van szervezve.

A marosvásárhelyi állami erdőhivatal területén van 7 csemetekert, 71.8 hektár területen; kiutaltatott 1903-ban az állami erdőbirtokok felújítására 387 ezer tölgy- és 175 ezer egyéb lombosfa-csemete; az állam által kezelt kopár területek befásítására akác-csemete 251 ezer, egyéb lombosfa-csemete 43 ezer és fenyő-csemete 29 ezer db; egyéb területek befásítására pedig 28 ezer akác-csemete, együtt 913 ezer csemete; készlet ezen év végén még 2.048 ezer darab.

Az erdészettel kapcsolatban kell megemlékeznünk Maros-Torda vármegye törvényhatósága által kezelt azon közös erdőről, melyet közönségesen »Ósmarosszék havasa« néven ismernek. Ez a közös erdő az 1876 előtti Marosszék 127 községének képezte birtokát, s ma is, bár az egész megye törvényhatósága kezeli, mégis a 127 régi marosszéki községnek képezi csak egyetemleges vagyonát, melynek jövedelme is csak e 127 község egyetemét, illetve közönségét kizárólag érdeklő közművelődési célokra fordítható a következő aránykulcs szerint: 25% tudományos, 25% iparügyi, 25% közigazdasági és 25% humanistikus célokra.

Az »Ósmarosszék havasa«, vagy nevezik még »Székhavasá«-nak is, területe 1904-ik évben áll: 1 k. hold és 983 □-öl ház és

kert; 7 k. hold és 359 □-öl szántó; 2 k. hold és 377 □-öl kaszáló; 1845 k. hold és 1.164 □-öl legelő; 13.604 k. hold és 484 □-öl erdő; 92 k. hold és 663 □-öl patak, ut és terméketlen terület. Az egész közvagyon 2,191.310 korona értéket képvisel. Évi bevétele a 20.000 korona körül mozog, mely legelőhasználatok (legeltetés, makkoltatás, fűkaszálás, vadászat, halászat stb.), fahasználatok, haszonbér és kihágások utáni kártérítésből folyik be.

Ujabbban a székely kirendeltség közreműködésével és a földmivelési miniszter 3.000 koronás anyagi támogatásával mintalegelő állíttatott be a közös erdőterület »Répás« nevű legelőrészén.

A megye területén levő erdők nyilvántartási törzskönyvének területi adatai az 1904. év végén a következő állapotot mutatják:

Véderdő	14.269·51 k. hold
Feltétlen erdőtalajon álló erdő	320.526·20 » »
Nem feltétlen erdőtalajon álló erdő	311·59 » »
Összesen	<u>337.907·30 k. hold erdő,</u>

amely fanemek szerint így oszlik meg:

Tölgyerdő	27.801·77 k. hold
Bükk- és más lomberdő	134.928·30 » »
Fenyőerdő	175.177·23 » »
Összesen	<u>337.907·30 k. hold</u>

A tulajdonosok szerint:

Állami, kincstári erdő	72.014·38 k. hold
Törvényhatósági és községi erdő	20.508·56 » »
Egyházi testületek és személyek erdeje	14.703·30 « »
Közbirtokossági erdő	64.751·39 » »
Magánerdő	173.860·73 » »
Részvénytársulati erdő	68·94 » »

Az 1903. évi állapotokkal való összehasonlítás után mutatkozik változás:

a) Talajminőség szerint:

Apadás a véderdőknél	127·58 k. hold
Apadás a feltétlen erdőtalajon álló erdőknél	4.124·09 » »
Összes apadás 1904. év végén	<u>4.251·67 k. hold</u>

b) Fanemek szerint:

Szaporodás a tölgyerdőknél	99·08 k. hold
Szaporodás a bükk- és más lomboserdőknél	28·15 » »
Apadás a fenyőerdőknél	4.378·90 » »
Összes apadás 1904. év végén	<u>4.251·67 k. hold</u>

c) Birtokviszonyok szerint:

Apadás a törvényhatósági és községi erdőknél	4.311·38 k. hold
Szaporodás az egyházi erdőknél	44·84 » »
Apadás a közbirtokossági erdőknél	53·33 » »
Szaporodás a magánerdőknél	68·10 » »
Összes apadás 1904. év végén	<u>4.251·67 k. hold.</u>

A fontosabb fanemekre vonatkozó szálerdőterület évi fatermelése és az 1905. évben eladó szerfa-mennyiségre vonat-

kozó adatok szerint a megyében a tölgyszálerdő évi termése 47.008 m³ s az 1905. évben eladható szerfa 3.340 m³.

A bükk- és gyertyánszálerdő terület évi termése 481.936 m³ és az 1905. évben eladható szerfa mennyisége 43.800 m³.

Az 1904. évben 1.489·93 k. hold természetesen erdősülésre 2.053·17 k. hold volt előirányozva, miből azonban csak 487·86 k. hold terület erdősített be. Ezekon kívül 278·82 k. hold előírás nélkül erdősített, miből 243·92 k. hold a kopár területek beerdősítésére esett. A kopár területek befásítását a földmívelési minister ez évben is hathatósan előmozdította ingyen csemeték adományozása és pénzsegélyek nyújtása által. Így a nevezett év alatt is 64 birtokos összesen 1,878.985 drb különféle fajú erdei facsemetét és 46 birtokosnak 2.034 korona államsegélyt engedélyezett.

Az érvényben levő erdőgazdasági üzemtervektől eltérő használat gyakorlatát rendkívüli esetekben meg szokta engedni a földmívelési minister; a jelen évben is 54 erdőbirtokos nyert engedélyt: 6 erdőbirtokos terhes adósság törlesztésére vagy más rendkívüli kiadásokra, 14 birtokos építkezésekre, 3 birtokos nagyobb tömegben való előnyösebb értékesítés céljából, 24 birtokos erdőkezelési szempontból és egy birtokos különféle célokra.

XIX. Ipari viszonyok.

Bár a székelység, mint állandóan fegyverben álló nép, közgazdasági téren egy irányban sem tűnt ki, mégis mint zsoldot nem élvező katonaság a közgazdasági foglalkozásoknak minden ágát művelte oly mértékben, mint azt szükségletei kívánták. Így nemcsak földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott, hanem a mesterségeknek is egész sorát üzte. Mint ügyes, találékony és szorgalmas nép ruházatának és házi szükségletének eszközei legnagyobb részét ő maga állította elő saját termelvényeiből. A pénz mint csereeszköz kis szerepet játszott a székely nép életében s így sem ő nem dolgozott a piacnak, sem ő nem vásárolt onnan. Annyira nem játszott szerepet a pénz a székelység életében, hogy a mikor az adónak egyik nemét ráerőszakolták, ezt sem pénzben rótták ki, hanem termelvényben, főleg szarvasmarhákban (ökörsütés).

Az idők folyamán természetesen a viszonyok a Székelyföldön is megváltoztak; a fegyver hova-tovább mind többet volt tétlenségre kárhóztatva, vagyis nem vétetett többé oly egyetemlegesen igénybe; a másnemű közterheknek mind nagyobb hányada nehezült a székelység vállaira s így a közgazdasági foglalkozásokra is mindinkább rákényszerítették a viszonyok.

Az ipari foglalkozás tehát gyakoriabbá vált a Székelyföldön, bár e foglalkozásnak mindig házi ipari jellege volt. Hogy az őstermeléssel kapcsolatban egy nagyobb mérvű kézműipar nem fejlődhetett ki e vidéken, annak legfőbb oka az volt, hogy e vidék a mai napig is kívül esik a forgalmi utvonalakon. Mindezek daczára fa-, bőr-, agyag- és szövetkészítményeik az erdélyi

részekben jó hirben állottak, sőt a szomszédos Rumániában is keresettekké váltak.

A korábbi évszázadok alatt, mikor a századok között már virágzott az iparnak több ága, a székelyek között önálló iparos nagyon kevés találtatott, úgy hogy az 1720. évben végzett összeírások alkalmával is az egész Székelyföldön csak 552 iparost és kereskedőt irtak össze, kikből Marosszékre magára 369 esett. Ugyanekkor egész Erdély területéről 4.587 iparost és kereskedőt tüntetnek fel az összeírások. Sajnos, hogy e kimutatás a foglalkozási ágak szerint nem tünteti fel az iparosokat, ezt csak Udvarszékre vonatkozólag találjuk, hol a 47 iparos és kereskedőből 11 a kereskedő, a többi 36 iparos 12-féle iparág között oszlott meg. Fel van azonban az említve, hogy pl.: Görgényben (Görgényszentimre) üvegyár volt, továbbá az, hogy a mostani Marostordamegyére vonatkozólag átszámítva, az ipar és kereskedelem jövedelme 3.763 frtot képviselt.

Már ezen időben is nagy szerepet játszott úgy látszik, a pálinka, mert Marostordamegyében 415 pálinkafőző-üst és 27 sörház van kimutatva 2.086 frt jövedelemmel.¹⁾ A faipar köréből a deszka- és zsendelymetszés volt elterjedve a magasabb erdős területeken, melyeket tutajozással és fuvarozással hordottak szét. Toplicza vidékéről évente 16.000-re tehető tutajon közel két millió deszkát és néhány millió zsendelyt és sok épületfát szállítottak le a Maroson. A faedénykészítés is elterjedt és jövedelmező foglalkozásnak említettik.

Több papirmalom is állott fönn a Székelyföldön, egy éppen Maros-Tordamegyében Görgényben, hol ma csak emléke él. Topliczán vashámort is említ Kővári László 1847-ben.

Az agyagipar terén Ákosfalva említettik, hol annyi cserépipát készítettek, hogy vékával mérték.²⁾ Csávás községről az van följegyezve, hogy benne az ácsmesterségen kívül a szűcs, szabó, csizmakészítő, a szövő-eszköz (orsó, fonókerekek, osztováták, szövőszékek) készítő mesterségek is virágoztak, de itt is a mesterségeket csak télben folytatták állandóan, »mert itt a földművelést mindenki előszeretettel üzi s nyárban még a nagyon jól fizetett ácsok is elhagyják napidíjukat, hogy a hajlamuk- és jellemükkel összhangzóbb és nem csekély élvezet nyújtó földműveléssel foglalkozzanak. De így van ez minden székely iparosnál, még a városiaknál is, mert az iparos ott egyszersmind földművelő is, szerzeményét mindenik földbirtokba fekteti s csak úgy izletes a kenyere, ha azt maga által termelt gabonából otthon sütheti«.

Kifejlett ipara csak Marosvásárhelynek volt, mit a virágzó czéheknek egész serege bizonyít. Különben napjainkban is a

¹⁾ Kővári L. említi 1847-ben kiadott statisztikájában, hogy br. Wesselényi Miklósnak három szeszgyára volt, de mind a hármat beszüntette mint néprontó eszközöket.

Ugyanitt említi Kővári, hogy nagy pálinkagyára volt Tótfalván br. Apor Károlynak, gőzcsőművekkel berendezve, mely 20 véka gabonát dolgozott fel naponta.

²⁾ Kővári jegyzi meg 1847-ből, hogy napjában egy egyén 100 darabot is előállított.

székely városok között egyedül Marosvásárhely az, melynek jelentékeny ipara és előkelő iparos polgársága van.

A marosvásárhelyi czéhek lehetőleg keletkezésük sorrendjében a következők: ¹⁾

1. *A mészáros-czéh* kiváltsága 1493-ban kelt Görgényben, Losonczy Bánffy László erdélyi vajda aláírásával. Megerősítette Szapolya János 1538-ban, Kornis Zsigmond gubernátor 1717-ben és III. Károly 1718-ban. Jegyzőkönyvei 1680 óta vannak.

2. *Szűcs-czéh* alakulását 1520-ra tehetjük, melynek rendszabályai megegyeznek a szebeni szászokéval. Czéhlevelüket 1608-ban Báthory Gábor fejedelem erősíti meg. 1658-ban a vár védelmére hozott intézkedésekben 27 szűcsmesterről és 8 legényről van említés téve.

3. *A szabó-czéh* az egyedüli, mely még a mohácsi vész előtti időkből rendelkezik eredeti emlékekkel, ²⁾ s melyből következtetni lehet, hogy alapítása a városéval egykorú. 1580-ban Báthory Zsigmond fejedelem erősíti meg kiváltságait, majd 1586-ban ugyanezen fejedelem. A kiváltságok még megerősítettek 1620-ban, 1628-ban és utoljára 1632-ben. Az 1632-iki szabadalom a jogok közé sorozza még a czéllövészeti szabadalmát is.

A szabó-czéhnek volt a legtöbb tagja s virágzó korában két czéhmestere volt. Ők képezték a szűcsökkel együtt a városi polgárság zömét s ők vezették a városi közügyeket is. A czéhmesterek közül magasan emelkedik ki *Nagy Szabó* Ferencz, *Borsos* Tamás, Marosvásárhely második megalapítójának unokaöccse — meghalt 1659. jan. 16-án — ki iparos létére oly nagy tekintélyt vívott ki, hogy várkapitánynak választották meg a polgárok, a ki különben emlékirataiban kiváló írónak is bizonyult.

4. *A chirurgus vagy borbély-czéh*, melynek tagjai közegészségügyi szolgálatot végeztek. Czéhszabályaikat 1591-ben Báthory Zsigmond erősítette meg. Az elveszett czéhlevelet 1628-ban Bethlen Gábor fejedelem ujította meg.

5. *A kovács-czéh* szabadalma is elveszett, annak keltét 1601—1602-re teszik, az új czéhszabályokat 1642-ben II. Rákóczi György fejedelem erősítette meg, majd 1732-ben III. Károly is. A régi rendszabályokat 1758-ban a városi tanács ujakkal pótolta.

6. *A szíjgyártó-czéh* kiváltsága 1537-ből való.

7. *A kötélverő-czéh* 1579. Báthory Zsigmondtól nyeri szabályainak megerősítését; 1589, 1769. és 1788. években újabb rendszabályokat léptetnek életbe.

8. *A lakatosok, vagy lakatgyártók czéhe* 1581-ben nyeri szabadalmát Báthory Zsigmondtól. Jegyzőkönyvük 1640—1672-ig terjednek.

9. *A timárok és vargák czéhének* szabályait szintén Báthory Zsigmond ujította meg.

10. *A kerékgyártó-czéh* 1601-ig tudja felvinni eredetét.

11. *A kádárok, kerekesek és asztalosok* 1607-ben egy czéhet alkottak.

¹⁾ Biás István: *A marosvásárhelyi czéhek történetéből*. 1902. A marosvásárhelyi Székely Társaság V. kiadványa.

²⁾ 1514. május 18-án kelt ítéletével.

12. *A fazekas-czéh* 1629-ben nyerte Bethlen Gábortól czéh-szabályainak megerősítését.

13. *A késes-czéh* szintén ugyanezen időben nyeri czéh-levelét.

14. *Az aranyműves-czéh* szabályait 1632-ben II. Rákóczi György fejedelem erősíti meg.

15. *A gombkötő-czéh* szabadalmát Apafi Mihály adja 1676-ban.

A várostól nyerték szabadalmukat:

16. *A hüvelygyártók* 1730-ban.

17. *A fésűsök* 1783-ban.

18. *Az esztergályosok* 1783-ban.

19. *A szappanosok* 1749-ben.

20. *A kéményseprők* 1819-ben és

21. *A kőművesek* 1824-ben.

Társzéhek voltak:

22. *A kordoványosok* (oláh timárok) 1800-ig a csizmadiákkal.

23. *A kalaposok* a kolozsvári süveggyártókkal.

24. *A pléhesek és üvegesek* a lakatosokkal.

A mint az ipari czéhek (volt ezeken kívül M.-Vásárhelyen Szántók czéhe 1751-ből és az 1782-ben alakult »Boldogasszony betegsegélyző és temetkezési egyesület« mint czéh) nagy számából s az iparosoknak e tekintélyes város közügyeiben való vezető szerepvivéséből látható, hogy itt nem házi-, vagy népiparról van szó, hanem igen tekintélyes kézműiparról, mely vetekedett a szász iparos városok iparával. Hogy mily erős volt e város ipara a multban, igazolja az is, hogy a mikor Erdély kincstári és kereskedelmi ügyeinek megvizsgálására s azok fejlesztése céljából 1791-ben kiküldött bizottság jelentését megtette, e város iparfejlesztésének szükségét nem is említi, bár azon megjegyzését, hogy »az ipar csakis a szorgalmas szászok lakta vidéken elevenebb, no meg — a mennyire a nyomoruságoktól kitelik — a székelyeknél« már a székelyföldi ipar hanyatlására enged következtetni.

Maros-Torda vármegye ipara, különösen Maros-Vásárhelyé, a többi székely törvényhatóságokéhoz képest napjainkban is a legszámottevőbbnek mondható. Ha a tulajdonképeni iparral foglalkozó népesség számát nézzük, e tekintetben is az első helyen áll, mert a négy székely törvényhatóság 21.864 kereső iparosából Maros-Torda megyére és Maros-Vásárhely városra együtt 7400 kereső iparos esik, utána következik Háromszék megye 7015, majd Csik megye 3916 és Udvarhely megye 3033 iparossal.

Különben Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely sz. kir. város ipari statisztikája következő az 1900-iki összeírás alapján:

	Marosi	Marosi	Nyárad-	Régeni	Régeni	Szászrégen rtv.	Vármegyei összeg	Marosvásár- hely thj. város		
	alsó	felső	szerecai	alsó	felső					
járásban										
Tulajdonképeni ipar { férfi	438	283	534	530	624	1393	3800	2668		
szolgálatában van { nő	58	64	97	100	70	149	538	394		
Házi és népipar szol- { férfi	69	44	116	127	145	4	595	21		
gálatában van { nő	24	1	75	62	80	8	250	36		
Vándoripar szolgálá- { férfi	10	—	7	2	1	—	20	1		
tában van { nő	4	—	—	—	—	—	4	—		
A tulajdonképeni { férfi	258	172	305	265	247	568	1815	1020		
ipart önállóan üzi { nő	33	19	30	25	25	100	232	212		
A tulajdonképeni ipar szol- gálatában segédszemélyzet:										
tisztviselő	4	—	2	—	4	16	26	47		
segítő családtag	61	63	119	80	27	8	358	49		
művezető	8	5	11	10	14	15	63	33		
segéd, munkás	73	52	104	186	309	443	1167	966		
tanoncz	29	22	37	37	37	211	373	529		
szolga	28	14	23	27	31	181	304	206		
Összesen { férfi	178	111	229	265	377	825	1985	1648		
{ nő	25	45	67	75	45	49	306	182		
A vállalatok nagysága szerint :										
segéd nélkül	325	282	371	368	327	365	2038	69.9%	745	56.8%
1 segéddel	62	48	114	90	52	137	503	17.2%	253	19.2%
2 »	23	14	35	15	23	89	196	6.7%	137	10.4%
3—5 »	9	13	16	18	10	86	152	5.2%	134	10.2%
6—10 »	1	1	1	1	1	13	18	0.6%	28	2.1%
11—20 »	1	—	—	—	1	3	5	0.2%	10	0.8%
20-nál több segéddel	1	—	1	1	3	1	7	0.2%	6	0.5%
Összesen	419	358	538	493	417	694	2919	100%	1313	100%
Foglalkozás szerint összesen :										
kovács	83	71	79	60	50	32	375	38		
lakatos	—	1	8	1	5	36	51	51		
egyéb fémiparos	16	6	6	5	6	29	68	79		
gépgyártásnál	19	16	14	19	22	57	147	91		
téglagyártásnál	4	4	8	13	2	3	34	13		
egyéb kő-, föld-, üvegiparos fazekasiparnál	2	1	2	14	8	1	28	4		
fűrészárúgyártásnál	3	—	2	12	—	13	30	23		
asztalosiparban	—	1	43	51	178	23	296	90		
asztalosiparban	32	16	68	29	20	82	247	239		
egváb fa- és csontiparban timáripár	—	1	8	3	4	95	111	35		
egyéb: bőr, sörté, szőr- iparban	—	—	5	1	5	141	152	66		
iparban	2	1	2	—	—	30	35	21		
fonó- és szövőipár	4	2	5	3	1	56	71	36		
szabóiparban	27	25	36	23	24	78	213	277		
czipész, csizmadia	66	59	84	81	51	334	675	727		
egyéb ruházati ipár	25	11	22	25	33	152	268	238		
malomiparban	42	25	83	64	55	10	279	33		
sütőiparban	2	3	2	5	5	22	39	53		
hentes és mészáros	12	4	13	10	16	48	103	113		
szeszgyártásnál	21	—	—	4	8	45	78	10		
egyéb élelmezési iparnál	18	2	—	3	—	31	54	153		

	Marosi alsó	Marosi felső	Nyárad- szeredei	Régényi alsó	Régényi felső	Szászrégen rtv.	Vármegyei összeg	Marosvásár- hely thj. város
	járásban							
vegyészetű iparnál	—	1	9	—	1	12	23	29
kőmives	8	12	3	52	78	50	203	153
ács	37	5	19	34	22	11	128	62
egyéb építőiparnál	2	4	2	12	8	33	61	115
sokszorosító- és műiparnál szállodás, vendéglős, kávé- stb.	2	—	—	—	1	10	13	40
egyéb meg nem nevezett iparnál	67	76	108	105	91	103	550	254
iparral mellékesen / férfi foglalkozó \ nő	—	—	—	1	—	—	1	1
	351	350	582	296	258	15	1852	47
	1497	770	2192	550	987	12	6008	138

Ha az utolsó három ipari összeírás adatait összehasonlítjuk, a következő adatokat találjuk:

	Az összes kereső iparos népesség volt:		
	1885-ben	1890-ben	1900-ban
Maros-Torda vármegyében	5.934	3.601	4.338
Marosvásárhelyen	2.106	2.614	3.062
Összesen	8.030	6.215	7.400

Kitűnik ezen adatokból az, hogy a 80-as évek iparosai 1890-re rohamosan megapadtak, mi valószínűleg itt is a román vámháborúval függ össze, mint a többi székely vármegyékben. Egyedül M.-Vásárhely iparos eleme nem mutat fel csökkenő irányt, ha számuk rohamosan nem is emelkedik, de a haladás megállapítható.

Ha az összes kereső és eltartott iparos-népességet vizsgáljuk, az iparüzés után élt:

	Maros-Torda megyében		
	Szászrégen nélkül	Szászrégenben	Marosvásárhelyen
1890-ben	7.905	3.431	5.867
1900-ban	8.904	3.504	7.114
azaz iparüzés után élt a lakosságnak			
1885-ben	3·22 ⁰ / ₀ -a	21·64 ⁰ / ₀ -a	16·35 ⁰ / ₀ -a
1890-ben	5·02 ⁰ / ₀ -a	56·40 ⁰ / ₀ -a	37·50 ⁰ / ₀ -a
1900-ban	5·19 ⁰ / ₀ -a	53·48 ⁰ / ₀ -a	36·95 ⁰ / ₀ -a

egy iparosra esett az összes lakosságból:

1885-ben	31·05 lakos	4·61 lakos	6·21 lakos
1890-ben	19·89 »	1·77 »	2·66 »
1900-ban	19·30 »	1·87 »	2·74 »

Az országban átlag 1870-ben egy iparosra 22 lakos esett, míg 1900-ban 16, tehát a megyében látszólag javult az arány; míg a két városban 1890-től 1900-ig az egy iparosra eső lakosság száma növekedett, mi az iparos lakosság aránylagos csökkenését jelenti. Ezt igazolja az iparüzés után élő lakosság százalékos csökkenése is.

E megye ipari életének az itt bőven található nagy esésű folyóvizek nagy lendületet adhatnának, melyeknek eleven erejét csak elenyésző százalékban értékesítik a nagyszámban található vízi malmok és a tutajozás. Itt, hol a földrajzi tagoltság is a lakosságot, a nagyrészen hegyvidéki jelleg miatt az iparüzésre utalná, a mezőgazdaság az általánosnak mondható foglalkozás, mely körülmény összefüggésben van azzal, hogy a lakosság kivándorlása egyre gyöngíti a székelységet, a magyarság végvárát, mely az erdélyi nemzetiségek áramlatai között bástyaként áll ugyan, de támogatásra szorul. Erdély keleti részein az ipar fellendítése a kézi munkákban egyes székely nép megerősítésére alkalmas eszközül kínálkozik. Az ottani ipar életrekelte Erdély dús vízi erőiben hatalmas segélyforrásra található.¹⁾

Vízmű létesítésre kiválóan alkalmas folyószakasz a Görgény vizén található Görgényhodák és Libánfalva mellett, a torkolattól 20–23 km. távolságra, 3 km. hosszú szakaszon, hol a két végpont között levő magasságkülönbség 29 m. E szakaszon a kis viznek megfelelő elméleti lóerők száma 1276; az egy km.-nyi távolságnak megfelelő lóerők száma 348. Szintén kiválóan alkalmas vízmű-létesítésre a Görgénynek Alsófancsal felett levő 35–40 km. közt levő szakasza, hol a végpontok közötti magasságkülönbség 94,0 m. s a kisviznek megfelelő elméleti lóerők száma 2.256, miből egy km. távolságra 366 lóerő esik.

* *

A háziipar, mint említettük, ósrégi foglalkozása a székelységnek. A saját termelvényükből, a mire szükségük volt a háznál, közismert jó felfogásuk, kezűgyességük és gyakorlati érzéküknel fogva mindent elkészítettek. A viszonyok változtával aztán a háziiparnak különböző nemei készítésénél túlhaladták a házi szükségletre megkivántató mennyiséget és értékesítésre is dolgoztak. Így alakult ki aztán a székely háziipari készítmények forgalmi jellege és az a székelység létfenntartásának egyik forrásává kezdett válni.

A kereseti jelleggel bíró házi- vagy népiparral foglalkozó népességnek 1884-ik évre vonatkozó adatai a következők:

A megyében háziiparral foglalkozott 9825 egyén, ebből 418 férfi, 6654 nő és 2753 családtag: a megye lakosságának 6%-a. Használatban volt 3593 szövőszék és 29 varrógép; az évi termelés értéke 48.686 koronára becsültetett. A háziipar neme szerint volt: fazekas 139, fonó és szövő 3858, gyapjufonó 3023, kosár- és kasfonó 202, gyékényfonó 764, seprőkészítő 53, szalmakalapfonó 31, székfonó 5, gazdasági eszközkészítő 4, faedénykészítő 10, konyhaeszközkészítő 13, szövőszék- és kellékeit készítő 13, varrással foglalkozó 1699, harisnyakötő 2, szücs 2, paplankészítő 1. Összegezve: az agyag- és kőipar körében foglalkozott 139, fonó-szövőiparban 6881, vessző-, gyékény- és szalmafonó-iparban 1060, faiparban 40, női iparcikkekben 1701, egyéb háziiparban 4

A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara 1904. évi jelentésében a következő fontosabb háziipari ágakat sorolja föl:

¹⁾ Viczián Ede: *Magyarország vízi erői*. 1905. 13. lap.

A *faipar* némely ága a következő községekben van jobban kifejlődve: Idecspatakon körülbelül 100 háziiparos évenként mintegy 2000 drb favillát és gereblyét, 500 drb szánt és 200 drb szövőszéket állít elő. Ezeket a közeli városok vásárain adják el. Átlagos napi keresetük 40 fillér s évi keresetük 50 korona.

Kibéden mintegy 10 család foglalkozik gazdasági szekerek és szekéralkatrészek készítésével.

Magyarbölkényben néhány földmivesgazda hordódongákat és egész hordókat készít.

Sóvárardon 30 háziiparos évenként mintegy 500 drb gabona-tartó ládát (szúszék) készít hasított bükkfából. Egynek évi keresete 120—160 korona.

A *szövő- és himző-háziiparral* foglalkoznak:

Magyarón és Disznajón, hol a varrottasipar van szépen kifejlődve. A munka kivitelét és az izlést tekintve a legbecsebb székelyföldi háziipari termékek ezek, melyeken a himzés régi motívumai még meg vannak őrizve. A szövőipar is fejlett és e téren a különleges rakottas és felszedéses munkákat készítik.

Az *agyagipar* terén kiválnak:

Makfalva, hol 150 fazekas él, kik átlag 3500 drb barna- és zöldszerű mázas edényt készítenek, melyeket a vásárokon értékesítenek.

Görgényszentimrén, hol 10 fazekas készít a hunzlaihoz hasonló jól égetett, tartós és formásabb edényeket. Ezek átlag egy koronát keresnek naponta, évente 300—400 koronát.

A *szalmafonással* állandóan foglalkoznak háziiparszerűleg: Eheden 30, Hodoson 40, Jobbágytelkén 150, Köszvényesen 15, Mikházán 50, Deményházán 60 háziiparos. Mindenik községben volt már szalmafonó-tanfolyam.

A *sásfonás* és *szatyorkötés* termékei már kereskedelmi forgalomba is kerültek. Mezőfelében az összes lakosság, Mezőcsáváson 164, Mezőménesen 34, Mezőkölpényben 280, Harasztkereken 41 családban foglalkoznak e háziiparral.

A *kosárkötés* fűzvevesszőből, hasított mogyorófából és erdei venyigéből, elterjedt foglalkozás Köszvényesremetén, hol 40, Köszvényesen 8, Magyarón 20, Erdőszentgyörgyön 2, Kibéden 5, Fintaházán 4, Görgönylibányfalván 5 egyén foglalkozik kosárkötéssel. Köszvényesremetéről évente átlag 8—10 ezer darabot visznek piacra.

A jelentősebb háziipari terményekre nézve az »Ipari akció a Székelyföldön« című kereskedelemügyi miniszteri kiadványban a következőket találjuk közölve:

A háziipar főbb csoportja szerint osztályozva előállítottak Maros-Torda megyében: szekeret és alkotórészeit, gazdasági eszközöket 17 községben 49 család; faedényt 5 községben 28 család; butort és székeket 4 községben 9 család; esztergált botokat egy községben egy család; kosarat, kast, túskeboronát 4 községben 67 család; nyirfaseprüt 5 községben 15 család; szalma-készítményeket 9 községben 160 család; gyékény- és hánccsfonást 530 család; agyagipari készítményeket 11 községben.

A mint az előadottakból kitűnik, e megyében a szalmafonás a legelterjedtebb háziipari foglalkozások egyike, melyet Eheden,

Hodoson és Jobbágytelkén keresetszerűleg úznek. Ezen iparág fejlesztése céljából a földművelési miniszter 1903-ban és 1904-ben szalmakalapfonó tanfolyamokat is rendeztetett Marosvásárhelyen, Köszvényesen, Deményházán és Buzaházán. A három utóbbi községben is a szalmafonást régi idő óta úzték, azonban kezdetlegesen. Árúik, mióta a hajdunánási készítmények a Székelyföldre is eljutottak, kimentek a forgalomból.

A jelzett tanfolyamon eltanulták a székely háziiparosok a különböző tetszetősebb fonatok készítmódját és a modern gépekkel való varrást. Marosvásárhelyen is nagy érdeklődés mutatkozott a szalmafonás megtanulhatása iránt s a három hónapos tanfolyam alatt 20 városi asszony és leány tanulta meg. A székely kirendeltség is, előmozdítandó ezen iparág meghonosodását, Marosvásárhelyen 2, Deményházán és Köszvényesen 1–1 szalmakalap-varró gépet bocsátott ingyen a háziiparosok rendelkezésére és 800 korona értékű nyersanyagot osztott ki a tanfolyamot végzett lányok között; ezenfelül egy székely leányt kiképeztetett munkatanítónővé, kit szalmafonó-tanfolyamok rendezésére fog felhasználni. A marostordamegyei gazdasági egyesület is rendezett 1903-ban egy hathetes kosár- és gyékényfonó-tanfolyamot Somosd községben.

Igen jelentékeny háziipari készítmény e megyében a sásgyékény, lábtörlők és finomabb szatyrok, melyeket Mezőcsáváson és Mezőfelében készítenek nagy mennyiségben. Évi termelés 260 000 drb.¹⁾ Az itt készített »székely szatyor« az egyetlen háziipari készítmény nemcsak e megyében, hanem az egész Székelyföldön is, melyből jelentékeny kivitelünk is van már több, mint egy évtizede. Halszállítás céljaira is nagy rendelés történt a nagy német kikötőkből. Az államvasutak is állandóan fogyasztják a gyékény lábtörlőket, melyeket Petelei Márton marosvásárhelyi kereskedő közvetít, ki 15 éve fáradozik, hogy ezt a háziipart életképesse tegye. Sándor Kálmán nyug. kir. ítélőtáblai bíró is páratlan lelkesedéssel és nagy anyagi áldozatokkal munkálkodik azon, hogy a székely sásfonó ipart ismertté tegye.

A székely társaságok által utóbbi években rendezett karácsonyi bazárokon (Arad, Debreczen, Szeged) e készítmények kelendőknek bizonyultak és e tapasztalat indította a székely kirendeltséget arra, hogy a megyebeli sásgyékény fejlesztését kezébe vegye. Helyes, gyakorlatias érzéssel fogva fel a kérdést, legelőször is mintagyűjteményeket állított össze e készítményekből és megküldötte mindama kereskedelmi vállalatoknak, a melyek

¹⁾ Hogy mily régi foglalkozás a sásgyékény-készítés, mutatja Harasztkerék példája a Nyárad vidékén. Régebben a Nyárad mellett még voltak nádasok s a harasztkerékiek innen szerezték be nádszükségletüket. Annyira el volt terjedve e foglalkozás e községben, hogy a pap és tanítón kívül mindenki a gyékényszövésel foglalkozott. A nyáradmenti nádasok idők folytán más célra használtattak fel és e község lakói, hogy a jövedelmező mellékfoglalkozással ne hagyjanak fel, a gyékényszövéshez szükséges nádat a nagyon távol eső Mezőség nádasából szerezték be. Még a 80-as években is évente 50.000 drb. gyékény készült a faluban 100.000 korona értékben. Természetesen napjainkban mind többen hagynak itt fel e foglalkozással a nyersanyag hiánya miatt.

ily cikkek forgalomba hozatalával foglalkoznak. Az eredmény nem is maradott el, mert sikerült piacot szerezni, miáltal az eddigi silány árak azonnal 30—40%-al emelkedtek. További célja a kirendeltségnek, hogy a szatyor-készítést fokozza s a vele foglalkozókat szövetkezetbe csoportosítsa. E célból 1904-ben Mezőfele község lakosai között nyers anyagot is osztott ki.

Még eléggé jelentékeny háziipar e megyében a gazdasági *faeszköz-készítés*. Keréktalpakat, szekéralkatrészeket, jármokat s egyéb faeszközöket egyes helyeken minden székely ember tud készíteni. Sajnos, hogy ezen eléggé kifejlett háziipari készítményeknek még a kirendeltség sem tud piacot szerezni, mert az aránylag kevés értékű, súlyos és nagyterjedelmű, tehát drágán szállítható készítmények nem értékesíthetők haszonnal.

Hogy milyen komolyan igyekeznek a kirendeltség felkarolni a székely háziipar ügyét, bizonyítja az, hogy 20.000 koronát eszközölt ki a földművelési ministertől, melyből háziipari cikkeket vásárol be s tömegben fogja azokat piacra vinni, hogy a fogyasztókat széles körben ismertesse meg a székelyföldi háziipari készítményekkel.

Van e megyében még egy állandó intézmény is, mely a háziiparnak egyik ágát, a faragászatot igyekeznek meghonosítani a székely nép között: a nyárádszeredai műfaragó-iskola, melyet a közoktatásügyi minister tart fenn. Itt az elemi iskola 20—25 tanulóját oktatja a faragászatra egy szaktanító. Az iskola készítményeit a közeli fürdőkön elég jól értékesíti.

Maros-Torda vármegye *kisiparát* vizsgálva, azt találjuk, hogy a tulajdonképeni kisipar csak Szászrégen r. t. városra szorítkozik. Ez a város aztán az egész Székelyföldön ipari tekintetben a legelső helyen áll, mert lakosságának 53%-a él az iparüzés után. Marosvásárhely thj. város is előkelő helyet foglal el 36% -os iparos lakosságával, csak Kézdivásárhely előzi még meg Szászrégenen kívül. Hanem a kisipar hanyatlása itt már jobban érezteti hatását, mint a Székelyföldön általában, mert a míg a Székelyföldön 100 önálló iparosra 125 segédzemélyzet esik, addig Marosvásárhelyen már 148, míg az egész megyét tekintve, az arány kedvezőbb, mert itt átlag 111 segédmunkás esik az országos 182 átlaggal szemben.

A megyének és Marosvásárhely thj. városnak a tulajdonképeni iparral foglalkozó kereső népessége az utolsó 10 év alatt a következő változásokat tünteti fel. Főcsoportok szerint:

	Maros-Torda megyében			Marosvásárhely thj. városban		
	1890-ben	1900-ban	szaporodás	1890-ben	1900-ban	szaporodás
Vas- és fémipar	396	494	+ 24·7%	127	168	+ 32·3%
Gépgyártás	135	147	+ 8·9%	39	91	+ 133·3%
Kő-, föld-, agyag- és üvegipar	124	92	— 25·8%	39	40	+ 2·6%
Fa- és csontipar	335	654	+ 95·2%	254	364	+ 43·3%
Bőr-, sörte-, szőr- és tollipar	174	187	+ 7·5%	128	87	— 32·0%
Fonó- és szövőipar	65	71	+ 9·2%	36	36	+ —
Ruházati ipar	1.017	1.156	+ 13·7%	1.175	1.242	+ 5·7%
Papírosipar	2	5	+ 150·0%	8	12	+ 50·0%
Élelmezési és élvezeti ipar	564	553	+ 1·3%	216	362	+ 67·6%
Vegyészeti ipar	22	23	+ 4·5%	15	23	+ 93·3%
Építőipar	317	392	+ 23·0%	266	336	+ 26·3%
Sokszorosító- és műipar .	9	13	+ 44·4%	24	40	+ 60·7%
Szállodás, vendéglős . . .	429	550	+ 28·2%	287	254	— 11·5%

A főbb iparcsoportok szerint a megyében csak a kő-, agyagipar terén mutatkozik apadás az utolsó 10 év alatt, mi a fazekasipar válságával függ össze, a mérleget különösen a görögnyeszentimrei kőedénygyár folytonos hanyatlása billentette le erősen a főcsoportban — 25·8%-ra s a fazekasiparnál külön is 28·6%-ra. Az egyes iparágak között már több az olyan, hol a munkások száma lényegesen megcsökkent, minek oka a gépek nagyobb mérvű térfoglalásában keresendő, így a szeszgyártásnál az alkalmazottak száma 39·5%-al csökkent, az országos 10·6%-os emelkedéssel szemben; a téglagyártásnál is a gépek használata csökkentette a létszámot 37%-al, a mészárosüzletnél mutatkozó csökkenésnek pedig más gazdasági okai vannak.

Marosvásárhely iparánál a főcsoportok szerint feltűnő nagy a csökkenés a bőr-, sörte-, szőr- stb. csoport munkásai között, minek oka a timárság gyors hanyatlásában keresendő. A szállodás- és vendéglősipar terén a 11·5%-os csökkenés a kis üzemek megszűnésével van kapcsolatban. A fazekasiparban itt is nagy a csökkenés, 23·1%, mi úgy látszik országosan sujtja ezt az iparágat. A szeszgyártásnál mutatkozó 37·5%-os csökkenés szintén a gépek nagyobb mérvű használatával függ össze itt is; annál feltűnőbb azonban az ácsok 30·3%-os apadása, mikor ezen iparág munkásai úgy a megyében, mint az országban szaporodtak.

Az asztalosipar a nagyobb fogyasztópiacok közelében elég életképes. Az állam által adott több famegmunkáló gép nagyban fokozta ezen iparág versenyképességét. Mindazonáltal bénítja fejlődését a külföldi behozatal és a nyersanyag folytonos drágulása. E bajokon csak a szövetkezés segíthet, mit a marosvásárhelyi iparosok meg is értettek: megalakítván a marosvásárhelyi ipari hitelszövetkezet faipari szakcsoportját, mely 30—40 munkással dolgozik állandóan, butorraktárt létesített és nagyobb épületmunkákat is felvállal.

A hanyatlásnak indult kádáripart a szőlőtermelés emelkedése és egyes, sok hordót fogyasztó vállalatok keletkezése fogja megmenteni. Az esztergályosipart már alig lehet megmenteni, mivel az asztalosok esztergályossegédek alkalmazásával ezen iparág önállóságát veszélyeztetik.

A timáripar hanyatlása is rohamos. A lábbelikészítőipar csak ott virágzik, a hol katonai lábbeliket készítenek, mert a piacon erős versenyt kell kiállaniok a készlábbeli-raktárakkal.

A szabóipar, mely Maros-Vásárhelyen a legerősebb, minden 70-ik lakos szabóiparos, szintén erősen küzd a készruha-raktárak és a bécsi és budapesti szabók versenyével.

A hanyatló fémipart csak az fogja megmenteni, ha áttér azon iparczikkekre tömeges és tervszerű előállítására, melyekben nagy a fogyasztás és a cikk elkészítése kevés teret ad a munkafelosztásra. E tekintetben is üdvös kísérletre van kilátás, melynek célja Maros-Vásárhelyen közös műhelyt létesíteni szövetkezeti uton a fémiparosok részére az ottani szakiskola vezetése mellett, mely közös műhely a szerszámok készítésére fektetné a fősúlyt.

A gyakorlati iparfejlesztésnek leghathatósabb eszköze a helyes alapokon szervezett *iparoktatás*. Ez uton nyerhető csak

magasabb műveltséggel, széles látókörrrel bíró iparos-osztály. Az iparoktatás szolgálatában áll e megyében és Maros-Vásárhelyen két tanonciskola, egy szakiskola, egy nőipariskola, továbbá a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara azon akciója, mely a székely ifjak ipari kiképzését már egy évtized óta intézi szép sikerrel.

Iparos tanonciskola van M.-Vásárhelyen, mely 1883-ban és egy Szászrégenben, mely 1884-ben alakult. A tanulók létszáma volt:

	Szászrégenben	Marosvásárhelyt
1889-ben	274 tanuló	286 tanuló
1892-ben	239 »	436 »
1903-ban	190 »	438 »

A mint kitűnik, a szászrégeni iparos tanonciskola növekedésének létszáma csökkenő irányt mutat, míg a marosvásárhelyié emelkedőt, habár az utolsó 10 év alatt csak 2-vel nőtt a tanulók száma.

Iparos szakiskola a *marosvásárhelyi állami fa- és fémipari szakiskola*, mely 1892-ben nyitott meg 10 tanárral és 29 rendes és 12 rendkívüli tanulóval.

A női iparoktatást szolgálja a *marosvásárhelyi államilag segélyezett ev. ref. nőipariskola*.

A székely fiúk ipari kiképzése a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara kezdeményezése folytán kezdődött 1893-ban. A kamara másodtitkára, *László Gyula* vetette fel az eszmét s az ő lelkes agitációjának köszöni megvalósulását.

A magánüzemekben történő kiképzést a kereskedelmi miniszter anyagilag támogatta, de az ifjak elhelyezését a kamara teljesen a saját hatáskörében eszközölte.

A közelmúlt évekig a kamara a székely ifjakat a nagyobb ipari városokban helyezte el a Királyhágón inneni részeken és mindig ott, hol a választott iparágat a legalaposabban megtanulhatják.

Az akció áldásos voltát már éreztetni fogja rövid időn belül, tekintve azt, hogy már 10 éves multra tekinthet vissza. Azonban már is érezhető jótékony hatása. Míg azelőtt a székelység csak Romániát tekintette munkaadójának, ma már nem idegenkedik az anyaországtól sem. A székely fiúk révén kezdik megismerni az országot, munkát itthon szívesen vállalnak. Viszont a székely fiúk révén ismerte meg az ország Királyhágón inneni részének magyarsága a székelyt.¹⁾

A kamara 1904. év közepéig magániparosoknál 1752 ifjút helyezett el. Ezek közül 1318 tényleg be is szegődött, a többi visszalépett. Eddig felszabadult és munkakönyvet nyert 840. A székely törvényhatóságok közül legtöbb elhelyezés Maros-Torda megye területéről történt: 553.

¹⁾ Az akció kezdetén megtörtént László Gyulával, mikor a székely ifjak elhelyezése érdekében az alföldi városokban agitált, hogy erősen hangsúlyozták az iparosok vele szemben, hogy ők szívesen fogadnak székely fiukat tanoncokul, de csak olyanokat, *kik tudnak magyarul*. Sok magyarországi iparos, mióta székely tanoncjai vannak, a Székelyföldről vásárol nyersanyagot is.

A M. Á. V. különböző műhelyeiben 1893-tól 1904-ig a székely vármegyék főispánjainak javaslatára a kereskedelmi miniszter 353 székely ifjút helyezett el. Ezek közül felszabadult 263. A felszabadultak közül önként kilépett 29, katonaságba ment 39, meghalt 13, műhelyi szolgálatban maradt 139, vontatási szolgálatban alkalmaztatik 14, felsőbb ipariskolába ment 3, rossz magaviselete miatt elküldetett 4.¹⁾

A diósgyőri vas- és aczélgyárban 1894—1904. között elhelyezett 94 székely ifjú, ezek közül felszabadult 49, inas korában eltávozott 13.

A magániparosoknál történő elhelyezések költségeire a marosvásárhelyi kamara évenként 8.000 K segílyt kap; az állami üzemekben elhelyezett székely ifjak évenként 30.000 K költségbe kerülnek; a diósgyőri vas- és aczélgyárban működő tanszemélyzet óradíjaira évente 12.000 K fordittatik.

Az iparfejlesztést más irányban is támogatta az állam, így 1899 óta 18 iparosnak teljesen díjtalan eszközöket adott.

A székelyföldi ipar fejlesztését volt hivatva szolgálni a marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum, melyet a Székely-Egylet létesített 1892-ben, mintegy 50.000 K állami támogatással; azonban az intézet egyáltalában nem felelt meg hivatásának; gyűjteményei rendszertelenek és elavultak, ipari célú egyáltalában nem szolgáltak, úgy, hogy fentartása az eddigi módon teljesen céltalan.

A székelyföldi kisipart rohanó hanyatlásában — mint fentebb is láttuk — a közelmúltban alakult ipari hitelszövetkezetek akasztották meg. Létesülésüket egy évtizedes lelkes agitáció előzte meg, melynek szervezője, vezetője és apostola Sz. Szakács Péter iparkamarai titkár volt. A Székelyföldön már működő 13 ipari hitelszövetkezet alakulását első sorban neki köszönhetjük, ki a talaj előkészítésében lelkes buzgóságot fejtett ki.

A »marosvásárhelyi Ipari Hitelszövetkezet, mint az Orsz. Központi Hitelszövetkezet tagja«, majdnem egy évig tartott előkészítő munkálat után alakított meg 1900. évi november hó 18-án 169 taggal s 200, egyenként 50 koronás üzletrészszel. A kereskedelemügyi m. kir. ministerium a szövetkezetet 8800 K államsegélyben, az országos központi hitelszövetkezet pedig 20.000 K 5·5%-os hitelben részesítette.

* *

Gyáripára a székelyföldnek alig van, a mi van is, azok között is elenyésző csekély azoknak a száma, melyek kész iparcikkeket, piaczképes minőségben állítanak elő.

A nyilvántartott 129 székelyföldi gyár közül 24 esik Maros-Tordamegyére és 14 Marosvásárhelyre.

Nevezetesebb ipartelepek a megyében, a melyek 20-nál több segédszemélyzetet alkalmaznak: Báró Bors és Társa szeszgyára Megyesfalván 26 segédmunkással.

Fűrészárúgyár, Szovátán 58 segédmunkással.

¹⁾ Ipari akció a Székelyföldön. Kereskedelmi miniszteri kiadvány. 1905., 122 lap.

Gőzfűrésztelep Radnótfáján. (Első szászrégeni tutajkereskedő-társulat fűrésztelepe alakult 1894-ben) 65 segédmunkással.

Fűrészárúgyár, Magyarrégenben 53 munkással.

Dongakészítőtelep, Oroszidecsen 96 munkással.

Fűrészárúgyár, Palotailván 50 munkással.

Szeszgyár, Koós és Szóbel, Szászrégenben 41 munkással.

Jelentékeny ipartelepek még a megyében a megyesfalvi körkemencze, alakult 1893-ban; Erdélyi kereskedelmi és hitelbank fűrésztelepe Nyárádszentannán, alakult 1893-ban; Metianu Traján gőzmalma Nagyercsén, alakult 1893-ban; Sönfeld Sámuel gőzmalma Jedden, alakult 1893-ban; Müller János gőzfűrész- és téglagyára Szászrégenben, alakult 1895-ben; Pataki Márton cserép- és téglagyára Felfaluban, gőzerőre átalakítva 1895-ben; Vijarik Frigyes görléczgyára Szászrégenben. Görgénylibánfalvi faipari vállalat 1902-ben alakult.

Fromm Traugott ipari szeszgyára Szászrégenben.

Klós Sámuel ipari szeszgyára Szászrégenben.

Krausz János ipari szeszgyára Szászrégenben.

Br. Kemény Kálmán mezőgazdasági szeszgyára Marosvécsén.

Strecz Herman és Társai tengeri termékek gyára Megyesfalván. Ez az iparvállalat 1901-ben alakult »Első magyar tengeri termékek gyára« czég alatt, melyben keményítőt, szörpöt, szőlőcukrot és takarmányt állítanak elő. A proteintermelés is tervbe van véve. A czég jelenleg 93 embert alkalmaz és 100 q. tengerit képes feldolgozni, napi 12 órai üzem mellett.

Hász és Panucz malom- és gyapjufésülő gyára Mezőbándon.

Marosvásárhelyen 20-nál több segéd személyt alkalmazó gyári telepek: Egy gőzfűrésztelep 105 munkással.

Czukorgyár, alakult 1893-ban, 1,800.000 korona alap-tőkével; személyzete: 18 tisztviselő, 5 művezető, 37 segédmunkás és 8 szolga. Allandóan válsággal küzd:

Egy sörgyár; személyzete: 2 tisztviselő, 1 művezető, 27 munkás és 8 szolga.

Egy építészeti vállalat 23 munkással; egy kőművesvállalat 30 munkással; egy szálloda, kávéház 31 munkással.

A husznál több segéd személyzetet alkalmazó iparvállalatok statisztikája 1900-ban következő volt:

	Maros-Tordamegyében		Marosvásárhelyen	
	vállalat	személyzet	vállalat	személyzet
21— 50 segéddel	3	117	4	127
50—100 »	4	272	1	90
100—200 »	—	—	1	105
Összesen	7	389	6	322

XX. Kereskedelmi viszonyok.

Marosvásárhely mint gabona- és magkereskedő-piacz tűnik ki, mely tekintetben a legszámottevőbb az erdélyi részekben. Jelentékeny kivitele van a heremagvakból. Ezt az árút ismertté és kedvelté a külföldön ez a piac tette, mely a nagy gonddal

kezelt luczerna- és heremagvakat villamos erőre berendezett telepen arankamentesíti.

A nagyobb mérvű kereskedelem kifejlődését az akadályozza, hogy e megye is, mint a többi székely megye, a közlekedési főutvonalakon kívül esik. Marosvásárhely, a székely főváros, földrajzilag Erdély központján fekszik, s így arra volna hivatva, hogy Erdély kereskedelmének szálai itt fussanak össze, de a nemzetiségeknek kedvező vasutpolitika csak egy mellékszárnyat juttatott e jelentős városnak, pedig a nagy Széchenyi vasuti hálózatában az országot átszelő vasutvonal e várost is érintette. Most, még ha a székely körvasut ki is épül, még abban az esetben sem lehetne kereskedelmi központtá a székelyföldre nézve sem, mert akkor sem vehet részt még a szomszédos Csik- és Udvarhelymegye kereskedelmi forgalmában sem.

Ha a kereskedelem és közlekedés közvetlen szolgálatában álló népességet tekintjük, azt látjuk, hogy a megye kereskedő népessége az utolsó 10 év alatt 1.781 személyről 2.147-re, azaz 1·1⁰/₀-ról 1·2⁰/₀-ra emelkedett; a közlekedés szolgálatában pedig a lélekszám 875-ről 1.335-re emelkedett; a megye lakosságához viszonyítva az emelkedés 0·3, mi elég tekintélyes, ha tudjuk, hogy 1890-ben a lakosságnak csak 0·5⁰/₀-a állott a közlekedés szolgálatában, míg 1900-ban a százalék 0·8⁰/₀-ra emelkedett. A 100 keresőre eső eltartottak száma pedig 126-ről 140-re növekedett a kereskedőknél, mi csaknem megközelíti az országos átlagos emelkedést 130-ről 146-ra.

Marosvásárhelyen a kereskedők száma számszerint növekedett, mert 1224-ről 1486-ra emelkedett, de a lakosság számához viszonyítva az arány csökkent, mert a 8·0⁰/₀ arányszám leshállott 7·6⁰/₀-ra; a 100 kereső kereskedőre eső eltartottak száma pedig 112-ről 136-ra emelkedett. A közlekedés szolgálatában állók száma 540-ről 958-ra nőtt, százalék szerint 3·5⁰/₀-ról 4·9⁰/₀-ra; 100 keresőre eső eltartottak száma itt 225-ről 229-re emelkedett.

A mezőgazdasági termények forgalmi központja, mint említettük, Marosvásárhely; itt gyűl össze az a termény, mi a kivitelt tárgyát képezi. Szászrégen inkább mint fogyasztó szerepel e téren.

A tengeri-elszállítás a legnagyobb mérvű s ezután legfontosabb a lóhere- és luczernamagvakkal való kereskedelem; egy esetben 1893-ban az árpa elszállítása is nagy mértékben történt, míg a többi években a 10.000 q-t sem éri el. A cukorrépa nagy forgalmi adatai az 1893-ban létesült cukorgyárral indokolhatók. A zab- és buzakivitel is elég tekintélyes, valamint a mezei és kerti veteményekkel való kereskedelem is.

Az állatokkal való kereskedelem is jelentékeny az egész Székelyföldhöz viszonyítva.

Évenként elszállított:

	1893-ban	1894-ben	1895-ben	1896-ban	1897-ben
Szarvasmarha	7.002 drb	10.803 drb	16.872 drb	6.865 drb	14.624 drb
Ló	128 »	99 »	153 »	110 »	59 »
Sertés	23.956 »	15.857 »	3.889 »	6.510 »	951 »

Az állatforgalom mérvére jellemzők még az állatvásárok adatai. Szászrégen állatvásáraitól híres az erdélyi részeken,

Székelyföldön pedig forgalmánál fogva első helyen áll. Marosvásárhely állatvásárai is igen látogatottak s forgalma a szászrégeni után következik. E két város állatforgalmáról álljon itt néhány adat:

	S z á s z r é g e n b e n				M a r o s v á s á r h e l y e n			
	szarvasmarha		lő		szarvasmarha		lő	
	fel- hajtatott	el- adatott	fel- hajtatott	el- adatott	fel- hajtatott	el- adatott	fel- hajtatott	el- adatott
1893-ban . .	74.270	61.400	5.680	3.200	31.283	20.000	1.788	500
1894-ben . .	24.000	14.316	3.500	1.820	29.274	14.769	1.650	1.330
1895-ben . .	40.600	18.050	6.000	3.300	42.760	15.785	1.446	975
1896-ban . .	60.000	17.640	3.000	2.489	66.611	15.550	3.400	922
1897-ben . .	37.000	17.923	5.000	1.017	45.321	15.675	973	616
1901-ben . .	32.468	16.031	4.444	3.298	19.938	11.491	4.033	1.666
1903-ban . .	40.610	19.375	5.465	3.052	21.787	13.345	3.202	1.681

A vásári adatok azt bizonyítják, hogy a legfontosabb kereskedelmi cikk a szarvasmarha; az állatstatisztikák pedig arról tettek bizonyosságot, hogy a megyében a szarvasmarhatartás az utolsó 10 évben lényegesen vesztett jelentőségéből s a létszám nagyon lepadt. Ezen utolsó tény újabb bizonyítéka gyanánt lássuk Szászrégennek évi állatfogyasztási adatait, melyek azt árulják el, hogy e városban a szarvasmarha levágása csaknem felényire apadt le számszerűleg, míg ha a lakosság arányát vesszük, az apadás 50%-nál is jóval nagyobb.

Levágtak Szászrégenben:

	Szarvasmarhát	Borjút	Juhot	Sertést	Bárányt
1892-ben . .	639 drbot,	768 drbot,	1.100 drbot,	1.252 drbot,	7.057 drbot
1903-ban . .	696 »	1.510 »	1.285 »	925 »	5.823 »
1904-ben . .	598 »	1,684 »	673 »	914 »	11.981 »

Ezen adatok az állatlétszám apadásán kívül a táplálkozási viszonyok rosszabbodásáról is egyuttal bizonyosságot tesznek.

A *fakereskedés* e megyében még nagyobb méretű, mint az állatkereskedelem. A megye északi részeiben levő hatalmas erdőségek fáit száz meg száz fejsze döntögeti télen át, a Maros és mellékvizei a tavaszi hóolvadáskor az usztatott fák ezreitől van borítva, melyeknek nagy részét tutajokba kötve, a gyergyói tutajosok szállítanak le a Maroson Zámig. A Maros völgyében a kisebb-nagyobb famegmunkáló telepek egymást érik, melyeknek árúit vagy Szászrégenben, vagy Marosvásárhelyen teszik fel a vasutra.

Évente átlag 10.000 fertály tutajt usztatnak le Zámig (1905-ben 16.512 fertály), azonban az évi termelés ennél sokkal több, mert ezen 10.000 fertályba nincs beleszámítva azon nagymennyiségű kisebbméretű tutaj (kaulla), a mely a szállítási költségeket ki nem bírja, s továbbá azon famennyiség, mely az itteni 5 gőzfürész és számos havasi fürész által félgyártmány-deszka-, lécz-, épületfára stb. feldolgoztatik.

A mi az évente foglalkoztatott tutajosok számát illeti, az kiszámítható abból, hogy minden fertály tutaj Szászrégenig (illetve Szentpál) két ember által vezetetik, Szentpáltól lejjebb

pedig, a hol *4 fertály* köttetik egy egész tutajba, csak négy ember szükséges. Ennek folytán a Zámra leszállított tutajok számát évi 10.000-rel véve és feltéve, hogy legalább is még ugyanannyi fa kisebb és rönktutajok alakjában marad itt a fűrészeknél, akkor az évente foglalkoztatott tutajosok (béres) száma 40.000—50.000 utra tehető.

Az erdőtulajdonosok bevételei aránylag nagyon mérsékeltek és egy köbláb árát 40 fillérrel számítva, az erdőtulajdonosra alig marad 10 fillér, míg a 30 fillér termelési és szállítási költségekre esik.

A termelési, de különösen a szállítási költségek nagyságát a közlekedési eszközök hiánya magyarázza meg. Erdei vasutak (egyet kivéve, a mely most készül) nincsenek. A tutajoknak a Maros partjára való kivontatásánál a legnagyobb nehézségekkel kell megküzdeni, mert a mellékpatakokon lévő vízduzzasztók száma kevés. Különben is a Maros felső szakasza Szászrégenig oly vadvizes és szabálytalan, hogy a tutajok csak rendkívüli nagy költségekkel szállíthatók le Szászrégenbe. A vízi utak szabálytalanságából eredő hátrányokat fokozza még az is, hogy a sok jól-rosszul kezelt malomgát túlmagasan köttetett.

A *kézmű-, rövid- és divatárú*, továbbá a *vegyeskereskedések* ugy a megyében, mint Marosvásárhelyen a helyi körülményekhez viszonyított szaporodása, virágzása vagy bukása szorosan összefügg az évi terméseredmények változásával. A fogyasztók túlnyomó része az őstermelők sorából kerül ki s így ez a kölcsönhatás egészen természetes is. Különben különösen Marosvásárhelyen a régi, megbízható kereskedőcégeknek egész sorára akadunk, melyeknek tulajdonosai a városnak kiváló, hasznos polgárai voltak mindig.

Végül emlékezzünk meg a megye, Marosvásárhely és általában a székely megyék iparának és kereskedelmének hivatott őréről, a *marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamaráról is*.

Mielőtt a »Székely kamara« jelenlegi anyagi életét számokban mutatnók be, meg kell azt is jegyeznünk, hogy a testvér intézmények között a legszegényebb is, miként az a nép, melynek ügyeit lelkesedéssel szolgálja. Az 1903. évi költségvetésének főbb tételei a következők:

	Korona
A kamara vagyona készpénzben és értékpapirokban . . .	3.963.—
Követelésekben	17.413.—
Ingóságokban	1.518.—
Könyvtárának értéke	2.402.—
Összes vagyon . . .	25.296.—

Kiadások : —

	Korona
Személyi járandóságok	11.580.—
Dologi kiadások	7.860.—
Ipari segélyekre	3.000.—
Rendkívüli kiadásokra	400.—
Összes kiadás . . .	22.840.—

A kamara fentartásához a kerületbeli kereskedők és iparosok állami egyenes adójuknak 5⁰/_o-ával járulnak hozzá.

Közlemények és ismertetések.

Német és osztrák ipartörvény.

Dr. Ludwig Beringer: *Die Gesetzgebung der Innungen in Deutschland und der gewerblichen Genossenschaften in Österreich während der letzten hundert Jahren.* Eine rechtshistorische und vergleichende Darstellung unter besonderer Berücksichtigung der stenografischen Berichte. Mainz, 1906. XII és 224 lap.

Az iparosok törekvése a régi czéh helyébe alkalmas más iparos intézményt életbe léptetni Németországban és Ausztriában is számos törvényhozási intézkedést vont maga után. Németországban az »Innung«, a mesterczím és a kézműveskamrák megteremtésével igyekeztek a mesteremberek kivánságait kielégíteni. Ausztriában a »gewerbliche Genossenschaft« és a képesítés meghonosítása akarta az óhajokat teljesíteni. E két országban a törvényhozási intézkedések nem elégitették ki a mesteremberek kivánságait. A kisiparosok ott ép oly elégedetlenek, mint akár nálunk, és újabb és újabb kivánságaikban a régi czéhrendszer áldásait akarnák mai korunkban meghonosítva látni.

Szerzőnk felfogása a kisiparosok kivánságainak kedvez, a nélkül, hogy bizonyos irányban nyilatkoznék. A két ország törvényhozásának vizsgálásánál Németországban először Poroszországgal foglalkozik, a hol már az 1810. iparadó és az 1811. évi rendőri szabályzat a czéhek szoros kapcsait meglazította; az 1845. évi iparrend pedig a régi czéhek mellett ujak alakulását engedi meg és az iparosokat a czéhbe lépés kötelezettsége alól felmenti. 1869-ben meghozatik az új iparrend a teljes iparszabadság alapján, a mely azután Németország általános törvényévé válik.

A német kisiparosok az iparszabadság ellen mindig állást foglaltak; de nemcsak az iparosok kívántak újabb törvényhozási intézkedéseket, de az irodalomban is nyilatkoztak hangok, melyek az iparszabadság mellett is jobb rendezkedést óhajtottak. Így a tanszéki sociálisták 1877. október havában tartott ülésükön Schmoller javaslatára kimondták: »Az iparrendnek ez idő szerint szükséges reformja nem állhat sem a czéhjognak, hogy felelevenítésében, sem az iparnak általános állami szervezésében, vagy ipari szövetségekben, hanem meg kell kísérlenie, hogy ipari életünk azon pontjait, melyek lényeges visszásságokat és érezhető hiányokat mutatnak és a melyeket a közérzet és az

egyesületi élet megjavítani és kiegészíteni nem tud, egy új a modern technika és korunk politikai és erkölcsi eszméinek megfelelő, szellemében egységes jogi rend alá vesse«. 1878 óta egyik novella a másikat éri. 1878-ban az »Innung« megalakítása engedtetik meg, az 1881., 1884., 1886., 1887. és 1897-ik törvények az »Innungok« viszonyait és a kézműveskamrák jogait szabályozzák.

Ausztriában az iparszabadságot az 1859. iparrendtartás honosította meg. 1882-ben a »gewerbliche Genossenschaft« és a képesítés állapotátik meg. Ez a törvény — mint Ausztriában valamennyi iparnovella — nem gazdasági okok, hanem politikai nyomás alatt jött létre. Az új novellát még az 1883. és 1897. évi törvények módosítják. Ezek a törvények alkalomszerű irányzatos törvényhozások átkos művei, a melyek politikai céljaikon kívül minden mást figyelembe sem vesznek és leszavaznak.

A szóban lévő műből megtanulhatjuk, hogy ép úgy, mint minálunk az iparszabadságot erősen támadják az iparosok, hogy a testületi szervezettől sokat várnak, hogy képesítéshez akarják kötni az ipari gyakorlatot, szóval az ipar gyámkodó rendszerét kívánják.

Már az 1810. és 1811. évi porosz kormány intézkedésekről ezt mondták: »a czéhkényszer megszűnt, a czéhek jogai részint kártérítéssel, részint a nélkül mellőztettek. De ezért el is tűnt a fegyelem és a rend, a kötelességérzet és a közbecsület és a mi rosszabb, a középosztály elvesztette a czéhrendszeren nyugvó támaszát«. A mesteremberek congressusán 1862-ben az iparszabadságról, mint pestisről és szédelgésről szóltak, mely ellen élethalálra kell küzdeni. A régi czéhek nem voltak többé időszerűek, ezt elismerik, de vajjon helyes volt-e az iparszabadság meghonosításával ezt a megrongált épületet egészen veszendőbe menni hagyni, ez iránt nagy a kétely. Maga Ketteler is mondja: az államhatalom feladata lett volna, hogy a visszaéléseket, a melyek a czéhkényszerbe befurakodtak, attól elválaszsa, a mi azt nagyon is megokolta tette és azzal kapcsolatba hozza, a mi az iparszabadságban is jogos. Az állam vezetői nem értettek hozzá, hogy a munkásosztályt e két irányban átszervezzék és ép ezért a fékezetlen iparszabadság felé haladunk minden hibával együtt«. Az iparszabadság, mint a szabadság általában, nem illik a nép minden művelődési fokához. A belátás, a derekasság, az önuralkodás és önfeláldozás magas fokát tételezi föl, a mely tulajdonságok csak lassankinti fejlődés után nyerhetők el. A szabadságnak — mondja Roscher — nemcsak negatívnak, hanem pozitívnak kell lennie. Ha a nép éretlensége vagy túlérettsége folytán az erős középosztály hiányzik, akkor a korlátlan verseny valóban oly csatatér, a hol a kicsinyek a nagyok által elejtetnek. »Kétségtelen — mondja az osztrák képviselőház iparügyi vitájában egy szónok, hogy az iparszabadság azt a vad és féktelen versenyt idézte elő, a mely a kispolgárság létét állandóan veszélyezteti. Az iparszabadságnak legrosszabb oldala az, hogy a szédelgésnek, a humbugnak, a nyilvánvaló csalásnak nemcsak tárt kaput nyit, sőt az üzleti élet sok terén egyenesen uralkodó befolyást ad. Az iparszabadság ép ezért középosztályunk elszegényedéséhez és gyöngítéséhez lényeg-

gesen hozzájárult.« Egy másik szónok pedig így szólt: »A korlátlan iparszabadság a szabadságnak határozott ellentétévé válik, ha a versenyküzdelmet nem lehet egyenlő fegyverekkel megvívni. Az 1859. évben meghonosított iparszabadság anarchiához vezetett. A tisztességtelen verseny »olcsó és rossz« jelszó alatt küzd. »A korlátlan verseny, a mely semmit sem vesz tekintetbe, épp úgy hat, mint az a folyó, mely bölcsen vezetve egy egész országot termékenynyé tesz és termelését lényegesen fokozza, de ha korlát nélkül elemi erővel rohan, minden termelésre rontólag és megsemmisítőleg hat. Ily módon hatott eddig az ingó tőke.« Mindezekre az iparszabadság ellen felhozottakra nagyon is ráillik az, a mit a szerző (talán szándoka ellen oly helyesen) mond: »a gazdasági helyzet javulása nagyrészt oly viszonyoktól függ, melyeket testületek és mesterkamarák nem változtathatnak meg.« Épp ezért a mesteremberek panaszai a törvényhozás még oly kimerítő intézkedése mellett soha sem fognak elnémulni.

A testületekről azt állítják, hogy a testületi tagokra nagy kötelességeket rónak, de jogokat nem adnak s így működésük nem is lehetett eredményes. Figyelemre méltó, az a jelenség, hogy sem kényszerrel (mint Ausztriában), sem kényszer nélkül (mint Németországban) az iparosok nem vitték annyira, hogy érdekeik hasznára lennének a testületek, ha maguk nem ismerték fel a testületi működés szükséges voltát. Németországon a tapasztalás azt mutatja, hogy az iparosok inkább vesznek részt a szabad szervezkedésekben, mint a kényszertestületekben. Azok az idők, a mikor a segéd mintegy a mester családjához tartozott, elmúltak. Éppen a család befolyása hatott nevelő, erkölcsemelő módon és jó viszonyt teremtett mester és segéd közt. Ezt a viszonyt semmiféle új testületi intézmény nem fogja visszaállítani.

A képesítést az ipar terén állandóan mindenféle okokkal támogatva követelik. Ha szigorú vizsgálatokat követelnek az állami és egyházi tisztviselőktől, miért ne követeltessék a képesítés kimutatása a mesterembertől; a képesítés kimutatása a közönségnek védelmet nyújt, a határtalan versenynek korlátot szab és meggátolja a könnyelmű és korai önállósítást, de az önbizalmat és a létjogosultság érzését fokozza. A németeknél különben az a nézet uralkodik, hogy a képesítés úgy, a mint az Ausztriában meghonosított, nem vezetett eredményre.

Németországban 2564 kényszertestület 171.000 taggal és 6271 szabadtestület 201.000 taggal, összesen tehát 8835 testület 372.000 taggal működik. Ausztriában van 5298 testület.

(—vits.)

Az 1905. évi angol sztrájkstatisztika.

Board of Trade (Labour Department): *Report on Strikes and Lock-outs and on Conciliation and Arbitration Boards in the United Kingdom in 1905.* Presented to both Houses of Parliament by Command of His Majesty. London 1906. 157 l.

Az 1905. év úgy a sztrájkok, mint a sztrájkoló munkások tekintetében alig mutat lényeges eltérést az ezt megelőző esz-

tendőtől, mely az angol sztrájkstatisztika tizennyolcz éves történetében a legkevesebb sztrájjal szerepel.

Az 1905. évben 358 sztrájk folyt le, melyben közvetlenül 67.653 munkás vett részt. A sztrájk folytán ezenkívül 25.850 munkás volt kénytelen akaratlanul is munkáját félbeszakítani, a nélkül, hogy a sztrájkban tényleg részt vett volna, úgy hogy a szünetelő munkások száma együttvéve 93.503 volt. Ennyiben tehát az 1905. év nem igen mutat változást az 1904. évvel szemben, a mikor is 355 volt a sztrájkok s 87.208 a szünetelő munkások száma. Ellenben a sztrájkok intenzitása tekintetében az 1905. év jóval felülmulta az ezt megelőző esztendőt, a minek bizonyossága a kárbavesztett munkanapok nagy száma. Míg ugyanis 1904-ben a sztrájkok együttes tartama (aggregate duration), azaz a sztrájk folytán elvesztett munka- (hétköz-) napok száma és a sztrájkoló munkások számának szorzata, 1,484.220 napra terjedt, addig 1905-ben e szám közel két és fél millióra emelkedett.

A legtöbb sztrájkoló munkást a szénbányászat szolgáltatta, a melyben 40.448 munkás, tehát az összes sztrájkoló munkások 59.7%-a és az Egyesült királyság területén alkalmazott összes ipari munkások 4.8%-a szüntette be a munkát. A textiliparban 15.786 munkás (23.2%), a hajóépítő-iparban 9.600 munkás (14.2%), az építőiparban 6.637 munkás (9.7%) sztrájkolt. A többi iparcsoportok egyikében sem éri el a sztrájkolóok száma az ötezret. Feltűnő a szénbányászok aránytalanul magas száma. Ez kizárólag arra vezethető vissza, hogy Nagybritanniában a szénbányászat munkásviszonyai még mindig rendezetlenek. Egyébként a szénbányászok képezik már esztendőik óta a sztrájkoló munkások legtekintélyesebb hányadát: a sztrájkoló munkásoknak 1904-ben 79.0%-a, 1903-ban 64.2%-a, 1902-ben 80.3%-a, 1901-ben 60.3%-a szénbányász volt.

Itt említendő meg, hogy az 1905. évi angol sztrájkstatisztika öt olyan sztrájkról is számol be, melyet helyhatósági alkalmazottak (employees of local authorities) rendeztek 641 résztvevővel. E sztrájkok együttes tartama 5.134 munkanapra terjedt. Hogy a helyhatóságoknak milyen alkalmazottairól van itt szó, arról a statisztika nem nyújt felvilágosítást, sőt arra nézve sem tájékoztat, hogy ez alkalmazottak miféle követelményeket támasztottak.

A sztrájkok számát tekintve, az egyes iparcsoportok közül ezuttal is a szénbányászat kerül első helyre 83 sztrájjal; ezután következik a textilipar 67 sztrájjal, továbbá a hajóépítő-ipar 53 sztrájjal, a ruházati ipar 29 sztrájjal stb.

A sztrájkok folytán, mint már említve volt, közel két és fél millió, pontosan 2,470.189 munkanap, sőt ha azokat a munkanapokat is figyelembe vesszük, melyek az 1905. évben megindított sztrájkok után az 1906. évre esnek, úgy ez esetben összesen 2,703.451 munkanap veszett kárba. E veszteséget Nagybritannia összes munkáslakosságára elosztva, egy-egy munkásra, egynegyed napnyi sztrájkszünet jut.

A sztrájkok nagy része az 1905. évben is aránylag rövid ideig tartott. A 358 sztrájk közül 124, azaz az összes sztrájkok

közel 35°/c-a, melyre a sztrájkoló munkások 40°/c-a esett, egy héten belül ért véget. A sztrájkok megoszlását az időtartam, a sztrájkoló munkások száma, valamint a munkanapveszteségek szerint a következő táblázat tünteti fel:

A sztrájkok tartama	A sztrájkok száma	A sztrájkokban közvetlenül résztvett munkások száma	A sztrájkok együttes tartama munkanapokban
1 hétnél rövidebb	124	37.243	87.903
1-2 »	60	13.927	103.059
2-4 »	47	8.043	130.759
4-6 »	17	3.312	83.038
6-8 »	16	5.590	167.674
8-10 »	18	5.822	158.641
10-15 »	38	7.672	429.964
15-20 »	14	4.102	273.175
20-25 »	8	1.966	204.630
25 hétig és ezen túl	16	7.826	1,064.572
Együtt	358	93.503	2,703.451

Legintensívebbek a sztrájkmozgalmak a szénbányászat körében voltak. A huszonöt hétnél tovább tartó tizenhat sztrájk közül nyolcz esik a szénbányászatra s a munkanapveszteségnek közel felét, azaz 1,129.167 munkanapot is ez viseli. Az építőipar 412.633 munkanapot, a hajóépítő-ipar 339.972 munkanapot, a textilipar 126.483 munkanapot veszített a sztrájkok folytán.

A sztrájkban közvetlenül résztvett munkások legtöbbször a jelentés évében is a munkabér körül felmerült ellentétek indították a munka beszüntetésére. A béremelés érdekében 13.755 munkás, a munkaadó részéről tervbe vett bérleszállítás ellen 11.422 munkás, egyéb bérkérdések miatt pedig 13.580 munkás, a munkabérért általában tehát együttesen 38.738 munkás, vagyis a sztrájkokban közvetlenül résztvett összes munkások 57·3°/c-a szüntette be a munkát.

A munkabéren kívül a sztrájkok okai között még a munkaidőnek van jelentősége. A munkaidő 31.045 munkásnál szerepel a munkabeszünetelés okául; de az ellentétek e munkások és munkaadók között nem annyira a munkaidő leszállításának kérdésében merültek fel, hanem a munkások követelményei inkább a munkaidő rendezésére irányultak.

Csekély volt azon munkások száma, mindössze 9.377, kik trade-unionista elvek miatt álltak sztrájkba, jeléül annak, hogy a szakszervezkedés Angliában már eléggé előrehaladt s csak itt-ott szorul erélyesebb védelemre a munkások részéről.

A mi a sztrájkok eredményét illeti, arra nézve a következő adatok nyújtanak tájékoztatást:

a sztrájkok teljes sikerrel végződtek, a sztrájkokban résztvett munkások	24·7 ^o /c-ára
a sztrájkok részben sikerrel végződtek a sztrájkokban résztvett munkások	40·6 »
a sztrájkok sikertelenül végződtek a sztrájkokban résztvett munkások	34·7 »

A sztrájkok eredménye, figyelembe véve az egyes sztrájkok indokait, legkedvezőbben alakultak azon munkásokra nézve, kik trade-unionista érdekekért álltak sztrájkba; ezek jóformán valamennyien sikerrel szüntették be a munkát. A munkabér kérdései miatt sztrájkolt munkások 16⁰/₀-a ért el teljes sikert, 54⁰/₀-a részbeni sikert, ellenben 29¹/₀-a sikertelenül sztrájkolt. A munkaidő rendezésére indított sztrájkok is nagyrészt a munkásokra nézve végződtek legalább részben sikerrel.

Az egyes iparesoportok közül leginkább a ruházati iparban rendezett sztrájkok jártak sikerrel a munkásokra nézve. Ezeknek 38⁷/₀-a teljes sikert, 37²/₀-a részbeni sikert ért el, míg ellenben sikertelenül a sztrájk csak 24¹/₀-ra végződött. Másodszorban az építőipar említendő, a hol a sztrájkoló munkások 13³/₀-ának jutott teljes siker, 62⁹/₀-ának pedig részbeni siker. A bányászatban teljes sikerrel sztrájkolt a munkások 29²/₀-a, részbeni sikerrel 40²/₀-a, a textiliparban teljes sikerrel a munkások 18¹/₀-a, részbeni sikerrel 46³/₀-a stb. Legkedvezőtlenebbül végződtek a sztrájkok a közlekedési iparban, a hol a munkások 76¹/₀-a és a hajóépítő-iparban, a hol a munkások 55²/₀-a sikertelenül szüntette be a munkát.

A helyi hatóságok sztrájkoló alkalmazottai, a kikről már az imént volt szó, jóformán kivétel nélkül sikert értek el. Közülök 83⁰/₀ teljes sikert, 11²/₀ részbeni sikert ért el, és csak 3⁸/₀ sztrájkolt sikertelenül.

Az 1905. évi sztrájkok közül 220 (61⁰/₀) sztrájk 48.155 munkással (71⁰/₀), a szemben álló felek vagy ezek képviselői között közvetlenül, tehát minden külső beavatkozás nélkül, létrejött egyezség útján nyert befejezést. Választott birói eljárás útján 9 sztrájk 2.224 munkással, békéltetés útján 21 sztrájk 8.322 munkással (12⁰/₀), a sztrájkoló munkások elbocsátása s idegen munkásokkal való helyettesítése útján 53 sztrájk 2.126 munkással ért véget; 47 esetben 5.550 munkással, a sztrájkoló munkások tárgyalás nélkül elfogadták a munkaadók feltételeit s visszatértek a munkába, 3 esetben 714 munkással, a munkaadók sztrájkától érintett üzemüket beszüntették, 5 sztrájk pedig 562 munkással, elintézetlen maradt.

Az összes sztrájkok közül tehát 30, azaz 7⁴/₀, melyben 10.546 munkás, vagyis az összes sztrájkolók 15⁶/₀-a volt érdekelve, a békéltető hivatalok közreműködésével fejeztetett be. A sztrájkok egynéhánya azonban egyrészt átnyult az 1906. évre, s így ezek befejezésének időpontja tulajdonképpen nem esik a jelentés évére, másrészt pedig az említett 30 sztrájk között volt néhány olyan is, mely az 1904. évben indított meg, de az 1905. év folyamán nyert befejezést.

Ezeket figyelembe véve, a békéltető hivatalok az 1905. évben tulajdonképpen csak 25 sztrájkot 6.978 munkással intéztek el.

Minthogy a békéltető hivatalok legfontosabb rendeltetése a munkaadók és munkások között felmerült érdekellentéteknek még a munka beszüntetése előtt, illetőleg a munkások kizárása előtt való kiegyenlítése, az angol sztrájkstatisztika részletesen ismerteti a békéltető hivatalok egész tevékenységét. Az 1905.

évben az Egyesült királyság területén hatvanhat állandó jellegű békéltető hivatal működött. E hivatalok összesen 1.726 vitás ügygyel foglalkoztak. A vitás ügyek közül 834 a felek részéről visszavonatot vagy egyébként, de mindenesetre a békéltető hivataloktól függetlenül intéztetett el, 53 pedig a jelentés évének végén még mindig tárgyalás alatt állt, a többi 839 eset közül 614 esetet a békéltető hivatalok bizottságai rendeztek el, 225 esetben pedig a bizottság részéről kijelölt választott bíróságok vagy egyes bírák döntöttek. Az ekként elintézett 839 vitás ügy közül csak hét járt munkabeszüntetéssel és pedig négy a kőszénbányászatban, egy-egy pedig a cipésziparban, a hajóépítő-iparban és a halászatban.

Moldoványi István.

Pénzügyi compass.

Tizenhatodik évfolyamában jelent meg, szokott pontosságával, Kormos Alfréd »Pénzügyi compass«-a, az 1906/1907. üzleti évre. Pénzintézetek, biztosító, ipari és kereskedelmi társulatok, közlekedési vállalatok és szövetkezetek gondos fölsorolásban kerülnek elénk, s ismertetésük rövid és világos, a mi nem kis előnye a könyvnek. A tavalyi évben keletkezett sok vidéki pénzintézet kikeresésével tettünk próbákat s egyet sem sikerült eddig fölhoznunk, melyről ne szólott volna megfelelő helyén a »Pénzügyi compass« s midőn nagynehezen rájöttünk egy mulasztásra, azt is megtaláltuk Függelékében. Egyedül azt akarjuk megjegyezni, hogy a »szakegyesületek« rovatában (419. és köv. lp.) nem látjuk az arányosságot, mert míg a »Magyarországi pénzintézetek országos szövetsége« sok lapon tárgyalatik, addig más, szintén nagyfontosságú országos szövetségekre néhány sor jut, vidéki szervezeteik, fiókjai pedig nem emlittetnek föl. A jövő évfolyam ezt bizonynyal pótolni fogja. Az 1339 oldalos könyv, mely megszokott alakjában jelent meg, 12 korona.

m. zs.

Magyar Közgazdasági Társaság.

(Választmányi ülés október 18-án.)

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmánya f. é. október hó 18-án a volt tőzsdepalotában berendezett igen tágas új helyiségében tartotta évnyitó ülését, Kautz Gyula v. b. t. t. elnök elnöklete alatt. A választmány őszinte fájdalommal vette tudomásul Enyedy Lukács, Körössy József, Mandello Károly választmányi tagok és Bamberger Béla könyvtáros elhalálozását s részvétének jegyzőkönyvileg adott kifejezést. Ezután megbizta az elnökséget, hogy a megüresedett helyeknek a legközelebbi közgyűlésen leendő betöltése iránt intézkedjék. Új tagokul megválasztattak: dr. Drucker Jenő igazgató, Ereky Károly mérnök, Lagredata János banktitkár, Máday Andor egyetemi magántanár, Méhelyi Kálmán mérnök és Pap Róbert ügyvéd. A választmány

tudomásul vette, hogy az albérleti viszony a Társadalmi Muzzeummal f. é. augusztus 1-től egy évre meghosszabbított. Végül a választmány megállapította a Társaság jövő évi programját, melyet Halász Sándor igazgató főbb vonásaiban ismertetett. A bő programot, mely a legaktuálisabb közgazdasági kérdéseket legkiválóbb szakértőink felolvasásaiban öleli föl, általános tetszés fogadta s az új évad a legjobb kilátások mellett nyílt meg.

(*Felolvasó ülés október 18-án.*)

A választmányi ülés után *Matlekovits* Sándor v. b. t. t. tartotta meg: »*Az autonóm vámtarifáról*« szülő nagyhatású felolvasását. Politikai és gazdasági köreink legelső képviselői hallgatták végig azt állandó figyelemmel s végül *Kautz* Gyula elnök mondott őszinte köszönetet az előadónak. A felolvasás I-ső felét Szemlénk múlt száma, II-ik (befejező) részét pedig mostani füzetünk hozza.

Nemzetközi giroforgalom, különösen Ausztria-Magyarország és Németország közt.

Előadói javaslat.¹⁾

I.

A girorendszernek nemzetközi alapon való megalkotása és kiépítése oly föladat, melynek megoldásához jelentékeny gazdasági és pénzügyi érdekek fűződnek.

Midőn e nehéz kérdést a magunk részéről kiválóan a postatakarékpénztárak, illetve azon állami intézetek szempontjából vesszük tárgyalás alá, melyek hatáskörébe az u. n. postai chequegiro-clearing forgalom ellátása vág — tesszük ezt azon meggyőződésben, hogy a mennyiben ezen intézmények országoként megteremtetnek s azután egymással szoros kapcsolatba hozatnak, — tényleg egy rendkívül alkalmas és hatalmas szervezet létesítenék, melynek segítségével a nemzetközi fizetések módszere valóban nagy tökéletesedést nyerhet s lényegesen megközelíthető az a kitűzött cél, hogy a nemzetközi követelések is a készpénz használatának lehető kiküszöbölésével, tisztán könyvszerű uton egyenlítettessenek ki.

Alig néhány évtizede, hogy a szóban forgó intézmények Ausztriában és Magyarországon cheque-üzletáguk révén beilleszkedtek az országos fizetések mechanizmusába s a tapasztalatok igazolják, hogy e téren nagy szerepre hivatvák. Különösen a mi a giroforgalmat illeti, tán elég rámutatnunk arra a tényre, hogy 1905 ben az osztrák postatakarékpénztár összforgalmának 43·40%-a, 7,045,386.347 korona; a magyar postatakarékpénztár összforgalmának pedig 35·57 1/0%-a, 1.659,739.744 korona már tisztán a könyvelési módszer igénybevételével volt lebonyolítható.

De a postatakarékpénztárak országuk giroforgalmának minél intenzívebb művelésére nemcsak az által nyujtanak módot, hogy a chequeszámlák nagy számát egyesítvén maguknál, az ezek közt fölmerülő transactiókat a könyvszerű rendezkezés útjára terelik, hanem az által is, hogy maguk szintén számlatulajdonosai lévén

---

¹⁾ A Középeurópai gazdasági egyesületeknek f. évi november 19-én és 20-án Bécsben tartott nemzetközi értekezletén a fönti kérdéshez magyar részről Kornfeld Zsigmond főrendiházi tag és Halász Sándor min. tanácsos terjesztettek elő javaslatokat. Kornfeld Zsigmond munkája önálló füzetben már megjelent; e föntiekben adjuk Halász Sándor munkáját, melynek javaslatait az értekezlet egész érjedelmükben magáévá tette,

A szerkesztők.

más nagy girointézetnek (osztrák-magyar bank), a létrejött megállapodás alapján a saját és az utóbbinak számlatulajdonosai közt fölmerülő kölcsönös fizetésteljesítések hasonlóképen giro-szerű kiegyenlítés alá kerülhetnek. A jegybank főintézeteinél vezetett giroszámlán nyeri napi befejezését azon fizetési processus is, mely a bécsi és a budapesti leszámoló egyletekben a postatakarékpénztárak mint egyleti tagoknak közreműködése mellett a beszámítás (scontratio) elve szerint hajtatik végre s tán nem fölösleges kiemelnünk, hogy 1905-ben a bécsi leszámoló egyletben történt összes beszolgáltatásokból a beszolgáltatott kötelezettségi okmányok darabszámát (302.960) illetőleg 151.124, vagyis 50 %; az értéket (3.627,692.181 K) illetőleg pedig 1.265 394.354 K vagyis 34·88 % esett az osztrák postatakarékpénztárra, míg a budapesti leszámoló egyletben 1905-ben előfordult összes beszolgáltatásokból az okmányok darabszámát (178.132) illetőleg 48.992 darab, vagyis 27·50 % s az értéket (1.384,714.463 K) illetőleg 295,611.082 K, vagyis 21·34 %, a magyar postatakarékpénztár által egyenlített ki.

Előrelátható volt, hogy az osztrák és magyar állami girointézetek által képviselt fizetési rend nem marad hatás nélkül a külföldre sem s mindenesetre felkölteni és éleszteni fogja a törekvést hasonló berendezések létesítésére.

Első sorban a német birodalom érdekelt köreiből indult ki a mozgalom s a birodalmi kormány a hangoztatott óhajoknak vélt eleget tenni, midőn 1899-ben, egyelőre a költségvetési törvény keretében fölhatalmazást kért a birodalmi gyűléstől, hogy a birodalmi postaintézetet a cheque- és giroforgalommal kiegészítse. A kilátásba vett német berendezés alakra nézve eltér a magyar vagy osztrák postatakarékpénztár nyújtotta mintától. Miután ugyanis a német birodalmi gyűlés még 1885-ben megtagadta beleegyezését attól, hogy Németországban a szorosán vett postatakarékpénztári intézmény létesíttessék, egy egészen különleges s a postai intézménnyel szervezettebb kapcsolatba hozandó berendezés megalkotása vált szükségessé. Németország ugyanis az osztrák és magyar postatakarékpénztárnál fennálló centralistikus szervezettel szemben a maga rendszerét a decentralisatio elvére fektette. Lényegileg azonban a tervezett berendezés mégis a cheque-rendszer olyatén általánosítására célzott, mint nálunk, nevezetesen a számlatulajdonosoknak mód nyújtott arra, hogy számlájukra bármely postahivatalnál befizetések és ugyanezen uton kifizetések is teljesíthetők legyenek; e mellett azonban a könyvszerű átutalásoknak is kellő lehetősége adassék és pedig úgy minden egyes központ körzetén belül, mint valamennyi központnak egymással való közvetlen érintkezésében.

Az 1900. év elején a birodalmi gyűlésben lefolyt tanácskozások azonban megakasztották az intézmény létrejöttét és pedig azért, mert a birodalmi gyűlés elejtette a kormány tervezetében foglalt azt az intézkedést, hogy a számlatulajdonosok kamatélvezet fejében bizonyos díjak és jutalék fizetésére köteleztessenek és czélszerűbbnek vélte azt a rendelkezést, hogy a számlatulajdonosoktól díjak és jutalékok ne szedessenek, de viszont követelésük után kamat se fizettessék. E módosításhoz pénz-

ügyi okoknál fogva a kormány nem vélt hozzájárulhatni, illetve a végrehajtó hatalom a törvényben foglalt azt a felhatalmazást, hogy a cheque- és girorendszert a birodalmi posta keretében életbeléptethesse, igénybe nem vette.

Sikeresebb volt a svájci kormánynak vállalkozása és a jelen év elejétől kezdve Svájcban már élvezik a postai cheque- és girorendszer előnyeit. A legutóbb közzétett kimutatások szerint 1906. június végéig Svájcban 2826 számlatulajdonos jelentkezett; a forgalom az említett időpontig 171,434.143 frankra rugott, a melyből 70,440.110 frank a befizetésekre, 65,303.780 frank a kifizetésekre esik készpénzben, a girora pedig 35,690.253 frank. A svájci kormányzat a német birodalmi berendezést vette mintául vagyis a decentralisztikus rendszert valósította meg.

Ugyancsak foglalkoztatja e kérdés Franciaországot, melynek parlamentjében 1905. november 20-án Chastenet képviselő törvénytervezetet nyújtott be a francia állami takarékpénztárnak a cheque- és giroforgalommal való kiegészítése tárgyában. E javaslat, a mely alapelveivel teljesen az osztrák és magyar postatakarékpénztári rendszerhez simul, bizottsághoz utasítván, ennek kedvező jelentése alapján a francia kormány máris folyamatba tette a szükséges előmunkálatokat.

Végre Belgiumban, melynek törvényhozó testülete elé Denis képviselő még 1896-ban hasonló tartalmú kész törvénytervezetet vitt, a legutóbbi hírek szerint a szóban lévő üzletág mielőbbi meghonosítása várható.

A vonatkozó mozgalom eme vázlatos előadásából kitűnik, hogy az a fizetési rendszer, melyet az osztrák és magyar postatakarékpénztárak inauguráltak, immár jelentékeny hódítást tett a kontinensen s hogy nincs messze azon idő, a midőn majd egész sorozata fog létesülni azon állami intézeteknek, melyek a girorendszernek valóban nagyarányú és nem csupán egy államterületre szorítkozó művelését sorolhatják feladataik közé.

II.

Egy futó pillantás az osztrák-magyar monarchia postatakarékpénztárainak cheque üzletágára, meggyőzhet bennünket arról, hogy abban egyrészt máris megvannak első csirái egy olyan forgalomnak, mely mind jobban magára ölti a nemzetközi jelleget, másrészt pedig egyre határozottabban domborodnak ki azon formák, a melyek szerint ez a forgalom, ugyancsak nemzetközi alapon, lebonyolítását nyerheti.

Nevezetesen az osztrák postatakarékpénztárnak sikerült néhány év előtt a Levantevel az ott működésben lévő néhány osztrák postahivatal utján megteremteni a cheque- és clearing-forgalmat, mely arányaival évről-évre növekszik s 1905. évben már közel 6 millió koronára rugó összforgalmat tüntet föl. E forgalom sima lebonyolítását eddig alig hátráltatta az a körülmény, hogy ugy a készpénz, mint a clearing fizetéseknél tulajdonkép egy, a monarchiában érvényben levő pénzrendszertől elütő valuta (frank) veendő számba. Az átszámítások e részben vagy fix kulcs szerint (100 frank = 95 K 15 f, 100 korona = 105 Fr. 10 ct.)

vagy pedig (Ausztriába történő átutalásoknál) a 20 frankos arany-
nak a bécsi tőzsdén jegyzett előző napi árfolyama alapján hajtat-
nak végre.

A postatakarékpénztáraknál továbbá a szabályok értelmé-
ben bárki, tehát külföldi is nyitathat a maga részére cheque-
számlát. Tényleg mindkét intézetnél tekintélyes számra rugnak
azon számlák, melyek tulajdonosai külföldön laknak. Így az
osztrák postatakarékpénztárnál közel ezer németországi számla-
tulajdonos tartatik nyilván s nem csekély a magyar postatakarék-
pénztár külföldi számlatulajdonosainak száma sem. E belépések
közvetlen oka kétségkívül az, hogy a külföldiek az osztrák-
magyar monarchia területén lévő követeléseiket a postatakarék-
pénztárak útján szedethessék be s azután a számlájukon föl-
gyülő követeléseik fölött rendelkezhessenek, a mi továbbutalás
esetén a clearing útján vagy pedig készpénzben kívánt fizetések
esetében portoköteles postautalványokkal történik. Ugyanez áll
azon esetekre nézve, midőn belföldi számlatulajdonos kívánja a
postatakarékpénztári számlát fölhasználni arra, hogy abból fizeté-
seket külföldre utaljon ki. Az utóbbi rendelkezési mód költséges
voltának tudandó be, hogy a forgalomnak ez a része aránylag cse-
kély. Csakugyan látjuk, hogy az osztrák postatakarékpénztárnál
1905. évben 13,536.340 korona, a magyar postatakarékpénztárnál
10,572.574 korona utalványoztatott ki ily módon, a mi az összes
kifizetéseknek alig 1⁰/_o-át teszi.

Kétségtelen, hogy a külföldi postautalvány-forgalom, a mint
ez az egyes postaigazgatóságok közt létrejött megegyezés folytán
lebonyolításra kerül, máris nagy tökéletesedést jelent a nemzet-
közi pénzbeli tartozások rendezése körül. Az egyes felek által
az osztrák-magyar monarchiában koronaértékben befizetett össze-
gek pl. a német birodalomban márkában fizettetnek ki a czim-
zetteknek anélkül, hogy ezen gyakran igen jelentékeny összegek
tényleges elküldésére szükség volna; a leszámolás közvetlenül
az illető postaigazgatóságok közt ejtetik meg s csak a kölcsönös
átutalások egybevetéséből fenmaradó egyenleg az, mely kész-
pénzbeli kiegyenlítésre szorul. Hogy ezen, tulajdonkép szintén
könnyszerű kiegyenlítések hatását egy példával szemléltethetvé
tegyük, fölemlítjük, hogy 1904-ben Ausztriából a német biroda-
lomba 48,954.871 K, a német birodalomból Ausztriába 47,813.820 K
küldetett el postautalványok által s ezen 96,768.691 K összforga-
lom teljes lebonyolítására végeredményében csak 1,141.051 K
jelentkezik mint oly összeg, mely a készpénz igénybevételét a két
államterület kölcsönös leszámolásából kifolyólag megkívánta volna,
föltéve természetesen, hogy összeg és idő tekintetében a forgalom
lehetőleg egyenletesen oszlik el. Mindazonáltal a postautalvány-for-
galom részleteit tekintve, még sem állíthatni, hogy ez a készpénz
használatát, olvasásának és küldésének veszélyét és költségeit
kielégítő mértékben kikerülhetőkké tenné; ellenkezőleg a tapasztalat
azt igazolja, hogy itt is tömérdek fizetési eszköz és munka
vétetik igénybe, a melyek csak az által lennének megtakarít-
hatók, ha a forgalom ezen neme is lehetőleg a bankszerű elinté-
zés útjára tereltetnék. Ennek módja abban kínálkoznék, hogy a
postaintézet épp úgy giroszámlával bírván valamely hitelintézet-

nél, mint a czimzett, az előbbi az utalványok ellenértékét saját számlájáról giro utján juttatná el a címzett számlájára; viszont a fél az általa föladott postautalvány összegét olyképen fizetné be, hogy arról megfelelő (vörös) chequet állitana ki s ezt ugyan csak a postaintézet számlájára történő átutalás céljából szolgáltatná át a postának.

Azok az egyezmények, melyeket a kölcsönös átutalások érdekében a postatakarékpénztárak egyenként az osztrák-magyar bankkal, majd pedig egymással megkötöttek, a fizetések közvetítésének banktechnikai alapon leendő végrehajtását biztosítják. Ehhez járul, hogy általuk most már lehetővé válik a giro szerű rendezkedést nem csak az illető intézetek keretén, hanem még az egyes államterületek határain is túlmenőleg megejteni. Az osztrák-magyar bank már magában véve az által, hogy bankhelyeinek hálózata a monarchia mindkét felére kiterjed, abba a helyzetbe juttatja giroszámla tulajdonosait, hogy tekintet nélkül lakhelyükre, osztrák bankhelyről magyar bankhelyre vagy megfordítva, bármely giroszámlára tetszés szerinti összeget átutal hassanak. A jegybanknak a két postatakarékpénztárral létesített csereviszonya folytán a számlák körzete, melyek közt e giroátutalások helyt foghatnak, természetesen még inkább kibővült; s fokozottabb mértékben nyílt mód arra is, hogy a különböző államterületeken és különböző intézeteknél vezetett számlák egy girórendszerbe foglaltassanak össze. Ugyanez a hatása a két postatakarékpénztár közt létrejött megállapodásnak, mely, a mi a giroátutalások technikai végrehajtását illeti, külön fölemlítésre méltó részleteket tartalmaz.

Mindegyik intézetnek a másikonál gyűjtő számlája van. Az egyes számlatulajdonosok által naponta benyújtott átutalások, miután az illető számlákon leírásba hozattak, jegyzékbe foglaltatnak. A jegyzék a csereviszonyban álló intézethez oly czélból küldetik el, hogy az átutalások jóváírás alakjában a kijelölt ottani egyes számlákon végrehajtassanak, vagyis a jegyzékek naponta kicseréltetnek. A gyűjtőszámlát az átutaló intézet a jegyzékben foglalt összegek végsommázatával elismeri; az elfogadó intézet ugyanannyival megterheli. A gyűjtőszámlán ily módon felgyűlő követelések és tartozások azután akképen rendeztetnek, hogy a két intézet, nihelyt lehet, a kölcsönös követelést megszüntető compensationalis chequeket bocsát ki számlája terhére s a netán fenmaradó különbözet az, mely készpénzbeli kiegyenlítésre vár. A készpénz használata azonban itt is lehetőleg szűk határok közé szorittatik az által, hogy mindkét postatakarékpénztárnak — miként láttuk — az osztrák-magyar banknál girószámlája lévén, a végleges kiegyenlítés a bank giróforgalmán belül történik. Az 1905-iki évben a két postatakarékpénztár közt ily módon kifejlődött forgalom 176,858.775 koronányi összeget ölelt föl, melyből 66,720.000 compensatio utján volt rendezhető, 109,920.000 K pedig a jegybank giroszámláira került. Az a körülmény, hogy az utóbbi összeg jóval túlhaladta az előbbit, mindenesetre annak a folyamánya, hogy a kölcsönös átutalások összeg tekintetében nem fedték egymást, vagyis, hogy az egyik országból, a jelen esetben Magyarországból a másik országba, vagyis Ausztriába

az átutalások jóval nagyobb összegben történnek, mint megfordítva, úgy hogy állandóan az osztrák postatakarékpénztár javára állott fenn a nagyobb követelés, a miből már itt levonhatjuk azt a következtetést, hogy a nemzetközi giroforgalom üdvös hatását valóban csak akkor éreztetheti, ha a két terület közti mindennapi forgalom által a kölcsönös követelések legalább megközelítőleg kiegyenlítik egymást.

De akármily becsesek is a most leirt és a kölcsönösség elvére alapított berendezések, másrészt be kell látnunk, hogy ezek a nemzetközi giroforgalom problémája szempontjából csak viszonylagos értékűek.

Nem hagyható ugyanis figyelmen kívül, hogy a monarchia két államának egymáshoz való közjogi és közgazdasági viszonyánál fogva a számbajövő gazdasági terület mégsem tekinthető oly élesen körülhatároltnak, mint ez a szorosabb értelemben vett külföldre nézve állitható, s hogy különösen a nemzetközi fizetéseket tekintve, a pénzrendszer egysége és azonos volta elvonja alapját azon nehézségeknek, melyek a nemzetközi giroforgalom kérdésének megoldásánál éppen valutarius szempontból önként előtérbe nyomulnak.

Mint tulajdonképeni nemzetközi girokapcsolat, jóval élesebb körvonalakban domborodik ki az osztrák postatakarékpénztár és a berlini Deutsche Bank közt a jelen év május 1-ével létrejött viszony. Ennek bevallott célja ugyan nem más, mint az osztrák számlatulajdonosok és ezeknek a német birodalomban lévő üzletfelei közti fizetési forgalom egyszerűsítése, de az új berendezés a valóságban többet jelent. Jelenti az első komoly kísérletet a nemzetközi giroforgalom rendszeres létesítése és kifejlesztése terén. Az osztrák és a német két hatalmas intézet közt létesített üzleti viszonyban és lebonyolítási módjában már egészen praegnansul jelentkeznek egy nemzetközi fizetési rendszer alkatelemei s a létrejött összeköttetésnek a giroforgalom szempontjából jelentős voltát nem kevésbé fokozza az a körülmény, hogy az egyes vonatkozásaiban voltaképp a német birodalmi bank giroberendezésével való kapcsolatot is megteremtette.

A mi első sorban a felekkel való érintkezést illeti, a német birodalomban levő ügyfelek az osztrák postatakarékpénztár számlatulajdonosai javára befizetéseket teljesíthetnek az által, hogy az ellenértéket a német birodalmi banknál vagy a Deutsche Banknál Berlinben lévő követeléseikből utalják át; a birodalmi banknál lévő követelésekből az átutalások a Deutsche Bank javára Berlinben eszközözlendők s az utóbbinak egyuttal utasítás adandó, hogy az átutalt összeget továbbítsa az osztrák postatakarékpénztár számlatulajdonosaihoz. De történhetnek a befizetések az összegnek kész befizetése által is s pedig a Deutsche Bank pénztáránál, valamennyi fiókjánál, vagy a vele szoros üzleti összeköttetésben álló azon bankintézeteknél, melyek névsora közzé tétetett. Ezen befizetések alkalmával külön letétjegyek használhatóak. A befizetett márkaösszegek átszámítása osztrák koronákra az előző napi tőzsde bankjegy árfolyamának alapul vétele mellett történik. Az átszámítási árfolyam iránt a befizetők

mindenkor tudakozódhatnak a Deutsche Banknál és üzlethelyeinél.

A kifizetések történhetnek a Deutsche Bank avagy ennek egyik üzlethelye útján akképen, hogy a számlatulajdonos egy megfelelő rendelkezéssel ellátott chequet küld Bécsbe a postatakarékpénztárnak. Ez intézkedik azután a Deutsche Bank által a chequeben megnevezett személy vagy cég részére leendő fizetés iránt és pedig az adott esethez képest készpénzben avagy az elfogadónak a birodalmi banknál fennálló giroszámlájára, illetve ennek a Deutsche Banknál lévő számlájára való átvitel útján; esetleg posta útján (pénzeslevéllel vagy postautalvánnyal) és annak ellenére, hogy a Deutsche Banknak a kifizetés helyén üzleti helye van; ezt azonban a chequen kifejezetten meg kell jegyezni. Az átszámítási árfolyam kifizetéseknél a német birodalmi márka bankjegyeknek a bécsi tőzsdén előző napon jegyzett áruárfolyamán vitetik keresztül.

Magának a forgalomnak e két intézet egymás közt való lebonyolítására nézve a következő rendelkezések állanak fenn:

A Deutsche Bank a postatakarékpénztár számlatulajdonosai javára hozzá átutalt, illetve nála vagy valamely üzlethelyénél befizetett márka összegeket a postatakarékpénztárnak a banknál vezetett számlája javára írja, s a befizetéseket naponta jegyzékben közli a postatakarékpénztárral. A jegyzék tartalmazza a postatakarékpénztárnál való elkönyveléshez szükséges adatokat az összegnek márkák- és koronákban való megjelölésével érték megjelölés mellett és az átszámítási árfolyammal. A befizetett márkaösszegek átszámítása osztrák koronákra az előző napi tőzsdészerű bankjegy-árfolyamon történik. A jegyzékhez a Deutsche Bank részéről a birodalmi bank által történő átutalásoknál a Deutsche Bank giroszámlája vagy számlája, avagy készpénzküldeményeknél posta útján postautalvány, készfizetéseknél a befizető fél által kitöltendő letétjegy csatlakozik.

Viszont azon fizetéseket, melyeket a postatakarékpénztár számlatulajdonosai számlájára a Deutsche Bank útján eszközöl, a postatakarékpénztár szintén jegyzékben közli a Deutsche Bankkal. A kifizetések a német birodalmi bankjegyeknek előző napon a bécsi tőzsdén jegyzett áruárfolyamán vitetnek keresztül. A Deutsche Bank a vele jegyzékben közölt márkaösszegeket a postatakarékpénztárnak nála vezetett számlájáról leírja és közvetíti a címzetteknek leendő kifizetést, még pedig a különleges esethez képest készpénzben, avagy az elfogadónak a német birodalmi banknál lévő giroszámlájára vagy a Deutsche Banknál lévő számlájára leendő átvitel útján. Ezenkívül átutalásokat Németországba a postatakarékpénztár a Deutsche Bankra intézett cheque által is közvetít.

A gyűjtőszámlák kiegyenlítése készpénzben történik.

A leszámolást a postatakarékpénztár számláján lévő kezelés tekintetében a Deutsche Bank félékenként ejti meg, minden félév végével és a fenmaradó egyenleg a következő félévre vitetik át.

A most ismertetett berendezés bizonyára még sokkal rövidebb életű, sem hogy annak értéke fölött végleges ítéletet mon-

dani vagy ahhoz messzebb menő következtetéseket fűzni szabadna. De az egyetemes gazdasági érdekek szempontjából máris nagy vivmánynak kell tekintenünk azt, hogy a nemzetközi girorendszer megteremtésének nehéz kérdésében a megoldás módját keresték és megtalálni vélték oly intézetek, melyek világszerte nagy tekintélynek örvendenek és a számlatulajdonosok rendkívül nagy számával dicsekedhetnek. Az osztrák postatakarékpénztár vezetőségének nyilatkozatai szerint az intézetnek a németországi bankkal való átutalási forgalma minden tekintetben kielégítően fejlődik, olyannyira, hogy a beavatottak már tudni vélik azt is, hogy ugyanilyen csereviszonynak Olaszországgal való létrehozása (egy előkelő olasz bank útján) a legközelebbi jövőben várható.

S csakugyan, ha már az adott példa kapcsán a nemzetközi girokapcsolat lehetősége beigazoltnak látszik, s általa nyilvánvalóvá lett az is, hogy a pénzrendszer különböző volta nem képezhet annak megvalósításában leküzdhetetlen akadályt, úgy elvileg mi sem állhatja útját annak sem, hogy hasonló megállapodás létesülhessen erre rátermett más intézetek és más országok között is.

III.

Abból a föltevésből indulunk ki, hogy a nemzetközi érintkezésben a girórendszer minél erősebb érvényesülésének föltételei tényleg megvannak; nevezetesen hogy az illető két állam közt sűrű és élénk üzleti összeköttetés áll fenn, a kölcsönös árú- és pénzforgalomból eredő átutalások összegei időre nézve egyenletesen oszlanak meg, s az átutalásokat közvetítő intézetek követeléseiket lehetőség szerint compensálják olyannyira, hogy a különbözet kiegyenlítése végett az adós aránylag csekélyebb készpénzfedezetről vagy követelésekről köteles gondoskodni, s hogy mindezekon kívül a váltóárfolyamoknak különben elmaradhatatlan ingadozása mellett is az árfolyamkülönbözetek mégsem oly nagyok, hogy azok akár az átutalásokat igénybe vevő felekre akár az ezeket közvetítő intézetekre nézve lényegesebb kockázatot rejtenének magukban. De a kiemelt szempontok mellett nem kevésbé esik latba azon intézetek minősültsége is, melyek a nemzetközi giróforgalomnak hordozói gyanánt kiszemelhetők. Már itt számba jönnek egyszersmind ezen intézeteknek üzleti céljai, szervezetük, az államnak gazdasági szervezetében elfoglalt posztójuk s végre az általuk nyújtható biztonsági mozzanatok. Csakis az ily intézektől lesz várható, hogy egy nagyarányú giróforgalomnak állandó fentartásáról gondoskodjanak s mindenesetre csökkentsék vagy épen elhárítsák azon nehézségeket, melyek annak nemzetközi alapon leendő rendszeresítése elé tornyosulnak.

E célra az állami giróintézetek önként kínálkoznak.

A kitűzött föladat érdekében állami intézetek könnyebben és hamarabb egyezhetnek meg, mint magánvállalatok, melyeknek gyakran más üzleti érdekekre is tekintettel kell lenniök. Állami intézetek a rendszeresen fejlesztendő giróforgalom lebonyolítása körül egyöntetűbb szabályokat állapíthatnak meg. Franciaország és Olaszország épp a múlt évben kötöttek egyezményt a takaré-

betétek nemzetközi átutalása érdekében s ez alkalommal a végrehajtás tekintetében érvényesített alapelvek ugyanazok, melyek ugyane tárgyban már régebben Franciaország és Belgium, ugyszintén Belgium és Hollandia közt létrejött, s legutóbb revideált egyezményekben kifejezésre jutnak. Mindezen nemzetközi megállapodások arra czéloznak, hogy az egyik országban elhelyezett betétek a másik országban kerülhessenek kifizetésre, illetve befizetések történhessenek az egyik országban az olyan betétkönyvecskére, melyet a másik állam nemzeti (posta) takarékpénztára állított ki.

De a mit különösen hangsúlyozni szeretnénk: első sorban az állami girointézetek azok, melyek a postahivatalokban rejlő nagy fiókhálózatuknál, üzletformáiknak a nagy közönség által már megszokott postai formákhoz való simulásánál, enyhe üzleti feltételeiknél, nemkülönbön azon számos kényelmi szempontnál és kedvezményeknél fogva, amelyek törvényileg biztosítják, a giroszámlatulajdonosok tömegét leginkább képesek magukhoz vonzani. Az osztrák postatakarékpénztárnál ez idő szerint már nem kevesebb mint 70.000, a magyar postatakarékpénztárnál 15.000 számla vezetetik; a svájci állami chequeintézet mindjárt az első időszakban 10.000 számlatulajdonosra számít. Ezzel szemben a német birodalmi bank giroszámláinak száma alig több 22.400-nál; az osztrák-magyar bankéi mindössze 5.440. Igaz, hogy a jegybankok a számlanyitások tekintetében jóval válogatosabbak, mint az állami girointézetek, s hogy az előbbieket számlatulajdonosai épen a legerősebb és jelentékeny üzleti tőkékkel dolgozó gazdasági körökből származnak. Ezek a körök azonban, melyek gazdaságilag is sokkal képzetebbek, a külföldre szóló fizetéseiknél bankösszeköttetések révén egészen más üzleti formákat vehetnek igénybe s e célra kiterjedt mértékben használtatnak a külföldi váltók és chequek.

Ámde ha arról van szó, hogy a girórendszert épp úgy mint belföldön máris történt, a külföldi viszonylatokban is meghonosítsuk, úgy az ebbeli törekvéseknek, nézetünk szerint, első sorban arra kell irányulniok, hogy abba a kisebb gazdasági egyedek nagy tömege is belevonható legyen; azon egyedeké, melyek üzleti transactiói jóval kezdetlegesebb formák közt bonyolítottatnak le. Az állami girointézetek e célra irányuló szövetkezése tárgyi szempontból is indokolva van, mert hisz tapasztalati tény, hogy mentől nagyobb az egymással érintkezésbe hozható giroszámlák száma, annál nagyobb a giroátutalások tere és lehetősége is.

Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni, hogy a vállalkozás sikere jó részben az átutalási forgalom költségeitől is függ. Ha az átutalásokat a felekre nézve nem tesszük jutányosokká, ezek az eddig használt fizetési módozatokat veszik igénybe, s épen a rentabilitási szempont az, melynél az államtól a maga intézményei följánlásával nagyobb áldozatkészség kívánható; valamint a közczél érdekében az állam hajlandóbb és képesebb is lesz oly áldozatokra, melyek a nemzetközi forgalom kapcsán bizonyos kamatveszteségek vagy árfolyam kockázatok folytán netán szükségessé válnak.

Csak mellékesen említjük meg itt, hogy a nemzetközi átutalásoknak az állami girointézetek kapcsolatára alapított szervezetébe czélszerűen beilleszthető volna a nemzetközi postautalvány-forgalom is és pedig oly módon, hogy maga a külföldi postautalványok (épp úgy, mint a belföldiek) kezelése a készpénz használatának háttérbe szorításával szintén giroszerűn történhetnék. A német birodalmi posta intézeteinek a német birodalmi bank számlatulajdonosai sorába való belépése folytán lehetővé vált, hogy a bank giroszámlatulajdonosaihoz érkezett vagy ezek által föladott postautalványok értékei, készpénzfizetés helyett a postai giroszámlákkal való átutalási forgalomban egyenlíttessenek ki. A kezelés ezen módját kiterjesztve az állami girointézetek jóval nagyobb számú számlatulajdonosaira, kétséget sem szenved, hogy az illető állam fizetési forgalmában fokozódva jelentkeznének azon előnyök, melyek egy kiterjedt és intenzív művelt girorendszernek természetes folyományai.

Mindenesetre fölötte sajnálatos, hogy a postai cheque- és giroforgalom a jelzett okoknál fogva mindeddig épp Németországban, tehát azon külföldi államban nem honosodhatott meg, melyhez monarchiánkat a legtöbb gazdasági kapocs fűzi. Áru- és pénzforgalmunk a német birodalommal oly alakulatot mutat, mely jogosulttá teszi a föltevést, hogy a mennyiben a kölcsönös giroszerű átutalások rendszeres közvetítése céljából a megfelelő szervezetek működésbe hozatnak, tényleg elég tere nyílnék a compensálásoknak is. E tekintetben szabadjon ráutalunk arra a tényre, hogy pl. 1905-ben az osztrák-magyar monarchia és a német birodalom pénzbeli követelése aránylag csekély különbözettel ugyszólván fedték egymást (Ausztria-Magyarország követelése Németországgal szemben 1064 millió korona, a német birodalomé monarchiánkkal szemben 996 millió K.). Jellemző adatokat szolgáltat idevágóan a nemzetközi postautalvány-forgalomra nézve a postaigazgatóságok által közzétett statisztika. 1904-ben Ausztriából külföldre küldetett postautalvány 2,152.301 darab 88,118.496 K értékben; ebből esett Németországra 1,379.078 drb 48,954.871 K értékben. Ausztriába külföldről küldetett 2,259.276 darab 111,122.772 K értékben; ebből csupán Németországból 1,225.628 drb 47,813.820 K értékben. A Magyarországból ugyancsak 1904. évben külföldre indított postautalványok száma 331.515, értéke 21,841.772 K, ebből jutott Németországra 184.632 darab 10,927.177 K értékben. Viszont a külföldről Magyarországra szánt postautalványok darabszáma 532.104, értéke 31,489.506 K; csupán Németországból 148.729 drb 6,923.882 K. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a 31,489.506 K értékben a kivándorlások folyományaképp az északamerikai Egyesült-Államokból 14,853.277 kor. került Magyarországra, ezen összeg levonásával a külföld küldeménye 16,636.229, melyben Németország fönt kimutatott részese dése mindenesetre aránytalanul a legnagyobb. S ha az egyenleget e részben a két birodalom közt megvonjuk, kitűnik, hogy a nemzetközi postautalvány-forgalomban az osztrák-magyar monarchiából Németországra összesen 59,882.048 K volt küldendő; viszont Németországból az osztrák-magyar monarchiába 54,737.702 K, vagyis a különbözet aránylag jelentéktelen. A mi

végül az árfolyam-különbözeteket illeti, constatált tény, hogy 1896. óta a váltó- és valutaárfolyamok a szóban forgó államterületek közt egészen normalis mederbe terelődtek s ebben megmaradtak máig is.

Mindez a mellett bizonyít, hogy épp Németországgal szemben a nemzetközi girorendszernek inaugurálása oly kísérlet lenne, mely sok sikerrel kecsegtet. S a mit eltérő pénzrendszerük daczára a most említett két államterület a kölcsönös átutalások érdekében állami girointézeteik révén kezdeményezne, ugyanaz folytatást nyerhetne más államok azonos megegyezése által. A létesítendő állami girointézetek megfelelő kapcsolata létrehozhatná a nemzetközi giroforgalmat Olaszország és Franciaország, Belgium és Franciaország, Svájc és Olaszország közt stb. s e tekintetben nem csekély mértékben támogatnának a törekvések épp azon államokban, melyek egyforma pénzrendszerrel bírnak (latin pénzunio).

Másrészt azonban lehetetlen szem elől téveszteni azt, hogy az állami girointézetek ilyenén szoros összműködése által megteremtendő átutalási forgalom csupán egyik, bárha széles csatornáját képezné a nemzetközi fizetéseknek általában. Nem kisebb súlyt kellene fektetni a nagy központi jegybankok hasonlartalmú kölcsönös megállapodására, hogy a nemzetközi követelések kiegyenlítését saját hatáskörükben lehetőleg szintén a girorendszer útjára tereljék.¹⁾ Ugyanezen rendszer további kiépítését látnók abban az irányban, hogy viszont az állami girointézetek ugyancsak a jegybankok giroberendezéseivel hozassanak szoros kapcsolatba, a mint ez Ausztria-Magyarországon máris megtörtént. E rendszabály annál is inkább ajánlható, mert a kölcsönös követelések egybevetéséből eredő egyenleg bankszerű rendezésére épp a központi jegybankok volnának a legcélszerűbben igénybe vehetők.

A kijelölt uton tényleg teljes mértékben érvényesülnének mindazon előnyök, melyek egy nemzetközi giroforgalomnak szervezéséből önként folynak s nyilvánulnának különösen a nemzetközi pénzforgalom egyszerűsítésében, az üzleti összeköttetések megkönnyítésében, az időnként hátrányosan jelentkező pénzszükséglet csökkentésében és az aranykincs hatályosabb megkimélésében és megóvásában.

A következő határozati javaslatot vagyok bátor előterjeszteni:

A nemzetközi giroforgalomnak általában indokolt szervezése, mindenek fölött pedig Ausztria-Magyarország és Németország közt leendő rendszeresítése érdekében a Középeurópai gazdasági egyesületek kívánatosnak tartják, hogy

1. a német birodalomban a cheque- és girorendszernek a

¹⁾ Utalnunk kell e tekintetben Kornfeld Zsigmond »Előadmány a nemzetközi giroforgalom kérdéséről, különösen Németország és Ausztria-Magyarország közt« cím alatt megjelent munkájára, melyben a kiváló szerző a szóban forgó kérdés megoldásánál épp a Német birodalmi bank és az Osztrák-magyar bank idevágó megegyezését helyezi előtérbe s épp oly szakavatottsággal, mint meggyőzően jelöli ki a keresztülvitel lehetőségét és legcélszerűbb módozatait.

birodalmi postaintézet keretében tervezett és törvényhozásilag már egy ízben elvileg jóváhagyott berendezése mielőbb megvalósíttassék s ennek megtörténtével ezen intézménynek az osztrák és magyar állami girointézetekkel (postatakarékpénztárakkal) megfelelő alakban való összekapcsolása a kölcsönös átutalások lehetővé tétele céljából kezdeményeztessék;

2. a német birodalmi bank és az osztrák-magyar bank között a kölcsönös giroforgalom bevezetése érdekében megegyezés létesíttessék;

3. a most említett két jegybank giróberendezései, valamint az állami girointézmények közt ugyancsak az említett célból megfelelő kapcsolat kerestessék.

Halász Sándor.

Munkásjóléti intézmények a m. kir. dohánygyárakban.¹⁾

A dohánygyári munkások különféle jóléti intézményei között mindenekelőtt a dohánygyári betegsegélyező pénztárak említen-dők, melyek az 1891: XIV. t.-cikk alapján alakítottak. Ily intézmény a dohánygyáraknál már ezen törvénycikk megalko-tása előtt is létezett a dohánygyári munkásbetegápoló- és segély-egyletek formájában, melyek az önálló magyar dohányjövédék létrejöttével együtt lettek felállítva. Ezekbe a gyárankint szerve-zett egyletekbe a munkások belépése eleinte csak önkéntesen történt, később azonban a belépési kényszert hozták be oly-képpen, hogy az egyletbe való belépés a dohánygyári munká-sokra nézve kötelezővé alkotott munkásszabályok értelmében föltételt képezett. Ennek teljesítése nélkül a dohánygyári munkás nem nyerhetett állandó munkahelyet. A ki pedig már a dohány-gyár szolgálatában állott, az véglegesített munkás mindaddig nem lehetett, míg az egyletbe tényleg be nem lépett.

A belépési kényszer behozatalával a dohánygyári munkás-betegápoló és segélyegyletek a dohánygyárak szervezetének ki-egészítő részét képező intézménynyé váltak. Feladatuk az volt, hogy tagjaikat megbetegedés esetén orvosi segélyben, gyógy-szerekben és betegpénzben részesítsék, aggkorukban segélyezzék, elhalálkozásuk alkalmával pedig eltemettetésükről temetkezési járulék nyújtása által gondoskodjanak. Az egyletek ügyeit a dohánygyári igazgatóságok és azok felettes hatósága az alap-szabályok szerint, s az egyleti tagok sorából alakított választ-mány közreműködése mellett intézték. Az egylet tagjai voltak: *a)* a belépésre kötelezett állandó és szolgálatban állott gyári munkások, *b)* azon nyugbéres gyári munkások, a kik tényleges szolgálatuk idejében az egyletnek már tagjai voltak, *c)* a dohán-gyári altisztek és szolgák, kik szabad elhatározásukból léphettek be az egyletbe. Az egyletbe csak azon jelentkezőket vették fel, kiket a dohánygyár orvosa egészségesnek talált s kik közül a férfiak a 18 évet, a nők a 15 évet már betöltötték, a 40, illetőleg 35 évet azonban még meg nem haladták.

Ezen munkássegélyező egyletek a kezdet nehézségeinek le-küzdése után évről-évre mindinkább fejlődtek. A munkások a belépési kényszer folytán, s az egyleti tagsággal kapcsolatos

¹⁾ Lásd szerzőnek a dohánygyári munkásokról a Szemle szeptemberi füzetében megjelent értekezését. A mostani rész felolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaság f. év december hó 13-án tartott felolvasó ülésén.

kedvezmények tudatában mindnagyobb számmal, a korhoz kötött föltételeknek megfelelt munkások pedig úgyszólván teljes számmal léptek be.

Az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről szóló 1891: XIV. t.-cikk alapján a dohánygyári munkások betegápoló- és segélyegyletei dohánygyári betegsegélyező pénztárakká alakították át, s mint ilyenek a dohánygyárak szervezetének kiegészítő részét képező intézménynyé váltak. Az e célból szervezett s ezekre vonatkozó betegsegélyező pénztári alapszabályokat a m. kir. pénzügyminister 12.446/1893. számú rendeletével jóváhagyván, azokat a m. kir. dohányjövedéki központi igazgatóság 1893. évi október 1-én léptette életbe. (10.265/1893. djk. sz.)

Ezen alapszabályok érvényét a kereskedelmi ministerium által a képviselőházhoz most benyújtott s az ipari, gyári s kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról szóló törvényjavaslat továbbra is meghagyja, amennyiben a 156. §-ban kimondja, hogy »a dohánygyári betegsegélyező pénztárak szervezetét, a segélyezés mérvét, a járulékok nagyságát, a kezelés módozatait és a felügyeletet a dohánygyári pénztáraknál az 1891: XIV. t.-cz. alapján alkotott alapszabályok szabályozzák és a dohánygyári betegsegélyező pénztáraknak e rendelkezésekben megállapított szervezete érintetlenül hagyatik.« Minthogy azonban a dohánygyári betegsegélyező pénztárak intézménye az 1891: XIV. t.-cz. alapján létesült és e pénztárak csak annyiban alakultak a betegsegélyező pénztáraktól eltérő szervezetekké, hogy ezek működése megfelelő módon a nyugdíjbiztosítással is kapcsolatba lett hozva, a szóban forgó törvényjavaslatnak pedig éppen az 1891: XIV. t.-cz. módosítása képezi egyik sarkalatos célját: logikailag kívánatos volt a most említett törvénycíkket lényegében módosító intézkedéseket a dohánygyári betegsegélyező pénztárakra is kiterjeszteni. Ezt a törvényjavaslat meg is cselekszi, amennyiben a 156. §-ban folytatólag kimondja, hogy a betegségek esetére való biztosítás címén fizetendő járulékok és azok fizetési kötelezettségének mérvére, továbbá a betegség esetében nyújtandó segélyek legcsekélyebb mérvére vonatkozó rendelkezések a dohánygyári betegsegélyező pénztárakra is alkalmazandók. Kimondja továbbá, hogy »üzemi baleset által sujtott dohánygyári munkásokat és azok hozzátartozóit az állam részesíti kártalanításban, melynek mérve a törvényjavaslat vonatkozó fejezetében megállapítottnál csekélyebb nem lehet.«

Ezek alapján tehát az 1893. évben életbeléptetett dohánygyári betegsegélyező pénztári alapszabályok — kellő módosítással — a munkásbiztosító törvényjavaslatnak törvényerőre emelkedése után is érvényben fognak maradni, s a dohánygyári betegsegélyező pénztárak tagjai nem lesznek kötelesek betegség és baleset esetére való biztosítás céljából az országos munkásbetegsegélyező és balesetbiztosító pénztárba, illetve a kerületi munkásbiztosító pénztárba lépni. Kivéve, ha a dohánygyári szolgálatot elhagyják, onnan kilépnek s oly foglalkozásra térnek át, mely őket az országos pénztárnál való biztosításra kötelezi. Az érvényben hagyásnak oka abban keresendő, hogy a dohánygy-

gyári pénztárak már mostani szervezeti formájukban és mostani alapszabályaik útján is bizonyos dolgokban a törvényjavaslatban foglaltaknál jóval több kedvezményt nyújtanak. S a mellett a több, mint fél millió koronát kitevő pénztári vagyon elvétele a dohánygyári munkásoktól az országos pénztár javára méltánytalannak, sőt szinte elképzelhetetlennek látszanék. A törvényjavaslatnak említett megszorító intézkedésével továbbá biztosítva lévén a dohánygyári pénztári tagok részére a segélyezésnek tervezett legcsekélyebb mérvé: ennek jogán az eddig nem élvezett kedvezményekben is annak idején épp úgy részesednek, mint mindazok, kik az országos pénztárnál való biztosításra kötelezve lesznek.

A betegsegélyző pénztár kötelezett tagjai: *a)* a dohánygyári altisztek, szolgák és kapusok, *b)* a heti, napi és szakmánybéresek, *c)* a tanoncok, ha napi keresetük 8 koronát meg nem halad és alkalmazásuk hét napnál hosszabb időre lett biztosítva. Azok, kik a jelen alapszabályok helybenhagyása után nyernek alkalmazást a dohánygyárban, a mennyiben biztosításra kötelezettek, és ha nem tagjai a gyár székhelyét magában foglaló, illetve annak székhelyén levő valamely kerületi, ipartestületi vagy más elismert jellegű pénztárnak, szintén tagjaivá válnak ezen betegsegélyző pénztárnak. Önként beléphetnek a biztosításra kötelezett tagoknak külön keresettel nem bíró családtagjai, kiknek ellátásáról a kötelezett tag gondoskodik; továbbá a pénztár kötelékében önként megmaradhatnak azok, kik a dohánygyári szolgálatban munkaképtelenné váltak (tehát nyugbérések és végkielégítettek), ha valamely dohánygyár székhelyén tartózkodnak állandóan. Ezek tehát nem kötelesek tagok maradni, de ez esetben természetesen a betegsegélyző pénztár által nyújtott kedvezmények nagyobb részétől elesnek, mint azt később látni fogjuk. A tagság a kötelezett tagokra nézve az alkalmazásnak, az önkéntes tagokra nézve pedig a föl vételnek napjával veszi kezdetét s ettől az időponttól kezdődik egyuttal a segélyezésre való igény is.

A dohánygyári betegsegélyző pénztár betegség esetére vagy baleset alkalmával a betegség ideje alatt a következő segélyt nyújtja: *a)* ingyen orvosi vagy szülésznői segélyt a pénztári orvos vagy szülésznő által; *b)* gyógyszereket és a szükséges gyógyászati segédeszközöket (szemüveg, mankó, sérvkötő stb.); *c)* táppénzt, azon esetre, ha a betegség keresetképtelenséggel jár és három napnál tovább tart, a megbetegedés napjától számítva a keresetképtelenség tartamára és ha a keresetképtelenség előbb véget nem érne, 20 héten át; *d)* gyermekágy esetében gyermekágysegélyt, mely a táppénzzel egyenlő összegben és a lebetegedés első napjától négy hétig jár; *e)* halál esetén temetési segélyt; *f)* nyugbéréztetés esetében állandó havi segélyt, mely minden hó 2-án előlegesen fizettetik; *g)* szolgálatképtelenség esetében, ha a tag a szolgálati idő rövideége miatt állami ellátásban nem részesül, a szolgálati idő arányában 80 koronáig terjedő végkielégítést.

A táppénznek (vagy gyermekágyi segélynek), továbbá a temetési és állandó segélynek nagysága az egyes dohánygyárak

részére külön-külön van megállapítva a következő táblázat szerint:

A gyár neve	Táppénz (nőknek gyermekágyi segély is)				Temetési segély				Havi segély
	altisztek, szolgák, kapusok	heti, napi és szakmánya-bérek		tanoncok	altisztek, szolgák, kapusok	heti, napi és szakmánya-bérek		tanoncok	
		férfi	nő			férfi	nő		
		korona	fillér			k o r o n a			
Budapest-Ferencváros	1·20	1·—	80	40	100	100	100	100	5
» Erzsébetváros	1·20	1·—	80	40	100	100	100	100	5
» Ó-Buda	1·20	1·—	80	40	100	100	100	100	5
Debreczen	1·20	—80	60	30	60	60	60	60	3
Eger	1·20	—80	60	30	60	60	60	60	3
Fiume	1·20	1·—	80	40	80	80	80	80	3
Kassa	1·20	—80	60	30	60	60	60	60	3
Kolozsvár	1·20	—80	70	30	80	80	80	80	3
Munkács	1·20	—80	60	30	60	60	60	60	3
Pozsony	1·20	1·20	100	40	70	70	70	70	3
Pápa	1·20	—80	60	30	60	60	60	60	3
Selmeczbánya	1·20	—80	60	30	60	60	60	60	3
Szolnok	1·20	—70	50	30	50	50	50	50	3
Szeged	1·20	—80	60	30	60	60	60	60	3
S.-A.-Ujhely	1·20	—80	60	40	60	60	60	60	3
Szt.-Gotthard	1·—	—70	50	30	50	50	50	50	3
Sepsi-Szt.-György	1·20	—80	50	30	60	60	60	60	3
Szepes-Béla	1·20	—70	50	30	40	40	40	40	3
Temesvár	1·20	—80	60	30	60	60	60	60	3
Záráb	1·20	1·—	80	40	70	70	70	70	3
Zengg	1·—	—50	40	20	40	40	40	40	3

A táblázatban kitüntetett összegeknél a táppénz naponként, a temetési segély egyszersmindenkorra, a havi segély pedig egy óra értendő. A táppénz a munkabér átlagának és a helyi viszonyoknak megfelelően van megállapítva. A táppénz, a pénztári orvos által kiállított betegségi bizonylat alapján, heti utólagos részletekben, minden hét szombatján fizettetik ki. A betegségi bizonylatban kitüntetendő a betegség kezdete, az egészségi bizonylatban pedig azon nap, a melyen a tag újból munkába léphet. A táppénz vasár- és ünnepnapokra is jár. Táppénzre nem tarthat igényt, kinek betegségét saját szándékos cselekménye vagy önhibája által előidéztet verekedés, vagy kicsapongó életmódja vagy iszákossága okozta. Ily esetekben a betegsegélyező pénztár a táppénzt elvonhatja, a segélyezés többi nemeiben azonban ezen tag is részesítendő. Ha a beteg vélt felgyógyulása után 8 napon belül ugyanazon betegségbe visszaesik, a segélyezés kezdetének időpontja az első megbetegedés napjától számítandó.

Az orvosi gyógykezelést, föltéve, hogy a tag nem kórházban ápoltatik, rendszerint a pénztári orvos teljesíti; azon költségeket tehát, a melyek más orvos által való kezelésből származnak, csak az esetben téríti meg a pénztár, ha a más orvos által való kezelésbe a pénztár igazgatósága beleegyezett vagy más orvosnak igénybevételét sürgős körülmények tették szükségessé. Ilyen eset például az, midőn valamely betegségi esetről (foghuzás stb.) az orvosnak a szükséges műszerek nem állanak

rendelkezésére, vagy midőn a betegség okvetlenül speciális gyógykezelés alá veendő. Ilyenkor a pénztári orvos írásbeli ajánlatára a pénztári igazgatóságnak jogában áll az illető beteg tagot a betegsegélyző pénztár terhére az ajánlott speciális orvossal gyógykezeltetni.

A betegség esetén nyújtott segélyezés helyett a pénztári orvos vagy a pénztári igazgatóság rendeletére a beteg kórházi teljes ellátásban is részesíthető. Azon betegnek azonban, a ki házásságban, vagy családjának valamelyik tagjával egy háztartásban él, vagy egyébként házi ápolásban részesül, a megállapított segélyezés helyett kórházi ápolás csak az esetben rendelhető, ha a beteg a kórházi ápolásba beleegyezik, vagy a betegség ragadós, vagy az kórházi ápolást tesz szükségessé. Köz-kórházban való ápolás esetén csakis a legutolsó osztályú ellátás igényelhető. Azon beteg tagok részére, kik a betegsegélyző pénztár által nyújtott kórházi kezelésben részesítendők, a pénztári igazgatóság rendszerint a kórházba szállítás előtt, sürgős és halasztást nem tűrő esetekben pedig a beszállítás után a pénztári orvosnak meghallgatásával névre szóló utalványbárczát állít ki. Ezen utalványbárczák alapján a kórházban ápoltakról nyilvántartás vezetendő és a kórházi ápolási díjakról szóló számlák adatai ellenőrizendők. Ha a betegnek oly hozzátartozói vannak, a kiket keresetéből tart fenn, ez esetben azon időre, míg a betegsegélyző pénztár által nyújtott (tehát legföljebb 20 heti) teljes kórházi ápolás tart, a kórházban való ingyen ellátáson kívül, még a táppénznek fele is kifizetendő a hozzátartozók részére.

A 20 héten túl való ápolási költséget a kincstár fizeti a visszkereseti jog fentartása mellett. Ezenkívül az 1898 : XXI. t.-cz. 9. §-a alapján az államkincstár fizeti : *a)* a kórházakban és gyógyintézetekben vagy hatósági megbizásból házilag gyógykezelt, bujakórban vagy szemcsés köthártyalobban (trachoma) szenvedő szegények ápolási és esetleges szállítási költségeit ; *b)* az elme-gyógyintézetekben, kórházakban és gyógyintézetekben vagy hatósági megbizásból házilag kezelt szegény elmebetegnek ápolási és szállítási költségeit, a mennyiben ezeknek fizetéképes hozzátartozói nincsenek. Az *a)* és *b)* pont alatt felsorolt esetekben az ott említett költségeket akkor is az államkincstár fizeti, ha az illető ápolat valamely elismert jellegű betegsegélyző pénztár, társláda vagy betegsegélyző egyesület tagja, illetőleg ha megbetegedése idején mint cseléd szolgálatban állott.

Azon nyugbérések részére, kik a régi betegsegélyző egyesület tagjai voltak, az alapszabályok állandó havi segélyt biztosítanak ; ezen állandó segély megilleti őket, akár megmaradnak a pénztár kötelékében mint önkéntes tagok, akár nem. A nyugbérézettek azon igényeiket, melyeket szolgálatuk alatt szereztek, ha a pénztárban önként megmaradnak, továbbra is megtartják, vagyis mint önkéntes tagok orvosi segélyre és gyógyszerekre, ezenkívül pedig mint nyugbéres tagok állandó havi segélyre és hozzátartozói temetési segélyre bírnak igénynyel. A nyugbéres önkéntes tagok tehát csak táppénzt nem kapnak, a többi kedvezményre azonban jogosultak. De ha a nyugbéresek a pénz-

tárban önként megmaradni nem akarnak, az állandó havi segélyen s temetkezési járulékon kívül más kedvezményre igényt nem tarthatnak. A temetési segély tehát mindazon munkások után fizetendő, kik a betegsegélyző pénztárnak tagjai voltak és akár a régi, akár az új alapszabályok érvénye alatt nyugberezettek. A temetkezési segély a hozzátartozóknak öngyilkosság esetén is kiadandó. Ha a dohánygyári pénztári tag örökösök hátrahagyása nélkül hal meg, a temetkezési járulék a temetkezési költségekre fordítás céljából a betegsegélyző pénztár által megválasztott beteganyának fizetendő ki, a ki azonban a temetkezési segélyek tényleges felhasználását számlákkal vagy egyéb hiteles okmányokkal tartozik igazolni.

A dohánygyári betegsegélyző pénztáraknak ezen segélyezéseivel szemben a törvényjavaslat szerint a kötelezőleg és önként biztosított ipari, gyári és kereskedelmi alkalmazottaknak, mint tagoknak betegség esetében az országos munkásbetegsegélyző és balesetbiztosító pénztártól *legalább* a következő segélyekre van igényük: 1. ingyen orvosi gyógykezelésre, a betegség tartama alatt, de egyfolytában legalább húsz hétig, — szülés esetében ugyancsak ingyen a szükséges szülészeti támogatásra és gyógykezelésre; 2. gyógyszerekre, fürdőkre, gyógyvizekre és a szükséges gyógyászati segédeszközökre (szemüveg, mankó, sérvkötő, műláb stb.) húsz héten át szintén ingyen; 3. táppénzre abban az esetben, ha a betegség keresetképtelenséggel jár, a megbetegedés első napjától számítva a keresetképtelenség tartamára, de ha a keresetképtelenség előbb véget nem érne, húsz héten át és pedig az illető tag járulékának kiszámításánál alapul vett átlagos napi bérösszeg fele összegében; 4. gyermekágy esetében gyermekágysegélyre a 3. pont szerinti táppénzzel egyenlő összegben, a lebetegedés első napjától kezdve hat hétig; 5. a biztosítottal egy háztartásban élő és keresettel nem bíró nem biztosított családtagok részére ingyen orvosi gyógykezelésre, gyógyszerekre és a szükséges gyógyászati segédeszközökre húsz hétig, ezenfelül szülés esetében a szükséges szülészeti támogatásra és gyógykezelésre; 6. halálozás esetén temetkezési segélyre és pedig az elhalt tag járulékának kiszámításánál alapul vett átlagos napi bérösszeg húszszoros összegében.

Ezen segélyezés helyett az országos pénztár kórházi ápolást is nyújthat a tagnak általában. Annak a betegnek azonban, ki házasságban, vagy családjának valamely tagjával egy háztartásban él, vagy egyéb okból kielégítő házi ápolásban részesülhet, csak az esetben, ha a kórházi ápolásba beleegyezik, vagy a betegség ragadós vagy olyan természetű, hogy az kórházban való ápolást tesz szükségessé, vagy végül ha a tag az orvos utasításainak nem tesz eleget és ezzel felgyógyulását késlelteti. A kórházi ingyen ápolás és ellátás alatt a betegnek a kórházba való ingyen beszállítása is értendő. A kórházi ápolás és ellátás költségei az országos pénztárt a legutolsó osztály szerint négy hét tartamára terhelik; ezen időn túl csupán a tag részére házi ápolás esetén járó táppénz fizetendő a kórháznak. Ha a kórházba utalt beteg tagnak hozzátartozói vannak, kiket addig keresetéből tartott fenn, ez esetben arra az időre,

míg a kórházi ápolás tart, a kórházban való ingyen ellátáson felül még a tag részére házi ápolás esetén járó táppénz fele is kifizetendő a hozzátartozók részére.

A dohánygyári betegsegélyző pénztárak segélyezése a törvényjavaslat által tervezett segélyezésnek most ismertetett legkisebb mérvét átlagban meghaladja. Míg ugyanis az ingyen orvosi és szülésznői segélyt, továbbá a gyógyszerek stb. segélyét az országos pénztár legföljebb husz hétig nyújtja, addig a dohánygyári pénztárnál az korlátlan időtartamra szól. A temetkezési segély állandó összegben van meghatározva, mi az átlagos napi kereset 40—50-szeres, a tanoncoknál pláne még többszörös összegének felel meg, szemben a törvényjavaslat huszszoros összegével. Mint többlet szerepel még a dohánygyári segélyezések sorában a végkielégítés és nyugbérézés esetén fizetett állandó havi segély is. Ezzel szemben a törvényjavaslat a gyermekágysegély időtartamát két héttel megtoldja; továbbá külön gondoskodik a biztosítottal egy háztartásban élő, keresetel nem bíró s nem biztosított, beteg családtagokról is, s részükre husz hétig épp oly kedvezményeket nyújt, mintha biztosított tagok volnának. Valójában azonban csak ez utóbbi képez többletkedvezményt a törvényjavaslatban, mert ha a dohánygyáraknál az anyának a gyermekágyi segélyre négy hétnél tovább volna szüksége, akkor ezt, mint rendkívüli körülményt, a dohánygyári pénztár betegségnek minősíti és az anya a négy héten felüli időre a betegpénztári illetményeket betegség czímen kapja meg. Lényegben tehát ez a segélyezés is több, mint a javaslat tervezete, mert az anya 6 hét helyett 20 hétig is huzhatja a táppénzt.

A dohánygyári pénztárak szempontjából leglényegesebb a törvényjavaslatnak a baleseti segélyekre és járadékokra vonatkozó rendelkezése, a mennyiben ennek a dohánygyári pénztárakra való kiterjesztése új elemet von a dohánygyári munkássegélyezés körébe. A végkielégítést ugyan nemcsak betegség, de elvileg a baleset folytán támadt szolgálatképtelenség, mint eredmény esetén is kötelessége a dohánygyári pénztárnak fizetni, mindamelllett a végkielégítés fogalma még sem vonható össze a baleseti kártalanítás fogalmával az intenció és segélyezés mérve szempontjából. A baleset által sujtott munkások eddig is legalább oly kártalanításban részesültek, mint a betegségben szenvedők, sőt kétségtelen, hogy méltányos körülmények fenforgása esetén az ily csapás által sujtott munkások még különleges elbánásban is részesülhetnek (pl. kegydíjban), de mindezen kedvezmények mérve most még sem éri el a törvényjavaslatban a balesetre nézve biztosított kedvezmények mérvét. Ezek szerint tehát a dohánygyári betegsegélyző szabályokban leglényegesebb változás a baleseti kártalanítás tárgyában fog történni. A baleseti segélylyel és járadékkal a dohánygyári munkások kedvezményei betetőzést nyernek s miután a munkásbiztosító törvényjavaslat mindazon segélyezési módokat, melyeket eddig élveztek, meghagyja számukra, viszont külön kikötésével a segélyezések minimumát, úgyszintén a most említett baleseti kártalanításokat is biztosítja nekik: ki lehet mondani, hogy a dohánygyári munkások helyzete az ipari, gyári és kereskedelmi alkalmazottaknak a törvényjavaslatban tervezett helyzeténél előnyö-

sebb lesz. Hiszen a munkásbiztosító törvényjavaslatnak némely hiányosságait, illetve abban a munkásjóléti intézménynek nem véglegesen kifejlesztett formáját maga a képviselőház munkásügyi bizottsága is elismerte azzal a kijelentésével, hogy ha a tervezett biztosítási intézményt kiegészíti idővel az aggkorra és rokkantság esetére való biztosítás, azután a munkásvédelem is: akkor majd a szociálpolitikai reformoknak a munkásvilágra vonatkozó része teljes befejezést nyer.

A törvényjavaslat 71. §-a szerint testi sérüléssel járó baleset után a biztosítottnak következő kártalanítás jár: 1. ingyen orvosi gyógykezelés, gyógyszerek és gyógyászati segédeszközök a balesetet követő tizenegyedik héttől kezdve; 2. járadék munkaképtelensége, illetve munkaképességének csökkenése tartamára a tizenegyedik héttől, vagy ha a segélyezésnél említett táppénz kifizetése korábban szűnik meg, a táppénz beszüntetésének időpontjától kezdve. A járadék teljes munkaképtelenség esetében és annak tartamára, mint teljes kártalanítás, a biztosított évi munkakeresményének 60%-át teszi; a munkaképesség részleges csökkenése esetére és annak tartamára pedig a teljes járadéknak azt a hányadát, mely az elvesztett munkaképességnek aránylagosan megfelel. Ily részleges kártalanításra azonban a sérültnek csak akkor van igénye, ha munkaképességének csökkenése 10%-ot meghalad. Ha pedig a sérült a baleset következtében nemcsak teljesen munkaképtelenné, hanem tehetetlenné is vált, úgy hogy állandó ápolást vagy gondozást igényel, ez esetben e gyámoltalanságának tartamára járadéka a kártalanítás alapjául szolgált teljes évi munkakeresmény egész összegére fölemelendő.

A baleset folytán özvegyen maradt nő a törvényjavaslat szerint haláláig vagy újból való férjhezmenetelig szintén kap járadékot; ennek összege az elhalt férj munkakeresményének 20%-a. Az özvegyen maradt férj, ha neje biztosítva volt és őt részleges vagy teljes munkaképtelensége miatt eltartásban részesítette, munkaképtelenségének tartamára a baleset következtében elhalt nő évi munkakeresményének 20%-át kapja járadék címén. A törvényes, szabályszerűen törvényesített vagy a balesetet megelőzőleg törvényesen örökbe fogadott gyermekek 16. életévük betöltéséig kapnak járadékot, még pedig ha az egyik szülő még életben van, egyenkint a baleset következtében elhalt évi munkakeresményének 15%-át, ha pedig teljesen árván maradnak, vagy később teljes árvaságra jutnak, 30%-át. A járadékot élvező özvegy nő újbóli férjhezmenetel esetén az elhalt férj évi keresményének 60%-át kapja végkielégítésül. Mindezen kártalanítási összegeket a törvényjavaslat 156. §-a szerint — mint említettük — az állam fogja a dohánygyári pénztári tagok, illetve hozzátartozóik részére fizetni.

A dohánygyári betegsegélyező pénztárak által adott kedvezményekért a pénztár tagjai tagsági díjat, vagyis havi és heti járulékot tartoznak fizetni. A kötelezett havibéresek havi járulékokat fizetnek és ezen havi járulékok előlegesen a havi bérekből, a többi kötelezett tagok heti járulékaik pedig azoknak heti keresményéből hozatnak levonásba. E járulékok az átlagos munkabér arányában vannak megállapítva a következő táblázat szerint:

A gyár neve	Átlagos napi kereset				Járulék				
	altisztek, szol- gák és ka- pusok	heti, napi és szakmá- béresek		tanonczok	altisztek, szolgák és kapusok	heti, napi és szakmá- béresek		tanonczok	
		férfi	nő			havi- ként	férfi		nő
k o r o n a				k o r o n a					
				f i l l é r					
Budapest-Ferenczv.	Rendes évi fizetést kapnak 3 kor. 50 fillér)	3.—	2.50	1.—	1.40	30	30	20	
» Erzsébetváros		3.—	2.50	1.—	1.40	30	30	20	
» Ó-Budán		3.—	2.50	1.—	1.40	30	30	20	
Debreczen		2.50	1.80	—80	1.20	20	20	08	
Eger		2.50	1.80	—80	1.20	24	20	08	
Fiume		3.—	2.50	1.—	2.20	44	32	20	
Kassa		2.50	1.80	—90	1.40	30	24	12	
Kolozsvár		2.50	2.—	1.—	1.20	20	20	08	
Munkács		2.—	1.60	—80	1.20	24	20	08	
Pozsony		2.80	2.—	1.—	1.40	34	30	16	
Pápa		2.—	1.60	—80	1.20	20	16	08	
Selmeczbánya		2.50	1.70	—90	1.20	28	24	12	
Szomolnok		2.—	1.50	—80	1.20	20	16	08	
Szeged		2.40	1.60	—80	1.20	24	16	08	
S.-A.-Ujhely		2.50	2.—	—90	1.20	24	16	08	
Szt-Gotthárd		2.—	1.50	—80	1.20	20	12	08	
Sepsi-Szt-György		2.—	1.60	—80	1.20	24	20	10	
Szepes-Béla		2.20	1.60	—80	1.20	20	16	08	
Temesvár		2.60	1.80	—90	1.20	30	24	12	
Zágráb		2.80	2.—	1.—	1.20	24	20	08	
Zengg	2.—	1.50	—80	1.20	20	16	08		

A törvényjavaslat a járulékok mérvére és a fizetési kötelezettség mérvére vonatkozó rendelkezéseit is kiterjeszti a dohánygyári pénztárakra. Ez irányban azonban a dohánygyári pénztári alapszabályok a járulék szétosztásának arányán kívül lényegesebb változást nem fognak szenvedni, mert a dohánygyári pénztárnak erre vonatkozó eddigi intézkedései és a törvényjavaslat rendelkezései majdnem födik egymást. A törvényjavaslat szerint a betegség esetére való biztosításnál a biztosított tagok járuléka átlagos napibér-osztályok szerint fizetendő; ez osztályok legnagyobb összege 8 koronánál több nem lehet. A dohánygyári pénztárnál az átlagos napibérosztály a szakmájbéresekre nézve szintén fennáll, de a maximum korlátja nincs meg. A biztosított tagok járuléka az átlagos napibér 2⁰/_c-ánál kevesebb és 5⁰/_c-ánál több nem lehet a javaslat szerint. A dohánygyári alapszabályok az 1891 : XIV. t.-cz. 17. §-a szerint ez irányban úgy intézkednek, hogy a járulék a napibér, illetve fizetés 3⁰/_c-át, bizonyos esetben pedig 2⁰/_c-át meg nem haladhatja. Ha azonban a pénztár a 3⁰/_c-ban megállapított járulékokkal sem lenne képes a megállapított legcsekélyebb segélyezést teljesíteni, ez esetben a járulék előzetesen kieszközölt engedély alapján 5⁰/_c-ig emelhető fel. A járulék fizetésének kötelezettsége a javaslat 42. §-a szerint felerészben a munkaadót, másik felerészben az alkalmazottat terheli. Ezzel szemben eddig a dohánygyáraknál az 1891 : XIV. t.-cz. határozmányai szerint a munkaadó kincstár csak félsannyi járulékot fizetett, mint a munkás, vagyis az összjáradéknak egy har-

madát fizette, de a mellett egyuttal egyes pénztárak hiányait is fődözte. A törvényjavaslat szerint azonban a kincstári járulékmérve ugyananyi lesz, mint a munkások hozzájárulása és ezenfelül a pénztárak esetleges hiányait a kincstár továbbra is fődözni tartozik.

Visszatérve a dohánygyári pénztári szabályok tárgyalására, a szabadságolt tag szabadságidejének tartama alatt vagy maga köteles a heti járulékot befizetni vagy pedig a fizetéssel más tagot megbizni. A családtagok járulékát, mely a családfenntartó járuléknak $\frac{3}{4}$ részét teszi, a biztosított családfenntartó tag fizeti. A dohánygyári szolgálatban munkaképtelenné vált tagok járulékaikat hetenkint pönteken fizetik be. Az államkincstár a belépésre kötelezett tagok járulékaiknak fél összegével járul a betegsegélyző pénztárba (1891 : XIV. t.-cz. 22. §.); a belépésre nem kötelezett tagok után azonban a dohányjövedék járulékot nem fizet. Ha pedig a biztosított tag betegség miatt keresetképtelen, akkor sem ő, sem esetleg helyette a kincstár nem fizet semmi járulékot. Ellenben azon tag, a ki betegség szinlelése által a pénztárt megkárosította, a törvény szerint kiszabandó büntetésen kívül a pénztárnak kettős járulékot tartozik fizetni mindaddig, mig az okozott költség meg nem térül.

A kötelezettek havi járulékaik havi jegyzékek alapján, heti járulékaik a heti bérjegyzékekből szerkesztett heti összesítések alapján, a szabadságoltak, családtagok, valamint a munkaképtelenné váltak után eső heti járulékok külön-külön szerkesztett heti kimutatások alapján fizettetnek be a betegsegélyző pénztárba. A kincstár által befizetendő járulék, mely a havi és a heti bérjegyzékekben és kimutatásokban kitüntetett járulékok összegének felét teszi, hetenkint külön jegyzékkel utalványoztatik ki a betegsegélyző pénztár részére.

Azon kötelezett pénztári tag, a ki a dohánygyárból elbocsáttatik vagy kilép, megszűnt a betegsegélyző pénztárnak tagja lenni. Ennek következtében egyuttal családtagjainak tagsága is önként megszűnik. Azok, a kik szabadságon vannak, ha járulékaikat szabályszerűen fizetik, valamint azok is, a kik fegyvergyakorlatokat végeznek, a pénztár kötelékében megmaradhatnak. A fegyvergyakorlaton levők a gyakorlat tartama alatt járulékot nem fizetnek, de ezen idő alatt a pénztár kedvezményeiben sem részesülnek. Azok pedig, a kik besoroztatásuk következtében, mint ujonczok rendes hadkötelezettségüknek tesznek eleget, katonai szolgálatuk alatt a pénztár kötelékén kívül állóknak tekintetnek. Az önként belépettnek tagsága azon napon ér véget, melyen kilépési szándékát bejelentette. Négy heti járulék nem fizetés esetén a pénztári tag szintén töröltetik a tagok sorából.

A betegsegélyző pénztári tagok segélyezésére leginkább a légző- és emésztőszervi megbetegedések, a fertőzések, továbbá sérülések és a vér betegségei szolgáltatnak okot. E tekintetben az 1904. évi dohányjövedéki statisztika adatai szerint számszerű többségben a férfiaknál a légzőszervi betegségek (hörgő hevenyhurut) állottak be (207 eset), ez után következtek a csúz (185), gyomorhurut (120), bélhurut (67), influenza (78), váltóláz (32),

idegzsábák (36), fogbetegségek (23), torokbaj (33), zuzódások és sérülések (30), ütések, szurási és vágási sebek (28). Bujakóros betegség aránylag kevés betegnél (6) fordult elő; alkoholista mindössze 4 volt. Nőknél szintén ugyanaz a betegség adta a legtöbb betegedési esetet, vagyis a heveny-hörghurut (2200). Nagyobb számmal szerepelnek még a gyomorhurut (1377), a heveny-csúz (1241), sápkór és vérszegénység (1119), influenza (876), bélhurut (776), torokbetegségek (725), fogbetegségek (518), idegzsábák (636), gümő- és görvélykór (502), váltóláz (352), tüdőlob (302), terhességi és szülési rendellenességek (197), a méh megbetegedései (297), zuzódások (203), sebek (158), csonthártyalob (152), bujakór (71). Általában a megbetegedési esetek száma a múlt évekhez képest emelkedőben volt, de ebből az egészségügyi viszonyok rosszabbodására még nem lehet következtetni, minthogy a pénztári tagok száma is emelkedett s így az arány körülbelül ugyanaz maradt.

Ezen megbetegedési esetek — a halálozási adatokkal együtt — dohánygyárankint a következőképpen oszlanak meg:

Sorszám.	A dohánygyár neve	Tagok átlaga		Megbetegedtek		Meghaltak	
		férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1	Budapest-Erzsébetváros	30	718	12	323	2	17
2	Budapest-Ferenczváros	149	934	49	447	3	5
3	Budapest-Óbuda	84	1.278	72	2.644	1	13
4	Debreczen	168	1.133	45	618	2	12
5	Eger	52	833	11	371	—	7
6	Fiume	164	1.990	116	1.235	7	46
7	Kassa	86	1.275	34	571	—	16
8	Kolozsvár	119	1.153	41	581	4	12
9	Munkács	18	250	4	101	—	1
10	Pápa	51	798	13	437	—	5
11	Pozsony	65	786	14	472	—	4
12	Sátoraljaújhely	42	907	10	357	—	4
13	Selmeczbánya	42	795	6	279	—	4
14	Szepsiszentgyörgy	20	250	3	131	—	3
15	Szeged	24	645	20	392	—	4
16	Szent-Gotthárd	40	696	8	394	—	4
17	Szepesbéla	16	192	3	64	—	1
18	Szomolnok	38	576	12	179	1	6
19	Temesvár	168	1.582	112	1.296	1	30
20	Zágráb	32	408	11	180	—	2
21	Zengg	26	518	11	199	1	9
	1904-ben együtt	1.440	17.717	607	11.271	22	205
	(1903-ban)	1.402	18.209	584	11.231	21	200

A halál oka mindkét nemnél leginkább a gümő- és görvélykór. Ez a betegség az elhalt férfiak 50%-át (10), a nők 62%-át (128) ölte meg. Utána férfiaknál az agyszélhüdés (3), nőknél a tüdőlob (13) és gyermekágyi láz (7) szerepel, mint halál-ok. A halálhozó betegség minősége a korról is erős összefüggésben van; az elhalálozások, de egyuttal a megbetegedések zöme is, férfiaknál a 30—60 évre, nőknél a 18—50 évre esik. Kor szerinti megkülönböztetéssel ugyanis a megbetegedések és halálozások statisztikája a következő:

Sorszám	Életkor	A tagok átlagszáma		A megbetege- dettek száma		Az elhaltak száma	
		férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők
1	18 éven aluliak	25	4.040	9	1.852	—	17
2	18—30 évesek	336	7.600	94	6.009	3	80
3	30—40 évesek	601	3.624	264	2.175	2	45
4	40—50 évesek	306	1.678	135	872	7	34
5	50—60 évesek	138	593	69	264	8	18
6	60—70 évesek	34	182	36	99	2	11
	1904-ben együtt	1.440	17.717	607	11.271	22	205
	(1903-ban)	1.402	18.209	584	11.231	21	200

Ezen statisztikai adatok csak a fekvő betegekre vonatkoznak. A járó-kelő betegek száma lényegesen felszökken, a mennyiben ez férfiaknál 2.616, nőknél 41.998 betegedési esetet tesz ki a 607 férfi és a 11.271 női fekvőbeteggel szemben. Ezen összesen 56.492 betegségi eset folytán a betegségélyző pénztárak 11.878 beteg tagnak 159.780 K 91 f táppénzt, 44.614 beteg munkástag részére pedig 45.995 K 89 f gyógyszerköltséget fizettek ki az 1904. év folyamán az összes dohánygyárakban. A kifizetett összegből táppénz fejében 13 K 45 f, gyógyszerköltség czímén 1 K 3 f átlagkiadás esik minden betegre. A kifizetett összegek nagysága s az azt igénybevevő tagok száma az 1903. évhez képest — kivéve a gyógyszer költségek tételét — némi emelkedést mutat, a mennyiben ez utóbbi évben 11.815 beteg részére 156.564 K 49 f táppénz és 43.141 beteg részére 52.705 K 19 f gyógyszerköltség lett kifizetve. Ebből következtetve tehát azt lehetne mondani, hogy a beteg munkástagok számának az 1904. évben való emelkedése daczára a gyógyszerköltségek jelentékeny apadása a dohánygyári munkások egészségi viszonyainak bizonyos javulását jelenti. A dohánygyári munkások egészségügyére s illetve annak javítására, valamint ezzel kapcsolatban a gyár közbiztonsági ügyeire az állam tényleg nagy súlyt is helyez. E tekintetben czélja a preventív, megelőző és elhárító működést fejleszteni, a mi a német munkásbiztosítási intézmény páratlan föllendülésének egyedüli titka. Ezzel a széleskörű tevékenységgel nagy anyagi megterhelés és kockázat hárul el az államról s a közegészségügy helyes irányítására döntő befolyással van.

A dohánygyári igazgatóságok ugyanis a részükre 1891. évben kiadott »szolgálati rend« alapján közegeik által a munkatermeket, raktárakat, műhelyeket a munkaszünet alatt és a munka befejeztével naponta sűrűn szellőztetni, azokat a por felkavarásának kikerülése végett nem száraz seprőkkel, hanem legczélyszerűbben nedves ruhába burkolt kefékkel söpörtetni s általában tisztán és rendben tartani tartoznak. A munkahelyiségekben a földre való köpködés tilos. Ily helyen megfelelő számú köpöedény alkalmazandó s ezek tartalmuk kiszáradásának megelőzése czéljából vízzel töltendő meg. A köpöedényeknek olyanoknak kell lenniök, hogy tartalmukat a szem ne lássa és anyaguk a fertőtlenítést és forró vízzel való kimosást megengedje; a köpöcsészék használatára a munkások falragaszok utján figyelmeztendő, tisztításukra és tartalmuknak ártalmatlan módon való

kitakarítására pedig a fölszolgáló személyzet kitanítandó és szigorúan utasítandó. Ezen intézkedéseket a m. kir. pénzügy-minister főképen a munkások közt nagy mérvben elterjedt gümőkóros tüdővész pusztításának lehető meggátlása végett adta ki belügyministerrel egyetértőleg. (15.372/1898. pümin. sz.).

Az egészségügyi viszonyok további javítása végett a dohányjövődék a Budapest-Ferenczvárosi dohánygyárban most kísérletezik a porszívó-készülékkel és a kísérlet eredményéhez képest lesz az, a többi dohánygyárban is bevezetve. Köz- és tűzbiztonság tekintetéből a gépházban és műhelyekben levő gépek gyakrabban megvizsgálatnak, a munka befejeztével a helyiségek becsuktatnak, végül a délutáni munka elvégzésekor az egész gyári telep, de főképpen a fűtött helyek és fűtőhelyiségek gondosan megvizsgálatnak.

A gyári betegsegélyző pénztáraknál működő orvosok a munkások egészségügye érdekében külön »szabályzattal« vannak ellátva. Ezen 1904. évben kiadott szabályzat főbb pontjai a következők: A pénztári orvos tartozik a pénztári tagnak megbetegedése esetén, valamint minden más egyénnek, ki a gyári szolgálatban megsérül, bármely időben minél előbb orvosi segínyt nyújtani s ennél fogva akár nappal, akár éjjel hívják, a beteget késedelem nélkül meglátogatni s felgyógyulásáig orvosi segélyben részesíteni. Az orvos feladatához tartoznak a sebészeti teendők, valamint a szüléseknél netalán szükséges orvosi segélynyújtás is. Hogy a pénztári tagok részéről betegségek szinletésének és illetéktelen költség-felszámításoknak eleje vétessék, az orvos a betegnek jelentkező tag állapotát alaposan megvizsgálni, s ha a gyógykezelés szüksége valósággal fenforog, a beteget kezelés alá venni tartozik. A szükséges gyógyszereket szabályszerű orvosi vényekkel kell rendelni, melyeken a beteg kereszt-és vezetékneve kitüntetendő. Ismétlés esetén új vény állítandó ki. A gyári orvos kötelessége szigorúan arra ügyelni, hogy a gyógyszerek a gyógyszerész által jó minőségben és helyes mennyiségben szolgáltatassanak ki és hogy a vényeken önkényes változtatás ne történjék. Ezen oknál fogva a kiszolgáltattott gyógyszerekről benyújtott minden számla a vényekkel s utalványokkal együtt a pénztári orvosnak átadandó, a ki azt esetleges megjegyzéseivel ellátva, a pénztári igazgatóságnak visszaadja. Hogy a pénztári orvos késedelem nélkül igénybe vehető legyen, az orvos lakását s lakásának változtatását a pénztári igazgatóságnál azonnal bejelenteni köteles. Ha a pénztári orvos székhelyéről egy vagy több napra eltávozik, helyettesítésével a pénztári igazgatósággal egyetértőleg más orvost megbízni tartozik. Négy héten túl tartó szabadság a m. kir. dohányjövődéki központi igazgatóságnak bejelentendő. Ha a beteg tag már annyira felgyógyult, hogy a teendőihez megkivánt munkaképességet visszanyerte, részére az orvos elbocsátási bárczát állít ki s azon napot, a melyen az illető ismét munkába léphet, a bárczán kitünteti. Ha a beteg tag meghal, az elhalálozás napja az orvos által a pénztári igazgatóságnak azonnal bejelentendő. Az orvos köteles arra is ügyelni, hogy a napi segélyezés (táppénz) a tagoknak illetéktelenül ne fizetessék, valamint, hogy a beteg

tag igényeiben meg ne rövidíttessék. E célból a pénztári igazgatóságnál minden hét leteltével a megbetegedett tagok részére kiszolgáltatandó segélyezésekről elkészített kimutatás a kifizetés előtt az orvosnak kézbesítetik, ki köteles a betegsegélyző pénztár érdekeinek szemmeltartása mellett véleményt mondani arról, hogy az illető kötelezett pénztári tag részesítendő-e és meddig a szabályszerű táppénzben. Hasonlóképpen a dohánygyári orvos köteles szakvéleményt adni arra nézve is, hogy a járó-keelő betegnek, egészségének teljes helyreállítása végett légváltozásra szüksége van-e s vajjon ily esetekben is a táppénz részére kifizetendő volna-e és meddig. A pénztári orvos köteles a gyári telephelyek rendelkezésére bocsájtott helyiségében a munkaidő tartamán belül hetenként legalább 3 munkanapon rendelő-órát tartani. Ha a gyári munkások száma igen nagy, vagy ha az egészségügyi viszonyok kedvezőtlenek, akkor a pénztári orvos a gyári igazgatóság felhívására kötelezhető arra, hogy minden munkanapon rendelő-órát tartson. Ha a dohánygyárak mellett munkásokonyhák is fennállanak, az orvos az élelmi cikkek romlatlansága és hamisítatlan volta fölött is tartozik őrködni s egyáltalán a népkonyha tisztaságára különös gondot fordítani. Köteles továbbá az orvos a munkásokat, a kiket a dohánygyári igazgatóság munkásokul a gyári szolgálatba felvenni szándékozik, beíratóan megvizsgálni és lelkiismeretesen nyilatkozni, vajjon az illetők tökéletesen egészségesek, erőteljesek és a gyári szolgálatra alkalmasak-e és vajjon róluk a gyári szolgálatban hosszabb kitartás föltételezhető-e. A leletet az orvos az arra rendelt könyvbe sajátkezűleg bevezeti és aláírja. Ragályos betegségekkel terhelt, főképen bujakóros munkások az orvos által a gyári igazgatóságnak azonnal bejelentendők, hogy felgyógyulásukig a gyári szolgálattól a fertőzés megakadályozása végett távollattassanak. A betegsegélyző pénztári orvosokat a közgyűlés választja a pénztári igazgatóság javaslatának meghallgatása után s tiszteletdíját s esetleges fuvarátalányát szerződésileg szintén ez állapítja meg, a dohányjövedéki központi igazgatóság jóváhagyása mellett. Ujabbán a betegsegélyző pénztári orvosok mozgalmat indítottak az iránt, hogy állásuk, jövőjük biztonsága érdekében államosíttassék s minden egyes dohánygyár mellé a IX. és VIII. fizetési osztályba sorozott dohánygyári orvosi állások szerveztessenek. A pénztári orvosoknak ez ügyben benyújtott memoranduma most van tárgyalás alatt.

A dohánygyári betegsegélyző pénztár igazgatása a közgyűlés hatáskörébe tartozik, melynek elnöke a dohánygyári igazgató vagy helyettese, tagjai pedig a kincstár képviselői (dohányjövedéki tisztviselők) s az összes munkástagok kiküldöttei, kiknek száma a tagok 10 %-ában van megállapítva. A rendes közgyűlés évenként márczius hóban szokott megtartatni. A közgyűlés napját az elnök 8 nappal előbb köteles kihirdetni és a hirdetményben egyuttal a közgyűlés tárgysorozatát s az esetleg bejelentett indítványokat is tartozik közölni. A közgyűlés akkor határozatképes, ha a tagoknak, illetve kiküldöttjeiknek legalább egyharmada jelen van. A közgyűlésen a kincstár képviselői együttesen egyharmad szavazattal bírnak, még pedig

olyképpen, hogy minden két kiküldött tag után egy szavazatot gyakorolnak.

A betegsegélyző pénztári munkástagok tehát befolyhatnak a betegsegélyző pénztár igazgatásába úgy a közgyűlésen, mely a legfontosabb kérdésekben dönt (képviselő munkástagok választása, orvos és szülésznő szerződtetése, a tartaléktőke fölemelése iránt teendő javaslat, az évi számadások fölötti és a fölmentvény iránti határozat, alapszabályok módosítása, a pénztárnak más pénztárhoz való csatolása vagy a felosztatás iránti határozat), mint a pénztári igazgatósági, felügyelő-bizottsági és választott bírósági üléseken is, hol a közgyűlésen választott tagjaik által szintén képviseltetik magukat. Igazgatósági tagnak csak az választható meg, a ki irni és olvasni tud. A választás, melyet az igazgatóság elnöke vezet, akként történik, hogy a dohánygyár egyes munkaosztályaiban levő egyleti tagok saját kebelükből választókat küldenek ki, a kik azután maguk közül választják az igazgatóságnak 4 választott tagját. A választók száma az egyleti tagok $10\frac{1}{3}$ -ában van megállapítva. A szavazatok az elnök által a tagok sorából alakított bizottság által számíttatnak össze; a szavazás eredményét a nyert szavazatok számának sorrendjében az igazgatóság elnöke, ki egyszersmind a szavazatszedő-bizottságnak is elnöke, hirdeti ki. Egyenlő szavazat esetén sorshúzás dönt. Az igazgatósági választott tagság tiszteletbeli, és azzal semmiféle díjazás nem jár. A pénztári igazgatóság, melynek elnöke szintén a dohánygyári igazgató, negyedévenként tart ülést: az elnök azonban jogosítva van szükség esetén bármikor rendkívüli igazgatósági ülést összehívni. Az igazgatósági ülés akkor határozatképes, ha a tagoknak legalább fele jelen van. A pénztári igazgatóság teendőihez tartozik különösen: 1. a járu-
lékok rendes befizetésének, a betegségek lefolyásának és a segélyezésnek (táppénz, gyermekágyi, temetési és havi segély, végkielégítés) megállapítása, illetve ellenőrzése; 2. a tartalékalap és egyéb pénzkészletek gyümölcsöztetése; 3. javaslat az orvos és szülésznő alkalmazása és díjazása iránt; 4. gyógyszertárak kijelölése; 5. beteglátogatók kirendelése, 6. a beteglátogatók megjutalmazása; 7. az évi jelentésnek és a pénztári számadásoknak, valamint a statisztikának elkészítése; 8. a közgyűlés összehívása. A pénztári igazgatóság ügyvitelét az évenként alakított felügyelő-bizottság őrzi ellen. Ennek tagja: a dohányjövődék egy képviselője és a közgyűlés által választott két munkástag és egy póttag. A felügyelő-bizottság hivatása a pénztár alapszabályainak pontos megtartására ügyelni, a betegsegélyző pénztár könyvvitelét időnkint megvizsgálni, a pénztárt rovincsolni, a zárszámadásokat megvizsgálni és az eredményről a közgyűlésnek jelentést tenni. A felügyelő-bizottságnak tagjai az igazgatóság ülésein résztvehetnek, de szavazati joggal nem birnak.

Minthogy a betegsegélyző pénztár által nyújtandó segély tekintetében esetleg vitás kérdések is merülhetnek föl: ezeknek eldöntésére a pénztári tagok választott bíróságot alakítanak. A választott bíróság 5 rendes és 3 póttagból áll, kiket szintén a közgyűlés választ. Az elnököt a tagok maguk közül szótöbbséggel választják. Megjegyzendő azonban, hogy a pénztári igazgató-

ságnak és a felügyelő-bizottságnak tagjai a választott bíróság tagjai nem lehetnek. Ahhoz, hogy a választott bíróság érvényes határozatot hozzon, legalább 3 tag jelenléte szükséges. A panasz a pénztári igazgatóság határozatának kézbesítésétől számított 15 nap alatt jelentendő be a választott bíróságnak.

A dohánygyári betegsegélyző pénztárak azonban nem intézkedhetnek teljhatalommal. Működésüket a dohányjövedéki központi igazgatóság minden phasisában jogositva, sőt kötelezve van ellenőrizni. Legelsőbbben is a közgyűlésnek és az igazgatóságnak javaslatait s határozatait tartalmazó jegyzőkönyvek hiteles másolatban jóváhagyás, illetve tudomásvétel végett a m. kir. dohányjövedéki központi igazgatósághoz terjesztendőek fel. Ha ez utóbbi továbbá azt találja, hogy a gyári betegsegélyző pénztár pénzkészlete a folyó kiadások födözésére elégtelen, a pénztárnak az 1891: XIV. t.-cz. 52. §-a alapján kamat nélkül való kölcsönt nyújt. Ha pedig a pénztárnak törvényes kötelezettségei a járulékoknak a törvényben megállapított legmagasabb összegéből nem volnának állandóan fedezhetőek, a dohányjövedék gondoskodik arról, hogy a hiányt födözze. A pénztár törvényes kötelezettségei csakis a segélyezés különféle nemeire vonatkoznak, miután az 1891. évi XIV. t.-cz. 53. §-a szerint a gyári pénztárak kezeléséről a gyár tulajdonosa, tehát dohánygyáraknál a kincstár saját költségén tartozik gondoskodni. A kezelés alatt nemcsak a személyi kiadások, t. i. a tisztviselők illetményei, hanem a dologi kiadások is értendőek. Kitűnik ez a törvény 19. §-ából is, mely a kiadások két csoportját: a segélyezési és kezelési kiadásokat különbözteti meg, vagyis a kezelési költségek, illetve kiadások alatt a személyi és dologi kiadásokat együttvéve érti. Ez utóbbiak alatt a nyomtatványok (beleértve az alapszabályok költségeit is), irodai szerek, a helyiség, a berendezések, orvosi műszerek, fűtés és világítás stb. költségei értendőek. A betegsegélyző pénztár bevételei tehát csupán a segélyezésre — beleértve az orvosok és szülésznők díjazását is — fordíthatók, a többi költség a dohányjövedéket terheli. Ezzel szemben a m. kir. dohányjövedéki központi igazgatóság jogositva van a pénztár könyveit, számadásait, levelezéseit s minden egyéb irományait bármikor megtekinteni és megvizsgálni; a pénztári igazgatóság tagjainak egybehívását elrendelheti, azok üléseiben résztvehet, sőt az ülést saját közege által vezettetheti. Azon esetben pedig, ha az igazgatóság, a felügyelő-bizottság vagy a választott bíróság megválasztása a közgyűlés részéről, vagy pedig a közgyűlési kiküldötteknek megválasztása a biztosítottak részéről megtagadtatnék, mindezen közegeket ideiglenesen ki is nevezheti.

Az összes m. kir. dohánygyárak mellett működő betegsegélyző pénztárak pénzkezelése és vagyonállapota az 1904. évben a következő volt:

Bevétel.

<i>Maradvány az 1903. évről:</i>			Tartalékalapra:		
Forgótőkéből:	K	f.	a) értékpapirokban	K	f.
a) értékpapirokban	262.118	—	b) takarékbetétekben	15.000	—
b) takarékbetétekben	27.072	01	Visszafolyt a tőke-, illetve tartalékalapból	6.638	08
Tartalékalapból:			Cselekvő vagyón	31.996	72
a) értékpapirokban	222.388	—	kamatái	21.590	14
b) takarékbetétekben	18.417	49	Nyert kölcsön	8.000	—
Készpénzben	26.202	55	Tagok járulékai	219.266	04
<i>Új bevétel (1904. évben):</i>			Kincstári járulék	109.633	02
Forgótökre:			Birságpénzek	3.520	25
a) értékpapirokban	4.000	—	Egyéb bevételek	2.718	04
b) takarékbetétekben	12.142	95	1904-ben összes bevétel	990.703	29
			(1903-ban)	987.254	38

Kiadás.

Forgótőkéből:			Végkielégítések		
a) értékpapirokban	K	f.	Havi segélyek	K	f.
b) takarékbetétekben	22.418	—	1904-ben összes kiadás	3.970	—
Tartalékalapból:	6.087	24	(1903-ban)	77.797	—
a) értékpapirokban	4.400	—	Levonva a bevételből a kiadást, maradvány	442.418	58
b) takarékbetétekben	12.400	72	1904 év végén	431.056	33
Kamatoztatásra:			(1903. év végén)	548.284	71
a) értékpapirok vásárlása által	10.811	27	Összesen	556.198	05
b) takarékbetétek által	13.570	73			
Visszafizetett kölcsönök	—	—	A pénztárak vagyona.		
Kifizetett táppénzek	159.780	91	<i>1904. év végén:</i>		
Kórházi költségek	10.940	22	Forgótőke:		
Orvosi és szülésznői díjak	47.336	09	a) értékpapirokban	243.700	—
Gyógyszertári költ- ségek	45.995	89	b) takarékbetétekben	31.371	62
Temetési költségek	20.660	—	Tartalékalap:		
Beteglátogatók díjai	3.121	—	a) értékpapirokban	232.988	—
Egyéb kiadások	3.129	51	b) takarékbetétekben	10.990	11
			Készpénz	29.234	98
			Összesen	548.284	71
			(1903-ban)	556.198	05

A betegsegélyező pénztárak ezen bevételi és kiadási tételei gyáranként így oszlottak meg:

	Bevétel	Kiadás	(Pénztári vagyon) Maradvány
k o r o n a			
Budapest-Erzébetváros	49.925·36	24.765·89	25.159·47
Budapest-Ferenczváros	70.359·89	28.693·37	41.666·52
Budapest-Óbuda	63.231·35	37.191·90	26.039·45
Debreczen	53.286·23	23.097·90	30.188·33
Eger	33.687·85	22.679·97	11.007·88
Fiume	135.999·25	56.684·65	79.314·60
Kassa	84.015·12	30.454·75	53.560·37
Kolozsvár	105.803·39	39·789·44	66.013·95
Munkács	20.357·34	4.916·74	15.440·60
Pápa	29.182·62	9.946·40	19.236·22
Pozsony	39.662·93	25.138·87	14.524·06

	Bevétel	Kiadás	(Pénztári vagyon) Maradvány
		k o r o n a	
Sátoraljaujhely	30.538·14	12.834·97	17.703·17
Selmeczbánya	38 418·30	25.161·49	13.256·81
Sepsiszentgyörgy	6.227·95	3.742·47	2.485·48
Szeged	51.639·54	10.531·21	41.108·33
Szent-Gotthárd	16.872·11	9 467·10	7.405·01
Szepesbéla	6.404·02	2 868·59	3.535·43
Szomolnok	39.628·62	12.967·68	26 660·94
Temesvár	42.282·59	39.811·28	2.471·31
Zágráb	47.341·20	12.087·44	35.253·76
Zengg	25 839·49	9.586·47	16.253·02
1904-ben összesen . .	990.703·29	442.418·58	548.284·71
1903-ban	987.254 38	431.056·33	556.198 05

A dohánygyári munkások a betegsegélyző pénztári különféle segélyezéseken kívül jutalomban és pénzsegélyben is részesülhetnek. A pénzsegélyt és jutalmat indokolt esetekben a dohányjövédéki központi igazgatóság javaslatára a pénzügyministerium engedélyezi. A munkás, ha 40 évig szolgált a dohánygyárnál, kitüntetésképpen díszoklevelet kap a dohányjövédéki igazgatóságtól, melyet a dohánygyári igazgatóság kellő ünnepélyességgel a többi munkás jelenlétében nyújt át neki. A kisebb kedvezmények sorába tartozik az is, hogy a nyugberezendő vagy végkielégítendő dohánygyári munkások részére a gyári orvos által kiállított orvosi bizonyítványok költségeit nem az érdekelt munkás, hanem mindenkor a dohányjövédék fedezi. (4260/1903. pümin. szám.) A munkások érdekében tilos bármiféle czímen gyűjtéseket rendezni, minthogy az amugy is szorult anyagi viszonyok közt élő munkásnép keresményének egy része ily módon legtöbbször jogtalanul elvonatnék. A 77.831/1896. számú belügyministeri rendelet értelmében a dohányjövédéknél alkalmazott altiszti és munkás-személyzetnek nyugdíjban, illetőleg végkielégítésben való részesítéséhez, árvaik neveltetési járulékának kiszabásához, valamint a munkakönyvek kiállításához az állami anyakönyvvezetők által kiállítandó anyakönyvi kivonatok bélyegés díjmentesek. A dohánygyári férfi-munkások testi épségének megóvása érdekében a dohányselejteket 15—20 kg. súlyeltérés elnézése mellett legföljebb 200 kg.-nyi átlagsúlyban bálózhatók, minthogy ezeknél nagyobb súlyú bálók a munkások testi épségét nagy mérvben veszélyeztetnék s ily göngyök kezelése a munka szabályos folyását csaknem kizárja. (13.516/1902. djk. szám.) Az 1881: LX. t.-czikk 62. §-ának második bekezdése értelmében a dohánygyári munkások munkabéreinek, ha azok nap- vagy hétszám szerint fizettetnek, csak azon része vehető végrehajtás alá, mely a napi három koronát meghaladja; ennél fogva a munkásokat illetőleg csakis azon birói letiltások fogadtatnak el, melyek a napi 3 K kereseten felül eső részre vonatkoznak. A munkások járandóságainak (hetibérnek, szakmánybérnek, napszámnak, pótóradíjknak, betegség esetén kijáró segélypénznek, a betegsegélyző pénztári egyéb kijárandóságoknak stb.) kifizetését és a

munkások illetményéből levonásba hozandó mindennemű összegeknek (pénztári járulékoknak és kölesönök megtérítéseinek, adóknak, büntetéspénzeknek stb.) beszedését az esetleges meg rövidítések megakadályozása végett az aligazgató személyesen tartozik teljesíteni. A munkás vagy munkásnő pénzét munkástársa csak szoros ellenőrzés és a felhatalmazás igazolása mellett veheti föl. A gyártási osztályokban a munkabeosztás és a munkásoknak az egyes munkahelyekre való kijelölése vagy áthelyezése iránti intézkedés az igazgatók személyes ellenőrzése mellett az illető osztályokat vezető tisztviselők kötelessége s az az önkényeskedés meggátlása végett az illető osztályok gyártási ügyelőire nem bízható. (3730/1893. djk. szám.) A felvonógépek nyílásai rácsos kerítéssel, illetőleg önműködő ajtókkal és véd-készülékekkel vannak ellátva, hogy a balesetek lehetősége kizárva legyen. A dohánygyári igazgatóság a munkásokkal szemben bárki részéről elkövethető visszaélések megakadályozása céljából köteles saját hatáskörében megállapítani azt a napot, a melyen hetenkint a munkásfölvétel eszközöltetni fog. Ez a nap a dohánygyári kapura alkalmazandó fekete táblán, egy-két nappal a felvétel előtt a felvételre jelentkezőknek tudomására hozandó és a megállapított napon jelentkezők a dohánygyári telepre, illetőleg arra a helyre bocsátandók, hol a fölvételt eszközlik. A mennyiben pedig egyik vagy másik héten munkásfölvételre szükség nincsen, erről a munkásnép a dohánygyári kapura alkalmazandó fekete táblán értesítendő. (13.960/1899. djk. sz.) A dohánygyári munkások keresetének nagyobbítása céljából a dohányjövedéki központi igazgatóság elrendelte, hogy ott, hol a helyi viszonyok azt megengedik, a munkaidőnek megfelelő meghosszabbítása útján a gyártás általában fokoztassék s nemesak szivar, hanem pipadohány és szivarkagyártmányokból is készletek gyűjtessenek; ezzel kapcsolatban egyuttal a pipadohány és szivarkagyártmányokból a rendesnél egy hónappal nagyobb állandó készlet tartását engedélyezte. A férfimunkásokra nézve még egy kivételes kedvezmény van megállapítva. Ha a férfimunkás (ügyelőhelyettes) fegyvergyakorlatra vonul be, akkor — azon esetben, ha családos — hetibérét megtartja és továbbra is úgy élvezi, mintha szolgálatot teljesítene. A dohánygyári munkások szellemi életének ápolása céljából némely gyári igazgatóság (kolozsvári, sátoraljaujhelyi) munkáskönyvtárakat állított fel. A könyvtárban elbeszélő, oktató, történeti és más szórakoztató könyvek vannak s céljuk az, hogy a munkások erkölcsét, gondolkodását nemesítsék s a ponyvairodalom termékeinek olvasásától elvonják. A könyvtár igénybevétele önkéntes s a könyvek használatáért heti 2—3 fillér fizetendő.

A dohányjövedéki központi igazgatóság a dohánygyáraknál az utóbbi években a munkásokra nézve egy igen kedvező és hasznos intézményt, a dohánygyári munkáskönyvhákat léptette életbe. A dohánygyári népkönyvhák létesítésének célja az volt, hogy a gyártól rendszerint távol lakó munkások a déli munkaszünet alatt a gyárankint berendezett s önként látogatható külön étkező-helyiségben olcsó árért megfelelő étkezési adagot nyerjenek, ennek révén rendes táplálkozáshoz szokjanak, sőt étel-

adagjukat az étkezési időtartam alatt behozható gyermekeikkel is megoszthassák s így ezen nyújtott kedvezmény is a munkások anyagi helyzetét könnyebbé tegye. A dohánygyári népkonyha kincstári kezelés alatt áll, pénztárral rendelkezik, üzletmenetéről rendes számadások vezetettek; a felügyelettel az illető dohánygyári igazgatóság, a közvetlen vezetéssel pedig egy dohánygyári tiszt van megbízva. Az alkalmazott szakácsnők és konyha-segéd-személyzet mint állandó dohánygyári munkások szerepelnek s ezeket a kincstár fizeti. Az étkezési adag 100 gramm húsból s 1/4–1 liter főzelékből vagy levesből, bőjti napokon tésztából áll. Ezért a munkások 6 fillértől 28 fillérig terjedő összeget fizetnek. Az ár a munkásnépkonyhák piaczi viszonyai szerint emelkedik vagy csökken a népkonyhákkal ellátott gyáraknál. A népkonyha részére szükségelt húsneműeket, fűszert, zöldséget és egyéb főző-cikkeket házi kezelésben a befolyt illetékekből, kiirt árlejtés útján szerződésileg biztosítva szerzik be. A munkáskonyhák fenntartására szükséges költségeket, vagyis a munkáskonyha személyzetére, a berendezési tárgyakra, eszközökre, étkezőhelyiségekre, fűtésre és világításra, a tisztításra, meszelésre stb. vonatkozó költségeket a kincstár adja.

Az első dohánygyári munkáskonyha az 1889. évben kísérletképpen a debreczeni dohánygyárban létesített. A munkások az első két évben fejenként 20 fillért fizettek egy adag ételért. 1891-től kezdve már lehetséges volt ezen illetéket 16 fillérre leszállítani. Debreczenben a munkások évről-évre nagyobb számban vették igénybe a népkonyhát s ennek folytán a debreczeni mintájára 1893-ban a selmeczbányai dohánygyárnál állítottatott fel népkonyha, hol a munkások egy adagért fejenként 20 fillért fizettek. Az 1894. évben a szomolnoki gyárnál, 1895-ben pedig a sátoraljaujhelyi, majd később több más dohánygyárnál nyílt meg munkáskonyha, de általában nagyon lassan fejlődött a dohányjövedéknek ez a mindenesetre üdvös intézménye. A munkásnők részben sokallották azt az árat, melyet egy adag ebédért, vagy egy adag levesért fizetniök kellett (pedig azt, mint az alábbi táblázatból kitűnik, önköltségi áron, tehát minden nyereszkesedési cél kizárásával adja a dohányjövedék), vagy pedig gyermekeik ápolása miatt még a félórányi távolságban lakók is hazamentek. Legáltalánosabban azonban a munkások magukkal hoztak valami ennivalót, vagy a gyár környékén gyümölcsöt vagy darab kenyeret vettek s azt költötték és költik el ebédre. Ez okból a népkonyhák intézménye nem igen tudott a gyáraknál meghonosodni és rokonszenvenné válni s jelenleg csak a debreczeni, kassai, kolozsvári, pápai és sátoraljaujhelyi dohánygyáraknál vannak munkás-népkonyhák. A sepsiszentgyörgyi, 1904. évben pedig a szomolnoki népkonyhát a dohányjövedéki központi igazgatóság azok csekély látogatottsága miatt beszüntette.

A jelenleg működő munkáskonyhákra vonatkozó adatokat összehasonlítás okából az 1903. évi adatokkal együtt a következő táblázat világítja meg:

Dohánygyár	Tagok száma	Étkezési napok száma	Ebédadag száma	Egy adag ára	Beszerzési érték		Étkezési pénz	
				fillér	korona	fillér	korona	fillér

a) 1904. évben:

Debreczen . . .	117	284	33.189	16	5.286	31	5.310	24
Kassa (csak leves)	266	289	42.455	106	2.811	27	2.808	78
Kolozsvár	30	151	5.327	20	1.202	75	1 065	40
Pápa	71	289	21.954	20	4.782	48	4.783	71
Sátoraljaujhely .	158	295	46.732	12	5.719	92	5.607	84
Összesen .	642	1.308	149.657	—	19.802	73	19.575	97

b) 1903. évben:

Debreczen . . .	444	292	129.859	16	21.167	49	20 777	44
Kassa (csak leves)	170	290	49.169	06	2 950	41	2.950	14
Kolozsvár	200	290	44.084	20	9.349	89	8 816	80
Pápa	97	290	28.130	20	5.612	77	5.617	20
Sátoraljaujhely .	128	288	37.030	12	4.409	14	4.443	60
Szomolnok . . .	156	265	39.718	14	5.541	16	9.560	52
Összesen .	1.195	1.725	327.990	—	49.030	86	48.165	70

A csökkenés szembetűnően észrevehető. Hogy pedig ez nem valami rendkívüli okban lelheti magyarázatát, bizonyítja az, hogy 1894-ben például a debreczeni népkonyhában 196.226 étkezési adagot szolgáltatottak ki, tíz évvel később — mint a táblázat mutatja — már csak 33.189 adagot. Ennek a folytonos, rendszeres csökkenésnek jelensége világosan mutatja, hogy a munkásnép nem tudja belátni ezen tisztán önkéntes belépésre alapított intézménynek hasznos voltát s daczára az igazgatóságok fáradozásának, fukarságból továbbra is pár filléren vásárolt silány táplálékkal éri be. Valószínűleg oda is fog fejlődni a dolog, hogy idővel a még működő népkonyhák is megszűnnek. Sőt a kassai munkás-konyhának ideiglenes megszüntetése folyton csökkenő látogatottsága miatt már legközelebb meg is történik.

Egy másik munkásjóléti intézmény, melylyel a dohányjövédék most kísérletezik: a gyermekmenhely. Kolozsvárott és Szomolnokon akarja a dohányjövédék felállítani s ez irányban most folynak a tárgyalások. Célja a munkásnők kisdéd gyermekeinek megfelelő ellátása, kiket az anyák munkaidejük tartamára a gyermekmenhelyre gondozás és ápolás végett átadhatnának. Egy nagyfontosságú szociálpolitikai kérdés ez, minek megoldásával a dohányjövédék foglalkozik, mert eddigelé az anyák a legbizonytalanabb kezekben hagyták kisdédeiket. Legtöbbnyire másik gyermekükre bízták azt, a ki még maga is felügyeletre szorult.

A gyermekmenhelyen csak a bölcsőben ápolandó, 3 évnél fiatalabb gyermekek vétetnek föl. A kisdéd ápolásáért az anyának semmit sem kell fizetnie, mert az ápolási díjat (egy gyermekért heti 40—50 fillért) a kincstár fődözi. A gyermeket azonban csak

gondozás végett veszik át a bölcsődében, azt az anya maga táplálja, mi célból munkaközben többszöri kimenőre kap engedélyt. A bölcsődét Szomolnokon a bányatársláda tagjainak és a dohánygyári munkásoknak kisdedei számára együttesen állítja fel a kincstár. Azon esetben tehát, ha a munkásno gyermekének atyja bányamunkás, a napi fejenkénti 8 fillér ápolási díjnak csak fele terheli a kincstárt s a másik felét a bányavállalat, illetve a bányatársláda viseli. A menhely-ügy e két helyen immár a megvalósulás végső stádiumában van.

A dohánygyári munkásoknak további fontos kedvezménye a nyugellátás. Azok a dohánygyári munkások, a kik legalább 10 évig szakadatlanul szolgáltak, ha betegség, vagy baleset következtében dohánygyári szolgálatra alkalmatlanokká, illetve általában munkaképtelenné váltak és szolgálatképtelenségüket a dohánygyári, valamint közhatósági orvos igazolja, az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjazásáról szóló 1885. évi XI. t.-cz. alapján a szerint, a mint a szolgálatképtelenség állandó vagy ideiglenes természetű, a kincstár részéről állandóan vagy ideiglenesen engedélyezendő nyugellátásban részesülnek.

Az állandó dohánygyári munkások már régi idők óta és az önálló magyar dohányjövedék fennállásának egész ideje alatt részesülnek a nyugellátás kedvezményében. Az 1885. : XI. t.-cz. megalkotása előtt ugyanis, ha a jövedéket legalább 15 éven át szakadatlanul szolgálták, bebizonyított munkaképtelenség és szegénység esetére éltek fogytáig nyugbérre tarthattak igényt, és pedig: a férfiak 15 év után 25 évig teljesített munka után 20 fillér, 25 évtől 30 évig terjedő munka után 24 fillér és 30 évet túlhaladó munka után 28 fillér, — a nők 15 évtől 30 évig teljesített munka után 18 fillér és ezentúl 22 fillér naponkénti nyugbérre.

Az 1885. évi XI. t.-cz. életbeléptetése óta a dohánygyári munkások helyzete nyugdíj tekintetében lényegesen megjavult, a mennyiben az említett törvény 27. §-a szerint a dohánygyári munkások a következő nyugellátásban részesülnek: *a)* 10. befejezett szolgálati évtől bezárólag a 25. szolgálati évig a napibér egy évi összegének egy negyed részében; *b)* 25 évet meghaladó szolgálati idő után a 40-ik szolgálati évig a napibér egy évi összegének kétnegyed részében; *c)* 40 évet meghaladó szolgálati idő után a napibér egy évi összegének háromnegyed részében, de az évi nyugellátás az *a)* pont alkalmazása esetében 120 koronát, a *b)* pont alkalmazása esetében 160 koronát, a *c)* pont alkalmazása esetében 200 koronát meg nem haladhat. Megemlíthető itt, hogy a mi munkásainknak 120 K-tól 200 K-ig terjedő nyugellátási összegével szemben az osztrák dohányjövedék munkásai a nyugdíjügyek revíziója folytán 1907. január 1-től kezdve 180 K-tól 648 K-ig terjedő nyugdíjellátásban fognak részesülni. Sőt azok a munkásnők, kik 60 életévüket betöltötték és 40 évi szolgálati idővel bírnak, kivánságukra a munkaképtelenség orvosi igazolása nélkül is nyugdíjazhatók. Ez a rendelkezés megtöri a munkásokra vonatkozó azon általános elvet, hogy nyugbérézésre csak orvosi bizonyítvánnyal igazolt szolgálatképtelenség ad jogot a munkásnak. Kétségtelen, hogy a

mi nyugdíjtörvényünk is rászorulna immár a kellő módosításra és revízióra, mert annak a nyolczvanas évekbe illő adatai a mostani változott viszonyoknak már kevésbé felelnek meg.

Hogy a nyugdíjtörvénynek megfelelően a kereset egy évi összege a napibér alapján minden munkásra nézve megállapítható legyen, a szakmánybérben dolgozó munkások dohánygyárként a m. kir. dohányjövedéki központi igazgatóság által megállapított napibér-osztályokba vannak sorozva. Az évi nyugbérösszeg 300 munkanap után állapíttatik meg. Azon munkások évi keresete azonban, a kik mindennap teljesítenek szolgálatot (tűzőrök), 365 nap után számíttatik. A szolgálati idő tartama polgári időszámítás szerint határozandó meg. A munkások eskületételre kötelezve nem lévén, szolgálati idejük a munkábalépés napjától számítandó. Ez okból ebbeli minőségükben eltöltött szolgálati idejük, úgyszintén esetleg ezt megelőzőleg más szolgálati ágazatnál eltöltött szolgálati idejük beszámítására nézve az 1885. évi XI. t.-cz. határozmányai s az azt kiegészítő pénzügyministeri rendeletek irányadók. Ennek alapján a megelőző katonai szolgálat vagy más állami (bányászati, vasuti) alkalmazás csak akkor számít, ha a dohánygyári szolgálatot közvetlenül és félbeszakítás nélkül előzte meg (nyugdíjtörv. 8. §.).

Nyugbérézésre még a 65. életév betöltése esetében és 40 évet meghaladó szolgálati idő mellett is csak annak a munkásnak vagy munkásnőnek lehet igénye, kinek szolgálatképtelensége a dohánygyári és közhatósági orvos által kiállított bizonyítvány alapján beigazolást nyert. Megjegyzendő azonban, hogy ha a dohánygyári orvosnak és közhatósági orvosnak véleménye a lényegben eltérne, ez esetben a belügyministerium közegészségügyi osztályának véleménye, esetleg a felülvizsgálatra fölkért, illetőleg avval megbízott harmadik orvosnak vagy orvosi testületnek véleménye kérendő ki s az lesz a döntő. A fenti módon megállapított és állandóan vagy ideiglenesen engedélyezett nyugellátás a szolgálat alól történt fölmentést, illetve azon napot követő hó első napjától kezdve jár, mely napon a szolgálatképtelenség a közhatósági orvos által hitelesen igazoltatott (1885. XI. t.-cz. 16. §.) és minden hó 2-án esedékes előleges havi részletekben fizettetik ki. Az állandóan vagy ideiglenesen engedélyezett nyugellátásban részesítendő munkást a szolgálatképtelenségnek orvosilag történt beigazolása után a dohánygyári igazgatóság a szolgálat alól azonnal fölmenti. A szolgálat alól munkaképtelenség okából fölmentett munkás a dohánygyárban a szolgálatképtelenség tartama alatt tovább nem alkalmazható.

Az ideiglenes nyugellátás csak egy évre engedélyeztetik. Az ily ideiglenesen engedélyezett nyugellátásban részesített volt munkások kötelesek a beteglátogatók által kézbesített idézésre évenként május hóban az idézésben megjelölt napon és órában a dohánygyárban megjelenni és a közhatósági és gyári orvosokból, továbbá a dohánygyár főnökeiből alakult bizottság felülvizsgálatának magukat alávetni. Ezen felülvizsgálatról jegyzőkönyv vezetendő és az a bizottság tagjai által aláírva, a m. kir. dohányjövedéki központi igazgatósághoz fölterjesztendő. Ha a felülvizsgálatra megidézett nyugbéres valamely akadály miatt

meg nem jelenhet, köteles azt a lelkész által láttamozott községi bizonyítvánnyal igazolni. A kik igazolás nélkül távol maradnak, azok a megjelenésre újból felszólíttatnak és ha ezen felszólítás kézbesítésétől számítandó 8 nap alatt sem jelentkeznek, nyugellátásukat a dohánygyári igazgatóság jelentésére a dohányjövédéki központi igazgatóság beszünteti. A felülvizsgálatkor újból szolgálatképesnek talált munkás köteles a felülvizsgálat napjától legkésőbb 14 nap alatt a dohánygyár szolgálatába állani, mert különben nyugellátása beszüntetetik. A szolgálat újból való megkezdésére azonban indokolt esetekben a dohánygyár igazgatója legföljebb 6 hétre terjedő időhaladékot adhat. Az újból szolgálatba lépett munkás ideiglenesen engedélyezett nyugdíjának kiszolgáltatása ebbeli alkalmaztatásának tartamára szünetel. A felülvizsgálat alkalmával állandóan szolgálatképtelennek nyilvánított munkások állandó nyugalomba helyeztetnek, vagyis attól fogva ideiglenes nyugellátásuk már mint állandó nyugellátás tétetik folyóvá.

A nyugellátásban részesített minden munkás köteles lakását, vagy ha azt megváltoztatja, a lakásváltozást a dohánygyári igazgatóságnak legkésőbb 8 nap alatt bejelenteni, miután ott a nyugbéres és végkielégített munkásokat és munkásnőket név, lakás és egyéb adatok szerint nyilvántartják. A munkásnőket gyári szolgálatuk után a nyugellátás akkor is megilleti, ha özvegyi nyugdíjban részesülnek. A férfimunkások azonban kétféle állami nyugellátást nem élvezhetnek. A munkások özvegyeinek és gyermekeinek sem állandó ellátásra, sem más állami kedvezményre igényük nincsen. Az állandó nyugellátás végleg megszűnik, ha a nyugellátást élvező meghal, vagy ha oly büntetendő cselekményért lett elítélve, melynek mellékbüntetése a hivatalvesztés.

A nyugdíjtörvénynek 27. §-ából következik, hogy ha a szolgálatképtelenség a szolgálat 10 évének betöltése előtt következik be, a munkás a kincstárral szemben nyugellátásra igényt nem tarthat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az ily munkás minden kárpótlás nélkül bocsáttatik el a szolgálatból. A betegsegélyző pénztár által nyújtott kedvezmények sorában — mint említettük — az is szerepel, hogy a dohánygyári munkás szolgálatképtelenség esetén, ha a szolgálati idő rövideége miatt állami ellátásban nem részesülhet, a szolgálati idő arányában 80 koronáig terjedő végkielégítést kap. A betegsegélyző pénztári alapszabályok ezen pontját azonban az egyes dohánygyárak mellett működő pénztári igazgatóságok többféleképpen magyarázták és alkalmazták. A legtöbb dohánygyári igazgatóság ugyan ezen 80 korona végkielégítési összeget helyesen a szolgálati idő arányában osztotta fel, némely dohánygyári igazgatóság azonban a pénztári igazgatósági választmány útján minden egyes esetben egy határozott összeget, például 60 koronát hozott javaslatba azon indokolással, hogy a munkás, eltekintve szolgálati idejétől, halál esetén is ily összegben részesülne temetkezési járulék címén. A dohányjövédéki központi igazgatóság ennek folytán a végkielégítés megállapításának módozatait egyöntetű eljárás okából rendeletileg szabályozta. Ennek alapján

végkielégítésben rendszerint csak azok részesíthetők, kik a betegségélyző pénztárnak legalább két évig tagjai voltak. A kik tehát két évig nem voltak a betegségélyző pénztár tagjai, azok végkielégítést nem kaphatnak. A 3 évnél kevesebb szolgálati idővel bíró azon dohánygyári munkások, kik a dohánygyári betegségélyző pénztárnak legalább két évig tagjai voltak, 24 korona végkielégítésben részesülnek. Ez tehát a legkisebb végkielégítési összeg, mit egy munkásnő kaphat.

Az osztrák dohányjövedék munkásai nyugellátási ügyük szabályozásával egyidejűleg a végkielégítés tekintetében is kedvezőbb helyzetbe kerültek s részükre 1907. év január hó 1-től kezdve 90 K végkielégítési minimum állapított meg, mely 162 K maximumig emelkedik. Ezen végkielégítésre a betöltött 5 szolgálati évtől a be nem töltött 10 szolgálati évig terjedő idő alatt munkaképtelenné vált dohánygyári munkásnőnek van igénye. Hasonló végkielégítésre tarthat számot azonban az a munkásnő is, ki 5 évig még nem szolgált, de 3 éven túl van már az osztrák dohányjövedék szolgálatában, ha önhibáján kívül származó baleset folytán munkaképességét elveszti. A baleset folytán támadt munkaképtelenség esetén — mint említettük — a mi dohánygyári munkásaink is kaptak eddig kártalanítást végkielégítés vagy esetleg kegydíj formájában, csak kisebb összegben. Viszont akár betegség, akár baleset folytán munkaképtelenné vált munkásnők nálunk már két évi szolgálati idő, illetve betegségélyző pénztári tagság után is részesülhetnek a végkielégítés minimumában, vagyis 24 K-ban. Ez a végkielégítési összeg a három éves szolgálati időtől fogva három havonként két koronával emelkedik, úgy hogy a végkielégítési összegek a be nem töltött 10 évi szolgálati időig a következőképpen alakulnak:

3 évnél kevesebb szolgálati idő után	24 korona
3 évi szolgálati idő után	26 »
4 » » » »	34 »
5 » » » »	42 »
6 » » » »	50 »
7 » » » »	58 »
8 » » » »	66 »
9 » » » »	74 »
be nem töltött 10 évi szolgálati idő után	80 »

A 3 hónapot meg nem haladó időszak lefelé kerekítettik ki. A végkielégítési összegnek ily gondos szabályozásával a dohánygyári munkások szolgálati idejének lehető legkisebb része is méltánylásban részesül és a maximális 80 korona végkielégítési összegnek a szolgálati idő szerinti arányos felosztását biztosítja.

Bányász László.

Maros-Torda vármegye és Maros-Vásárhely thj. sz. kir. város közgazdasági leirása. VI.

XXI. Teherviselés.

A székelyeknek legfőbb joga volt az adómentesség. Bonfini írja a XV. században, hogy későbbek lennének halált szenvedni, mint adót fizetni. Adómentességüket meg is tartották a XVI. század közepéig. Azonban csakhamar meghonosodott közöttük egy különös adónem; az ökörsütés. Mátyás király 1473-ban már említi: »a mi székelyeink örök időktől fogva semmiféle pénzfizetéssel nem tartoznak, hanem csak önkéntes és készséges ajándékkal a király házasságának és fiaik születésének örömmünnepe.«¹⁾ 1499-ben II. Ulászló is hangsúlyozza, hogy »a székelyek minden adófizetéstől mentesek, mint igaz nemesek«, csupán egy-egy ököradással tartoznak minden telek után a király koronázásakor, első házasságakor és első fia születésekor.«²⁾

Az erdélyi fejedelemség megszűntével Lipót 1691-iki diplomája ezt mondja: „A székelyek, eme legharcziasabb nép, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől, minden katonai elszállásolás terhétől, birtokaik után — a melyeket hadfőlkelés kötelezettsége mellett bírnak — tized fizetéstől és egyéb szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban, a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is.“

Ez az adómentesség azonban a gubernium korszakában nem érvényesült, mert az országos adók növekedésével a székelyeknek is el kellett vállalni egy részt. Erdélyre 400.000 frt adó volt kivetve s ebből 1692-ben a székelység »jóakarataból« elvállalt 22.000 frtot. A később egy millióra felnövekedett adónak már tizedrészét vállalják el a székelyek 1702-ben „atyafiságos indulatból“.

A székely székek aztán így osztották fel maguk között az adót: Háromszék 33⁰/_o-ot, Udvarhelyszék 26⁰/_o-ot, Marosszék 18⁰/_o-ot, Csikszék 17⁰/_o-ot, Aranyosszék 7⁰/_o-ot fizessen. Birtokos nemes, kinek legalább 7 jobbágya volt, maga személye után adót nem fizetett, hanem jobbágysai fizették, a többi pedig rendesen fizette ökrei száma után. Egységek ezek voltak: a nemesek és marhás

¹⁾ Székely oklevéltár I. köt. 220. l.

²⁾ Székely oklevéltár. III. köt. 140. l.

szabadosok ökrei egyesével számítattak; a vagyontalan szabadosokét kettesével számították, valamint a marhás szabadosokét is, míg a marhátlanokat négyesével vették egy egységnek.

Az 1848. előtti időből a községek háztartására vonatkozólag adatok nem állanak rendelkezésre, azért csak Marosvásárhely és Szászrégen városokra vonatkozólag álljanak itt az 1843-ik év adatai.

Marosvásárhely (13.000 lakossal) sz. kir. város vagyona:

Birtokban	22.344	frt
Tőkepénzben	38.289	»
Összesen	60.633	frt.

Évi költségvetés:

Bevétel	21 054	frt
Kiadás	19.889	»
Fölösleg	1.155	frt,

Szászrégen város vagyona:

Tőkepénzben	100.286	frt
Birtokban	16.255	»
Összesen	116.541	frt.

Évi költségvetés:

Bevétel	27.571	frt
Kiadás	22.453	»
Fölösleg	5.118	frt.

Hogy Maros-Tordamegye adózási viszonyait áttekinthessük, a száraz adatokat adjuk néhány évről az alábbiakban:

	1886-ban	1895-ben	1904-ben
Egyenes adóban kirovatott . .	997.302'46 K	1.052.915'25 K	993.157'32 K
Hadmentességi díj címén . .	65.154'07 »	54.556'05 »	26.941'— »
Ezekből leiratott	70.283'83 »	89.901'96 »	114.959'22 »

Ime az adó csökkenő iránya, s ezzel szemben a leírások emelkedő iránya, mint a gazdasági romlás jelzője. Ismerve adózási rendszerünket, az adózási képesség csökkenésének hivatalos elismerését a nép anyagi romlása bevallásának kell tekintenünk.

Maros-Vásárhely, a székelyek fővárosa, a múlt század negyvenes éveitől, mikor évi szükséglete csak megközelítette a 20.000 forintot, nagyot haladt minden téren napjainkig, mikor az évi kiadás a félmillió koronát jóval fölülmulja. Ezt a kiadásbeli növekedést a város nagyarányú fejlődése teljes mértékben indokolja is. E városnak 1870-ben, pótdó nélkül 181.230'36 korona volt a kiadása, míg 1881-ben az évi háztartási szükséglete már 186.626 koronát tett ki, mi 1896-ra 571.248 koronára emelkedett, míg az 1904-ik évben a város szükséglete 659.258 korona volt. Ha csak az utolsó tíz év első és utolsó költségvetését hasonlítjuk össze, ilyen változásokat találunk: 1896-ban a közbiztonsági kiadások 1.422 koronát tettek ki, míg 1904-ben 22.860 koronát; a katonai kiadások akkor 25.439 koronát, most 16.600 koronát; a tanügyi kiadások akkor 50.415 koronát tettek ki, ma

62.867 koronát. A kiadásoktól eltekintve, e város az utolsó négy év alatt nagyobb fejlődésnek indult.

Maros-Vásárhely cselekvő vagyona 1870-ben 1,358.993·59 korona volt, míg a szenvedő vagyon 14.262 korona; 1881-ben 1,131.938 koronát tett ki a cselekvő vagyon; míg a szenvedő vagyona 94.636 koronát; 1896-ban pedig a cselekvő vagyon 4,761.210¹⁾ koronában állapított meg az 1,403.005 korona szenvedő vagyonnal szemben.

Maros-Vásárhely thj. szab. kir. város — a házi adó kivetési alapjául szolgáló — 1904. évi állami egyenes adója:

	Korona
Földadó	9.079·84
Házbéradó	61.193·72
Házosztályadó	12.942·66
I. oszt. kereseti adó	19.724·50
II. » » »	10.690·—
III. » » »	94.199·48
IV. » » »	21.296·95
Tőkekamat adó	14.575·34
Nyilvános számadásra köt.-vállalatok .	15.134·90
Összesen	258.837·37
Községi pótagó 1904-re	171.190·—

Maros-Vásárhely közönsége 1904-ben adó

czímén . . . . . 430.227·37 kor.
adót fizet, az állami pótagók — hadmentességi, fegyver — stb. adók nélkül, melyből egy lélekre esik 25·13 korona adó.

Az állami és községi terheken kívül a lakosságot még terheli a közvetlen adóknak egy neme, az u. n. egyházi adó. Minden felekezetre vonatkozólag az adatok nem állanak rendelkezésre, azonban az ismeretes ev. ref. egyházi adók alapján az összes egyházi terhek mérvére is következtethetünk.

A székelyföldön az egyházi adózásnak egy különleges formája áll még fenn az u. n. Kepezés, melyről a háromszékmegyei levéltári adatok alapján Potsa József v. b. t. t. főispán kimutatta, hogy az egykori milkóviai püspökség területén, hova a székelység is tartozott, teljesen azonos jogi természetű volt, mint másutt a dézsma²⁾, csak hogy ez a dézsma nem váltatott meg, mint a többi, hanem a székelység vállain felejtetett.

A kepezés mai rendszerét az erdélyi General-Commando szabályozta utóljára 1804. február 20-án kiadott s Mitrovszky által aláírt rendeletével.³⁾ E rendelet szerint minden családapa,

¹⁾ A cselekvő vagyon részletezve:

Fekvő javak értéke	2,046.059·02 kor.
Javak és jogok értéke	1,328.828·— »
Cselekvőtőke »	1,228.211·41 »
» hátralékok értéke	23.924·08 »
Butorok és eszközök »	133.592·72 »
Anyagok és termények »	577·52 »
Készpénz	18·17 »

²⁾ Az 1902. évi székely-kongresszus naplója 510. l.

³⁾ Az 1902. » » » » » 483. l.

kinek 12 kalongya őszi gabonája termett, tartozik az egyházi személyzetnek 3 kalongya őszi és 3 kalongya tavaszi képét adni, (kinek ennél több van, az sem tartozik ennél többet adni); aki- nek 12 kalongyánál kevesebb, de 6-nál több őszi gabonája ter- mett, az fél képét ad, vagyis $1\frac{1}{2}$ kalongya őszi és $1\frac{1}{2}$ kalongya tavaszi gabonát. Ezen kívül minden marhásgazda tartozik egy terü fát vinni. Sőt a vagyontalanok sem mentesek az egyházi adó alól, ezek oszporával, kézi napszámmal törlesztik azt. Ezzel még nincs kimerítve az egyházi teher, mert sok helyen van még borkepe is, ezen kívül pedig a pap és kántor kanónika földjeit fel kell szántani, bevetni, megkapálni, aratni, kaszálni, betakarítani, sőt ezeken felül az egyház szükségeire annyi napszámot kell tenni, a mennyire a hivek kirendeltetnek.

Ez az egyházi adózás már magában véve oly óriási teher, hogy gyakran felülmulja az összes állami és községi terheket. Ujabban egyes egyházak hivei, hogy ezen sokféle egyházi teher- től szabaduljanak, alapot kezdték létesíteni a kepe megváltá- sára, egynéhány községben nagynehezen sikerült is, megyénk- ben alig háromban, de a nagy többség ma is hordozza ezen itt felejtett dézsma terheit.

A református zsinat által 1903-ra összeirt egyházi adó ki- mutatás szerint Maros-Torda vármegye 13.852 ref. egyházi adót fizető polgára 179.147 korona állami egyenes adót fizetett s ezzel szemben az egyházi teher 104.292 koronát tett ki, mi a Mitrovsky-féle kepedézsma rendelet 25% -át is jóval fölülhaladja, mert a jelzett évben átlagban is az állami egyenes adó 58% -ának felelt meg. Hogy azután a részleteiben mily aránytalan a meg- terhelés, arra bizonyos az, hogy például

Demeterfalván az állami adónak 623% -a az egyházi adó.			
Nyáradandrásfalván »	»	362% -a »	»
Marosszentannán »	»	283% -a »	»
Márkodon »	»	252% -a »	»

És ez a teher nemcsak az ev. ref. vallású hiveket nyomja, hanem ugyanennyi, vagy ezt megközelítő terhet hordoznak a többi vallásfelekezetek hivei is, mert az ő egyházi dézsmájukra vonatkozólag is a Mitrovsky-féle rendelet intézkedik. A székely kongresszuson minden felekezet előadója igyekezett felhívni a figyelmet az egyházi teherviselésnek ezen agyonnyomó terhére, sorra, hogy ha a dézsma egyebütt megváltatott, vegyék le erről a szegény székely népről is azt.

A megye fogyasztási adóinak fejlődési menete a következő:

	1889-ben	1893-ban	1901-ben
Szeszadó: termelési adó	11.200 K	11.322 K	11.026 K
fogyasztási adó	1,178.574 »	1,568.050 »	1,253.099 »
szeszadópótlék	— »	— »	490.264 »
sajtolt élesztő után	10.570 »	— »	1.894 »
ellenőrzési illeték	— »	— »	1.297 »
Összesen	1,202.344 K	1,579.372 K	1,757.580 K
Boradó	36.604 K	36.054 K	70.418 K
Söradó	14.366 »	36.054 »	35.335 »
Söradó pótlék	— »	— »	79.725 »
Összesen	14.366 K	30.518 K	117.060 K

	1889-ben	1893-ban	1901-ben
Húsadó	42 702 K	54.030 K	52.464 K
Czukórtermelési adó	— »	— »	247 » ¹⁾
Asványolajadó	40.416 »	113.458 »	98.364 »
Kezelési és egyéb bevételek . . .	10.652 »	— »	650 »
Italmérési adó	— »	— »	33.449 »
Az összes fogyasztási adó jövedelem	1,345.084 K	1,016.776 K	2,128.437 K

Fejenként e megyében esett a lerótt fogyasztási adókból: 1880-ban 1·50 K, 1889-ben 4·76 K, 1893-ban 11·18 K és 1901-ben 11·34 K.

Végezetül: ha az állami-, községi-, egyházi- és fogyasztási adókból való részesedését vesszük, úgy kitűnik, hogy *egy marostorda megyei lakos évente a közterhekhez átlag legkevesebb 25 koronával járul hozzá.*

XXII. Szövetkezeti élet.

A szövetkezetek előmozdításában Magyarországon a megyének két fia: *Sófalvi Józsefnek* és dr. *Gidófalvy Istvánnak* áldásos, odaadó, lelkes munkásságát kell kiemelnünk.

Nemes Marosszék Rendei 1839. évben június 4-ik napján Maros-Vásárhely sz. kir. városában a Nemes Szék Praetoriális házában Tó Király Biró Hilibi Méltóságos Gál József úr Elöl-ülése alatt közönséges Gyrás Gyűlést tartván, a folytatólag június 6-án tartott ülés jegyzőkönyvének 42-ik pontja így szól: A méltóságos Tó Király Biró úr a Nemes Szék eleibe terjeszti, hogy ezen Nemes Székben a Tűz által való károsodás, a mely miatt néha vigyázatlanságból, több versen pedig a szándékos gyújtogatók által több Atyánkfiái utolsó inségre jutnak — nagyon eláradott; szükségesnek látná, hogy a Nemes Szék kebelében ez által az e tárgyban eláradott gonoszság bár nemüleg gátoltasék; s az illetén megkárosítottak bármilyen részben felsegitlődhessenek; egy Tűzkár mentő Társaság alakuljon.

Határozat: Ezen Tárgynak érdekes volta tekintetéből, míg azt a Nemes Szék Rendei tanácskozás alá vehetnék, szükségesnek tartották egy Biztosságot kirendelni all Király Biró Gálfalvi Imre Atyánkfia Elnöksége alatt, mely Biztosságba . . . . . (a Biztosság névsora) . . . . . Atyánkfiái oly utasítással neveztetnek ki, hogy ezen Tárgyban egy Tervet dolgozván, terjesszék a következő Gyrás Gyűlés eleibe.

A kiküldött bizottság gyorsan munkához lát, mert az 1839. december 6-án tartott bizottsági gyűlés el is fogadja *Sófalvi József*, a Szék mérnökének tervezetét.

A Szék Rendei e tervezetet 1840. június havában elfogadták s a hozzájárulási arányt meghatározták, mely csakis egy évre, 100 pfrt után egy krajczárnál több nem lehet és a biztosíték összeírására biztosokat küldöttek ki. A biztosítékot összeíró

¹⁾ A czukorgyárra ennél jóval nagyobb adó rovatott ki, de a többi hiteleztetett, itt — fogyasztási adóknál általában csak a befolyt összeg van kitüntetve.

biztosok jelentésöket 1840, deczember 11-én terjesztették be s ugyanezen nap a Szék Rendei kimondották: a kényszerítés nélküli önkéntességen alapuló kölcsönös tűzkármentési egyesület 364.861 pfrt biztosítási alappal megalakult öt évi kötelezettséggel és az eshető károk kifizetése 1840. esztendő, deczember 12-ik napján déli 12 órakor kezdődik.

Az első öt év eredménye a következő volt: 88 égésre 17 rovatat tétetett s ebből 8815 pfrt 15 $\frac{1}{5}$ kr. folyt be, melyből a költségek kifizetése után 338 pfrt 22 kr. pénztár felesleg volt. Átlag, az egy évre eső rovat 0.31% volt. 1845. év végén, a biztosítások összege 664.709 pfrt volt.

1848-ban bekövetkezett a hanyatlás korszaka és 20 éven át tartott, mikor az emberekbe a csendes béke iránt a remény visszatért, 1868-ban az alkotmány visszaállítása után az egyesület is újra virágzásnak indult.

Az 1898: XXIII. t.-cz. alapján létesített Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe tartozó maros-tordavármegyei községi hitelszövetkezetek fontosabb adatai az 1904. év végére vonatkozólag a következők: (L. a 833. old. lévő táblázatot.)

S hogy az u. n. kis emberek takarékoságára mily örvendetes befolyást gyakoroltak a szövetkezetek, kitűnik a takarékbetétek számának örvendetes gyarapodásából. Ugyanis pl. Maros-Torda és M.-Vásárhely törvényhatóságában a takarékbetétek száma 1901-ben 2.777 volt, 1902-ben 2.926 és 1903-ban 3.027; míg az egész székelyföldön ugyanezen idő alatt: 4.395, 4.851 és 5.495; azaz két év alatt a takarékbetétek száma 37.4%-kal növekedett, míg ugyanezen idő alatt a takarékbetétek összege 23.7%-kal. A takarékbetétek számából 85.5% az 1000 koronán aluli összegekre esik, a mi élénken igazolja, hogy a kis emberek takarékosági hajlamára minő befolyással vannak a szövetkezetek. Ezen szövetkezetek, ha az egészséges fejlődés útján megmaradnak, a székelyföldi hitelviszonyok javulására jelentékenyen befognak folyni.

Az elősorolt hitelszövetkezeteken kívül, melyek az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe tartoznak, még 49 szövetkezet található a Székelyföldön, melyek legnagyobb része fogyasztó és értékesítő, továbbá önálló hitelszövetkezet.

A székelyföldi ministeri kirendeltség is sikeresen használta fel a szövetkezeteket; ugyanis e megyében kiválasztott 1904-ben 20 legjobban vezetett hitelszövetkezetet s ezek mellé a Magyar Gazdák Vásárcsarnok-ellátó szövetkezeti szakcsoportokat létesített, melyek hivatva vannak lehetőleg jó áron megvenni és értékesíteni a tagok eladásra szánt gazdasági termékeit. Legujabban pedig a Magyar Gazdák Vásárcsarnok-ellátó Szövetkezete M.-Vásárhelyen külön fiókot állított fel, mely magához váltja, összegyűjti s tömegben értékesíti az egyes falusi szövetkezetek által beszerzett termékeket. Ennek az új alakulatnak már is nem remélt áldásait élvezték az 1904. rossz termésű esztendőben a megyebeli szövetkezetek; ugyanis a Magyar Gazdák Vásárcsarnok-ellátó Szövetkezetének marosvásárhelyi fiókja útján 200 waggon kukoriczát szereztek be télire a székelyföldi szövetkezetek, szép példáját adva ezáltal is az önsegítés fontosságának.

A szövetkezet czége	Alakulásának éve	Hány községre terjed ki	Tagok száma	Üzletrészek száma	Üzletrészek értéke	Befizetett üzletrészek	Takarék betétek	Tartalék alap
1 Abafája községi hitelesz. . .	1894	1	38	57	2.850	1.700	—	700
2 Nagydorján hiteleszövetkezet	1895	1	26	36	1.440	1.440	—	300
3 Erdőszakál és vidéke hitelesz.	1902	3	121	182	9.100	1.600	400	700
4 Erdőszentgyörgy vid. hitelesz.	1899	4	406	438	21.900	15.500	7.700	1.200
5 Falfalui vidéke hiteleszv. . .	1893	1	132	186	9.500	8.600	—	1.400
6 Felsővárosi és vid. hitelesz. .	1904	5	147	178	8.900	800	—	100
7 Gernyeszeg községi hitelesz. .	1892	1	104	133	6.650	6.650	20.900	2.500
8 Gödemesterháza hitelesz. . .	1892	3	140	178	8.900	6.200	—	900
9 Görgénylibánfalva és vid. h.	1904	3	28	68	3.400	—	—	—
10 Görgényzentimre közs. hitel.	1894	18	446	1.081	54.050	38.600	17.400	4.900
11 Görgényüvegcsúri hitelesz. .	1894	1	180	286	14.300	11.700	2.500	3.900
12 Havad községi hitelesz. . . .	1895	3	107	124	6.200	6.200	—	1.000
13 Hétbükk és vid. hitelesz. . .	1895	2	39	54	2.700	300	—	100
14 Magyaró és vid. hitelesz. . .	1895	3	123	289	13.000	7.200	—	1.200
15 Magyarós községi hitelesz. . .	1899	1	128	192	9.600	8.300	—	1.300
16 Makfalva » »	1894	9	340	355	17.750	15.800	17.300	3.800
17 Magyarfülpösi hitelesz. . . .	1895	1	35	50	2.500	2.500	—	200
18 Magyarpéterlaci hitelesz. . .	1893	1	76	99	4.950	1.800	—	400
19 Marosszentgyörgy községi . . .	1895	1	169	181	9.050	6.830	—	2.300
20 Maroskirályi községi	1899	6	171	340	17.200	9.100	1.000	1.300
21 Marosvásárhelyi községi . . .	1896	27	405	820	41.000	33.600	52.700	1.400
22 » ipari hitelesz.	1900	1	253	282	14.100	8.000	—	1.100
23 Mezőbándi hiteleszövetkezet .	1903	4	63	102	2.040	300	—	400
24 Mezőcsávás közs. hitelesz. . .	1895	1	151	153	7.650	7.500	500	1.500
25 Mezőmadarasi hitelesz. . . .	1892	2	120	124	6.200	4.900	—	3.400
26 Mezőpágocea és vid. hitelesz.	1903	3	60	134	6.700	800	—	200
27 Mezőpaniti hiteleszövetkezet .	1892	3	279	315	31.500	20.200	5.100	4.300
28 Mezősámsond közs. hitelesz. .	1891	1	217	252	12.600	11.700	15.500	2.700
29 Nyárádgálfalva közs. hitelesz.	1895	1	67	376	3.040	3.040	—	200
30 Nyárádszentlászló közs. hitel.	1899	2	92	158	6.320	6.320	1.300	2.000
31 Nyárádszereda közs. hitelesz.	1894	6	185	236	11.800	10.900	1.400	2.500
32 Póka és vidéke hitelesz. . . .	1893	4	145	178	8.900	7.600	2.000	1.700
33 Pókakeresztúr közs. hitelesz.	1893	1	82	106	5.300	5.300	1.000	1.200
34 Radnótfájai közs. hitelesz. . .	1895	1	87	133	6.650	5.600	—	1.100
35 Rigmány közs. hitelesz.	1895	4	120	133	6.650	5.200	—	1.200
36 Sáromberke közs. hitelesz. . .	1894	1	95	135	6.800	6.100	2.000	1.900
37 Sárpaták közs. hitelesz.	1893	1	94	94	4.700	4.700	1.200	800
38 Szentháromság-Bedei közs. h.	1903	2	107	107	5.850	1.400	—	—
39 Szovátai hiteleszövetkezet . .	1895	4	251	399	19.950	14.800	14.100	2.800
40 Vajdaszentiváni hitelesz. . . .	1893	4	141	156	7.800	7.500	1.000	1.600
Marostorda megyében összesen	40 szv.	149	5.970	8.570	439.290	316.250	180.000	60.200
Csík » » »	16 »	43	3.990	6.016	284.445	167.630	186.500	22.100
Háromszék » » »	26 »	86	5.004	7.630	408.550	250.700	415.800	31.400
Udvarhely » » »	31 »	92	6.679	8.247	413.200	286.650	381.900	57.200
Székelyföldön összesen	113 sz.	370	21.643	30.163	1.545.485	1.020.630	1.164.200	170.900

XXIII. Hitelügy.

»Pusztulásnak indult a Székelyföldön minden, csak kettő virágzik: a pénzüintézetek és a kivándorlás.«*) Az itteni pénzüintézetek, valamint általában az erdélyrésziek, a legsivárabb

*) Dr. Fenyvesi S.: Az erdélyrészi magyarság hitelügye. 4. l.

osztalékpolitikát üzik, hirdeti nyíltan Fenyvesi Soma az Országos Magyar Szövetség felolvasó ciklusán. A szegény földműves nép hitelgényeit váltók útján («zsinóros papiros») elégitik ki, hogy a viszleszámítolások útján nagy forgalomra és haszonra tegyenek szert. Nem segítettek semmi jóban ezek a pénzintézetek a székelységet, hanem belekergették a gazdasági romlásba, a nemzetiségi pénzintézetek mellé sorakozva, kiközösítették e fajt hazájából, honnan sem háború, sem éhínség nem tudta eddig kimozdítani őket. Ma a kivándorlások 80—90°-át a pénzintézetek lelketlen üzleti politikájának köszönhetjük.

Sajnos, e tekintetben a marostordamegyei pénzintézetek sem képeznek kivételt, a két nagyobb intézettől eltekintve.

A hitelintézetek e megyebeli elterjedésére és üzletkörére vonatkozólag álljanak itt a következők:

Volt Maros-Tordamegyében és M.-Vásárhelyen

	1883-ban		1892-ben		1903-ban	
	a megyében	M.-Vásárhelyen	a megyében	M.-Vásárhelyen	a megyében	M.-Vásárhelyen
a bankok száma	1	1	2	1	3	1
a takarékpénztárak száma	1	1	1	1	3	2
a szövetkezetek	» 6	1	12	1	37	3
összesen	8	3	15	3	43	6

A takarékbetétek álladéka volt: .

	K o r o n á k b a n			
a bankoknál: új betét és tőkésített kamat	132.800	730.000	1,200.000	1,650.000
Kivétel	51.200	607.000	889.000	1,655.000
Álladék az év végén . .	82.200	1,042.200	1,757.000	1,831.000
A takarékpénztáraknál: új betét és tőkésített kamat	63.600	1,826.000	238.000	4,419.000
Kivétel	30.800	2,004.400	144.000	3,942.000
Álladék az év végén . .	100.800	3,292.400	433.000	5,653.000
A szövetkezeteknél: új betét és tőkésített kamat	959.400	14.400	1,435.000	348.000
Kivétel	687.600	18.200	1,448.000	260.000
Álladék az év végén . .	1,768.400	10.200	3,735.000	333.000
Az összes hitelintézeteknél: új betétek és tőkésített kamat	1,055.800	1,570.400	2,873.000	6,423.000
Kivétel	769.600	1,629.600	2,181.000	5,857.000
Álladék az év végén . .	1,951.400	4,344.800	5,925.000	7,620.000

Az 1903-ik évben a következő pénzintézetek működnek:

	Alapítási éve	Befizetett alaptőke koronákban	Tartalék-alap
1. Szászrégenvidéki tak. és hitel r. t. Magyar-Régenben	1892	200.000	68.838
2. Murcsiana hitel és tak. pénztár Sz.-Régenben	1886	200.000	54.438
3. Szászrégeni ipar- és keresk. bank r. t. . . .	1898	300.000	12.480
4. Erdélyi keresk. és hitelbank r. t. M.-Vásárhelyen	1870	640.000	160.551
5. Mezőbánd és vidéke tak. pénztár r. t.	1898	100.000	13.656

	Alapítási éve	Befizetett alaptőke koronákban	Tartalék- alap
6. Nyárádszereda és vidéke székely tak. pénz- tár r. t.	1883	100.000	25.261
7. Toplicai takarékpénztár r. t.	1894	100.000	54 533
8. Agrár tak. pénztár r. t. M.-Vásárhelyen . . .	1896	1,000.000	90 079
9. Marosvásárhelyi takarékpénztár	1869	240.000	213.356
Összesen		2,880.000	679.192

	Betét- állom.	Forgatott vagyon koronákban	Nyereség	Szedett kamat ‰-ban	Osztalék 1903-ban
1. Szászrégenvidéki tak. és hitel r. t. Magyar-Régenben . . .	830.673	1,478.960	18.127	8	6
2. Murcsiana, hitel- és tak. pénz- tár Sz.-Régenben	444.908	797.331	22.078	8	8
3. Szászrégeni ipar- és keresk. bank r. t.	490.522	960.699	24.594	—	5·5
4. Erdélyi keresk. és hitelbank r. t. M.-Vásárhelyen	1,633.603	3,316.477	45.674	6—8	5
5. Mezőbánd és vidéke tak. pénz- tár r. t.	130.259	313.601	12.611	—	6
6. Nyárádszereda és vidéke szé- kely tak. pénztár r. t. . . .	185.980	485.824	7.297	9—10	0
7. Toplicai takarékpénztár r. t. .	117.128	327.080	15.634	8	8
8. Agrár takarékpénztár r. t. M.- Vásárhelyen	3,395.171	7,987.356	115 961	5—6·5	6·5
9. Marosvásárhelyi tak. pénztár	2,257.739	3,579.591	24.676	6·5—8	5
Összesen . . .	9,485.983	19,246.919	286.653		

Csak mint jellemzőt említjük meg, hogy ezen pénzüintézetek mennyire szolgálják a jótékonyt és a székelység közművelődési és gazdasági érdekeit, az 1900-ik évben a 2,800.000 K alaptőkével dolgozó 9 marostordamegyei pénzüintézet 1.356 K-t adott jótékony célra, mikor ugyanezen évben a nagyapoldi román takarékpénztár 80.000 K alaptőke mellett egyedül 5.807 K-t, a szelityei román takarékpénztár 26.000 K alaptőke mellett 8.179 K-t, a szentágotai szász takarékpénztár 45.800 K alaptőke mellett 7.108 K-t, a kőhalmi szász takarékpénztár 80.000 K alaptőke mellett 6.578 K-t, a megyesi szász takarékegylet 132.000 K alaptőke mellett 18.121 K-t, nem is említve a nagyobb nemzeti pénzüintézeteket, melyek ugyanazon évben egyenként 20—108.000 koronáig adtak nemzetiségük megerősítésére.

Az utolsó három évben, 1901—1903-ig, — e megye jelzalogterhe 6,064.483 koronával emelkedett, erre vonatkozólag álljanak itt a telekkönyvi birtok megterhelésénél előfordult változások kimutatása 1901—1903-ig:

	M.-Vásárhelyi törvényszéknél	Nyárádszeredai járásbírósnál	Szászrégeni járásbírósnál
Régi teher meg- szűnt 1901-ben:	1.572 esetben 1,715.721 K értékben	521 esetben 182.647 K értékben	3.519 esetben 676.550 K értékben
Uj teher keletkezett:	2.305 esetben 1,523 055 K értékben	1.945 esetben 945.284 K értékben	2.491 esetben. 1,002.799 K értékben

	M.-Vásárhelyi törvényszéknél	Nyárádszeredai járásbiróságnál	Szászrégeni járásbiróságnál
Az új és megszüntetett terhek különbözete:	733 eset	1.424 eset	1.065 eset
	192.636 K értékben	762.637 K értékben	326.249 K értékben
1902. az új és megszüntetett terhek különbözete:	352 eset	1.198 eset	1.249 eset
	1,850.601 K értékben	616.949 K értékben	492.903 K értékben
1903-ban az új és megszüntetett terhek különbözete:	637 eset	1.360 eset	1.585 eset
	1,129.418 K értékben	653.558 K értékben	424 804 K értékben

Azaz, az új- és megszüntetett terhek közötti különbözet az egész megyére vonatkozólag:

1901-ben	3.222 eset	896.250 K értékben
1902 »	2.799 esetben	2,960.451 » »
1903-ban	3.582 »	2,207.780 K értékben

Kitünik tehát, hogy a föld terhe folytonosan emelkedik, s az 1901-ik évi 800.000 koronával egyenesen 2 millióra szökött fel.

E sorok írója az 1902-ik év folyamán mikor egy véletlen folytán rájött a székelykereszturi járásbiróság telekkönyvének átvizsgálásakor, hogy az Albina egy ősrégi magyar birtokot, 270 k. holdat, úgy juttatott oláh kigazdák kezére, hogy nekik a vételár 96°/-át jelzálog-teher gyanánt hitelezte akkor, mikor a magyar kigazdák azért minden áldozatra készek voltak; — ennek az elkeseredett harcznak a látása, és a magyar birtok idegen kézre jutása ösztönözte, hogy a székely vármegyék jelzálog terheit kikutassa. Ennek volt eredménye a Közgazdasági Szemle 1904. évi november havi számában közölt kimutatás, mely Udvarhelymegye 20 évi jelzálog terheit mutatta ki.

Ugyanakkor a marosvásárhelyi törvényszék telekkönyveit is átvizsgálta, főleg a nemzetiségi pénzintézetek kölcsöneinek kimutatása végett, de egyuttal 1882—1901-ig terjedő idő alatt bekebelezett összes jelzálog teher megállapítása céljából is. E törvényszék területén akkor még csak 66 esetben volt a magyar birtok lekötve szász és román pénzintézetek javára 633.290 korona értékben. Legtöbb volt a Marosi alsó járásban: 39 esetben 358.840 korona értékben.

Marosvásárhelyen az első nemzetiségi kölcsönt az oláh Albina nyújtotta 1889-ben, 7 bekebelezésre 47.400 koronát nyújtva, 1901-ig azonban csak 16 esetben kötött üzletet e város 109.600 korona erejéig. A szász pénzintézetek 1891-ben kezdik felsegíteni a székely fővárost, mikor is öt (5) esetben 22.200 K-át adtak magyar birtokra. Azóta évről-évre nőtt a kölcsön adott

tőke, úgy, hogy 1901-ig 49 esetben 412.100 koronát helyeztek el e városban jelzálogkölesön gyanánt. Marosvásárhelyen különben 1882-től 1901-ig 2.146 esetben 9,611,926 korona jelzálogos kölesönüzlet köttetett.

Hogy Marosvásárhelyen mekkora tényleg a föld- és háztulajdonosok terhe, erre nézve 1901-ben volt alkalma e sorok írójának a pénzügyigazgatóság aktáiba bepillantania, honnan kiirhatta az 1883. évi XLIV. t.-cz. alapján az ált. jövedelmi pótdóból való leírás czéljából bejelentett tényleges adósságokat. Ezek szerint betáblázott követelést a következő intézetek részéről jelentettek be 1901-re:

1. Helyi intézetek:

	Esetben	Korona értékben	
a) Geese emberszereteti intézet	54	314.005	8 ^o / _o mellett
b) Temetkezési Nagyegylet	65	21.600	6 ^o / _o »
c) Ev. ref. kollégium	20	42.300	8 ^o / _o »
d) Megyei árvaszék	43	197.330	6 ^o / _o »
e) Országos kórházalap	3	15.500	6—8 ^o / _o »
f) Magánosok	4	7.216	6—8 ^o / _o »
g) Egyházak	3	18 900	5 - 6 ^o / _o »
h) Mvásárhelyi takarékpénztár	65	407.790	6—8 ^o / _o »
i) Agrár takarékpénztár	17	209.860	6—7 ¹ / ₂ ^o / _o »
k) Takarékos és Hitelszövetkezet	18	11.510	8 ^o / _o »
l) Erdélyi kereskedelmi hitelbank	3	11.420	8 ^o / _o »
2. Bécsi bankok	3	226.000	4 ¹ / ₂ —5 ^o / _o »
3. Budapesti bankok	16	1,956.000	4—7 ^o / _o »
4. Nemzetiségi szász és román bankok	61	632.255	5 ³ / ₁₀ - 8 ^o / _o »

Tehát 1901. évre bejelentett összesen 375 tételben *négymillió száztizenegyezer négyszázkilenczvenhat* korona jelzálog-teher Marosvásárhely sz. kir. városban.

Maros-Torda vármegye hiteléletének mezején azonban találunk még egy oázist. Ez a dr. *Geese Dániel* által 1820-ban alapított »*Emberszereteti intézet*» s annak alapító oklevele. Az intézet szervezetét és rendeltetését részletesen maga állapította meg alapító levelében. Az alap, melyet az intézet számára rendelt 1828-ban még csak 10.233 váltó magyar forintot tett ki s ezen felül ide tartozott még az édes anyja részére kamatazó 21.245 v. frt. Az alapító számítása szerint 1921-re nőtt volna fel ezen összeg a kivánt egy millió v. forintra, azonban ezt az összeget már 1903-ban elérte az alap.

Miután 1903. január 1-én az alapítvány *felnövekedett* egy-millióra, rhénensforintokban — 800.000 K — az alapítvány évi kamatját egyenlő részben élvezik: az állam, az erd. ref. egyházkerület, a marosvásárhelyi ev. ref. főgimnázium és Marosvásárhely városa.

Meg kell említenünk még itten egy másik humánus intézetet, mely minden jövedelmével humánus czélokot szolgál, de tekintélyes tőkét szintén jelzálog biztosítása mellett mindig 6°/_o-ra adta kölesön, tehát itt szokatlan olcsó kamatra. Ez az

intézet az úgynevezett »Marosvásárhelyi Temetkezési Nagyeget.«

Mindkét intézet áldásos közgazdasági tevékenysége mellett is az emberszeretet magasztos céljait szolgálja már hathatósan Marosvásárhelyen és környékén. Alapítójuk és az alapok hű kezelői azon emberbarátok közé tartoznak, kiknek munkáját kell csak emlékezetünkbe idéznünk, hogy őszinte tisztelettel teljünk el irántuk.

XXIV. Munkás viszonyok

A székelység nyomott gazdasági helyzete, a földműves lakosság sűrűsége s az őstermelésből élők 82%-a a lakosság túlnyomó részét arra utalja, hogy a saját kis gazdaságán kívül más irányban is keressen foglalkozást. Ily módon keletkezett itt az alkalmi munkáselem. Ezenkívül az őstermelő néposztály legalsó rétege fokozatosan alakul át munkáselemmé, napszámossá. Az így kivált nagyszámú munkáskéz, a nagy városok hiánya, valamint a nagyobb uradalmak és nagyobb iparvállalatok hiánya miatt aztán a helyi földműves napszámosok s a feles, harmados haszonbérlek tömegét alkotják meg. Ez az oka azután annak, hogy az így felhalmozódó, értékesitlen munkaerő magára hagyatva ott keresett munkaalkalmat, a hol legközelebb kapta: Romániában. Ez a munkakeresés hogy nem az ország belseje felé irányult, annak egyszerű oka az volt, hogy a közlekedési viszonyoknál fogva, a nyugati magyar vidék, nehezen volt megközelíthető, nehezebben, mint a szomszédos Románia, hova gyalog is eljuthattak könnyen. A viszonyoknak e tekintetbeni javulását is remélhetjük a székely kirendeltség megkezdett munkásközvetítésétől.

E megyében csak a meglevő csekély számú iparvállalatoknál találunk állandó munkásokat. A székelységnek egyik legkedvesebb foglalkozása az »erdőlés«, az erdei munka, melyet különösen téli időkben ezren és ezren végeznek e megyében is. Azonban mégis legnagyobb számmal a mezőgazdasági munkások vannak, kiknek kereseti viszonyai, ha a munkabérek statisztikáját vizsgáljuk, sokkal jobbak az erdőségek közelében, hol nincsenek tisztán a földművelési munkákra utalva, hanem erdei munkához is hozzájuthatnak; feltűnő és elég szomorú körülmény, hogy a megye déli részén, tehát a magyar vidéken, a mezőgazdasági munkások napszámára sokkal kevesebb, mint a Marosi felső járás román lakosságú vidékein. Itt délen több a munkáskéz, míg ott fenn északon több a munkaalkalom. Csak mint jellemzőt említjük, hogy a megyében mutatkozó legmagasabb napszámber sem éri el még az országos átlagot sem, mi egy újabb bizonyítéka annak, hogy az itteni gazdasági helyzet eléggé vigasztalan.

Az 1900-iki népszámlálás adatai szerint a megyében volt:

	Marosi felső	Marosi alsó	Ny.-sze- redai j á r á s	Régeni felső b a n	Régeni alsó r é g e n i	Szász- régeni	A me- gyében	M.-Vá- sárh.
Napszámos, kereső	224	52	66	392	2.362	78	3.174	538
eltartott	191	59	66	447	2.684	104	3.551	322
Házi cselédek, kereső	483	466	371	377	426	553	2.676	1.320
eltartott	29	93	16	79	26	5	218	19
Kisbirtokos napszáma	1.016	1.002	1.216	1.772	2.099	5	7.110	60
Mezőgazd. cseléd, kereső	1.230	1.410	857	854	643	95	5.089	121
eltartott	1.028	1.580	438	801	243	132	4.222	45
Mezőg. munkás 16 éven alul	276	421	313	280	51	—	1.341	16
16 éven felül	6 039	4.850	3.806	3.644	1.172	7	19.518	330
eltartott	6 028	5.258	3.841	3.976	1.292	2	20.397	496
saját házzal	1.463	1.342	1.040	1.365	369	—	5.579	86

Egy saját ház 3·7 mezőgazdasági munkásra esett, míg kereső és eltartottra együttvéve: 7·4 munkásra, az országos átlagban pedig 3·5, illetve 7·5 munkásra.

A napszámbérekre vonatkozólag álljon itt néhány adat 1904. évre vonatkozólag.¹⁾

	Marosi alsó	Marosi felső	Ny.-sze- redai j á r á s	Régeni alsó b a n	Régeni felső r é g e n i	Vár- megyei	M.-Vá- sárh.	Ország- ban
<i>I. Férfi napszám fill.-ben:</i>								
Tavaszzsal, élelmezés nélkül	85	91	116	103	120	105	100	119
élelmezéssel	54	57	56	57	79	61	70	86
Nyáron, élelmezés nélkül	113	124	134	138	160	134	150	194
élelmezéssel	84	90	77	90	112	91	100	137
Őszszel, élelmezés nélkül	93	96	114	103	133	108	110	139
élelmezéssel	60	60	66	60	91	68	70	98
Télen, élelmezés nélkül	75	74	84	87	103	85	100	101
élelmezéssel	61	63	62	63	88	68	78	69
Évi átlag, élelmezés nélkül	92	96	112	108	129	108	115	138
élelmezéssel	61	63	62	63	88	68	78	98
<i>II. Női napszám fill.-ben:</i>								
Tavaszzsal, élelmezés nélkül	70	72	83	80	90	79	80	86
élelmezéssel	44	48	45	42	55	47	60	57
Nyáron, élelmezés nélkül	90	98	105	108	115	103	120	122
élelmezéssel	66	68	64	70	75	69	80	86
Őszszel, élelmezés nélkül	73	74	95	83	93	84	90	93
élelmezéssel	46	48	53	52	60	52	60	64
Télen, élelmezés nélkül	57	58	66	60	71	62	80	69
élelmezéssel	35	43	40	32	48	40	—	47
Évi átlag, élelmezés nélkül	73	70	87	83	92	82	93	93
élelmezéssel	48	52	51	49	60	62	67	64

III. A gyermek napszám évi átlaga pedig volt: a marosi alsó járásban 55 fillér értékben élelem nélkül és 34 fillér élelemmel; a marosi felső járásban 54—32 fillér, a nyárádszeredai járásban 55—32 fillér; a régeni alsó járásban 50—29 fillér, a régeni felső járásban 70—42 fillér; a vármegyei átlagban 57—34 fillér; Maros-Vásárhelyen 57—33 fillér; az országban 63—47 fillér.

¹⁾ Mezőgazdasági munkabérek 1904-ben Magyarországon.

Szembeötlő és fontos, hol a legáltalánosabb munkaalkalmak éppen a kapálás, aratás, cséplés és kaszálás, hogy a napszám-bérek átlaga e megyében, még az erdélyi átlag mögött is elmarad, kivéve a női kasza napszámokat, mely két járásban divatos már a marosi felső járásban és a régeni felső járásban, a mi azt mutatja, hogy a női nem e vidéken erősebb, munkabíróbb e legnehezebb munkanemben, mint egyebütt.

A kettős igásfogat-napszám keresetére nézve néhány fontosabb adat.

I. Lófogat egy napi átlagos keresete:

	Marosi alsó	Marosi felső	Nyár- szeredai	Régeni alsó	Régeni felső	Megyei átlag	Maros- vásár- heiy	Ország- átlag
	koronákban járásban							
Tavasszal	3'3	3'50	5'00	3'75	4'40	3'99	4'75	5'07
Nyáron	3'80	3'83	5'75	5'25	4'05	4'74	6'50	6'68
Ősszel	3'08	3'67	4'88	4'13	4'25	4'00	5'00	5'48
Télen	2'40	2'53	4'25	3'15	3'40	3'15	4'00	4'11
Egész évi átlagban .	3'15	3'38	4'97	4'07	4'28	3'97	5'06	5'34

II. Ökör vagy tehénfogat egynapi átlagos keresete:

Tavasszal	3'40	3'33	4'25	3'13	4'25	3'67	4'00	4'37
Nyáron	4'22	3'67	4'75	4'00	4'80	4'29	5'00	5'65
Ősszel	3'60	3'33	3'75	3'13	4'15	3'59	4'00	4'66
Télen	2'72	2'67	3'25	2'50	3'50	2'93	3'00	3'52
Egész évi átlagban .	3'49	3'25	4'00	3'19	4'18	3'62	4'00	4'55

Itt az tűnik ki, hogy még az igás fogatok napi átlagos keresete sem üti meg az országos átlagot, tehát a kereseti viszonyok egy téren sem érik el az országos átlag jövedelmet, mi egy újabb bizonyága annak, hogy ennek a népnek sok, nagyon sok oka van arra, hogy egyebütt keresse életfeltételeit. A megyében viszonylag a Nyárádszeredai járásban legmagasabb a lófogatok napi keresete, hol tényleg a fuvarozás (gyümölcs-, gabona-szállítás Gyergyóba, továbbá borviz és tűzifa kereskedés), a legnagyobb jövedelmet hajtja, a mi azonban mindig alatta marad az országos átlagnak is; az ökör- és tehénfogatok jövedelme a régeni felső járásban a legmagasabb, mi ismét az itt nagymérvű fa-fuvarozásban leli magyarázatát, azonban ez sem éri el az országos átlagot.

Szaktmány munkabérek nagy elterjedésnek örvendenek e megyében s indokoltak is, hol oly sok a földnélküli földműves, ki a mindennapi kenyerét csak úgy keresheti meg a legtöbbször, ha részben, szaktmányban dolgozik. E jövedelemre vonatkozólag álljon itt néhány adat az 1904-ik év adataiból.¹⁾

Átlag a megyében a munkást megilleti, ha a földet felszántva vette át és a vetőmagot a gazda adta: a tengeriből $\frac{1}{3}$ — $\frac{2}{5}$ rész, a burgonyából $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ rész, czukor- és takarmány-répából $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ rész; ha a magot a munkás adta: akkor a tengeriből $\frac{2}{5}$ — $\frac{3}{5}$ rész, a burgonyából $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{5}$ rész; ha földet szántatlanul vette át és a vetőmagot a gazda adta: akkor a tengeriből a munkásnak jut $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ rész, a burgonyából $\frac{1}{2}$ rész; ha

¹⁾ Mezőgazdasági munkabérek 1904-ben:

pedig a vetőmagot is a munkás adta, akkor jut a munkásra: a tengeriből $\frac{2}{5}$ — $\frac{2}{3}$ rész, a burgonyából $\frac{1}{2}$ — $\frac{2}{3}$ rész.

A részért való aratás e megyében a marosi alsó, marosi felső és nyárádszeredai járásban szokott előfordulni. Ezekben a járásokban a munkást megillető terméshányadrész (aratórész): őszi búzából élelmezés mellett $\frac{1}{14}$ — $\frac{1}{11}$ rész, élelmezés nélkül $\frac{1}{11}$ — $\frac{1}{10}$; tavaszi búzából élelmezéssel $\frac{1}{14}$ rész és élelmezés nélkül $\frac{1}{12}$ — $\frac{1}{10}$ rész; őszi rozsból élelmezés mellett $\frac{1}{14}$ — $\frac{1}{12}$, élelmezés nélkül $\frac{1}{12}$ — $\frac{1}{10}$ rész; tavaszi rozsból élelmezéssel $\frac{1}{14}$ — $\frac{1}{12}$ rész, élelmezés nélkül $\frac{1}{12}$ — $\frac{1}{10}$ rész; árpából élelmezéssel $\frac{1}{13}$ — $\frac{1}{12}$ rész, élelmezés nélkül $\frac{1}{13}$ — $\frac{1}{12}$ rész, élelmezés nélkül $\frac{1}{12}$ — $\frac{1}{11}$ rész; zabból élelmezéssel $\frac{3}{13}$ — $\frac{1}{12}$ rész, élelmezés nélkül $\frac{1}{12}$ — $\frac{1}{10}$ rész. Egy aratópár átlag, a 6 hétig tartó aratás alatt (Mezőbergenyén) ősziből 4 k. holdat, tavasziból 3 k. holdat aratott le; Mezőmadarason 5 hét alatt ősziből 4 és tavasziból 2 k. holdat; Mezőpagocsán 4 hét alatt ősziből 7, tavasziból 2 k. holdat; Mezőcsáváson 3 hét alatt tavasziból 5, és ősziből 5 k. holdat; Sóvárádon 3 hét alatt ősziből 3, tavasziból 4 k. holdat; Marosvásárhelyen 4 hét alatt ősziből 10, tavasziból 4 k. holdat.

A részes aratóknak, a conventió helyett egy hétre adott élelmezés értéke volt, a gazda számítása szerint Mezőbergenyében 2·40 K, Nyárádszentbenedeken 3·12 K, Mezőmadarason 5·60 K, Mezőpagocsán 4·90 K, Mezőcsáváson 2·80 K, Gegesben 3·50 K, Sóvárádon 3·60 K, Maros járásban 6·00 K, Gernyeszegen 2·52 K, Felfaluban 7·— K, Tapliczán 2·64 K, Marosvásárhelyen 2·40 K. A conventió volt 4 hétre egy aratópár részére pld. Mezőpagocsán 60 kg. búzaliszt, 30 kg. kukoriczaliszt, 2 kg. hús, 8 kg. szalonna, 8 kg. turó, 2 kg. só, 4 liter főzelékféle (bab, borsó, kása), 2 liter eczet, 12 liter pálinka és szabad tűzifahasználat.

A részes aratók keresete és az aratórész helyett megállapított minimális munkabér az egész aratásra, a régeni járásban a conventión felül 28 K, conventió nélkül 60 K, k. holdanként a marosi alsó járásban conventión felül 6·— K, conventió nélkül 8·—, a marosi felső járásban 8·——12·— K, a régeni alsó járásban 7·70—9·— K; napszámban páronként a marosi felső járásban conventión felül 2·10 K, conventió nélkül 2·95 K, a nyárádszeredai járásban 1·——2·21 K, a régeni alsó járásban 2·——2·90 K. A tényleges részkereset pedig kitett páronként az egész aratás alatt a marosi felső járásban szemes gabonából 4·75 mmázsát 76 K értékben, a nyárádszeredai járásban 6 mmázsát 85 K értékben és 16 métermázsa szálmát 16 K értékben.

A cséplésnél, gőzgép mellett ellátás nélkül — a marosi felső járásban — a szemtermésnek $\frac{4}{100}$ -át, ellátással $\frac{3·3}{100}$ -át kapták a munkások. A kézi hadaróval való cséplésnél, a marosi felső járásban $\frac{8}{100}$ — $\frac{7}{100}$ -át; a marosi alsó járásban ellátás nélkül $\frac{10}{100}$ -át, ellátással $\frac{8·3}{100}$ -át a nyárádszeredai járásban $\frac{9}{100}$ — $\frac{8}{100}$ -át. Egy férfimunkás tényleges keresete volt az egész cséplési idő alatt gőzgép mellett a marosi alsó járásban: élelmezéssel 19 K, élelmezés nélkül 28 K, a marosi felső járásban 27—42 K; a nyárádszeredai járásban 20—24 K; a régeni alsó járásban 34—46 K; kézi hadaróval dolgozva a marosi alsó járásban 15 K, élelem nélkül 22 K; a marosi felső járásban 23—42 K, a

nyárádszeredai járásban 28—40 K; a régeni alsó járásban 15—20K. A női munkás a gőzgép mellett egész cséplési idő alatt keresett a marosi felső járásban élelem mellett 30 koronát, élelem nélkül 38 koronát, a nyárádszeredai járásban 16—20 koronát a régeni alsó járásban 20, illetve 30 koronát.

Fizettek a munkásnak: a kukoricza törésért, fosztásért és száravágásért együtt k. holdanként: a marosi alsó járásban 7—K-t, a marosi felső járásban 7—K-t, a régeni alsó járásban 8—K-t és a régeni felső járásban 7·40 K-t, Marosvásárhelyen 9—K-t. A burgonya kiszedésért k. holdanként a marosi alsó járásban 6·70 K-t, régeni alsó járásban 10—K-t és a régeni felső járásban 8·90 K-t és Marosvásárhelyen 12—K-t. A cukorrépa kiszédése, tisztítása és összerakásáért k. holdanként a marosi alsó járásban 30—K-t, a marosi felső járásban 30—K-t, a régeni alsó járásban 27·50 K-t és Marosvásárhelyen 32—K-t. A takarmányrépa kiszédése, tisztítása és összerakásáért kat. holdanként fizettek a marosi alsó járásban 15—K-t, a marosi felső járásban 20—K-t, a régeni alsó és felső járásban 10—10 koronát.

Egy katasztrális hold föld learatásáért fizettek:

	Őszi búzánál	Tavaszi	Őszi k o r o n á t	Tavaszi rozsánál	árpánál	zabnál
Marosi alsó járásban*)	9·00	8·50	9·00	7·00	6·50	7·00
» felső »	9·97	9·67	10·00	8·00	8·00	7·33
Nyárádszeredai » *)	8·00	7·00	8·00	7·00	6·00	6·00
Régeni alsó »	7·13	7·13	7·47	6·70	6·80	6·47
» felső »	10·00	8·67	10·00	7·00	7·67	7·33
Vármegyei átlagban	8·76	8·19	8·89	7·14	6·99	6·83
Erdélyi »	9·40	8·88	9·52	9·03	7·86	7·52

Egy katasztrális hold szőlő kinyitását, fedését, megmetszését, egyszeri kapálását, kötözését és egyszeri permetezését elvállalták: a Marosi alsó járásban 53·50 K-ért; a Marosi felső járásban 48·50 K-ért; a Régeni alsó járásban 40 K-ért; Marosvásárhelyen 120 K-ért; erdélyi átlagban pedig 49·81 K-ért.

A munkás évi keresetét, ha tekintjük, itt ismét azt találjuk, hogy az erdei munkás évi keresete a legnagyobb, de még ez sem éri el a mezei munkás erdélyi átlagos keresetét.

	Marosi alsó	Marosi felső	Nyárád- szeredai járásokban	Régeni alsó	Régeni felső	Vár- megyei átlag	Maros- vásár- helyen	Erdélyi átlag
Egy férfi-munkás egész évi keresete:								
a különböző munkával foglalkozó munkásnál	200	230	225	247	160	212	350	259
a répamíveléssel foglalkozó munkásnál . .	—	220	—	210	—	215	—	231
a szőlőműveléssel foglalkozó munkásnál . .	—	180	200	250	—	210	—	231

*) Helyenként kalangya-számra őszt 20—26, tavaszt 14—20 fillérért arattak.

	Marosi alsó	Marosi felső	Nyárád- szeredai járásokban k o r o n á k b a n	Régeni alsó	Régeni felső	Vár- megyei átlag	Maros- vásár- helyen	Erdélyi átlag
az erdei munkával foglalkozó munkásnál	—	—	—	—	253	—	—	284
Egy női munkás egész évi keresete:								
a különféle munkával foglalkozó munkásnál	110	105	148	133	83	116	180	152
a répmíveléssel foglalkozó munkásnál	—	120	—	115	—	118	—	127
a szőlőműveléssel foglalkozó munkásnál	—	160	—	100	—	130	—	140

Cselédbérek. A konvencziós (nős) gazdasági cselédek évi bére és illetményei: Csibán: készpénz 80 K, 3 l. véka búza, 24 l. véka rozs vagy kétszeres, 24 l. véka kukoricza, 15 kg. zsir és szalonna, 15 kg. só, 800 □-öl szántóföld, 60 □-öl kert, egy tehén tartása téli takarmányozással, egy sertéstartás csak legeltetéssel, 50 db. baromfitartás 8 m³ fa; az összes illetmények együttes értéke (bér, lakás stb.) 342 K. Mezőpagocsán: készpénz 96 K, 1·2 hl. búza, 5·0 hl. rozs vagy kétszeres, 6·0 hl. kukoricza, 14 kg. turó, 14 kg. só, 20 liter főzelék, 1200 □-öl szántóföld, 120 □-öl kert, egy tehentartás, 4 m³ fa és szalma; az összes illetmények értéke 388 K. Gernyeszegen: 144 K készpénz, 4·8 hl. búza, 4·8 hl. kukoricza, 10 kg. turó, 7 kg. só, 800 □-öl szántó, 100 □-öl kert, 16 m³ fa; az összes illetmény értéke 441 K. Disznajón: 100 K készpénz, 10 hl. kukoricza, 50 kg. zsir és szalonna, 4 m³ fa; az összes illetmény értéke 324 K. Maros-Vásárhelyen: 100 K készpénz, 3 q buza, 3 q kukoricza, 13 kg. só, 1600 □-öl szántó, 4 m³ fa; az összes illetmény értéke 342 K. A nőtlen cselédek évi bére Mezőbergenyén: 140 K készpénz, egyéb illetmény értéke 40 K, élelmezése megér 80 K-t; az összes keresmény értéke 260 K. Szentháromságon: 120 K készpénz, 10 K egyéb, 80 K élelmezése; összes keresete 210 K. Nyárádszentbenedeken: 120 K készpénz, élelme ér 110 K-t; összes bér 230 K. Mezőbándon: 100 K készpénz, 20 K egyéb, élelme 100 K; összes bér 220 K. Jedden: 120 K készpénz, 60 K az élelme, az összes kereset 180 K. Mezőcsáváson: 60 K készpénz, élelme 100 K, összesen 160 K. Sóváradon: 80 K készpénz, 24 K egyéb, élelme ér 120 K-t; összes kereset kitesz 224 K-t. Marosjárán: 120 K készpénz, 5 K egyéb, élelmezése 140 K; összes kereset 265 K. Felfaluban: 160 K készpénz, az élelem 140 K; összes kereset 300 K. Magyarón: 144 K készpénz, 6 K egyéb, élelmezése 108 K; összesen 258 K. Vármegyei átlagban az évi bér 241 K-t tesz ki. Maros-Vásárhelyen 160 K készpénz, 240 K az élelmezés értéke; összes kereset 400 K.

A női cselédek évi bére, az élelmezés értékét is beleszámítva:¹⁾ Mezőbergenyén 169 K (60); Szentháromságon 170 K (70); Nyárádszentbenedeken 202 K (196); Mezőbándon 200 K (100); Csibán 200 K (100); Jedden 130 K (50); Mezőpagocsán 236 K (120); Mezőcsáváson 130 K (80); Gegesben 240 K (100); Nyárádsárdon 220 K (100); Hodoson 216 K (100); Sóváradon

¹⁾ A ( ) közt levő szám az élelmezés értékét jelzi a gazda értékelése szerint.

180 K (100); Nyárádszeredán 200 K (100); Magyarbölkényben 200 K (100); Abafáján 240 K (120); Marosjárán 265 K (140); Gernyeszegen 284 K (114); Felfaluban 260 K (120); Toplicsán 234 K (124); Magyarón 198 K (72); Disznajón 180 K (100).

Havi summások, hosszabb időre szegődtetett munkások keresete havonként:

	Marosi alsó	Marosi felső	Ny.-szere- dai járásokban	Régeni alsó	Régeni felső	Megyei átlag
Tavaszi hónapokban :						
élelmezés mellett havi bér	13	9	19	8	15	10'80
élelmezés értéke	16	10	11	11	11	11'80
konvenczió mellett havi bér	9	10	7	10	21	11'40
» értéke	14	11	11	9	12	11'40
élelmezés vagy konvenczió nélkül, havibér	23	28	24	20	28	24'60
Nyári hónapokban :						
élelmezés mellett havi bér	23	13	11	14	17	15'60
» értéke	19	12	13	12	11	13'40
konvenczió mellett havi bér	13	12	9	12	21	11'40
» értéke	14	13	13	11	12	12'60
élelmezés vagy konvenczió nélkül, havi bér	29	40	28	30	30	31'40
Őszi hónapokban :						
élelmezés mellett havi bér	12	11	10	12	15	12'00
» értéke	11	11	10	12	13	11'40
konvenczió mellett havi bér	9	10	8	10	20	11'40
» értéke	10	10	11	10	11	10'40
élelmezés vagy konvenczió nélkül havi bér	20	34	24	28	28	26'80
Téli hónapokban :						
élelmezés mellett havi bér	9	7	7	8	18	9'80
» értéke	10	10	10	11	11	10'40
konvenczió mellett havi bér	7	9	6	9	22	10'60
» értéke	9	10	11	9	14	10'60
élelmezés vagy konvenczió nélkül havi bér	15	28	18	19	31	22'20

A mezőgazdasági munkások kereseti viszonyait lehető részletességgel áttekintve, mint már annyiszor rámutattunk, itt is minden esetben kimutatható volt, hogy e birtok nélküli szegény nép, mikor csaknem teljesen a mezőgazdaságra van utalva, oly silány kereseti viszonyok közt él, hogy a megfelelő táplálkozást is nélkülözni kénytelen. És ezeket a napszámos szegény népeket, kiknek keresete az erdélyi átlagot sem éri el egy esetben sem, pedig a Székelyföldön kívül a munkáselem mindenütt a románságból telik ki, a megyében a községeknek egész sora adóztatta meg külön is, a községi háztartás fedezésére. Micsoda nyomorúság kell, hogy ott legyen, hol az egyensúlyt ezeknek a napszámosoknak keserves fillérei tarthatják csak egyensúlyban?! És mindezek dacára még elég napszámos található a megyének minden járásában, csak az aratás és kapálás idejére kellett a marosi alsó és felső és a régeni alsó járásban más vidékieket is alkalmazni. A marosi alsó járásban mutatkozó munkáshiány a Romániába irányuló kivándorlásnak tulajdonítható. A gazdasági szaktudósítók még azt is bevallják, hogy a munkásoknak télen alig mutatkozik munkaalkalom.

Barabás Endre.

Közlemények és ismertetések.

Középeurópai közgazdasági egyesület.

Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein in Österreich. Österreich-Ungarn und die Vereinigten Staaten von Amerika in ihren handelspolitischen Beziehungen. Wien und Leipzig 1906. 180. l.

A középeurópai gazdasági egyesületek erősen foglalkoznak Amerika vámpolitikai viszonyaival; már közöltük e német egyesület ebbeli két közleményét; ezuttal az osztrák egyesület lép a nyilvánosság elé. Az előttünk fekvő munka két részre oszlik; az egyik magában foglalja azt az ankétet, melyet Plener elnöklete alatt az osztrák társaság szeptember hava folyamában tartott; a másik rész a társaság titkárának, Patzauer Hansnak, tárgyilagos műve és anyaggyűjteményt ad az osztrák-magyar monarchia és az északamerikai államok kereskedelempolitikai helyzetére vonatkozólag.

Az ankét három kérdésre kért választ: 1. czélszerű-e Amerikával szemben a legnagyobb kedvezést fentartani vagy a reciprocitás alapján szabályoztassék-e a forgalmi viszony; 2. micsoda különleges kívánságok merülnek fel az amerikai forgalom rendezésénél; 3. az amerikai vámeljárást mely pontokban kíván módosításokat.

Ötvenhat szakértő a legkülönbözőbb termelési, ipari és kereskedői körökből hallgattattak meg és az előttünk fekvő nyomtatványban gyorsírói feljegyzések alapján közöltetnek a szakértők nyilatkozatai. Az a nagy kérdés: vajjon a északamerikai Egyesült-Államok jövőre is a legnagyobb kedvezés előnyeiben részesíttessenek-e, a miként ez most tényleg történik az osztrák-magyar monarchiában, holott ezek az államok a legnagyobb kedvezést európai értelemben nem ismerik, hanem a kölcsönöség, a reciprocitás alapján nyújtanak kedvezményeket, a melyekben a magyar és osztrák árúk nem részesülnek, avagy szűnjék meg a legnagyobb kedvezés és legyen a viszony itt is a reciprocitás alapján szabályozva: az ankét válaszaiban nagyon is megoszlott feleleteket tüntet fel. A mezőgazdaságot képviselők és a mezőgazdasággal kapcsolatos iparok határozottan a reciprocitás mellett szólnak és nem látják át, miért kelljen az északamerikai gabonát, zsiradékot és egyéb gazdasági terményt a szerződési vámok mellett bebocsátani, a mikor az amerikaiak semmiféle előnyt a magyar vagy osztrák kivitelnek nem adnak.

Az osztrák kiviteli iparok képviselői, nevezetesen a cukor, bőr, pamutárú, agyag stb. iparokéi ellenben nem akarnak az eddigi viszonyban változást, mert attól tartanak, hogy Amerika az eddigi kivitel, a mely nem megvetendő, gátolja és mert az északamerikai reciprocitás alapján nem lehet Amerikával oly előnyös helyzetet teremteni, a mely az osztrák érdekeket a kivitelnél kielégitené. Az osztrák-magyar monarchia Északamerikával szemben sokkal gyöngébb semhogy vámpolitikailag nyomást gyakorolhatna reá és így túrnie kell inkább bizonyos kedvezőtlen díjazásokat Amerika részéről, de nem kockáztathatja már eddig megszerzett összeköttetéseit. Igaz az amerikai vám-eljárás súlyosan hat az osztrák kivitelre, de tulajdonképpen ezt a zaklatást más országok is kénytelenek túrni és ha e tekintetben el lehetne érni valamit Amerika részéről, ez az európai kivitelre nézve felette nagy előny lenne.

Ha az ankét tárgyalásai felette érdekesek az osztrák viszonyok megítélése szempontjából, még nagyobb és szakszerű jelentőségű a munkálatnak második része, mely Patzauer tollából az egész anyagot az amerikai osztrák-magyar kereskedelmi viszonyok megismertetése czéljából dolgozza fel. Megismerkedünk itt a Mackinley vámtörvénynek a legnagyobb kedvezés, reciprocitás és visztorlásra vonatkozó részletes határozataival, a Wilson vámtörvénynek a cukor vámmentességére vonatkozó intézkedésével és a Dingley vámtörvénynek a reciprocitás és a kereskedelmi szerződések kötésére vonatkozó határozataival. Közölve van azután az osztrák monarchiának az Unióval 1829. augusztus 27-én kötött kereskedelmi szerződése egész terjedelmében. Látjuk, hogy ezen szerződés 1848. május 8-án kötött pótegyezménynyel a hagyatéki eljárás, a consulok jogai és a szökevények ügyének szabályozásával lett kiegészítve. 1881. márczius 10-én az osztrák-magyar monarchia más európai államok példájára eltiltja az amerikai sertéshús, szalonna és kolbászok behozatalát; de már 1891. december 4-én ép a Mackinley vámtörvény visszatorlási rendszabályainak félelméből ez a tilalom megszüntettetik, sőt 1892-ben az osztrák-magyar monarchia (az új Caprivi-féle szerződések előnyeit, tehát a gabonavámok és más termények előnyös vámjait) az amerikai behozatalra is kiterjeszti. A Dingley vámtörvény alapján az osztrák-magyar monarchia eddig nem kötött reciprocitási szerződést. Közöltetik ezután az 1901. október 23-án Bécsben tartott Amerika estély határozata; ez estélyen osztrák iparosok megbeszélés tárgyává tették Amerika kereskedelempolitikai magatartását és Amerikával szemben erélyes föllépést követeltek. Az osztrák-magyar kereskedelempolitikai viszonyának tárgyalása után, áttér a szerző a többi európai országok helyzetére. Németország részéről közli az 1828. május 1-ről kelt porosz szerződést, amely ép úgy mint az osztrák a legnagyobb kedvezés jogát, de korlátolva reciprocitással köti ki. Ennek a szerződésnek az egész Németbirodalomra való érvényességét részint a német kormány, részint az amerikai több ízben elismerték és a legnagyobb kedvezés jogát az 1891. augusztus 22-én Saratogaban kelt nagyköveti jegyzékben a német kormány biztosította is Észak-Amerikának. Egész ter-

jedelmében közöltetik a szerzői jog védéséről szóló egyezmény, melyet Németország Amerikával 1892. január 15-én kötött; továbbá a 1900. július 10-én létrejött reciprocitási egyezmény, melylyel Németország a Dingleybill által biztosított vámmérsékléseket kapta és végül az 1906. február 26-án kelt német törvény melylyel Amerika 1907. június 30-ig Németország részéről a legnagyobb kedvezést nyeri.

Megismerkedünk a Franciaországgal 1898. május 30-án, a Portugaliával 1899. május 22-én, az Olaszországgal 1900. február 8-án kötött reciprocitási szerződések tartalmával és a Svájcznak 1906. január 1-én nyújtott kedvezésekkel. Egész terjedelmében olvashatjuk a Cubáról 1902. december 11-én kelt kereskedelmi szerződést, melylyel Amerika Cubának nagyobb kedvezményeket nyújt, mint más országoknak és leköti magát arra, hogy ezeket a külön kedvezményeket 1908-ig más államoknak nem is fogja nyújtani. Vázlatosan ismerkedünk meg Amerika vámpolitikai közvéleményével; feltünteti a congresszus többségének védővamos hangulatát, az 1905-ben Chicagóban tartott reciprocitási konferencia tárgyalásait, Rooseveltnél elnök kijelentését, mely szerint a védővamos politikában nem lesz változás és végül a congressusban az utóbbi időben tett vámpolitikai indítványokat, melyek mind védővamos irányban szólnak. Egy külön fejezet foglalkozik az amerikai vámeljárással, a mely annyira sújtja az amerikai kereskedést. Külön fejtegetés tárgyát képezi az a kérdés vajjon a legnagyobb kedvezés vagy a reciprocitás jogalapja az Amerikával való forgalomnak és szerzőnk arra a következtetésre jut, hogy Amerikának az osztrák-magyar monarchiában a fennálló szerződés értelmében nincsen joga a legnagyobb kedvezésre, hanem csak arra, hogy ha a vámkedvezmények fejében megfelelő előnyöket nyújt, követelheti a legnagyobb kedvezést.

A munkát kiegészítik a statisztikai adatok és egy jó bibliographia a szóban forgó kérdést illetőleg. (- vits.)

A törlesztéses államadósságok.

Dr. Pap Dezső: *A törlesztéses államadósságok.* Budapest, 1906. A »Magyar Közgazdasági Könyvtár« kiadása. 231 oldal.

Kiváló munka, a magyar tudományos akadémia pályadíjjal tüntette ki. Különös irodalmi becsét és értékét főleg az adja meg, hogy irodalmunkban úgyszólván az első és egyedüli tudományos dolgozat, a mely az államkölesönök törlesztésének a kérdésével rendszeresen és behatóan foglalkozik. A mű tényleg többet nyújt, mint a mennyit annak címe ígér; mert nemcsak a törlesztéses államkölesönöket ismerteti, hanem tárgyalása körébe vonja az államkölesönök törlesztésére vonatkozó egyéb fontosabb kérdéseket is, a nélkül azonban, hogy ez által eredeti tárgyától eltérne.

A szerző a munka korlátolt terjedelme folytán több helyütt küzdeni látszik az előadás folyamán felmerülő, érdekesnél-érdekesebb kérdések nagy tömegével. Ennek daczára, sohasem veszíti el azonban a tárgyalás fonalát és szerencsés kézzel való-

gatja ki a legfontosabbat az előadandó anyagból. Előadását mindvégig könnyed, vonzó és világos stílus, szigorú rendszeresség és tudományos tárgyalási mód jellemzik.

Gyakorlati szempontból azért találok a mű megjelenését nagyfontosságúnak, mert a magyar törvényhozásnak és közvéleménynek a kölcsöntörlesztés ügye iránt egy-két évtized óta úgyszólván teljesen hiányzó érdeklődését igyekeznek felkelteni és a jelenleg hazánkban uralkodó közvéleménynyel szemben az államkölsönök rendszeres és hathatós törlesztésének a szükségességét hangsúlyozza.

Dr. Pap Dezső ezzel a munkájával minden tekintetben megfelelt azoknak a reményeknek, a melyekre eddigi irodalmi működése jogosított.

A mű tíz fejezetre oszlik. A tárgyalás fejlődése röviden a következő: Az első négy fejezet az államkölsönök lényegéből, közgazdasági és pénzügyi hatásaiból azok törlesztésének a szükségességét bizonyítja és megczáfolja a törlesztés ellen rendszerint említett ellenvetéseket. A törlesztés szokásos módozatait az ötödik fejezet általánosságban ismerteti, a következő fejezetek pedig részletesen méltatják. Különösen érdekes a kilencedik fejezet, a mely Anglia, Franciaország és hazánk kölcsöntörlesztési ügyeinek mai állapotát adja elő és kijelöli azt az irányt, a melyet hazánkban kölsönei törlesztése tekintetében követnie kell.

Az államkölsönök törlesztésének a szükségessége, a szerző által követett okoskodás szerint, egyrészt a kölsönök természetéből, másrészt pedig azok közgazdasági hatásaiból következik.

Az államkölsönök természete azért követeli meg a törlesztést, mert az államkölsön, a szerző nézete szerint nem egyéb, mint oly adó, a melyet az állam polgárainak előlegez, azaz hitelez. Nyilvánvaló tehát, hogy az előlegezett adót az államnak a polgároktól utólagosan okvetlenül be kell szednie és a felvett kölsön törlesztésére kell fordítania. Az államkölsönök lényegére vonatkozó, ezzel az elmélettel egyetérteni ugyan nem tudok, de azt a végeredményt, a melyre a szerző az okoskodás alapján eljut, feltétlenül helyesnek tartom. Bárhogyan magyarázzuk is az államkölsönök lényegét, a törlesztés szükségessége kétségtelen.

Egészen új és sajátos a szerzőnek a törlesztés szükségének a bizonyítására említett az az érve, hogy a törlesztést az államkölsönök közgazdasági és pénzügyi hatásai is szükségessé teszik. Bármily előnyös is általában valamely államkölsön a közgazdaságra, illetőleg az állam pénzügyeire, mindig lesznek egyes olyan közgazdasági és állami érdekek, a melyekre a kölsön káros. Ha az állam az illető kölsönt igen hosszú időn át, vagy egyáltalán nem törleszti, a kölsön említett káros hatásai annyira fokozódhatnak, hogy a károsított közgazdasági és állami érdekeket esetleg teljesen elnyomják. A helyes pénzügyi és közgazdasági politika megköveteli tehát, hogy az állam a felvett kölsönt bizonyos idő múlva törlessze és így az illető közgazdasági és állami érdekek károsodását megszüntesse.

A törlesztés szükségességének a bizonyítását, a mű sor-

rendjében, azok véleményének a vizsgálata és méltatása követi, a kik az államkölsönök törlesztését ellenzik. Ezeknek a törlesztés ellen leggyakrabban hangoztatott érveik a következők: az államnak örök jellege, maradandósága és az állam által termelt javak természete szükségteleggé, sőt lehetetlenné teszik a törlesztést; felesleges a törlesztés azért, mert az államkölsön az államvagyonnak alkatrészeivé váló testi javakba nyert rendszerint befektetést, a mely javak az állam passzíváival szemben mint aktívái szerepelnek, amazokat ellensúlyozzák, úgy hogy e passzívák törlesztése felesleges; czélszerűbb a törlesztéshez szükséges összeget a polgárok kezén meghagyni, mint a törlesztés céljaira adóban elszedni; a hitelezőknek sem érdekük, hogy az államnak kölsön adott tőkéiket visszakapják; az államkölsönben jelentkező teher, ha mennyiségre nézve változatlan is marad, idő multával mindkönnyebben elviselhetővé válik; az állami pénzügyekre való tekintetből sokan azért ellenzik a törlesztést, mert a törlesztésnél az állam a kölsönkibocsátás alkalmával esetleg jóval parin alul eladott kötvényeket névértékben köteles visszaváltani, és mert a törlesztés lehetetlenné teszi a konverziót. A mű sorban ismerteti és tárgyalja az említett ellenvetéseket és sikeresen megczáfolja azokat, kimutatva, hogy habár az ellenvetések nem is teljesen alaptalanok, még sem képesek a törlesztés szükségességének az elvét megdönteni, mert az állam, a kölsön és az államkölsön fogalmából okszerűen következik a törlesztés szüksége és ezenkívül a közgazdaságnak, a társadalmi egyensúlynak, a hitelezőknek, az adófizetőknek és végül magának az államháztartásnak az érdeke is, a törlesztést javasolja.

Az előadottak kiegészítéseül, igen helyesen, szükségesnek tartja még a szerző annak a hangsúlyozását, hogy a törlesztésnek valóságosnak és nemcsak látszólagosnak kell lennie és hogy hibás egyes német íróknak az a nézete, hogy az államhitelemeléséhez nem szükséges a kölsöntőke valóságos csökkentése, elegendő a puszta törlesztés, még ha az ehhez megkívánt tőkét új kölsönből teremti is elő az állam. A látszólagos pénzügyi törlesztésnek huzamos időn keresztül való folytatása az államhitelekre a legsúlyosabb következményeket vonhatja maga után.

A törlesztésnek, az eddigi nézetektől eltérőleg, általában három módját különbözteti meg a szerző. Ezek: a szabad, törvényi és a szerződészerű törlesztés. Szabad törlesztés esetén az állam akkor törleszt és oly módon, a mint legalkalmasabb reá nézve, törvényi törlesztés esetén külön törvényben, szerződészerű törlesztés esetén pedig a kölsönkibocsátási tervezetben állapítja meg az állam a kölsöntörlesztés feltételeit. A három törlesztési mód mindegyikénél, igen érdekesen ismerteti a munka azok gyakorlati megvalósításának a különböző módjait is. Így a szabad törlesztésnél az örökjáradék-kölsönök törlesztési módjait, a törvényi törlesztéssel kapcsolatosan pedig különösen a törlesztő alap segítségével való kölsöntörlesztés módozatait tárgyalja részletesen. Ép így részletesen ismerteti a szerződészerű törlesztés nevezetesebb nemeit is: az egyszerre egy összegben

való kölcsöntörlesztést, továbbá a törlesztés évjáradék és életjáradék kölcsönök, a sorshuzás útján törlesztendő (kötvény) kölcsönök, végül pedig a nyereménykölcsönök törlesztését.

Az elősorolt törlesztési módok és azok egyes nemeinek az alkalmazása tekintetében a munka a következő végeredményre jut. Általános szabályt megállapítani a viszonyok sokfélesége mellett nem lehet. Irányadó elvül azonban a következők állíthatók fel: gyümölcsöző befektetések céljaira felvett kölcsönök törlesztésének legmegfelelőbb eszköze a szerződészerű törlesztés, oly kölcsönök törlesztésére pedig, a melyeknek produktivitása kétséges, legalkalmasabb a törvényi törlesztés; ezek kiegészítőjeképen, ha van még bevételi felesleg, alkalmazandó végül a szabad törlesztés. Elvileg legtökéletesebb a törlesztéses járadékkölcsön. Ez azonban az apró tőkerészletek tőkésítésének a feladatát a hitelezőkre hárítja és ennél fogva a kisgazdasági viszonyok oly fejlettségét tételezi fel, mely ma még tán sehol sem található. Épen ezért a mai viszonyoknak leginkább a sorolás útján (névértékben) törlesztendő kölcsönök felelnek meg.

A három törlesztési mód közül tehát a szerződészerű törlesztés alkalmazását találja legajánlatosabbnak a szerző. Elismeri ugyan, hogy a szerződészerű törlesztés mellett az a helytelen állapot következhetik be, hogy az állam rendes bevételeiből szerződéses kötelezettségeinek eleget tenni nem tud és így a kölcsöntörlesztés céljaira újabb kölcsönt kénytelen felvenni. Ezt a veszélyt azonban az által véli elkerülhetőnek, hogy az állam a szerződészerű törlesztésen kívül a szabad és törvényi törlesztést is alkalmazza, illetőleg a törlesztés munkáját mind a három rendszer között megosztja. Ámde minő irányban történék ez a megosztás. A fenti okoskodás értelmében oly arányban, hogy leginkább a szerződészerű, kevésbé a törvényi és legkevésbé a szabadtörlesztés alkalmaztassék. Bármily magas tudományos szinten áll is az okoskodás, a melyek útján a szerző erre az eredményre jut, bármily érdekes és tanulságos gazdaságtörténeti adatokat említsen is állításának bizonyítására, az állami pénzügyek szempontjából nem vagyok képes belátni annak a helyességét, ha az állam kölcsöneit túlnyomóan a törlesztés feltételeinek szerződészerű biztosítása mellett veszi fel. Az ilyen kölcsönre nagyon is ráfizethet az állam, különösen pedig őstermelő állam, a melynek évi bevételei köztudomásszerint, az időjárás szeszélyei folytán igen nagy, előre nem látható ingadozásoknak vannak alávetve. Megfelelhet az ilyen törlesztési rendszer Angliának, Franciaországnak, mint fejlett iparos és kereskedő államoknak, de hazánkra, mint elsősorban őstermelő államra nézve a szerződészerű törlesztés túlnyomó alkalmazását meglehetősen aggályosnak tartom.

Gyakorlati szempontból legnagyobb fontosságú a mű kilencedik fejezete, a mely hazánk kölcsöntörlesztési ügyeinek jelenlegi állapotát ismerteti és méltatja és pedig oly módon, hogy a hazai állapotokat Anglia és Franciaország viszonyaival állítja párhuzamba. Ez az összehasonlítás főleg azért tanulságos, mert a két állam, Anglia és Franciaország két egymástól teljesen eltérő irányzat képviselőjének tekinthető Anglia kölcsöneinek tör-

lesztésére mindig a legnagyobb gondot fordította, Franciaország ellenben a törlesztés érdekeit meglehetősen elhanyagolja. Hazánk kölcsöntörlesztési ügyeinek a méltatásánál sajnálattal mutat rá a szerző arra a fejlődésre, hogy az utóbbi évtizedekben felvett államkölcsöneink kivétel nélkül örökjáradékkölcsönök és hogy azok a szerződészerű kölcsöneink is, a melyeket az alkotmányos korszak első kormányai vettek fel, az utóbbi évtizedek alatt legnagyobb részét örökjáradékkölcsönökké alakították át. A járadékkölcsönök törlesztésére pedig kormányaink egyáltalán nem gondolnak. Innen van, hogy hazánkban e törlesztési arányszám sokkal kedvezőlenebb még mint Franciaországban, a mely pedig ebben a tekintetben épen a legszélsőbb irányzatot képviseli. Államadósságaink összes terhe jelenleg körülbelül 5 milliárd korona, évi kamatterhe pedig 204 millió K. Ebből az óriási összegből hazánk évenként csakis 10 millió K-t, vagyis az évi kamatterhenek 5, a kölcsöntökének pedig csak $\frac{1}{3}\%$ -át törleszti. A mai visszás helyzet orvoslásának eszközét a munka főleg abban látja, hogy járadékkölcsöneinknek megfelelő része sorsolás útján törlesztendő kötvényadóssággá convertáltassék és így az ország kölcsöneinek törlesztésére jogilag kényszerítve legyen, mert legfontosabb állami érdekeink veszélyeztetése nélkül gondos és hatásos adósságtörlesztésről tovább le nem mondhatunk. Elméletileg kétségkívül nagyon helyes és igaz mindez, csakis az a kérdés, hogy honnan vegye az ország nagyobb szerű kölcsöntörlesztéshez a pénzt, a mikor a közterhek fokozására a jelenlegi viszonyai között gondolni sem lehet, költségvetésünk pedig évről-évre csakis jelentéktelen bevételi többletet mutat. Találónan jegyzi meg azért a szerző, hogy azt az államférfit, a ki politikájának megállapításánál a kölcsöntörlesztés szükségletét is kellően tekintetbe veszi, a jelenkor valószínűleg nem tapsolja meg, de bizonyos, hogy a jövőnek, az örökéletű nemzetnek hálája, a történelemnek az elismerése az övé lesz.

Ifj. Márffy Ede.

Franciaország közgazdasága.

Dr. Návay Aladár: »Vázlatok Franciaország Közgazdaságáról.« 460. l.

Mikor a hosszú őszi esték szinte utalják az embert tanulságos olvasmány keresésére, igen alkalmasnak ajánlkozik dr. Návay Aladárnak 460 oldalra terjedő fentírt tanulmánya. E munkában teszi közzé szerző tapasztalatait, miket mint a magyar kereskedelmi kormány franciaországi megbízottja szerzett azon ország kereskedelmi, ipari és közgazdasági viszonyairól. Tanulmánya tárgyává tette szerző az idevonatkozó törvények hatását is az 1900-tól 1905 végéig terjedő időszakról. Feladatának tartotta még szerző, hogy tanulmányai közben mindazt, a mi üdvöset, eredményest és czélszerűt talált, hazánk érdekei szempontjából vizsgálja meg s a francia tőke figyelmét hazánkra fordítsa. Ez irányú munkássága eredményét látja a »Székelyföldi rézbánya-vállalatban«, (8. l.) a mely egy millió korona tőkével a székelyföldi rézbányák feltárására alakult; továbbá a

Chardonnnet-féle magyar műselyemgyárban, a melyet 4 millió korona tőkével létesítettek Sárváron, Vas megyében; de meg a »Magyarországi bánya és petróleum részvénytársaságban«, a mely ma már 5 millió kor. tőkével munkál a hazánkbeli petróleuntelepek művelésén. Előmunkálatok folynak még egy »Magyar marhavágó és csomagoló intézetnek« 15 mill. kor. tőkével és egy »Magyar gyapjufonó és szövőgyárnak« 4 mill. kor. tőkével való megalapítására.

A franciaországi közgazdasági viszonyok feltüntetése folyamán kiemeli szerző azon árúczikkek behozatali és kiviteli forgalmát, a melyek hazánk fogyasztása, vagy termelése szempontjából birnak jelentőséggel. Utal azon tanulságra, a mit a franciaországi kereskedelmi viszonyok megfigyelése nyujt, hogy t. i. hazánkban, mint őstermelő országban, miképen kell a terményt piaczképes áruvá tenni. Mindezek alapján könyvét azon reményben bocsátja olvasói kezére, hogy hazánk gazdasági érdekeit szolgálja annak megírásával s vele 6 évi párisi szak tudósítói működésének eredményét is bemutatja az olvasónak. Lássuk az ez évekről szóló tanulmányokat egyenként:

Franciaország gazdasági viszonyait jellemzi az okos, sokoldalú gazdálkodás, másfelől egy folytonos küzdelem *a munkásosztálylyal*. A franciaországi munkabérvizonyok megismerését egy igen tanulságos czikkből meritjük, a melyben magunk előtt látjuk, mint erőszakolják ki a munkások fizetésük javítását s mint igyekeznek a munkaadók azon, hogy a felemelt munkabér ellenében szorgalmas és ügyes munkások alkalmazásával kárpótolják magukat. E küzdelemben végre legezészerűbb eszköznek bizonyul a darabszám szerint díjazó munkabér-rendszer. Igen érdekes a »Familistère de Guise« című munkásvállalatnak ide vonatkozó leírása, a mely vállalat házi ipari czikkeket gyárt és kizárólag saját munkásainak tulajdonát képezi. »A munkások eleinte mint auxilieresek léphetnek be s mint ilyenek csupán a betegsegélyezés és balesetbiztosítás élvezetében részesülnek napibérükön kívül. Később participants-okká lépnek elő, a mikor is napibérükön felül azonnal igénybe nem vehető takarékpénztári betétek formájában a nyereség egy részére tarthatnak igényt. Ezután sociétaires-ekké válnak, a midőn másfélszer annyi nyereséget élveznek, mint a mennyit előbbi minőségükben élveztek. Végül associés-kká válnak, a mikor az utóbb említett nyereségnek kétszeresét kapják s e mellett takarékbetétüket bizonyos összeg elérése után kivehetik, nyugalomba vonulhatnak.« (21. l.) A vállalat már 15 év óta fennáll.

Franciaország *külkereskedelméből* megismerjük, hogy az élelmi czikkekből, ipari nyersanyagokból, készárúkból mennyi az ország kivitele és behozatala, »különös — úgymond — hogy ez évben, a világhírű francia izlés daczára, a női ruhák kivitele hanyatlott«. Ámde a gépek behozatala nagy emelkedést mutat: 10 millió fr. értékről 19 millióra emelkedett. Hogy az ország világkereskedelmében a pamutfonó- és pamutszövő-iparban némi hanyatlás tapasztalható, az az előző évi világkiállítás előtti év után természetes s ugyanez magyarázhatja meg a női ruhakivitel csökkenését is.

Érdekes a franciaországi új italadótvörvény hatásának megfigyelése is. Borra, sörre mint hygienikus italokra a törvény az adót leszállította, egyéb szeszre pedig felemelte és ennek a nemzetre való jó hatása amaz italok nagyobb mérvű fogyasztásában, ellenben a csekélyebb mérvű szeszfogyasztásban nyilvánult; még a szőlőültetés is fellendült általa: 1899-ben 1,697.734, az 1900-ik évben pedig 1,730.451 hektárnyi terület állott szőlőművelés alatt.

Az őrlési forgalomról szóló fejezet megismertet bennünket az ideiglenes bebocsátás (admission temporaire) rendszerével, a mely szerint az idegen nyerstermény vámmentesen jöhet be, ha mint gyártott termény meghatározott idő alatt ismét kivitetik és ez az őrlési forgalom fellendülését nagyon előmozdította. A munkásnyugdíjbiztosítás 1900-iki állapotáról szól a következő értekezés, melyen az újabb fejlődés már túlhaladt.

Az octroi ügy ismertetéséből főlemlítjük, hogy 1901-ben 17 millió frankkal kevesebb folyt be adóból és egyéb pénzügyi jövedelmekből, mint előirányozva volt. Valamint az is világot vet a közgazdasági állapotokra, hogy a munkások 11%-a, vagyis 15.941 munkás volt ez évben munka nélkül. Ezen állapot javítását czélozza a Millerand-féle törvényjavaslat, a mely a munkás és munkaadó közti viszonyra vonatkozik. A munkások követeléseit világítja meg pl. a bányászoké, kik 25 évi munka után napi 2 frank nyugdíj megállapítását kívánják s mint tudvalevő, 8 órai munkaidőt. Maga a kormány a fizetési minimum megállapítását, bár a munkaadók ezt óhajtánák, nem veszi fel programjába.

Érdekes a warrant-jog ismertetése. A javaslat azt czélozza, hogy a földművelő a terményeire kölcsönt nyerjen a nélkül, hogy terményeit saját raktárából elszállítaná. A javaslat törvénytényé emeltetvén, ennek értelmében warrantok alkalmazhatók nemcsak a gabonára, hanem pl. száraz főzelékfélékre is, továbbá mindennemű szeszre, sajt, méz, viasz s egyebekre is. Az ide vonatkozó igen érdekes törvény szakaszonként közölve van a 99—101 lapokon. Azonban a hitel ilyenmű igénybevétele még csak lassan hódít tért a földművelők körében. A gyakorlat a warrant törvény ellen hibául hozza fel, hogy sok formalitással jár, lassan intézhető el és a vele járó költség is tetemes. Ezen bajokon fognak most segíteni. Ujabbán már szabad a warrantozott árút el is adni és a kölcsönt így fizeti vissza az adós.

A franciaországi külkereskedelem 1901-iki feltüntetésénél az Ausztria és Magyarországot illető behozatali és kiviteli cikkekről részletes kimutatás olvasható, azonban meg kell jegyeznünk, hogy mindaddig, míg külön nem látjuk feltüntetve a hazánkat illető részt, e kimutatásból kellő tanulságot nyerni nem tudunk.

Külön fejezetben szól a szerző Mátrai mérnök hazánkfiának vasdróthálóval erősebbé tett cementbeton készítményeiről, a miket közönségesen »vasbeton« néven ismernek és Párisban is nagyon kedvelnek hidak és hasonlók építésénél.

Külön fejezet ismerteti azon törvényt, a mely szerint idegen iparosok és kereskedők, kik magukat megérkezésüktől számított

két nap alatt az előljárósagnál be nem jelentik, 50—200 frankig büntethetők.

Érdekes azon kísérletekről szóló fejezet, »mely a *szesznek világító, hőfejlesztő és géphajtó erejéről* számol be s az ide vonatkozólag tett kísérletek mind a 3 téren fényes eredményt mutattak s a mellett a szesz alkalmazása olcsóbb a kőolajnál is.

A franciaországi közvetítő kereskedelemről szólva, Návay azt írja, hogy hazánkból papírfélét lehetne szállítani, azonban csakis olcsóbb árak követelésével. A francziák életrevalósága mellett bizonyít az ő Amerikában létesített gépészeti szakiskolájuk, hogy fiaik az Egyesült-Államokban láthassák a különböző gépek gyártását és az elektromos készülékek előállítását s e célra évi 80.000 frankot fordítanak. Szakkörökben általános a remény ezen új iskola hasznos szolgálatai felől. A francia bányászat terén előfordult balesetek számának sajnálatos emelkedését ismerteti az utolsó fejezet az 1901. évi tanulmányok közül.

Az *idegen kereskedelmi utazók megadóztatásáról* is szól szerzőnk. A francziák az orosz és hollandiai keresk. utazók kivételével az összes idegen kereskedelmi utazókat megadóztatják, az oroszoknál és hollandoknál a francziák is adómentesek. Egyéb országok utazóitól az illető országokban honos egyenlő adóztatást követel Franciaország. Külön fejezet szól a kriminalitásról s hogy az e fajta vádlottak száma fokozatosan csökken, az az általános iskolakötelezettségi törvény végrehajtásának tulajdonítható. Igen természetes, hogy mindmégannyi tanulmányt érdeklődéssel, élvezettel olvassuk, de természetesen zavarja az olvasót, ha minden logikai összekötés nélkül egyszerre egy egész más világ ismertetése következik, mint a hogyan következik a fentebbi után a juhbehozatalról szóló tanulmány. Emelkedik a magyar juhbehozatal: nov. hónapban 4000, decemberben 5000 magyar juh kelt el Franciaországban. Most ismét másra térünk át:

A lillei kiállításra s odább megint igen érdekes megtudnunk azt, hogy Franciaországban a kenyér és hús árának megszabása a városok jogkörében utaltatik azon esetben, ha 15.000 lakost meghaladó városban a kenyér kg-ja a pékek 50%-a által 40 centimnél, a kevesebb lakosságú helyeken 35 centimnél drágábban adatik el. Ekkor az illető hatóság a liszt árának az üzemi és egyéb költségeknek tekintetbe vételével megállapíthatja a kenyér árát. Felelősséget a földművelési ministerhez lehet. A következő czikk az aszaltszilva-kereskedelemről szól.

A *párisi munkásház* van ezután ismertetve, a melyet a társadalom a kormány hozzájárulásával emelt 300 lakó számára. Franciaország közgazdasági helyzetének ismertetésénél feltűnő, hogy a cukornál a fogyasztási adót leszállítani kénytelenek, hogy nagyobb fogyasztást érhessenek el. Az idegenek állampolgáruul felvételét már megszorítani szükséges, mivel 10 év alatt pl. 10.000 honosítás történt.

Kereskedelmi-hitel-hirszolgálat cím alatt értesülünk egy új intézmény létesítéséről, a mely arra való, hogy információkat nyújtson az egyes kereskedők viszonyairól.

Két új francia kábel tervezéséről számol be a következő

fejezet, ezek egyike a nyugat-afrikai, másika az indiai francziabirtokokra vezet.

Az élelmi szerek behozataláról szóló fejezetből látjuk, hogy gabona és ital a magas vám és adó miatt nem jött be az országba, hanem igenis juhok hazánkból; tojás Galicziából és hazánkból. Végül az (1902.) év legutolsó eseményeként látjuk, hogy a szeszgyártást állami monopóliummá készül tenni Franciaország.

Az 1903. év közgazdasági ismertetése a honosítási statisztikával kezdődik. Ebből látjuk, hogy a honosítottak közt legtöbb az olasz. Azután a len- és kenderiparról van szó. A gazdák kezdenek visszatérni a lenmiveléshez, a mely egyike a leghálásabb növényeknek. A nagymérvű borhamisítás lehető megakadályozása végett ez év aug. 22-én a köztársaság elnöke műszaki borászati bizottságot alakított, elnökéül a kereskedelmi ministert nevezte ki.

A munkaközvetítést törvénnyel szabályozták, és e szerint az elhelyezés költségei a munkaadót terhelik.

A cukoripar még mindég kedvezőtlen helyzettel küzd, mert a külföldi cukor igen lenyomja a francia cukor árát. Törvényt hoztak, hogy szabályozzák a cukorgyártási illetékeket, a cukorfogyasztási adót, a behozott cukrok után fizetendő vámokat.

Mivelhogy az állam összes gazdasági viszonyainak elbírálásánál az ország külkereskedelmi mérlege a legjobb irányadó, azért ez év közgazdasági állapotát kedvezőnek kell mondanunk, minthogy az előző évi forgalmat ez év 407 millió fr.-kal multa felül. Ausztria és Magyarországra is 6 millióval emelkedett a forgalom, de hogy mi esik ebből hazánkra, azt még sem tudhatjuk meg.

Igy emelkedett az élelmi szerek forgalma 813·2 millió fr.-ról 961·5 millióra; az ipari nyersanyagok behozatala 2.798·6 millió fr.-ról 3.020·7 millióra; a készárúk behozatala 777·1 millió fr.-ról 818·9 millióra.

Buzaszállítás tekintetében hazánk és Ausztria kimaradtak az elsők közül, de lisztszállításban 2-ik helyen állanak, míg búzát Oroszország és Észak-Amerika szállít legtöbbet, bort pedig Algir, bérkocsilovakat hazánk. A juhbevétel Ausztriából és hazánkból csökkent, Algir és Tuniszból emelkedett. Tojás hazánkból és Ausztriából szállított be 7764 mm., de vajjon mennyit szállított hazánk? Mint megfigyelései tanulságát emeli ki szerző, hogy »Magyarország gazdasági viszonyai kiválóan alkalmasak lennének a tésztafélék és sütemények iparágának fejlesztésére, ez sikerrel járhatna«. (223. l.)

Az ipari nyersanyagok során írja szerző: »nagyon kedvelik a hazánkból eredő hordódongákat«, de már 1903-ban az Egyesült-Államok ennek szállításában minket felülmultak. Egyéb nyersanyagokban kevés hazánk szállítása Franciaországba, talán megváltozhatnék ez, ha mi is leszállíthatnánk Franciaország részére a behozatali vámokat. Ezt majd ők is viszonoznák.

A készárúk terén »a gyapjúipar mintegy 25 év előtt érte el virágzása tetőpontját, azóta hanyatlik«, írja szerző.

A *munkásvizonyokra* jellemző, hogy 1903-ban 567 munkás-

csoport sztrájkolt. Franciaországban mintegy 5.000 magyar munkás él, kik leginkább szabók és szűcsök. A munkabérek különben egész Európában sehol nincsenek oly nagyok, mint Franciaországban. Férfiak bére átlag 6 frank, a nőké 3·5 frank, a munkaidő: 10 óra. Mindezek után pedig végeredményül megállapítható, hogy bár nehéz viszonyokkal kell Franciaországnak is megküzdenie mégis, mivel, »gazdasági ügyekben a törvényhozás intézkedéseivel sohasem késlekedik s nem fukarkodik, midőn az ország gazdasági érdekeinek védelme forog szóban; azért nem csodálható, ha az országot nehéz időben is gyarapodni látjuk.« (251. l.)

Az 1904-iki év óriási sztrájkokkal vette kezdetét. Januárban a munkások 13⁰/₁₀₀-a volt sztrájkban. Ezek voltak leginkább a pékek, mészárosok, szakácsok, cukrászok, pinczerek. Való igaz, hogy a munkaidőt a munkaadók sok helyen a végsőig fokozzák. Pl. a kereskedősegedek naponként 14 órát dolgoznak. Az ilyen munka lezsarolja őket. Az országgyűlés kíván gondoskodni ezek helyzetéről, s a kereskedelmi miniszter javaslattal járul az országgyűlés elé. Az év elején egyszerre 95 sztrájk volt az országban, összesen 13.645 munkás sztrájkolt.

Franciaország főbb behozatali cikkei közül hazánk a hordódongák szállításában tünt ki. A francia gyümölcstermesztés elhanyagolásának következménye, hogy most a külföldről hozatják az olyan gyümölcsöt is, mit a francia föld is megtermene. Ez mondható baromfityezésükről is. Azonban virágzó a zöldségtermelés, pl. zöldborsót, zöldbabot, salátát, karfiolt és spárgát szállít Németországba. Szó van ezután az autók kátrányozásáról. A közszállítások tárgyában az állam szállítási szabályzatot adott ki és ezen szabályzat Návay könyvének 207--293. lapjain olvasható.

Az 1905-ben irt tanulmány a munkásegészségi és biztonsági törvényekről szól, a melyeknek egyetlen új intézkedése az, hogy a hol hadügyi szempontból idegent alkalmazni nem tanácsos, ott az egészségügyi felülvizsgálatot a hadügyministertől javaslatba hozott bizottság végzi. A nemzeti munka védelme tárgyában különféle javaslatok kerülnek az országgyűlés elé. Ezek egyike javasolja az idegen munkások megadóztatását, a másik az idegen munkáslétszám maximumának megállapítását; a harmadik az ilyenek munkaadóinak megadóztatását; a negyedik javasolja, hogy a kik olcsóbb munkabér miatt használnak idegen munkásokat, azok megbüntethetők. A javaslatok még tárgyalás alatt állanak. A gyermekmunkások védelme tárgyában bár az 1900. márcz. 30-iki törvény 10 órában állapítja meg rájuk nézve a munkaidőt, a társadalom további gondoskodást sürget érdekükben. Az iparosokra nehezedő körülmények, milyenek az egymás közti verseny, árútorlódás, túltermelés hozták létre az ipari tömörülést; úgy de ezek részben károsak is, mert a versenyt kizárják.

Az autómobilipar különösen fellendült. Egy-egy ily vállalat 1500—2000 emberrel dolgozik. Az országban 200.000 autómobil van forgalomban.

Mint az előző években, ebben is nagyban virágzott a borhamisítás. A vegyszereket hozzá plakátokon hirdetik a keres-

kedők. Ez a borszaporitás az oka, hogy a bor hl-je 10 frankkal olcsóbb lett. A hamisítást már oly tökélyre vitték, hogy felismerni se lehet. Külön bizottság tanulmányozza a felismerhetés módját, de minden tudománynál még mindig biztosabb a rendes borivónak az ítélete, ezért az ily bizottságok mellé borkóstoló szakértő bizottság is rendelendő. Meg akarják a hamisítást akadályozni a termés előre bejelentésével és e jelentésnek nyilvános helyre ki függesztésével, pénzbírsággal, de hiába, a hamisított bor ize sokszor jobb a természetesnél.

A következő cikkek ismertetik a kazánvizsgálatok, szabadalmi kérdések, védjegyek ügyében kiadott új szabályzatokat. Majd az algiri vasutak ügye következik, hogy e vasutat a Páris—Lyon—Mediterraine társulat veszi át. Az iparképzést előmozdítja Franciaország gyakorlati iskolákkal, külföldön utaztatással és felsőbb fokú iparosiskolák felállításával. Az ipari szakoktatás tárgyában új törvényjavaslat készül.

Külön cikkben találkozunk annak kimutatásával, hogy hazánk mennyit szállít, vaj, szárnyas, vad és hüvelyes vetemény árúczikkekből Franciaországba. E fajta tanulmányokat szeretnénk látni jövőre minél többet így elkülönítetten Ausztriától. A francia selyem kivitele óriási és mintegy első helyet foglal el az ország közgazdaságában, így pl. csak Ausztria és Magyarországba évi 5 millió frank, míg Angliában évi 141,843.000 frank értékű selyem szállítatik Franciaországból.

Az olcsó munkáslakások ügyével az országban jótékony egyesületek is foglalkoznak, 147 olcsó munkáslakás társulat van az országban s Algirban 94 városban vannak ily lakások.

Érdekes a tejgazdaságról és kereskedelemről szóló tanulmány. A tejtársulatok 50.000 hl.-nél több tejet gyűjtenek össze naponta elszállításra. Nagyobb sajttelepek 350 munkással is dolgoznak. Érdekes a korai kertészet és virágtermelés üzését ismerető cikk, az utóbbiból 500 üzlet van Párisban és évi 30 millió frank bevételük van.

A tanulmányok legutolsója a világgazdaság szolgálatában álló francia intézményekről számol be, hogy t. i. különböző iskolák állanak ott fenn idegen nyelvek tanítására, a kormány ezeken kívül igen sok utazási ösztöndíjat adományoz a külföldi ismeretek elsajátítására. Magam részéről jobb szerettem volna, ha Návaynak ezen igen értékes tanulmányai nem minden rendszer nélkül követik egymást, hanem főtárgyak szerint csoportosítottak volna. Végül pedig a hazánkra vonatkozó adatokat az Ausztriát illető adatoktól mindig elkülönítendőnek tartom s mindenek fölött sok magyar olvasót kívánok e tanulságos könyvnek.

Kis Ernő

Svéd-norrég vámpolitika.

Vámkapcsolat és szakitás Svédország és Norvégia között. Irta: Kondor Alfréd. Kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság. (Budapest, 1906. Ara 2 korona.

Kondor Alfréd, közgazdasági író, Svédország és Norvégia vámviszonyáról fölöttébb érdekes könyvet irt, melynek elolva-

sása méltán okozhat kellemetlen órákat azoknak, akik a Magyarország és Ausztria között létesítendő ugynevezett közbenső vámvonálnak a hivei. Szerző könyvében a Svédország és Norvégia között fenállott vámügyi kapcsolatot végigkíséri annak keletkezésétől, 1814-től fogva a bekövetkezett szakításig 1897-ig. Mindvégig nagyon érdekesen s tanulságosan vannak feltüntetve a kapcsolat összes fázisai, amelyek bizony szinte kivétel nélkül állandó viaskodásban, elégedetlenségben kölcsönös vádaskodásban merülnek ki. »Még több kedvezményi viszonyt« — így lehet talán nevezni e kapcsolatot — létesít két állam, amelyek közül az egyik védvamos a másik szabadkereskedő, az egyik iparilag fejlettebb s a másik az ipar terén elmaradottabb. A svédnek arról panaszkodnak évtizedeken keresztül, hogy a külföld ipari cikkei alacsony vámok mellett bejutnak Norvégiába s onnan aztán vámmentesen, vagy ugyancsak alacsony tételek mellett Svédországba kerülnek, tehát a norvég vámpolitika a norvég kereskedelem kedvéért tönkreteszi a svéd ipart. A svéd-norvég kapcsolat története szinte ennek az egy tételnek az állandó variálása s a harcz vége: szakítás. Bizonyságául annak, hogy a közbenső vámvonal mennyire bonyolult, mennyire ingtag intézmény.

De nemcsak ennyiben érdekes Kondor könyve. Igen érdekes annak tanulmányozása annyiban is, mert látni belőle, mily veszedelemmel jár, ha egy ország előkészületlenül, hebehurgyán tér át újabb vámrendszerre, a közbenső vámvonal szisztémájáról az önálló vámterületre. A Svédországgal való vámkapcsolat megszakítását Norvégiában hirtelen ipari fellendülés, spekulációs korszak, majd ugyanoly hirtelen súlyos válság követi. Svédország se találja meg azt, a mit a vámkapcsolat megszakításától várt s néhány évvel a kapcsolat megszakítása után a felek már azon gondolkodnak, hogy miként lehetne vám-uniót létesíteni.

Kondor Alfréd könyve elejétől végig igen vonzóan, szépen van megírva; a két állam közötti viszonyról, a viszony megszakításának okairól és gazdasági következményeiről teljesen kimerítő és hű képet ad úgy, hogy méltán tarthat igényt az érdeklődésre. Szerző egy szóval sem tér ki a Magyarországgal és Ausztriával való analógiákra, de azért azok minduntalan az olvasó elé lépnek s ép ez teszi a könyvet reánk nézve — messze fekvő tárgya daczára — igen érdekessé és értékessé. A tanulmányt a Magyar Közgazdasági Társaság adta ki.

Pap Dávid.

Német-amerikai vámszerződés.

Dr. Julius Wolf: *Der deutsch-amerikanische Handelsvertrag. Die kubanische Zuckerproduction und die Zukunft der Zuckerindustrie.* Mit zahlreichen statistischen Tabellen und Exkursen Jena 1906. VII. és 158. lap.

Dr. Wolf a középeurópai német közgazdasági egyesület ügyvezető alelnöke és boroszlói egyetemi tanár újabb időben behatóan foglalkozik az amerikai egyesült államok és Németország közt fennálló kereskedelempolitikai viszonyaival. Ez a

műve is ezen szempontoknak egyik beható taglalása. Az észak-amerikai államok ugyanis 1903-ban Kubával kereskedelmi szerződést kötöttek, a melyben 1908-ig Kubának az összes amerikai vámokból 20%-os előnyt nyújtanak, és azonkívül kötelezik magukat, hogy más országoknak ezen különbszeti előnyt nem fogják biztosítani, szóval Kuba rendkívüli előnyben részesül. Németországot legjobban bántja az, hogy ezen szerződés által Kuba nagy nádczukortermését 20%-kal olcsóbban hozhatja az amerikai piacra, mint Németország s így mesterséges versennyel áll szemben. Ezt a tárgyat kívánja a szerző tüzetesen megvilágítani.

Kuba az 1905/6. czukoridényben 13 millió métermázsa nádczukrot termel, vagyis a világ összes nád- és répaczukor termésének (120·3 millió q) 10—12 százalékát és habár Németország az utolsó években átlag évi 20 millió q répaczukrot azaz közel kétszer annyit termel, mint Kuba, mégis Kuba az az ország, mely a legközelebbi időben a czukorpiaczon első sorban mérvadó, mert czukortermelését legjobban növelhető. Milyen jelentőségű Kuba, kitűnik abból, hogy 1905/6. évi 11·3 millió q czukorterméséből 10·3 millió q-t visz Amerikába, Amerika összesen 18·3 millió métermázsa czukrot hozott külföldről s így most Kuba kiszorítja az eddigi szállítókat. Németország — szerzőnk szerint — hibát követett, hogy a kubai szerződés ellen nem tett kellő lépéseket és nem lépett föl óvással. Igaz, hogy Nagybritannia óvást tett, de siker nélkül.

Szerzőnk ezután a nádczukor és a répaczukor küzdelmét vázolja és egy összeállítást közöl, mely szerint termeltek:

évben	nádczukrot millió métermázsa	répaczukrot millió métermázsa
1840	11	0·4
1850	12	2
1860	14	4
1870	18	9
1880	21	18
1890	25	35
1900	36	60

A küzdelemben egyelőre a répaczukor a győztes; de a nádczukor még nem tekintendő legyőzöttnek, sőt hatalmas vidékek állnak még rendelkezésre és a technikának az eddig primitív gyártásba való bevezetése nagyot lendíthet a nádczukorgyártás gyors fejlődésében. És a fejlődésre nagy ösztönt nyújt éppen a kubai szerződés, mert Kubában a nádczukor termelésére nagy területek állnak még rendelkezésre, a czukorgyárak berendezése a technikai újításokra még vár és az amerikai piacnak előnyös elfoglalása ösztönt nyújt a fejlődésre.

Szerzőnk abban a nézetben van, hogy Németország megküzdhetne a kubai szerződéssel; mert Amerikában is vannak hangok, melyek ezt a szerződést a fennálló (időközben azonban megszűnt) német szerződés érvénye alatt jogtalannak tekintik; az amerikai répaczukorgyárosok pedig szintén anyagi érdekeikben vannak sértve a kubai czukor kedvezőbb vámozása folytán.

Ezeket a hangulatokat kellene táplálni és erélyes föllépéssel Amerikát kényszeríteni, hogy bontsa fel a kubai kereskedelmi szerződést.

A könyvnek igen értékes része a függelék. Ebben először is Kuba gazdasági viszonyai részletezettek, a népesség gyarapodását, kereskedelmi forgalmát, czukorkivitelét és czukortermelését hosszú éveken keresztül látjuk feltárva. Ezek után az amerikai Egyesült-Államok czukortermelése 1840—1906-ig, czukor fogyasztása, czukor forgalma és a czukor árai soroltatnak fel. Nagybritannia és Középeurópa czukor viszonyaival ismerkedünk meg; végül a czukorfogyasztás multja, jelene és esetleges jövőjéről kapunk adatokat. Ezek szerint 1904/5-ben fejenként fogyasztanak:

	Kgr. czukrot		Kgr. czukrot
Nagybritanniában	36·90	Oroszországban	8·85
Dánországban	27·50	Portugalban	6·66
Svéd és Norvégországban	19·36	Spanyolországban	5·48
Svájcban	20·02	Görögországban	3·74
Németországban	14·95	Törökországban	3·87
Franciaországban	15·61	Rumániában	3·36
Hollandiában	16·18	Olaszországban	3·30
Belgiumban	11·64	Szerbiában	2·49
Ausztria-Magyarországban	9·31	Bulgáriában	2·96

A függelék utolsó részében amerikai lapok véleményei közöltenek Németország kereskedelempolitikai magatartásáról, abból az alkalomból, mikor Németország az 1900. évi kölcsönösségi egyezményt fölmondotta és önállóan 1907-ig a legnagyobb kedvezés jogát megadta Amerikának. Ezek a vélemények nagyobb-részt abban pontosulnak össze, hogy Németország saját gazdasági érdekében sem tehet mást, minthogy Amerikával jó viszonyban marad és hogy kár volt fenyegetni és felmondani egy egyezményt, melynél jobbat úgy sem érhet el Németország. Amerika nem fél a német fenyegetésektől és nélküle is meg tud élni.

(--vits.)

Könyvvitel.

Zsengeri Manó: *Könyvvitel és mérleg. Tekintettel a főnnálló és létesítendő jogszabályokra.* Nagy Ferencz és Schucker Alajos előszavával. Budapest, 1906. 464 l. — 10 korona.

Négyszázhatvannégy nagy oldalon kitünő összefoglalásban adta ki Zsengeri Manó felső kereskedelmi iskolai tanár s a Hazai Bank főkönyvelője könyvvitel-tanát. A könyv irodalmunknak e téren nemcsak legteljesebb, de egyuttal legélvezetesebben megírott műve is. Előnyét két főszempontja adja meg. Az egyik az, hogy a könyvvitelnek nemcsak kereskedelmi részét tárgyalja, hanem feldolgozza annak jogi vonatkozásait is, még pedig gyakorlati és bírálati tekintetekből egyaránt. Második kiváló tulajdonsága, hogy a száraznak tetsző anyagot a külföldi viszonyokkal való találó összehasonlítás s másfelől a mi üzleti életünkből meritett gazdag és értékes tapasztalatok valósággal megelevenítik az olvasó előtt.

Az első fejezet a könyvvitel jogi részét foglalja szabatosan össze, rendkívül széles körű külföldi összehasonlításra támaszkodva. A második fejezet rövid, tömör szakaszokban a leltár és mérleg alaki szempontját tárgyalja; különösen sikerült a részvénytársaságok mérlege tekintetében a mi kereskedelmi törvényeink rendelkezéseinek az angol törvény szabatosabb alaki s a német codex pontosabb anyagi intézkedéseivel való egybevetése. Az anyagi mérlegjog egyes kérdései, különösen az értékelés különféle nemei a következő, harmadik fejezetben kerülnek sorra.

A könyv derekát, több, mint százharmincz széles oldalon, az egyes könyvelési és mérlegtételek részletező és sokoldalú megismertetése tölti ki. Egyes értékek mérlegtani bonczolása oly szépen sikerült, hogy bátran példányképül állítható oda. A magunk részéről a 87. tételhez (193. lapon) csupán azt jegyezzük meg, hogy az elsőbbségi kötvények és a záloglevelek értékesítése közt nem tennénk oly határozott különbséget, mivel a záloglevelek mostani gyengébb árfolyama mellett ezek is névértéken alul kerülnek a forgalomba. — Az V. részben ezután a mérlegkészítés technikája van ismertetve, összevonva és szabatosan. Az utolsó fejezet egyes üzletnemek könyvelését mutatja be külön, így az árúbizományi üzlet, árú- és bankrészesedési üzlet, a gyártás könyvelését s nagy vonásaiban megismerteti az olvasót azokkal a főkérdésekkel, melyek gyári részvénytársaságok, bányavállalatok, bankok, takarékpénztárak, továbbá a jelzálogüzlet, a biztosító társaságok és közlekedési vállalatok számlázási rendszerére és mérlegére vonatkoznak. A munkát azután igen részletes tárgymutató zárja be, mely kezelését a gyakorlati és elméleti olvasók számára egyaránt megkönnyíti.

Meggyőződésünk szerint minden olvasója avval a meggyőződéssel fogja befejezni Zsengeri könyvét, hogy az nemcsak igen hasznos útmutató, hanem igen kiváló szakirodalmi alkotás is.

(h)

Magyar Közgazdasági Társaság.

(Felolvasó ülés december 13-án.)

A Magyar Közgazdasági Társaság új helyiségében f. hó 13-án d. u. 6 órakor felolvasó ülést tartott, melyen *Bányász László dr.* mutatta be „*Munkásjóléti intézmények a m. kir. dohánygyárakban*“ című értekezését. Az érdekes tanulmányt a felolvasó ülés díszes közönsége élénk tetszéssel jutalmazta, olvasóinknak pedig jelen füzetünkben nyújtjuk át.